

В. П. Пискунов (В. П.)

Προλετάριοι όλων τῶν χωρῶν, ἐνωθεῖτε!

ΛΕΝΙΝ

**ΑΠΑΝΤΑ
ΠΛΗΡΗΣ ΕΚΔΟΣΗ**

4

Η ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟ ΡΩΣΙΚΟ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ
ΚΑΙ Η ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΓΙΝΕ ΑΠΟ ΟΜΑΔΑ
ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ ΜΑΡΕΙΣΤΩΝ

Η ΡΩΣΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΕΓΙΝΕ ΜΕ ΑΠΟΦΑΣΗ
ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ
ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

ИНСТИТУТ МАРКСИЗМА-ЛЕНИНИЗМА ПРИ ЦК КПСС

В. И. ЛЕНИН

ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ

ИЗДАНИЕ ПЯТОЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО
ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
МОСКВА • 1971

Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

ΑΠΑΝΤΑ

ΕΚΔΟΣΗ ΠΕΜΠΤΗ

ΤΟΜΟΣ

4

1898 - Ἀπρίλης 1901

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ»

ΑΘΗΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στόν τέταρτο τόμο τῶν ᾿Απάντων τοῦ Β. Ι. Λένιν περιλαμβάνονται τὰ ἔργα πού ἔγραψε ὁ Λένιν ἀπ' τὶς ἀρχές τοῦ 1898 μέχρι τόν ᾿Απρίλη τοῦ 1901. Τά περισσότερα ἀπ' αὐτά ἔχουν γραφεῖ στήν ἔξορία στή Σιβηρία, τὰ ὑπόλοιπα στό Πσκόφ καί στό ἐξωτερικό, στήν περίοδο τῆς ὀργάνωσης τῆς ἡμερησίας «Ἴσκρα». Ἐκεῖνο πού χαρακτηρίζει τὰ χρόνια αὐτά εἶναι ἡ ἐντατική δραστηριότητα τοῦ Β. Ι. Λένιν γιά τή δημιουργία προλεταριακοῦ κόμματος νέου τύπου, ἡ ἐπεξεργασία ἀπομέρους του τῶν βάσεων τοῦ προγράμματος τοῦ κόμματος, ἡ πάλη του ἐνάντια στό ρωσικό καί στό διεθνῆ ἀναθεωρητισμό.

Συνεχίζοντας νά δουλεύει τό κύριο ἔργο του αὐτῆς τῆς περιόδου — τό βιβλίο «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία», ὁ Λένιν δημοσιεύει στά νόμιμα προοδευτικά περιοδικά «Ναούτσονογε Ὅμποζρένιγε» καί «Ζίζν» ἄρθρα ἐνάντια στούς νόμιμους μαρξιστές Π. Μπ. Στροῦβε, Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, Σ. Ν. Μπουλγκάκοφ, Π. Νεζντάνοφ, πάνω σέ ζητήματα, σχετικά μέ τό θέμα τῆς ἐργασίας του γιά τούς δρόμους ἀνάπτυξης τῆς οἰκονομίας τῆς Ρωσίας. Ἡ πολεμική αὐτή διεξάγεται πάνω σέ θεωρητικά ζητήματα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καί εἶναι συνέχεια τῆς πάλης κατά τοῦ ἀναθεωρητισμοῦ, τήν ὁποία ὁ Λένιν ἄρχισε στήν περίοδο τῆς δράσης του στήν Πετροῦπολη.

Στό «Σημείωμα σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς θεωρίας τῶν ἀγορῶν», στά ἄρθρα «Καί πάλι γιά τό ζήτημα τῆς θεωρίας τῆς πραγματοποίησης» καί «᾿Απάντηση στόν κ. Π. Νεζντάνοφ» ὁ Λένιν ὑπερασπίζει τή μαρξιστική πολιτική οἰκονομία ἀπό τίς διαστρεβλώσεις πού τῆς κάνουν οἱ Π. Μπ. Στροῦβε, Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι καί οἱ ἄλλοι ἀπολογητές τοῦ καπιταλισμοῦ, ἀποκαθιστᾷ τή μαρξιστική ἀντίληψη τῆς πραγματοποίησης, πού «ὀδηγεῖ ἀναπόφευχτα στήν ἀναγνώριση τῆς προοδευτικότητας

τοῦ καπιταλισμοῦ στήν ἱστορία. . . καί μ' αὐτό ὄχι μόνο δέ σκεπάζει, ἀλλά ἀντίθετα διευκρινίζει τόν ἱστορικά παροδικό χαρακτήρα τοῦ καπιταλισμοῦ» (σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 82-83). Ὁ Λένιν δείχνει ὅτι ὁ ἐπαναστατικός μαρξισμός εἶναι τό πιό ἰσχυρό ὄπλο πάλης κατά τῆς ἀπολογητικῆς τοῦ καπιταλισμοῦ, πού τίς θέσεις τῆς ἀκολουθοῦν οἱ «νόμιμοι μαρξιστές».

Τά δύο ἄρθρα μέ τόν τίτλο «Ὁ καπιταλισμός στήν ἀγροτική οἰκονομία (σχετικά μέ τό βιβλίο τοῦ Κάουτσκι καί τό ἄρθρο τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ)» ἀποτελοῦν τήν πρώτη ἐργασία τοῦ Λένιν πού στρεφόταν ἐνάντια στούς «κριτικούς τοῦ Μάρξ» στό ἀγροτικό ζήτημα. Στά ἄρθρα αὐτά ὁ Λένιν ξεσκεπάζει τό «νόμιμο μαρξιστή» Σ. Ν. Μπουλγκάκοφ, πού μέ τό πρόσχημα τῆς κριτικῆς τῆς ἐργασίας τοῦ Κάουτσκι γιά τό ἀγροτικό ζήτημα ἀναθεωροῦσε τίς βασικές θέσεις τοῦ Κ. Μάρξ γιά τό ἀγροτικό ζήτημα.

Ὁ Λένιν δείχνει ὅτι εἶναι ἀσύστατοι οἱ ἰσχυρισμοί τοῦ Μπουλγκάκοφ γιά τή «ζωτικότητα» τοῦ μικροῦ ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ στόν καπιταλισμό, ὑπογραμμίζει τήν ὑπεροχή τῆς μεγάλης παραγωγῆς στή γεωργία ἀπέναντι στή μικρή, τήν ἐντεινόμενη καταστροφή τῶν μικροπαραγωγῶν ἀγροτῶν, τό ἀδιέξοδο στό ὁποῖο βρίσκονται οἱ ἐργαζόμενοι ἀγρότες στόν καπιταλισμό.

Ἀργότερα, στό ἔργο «Τό ἀγροτικό ζήτημα καί οἱ „κριτικοί τοῦ Μάρξ“» (1901 καί 1907), ὁ Λένιν ἔκανε συντριπτική κριτική στίς ἀναθεωρητικές ἀπόψεις τῶν Σ. Μπουλγκάκοφ, Β. Τσερνόφ, Ε. Ντάβιντ καί Φ. Χέρτς, πού εἶχαν περάσει ἀνοιχτά στήν ὑπεράσπιση καί στήν ἐξύμνηση τῶν κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων στήν ἀγροτική οἰκονομία.

Ταυτόχρονα μέ τήν πάλη ἐνάντια στούς «νόμιμους μαρξιστές» ὁ Λένιν ξεσκεπάζει τή νέα πλαστογράφηση ἀπό τοὺς φιλελεύθερους ναρόντικους τῶν στοιχείων τῆς βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας, πλαστογράφηση στήν ὁποία κατέφυγαν μέ σκοπό νά θεμελιώσουν τίς ἀπόψεις τους γιά τό μή κεφαλαιοκρατικό δρόμο ἀνάπτυξης τῆς οἰκονομίας τῆς Ρωσίας. Στό ἄρθρο «Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς. Νέοι στατιστικοί ἄθλοι τοῦ καθηγητῆ Κάρισεφ», ἐφαρμόζοντας ἀριστοτεχνικά τή μαρξιστική μέθοδο στήν ἐρευνα τῆς οἰκονομίας τῆς Ρωσίας, ὁ Λένιν ἀποδείχνει πῶς τό συμπέρασμα τοῦ ναρόντικου Ν. Α. Κάρισεφ, ὅτι μειώθηκε ὁ ἀριθμός τῶν ἐργοστασίων, ὅτι ἐλαττώθηκε ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν σ' αὐτά, εἶναι ἀποτέλεσμα χονδροειδέστατων μεθοδολογικῶν λαθῶν. Ἀναλύοντας τό στατιστικό ὕλικό πού χρησιμοποίησε ὁ Κάρισεφ ὁ Λένιν δείχνει μέ ἀκαταμάχητη πειστικότητα τή νομοτε-

λειακή ανάπτυξη τῆς βιομηχανίας, καί μαζί μ' αὐτήν καί τήν ἀριθμητική αὐξηση τῆς ἐργατικῆς τάξης στή Ρωσία.

Ἄπό τό δεύτερο ἐξάμηνο τοῦ 1899 ἡ πάλη κατά τοῦ ἀναθεωρητισμοῦ πλαταίνει καί ἀποχτᾶ ἰδιαίτερη ὀξύτητα. Τά ἄρθρα τοῦ Ε. Μπέρνσταϊν, πού ἐμφανίστηκαν στό γερμανικό σοσιαλδημοκρατικό τύπο, καί στά ὁποῖα αὐτός ἀναθεωροῦσε θεμελιακές θέσεις τοῦ μαρξισμοῦ, γίνονται ἡ σημαία τῶν ἀναθεωρητῶν σ' ὅλα τά κόμματα τῆς II Διεθνοῦς.

Ἡ σοσιαλδημοκρατία τῆς Ρωσίας περνάει περίοδο διασπορᾶς, ἀποδιοργάνωσης, κλονισμῶν. Τό πρῶτο συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ (Μάρτης 1898) διακήρυξε τή δημιουργία τοῦ κόμματος, ὥστόσο κόμμα, σάν ἐνιαῖο, συγκεντρωτικό σύνολο, δέν εἶχε δημιουργηθεῖ.

Ἡ ὀπορτουμιστική, ἡ ἀναθεωρητική ὁμάδα τῶν «οἰκονομιστῶν» πού δημιουργήθηκε μέσα στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία, ὑποστήριζε τίς ἰδέες τοῦ μπερνσταϊνισμοῦ, καλοῦσε σέ περιορισμό τῆς πάλης μόνο στόν οἰκονομικό τομέα, ἀρνιόταν τήν ἀνάγκη τῆς δημιουργίας στή Ρωσία ἐνός μαρξιστικοῦ ἐπαναστατικοῦ προλεταριακοῦ κόμματος. Μέσα σ' αὐτές τίς συνθήκες ὁ Λένιν βάζει μπροστά στούς ρώσους ἐπαναστάτες μαρξιστές τό καθήκον νά ἀποκρούσουν ἀποφασιστικά τόν ἀναθεωρητισμό στό ἐργατικό κίνημα γενικά καί τόν «οἰκονομισμό», σάν ρωσική παραλλαγή τοῦ διεθνοῦς ὀπορτουμισμοῦ, ἰδιαίτερα.

Στά μέσα τοῦ Ἰούνη τοῦ 1899, ὁ Λένιν, πού βρισκόταν τότε στό Σουσένσκογε, μαθαίνει ὅτι «στήν Πετρούπολη ἄρχισε ἀντίδραση κατά τοῦ μαρξισμοῦ» ὕστερα ἀπό ἕνα μήνα παίρνει τή «Διακήρυξη» τῶν «οἰκονομιστῶν» — τό «Gredo» τους, καί κατόπιν τό βιβλίο τοῦ Ε. Μπέρνσταϊν «Οἱ προϋποθέσεις τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τά καθήκοντα τῆς σοσιαλδημοκρατίας», ὅπου ὁ Μπέρνσταϊν ἀναθεωροῦσε τή θεωρία τοῦ Μάρξ καί δήλωνε ὅτι ἕνα σημαντικό, ἄν ὄχι τό μεγαλύτερο, μέρος τῶν σοσιαλδημοκρατῶν πού δροῦσαν στή Ρωσία τάχθηκε τάχα ἀποφασιστικά μέ τή δική του ἄποψη· τό Σεπτέμβρη βγαίνει τό «Χωριστό παράρτημα» τοῦ φύλλου 7 τῆς ἐφημερίδας «Ραμπότσαγια Μίσλ», πού τά καθήκοντα τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος τά περιορίζει στήν ὀργάνωση ἀπεργιῶν καί νόμιμων συλλόγων, καί, τέλος, στόν Λένιν φτάνει ἡ «Profession de foi» τῆς Ἐπιτροπῆς Κιέβου τοῦ ΣΔΕΚΡ, πού βγήκε τήν ἀνοιξη τοῦ 1899 καί πού ἦταν ἕνα ντοκουμέντο ἀπροκάλυπτης προπαγάνδας τοῦ «οἰκονομισμοῦ».

Όλα αυτά τὰ ἀναθεωρητικά, ὀπορτουμιστικά ντοκουμέντα ὁ Λένιν τὰ ἐπέκρινε μέ δριμύτητα. Μεγάλο ρόλο στήν πάλη ἐνάντια στόν ὀπορτουμισμό ἔπαιξε ἡ «Διαμαρτυρία τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Ρωσίας», πού ἔγραψε ὁ Λένιν, καί πού ἦταν τό πρῶτο συλλογικό ντοκουμέντο τῶν ἐπαναστατῶν μαρξιστῶν κατά τοῦ ἀναθεωρητισμοῦ. Τό ντοκουμέντο αὐτό κατάφερε χτύπημα ὄχι μόνο στούς «οἰκονομιστές» τῆς Ρωσίας, ἀλλά καί στούς μπερνσταϊνικούς τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Στή «Διαμαρτυρία» ὁ Λένιν καλοῦσε τοὺς ρώσους σοσιαλδημοκράτες νά κηρύξουν ἀποφασιστικό πόλεμο ἐνάντια σ' ὄλο τόν κύκλο τῶν ἰδεῶν, πού βρῆκαν τήν ἔκφρασή τους στό «Credo» καί νά ὑπερασπιστοῦν τόν ἐπαναστατικό μαρξισμό.

Ἐκεῖ ὁ Λένιν ἔδειξε ὅτι ὁ μπερνσταϊνισμός «ἀποτελεῖ προσπάθεια στενέματος τῆς θεωρίας τοῦ μαρξισμοῦ, προσπάθεια μετατροπῆς τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος σέ κόμμα ρεφορμιστικό» (σελ. 174), καί καλοῦσε σέ ἀποφασιστική πάλη ἐνάντια στή μεταφορά αὐτῶν τῶν ὀπορτουμιστικῶν ἰδεῶν στή Ρωσία. Ὁ Λένιν ξεσκέπασε τόν κάλπικο χαρακτήρα τῶν ἰσχυρισμῶν τῶν «οἰκονομιστῶν» πού λέγαν ὅτι ὑπάρχει «κρίση τοῦ μαρξισμοῦ» καί ὅτι χρειάζεται ριζική ἀλλαγὴ τῆς πρακτικῆς δράσης τῶν ἐργατικῶν κομμάτων τῆς Δύσης. Τήν προσπάθεια τοῦ «Credo» νά χωρίσει τήν οἰκονομική καί τήν πολιτική μορφή τῆς πάλης τῆς ἐργατικῆς τάξης ὁ Λένιν τή χαρακτήριζε σάν ὀλοφάνερη ἀπομάκρυνση ἀπό τό μαρξισμό· ἔδειξε ὅτι ἡ ἐνιαία ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου πρέπει ἀπαραίτητα νά συνδυάζει τήν πολιτική καί τήν οἰκονομική πάλη. Ὁ Λένιν ὑπογράμμισε τή σπουδαιότητα πού ἔχει γιά τό προλεταριάτο ὄλων τῶν χωρῶν τό καθῆκον τῆς δημιουργίας αὐτοτελῶν πολιτικῶν ἐργατικῶν κομμάτων, πού κύριος σκοπός τους εἶναι ἡ κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό τό προλεταριάτο καί ἡ οἰκοδόμηση τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας.

Ἐκεῖ ὁ Λένιν ἔδειξε ὅτι τὰ «συμπεράσματα» τῶν συγγραφέων τοῦ «Credo» γιά τή Ρωσία δέν ἀντέχουν σέ καμιά κριτική, ὅτι μέ τό νά ἀρνοῦνται τὰ πολιτικά καθήκοντα τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης, τήν ἀνάγκη τῆς δημιουργίας αὐτοτελοῦς ἐργατικοῦ πολιτικοῦ κόμματος, δείχνουν ὅτι δέν κατανοοῦν τόν ἱστορικό ρόλο τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης καί τὰ ἐπιταχτικά καθήκοντα τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ἡ πραγματοποίηση τοῦ προγράμματος τοῦ «Credo», πού συνίστατο στήν ἰδέα ὅτι ἡ ἐργατικὴ τάξη τῆς Ρωσίας πρέπει νά περιοριστεῖ στήν οἰκονομική πάλη, ἐνῶ τὰ «φιλελεύθερα-ἀντιπολιτευτικά στοιχεῖα» θά παλαίβουν

μέ τή «συμμετοχή» τῶν μαρξιστῶν, γιά «μορφές δικαίου», θά ἰσοδυναμοῦσε, — ἔγραφε ὁ Λένιν, — μέ πολιτική αὐτοκτονία τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας, θά ἰσοδυναμοῦσε μέ τεράστια καθυστέρηση καί ὑποβίβαση τῶν καθηκόντων τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος.

Στή «Διαμαρτυρία» διατυπώνονταν ξεκάθαρα τά καθήκοντα τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Τονίζοντας ὅτι τό ἄμεσο καθήκον τῆς ἐργατικῆς τάξης τῆς Ρωσίας εἶναι ἡ ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας, ὁ Λένιν ἔγραφε ὅτι ἡ σοσιαλδημοκρατία πρέπει νά γίνει πρωτοπόρος ἀγωνιστής τῆς δημοκρατίας, νά συσπειρώσει γύρω της ὅλα τά δημοκρατικά στοιχεῖα τῆς χώρας γιά τήν ἐφοδο ἐναντία στόν κοινό ἐχθρό. Ὁ Λένιν θεωροῦσε τή συντριβή τοῦ «οἰκονομισμοῦ» ἀπαραίτητο ὄρο γιά τή δημιουργία καί τή στερέωση ἑνός ἐπαναστατικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος στή Ρωσία.

Στό ἄρθρο «Πισοδρομική κατεύθυνση στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία» ὁ Λένιν ἔδειξε ὅτι οἱ «οἰκονομιστές», ἐκπροσωπούμενοι ἀπό τή σύνταξη τῆς ἐφημερίδας «Ραμπότσαγια Μίσλ», ἔκαναν ἓνα βῆμα πίσω σέ σχέση μέ τή βαθμίδα τῆς θεωρητικῆς καί πολιτικῆς ἀνάπτυξης, στήν ὁποία ἔφτασε ἤδη ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία. Ἄγνοώντας τό γεγονός ὅτι οἱ ἐργάτες τῆς Ρωσίας μῆκαν κιόλας στό δρόμο τῆς πολιτικῆς πάλης, ὅτι ἔβαλαν τίς βάσεις τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος, ὅτι στή Ρωσία ἄρχισε κιόλας νά πραγματοποιεῖται ἡ συνένωση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τό ἐργατικό κίνημα, οἱ «οἰκονομιστές» ζητοῦσαν νά ὑποχωρήσει τό ἐργατικό κίνημα στίς θέσεις τοῦ τρεῖντ-γιουνιονισμοῦ, ἀπόριπταν τό πρωταρχικό καθήκον τῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου κάτω ἀπό τήν καθοδήγηση ἑνός ἐπαναστατικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος γιά τήν ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας.

Ἡ σύνταξη τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ» διαστρέβλωνε τή μαρξιστική ἀντίληψη τῆς ταξικῆς πάλης, ἀρνιοῦνταν τήν ἐπαναστατική πάλη γιά τό σοσιαλισμό, πρόπαγανδίζοντας τήν ἰδέα τῆς κατάκτησης τοῦ σοσιαλισμοῦ μόνο μέ τόν εἰρηνικό δρόμο, κι ἔτσι ὑποβίβαζε τό σοσιαλισμό στό ἐπίπεδο τοῦ ἀστικοῦ φιλελευθερισμοῦ. «Ἡ ἐργατική τάξη, — ἔγραφε ὁ Λένιν, — θά προτιμοῦσε, φυσικά, νά πάρει τήν ἐξουσία στά χέρια της *εἰρηνικά*, . . . ὅμως ἡ *παραίτηση* ἀπό τήν ἐπαναστατική κατάληψη τῆς ἐξουσίας θά ἦταν γιά τό προλεταριάτο, καί ἀπό θεωρητική καί ἀπό πρακτική-πολιτική ἄποψη, *ἀπερισκεψία* καί θά σημαίνει ἀπλούστατα ἐπαίσχυντη ὑποχώρηση ἀπέναντι στήν ἀστική τάξη» (σελ. 270). Ὁ Λένιν ἀπόριπτε μέ ἀγανάχτηση τήν εὐ-

θυγράμμιση τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ» ὄχι μέ τούς πρωτοπόρους, ἀλλά μέ τούς καθυστερημένους, τούς μή συνειδητούς ἐργάτες. «Νά μιλάτε μόνο γιά λογαριασμό σας. . . μήν τολμᾶτε νά μιλάτε ἐξονόματος τῶν πρωτοπόρων ρώσων ἐργατῶν!» — ἔλεγε ὁ Λένιν, μαστιγώνοντας μέ ὀργή τούς «οἰκονομιστές» (σελ. 255).

Οἱ ἐπαναστάτες μαρξιστές μ' ἐπικεφαλῆς τόν Λένιν ἔστρεφαν τά βλέμματά τους ὄχι πρός τήν ἀστική «κοινωνία» (τούς φιλελεύθερους), ὅπως καλοῦσαν οἱ «οἰκονομιστές», ἀλλά πρός τούς πρωτοπόρους ἐργάτες. «Τῆ στιγμή πού ἡ μορφωμένη κοινωνία χάνει τό ἐνδιαφέρον της γιά τήν τίμια, παράνομη φιλολογία, ἀνάμεσα στούς ἐργάτες μεγαλώνει ἡ φλογερή δίψα γιά τή μάθηση καί τό σοσιαλισμό, ἀπό τίς γραμμές τῶν ἐργατῶν ξεπετιοῦνται πραγματικοί ἥρωες, πού — παρά τίς ἀπαίσιες συνθήκες ζωῆς τους, παρά τήν ἀποβλακωτική δουλειά κατέργου στο ἐργοστάσιο — βρίσκουν μέσα τους τόση δύναμη χαρακτήρα καί θέλησης, ὥστε νά μορφώνονται, νά μορφώνονται καί πάλι νά μορφώνονται καί νά διαπλάσσονται σέ συνειδητούς σοσιαλδημοκράτες, σέ „ἐργατική διανόηση“, — ἔγραφε ὁ Λένιν στό ἄρθρο «Πισοδρομική κατεύθυνση στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία» (σελ. 274-275). Ἀπ' αὐτούς τούς πρωτοπόρους ἐργάτες διαπαιδαγωγεῖ ὁ Λένιν τούς μελλοντικούς καθοδηγητές τοῦ κόμματος πού ἐπρόκειτο νά ὀδηγήσει τίς λαϊκές μάζες στήν ἐφοδο κατά τῆς ἀπολυταρχίας καί τοῦ καπιταλισμοῦ.

Μέ τό ἴδιο πνεῦμα ἔντονης διαμαρτυρίας κατά τοῦ «οἰκονομισμοῦ» εἶναι διαποτισμένο καί τό ἄρθρο τοῦ Λένιν «Παίρνοντας ἀφορμή ἀπό μία „Profession de foi“». Στό ἄρθρο αὐτό ὁ Λένιν ἔκανε αὐστηρή κριτική στή δήλωση τῶν ὀρτοουνιστῶν τῆς Ρωσίας ὅτι τάχα ἡ μάζα τῶν ρώσων ἐργατῶν δέν ὀρίμασε γιά πολιτική πάλη. Ὁ Λένιν ὑπογραμμίζει τόν καθοδηγητικό ρόλο τῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας πού καθῆκον της εἶναι ν' ἀναπτύσσει τήν πολιτική συνείδηση τῶν ἐργατῶν, νά ὀργανώνει τό προλεταριάτο, νά τό καλεῖ στήν πολιτική δράση καί στήν πολιτική πάλη.

Οἱ ἐργασίες πού ἔγραψε ὁ Λένιν τό δεύτερο ἐξάμηνο τοῦ 1899 μέ ἀρχές τοῦ 1900, καί πού στρέφονται ἐνάντια στίς προσπάθειες διαστρέβλωσης καί στενέματος τοῦ μαρξισμοῦ, μετατροπῆς του σέ ρεφορμισμό τῆς ντουζίνας, ἔδωσαν στούς ἐπαναστάτες μαρξιστές τῆς Ρωσίας ἕνα θεωρητικό ὄπλο στήν ἀνειρηνευτή πάλη τους ἐνάντια στόν μπερνσταϊνισμό καί στήν παραλλαγή του, τόν «οἰκονομισμό».

Ἡ πάλῃ αὐτὴ ἦταν ἀπαραίτητος ὁρος γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ ἱστορικοῦ καθήκοντος, πού ἔβαλε ὁ Λένιν, — τοῦ καθήκοντος τῆς δημιουργίας στὴ Ρωσία ἑνὸς ἐπαναστατικοῦ μαρξιστικοῦ κόμματος, ἀδιάλλακτου ἀπέναντι σ' ὁποιαδήποτε ἐκδήλωση ὀπορτουνισμού, ἀναθεωρητισμοῦ, συμφιλιωτισμοῦ, — ἑνὸς προλεταριακοῦ κόμματος νέου τύπου, διαφορετικοῦ ἀπὸ τὰ σοσιαλδημοκρατικά κόμματα τῆς II Διεθνούς, πού ἀνέχονταν στίς γραμμές τους τοὺς ὀπορτουνιστές καὶ τοὺς ρεφορμιστές. Τὸ κόμμα, πού γιὰ τὴ δημιουργία του ὁ Λένιν ἐτοίμαζε τοὺς ἐπαναστάτες μαρξιστές, ἔπρεπε νὰ γίνοι καὶ ἔγινε ὑπόδειγμα γιὰ ὄλο τὸ διεθνές ἐργατικό σοσιαλιστικό κίνημα.

Στόν τέταρτο τόμο περιλαμβάνονται ἔργα στά ὁποῖα ὁ Β. I. Λένιν συνεχίζει τὴν ἐπεξεργασία τοῦ προγράμματος τοῦ κόμματος. Σ' αὐτά τὰ ἔργα ἀνήκουν πρῶτ' ἀπ' ὄλα τὰ ἄρθρα «Τὸ πρόγραμμά μας» καὶ «Σχέδιο προγράμματος τοῦ κόμματός μας». Ὁ Λένιν τονίζει σ' αὐτά τὴν ἀνάγκη πού ὑπάρχει γιὰ κάθε σοσιαλδημοκράτη νὰ καθορίσει σέ ποιό στρατόπεδο ἀνήκει: στό στρατόπεδο τῶν ἐπαναστατῶν, ὁπαδῶν τῆς διδασκαλίας τοῦ Κ. Μάρξ, ἢ στό στρατόπεδο τῶν νεοεμφανισθέντων «κριτικῶν» τοῦ μαρξισμού. «Ἐμεῖς στεκόμαστε ὀλοκληρωτικά στό ἔδαφος τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ», — γράφει στό ἄρθρο «Τὸ πρόγραμμά μας». «Αὐτὴ ξεκαθάρισε τὸ πραγματικό καθήκον τοῦ ἐπαναστατικοῦ σοσιαλιστικοῦ κόμματος: . . . ὀργάνωση τῆς ταξικῆς πάλῃς τοῦ προλεταριάτου καὶ καθοδήγηση αὐτῆς τῆς πάλῃς πού τελικός σκοπός της εἶναι ἡ κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸ προλεταριάτο καὶ ἡ ὀργάνωση τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας» (σελ. 186, 187). Ὁ Λένιν τονίζει τὸ ἱερό χρέος τῶν μαρξιστῶν νὰ ὑπερασπίζον τὴ μαρξιστικὴ θεωρία ἀπὸ τίς ἀπόπειρες διαστρέβλωσης καὶ χειροτέρευσῆς της. «Δέν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει γερὸ σοσιαλιστικό κόμμα ὅταν δέν ὑπάρχει ἐπαναστατικὴ θεωρία, πού νὰ ἐνώνει ὄλους τοὺς σοσιαλιστές, πού ἀπ' αὐτὴν οἱ σοσιαλιστές ν' ἀντλοῦν ὄλες τίς πεποιθήσεις τους καὶ νὰ τὴν ἐφαρμόζουν στόν καθορισμό τῶν μεθόδων τῆς πάλῃς τους καὶ τῶν τρόπων τῆς δράσης τους» (σελ. 187). Ὁ Λένιν ἀντικρούει ἀποφασιστικά τίς δημαγωγικὲς ἐπικρίσεις γιὰ δογματισμό πού ἐκτοξεύονταν ἀπὸ τὸ στρατόπεδο τῶν «κριτικῶν τοῦ Μάρξ» ἐνάντια στοὺς ἐπαναστάτες μαρξιστές, καὶ ὑπογραμμίζει τὴν ἀνάγκη τῆς δημιουργικῆς στάσης ἀπέναντι στό μαρξισμό. «Ἐμεῖς, — ἔγραφε ὁ Λένιν, — δέ βλέπουμε καθόλου τὴ θεωρία τοῦ Μάρξ σάν κάτι τὸ τελειωμένο καὶ ἀπαραβίαστο· ἀπεναντίας ἔχουμε τὴν πεποίθηση πὼς ἡ θεωρία αὐτὴ ἔβαλε μόνο τοὺς ἀκρο-

γωνιαίους λίθους τῆς ἐπιστήμης ἐκείνης, πού οἱ σοσιαλιστές ἔχουν χρέος νά τήν προωθοῦν παραπέρα πρός ὅλες τίς κατευθύνσεις» (σελ. 188).

Ἡ ἐπεξεργασία τοῦ προγράμματος τοῦ κόμματος ὑποχρέωνε τοὺς ρώσους μαρξιστές ν' ἀφομοιώνουν κριτικά τὰ προγραμματικά ντοκουμέντα πού εἶχαν υἰοθετηθεῖ προηγούμενα ἀπό τοὺς ρώσους καί τοὺς δυτικοευρωπαίους σοσιαλδημοκράτες, καί πρὶν ἀπ' ὅλα, τὸ πρόγραμμα τῆς ομάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» καί τὸ πρόγραμμα τῆς Ἐρφούρτης τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας.

Ὁ Λένιν, πού ἐκτιμοῦσε πολύ τὸ πρόγραμμα τῆς ομάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», τόνιζε ὥστόσο πὼς αὐτὸ ἦταν πρόγραμμα μιᾶς ομάδας ἐπαναστατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ, πού τότε δὲν ἔβλεπαν ἀκόμη μπροστά τους ἓνα κάπως πλατὺ καί αὐτοτελές ἐργατικό κίνημα στὴ Ρωσία. Ἦταν ἀνάγκη νά γίνει τὸ ἐπόμενο βῆμα, νά καταρτιστεῖ πρόγραμμα τοῦ ἐργατικοῦ κόμματος, κόμματος ἰδρυμένου ἀπὸ ὀλόκληρη σειρά ρωσικῶν ὀργανώσεων, πίσω ἀπὸ τίς ὁποῖες στεκόταν ἡ ἐργατικὴ τάξη τῆς Ρωσίας, πού ἔσηκώθηκε στὴν ἐπαναστατικὴ πάλη.

Ἡ μελέτη τοῦ προγράμματος τῆς Ἐρφούρτης ὀδήγησε τὸν Λένιν στό συμπέρασμα ὅτι ἡ χρησιμοποίησή του εἶναι ἀπόλυτα δικαιολογημένη, μιά καί στὴ Ρωσία παρατηροῦνται τὰ ἴδια βασικά προτσές ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ, τὰ ἴδια βασικά καθήκοντα τῶν σοσιαλιστῶν καί τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἡ χρησιμοποίησις ὅμως αὐτῆ «σέ καμιὰ περίπτωσι δὲν πρέπει νά εἶναι ἀπλή ἀντιγραφή» (σελ. 225). Ἐπισημαίνοντας τὸν κίνδυνον νά λησμονηθοῦν οἱ ἰδιομορφίες τῆς ἱστορικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας, πού ἔπρεπε νά βροῦν τὴν πλήρη ἔκφρασή τους στό πρόγραμμα, ὁ Λένιν τόνιζε, πρῶτον, ὅτι εἶναι ἀπαραίτητον νά καθοριστοῦν στό πρόγραμμα τὰ πολιτικά καθήκοντα τῆς ἐργατικῆς τάξης, πού ἔμελλε ν' ἀνατρέψει τὴν ἀπολυταρχία καί νά καταχτήσῃ τὴν πολιτικὴ ἐλευθερία μέ σκοπὸ τὴν παραπέρα πάλη γιὰ τὸ σοσιαλισμό, καί δεύτερον, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά τοποθετηθεῖ μέ ἰδιαίτερον τρόπο τὸ ἀγροτικό ζήτημα.

Τὸ σχέδιον προγράμματος, πού ἔγραψε ὁ Λένιν στὴν ἐξορία καί τὸ αἰτιολόγησε σέ μιὰ σειρά ἄρθρα, τὸ χρησιμοποίησε ἀργότερα κατὰ τὴν παραπέρα ἐπεξεργασία τοῦ προγράμματος ἀπὸ τὴ σύνταξη τῆς «Ἴσκρα». Στὸ πρόγραμμα τοῦ 1899 περιλήφθηκε ὁ ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος καθορισμός τῶν τελικῶν σκοπῶν τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, τῆς ἐπιδιώξεώς του νά καταλάβῃ — γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν αὐ-

των — τήν πολιτική ἐξουσία, καθὼς καὶ τοῦ διεθνῆ χαρακτήρα τοῦ κινήματος.

Ὁ Λένιν ἐπεξεργάστηκε πολὺ ἐμπεριστατωμένα τὸ ζήτημα τῆς στάσης τῆς σοσιαλδημοκρατίας ἀπέναντι στοῦ ἀγροτικό κίνημα, διατυπώνοντας τὸ αἷτημα τῆς ὑποστήριξης τῶν ἐπαναστατικῶν στοιχείων τῆς ἀγροτικῆς στῆν πάλη τους γιὰ τὴν ἐξάλειψη τῶν ὑπολειμμάτων τῶν σχέσεων δουλοπαροικίας, καθὼς καὶ τῆς ὑποστήριξης τοῦ ἐμφανιζόμενου ἀγροτικοῦ προλεταριάτου, στῆν πάλη του κατὰ τῆς ἀγροτικῆς ἀστικῆς τάξης. Αὐτὰ τὰ αἰτήματα πού διατύπωσε ὁ Λένιν ἀποτελέσαν παραπέρα ἀνάπτυξη τῶν ἰδεῶν τῆς συμμαχίας τῆς ἐργατικῆς τάξης μέ τὴν ἀγροτιά, τῆς ἡγεμονίας τοῦ προλεταριάτου στῆν ἐπανάσταση.

Στὰ τέλη τοῦ 1899 ὁ Λένιν γράφει τὰ ἄρθρα: «Γιὰ τὰ δικαστήρια διαιτησίας», ἀπ' ἀφορμὴ τὴν ἀνάθεση ἀστυνομικῶν λειτουργιῶν στῆν ἐπιθεώρηση ἐργασίας καὶ «Γιὰ τίς ἀπεργίες», ἄρθρα πού προορίζονται γιὰ τίς πλατιές μάζες τῶν ἐργατῶν ἀναγλωστῶν.

Στόν τόμο περιλαβαίνονται ἐργασίες, στίς ὁποῖες ὁ Λένιν διατύπωσε τὸ μεγαλοφυές σχεδιό του γιὰ τὴ δημιουργία ἑνὸς μαρξιστικοῦ κόμματος — ἑνὸς κόμματος συγκεντρωτικοῦ, ἰσχυροῦ χάρη στῆν ἐνότητά του, τῆ συσπείρωσή του καὶ τὴν πειθαρχία του. Ὁ Λένιν θεωροῦσε πὼς τὸ πιὸ ἄμεσο καὶ τὸ πιὸ ἐπιταχτικό καθῆκον τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν ἦταν τὸ ξεπέρασμα τῆς διασποράς, τοῦ χειροτεχνισμοῦ στὴ δουλειὰ τῶν κομματικῶν ὀργανώσεων. Σπουδαιότατο μέσο ἰδεολογικῆς καὶ ὀργανωτικῆς συσπείρωσης τῶν κομματικῶν δυνάμεων ἔπρεπε νὰ εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Λένιν, μιὰ πανρωσικὴ παράνομη μαρξιστικὴ ἐφημερίδα.

Στὰ ἄρθρα «Τὸ ἄμεσο καθῆκον μας», «Ἐπιταχτικό ζήτημα» ὁ Λένιν καλοῦσε τοὺς ἐπαναστάτες μαρξιστὲς νὰ καταπιαστοῦν ἀμέσως μέ τὴν ἴδρυση καὶ τὴ στέρεη ὀργάνωση τοῦ ὀργάνου τοῦ κόμματος καὶ συνεπῶς καὶ τοῦ ἰδιοῦ τοῦ κόμματος. «Τὸ ἐπαναστατικό κόμμα πού θὰ οἰκοδομηθεῖ πάνω σὲ μιὰ τέτοια βάση καὶ θὰ εἶναι αὐστηρὰ ὀργανωμένο, θ' ἀποτελέσει στὴ σύγχρονη Ρωσία τὴ μεγαλύτερη πολιτικὴ δύναμη!»—ἔγραφε ὁ Λένιν(σελ. 202).

Τὸ σχέδιο δῆλωσης τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα» καὶ τοῦ «Ζαριά» γράφτηκε στό Πσκόφ, ὅταν ἡ ἐκδοσιμὴ τῶν δυὸ ὀργάνων — ἑνὸς ἐπιστημονικοῦ-πολιτικοῦ περιοδικοῦ καὶ μιᾶς πανρωσικῆς πολιτικῆς ἐφημερίδας — εἶχε ἀποφασιστεῖ καὶ ἐπιδοκιμαστεῖ ἀπὸ τοὺς μαρξιστὲς τῆς Ρωσίας. Στὴ διάρκεια τοῦ πρώτου ἐξαμήνου τοῦ 1900 ὁ Λένιν παίρνει πραχτικά μέτρα γιὰ τὴν ἐξασφάλιση

λιση αὐτῶν τῶν ὀργάνων μέ ὕλικά μέσα, μέ φιλολογικό ὕλικό, διεξάγει συνομιλίες μέ τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν ὀργανώσεων τῆς Ρωσίας γιά τήν ἀποστολή ἀνταποκρίσεων, τήν ὀργάνωση τῶν συνδέσεων, τίς γιάφκες, τή ρύθμιση τῶν μεταφορῶν κτλ.

Γιά τήν πραγματοποίηση τοῦ σχεδίου ἐκδοσης τῆς παράνομης πολιτικῆς ἐφημερίδας τόν Ἰούλη τοῦ 1900 ὁ Λένιν πῆγε στήν Ἑλβετία. Σ' αὐτήν τήν περίοδο τῆς ὀργανωτικῆς δουλειᾶς γιά τήν ἐκδοση τῆς «Ἴσκρα» στό ἐξωτερικό ὁ Λένιν συνάντησε τεράστιες δυσκολίες.

Τό σημεῖωμα «Πῶς παρά λίγο νά ἔσβηνε ἡ „Ἴσκρα“» περιγράφει τήν ὀξεία σύγκρουση μέ τόν Γ. Β. Πλεχάνοφ κατά τίς διαπραγματεύσεις γιά τίς μορφές συνεργασίας στήν «Ἴσκρα» καί στό «Ζαριά». Ὁ Πλεχάνοφ διεκδικοῦσε κυρίαρχη θέση στή σύνταξη, πράγμα πού ἀπέκλειε τήν ὀμαλή συλλογική δουλειά. Ἡ «ἀτμόσφαιρα τελεσιγράφων» πού δημιούργησε ὁ Πλεχάνοφ, ἀπειλοῦσε νά ματαιώσει τήν ἐκδοση τῆς «Ἴσκρα» καί, κατά συνέπεια, τή συγκέντρωση τῶν δυνάμεων τοῦ κόμματος γύρω ἀπό τήν ἐφημερίδα. Μόνο χάρη στήν ἐπιμονή καί στήν προσήλωσι τοῦ Λένιν στίς ἀρχές ἡ προστριβή μέ τόν Πλεχάνοφ διευθετήθηκε καί ἡ ἐκδοση τῆς «Ἴσκρα» πραγματοποιήθηκε σύμφωνα μέ τό σχέδιο πού χάραξε ὁ Λένιν. Ἡ ἐνεργητικότητά του, ἡ συνωμοτική του πείρα ἐξασφάλισαν τήν ἐκδοση τῶν πρώτων φύλλων τῆς «Ἴσκρα» στά τέλη τοῦ 1900 μέ ἀρχές τοῦ 1901, τήν πετυχημένη κυκλοφορία τους στή Ρωσία, τή συρροή ἀφθονων ἀνταποκρίσεων.

Στό κύριο ἄρθρο τοῦ πρώτου φύλλου τῆς «Ἴσκρα» πού εἶχε τόν τίτλο «Ἐπιταχτικά καθήκοντα τοῦ κινήματός μας» ὁ Λένιν καθόρισε τά καθήκοντα τοῦ κόμματος, ἔδωσε τό ὀργανωτικό σχέδιο τῆς δημιουργίας του. Στό ἴδιο φύλλο δημοσιεύτηκε τό ἄρθρο «Ὁ πόλεμος μέ τήν Κίνα», στό ὁποῖο ὁ Λένιν καλοῦσε ὄλους τοὺς συνειδητοὺς ἐργάτες τῆς Ρωσίας νά ξεσηκωθοῦν ἐνάντια στήν τυχοδιωκτική πολιτική τῆς ληστείας καί τῆς βίας, πού ἐφάρμοζαν ἐνάντια στήν Κίνα οἱ ἀστικές κυβερνήσεις τῆς Εὐρώπης καί ἡ ἀπολυταρχική κυβέρνησι τῆς Ρωσίας. Τό ἄρθρο «Τό ἐργατικό κόμμα καί ἡ ἀγροτιά», πού δημοσιεύτηκε στό φύλλο 3 τῆς «Ἴσκρα» εἶναι ἀφιερωμένο σ' ἓνα σπουδαιότατο ζήτημα — στήν ἐπεξεργασία τοῦ ἀγροτικοῦ προγράμματος τοῦ ΣΔΕΚΡ. Στό ἄρθρο αὐτό ὁ Λένιν πρόβλεψε τή γιγάντια ἐπιτάχυνση τῆς ἀνάπτυξης τῆς ἐπανάστασης, ὑπό τόν ὄρο ὅτι θά συγχωνευτεῖ σ' ἓνα χεῖμαρρο ἡ πάλη τῶν ἐργατῶν τῶν πόλεων καί τῆς ἐπαναστατικῆς ἀγροτιᾶς.

B. I. LENIN

1900

Στόν τόμο περιλαμβάνονται οί ἐργασίες «Σημείωση τῆς 29 τοῦ Δεκέμβρη 1900» καί «Σχέδιο συμφωνίας μέ τόν Στρούβε» (δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά) — ντοκουμέντα πού σχετίζονται μέ τίς διαπραγματεύσεις τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα» καί τῆς ὁμάδας τῆς «δημοκρατικῆς ἀντιπολίτευσης» (Π. Μπ. Στρούβε κα-Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι). Οἱ διαπραγματεύσεις αὐτές διεξήχθησαν τό Δεκέμβρη τοῦ 1900 — Γενάρη τοῦ 1901. Ἐχοντας στή διάθεσή του ὀρισμένο φιλολογικό ὑλικό ὁ Π. Μπ. Στρούβε τό πρόσφερε γιά χρησιμοποίηση ἀπό τήν «Ἴσκρα» καί τό «Ζαριά» μέ τόν ὄρο νά τοῦ δοθεῖ πλήρης ἰσότητά δικαιωμάτων στή σύνταξη. Ἐπέμενε ἐπίσης στήν ἔκδοση ἑνός γενικοῦ πολιτικοῦ παραρτήματος τοῦ «Ζαριά» μέ τόν τίτλο «Σοβρεμέννογε Ὀμποζρένιγε», πού νά βγαίνει παράλληλα μέ τήν «Ἴσκρα» καί τό «Ζαριά», ἀλλά νά μή συνδέεται ἀνοιχτά μέ τή σοσιαλδημοκρατία. Ὁ Λένιν ἀπέριψε κατηγορηματικά αὐτές τίς προτάσεις σάν προσπάθεια χρησιμοποίησης τῶν ὀργάνων τῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας γιά τά συμφέροντα τῆς φιλελεύθερης ἀστικῆς τάξης. Ἡ συνέχιση τῶν διαπραγματεύσεων γιά τή δημιουργία ἑνός κοινοῦ ὀργάνου ὀφειλόταν στήν ἐπιμονή τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ, ὡστόσο ἡ ἔκδοση τοῦ «Σοβρεμέννογε Ὀμποζρένιγε» δέν πραγματοποιήθηκε.

Μιά σειρά ἄρθρα, πού περιλήφθηκαν σ' αὐτόν τόν τόμο, ἀποτελοῦν ὑπόδειγμα ἀποκαλυπτικῆς δημοσιογραφίας τοῦ Λένιν, στήν ὁποία ὁ ἴδιος ἔδινε τεράστια σημασία στήν πάλη γιά τήν ἀφύπνιση τῆς συνείδησης τῶν πλατιῶν λαϊκῶν μαζῶν. Τέτοια εἶναι τά ἄρθρα «Χτύπα, ἀλλά ὄχι μέχρι θανάτου», «Γιατί νά ἐπισπεύδουμε τήν ἀλλαγὴ τῶν καιρῶν;» καί «Ἀντικειμενική στατιστική», μέ τό γενικό τίτλο «Εὐκαιριακά σημειώματα» πού δημοσιεύτηκαν στό «Ζαριά», καθώς καί τό ἄρθρο «Ἡ ἐπιστράτευση τῶν 183 φοιτητῶν», πού δημοσιεύτηκε στήν «Ἴσκρα», καί ὁ πρόλογος στή μπροσούρα «Τά γεγονότα τοῦ Μάη στό Χάρκοβο».

*Τό Ἰνστιτοῦτο μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ
τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ*

**ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ
ΤΗΣ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΚΗΣ ΜΑΣ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ
ΝΕΟΙ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΟΙ ΑΘΛΟΙ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΚΑΡΙΣΕΦ¹**

Τό ἀναγνωστικό κοινό τῆς Ρωσίας δείχνει ἀρκετά ζωηρό ἐνδιαφέρον γιά τό ζήτημα τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς καί γιά τά κυριότερα συμπεράσματα πού βγαίνουν ἀπ' αὐτήν. Τό ἐνδιαφέρον αὐτό εἶναι πέρα γιά πέρα εὐνόητο, λόγω τῆς σύνδεσης τοῦ ζητήματος αὐτοῦ μέ τό πλατύτερο ζήτημα τῶν «πεπρωμένων τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία». Δυστυχῶς, ὁμως, ὁ βαθμός ἐπεξεργασίας τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς δέν εἶναι καθόλου ἀνάλογος μέ τό γενικό ἐνδιαφέρον γιά τά στοιχεῖα τῆς. Εἶναι ἀληθινά ἀξιοθρήνητη ἡ κατάσταση στήν ὁποία βρίσκεται στή χώρα μας ὁ κλάδος αὐτός τῆς οἰκονομικῆς στατιστικῆς καί, ἴσως, ἀκόμα πιά ἀξιοθρήνητο εἶναι τό γεγονός ὅτι οἱ ἄνθρωποι πού γράφουν γι' αὐτόν τόν τομέα δείχνουν συχνά καταπληχτική ἔλλειψη κατανόησης τοῦ χαρακτήρα τῶν ἀριθμητικῶν στοιχείων πού ἐπεξεργάζονται, τῆς ἀξιοπιστίας καί τῆς καταλληλότητος τῶν στοιχείων αὐτῶν γι' αὐτά ἢ ἐκεῖνα τά συμπεράσματα. Ἀκριβῶς μιά τέτοια γνώμη εἶμαστε ἀναγκασμένοι νά ἐκφράσουμε γιά τήν πρόσφατη ἐργασία τοῦ κ. Κάρισεφ, πού δημοσιεύτηκε πρῶτα στό «Δελτίο τοῦ Ἰνστιτοῦτου Ἀγροτικῆς Οἰκονομίας τῆς Μόσχας» (χρόνος IV, τεῦχος I) καί ἔπειτα βγήκε καί σέ ξεχωριστή μπροσούρα μέ τόν ἡχηρό τίτλο: «Ὑλικά γιά τή ρωσική ἐθνική οἰκονομία. I. Ἡ ἐργοστασιακή μας βιομηχανία στά μέσα τῆς δεκαετίας 1890-1900» (Μόσχα, 1898). Ὁ κ. Κάρισεφ στήν ἐργασία του αὐτή προσπαθεῖ νά βγάλει συμπεράσματα ἀπό μιά πρόσφατη ἔκδοση τῆς Διεύθυνσης ἐμπορίου καί μανουφακτούρας σχετικά μέ τήν ἐργοστασιακή μας βιομηχανία*. Σκοπός μας εἶναι νά ὑποβάλουμε σέ λεπτομε-

* «Υπουργεῖο οἰκονομικῶν. Διεύθυνση ἐμπορίου καί μανουφακτούρας.

ρειακή ανάλυση τόσο τὰ συμπεράσματα τοῦ κ. Κάρισεφ ὅσο καί τίς μεθόδους του ἰδιαίτερα. Νομίζουμε πὼς μιά τέτοια ἀνάλυση θά ἔχει σημασία ὄχι μόνο γιὰ νά προσδιοριστεῖ ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἐπεξεργάζεται τό ὑλικό ὁ τάδε κ. καθηγητής (γι' αὐτό θ' ἄρκοῦσαν μερικές γραμμές βιβλιοκρισίας), ἀλλά καί γιὰ νά καθοριστεῖ κατὰ πόσο εἶναι ἀξιόπιστα τὰ στοιχεῖα τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς, γιὰ ποιά συμπεράσματα εἶναι κατάλληλα καί γιὰ ποιά δέν εἶναι, ποιές εἶναι οἱ κυριότερες ἀνάγκες τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς καί ποιά τὰ καθήκοντα ἐκείνων πού τή μελετοῦν.

Ἡ πηγή πού χρησιμοποίησε ὁ κ. Κάρισεφ περιέχει, ὅπως φαίνεται καί ἀπό τόν τίτλο, ἕνα κατάλογο τῶν ἐργοστασίων τῆς αὐτοκρατορίας στά 1894/95. Ἡ ἔκδοση ἑνός πλήρους καταλόγου ὄλων τῶν ἐργοστασίων (δηλ. τῶν *σχετικά* μεγαλύτερων βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων — χωρίς ἐνιαία ἀντίληψη γιὰ τό ποιές ἐπιχειρήσεις θεωροῦνται μεγάλες) δέν ἀποτελεῖ κάτι τό καινούργιο στή φιλολογία μας. Οἱ κ. κ. Ὁρλόφ καί Μπουνταγκόφ εἶχαν ἀρχίσει ἀκόμα ἀπό τό 1881 νά συντάσσουν ἕναν «Ὁδηγό τῶν ἐργοστασίων», πού ἡ τελευταία (3η) ἔκδοσή του βγήκε τό 1894. Πολύ νωρίτερα, ἀκόμα ἀπό τό 1869, στό πρῶτο τεῦχος τῆς «Ἐπετηρίδας τοῦ ὑπουργείου οἰκονομικῶν», στίς σημειώσεις τίς ἀναφερόμενες στούς στατιστικούς πίνακες, πού ἀφοροῦν τή βιομηχανία, εἶχε δημοσιευτεῖ ἕνας κατάλογος τῶν ἐργοστασίων. Πηγές στίς ὁποῖες στηρίχθηκαν ὅλες αὐτές οἱ ἐκδόσεις ἦταν οἱ καταστάσεις, πού σύμφωνα μέ τό νόμο εἶναι ὑποχρεωμένοι οἱ ἐργοστασιάρχες νά ὑποβάλλουν κάθε χρόνο στό ὑπουργεῖο. Ἡ νέα ἔκδοση τῆς διεύθυνσης ἐμπορίου καί μανουφακτούρας, ἐνῶ διαφέρει ἀπό τίς προηγούμενες ἐκδόσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους, γιὰτί περιέχει κάπως περισσότερα στοιχεῖα, παρουσιάζει ταυτόχρονα καί τεράστιες ἐλλείψεις, τέτοιες πού δέν ὑπῆρχαν στίς προηγούμενες ἐκδόσεις καί πού δυσκολεύουν πάρα πολύ τή χρησιμοποίησή της σάν ὑλικό γιὰ τήν ἐργοστασιακή στατιστική. Στήν εἰσαγωγή τοῦ «Καταλόγου» τονίζεται ἀκριβῶς ἡ μὴ ἱκανοποιητική κατάσταση αὐτῆς τῆς στατιστικῆς στά προηγούμενα χρόνια καί ἔτσι καθορίζεται ξεκάθαρα ὁ σκοπός τῆς ἔκδοσης, δηλ. νά ἀποτελεῖ αὐτή ὄχι ἀπλό ὀδηγό, ἀλλά ἀκριβῶς ὑλικό γιὰ στατιστική. Σάν στατιστική ὅμως ἔκδοση ὁ «Κατάλογος» προκαλεῖ κατάπληξη λόγῳ τῆς ἀπόλυτης ἑλλειψης ὁποιωνδήποτε συνοπτικῶν, συνολικῶν ἀριθμῶν. Ἄς μᾶς ἐπιτραπεῖ νά ἐλπί-

Ἡ ἐργοστασιακή βιομηχανία τῆς Ρωσίας. *Κατάλογος τῶν ἐργοστασίων*. Πετροῦπολη, 1897, σελ. 63 + VI + 1047.

ζουμε πώς μία τέτοια έκδοση, όντας ή πρώτη στό είδος της, θά είναι καί ή τελευταία στατιστική έκδοση χωρίς συνολικούς άριθμούς. Για ένα όμως βιβλίο-όδηγό αποτελεί περιττή σαβούρα ή τεράστια μάζα άνεπεξέργαστου ύλικού, μέ τή μορφή ενός σωρού άριθμητικών στοιχείων. Στήν είσαγωγή του «Κατάλογου» επικρίνεται άυστηρά ό παλιός τρόπος σύνταξης τών καταστάσεων, πού υποβάλλονταν από τούς εργοστασιάρχες στό ύπουργείο, καί λέγεται ότι «περιείχαν πάντα τά ίδια συγκεχυμένα στοιχεία πού επαναλαβαίνονταν χρόνο μέ τό χρόνο καί πού δέν έδιναν τή δυνατότητα νά καθορίσει κανείς μέ ακρίβεια ούτε καί τήν ποσότητα άκόμα τών έμπορευμάτων πού είχαν παραχθεί. Καί όμως είναι έπιταχτικά άναγκαίο νά υπάρχουν όσο τό δυνατό πίο πλήρη καί πίο αξιόπιστα στοιχεία για τίς έπιχειρήσεις» (σελ. 1). Δέ θά πούμε βέβαια ούτε λέξη για νά υπερασπίσουμε τό προηγούμενο σύστημα τής εργοστασιακής μας στατιστικής, τό έντελώς άπαρχαιωμένο καί καθαρά προμεταρρυθμισιακό καί όσον άφορᾷ τή συγκρότησή του, καί όσον άφορᾷ τήν ποιότητά του. Δυστυχώς όμως ως τά σήμερα δέν έχει παρατηρηθεί σχεδόν καμία βελτίωσή του. Ό όγκώδης «Κατάλογος», πού μόλις έκδόθηκε, δέν μάς δίνει άκόμα τό δικαίωμα νά μιλάμε για όποιεσδήποτε σοβαρές άλλαγές σ' αυτό τό παλιό καί πανθομολογούμενα άκατάλληλο σύστημα. Οί καταστάσεις «δέν έδιναν τή δυνατότητα νά καθορίσει κανείς μέ ακρίβεια ούτε καί τήν ποσότητα άκόμα τών έμπορευμάτων πού είχαν παραχθεί». . . Μάλιστα, έλα όμως πού στόν τελευταίο «Κατάλογο» δέν υπάρχουν πιά καθόλου κανενός είδους στοιχεία για τήν ποσότητα τών έμπορευμάτων, ένῶ λχ. ό «Όδηγός» του κ. Όρλόφ έδινε τέτοια στοιχεία για πάρα πολλά εργοστάσια καί μάλιστα για όρισμένους κλάδους τής παραγωγής έδινε στοιχεία για όλα σχεδόν τά εργοστάσια, έτσι πού καί στόν συνοπτικό πίνακα υπάρχουν στοιχεία για τήν ποσότητα τών προϊόντων (βυρσοδεψία, οίνοπνευματοποιία, τουβλοποιία, άλφιτοποιία, άλευροποιία, κηροποιία, παραγωγή λίπους, λινουργία, ζυθοποιία). Καί τό ύλικό του «Όδηγού» άποτελοούνταν ακριβώς από τίς παλιές αυτές καταστάσεις. Στόν «Κατάλογο» δέν υπάρχουν καθόλου στοιχεία για τίς κινητήριες μηχανές, ένῶ ό «Όδηγός» έδινε τέτοια στοιχεία για μερικούς κλάδους. Η «είσαγωγή» περιγράφει ως έξής τήν άλλαγή πού συντελέστηκε στήν εργοστασιακή μας στατιστική: προηγούμενα οί εργοστασιάρχες συμπλήρωναν τά στοιχεία «μέ βάση ένα σύντομο καί όχι άρκετά σαφές έρωτηματολόγιο» καί τά υπέβαλλαν μέσω τής άστυνομίας, χωρίς κανέναν νά έλέγχει τά στοιχεία αυτά. «Συγκεντρω-

νόταν ένα ύλικό, πού πάνω του δέν μπορούσε νά στηρίξει κανείς κανένα λίγο-πολύ ακριβές συμπέρασμα» (σελ. 1). Τώρα έχει συνταχθεί νέο έρωτηματολόγιο, πολύ λεπτομερέστερο, καί ή συγκέντρωση καί ό έλεγχος τών στατιστικῶν στοιχείων γιά τά έργοστάσια έχει άνατεθεί στους έπιθεωρητές έργασίας. Μέ τήν πρώτη ματιά θά σχημάτιζε κανείς τή γνώμη ότι τώρα δικαιολογημένα μπορούμε νά περιμένουμε πραγματικά ίκανοποιητικά στοιχεΐα, έπειδή τό σωστό έρωτηματολόγιο καί ή εξασφάλιση τοῦ έλέγχου τών στοιχείων άποτελοῦν τούς δύο σπουδαιότερους όρους μιᾶς καλῆς στατιστικῆς. Στήν πραγματικότητα όμως καί οί δύο αὐτοί όροι βρίσκονται καί σήμερα στήν ίδια πρωτόγονη χαώδη κατάσταση πού βρίσκονταν καί προηγούμενα. Στήν «είσαγωγή» τοῦ «Καταλόγου» δέν περιέχεται λεπτομερειακή παράθεση τοῦ έρωτηματολογίου μαζί μέ έπεξηγήσεις, ἄν καί ή στατιστική μεθοδολογία άπαιτεῖ τή δημοσίευση τοῦ έρωτηματολογίου, πού μέ βάση αὐτό έχουν συγκεντρωθεῖ τά στοιχεΐα. Ἀπό τήν παρακάτω ἀνάλυση τοῦ ύλικοῦ τοῦ «Καταλόγου» θά δοῦμε ότι τά βασικά προγραμματικά προβλήματα τῆς έργοστασιακῆς στατιστικῆς παραμένουν έντελῶς ἀζεκαθάριστα. Ὅσο γιά τόν έλεγχο τών στοιχείων, όρίστε ή γνώμη ενός προσώπου, πού εφάρμοσε στήν πράξη τόν έλεγχο αὐτόν καί συγκεκριμένα τοῦ γενικοῦ έπιθεωρητῆ έργασίας τοῦ κυβερνεΐου Χερσῶνας κ. Μικούλιν, πού έχει εκδόσει ένα βιβλίο, στό όποιο γίνεται έπεξεργασία τών στατιστικῶν στοιχείων πού συγκεντρώθηκαν στό κυβερνεΐο Χερσῶνας σύμφωνα μέ τό νέο σύστημα.

«Δέν ήταν δυνατό νά έλεγχθοῦν ἔμπραχτα όλα τά ἀριθμητικά στοιχεΐα πού παράθεταν οί ιδιοχτῆτες τών βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων στίς καταστάσεις πού ὑπόβαλαν, καί γι' αὐτό οί καταστάσεις στάλθηκαν πίσω γιά διόρθωση μόνο στίς περιπτώσεις πού ὑπῆρχε σ' αὐτές μιᾶ φανερή ἀσυμφωνία στίς ἀπαντήσεις, σέ σύγκριση μέ τά στοιχεΐα ἄλλων παρόμοιων ἐπιχειρήσεων, εἴτε μέ τά στοιχεΐα πού διαπιστώθηκαν κατά τίς ἐπιθεωρήσεις τών ἐπιχειρήσεων. Πάντως τήν εὐθύνη γιά τήν ἀκρίβεια τών ἀριθμητικῶν στοιχείων πού παραθέτονται στους πίνακες γιά κάθε ἐπιχείρηση, τή φέρουν τά πρόσωπα πού ἔδωσαν αὐτά τά στοιχεΐα» («Ἡ βιομηχανική καί ή βιοτεχνική παραγωγή τοῦ κυβερνεΐου Χερσῶνας», Ὁδησός, 1897. Πρόλογος. Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας). Ἔτσι λοιπόν τήν εὐθύνη γιά τήν ἀκρίβεια τών στοιχείων τή φέρουν, ὅπως καί πρίν, οί ἴδιοι οί έργοστασιάρχες. Οί εκπρόσωποι τῆς ἐπιθεώρησης έργασίας ὄχι μόνο δέν μπόρεσαν νά έλέγξουν όλα τά στοιχεΐα, ἀλλά οὔτε καν ἔξα-

σφάλισαν (ὅπως θά δοῦμε παρακάτω) τήν ὁμοιογένειά τους καί τό συγκρίσιμό τους.

Παρακάτω θ' ἀριθμηθῶμε λεπτομερειακά ὄλες τίς ἑλλείψεις τοῦ «Καταλόγου» καί τοῦ ὕλικου του. Ἡ βασική ὁμως ἑλλειψή του, ὅπως εἶπαμε κιάλας, εἶναι ἡ ὀλοκληρωτική ἀπουσία συνολικῶν ἀριθμῶν (οἱ ἰδιῶτες πού σύντασσαν τόν «Ὁδηγό» παράθεταν συνολικούς ἀριθμούς καί στήν κάθε ἔκδοση τούς αὐξαιναν). Ὁ κ. Κάρισεφ, πού τήν ἐργασία του τήν ἐκπόνησε μέ τή συνεργασία ἄλλων δυό προσώπων, εἶχε τή φαεινή ἰδέα νά συμπληρώσει, ἔστω καί ἐνμέρει, αὐτό τό κενό καί νά ὑπολογίσει, μέ βάση τόν «Κατάλογο», τούς συνολικούς ἀριθμούς τῆς ἐργοστασιακῆς μας βιομηχανίας. Ἡ ἀνάληψη αὐτοῦ τοῦ ἔργου ἦταν πολύ ὠφέλιμη κι ὄλοι θά τοῦ ἦταν εὐγνώμονες γιά τήν πραγματοποίησή του ἄν. . . ἄν ὁ κ. Κάρισεφ, πρῶτο, παρέθετε στό ἀκέραιο ἔστω καί μερικούς ἀπό τούς συνολικούς ἀριθμούς πού ἔβγαλε, καί, δεύτερο, ἄν δέν ἔδειχνε στή χρησιμοποίηση τοῦ ὕλικου ἑλλειψη κριτικοῦ πνεύματος, πού συνορεύει μέ ἀδιακρίσια. Ὁ κ. Κάρισεφ, χωρίς νά ἔχει μελετήσει προσεχτικά τό ὕλικό καί χωρίς νά τό ἔχει ἐπεξεργαστεῖ κάπως «ἐπισταμένα»* ἀπό στατιστική ἄποψη, βιάστηκε νά βγάλει «συμπεράσματα», πράγμα πού, φυσικά, τόν ἔκανε νά πέσει σέ μιὰ σειρά λάθη, ἀπό τά πιό παράξενα.

Ἄς ἀρχίσουμε ἀπό τό πρῶτο, τό βασικό ζήτημα τῆς βιομηχανικῆς στατιστικῆς: ποιές ἐπιχειρήσεις πρέπει νά κατατάσσονται στά «ἐργοστάσια»; Ὁ κ. Κάρισεφ οὔτε κἀν θέτει τό ἐρώτημα αὐτό· ὑποθέτει, φαίνεται, πῶς «τό ἐργοστάσιο» εἶναι κάτι τό ἐντελῶς καθορισμένο. Ὅσο γιά τόν «Κατάλογο», ὁ κ. Κάρισεφ ἰσχυρίζεται μέ τόλμη, ἄξια καλύτερης χρήσης, πῶς ἡ ἔκδοση αὐτή, σέ διάκριση ἀπό τίς προηγούμενες, ἀναγράφει ὄχι μόνο τά μεγάλα ἐργοστάσια, μά ὄλα τά ἐργοστάσια. Ὁ ἰσχυρισμός αὐτός, πού ὁ συγγραφέας τόν ἐπαναλαμβάνει δυό φορές (σελ. 23 καί 34), εἶναι ἐντελῶς λαθεμένος. Στήν πραγματικότητα συμβαίνει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο. Ὁ «Κατάλογος», σέ σύγκριση μέ τίς προηγούμενες ἐκδόσεις τῆς ἐργοστασιακῆς στατιστικῆς, ἀναγράφει μόνο τίς πιό μεγάλες ἐπιχειρήσεις. Θά ἐξηγήσουμε ἀμέσως πῶς μπόρεσε ὁ κ. Κάρισεφ «νά μή παρατηρήσει» μιὰ τέτοια «μικρολεπτομέρεια», ἀλλά ἄς κάνουμε πρῶτα μιὰ ἀνα-

* Σέ ἀντίθεση μέ τή γνώμη τοῦ βιβλιοκριτικοῦ τῆς «Ρούσκιγε Βέντομο-στι»² (1898, φύλλο 144), πού, ὅπως φαίνεται, ἦταν τόσο λίγο ἱκανός νά δεῖ κριτικά τά συμπεράσματα τοῦ κ. Κάρισεφ ὅσο καί ὁ κ. Κάρισεφ τούς ἀριθμούς τοῦ «Καταλόγου».

δρομή στο παρελθόν. "Ως τὰ μέσα τῆς δεκαετίας 1880-1890 στήν ἐργοστασιακή μας στατιστική, δέν ὑπῆρχαν κανενός εἶδους ὀρισμοί καί κανόνες, πού νά περιορίζουν τήν ἔννοια ἐργοστάσιο μόνο στίς πιό μεγάλες βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις. Ἡ στατιστική τῶν «ἐργοστασίων» ἐπιανε ὅλες τίς βιομηχανικές (καί βιοτεχνικές) ἐπιχειρήσεις, πράγμα πού δημιουργοῦσε, φυσικά, ἕνα τεράστιο χάος στά στοιχεῖα, γιατί ἡ πλέρια καταγραφή ὄλων τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτοῦ τοῦ εἶδους εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατη, μέ τίς ὑπάρχουσες δυνάμεις καί τὰ ὑπάρχοντα μέσα, (δηλ. χωρίς μιά σωστή βιομηχανική ἀπογραφή), καί σέ ὀρισμένα κυβερνεῖα ἡ κλάδους παραγωγῆς καταγράφονταν ἑκατοντάδες καί χιλιάδες πολύ μικρές ἐπιχειρήσεις, ἐνῶ σέ ἄλλα καταγράφονταν μόνο τὰ μεγαλύτερα «ἐργοστάσια». Γι' αὐτό εἶναι φυσικό πῶς τὰ πρόσωπα πού προσπάθησαν γιά πρώτη φορά νά ἐπεξεργαστοῦν ἐπισημονικά τὰ στοιχεῖα τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς (στά 1860-1870), ἔστρεψαν ὅλη τους τήν προσοχή σ' αὐτό τό ζήτημα καί συγκέντρωσαν ὅλες τους τίς προσπάθειες στό νά ξεχωρίσουν τοὺς κλάδους, γιά τοὺς ὁποίους ὑπῆρχαν λίγο-πολύ ἀξιόπιστα στοιχεῖα ἀπό τοὺς κλάδους μέ ἀπολύτως ἀναξιόπιστα στοιχεῖα, στό νά ξεχωρίσουν τίς ἐπιχειρήσεις πού εἶναι τόσο μεγάλες ὥστε νά εἶναι δυνατό νά συγκεντρώσει κανεῖς γι' αὐτές ἱκανοποιητικά στοιχεῖα, ἀπό τίς ἐπιχειρήσεις πού εἶναι τόσο μικρές, ὥστε νά εἶναι ἀδύνατο νά συγκεντρώσει κανεῖς γι' αὐτές ἱκανοποιητικά στοιχεῖα. Ὁ Μπουσέν*, ὁ Μπόκ** καί ὁ Τιμιριάζεφ*** ἔχουν κάνει τόσο πολύτιμες ὑποδείξεις γιά ὅλα αὐτά τὰ ζητήματα, πού, ἂν εἶχαν τηρηθεῖ καί ἀναπτυχθεῖ μέ ἐπιμέλεια ἀπό τοὺς συντάχτες τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς, θά εἶχαμε ἴσως τώρα πολύ ἱκανοποιητικά στοιχεῖα. Στήν πραγματικότητα ὅμως ὅλες αὐτές οἱ ὑποδείξεις ἔμειναν, ὅπως γίνεται συνήθως, φωνή βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, καί ἡ ἐργοστασιακή στατιστική ἔμεινε στήν προηγούμενη χαώδη κατάσταση. Ἀπό τό 1889 ἡ διεύθυνση ἐμπορίου καί μανουφακτοῦρας ἄρχισε νά ἐκδίδει τίς «Συλλογές στοιχείων γιά τήν ἐργοστασιακή βιομηχανία τῆς Ρωσίας» (γιά τό 1885 καί τὰ ἐπόμενα χρόνια). Στήν ἐκ-

* «Ἐπετηρίδα τοῦ ὑπουργείου οἰκονομικῶν». Τεύχος I, Πετρούπολη. 1869.

** «Στατιστικά χρονικά τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας». Σειρά II, τεύχος 6. Πετρούπολη. 1872. Ὑλικά γιά τή στατιστική τῆς ἐργοστασιακῆς βιομηχανίας τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας, ἐπεξεργασμένα μέ τήν ἐπιμέλεια τοῦ I. Μπόκ.

*** «Στατιστικός ἀτλας τῶν κυριότερων κλάδων τῆς ἐργοστασιακῆς βιομηχανίας τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας, μέ ὀνομαστικό κατάλογο τῶν ἐργοστασίων». 3 τεύχη. Πετρούπολη. 1869, 1870 καί 1873.

δοση αυτή έγινε ένα μικρό βήμα προς τα μπρός: άφέθηκαν κατά μέρος οι μικρές επιχειρήσεις, δηλ. εκείνες που ή συνολική παραγωγή τους είναι μικρότερη από 1000 ρούβλια. Είναι αυτόνομη τώ πώς τό όριο αυτό ήταν πάρα πολύ χαμηλό και πάρα πολύ χοντρικό: τή στιγμή που ή συγκέντρωση τών στοιχείων γίνεται μέσω τής άστυνομίας, θά ήταν γελοίο και νά σκ'φτόμαστε άκόμα ότι θά είναι πλήρης ή καταγραφή όλων τών βιομηχανικών επιχειρήσεων μέ παραγωγή πάνω από αυτό τό ποσό. Σέ μερικά κυβερνεΐα και κλάδους παραγωγής εξακολουθοΐσαν νά συμπεριλαβαίνουν όλόκληρο πλῆθος από μικρές επιχειρήσεις μέ παραγωγή 2-5 χιλιάδες ρούβλια, ένω σέ άλλα κυβερνεΐα και σέ άλλους κλάδους τίς παρέλειπαν. Παραδείγματα θά δοΐμε παρακάτω. Τέλος, τό νεότερο σύστημα τής εργοστασιακής μας στατιστικής εισήγαγε ένα έντελώς νέο κριτήριο για τόν καθορισμό τής έννοιας «εργοστάσιο». Αναγνωρίστηκαν σάν ύποκείμενες σέ καταγραφή «όλες οι βιομηχανικές επιχειρήσεις» (αΐτές «που υπάγονται στή δικαιοδοσία» τής επιθεώρησης εργασίας), «που έχουν όχι λιγότερους από 15 εργάτες, καθώς έπίσης και κείνες που έχουν μέν λιγότερους από 15 εργάτες, διαθέτουν όμως άτμολέβητα, άτμομηχανή ή άλλους μηχανικούς κινητήρες και μηχανές ή εργοστασιακές εγκαταστάσεις»*. Πρέπει νά σταθοΐμε διεξοδικά σ' αυτόν τόν όρισμό (έχουμε υπογραμμίσει τά περισσότερα άσαφή σημεία του), άς σημειώσουμε, όμως, πρώτα, πώς ή έννοια «εργοστάσιο» που καθιερώνεται έδω, είναι κάτι τό έντελώς καινούργιο για τήν εργοστασιακή μας στατιστική: Ίσαμε τώρα ποτέ δέν έγιναν προσπάθειες νά περιοριστεί ή έννοια του «εργοστασίου» στις επιχειρήσεις που έχουν όρισμένο αριθμό εργατών ή άτμοκινητήρα κτλ. Γενικά, είναι άπολύτως απαραίτητο νά καθοριστουν άσστηρά τά όρια τής έννοιας «εργοστάσιο», ό όρισμός όμως που μόλις παραθέσαμε είναι δυστυχώς πολύ άνακριβής, άσαφής και άόριστος. Ο όρισμός αυτός περιέχει τά παρακάτω γνωρίσματα τών επιχειρήσεων που ύπόκεινται σέ καταγραφή στήν «εργοστασιακή» στατιστική: 1) Νά υπάγεται ή επιχείρηση στή δικαιοδοσία τής επιθεώρησης εργασίας. Έτσι αποκλείονται, όπως φαίνεται, οι επιχειρήσεις που άνήκουν

* Έγκύκλιος τής 7 του Ίούνη 1895 στό βιβλίο του Κομπελιάτσκι («Όδηγός για τους υπαλλήλους τής Επιθεώρησης Έργασίας κτλ», 4η έκδ. Πετρούπολη, 1897, σελ. 35. Ή ύπογράμμιση είναι δική μας). Στήν «εΐσαγωγή» του «Καταλόγου» ή έγκύκλιος αυτή δέν έχει άναδημοσιευτεί και ό κ. Κάρισέφ, δουλεύοντας τό ύλικό του «Καταλόγου», δέ φρόντισε νά μάθει τί έννοεί μέ τόν όρο «εργοστάσιο» ό «Κατάλογος»!

στό δημόσιο κτλ., οί μεταλλουργικές επιχειρήσεις καί άλλες. Στόν «Κατάλογο» ὅμως ἔχουν συμπεριληφθεῖ πολλά ἐργοστάσια τοῦ δημοσίου καί τῆς κυβέρνησης (βλ. τόν Ἑξαριθμητικό πίνακα, σελ. 1-2) καί δέν ξέρουμε ἂν αὐτά ἔχουν καταγραφῆ σ' ὅλα τὰ κυβερνεῖα, ἂν τὰ σχετικά στοιχεῖα ὑποβάλλονταν σέ ἔλεγχο ἀπό τήν ἐπιθεώρηση ἐργασίας κτλ. Γενικά εἶναι ἀπαραίτητο νά σημειώσουμε ὅτι ἐφόσον ἡ ἐργοστασιακή μας στατιστική δέ θά ἀπαλλαγῆ ἀπό τὰ βρόχια τῶν διάφορων «ὑπηρεσιῶν», στίς ὁποῖες ὑπάγονται οἱ διάφορες βιομηχανικές επιχειρήσεις, — δέ θά μπορεῖ νά εἶναι ἰκανοποιητική: τὰ ὄρια τῶν υπηρεσιῶν συχνά μπερδεύονται, ὑπόκεινται σέ ἀλλαγές· ἀκόμα καί ἡ χρησιμοποίηση ὁμοίων ἐρωτηματολογίων ἀπό τίς διάφορες υπηρεσίες δέ θά εἶναι ποτέ ἡ ἴδια. Ἡ ὀρθολογιστική ὀργάνωση τῆς δουλειᾶς ἀπαιτεῖ ἀπαραίτητα τή συγκέντρωση ὅλων τῶν στοιχείων γιά ὅλες τίς βιομηχανικές επιχειρήσεις σέ μιᾶ καθαρά στατιστική ὑπηρεσία πού νά ἐποπτεύει προσεχτικά ὥστε οἱ μέθοδοι συγκέντρωσης καί ἐπεξεργασίας τῶν στοιχείων νά εἶναι οἱ ἴδιες. Ὅσο δέ θά ὑπάρχει αὐτό, ἐπιβάλλεται νά χρησιμοποιοῦμε μέ ἐξαιρετική προσοχή τὰ στοιχεῖα τῆς ἐργοστασιακῆς στατιστικῆς, πού πότε περικλείουν καί πότε ἀποκλείουν (σέ διάφορες περιόδους καί σέ διάφορα κυβερνεῖα) τίς επιχειρήσεις «ἄλλης ὑπηρεσίας». Λογουχάρη, τὰ μεταλλουργικά ἐργοστάσια ἐδῶ καί πολύν καιρό ἀποκλείονται ἀπό τήν ἐργοστασιακή μας στατιστική, παρ' ὅλα αὐτά ὅμως ὁ «Ὁδηγός» τοῦ Ὁρλόφ περιλάβαινε καί στήν τελευταία ἐκδοση ἀρκετά μεταλλουργικά ἐργοστάσια (σχεδόν ὅλη τήν παραγωγή σιδηροτροχιῶν, τὰ ἐργοστάσια Ἰξέβσκ καί Βότκινσκ τοῦ κυβερνεῖου Βιάτκας κτλ.), πού ὁ «Κατάλογος» δέν τὰ καταγράφει, ἐνῶ σέ μερικά ἄλλα κυβερνεῖα καταγράφει τὰ μεταλλουργικά ἐργοστάσια πού πρωτότερα δέν περιλαβαίνονταν στήν «ἐργοστασιακή» στατιστική (λχ. τό χυτήριο χαλκοῦ Σίμενς τοῦ κυβερνεῖου Ἑλισαβετπόλ, σελ. 330). Στήν «εἰσαγωγή» τοῦ «Καταλόγου», στήν ὑποδιαίρεση VIII, ἀναφέρονται ἡ σιδηρουργία, ἡ παραγωγή χυτοσίδηρου, τὰ χυτήρια σιδήρου καί χαλκοῦ κτλ. (σελ. III), δέν ἀναφέρεται ὅμως καθόλου πῶς χωρίστηκαν τὰ μεταλλουργικά ἐργοστάσια ἀπό τὰ ἐργοστάσια πού «ὑπάγονται» στή διεύθυνση ἐμπορίου καί μανουφακτοῦρας. 2) Καταγράφονται μόνο οἱ βιομηχανικές επιχειρήσεις. Τό γνώρισμα αὐτό δέν εἶναι καθόλου τόσο σαφές ὅσο φαίνεται ἀπό πρώτη ματιά: τό ξεχώρισμα τῶν βιοτεχνικῶν καί τῶν ἀγροτικῶν επιχειρήσεων ἀπαιτεῖ λεπτομερειακούς καί ἀκριβολογημένους κανόνες, προσαρμοσμένους σέ κάθε

κλάδο. Θά δοῦμε παρακάτω ἄφθονα παραδείγματα τῆς σύγχυσης πού δημιουργεῖ ἡ ἀπουσία τέτοιων κανόνων. 3) Ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν τῆς ἐπιχείρησης πρέπει νά μὴν εἶναι μικρότερος ἀπὸ 15. Δέν εἶναι ξεκάθαρο, ἂν ὑπολογίζονται μόνο οἱ ἐργάτες πού δουλεύουν μέσα στὴν ἐπιχείρηση ἢ κι αὐτοὶ πού δουλεύουν ἔξω ἀπὸ τὴν ἐπιχείρηση· δέν ἐξηγεῖται μὲ ποιόν τρόπο πρέπει νά ξεχωρίζονται οἱ πρῶτοι ἀπὸ τοὺς δεύτερους (κι αὐτὸ ἐπίσης δέν εἶναι εὐκόλο ζήτημα), ἂν πρέπει νά ὑπολογίζονται οἱ βοηθητικοὶ ἐργάτες κτλ. Ὁ κ. Μικούλιν στό προαναφερόμενο βιβλίον του παραθέτει παραδείγματα τῆς σύγχυσης πού προκύπτει ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀσάφεια. Ὁ «Κατάλογος» παραθέτει ὄχι καὶ λίγες ἐπιχειρήσεις πού ἔχουν μόνο ἔξωτερικούς ἐργάτες, ἐργάτες πού ἐργάζονται ἔξω ἀπὸ τὴν ἐπιχείρηση. Εἶναι αὐτονόητο πὼς μόνο μειδιάματα μπορεῖ νά προκαλέσει ἡ προσπάθεια νά περιληφθοῦν ὅλες οἱ ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους (δηλ. ὅλα τὰ καταστήματα πού δίνουν δουλειὰ στό σπίτι, ὅλοι ἐκεῖνοι πού δίνουν δουλειὰ μέσα στὰ πλαίσια τῶν λεγόμενων βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων κτλ.) μὲ τὸ σημερινὸ σύστημα συγκέντρωσης στοιχείων, ἐνῶ τ' ἀποσπασματικὰ στοιχεῖα γιὰ μερικά κυβερνεῖα καὶ μερικούς κλάδους παραγωγῆς εἶναι χωρὶς σημασία καὶ μόνο σύγχυση φέρνουν. 4) Στὰ «ἐργοστάσια» συμπεριλαμβάνονται ὅλες οἱ ἐπιχειρήσεις πού ἔχουν ἀτμολέβητα ἢ ἀτμομηχανή. Τὸ γνῶρισμα αὐτὸ εἶναι τὸ πιὸ ἀκριβολογημένο καὶ τὸ πιὸ εὐστοχο, μιά καὶ ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ἀτμοῦ εἶναι πραγματικὰ χαρακτηριστικὴ γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς μεγάλης μηχανικῆς βιομηχανίας. 5) Στὰ «ἐργοστάσια» συμπεριλαμβάνονται οἱ ἐπιχειρήσεις πού ἔχουν «ἄλλους» (ὄχι ἀτμοκίνητους) «μηχανικούς κινητήρες». Τὸ γνῶρισμα εἶναι πολὺ ἀόριστο καὶ ὑπέρμετρα εὐρύ: μὲ βάση αὐτὸ τὸ γνῶρισμα μπορεῖ κανεὶς νά συμπεριλάβει στὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργοστασίων τίς ἐπιχειρήσεις πού χρησιμοποιοῦν ὑδροτροχοὺς, ἱποκίνητες μηχανές, ἀνεμοκίνητες, ἀκόμα καὶ πρωτόγονα ἀλογομάγγανα. Μιά καὶ δέν μπορεῖ οὔτε λόγος νά γίνει γιὰ πλήρη καταγραφή ὅλων τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτοῦ τοῦ εἴδους, γι' αὐτὸ προκαλεῖται ἀναπόφευχτα σύγχυση, πού δείγματά της θά δοῦμε ἄμέσως. 6) Στὰ «ἐργοστάσια» περιλαμβάνονται οἱ ἐπιχειρήσεις πού ἔχουν «ἐγκαταστάσεις ἐργοστασίου». Τὸ τελευταῖο αὐτὸ γνῶρισμα, τὸ ἐντελῶς ἀόριστο καὶ συγκεχυμένο, ἐκμηδενίζει τὴ σημασία ὅλων τῶν προηγούμενων, ἀναπόφευχτα δημιουργεῖ χάος στὰ στοιχεῖα καὶ κάνει ἀδύνατη τὴ σύγκρισή τους. Στὰ διάφορα κυβερνεῖα τὸν ὀρισμὸ αὐτὸν θά τὸν καταλάβουν ὅπως-δήποτε κατὰ διαφορετικὸ τρόπο, κι ἐξάλλου, τί ὀρισμὸς εἶναι

αὐτός; Φάμπρικα ἢ ἐργοστάσιο ὀνομάζεται ἢ ἐπιχείρηση πού ἔχει ἐγκαταστάσεις φάμπρικας ἢ ἐργοστασίου. . . Αὐτή εἶναι ἢ τελευταία λέξη τοῦ νεότατου συστήματος τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς. Δέν εἶναι ἐκπληχτικό πού ἡ στατιστική αὐτή δέν εἶναι καθόλου ἱκανοποιητική. Θά παραθέσουμε παραδείγματα ἀπ' ὅλες τίς ὑποδιαίρεσεις τοῦ «Καταλόγου» γιά νά δείξουμε, πῶς σέ ὀρισμένα κυβερνεῖα καί σέ ὀρισμένους κλάδους παραγωγῆς καταγράφονται καί οἱ πῶ μικρές ἐπιχειρήσεις, πού δημιουργοῦν σύγχυση στήν ἐργοστασιακή στατιστική, μιά καί δέν μπορεῖ οὔτε λόγος νά γίνει γιά ἀπαρίθμηση ὄλων τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Νά ἡ ὑποδιαίρεση I: «ἐπεξεργασία βαμπακιοῦ». Στή σελ. 10-11 ἀναγράφονται πέντε «ἐργοστάσια» πού βρίσκονται σέ κωμοπόλεις τοῦ κυβερνεῖου Βλαντίμιρ καί βάφουν ἐπί πληρωμῆ ξένο νῆμα καί πανί (sic! *). Στή θέση τοῦ συνόλου τῆς παραγωγῆς σημειώνονται οἱ εἰσπράξεις γιά τό βάψιμο ἀπό 10 ρούβλια (;) ὡς 600 ρούβλια, μέ ἀριθμό ἐργατῶν ἀπό 0 (εἶναι ἄγνωστο τί σημαίνει αὐτό, ἔλλειψη στοιχείων γιά τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν ἢ ὅτι δέν ὑπάρχουν *μισθωτοί* ἐργάτες) ὡς 3. Δέν ὑπάρχουν κανενός εἴδους κινητῆρες. Πρόκειται γιά χωριάτικα βαφεῖα, δηλ. γιά τίς πῶ πρωτόγονες χειροτεχνικές ἐπιχειρήσεις, πού σέ ἓνα κυβερνεῖο ἔχουν καταγραφεῖ τυχαῖα καί σέ ἄλλα ἔχουν, φυσικά, παραλειφθεῖ. Στήν ὑποδιαίρεση II (ἐπεξεργασία μαλλιοῦ) βρίσκουμε πάλι στό κυβερνεῖο Βλαντίμιρ χειροκίνητα «ἐργοστάσια» πού λαναρίζουν ξένο μαλλί μέ εἰσπράξεις 12-48 ρούβλια τό χρόνο καί μέ 0-1 ἐργάτες. Ὅριστε ἓνα χειροκίνητο ἐργοστάσιο ἐπεξεργασίας μεταξιοῦ σ' ἓνα χωριό (ὑποδ. III, ἀρ. 2517), μέ 3 ἐργάτες καί μέ παραγωγή 660 ρούβλια. Ὅριστε πάλι χειροκίνητα χωριάτικα βαφεῖα, στό ἴδιο κυβερνεῖο Βλαντίμιρ, μέ 0-3 ἐργάτες καί μέ εἰσπράξεις 150-550 ρούβλια γιά τήν ἐπεξεργασία πανιοῦ (ὑποδ. IV, ἐπεξεργασία λιναριοῦ, σελ. 141). Νά στό κυβερνεῖο Πέρμ ἓνα χειροκίνητο «ἐργοστάσιο» ψαθοποιίας (ὑποδ. V) μέ 6 ἐργάτες καί μέ παραγωγή 921 ρούβλια (ἀρ. 3936). Σέ ἄλλα κυβερνεῖα (λχ. τῆς Κοστρομά) ὑπάρχουν ἐπίσης ὄχι καί λίγες τέτοιες ἐπιχειρήσεις, δέ θεωρήθηκαν ὁμως σάν ἐργοστάσια. Νά ἓνα τυπογραφεῖο (ὑποδ. VI) μέ 1 ἐργάτη καί μέ παραγωγή 300 ρούβλια (ἀρ. 4167): σέ ἄλλα κυβερνεῖα ὑπολογίστηκαν μόνο τά μεγάλα τυπογραφεῖα, σέ ἄλλα πάλι τά τυπογραφεῖα δέν ὑπολογίστηκαν καθόλου. Νά ἓνα «ἐργοστάσιο»-πριονιστήριο μέ 3 ἐργάτες πού παράγει βαρελο-

* — ἔτσι. Ἡ Σύντ.

σανίδες και έχει εισπράξεις 100 ρούβλια (ύποδ. VII, αρ. 6274). Όριστε ένα χειροκίνητο έργοστάσιο έπεξεργασίας μετάλλων (ύποδ. VIII) με 3 εργάτες και με παραγωγή 575 ρούβλια (αρ. 8962). Στην υποδιαίρεση IX (έπεξεργασία όρυκτων προϊόντων) έχουν συμπεριληφθεί πάρα πολλές μικρούτσικες έπιχειρήσεις, ιδίως τουβλοποιίας, λχ., με 1 εργάτη και με παραγωγή 48-50 ρούβλια κτλ. Στην υποδιαίρεση X (έπεξεργασία ζωικών προϊόντων) καταγράφονται μικρές χειροκίνητες έπιχειρήσεις παραγωγής σπαρμασέτων, κατεργασίας προβιών, βυρσοδεμίας κτλ. με 0-1-2 εργάτες και με παραγωγή άξιας μερικών έκατοντάδων ρουβλιών (σελ. 489, 507 κ. ά.). Οί πιο πολλές όμως μικροεπιχειρήσεις καθαρά βιοτεχνικού τύπου περιλαβαίνονται στην ύποδ. XI (έπεξεργασία έπισιτιστικών προϊόντων), στην έλαιουργία και ιδιαίτερα στην άλευροποιία. Άκριβώς σ' αυτόν τόν τελευταίο κλάδο έχει τήν πιο μεγάλη σπουδαιότητα ό αύστηρός διαχωρισμός τών «έργοστασίων» από τίς μικρές έπιχειρήσεις, ως τώρα όμως αυτό δέν έχει γίνει, και σέ όλα τά δημοσιεύματα σχετικά με τήν έργοστασιακή μας στατιστική, βασιλεύει άπόλυτο χάος. Η άπόπειρα πού έκανε τό πρώτο συνέδριο τών γραμματέων τών στατιστικών έπιτροπών τών κυβερνειών (τό Μάη τοϋ 1870)* νά βάλει τάξη στή στατιστική τής άλευροποιίας έργοστασιακού τύπου, έμεινε χωρίς άποτέλεσμα και από τότε τούς συντάχτες τής έργοστασιακής μας στατιστικής φαίνεται πώς δέν τούς άπασχολεί καθόλου τό γεγονός ότι τά στοιχεία πού δημοσιεύουν είναι πέρα για πέρα άχρηστα. Ο «Κατάλογος» έχει συμπεριλάβει, λχ., στόν αριθμό τών «έργοστασίων» και τούς άνεμόμυλους με 1 εργάτη και με εισπράξεις από άλεστικά από 0 ως 52 ρούβλια κτλ. (σελ. 587, 589 και πολλές άλλες), τούς νερόμυλους με μία φτερωτή με 1 εργάτη και με εισπράξεις από άλεστικά 34-80 ρούβλια κτλ. (σελ. 589 και πολλές άλλες) κτλ. Φυσικά, μία τέτοια «στατιστική» είναι άπλούστατα γελοία, γιατί με τήν άπαρίθμηση τών μύλων αϋτοϋ τοϋ είδους θά μπορούσε νά γεμίσει κανείς άλλον ένα ή και περισσότερους τόμους χωρίς πάλι νά κατορθώσει νά άπαριθμήσει όλους τούς μύλους. Άκόμα και στην υποδιαίρεση τών χημικών κλάδων (XII) συμπεριλήφθηκαν μικρές έπιχειρήσεις, λχ. διυλιστήρια ρητίνης σέ χωριά, με 1-3

* Σύμφωνα με τό καταρτισμένο από τό συνέδριο σχέδιο κανόνων για τή συγκέντρωση στοιχείων σχετικά με τή βιομηχανία, από τόν αριθμό τών έργοστασίων άποκλείστηκαν όλοι οί μύλοι πού έχουν λιγότερο από 10 ζευγάρια μολόπετρες, έκτός από κείνους πού βγάζουν φαρίνα. «Στατιστικά χρονικά». Σειρά II, τεϋχος 6, εισαγωγή, σελ. XIII.

ἐργάτες καί μέ παραγωγή 15-300 ρούβλια (σελ. 995 κ. ἄ.). Μέ τέτοιες μεθόδους θά μπορούσε κανείς νά καταλήξει καί στή «στατιστική» πού ἔδωσε στά 1860-1870 ἡ γνωστή «Στρατιωτική-στατιστική συλλογή» πού εἶχε ἀπαριθμήσει στήν Εὐρωπαϊκῆ Ρωσία 3086 «ἐργοστάσια» ρητίνης καί κατραμιοῦ, ἀπό τά ὁποῖα τά 1450 στό κυβερνεῖο Ἀρχάγγελου (μέ 4202 ἐργάτες καί μέ συνολική παραγωγή 156 274 ρούβλια, δηλ. μέ μέσο ὄρο κατά «ἐργοστάσιο» λιγότερους ἀπό 3 ἐργάτες καί κάτι περισσότερο ἀπό 100 ρούβλια παραγωγή). Καί νά κάτι πού λές κι ἔγινε ἐπίτηδες: ἀκριβῶς τό κυβερνεῖο Ἀρχάγγελου λείπει ἐντελῶς ἀπ' αὐτή τήν ὑποδιαίρεση τοῦ «Καταλόγου»: φαίνεται πῶς τώρα οἱ χωρικοί δέ διυλίζουν ἐκεῖ ρητίνη κι οὔτε φτιάχνουν κατράμι! Ἔς σημειωθῆ ὅτι σ' ὅλα τά παραδείγματα πού ἀναφέραμε ἔχουν καταγραφεῖ ἐπιχειρήσεις πού δέ συγκεντρώνουν τούς ὄρους τῆς ἐγκυκλίου τῆς 7 τοῦ Ἰουνῆ 1895. Γι' αὐτό ἡ καταγραφή τους εἶναι ἐντελῶς τυχαία: σέ ὀρισμένα κυβερνεῖα (ἴσως μάλιστα καί νομούς) οἱ ἐπιχειρήσεις αὐτές ὑπολογίστηκαν, στά περισσότερα ὁμως παραλείφθηκαν. Στίς προηγούμενες στατιστικές (ἀπό τό 1885) οἱ ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους παραλείπονταν, ἐπειδὴ ἡ ἀξία τῆς παραγωγῆς τους ἦταν μικρότερη ἀπό 1000 ρούβλια.

Ὁ κ. Κάρισεφ, ἄν καί δέν κατάλαβε καθόλου αὐτό τό βασικό ζήτημα τῆς ἐργοστασιακῆς στατιστικῆς, δέ δίστασε ὥστόσο νά βγάλει «συμπεράσματα» ἀπό τούς ἀριθμούς πού πρόκυψαν ἀπό τούς ὑπολογισμούς του. Τό πρῶτο ἀπό τά συμπεράσματα αὐτά λέει πῶς ὁ ἀριθμός τῶν ἐργοστασίων στή Ρωσία ἐλαττώνεται (σελ. 4 κ. ἄ.). Γιά νά βγάλει αὐτό τό συμπέρασμα ὁ κ. Κάρισεφ ἐνήργησε πολύ ἀπλά: πῆρε τόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων τοῦ 1885 σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῆς διεύθυνσης ἐμπορίου καί μανουφακτοῦρας (17 014) καί ἀπ' αὐτόν ἀφαίρεσε τόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας πού δίνει ὁ «Κατάλογος» (14 578). Ἔτσι πρόκυψε μείωση κατά 14,3 % — ὁ κ. καθηγητής ὑπολογίζει ἀκόμα καί τό μέγεθος τοῦ ποσοστοῦ, χωρίς νά συγχύζεται γιά τό γεγονός ὅτι τά στοιχεῖα τοῦ 1885 δέ συμπεριλαμβάνουν τά ἐργοστάσια πού ὑπόκεινται στό φόρο κατανώλων: περιορίζεται μόνο στήν παρατήρηση ὅτι ἡ προσθήκη τῶν ἐπιχειρήσεων πού ὑπόκεινται στό φόρο κατανώλων θά μεγάλωνε τήν «ἐλάττωση» τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργοστασίων. Καί ὁ συγγραφέας προσπαθεῖ νά καθορίσει, σέ ποῖο τμήμα τῆς Ρωσίας αὐτό τό «προτσές μείωσης τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐπιχειρήσεων» (σελ. 5) συντελεῖται «ταχύτερα». Στήν πραγματικότητα δέ συντελεῖται κανένα προτσές μείωσης, ὁ ἀριθμός τῶν ἐργοστασίων στή

Ρωσία δέ μικραίνει, αλλά μεγαλώνει, και τό συμπέρασμα πού ἐπινόησε ὁ κ. Κάρισεφ πρόκυψε ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ σοφός καθηγητής συγκρίνει στοιχεῖα πού δέν μποροῦν καθόλου νά συγκριθοῦν. Καί ὁ λόγος πού δέν μποροῦν νά συγκριθοῦν δέν εἶναι καθόλου ὅτι γιά τό 1885 λείπουν τά στοιχεῖα τῶν ἐργοστασιῶν πού ὑπόκεινται στό φόρο κατανάλωσης. Ὁ κ. Κάρισεφ θά μποροῦσε νά πάρει καί ἀριθμούς πού περιλαμβάνουν τά ἐργοστάσια πού ὑπόκεινται στό φόρο κατανάλωσης (ἀπό τόν προαναφερόμενο «Ὁδηγό» τοῦ Ὁρλόφ, πού καταρτίστηκε μέ βάση τίς ἴδιες καταστάσεις, οἱ ὁποῖες ὑποβάλλονται στή διεύθυνση ἐμπορίου καί μανουφακτοῦρας) καί θά μποροῦσε ἔτσι νά ὑπολογίσει τόν ἀριθμό τῶν «ἐργοστασιῶν» τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας σέ 27 986 γιά τό 1879, σέ 27 235 γιά τό 1884, σέ 21 124 γιά τό 1890, καί ἡ «μείωση» γιά τό 1894/95 (14 578) θά παρουσιαζόταν ἀσύγκριτα πιά μεγάλη. Μόνο πού, δυστυχῶς, ὅλοι αὐτοί οἱ ἀριθμοί δέν προσφέρονται γιά σύγκριση, πρῶτο, γιατί ἡ ἔννοια «ἐργοστάσιο» δέν εἶναι ἴδια στίς παλιές καί στίς τωρινές ἐκδόσεις τῆς ἐργοστασιακῆς στατιστικῆς, καί δεύτερο, γιατί στόν ἀριθμό τῶν «ἐργοστασιῶν» συμπεριλαμβάνονται τυχαῖα καί χωρίς σύστημα (σέ ὀρισμένα κυβερνεῖα, γιά ὀρισμένα χρόνια) καί ἐπιχειρήσεις ἀπό τίς πιά μικρές, πού μέ τά σημερινά μέσα τῆς στατιστικῆς μας θάταν γελοῖο καί νά σκεφτόμαστε ἀκόμα γιά μιά πλήρη καταγραφή τους. Ἄν λχ. ὁ κ. Κάρισεφ ἔκανε τόν κόπο νά ἐξετάσει τόν ὀρισμό τοῦ «ἐργοστασίου» πού δίνει ὁ «Κατάλογος» θά ἔβλεπε πῶς γιά τή σύγκριση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργοστασιῶν, πού δίνει ἡ ἔκδοση αὐτή, μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασιῶν, πού δίνουν οἱ ἄλλες ἐκδόσεις, εἶναι ἀπαραίτητο νά παρθοῦν ὑπόψη μόνο οἱ ἐπιχειρήσεις πού ἔχουν 15 καί πάνω ἐργάτες, ἐφόσον μόνο οἱ ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἔχουν καταγραφεῖ στόν «Κατάλογο» ὀλοκληρωμένα καί χωρίς κανένα περιορισμό σ' ὅλα τά κυβερνεῖα καί σ' ὅλους τοὺς κλάδους παραγωγῆς. Ἐπειδή οἱ τέτοιου εἴδους ἐπιχειρήσεις ἀνήκουν στίς σχετικά μεγάλες, ἡ καταγραφή τους εἶναι πιά ἱκανοποιητική καί στίς προ-*

* Τό 1889 ὁ κ. Κάρισεφ πήρε («Γιουριντίτσесκι Βέστνικ»³ τεῦχος 9) γιά τό 1885 στοιχεῖα πού προέρχονταν ἀπό τίς πανευπειθέστατες ἐκθέσεις τῶν κ. κ. διοικητῶν κυβερνεῶν, στοιχεῖα πού περιλαμβάνουν χιλιάδες ἀπό τοὺς πιά μικροὺς μύλους, ἐλαιουργεῖα, τουβλοποιεῖα, ἐργαστήρια ἀγγειοπλαστικῆς, βυρσοδεψίας, ἐπεξεργασίας προβιῶν καί ἄλλες βιοτεχνικές ἐπιχειρήσεις, καί ὑπολόγισε τόν ἀριθμό τῶν «ἐργοστασιῶν» τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας σέ 62 801! Περίεργο, πῶς δέν ὑπολόγισε τό ποσοστό τῆς «μείωσης» τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργοστασιῶν στήν τωρινή περίοδο, σέ σύγκριση μ' αὐτόν τόν ἀριθμό.

ηγούμενες εκδόσεις. Ἀφοῦ ἐξασφαλίσαμε ἔτσι τὴν ὁμοιογένεια τῶν συγκρίσιμων στοιχείων, ἄς ὑπολογίσουμε γιὰ τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ρωσία τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργοστασίων μὲ 16* καὶ πάνω ἐργάτες σύμφωνα μὲ τὸν «Ὁδηγὸ» τοῦ 1879 καὶ σύμφωνα μὲ τὸν «Κατάλογο» τοῦ 1894/95. Βρίσκουμε τοὺς ἀκόλουθους διδαχτικὸς ἀριθμοὺς:

Πηγές	Χρονιές	Σύνολο	Ἀριθμὸς ἐργοστασίων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας	
			Μὲ 16 καὶ πάνω ἐργάτες	Μὲ λιγότε- ρους ἀπὸ 16 ἐργάτες
«Ὁδηγός», 1η ἐκδοση	1879	27 986**	4 551	23 435
» 3η »	1890	21 124	6 013	15 111
«Κατάλογος».....	1894/95	14 578	6 659	7 919
			καὶ χωρὶς τὰ τυπογραφεία	
			6 372	

Ἔτσι ἡ σύγκριση τῶν μόνων ἀριθμῶν πού μποροῦν νά θεωρηθοῦν κατὰ προσέγγιση ὁμοιοεῖς, συγκρίσιμοι καὶ πλήρεις, δείχνει ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργοστασίων στή Ρωσία μεγαλώνει καὶ μάλιστα ἀρκετὰ γοργά: μέσα σέ 15-16 χρόνια (1879-1894/95) μεγάλωσε ἀπὸ 4,5 χιλιάδες σέ 6,4 χιλιάδες, δηλ. κατὰ 40 % (τὸ 1879 καὶ τὸ 1890 τὰ τυπογραφεία δέν ὑπολογίζονταν στὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργοστασίων). Ὅσο γιὰ τίς ἐπιχειρήσεις πού ἔχουν λιγότερους ἀπὸ 16 ἐργάτες, θά ἦταν παράλογο νά συγκρίνουμε τὸν ἀριθμὸ τους γιὰ τὰ χρόνια πού ἀναφέραμε, γιατί σ' ὅλες αὐτὲς τίς ἐκδόσεις πάρθηκαν σάν βάση διαφορετικοὶ ὀρισμοὶ τοῦ «ἐργοστασίου», διαφορετικὰ συστήματα ἀποκλεισμοῦ τῶν μικρῶν ἐπιχειρήσεων. Τὸ 1879 δέν ἀποκλείονταν κανενὸς εἴδους μικρὲς ἐπιχειρήσεις: γι' αὐτὸ τὸ λόγο στοὺς κλάδους παραγωγῆς πού ἐφάπτονται μὲ τὴν ἀγροτικὴ οἰκονομία καὶ μὲ τὰ βιοτεχνικὰ ἐπαγγέλματα τῶν χωρικῶν (ἀλευροποιία, ἐλαιουργία, τουβλοποιία, βυρσοδεψία, ἀγγειοπλαστικὴ κτλ.) καταγράφονταν ὀλόκληρο πλῆθος ἀπὸ τίς πιὸ μικρὲς ἐπιχειρήσεις, πού ἀποκλείονταν στὶς κατοπινὲς ἐκδόσεις. Τὸ 1890 ἀποκλείονταν ἤδη μερικὲς μικρὲς ἐπιχειρήσεις (μὲ συνολικὴ παραγωγή λιγότερο ἀπὸ

* Παίρνουμε 16 κι ὄχι 15 ἐργάτες, ἀπὸ τὴ μιά μεριά, ἐπειδὴ ὁ ὑπολογισμὸς τῶν ἐργοστασίων μὲ 16 καὶ πάνω ἐργάτες ἔχει γίνει κιόλας στὸν «Ὁδηγὸ» τοῦ 1890 (3η ἐκδ., σελ. X) κι ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἐπειδὴ οἱ διασαφηνίσεις τοῦ ὑπουργείου οἰκονομικῶν παίρνουν κάποτε αὐτὴ τὴ βάση (βλ. Κομπελιάτσκι, l. c. (loco citato — στὸ ἀναφερόμενο μέρος. Ἡ Σύντ.), σελ. 14).

** Μερικὰ στοιχεῖα πού ἔλειπαν συμπληρώθηκαν κατὰ προσέγγιση: βλ. «Ὁδηγὸ», σελ. 695.

1000 ρούβλια) και γι' αυτόν ακριβώς τό λόγο είναι λιγότερα τά μικρά «έργοστάσια». Τέλος, τό 1894/95 αποκλείονταν πλῆθος επιχειρήσεις πού είχαν κάτω από 15 ἐργάτες, πράγμα πού είχε σάν ἀποτέλεσμα νά πέσει ἀπότομα ὁ ἀριθμός τῶν μικρῶν «ἐργοστασίων» σχεδόν στό μισό τοῦ 1890. Τοὺς ἀριθμούς τῶν ἐργοστασίων γιά τό 1879 καί γιά τό 1890 μπορεῖ κανεῖς νά τοὺς κάνει συγκρίσιμους καί μέ ἕναν ἄλλο τρόπο: ξεχωρίζοντας τίς επιχειρήσεις πού ἡ ἀξία τῆς παραγωγῆς τους δέν εἶναι μικρότερη ἀπό 2000 ρούβλια. Κι αὐτό, γιατί οἱ συνολικοὶ ἀριθμοὶ τοῦ «Ὁδηγοῦ», πού παραθέσαμε παραπάνω, ἀναφέρονται σ' ὅλες τίς καταγραφόμενες επιχειρήσεις, ἐνῶ στόν *ὀνομαστικό πίνακα* τῶν ἐργοστασίων ὁ «Ὁδηγός» εἶχε περάσει μόνο τίς επιχειρήσεις πού ἡ συνολική παραγωγή τους δέν ἦταν μικρότερη ἀπό 2000 ρούβλια. Τόν ἀριθμό τῶν επιχειρήσεων τοῦ εἴδους αὐτοῦ μποροῦμε νά τόν θεωρήσουμε κατά προσέγγιση συγκρίσιμο (ἂν καί μέ τή σημερινή κατάσταση τῆς στατιστικῆς μας ὁ κατάλογος τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτῶν δέν μπορεῖ ποτέ νά εἶναι πλήρης), ἐξαιρῶντας, ὅμως, τήν ἀλευροποιία. Στόν κλάδο αὐτόν ἡ καταγραφή ἔχει ὀλότελα τυχαῖο χαρακτήρα, τόσο στόν «Ὁδηγό» ὅσο καί στή «Συλλογή» στοιχείων γιά διάφορα κυβερνεῖα καί γιά διάφορα χρόνια, τήν ἐκδιδόμενη ἀπό τή διεύθυνση ἐμπορίου καί μανουφακτούρας. Σέ ὀρισμένα κυβερνεῖα στά «ἐργοστάσια» συμπεριλαμβάνουν μόνο τοὺς ἀτμόμυλους, σέ ἄλλα προσθέτουν καί τοὺς μεγαλύτερους νερόμυλους, σέ ἄλλα συνυπολογίζουν ἑκατοντάδες ἀνεμόμυλους καί σέ ἄλλα ἀκόμα καί τοὺς μύλους πού χρησιμοποιοῦν ἵπποκίνητες μηχανές, πρωτόγονα ἀλογομάγγανα κτλ. Ὁ καθορισμός ἑνός ὀρίου ὅσον ἀφορᾷ τή συνολική παραγωγή δέν ἐξαλείφει καθόλου τό χάος πού ὑπάρχει στή στατιστική τῶν μύλων ἐργοστασιακοῦ τύπου, γιατί ἐδῶ ἀντί γιά τήν ἀξία τῆς παραγωγῆς παίρνουν τήν ποσότητα ἀλευριοῦ, πού καί στοὺς πολύ μικροὺς μύλους εἶναι συχνά πάνω ἀπό 2000 πούτια τό χρόνο. Γι' αὐτό ὁ ἀριθμός τῶν μύλων πού καταγράφει ἡ ἐργοστασιακή στατιστική κάνει ἀπό χρόνο σέ χρόνο ἀπίθανα ἄλλατα, ἐξαιτίας τῆς ἀνομοιογένειας τῶν μεθόδων καταγραφῆς. Λογούχαρη ἡ «Συλλογή» γιά τό 1889, 1890 καί 1891 ὑπολόγιζε στήν Εὐρωπαϊκή Ρωσία 5073, 5605 καί 5201 μύλους. Στό κυβερνεῖο Βορόνεζ ὁ ἀριθμός τῶν μύλων ἀπό 87 τό 1889 ἀνέβηκε μεμιᾶς σέ 285 τό 1890 καί σέ 483 τό 1892 ἐξαιτίας τοῦ τυχαίου συνυπολογισμοῦ τῶν ἀνεμόμυλων. Στήν περιοχή τοῦ Ντόν ὁ ἀριθμός τῶν μύλων ἀπό 59 τό 1887 ἀνέβηκε σέ 545 τό 1888, σέ 976 τό 1890 καί κατόπιν ἔπεσε στοὺς 685 τό 1892 (ἐπειδή οἱ ἀνεμόμυλοι ἄλ-

λοτε υπολογίζονταν κι άλλοτε δέν υπολογίζονταν) κτλ. κτλ. Είναι ευνόητο ότι δέν επιτρέπεται νά χρησιμοποιούμε τέτοιου είδους στοιχεΐα. Γι' αυτό έμεις παίρνουμε μόνο τούς άτμόμυλους και, προσθέτοντας σ' αυτούς τίς έπιχειρήσεις τών άλλων κλάδων μέ συνολική παραγωγή όχι κάτω από 2000 ρούβλια, βρίσκουμε για τό 1879 άριθμό έργοστασίων στην Εύρωπαϊκή Ρωσία περίπου $11\frac{1}{2}$ χιλιάδες, και για τό 1890—περίπου $15\frac{1}{2}$ χιλιάδες*. Συνεπώς, έχουμε και πάλι αύξηση τού άριθμού τών έργοστασίων κι όχι μείωση, όπως έπινόησε ό κ. Κάρισεφ. Ή θεωρία τού κ. Κάρισεφ για ύπαρξη ενός «προτσές μείωσης τού άριθμού τών έπιχειρήσεων» στην έργοστασιακή βιομηχανία τής Ρωσίας άποτελεί καθαρή έπινόηση, πού όφείλεται στην έντελώς άνεπαρκή γνώση άπομέρους του τού ύλικού πού καταπιάστηκε νά έπεξεργαστεί. Ό κ. Κάρισεφ έχει μιλήσει για τόν άριθμό τών έργοστασίων στη Ρωσία άκόμα άπό τό 1889 («Γιουριντίσεσκι Βέστνικ», τεύχος 9), συγκρίνοντας έντελώς άκατάλληλους άριθμούς, παρεμένους άπό τίς πανευπειθέστατες έκθέσεις τών κ.κ. διοικητών κυβερνείων και δημοσιευμένους στη «Συλλογή στοιχείων για τή Ρωσία στά 1884-1885» (Πετρούπολη, 1887, πίνακας XXXIX), μέ τούς παράδοξους άριθμούς τής «Στρατιωτικής-στατιστικής συλλογής» (τεύχος IV, Πετρούπολη, 1871), ή όποία συνυπολόγιζε στά έργοστάσια χιλιάδες πολύ μικρές χειροτεχνικές και βιοτεχνικές έπιχειρήσεις, χιλιάδες καπνοφυτεΐες (sic! βλ. σελ. 345 και 414 τής «Στρατιωτικής-στατιστικής συλλογής» για τά «καπνεργοστάσια» τού κυβερνείου Βεσσαραβίας), χιλιάδες άγροτικούς μύλους και έλαιουργεία κτλ. κτλ. Δέν είναι παράξενο πού ή «Στρατιωτική-στατιστική συλλογή» υπολόγισε, μέ τόν τρόπο αυτόν, τό 1866 πάνω άπό 70 χιλιάδες «έργοστάσια» στην Εύρωπαϊκή Ρωσία. Παράξενο είναι, ότι βρέθηκε άνθρωπος πού δείχνει τόση έλλειψη προσοχής και κριτικού πνεύματος άπέναντι στόν κάθε δημοσιευμένο άριθμό, ώστε νά τόν παίρνει σάν βάση για υπολογισμούς**.

* Ή έξαγωγή τού αντίστοιχου άριθμού μέ βάση τά στοιχεΐα τού «Κατάλογου» είναι άδύνατη, πρώτο, γιατί ό «Κατάλογος» έχει παραλείψει ένα σωρό έπιχειρήσεις μέ παραγωγή 2000 ρούβλια και πάνω, επειδή είχαν κάτω άπό 15 έργάτες. Δεύτερο, γιατί ό «Κατάλογος» υπολογίζει τήν άξία τής παραγωγής, χωρίς τό φόρο κατανάλωσης (σέ διάκριση άπό τήν προηγούμενη στατιστική). Τρίτο, γιατί ό «Κατάλογος» υπολογίζει μερικές φορές όχι τήν άξία τής παραγωγής, αλλά τίς εισπράξεις για τήν έπεξεργασία τής πρώτης ύλης.

** Ό κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι έχει δείξει κιόλας, στό ζήτημα τού άριθμού τών έργοστασιακών έργατών, τήν πλήρη άκαταλληλότητα τών στοιχείων

Ἐδῶ εἶναι ἀπαραίτητη μιὰ μικρὴ παρέκβαση. Ἀπὸ τῆ θεωρία του γιὰ μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργοστασιῶν ὁ κ. Κάρισεφ συνάγει τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς προτσῆς συγκέντρωσης τῆς βιομηχανίας. Εἶναι αὐτονόητο πῶς, ἀπορίπτοντας τὴ θεωρία του, ἡμεῖς δὲν ἀρنيούμεστε καθόλου αὐτὸ τὸ συμπέρασμα, μόνο πού ὁ κ. Κάρισεφ τὸ ἀποδείχνει μὲ λαθεμένο τρόπο. Γιὰ ν' ἀποδείξουμε αὐτὸ τὸ προτσῆς πρέπει νὰ ξεχωρίσουμε τὶς μεγαλύτερες ἐπιχειρήσεις. Ἄς πάρουμε λχ. τὶς ἐπιχειρήσεις πού ἔχουν 100 καὶ πάνω ἐργάτες. Ἄν παραβάλουμε τὸν ἀριθμὸ αὐτῶν τῶν ἐπιχειρήσεων, τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν τους καὶ τὴν ἀξία τῆς παραγωγῆς τους μὲ τὰ στοιχεῖα πού ἀφοροῦν ὅλες τὶς ἐπιχειρήσεις, θά ἔχουμε τὸν ἀκόλουθο πίνακα.

Βλ. ὑποσημείωση *	1879			1890			1894/95		
	Ἀριθμὸς		Συνολικὴ παραγωγή σὲ χιλιάδες ρούβλια	Ἀριθμὸς		Συνολικὴ παραγωγή σὲ χιλιάδες ρούβλια	Ἀριθμὸς		Συνολικὴ παραγωγή σὲ χιλιάδες ρούβλια
	Ἐργοστασιῶν	Ἐργατῶν		Ἐργοστασιῶν	Ἐργατῶν		Ἐργοστασιῶν	Ἐργατῶν	
Ὅλα τὰ «ἐργοστασια»	27 986	763 152	1 148 134	21 124	875 764	1 500 871	14 578	885 555	1 345 346
Ἐπιχειρήσεις μὲ 100 καὶ πάνω ἐργάτες	1 238	509 643	629 926	1 431	623 146	858 588	1 468	655 670	955 233
% σὲ σύνολο	—	66,8 %	54,8 %	—	71,1 %	57,2 %	—	74 %	70,8 %

τῆς «Στρατιωτικῆς-στατιστικῆς συλλογῆς» (βλ. τὸ βιβλίον του «*Η φάμπρικα* κτλ.», Πετρούπολη, 1898, σελ. 336 καὶ ἐπόμενες, καὶ «*Μίρ Μπόζω*»⁴ 1898, τεύχος 4), καὶ οἱ κ. κ. Ν. —ον καὶ Κάρισεφ ἀπαντοῦν μὲ σιωπὴ στὴν ἀνοιχτὴ του πρόκληση. Πραγματικὰ δὲν τοὺς μένει νὰ κάνουν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ σωπαίνουν.

* Οἱ πηγές εἶναι οἱ ἴδιες. Γιὰ τὸ 1879, ὅπως εἶπαμε παραπάνω, μερικὰ στοιχεῖα ἔχουν συμπληρωθεῖ κατὰ προσέγγιση. Τὰ γενικὰ στοιχεῖα τῶν «Ὁδηγῶν» καὶ τοῦ «Καταλόγου» δὲν εἶναι συγκρίσιμα, ὅμως ἡμεῖς συγκρίνουμε ἔδῴ μόνο τὰ ποσοστὰ πρὸς τὸ συνολικὸ ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν καὶ πρὸς τὴ συνολικὴ ἀξία τῆς παραγωγῆς, καὶ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶναι στὰ ἀθροίσματα πολὺ πῖο ἀξιόπιστα (ὅπως θά ποῦμε παρακάτω), ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τὸ συνολικὸ ἀριθμὸ τῶν ἐργοστασιῶν. Ὁ ὑπολογισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μεγάλων ἐπιχειρήσεων ἔχει παρθεῖ ἀπὸ τὸ ἔργο γιὰ τὸν «Καπιταλισμὸ στὴ Ρωσία» πού ἐτοιμάζει γιὰ ἔκδοσιν ὁ συντάχτης αὐτῶν τῶν γραμμῶν⁵.

Ἄπ' τόν πίνακα αὐτόν βλέπουμε ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν πολύ μεγάλων ἐπιχειρήσεων μεγαλώνει, ὅπως μεγαλώνει καί ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν τους καί ἡ συνολική παραγωγή τους, ἀποτελώντας ὀλοένα καί μεγαλύτερο ποσοστό τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν καί τοῦ συνολικοῦ ὄγκου τῆς παραγωγῆς στά ἐπίσημα καταγραφόμενα «ἐργοστάσια». Μποροῦν, ἴσως, νά μᾶς παρατηρήσουν πῶς ἐφόσον συντελεῖται συγκέντρωση τῆς βιομηχανίας, αὐτό θά πεί πῶς οἱ μεγάλες ἐπιχειρήσεις ἐκτοπίζουν τίς μικρές καί ἐλαττώνεται ὁ ἀριθμός τῶν τελευταίων, συνεπῶς καί ὁ ἀριθμός ὄλων τῶν ἐπιχειρήσεων. Ὅμως, πρῶτο, τό τελευταῖο αὐτό συμπέρασμα δέν ἀφορᾷ μόνο τά «ἐργοστάσια», *μά ὅλες τίς βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις*, γιά τίς ὁποῖες δέν ἔχουμε τό δικαίωμα νά μιλάμε, μιά καί δέ διαθέτουμε καμιά κάπως ἀξιόπιστη καί πλήρη στατιστική τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων. Δεύτερο, καί ἀπό καθαρά θεωρητική ἄποψη, δέν μποροῦμε νά ποῦμε a priori* ὅτι στήν ἀναπτυσσόμενη κεφαλαιοκρατική κοινωνία πρέπει ὅπως-δήποτε καί πάντα νά συντελεῖται μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων, ἐπειδή παράλληλα μέ τό προτσές συγκέντρωσης τῆς βιομηχανίας συντελεῖται κι ἓνα προτσές ἀπομάκρυνσης τοῦ πληθυσμοῦ ἀπό τή γεωργία, ἓνα προτσές αὔξησης τῶν μικρῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων στίς καθυστερημένες περιοχές τῆς χώρας, λόγω τῆς ἀποσύνθεσης τοῦ μισοφυσικοῦ νοικοκυριοῦ τοῦ ἀγρότη κτλ.**

* Ἄς ξαναγυρίσουμε στόν κ. Κάρισεφ. Ὅπως φαίνεται τό μεγαλύτερο μέρος τῆς προσοχῆς του τό στρέφει στά λιγότερο ἀξιόπιστα στοιχεῖα (δηλαδή στά στοιχεῖα γιά τόν ἀριθμό τῶν «ἐργοστασίων»). Χωρίζει τά κυβερνεῖα σέ ὁμάδες ἀνάλογα μέ τόν ἀριθμό τῶν «ἐργοστασίων», καταρτίζει ἓνα σχεδιάγραμμα αὐτῶν τῶν ὁμάδων καί ἓναν ἰδιαίτερο πίνακα τῶν κυβερνεῖων πού ἔχουν τό μεγαλύτερο ἀριθμό «ἐργοστασίων» κατά κλάδο παραγωγῆς (σελ. 16-17) ὑπολογίζει ἓνα σωρό ποσοστά τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργοστασίων κατά κυβερνεῖο σέ σχέση μέ τό συνολικό τους ἀριθμό (σελ. 12-15). Ὁ κ. Κάρισεφ ξέχασε ἐδῶ μιά λεπτομέρεια, ξέχασε νά θέσει τό ἐρώτημα: *εἶναι ἄραγε συγκρίσιμοι οἱ ἀριθμοί τῶν ἐργοστασίων κατά κυβερνεῖα*; Στό ἐρώτημα αὐτό πρέπει νά

* — ἐκ τῶν προτέρων. Ἡ Σύντ.

** Λογουχάρη, ἡ «βιοτεχνική ἀπογραφή» τοῦ 1894/95 στό κυβερνεῖο Πέρμ ἔδειξε ὅτι στά μετά τή μεταρύθμιση χρόνια, μέ κάθε δεκαετία πού περνάει, ἰδρύνονται στά χωριά ὀλοένα καί περισσότερες μικρές βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις. Βλ. «Ἐπισκόπηση τῆς περιοχῆς Πέρμ. Μελέτη γιά τήν κατάσταση τῆς βιοτεχνίας στό κυβερνεῖο Πέρμ», Πέρμ, 1896⁶.

δοθεί ἀρνητική ἀπάντηση, καί, συνεπῶς, τό μεγαλύτερο μέρος τῶν ὑπολογισμῶν, τῶν συγκρίσεων καί τῶν συλλογισμῶν τοῦ κ. Κάρισεφ πρέπει νά ὑπαχθεῖ στόν τομέα τῶν ἀθῶων στατιστικῶν ἀσκήσεων. Ἄν ὁ κ. καθηγητής διάβαζε τόν ὄρισμό τοῦ «ἐργοστασίου» πού δίνει ἡ ἐγκύκλιος τῆς 7 τοῦ Ἰουνίου 1895, θά μάντευε πολύ εὐκόλα ὅτι ἕνας τόσο ἀσαφῆς ὄρισμός δέν *μπορεῖ* νά ἐφαρμοστεῖ κατά τόν ἴδιο τρόπο στά διάφορα κυβερνεῖα· στό ἴδιο ἐπίσης συμπέρασμα θά μποροῦσε νά τόν ὀδηγήσει μιά προσεχτικότερη μελέτη τοῦ ἴδιου τοῦ «Καταλόγου». Ἄς παραθέσουμε παραδείγματα. Ἀπό τήν ἀποψη τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐπιχειρήσεων στήν ὑποδιαίρεση XI (ἐπεξεργασία ἐπισιτιστικῶν προϊόντων· ἡ ὁμάδα αὐτή ἔχει τό μεγαλύτερο ἀριθμό ἐργοστασίων) ὁ κ. Κάρισεφ ξεχωρίζει τά κυβερνεῖα Βορόνεζ, Βιάτκας καί Βλαντίμιρ (σελ. 12). Ἡ ἀφθονία ὁμως «ἐργοστασίων» σ' αὐτά τά κυβερνεῖα ὀφείλεται κατά πρῶτο λόγο στήν *καθαρά τυχαία* καταγραφή σ' αὐτά ἀκριβῶς τά κυβερνεῖα τέτοιων μικρῶν ἐπιχειρήσεων πού δέν ὑπολογίστηκαν σέ ἄλλα κυβερνεῖα. Λογουχάρη, στό κυβερνεῖο Βορόνεζ φέρεται ὅτι ὑπάρχουν πολλά «ἐργοστάσια» γιά τόν ἀπλούστατο λόγο ὅτι ἐδῶ ὑπολογίστηκαν οἱ μικροί μύλοι (ἀπό τούς 124 μύλους μόνο οἱ 27 εἶναι ἀτμοκίνητοι· πολλοί εἶναι νερόμυλοι μέ 1-2-3 φτερωτές. Οἱ μύλοι αὐτοῦ τοῦ εἴδους σέ ἄλλα κυβερνεῖα δέν ὑπολογίστηκαν μά καί ἦταν ἀδύνατο νά ὑπολογιστοῦν ὅλοι), τά μικρά ἐλαιουργεῖα (κατά τό μεγαλύτερο μέρος ἱποκίνητα), πού σέ ἄλλα κυβερνεῖα δέν ὑπολογίστηκαν. Στό κυβερνεῖο Βιάτκας ἀπό τούς 116 μύλους μόνο 3 εἶναι ἀτμοκίνητοι, στό κυβερνεῖο Βλαντίμιρ ὑπολογίστηκαν δέκα ἀνεμόμυλοι καί 168 ἐλαιουργεῖα, πού τά περισσότερα χρησιμοποιοῦν ἀνεμοκίνητηρες καί ἱποκίνητες ἢ χειροκίνητες μηχανές. Ἄν σέ ἄλλα κυβερνεῖα φέρεται ὅτι ὑπάρχουν λιγότερες ἐπιχειρήσεις, αὐτό δέ σημαίνει φυσικά ὅτι ἐκεῖ δέν ὑπάρχουν ἀνεμόμυλοι, μικροί νερόμυλοι κτλ. Ἐκεῖ ἀπλῶς δέν τούς ὑπολόγιζαν. Σέ πολλά κυβερνεῖα ὑπολογίστηκαν σχεδόν μόνο οἱ ἀτμόμυλοι (κυβερνεῖα Βεσσαραβίας, Αἰκατερινοσλάβ, Ταυρίδας, Χερσώνας κ. ἄ.)· στό μεταξὺ ἡ ἀλευροποιία δίνει 2308 «ἐργοστάσια» ἀπό τά 6233 τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας σύμφωνα μέ τήν ὑποδιαίρεση XI. Θά ἦταν παράλογο νά μιλάμε γιά κατανομή τῶν ἐργοστασίων κατά κυβερνεῖα, χωρίς νά ἔχουμε ξεκαθαρίσει τήν *ἀνομοιογένεια* τῶν στοιχείων. Ἄς πάρουμε τήν ὑποδιαίρεση IX, τήν ἐπεξεργασία ὀρυκτῶν. Στό κυβερνεῖο Βλαντίμιρ, λογουχάρη, ὑπάρχουν 96 τουβλοποιεῖα, ἐνῶ στό κυβερνεῖο τοῦ Ντόν ὑπάρχουν 31, δηλ. τρεῖς φορές λιγότερα. Σύμφωνα μέ τόν «Ὀδηγό» (γιά τό 1890)

συνέβαινε τό αντίθετο: στό κυβερνεῖο Βλαντίμιρ ὑπῆρχαν 16, ἐνώ στό κυβερνεῖο τοῦ Ντόν ὑπῆρχαν 61 ἐργοστάσια. Ἀποδείχεται ὅτι στό κυβερνεῖο Βλαντίμιρ, σύμφωνα μέ τόν «Κατάλογο», ἀπό τά 96 ἐργοστάσια μόνο τά 5 ἔχουν ἀπό 16 καί πάνω ἐργάτες, ἐνώ στό κυβερνεῖο τοῦ Ντόν τά 26 (ἀπό τά 31). Εἶναι φανερό πῶς τό πράγμα ἐξηγιέται ἀπλούστατα μέ τό ὅτι στήν περιοχὴ τοῦ Ντόν τά μικρά τουβλοποιεῖα δέν συμπεριλήφθηκαν στά «ἐργοστάσια» τόσο ἀπλόχερα ὅσο στό κυβερνεῖο Βλαντίμιρ — αὐτό εἶναι ὅλο (τά μικρά τουβλοποιεῖα τοῦ κυβερνεῖου Βλαντίμιρ εἶναι ὅλα χειροκίνητα). Ὁ κ. Κάρισεφ δέ βλέπει τίποτε ἀπ' ὅλα αὐτά (σελ. 14). Γιά τήν ὑποδιαίρεση Χ (ἐπεξεργασία ζωικῶν προϊόντων) ὁ κ. Κάρισεφ λέει πῶς ὁ ἀριθμός τῶν ἐπιχειρήσεων σ' ὅλα σχεδόν τά κυβερνεῖα δέν εἶναι μεγάλος, ὥστόσο «χτυπητὴ ἐξαιρέση ἀποτελεῖ τό κυβερνεῖο Νίζνι Νόβγοροντ μέ τά 252 ἐργοστάσιά του» (σελ. 14). Αὐτό ὀφείλεται προπαντός στό ὅτι στό κυβερνεῖο αὐτό ὑπολογίστηκαν πάρα πολλές μικρές χειροκίνητες ἐπιχειρήσεις (καί σέ ὀρισμένες περιπτώσεις ἐπιχειρήσεις μέ ἱπποκίνητες μηχανές εἴτε ἀνεμοκινητήρες), πού δέν ὑπολογίστηκαν σέ ἄλλα κυβερνεῖα. Λογουχάρη, γιά τό κυβερνεῖο Μογκιλιόφ ὁ «Κατάλογος» ἀναγράφει μόνο 2 ἐργοστάσια σ' αὐτὴ τήν ὑποδιαίρεση· τό καθένα ἀπ' αὐτά ἔχει πάνω ἀπό 15 ἐργάτες. Μικρά ἐργοστάσια ἐπεξεργασίας ζωικῶν προϊόντων θά μπορούσε κανεὶς νά καταμετρήσει δεκάδες καί στό κυβερνεῖο Μογκιλιόφ, ὅπως καί πραγματικά καταμέτρησε ὁ «Ὀδηγός» γιά τό 1890, πού ἀναγράφει γι' αὐτό τό κυβερνεῖο 99 ἐργοστάσια ἐπεξεργασίας ζωικῶν προϊόντων. Γεννιέται τό ἐρώτημα, τί νόημα ἔχουν ὕστερα ἀπ' ὅλα αὐτά οἱ ὑπολογισμοὶ τοῦ κ. Κάρισεφ γιά τήν κατά ποσοστά κατανομή τῶν «ἐργοστασίων», ὅταν ὁ ὅρος «ἐργοστάσιο» ἐννοεῖται τόσο διαφορετικά;

Γιά νά δείξουμε πῶς ἀνάγλυφα τὴ διαφορετικὴ ἀντίληψη τοῦ ὅρου «ἐργοστάσιο» στά διάφορα κυβερνεῖα, ἄς πάρουμε δύο γειτονικά κυβερνεῖα: τό κυβερνεῖο Βλαντίμιρ καί τό κυβερνεῖο Κοστρομά. Σύμφωνα μέ τόν «Κατάλογο», στό πρῶτο ὑπάρχουν 993 «ἐργοστάσια», στό δεύτερο — 165. Στό πρῶτο σ' ὅλους τοὺς κλάδους παραγωγῆς (ὑποδιαίρεσεις) ἔχουν καταγραφεῖ καί πάρα πολύ μικρές ἐπιχειρήσεις πού πνίγουν μέ τόν ἀριθμὸ τους τίς μεγάλες (μόνο 324 ἐπιχειρήσεις ἔχουν ἀπό 16 ἐργάτες καί πάνω). Στό δεύτερο ἔχουν καταγραφεῖ πολύ λίγες μικρές ἐπιχειρήσεις (112 ἐργοστάσια ἀπό τά 165 ἔχουν ἀπό 16 ἐργάτες καί πάνω), ἂν καί ὁ καθένας καταλαβαίνει, ὅτι καί σ' αὐτό τό κυβερνεῖο θά μπορούσε κανεὶς νά καταγράψει ὄχι καί λίγους ἀνεμόμυλους,

ελαιουργεία, μικρά άμυλοποιεία, τουβλοποιεία, εργοστάσια έπεξεργασίας ρητίνης κτλ. κτλ.*

Η άφροντισιά του κ. Κάρισεφ για την αξιοπιστία των άριθμών πού χρησιμοποιεί φτάνει σε μέγεθος τις ήράκλειες στήλες, όταν συγκρίνει τους κατά κυβερνείο άριθμούς των «εργοστασίων» του 1894/95 (σύμφωνα με τον «Κατάλογο») και του 1885 (σύμφωνα με τή «Συλλογή»). Έδω, με τό πιό σοβαρό ύφος έκφέρονται κρίσεις, ότι στό κυβερνείο Βιάτκας ό άριθμός των εργοστασίων αύξήθηκε, στό κυβερνείο Πέρμ — «μειώθηκε σημαντικά», στό κυβερνείο Βλαντίμιρ — αύξήθηκε ουσιαστικά κτλ. (σελ. 6-7). «Κι έδω μπορούμε νά δούμε, — συμπεραίνει βαθυστόχαστα ό συγγραφέας μας, — ότι τό προαναφερόμενο προτσές μείωσης του άριθμου των εργοστασίων άφορᾷ λιγότερο τις περιοχές με πιό άναπτυγμένη, πιό παλιά βιομηχανία, παρά εκείνες όπου ή βιομηχανία είναι πιό νέα» (σελ. 7). Τό συμπέρασμα αυτό φαίνεται πολύ «σοφό», κρίμα μόνο πού είναι πέρα για πέρα άνόητο. Οί άριθμοί πού χρησιμοποιεί ό κ. Κάρισεφ είναι όλοτελα τυχαίοι. Λογουχάρη, στό κυβερνείο Πέρμ ό άριθμός των «εργοστασίων» στά 1885-1890 ήταν σύμφωνα με τή «Συλλογή»: 1001, 895, 951, 846, 917 και 1002, ένῶ ύστερα, προς τό 1891, ό άριθμός αυτός πέφτει ξαφνικά στά 585. Μιά από τις αίτιες αυτών των άλμάτων είναι ό συνυπολογισμός στά εργοστάσια πότε 469 μύλων (1890) και πότε 229 (1891). Άν ό «Κατάλογος» ύπολογίζει στό κυβερνείο αυτό μόνο 362 εργοστάσια, πρέπει νά παρθει ύπόψη ότι στον άριθμό των «εργοστασίων» δέ συμπεριλαμβάνει παρά μόνο 66 μύλους. Άν στό κυβερνείο Βλαντίμιρ ό άριθμός των «εργοστασίων» έχει αύξηθει, πρέπει νά μη ξεχνᾶμε ότι ό «Κατάλογος» κατέγραψε στό κυβερνείο αυτό και τις μικρές έπιχειρήσεις. Για τό κυβερνείο Βιάτκας ή «Συλλογή» από τό 1887 ως τό 1892 ύπολόγιζε 1—2—2—30—28—25 μύλους, ένῶ ό «Κατάλογος» τους ύπολόγισε σε 116. Με δυό λόγια, ή σύγκριση πού έπιχείρησε νά κάνει ό κ. Κάρισεφ άποδειχνει ξανά και ξανά μόνο

* Νά ακόμα ένα παράδειγμα αυθαίρετου καθορισμού του άριθμού των «εργοστασίων» στό «νεοτάτο» μας σύστημα εργοστασιακής στατιστικής. Για τό 1894/95 ό «Κατάλογος» ύπολογίζει στό κυβερνείο Χερσώνας 471 εργοστάσια (κ. Κάρισεφ, στό προαναφερόμενο έργο, σελ. 5), ένῶ για τό 1896 ό κ. Μικούλιν ύπολογίζει ξαφνικά 1249 «εργοστασιακές έπιχειρήσεις» (στό προαναφερόμενο έργο, σελ. ΧΙΙΙ), ανάμεσά τους 773 με μηχανικό κινητήρα και 109 χωρίς μηχανικό κινητήρα, με άριθμό εργατών πάνω από 15. Όταν ή έννοια «εργοστάσιο» είναι άσαφής τέτοια άλματα θα είναι πάντοτε άναπόφευχτα.

τήν ολοκληρωτική ἀνικανότητά του νά ἐμβαθύνει σέ ἀριθμούς προερχόμενους ἀπό διάφορες πηγές.

Ὁ κ. Κάρισεφ παραθέτοντας τόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων στίς διάφορες ὑποδιαιρέσεις (ὁμάδες ἐπιχειρήσεων) καί ὑπολογίζοντας τά ποσοστά τῶν ἀριθμῶν αὐτῶν σέ σχέση μέ τό συνολικό ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων, δέν παρατηρεῖ καί πάλι ὅτι στίς διάφορες ὑποδιαιρέσεις ἔχουν συμπεριληφθεῖ διαφορετικοί ἀριθμοί μικρῶν ἐπιχειρήσεων (λογουχάρη, στήν ὕφαντουργική καί στή μεταλλουργική βιομηχανία ὁ ἀριθμός τους εἶναι ὁ πιό μικρός, περίπου τό $\frac{1}{3}$ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ γιά τήν Εὐρωπαϊκή Ρωσία, ἐνῶ στή βιομηχανία ἐπεξεργασίας ζωικῶν καί ἐπισιτιστικῶν προϊόντων ὁ ἀριθμός τους φτάνει τά $\frac{2}{3}$ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ). Εἶναι εὐνόητο πῶς μ' αὐτό τόν τρόπο ὁ κ. Κάρισεφ συγκρίνει ἀνομοιογενῆ μεγέθη, καί οἱ ὑπολογισμοί τῶν ποσοστῶν (σελ. 8) δέν ἔχουν κανένα νόημα. Μέ δύο λόγια, σ' ὄλο τό ζήτημα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν «ἐργοστασίων» καί τῆς ταξινόμησής τους ὁ κ. Κάρισεφ ἔδειξε ὅτι δέν καταλαβαίνει καθόλου τό χαρακτήρα τῶν στοιχείων πού χρησιμοποιοεῖ καί τό βαθμό τῆς ἀξιοπιστίας τους.

Περνώντας ἀπό τόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων στόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν, πρέπει πρῖν ἀπ' ὅλα νά ποῦμε ὅτι στήν ἐργοστασιακή μας στατιστική, τά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τό συνολικό ἀριθμό τῶν ἐργατῶν εἶναι πολύ πιό ἀξιόπιστα ἀπό τά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων. Κι ἐδῶ βέβαια ὑπάρχει ἀρκετή σύγχυση, ὅπως ὑπάρχουν ἐπίσης κενά καί μειώσεις τοῦ πραγματικοῦ ἀριθμοῦ. Ἐδῶ ὅμως δέν ὑπάρχει τόση ἀνομοιογένεια τῶν στοιχείων, κ' οἱ πολύ μεγάλες διακυμάνσεις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μικρῶν ἐπιχειρήσεων, πού πότε συμπεριλαμβάνονται στόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων καί πότε ἀποκλείονται, ἐπιδροῦν πολύ λίγο στό συνολικό ἀριθμό τῶν ἐργατῶν, γιά τόν ἀπλούστατο λόγο ὅτι ἀκόμα καί ἕνα πολύ σημαντικό ποσοστό πολύ μικρῶν ἐπιχειρήσεων δίνει ἕνα πολύ μικρό ποσοστό τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν. Εἶδαμε παραπάνω ὅτι τό 1894/95 σέ 1468 ἐργοστάσια (10% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ) ἦταν συγκεντρωμένα τά 74% τῶν ἐργατῶν. Ὁ ἀριθμός τῶν μικρῶν ἐργοστασίων (πού ἔχουν κάτω ἀπό 16 ἐργάτες) εἶναι 7919 σέ σύνολο ἐργοστασίων 14 578, δηλ. πάνω ἀπό τό μισό, ἐνῶ οἱ ἐργάτες τους εἶναι κατά προσέγγιση (ὑπολογίζοντας ἀκόμα καί ἀπό 8 ἐργάτες κατά μέσο ὄρο γιά κάθε ἐπιχείρηση) κάπου 7%. Σ' αὐτό ὀφείλεται καί τό γεγονός ὅτι, ἐνῶ ἡ διαφορά στόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων γιά τό 1890 (σύμφωνα μέ τόν «Ὁδηγό») καί γιά τό 1894/95 εἶναι τεράστια, ἡ διαφορά στόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν εἶναι ἀσήμαντη:

τό 1890 σέ 50 κυβερνεΐα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας ὑπῆρχαν 875 764 ἐργάτες, ἐνῶ τό 1894/95 ἦταν 885 555 (ὑπολογίζουμε μόνο τοὺς ἐργάτες πού δουλεύουν μέσα στίς ἐπιχειρήσεις). Ἀφαιρώντας ἀπό τόν πρῶτο ἀριθμό τοὺς ἐργάτες πού δούλευαν στήν παραγωγή σιδηροτροχιῶν (24 445) καί ἄλατιοῦ (3704), πού δέν ἔχουν ὑπολογιστεῖ στόν «Κατάλογο», καί ἀπό τό δεύτερο ἀριθμό τοὺς τυπογράφους (16 521), πού δέν ἔχουν ὑπολογιστεῖ στόν «Ὁδηγό», ἔχουμε 847 615 ἐργάτες γιά τό 1890 καί 869 034 γιά τό 1894/95, δηλ. κατά 2,5% περισσότερους. Φυσικά, τό ποσοστό αὐτό δέν μπορεῖ νά ἐκφράσει τήν πραγματική αὐξηση, μιά καί τό 1894/95 δέν ὑπολογίστηκαν πολλές μικρές ἐπιχειρήσεις, μά γενικά τό γεγονός ὅτι οἱ ἀριθμοί αὐτοί δέν διαφέρουν πολύ ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλο δείχνει τή σχετική καταλληλότητα τῶν γενικῶν στοιχείων γιά τό συνολικό ἀριθμό τῶν ἐργατῶν καί τή σχετική ἀξιοπιστία τους. Ὁ κ. Κάρισεφ, ἀπό τόν ὁποῖο ἔχουμε πάρει τό συνολικό ἀριθμό ἐργατῶν, δέν ξεδιαλύνει μέ ἀκρίβεια, ποιοί ἀκριβῶς κλάδοι παραγωγῆς ὑπολογίστηκαν τό 1894/95 σέ σύγκριση μέ τίς προηγούμενες ἐκδόσεις, καί δέν ἀναφέρει τό γεγονός ὅτι στόν «Κατάλογο» ἔχουν παραλειφθεῖ πολλές ἐπιχειρήσεις πού παλιότερα ὑπολογίζονταν στόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασιῶν. Γιά νά κάνει σύγκριση μέ τά προηγούμενα, παίρνει τά ἴδια πάλι παράλογα στοιχεῖα τῆς «Στρατιωτικῆς-στατιστικῆς συλλογῆς» καί ἐπαναλαμβάνει τόν ἴδιο παραλογισμό γιά δήθεν μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν σέ σύγκριση μέ τόν πληθυσμό, παραλογισμό πού τόν ἔχει κιόλας ἀνασκευάσει ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι (βλ. παραπάνω). Λόγω τῆς μεγαλύτερης ἀξιοπιστίας τῶν στοιχείων γιά τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν, τά στοιχεῖα αὐτά ἀξίζει νά δουλευτοῦν μέ μεγαλύτερη ἐπιμέλεια ἀπ' ὅ,τι τά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασιῶν, ὁ κ. Κάρισεφ ὁμως ἔκανε τό ἀντίθετο. Δέν κάνει μάλιστα οὔτε ταξινομήση τῶν ἐργοστασιῶν μέ βάση τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν, πράγμα πού θά ἦταν ιδιαίτερα ἀπαραίτητο, λόγω τοῦ ὅτι ὁ «Κατάλογος» πῆρε τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν σάν οὐσιαστικό γνώρισμα τοῦ ἐργοστασίου. Ἀπό τά στοιχεῖα πού ἔχουμε παραθέσει πιό πάνω γίνεται φανερό ὅτι ἡ συγκέντρωση τῶν ἐργατῶν εἶναι πολύ μεγάλη.

Ὁ κ. Κάρισεφ ἀντί νά ταξινομήσει τά ἐργοστάσια σύμφωνα μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν καταπιάστηκε μέ πιό ἀπλούς ὑπολογισμούς: μέ τόν καθορισμό τοῦ μέσου ἀριθμοῦ ἐργατῶν κατά ἐργοστάσιο. Καί ἐπειδή τά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασιῶν, εἶναι, ὅπως εἶδαμε, πολύ ἀναξιόπιστα, τυχαῖα καί ἀνομοιογενῆ, ὅλοι αὐτοί οἱ ὑπολογισμοί του εἶναι γεμάτοι λάθη.

Ὁ κ. Κάρισεφ συγκρίνει τὸ μέσο ἀριθμὸ ἐργατῶν κατὰ ἐργοστάσιο στὰ 1886 καὶ στὰ 1894/95 καὶ συμπεραίνει ὅτι «ὁ μέσος τύπος ἐργοστασίου μεγαλώνει» (σελ. 23 καὶ 32-33), μὴ ξέροντας ὅτι ἴσα-ἴσα τὸ 1894/95 ὑπολογίστηκαν μόνο οἱ μεγαλύτερες ἐπιχειρήσεις καὶ συνεπῶς ἡ σύγκριση εἶναι λαθεμένη. Ἐντελῶς παράδοξη εἶναι ἡ σύγκριση τοῦ μέσου ἀριθμοῦ ἐργατῶν κατὰ ἐργοστάσιο στὰ διάφορα κυβερνεῖα (σελ. 26). Ὁ κ. Κάρισεφ βγάζει, λογουχάρη, τὸ συμπέρασμα ὅτι στὸ κυβερνεῖο Κοστρομά «παρατηρεῖται ὅτι ὁ μέσος τύπος ἐργοστασίου εἶναι πιὸ μέγας ἀπὸ τὸ μέσο τύπο ἐργοστασίου ὄλων τῶν ἄλλων κυβερνεῖων» — 242 ἐργάτες κατὰ ἐργοστάσιο ἔναντι 125, λογουχάρη, στὸ κυβερνεῖο Βλαντίμιρ. Δέν περνάει κἀν ἀπὸ τὸ μυαλό τοῦ σοφοῦ καθηγητῆ ἡ σκέψη ὅτι αὐτὸ ἐξαρτιέται ἀπλούστατα ἀπὸ τὶς διαφορετικὰς μεθόδους καταγραφῆς, ὅπως ἐξηγήσαμε ἤδη πιὸ πάνω. Παραβλέποντας τὴν διαφορὰ ἀνάμεσα στὸν ἀριθμὸ τῶν μεγάλων καὶ τῶν μικρῶν ἐπιχειρήσεων στὰ διάφορα κυβερνεῖα, ὁ κ. Κάρισεφ ἐπινόησε μιὰ πολὺ ἀπλή μέθοδο γιὰ νὰ παρακάμψει τὶς δυσκολίες αὐτοῦ τοῦ ζητήματος. Συγκεκριμένα, πολλαπλασιάζει τὸ μέσο ἀριθμὸ ἐργατῶν πού ἀναλογεῖ κατὰ ἐργοστάσιο σ' ὅλη τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ρωσία (καὶ κατόπιν καὶ στὴν Πολωνία καὶ στὸν Καύκασο) — μέ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργοστασίων τοῦ κάθε κυβερνεῖου καὶ καταχωρεῖ τὶς ὁμάδες πού βρίσκει ἔτσι σ' ἓνα ἰδιαίτερο σχεδιάγραμμα (ἀριθ. 3). Τί ἀπλό πράγμα, ἀλήθεια! Πρὸς τί νὰ ταξινομοῦμε τὰ ἐργοστάσια μέ βάση τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν, πρὸς τί νὰ ἐξετάζουμε τὸ συγκριτικὸ ἀριθμὸ τῶν μεγάλων καὶ τῶν μικρῶν ἐπιχειρήσεων στὰ διάφορα κυβερνεῖα, ὅταν μπορούμε, μ' ἓνα τόσο ἀπλό τρόπο, νὰ ἐξισώνουμε τεχνητὰ τὰ «μέσα» μεγέθη τῶν ἐργοστασίων στὰ διάφορα κυβερνεῖα καὶ νὰ τὰ ἀνάγουμε σέ ἓνα κοινὸ μέγεθος; Πρὸς τί νὰ ἐρευνῶμε ἂν συμπεριλήφθηκαν στὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργοστασίων τοῦ κυβερνεῖου Βλαντίμιρ ἢ Κοστρομά πολλές ἢ λίγες μικρὲς καὶ μικροῦτσικες ἐπιχειρήσεις, ὅταν μπορούμε «ἀπλούστατα» νὰ πάρουμε τὸ μέσο ἀριθμὸ ἐργατῶν κατὰ ἐργοστάσιο σέ ὅλη τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ρωσία καὶ νὰ τὸν πολλαπλασιάσουμε μέ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργοστασίων κάθε κυβερνεῖου; Τί τὸ κακὸ ὑπάρχει ἂν ἡ μέθοδος αὐτὴ ἐξισώνει ἑκατοντάδες τυχαῖα καταγραμμένους ἀνεμόμυλους καὶ ἀνεμοκίνητα ἐλαιουργεῖα μέ τὰ μεγάλα ἐργοστάσια; Ὁ ἀναγνώστης δέ θὰ τὸ ἀντιληφθεῖ αὐτὸ καί, ποιὸς ξέρει, μπορεῖ καὶ νὰ πιστέψει τὴ «στατιστικὴ» πού σκαρώνει ὁ κ. καθηγητῆς!

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἐργάτες πού δουλεύουν μέσα στὶς ἐπιχειρήσεις ὁ «Κατάλογος» ἔχει καὶ μιὰ ἰδιαίτερη στήλη γιὰ τοὺς ἐργάτες

πού δουλεύουν «ἐξω ἀπό τίς ἐπιχειρήσεις». Ἐδῶ συμπεριλήφθηκαν ὄχι μόνο ἐκεῖνοι πού δουλεύουν στό σπίτι, ἐκτελώντας παραγγελίες τῶν ἐργοστασίων (Κάρισεφ, σελ. 20), ἀλλά καί οἱ βοηθητικοί ἐργάτες κτλ. Τόν ἀριθμό αὐτῶν τῶν ἐργατῶν πού δίνει ὁ «Κατάλογος» (66 460 γιά ὅλη τήν αὐτοκρατορία) δέν μποροῦμε σέ καμιά περίπτωση νά τόν πάρουμε σάν «δείκτη γιά τό πόσο ἔχει προχωρήσει στή χώρα μας ἡ ἀνάπτυξη τοῦ λεγόμενου ἐξωτερικοῦ τμήματος τοῦ ἐργοστασίου» (Κάρισεφ, σελ. 20), ἐπειδή μέ τό σημερινό σύστημα ἐργοστασιακῆς στατιστικῆς δέν μπορεῖ οὔτε λόγος νά γίνει γιά μιά λίγο-πολύ πλήρη καταγραφή αὐτῶν τῶν ἐργατῶν. Ὁ κ. Κάρισεφ λέει μέ πολλή ἐπιπολαιότητα: «66 $\frac{1}{2}$ χιλιάδες σ' ὅλη τή Ρωσία, πού ἔχει ἑκατομμύρια χειροτέχνες καί βιοτέχνες, δέν εἶναι πολλοί» (ibid.*). Πρῶτοῦ τό γράψει κανεῖς αὐτό, θά ἔπρεπε νά εἶχε ξεχάσει πῶς ἀπ' αὐτά τά «ἑκατομμύρια βιοτέχνες», ὅπως διαπιστώνεται ἀπ' ὅλες τίς πηγές, ἄν ὄχι ἡ μεγαλύτερη, πάντως μιά πολύ μεγάλη μερίδα ἐργάζεται γιά τοὺς ἐμπόρους-προαγοραστές, δηλ. πρόκειται γιά ἀνθρώπους, πού εἶναι κι αὐτοί «ἐξωτερικοί ἐργάτες». Φτάνει νά ρίξει κανεῖς μιά ματιά στίς σελίδες τοῦ «Καταλόγου» πού ἀφοροῦν τίς περιοχές γνωστῶν «βιοτεχνικῶν» ἐπαγγελμάτων, γιά νά πειστεῖ πῶς ἡ καταγραφή τῶν «ἐξωτερικῶν ἐργατῶν» ἔγινε ἐντελῶς τυχαῖα καί ἀποσπασματικά. Λογουχάρη στήν ὑποδιαίρεση II (ἐπεξεργασία μαλλιῦ) ὁ «Κατάλογος» ὑπολογίζει γιά τό κυβερνεῖο Νίζνι-Νόβγκοροντ μόνο 28 ἐξωτερικούς ἐργάτες στήν πόλη Ἀρζαμάς καί στό προάστιο Βιγεζντνάγια (σελ. 89), ἐνῶ ἀπό τίς «Ἐργασίες τῆς ἐπιτροπῆς γιά τήν ἔρευνα τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς τῆς Ρωσίας» (μέρη V καί VI) εἶναι γνωστό ὅτι ἐκεῖ ὑπάρχουν πολλές ἑκατοντάδες (ᾧς χίλιοι) «βιοτέχνες» πού ἐκτελοῦν παραγγελίες ἐργοδοτῶν. Στό νομό Σεμίονοφ ὁ «Κατάλογος» δέν ἀναφέρει καθόλου ἐξωτερικούς ἐργάτες, ἐνῶ ἀπό τή στατιστική τῶν ζέμστβο εἶναι γνωστό ὅτι ἐκεῖ στήν παραγωγή κετσέδων καί πάτων γιά παπούτσια, ὑπάρχουν πάνω ἀπό 3 χιλιάδες «βιοτέχνες» πού ἐκτελοῦν παραγγελίες ἐργοδοτῶν. Στήν παραγωγή φουσαρμόνικων στό κυβερνεῖο Τούλας ὁ «Κατάλογος» καταγράφει μόνο ἓνα «ἐργοστάσιο» μέ 17 ἐξωτερικούς ἐργάτες (σελ. 395), ἐνῶ αὐτές οἱ ἴδιες οἱ «Ἐργασίες τῆς ἐπιτροπῆς κτλ.» ἀκόμα ἀπό τό 1882 ὑπολόγιζαν ἐκεῖ 2-3 χιλιάδες βιοτέχνες, πού ἐκτελοῦσαν παραγγελίες ἐργοστασίων παραγωγῆς φουσαρμόνικων (μέρος IX). Γι' αὐτό εἶναι φανερό πῶς εἶναι ἀπλούστατα γε-

* — ibidem — στό ἴδιο. Ἡ Σύντ.

λοίο νά θεωροῦμε τόν ἀριθμό τῶν $66\frac{1}{2}$ χιλιάδων ἐξωτερικῶν ἐργατῶν ἔστω καί κάπως ἀξιόπιστο καί νά μιλάμε γιά κατανομή του κατά κυβερνεῖα καί κατά κλάδους παραγωγῆς, ὅπως κάνει ὁ κ. Κάρισεφ, καταρτίζοντας ἀκόμα καί σχεδιάγραμμα. Ἡ πραγματική σημασία τῶν ἀριθμῶν αὐτῶν δέ βρίσκεται καθόλου στό ὅτι καθορίζουν τίς διαστάσεις τῆς κεφαλαιοκρατικῆς δουλειᾶς στό σπίτι (ἕνας τέτοιος καθορισμός εἶναι κατορθωτός μόνο μέ μιά πλέρια βιομηχανική ἀπογραφή, πού παίρνει ὑπόψη ὅλα τά καταστήματα καί τίς ἄλλες ἐπιχειρήσεις ἢ τά μεμονωμένα πρόσωπα, πού δίνουν δουλειά στό σπίτι), ἀλλά στό ὅτι ξεχωρίζουν τοὺς ἐργάτες πού δουλεύουν μέσα στίς ἐπιχειρήσεις, δηλ. τοὺς ἐργοστασιακοὺς ἐργάτες μέ τήν αὐστηρή ἔννοια τῆς λέξης, ἀπό τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐργάτες. Ὡς τώρα αὐτές οἱ κατηγορίες ἐργατῶν συγγέονταν πολύ συχνά: ἀκόμα καί στόν «Ὁδηγό» τοῦ 1890 βρίσκουμε ἐπανεπιλημμένα παραδείγματα τέτοιας σύγχυσης. Τώρα γίνεται στόν «Κατάλογο» ἡ πρώτη ἀπόπειρα νά μπεῖ τέρμα σ' αὐτή τή σύγχυση.

Ἡ πιό ἱκανοποιητική ἐπεξεργασία πού ἔχει κάνει ὁ κ. Κάρισεφ εἶναι ἡ ἐπεξεργασία τῶν ἀριθμῶν τοῦ «Καταλόγου» πού ἀφοροῦν τῇ χρονιάτικῃ παραγωγῇ τῶν ἐργοστασίων, κι αὐτό κυρίως ἐπειδή στό σημεῖο αὐτό ὁ συγγραφέας παρέθεσε ἐπιτέλους μιά ταξινομήση τῶν ἐργοστασίων μέ βάση τό μέγεθος τῆς παραγωγῆς ἀντί τοὺς συνηθισμένους «μέσους ἀριθμούς». Ὡστόσο εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ συγγραφέας δέν μπορεῖ ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπ' αὐτούς τοὺς «μέσους ἀριθμούς» (τοῦ μεγέθους τῆς παραγωγῆς κατά ἐργοστάσιο) καί μάλιστα συγκρίνει τοὺς μέσους ἀριθμούς τοῦ 1894/95 μέ τοὺς μέσους ἀριθμούς τοῦ 1885, πράγμα πού ἀποτελεῖ τελείως λαθεμένη μέθοδο, ὅπως τό εἶπαμε κίόλας πολλές φορές. Ὡς σημειωθεῖ πῶς τά συγκεντρωτικά στοιχεῖα πού δείχνουν τόν ὄγκο τῆς χρονιάτικῆς παραγωγῆς τῶν ἐργοστασίων εἶναι ἀσύγκριτα πιό ἀξιόπιστα ἀπό τά συγκεντρωτικά στοιχεῖα πού δείχνουν τόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων, γιατί, ὅπως εἶπαμε, οἱ μικρές ἐπιχειρήσεις παίζουν μικρό ρόλο. Λογουχάρη, σύμφωνα μέ τόν «Κατάλογο» στήν Εὐρωπαϊκῇ Ρωσία τά ἐργοστάσια μέ παραγωγή πάνω ἀπό 1 ἑκατομμύριο ρούβλια εἶναι τό ὄλο 245, δηλ. 1,9%, συγκεντρώνουν ὅμως τά 45,6% τῆς συνολικῆς χρονιάτικῆς παραγωγῆς ὄλων τῶν ἐργοστασίων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας (Κάρισεφ, σελ. 38), ἐνῶ τά ἐργοστάσια μέ χρονιάτικη παραγωγή κάτω ἀπό 5 χιλιάδες ρούβλια ἀντιπροσωπεύουν τά 30,8% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τους, δίνουν ὅμως μόνο τά 0,6% τοῦ συνόλου τῆς παραγωγῆς, δηλ. ἕνα ἐλαχιστότατο ποσοστό. Πρέπει

ὡστόσο νά κάνουμε τήν διευκρίνιση ὅτι στοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ αὐτοῦ ὁ κ. Κάρισεφ ξεχνᾷ τή διαφορά ἀνάμεσα στή συνολική παραγωγή (= ἄξια τοῦ συνολικοῦ προϊόντος) καί στίς εἰσπράξεις γιά τήν ἐπεξεργασία πρώτων ὑλῶν. Στήν ἐργοστασιακή μας στατιστική αὐτή ἢ πολύ σπουδαία διάκριση γίνεται γιά πρώτη φορά στόν «Κατάλογο»*. Εἶναι εὐνόητο, ὅτι τά δύο αὐτά μεγέθη δέν μποροῦν καθόλου νά συγκριθοῦν καί θά ἔπρεπε νά χωριστοῦν. Ὁ κ. Κάρισεφ δέν τό κάνει αὐτό καί μπορεῖ κανεῖς νά σκεφτεῖ πῶς τό τόσο χαμηλό ποσοστό χρονιάτικης παραγωγῆς τῶν μικρῶν ἐπιχειρήσεων ὀφείλεται ἐνμέρει στοῦ ὅτι ἐδῶ συμπεριλήφθηκαν ἐπιχειρήσεις πού δέ δήλωσαν τήν ἄξια τοῦ προϊόντος πού ἐπεξεργάζονται, ἀλλά μόνο τίς εἰσπράξεις γιά τήν ἐπεξεργασία του. Θά παραθέσουμε παρακάτω ἓνα παράδειγμα τοῦ λάθους στοῦ ὁποῖο ἔπεσε ὁ κ. Κάρισεφ, ἐπειδὴ ἀγνόησε αὐτό τό πράγμα. Ἡ διάκριση αὐτή πού κάνει ὁ «Κατάλογος» ἀνάμεσα στίς εἰσπράξεις γιά τήν ἐπεξεργασία τοῦ προϊόντος καί στήν ἄξια τοῦ προϊόντος, καθὼς ἐπίσης καί τό γεγονός ὅτι δέν περιλαμβάνει στήν τιμή τῆς παραγωγῆς τό ποσό τοῦ φόρου κατανάλωσης, κάνει τοὺς ἀριθμοὺς τοῦ μὴ συγκρίσιμους μέ τοὺς ἀριθμοὺς τῶν προηγούμενων ἐκδόσεων. Σύμφωνα μέ τόν «Κατάλογο» ἢ συνολική παραγωγή ὅλων τῶν ἐργοστασίων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας εἶναι 1345 ἑκατομμύρια ρούβλια, ἐνῶ σύμφωνα μέ τόν «Ὁδηγό» γιά τό 1890 ἦταν 1501 ἑκατομμύρια. * Ἄν ὁμοῦς ἀφαιρούσαμε ἀπό τό δεύτερο ἀριθμό τό ποσό τοῦ φόρου κατανάλωσης (μόνο στήν παραγωγή οἰνοπνευματωδῶν εἶναι περίπου 250 ἑκατομμύρια ρούβλια), τότε ὁ πρῶτος ἀριθμὸς θά παρουσιαζόταν σημαντικὰ μεγαλύτερος.

Στόν «Ὁδηγό» (2η καί 3η ἐκδ.) εἶχε γίνει ἓνας χωρισμὸς τῶν ἐργοστασίων σέ ομάδες μέ βάση τό μέγεθος τῆς χρονιάτικης παραγωγῆς (χωρὶς ν' ἀναφέρεται τό μερίδιο τῆς κάθε ομάδας στή συνολική παραγωγή), ὁ χωρισμὸς ὁμοῦς αὐτὸς δέν μπορεῖ νά συγκριθεῖ μέ τά στοιχεῖα τοῦ «Καταλόγου» ἐξαιτίας τῶν παραπάνω διαφορῶν στίς μεθόδους καταγραφῆς καί καθορισμοῦ τοῦ μεγέθους τῆς χρονιάτικης παραγωγῆς.

* Μόνο πού δέν ἔχουμε, δυστυχῶς, καμιὰ ἐγγύηση ὅτι ὁ «Κατάλογος» ἔχει κάνει αὐτή τή διάκριση μέ ἀσθηρότητα καί συνέπεια, δηλ. ὅτι ἡ ἄξια τοῦ προϊόντος σημειώνεται *μόνο* στὰ ἐργοστάσια ἐκεῖνα πού πουλοῦν πράγματι τό προϊόν τους, ἐνῶ οἱ εἰσπράξεις γιά τήν κατεργασία πρώτων ὑλῶν σημειώνονται *μόνο* στὰ ἐργοστάσια ἐκεῖνα πού κατεργάζονται ὑλικά ἄλλων. Εἶναι δυνατό, λχ. στήν ἀλευροποιία (σ' αὐτὴ βλέπουμε συχνότερα τήν παραπάνω διαφορά) οἱ ἰδιοχτῆτες νά παρουσίαζαν πότε τόν ἓνα καί πότε τόν ἄλλο ἀριθμὸ ἐντελῶς τυχαῖα. Τό ζήτημα αὐτό ἀπαιτεῖ εἰδική ἀνάλυση.

Μᾶς μένει νά ἐξετάσουμε ἀκόμα ἓνα λαθεμένο συλλογισμό τοῦ κ. Κάρισεφ. Παραθέτοντας τὰ στοιχεῖα κατά κυβερνεῖα γιά τή συνολική χρονιάτικη παραγωγή τῶν ἐργοστασίων, δέν μπόρεσε οὔτε ἐδῶ νά ἀποφύγει τίς συγκρίσεις μέ τὰ στοιχεῖα τοῦ 1885-1891, δηλ. μέ τὰ στοιχεῖα τῆς «Συλλογῆς». Σ' αὐτά τὰ τελευταῖα στοιχεῖα δέν ὑπάρχουν πληροφορίες γιά τοὺς κλάδους πού ὑπόκεινται στό φόρο κατανάλωσης καί γι' αὐτό ὁ κ. Κάρισεφ ἀπλῶς ψάχνει νά βρεῖ μήπως ὑπάρχουν κυβερνεῖα, ὅπου ἡ ἀξία τῆς παραγωγῆς τό 1894/95 νά εἶναι *μικρότερη* ἀπό τὰ προηγούμενα χρόνια. Τέτοια κυβερνεῖα ὑπάρχουν 8 (σελ. 39-40), καί ὁ κ. Κάρισεφ, παίρνοντας ἀφορμή ἀπ' αὐτό, κάνει συλλογισμούς γιά «πισωδρομική κίνηση τῆς βιομηχανίας», στά «λιγότερο βιομηχανικά» κυβερνεῖα, γιά τό ὅτι αὐτό «μπορεῖ νά χρησιμεύσει σάν μαρτυρία γιά τή δυσχερῆ θέση τῶν μικρῶν ἐπιχειρήσεων στό συναγωνισμό τους μέ τίς μεγάλες» κτλ. Ὅλοι αὐτοί οἱ συλλογισμοί θά ἦταν ἴσως πολύ βαθυστόχαστοι, ἂν... ἂν δέν ἦταν ὅλοι τους πέρα γιά πέρα λαθεμένοι. Ὁ κ. Κάρισεφ δέν ἀντιλήφθηκε καί δῶ ὅτι συγκρίνει στοιχεῖα πού εἶναι πέρα γιά πέρα ἀνομοιογενῆ καί δέν εἶναι καθόλου συγκρίσιμα. Κι ὅτι δέν εἶναι συγκρίσιμα θά τό δείξουμε μέ βάση τὰ στοιχεῖα γιά τό καθένα ἀπό τὰ κυβερνεῖα πού ἀναφέρει ὁ κ. Κάρισεφ*. Στό κυβερνεῖο Πέρμ ἡ συνολική παραγωγή τοῦ 1890 ἦταν 20,3 ἑκατ. ρούβλια («Ὀδηγός»), ἐνῶ τό 1894/95 ἦταν 13,1 ἑκατ. μαζί μέ τή συνολική παραγωγή τῆς ἀλευροβιομηχανίας, πού τό 1890 ἦταν 12,7 ἑκατ. (γιά 469 μύλους!) καί τό 1894/95 — 4,9 ἑκατ. (γιά 66 μύλους). Συνεπῶς, ἡ φαινομενική «ἐλάττωση» ὀφείλεται ἀπλῶς στήν τυχαία καταγραφή διαφορετικοῦ ἀριθμοῦ μύλων. Ὅσο γιά τόν ἀριθμό, λχ., τῶν ἀτμόμυλων αὐτός αὐξήθηκε ἀπό 4 τό 1890 καί τό 1891 σέ 6 τό 1894/95. Ἔτσι ἐξηγιέται ἐπίσης ἡ «ἐλάττωση» τῆς παραγωγῆς καί στό κυβερνεῖο Σιμπίρσκ (τό 1890: 230 μύλοι — 4,8 ἑκατ. ρούβλια· τό 1894/95: 27 μύλοι καί 1,7 ἑκατ. ρούβλια. Ἀτμόμυλοι — 10 καί 13). Στό κυβερνεῖο Βιάτκας ἡ συνολική παραγωγή τό 1890 ἦταν 8,4 ἑκατ. καί τό 1894/95 — 6,7 ἑκατ., δηλ. μικρότερη κατά 1,7 ἑκατ. ρούβλια. Τό 1890, ὅμως, εἶχαν ὑπολογιστεῖ ἐδῶ δύο

* Παίρνομε ἐδῶ τὰ στοιχεῖα ὄχι τῆς «Συλλογῆς», ἀλλά τοῦ «Ὀδηγοῦ» γιά τό 1890, ἀφαιρώντας τοὺς κλάδους πού ὑπόκεινται στό φόρο κατανάλωσης. Ἄν ἐξαιρεθοῦν αὐτοί οἱ κλάδοι, τὰ στοιχεῖα τοῦ «Ὀδηγοῦ» σχεδόν δέ διαφέρουν ἀπό τὰ στοιχεῖα τῆς «Συλλογῆς», ἐπειδή στηρίζονται στίς ἴδιες καταστάσεις πού ὑποβάλλονται στή διεύθυνση ἐμπορίου καί μανουφакτούρας. Γιά τήν ἀποκάλυψη, ὅμως, τοῦ λάθους τοῦ κ. Κάρισεφ μᾶς χρειάζονται λεπτομερειακά στοιχεῖα ὄχι μόνο γιά τοὺς διάφορους κλάδους χωριστά, ἀλλά καί γιά τὰ διάφορα ἐργοστάσια.

μεταλλουργικά εργοστάσια, τοῦ Βότκινσκ καί τοῦ Ἰζέβσκ, πού ἡ παραγωγή τους (καί τῶν δύο μαζί) εἶναι ἴση ἀκριβῶς μέ 1,7 ἑκατ. Τό 1894/95 τά εργοστάσια αὐτά δέν ὑπολογίστηκαν, ἐπειδή «ὕπάρχονται» στή διεύθυνση ὄρυχείων. Τό 1890 τό κυβερνεῖο Ἀστραχάν εἶχε 2,5 ἑκατ. ρούβλια, τό 1894/95 εἶχε 2,1 ἑκατ. Τό 1890, ὅμως, εἶχε ὑπολογιστεῖ καί ἡ παραγωγή ἀλατιοῦ (346 χιλιάδες ρούβλια), ἐνῶ τό 1894/95 δέν ὑπολογίστηκε, ἐπειδή ὑπάγεται στίς «ἐξορυχτικές» βιομηχανίες. Κυβερνεῖο Πσκόφ — 1890: 2,7 ἑκατ. ρούβλια, ἐνῶ τό 1894/95 — 2,3 ἑκατ. Τό 1890, ὅμως, εἶχαν ὑπολογιστεῖ 45 λινοκοπανιστήρια μέ συνολική παραγωγή 1,2 ἑκατ. ρούβλια, ἐνῶ τό 1894/95 ὑπολογίστηκαν μόνο 4 λινοκλωστήρια μέ συνολική παραγωγή 248 χιλιάδες ρούβλια. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι τά λινοκοπανιστήρια δέν ἔχουν ἐξαφανιστεῖ στό κυβερνεῖο Πσκόφ, ἀλλ' ἀπλῶς δέν συμπεριλήφθηκαν στόν κατάλογο (ἴσως ἐπειδή τά περισσότερα ἀπ' αὐτά εἶναι χειροκίνητα, μέ ἀριθμό εργατῶν μικρότερο ἀπό 15). Στό κυβερνεῖο Βεσαρβίας καταγράφηκε κατά διαφορετικό τρόπο ἡ παραγωγή τῶν ἀλευρόμυλων, ἄν καί τόσο τό 1890 ὅσο καί τό 1894/95 καταγράφηκε ὁ ἴδιος ἀριθμός ἀλευρόμυλων (97)· τό 1890 ὑπολογίστηκε ἡ ποσότητα τοῦ ἀλεσμένου ἀλευριοῦ — 4,3 ἑκατ. πούτια = 4,3 ἑκατ. ρούβλια. ἐνῶ τό 1894/95 οἱ περισσότεροι μύλοι δήλωσαν μόνο τίς εἰσπράξεις ἀπό τ' ἀλεστικά, ἔτσι πού τό συνολικό ποσό τῶν ἀλεστικῶν (1,8 ἑκατ. ρούβλια) δέν μπορεῖ νά συγκριθεῖ μέ τόν ἀριθμό τοῦ 1890. Νά δύο παραδείγματα πού δείχνουν παραστατικά αὐτή τή διαφορά. Οἱ 2 μύλοι τοῦ Λέβενζον τό 1890 ὑπολόγιζαν τήν παραγωγή τους σέ 335 χιλιάδες ρούβλια («Ὁδηγός», σελ. 424), ἐνῶ τό 1894/95 ὑπολόγιζαν μόνο 69 χιλιάδες ρούβλια εἰσπράξεις ἀπό ἀλεστικά («Κατάλογος», ἀριθ. 14 231-2). Ἀντίθετα, ὁ μύλος τοῦ Σβάρτσμπεργκ τό 1890 ὑπολόγιζε τήν ἀξία τῆς παραγωγῆς του σέ 125 χιλιάδες ρούβλια («Ὁδηγός», σελ. 425) καί τό 1894/95 σέ 175 χιλιάδες ρούβλια («Κατάλογος», ἀριθ. 14 214)· ἀπό τή συνολική παραγωγή τῆς ἀλευροβιομηχανίας τοῦ 1894/95 1,4 ἑκατ. ρούβλια ἀναλογοῦν στήν ἀξία τοῦ προϊόντος καί 0,4 ἑκατ. ρούβλια στίς εἰσπράξεις ἀπό τ' ἀλεστικά. Τό ἴδιο καί ὅσον ἀφορᾷ τό κυβερνεῖο Βίτεμσκ: τό 1890 παρουσιαζόταν μέ 241 μύλους καί συνολική παραγωγή 3,6 ἑκατ. ρούβλια, ἐνῶ τό 1894/95 μέ 82 μύλους καί συνολική παραγωγή 120 χιλιάδες ρούβλια, καί συνάμα οἱ περισσότεροι μύλοι δήλωναν μόνο τίς εἰσπράξεις ἀπό τ' ἀλεστικά (ὁ ἀριθμός τῶν ἀτμόμυλων ἦταν 37 τό 1890, 51 τό 1891 καί 64 τό 1894/95), ἔτσι πού οἱ μισές καί πάνω ἀπ' αὐτές τίς 120 χιλιάδες ρούβλια δέν ἀποτελοῦν

ἀξία τοῦ προϊόντος, ἀλλά εἰσπράξεις ἀπό ἀλεστικά. Τέλος, ὅσον ἀφορᾷ τὸ τελευταῖο κυβερνεῖο, τὸ κυβερνεῖο Ἀρχάγγελου, ἡ ἀνακάλυψη τοῦ κ. Κάρισεφ γιὰ «πισωδρομικὴ κίνηση τῆς βιομηχανίας», ὀφείλεται ἀπλούστατα σ' ἓνα περίεργο λάθος στοὺς ὑπολογισμοὺς του: στήν πραγματικότητα, σύμφωνα μέ τόν «Κατάλογο», ἡ συνολικὴ παραγωγή τῶν ἐργοστασίων τοῦ κυβερνεῖου Ἀρχάγγελου δέν εἶναι 1,3 ἑκατ. ρούβλια, ὅπως ἀναφέρει δύο φορές ὁ κ. Κάρισεφ (σελ. 40 καὶ 39· ἐναντι 3,2 ἑκατ. ρούβλια πού ἦταν τὸ 1885-1891), ἀλλὰ 6,9 ἑκατ. ρούβλια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 6 1/2 ἑκατ. ρούβλια ἀναλογοῦν σέ 18 ξυλουργικά ἐργοστάσια («Κατάλογος», σελ. 247).

Συνοψίζοντας ὅσα εἶπαμε πῶς πάνω καταλήγουμε στό συμπέρασμα ὅτι ὁ κ. Κάρισεφ στήν ἐπεξεργασία τοῦ ὕλικου ἔδειξε καταπληκτικὴ ἀμέλεια καὶ ἔλλειψη κριτικοῦ πνεύματος καὶ γι' αὐτὸ ἔκανε πολλὰ χονδροειδέστατα λάθη. Ὅσο γιὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς πού ἔκανε μέ βάση τοὺς ἀριθμοὺς τοῦ «Καταλόγου» μαζί μέ τοὺς συνεργάτες του, πρέπει νά ποῦμε ὅτι ἡ στατιστικὴ τους ἀξία χάνει πολὺ ἀπὸ τὸ ὅτι ὁ κ. Κάρισεφ δέ δημοσίεψε πλήρεις συνολικοὺς ἀριθμοὺς, δηλ. στοιχεῖα σχετικὰ μέ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργοστασίων, τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν καὶ τὴν ἀξία τῆς παραγωγῆς γιὰ ὅλα τὰ κυβερνεῖα καὶ γιὰ ὄλους τοὺς κλάδους παραγωγῆς (ἂν καὶ τοὺς ὑπολογισμοὺς αὐτοὺς, ὅπως φαίνεται, τοὺς ἔχει κάνει, καὶ ἡ πλήρης δημοσίευσή τους θά ἔδινε, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, τὴ δυνατότητα ἐπαλήθευσης, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο, θά πρόσφερε μεγάλη ὑπηρεσία σέ ὄλους ἐκείνους πού χρησιμοποιοῦν τὸν «Κατάλογο»). Ἔτσι, ἡ καθαρὰ στατιστικὴ ἐπεξεργασία τοῦ ὕλικου ἀποδείχθηκε ἐξαιρετικὰ ἀποσπασματικὴ, λειψή, ἀσυστηματοποίητη καὶ τὰ συμπεράσματα πού βιάστηκε νά βγάλει ὁ κ. Κάρισεφ χρησιμεύουν στό μεγαλύτερο μέρος τους σάν παράδειγμα τοῦ τρόπου μέ τὸν ὁποῖο δέν πρέπει νά χειριζόμαστε τοὺς ἀριθμοὺς.

Περνώντας στό ζήτημα πού βάλαμε πῶς πάνω γιὰ τὴ σημερινή κατάσταση τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς, ὀφείλουμε νά ποῦμε πρὶν ἀπ' ὅλα πὼς ἐφόσον ὑπάρχει «ἐπιταχτικὴ ἀνάγκη» νά ἔχουμε «πλήρη καὶ ἀξιόπιστα στατιστικὰ στοιχεῖα γιὰ τοὺς κλάδους παραγωγῆς» (ἔτσι λέει ἡ «εἰσαγωγή» τοῦ «Καταλόγου», καὶ δέν μποροῦμε νά μὴ συμφωνήσουμε μ' αὐτό), τότε γιὰ τὴ συγκέντρωσή τους εἶναι ἀπαραίτητη μιὰ σωστά ὀργανωμένη βιομηχανικὴ ἀπογραφή, πού νά καταγράφει ὅλα τὰ βιομηχανικά ἰδρύματα, ὅλες τὶς βιομηχανικὲς ἐπιχειρήσεις καὶ ἐργασίες, καὶ νά ἐπαναλαμβάνεται κατὰ ὀρισμένα χρονικὰ διαστήματα. Ἄν τὰ

στοιχεία τῆς πρώτης γενικῆς ἀπογραφῆς τῆς 28 τοῦ Γενάρη 1897⁷ πού ἀφοροῦν τίς ἀπασχολήσεις τοῦ πληθυσμοῦ ἀποδειχτοῦν ἱκανοποιητικά καί ὑποβλήθοῦν σέ ἐπισταμένη ἐπεξεργασία, τότε θά διευκολύνουν πολύ τήν πραγματοποίηση μιᾶς βιομηχανικῆς ἀπογραφῆς. Ὅσο ὁμως δέ θά ὑπάρχουν τέτοιες ἀπογραφές, δέν μπορεῖ νά γίνεται λόγος παρά μόνο γιά καταγραφή μερικῶν μεγάλων βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων. Τό σημερινό σύστημα συγκέντρωσης καί ἐπεξεργασίας στατιστικῶν στοιχείων γιά τέτοιες μεγάλες ἐπιχειρήσεις («ἐργοστάσια», σύμφωνα μέ τήν ἐπικρατούσα ὀρολογία) πρέπει νά θεωρηθεῖ ὅτι δέν εἶναι καθόλου ἱκανοποιητικό. Ἡ πρώτη ἀτέλειά του εἶναι ὁ κατατεμαχισμός τῆς ἐργοστασιακῆς στατιστικῆς ἀνάμεσα στίς διάφορες «ὑπηρεσίες» καί ἡ ἔλλειψη ἑνός εἰδικοῦ, καθαρά στατιστικοῦ ἰδρύματος, πού νά συγκεντρώνει στά χέρια του τό ἔργο τῆς συλλογῆς, τοῦ ἐλέγχου καί τῆς ἐπεξεργασίας ὄλων τῶν στοιχείων σχετικά μέ ὅλα τά ἐργοστάσια. Ὅταν ἐπεξεργάζεσαι τά στοιχεία τῆς σύγχρονης ἐργοστασιακῆς στατιστικῆς τῆς Ρωσίας, βρίσκῃσαι σέ περιοχή πού κόβεται πρός ὅλες τίς κατευθύνσεις ἀπό τά σύνορα τῶν διάφορων «ὑπηρεσιῶν» (πού ἔχουν δικές τους μεθόδους καί τρόπους καταγραφῆς κτλ.). Συμβαίνει μάλιστα τά σύνορα αὐτά νά περνᾶνε μέσα ἀπό ἕνα ὀρισμένο ἐργοστάσιο, ἔτσι πού ἕνα τμήμα τοῦ ἐργοστασίου (λογουχάρη τό χυτήριο μαντεμιοῦ) νά ὑπάγεται στήν ἀρμοδιότητα τῆς διεύθυνσης ὄρυχείων, ἐνῶ τό ἄλλο (λογουχάρη ἡ παραγωγή σιδηρουργικῶν εἰδῶν) νά ὑπάγεται στή διεύθυνση ἐμπορίου καί μανουφακτούρας. Ὁ καθένας καταλαβαίνει πόσο δυσκολεύεται ἔτσι ἡ χρησιμοποίηση τῶν στοιχείων καί σέ τί λάθη κινδυνεύουν νά πέσουν (καί πέφτουν) οἱ ἐρευνητές ἐκεῖνοι πού δέν προσέχουν ἀρκετά τό περίπλοκο αὐτό ζήτημα. Ἰδιαίτερα, ὅσον ἀφορᾷ τόν ἔλεγχο τῶν στοιχείων πρέπει, φυσικά, νά ποῦμε πῶς ἡ ἐπιθεώρηση ἐργασίας ποτέ δέ θά εἶναι σέ θέση νά ἐλέγξει κατά πόσο ἀνταποκρίνεται στήν πραγματικότητα τό κάθε στοιχεῖο πού ὑποβάλλεται ἀπό κάθε ἐργοστασιάρχη. Μέ τό σημερινό σύστημα (δηλ. δταν τά στοιχεία συγκεντρῶνεται ὄχι μέ ἀπογραφή πού διενεργεῖται ἀπό ἕνα εἰδικό σῶμα ὑπαλλήλων, ἀλλά μέ τή διανομή ἐρωτηματολογίων στούς ἐργοστασιάρχες) τό κύριο πού πρέπει νά προσεχθεῖ εἶναι νά ἔρχεται ἡ κεντρική στατιστική ὑπηρεσία σέ ἄμεση ἐπαφή μέ ὄλους τούς ἰδιοχτῆτες ἐργοστασίων — νά κάνει συστηματικό ἔλεγχο τῆς ὁμοιομορφίας τῶν στοιχείων καί νά φροντίζει γιά τήν πληρότητά τους, γιά τήν ἀποστολή ἐρωτηματολογίων σέ ὄλα τά κάπως σημαντικά βιομηχανικά κέντρα — νά παίρνει μέτρα πού

4 Ἄπαντα Λένιν. Τόμος 4.

ν' αποκλείουν τήν τυχαία ἀναγραφὴ ἀνομοιογενῶν στοιχείων, πού ν' αποκλείουν τή διαφορετικὴ ἐφαρμογὴ καὶ ἑρμηνεία τοῦ ἐρωτηματολογίου. Δεύτερη βασικὴ ἀτέλεια τοῦ σημερινοῦ συστήματος εἶναι ὅτι τὸ ἐρωτηματολόγιο πού ἀφορᾷ τὴ συγκέντρωση τῶν στοιχείων εἶναι ἐντελῶς ἀνεπεξέργαστο. Σὲ περίπτωσι πού τὸ ἐρωτηματολόγιο αὐτὸ θὰ καταρτίζεται στὰ γραφεῖα χωρὶς νὰ ὑποβάλλεται στὴν κρίση τῶν εἰδικῶν καὶ (πράγμα πάρα πολὺ σπουδαῖο) σὲ ὀλόπλευρη συζήτηση στὸν τύπο, τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ποτὲ δὲν *μποροῦν νὰ εἶναι* κάπως ὀλοκληρωμένα καὶ ὁμοίμορφα. Εἶδαμε λογουχάρη πόσο μὴ ἱκανοποιητικὰ λύνεται τώρα ἀκόμα καὶ τὸ βασικὸ ζήτημα τοῦ ἐρωτηματολογίου: τί εἶναι «ἐργοστάσιο»; "Ὅταν δὲ γίνονται βιομηχανικὲς ἀπογραφές, ὅταν ἐπικρατεῖ τὸ σύστημα συγκέντρωσης τῶν στοιχείων ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς βιομήχανους (μέσω τῆς ἀστυνομίας, τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας κτλ.), ἡ ἔννοια «ἐργοστάσιο» πρέπει ἀπαραίτητα νὰ καθοριστῆ με ἀπόλυτη ἀκρίβεια καὶ νὰ περιοριστῆ μόνο στίς ἐπιχειρήσεις τίς τόσο μεγάλες, ὥστε νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐλπίζει ὅτι θὰ καταγραφοῦν *ὅλες καὶ παντοῦ, χωρὶς παραλείψεις*. Τὰ βασικά στοιχεῖα τοῦ ὀρισμοῦ «ἐργοστασιακὲς ἐπιχειρήσεις», πού ἔχει υἱοθετηθεῖ σήμερα, ἔχουν διαλεχθεῖ, ὅπως φαίνεται, ἀρκετὰ πετυχημένα: 1) ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν πού δουλεύουν *μέσα στὴν ἐπιχείρηση* νὰ μὴ εἶναι μικρότερος ἀπὸ 15 (ἐδῶ πρέπει νὰ μελετηθεῖ τὸ ζήτημα τοῦ διαχωρισμοῦ τῶν βοηθητικῶν ἐργατῶν ἀπὸ τοὺς καθαυτὸ ἐργοστασιακοὺς ἐργάτες, τοῦ καθορισμοῦ τοῦ μέσου ἀριθμοῦ ἐργατῶν τὸ χρόνο κτλ.) καὶ 2) ἡ ὑπαρξὴ ἀτμοκινητήρα (ἔστω κι ἂν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν εἶναι μικρότερος). Δυστυχῶς στὰ γνωρίσματα αὐτὰ ἔχουν προστεθεῖ κι ἄλλα, ἐντελῶς ἀόριστα, ἐνῶ στὴ διεύρυνση αὐτοῦ τοῦ ὀρισμοῦ χρειάζεται ἐξαιρετικὴ προσοχή. "Ἄν λογουχάρη δὲν πρέπει νὰ παραλείψουμε καὶ τίς μεγάλες ἐπιχειρήσεις με ὑδροκινητήρα, τότε πρέπει νὰ καθοριστῆ με ἀπόλυτη ἀκρίβεια ποιὲς ἀκριβῶς ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους ὑπόκεινται σὲ καταγραφὴ (μὲ κινητήρα ὄχι μικρότερο τῆς τάδε ἰσχύος, ἢ με ἐργάτες ὄχι λιγότερους ἀπὸ τὸν τάδε ἀριθμὸ κτλ.). "Ἄν σὲ ὀρισμένους κλάδους θεωρεῖται ἀπαραίτητο νὰ ὑπολογίζονται καὶ μικρότερες ἐπιχειρήσεις, τότε πρέπει ν' ἀριθμηθοῦν με ἀπόλυτη ἀκρίβεια αὐτοὶ οἱ κλάδοι καὶ νὰ ὑποδειχθοῦν ἄλλα σαφῆ γνωρίσματα τῆς ἔννοιας: «ἐργοστασιακὴ ἐπιχείρηση». Στούς κλάδους ὅπου οἱ «ἐργοστασιακὲς» ἐπιχειρήσεις συγγέονται με τίς «βιοτεχνικὲς» ἢ τίς «ἀγροτικὲς» (κετσεδοποιία, τουβλοποιία, βυρσοδεψία, ἀλευροποιία, ἐλαιουργία καὶ πολλοὶ ἄλλοι κλάδοι) πρέπει νὰ δοθεῖ ἰδιαίτερη προσοχή. Ἔχουμε

τή γνώμη ότι τά δύο γνωρίσματα τῆς ἔννοιας «ἐργοστάσιο» πού μόλις ἀναφέραμε δέν πρέπει νά διευρύνονται σέ καμιά περίπτωση, γιατί μέ τό σημερινό σύστημα συγκέντρωσης τῶν στοιχείων ἀκόμα κι αὐτές οἱ σχετικά μεγάλες ἐπιχειρήσεις εἶναι ζήτημα ἄν μποροῦν νά καταγραφοῦν χωρίς καμιά παράλειψη. Καί ἡ ἀλλαγὴ τοῦ συστήματος αὐτοῦ μπορεῖ νά γίνει εἴτε μέ ἐπιμέρους καί ἐπουσιώδεις μεταβολές, εἴτε μέ τήν καθιέρωση γενικῶν ἀπογραφῶν τῆς βιομηχανίας. Ὅσο γιά τό ζήτημα τῆς εὐρύτητας τῶν στοιχείων, δηλ. γιά τόν ἀριθμό τῶν ἐρωτήσεων πού θά τίθενται στοὺς βιομήχανους, κι ἐδῶ χρειάζεται νά γίνει μιὰ ριζικὴ διάκριση ἀνάμεσα στή βιομηχανικὴ ἀπογραφή καί στή στατιστικὴ σημερινοῦ τύπου. Μόνο στήν πρώτη περίπτωση εἶναι δυνατό κι ἀπαραίτητο νά ἐπιδιώκουμε τήν πληρότητα τῶν στοιχείων (ἐρωτήσεις γιά τό ἱστορικὸ τῆς ἐπιχείρησης, γιά τὴ σχέση της μέ τίς γύρω ἐπιχειρήσεις καί τόν γύρω πληθυσμό, γιά τὴν ἐμπορικὴ πλευρὰ τῆς ἐπιχείρησης, γιά τίς πρῶτες καί τίς βοηθητικὲς ὕλες, γιά τὴν ποσότητα καί τό εἶδος τοῦ προϊόντος, γιά τό μεροκάματο, τὴν ἐργάσιμη μέρα, τίς βάρδιες, τὴ νυχτερινὴ ἐργασία καί τίς ὑπερωρίες κτλ. κτλ.). Στὴ δευτέρη ὅμως περίπτωση πρέπει νά εἶμαστε πολὺ προσεχτικοί: καλύτερα εἶναι νά χουμε λίγα, ἀλλὰ σχετικά ἀξιόπιστα, πλήρη καί ὁμοειδῆ στοιχεῖα, παρά νά χουμε πολλὰ, ἀλλὰ ἑλλιπῆ, ἀμφισβητήσιμα καί μὴ συγκρίσιμα στοιχεῖα. Μόνο πού εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαῖα ἡ πρόσθεση ἐρωτημάτων γιά τίς κινητήριες μηχανές καί γιά τὴν ποσότητα τῶν παραγόμενων εἰδῶν.

Ὅταν λέμε ὅτι ἡ ἐργοστασιακὴ μας στατιστικὴ δέν εἶναι καθόλου ἱκανοποιητικὴ, δέ θέλουμε διόλου νά ποῦμε μ' αὐτό ὅτι τά στοιχεῖα της δέν εἶναι ἀξία προσοχῆς καί μελέτης. Κάθε ἄλλο. Ἐμεῖς ἀναλύσαμε λεπτομερειακὰ τίς ἑλλείψεις τοῦ σημερινοῦ συστήματος, γιά νά ὑπογραμμίσουμε τὴν ἀνάγκη μιᾶς ἐξαιρετικῆς ἐπισταμένης ἐπεξεργασίας τῶν στοιχείων. Κύριος καί βασικὸς σκοπὸς τῆς ἐπεξεργασίας αὐτῆς πρέπει νά εἶναι ὁ χωρισμὸς τῆς ἡρας ἀπὸ τό στάρι, ὁ χωρισμὸς τοῦ σχετικά κατάλληλου ὕλικου ἀπὸ τό ἀκατάλληλο. Ὅπως εἶδαμε, τό κυριότερο λάθος τοῦ κ. Κάρισεφ (καί πολλῶν ἄλλων) εἶναι ἀκριβῶς ὅτι δέν ἔκανε αὐτόν τὸ χωρισμό. Οἱ ἀριθμοὶ τῶν «ἐργοστασιῶν» εἶναι οἱ λιγότερο ἀξιόπιστοι καί σέ καμιὰ περίπτωση δέν μποροῦν νά χρησιμοποιοῦνται χωρίς προηγούμενη προσεχτικὴ ἐπεξεργασία (ἔξωρισμός τῶν πιὸ μεγάλων ἐπιχειρήσεων κτλ.). Τά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τόν ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν καί τὴ συνολικὴ παραγωγή εἶναι πολὺ πιὸ ἀξιόπιστα στὰ συγκεντρωτικὰ ἀθροίσματα (συνάμα,

δμως, είναι ἀπαραίτητο νά ξεκαθαριστεῖ αὐστηρά ποιοί κλάδοι παραγωγῆς ὑπολογίστηκαν, πῶς ἔγινε ὁ ὑπολογισμός τους, πῶς καθορίστηκε ἡ συνολική παραγωγή κτλ.). Ἐάν πάρουμε ὅμως μερικότερα ἀθροίσματα, εἶναι ἐνδεχόμενο τά στοιχεῖα νά μή εἶναι συγκρίσιμα καί ἡ χρησιμοποίησή τους νά ὀδηγήσει σέ λάθη. Μόνο μέ τήν προϋπόθεση ὅτι ἀγνοήθηκαν ὅλοι αὐτοί οἱ παράγοντες μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ τό γεγονός ὅτι ἐμφανίστηκαν τά παραμύθια γιά μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργοστασίων στή Ρωσία καί τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργοστασιακῶν ἐργατῶν (σέ σύγκριση μέ τόν πληθυσμό) — παραμύθια πού τά διέδιδαν μέ τόσο ζήλο οἱ ναρόντικοι.

Ὅσο γιά τήν ἴδια τήν ἐπεξεργασία τοῦ ὑλικοῦ, βάση της πρέπει νά εἶναι δίχως ἄλλο τά στοιχεῖα γιά τό κάθε ἐργοστάσιο χωριστά, δηλ. τά στοιχεῖα τῶν καρτελῶν. Οἱ καρτέλες αὐτές πρέπει νά ταξινομοῦνται πρῖν ἀπ' ὅλα κατά ἐδαφικές μονάδες. Τό κυβερνεῖο εἶναι μονάδα πάρα πολύ μεγάλη. Ἡ σπουδαιότητα τοῦ ζητήματος τῆς κατανομῆς τῆς βιομηχανίας ἀπαιτεῖ ταξινόμηση χωριστά κατά πόλεις, προάστια, κεφαλοχώρια καί ὁμάδες κεφαλοχωριῶν πού ἀποτελοῦν βιομηχανικά κέντρα ἢ βιομηχανικές περιοχές. Ἐπειτα εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ταξινόμηση κατά κλάδους παραγωγῆς. Ἀπ' τήν ἄποψη αὐτή τό νεότερο σύστημα τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς ἔχει ἐπιφέρει μιά ἀνεπιθύμητη, κατά τή γνώμη μας, ἀλλαγῆ, ξεκόβοντας ριζικά ἀπό τήν παλιά ὑποδιαίρεση τῶν κλάδων παραγωγῆς πού κυριαρχοῦσε ἀκόμα ἀπό τή δεκαετία 1860-1870 (καί νωρίτερα). Ὁ «Κατάλογος» ταξινόμησε μέ νέο τρόπο τοὺς κλάδους παραγωγῆς σέ 12 ὑποδιαίρεσεις: ἂν παρθοῦν ἐδῶ μόνο τά στοιχεῖα κατά ὑποδιαίρεση, προκύπτουν ἐξαιρετικά πλατιά πλαίσια πού ἀγκαλιάζουν τοὺς πῶ ἀνόμοιους κλάδους παραγωγῆς καί τοὺς ἀνακατεύουν (τίς τσόχες μέ τοὺς κετσέδες, τά πριονιστήρια μέ τά ἐπιλοποιεῖα, τή χαρτοποιία μέ τήν τυπογραφία, τά χυτήρια σιδήρου μέ τήν κοσμηματοποιία, τήν τουβλοποιία μέ τήν παραγωγή πορσελάνης, τή βυρσοδεψία μέ τήν κηροποιία, τήν ἐλαιουργία μέ τήν παραγωγή ζάχαρης, τή ζυθοποιία μέ τήν καπνοβιομηχανία κτλ.). Κι ἂν ὑποδιαιρέσουμε λεπτομερειακά ὅλες αὐτές τίς κατηγορίες κατά κλάδους παραγωγῆς, προκύπτουν (βλ. στόν Μικούλιν, στό ἔργο πού ἀναφέραμε) ἐξαιρετικά κατατεμαχισμένες ὁμάδες, πού ὁ ἀριθμός τους ξεπερνᾷ τίς τριακόσιες! Τό παλιό σύστημα, πού εἶχε 10 κατηγορίες καί περίπου 100 κλάδους παραγωγῆς (91 σύμφωνα μέ τόν «Ὁδηγό» γιά τό 1890), μᾶς φαίνεται πολύ πῶ πετυχημένο. Σέ συνέχεια, εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ταξι-

νόμηση τῶν ἐργοστασίων σύμφωνα μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν, τό εἶδος τῶν κινήτρων καί τό μέγεθος τῆς παραγωγῆς. Ἡ ταξι- νόμηση αὐτή εἶναι ἰδιαίτερα ἀπαραίτητη τόσο ἀπό καθαρά θεωρητική ἄποψη, γιά τή μελέτη τῆς κατάστασης καί τῆς ἀνάπτυξης τῆς βιομηχανίας, ὅσο καί σάν μέσο γιά νά ξεχωρίζουμε στό ὑπάρχον ὕλικό τά σχετικά κατάλληλα στοιχεῖα ἀπό τά ἀκατάλληλα. Ἡ ἔλλειψη μιᾶς τέτοιας ταξινόμησης (πού εἶναι ἀπαραίτητο νά γίνεται μέσα στίς ὁμάδες ἐδαφικῆς ὑποδιαίρεσης καί μέσα στίς ὁμάδες κατά κλάδους παραγωγῆς) εἶναι ἡ πιό οὐσιαστική ἀνεπάρκεια τῶν τωρινῶν ἐκδόσεων μας ἐργοστασιακῆς στατιστικῆς, οἱ ὁποῖες ἐπιτρέπουν νά προσδιορίζονται μόνο «μέσοι ἀριθμοί», πού συνήθως εἶναι ἐντελῶς πλασματικοί καί ὀδηγοῦν σέ χοντρά λάθη. Τέλος, ἡ ταξινόμηση μέ βάση ὅλα αὐτά τά γνωρίσματα δέν πρέπει νά περιορίζεται στόν καθορισμό τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐπιχειρήσεων στήν κάθε ὁμάδα (καί στίς ὑποομάδες), ἀλλά πρέπει ἀπαραίτητα νά συνοδεύεται ἀπό τόν ὑπολογισμό στήν κάθε ὁμάδα καί τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν τῆς καί τῆς συνολικῆς παραγωγῆς τῆς, τόσο στίς ἀτμοκίνητες ὅσο καί στίς χειροκίνητες ἐπιχειρήσεις κτλ. Μ' ἄλλα λόγια, ἐκτός ἀπό τούς πίνακες κατά ὁμάδες, εἶναι ἀπαραίτητοι καί οἱ συνθετικοί πίνακες.

Θά ἦταν λάθος νά νομίσει κανεῖς ὅτι μιᾶ τέτοια ἐπεξεργασία θ' ἀπαιτήσῃ πάρα πολλή δουλειά. Τά στατιστικά γραφεῖα τῶν ζέμστρο, μέ τόν πενιχρό τους προϋπολογισμό καί τό πενιχρό προσωπικό τους, ἐκτελοῦν σέ κάθε νομό πολύ πιό σύνθετες ἐργασίες· ἐπεξεργάζονται 20, 30 καί 40 χιλιάδες χωριστές καρτέλες (ἐνῶ ὁ ἀριθμός τῶν σχετικά μεγάλων, «ἐργοστασιακῶν» ἐπιχειρήσεων ὅλης τῆς Ρωσίας δέ θά ξεπερνοῦσε, ἴσως, τίς 15-16 χιλιάδες). Καί συνάμα, τά στοιχεῖα πού περιέχει κάθε καρτέλα εἶναι ἀσύγκριτα περισσότερα: οἱ στατιστικές συλλογές τῶν ζέμστρο ἔχουν μερικές φορές κάμποσες ἑκατοντάδες κάθετες στήλες, ἐνῶ ὁ «Κατάλογος», λχ., ἔχει λιγότερες ἀπό εἴκοσι. Καί παρά τό γεγονός αὐτό, οἱ καλύτερες στατιστικές συλλογές τῶν ζέμστρο, δίνουν ὄχι μόνο πίνακες κατά ὁμάδες μέ βάση διαφορετικά γνωρίσματα, ἀλλά καί πίνακες συνθετικούς, δηλ. πίνακες πού δείχνουν τό συνδυασμό διαφορετικῶν γνωρισμάτων.

Μιά τέτοια ἐπεξεργασία τῶν στοιχείων θά ἔδινε, πρῶτα-πρῶτα, τό ἀπαραίτητο ὕλικό γιά τήν οἰκονομική ἐπιστήμη. Καί δεύτερο, θά ἔλυνε ὀριστικά τό ζήτημα τοῦ χωρισμοῦ τῶν σχετικά κατάλληλων στοιχείων ἀπό τά ἀκατάλληλα. Μέ μιᾶ τέτοια ἐπεξεργασία θά ἀποκαλυπτόταν ἀμέσως ὁ τυχαῖος χαρακτήρας τῶν

στοιχείων για όρισμένους κλάδους παραγωγής και κυβερνεῖα, για όρισμένα σημεῖα τοῦ ἐρωτηματολογίου κτλ., θά δινόταν ἡ δυνατότητα νά ξεχωριστεῖ τό σχετικά πλήρες, ἀξιόπιστο καί ὁμοίομορφο ὕλικό. Θά πρόκυπταν πολύτιμες ὑποδείξεις για τό πῶς εἶναι δυνατό νά ἐξασφαλιστοῦν αὐτές οἱ ιδιότητες στό μέλλον.

*Γράφηκε τόν Αὐγουστο τοῦ 1898,
νωρίτερα ἀπό τίς 26 (7 τοῦ Σεπτέμβρη) 1898*

Δημοσιεύτηκε τό 1898 στή συλλογή:

*Βλαντίμιρ Ἰλίν. «Οἰκονομικές
μελέτες καί ἄρθρα». Πετρούπολη*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῆς συλλογῆς*

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

Α. Μπογκντάνοφ. Ἐπιτομή οικονομικῆς ἐπιστήμης. Μόσχα. 1897. Ἐκδοσὴ τοῦ κεντρικοῦ βιβλιοπωλείου Α. Μουρίνοβα. Σελ. 290. Τιμὴ 2 ρούβλια

Τὸ βιβλίον τοῦ κ. Μπογκντάνοφ ἀποτελεῖ ἓνα ἀξιοσημεῖωτο γεγονός στὴν οἰκονομικὴ μας φιλολογία. Δέν εἶναι ἀπλῶς ἓνα «ὄχι περιττό» ἐγχειρίδιον ἀνάμεσα στὰ τόσα ἄλλα (ὄπως «ἐλπίζει» ὁ συγγραφέας στὸν πρόλογον), ἀλλὰ εἶναι ὅπως δὴποτε τὸ καλύτερον ἀπ' αὐτὰ τὰ ἐγχειρίδια. Γι' αὐτὸ σκοπεύομε στὸ σημεῖωμα αὐτὸ νὰ ἐπιστήσουμε τὴν προσοχὴ τῶν ἀναγνωστῶν στὶς ἐξαιρετικὰ ἀρετὰς αὐτοῦ τοῦ ἔργου καὶ νὰ σημειώσουμε μερικὰ ἀσημαντὰ σημεῖα, στὰ ὁποῖα θὰ μπορούσαν, κατὰ τὴ γνώμη μας, νὰ γίνονιν βελτιώσεις στὶς ἐπόμενες ἐκδόσεις· πιστεύομε, πῶς μὲ τὸ ζωνρὸ ἐνδιαφέρον πού δείχνει τὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ γιὰ τὰ οἰκονομικὰ προβλήματα, οἱ ἐπόμενες ἐκδόσεις τοῦ χρήσιμου αὐτοῦ βιβλίου δέ θὰ ἀργήσουν πολὺ.

Ἡ κύρια ἀρετὴ τῆς «ἐπιτομῆς» τοῦ κ. Μπογκντάνοφ εἶναι ἡ πλήρης συνέπεια κατεύθυνσης ἀπὸ τὴν πρώτη ὡς τὴν τελευταία σελίδα τοῦ βιβλίου πού πραγματεύεται πάρα πολλὰ καὶ πλατύτατα ζητήματα. Ὁ συγγραφέας ἀπὸ τὴν ἀρχὴ-ἀρχὴ δίνει ἓνα σαφὴ καὶ ἀκριβὴ ὄρισμό τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, σάν «ἐπιστήμης πού μελετᾷ τὶς κοινωνικὰς σχέσεις τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς κατανομῆς στὴν ἀνάπτυξή τους» (3), καὶ πούθενά δέν ἀπομακρύνεται ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀντίληψη τοῦ ἀντικειμένου, πού ὄχι σπάνια κατανοεῖται πολὺ στραβὰ ἀπὸ τοὺς σοφοὺς καθηγητὰς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, πού ξεστρατίζουν ἀπὸ τὶς «κοινωνικὰς σχέσεις τῆς παραγωγῆς» στὴν παραγωγή γενικὰ καὶ γεμίζουν τὶς ὀγκῶδεις πραγματεῖες τοὺς μὲ σωρεία κοινοτοπιῶν καὶ παραδειγμάτων χωρὶς περιεχόμενο, ἐντελῶς ἄσχετων μὲ τὴν κοινωνικὴ ἐπιστήμη. Ὁ συγγραφέας εἶναι ξένος πρὸς τὴ σχολαστικὴ ἐκείνη πού κάνει συχνὰ τοὺς συντάχτες τῶν ἐγχειριδίων νὰ ἐπι-

δίδονται στη διατύπωση «όρισμών» και στην ανάλυση τῶν ἐπιμέρους γνωρισμάτων κάθε ὀρισμοῦ. Καί ἡ σαφήνεια τῆς ἐκθεσῆς του ὄχι μόνο δέ χάνει ἀπ' αὐτό, ἀλλά κερδίζει ἄμεσα, καί ὁ ἀναγνώστης σχηματίζει μιὰ σαφῆ ἀντίληψη γιά μιὰ τέτοια, λχ., κατηγορία, ὅπως εἶναι τὸ κεφάλαιο, καί μέ τὴν κοινωνική καί μέ τὴν ἱστορική του σημασία. Ἡ ἀντίληψη γιά τὴν πολιτική οἰκονομία, σάν ἐπιστήμης πού ἐξετάζει τὰ ἱστορικά ἀναπτυσσόμενα συστήματα τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς, ἔχει ἀποτελέσει τὴ βάση τοῦ τρόπου ἐκθεσης αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης στὴν «ἐπιτομή» τοῦ κ. Μπογκνάνοφ. Ἐκθέτοντας στὴν ἀρχὴ σέ συντομία τίς «γενικές ἔννοιες» τῆς ἐπιστήμης (σελ. 1-19) καί παραθέτοντας στό τέλος συνοπτική «ἱστορία τῶν οικονομικῶν ἀντιλήψεων» (σελ. 235-290), ὁ συγγραφέας ἀναπτύσσει τὸ καθαυτό θέμα τῆς ἐπιστήμης στό κεφάλαιο «Γ. Τὸ προτσές τῆς οικονομικῆς ἀνάπτυξης», καί τὸ ἀναπτύσσει ὄχι δογματικά (ὅπως συνηθίζεται στά περισσότερα ἐγχειρίδια), ἀλλά δίνοντας τὰ χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῶν διαδοχικῶν περιόδων τῆς οικονομικῆς ἀνάπτυξης, καί συγκεκριμένα: τῆς περιόδου τοῦ πρωτόγονου κομμουνισμοῦ τῶν γενῶν, τῆς περιόδου τῆς δουλείας, τῆς περιόδου τῆς φεουδαρχίας καί τῶν συντεχνιῶν καί, τέλος, τῆς περιόδου τοῦ καπιταλισμοῦ. Κι ἔτσι ἀκριβῶς πρέπει νὰ πραγματεύεται κανεὶς τὴν πολιτική οἰκονομία. Θά ἀντιτείνουν, ἴσως, πῶς μέ τὸν τρόπο αὐτό ὁ συγγραφέας ὑποχρεώνεται ἀναπόφευχτα νὰ τεμαχίζει ἕνα καί τὸ ἴδιο θεωρητικὸ κεφάλαιο (λχ. τὸ κεφάλαιο γιά τὸ χρῆμα) ἀνάμεσα σέ διάφορες περιόδους καί νὰ πέφτει σέ ἐπαναλήψεις. Αὐτὴ ὅμως ἡ καθαρὰ τυπικὴ ἀδυναμία ἀντισταθμίζεται πέρα γιά πέρα μέ τίς βασικές ἀρετές τῆς ἱστορικῆς ἐκθεσης. Καί εἶναι ἄραγε αὐτὸ ἀδυναμία; Οἱ ἐπαναλήψεις πού γίνονται εἶναι ἐντελῶς ἀσήμαντες καί χρήσιμες γιά ἕναν ἀρχάριο, γιατί ἀφομοιώνει ἔτσι πῶς καλὰ τίς ἰδιαίτερα σοβαρές θέσεις. Ἡ συσχέτιση λχ. τῶν διάφορων λειτουργιῶν τοῦ χρήματος μέ τίς διάφορες περιόδους τῆς οικονομικῆς ἐξέλιξης δείχνει παραστατικά στόν μελετητὴ ὅτι ἡ θεωρητικὴ ἀνάλυση αὐτῶν τῶν λειτουργιῶν δέ στηρίζεται σέ ἀφηρημένους συλλογισμούς, ἀλλά στὴν ἐπακριβῆ μελέτη τῶν ὄσων συντελοῦνταν πραγματικά κατὰ τὴν ἱστορική ἐξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητας. Ἔτσι ἡ εἰκόνα γιά τὰ διάφορα, ἱστορικά καθορισμένα, συστήματα κοινωνικῆς οἰκονομίας γίνεται πῶς ὀλοκληρωμένη. Ἐξάλλου, ὁ προορισμὸς ἑνὸς ἐγχειριδίου πολιτικῆς οἰκονομίας εἶναι ἀκριβῶς νὰ δώσει στό μελετητὴ τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς τίς βασικές ἔννοιες γιά τὰ διάφορα συστήματα τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας καί γιά τὰ βασικά χαρακτηριστικά τοῦ κάθε

συστήματος· ὄλο τὸ πρόβλημα βρίσκεται σέ τοῦτο: ὁ ἄνθρωπος πού ἀφομοίωσε τὸ περιεχόμενο τοῦ στοιχειώδικοῦ ἐγχειριδίου πρέπει νά κρατάει στό χέρι ἓνα σίγουρο καθοδηγητικό νῆμα γιὰ τήν παραπέρα μελέτη αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου, νά ἀποκτήσει ἐνδιαφέρον γιὰ μιὰ τέτοια μελέτη καί νά καταλάβει ὅτι μέ τὰ ζητήματα τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης συνδέονται μέ τόν πιό ἄμεσο τρόπο τὰ σπουδαιότερα ζητήματα τῆς σύγχρονης κοινωνικῆς ζωῆς. Στίς ἐνενήντα ἐννιά ἀπό τίς ἑκατό περιπτώσεις αὐτό ἀκριβῶς εἶναι πού λείπει ἀπό τὰ ἐγχειρίδια τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Ἡ ἀδυναμία τους δέ βρίσκεται τόσο στό ὅτι περιορίζονται συνήθως σέ ἓνα μόνο σύστημα κοινωνικῆς οἰκονομίας (συγκεκριμένα στόν καπιταλισμό) ὅσο στό ὅτι δέν κατορθώνουν νά συγκεντρώσουν τήν προσοχή τοῦ ἀναγνώστη στά βασικά χαρακτηριστικά αὐτοῦ τοῦ συστήματος· δέν κατορθώνουν νά καθορίσουν μέ σαφήνεια τήν ἱστορική του σημασία, νά δείξουν τὸ προτσές (καί τούς ὄρους) τῆς ἐμφάνισής του, ἀπό τὸ ἓνα μέρος, καί τίς τάσεις τῆς παραπέρα ἐξέλιξής του, ἀπό τὸ ἄλλο· δέν κατορθώνουν νά παρουσιάσουν τίς διάφορες πλευρές καί τὰ διάφορα φαινόμενα τῆς σύγχρονης οἰκονομικῆς ζωῆς σάν συστατικά μέρη ἑνός ὀρισμένου συστήματος κοινωνικῆς οἰκονομίας, σάν ἐκδηλώσεις τῶν βασικῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ συστήματος αὐτοῦ· δέν κατορθώνουν νά δόσουν στόν ἀναγνώστη ἓνα σίγουρο ὁδηγό, ἐπειδὴ συνήθως δέν ἀκολουθοῦν μέ ἀπόλυτη συνέπεια μιὰ καί τήν ἴδια κατεύθυνση· δέν κατορθώνουν, τέλος, νά κινήσουν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ μελετητῆ, ἐπειδὴ τῆ σημασία τῶν οἰκονομικῶν ζητημάτων τήν καταλαβαίνουν ἐξαιρετικά στενά καί χωρὶς συνοχή, κάνοντας ἓνα διακρινόμενο γιὰ τήν «ποιητική του ἀταξία» συγκερασμό τοῦ οἰκονομικοῦ, τοῦ πολιτικοῦ, τοῦ ἠθικοῦ κτλ. «παράγοντα». Μόνο ἡ ὑλιστικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας ρίχνει φῶς σ' αὐτὸ τὸ χάος καί ξανοίγει τὴ δυνατότητα μιᾶς πλατιᾶς, συναρτημένης καί λογικῆς ἀντίληψης γιὰ ἓνα ἰδιαίτερο σύστημα κοινωνικῆς οἰκονομίας, σάν θεμέλιου ἑνός ἰδιαίτερου τρόπου ὀργάνωσης ὅλης τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Μιὰ ἐξαιρετικὴ ἀρετὴ τῆς «ἐπιτομῆς» τοῦ κ. Μπογκντάνοφ συνίσταται ἀκριβῶς στό ὅτι ὁ συγγραφέας ἀκολουθεῖ μέ συνέπεια τόν ἱστορικό ὕλισμό. Περιγράφοντας μιὰ ὀρισμένη περίοδο τῆς οἰκονομικῆς ἐξέλιξης, δίνει συνήθως μέσα ἀπὸ τήν «ἐκθεσή» του μιὰ σκιαγραφία τῶν πολιτικῶν θεσμῶν, τῶν οἰκογενειακῶν σχέσεων καί τῶν βασικῶν ρευμάτων τῆς κοινωνικῆς σκέψης σέ *σύνδεση* μέ τὰ θεμελιακά χαρακτηριστικά τοῦ δοσμένου οἰκονομι-

κοῦ συστήματος. Ἄφου διευκρινίσει πῶς ἓνα δοσμένο οικονομικό σύστημα δημιούργησε ἓναν ὀρισμένο χωρισμό τῆς κοινωνίας σέ τάξεις, ὁ συγγραφέας δείχνει πῶς αὐτές οἱ τάξεις ἐκδηλώνονταν στήν πολιτική, οἰκογενειακή καί πνευματική ζωή τῆς δοσμένης ἱστορικής περιόδου, πῶς τά συμφέροντα αὐτῶν τῶν τάξεων ἔβρισκαν τήν ἀντανάκλασή τους σέ ὀρισμένες οικονομικές σχολές, ὅπως, λχ., τά συμφέροντα τῆς ἀνοδικῆς ἐξέλιξης τοῦ καπιταλισμοῦ τά ἐξέφρασε ἡ σχολή τοῦ ἐλεύθερου συναγωνισμοῦ, ἐνῶ τά συμφέροντα τῆς ἴδιας τάξης σέ μεταγενέστερη περίοδο τά ἐξέφρασε ἡ σχολή τῶν χυδαίων οικονομολόγων (284), ἡ ἀπολογητική σχολή. Πολύ σωστά ὁ συγγραφέας τονίζει τή σύνδεση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στή θέση ὀρισμένων τάξεων καί στήν ἱστορική σχολή (284) καθώς καί στή σχολή τῶν ἀπό καθέδρας μεταρρυθμιστῶν (τή «ρεαλιστική» ἢ «ἱστορικο-ἠθική» σχολή), πού πρέπει νά θεωρηθεῖ «σχολή τοῦ συμβιβασμοῦ» (287) γιά τήν κούφια καί κάλπικη ἀντίληψή της γιά «ἐξωταξική» προέλευση καί σημασία τῶν νομικοπολιτικῶν θεσμῶν (288) κτλ. Ὁ συγγραφέας συνδέει μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ καί τίς θεωρίες τοῦ Σισμόντι καί τοῦ Προυντόν, κατατάσσοντάς τους δικαιολογημένα στούς μικροαστούς οικονομολόγους, — δείχνοντας ὅτι οἱ ρίζες τῶν ἰδεῶν τους βρίσκονται στά συμφέροντα μιᾶς ἰδιαίτερης τάξης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας, πού κατέχει μιᾶ «ἐνδιάμεση, μεταβατική θέση» (279), — ἀναγνωρίζοντας ἀπερίφραστα τόν ἀντιδραστικό χαρακτήρα τῶν τέτοιων ἰδεῶν (280–281). Χάρη στή συνέπεια τῶν ἀντιλήψεών του καί στήν ἱκανότητά του νά ἐξετάζει τίς διάφορες πλευρές τῆς οικονομικῆς ζωῆς σέ σύνδεση μέ τά βασικά χαρακτηριστικά τοῦ δοσμένου οικονομικοῦ συστήματος, ὁ συγγραφέας ἐκτίμησε σωστά τή σημασία τέτοιων φαινομένων, ὅπως εἶναι ἡ συμμετοχή τῶν ἐργατῶν στά κέρδη τῆς ἐπιχείρησης (μιᾶ ἀπό τίς «μορφές τοῦ μεροκάματου»), πού «πολύ σπάνια μπορεῖ νά συμφέρει στόν ἐπιχειρηματία» (σελ. 132–133) ἢ στίς παραγωγικές ἐνώσεις, πού, «ὅταν ὀργανώνονται στά πλαίσια τῶν κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων», «στήν οὐσία πληθαίνουν ἀπλῶς τή μικροαστική τάξη» (187).

Ἐέρουμε πῶς αὐτά ἀκριβῶς τά χαρακτηριστικά τῆς «ἐπιτομῆς» τοῦ κ. Μπογκντάνοφ θά προκαλέσουν ὄχι καί λίγες ἐπικρίσεις. Ὅπως εἶναι αὐτονόητο, θά δυσανεστηθοῦν οἱ ἐκπρόσωποι καί οἱ ὄπαδοί τῆς «ἠθικο-κοινωνιολογικῆς» σχολῆς στή Ρωσία⁸. Θά δυσανεστηθοῦν ἐκεῖνοι πού θεωροῦν πῶς «τό ζήτημα τῆς οικονομικῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας εἶναι ζήτημα κα-

θαρά ακαδημαϊκό»* και πολλοί άλλοι ακόμα. . . Μά κι εκτός απ' αυτή, τήν κομματική, ἄς ποῦμε, δυσαρέσκεια, θά τονιστεῖ, ἴσως, πῶς ὁ εὐρύς κύκλος τῶν ζητημάτων πού ἐξετάζονται προκάλεσε τόν ἐξαιρετικά συνοπτικό χαρακτήρα τῆς ἐκθεσης τῆς «ἐπιτομῆς», πού σέ 290 σελιδοῦλες μιλάει καί γιά ὅλες τίς περιόδους τῆς οἰκονομικῆς ἐξέλιξης, ἀρχίζοντας ἀπό τήν κοινότητα τῶν γενῶν καί τούς ἀγρίους καί καταλήγοντας στά κεφαλαιοκρατικά καρτέλ καί τράστ, καί γιά τήν πολιτική καί οἰκογενειακή ζωή τοῦ ἀρχαίου κόσμου καί τοῦ μεσαιῶνα, καί γιά τήν ἱστορία τῶν οἰκονομικῶν ἀντιλήψεων. Ἡ ἐκθεση τοῦ κ. Α. Μπογκντάνοφ εἶναι πραγματικά πάρα πολύ συμπυκνωμένη, ὅπως τό τονίζει καί ὁ ἴδιος στόν πρόλογο, ὀνομαζοντας ἀνοιχτά τό βιβλίον του «σύννοψη». Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ὀρισμένες ἀπό τίς συνοπτικές παρατηρήσεις τοῦ συγγραφέα, πού ἀναφέρονται τίς πιά πολλές φορές σέ γεγονότα ἱστορικοῦ χαρακτήρα, μά κάποτε καί σέ πιά λεπτομερειακά ζητήματα τῆς θεωρητικῆς οἰκονομίας, θά εἶναι ἀκατανόητα στόν ἀρχάριο ἀναγνώστη, πού ἐπιθυμεῖ νά γνωρίσει τήν πολιτική οἰκονομία. Νομίζουμε ὡστόσο πῶς δέν μπορούμε γι' αὐτό νά κατηγορήσουμε τό συγγραφέα. Θά ποῦμε μάλιστα, χωρίς νά φοβηθοῦμε μή μᾶς κατηγορήσουν γιά παραδοξολογία, ὅτι τήν ὑπαρξη τέτοιων παρατηρήσεων τῆ θεωροῦμε μάλλον σάν ἀρετή παρά σάν ἐλάττωμα τοῦ ἐξεταζόμενου βιβλίου. Πραγματικά, ἂν ὁ συγγραφέας σκεφτόταν νά ἐκθέσει λεπτομερειακά, νά ἐξηγήσει καί νά αἰτιολογήσει κάθε τέτοια παρατήρηση, ἢ ἐργασία του θ' ἀποκτοῦσε ὑπέρμετρες διαστάσεις, πού δέ θά ἀνταποκρίνονταν καθόλου στούς σκοπούς ἑνός σύντομου ἐγχειριδίου. Ἐξάλλου, δέν εἶναι νοητή ἡ ἐκθεση σ' ἕνα ὁποιοδήποτε ἐγχειρίδιο, ἀκόμα καί στό πιά ὀγκῶδες, ὅλων τῶν δεδομένων τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης γιά ὅλες τίς περιόδους τῆς οἰκονομικῆς ἐξέλιξης καί γιά τήν ἱστορία τῶν οἰκονομικῶν ἀντιλήψεων ἀπό τόν Ἀριστοτέλη ὡς τόν Βάγνερ. Ἄν πάλι ὁ συγγραφέας παρέλειπε ὅλες τίς τέτοιες παρατηρήσεις, τότε τό βιβλίον του θά ἔχανε πραγματικά μέ τό στένεμα τῶν πλαισίων καί τῆς σημασίας τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Ἐνῶ στήν τωρινή τους μορφή οἱ συνοπτικές αὐτές παρατηρήσεις θά ὠφελήσουν πολύ, κατά τῆ γνώμη μας, καί ὄσους διδάσκουν καί ὄσους διδάσκονται ἀπ' αὐτή τῆ σύννοψη. Γιά τούς πρώτους δέ χρειάζεται οὔτε λόγος νά γίνει. Οἱ δεῦτεροι πάλι θά δοῦν ἀπό

* Αὐτή τῆ γνώμη ἔχει ὁ σχολιαστής τοῦ περιοδικοῦ «Ρούσκαγια Μίσλ»* (1897, Νοέμβριος, βιβλιογραφική στήλη, σελ. 517). Ὑπάρχουν καί τέτοιοι κωμικοί τύποι!

τό σύνολο τῶν παρατηρήσεων αὐτῶν ὅτι τήν πολιτική οἰκονομία δέν μποροῦμε νά τή μελετᾶμε ὄπως-ὄπως, *mir nichts dir nichts**, χωρίς κανενός εἴδους προκαταρκτικές γνώσεις, χωρίς τή γνωριμία μέ πάρα πολλά καί πολύ σπουδαῖα ζητήματα τῆς ἱστορίας, τῆς στατιστικῆς κτλ. Οἱ διδασκόμενοι θά δοῦν ὅτι τά ζητήματα τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας στήν ἀνάπτυξή της καί στήν ἐπίδρασή της στήν κοινωνική ζωή δέν μποροῦμε νά τά γνωρίσουμε μέ ἓνα μόνο ἢ ἀκόμα καί μέ περισσότερα ἀπό κείνα τά ἐγχειρίδια καί τίς ἐπιτομές πού συχνά τά διακρίνει καταπληχτική «εὐχέρεια ἐκθεσης», ἀλλά καί καταπληχτική κενότητα καί ἀερολογία· ὅτι μέ τά οἰκονομικά ζητήματα συνδέονται ἀδιάρρηχτα τά πῖο φλέγοντα ζητήματα τῆς ἱστορίας καί τῆς σύγχρονης πραγματικότητας, καί ὅτι οἱ ρίζες τῶν τελευταίων αὐτῶν ζητημάτων βρίσκονται στίς κοινωνικές σχέσεις παραγωγῆς. Αὐτός ἀκριβῶς εἶναι ὁ κύριος σκοπός κάθε ἐγχειριδίου: νά δώσει τίς βασικές ἔννοιες τοῦ ἀναλυόμενου ἀντικειμένου καί νά δείξει πρὸς ποιά κατεύθυνση πρέπει νά μελετιέται αὐτό λεπτομερέστερα καί γιατί ἔχει σημασία αὐτή ἡ μελέτη.

* Ὅπως περάσουμε τώρα στό δεύτερο μέρος τῶν παρατηρήσεών μας, στήν ὑπόδειξη τῶν σημείων ἐκείνων τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Μπογκντάνοφ πού ἀπαιτοῦν, κατά τή γνώμη μας, διόρθωση ἢ συμπλήρωση. Ἐλπίζουμε ὅτι ὁ ἀξιότιμος συγγραφέας δέ θάχει τό παράπονο ὅτι στίς παρατηρήσεις μας αὐτές δείχνουμε ὑπερβολική προσκόλληση σέ λεπτομέρειες: σέ μιά σύνοψη ἢ κάθε φράση, ἀκόμα καί ἡ κάθε λέξη ἔχει ἀσύγκριτα μεγαλύτερη σημασία παρά σέ μιά διεξοδική καί λεπτομερειακή ἐκθεση.

Ὁ κ. Μπογκντάνοφ χρησιμοποιεῖ γενικά τήν ὀρολογία τῆς οἰκονομικῆς σχολῆς πού ἀκολουθεῖ. Ὡστόσο, μιλώντας γιά τή μορφή τῆς ἀξίας, ἀντικατασταίνει τόν ὄρο αὐτό μέ τήν ἔκφραση: «τύπος ἀνταλλαγῆς» (σελ. 39 καί ἐπόμενες). Ἡ ἔκφραση αὐτή μᾶς φαίνεται ἀποτυχημένη· ὁ ὄρος «μορφή τῆς ἀξίας» πραγματικά εἶναι ἄβολος γιά ἓνα σύντομο ἐγχειρίδιο, καί ἀντί γι' αὐτόν θά ἦταν, ἴσως, καλύτερα νά ποῦμε: μορφή ἀνταλλαγῆς ἢ βαθμίδα ἀνάπτυξης τῆς ἀνταλλαγῆς, γιατί ἄλλιῶς φτάνουμε ἀκόμα καί σέ τέτοιες ἐκφράσεις, ὅπως, «κυριαρχία τοῦ 2ου τύπου ἀνταλλαγῆς» (43) (:). Μιλώντας γιά τό κεφάλαιο, ὁ συγγραφέας χωρίς λόγο παρέλειψε ν' ἀναφέρει τό γενικό τύπο τοῦ κεφαλαίου πού θά βοηθοῦσε τό μελετητή νά κατανοήσῃ τήν ὁμοιογένεια

* Ὅπως παρατήρησε εὐστοχα ὁ Κάουτσκι στόν πρόλογο τοῦ γνωστοῦ βιβλίου του «Marx's Oekonomische Lehren» («Ἡ οἰκονομική διδασκαλία τοῦ Κ. Μάρξ». *Ἡ Σύγρ.*).

τοῦ ἐμπορικοῦ καί τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου. — Χαρακτηρίζοντας τόν καπιταλισμό, ὁ συγγραφέας παρέλειψε τό ζήτημα τῆς αὔξεσης τοῦ ἐμποροβιομηχανικοῦ πληθυσμοῦ σέ βάρος τοῦ γεωργικοῦ καί τῆς συγκέντρωσης τοῦ πληθυσμοῦ στίς μεγάλες πόλεις· τό κενό αὐτό εἶναι ἀκόμα πιό αἰσθητό, γιατί ὁ συγγραφέας, μιλώντας γιά τό μεσαίωνα, στέκεται λεπτομερειακά στή σχέση χωριοῦ καί πόλης (63-66), ἐνῶ γιά τή σύγχρονη πόλη λέει μόνο δύο λόγια σχετικά μέ τήν ὑποταγή τοῦ χωριοῦ στήν πόλη (174). — Μιλώντας γιά τήν ἱστορία τῆς βιομηχανίας, ὁ συγγραφέας τοποθετεῖ πολύ κατηγορηματικά «τό οἰκιακό σύστημα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς»* «στή μέση τοῦ δρόμου πού ὀδηγεῖ ἀπό τή χειροτεχνία πρὸς τή μανουφακτούρα» (σελ. 156, *θέση* 6η). Γιά τό προκείμενο ζήτημα μιὰ τέτοια ἀπλοποίηση τοῦ πράγματος δέ μᾶς φαίνεται καί τόσο κατάλληλη. Ὁ συγγραφέας τοῦ «Κεφαλαίου» περιγράφει τήν κεφαλαιοκρατική δουλειά στό σπίτι, στό μέρος πού μιλάει γιά τή μηχανική βιομηχανία συνδέοντάς την ἄμεσα μέ τή μεταμορφωτική ἐπίδραση αὐτῆς τῆς βιομηχανίας πάνω στίς παλιές μορφές ἐργασίας. Πραγματικά, τέτοιες μορφές δουλειᾶς στό σπίτι, σάν αὐτές πού ἐπικρατοῦν λχ. καί στήν Εὐρώπη καί στή Ρωσία στή βιομηχανία ἐτοιμῶν ἐνδυμάτων, δέν πρέπει καθόλου νά τίς τοποθετοῦμε «στή μέση τοῦ δρόμου πού ὀδηγεῖ ἀπό τή χειροτεχνία πρὸς τή μανουφακτούρα». Στήν ἱστορική ἐξέλιξη τοῦ καπιταλισμοῦ οἱ μορφές αὐτές βρίσκονται *πιό πέρα* ἀπό τή μανουφακτούρα καί σχετικά μ' αὐτό θά ἔπρεπε, νομίζουμε, νά εἰπωθοῦν μερικά λόγια. — Αἰσθητό κενό στό κεφάλαιο γιά τή μηχανική περίοδο τοῦ καπιταλισμοῦ** ἀποτελεῖ ἡ ἔλλειψη ὑποκεφαλαίου γιά τόν ἐφεδρικό στρατό καί τόν κεφαλαιοκρατικό ὑπερπληθυσμό, γιά τή γένεσή του ἀπό τή μηχανική βιομηχανία, γιά τή σημασία του στήν κυκλική κίνηση τῆς βιομηχανίας, γιά τίς κύριες μορφές του. Οἱ πολύ πεταχτές παρατηρήσεις πού κάνει ὁ συγγραφέας γι' αὐτά τά φαινόμενα στίς σελ. 205 καί 270 εἶναι ἀπόλυτα ἀνεπαρκεῖς. — Ὁ ἰσχυρισμός τοῦ συγγραφέα πῶς «τόν τελευταῖο μισό αἰῶνα» «τό κέρδος αὐξάνει πολύ γρηγορότερα ἀπό τή γαιοπρόσοδο» (179) εἶναι πολύ τολμηρός. Ὅχι μόνο ὁ Ρικάρντο (πού ἐναντία του στρέφεται αὐτή ἡ παρατήρηση τοῦ κ. Μπογκ-

* Σελ. 93, 95, 147, 156. Νομίζουμε πῶς μέ τόν ὄρο αὐτό ὁ συγγραφέας ἔχει ἀντικαταστήσει πετυχημένα τήν ἔκφραση: «οἰκιακό σύστημα τῆς μεγάλης παραγωγῆς», πού ἔχει εἰσαχθεῖ στή φιλολογία μας ἀπό τόν Κόρσακ.

** Ἡ αὐστηρή διαίρεση τοῦ καπιταλισμοῦ σέ μανουφακτουρική καί μηχανική περίοδο ἀποτελεῖ ἓνα πολύ μεγάλο προσόν τῆς «ἐπιτομῆς» τοῦ κ. Μπογκντάνοφ.

ντάνοφ), αλλά και ὁ Μάρξ διαπιστώνει τὴ γενικὴ τάση τῆς γαιοπροσόδου ν' αὐξάνει ἐξαιρετικὰ γοργὰ κάτω ἀπὸ ὁποιοσδήποτε συνθήκες (εἶναι δυνατό ν' αὐξάνει ἢ γαιοπρόσοδος ἀκόμα καὶ ὅταν πέφτει ἢ τιμὴ τῶν σιτηρῶν). Ἡ πτώση τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν (καὶ τῆς γαιοπροσόδου κάτω ἀπὸ ὀρισμένες συνθήκες), πού προκλήθηκε τὸν τελευταῖο καιρὸ λόγῳ τοῦ συναγωνισμοῦ πού ἔφερε ἡ ἀξιοποίηση τῶν παρθένων χωραφῶν τῆς Ἀμερικῆς, τῆς Αὐστραλίας κτλ. ἐκδηλώθηκε μὲ δξύτητα μόνο ἀπὸ τὴ δεκαετία 1870—1880 καὶ δῶ, καὶ ἡ παρατήρηση τοῦ Ἐνγκελς, — στὸ μέρος πού πραγματεύεται τὴ γαιοπρόσοδο («Das Kapital», III, 2, 259—260*), — γιὰ τὴ σύγχρονη κρίση τῆς γεωργίας, διατυπώνεται μὲ πολὺ μεγαλύτερη προσοχή. Ὁ Ἐνγκελς διαπιστώνει ἐδῶ τὸ «νόμο» τῆς αὐξησης τῆς γαιοπροσόδου στὶς πολιτισμένες χώρες, πράγμα πού ἐξηγεῖ τὴν «καταπληχτικὴ ζωτικότητα τῆς τάξης τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων», καὶ σέ συνέχεια τονίζει μόνο τὸ γεγονός ὅτι ἡ ζωτικότητα αὐτὴ «ἐξαντλεῖται βαθμιαῖα» (allmählich sich erschöpft). — Τὰ ὑποκεφάλαια τὰ ἀφιερωμένα στὴ γεωργία, διακρίνονται ἐπίσης γιὰ τὴν ἐξαιρετικὴ τους συντομία. Στὸ ὑποκεφάλαιο γιὰ τὴν (κεφαλαιοκρατικὴ) γαιοπρόσοδο ἀναφέρεται μόνο μὲ τὸν πῖο πεταχτὸ τρόπο, ὅτι προϋπόθεσή της εἶναι ἡ κεφαλαιοκρατικὴ γεωργία («Στὴν περίοδο τοῦ καπιταλισμοῦ ἡ γῆ ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει ἀτομικὴ ἰδιοκτησία καὶ παίζει τὸ ρόλο κεφαλαίου», 127, — αὐτὸ εἶναι ὄλο!) Γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα θάπρεπε νὰ γίνεαι λόγος κάπως λεπτομερέστερα, γιὰ ν' ἀποφευχθεῖ κάθε παρανόηση σχετικὰ μὲ τὴ γέννηση τῆς ἀστικῆς τάξης τοῦ χωριοῦ, μὲ τὴ θέση τῶν ἐργατῶν γῆς καὶ μὲ τίς διαφορὲς αὐτῆς τῆς θέσης ἀπὸ τὴ θέση τῶν ἐργοστασιακῶν ἐργατῶν (χαμηλότερο ἐπίπεδο ἀναγκῶν καὶ ζωῆς· ὑπολείμματα καθήλωσης στὴ γῆ ἢ διαφορῶν Gesindeordnungen** κτλ.). Εἶναι κρίμα ἐπίσης πού ὁ συγγραφέας δὲν ἔθιξε τὸ ζήτημα τῆς γένεσης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς γαιοπροσόδου. Ὑστερα ἀπὸ τίς παρατηρήσεις πού ἔκανε γιὰ τοὺς κολόνους¹¹ καὶ τοὺς ἐξαρτημένους ἀγρότες, καὶ σέ συνέχεια γιὰ τὸ νοίκιασμα γῆς ἀπὸ τοὺς ἀγρότες μας, — θά ἔπρεπε νὰ περιγράψει σύντομα τὴ γενικὴ πορεία ἐξέλιξης τῆς γαιοπροσόδου ἀπὸ τὴ γαιοπρόσοδο σέ ἐργασία (Arbeitsrente) στὴ γαιοπρόσοδο σέ εἶδος (Produktenrente), ἔπειτα στὴ γαιοπρόσοδο σέ χρῆμα (Geldrente), καὶ ἀπ' αὐτὴν πιά στὴν κεφαλαιοκρατικὴ

* — «Τὸ Κεφάλαιο», τόμ. III, μέρος 2, σελ. 259—260¹⁰. Ἡ Σύντ.

** — κανονισμῶν πού καθορίζουν τίς ἀμοιβαῖες σχέσεις ἀνάμεσα στοὺς γαιοκτῆμονες καὶ στοὺς δουλοπάροικους ἀγρότες. Ἡ Σύντ.

γαιοπρόσοδο (πρβλ. «Das Kapital», III, 2, Kap. 47*). — Μιλώντας για την εκτόπιση των βοηθητικών επαγγελματιών από τον καπιταλισμό και για την απώλεια της σταθερότητας του νοικοκυριού του αγρότη εξαιτίας αυτού του γεγονότος, ο συγγραφέας εκφράζεται έτσι: «τό νοικοκυριό του αγρότη γίνεται γενικά φτωχότερο, — τό συνολικό ποσό των αξιών που παράγονται απ' αυτό ελαττώνεται» (148). Αυτό είναι πολύ ανακριβές. Τό προτσές καταστροφής της αγροτιάς από τον καπιταλισμό συνίσταται στην εκτόπισή της από την αστική τάξη του χωριού που διαμορφώνεται από την ίδια την αγροτιά. Ζήτημα είναι αν ο κ. Μπογκντάνοφ θά μπορούσε, λχ., νά περιγράψει την κατάπτωση του αγροτικού νοικοκυριού στη Γερμανία, χωρίς νά μιλήσει για τους Vollbauer**. Στο σημείο που παραθέσαμε ο συγγραφέας μιλάει για τους αγρότες γενικά, σέ συνέχεια όμως παραθέτει ένα παράδειγμα από τή ρωσική ζωή, — τό νά μιλάμε, όμως, για τό ρώσο αγρότη «γενικά» είναι κάτι παραπάνω από ρισκοκίνδυνο. Στην ίδια σελίδα ο συγγραφέας λέει: «Ο αγρότης είτε ασχολείται μόνο μέ τή γεωργία, είτε πιάνει δουλειά στη μανουφακτούρα», δηλαδή, — θά προσθέσουμε έμεις — είτε μετατρέπεται σέ αστό του χωριού, είτε σέ προλετάριο (μ' ένα κομματάκι γής). Για τό διπλό αυτό προτσές θά έπρεπε νά γίνει μνεία. — Τέλος, σάν μιά γενική ανεπάρκεια του βιβλίου πρέπει νά σημειώσουμε τήν έλλειψη παραδειγμάτων από τή ρωσική ζωή. Για πάρα πολλά ζητήματα (δπως, λογουχάρη, για τήν όργάνωση τής παραγωγής στό μεσαιώνα, για τήν ανάπτυξη τής μηχανικής παραγωγής και των σιδηροδρόμων, για τήν αύξηση του πληθυσμού των πόλεων, για τίς κρίσεις και τά συνδικάτα, για τή διαφορά τής μανουφακτούρας από τό έργοστάσιο κτλ.), τέτοιου είδους παραδείγματα από τή δική μας οικονομική φιλολογία θά είχαν μεγάλη σημασία, έπειδή ή άφομοίωση του θέματος από έναν άρχαριο δυσχεραίνεται πολύ από τήν έλλειψη γνωστών σ' αυτόν παραδειγμάτων. Νομίζουμε ότι ή συμπλήρωση των παραπάνω κενών πολύ λίγο θά μεγάλωνε τόν όγκο του βιβλίου και δέ θά δυσχεραίνε τήν πλατιά διάδοσή του, που από κάθε άποψη είναι πολύ επιθυμητή.

Γράφτηκε ανάμεσα στις 7 και 14
(19 και 26) του Φλεβάρη του 1898

Δημοσιεύτηκε τόν Άπρίλη του 1898
στό περιοδικό «Μίρ Μπόζι» τεύχος 4

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο του περιοδικού

* — «Τό Κεφάλαιο», τόμ. III, μέρος 2, κεφάλαιο 47¹². 'Η Σύντ.

** — αγρότες που έχουν όλόκληρα (άδιαίρετα) κομμάτια γής. 'Η Σύντ.

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΑΓΟΡΩΝ

(ΑΠ' ΑΦΟΡΜΗ ΤΗΝ ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟΥΣ
κ. κ. ΤΟΥΓΚΑΝ-ΜΠΑΡΑΝΟΒΣΚΙ ΚΑΙ ΜΠΟΥΛΓΚΑΚΟΦ)¹³

Τό ζήτημα τῶν ἀγορῶν στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία κατεῖχε, ὅπως εἶναι γνωστό, ἐξαιρετικά σπουδαία θέση στή διδασκαλία τῶν ναρόντικων οἰκονομολόγων μέ ἐπικεφαλῆς τούς κ. κ. Β. Β. καί Ν. —ον. Γι' αὐτό εἶναι πολύ φυσικό, ὅτι οἱ οἰκονομολόγοι πού κρατᾶνε ἀρνητική στάση ἀπέναντι στίς θεωρίες τῶν ναρόντικων, θεώρησαν ἀπαραίτητο νά στρέψουν τήν προσοχή τους σ' αὐτό τό ζήτημα καί νά διευκρινίσουν πρὶν ἀπ' ὅλα τά βασικά, θεωρητικά-ἀφηρημένα σημεῖα τῆς «θεωρίας τῶν ἀγορῶν». Ἀπόπειρα μιᾶς τέτοιας διευκρίνισης ἔκανε τό 1894 ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι στό βιβλίο του: «Οἱ βιομηχανικές κρίσεις στή σύγχρονη Ἀγγλία», κεφ. I τοῦ δευτέρου μέρους: «Ἡ θεωρία τῶν ἀγορῶν», καί σέ συνέχεια πέρσι στό ἴδιο αὐτό ζήτημα ἀφιέρωσε ὁ κ. Μπουλγκάκοφ τό βιβλίο του: «Οἱ ἀγορές στίς συνθήκες τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς» (Μόσχα, 1897). Καί οἱ δύο συγγραφεῖς συμφωνοῦν μεταξύ τους στίς βασικές ἀπόψεις· καί στούς δύο τό κέντρο βάρους ἀποτελεῖ ἡ ἔκθεση τῆς θαυμάσιας ἀνάλυσης τῆς «κυκλοφορίας καί ἀναπαραγωγῆς ὄλου τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου», ἀνάλυσης πού ἔκανε ὁ Μάρξ στό III μέρος τοῦ δευτέρου τόμου τοῦ «Κεφαλαίου». Καί οἱ δύο συγγραφεῖς συμφωνοῦν ὅτι οἱ θεωρίες τῶν κ. κ. Β. Β. καί Ν. —ον γιά τήν ἀγορά (ἰδιαίτερα γιά τήν ἐσωτερική) στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία εἶναι ἀπόλυτα λαθεμένες καί βασίζονται εἴτε στήν ἄγνοια, εἴτε στή μῆ κατανόηση τῆς ἀνάλυσης τοῦ Μάρξ. Καί οἱ δύο συγγραφεῖς παραδέχονται ὅτι ἡ ἀναπτυσσόμενη κεφαλαιοκρατική παραγωγή δημιουργεῖ ἡ ἴδια ἀγορά

γιά τόν ἑαυτό της κυρίως μέ τήν αὐξηση τῶν μέσων παραγωγῆς, καί ὄχι τῶν εἰδῶν κατανάλωσης — ὅτι ἡ πραγματοποίηση τοῦ προϊόντος γενικά καί τῆς ὑπεραξίας¹⁴ εἰδικότερα, μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ πέρα γιά πέρα χωρίς προσφυγή στήν ἐξωτερική ἀγορά — ὅτι ἡ ἀνάγκη τῆς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς γιά μιά κεφαλαιοκρατική χώρα δέν πηγάζει καθόλου ἀπό τούς ὄρους τῆς πραγματοποίησης (ὅπως ὑπόθεταν οἱ κ. κ. Β. Β. καί Ν. —ον), ἀλλά ἀπό ἱστορικούς ὄρους κτλ. Θά νόμιζε κανεῖς πῶς ὕστερα ἀπό μιά τόσο πλέρια ὁμοφωνία οἱ κ. κ. Μπουλγκάκοφ καί Τουγκάν-Μπαρανόβσκι δέν ἔχουν λόγο νά φιλονικοῦν καί μποροῦν νά κατευθύνουν ἀπό κοινοῦ τίς δυνάμεις τους σέ μιά πιά διεξοδική καί πιά βαθιά κριτική τῆς ναροντικιστικῆς οἰκονομολογίας. Στήν πραγματικότητα, ὅμως, ἀνάμεσα στούς προαναφερόμενους συγγραφεῖς ἄρχισε πολεμική (Μπουλγκάκοφ, στό παραπάνω ἔργο, σελ. 246-257 καί *passim**· Τουγκάν-Μπαρανόβσκι στό «Μίρ Μπόζι» 1898, τεῦχος 6: «Ὁ καπιταλισμός καί ἡ ἀγορά», ἀπ' ἀφορμή τό βιβλίο τοῦ Σ. Μπουλγκάκοφ). Κατά τή γνώμη μας, καί ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, καί ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι προχώρησαν κάπως μακριά στήν πολεμική τους, προσδίδοντας στίς παρατηρήσεις τους ἕναν ὑπερβολικά προσωπικό χαρακτήρα. Ἄς προσπαθήσουμε νά ξεδιαλύνουμε ἂν ὑπάρχει ἀνάμεσά τους πραγματική διαφωνία καί, ἂν ὑπάρχει, ποιός ἀπό τούς δύο ἔχει περισσότερο δίκιο.

Πρῶτα-πρῶτα ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι κατηγορεῖ τόν κ. Μπουλγκάκοφ ὅτι εἶναι «πολύ λίγο πρωτότυπος», καί τοῦ ἀρέσει πολύ *jugare in verba magistri*** («Μίρ Μπόζι», 123). «Ἡ δική μου λύση τοῦ ζητήματος σχετικά μέ τό ρόλο τῆς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς γιά μιά κεφαλαιοκρατική χώρα, λύση πού τήν ἀποδέχεται στό ἀκέραιο ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, δέν εἶναι καθόλου παρμένη ἀπό τόν Μάρξ» — δηλώνει ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι. Νομίζουμε πῶς ἡ δήλωση αὐτή δέν εἶναι σωστή, γιατί ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι τή λύση τοῦ ζητήματος τήν ἔχει πάρει ἀκριβῶς ἀπό τόν Μάρξ κι ἀπό κεῖ, ἀναμφίβολα, τήν πῆρε καί ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, κι ἔτσι ἡ συζήτηση πού μπορεῖ νά γίνει δέν ἀφορᾶ τήν «πρωτοτυπία», ἀλλά τήν κατανόηση τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης θέσης τοῦ Μάρξ, τήν ἀνάγκη νά ἀποδίδεται, ἔτσι εἴτε ἀλλιῶς, ὁ Μάρξ. Ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι λέει πῶς ὁ Μάρξ «στό II τόμο δέ θίγει καθόλου τό ζήτημα τῆς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς»

* — ἄλλες. Ἡ Σύντ.

** — νά ὀρκίζεται μέ τά λόγια τοῦ δασκάλου. Ἡ Σύντ.

(I. c.) *. Αυτό δέν είναι σωστό. Στο ίδιο (III) μέρος τοῦ δευτέρου τόμου, ὅπου γίνεται ἡ ἀνάλυση τῆς πραγματοποίησης τοῦ προϊόντος, ὁ Μάρξ ξεκαθαρίζει μέ ἀπόλυτα συγκεκριμένο τρόπο τῆ σχέσηη πού ἔχει μ' αὐτό τό ζήτημα τό ἐξωτερικό ἐμπόριο, καί, συνεπῶς, καί ἡ ἐξωτερική ἀγορά. Νά τί λέει σχετικά μ' αὐτό:

«Κεφαλαιοκρατική παραγωγή γενικά δέν ὑπάρχει χωρίς ἐξωτερικό ἐμπόριο. Ἄν ὅμως προϋποθέσουμε μιά κανονική χρονιάτικη ἀναπαραγωγή δοσμένης κλίμακας, προϋποθέτουμε κιόλας ἔτσι πῶς τό ἐξωτερικό ἐμπόριο ἀπλῶς ἀντικατασταίνει ἐγχώρια εἶδη (Artikel — ἐμπορεύματα) μέ εἶδη ἄλλης μορφῆς χρήσης ἢ φυσικῆς μορφῆς, χωρίς νά θίγει οὔτε τίς σχέσεις ἀξίας, στίς ὁποῖες ἀνταλλάσσονται ἀμοιβαῖα οἱ δύο κατηγορίες — τά μέσα παραγωγῆς καί τά εἶδη κατανάλωσης, — οὔτε τίς σχέσεις ἀνάμεσα στό σταθερό κεφάλαιο, στό μεταβλητό κεφάλαιο καί στήν ὑπεραξία, στά ὁποῖα χωρίζεται ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος τῆς καθεμιάς ἀπ' αὐτές τίς κατηγορίες. Τό μπάσιμο λοιπόν τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου στήν ἀνάλυση τῆς ἀναπαραγόμενης κάθε χρόνο ἀξίας τοῦ προϊόντος μπορεῖ μόνο νά μπερδέσει τό ζήτημα, χωρίς νά προσφέρει κανένα καινούργιο στοιχεῖο οὔτε γιά τό ἴδιο τό πρόβλημα, οὔτε γιά τή λύση του. Συνεπῶς, πρέπει νά μή τήν παίρνομε καθόλου ὑπόψη μας. . . » («Das Kapital», II, 469**.

Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας)¹⁵. Ἡ «λύση τοῦ ζητήματος» ἀπό τόν κ. Τουγκάν-Μπαρράνσκι: — «. . . σέ κάθε χώρα πού εἰσάγει ἐμπορεύματα ἀπό τό ἐξωτερικό μπορεῖ νά ὑπάρχει πλεόνασμα κεφαλαίου γιά μιά τέτοια χώρα ἡ ἐξωτερική ἀγορά εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖα» («Οἱ βιομηχανικές κρίσεις», σελ. 429. Παρατίθεται στό «Μίρ Μπόζι», I. c. 121) — εἶναι μιά ἀπλή παράφραση τῆς θέσης τοῦ Μάρξ. Ὁ Μάρξ λέει ὅτι κατά τήν ἀνάλυση τῆς πραγματοποίησης δέν πρέπει νά ὑπολογίζουμε τό ἐξωτερικό ἐμπόριο, ἐπειδή αὐτό ἀπλῶς ἀντικαθιστᾷ μερικά ἐμπορεύματα μέ ἄλλα. Ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρράνσκι ἐξετάζοντας τό ἴδιο αὐτό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης (κεφ. I τοῦ δευτέρου μέρους τῶν «Βιομηχανικῶν κρίσεων»), λέει πῶς ἡ χώρα πού εἰσάγει ἐμπορεύματα πρέπει καί νά ἐξάγει ἐμπορεύματα, δηλ. νά ἔχει ἐξωτερική ἀγορά. Μπαίνει τό ἐρώτημα, μποροῦμε ἔπειτα ἀπ' αὐτό νά ποῦμε πῶς ἡ «λύση τοῦ ζητήματος» πού δίνει ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρράνσκι «δέν εἶναι καθόλου παρμένη ἀπό τόν Μάρξ»; Ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρράνσκι λέει σέ συνέχεια πῶς «οἱ

* — loco citato — στό ἀναφερόμενο μέρος. Ἡ Σύντ.

** — «Τό Κεφάλαιο», τόμ. II, 1η ρωσ. ἐκδ., σελ. 469. Ἡ Σύντ.

τόμοι II καί III τοῦ „Κεφαλαίου“ ἀποτελοῦν ἀπλῶς μιά προκαταρκτική γραπτή ἐπεξεργασία, πού καθόλου δέν ἔχει ὀλοκληρωθεῖ» καί πῶς «γί' αὐτό τό λόγο δέ βρίσκουμε στόν III τόμο τά συμπεράσματα ἀπό τήν ὑπέροχη ἀνάλυση πού γίνεται στό II τόμο» (στό ἄρθρο ὅπου ἀναφερθήκαμε, 123). Κι αὐτός ὁ ἰσχυρισμός εἶναι ἀνακριβής. Ἐκτός ἀπό τίς ἐπιμέρους ἀναλύσεις τῆς κοινωνικῆς ἀναπαραγωγῆς («Das Kapital», III, 1, 289)¹⁶ ὅπως εἶναι, λχ., ἡ ἀνάλυση ὅπου ὁ Μάρξ ἐξηγεῖ μέ ποιά ἔννοια καί σέ τί βαθμό ἡ πραγματοποίηση τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου εἶναι «ἀνεξάρτητη» ἀπό τήν ἀτομική κατανάλωση, «βρίσκουμε στόν III τόμο» καί ἓνα εἰδικό κεφάλαιο (τό 49ο, «Ἀνάλυση τοῦ προτσές τῆς παραγωγῆς»), ἀφιερωμένο στά συμπεράσματα ἀπό τήν ὑπέροχη ἀνάλυση πού γίνεται στό II τόμο, — ἓνα κεφάλαιο ὅπου τά ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς ἀνάλυσης ἐφαρμόζονται στή λύση τοῦ σπουδαιότατου ζητήματος τῶν εἰδῶν τοῦ κοινωνικοῦ εἰσοδήματος στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία. Τέλος, ἐξίσου λαθεμένος πρέπει νά θεωρηθεῖ ὁ ἰσχυρισμός τοῦ κ. Τουγκάν-Μπαρνονόβσκι ὅτι τάχα «ὁ Μάρξ στόν III τόμο τοῦ „Κεφαλαίου“, ἐκφράζεται γιά τό ζήτημα αὐτό ἐντελῶς διαφορετικά», ὅτι τάχα στόν III τόμο «βρίσκουμε ἀκόμα καί γνῶμες πού ἀναιροῦνται κατηγορηματικά ἀπ' αὐτή τήν ἀνάλυση» (στό ἄρθρο ὅπου ἀναφερθήκαμε, 123). Ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρνονόβσκι παραθέτει, στή σελ. 122 τοῦ ἄρθρου του, δύο τέτοιους συλλογισμούς τοῦ Μάρξ, πού δῆθεν ἀντιφάσκουν μέ τή βασική θεωρία. Ἄς τοὺς δοῦμε ἀπό πῶς κοντά. Στόν III τόμο ὁ Μάρξ λέει: «Οἱ ὄροι τῆς ἄμεσης ἐκμετάλλευσης καί οἱ ὄροι τῆς πραγματοποίησής της (αὐτῆς τῆς ἐκμετάλλευσης) δέν ταυτίζονται. Ὅχι μόνο δέ συμπίπτουν χρονικά καί τοπικά οἱ ὄροι αὐτοί, ἀλλά καί διαφέρουν στήν οὐσία. Οἱ πρῶτοι περιορίζονται μόνο ἀπό τήν παραγωγική δύναμη τῆς κοινωνίας, οἱ δεῦτεροι περιορίζονται ἀπό τήν ἀναλογία τῶν διαφορῶν κλάδων τῆς παραγωγῆς καί ἀπό τήν καταναλωτική δύναμη τῆς κοινωνίας. . . Ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσεται ἡ παραγωγική δύναμη (τῆς κοινωνίας) τόσο περισσότερο ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τή στενή βάση, στήν ὁποία στηρίζονται οἱ σχέσεις κατανάλωσης» (III, 1, 226. Ρωσ. μετάφρ., σελ. 189)¹⁷. Ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρνονόβσκι ἐρμηνεύει τά λόγια αὐτά ἔτσι: «Μόνη τῆς ἡ ἀναλογία τῆς κατανομῆς τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς δέν ἐγγυᾶται ἀκόμα τή δυνατότητα τῆς πούλησης τῶν προϊόντων. Τά προϊόντα μποροῦν νά μὴ βροῦν ἀγορά καί ὅταν ἀκόμα ἡ κατανομή τῆς παραγωγῆς θά εἶναι ἀναλογική, — αὐτή τήν ἔννοια, προφανῶς, ἔχουν τά λόγια τοῦ Μάρξ πού παραθέσαμε». Ὅχι, δέν ἔχουν

τέτοια έννοια αυτά τά λόγια. Δέν έχουμε καθόλου λόγους νά βλέπουμε σ' αυτά τά λόγια κάποια *διόρθωση* στή θεωρία τής πραγματοποίησης, πού έκτίθεται στό II τόμο. 'Ο Μάρξ άπλώς διαπιστώνει έδώ τήν αντίφαση εκείνη του καπιταλισμού, πού τόνισε καί σέ άλλα σημεία του «Κεφαλαίου» καί, συγκεκριμένα, τήν αντίφαση ανάμεσα στήν τάση νά διευρύνεται *άπεριόριστα* ή παραγωγή καί στήν αναγκαιότητα τής *περιορισμένης* κατανάλωσης (έξαιτίας τής προλεταριακής κατάστασης των λαϊκών μαζών). 'Ο κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι δέν πρόκειται, βέβαια, ν' άμφισβητήσει ότι ή αντίφαση αυτή *χαρακτηρίζει* τόν καπιταλισμό· καί μιά πού ό Μάρξ τήν άναφέρει στό ίδιο αυτό άπόσπασμα — έμεις δέν έχουμε κανένα δικαίωμα ν' άναζητούμε καί κάποιο άλλο νόημα στά λόγια του. 'Η «καταναλωτική δύναμη τής κοινωνίας» καί ή «άναλογία των διάφορων κλάδων τής παραγωγής» δέν είναι διόλου κάποιοι χωριστοί, αυτότελείς, άσύνδετοι μεταξύ τους όροι. 'Αντίθετα, ή δοσμένη κατάσταση τής κατανάλωσης είναι ένα άπό τά στοιχεία τής άναλογίας. Πραγματικά, ή άνάλυση τής πραγματοποίησης έδειξε πώς ή δημιουργία τής έσωτερικής άγοράς για τόν καπιταλισμό συντελείται όχι τόσο μέ τήν αύξηση των ειδών κατανάλωσης όσο μέ τήν αύξηση των μέσων παραγωγής. 'Από δώ προκύπτει πώς ή πρώτη ύποδιαίρεση τής κοινωνικής παραγωγής (παραγωγή μέσων παραγωγής) μπορεί καί πρέπει νά αναπτύσσεται γρηγορότερα άπό τή δεύτερη (παραγωγή ειδών κατανάλωσης). 'Από δώ όμως δέν έπεται, φυσικά, καθόλου πώς ή παραγωγή μέσων παραγωγής μπορεί ν' αναπτύσσεται *τελείως ανεξάρτητα* άπό τήν παραγωγή ειδών κατανάλωσης καί *χωρίς καμιά σύνδεση μ' αυτήν*. 'Ο Μάρξ σχετικά μ' αυτό λέει: «Είδαμε (βιβλίο II, μέρος III) ότι συντελείται μιά συνεχής κυκλοφορία ανάμεσα σέ σταθερό κεφάλαιο καί σέ σταθερό κεφάλαιο, πού άπό τή μιά μεριά είναι ανεξάρτητη άπό τήν άτομική κατανάλωση μέ τήν έννοια ότι δέν μπαίνει ποτέ σ' αυτήν, αλλά πού ώστόσο περιορίζεται σέ τελευταία άνάλυση (definitiv) άπό τήν άτομική κατανάλωση, έπειδή ή παραγωγή σταθερού κεφαλαίου δέ γίνεται ποτέ χάρη του έαυτου του, αλλά μόνο γιατί τό σταθερό αυτό κεφάλαιο καταναλώνεται περισσότερο στους κλάδους εκείνους τής παραγωγής πού τά προϊόντα τους μπαίνουν στήν άτομική κατανάλωση» (III, I, 289. Ρωσ. μετάφρ., 242)¹⁸. 'Ετσι λοιπόν, σέ τελευταία άνάλυση, ή παραγωγική κατανάλωση (κατανάλωση μέσων παραγωγής) συνδέεται πάντα μέ τήν άτομική κατανάλωση, έξαρτιέται πάντα άπ' αυτήν. 'Όμως τόν καπιταλισμό τόν χαρακτηρίζει, άπό τή μιά μεριά,

ή τάση ἀπεριόριστης διεύρυνσης τῆς παραγωγικῆς κατανάλωσης, ἀπεριόριστης διεύρυνσης τῆς συσσώρευσης καί τῆς παραγωγῆς, κι ἀπό τήν ἄλλη, ἡ προλεταριοποίηση τῶν λαϊκῶν μαζῶν πού βάζει ἀρκετά στενά ὄρια στή διεύρυνση τῆς ἀτομικῆς κατανάλωσης. Εἶναι φανερό ὅτι ἐδῶ ἔχουμε μιά ἀντίφαση στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή, καί στήν περικοπή πού παραθέσαμε ὁ Μάρξ δέ διαπιστώνει τίποτε ἄλλο παρά αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἀντίφαση*. Ἡ ἀνάλυση τῆς πραγματοποίησης στό II τόμο δέν ἀναιρεῖ καθόλου αὐτή τήν ἀντίφαση (παρά τή γνώμη τοῦ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι), ἀντίθετα, δείχνει τή σύνδεση τῆς παραγωγικῆς κατανάλωσης μέ τήν ἀτομική κατανάλωση. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι θά ἦταν χοντροκομμένο λάθος ἂν ἀπ' αὐτή τήν ἀντίφαση τοῦ καπιταλισμοῦ (ἢ καί ἀπό τίς ἄλλες ἀντιφάσεις του) βγάσαμε τό συμπέρασμα ὅτι ὁ καπιταλισμός δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ἢ ὅτι δέν ἔχει προοδευτικό χαρακτήρα σέ σύγκριση μέ τά προηγούμενα οἰκονομικά συστήματα (ὅπως ἀρέσκονται νά κάνουν οἱ ναρόντικοί μας). Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ δέν μπορεῖ νά συντελεῖται διαφορετικά παρά μέ μιά ὁλόκληρη σειρά ἀντιφάσεις, καί ἡ ὑπόδειξη αὐτῶν τῶν ἀντιφάσεων ἀπλῶς μᾶς ἐξηγεῖ τόν ἱστορικά παροδικό χαρακτήρα τοῦ καπιταλισμοῦ, μᾶς ἐξηγεῖ τούς ὅρους καί τίς αἰτίες τῆς τάσης του νά περάσει σέ ἀνώτερη μορφή.

Συνοψίζοντας ὅλα ὅσα εἶπαμε παραπάνω, φτάνουμε στό συμπέρασμα: ἡ διατυπούμενη ἀπό τόν κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι λύση τοῦ ζητήματος σχετικά μέ τό ρόλο τῆς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς

* Τήν ἴδια ἀκριβῶς ἔννοια ἔχει καί μιά ἄλλη περικοπή πού ἀναφέρει ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι (III, 1, 231, πρβλ. S. 232 ὡς τό τέλος τῆς παραγράφου)¹⁹, καθώς ἐπίσης καί ἡ ἀκόλουθη περικοπή γιά τίς κρίσεις: «Βασική αἰτία ὅλων τῶν πραγματικῶν κρίσεων παραμένει πάντα ἡ φτώχεια καί ἡ περιορισμένη κατανάλωση τῶν μαζῶν, πού δρᾷ ἀντίθετα πρὸς τήν τάση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς ν' ἀναπτύσσει τίς παραγωγικές δυνάμεις μέ τέτοιο τρόπο, σάν αὐτές νά εἶχαν γιά ὄριο τῆς ἀνάπτυξής τους τήν ἀπόλυτη καταναλωτική ἱκανότητα τῆς κοινωνίας» («Das Kapital», III, 2, 21. Ρωσ. μετάφρ., σελ. 395)²⁰. Τήν ἴδια ἔννοια ἔχει καί ἡ ἀκόλουθη παρατήρηση τοῦ Μάρξ: «Ἀντίφαση στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία: οἱ ἐργάτες σάν ἀγοραστῆς ἐμπορευμάτων ἔχουν μεγάλη σημασία γιά τήν ἀγορά. Ἡ κεφαλαιοκρατική ὁμοῦ κοινωνία ἔχει τήν τάση νά περιορίζει στό κατώτατο ὄριο τήν τιμή τοῦ ἐμπορευμάτος τους — τῆς ἐργατικῆς δύναμης — ὅταν ἀντικρῶζει τούς ἐργάτες σάν πωλητές» («Das Kapital», II, 303)²¹. Σχετικά μέ τή λαθεμένη ἐρμηνεία πού δίνει σ' αὐτό τό χωρίο ὁ κ. Ν. —ον ἔχουμε κιόλας μιλήσει στό «Νόβογε Σλόβο»²² 1897, Μάης (βλ. "Ἀπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 168-169. Ἡ Σύντ). Καμιά ἀντίφαση δέν ὑπάρχει ἀνάμεσα σέ ὅλα αὐτά τά χωρία καί στήν ἀνάλυση τῆς πραγματοποίησης ποῖ περιέχεται στό III μέρος τοῦ II τόμου.

είναι παρμένη ακριβώς από τόν Μάρξ· δέν υπάρχει καμιά αντίφαση ανάμεσα στό II καί στόν III τόμο του «Κεφαλαίου» σχετικά μέ τό ζήτημα τής πραγματοποίησης (καί τής θεωρίας τών αγορών).

Πάμε παρακάτω. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ κατηγορεῖ τόν κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι ὅτι δέν ἐκτιμᾷ σωστά τίς θεωρίες τών πρῖν ἀπό τόν Μάρξ οἰκονομολόγων σχετικά μέ τίς αγορές. Ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι κατηγορεῖ τόν κ. Μπουλγκάκοφ ὅτι ἀποσπᾷ τίς ἀπόψεις του Μάρξ ἀπό τό ἐπιστημονικό ἔδαφος πάνω στό ὁποῖο ἀναπτύχθηκαν, ὅτι παρουσιάζει τό πράγμα ἔτσι σάμπως «οἱ ἀπόψεις του Μάρξ νά μή συνδέονται καθόλου μέ τίς ἀντιλήψεις τών προδρόμων του». Ἡ τελευταία αὐτή μομφή εἶναι τελείως ἀσύστατη, γιατί ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ὄχι μόνο δέν ἐξέφρασε μιά τέτοια παράλογη γνώμη, ἀλλά, ἀντίθετα, παρέθεσε τίς ἀπόψεις τών ἐκπροσώπων τών διαφορῶν πρῖν ἀπό τόν Μάρξ σχολῶν. Κατά τή γνώμη μας, καί ὁ κ. Μπουλγκάκοφ καί ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, ἐκθέτοντας τό ἱστορικό του ζητήματος, δέν ἔκαναν καλά πού ἔδωσαν τόσο λίγη προσοχή στόν Ἄνταμ Σμίθ, στόν ὁποῖο θά ἔπρεπε ὅπωςδήποτε νά σταθοῦν ὅσο τό δυνατό πιό διεξοδικά μιά καί θά ἔκαναν *εἰδική* ἐκθεση τής «θεωρίας τών αγορών»· λέμε «ὅπωςδήποτε», ἐπειδή ἀκριβῶς ὁ Ἄνταμ Σμίθ ἦταν ὁ πατέρας τής λαθεμένης θεωρίας γιά τό χωρισμό του κοινωνικοῦ προϊόντος σέ μεταβλητό κεφάλαιο καί σέ ὑπερ-αξία (μισθό, κέρδος καί γαιοπρόσοδο, σύμφωνα μέ τήν ὁρολογία του Ἄνταμ Σμίθ), θεωρίας πού κρατιόταν ἐπίμονα ὡς τήν ἐποχή του Μάρξ καί δέν ἔδινε τή δυνατότητα ὄχι μόνο νά λυθεῖ, ἀλλά οὔτε καί νά τεθεῖ σωστά τό ζήτημα τής πραγματοποίησης. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἔχει ἀπόλυτα δίκιο, ὅταν λέει πώς «ἐφόσον οἱ ἀπόψεις πού παίρνονταν σάν ἀφετηρία ἦταν λαθεμένες καί ἐφόσον τό ἴδιο τό πρόβλημα διατυπωνόταν λαθεμένα, οἱ διαμάχες αὐτές» (πού ξέσπασαν στήν οἰκονομική φιλολογία ἀπ' ἀφορμή τή θεωρία τών αγορών) «δέν μπορούσαν νά ὀδηγήσουν παρά μόνο σέ κούφια καί σχολαστική λογομαχία» (σελ. 21 του παραπάνω ἔργου, ὑπόσημ.). Παρ' ὅλα αὐτά ὅμως ὁ συγγραφέας ἀφιέρωσε στόν Ἄνταμ Σμίθ μόνο μιά σελιδούλα, παρέλειψε νά ἀναφέρει τή διεξοδική καί ὑπέροχη ἀνάλυση τής θεωρίας του Ἄνταμ Σμίθ πού ἔκανε ὁ Μάρξ στό 19ο κεφάλαιο του δεύτερου τόμου του «Κεφαλαίου» (§ II, S. 353-383)²³, καί ἀντί γι' αὐτό στάθηκε στίς διδασκαλίες δευτερευόντων καί στερούμενων πρωτοτυπίας θεωρητικῶν, ὅπως εἶναι ὁ Τζ. Σ. Μίλλ καί ὁ φόν Κίρχμαν. Ὅσο γιά τόν κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, αὐτός ἀντιπα-

οῦλθε δλότελα τόν Α. Σμίθ καί γι' αὐτό, ἐκθέτοντας τίς ἀπόψεις τῶν κατοπινῶν οἰκονομολόγων, δέν πρόσεξε τό βασικό τους λάθος (τήν ἐπανάληψη τοῦ παραπάνω λάθους τοῦ Σμίθ). Εἶναι αὐτόνοητο πῶς κάτω ἀπό αὐτούς τούς ὄρους ἡ ἔκθεση δέν μπορούσε νά εἶναι ἱκανοποιητική. Θά περιοριστοῦμε σέ δύο παραδείγματα. Ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρὰνόβσκι, ἀφοῦ ἐξέθεσε τό σχῆμα του ἀριθ. 1, πού ἐξηγεῖ τήν ἀπλή ἀναπαραγωγή, λέει: «Μά ἡ προϋποτιθέμενη ἀπό μᾶς περίπτωση ἀπλῆς ἀναπαραγωγῆς δέν προκαλεῖ καμιά ἀμφιβολία· σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεσή μας, οἱ κεφαλαιοκράτες καταναλώνουν ὄλο τό κέρδος τους, εἶναι εὐνόητο λοιπόν ὅτι ἡ προσφορά ἐμπορευμάτων δέ θά ξεπεράσει τή ζήτηση» («Οἱ βιομηχανικές κρίσεις», σελ. 409). Αὐτό δέν εἶναι σωστό. Αὐτό δέν ἦταν καθόλου «εὐνόητο» γιά τούς προγενέστερους οἰκονομολόγους, γιατί αὐτοί δέν ἤξεραν νά ἐξηγήσουν ἀκόμα καί τήν ἀπλή ἀναπαραγωγή τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου, μά οὔτε καί μπορεῖ κανεῖς νά τήν ἐξηγήσει, ἂν δέν καταλάβει ὅτι τό κοινωνικό προϊόν χωρίζεται ὡς πρὸς τήν ἀξία σέ σταθερό κεφάλαιο + μεταβλητό κεφάλαιο + ὑπεραξία, καί ὡς πρὸς τήν ὕλική μορφή σέ δύο μεγάλες ὑποδιαιρέσεις: μέσα παραγωγῆς καί εἶδη κατανάλωσης. Γι' αὐτό, κι αὐτή ἀκόμα ἡ περίπτωση προκάλεσε στόν Α. Σμίθ «ἀμφιβολίες», στίς ὁποῖες καί μερδεύτηκε, ὅπως ἔδειξε ὁ Μάρξ. Κι ἂν οἱ μεταγενέστεροι οἰκονομολόγοι ἐπαναλάβαιναν τό λάθος τοῦ Σμίθ, χωρίς νά συμερίζονται τίς ἀμφιβολίες τοῦ Σμίθ, αὐτό δείχνει μόνο πῶς στό προκείμενο ζήτημα ἔκαναν ἀπό θεωρητική ἄποψη ἕνα βῆμα πίσω. Κάνει ἐξίσου λάθος ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρὰνόβσκι, ὅταν λέει: «Ἡ διδασκαλία τῶν Σαί καί Ρικάρντο θεωρητικά εἶναι πέρα γιά πέρα σωστή· ἂν οἱ ἀντίπαλοί της ἔκαναν τόν κόπο νά ὑπολογίσουν σέ ἀριθμούς, μέ ποιόν τρόπο κατανέμονται τά ἐμπορεύματα στήν κεφαλαιοκρατική οἰκονομία, θά καταλάβαιναν εὐκόλα πῶς ἡ ἄρνηση αὐτῆς τῆς διδασκαλίας περικλείνει μέσα της μιὰ λογική ἀντίφαση» (l. c., 427). Ὁχι, ἡ διδασκαλία τῶν Σαί καί Ρικάρντο θεωρητικά εἶναι τελείως λαθεμένη: ὁ Ρικάρντο ἐπανελάβε τό λάθος τοῦ Σμίθ (βλ. «Ἀπαντά» του, μετάφρ. Ζίμπερ, Πετρούπολη, 1882, σελ. 221), ἐνῶ ὁ Σαί ἐπιπλέον ὀλοκλήρωσε αὐτό τό λάθος, ὑποστηρίζοντας πῶς ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό ἀκαθάριστο καί στό καθαρό κοινωνικό προϊόν εἶναι ὀλότελα ὑποκειμενική. Καί ὅσο καί νά «ὑπολόγιζαν σέ ἀριθμούς» οἱ Σαί-Ρικάρντο καί οἱ ἀντίπαλοί τους — δέ θά ἔφταναν ποτέ σέ ἕνα ἀποτέλεσμα, γιατί τό ζήτημα ἐδῶ δέ βρίσκεται καθόλου στούς ἀριθμούς, ὅπως πολύ σωστά παρατήρησε ἤδη καί ὁ Μπουλγκάκοφ σχετικά

μέ ένα άλλο σημείο του βιβλίου του κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι (Μπουλγκάκοφ, l. c., σελ. 21, ύποσημ.).

Φτάσαμε τώρα καί στο άλλο αντικείμενο τής διαμάχης πού διεξάγεται ανάμεσα στους κ. κ. Μπουλγκάκοφ καί Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, στο ζήτημα δηλαδή τών αριθμητικῶν σχημάτων καί τής σημασίας τους. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ύποστηρίζει πώς τά σχήματα του κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι «ἐξαιτίας τής ἀπομάκρυνσης ἀπό τό πρότυπο» (δηλ. ἀπό τό σχήμα του Μάρξ) «χάνουν σέ σημαντικό βαθμό τήν πειστική τους δύναμη καί δέν ἐξηγοῦν τό προτσές τής κοινωνικῆς ἀναπαραγωγῆς» (l. c., 248), ἐνῶ ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι λέει ὅτι «ὁ κ. Μπουλγκάκοφ δέν καταλαβαίνει καθαρά τόν ἴδιο τόν προορισμό παρόμοιων σχημάτων» («Μίρ Μπόζι», τεῦχος 6 τοῦ 1898, σελ. 125). Κατά τή γνώμη μας, στήν προκείμενη περίπτωση ἡ ἀλήθεια εἶναι ὀλοκληρωτικά μέ τό μέρος του κ. Μπουλγκάκοφ. «Δέν καταλαβαίνει καθαρά τή σημασία τών σχημάτων» μᾶλλον ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, πού νομίζει ὅτι τά σχήματα «ἀποδείχνουν τό συμπέρασμα» (ibid.*). Τά σχήματα αὐτά καθαυτά δέν μποροῦν νά ἀποδείξουν τίποτα· μποροῦν μόνο νά ἀπεικονίσουν τό προτσές ὅταν τά ἐπιμέρους στοιχεῖα του ἔχουν φωτιστεῖ θεωρητικά. Ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι ἔφτιαξε δικά του σχήματα, διαφορετικά ἀπό τά σχήματα του Μάρξ (καί ἀσύγκριτα λιγότερο σαφῆ ἀπό τά σχήματα του Μάρξ), παραλείποντας ἐπιπλέον τό θεωρητικό φῶτισμα τών στοιχείων του προτσές, πού πρέπει ν' ἀπεικονίζονται ἀπό τά σχήματα. Τή βασική θέση τής θεωρίας του Μάρξ, πού ἔδειξε ὅτι τό κοινωνικό προϊόν δέ χωρίζεται μόνο σέ μεταβλητό κεφάλαιο + ὑπεραξία (ὅπως νόμιζαν ὁ Α. Σμίθ, ὁ Ρικάρντο, ὁ Προυτόν, ὁ Ροντιμπέρτους κ. ἄ.), ἀλλά σέ σταθερό κεφάλαιο + τά πιό πάνω μέρη — τή θέση αὐτή ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι δέν τήν ἐξήγησε καθόλου, ἄν καί τήν υἱοθέτησε στά σχήματά του. Ὁ ἀναγνώστης του βιβλίου του κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι δέν μπορεῖ νά καταλάβει τή βασική αὐτή θέση τής νέας θεωρίας. Ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι δέν αἰτιολόγησε καθόλου τήν ἀνάγκη νά διακρίνουμε στήν κοινωνική παραγωγή δύο ὑποδιαιρέσεις (I: μέσα παραγωγῆς, καί II: εἶδη κατανάλωσης), ἐνῶ, σύμφωνα μέ τή σωστή παρατήρηση του κ. Μπουλγκάκοφ, «καί μόνο σ' αὐτή τή διαίρεση ὑπάρχει περισσότερο θεωρητικό νόημα, ἀπ' ὅ,τι σ' ὅλες τίς προηγούμενες λογομαχίες σχετικά μέ τή θεωρία τών ἀγορῶν» (l. c., σελ. 27). Νά γιατί ἡ ἔκθεση τής θεω-

* — ibidem — στο ἴδιο. Ἡ Σύντ.

ρίας του Μάρξ από τον κ. Μπουλγκάκοφ είναι πολύ σαφέστερη και σωστότερη παρά η έκθεσή της από τον κ. Τουγκάν-Μπαρνόβσκι.

Τέλος, σταματώντας κάπως πιο λεπτομερειακά στο βιβλίο του κ. Μπουλγκάκοφ, οφείλουμε να σημειώσουμε τα παρακάτω. Τό ένα τρίτο περίπου του βιβλίου είναι αφιερωμένο σε ζητήματα της «διαφορᾶς τῶν περιστροφῶν τοῦ κεφαλαίου» καὶ τῶν «κονδυλίων τοῦ μισθοῦ ἐργασίας». Τά ὑποκεφάλαια μ' αὐτές τίς ἐπικεφαλίδες μᾶς φαίνονται τά λιγότερο πετυχημένα. Στό πρῶτο ἀπό τά παραπάνω ὑποκεφάλαια ὁ συγγραφέας προσπαθεῖ νά συμπληρώσει (βλ. σελ. 63, ὑποσημ.) τήν ἀνάλυση τοῦ Μάρξ καί βυθίζεται σέ πολύ περίπλοκους ὑπολογισμούς καί σχήματα γιά νά δείξει πῶς συντελεῖται τό προτσές τῆς πραγματοποίησης ὅταν ὑπάρχουν διαφορές στήν περιστροφή τοῦ κεφαλαίου. Νομίζουμε ὅτι τό τελικό συμπέρασμα στό ὁποῖο κατέληξε ὁ κ. Μπουλγκάκοφ (πῶς γιά τήν ἐξήγηση τῆς πραγματοποίησης ὅταν ὑπάρχουν διαφορές στήν περιστροφή τοῦ κεφαλαίου εἶναι ἀπαραίτητο νά προϋποθέσουμε τήν ὑπαρξη ἀποθεμάτων στούς κεφαλαιοκράτες καί τῶν δυό ὑποδιαιρέσεων, πρβλ. σελ. 85), βγαίνει μόνο του ἀπό τούς γενικούς νόμους τῆς παραγωγῆς καί τῆς κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου καί πῶς γι' αὐτό δέν ὑπῆρχε καμιά ἀνάγκη νά προϋποθέτουμε διάφορες περιπτώσεις σχέσεων τῶν περιστροφῶν τοῦ κεφαλαίου στίς ὑποδιαιρέσεις II καί I καί νά φτιάχνο ὀλόκληρη σειρά σχημάτων. Τό ἴδιο πρέπει νά ποῦμε καί γιά τό δεύτερο ἀπό τά παραπάνω ὑποκεφάλαια. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ πολύ σωστά τονίζει πῶς εἶναι λαθεμένος ὁ ἰσχυρισμός τοῦ κ. Χέρτσενσταϊν, πού βρίσκει ἀντίφαση στή διδασκαλία τοῦ Μάρξ σχετικά μ' αὐτό τό ζήτημα. Ὁ συγγραφέας παρατηρεῖ πολύ σωστά πῶς «ἂν ὑποθέσουμε ὅτι ἡ διάρκεια τῆς περιστροφῆς ὅλων τῶν κεφαλαίων εἶναι ἴση πρὸς ἓνα χρόνο, τότε στήν ἀρχή τοῦ δοσμένου χρόνου δι' κεφαλαιοκράτες εἶναι ἰδιοχτῆτες τόσο ὄλου τοῦ προϊόντος τῆς παραγωγῆς τοῦ περασμένου χρόνου ὅσο καί τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ πού εἶναι ἴσο μέ τήν ἀξία αὐτή» (σελ. 142-143). Ὁμως ὁ κ. Μπουλγκάκοφ υἱοθέτησε ἐντελῶς χωρίς λόγο (σελ. 92 καί ἐπὸμ.) τήν καθαρὰ σχολαστική τοποθέτηση αὐτοῦ τοῦ ζητήματος ἀπομέρους τῶν προηγούμενων οἰκονομολόγων (προέρχεται ἄραγε ὁ μισθός ἐργασίας ἀπό τήν τρέχουσα παραγωγή ἢ ἀπό τήν παραγωγή τῆς προηγούμενης παραγωγικῆς περιόδου;) καί δημιούργησε γιά τόν ἑαυτό του περιττές δυσκολίες, «ἀποκρούοντας» τήν ὑπόδειξη τοῦ Μάρξ, πού «σάν νά ἀντιφάσκει μέ τή βασική του ἄποψη»,

«ὄταν παραδέχεται πὼς τάχα» «ὁ μισθὸς ἐργασίας δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ κεφάλαιο, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν τρέχουσα παραγωγή» (σελ. 135). Ὁ Μάρξ δὲ βάζει καθόλου τὸ ζήτημα μ' αὐτὴ τὴ μορφή. Ἡ ἀνάγκη ποὺ δημιουργήθηκε γιὰ τὸν κ. Μπουλγκάκοφ «ν' ἀποκρούσει» τὴν ὑπόδειξη τοῦ Μάρξ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι αὐτὸς προσπαθεῖ νὰ μπάσει στὴ θεωρία τοῦ Μάρξ μιά τελείως ξένη γιὰ τὸν Μάρξ τοποθέτηση τοῦ ζητήματος. Μιά καὶ ἔχει ξεκαθαριστεῖ μὲ ποιὸν τρόπο συντελεῖται τὸ προτσές ὄλης τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς σὲ σύνδεση μὲ τὴν κατανάλωση τοῦ προϊόντος ἀπὸ τίς διαφορὲς τάξεις τῆς κοινωνίας, μὲ ποιὸν τρόπο οἱ κεφαλαιοκράτες δίνουν τὸ χρῆμα ποὺ εἶναι ἀναγκαῖο γιὰ τὴν κυκλοφορία τοῦ προϊόντος, — μιά καὶ ἔχουν ξεκαθαριστεῖ ὅλα αὐτά, τὸ ζήτημα, ἂν ὁ μισθὸς ἐργασίας προέρχεται ἀπὸ τὴν τρέχουσα ἢ ἀπὸ τὴν προηγούμενη παραγωγή, χάνει κάθε σοβαρὴ σημασία. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ὁ Ἐνγκελς, ὁ ἐκδότης τῶν τελευταίων τόμων τοῦ «Κεφαλαίου», στὸν πρόλογο τοῦ δευτέρου τόμου λέει πὼς οἱ συλλογισμοὶ λχ. τοῦ Ροντμπέρτους, γιὰ τὸ «ἂν ὁ μισθὸς ἐργασίας προέρχεται ἀπὸ τὸ κεφάλαιο ἢ ἀπὸ τὸ εἰσόδημα, ἀνήκουν στὴν περιοχὴ τῆς σχολαστικῆς καὶ ἀναίρουσιν τελείως ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τοῦ 3ου μέρους τοῦ δευτέρου βιβλίου τοῦ „Κεφαλαίου“» («Das Kapital», II, Vorwort, S. XXI*)²⁴.

Γράφηκε στὰ τέλη τοῦ 1898

Δημοσιεύτηκε τὸ Γενάρη τοῦ 1899

στὸ περιοδικὸ «Ναούτσονογε

Ὀμποζρένγε» τεῦχος 1

Ἐπογραφή: Βλαντίμιρ Ἰλίιν

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μὲ τὸ
κέιμενο τοῦ περιοδικοῦ*

* — «Τὸ Κεφάλαιο», τόμ. II, Πρόλογος, σελ. XXI. Ἡ Σύντ.

BIBΛΙΟΚΡΙΣΙΑ ²⁵

Ρ. Γκβόζντεφ. Οἱ κουλάκοι, ἡ τοκογλυφία καὶ ἡ κοινωνικο-οικονομική τους σημασία. Πετρούπολη. 1899. Ἔκδ. Ν. Γκάριν

Τό βιβλίον τοῦ κ. Γκβόζντεφ συνάγει ὀρισμένα συμπεράσματα μέ βάση τά στοιχεῖα πού ἔχουν συγκεντρωθεῖ στήν οικονομική μας φιλολογία σχετικά μέ τό ἐνδιαφέρον ζήτημα τῶν κουλάκων καί τῆς τοκογλυφίας. Ὁ συγγραφέας ἀναφέρει πολλά στοιχεῖα γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας καί τῆς παραγωγῆς στήν ἐποχή πρὶν ἀπό τή μεταρύθμιση, ἀνάπτυξη πού προκάλεσε τήν ἐμφάνιση τοῦ ἐμπορικοῦ καί τοῦ τοκογλυφικοῦ κεφαλαίου. Ἐπειτα κάνει μιά ἐπισκόπηση τοῦ ὕλικου γιά τήν τοκογλυφία στήν παραγωγή σιτηρῶν, γιά τοὺς κουλάκους σέ σχέση μέ τίς μετοικήσεις τοῦ πληθυσμοῦ, μέ τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα, μέ τά πλανόδια ἐποχιακά ἀγροτικά ἐπαγγέλματα καθὼς καί σέ σχέση μέ τοὺς φόρους καί τήν πίστη. Πολύ σωστά ὁ κ. Γκβόζντεφ τονίζει ὅτι οἱ ναρόντικοι οικονομολόγοι εἶχαν λαθεμένη ἀντίληψη γιά τοὺς κουλάκους, γιατί τοὺς ἔβλεπαν σάν ἓνα εἶδος «καρκίνωμα» στόν ὀργανισμό τῆς «λαϊκῆς παραγωγῆς», κι ὄχι σάν μιά ἀπό τίς μορφές τοῦ καπιταλισμοῦ πού βρίσκεται σέ στενή καί ἀδιάρρηχτη σύνδεση μέ ὅλη τή διάρθρωση τῆς ρωσικῆς κοινωνικῆς οικονομίας. Οἱ ναρόντικοι ἀγνοοῦσαν τή σχέση ἀνάμεσα στοὺς κουλάκους καί στήν ἀποσύνθεση τῆς ἀγροτικῆς, τῆ συγγένεια τῶν τοκογλύφων-«παράσιτων» τοῦ χωριοῦ κτλ. μέ τοὺς «εὐκατάστατους μουζίκους», τοὺς ἐκπροσώπους αὐτοῦς τῆς ἀγροτικῆς μικροαστικῆς τάξης τῆς Ρωσίας. Τά ὑπολείμματα τῶν μεσαιωνικῶν θεσμῶν πού πιέζουν βαριά τό χωριό μας (ὁ κλειστός ταξικός χαρακτήρας τῆς ἀγροτικῆς κοινότητος, τό δέσιμο τῶν ἀγροτῶν μέ τόν κλῆρο τους, ἡ ἀλληλέγγυα εὐθύνη, ἡ ταξικὴ ἀνισότης στοὺς φόρους) δημιουργοῦν τεράστια ἐμπόδια γιά τήν τοποθέτηση μι-

κρῶν κεφαλαίων στήν παραγωγή, γιά τή χρησιμοποίησή τους στήν ἀγροτική οἰκονομία καί στή βιομηχανία. Φυσικό ἀποτέλεσμα τῆς κατάστασης αὐτῆς εἶναι ἡ ὑπερβολική διάδοση τῶν κατώτερων καί χειρότερων μορφῶν κεφαλαίου, τοῦ ἐμπορικοῦ καί τοῦ τοκογλυφικοῦ. Οἱ λίγοι εὐποροὶ χωρικοί, ζώντας ἀνάμεσα στίς μάζες τῶν «ἀπορῶν» χωρικῶν πού φυτοζωοῦν πάνω στοὺς μηδαμινούς τους κλήρους, μετατρέπονται ἀναπόφευχτα σέ ἐκμεταλλευτές τοῦ χειρότερου εἶδους, πού ὑποδουλώνουν τοὺς φτωχοὺς ἀγρότες δίνοντάς τους δάνεια σέ χρῆμα, μέ τή μίσθωσή τους ἀπό τή χειμερινή ἀκόμα περίοδο κτλ. κτλ. Οἱ ἀπαρχαιωμένοι θεσμοί, φρενάροντας τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ καί στή γεωργία καί στή βιομηχανία, περιορίζουν ἔτσι τή ζήτηση ἐργατικῆς δύναμης καί ταυτόχρονα δέν ἐξασφαλίζουν καθόλου τοὺς ἀγρότες ἀπό τήν πιο ξεδιάντροπη καί ἀπεριόριστη ἐκμετάλλευση, ἀκόμα καί ἀπό τό θάνατο τῆς πείνας. Οἱ κατά προσέγγιση ὑπολογισμοί, πού παραθέτει στό βιβλίο του ὁ κ. Γκβόζντεφ σχετικά μέ τά ποσά πού πληρώνει ἡ ἄπορη ἀγροτιά στοὺς κουλάκους καί στοὺς τοκογλύφους, δείχνουν παραστατικά πόσο ἀβάσιμη εἶναι ἡ σύγκριση πού γίνεται συνήθως τῆς ρωσικῆς ἀγροτιᾶς πού κατέχει ἓνα κλῆρο γῆς, μέ τό προλεταριάτο τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Στήν πραγματικότητα ἡ μάζα αὐτῆς τῆς ἀγροτιᾶς βρίσκεται σέ κατάσταση πολὺ χειρότερη ἀπό τήν κατάσταση τοῦ ἀγροτικοῦ προλεταριάτου τῆς Δύσης· στήν πραγματικότητα οἱ δικοὶ μας ἄποροι ἀγρότες ἀντιστοιχοῦν μέ τοὺς πάουπερ* κι ἐπαναλαβαίνονται ὀλοένα καί πιο συχνά τά χρόνια πού ἀπαιτοῦν ἔκτακτα μέτρα παροχῆς βοήθειας σέ ἑκατομμύρια ἀγρότες πού λιμοχτονοῦν. Ἐάν οἱ φορολογικὲς ὑπηρεσίες δέ συνδέανε τεχνητὰ τήν εὐπορῆν μέ τή φτωχὴ ἀγροτιά, θάπρεπε ἀναπόφευχτα νά κατατάξουμε τήν τελευταία ἐπίσημα ἀκριβῶς στοὺς πάουπερ, καί αὐτό θά προσδιόριζε ἀκριβέστερα καί πιστότερα τή σχέση τῆς σύγχρονης κοινωνίας πρὸς αὐτά τά στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ. Τό βιβλίο τοῦ κ. Γκβόζντεφ εἶναι χρήσιμο, γιατί συνοψίζει τά στοιχεῖα γιά τό προτσές τῆς «μὴ προλεταριακῆς ἐξαθλίωσης»** καί σωστά χαρακτηρίζει τό προτσές αὐτό σάν τήν κατώτερη καί χειρότερη μορφή ἀποσύνθεσης τῆς ἀγροτιᾶς. Ὁ κ. Γκβόζντεφ, ὅπως φαίνεται, ξέρει καλά τή ρωσικὴ οἰκονομικὴ φιλολογία, τό βιβλίο του, ὅμως, θά κέρ-

* — θεόφτωχος, ἄνθρωπος πού βρίσκεται σέ ἔσχατη ἀθλιότητα. Σημ. μετ.

** Πάροβους. Ἡ παγκόσμια ἀγορά καί ἡ ἀγροτικὴ κρίση. Πετρούπολη, 1898, σελ. 8, ὑποσημείωση.

НАЧАЛО

ЖУРНАЛЪ ЛИТЕРАТУРЫ, НАУКИ И ПОЛИТИКИ

1899 г.

М А Р Т Ъ.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

Типографія И. Н. СКОРОХОДОВА (Надеждинская, 43).

1899.

Τό ἐξώφυλλο τοῦ περιοδικοῦ «Νατσάλο», ὅπου δημοσιεύονταν
οἱ βιβλιοκρισίαι τοῦ Β. Ι. Λένιν. — 1899

Σμίκρονση

διζε ἂν ὁ συγγραφέας ἀφιέρωνε λιγότερο χῶρο στήν παράθεση περικοπῶν ἀπό διάφορα ἄρθρα περιοδικῶν καί ἔδινε μεγαλύτερη προσοχή σέ μιᾶ αὐτοτελεῖ ἐπεξεργασία τοῦ ὕλικου. Ὁ ναροντικιστικός τρόπος ἐπεξεργασίας τοῦ ὑπάρχοντος ὕλικου ἀφήνει συνήθως στή σκιά τίς σπουδαιότερες ἀπό θεωρητική ἄποψη πλευρές τοῦ προκείμενου ζητήματος. Ἐπειτα, οἱ προσωπικές κρίσεις τοῦ κ. Γκβόζντεφ εἶναι συχνά ὑπερβολικά χοντρικές καί γενικές. Αὐτό ἰσχύει ἰδιαίτερα γιά τό κεφάλαιο πού ἀφορᾷ τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα. Τό ὕφος τοῦ βιβλίου εἶναι σέ ὀρισμένα σημεῖα ἐξεζητημένο καί στριφνό.

*Γράφτηκε ἀνάμεσα στίς 30 τοῦ Γενάρη
καί 3 τοῦ Φλεβάρη (11 καί 15 τοῦ Φλεβάρη) 1899*

*Δημοσιεύτηκε τό Μάρτη τοῦ 1899
στό περιοδικό «Νατσάλο» τεῦχος 3
Ἑπογραφή: Βλ. Ἰλίγ*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τοῦ περιοδικοῦ*

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

Πάρβους. Ἡ παγκόσμια ἀγορά καὶ ἡ ἀγροτική κρίση. Οἰκονομικά δοκίμια. Μετάφραση ἀπὸ τὰ γερμανικά Λ. Γ. Πετρούπολη, 1898. Ἐκδ. τῆς Ο. Ν. Πιπὸβα (Μορφωτικὴ βιβλιοθήκη, σειρὰ 2η, τεύχος 2). Σελ. 142. Τιμὴ 40 καπίκια.

Τὸ βιβλίον τοῦ προικισμένου γερμανοῦ δημοσιολόγου, πού γράφει μέ τό ψευδώνυμον Πάρβους, ἀποτελεῖται ἀπὸ μιὰ σειρὰ δοκίμια, πού φωτίζουν ὀρισμένα φαινόμενα τῆς σύγχρονης παγκόσμιας οἰκονομίας, δίνοντας συνάμα τὴ μεγαλύτερη προσοχὴ εἰς τὴν Γερμανίαν. Ὁ Πάρβους ἀσχολεῖται ἰδίως μέ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς καὶ περιγράφει, πρὶν ἀπ' ὅλα, ποιά στάδια περνᾷ τὸν τελευταῖον καιρὸν ἢ ἀνάπτυξιν αὐτῆς, εἰς τὸ μέτρο πού ἡ Ἀγγλία χάνει τὴ βιομηχανικὴν τῆς ἡγεμονίαν. Ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ παρατηρήσεις τοῦ συγγραφέα γιὰ τὸ ρόλον πού παίζουν οἱ παλιῆς βιομηχανικῆς χώρες, πού χρησιμεύουν σάν ἀγορὰ γιὰ τίς πρὸ νέες κεφαλαιοκρατικῆς χώρες: ἢ ἡ Ἀγγλία ἀποροφᾷ ὀλοένα καὶ μεγαλύτερη ποσότητα γερμανικῶν βιομηχανικῶν προϊόντων — τὸ $\frac{1}{5}$ ὡς τὸ $\frac{1}{4}$ τῶν σημερινῶν συνολικῶν ἐξαγωγῶν τῆς Γερμανίας. Στηριγμένος εἰς στοιχεῖα τῆς ἐμπορικῆς καὶ τῆς βιομηχανικῆς στατιστικῆς, ὁ Πάρβους περιγράφει τὸν πρωτότυπον καταμερισμὸν τῆς ἐργασίας ἀνάμεσα εἰς τὰς διάφορας κεφαλαιοκρατικῆς χώρες, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἄλλες παράγουν, κυρίως, γιὰ πούλησιν εἰς ἀποικίας, καὶ ἄλλες γιὰ πούλησιν εἰς τὴν Εὐρώπην. Εἰς τὸ κεφάλαιον «Οἱ πόλεις καὶ οἱ σιδηρόδρομοι» ὁ συγγραφέας κάνει μιὰ ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα προσπάθειαν νὰ περιγράψῃ τοὺς κυριότερους «τύπους τῶν κεφαλαιοκρατικῶν πόλεων» καὶ τὴ σημασίαν τοὺς εἰς τὴ γενικὴ διάρθρωσιν τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας. Τὸ ὑπόλοιπον, τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ βιβλίου (σελ. 33-142), εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὸ ζήτημα τῶν ἀντιθέσεων τῆς σύγχρονης κεφαλαιοκρατικῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας καὶ εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀγροτικῆς

κρίσης. Ὁ Πάρβους διασαφηνίζει πρῶτα-πρῶτα τὴν ἐπίδραση τῆς βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης στὶς τιμές τῶν σιτηρῶν, στή γαιοπρόσοδο κτλ. Σὲ συνέχεια ἐκθέτει τὴ θεωρία τῆς γαιοπροσόδου, πού ἀνέπτυξε ὁ Μάρξ στὸν III τόμο τοῦ «Κεφαλαίου», καὶ ἐξηγεῖ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ αὐτῆς τῆς θεωρίας τὴ βασικὴ αἰτία τῶν κεφαλαιοκρατικῶν ἀγροτικῶν κρίσεων. Ἄφου συμπληρώνει τὴν καθαρὰ θεωρητικὴ ἐξέταση αὐτοῦ τοῦ ζητήματος μὲ στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τὴ Γερμανία, ὁ Πάρβους καταλήγει στό συμπέρασμα ὅτι «ἡ τελευταία καὶ βασικὴ αἰτία τῆς ἀγροτικῆς κρίσης εἶναι οἱ ὑψωμένες — ἀποκλειστικά λόγω τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἀνάπτυξης — γαιοπρόσοδοι καὶ οἱ ἀντίστοιχες μ' αὐτές τιμές τῆς γῆς». «Βγάλτε ἀπὸ τὴ μέση αὐτές τίς τιμές — λέει ὁ Πάρβους — καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ ἀγροτικὴ οἰκονομία θά εἶναι καὶ πάλι σὲ θέση νά συναγωνιστεῖ τὴ ρωσικὴ καὶ τὴν ἀμερικάνικη». «Τὸ μοναδικό της (τῆς ἀτομικῆς ἰδιοχτησίας) μέσο ἐνάντια στὴν ἀγροτικὴ κρίση, ἂν ἐξαιρέσουμε μιὰ τυχαία εὐνοϊκὴ συγκυρία τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς, εἶναι τὸ βγάλσιμο στό σφυρί ὅλης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς γαιοχτησίας» (141). Ἔτσι τὸ συμπέρασμα στό ὁποῖο κατέληξε ὁ Πάρβους συμπίπτει γενικά μὲ τὴ γνώμη τοῦ Ἐνγκελς πού στὸν III τόμο τοῦ «Κεφαλαίου» τόνισε πὼς ἡ σύγχρονη ἀγροτικὴ κρίση κάνει ἀδύνατες τίς γαιοπροσόδους πού εἰσπράττανε προηγούμενα οἱ εὐρωπαῖοι γαιοχτήμονες²⁶. Συνιστοῦμε ἐπίμονα σὲ ὅλους τοὺς ἀναγνώστες πού ἐνδιαφέρονται γιὰ τὰ παραπάνω ζητήματα νά διαβάσουν τὸ βιβλίο τοῦ Πάρβους. Τὸ βιβλίο αὐτὸ ἀποτελεῖ ἓνα θαυμάσιο ἀντίβαρο στοὺς συνηθισμένους συλλογισμούς τῶν ναρόντικων γιὰ τὴ σύγχρονη ἀγροτικὴ κρίση, συλλογισμούς πού συναντοῦμε συνεχῶς στό ναροντικιστικὸ τύπο καὶ πού πάσχουν ἀπὸ μιὰ πολὺ οὐσιαστικὴ ἀνεπάρκεια: ἡ κρίση ἐξετάζεται ἔξω ἀπὸ τὴ σύνδεσή της μὲ τὴ γενικὴ ἀνάπτυξη τοῦ παγκόσμιου καπιταλισμοῦ, ἐξετάζεται ὄχι ἀπὸ τὴ σκοπιὰ ὀρισμένων κοινωνικῶν τάξεων, ἐξετάζεται μόνο καὶ μόνο γιὰ νά βγεῖ τὸ μικροαστικὸ ἐπιμύθιο τῆς ζωτικότητας τοῦ μικροῦ ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ.

Ἡ μετάφραση τοῦ βιβλίου τοῦ Πάρβους μπορεῖ γενικά νά θεωρηθεῖ ἱκανοποιητικὴ, ἂν καὶ σὲ ὀρισμένα σημεῖα ὑπάρχουν ἀποτυχημένα καὶ δύσκολα γυρίσματα τοῦ λόγου.

Γράφτηκε ἀνάμεσα στὶς 3 καὶ 7
(15 καὶ 19) τοῦ Φλεβάρη 1899
Δημοσιεύτηκε τὸ Μάρτη τοῦ 1899
στό περιοδικὸ «Νατσάλο» τεῦχος 3
Ἰσογραφῆ: Βλ. Ἰλιν

Δημοσιεύεται σύμφωνα μὲ τὸ
κείμενο τοῦ περιοδικοῦ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

Ἡ ἐμποροβιομηχανικὴ Ρωσία. Ὅδηγός γιὰ τοὺς ἐμπόρους καὶ τοὺς ἐργοστασιάρχους. Συντάχθηκε μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Α. Α. Μπλάου, προϊστάμενου τοῦ τμήματος στατιστικῆς τῆς διεύθυνσης ἐμπορίου καὶ μανουφακτούρας. Πητρούπολη. 1899. Τιμὴ 10 ρούβλια

Οἱ ἐκδότες αὐτοῦ τοῦ ὄγκωδέστατου τόμου εἶχαν σκοπὸ «νά καλύψουν ἓνα κενό τῆς οἰκονομικῆς μας φιλολογίας» (σελ. I), δηλαδή νά δόσουν ταυτόχρονα καὶ τίς διευθύνσεις τῶν ἐμπορικῶν καὶ βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων ὅλης τῆς Ρωσίας καὶ στοιχεῖα «γιὰ τὴν κατάστασιν τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἄλλου κλάδου τῆς βιομηχανίας». Δέ θά μπορούσαμε νάχουμε καμιά ἀντίρρηση γι' αὐτόν τὸ συνδυασμὸ πληροφοριακοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ στατιστικοῦ ὕλικου, ἂν τόσο τὸ ἓνα ὅσο καὶ τὸ ἄλλο ὕλικό δινόταν μὲ ἀρκετὰ ὀλοκληρωμένη μορφή. Δυστυχῶς, ὅμως, στὴν παραπάνω ἐκδοσὴ τὸ ὕλικό τῶν διευθύνσεων πνίγει ὀλότελα τὸ στατιστικὸ ὕλικό, πού δίνεται καὶ σέ λειψή καὶ σέ ἐλάχιστα ἐπεξεργασμένη μορφή. Ἡ ἐκδοσὴ αὐτὴ πρῶτα-πρῶτα μειονεχτεῖ σέ σχέση μὲ τίς προηγούμενες ἐκδόσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους κατὰ τὸ ὅτι δέ δίνει στατιστικὰ στοιχεῖα γιὰ κάθε οἶκο καὶ ἐπιχείρησιν πού ἔχει περιληφθεῖ στὸν κατάλογο. Ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ κενοῦ χάνει κάθε ἐπιστημονικὴ σημασία ὁ κατάλογος τῶν οἰκῶν καὶ ἐπιχειρήσεων πού πιάνει 2703 ἐξαιρετικὰ πυκνοτυπωμένες μεγάλες στῆλες. Μπρὸς στή χαώδη ὅμως κατάστασιν τῆς ἐμπορικῆς καὶ βιομηχανικῆς στατιστικῆς μας ἐξαιρετικὴ σημασία ἔχουν τὰ στοιχεῖα ἀκριβῶς γιὰ τὸν κάθε οἶκο καὶ τὴν κάθε ἐπιχείρησιν χωριστά, ἐπειδὴ οἱ ἐπίσημες στατιστικὲς μας ὑπηρεσίες ποτέ δέν κάνουν μιὰ κάπως ὑποφερτὴ ἐπεξεργασία αὐτῶν τῶν στοιχείων καὶ περιορίζονται στὸ νά ἀνακοινῶνουν συνολικοὺς ἀριθμούς, ὅπου τὸ σχετικὰ ἀξιόπιστο ὕλικό ἀνακατώνεται μὲ τὸ ἀπολύτως ἀναξιόπιστο. Θά δείξουμε ἀμέσως ὅτι ἡ τε-

λευταία αυτή παρατήρηση ισχύει και για την εξεταζόμενη έκδοση, μά πρώτα-πρώτα ἄς σημειώσουμε τὴν ἐξῆς πρωτότυπη μέθοδο τῶν συνταχτῶν τῆς. Ἐνῶ δημοσιεύουν τὶς διευθύνσεις τῶν οἰκῶν καὶ τῶν ἐπιχειρήσεων γιὰ κάθε κλάδο παραγωγῆς, παραθέτουν τὸν ἀριθμὸ τῶν οἰκῶν καὶ τὸ σύνολο τοῦ κύκλου τῶν ἐργασιῶν τους μόνο γιὰ ὅλη τὴ Ρωσία· ὑπολογίζουν τὸ μέσο κύκλο ἐργασιῶν μιᾶς ἐπιχείρησης σὲ κάθε κλάδο παραγωγῆς καὶ ξεχωρίζουν μὲ ἰδιαίτερο σημάδι τὶς ἐπιχειρήσεις πού ἔχουν κύκλο ἐργασιῶν μεγαλύτερο ἢ μικρότερο ἀπ' αὐτὸν τὸ μέσο κύκλο ἐργασιῶν. Θὰ ἦταν πολὺ σκοπιμότερο (σὲ περίπτωση πού δὲν ἦταν δυνατό νὰ δημοσιευτοῦν στοιχεῖα γιὰ κάθε ἐπιχείρηση χωριστά) νὰ καθοριστοῦν μερικές ὁμοιες γιὰ ὅλους τοὺς κλάδους τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας κατηγορίες οἰκῶν καὶ ἐπιχειρήσεων (ἀνάλογα μὲ τὴν ἔκταση τοῦ κύκλου ἐργασιῶν, μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν, μὲ τὸ εἶδος τῶν κινητῆρων κτλ.) καὶ νὰ κατανεμηθοῦν ὅλες οἱ ἐπιχειρήσεις σ' αὐτές τὶς κατηγορίες. Τότε θὰ ἦταν δυνατό τουλάχιστο νὰ κρίνουμε κατὰ πόσο εἶναι ὀλοκληρωμένο καὶ συγκρίσιμο τὸ ὕλικό γιὰ τὰ διάφορα κυβερνεῖα καὶ τοὺς διάφορους κλάδους παραγωγῆς. Σχετικὰ λχ. μὲ τὴ στατιστικὴ τῶν ἐργοστασιῶν, ἀρκεῖ νὰ διαβάσει κανεὶς τὸν πρωτάκουστα ἀόριστο ὀρισμὸ αὐτῆς τῆς ἔννοιας στή σελ. 1 τῆς ἔκδοσης αὐτῆς (ὑποσημ.) καὶ νὰ φυλλομετρήσει τοὺς καταλόγους τῶν ἐργοστασιαρχῶν ὀρισμένων κλάδων παραγωγῆς, γιὰ νὰ πειστεῖ γιὰ τὴν ἀνομοιογένεια τοῦ στατιστικοῦ ὕλικοῦ πού παρατίθεται στὸ βιβλίο. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἐπιβάλλεται νὰ δοῦμε μὲ μεγάλη ἐπιφυλαχτικότητα τὰ συνοπτικὰ στοιχεῖα τῆς ἐργοστασιακῆς στατιστικῆς πού παραθέτονται στὸ κεφάλαιο I τοῦ I μέρους τῆς «Ἐμποροβιομηχανικῆς Ρωσίας» («Ἱστορικοστατιστικὴ ἐπισκόπηση τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου τῆς Ρωσίας»). Διαβάζουμε ἐκεῖ ὅτι τὸ 1896 (ἐνμέρει τὸ 1895) σ' ὅλη τὴ Ρωσικὴ αὐτοκρατορία ὑπῆρχαν 38 401 ἐργοστάσια μὲ συνολικὴ παραγωγή 2745 ἑκατομμύρια ρούβλια καὶ μὲ 1 742 181 ἐργάτες, ὑπολογίζοντας καὶ τοὺς κλάδους παραγωγῆς πού δὲν ὑπόκεινται στὸ φόρο κατανάλωσης καὶ τοὺς κλάδους πού ὑπόκεινται σ' αὐτὸν τὸ φόρο καὶ τὰ ὄρυχεῖα. Νομίζω πὼς τὸν ἀριθμὸ αὐτὸ δὲν μπορούμε — πρὶν τὸν ὑποβάλουμε σ' ἓναν οὐσιαστικὸ ἔλεγχο — νὰ τὸν συγκρίνουμε μὲ τοὺς ἀριθμοὺς τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς γιὰ τὰ προηγούμενα χρόνια. Τὸ 1896 καταγράφηκαν πολλοὶ κλάδοι παραγωγῆς πού προηγούμενα (ὡς τὸ 1894/95) δὲ συμπεριλαβαίνονταν στοὺς «ἐργοστασιακοὺς» κλάδους: ἀρτοποιεῖα, θυννεῖα, σφαγεῖα, τυπογρα-

φεία και λιθογραφεία κτλ. κτλ. Ἡ ἀξία τῆς παραγωγῆς ὄλων τῶν ὀρυχείων καὶ τῶν μεταλλουργικῶν ἐργοστασίων τῆς αὐτοκρατορίας ἔχει ὑπολογιστεῖ σέ 614 ἑκατομμύρια ρούβλια μέ πρωτότυπες μεθόδους, γιά τίς ὁποῖες τό μόνο πού μᾶς ἀνακοινώνεται εἶναι ὅτι ἡ ἀξία τοῦ χυτοσιδήρου ἔχει ξαναυπολογιστεῖ, ὅπως φαίνεται, μέσα στήν ἀξία τοῦ σιδήρου καὶ τοῦ ἀτσαλιοῦ. Ἀντίθετα, ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν ὅλης τῆς ἐξορυχτικῆς καὶ μεταλλουργικῆς βιομηχανίας παρουσιάζεται, ὀλοφάνερα, μειωμένος: γιά τό 1895/96 δίνεται ὁ ἀριθμός 505 χιλιάδες. Ἐδῶ ἔχουμε εἴτε λάθος, εἴτε παράλειψη πολλῶν κλάδων τῆς ἐξορυχτικῆς βιομηχανίας. Ἀπό τοὺς σκόρπιους στό βιβλίο ἀριθμούς φαίνεται πῶς μόνο σέ μερικούς κλάδους αὐτοῦ τοῦ τομέα ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν φτάνει τίς 474 χιλιάδες, χωρίς νά ὑπολογιστοῦν οἱ ἐργάτες πού δουλεύουν στήν ἐξόρυξη πετροκάρβουνου (περίπου 53 χιλιάδες), ἀλατιοῦ (περίπου 20 χιλιάδες), στά λατομεῖα (περίπου 10 χιλιάδες) καὶ σέ μερικούς ἄλλους κλάδους ἐξόρυξης (περίπου 20 χιλιάδες). Τό 1890 σ' ὅλη τήν ἐξορυχτική καὶ τή μεταλλουργική βιομηχανία τῆς αὐτοκρατορίας ὑπῆρχαν πάνω ἀπό 505 χιλιάδες ἐργάτες καὶ ἀκριβῶς αὐτοί οἱ κλάδοι ἀναπτύχθηκαν ιδιαίτερα στήν περίοδο πού ἀκολούθησε. Λογουχάρη, σέ πέντε κλάδους αὐτῆς τῆς ὑποδιαίρεσης γιά τοὺς ὁποίους τό κείμενο τοῦ βιβλίου δίνει ἱστορικοστατιστικά στοιχεῖα (παραγωγή χυτοσιδήρου, συρματοβιομηχανία, μηχανουργία, εἶδη ἀπό χρυσό καὶ ἀπό χαλκό), τό 1890 ὑπολογίζονταν 908 ἐργοστάσια μέ παραγωγή 77 ἑκατομμύρια ρούβλια καὶ μέ 69 χιλιάδες ἐργάτες, ἐνῶ τό 1896 ὑπολογίζονταν 1444 ἐργοστάσια μέ παραγωγή 221¹/₂ ἑκατομμύρια ρούβλια καὶ μέ 147 χιλιάδες ἐργάτες. Συνοψίζοντας ὅλα τά σκόρπια στό βιβλίο ἱστορικοστατιστικά στοιχεῖα, πού δυστυχῶς δέν ἀναφέρονται σ' ὅλους τοὺς κλάδους παραγωγῆς, ἀλλά μόνο σέ μερικούς (ἐπεξεργασία βαμπακιοῦ, χημική βιομηχανία καὶ πάνω ἀπό 45 ἄλλους κλάδους), βρίσκουμε τοὺς παρακάτω ἀριθμούς σχετικά μέ ὅλη τήν αὐτοκρατορία. Τό 1890 ὑπῆρχαν 19 639 ἐργοστάσια μέ συνολική παραγωγή 929 ἑκατομμύρια ρούβλια καὶ μέ 721 χιλιάδες ἐργάτες, ἐνῶ τό 1896 ὑπῆρχαν 19 162 ἐργοστάσια μέ συνολική παραγωγή 1708 ἑκατομμύρια ρούβλια καὶ μέ 985 χιλιάδες ἐργάτες· προσθέτοντας δυό κλάδους πού ὑπόκεινται στό φόρο κατανάλωσης, τῆ βιομηχανία ζάχαρης ἀπό τεῦτλα καὶ τήν οἶνοπνευματοποιία (1890/91: 116 χιλιάδες ἐργάτες· 1895/96: 123 χιλιάδες), ἔχουμε ἀριθμό ἐργατῶν 837 χιλιάδες καὶ 1108 χιλιάδες, πράγμα πού ἀποτελεῖ αὔξηση σχεδόν κατά τό ἕνα τρίτο μέσα σέ μιὰ ἐξαετία. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἐλάττωση τοῦ ἀριθμοῦ

τῶν ἐργοστασίων ἐξαρτιέται ἀπὸ τῆ διαφορετικῆ καταγραφῆ τῶν μύλων: τὸ 1890 στὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργοστασίων συμπεριλήφθησαν 7003 μύλοι (μὲ 156 ἑκατομμύρια ρούβλια παραγωγὴ καὶ μὲ 29 638 ἐργάτες), ἐνῶ τὸ 1896 συμπεριλήφθησαν μόνον 4379 μύλοι (μὲ 272 ἑκατομμύρια ρούβλια παραγωγὴ καὶ μὲ 37 954 ἐργάτες).

Αὐτὰ εἶναι τὰ στοιχεῖα πού μπορεῖ κανεὶς νὰ βγάλει ἀπὸ τὴν ἐξεταζόμενη ἔκδοση καὶ πού ἐπιτρέπουν νὰ σχηματίσουμε κάποια ἰδέα γιὰ τὴ βιομηχανικὴ ἄνοδο τῆς Ρωσίας στὴ δεκαετία 1890–1900. Λεπτομερέστερα θὰ μπορέσουμε νὰ σταθοῦμε σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα, ὅταν θὰ δημοσιευτοῦν τὰ πλήρη στατιστικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ 1896.

*Γράφηκε τὸ Φλεβάρη,
νωρίτερα ἀπὸ τὴν 21 (5 τοῦ Μάρτη) 1899*

*Δημοσιεύτηκε τὸ Μάρτη τοῦ 1899
στὸ περιοδικὸ «Νατσάλο» τεῦχος 3
Ἰστογραφία: Βλ. Ἰλίγ*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μὲ τὸ
κείμενο τοῦ περιοδικοῦ*

ΚΑΙ ΠΑΛΙ ΓΙΑ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗΣ

Στό τεύχος του Γενάρη του περιοδικού «Ναούτσονογε Όμποζρένιγε» αυτού του χρόνου (1899) έχει δημοσιευτεί τό άρθρο μου «Σημείωμα σχετικά μέ τό ζήτημα τής θεωρίας των αγορών (Άπ' άφορμή τήν πολεμική ανάμεσα στους κ. κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι και Μπουλγκάκοφ)», κ' ύστερα άπ' αυτό, τό άρθρο του Π. Μπ. Στρούβε: «Σχετικά μέ τό ζήτημα των αγορών στην κεφαλαιοκρατική παραγωγή (Άπ' άφορμή τό βιβλίο του Μπουλγκάκοφ και τό άρθρο του Ίλιν)». Ό Στρούβε «άπορίπτει στό μεγαλύτερο μέρος της τή θεωρία του Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, του Μπουλγκάκοφ και του Ίλιν» (σελ. 63 του άρθρου του) και εκθέτει τή δική του άποψη γιά τή θεωρία τής πραγματοποίησης του Μάρξ.

Κατά τή γνώμη μου, ή πολεμική του Στρούβε ένάντια στους πιό πάνω συγγραφείς έχει προκληθεί όχι τόσο από ουσιαστική διαφωνία όσο από τή λαθεμένη αντίληψη του Στρούβε γιά τό περιεχόμενο τής θεωρίας που ύποστηρίζουν οί συγγραφείς αυτοί. Πρώτα-πρώτα τή θεωρία των αγορών των άστων οικονομολόγων, που δίδασκαν ότι τά προϊόντα ανταλλάσσονται μέ προϊόντα και ότι γι' αυτό πρέπει νά ύπάρχει άντιστοιχία ανάμεσα στην παραγωγή και στην κατανάλωση, ό Στρούβε τή συγχέει μέ τή θεωρία τής πραγματοποίησης του Μάρξ, που έδειξε μέ τήν ανάλυσή του, πώς συντελείται ή αναπαραγωγή και ή κυκλοφορία όλου του κοινωνικού κεφαλαίου, δηλ. ή πραγματοποίηση του προϊόντος στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία *. Τόσο ό Μάρξ, όσο και οί συγγραφείς που έχουν εκθέσει τή θεωρία του και που

* Βλ. τίς «Μελέτες» μου, σελ. 17 κ. ά. (Άπαντα, 5η έκδ., τόμ. 2ος, σελ. 150 - 151. κ.ά. *Ή Σύντ.*)

έναντίά τους κάνει πολεμική ὁ Στρούβε, ὄχι μόνο δὲν κατέληγαν στὸ συμπέρασμα—ἀπ' τὴν ἀνάλυση αὐτὴ—ὅτι ὑπάρχει ἁρμονία παραγωγῆς καὶ κατανάλωσης, ἀλλὰ, ἀντίθετα, τόνιζαν ἐπίμονα τὶς ἀντιφάσεις πού χαρακτηρίζουν τὸν καπιταλισμὸ καὶ πού δὲν μποροῦν νὰ μὴ ἐκδηλώνονται στὴν κεφαλαιοκρατικὴ πραγματοποίηση*. Δεύτερο, ὁ Στρούβε μπερδεύει τὴν ἀφηρημένη θεωρία τῆς πραγματοποίησης (πού αὐτὴν ἀποκλειστικά πραγματεύονταν οἱ ἀντίπαλοί του) μὲ τὶς συγκεκριμένες ἱστορικές συνθήκες τῆς πραγματοποίησης τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ προϊόντος στὴ μιά ἢ στὴν ἄλλη χώρα, στὴ μιά ἢ στὴν ἄλλη ἐποχὴ. Εἶναι σὰν νὰ μπερδεύει κανεὶς τὴν ἀφηρημένη θεωρία τῆς γαιοπροσόδου μὲ τὶς συγκεκριμένες συνθήκες ἀνάπτυξης τοῦ γεωργικοῦ καπιταλισμοῦ στὴ μιά ἢ στὴν ἄλλη χώρα. Ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς βασικὲς πλάνες τοῦ Στρούβε πρόκυψαν μιά σειρά παρανοήσεις, πού γιὰ νὰ τὶς διαλευκάνουμε εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἐξετάσουμε ὀρισμένες θέσεις τοῦ ἄρθρου του.

1. Ὁ Στρούβε δὲ συμφωνεῖ μὲ τὴ γνώμη μου πὼς ὅταν ἐκθέτει κανεὶς τὴ θεωρία τῆς πραγματοποίησης ἐπιβάλλεται νὰ σταθεῖ ἰδιαίτερα στὸν Ἄνταμ Σμίθ. Ἄν ἦταν νὰ φτάνουμε ὡς τὸν Ἄδαμ—γράφει ὁ Στρούβε—τότε θάπρεπε νὰ σταθοῦμε ὄχι στὸν Σμίθ, ἀλλὰ στοὺς φυσιοκράτες²⁷. Ὅχι, δὲν εἶναι ἔτσι. Ἰσα-ἰσα ὁ Α. Σμίθ εἶναι κείνος πού δὲν περιορίστηκε στὴν ἀποδοχὴ τῆς (γνωστῆς καὶ στοὺς φυσιοκράτες) ἀλήθειας ὅτι τὰ προϊόντα ἀνταλλάσσονται μὲ προϊόντα, ἀλλὰ ἔθεσε ἐπίσης καὶ τὸ ζήτημα: πὼς ἀναπληρώνονται (πραγματοποιοῦνται) τὰ διάφορα συστατικὰ μέρη τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου καὶ τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀξία** τους. Γι' αὐτὸ ὁ Μάρξ, πού εἶχε παραδεχτεῖ πέρα γιὰ πέρα ὅτι στὴ διδασκαλία τῶν φυσιοκρατῶν, — λχ. στὸ «Tableau économique»*** τοῦ Κενέ, — ὑπῆρχαν θέσεις «μεγαλοφυεῖς γιὰ τὴν ἐποχὴ τους»****, πού εἶχε παραδεχτεῖ ὅτι στὴν

* Ibid (ibidem - στὸ ἴδιο. Ἡ Σύντ.), σελ. 20, 27, 24 κ.ἄ. (βλ. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 154, 163, 158-159 κ.ἄ. Ἡ Σύντ.)

** Μὲ τὴν εὐκαιρία πρέπει νὰ πῶ ὅτι στὸ ἄρθρο μου στὸ «Ναούτσονογε Ὀμποζρένιγε» ὁ ὅρος «στόμοστ» ἔχει ἀντικατασταθεῖ παντοῦ μὲ τὸν ὄρο «τσέννοστ». Αὐτὸ δὲν τόκανα ἐγώ, ἀλλὰ ἡ σύνταξη. Ἐγὼ δὲν ἀποδίδω πολὺ οὐσιαστικὴ σημασία στὸ ζήτημα τῆς χρησιμοποίησης τοῦ ἐνός ἢ τοῦ ἄλλου ὄρου, ὥστόσο θεωρῶ ἀπαραίτητο νὰ τονίσω ὅτι χρησιμοποιοῦσα καὶ χρησιμοποιοῦ πάντοτε τὸν ὄρο: «στόμοστ». [Στὰ ἑλληνικὰ οἱ ὄροι «στόμοστ» καὶ «τσέννοστ» μεταφράζονται καὶ οἱ δύο «ἀξία». Σημ. μετ.]

*** — «Οἰκονομικὸς πίνακας». Ἡ Σύντ.

**** Fr. Engels: «Herrn E. Dühring's Umwälzung der Wissenschaft», Dritte Aufl. (Φρ. Ἐνγκελς: «Ἡ ἀνατροπὴ τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὸν κ. Ε. Ντύρινγκ»)

ανάλυση τοῦ προτσές τῆς ἀναπαραγωγῆς ὁ ἄντ. Σμίθ ἔκανε μάλιστα ἀπό μερικές ἀπόψεις ἓνα βῆμα πρὸς τὰ πίσω σέ σύγκριση μέ τοὺς φυσιοκράτες («Das Kapital», I², 612, Anm. 32*)²⁹, παρ' ὅλα αὐτά, ἐπισκοπώντας τὸ ἱστορικὸ τοῦ ζητήματος τῆς πραγματοποίησης, ἀφιέρωσε στοὺς φυσιοκράτες ὄχι παραπάνω ἀπὸ μιάμιση σελίδα («Das Kapital», II¹, S. 350–351)³⁰, ἐνῶ στὸν ἄντ. Σμίθ ἀφιέρωσε πάνω ἀπὸ τριάντα σελίδες (ib., 351–383)³¹, ἀνιχνεύοντας λεπτομερειακὰ τὸ βασικὸ λάθος τοῦ ἄντ. Σμίθ, πού τὸ κληρονόμησε ὅλη ἡ κατοπινὴ πολιτικὴ οἰκονομία. Ἔτσι, ἐπιβάλλεται νὰ σταθοῦμε στὸν ἄντ. Σμίθ ἀκριβῶς γιὰ νὰ διευκρινίσουμε τὴ θεωρία τῆς πραγματοποίησης τῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων πού ὅλοι τους ἐπανέλαβαν τὸ λάθος τοῦ Σμίθ.

2. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ λέει πολὺ σωστὰ στὸ βιβλίο του ὅτι οἱ ἀστοὶ οἰκονομολόγοι μπερδεύανε τὴν ἀπλὴ ἐμπορευματικὴ κυκλοφορία καὶ τὴν κεφαλαιοκρατικὴ κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων, ἐνῶ ὁ Μάρξ καθόρισε τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴ μιά καὶ στὴν ἄλλη. Ὁ Στροῦβε ἔχει τὴ γνώμη ὅτι ἡ διαβεβαίωση αὐτὴ τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ βασίζεται σέ παρανόηση. Ἐγώ, ἀπεναντίας, ἔχω τὴ γνώμη, πὼς παρανόηση ἐδῶ ὑπάρχει ὄχι ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, ἀλλ' ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Στροῦβε. Καὶ πραγματικά, πὼς ἀντικρούει ὁ Στροῦβε τὸν κ. Μπουλγκάκοφ; Πολύ περίεργα: τὸν ἀντικρούει ἐπαναλαβαίνοντας κι αὐτὸς τὴ θέση τοῦ Μπουλγκάκοφ. Ὁ Στροῦβε λέει: ὁ Μάρξ δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὀπαδὸς ἐκείνης τῆς θεωρίας τῆς πραγματοποίησης, σύμφωνα μέ τὴν ὁποία τὸ προϊόν μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ μέσα στὴ δοσμένη κοινωνία, γιὰτὶ ὁ Μάρξ «ἔκανε αὐστηρὸ διαχωρισμὸ ἀνάμεσα στὴν ἀπλὴ ἐμπορευματικὴ κυκλοφορία καὶ στὴν κεφαλαιοκρατικὴ κυκλοφορία» (!! σελ. 48). Μὰ ἀκριβῶς αὐτὸ ὑποστήριζε καὶ ὁ κ. Μπουλγκάκοφ! Ἀκριβῶς γι' αὐτὸ καὶ ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ δὲν περιορίζεται στὴν ἐπανάληψη τῆς ἀλήθειας ὅτι τὰ προϊόντα ἀνταλλάσσονται μέ προϊόντα. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ὁ κ. Μπουλγκάκοφ πολὺ σωστὰ χαρακτήρισε «κούφια καὶ σχολαστικὴ λογομαχία» τὴ διαμάχη ἀνάμεσα στοὺς ἀστῶς καὶ στοὺς μικροαστοὺς οἰκονομολόγους σχετικὰ μέ τὴ δυνατότητα τῆς ὑπερπαραγωγῆς: καὶ οἱ δύο ἀντιμαχόμενες πλευρὲς μπερδεύανε τὴν ἐμπορευματικὴ μέ τὴν κεφαλαιοκρατικὴ κυκλοφορία, καὶ οἱ δύο ἐπαναλάβαιναν τὸ λάθος τοῦ ἄντ. Σμίθ.

(«Ἀντι-Ντόρινγκ»). Τρίτη ρωσ. ἐκδοσὴ. Ἡ Σύντ., σελ. 270, ἀπὸ τὸ κεφάλαιο πού ἔγραψε ὁ Μάρξ²⁸.

* — «Τὸ Κεφάλαιο», τόμ. I, 2η ρωσ. ἐκδ., σελ. 612, ὑποσημείωση 32. Ἡ Σύντ.

3. Ὁ Στρούβε ἄδικα ὀνομάζει τὴ θεωρία τῆς πραγματοποίη-
σης θεωρία τῆς ἀναλογικῆς κατανομῆς. Αὐτὸ εἶναι ἀνακριβές
καὶ ὀδηγεῖ ἀναπόφευχτα σὲ παρανοήσεις. Ἡ θεωρία τῆς πραγμα-
τοποίησης εἶναι μιὰ ἀφηρημένη* θεωρία, πού δείχνει πῶς συν-
τελεῖται ἡ ἀναπαραγωγή καὶ ἡ κυκλοφορία ὄλου τοῦ κοινωνικοῦ
κεφαλαίου. Ἀπαραίτητες προϋποθέσεις αὐτῆς τῆς ἀφηρημένης
θεωρίας εἶναι, πρῶτο, νὰ κάνει ἀφαίρεση τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπο-
ρίου, τῶν ἐξωτερικῶν ἀγορῶν. Κάνοντας ὁμοίως ἀφαίρεση τοῦ ἐξω-
τερικοῦ ἐμπορίου, ἡ θεωρία τῆς πραγματοποίησης δέν ὑποστη-
ρίζει καθόλου ὅτι ὑπῆρξε ποτέ ἢ ὅτι μπορούσε νὰ ὑπάρξει κε-
φαλαιοκρατικὴ κοινωνία χωρίς ἐξωτερικὸ ἐμπόριο**. Δεύτερο,
ἡ ἀφηρημένη θεωρία τῆς πραγματοποίησης προϋποθέτει καὶ
πρέπει νὰ προϋποθέτει τὴν ἀναλογικὴ κατανομὴ τοῦ προϊόντος
ἀνάμεσα στοὺς διάφορους κλάδους τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παρα-
γωγῆς. Προϋποθέτοντάς το ὁμοίως αὐτὸ ἡ θεωρία τῆς πραγματο-
ποίησης δέν ὑποστηρίζει διόλου ὅτι στὴν κεφαλαιοκρατικὴ κοι-
νωνία τὰ προϊόντα πάντοτε κατανέμονται ἢ μποροῦν νὰ κατα-
νέμονται ἀναλογικά***. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ πολὺ σωστά συγ-
κρίνει τὴ θεωρία τῆς πραγματοποίησης μὲ τὴ θεωρία τῆς ἀξίας.
Ἡ θεωρία τῆς ἀξίας προϋποθέτει καὶ πρέπει νὰ προϋποθέτει τὴν
ισότητα τῆς ζήτησης καὶ τῆς προσφορᾶς, ὥστόσο δέν ὑποστη-
ρίζει διόλου ὅτι στὴν κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνία πάντοτε πα-

* Βλ. τὸ ἄρθρο μου στό «Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε», σελ. 37 (βλ. σέ
τοῦτο τὸν τόμο, σελ. 47 - 48. Ἡ Σύντ.)

** Ibid. σελ. 38 (βλ. σέ τοῦτο τὸν τόμο, σελ. 45-46. Ἡ Σύντ.). Πρβλ. «Μελέ-
τες», σελ. 25: «Μὴπως ἀρνιόμαστε τὴν ἀνάγκη τῆς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς γιὰ
τὸν καπιταλισμό; Φυσικά, ὄχι. Μόνο πού τὸ ζήτημα τῆς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς
δέν ἔχει ἀπολύτως τίποτε τὸ κοινὸ μὲ τὸ ζήτημα τῆς πραγματοποίησης»
(Ἀπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 161 - 162. Ἡ Σύντ.).

*** «Ὅχι μόνον τὰ προϊόντα πού ἀναπληρώνουν τὴν ὑπεραξία, ἀλλὰ καὶ τὰ
προϊόντα πού ἀναπληρώνουν τὸ μεταβλητό. . . καὶ τὸ σταθερὸ κεφάλαιο. . .
ὅλα πραγματοποιοῦνται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, μόνον πού ἡ πραγματοποίησή
τους συντελεῖται μέσα σέ „δυσκολίες“, μέσα σέ συνεχεῖς ταλαντεύσεις πού
γίνονται ὅλο καὶ πιὸ ἰσχυρές, στό βαθμὸ πού ἀναπτύσσεται ὁ καπιταλι-
σμός. . .» («Μελέτες», σελ. 27). Ἴσως ὁ Στρούβε νὰ πεῖ πῶς μὲ τὸ χωρίο αὐτὸ
ἀντιφάσκουν ἄλλα χωρία, λχ. στή σελ. 31: «. . . οἱ κεφαλαιοκράτες μποροῦν
νὰ πραγματοποιοῦν τὴν ὑπεραξία»; . . Ἡ ἀντίφαση αὕτη εἶναι μόνον φαινο-
μενικὴ. Ἐφόσον παίρνομε τὴν ἀφηρημένη θεωρία τῆς πραγματοποίησης
(καὶ οἱ ναρόντικοι διατύπωσαν μιὰ ἀφηρημένη ἀκριβῶς θεωρία πού ἀρ-
νιέται τὴ δυνατότητα τῆς πραγματοποίησης τῆς ὑπεραξίας), εἶναι ἀναπό-
φευχτο τὸ συμπέρασμα πῶς ἡ πραγματοποίησις εἶναι δυνατὴ. Ἐκθέτοντας
ὁμοίως τὴν ἀφηρημένη θεωρία, πρέπει νὰ δείχνουμε τίς ἀντιφάσεις πού χα-
ρακτηρίζουν τὸ πραγματικὸ προτσές τῆς πραγματοποίησης. Στὸ ἄρθρο μου
κάνω ἀκριβῶς αὕτη τὴν ὑπόδειξη (βλ. Ἀπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ.
163 - 164, 168 - 169. Ἡ Σύντ.).

ρατηρούνταν και μπορούσε να παρατηρείται μιά τέτοια ισότητα. Όπως και κάθε άλλος νόμος του καπιταλισμού, ο νόμος της πραγματοποίησης «πραγματοποιείται μόνο μέσω της μη πραγματοποίησής του» (Μπουλγκάκοφ, περικοπή αναφερόμενη στο άρθρο του Στρούβε, σελ. 56). Η θεωρία του μέσου και ίσου ποσοστού κέρδους προϋποθέτει στην ουσία την ίδια αναλογική κατανομή της παραγωγής ανάμεσα στους διάφορους κλάδους της. Δέ θα όνομάσει, βέβαια, για τό λόγο αυτό ο Στρούβε τή θεωρία αυτή θεωρία της αναλογικής κατανομής!

4. Ο Στρούβε άμφισβητεί τή γνώμη μου ότι ο Μάρξ δικαιολογημένα κατηγορούσε τόν Ρικάρντο για επανάληψη του λάθους του Άντ. Σμίθ. «Ο Μάρξ δέν είχε δίκιο» — γράφει ο Στρούβε. Όστόσο ο Μάρξ παραθέτει αυτούσια μιά περικοπή από τά έργα του Ρικάρντο (II¹, 383)³². Ο Στρούβε άγνοεί αυτή τήν περικοπή. Και στην άμέσως επόμενη σελίδα ο Μάρξ παραθέτει τή γνώμη του Ράμσεϋ (Ramsay), πού κι αυτός παρατήρησε αυτό άκριβώς τό λάθος του Ρικάρντο. Άνάφερα επίσης μιά άλλη περικοπή του έργου του Ρικάρντο, όπου ο Ρικάρντο λέει άπερίφραστα: «Όλο τό προϊόν του έδάφους και της εργασίας κάθε χώρας χωρίζεται σε τρία μέρη: μισθό εργασίας, κέρδος και γαιοπρόσοδο» (έδω έχει παραλειφθεί λαθεμένα τό σταθερό κεφάλαιο. Βλ. «Άπαντα του Ρικάρντο», μετάφρ. Ζίμπερ, σελ. 221). Ο Στρούβε παρασιωπά κι αυτή τήν περικοπή. Παραθέτει μόνο μιά ύποσημείωση του Ρικάρντο, όπου τονίζεται ο παραλογισμός του συλλογισμού του Σαί για διαφορά ανάμεσα στο άκαθάριστο και στο καθαρό εισόδημα. Στο 49ο κεφάλαιο του III τόμου του «Κεφαλαίου», πού εκθέτει τά συμπεράσματα από τή θεωρία της πραγματοποίησης, ο Μάρξ παραθέτει αυτήν άκριβώς τήν ύποσημείωση του Ρικάρντο και λέει σχετικά μ' αυτήν τά παρακάτω: «Έξάλλου, όπως θά δοϋμε παρακάτω», — έννοει, προφανώς, τόν IV τόμο του «Κεφαλαίου»³³, πού δέν έχει ακόμα έκδοθει — «ο Ρικάρντο πουθενά δέν άντέκρουσε τή λαθεμένη άνάλυση της τιμής των έμπορευμάτων από τόν Σμίθ, δηλαδή τήν άνάλυση αυτής της τιμής σ' ένα άθροισμα άξιων των εισοδημάτων (Revenuen). Ο Ρικάρντο δέ νομίζει ότι ή άνάλυση αυτή είναι λαθεμένη και στις αναλύσεις του τήν παίρνει για σωστή, στο βαθμό πού „κάνει άφαίρεση“ του σταθερού μέρους της άξιας των έμπορευμάτων. Από καιρό σε καιρό επανέρχεται στον ίδιο τρόπο άντίληψης» (δηλ. στον τρόπο άντίληψης του Σμίθ. «Das Kapital», III, 2, 377. Ρωσ. μετάφρ., 696)³⁴. Άφήνουμε στον άναγνώστη να κρίνει ποιός έχει δίκιο: ο Μάρξ, πού λέει πώς ο Ρικάρντο

ἐπαναλαβαίνει τό λάθος τοῦ Σμίθ *, ἡ ὁ Στροῦβε, πού λέει πῶς ὁ Ρικάρντο «καταλάβαινε θαυμάσια (;) ὅτι ὄλο τό κοινωνικό προϊόν δέν ἐξαντλεῖται στό μισθό ἐργασίας, στό κέρδος καί στή γαιοπρόσοδο» καί πῶς ὁ Ρικάρντο «έκανε ἀσυναίσθητα (!) ἀφαίρεση τῶν μερῶν τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος πού ἀποτελοῦν τά ἔξοδα τῆς παραγωγῆς». Εἶναι δυνατό νά καταλαβαίνει κανεῖς *θαυμάσια* καί ταυτόχρονα νά κάνει *ἀσυναίσθητα* ἀφαίρεση;

5. Ὁ Στροῦβε ὄχι μόνο δέν μπόρεσε ν' ἀντικρούσει τή γνώμη τοῦ Μάρξ, ὅτι ὁ Ρικάρντο υἰοθέτησε τό λάθος τοῦ Σμίθ, ἀλλά κι ὁ ἴδιος ἐπανελάβε στό ἄρθρο του αὐτό τό ἴδιο λάθος. «Εἶναι παράξενο. . . νά νομίζει κανεῖς — γράφει ὁ Στροῦβε — ὅτι ὁ ἄλφα ἡ ὁ βῆτα χωρισμός τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος σέ κατηγορίες θά μπορούσε νά ἔχει οὐσιαστική σημασία γιά τή γενική κατανόηση τῆς πραγματοποίησης, πολύ περισσότερο πού στήν πραγματικότητα ὄλα τά μέρη τοῦ πραγματοποιούμενου προϊόντος παίρνουν στό προτσές τῆς πραγματοποίησης τή μορφή εἰσοδήματος (ἀκαθάριστου), καί οἱ κλασικοί τά ἐβλεπαν σάν εἰσοδήματα» (σελ. 48). Μά ἀκριβῶς ἐδῶ εἶναι τό ζήτημα, ὅτι δέν παίρνουν ὄλα τά μέρη τοῦ πραγματοποιούμενου προϊόντος τή μορφή εἰσοδήματος (ἀκαθάριστου)· αὐτό ἀκριβῶς τό λάθος τοῦ Σμίθ ἐξήγησε ὁ Μάρξ, δείχνοντας ὅτι ἓνα μέρος τοῦ πραγματοποιούμενου προϊόντος ποτέ δέν παίρνει κι οὔτε μπορεῖ νά παίρνει τή μορφή εἰσοδήματος. Πρόκειται γιά τό μέρος τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος πού ἀναπληρώνει τό σταθερό κεφάλαιο πού χρησιμεύει γιά τήν παραγωγή μέσων παραγωγῆς (σταθερό κεφάλαιο τῆς ὑποδιαίρεσης I, σύμφωνα μέ τήν ὀρολογία τοῦ Μάρξ). Λογουχάρη, ὁ σπόρος στήν ἀγροτική οἰκονομία δέν παίρνει ποτέ τή μορφή εἰσοδήματος· τό πετροκάρβουνο πού χρησιμοποιεῖται γιά τήν ἐξόρυξη πάλι πετροκάρβουνο δέν παίρνει ποτέ τή μορφή εἰσοδήματος κτλ. κτλ. Τό προτσές τῆς ἀναπαραγωγῆς καί τῆς κυκλοφορίας ὄλου τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου δέν μπορεῖ νά κατανοηθεῖ, ἂν δέν ξεχωριστεῖ τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ ἀκαθάριστου προϊόντος πού εἶναι ἱκανό νά χρησιμεύσει μόνο σάν κεφάλαιο

* Ἡ ὀρθότητα τῆς ἐκτίμησης τοῦ Μάρξ φαίνεται ἐπίσης μέ ξεχωριστή παραστατικότητα ἀπό τό ὅτι ὁ Ρικάρντο συμεριζόταν τή λαθεμένη ἀποψη τοῦ Σμίθ γιά τή συσσώρευση τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαίου. Συγκεκριμένα, ὁ Ρικάρντο θεωροῦσε πῶς τό συσσωρευόμενο μέρος τῆς ὑπεραξίας ξοδεύεται ὀλοκληρωτικά γιά μισθοῦς ἐργασίας, ἐνῶ στήν πραγματικότητα ξοδεύεται: 1) γιά σταθερό κεφάλαιο καί 2) γιά μισθοῦς ἐργασίας. Βλ. «Das Kapital» I², 611-613, κεφ. 22ο, § 2³⁵. — Πρβλ. «Μελέτες», σελ. 29, ὑπόσημ. (βλ. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 167. Ἡ Σύντ.).

καί πού δέν μπορεί ποτέ νά πάρει τή μορφή είσοδήματος*. Στήν αναπτυσσόμενη κεφαλαιοκρατική κοινωνία τό μέρος αὐτό τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος πρέπει κατ' ἀνάγκη ν' αὐξάνει πιά γρήγορα ἀπό ὅλα τά ὑπόλοιπα μέρη αὐτοῦ τοῦ προϊόντος. Μόνο μ' αὐτόν ἀκριβῶς τό νόμο μπορεί νά ἐξηγηθεῖ μιά ἀπό τίς πιά βαθιές ἀντιφάσεις τοῦ καπιταλισμοῦ: ἡ αὐξηση τοῦ ἐθνικοῦ πλούτου συντελεῖται μέ τεράστια ταχύτητα, ἐνώ ἡ αὐξηση τῆς λαϊκῆς κατανάλωσης συντελεῖται (ὅταν συντελεῖται) πολύ ἄργά.

6. Ὁ Στροῦβε «δέν καταλαβαίνει καθόλου», γιά ποιό λόγο ἡ διάκριση πού κάνει ὁ Μάρξ ἀνάμεσα στό σταθερό καί στό μεταβλητό κεφάλαιο εἶναι «ἀναγκαῖα γιά τή θεωρία τῆς πραγματοποίησης» καί γιατί ἐγώ «ἐπιμένω ἰδιαίτερα» σ' αὐτήν.

Ἡ μή κατανόηση ἀπομέρους τοῦ Στροῦβε αὐτοῦ τοῦ πράγματος εἶναι, ἀπό τή μιά μεριά, ἀποτέλεσμα ἀπλῆς παρανόησης. Πρῶτο, ὁ ἴδιος ὁ Στροῦβε παραδέχεται ἓνα πλεονέκτημα σ' αὐτή τή διάκριση, δηλαδή, ὅτι μ' αὐτό τόν τρόπο συμπεριλαμβάνεται ὅλο τό προϊόν καί ὄχι μόνο τά είσοδήματα. Ἄλλο πλεονέκτημα αὐτῆς τῆς διάκρισης εἶναι ὅτι συνδέει λογικά τήν ἀνάλυση τοῦ προτσῆς τῆς πραγματοποίησης μέ τήν ἀνάλυση τοῦ προτσῆς παραγωγῆς τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαίου. Ποιό εἶναι τό καθῆκον τῆς θεωρίας τῆς πραγματοποίησης; — νά δείξει πῶς συντελεῖται ἡ ἀναπαραγωγή καί ἡ κυκλοφορία ὅλου τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου. Δέν εἶναι μήπως φανερό, μέ τήν πρώτη κιόλας ματιά, πῶς ὁ ρόλος τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πρέπει νά εἶναι ἐδῶ ριζικά διαφορετικός ἀπό τό ρόλο τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου; Τά προϊόντα πού ἀναπληρώνουν τό μεταβλητό κεφάλαιο πρέπει ν' ἀνταλλαγῶν σέ τελευταία ἀνάλυση μέ *εἶδη κατανάλωσης* τῶν ἐργατῶν καί νά καλύψουν τή συνηθισμένη κατανάλωση τῶν ἐργατῶν. Τά προϊόντα πού ἀναπληρώνουν τό σταθερό κεφάλαιο πρέπει ν' ἀνταλλαγῶν σέ τελευταία ἀνάλυση μέ *μέσα παραγωγῆς* καί πρέπει νά χρησιμοποιηθοῦν σάν κεφάλαιο γιά νέα παραγωγή. Γι' αὐτό, ἡ διάκριση σταθεροῦ καί μεταβλητοῦ κεφαλαίου εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖα γιά τή θεωρία τῆς πραγματοποίησης. Δεύτερο, ἡ παρανόηση τοῦ Στροῦβε ἔχει προκληθεῖ ἀπό τό ὅτι κι ἐδῶ, λέγοντας θεωρία τῆς πραγματοποίησης, ἐννοεῖ ἐντελῶς αὐθαίρετα καί λαθεμένα μιά θεωρία πού δείχνει ὅτι τά προϊόντα κατανέμονται ἀναλογικά (βλ. ἰδιαίτερα σελ. 50-51). Εἶπαμε κιόλας παραπάνω καί τό ξαναλέμε ἀκόμα μιά

* Πρβλ. «Das Kapital», III, 2, 375-376 (ρωσ. μετάφρ. 696) γιά τή διαφορά τοῦ ἀκαθάριστου προϊόντος ἀπό τό ἀκαθάριστο εἰσόδημα³⁶.

φορά πώς μιά τέτοια αντίληψη γιά τό περιεχόμενο τῆς θεωρίας τῆς πραγματοποίησης εἶναι λαθεμένη.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἡ μή κατανόηση ἀπομέρους τοῦ Στροῦβε ἔχει προκληθεῖ ἀπό τό γεγονός ὅτι θεωρεῖ ἀναγκαῖο νά κάνει διάκριση ἀνάμεσα στίς «κοινωνιολογικές» καί στίς «οἰκονομικές» κατηγορίες τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ καί κάνει μερικές γενικές παρατηρήσεις ἐνάντια σ' αὐτή τή θεωρία. Σχετικά μ' αὐτό πρέπει νά πῶ, πρῶτο, πώς ὅλα αὐτά δέν ἔχουν ἀπολύτως καμιά σχέση μέ τό ζήτημα τῆς θεωρίας τῆς πραγματοποίησης· δεύτερο, θεωρῶ ἀσαφῆ τή διάκριση πού κάνει ὁ Στροῦβε καί δέ βλέπω σ' αὐτή κανένα πραγματικό ὄφελος. Τρίτο, θεωρῶ ὄχι μόνο ἀμφισβητήσιμους, μά ἀκόμα καί καθαρά λαθεμένους τούς ἰσχυρισμούς τοῦ Στροῦβε πού δηλώνει πώς «γιά τόν ἴδιο τόν Μάρξ ἦταν, ἀναμφισβήτητα, ἀσαφῆς ἡ σχέση τῶν κοινωνιολογικῶν βάσεων» τῆς θεωρίας του μέ τήν ἀνάλυση τῶν φαινομένων τῆς ἀγορᾶς, πώς «ἡ θεωρία τῆς ἀξίας, ὅπως ἔχει ἐκτεθεῖ στούς τόμους I καί III τοῦ „Κεφαλαίου“ εἶναι, ἀναμφισβήτητα, ἀντιφατική»*. Ὅλες αὐτές οἱ δηλώσεις τοῦ Στροῦβε εἶναι τελείως ἀστή-

* Σ' αὐτή τήν τελευταία δήλωση τοῦ Στροῦβε θά ἀντιπαραθέσω τήν πρόσφατη ἐκθεση τῆς θεωρίας τῆς ἀξίας ἀπό τόν Κ. Κάουτσκι, πού λέει καί ἀποδείχνει ὅτι ὁ νόμος τοῦ μέσου ποσοστοῦ κέρδους «δέν καταργεῖ τό νόμο τῆς ἀξίας, ἀλλά μόνο τόν τροποποιεῖ» («Die Agrarfrage», S. 67-68) («Τό ἀγροτικό ζήτημα», σελ. 67 - 68. Ἡ Σύνητ.). Ἄς σημειώσουμε, μέ τήν εὐκαιρία, τήν παρακάτω ἐνδιαφέρουσα δήλωση τοῦ Κάουτσκι στόν πρόλογο τοῦ θαυμάσιου βιβλίου του: «Ἄν κατάφερα ν' ἀναπτύξω στό ἔργο αὐτό νέες καί γόνιμες σκέψεις, γι' αὐτό τό πράγμα χρωστῶ εὐγνωμοσύνη, πρὶν ἀπ' ὅλα, στούς δύο μεγάλους δασκάλους μου· κ' εἶναι ἀκόμα μεγαλύτερη ἡ ἐπιθυμία μου νά τό τονίσω αὐτό, γιατί ἐδῶ καί κάμποσο καιρό ἀκόμα καί στούς κύκλους μας ἀκούονται φωνές πού χαρακτηρίζουν ξεπερασμένη τήν ἀποψη τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς. . . Κατά τή γνώμη μου, ὁ σκεπτικισμός αὐτός ἐξαρτιέται περισσότερο ἀπό τίς προσωπικές ἰδιότητες τῶν σκεπτικιστῶν παρά ἀπό τίς ἰδιότητες τῆς διαμφισβητούμενης διδασκαλίας. Τό συμπέρασμα αὐτό τό βγάλω ὄχι μόνο ἀπό τά ἀποτελέσματα, στά ὁποῖα ὀδηγεῖ ἡ ἐξέταση τῶν ἀντιρήσεων τῶν σκεπτικιστῶν, ἀλλά καί ἀπό τήν προσωπική μου πείρα. Στήν ἀρχή τῆς. . . δράσης μου δέ συμπαθοῦσα καθόλου τό μαρξισμό. Ἡ στάση μου ἀπέναντί του ἦταν τόσο κριτική καί τόσο δύσπιστη ὅσο καί ἡ στάση τοῦ καθενός ἀπό τά πρόσωπα ἐκεῖνα πού βλέπουν σήμερα περιφρονητικά καί ἀφ' ὑψηλοῦ τό δογματικό μου φανατισμό. Μόνο ὕστερα ἀπό κάποια ἀντίσταση ἔγινε μαρξιστής. Μά καί τότε καί ἀργότερα — κάθε φορά πού μοῦ γεννιοῦνταν ἀμφιβολίες γιά κάποιο ζήτημα ἀρχῆς — στό τέλος κατέληγα πάντοτε στήν πεποίθηση ὅτι ἄδικο εἶχα ἐγώ καί ὄχι οἱ δάσκαλοί μου. Μιά πιό βαθιά μελέτη τοῦ ἀντικειμένου μέ ἀνάγκαζε νά βρίσκω σωστή τήν ἀποψή τους. Ἐτσι, κάθε νέα μελέτη τοῦ ἀντικειμένου, κάθε προσπάθεια ἐπανεξέτασης τῶν ἀντιλήψεών μου δυνάμωναν τή βεβαιότητά μου, ἐνίσχυναν μέσα μου τήν ἀποδοχή αὐτῆς τῆς διδασκαλίας πού ἡ διάδοση καί ἡ ἐφαρμογή της ἔχουν γίνει ὁ σκοπός τῆς ζωῆς μου».

ριχτες. Αὐτά δὲν εἶναι ἐπιχειρήματα, ἀλλὰ διατάγματα. Εἶναι προκαταβολικά ἀποτελέσματα τῆς κριτικῆς πού σκοπεύουν νά κάνουν στή θεωρία τοῦ Μάρξ οἱ νεοκαντιανοί*. Στό κύλισμα τῆς ζωῆς θά δοῦμε τί θά δώσει αὐτή ἡ κριτική. Γιά τήν ὥρα ὅμως διαπιστώνουμε ὅτι στό ζήτημα τῆς θεωρίας τῆς πραγματοποίησης ἡ κριτική αὐτή δὲν ἔχει δώσει τίποτα.

7. Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς σημασίας τῶν σχημάτων τοῦ Μάρξ στό III μέρος τοῦ II τόμου τοῦ «Κεφαλαίου» ὁ Στροῦβε ὑποστηρίζει πῶς ἡ ἀφηρημένη θεωρία τῆς πραγματοποίησης μπορεῖ νά ἀποδοθεῖ μιά χαρά μέ τίς πιό διαφορετικές μεθόδους χωρισμοῦ τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος. Ὁ καταπληκτικός αὐτός ἰσχυρισμός ἐξηγιέται πέρα γιά πέρα μέ τή βασική παρανόηση τοῦ Στροῦβε, ὅτι τάχα ἡ θεωρία τῆς πραγματοποίησης «ἐξαντλεῖται ὀλοκληρωτικά» (; ; !) μέ τήν κοινοτοπία ὅτι τά προϊόντα ἀνταλλάσσονται μέ προϊόντα. Μόνο ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς παρανόησης μποροῦσε ὁ Στροῦβε νά γράψει μιά τέτοια φράση: «Γιά τήν οὐσία τῆς προκείμενης θεωρίας εἶναι τελείως ἀδιάφορο ποιός εἶναι ὁ ρόλος αὐτῶν τῶν» (πραγματοποιούμενων) «ποσοτήτων ἐμπορευμάτων στήν παραγωγή, στήν κατανομή κτλ., ἂν ἀποτελοῦν κεφάλαιο (sic!!*) καί τί λογῆς κεφάλαιο, σταθερό ἢ μεταβλητό» (51). Γιά τή θεωρία τῆς πραγματοποίησης τοῦ Μάρξ, πού

* Μέ τήν εὐκαιρία δύο λόγια γι' αὐτή τή (μελλοντική) «κριτική» πού τόσο συνεπαίρνε τόν Στροῦβε. Κανένας λογικός ἄνθρωπος δὲν πρόκειται, βέβαια, νά φέρει ἀντιρήσεις ἐναντία στήν κριτική γενικά. Εἶναι, ὅμως, ὀλοφάνερο, ὅτι ὁ Στροῦβε ἐπαναλαμβάνει τήν ἀγαπημένη του σκέψη γιά γονιμοποίηση τοῦ μαρξισμοῦ «μέ τήν κριτική φιλοσοφία». Δέν ἔχω, φυσικά, οὔτε τήν ἐπιθυμία, οὔτε τή δυνατότητα νά σταθῶ ἐδῶ στό ζήτημα τοῦ φιλοσοφικοῦ περιεχομένου τοῦ μαρξισμοῦ καί γι' αὐτό θά περιορισθῶ μόνο στήν παρακάτω παρατήρηση. Ἐκεῖνοι οἱ μαθητές τοῦ Μάρξ πού φωνάζουν: «πίσω στόν Κάντ» δέν ἔχουν δώσει ἴσαμε τώρα ἀπολύτως τίποτα πού ν' ἀποδείχνει τήν ἀνάγκη μιᾶς τέτοιας στροφῆς καί νά δείχνει ἐξόφθαλμα τί θά κέρδιζε ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ ἀπό τή γονιμοποίησή της μέ τόν νεοκαντιανισμό³⁷. Αὐτοί δέν ἐκπλήρωσαν οὔτε κἀν τήν ὑποχρέωση, πού πρὶν ἀπ' ὅλα ἐπεφτε στους ὦμους τους — νά ἐξετάσουν λεπτομερειακά καί νά ἀνασκευάσουν τήν ἀρνητική ἐκτίμηση τοῦ Ἐνγκελς γιά τό νεοκαντιανισμό. Ἀπεναντίας, οἱ μαθητές ἐκεῖνοι, πού πῆγαν πίσω ὄχι στόν Κάντ, ἀλλά ἀπό τή μιά μεριά στόν προμαρξικό φιλοσοφικό ὕλισμό, καί ἀπό τήν ἄλλη στό διαλεκτικό ἰδεαλισμό, ἔκαναν μιά ἐξαιρετικά ἄρμονική καί πολύτιμη ἔκθεση τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ, ἔδειξαν ὅτι ὁ διαλεκτικός ὕλισμός ἀποτελεῖ τό φυσικό καί ἀναπόφευχτο προϊόν ὅλης τῆς νεότερης ἀνάπτυξης τῆς φιλοσοφίας καί τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης. Ἄρκει ν' ἀναφέρω τό γνωστό ἔργο τοῦ κ. Μπέλτοφ, στή ρωσική φιλολογία, καί τό ἔργο «Beiträge zur Geschichte des Materialismus» (Stuttgart, 1896) («Δοκίμια γιά τήν ἱστορία τοῦ ὕλισμοῦ» (Στουτγάρδη, 1896). Ἡ Σύντ.) στή γερμανική φιλολογία³⁸.

** — ἔτσι!! Ἡ Σύντ.

συνίσταται στην ανάλυση τῆς ἀναπαραγωγῆς καὶ τῆς κυκλοφορίας ὄλου τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου, εἶναι ἀδιάφορο ἂν τὰ ἐμπορεύματα ἀποτελοῦν κεφάλαιο!! Αὐτό εἶναι τὸ ἴδιο σάν νά ἐλεγε κανεῖς ὅτι γιὰ τὴν οὐσία τῆς θεωρίας τῆς γαιοπροσόδου εἶναι ἀδιάφορο ἂν ὁ ἀγροτικός πληθυσμὸς διαιρεῖται ἢ ὄχι σὲ γαιοχτήμονες, κεφαλαιοκράτες καὶ ἐργάτες, ἐπειδὴ ἡ θεωρία αὐτή, συνοψίζεται, — λέει, — στὴν ὑπόδειξη τῆς διαφορετικῆς γονιμότητος τῶν διάφορων κομματιῶν γῆς.

Μόνο ἐξαιτίας τῆς ἴδιας αὐτῆς παρανόησης μπορούσε ὁ Στροῦβε νά ἰσχυριστεῖ πὼς «ἡ φυσικὴ ἀμοιβαία σχέση ἀνάμεσα στὰ στοιχεῖα τῆς κοινωνικῆς κατανάλωσης — ἡ κοινωνικὴ ἀνταλλαγὴ τῆς ὕλης — μπορεῖ νά δειχτεῖ καλύτερα» μὲ τὴ βοήθεια ὄχι τοῦ χωρισμοῦ τοῦ προϊόντος πού κάνει ὁ Μάρξ, ἀλλὰ μὲ τὸν παρακάτω χωρισμό: μέσα παραγωγῆς + εἶδη κατανάλωσης + ὑπεραξία (ἀξία, σελ. 50). — Σὲ τί συνίσταται ἡ κοινωνικὴ ἀνταλλαγὴ τῆς ὕλης; Πρῶτα-πρῶτα στὴν ἀνταλλαγὴ μέσων παραγωγῆς μὲ εἶδη κατανάλωσης. Πὼς μπορεῖ ὅμως νά δείξει κανεῖς αὐτὴ τὴν ἀνταλλαγὴ, ὅταν ξεχωρίζει τὴν ὑπεραξία ἀπὸ τὰ μέσα παραγωγῆς καὶ ἀπὸ τὰ εἶδη κατανάλωσης; Μὰ ἡ ὑπεραξία ὑλοποιεῖται εἴτε στὰ μέσα παραγωγῆς εἴτε στὰ εἶδη κατανάλωσης! Δέν εἶναι μήπως φανερό πὼς ἓνας τέτοιος χωρισμὸς — πού εἶναι λογικὰ ἀβάσιμος (ἐπειδὴ κάνει σύγχυση ἀνάμεσα στὸ χωρισμὸ σύμφωνα μὲ τὴ φυσικὴ μορφή τοῦ προϊόντος καὶ στὸ χωρισμὸ σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀξίας), — *συσκοτίζει* τὸ προτσές τῆς κοινωνικῆς ἀνταλλαγῆς τῆς ὕλης;*

8. Ὁ Στροῦβε λέει, ὅτι ἐγὼ ἀπέδοσα στὸν Μάρξ τὴν ἀπολογητικὴ ἀστική θεωρία τῶν Σαί καὶ Ρικάρντο (52), — τὴ θεωρία τῆς ἀρμονίας ἀνάμεσα στὴν παραγωγή καὶ στὴν κατανάλωση (51) — θεωρία πού βρίσκεται σὲ κατάφορη ἀντίθεση μὲ τὴ διδασκαλία τοῦ Μάρξ γιὰ τὴν ἐξέλιξη καὶ τὴν τελικὴ ἐξαφάνιση τοῦ καπιταλισμοῦ (51-52): πὼς γι' αὐτό «ὁ ἀπόλυτα σωστός συλλογισμὸς» μου ὅτι ὁ Μάρξ καὶ στὸ II τόμο καὶ στὸν III τόμο τόνιζε τὴ χαρακτηριστικὴ γιὰ τὸν καπιταλισμὸ ἀντίφαση ἀνάμεσα στὴν ἀπεριόριστη διεύρυνση τῆς παραγωγῆς καὶ στὴν περιορισμένη κατανάλωση τῶν λαϊκῶν μαζῶν, «ἀπορίπτει σάν τε-

* Ὑπενθυμίζουμε στὸν ἀναγνώστη ὅτι ὁ Μάρξ χωρίζει ὄλο τὸ κοινωνικὸ προϊόν σὲ δύο ὑποδιαιρέσεις, σύμφωνα μὲ τὴ φυσικὴ μορφή τοῦ προϊόντος: I) μέσα παραγωγῆς II) εἶδη κατανάλωσης. Ἐπειτα, στὴν καθεμιὰ ἀπ' αὐτές τίς ὑποδιαιρέσεις τὸ προϊόν χωρίζεται σὲ τρία μέρη σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀξίας: 1) σταθερὸ κεφάλαιο· 2) μεταβλητὸ κεφάλαιο· 3) ὑπεραξία.

λείως ἄχρηστη τή θεωρία ἐκείνη τῆς πραγματοποίησης. . . πού ὑπερασπιστής της σέ ἄλλες περιπτώσεις» εἶμαι ἐγώ.

Καί αὐτός ὁ ἰσχυρισμός τοῦ Στροῦβε εἶναι ἐξίσου λαθεμένος καί στηρίζεται ἐξίσου στήν παραπάνω παρανόηση τοῦ ἴδιου.

Ποῦ τό βρῆκε ὁ Στροῦβε ὅτι ἐγώ μέ τή θεωρία τῆς πραγματοποίησης δέν ἐννοῶ τήν ἀνάλυση τοῦ προτσές τῆς ἀναπαραγωγῆς καί τῆς κυκλοφορίας ὄλου τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου, ἀλλά τή θεωρία πού λέει ἀπλῶς, πῶς τά προϊόντα ἀνταλλάσσονται μέ προϊόντα, τή θεωρία πού διδάσκει ὅτι ὑπάρχει ἄρμονία ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση; Ὁ Στροῦβε δέ θά μποροῦσε νά δείξει μέ τήν ἀνάλυση τῶν ἄρθρων μου ὅτι τή θεωρία τῆς πραγματοποίησης τήν ἐννοοῦσα μέ τή δεύτερη ἔννοια, γιατί ἐγώ εἶπα καθαρά καί κατηγορηματικά ὅτι τή θεωρία τῆς πραγματοποίησης τήν ἐννοῶ μέ τήν πρώτη ἀκριβῶς ἔννοια. Τό ἄρθρο: «Χαρακτηρισμός τοῦ οἰκονομικοῦ ρωμαντισμοῦ», στό ὑποκεφάλαιο τό ἀφιερωμένο στή διευκρίνιση τοῦ λάθους τοῦ Σμίθ καί τοῦ Σισμόντι, λέει: «Τό ζήτημα συνίσταται ἀκριβῶς στό πῶς συντελεῖται ἡ πραγματοποίηση, δηλαδή ἡ ἀναπλήρωση ὄλων τῶν μερῶν τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος. Γι' αὐτό οἱ συλλογισμοί γιά τό κοινωνικό κεφάλαιο καί τό εἰσόδημα — ἢ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, γιά τήν πραγματοποίηση τοῦ προϊόντος στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία — πρέπει νά ἔχουν σάν ἀφετηρία τό χωρισμό. . . σέ μέσα παραγωγῆς καί σέ εἶδη κατανάλωσης» («Μελέτες», 17)*. «Τό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης συνίσταται ἀκριβῶς στό νά ἀναλύσουμε τήν ἀναπλήρωση ὄλων τῶν μερῶν τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος ὡς πρός τήν ἀξία του καί ὡς πρός τήν ὕλική μορφή του» (ib. 26)*. Δέν ἐπαναλαβαίνει μήπως ὁ Στροῦβε τό ἴδιο, ὅταν λέει — σάν νά λέει κάτι πού στρέφεται ἐναντίον μου — πῶς ἡ θεωρία πού μάς ἐνδιαφέρει «δείχνει τό μηχανισμό τῆς πραγματοποίησης. . . στό βαθμό πού συντελεῖται μιά τέτοια πραγματοποίηση» («Ναούτσονογε Ὅμποζρένιγε», 62); Ἀντιφάσκω μήπως μέ *κείνη* τή θεωρία τῆς πραγματοποίησης πού ὑπερασπίζω, ὅταν λέω πῶς ἡ πραγματοποίηση συντελεῖται «μόνο μέσα σέ δυσκολίες, μέσα σέ συνεχεῖς ταλαντεύσεις, πού γίνονται ὄλο καί πιά ἰσχυρές στό βαθμό πού ἀναπτύσσεται ὁ καπιταλισμός, συντελεῖται μέσα σέ ξέφρενο συναγωνισμό κτλ.» («Μελέτες», 27);** — ὅταν λέω πῶς ἡ θεωρία τῶν ναρόντικων «δέ δει-

* Βλ. Ἐπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 150 - 151, 161 - 162. Ἡ Σύντ.

** Βλ. Ἐπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 158 - 159, 162, 164. Ἡ Σύντ.

χει μόνο μή κατανόηση τῆς πραγματοποίησης, ἀλλὰ περικλείνει μέσα της ἀκόμα καί μιὰ ἐξαιρετικά ἐπιπόλαιη ἀντίληψη γιά τίς ἀντιφάσεις πού χαρακτηρίζουν αὐτή τήν πραγματοποίηση» (26-27); * — ὅταν λέω πώς ἡ πραγματοποίηση τοῦ προϊόντος πού συντελεῖται ὄχι τόσο μέ τά εἶδη κατανάλωσης ὅσο μέ τά μέσα παραγωγῆς «εἶναι, βέβαια, ἀντίφαση, ἀλλ' ἀκριβῶς ἀντίφαση πού συμβαίνει στήν πραγματικότητα καί πού ἀπορέει ἀπό τήν ἴδια τήν οὐσία τοῦ καπιταλισμοῦ» (24)*, ἀντίφαση πού «ἀνταποκρίνεται πέρα γιά πέρα στήν ἱστορική ἀποστολή τοῦ καπιταλισμοῦ καί στήν εἰδική του κοινωνική διάρθρωση: ἡ πρώτη» (δηλ. ἡ ἀποστολή) «συνίσταται ἀκριβῶς στήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς κοινωνίας (παραγωγή γιά τήν παραγωγή)· ἡ δεύτερη» (δηλ. ἡ κοινωνική διάρθρωση τοῦ καπιταλισμοῦ) «ἀποκλείει τή χρησιμοποίησή τους ἀπό τή μάζα τοῦ πληθυσμοῦ» (20);**

9. Στό ζήτημα τῆς σχέσης παραγωγῆς καί κατανάλωσης στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία δέν ὑπάρχει, κατά τά φαινόμενα, διαφωνία ἀνάμεσα σέ μένα καί στόν Στροῦβε. Ὅταν ὁμοῦς ὁ Στροῦβε λέει πώς ἡ θέση τοῦ Μάρξ (πού λέει πώς ἡ κατανάλωση δέν εἶναι ὁ σκοπός τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς) «φέρνει πάνω της φανερό τή σφραγίδα τοῦ χαρακτήρα πολεμικῆς πού διακρίνει ὄλο γενικά τό σύστημα τοῦ Μάρξ. Τή θέση αὐτή τή διακρίνει σκοπιμότητα...» (53), ἐγώ ἀμφισβητῶ κατηγορηματικά τήν καταλληλότητα καί τήν ὀρθότητα τέτοιου εἶδους ἐκφράσεων. Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ κατανάλωση δέν εἶναι ὁ σκοπός τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα σ' αὐτό τό γεγονός καί στό γεγονός ὅτι σέ τελευταία ἀνάλυση ἡ παραγωγή συνδέεται μέ τήν κατανάλωση, ἐξαρτιέται ἀπό τήν κατανάλωση καί στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία — εἶναι ἀντίφαση ὄχι τῆς θεωρίας, ἀλλά τῆς πραγματικῆς ζωῆς. Ἡ θεωρία τῆς πραγματοποίησης τοῦ Μάρξ ἔχει τεράστια ἐπιστημονική ἀξία, ἐπειδή ἀκριβῶς, ἀνάμεσα σ' ἄλλα, δείχνει πῶς πραγματοποιεῖται αὐτή ἡ ἀντίφαση, ἐπειδή τοποθετεῖ τήν ἀντίφαση αὐτή σέ πρώτη μοῖρα. Τό «σύστημα τοῦ Μάρξ» ἔχει «χαρακτήρα πολεμικῆς» ὄχι ἐπειδή τό διακρίνει «σκοπιμότητα»***, ἀλλά ἐπειδή ἀπεικονίζει

* Βλ. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 158 - 159, 163, 164. Ἡ Σύντ.

** Βλ. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 154. Ἡ Σύντ.

*** Σάν προειδοποίηση ἐνάντια στή χρησιμοποίηση παρόμοιων ἐκφράσεων θά μπορούσε νά χρησιμεύσει τό κλασικό παράδειγμα τῶν κυρίων

μέ ακρίβεια στη θεωρία όλες τις αντιφάσεις που υπάρχουν στη ζωή. Γι' αυτό, ανάμεσα στ' άλλα, μένουν και θά μένουν χωρίς αποτέλεσμα όλες οι προσπάθειες να αφομοιώσουν τό «σύστημα τοῦ Μάρξ», χωρίς να αφομοιώσουν τό «χαρακτήρα πολεμικῆς» που διακρίνει τό σύστημα αὐτό: ὁ «χαρακτήρας πολεμικῆς» που διακρίνει τό σύστημα δέν εἶναι παρά ἀκριβῆς ἀντανάκλαση τοῦ «χαρακτήρα πολεμικῆς» που διακρίνει τόν ἴδιο τόν καπιταλισμό.

10. «Ποιά εἶναι ἡ πραγματική σημασία τῆς θεωρίας τῆς πραγματοποίησης;» — ρωτάει ὁ Στροῦβε καί παραθέτει τή γνώμη τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, που λέει πώς ἡ δυνατότητα διεύρυνσης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς πραγματοποιεῖται στήν πράξη, ἂν καί ἡ πραγματοποίησή της γίνεται μέσα σέ μιὰ σειρά κρίσεις. «Ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή ἀναπτύσσεται σ' ὅλο τόν κόσμο» — λέει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ. «Τό ἐπιχείρημα αὐτό — ἀντιτείνει ὁ Στροῦβε — εἶναι τελείως ἀστήριχτο. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πώς ἡ πραγματική „διεύρυνση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς“ δέ συντελεῖται διόλου στό ἰδανικό ἢ ἀπομονωμένο κεφαλαιοκρατικό κράτος, που προϋποθέτει ὁ Μπουλγκάκοφ καί που, κατά τήν ὑπόθεσή του, εἶναι αὐταρκες, ἀλλά στό στίβο τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας, ὅπου συναντιοῦνται οἱ πιά ποικίλες βαθμίδες οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης καί διάφορες μορφές οἰκονομικῆς ζωῆς» (57).

Ἔτσι ἡ ἀντίρρηση τοῦ Στροῦβε συνοψίζεται στό ὅτι στήν πραγματικότητα ἡ πραγματοποίηση δέ συντελεῖται σ' ἓνα ἀπομονωμένο, αὐταρκες, κεφαλαιοκρατικό κράτος, ἀλλά «στό στίβο τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας», δηλ. μέσω τῆς πούλησης τῶν προϊόντων σέ ἄλλες χώρες. Εἶναι εὐκολο νά δεῖ κανεῖς πώς ἡ ἀντίρρηση αὐτή βασίζεται σέ λάθος. Μήπως θ' ἀλλάξει καθόλου τό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης, ἂν δέν περιοριστοῦμε στήν ἐσωτερική ἀγορά («αὐτάρκης» καπιταλισμός), ἀλλά ἐπικαλεστοῦμε τήν ἐξωτερική ἀγορά; ἂν ἀντί γιά μιὰ μόνο χώρα πάρουμε κάμποσες χώρες; Ἐφόσον δέν ἔχουμε τή γνώμη πώς οἱ κεφαλαιοκράτες πετᾶνε τά ἐμπορεύματά τους στή θάλασσα ἢ πώς τά δίνουν δωρεάν στους ξένους — ἐφόσον δέν παίρνουμε μεμονωμένες, ἐξαιρετικές περιπτώσεις ἢ περιόδους, εἶναι ὀλοφάνερο πώς θά πρέπει νά παραδεχτοῦμε μιὰ ὀρισμένη ἰσοροπία ανάμεσα στίς ἐξαγωγές καί στίς εἰσαγωγές. Ἄν μιὰ δοσμένη χώρα ἐξάγει ὀρισμένα προϊόντα, πραγματοποιώντας τα «στό στίβο τῆς παγ-

κόσμιας οικονομίας», σέ αντίστάθμισμα εισάγει άλλα προϊόντα. Από τή σκοπιά τῆς θεωρίας τῆς πραγματοποίησης, πρέπει νά παραδεχτοῦμε πώς «τό ἐξωτερικό ἐμπόριο ἀπλῶς ἀντικατασταίνει ἐγγώρια εἶδη (Artikel—ἐμπορεύματα) μέ εἶδη ἄλλης μορφῆς χρήσης ἢ φυσικῆς μορφῆς» («Das Kapital», II, 469³⁹. Τήν περικοπή αὐτή τήν ἀναφέρω στό «Ναούτσονογε Ὀμποζρένιγε», σελ. 38*). Εἴτε πάρουμε μιά μόνο χώρα, εἴτε ἓνα σύνολο χωρῶν, καθόλου δέν ἀλλάζει ἡ οὐσία τοῦ προτσές τῆς πραγματοποίησης. Στήν ἀντίρρησή του στόν κ. Μπουλγκάκοφ ὁ Στροῦβε ἐπαναλαμβάνει, συνεπῶς, τό παλιό λάθος τῶν ναρόντικων πού συνδέανε τό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης μέ τό ζήτημα τῆς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς**.

Στήν πραγματικότητα δέν ὑπάρχει τίποτε τό κοινό ἀνάμεσα σ' αὐτά τά ζητήματα. Τό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης εἶναι ἓνα ἀφηρημένο ζήτημα πού ἀναφέρεται στή θεωρία τοῦ καπιταλισμοῦ γενικά. Εἴτε πάρουμε μιά μόνο χώρα, εἴτε ὅλο τόν κόσμο, οἱ βασικοί νόμοι τῆς πραγματοποίησης, πού ἀνακαλύφθηκαν ἀπό τόν Μάρξ, παραμένουν οἱ ἴδιοι.

Τό ζήτημα τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου ἢ τῆς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς εἶναι ζήτημα ἱστορικό, ζήτημα τῶν συγκεκριμένων συνθηκῶν ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ στή μιά ἢ στήν ἄλλη χώρα, στή μιά ἢ στήν ἄλλη ἐποχή***.

11. Ἄς σταθοῦμε λίγο ἀκόμα στό ζήτημα πού «ἀπασχολεῖ ἀπό καιρό» τόν Στροῦβε: ποιά εἶναι ἡ πραγματική ἐπιστημονική ἀξία τῆς θεωρίας τῆς πραγματοποίησης;

Εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἴδια μέ τήν ἀξία ὄλων τῶν ἄλλων θέσεων τῆς ἀφηρημένης θεωρίας τοῦ Μάρξ. Ἄν τόν Στροῦβε τόν συγχύζει τό γεγονός ὅτι «ἡ ὀλοκληρωμένη πραγματοποίηση εἶναι τό ἰδανικό τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, χωρίς ὅμως νᾶναι καθόλου ἡ πραγματικότητά της», ἔμεῖς θά τοῦ θυμίσουμε πώς κι ὅλοι οἱ ἄλλοι νόμοι τοῦ καπιταλισμοῦ, πού ἀνακαλύφθηκαν ἀπό τόν Μάρξ, ἀπεικονίζουν ἀκριβῶς κατά τόν ἴδιο τρόπο ἀπλῶς τό ἰδανικό τοῦ καπιταλισμοῦ, δέν ἀπεικονίζουν ὅμως καθόλου τήν πραγματικότητά του. «Σκοπός μας εἶναι — ἔγραφε ὁ Μάρξ — νά δείξουμε τήν ἐσωτερική ὀργάνωση τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρό-

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 48. Ἡ Σύντ.

** Ἀνάλυση αὐτοῦ τοῦ λάθους τῶν ναρόντικων ἔχω κάνει στίς «Μελέτες» σελ. 25 - 29 (βλ. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 160 - 166. Ἡ Σύντ.).

*** Ibid. Πρβλ. «Ναούτσονογε Ὀμποζρένιγε», τεῦχος 1, σελ. 37 (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 46-47. Ἡ Σύντ.).

που παραγωγής, μόνο στο μέσο, ιδανικό, θά λέγαμε, τύπο του» («in ihrem idealen Durchschnitt». «Das Kapital», III, 2, 367· ρωσ. μετ., σελ. 688)⁴⁰. Ἡ θεωρία τοῦ κεφαλαίου προϋποθέτει πῶς ὁ ἐργάτης παίρνει ὅλη τὴν ἀξία τῆς ἐργατικῆς του δυνάμεως. Αὐτό εἶναι τὸ ιδανικό τοῦ καπιταλισμοῦ, δέν εἶναι ὅμως καθόλου ἢ πραγματικότητά του. Ἡ θεωρία τῆς γαιοπροσόδου προϋποθέτει πῶς ὅλος ὁ γεωργικός πληθυσμός ἔχει χωριστεῖ ὀλοκληρωτικά σέ γαιοχτήμονες, κεφαλαιοκράτες καί μισθωτοὺς ἐργάτες. Αὐτό εἶναι τὸ ιδανικό τοῦ καπιταλισμοῦ, δέν εἶναι ὅμως καθόλου ἢ πραγματικότητά του. Ἡ θεωρία τῆς πραγματοποίησης προϋποθέτει τὴν ἀναλογικὴ κατανομή τῆς παραγωγῆς. Αὐτό εἶναι τὸ ιδανικό τοῦ καπιταλισμοῦ, δέν εἶναι ὅμως καθόλου ἢ πραγματικότητά του.

Ἡ ἐπιστημονικὴ ἀξία τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ βρίσκεται στο γεγονός ὅτι ἐξήγησε τὸ προτσές τῆς ἀναπαραγωγῆς καί τῆς κυκλοφορίας ὅλου τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου. Σέ συνέχεια, ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ ἔδειξε πῶς πραγματοποιεῖται ἡ χαρακτηριστικὴ γιὰ τὸν καπιταλισμό ἀντίφαση, πού συνίσταται στο γεγονός ὅτι ἡ τεράστια αὔξηση τῆς παραγωγῆς δέ συνοδεύεται καθόλου ἀπὸ μιὰ ἀντίστοιχη αὔξηση τῆς λαϊκῆς κατανάλωσης. Γι' αὐτό, ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ ὄχι μόνο δέν ἀποκατασταίνει τὴν ἀστικὴ ἀπολογητικὴ θεωρία (ὅπως τοῦ φάνηκε τοῦ Στροῦβε), ἀλλά, ἀντίθετα, *δίνει ἓνα ἰσχυρότατο ὄπλο ἐνάντια στὴν ἀπολογητικὴ*. Ἀπὸ τὴ θεωρία αὐτὴ βγαίνει πῶς *ἀκόμα καί* σέ μιὰ ιδανικὰ ὁμαλὴ καί ἀναλογικὴ ἀναπαραγωγή καί κυκλοφορία ὅλου τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου εἶναι ἀναπόφευκτη ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν αὔξηση τῆς παραγωγῆς καί στὰ περιορισμένα πλαίσια τῆς κατανάλωσης. *Ἐκτός ἀπ' αὐτό*, ὅμως, στὴν πραγματικότητα, τὸ προτσές τῆς πραγματοποίησης δέ συντελεῖται μέ ιδανικὰ ὁμαλὴ ἀναλογικότητα, ἀλλά μόνο μέσα σέ «δυσκολίες», «ταλαντεύσεις», «κρίσεις» κτλ.

Ἐπειτα, ἡ θεωρία τῆς πραγματοποίησης τοῦ Μάρξ δίνει ἓνα ἰσχυρότατο ὄπλο ὄχι μόνο ἐνάντια στὴν ἀπολογητικὴ, ἀλλά καί ἐνάντια στὴ μικροαστικὴ ἀντιδραστικὴ κριτικὴ τοῦ καπιταλισμοῦ. Μιὰ τέτοια ἀκριβῶς κριτικὴ τοῦ καπιταλισμοῦ προσπαθοῦσαν νά στηρίξουν οἱ ναρόντικοί μας μέ τὴ λαθεμένη τους θεωρία τῆς πραγματοποίησης, ἐνῶ ἡ ἀντίληψη τοῦ Μάρξ γιὰ τὴν πραγματοποίησιν ὀδηγεῖ ἀναπόφευχτα στὴν ἀναγνώριση τῆς προοδευτικότητος τοῦ καπιταλισμοῦ στὴν ἱστορία (ἀνάπτυξη τῶν μέσων παραγωγῆς, καί συνεπῶς καί τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς κοινωνίας), καί μ' αὐτό ὄχι μόνο δέ σκεπάζει, ἀλλά,

αντίθετα, διευκρινίζει τόν ιστορικά παροδικό χαρακτήρα του καπιταλισμού.

12. «Σχετικά με την ιδανική ή απομονωμένη αυτόνομη κεφαλαιοκρατική κοινωνία» ο Στρούβε ισχυρίζεται πως η διευρυμένη αναπαραγωγή είναι αδύνατη σ' αυτήν, «επειδή δεν έχει από ποδ νά πάρει τους απόλυτα απαραίτητους πρόσθετους εργάτες».

Δέν μπορώ με κανένα τρόπο νά συμφωνήσω με τόν ισχυρισμό αυτόν του Στρούβε. 'Ο Στρούβε δέν αποδείξε, μά ούτε καί μπορεί ν' αποδειχθεί, πως είναι αδύνατο νά παρθούν πρόσθετοι εργάτες από τόν εφεδρικό στρατό. Για ν' αντικρούσει τή θέση, ότι οί πρόσθετοι εργάτες μπορούν νά παρθούν από τή φυσιολογική αύξηση του πληθυσμού, ο Στρούβε δηλώνει έντελώς άβάσιμα, πως «ή διευρυμένη αναπαραγωγή, πού βασίζεται στή φυσιολογική αύξηση, ίσως αριθμητικά νά μή ταυτίζεται με τήν άπλή αναπαραγωγή, ώστόσο πραχτικά-κεφαλαιοκρατικά, δηλ. οικονομικά, συμπίπτει πέρα για πέρα μ' αυτήν». Νιώθοντας ότι θεωρητικά δέν μπορεί ν' αποδειχτεί ότι είναι αδύνατο νά βρεθούν πρόσθετοι εργάτες, ο Στρούβε ξεφεύγει από τό ζήτημα, επικαλούμενος τους ιστορικούς καί πραχτικούς όρους. «'Εγώ δέ νομίζω ότι ο Μάρξ μπορούσε νά λύσει ένα ιστορικό (!) ζήτημα, βασιζόμενος σ' αυτό τό όλότελα άφηρημένο κατασκευάσμα». . . «'Ο αυτόνομος καπιταλισμός αποτελεί όριο, πού είναι ιστορικά (!) ασύλληπτο». . . «'Η έντατικοποίηση τής εργασίας, πού μπορεί νά επιβληθεί στον εργάτη, έχει πολύ στενά όρια όχι μόνο έμπραχτα, αλλά καί λογικά». . . «'Η άδιάκοπη άνοδος τής παραγωγικότητας τής εργασίας δέν μπορεί νά μή έξασθενίσει τόν ίδιο τόν έξαναγκασμό για εργασία». .

'Ο παραλογισμός όλων αυτών των ισχυρισμών είναι έξόφθαλμος! Κανένας από τους αντιπάλους του Στρούβε δέν είπε ποτέ καί πουθενά ένα τέτοιο παραλογισμό, ότι δηλ. ένα ιστορικό ζήτημα μπορεί νά λυθεί με τή βοήθεια άφηρημένων κατασκευασμάτων. Σήμερα όμως ο ίδιος ο Στρούβε έθεσε ένα ζήτημα πού δέν είναι καθόλου ιστορικό, αλλά πέρα για πέρα άφηρημένο, καθαρά θεωρητικό ζήτημα, δηλαδή τό ζήτημα «σχετικά με την ιδανική κεφαλαιοκρατική κοινωνία» (57). Δέν είναι λοιπόν φανερό πως ο Στρούβε άπλως ξεφεύγει από τό ζήτημα; 'Εγώ, βέβαια, ούτε καν σκέφτομαι νά άρνηθώ ότι υπάρχουν πολυάριθμοι ιστορικοί καί πραχτικοί όροι (για νά μή αναφέρω καί τις έσωτερικές αντιφάσεις του καπιταλισμού), πού οδηγούν καί θά οδηγήσουν πολύ πιο γρήγορα στον άφανισμό του καπιταλισμού; παρά στή μετατροπή του σύγχρονου καπιταλισμού σε ιδανικό καπιταλι-

σμό. Στο καθαρά όμως θεωρητικό ζήτημα «σχετικά με την ιδανική κεφαλαιοκρατική κοινωνία» διατηρώ την προηγούμενη γνώμη μου, ότι δεν υπάρχουν κανενός είδους θεωρητικοί λόγοι να αρνιούμαστε τη δυνατότητα διευρυμένης αναπαραγωγής σε μία τέτοια κοινωνία.

13. «Οί κ. κ. Β. Β. και Ν. —ον τόνισαν τις αντιφάσεις και τα εμπόδια που υπάρχουν στην κεφαλαιοκρατική ανάπτυξη της Ρωσίας, τούς δείχνουν όμως τα σχήματα του Μάρξ και τούς λένε: τα κεφάλαια ανταλλάσσονται πάντοτε με κεφάλαια...» (στό άρθρο του Στρούβε που αναφέρθηκε, 62).

Αυτό έχει ειπωθεί με εξαιρετική δηκτικότητα. Κρίμα μόνο που τα πράγματα παρουσιάστηκαν τελείως λαθεμένα. Όποιος διαβάσει τα «Δοκίμια θεωρητικής οικονομίας» του κ. Β. Β. και την § XV του δεύτερου μέρους των «Δοκιμίων» του κ. Ν. —ον — θά δει πώς και οι δύο αυτοί συγγραφείς έχουν θέσει ακριβώς το αφηρημένο θεωρητικό ζήτημα της πραγματοποίησης, το ζήτημα της πραγματοποίησης του προϊόντος στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία γενικά. Αυτό είναι γεγονός. Είναι επίσης γεγονός ότι σε αντίθεση μ' αυτούς άλλοι συγγραφείς «θεώρησαν απαραίτητο να διευκρινίσουν *πριν απ' όλα* τα βασικά, *αφηρημένα θεωρητικά* σημεία της θεωρίας των αγορών» (όπως λέω στις πρώτες κιόλας σειρές του άρθρου μου στο «Ναούτσονογε Όμποζρένιγε»). Ο Τουγκάν-Μπαρράνσκι έγραψε για τη θεωρία της πραγματοποίησης στο κεφάλαιο του βιβλίου του σχετικά με τις κρίσεις που έχει τον υπότιτλο: «η θεωρία των αγορών». Ο Μπούλγκάκοφ βάζει στο βιβλίο του τον υπότιτλο: «θεωρητική μελέτη». Μπαίνει το έρωτημα, ποιός λοιπόν συγγέει τα αφηρημένα θεωρητικά και τα συγκεκριμένα ιστορικά ζητήματα, οί αντίπαλοι του Στρούβε ή ο ίδιος ο Στρούβε;

Στην ίδια σελίδα του άρθρου του ο Στρούβε παραθέτει τη θέση μου ότι η αναγκαιότητα της εξωτερικής αγοράς δεν άπορεί από τούς όρους της πραγματοποίησης, άλλ' από όρους ιστορικούς. «Όμως — αντιτείνει ο Στρούβε (πρόκειται για ένα πολύ χαρακτηριστικό «όμως») — ο Τουγκάν-Μπαρράνσκι, ο Μπούλγκάκοφ και ο Ίλιν διευκρίνισαν μόνο τούς αφηρημένους όρους της πραγματοποίησης, ενώ δέ διευκρίνισαν τούς ιστορικούς όρους» (σελ. 62). — «Όλοι οί συγγραφείς που αναφέρονται δέ διευκρίνισαν τούς ιστορικούς όρους, ακριβώς επειδή βάλθηκαν να μιλήσουν για αφηρημένα θεωρητικά και όχι για συγκεκριμένα ιστορικά ζητήματα. Στο βιβλίο μου: «Σχετικά με το ζήτημα της ανάπτυξης του καπιταλισμού στη Ρωσία» («Η έσωτερική αγορά

γιά τή μεγάλη βιομηχανία καί τό προτσές τῆς διαμόρφωσῆς τῆς στή Ρωσία»), πού τώρα (III. 1899) * ἔχει τελειώσει ἡ ἐκτύπωσή του, βάζω τό ζήτημα ὄχι τῆς θεωρίας τῶν ἀγορῶν, ἀλλά τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς γιά τό ρωσικό καπιταλισμό. Γι' αὐτό οἱ ἀφηρημένες ἀλήθειες τῆς θεωρίας παίζουν ἐκεῖ ρόλο μόνο καθοδηγητικῶν θέσεων, μόνο μέσων γιά τήν ἀνάλυση τῶν συγκεκριμένων στοιχείων.

14. Ὁ Στροῦβε «ὑποστηρίζει στό ἀκέραιο» τήν «ἄποψή» του γιά τή θεωρία τῶν «τρίτων προσώπων», πού διατύπωσε στίς «Κριτικές παρατηρήσεις». Ἐγώ μέ τή σειρά μου ὑποστηρίζω στό ἀκέραιο ὅσα εἶπα τότε πού βγῆκαν οἱ «Κριτικές παρατηρήσεις»⁴¹.

Στή σελ. 251 τῶν «Κριτικῶν παρατηρήσεων» ὁ Στροῦβε λέει πῶς ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ κ. Β. Β. «στηρίζεται σέ μιᾶ ὀλόκληρη ιδιότυπη θεωρία τῶν ἀγορῶν στή διαμορφωμένη κεφαλαιοκρατική κοινωνία». «Ἡ θεωρία αὕτη — παρατηρεῖ ὁ Στροῦβε — εἶναι σωστή, ἐφόσον διαπιστώνει τό γεγονός ὅτι ἡ ὑπεραξία δέν μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ μέ τήν κατανάλωση οὔτε τῶν κεφαλαιοκρατῶν, οὔτε τῶν ἐργατῶν, ἀλλά προϋποθέτει τήν κατανάλωση τρίτων». Μέ τά τρίτα αὐτά πρόσωπα ὁ Στροῦβε «ἐννοεῖ στή Ρωσία τούς ρώσους ἀγρότες καλλιεργητές» (σελ. 61 τοῦ ἄρθρου στό «Ναούτσονογε Ὀμποζρένιγε»).

Ἔτσι λοιπόν, ὁ κ. Β. Β. διατυπώνει μιᾶ ὀλόκληρη ιδιότυπη θεωρία τῶν ἀγορῶν στή διαμορφωμένη κεφαλαιοκρατική κοινωνία, καί σάν ἀπάντηση τοῦ προτάσσουν τούς ρώσους ἀγρότες καλλιεργητές! Μά δέν ἀποτελεῖ μήπως αὐτό σύγχυση τοῦ ἀφηρημένου θεωρητικοῦ ζητήματος τῆς πραγματοποίησης μέ τό συγκεκριμένο ἱστορικό ζήτημα τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία; Ἐπειτα, ἂν ὁ Στροῦβε θεωρεῖ τή θεωρία τοῦ κ. Β. Β. ἔστω καί ἐν μέρει σωστή — αὐτό σημαίνει ὅτι προσπερνάει τά βασικά θεωρητικά λάθη τοῦ κ. Β. Β. στό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης, προσπερνάει τή λαθεμένη ἄποψη ὅτι τάχα οἱ «δυσκολίες» τῆς κεφαλαιοκρατικῆς πραγματοποίησης περιορίζονται στήν ὑπεραξία ἢ συνδέονται εἰδικά μ' αὐτό τό μέρος τῆς ἀξίας τῶν προϊόντων — προσπερνάει τή λαθεμένη ἄποψη πού συνδέει τό ζήτημα τῆς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς μέ τό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης.

Ἡ ὑπόδειξη τοῦ Στροῦβε, ὅτι οἱ ρῶσοι ἀγρότες καλλιεργητές μέ τήν ἀποσύνθεσή τους δημιουργοῦν ἀγορά γιά τόν καπιταλισμό μας, εἶναι πέρα γιά πέρα ὀρθή (στό βιβλίο πού ἀνάφερα παραπάνω ἀποδείχνω λεπτομερειακά τή θέση αὕτη μέ τήν ἀνάλυ-

* Βλ. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 3ος. Ἡ Σύντ.

ση τῶν στοιχείων τῆς στατιστικῆς τῶν ζέμστβο). Ἡ θεωρητικὴ ὁμῶς θεμελίωση τῆς θέσης αὐτῆς δὲν ἔχει καμιά σχέση με τὴ θεωρία τῆς πραγματοποίησης τοῦ προϊόντος στὴν κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνία, ἀλλὰ με τὴ θεωρία τῆς διαμόρφωσης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας. Δὲν μπορούμε νὰ μὴ παρατηρήσουμε ἐπίσης ὅτι ἡ ὀνομασία «τρίτα πρόσωπα» ποῦ δίνεται στοὺς ἀγρότες εἶναι πολὺ ἀποτυχημένη καὶ μπορεῖ νὰ προκαλέσει παρανοήσεις. Ἄν οἱ ἀγρότες εἶναι «τρίτα πρόσωπα» γιὰ τὴν κεφαλαιοκρατικὴ βιομηχανία, τότε οἱ βιομήχανοι, μικροὶ καὶ μεγάλοι, οἱ ἐργοστασιάρχες καὶ οἱ ἐργάτες, εἶναι «τρίτα πρόσωπα» γιὰ τὴν κεφαλαιοκρατικὴ γεωργία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, οἱ ἀγρότες καλλιεργητὲς («τρίτα πρόσωπα») δημιουργοῦν ἀγορὰ γιὰ τὸν καπιταλισμὸ μόνον στὸ μέτρο ποῦ διασποῦνται στίς τάξεις τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας (ἀστικὴ τάξη τοῦ χωριοῦ καὶ προλεταριάτο τοῦ χωριοῦ), δηλ. μόνον στὸ μέτρο ποῦ παύουν νὰ εἶναι «τρίτα» πρόσωπα, καὶ γίνονται *δρῶντα* πρόσωπα στὸ σύστημα τοῦ καπιταλισμοῦ.

15. Ὁ Στροῦβε λέει: «Ὁ Μπουλγκάκοφ κάνει τὴ λεπτὴ παρατήρηση ὅτι δὲν μπορούμε νὰ διαπιστώσουμε καμιά θεμελιακὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν ἐσωτερικὴ καὶ στὴν ἐξωτερικὴ ἀγορὰ τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς». Συμμερίζομαι πέρα γιὰ πέρα αὐτὴ τὴν παρατήρηση: πράγματι, τὰ τελωνειακὰ ἢ τὰ πολιτικὰ σύνορα εἶναι πολὺ συχνὰ τελείως ἀκατάλληλα γιὰ τὸ χωρισμὸ τῆς «ἐσωτερικῆς» ἀπὸ τὴν «ἐξωτερικὴ» ἀγορὰ. Ὡστόσο, γιὰ τοὺς λόγους ποῦ μόλις ἀναφέρθηκαν, δὲν μπορῶ νὰ συμφωνήσω με τὸν Στροῦβε, πῶς «ἀπ' αὐτὸ ἀπορέει... ἡ θεωρία ποῦ ὑποστηρίζει τὴν ἀνάγκη τῆς ὑπαρξης τρίτων προσώπων». Ἀπ' αὐτὸ ἀπορέει ἄμεσα μόνον τὸ αἴτημα: ὅταν ἐξετάζουμε τὸ ζήτημα τοῦ καπιταλισμοῦ νὰ μὴ σταματᾶμε μπροστὰ στὸν πατροπαράδοτο χωρισμὸ σὲ ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ ἀγορὰ. Ὁ χωρισμὸς αὐτός, ἀβάσιμος ἀπὸ αὐστηρὰ θεωρητικὴ ἄποψη, εἶναι πολὺ λίγο κατὰλληλος γιὰ χώρες σάν τὴ Ρωσία. Θὰ μπορούσαμε νὰ τὸν ἀντικαταστήσουμε με ἕναν ἄλλο χωρισμὸ, διακρίνοντας λχ. τίς παρακάτω πλευρὲς στὸ προτσές τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ: 1) διαμόρφωση καὶ ἀνάπτυξη τῶν κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων μέσα στὰ ὄρια μιᾶς δοσμένης πέρα γιὰ πέρα κατοικημένης καὶ κατειλημμένης ἐδαφικῆς περιοχῆς· 2) ἐπέκταση τοῦ καπιταλισμοῦ σὲ ἄλλες ἐδαφικὲς περιοχὲς (ἐνμέρει τελείως μὴ κατειλημμένες καὶ ἐποικιζόμενες με ἐπὶ πλῆθος ἀπὸ μιὰ παλιὰ χώρα, ἐνμέρει κατειλημμένες ἀπὸ φυλὲς ποῦ βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὴν παγκόσμια ἀγορὰ καὶ ἀπὸ τὸν παγκόσμιον καπιταλισμὸ). Ἡ πρώτη

πλευρά του προτσές θά μπορούσε νά όνομασται ανάπτυξη του καπιταλισμού σέ βάθος, ή δεύτερη — ανάπτυξη του καπιταλισμού σέ πλάτος*. Ένας τέτοιος χωρισμός θ' άγκάλιαζε όλο τό προτσές τής ιστορικής ανάπτυξης του καπιταλισμού: από τή μιά μεριά, τήν ανάπτυξη του στίς παλιές χώρες, πού επί αιώνες επεξεργάζονταν τίς μορφές των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων, μαζί και τή μεγάλη μηχανική βιομηχανία· κι από τήν άλλη, τήν ισχυρή τάση του αναπτυγμένου καπιταλισμού νά έπεκταθει σέ άλλα έδάφη, νά έποικίσει και νά ξεχερσώσει νέες περιοχές του κόσμου, νά δημιουργήσει άποικίες, νά τραβήξει τίς άγριες φυλές στή δίνη του παγκόσμιου καπιταλισμού. Στή Ρωσία ή τελευταία αυτή τάση του καπιταλισμού έκδηλώθηκε πολύ άνάγλυφα και έξακολουθει νά εκδηλώνεται στίς άκρινές περιοχές μας, πού ή έποικισή τους προωθήθηκε σέ τόσο μεγάλο βαθμό στήν μετά τή μεταρύθμιση περίοδο, στήν κεφαλαιοκρατική περίοδο τής ρωσικής ιστορίας. Έ Η Νότια και ή Νοτιοανατολική Ευρωπαϊκή Ρωσία, ό Καύκασος, ή Μέση Άσία, ή Σιβηρία άποτελούν ένα είδος άποικίες του ρωσικού καπιταλισμού και του έξασφαλίζουν τεράστια ανάπτυξη όχι μόνο σέ βάθος, αλλά και σέ πλάτος.

Τέλος, ό προτεινόμενος χωρισμός είναι κατάλληλος, γιατί καθορίζει μέ σαφήνεια τή σφαίρα εκείνη των ζητημάτων στήν όποία περιορίζεται ή θεωρία τής πραγματοποίησης. Είναι φανερό πώς ή θεωρία αυτή έχει σχέση μόνο μέ τήν πρώτη πλευρά του προτσές, μόνο μέ τήν ανάπτυξη του καπιταλισμού σέ βάθος. Έ θεωρία τής πραγματοποίησης (δηλ. ή θεωρία πού εξηγεί τό προτσές τής αναπαραγωγής και τής κυκλοφορίας όλου του κοινωνικού κεφαλαίου) πρέπει άπαραίτητα νά παίρνει για τους συλλογισμούς της μιά κλειστή κεφαλαιοκρατική κοινωνία, δηλ. νά κάνει άφαίρεση από τό προτσές τής επέκτασης του καπιταλισμού σέ άλλες χώρες, από τό προτσές των έμπορευματικών ανταλλαγών τής μιάς χώρας μέ τήν άλλη, έπειδή τό προτσές αυτό δέν προσφέρει τίποτα για τή λύση του ζητήματος τής πραγματοποίησης κι άπλώς μετατοπίζει τό ζήτημα από μιά μόνη χώρα σέ μερικές χώρες. Είναι φανερό επίσης ότι ή άφηρημένη θεωρία τής πραγματοποίησης πρέπει νά παίρνει σαν προϋπόθεση μιάν ιδανικά αναπτυγμένη κεφαλαιοκρατική κοινωνία.

* Είναι αυτονόητο ότι στήν πραγματικότητα και οι δύο αυτές πλευρές του προτσές συμπλέκονται στενά και ό χωρισμός τους είναι άπλως μιά άφαίρεση, άπλως μιά μέθοδος διερεύνησης ενός σύνθετου προτσές. Τό βιβλίο μου πού άνάφερα παραπάνω τό έχω αφιερώσει άποκλειστικά στήν πρώτη πλευρά του προτσές· πρβλ. κεφ. VIII, ύποκεφ. V.

Μιλώντας για τή μαρξιστική φιλολογία, ό Στρούβε κάνει τήν παρακάτω γενική παρατήρηση: «Έξακολουθούν άκόμα νά κυριαρχούν τά όρθόδοξα άναμασήματα, δέν μπορούν όμως νά πνίξουν τό καινούργιο ρεύμα τής κριτικής, γιατί ή άληθινή δύναμη στά έπιστημονικά ζητήματα είναι πάντα μέ τό μέρος τής κριτικής και όχι τής πίστης». Όπως φαίνεται από τήν προηγούμενη άνάλυση, μάς δόθηκε ή εύκαιρία νά πειστούμε ότι τό «καινούργιο ρεύμα τής κριτικής» δέν άποτελεί έγγύηση ότι δέ θά έπαναληφθούν τά παλιά λάθη. Όχι, καλύτερα νά μείνουμε «ύπό τό έμβλημα τής όρθοδοξίας!» Άς μή πιστεύουμε πώς ή όρθοδοξία έπιτρέπει νά παραδεχόμαστε καλή τή πίστει τό καθετί, πώς ή όρθοδοξία άποκλείει τήν κριτική άνάπλαση και τήν παρατέρα άνάπτυξη, πώς έπιτρέπει νά συγκαλύπτονται τά ιστορικά ζητήματα μέ άφηρημένα σχήματα. Άν ύπάρχουν όρθόδοξοι μαθητές, πού έπесαν σ' αυτά τά πραγματικά βαριά άμαρτήματα, τό φταίξιμο βαρύνει όλοκληρωτικά αυτούς τούς μαθητές, και δέ βαρύνει διόλου τήν όρθοδοξία, πού τή διακρίνουν διαμετρικά αντίθετα γνωρίσματα.

*Γράφηκε τό πρώτο δεκαπενθήμερο
του Μάρτη του 1899*

*Δημοσιεύτηκε τόν Αύγουστο του 1899 στό περιοδικό
«Ναούτανγκε Όμποζρένγκε» τεύχος 8
Υπογραφή: Β. Ίλίν*

*Δημοσιεύεται
σύμφωνα μέ τό κείμενο
του περιοδικού*

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

*Karl Kautsky. Die Agrarfrage. Eine Uebersicht über die Tendenzen der modernen Landwirtschaft und die Agrarpolitik u. s. w. Stuttgart, Dietz, 1899**

Τό βιβλίον τοῦ Κάουτσκι ἀποτελεῖ — ὕστερα ἀπό τόν 3ο τόμον τοῦ «Κεφαλαίου» — τό πιό σημαντικό γεγονός στή νεότερη οἰκονομική φιλολογία. Ἀπό τό μαρξισμό ἔλειπε ὡς τώρα μιά ἐργασία πού νά ἐξετάζει συστηματικά τόν καπιταλισμό στή γεωργία. Ὁ Κάουτσκι κάλυψε τώρα αὐτό τό κενό μέ τό πρῶτο μέρος τοῦ ὀγκώδους (450 σελ.) βιβλίου του, πού τιτλοφορεῖται: «Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία» (σελ. 1-300). Στόν πρόλογο ὁ Κάουτσκι παρατηρεῖ πολύ σωστά πῶς σχετικά μέ τό ζήτημα τοῦ γεωργικοῦ καπιταλισμοῦ ἔχει συσσωρευθεῖ ἕνας «καταθλιπτικός» ὄγκος στατιστικοῦ καί περιγραφικοῦ οἰκονομικοῦ ὕλικου καί ἡ ἐπιταχτική ἀνάγκη πού προβάλλει εἶναι ν' ἀποκαλυφθοῦν «οἱ βασικές τάσεις» τῆς οἰκονομικῆς ἐξέλιξης στόν τομέα αὐτόν τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας, νά δειχτοῦν τά ποικιλόμορφα φαινόμενα τοῦ γεωργικοῦ καπιταλισμοῦ σάν «ἐπιμέρους ἐκδηλώσεις ἑνός γενικοῦ (ἐνιαίου) προτῆς» (eines Gesamtprozesses). Καί πραγματικά, τίς μορφές τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας καί τίς σχέσεις ἀνάμεσα στόν ἀγροτικό πληθυσμό στή σύγχρονη κοινωνία τίς διακρίνει μιά τόσο τεράστια ποικιλομορφία, πού μέ τή μεγαλύτερη εὐκολία μπορεῖ νά μαζέψει κανεῖς ἀπό μιά ὀποιαδήποτε ἐρευνα ἕνα σωρό ὑποδείξεις καί στοιχεῖα πού «ἐπιβεβαιώνουν» τίς ἀπόψεις ἑνός συγγραφέα. Μ' αὐτήν ἀκριβῶς τή μέθοδο σκαρώθηκαν πολλοί συλλογισμοί στό ναροντικιστικό μας τύπο, πού προσπαθεῖ νά ἀποδείξει τή ζωτικότητα τοῦ μικροῦ ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ ἢ ἀκόμα καί

* — *Κάρλ Κάουτσκι. Τό ἀγροτικό ζήτημα. Ἐπισκόπηση τῶν τάσεων τῆς σύγχρονης ἀγροτικῆς οἰκονομίας καί ἡ ἀγροτική πολιτική κτλ. Στουτγάρδη, ἔκδ. Ντίτς, 1899. Ἡ Σύντ.*

τήν ὑπεροχή του ἀπέναντι στή μεγάλη παραγωγή στή γεωργία. Τό διακριτικό γνώρισμα ὄλων αὐτῶν τῶν συλλογισμῶν εἶναι ὅτι σταχυολογοῦνται μεμονωμένα φαινόμενα, ἀναφέρονται μεμονωμένες περιπτώσεις καί δέν γίνονται κἀν προσπάθειες σύνδεσής τους μέ τή γενική εἰκόνα τοῦ ὄλου ἀγροτικοῦ καθεστῶτος τῶν κεφαλαιοκρατικῶν χωρῶν γενικά καί μέ τίς βασικές τάσεις ὄλης τῆς νεότερης ἐξέλιξης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς γεωργίας. Ὁ Κάουτσκι δέν πέφτει σ' αὐτό τό συνηθισμένο λάθος. Σάν ἄνθρωπος πού ἀσχολήθηκε 20 καί πάνω χρόνια μέ τό ζήτημα τοῦ καπιταλισμοῦ στή γεωργία, διαθέτει ἐξαιρετικά ἐκτεταμένο ὕλικό· ἰδιαίτερα, ὁ Κάουτσκι βασίζει τήν ἔρευνά του στά στοιχεῖα τῶν τελευταίων γεωργικῶν ἀπογραφῶν καί ἐρευνῶν στήν Ἀγγλία, στήν Ἀμερική, στή Γαλλία (1892) καί στή Γερμανία (1895). Ὡστόσο, δέ χάνεται ποτέ μέσα στό σωρό τῶν γεγονότων, ποτέ δέ χάνει ἀπό τά μάτια του τή σύνδεση καί τοῦ πιό μικροῦ φαινομένου μέ τή γενική διάρθρωση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς γεωργίας καί μέ τή γενική ἐξέλιξη τοῦ καπιταλισμοῦ.

Ὁ Κάουτσκι δέ βάζει μπροστά του ἕνα ὁποιοδήποτε μερικό ζήτημα, λχ. τό ζήτημα τῆς σχέσης τῆς μεγάλης καί τῆς μικρῆς παραγωγῆς στή γεωργία, ἀλλά τό γενικό ζήτημα ἂν τό κεφάλαιο καταχτᾷ τήν ἀγροτική οἰκονομία, ἂν μεταμορφώνει σ' αὐτήν τίς μορφές παραγωγῆς καί τίς μορφές ἰδιοχτησίας καί πῶς ἀκριβῶς συντελεῖται αὐτό τό προτσές. Ὁ Κάουτσκι, ἀναγνωρίζοντας πέρα γιά πέρα τό μεγάλο ρόλο τῶν προκεφαλαιοκρατικῶν καί μή κεφαλαιοκρατικῶν μορφῶν τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στή σύγχρονη κοινωνία καί τήν ἀνάγκη νά διευκρινιστεῖ ἡ σχέση αὐτῶν τῶν μορφῶν μέ τίς καθαρὰ κεφαλαιοκρατικές, ἀρχίζει τήν ἔρευνά του μέ μιὰ ἐξαιρετικά ζωντανή καί ἀκριβή περιγραφή τοῦ πατριαρχικοῦ ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ καί τῆς γεωργίας τῆς φεουδαρχικῆς ἐποχῆς. Ἀφοῦ καθορίσει ἔτσι τίς ἀφετηρίες τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ στή γεωργία, περνάει στήν περιγραφή τῆς «σύγχρονης γεωργίας». Στήν ἀρχή δίνει τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῆς «σύγχρονης γεωργίας» ἀπό τήν τεχνική της πλευρά (σύστημα ἀμειψισπορᾶς, καταμερισμός τῆς ἐργασίας, μηχανές, λιπάσματα, βακτηριολογία), καί μπροστά στόν ἀναγνώστη προβάλλει μιὰ ζωντανή εἰκόνα τῆς γιγάντιας ἀνατροπῆς πού ἐπέφερε ὁ καπιταλισμός μέσα σέ μερικές δεκαετίες, μετατρέποντας τήν ἀγροτική οἰκονομία ἀπό ρουτινιέριο χειροτεχνικό ἐπάγγελμα σέ ἐπιστήμη. Παρακάτω γίνεται ἀνάλυση τοῦ «κεφαλαιοκρατικοῦ χαρακτήρα τῆς σύγχρονης ἀγροτικῆς οἰκονομίας», μιὰ σύντομη κι ἐκλαϊκευτική, ἀλλά πάρα πολύ ἀκριβῆς καί ἀριστο-

τεχνική έκθεση τής θεωρίας του Μάρξ για τό κέρδος και τή γαιο-
πρόσοδο. Ο Κάουτσκι δείχνει ότι τό σύστημα τών φάρμερ και
τό σύστημα τών ύποθηκών δέν αποτελοῦν παρά δυό διαφορετι-
κές μορφές ενός και του ἴδιου προτσές, πού τόχει σημειώσει ὁ
Μάρξ, του προτσές του χωρισμοῦ τών ἐπιχειρηματιῶν τής ἀγρο-
τικῆς οἰκονομίας ἀπό τούς ἰδιοχτῆτες γῆς. Σέ συνέχεια ἐξετάζε-
ται ἡ σχέση τής μεγάλης και τής μικρῆς παραγωγῆς, κι ἐδῶ ἀπο-
δείχεται πώς ἡ τεχνική ὑπεροχή τής πρώτης ἀπέναντι στή δεύ-
τερη εἶναι ἀναμφισβήτητη. Ο Κάουτσκι ἀποδείχνει ἐμπεριστα-
τωμένα αὐτή τή θέση και διευκρινίζει λεπτομερειακά τό γεγονός,
ὅτι ἡ σταθερότητα τής μικρῆς παραγωγῆς στή γεωργία δέν εἶναι
καθόλου ἀποτέλεσμα ενός ὀρθολογιστικοῦ χαρακτήρα τής τε-
χνικῆς της, ἀλλά εἶναι ἀποτέλεσμα του γεγονότος ὅτι οἱ μικρο-
αγρότες τσακίζονται στή δουλειά περισσότερο ἀπό τούς μισθω-
τούς ἐργάτες και κατεβάζουν τό ἐπίπεδο τών ἀναγκῶν τους χα-
μηλότερα ἀπό τό ἐπίπεδο τών ἀναγκῶν και τής ζωῆς τών τελευ-
ταίων. Τά στοιχεῖα πού παραθέτει ὁ Κάουτσκι γιά ἐπιβεβαίω-
ση αὐτοῦ του γεγονότος εἶναι πάρα πολύ ἐνδιαφέροντα και ἐκ-
φραστικά. Ἡ ἐξέταση του ζητήματος τών συνεταιρισμῶν στήν
ἀγροτική οἰκονομία ὀδηγεῖ τόν Κάουτσκι στό συμπέρασμα ὅτι
οἱ συνεταιρισμοί ἐκφράζουν ἀναμφισβήτητη πρόοδο, μά ὥστόσο
δέν αποτελοῦν πέρασμα στήν κοινοτική παραγωγή, ἀλλά πέρα-
σμα στόν καπιταλισμό· οἱ συνεταιρισμοί δέν ἐλαττώνουν, ἀλ-
λά ἐνισχύουν τήν ὑπεροχή τής μεγάλης παραγωγῆς στή γεω-
ργία ἀπέναντι στή μικρή. Εἶναι παράλογο νά περιμένει κανεῖς ὅτι
στή σύγχρονη κοινωνία ὁ ἀγρότης μπορεῖ νά περάσει στήν κοι-
νοτική παραγωγή. Συνήθως ἐπικαλοῦνται τά στοιχεῖα τής στα-
τιστικῆς, πού δέ δείχνει ἐκτόπιση τής μικρῆς γεωργίας ἀπό τή
μεγάλη, τά στοιχεῖα ὅμως αὐτά μᾶς λένε ἀπλῶς πώς τό προτσές
ἀνάπτυξης του καπιταλισμοῦ στή γεωργία εἶναι πολύ πιό περί-
πλοκο ἀπ' ὅ,τι στή βιομηχανία. Καί σ' αὐτή τήν τελευταία ἡ
βασική τάση ἀνάπτυξης περιπλέκεται συχνά μέ φαινόμενα σάν
τήν ἐξάπλωση τής κεφαλαιοκρατικῆς δουλειᾶς στό σπίτι κτλ.
Στή γεωργία ὅμως ἡ ἐκτόπιση τής μικρῆς παραγωγῆς ἐμποδίζε-
ται προπαντός ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τής γῆς εἶναι πε-
ριορισμένη· ἡ ἀγορά μικρῶν χτημάτων γιά τό σχηματισμό ενός
μεγάλου δέν εἶναι καθόλου, μά καθόλου εὐκόλη· σέ συνθήκες
ἐντατικοποίησης τής γεωργίας ἡ ἐλάττωση τής ἐπιφάνειας του
νοικοκυριοῦ συνοδεύεται ὀρισμένες φορές μέ αὐξηση τής πο-
σότητος τών παραγόμενων προϊόντων (γι' αὐτό ἡ στατιστική πού
χρησιμοποιεῖ ἀποκλειστικά και μόνο στοιχεῖα πού ἀφοροῦν

τήν ἐπιφάνεια τῶν νοικοκυριῶν ἔχει μικρὴ ἀποδειχτική σημασία). Ἡ συγκέντρωση τῆς παραγωγῆς συντελεῖται μὲ τὴν ἀγορὰ πολλῶν χτημάτων ἀπομέρους ἑνὸς ἰδιοχτήτη. Τὰ λατιφούντια πού σχηματίζονται μ' αὐτό τὸν τρόπο χρησιμεύουν σάν βάση γιὰ μιὰ ἀπὸ τίς ἀνώτερες μορφές τῆς μεγάλης κεφαλαιοκρατικῆς γεωργίας. Τέλος, γιὰ τὴ μεγάλη γαιοκτησία οὔτε καὶ θὰ συνέφερε ἡ ὀλοκληρωτικὴ ἐκτόπιση τῆς μικρῆς: ἡ τελευταία τῆς προμηθεύει ἐργατικά χέρια! Γι' αὐτό συχνὰ οἱ γαιοχτήμονες καὶ οἱ κεφαλαιοκράτες φροντίζουν νὰ ἐκδίδονται νόμοι πού ὑποστηρίζουν τεχνητὰ τοὺς μικροὺς ἀγρότες. Ἡ μικρὴ γεωργικὴ παραγωγή ἀποχτáει σταθερότητα, ὅταν πάψει νὰ εἶναι ἀνταγωνιστὴς τῆς μεγάλης, ὅταν μετατρέπεται σὲ προμηθευτὴ ἐργατικῆς δύναμης γι' αὐτήν. Οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στοὺς μεγάλους καὶ στοὺς μικροὺς ἰδιοχτήτες γῆς πλησιάζουν ὀλοένα καὶ περισσότερο πρὸς τίς σχέσεις ἀνάμεσα στοὺς κεφαλαιοκράτες καὶ στοὺς προλετάρους. Ὁ Κάουτσκι ἀφιερώνει στὸ προτσές τῆς «προλεταριοποίησης τῆς ἀγροτιᾶς» ἓνα ξεχωριστό κεφάλαιο, πλούσιο σὲ στοιχεῖα — ἰδιαίτερα σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῶν «ἐπικουρικῶν ἀσχολιῶν» τῶν ἀγροτῶν, δηλ. τῶν διάφορων μορφῶν μισθωτῆς ἐργασίας.

Ἄφου ξεκαθαρίζει τὰ βασικά χαρακτηριστικά τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ στὴ γεωργία, ὁ Κάουτσκι περνáει στὴν ἀποδείξη τοῦ ἱστορικὰ παροδικοῦ χαρακτήρα αὐτοῦ τοῦ συστήματος κοινωνικῆς οἰκονομίας. Ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσεται ὁ καπιταλισμὸς τόσο πιὸ μεγάλες δυσκολίες συναντáει ἡ ἄσκηση τῆς ἐμπορικῆς (ἐμπορευματικῆς) γεωργίας. Τὸ μονοπώλιο τῆς γαιοκτησίας (ἢ γαιοπρόσοδος), τὸ δικαίωμα τῆς κληρονομιάς, τὰ πρωτοτοκεῖα⁴² ἐμποδίζουν τὴν ὀρθολογιστικὴ ὀργάνωση τῆς γεωργίας. Οἱ πόλεις ὄλο καὶ περισσότερο ἐκμεταλλεύονται τὰ χωριά, ἀφαιρῶντας τίς καλύτερες ἐργατικὲς δυνάμεις ἀπὸ τοὺς ἀγρότες νοικοκυρέους, ἀπομυζῶντας ὀλοένα καὶ μεγαλύτερη μερίδα τοῦ πλοῦτου, τοῦ παραγόμενου ἀπὸ τὸν ἀγροτικὸ πληθυσμὸ, πού ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ γεγονότος χάνει τὴ δυνατότητα νὰ ξαναδίνει στὸ ἔδαφος ὅ,τι ἀφαιρεῖται ἀπ' αὐτό. Ὁ Κάουτσκι, ἀφου στέκεται πολὺ λεπτομερειακὰ στὴν ἐρήμωση τοῦ χωριοῦ, ἀναγνωρίζει ἀπόλυτα πὼς ἀπὸ ἔλλειψη ἐργατῶν λιγότερο ἀπ' ὅλα ὑποφέρουν τὰ μεσαῖα ἀγροτικὰ νοικοκυριά, προσθέτει ὁμως ἀμέσως, πὼς οἱ «καλοὶ πολῖτες» (ἡμεῖς μπορούμε ἐπίσης νὰ ποῦμε: καὶ οἱ ρῶσοι ναρόντικοι) μάταια θριαμβολογοῦν ἀπ' ἀφορμὴ τὸ γεγονός αὐτό, μάταια προσπαθοῦν νὰ δοῦν σ' αὐτό τὴν ἐνάρξη μιᾶς ἀναγέννησης τῆς ἀγροτιᾶς, πού ἀποδείχνει τὴ θεωρία

του Μάρξ ανεφάρμοστη στή γεωργία. Ἐάν ἡ ἀγροτιά ὑποφέρει ἀπό ἔλλειψη μισθωτῶν ἐργατῶν λιγότερο ἀπό τίς ἄλλες γεωργικές τάξεις, ὑποφέρει ὥστόσο πολύ περισσότερο ἀπό τήν τοκογλυφία, ἀπό τό ζυγό τῶν δοσιμάτων, ἀπό τήν ἔλλειψη ὀρθολογιστικῆς ὀργάνωσης τοῦ νοικοκυριοῦ της, ἀπό τήν ἐξάντληση τοῦ ἐδάφους, ἀπό τήν ὑπερβολική δουλειά καί ἀπό τήν ἀνεπαρκῆ κατανάλωση. Ὁλοφάνερη ἀναίρεση τῆς ἀποψῆς τῶν αἰσιόδοξων μικροαστῶν οἰκονομολόγων ἀποτελεῖ τό γεγονός ὅτι ὄχι μόνο οἱ ἐργάτες γῆς, ἀλλά καί τά παιδιά τῶν χωρικῶν. . . φεύγουν γιά τίς πόλεις! Ἰδιαίτερα δμως μεγάλες μεταβολές ἐπέφερε στίς συνθήκες τῆς εὐρωπαϊκῆς γεωργίας ὁ συναγωνισμός τῶν φτηνῶν σιτηρῶν πού εἰσάγονται ἀπό τήν Ἀμερική, τήν Ἀργεντινή, τίς Ἰνδίες, τή Ρωσία κτλ. Ὁ Κάουτски ἐξετάζει λεπτομερειακά τή σημασία τοῦ γεγονότος αὐτοῦ, τοῦ ὀφειλόμενου στήν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας, πού ἀναζητᾷ ἀγορές. Περιγράφει τήν πτώση τῆς παραγωγῆς δημητριακῶν στήν Εὐρώπη κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση αὐτοῦ τοῦ συναγωνισμοῦ, τή μείωση τῆς γαιοπροσόδου καί στέκεται πολύ λεπτομερειακά στήν «ἐκβιομηχάνιση τῆς γεωργίας», πού ἐκδηλώνεται, ἀπό τή μιὰ μεριά, μέ τή μισθωτή βιομηχανική ἐργασία τῶν μικρῶν ἀγροτῶν, καί ἀπό τήν ἄλλη, μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανικῆς ἐπεξεργασίας τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων (οἶνοπνευματοποιία, ζαχαροποιία κτλ.), ἀκόμα καί μέ τήν ἐκτόπιση ὀρισμένων κλάδων τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας ἀπό τή βιομηχανία ἐπεξεργασίας. Οἱ αἰσιόδοξοι οἰκονομολόγοι, λέει ὁ Κάουτски, ἄδικα νομίζουν ὅτι οἱ μεταβολές αὐτές στήν εὐρωπαϊκή γεωργία μποροῦν νά τή σώσουν ἀπό τήν κρίση: ἡ κρίση πλαταίνει ὀλοένα καί περισσότερο καί μπορεῖ νά τερματιστεῖ μόνο μέ τή γενική κρίση ὄλου τοῦ καπιταλισμοῦ. Αὐτό, βέβαια, δέ δίνει καθόλου τό δικαίωμα νά μιλάμε γιά ἀφανισμό τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ὥστόσο ὁ συντηρητικός της χαρακτήρας ἀνήκει στό παρελθόν· ἡ ἀγροτική οἰκονομία ἔχει περιέλθει σέ κατάσταση ἀδιάκοπου μετασχηματισμοῦ, κατάσταση πού χαρακτηρίζει γενικά τόν κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγῆς. «Σημαντική ἔκταση γῆς, πού πιάνεται ἀπό τή μεγάλη ἀγροτική παραγωγή μέ τόν διαρκῶς ἀναπτυσσόμενο κεφαλαιοκρατικό της χαρακτήρα· αὐξηση τοῦ ἐνοικίου γιά τή γῆ καί τῶν ὑποθηκῶν· ἐκβιομηχάνιση τῆς γεωργίας — νά ποιά εἶναι τά στοιχεῖα πού προετοιμάζουν τό ἔδαφος γιά τήν κοινωνικοποίηση τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς. . .». Θά ἦταν παράλογο νά νομίζουμε, λέει καταλήγοντας ὁ Κάουτски, πῶς στήν κοινωνία τό ἕνα μέρος ἀναπτύσσεται πρὸς τή μιὰ κατεύθυνση καί τό ἄλλο πρὸς

τήν αντίθετη. Στήν πραγματικότητα «ή κοινωνική εξέλιξη στήν άγροτική οίκονομία άκολουθεϊ τήν ίδια κατεύθυνση μέ τή βιομηχανία».

Έφαρμόζοντας τά άποτελέσματα τής θεωρητικής του άναλύσης στά ζητήματα τής άγροτικής πολιτικής, ό Κάουτσκι έκφράζεται, φυσικά, ένάντια σέ κάθε προσπάθεια ύποστήριξης καί «διάσωσης» τού άγροτικού νοικοκυριού. Ούτε καν πρέπει νά σκεφτόμαστε, λέει ό Κάουτσκι, πώς ή άγροτική κοινότητα μπορεϊ νά περάσει στή μεγάλη κοινοτική γεωργία (σελ. 338, παράγραφος: «Der Dorfkommunismus»*. Πρβλ. σελ. 339). «Η προστασία τής άγροτιάς (Der Bauernschutz) δέ σημαίνει προστασία τού προσώπου τού άγρότη (κανένας, βέβαια, δέν αντιτίθεται σέ μία τέτοια προστασία), αλλά προστασία τής ιδιοκτησίας τού άγρότη. Στο μεταξύ όμως, ίσα-ίσα ή ιδιοκτησία τού άγρότη είναι ή κύρια αίτια τής έξαθλίωσης καί τής ταπείνωσής του. Οί μισθωτοί έργάτες στή γεωργία άπό τώρα κιόλας βρίσκονται συχνά σέ καλύτερη κατάσταση άπό τούς μικροαγρότες. Η προστασία τής άγροτιάς δέν είναι προστασία τής άγροτιάς άπό τήν άθλιότητα, αλλά προστασία τών άλυσίδων πού κρατούν δεμένο τόν άγρότη στήν άθλιότητά του» (σελ. 320). Μόλις τώρα αρχίζει τό προτσές τού ριζικού μετασχηματισμού όλης τής άγροτικής οίκονομίας άπό τόν καπιταλισμό, μά τό προτσές αυτό προχωρεϊ γοργά, προκαλώντας τή μετατροπή τού άγρότη σέ μισθωτό έργάτη καί τήν έντατική φυγή τού πληθυσμού άπό τά χωριά. Οί άπόπειρες νά παρεμποδιστεϊ αυτό τό προτσές θά ήταν αντιδραστικές καί έπιζήμιες: όσο βαριές κι αν είναι οί συνέπειες αυτού τού προτσές στή σύγχρονη κοινωνία, οί συνέπειες τής παρεμπόδισής του θά ήταν ακόμα χειρότερες καί θά έφερναν τόν εργαζόμενο πληθυσμό σέ ακόμα πιό άπελπιστική καί άδιέξοδη κατάσταση. Στή σύγχρονη κοινωνία ή προοδευτική δράση μπορεϊ νά τείνει μόνο στό νά έξασθενίσει τίς βλαβερές συνέπειες πού έχει γιά τόν πληθυσμό ή κεφαλαιοκρατική πρόοδος, στό νά δυναμώσει τή συνειδητότητα τού πληθυσμού αυτού καί τήν ικανότητά του γιά συλλογική αυτοάμυνα. Γι' αυτό ό Κάουτσκι επιμένει στήν έξασφάλιση τής έλευθερίας μετακίνησης κτλ., στήν κατάργηση όλων τών ύπολειμμάτων τής φεουδαρχίας στήν άγροτική οίκονομία (λογουχάρη, τών Gesindeordnungen**, πού

* — «Ο κομμουνισμός τού χωριού». Η Σύντ.

** — νομοθετημάτων πού ρυθμίζουν τίς άμοιβαίες σχέσεις τών γαιοκτημόνων καί τών δουλοπάροικων άγροτών. Η Σύντ.

βάζουν τούς ἐργάτες γῆς σέ κατάσταση προσωπικῆς ἐξάρτησης, σέ μισοδουλοπαροικιακὴ κατάσταση), στήν ἀπαγόρευση τῆς δουλειᾶς τῶν παιδιῶν κάτω ἀπὸ 14 χρονῶν, στήν καθιέρωση τῆς 8ωρης ἐργάσιμης μέρας, στή συγκρότηση αὐστηρῆς ὑγειονομικῆς ἀστυνομίας, πού νά ἔχει τὴν ἐπίβλεψη γιὰ τίς συνθήκες τῶν κατοικιῶν τῶν ἐργατῶν, κτλ. κτλ.

Ἄς ἐλπίσουμε, πὼς τὸ βιβλίον τοῦ Κάουτски θά βγεῖ καί σέ ρωσικὴ μετάφραση⁴³.

*Γράφηκε τὸ Μάρτη,
νωρίτερα ἀπὸ τίς 21 (2 τοῦ Ἀπρίλη) 1899*

*Δημοσιεύτηκε τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1899
στὸ περιοδικὸ «Νατσάλο» τεύχος 4
Ἑπογραφή: Βλ. Ἰλίν*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μὲ τὸ
κείμενον τοῦ περιοδικοῦ*

8 Ἄπαντα Λένιν. Τόμος 4.

Ο ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

(ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΚΑΟΥΤΣΚΙ
ΚΑΙ ΤΟ ΑΡΘΡΟ ΤΟΥ κ. ΜΠΟΥΛΓΚΑΚΟΦ)⁴⁴

*Γράφτηκε ανάμεσα στις 4 (16) του 'Απρίλη
καί στις 9 (21) του Μάη 1899*

*Δημοσιεύτηκε τό Γενάρη-Φλεβάρη
του 1900 στο περιοδικό «Ζίζν»*

*Υπογραφή: Βλ. 'Ιλί ν και
Β λ α δ. 'Ι λ ί ν*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο του περιοδικού*

ЖИЗНЬ

ЛІТЕРАТУРНИЙ
НАУЧНИЙ
ПОЛІТИЧЕСКИЙ
ЖУРНАЛЪ

Томъ I.
ЯНВАРЬ.

Дворецъ Дима. Рождественскій рассказъ изъ жизни дѣтей, М. Горина.
Сидокъ. Рассказъ А. Гуревича.
Могла его предков. (Переводъ съ англійскаго). Рассказъ Р. Киплинга.
Изъ пресвитеріальнаго вѣща (Переводъ съ нѣмецкаго). Рассказъ В. Стефанова.
О психологическомъ изученіи метафизическихъ иллюзій. Статья И. Валинина.
Капитализма въ сельскомъ хозяйствѣ. Статья Вл. Ильина.
Большая кровь. Романъ И. Бранцовича.
Контрасты. (Пер. съ англ. Э. Журавской). Романъ Ричарда Уайтинга.
Микелѣ-Анжело Буониррети. Статья П. Го.
Въ защиту ортодокси. Статья П. Меслова.
Старый палецъ. Стихотвореніе Ал. Богданова.

См. на оборотѣ

1900 г.

Τό ἐξώφυλλο τοῦ περιοδικοῦ «Ζίζν»,
στό ὁποῖο δημοσιεύτηκε τό ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν
«Ὁ καπιταλισμός στήν ἀγροτική οἰκονομία». — 1900

Σμίκρυνση

ΑΡΘΡΟ ΠΡΩΤΟ

Στό τεύχος 1-2 του «Νατσάλο» (μέρος II, σελ. 1-21) δημοσιεύτηκε τό άρθρο του κ. Σ. Μπουλγκάκοφ «Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐξέλιξης τῆς γεωργίας», ἀφιερωμένο στήν κριτική του ἔργου του Κάουτσκι γιά τό ἀγροτικό ζήτημα. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ λέει πολύ σωστά ὅτι «τό βιβλίον του Κάουτσκι ἀποτελεῖ μιά ὀλοκληρωμένη κοσμοαντίληψη», ὅτι ἔχει μεγάλη σημασία, τόσο ἀπό θεωρητική ὅσο καί ἀπό πραχτική ἀποψη. Εἶναι ἴσως ἡ πρώτη συστηματική καί ἐπιστημονική ἔρευνα αὐτοῦ του ζητήματος πού προκάλεσε κι ἐξακολουθεῖ νά προκαλεῖ ζωνρές συζητήσεις σ' ὅλες τίς χώρες, ἀκόμα κι ἀνάμεσα σέ συγγραφεῖς πού στίς γενικές τους ἀντιλήψεις εἶναι ἀλληλέγγυοι καί θεωροῦν τούς ἑαυτούς τους μαρξιστές. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ «περιορίζεται σέ μιά ἀρνητική κριτική», στήν κριτική «ὀρισμένων θέσεων του βιβλίου του Κάουτσκι» (πού τό ἐκθέτει γιά τούς ἀναγνώστες του «Νατσάλο» «σύντομα» — πάρα πολύ σύντομα καί μέ πολλές ἀνακρίβειες, ὅπως θά δοῦμε). «Ἀργότερα» ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἐλπίζει «νά δώσει μιά συστηματική ἐκθεση του ζητήματος τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐξέλιξης τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας» κι ἔτσι νά ἀντιπαραθέσει στόν Κάουτσκι «μιά ἐπίσης ὀλοκληρωμένη κοσμοαντίληψη».

Δέν ἀμφιβάλλουμε ὅτι καί στή Ρωσία τό βιβλίον του Κάουτσκι θά προκαλέσει ὄχι καί λίγες συζητήσεις ἀνάμεσα στους μαρξιστές, ὅτι καί στή Ρωσία ἄλλοι ἀπ' αὐτούς θά ταχθοῦν ἐναντία καί ἄλλοι ὑπέρ του Κάουτσκι. Πάντως ὁ συντάχτης αὐτῶν τῶν γραμμῶν διαφωνεῖ κατηγορηματικότερα μέ τή γνώμη του κ. Μπουλγκάκοφ, μέ τήν ἀξιολόγηση πού κάνει γιά τό βιβλίον του Κάουτσκι. Ἡ ἀξιολόγηση — παρά τό γεγονός ὅτι ὁ κ. Μπουλγκάκοφ θεωρεῖ τό βιβλίον «Die Agrarfrage»* «ἐξαίρετο ἔργο»,

* — «Τό ἀγροτικό ζήτημα». Ἡ Σύντ.

— σέ καταπλήσσει μέ τή δριμύτητά της καί τόν ασυνήθιστο τόνο της γιά πολεμική ανάμεσα σέ συγγραφείς συγγενούς κατεύθυνσης. Ὅριστε μερικά δείγματα τῶν ἐκφράσεων τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ: «ἔξαιρετικά ἐπιπόλαιο». . . «τόσο λίγη ἀληθινή γεωπονία ὅσο καί ἀληθινή οἰκονομολογία». . . «σοβαρά ἐπιστημονικά προβλήματα ὁ Κάουτσκι τά ἀντιπαρέρχεται μέ ἀπλή φρασεολογία» (ὑπογραμμισμένο ἀπό τόν κ. Μπουλγκάκοφ!!) κτλ. κτλ. Ἄς ἐξετάσουμε λοιπόν ἀπό κοντά τίς ἐκφράσεις τοῦ αὐστηροῦ κριτικοῦ, ἐνημερώνοντας ταυτόχρονα τόν ἀναγνώστη σχετικά μέ τό βιβλίον τοῦ Κάουτσκι.

I

Πρὶν ἀκόμα καταπιαστῆ με τόν Κάουτσκι, ὁ κ. Μπουλγκάκοφ τά βάζει παρεμπιπτόντως μέ τόν Μάρξ. Ἐννοεῖται πῶς ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ὑπογραμμίζει τίς τεράστιες ὑπηρεσίες τοῦ μεγάλου οἰκονομολόγου, ὅμως παρατηρεῖ ὅτι στόν Μάρξ βρίσκουμε «ἐνμέρει» ἀκόμα καί «λαθεμένες ἀντιλήψεις. . . πού τίς ἔχει ἤδη ἄρκετά ἀνασκευάσει ἡ ἱστορία». «Σ' αὐτές ἀνήκει, λογουχάρη, ἡ ἀντίληψη πῶς καί στή γεωργία, ὅπως γίνεται καί στή βιομηχανία ἐπεξεργασίας, τό μεταβλητό κεφάλαιο μειώνεται σέ σχέση μέ τό σταθερό, ἔτσι πού ἡ ὀργανική σύνθεση τοῦ γεωργικοῦ κεφαλαίου ἀνεβαίνει συνεχῶς». Ποιός κάνει λάθος ἐδῶ, ὁ Μάρξ ἢ ὁ κ. Μπουλγκάκοφ; Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἔχει ὑπόψη του τό γεγονός ὅτι στή γεωργία ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς καί ἡ αὔξηση τῆς ἐντατικότητος τοῦ νοικοκυριοῦ ὀδηγεῖ συχνά στήν αὔξηση τῆς ποσότητος ἐργασίας πού ἀπαιτεῖται γιά τήν καλλιέργεια μιᾶς δοσμένης ἐπιφάνειας. Αὐτό εἶναι ἀναμφισβήτητο, ὅμως ὑπάρχει μεγάλη ἀπόσταση ἀνάμεσα σ' αὐτό καί στήν ἄρνηση τῆς θεωρίας τῆς ἐλάττωσης τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου σέ σχέση μέ τό σταθερό, σέ ἀναλογία μέ τό σταθερό. Ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ ὑπο-

στηρίζει ἀπλῶς ὅτι ἡ σχέση $\frac{\mu}{\sigma}$ (μ = μεταβλητό κεφάλαιο, σ = σταθερό κεφάλαιο) ἔχει γενικά τήν τάση νά ἐλαττώνεται, ἔστω καί ἂν τό μ αὐξάνει κατά μονάδα ἐπιφάνειας — μήπως αὐτό ἀναιρεῖ τή θεωρία τοῦ Μάρξ, ὅταν ταυτόχρονα τό σ αὐξάνει ἀκόμα γρηγορότερα; Στήν ἀγροτική οἰκονομία τῶν κεφαλαιοκρατικῶν χωρῶν, ἂν τήν πάρουμε σάν σύνολο, παρατηροῦμε ἐλάττωση τοῦ μ καί αὔξηση τοῦ σ . Ὁ ἀγροτικός πληθυσμός καί ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν γῆς ἐλαττώνεται καί στή Γερμανία, καί στή Γαλλία, καί στήν Ἀγγλία, ἐνῶ ὁ ἀριθμός τῶν μηχανῶν πού χρησιμο-

ποιούνται στην αγροτική οικονομία αυξάνει. Στη Γερμανία, λογουχάρη, ο αγροτικός πληθυσμός από το 1882 ως το 1895 ελαττώθηκε από 19,2 εκατομ. σε 18,5 (ο αριθμός των μισθωτών εργατών γης από 5,9 εκατομ. σε 5,6), ενώ ο αριθμός των μηχανών που χρησιμοποιούνται στην αγροτική οικονομία αυξήθηκε από 458 369 σε 913 391*· ο αριθμός των ατμοκίνητων μηχανών που χρησιμοποιούνται στην αγροτική οικονομία ανέβηκε από 2731 (τό 1879) σε 12 856 (τό 1897)· ταυτόχρονα ο αριθμός των ατμοίπων αυξήθηκε ακόμα περισσότερο. Ο αριθμός των μεγάλων κερασφόρων ζώων ανέβηκε από 15,8 εκατομ. σε 17,5 και των γουρουνιών από 9,2 σε 12,2 (1883 και 1892). Στη Γαλλία ο αγροτικός πληθυσμός ελαττώθηκε από 6,9 εκατομ. άτομα («μέ αυτοτελές νοικοκυριό») τό 1882 σε 6,6 εκατομ. τό 1892, ενώ ο αριθμός των αγροτικών μηχανών αυξήθηκε ως εξής: τό 1862 — 132 784· τό 1882 — 278 896· τό 1892 — 355 795· ο αριθμός των κερασφόρων ζώων: 12,0—13,0—13,7 εκατομ., των αλόγων—2,91—2,84—2,79 εκατομ. (ή ελάττωση του αριθμού των αλόγων στα χρόνια 1882—1892 είναι λιγότερο σημαντική από την ελάττωση του αγροτικού πληθυσμού). Έτσι λοιπόν, σχετικά με τις σύγχρονες κεφαλαιοκρατικές χώρες γενικά ή ιστορία επιβεβαίωσε ότι ο νόμος του Μάρξ ισχύει και για τη γεωργία και δεν τον ανάιρεσε καθόλου. Το λάθος του κ. Μπουλγκάκοφ είναι ότι βιάστηκε πολύ ν' αναγάγει σε γενικούς οικονομικούς νόμους όρισμένα γεωπονικά δεδομένα, χωρίς να καλοξετάσει τη σημασία τους. Υπογραμμίζουμε τό «γενικούς», επειδή ούτε ο Μάρξ ούτε οι μαθητές του δεν είδαν ποτέ διαφορετικά αυτόν τό νόμο, παρά σάν νόμο των γενικών τάσεων του καπιταλισμού, και καθόλου σάν νόμο όλων των μεμονωμένων περιπτώσεων. Άκόμα και σχετικά με τή βιομηχανία ο ίδιος ο Μάρξ έχει τονίσει πώς τις περιόδους των τεχνικών μετασχηματισμών (όταν ή σχέση $\frac{\mu}{\sigma}$ ελαττώνεται) τις διαδέχονται περίοδοι προόδου πάνω στη δοσμένη τεχνική βάση (όταν ή σχέση $\frac{\mu}{\sigma}$ μένει αμετάβλητη και σε όρισμένες περιπτώσεις μπορεί και νά μεγαλώνει). Στην ιστορία τής βιομηχανίας των κεφαλαιοκρατικών χωρών συναντούμε περιπτώσεις πού ο νόμος αυτός παραβιάζεται για όλόκληρους κλά-

* Υπολογίστηκαν μαζί διάφορες μηχανές. Όλοι οι αριθμοί, όταν δεν υπάρχουν ιδιαίτερες παραπομπές, είναι παρμένοι από τό βιβλίο του Κάουτσκι.

δους τῆς βιομηχανίας. Λογουχάρη, ὅταν τὰ μεγάλα κεφαλαιοκρατικά ἔργαστήρια (πού λαθεμένα ὀνομάζονται ἐργοστάσια) διαλύονται γιά νά παραχωρήσουν τή θέση τους στήν κεφαλαιοκρατική δουλειά στό σπίτι. Κι ὅσο γιά τή γεωργία, δέ χωράει καμιά ἀμφιβολία πῶς τό προτσές ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ σ' αὐτήν εἶναι ἀπείρως πιό περίπλοκο καί παίρνει ἀσύγκριτα πιό ποικίλες μορφές.

Ἄς περάσουμε στόν Κάουτσκι. Ἡ περιγραφή τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας τῆς φεουδαρχικῆς ἐποχῆς, πού μ' αὐτήν ἀρχίζει ὁ Κάουτσκι, εἶναι τάχα «πολύ ἐπιπόλαια γραμμένη καί περιττή». Εἶναι δύσκολο νά καταλάβει κανεῖς τὰ ἐλατήρια μιᾶς τέτοιας ἐτυμηγορίας. Ἐχουμε τήν πεποίθηση, πῶς ἂν ὁ κ. Μπουλγκάκοφ πετύχει νά πραγματοποιήσει τό σχέδιό του καί νά δώσει μιᾶ συστηματική ἐκθεση τοῦ ζητήματος τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐξέλιξης τῆς γεωργίας, ἀναγκαστικά θά ὑποχρεωθεῖ νά περιγράψει τὰ βασικά χαρακτηριστικά τῆς προκεφαλαιοκρατικῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας. Ἄλλιῶς δέν εἶναι δυνατό νά κατανοήσει κανεῖς οὔτε τό χαρακτήρα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας, οὔτε τίς μεταβατικές μορφές πού τή συνδέουν μέ τή φεουδαρχική. Ἐξάλλου, ὁ ἴδιος ὁ κ. Μπουλγκάκοφ παραδέχεται τήν τεράστια σημασία «τῆς μορφῆς πού εἶχε ἡ γεωργία στήν ἀρχή (ὑπογραμμισμένο ἀπό τόν κ. Μπουλγκάκοφ) τῆς κεφαλαιοκρατικῆς τῆς διαδρομῆς». Αὐτό ἴσα-ἴσα κάνει καί ὁ Κάουτσκι, ἀρχίζει ἀκριβῶς ἀπό τήν «ἀρχή τῆς κεφαλαιοκρατικῆς διαδρομῆς» τῆς εὐρωπαϊκῆς γεωργίας. Κατά τή γνώμη μας ἡ περιγραφή τῆς φεουδαρχικῆς γεωργίας ἔγινε ἀπό τόν Κάουτσκι μέ ὑπέροχο τρόπο: μέ τή θαυμάσια σαφήνεια πού χαρακτηρίζει γενικά αὐτόν τό συγγραφέα, μέ τήν ἱκανότητα νά διαλέγει τό κύριο καί τό οὐσιαστικό, χωρίς νά χάνεται σέ δευτερεύουσες λεπτομέρειες. Πρίν ἀπ' ὅλα ὁ Κάουτσκι κάνει στήν εἰσαγωγή μιᾶ ἐξαιρετικά ἀκριβῆ καί σωστή τοποθέτηση τοῦ ζητήματος. Δηλώνει μέ τόν πιό κατηγορηματικό τρόπο: «Δέ χωράει καμιά ἀμφιβολία — καί εἴμαστε ἔτοιμοι νά τό παραδεχτοῦμε a priori (von vornherein)* ἀποδειγμένο — πῶς ἡ ἀγροτική οἰκονομία δέν ἀναπτύσσεται σύμφωνα μέ τό ἴδιο καλούπι πού ἀναπτύσσεται ἡ βιομηχανία, ἀλλά ὑπόκειται σέ ἰδιαίτερους νόμους» (S.** 5-6). Καθῆκον μας εἶναι «νά ἐρευνήσουμε ἂν τό κεφάλαιο καταχτᾷ τήν ἀγροτική οἰκονομία καί πῶς ἀκριβῶς τήν καταχτᾷ, πῶς τή μετασχηματί-

* — ἐκ τῶν προτέρων, ἐξαρχῆς. Ἡ Σύντ.

** — Seiten — σελίδες. Ἡ Σύντ.

ζει, πῶς ἀκριβῶς κάνει ξεπερασμένες τίς παλιές μορφές παραγωγῆς καί τίς παλιές μορφές ἰδιοκτησίας καί δημιουργεῖ τήν ἀνάγκη νέων μορφῶν» (S. 6). Αὐτή καί μόνο αὐτή ἡ τοποθέτηση τοῦ ζητήματος μπορεῖ νά ὀδηγήσει σέ μιά ἱκανοποιητική ἐξήγηση «τῆς ἀνάπτυξης τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία» (τίτλος τοῦ πρώτου, τοῦ θεωρητικοῦ μέρους τοῦ βιβλίου τοῦ Κάουτσκι).

Στήν ἀρχή τῆς «κεφαλαιοκρατικῆς διαδρομῆς» ἡ γεωργία βρισκόταν στά χέρια τοῦ *ἀγρότη*, πού ἦταν ὑποταγμένος, κατά γενικό κανόνα, στό φεουδαρχικό καθεστῶς τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας. Καί ὁ Κάουτσκι περιγράφει πρὶν ἀπ' ὅλα τό *σύστημα* τῆς οἰκονομίας τοῦ ἀγρότη, τήν ἔνωση τῆς γεωργίας μέ τήν οἰκιακή βιομηχανία, ἔπειτα τά στοιχεῖα τῆς ἀποσύνθεσης αὐτοῦ τοῦ παραδείσου τῶν μικροαστῶν καί τῶν συντηρητικῶν συγγραφῶν (à la Σισμόντι), τῆ σημασία τῆς τοκογλυφίας, τῆ βαθμιαία «διείσδυση στό χωριό, στούς κόλπους τῆς ἴδιας τῆς οἰκονομίας τοῦ ἀγρότη, τοῦ ταξικοῦ ἀνταγωνισμοῦ πού καταστρέφει τήν παλιά ἀρμονία καί κοινότητα συμφερόντων» (S. 13). Τό προτσές αὐτό ἄρχισε ἀκόμα ἀπό τό μεσαίωνα καί ὡς τά σήμερα δέν ὀλοκληρώθηκε ἀκόμα ὀριστικά. Ὑπογραμμίζουμε αὐτή τῆ δήλωση ἐπειδή δείχνει ἀμέσως ὄλο τό λάθος τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, πῶς τάχα ὁ Κάουτσκι δέν ἔβαλε κἀν ζήτημα, ποιός ἦταν ὁ φορέας τῆς τεχνικῆς προόδου στή γεωργία. Ὁ Κάουτσκι ἔβαλε καί διασαφήνισε ἐντελῶς συγκεκριμένα αὐτό τό ζήτημα, κι ὅποιος ἔχει διαβάσει προσεχτικά τό βιβλίο του θά κάνει χτήμα του τήν ἀλήθεια (πού συχνά λησμονιέται ἀπό τοὺς ναρόντικους, τοὺς γεωπόνους καί πολλοὺς ἄλλους), πῶς φορέας τῆς τεχνικῆς προόδου στή σύγχρονη γεωργία εἶναι ἡ *ἀστική τάξη τοῦ χωριοῦ*, τόσο ἡ μικρὴ ὅσο καί ἡ μεγάλη, καί μάλιστα ἡ μεγάλη (ὅπως ἔδειξε ὁ Κάουτσκι) παίζει ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη σπουδαιότερο ρόλο, παρά ἡ μικρή.

II

Ἐποὺ σκιαγραφεῖ ἔπειτα (στό III κεφάλαιο) τά βασικά γνωρίσματα τῆς φεουδαρχικῆς γεωργίας — τήν κυριαρχία τῆς τριμεροῦς ἀγρανάπαυσης, τοῦ συντηρητικότητος αὐτοῦ συστήματος γεωργίας· τήν καταπίεση καί τήν ἀπαλλοτρίωση τῆς ἀγροτιάς ἀπό τοὺς μεγαλοτσιφλικάδες εὐγενεῖς· τήν ὀργάνωση φεουδαρχικῶν-κεφαλαιοκρατικῶν νοικοκυριῶν ἀπ' αὐτούς· τῆ μετατροπή τοῦ ἀγρότη σέ πεινασμένο πένητα (Hungerleider) στή διάρ-

κεια τοῦ XVII καί τοῦ XVIII αἰώνα· τήν ἀνάπτυξη τῆς ἀστικῆς ἀγροτιᾶς (τῶν Grossbauern, πού δέν μποροῦν νά κάνουν χωρίς μίσθωση ἐργατῶν γῆς καί μεροκαματιάρηδων), πού δέν τή βόλευαν οἱ παλιές μορφές ἀγροτικῶν σχέσεων καί γαιοκτησίας· τήν ἀνατροπή αὐτῶν τῶν μορφῶν, τό καθάρισμα τοῦ δρόμου γιά μιᾶ «κεφαλαιοκρατική, ἐντατική ἀγροτική οἰκονομία» (S. 26) πού τό πραγματοποιοῦν οἱ δυνάμεις τῆς ἀστικῆς τάξης πού ἀναπτύχθηκε στους κόλπους τῆς βιομηχανίας καί τῶν πόλεων — ἀφοῦ τά σκιαγραφεῖ ὅλα αὐτά, ὁ Κάουτσκι περνάει στήν περιγραφή τῆς «σύγχρονης (moderne) ἀγροτικῆς οἰκονομίας» (κεφάλαιο IV).

Τό κεφάλαιο αὐτό δίνει μιᾶ ἐξαιρετικά ἀκριβῆ, συμπυκνωμένη καί σαφῆ περιγραφή τῆς γιγάντιας ἐπανάστασης πού προκάλεσε στή γεωργία ὁ καπιταλισμός, μετατρέποντας τό ρουτινιασμένο χειροτεχνικό ἐπάγγελμα τῶν τσακισμένων ἀπό τήν ἀνέχεια καί βουτηγμένων στήν ἀμάθεια ἀγροτῶν σέ ἐπιστημονική ἐφαρμογή τῆς γεωπονίας, σπάζοντας τήν προαιώνια στασιμότητα τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, δίνοντας (καί ἐξακολουθώντας νά δίνει) ὤθηση πρὸς μιᾶ γοργή ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας. Ἡ τριμερῆς ἀγρανάπαυση ἀντικαταστάθηκε ἀπό τό σύστημα τῆς ἀμειψισποράς, καλυτέρευσε ἢ συντήρησε τῶν ζώων καί ἡ καλλιέργεια τοῦ ἐδάφους, αὐξήθηκαν οἱ σοδειές, ἀναπτύχθηκε πολύ ἡ εἰδίκευση τῆς γεωργίας, ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας ἀνάμεσα στά διάφορα νοικοκυριά. Ἡ προκεφαλαιοκρατική ὁμοιομορφία ἀντικαταστάθηκε ἀπό μιᾶ διαρκῶς αὐξανόμενη ποικιλομορφία, πού συνοδεύεται ἀπό τήν τεχνική πρόοδο ὅλων τῶν κλάδων τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας. Ἐκανε τήν ἐμφάνισή της καί ἄρχισε νά ἀναπτύσσεται γρήγορα ἡ χρησιμοποίηση μηχανῶν στήν ἀγροτική οἰκονομία, ἡ χρησιμοποίηση τοῦ ἀτμοῦ· ἀρχίζει ἡ χρησιμοποίηση τοῦ ἠλεκτρισμοῦ πού — ὅπως τονίζουν οἱ εἰδικοί — προορίζεται νά παίξει σ' αὐτόν τόν κλάδο τῆς παραγωγῆς ἀκόμα μεγαλύτερο ρόλο ἀπό τόν ἀτμό. Ἐπεκτάθηκε ἡ κατασκευή βοηθητικῶν δρόμων, ἐγγειοβελτιωτικῶν ἐργῶν καί ἡ χρήση χημικῶν λιπασμάτων, σύμφωνα μέ τά δεδομένα τῆς φυσιολογίας τῶν φυτῶν· ἄρχισε νά ἐφαρμόζεται στήν ἀγροτική οἰκονομία ἡ βακτηριολογία. Εἶναι τελειῶς ἀβάσιμη ἡ γνώμη τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ πὼς τάχα ὁ Κάουτσκι «δὲ συνοδεύει αὐτά τά στοιχεῖα * μέ οἰκονομική ἀνάλυση». Ὁ

* «Ὅλα αὐτά τά γνωσεολογικά στοιχεῖα — φρονεῖ ὁ κ. Μπουλγκάκοφ — μποροῦν νά παρθοῦν ἀπό ἓνα ὁποιοδήποτε (sic!) (ἔτσι! Ἡ Σύντ.) ἐγχειρίδιο ἀγροτικῆς οἰκονομίας». Δέ συμεριζόμαστε τῆ ρόδινη αὐτῆ ἀποψη τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ σχετικά μέ τά «ἐγχειρίδια». Ἄς πάρουμε ἀπ' αὐτά τά «ὅποια-

Κάουτσκι δείχνει με ακρίβεια τή σύνδεση τής ανατροπής αὐτῆς μέ τήν ανάπτυξη τής ἀγορᾶς (ἰδιαίτερα μέ τήν ανάπτυξη τῶν πόλεων), μέ τήν ὑποταγή τής ἀγροτικῆς οἰκονομίας στό συναγωνισμό, πού ἐπέβαλε τό μετασχηματισμό τῆς γεωργίας καί τήν εἰδίκευσή της. «Ἡ ἀνατροπή αὐτή, πού ξεκινάει ἀπό τό κεφάλαιο τῆς πόλης, δυναμώνει τήν ἐξάρτηση τοῦ ἀγρότη νοικοκύρη ἀπό τήν ἀγορά καί, ἐκτός ἀπ' αὐτό, ἀλλάζει διαρκῶς τίς οὐσιώδεις γι' αὐτόν συνθήκες τῆς ἀγορᾶς. Ἐνας κλάδος παραγωγῆς πού ἦταν προσοδοφόρος, ὅσο ἡ κοντινότερη ἀγορά συνδεόταν μέ τήν παγκόσμια ἀγορά μόνο μέ ἀμαξιτό δρόμο, γίνεται μὴ προσοδοφόρος καί κατ' ἀνάγκη πρέπει ν' ἀντικατασταθεῖ ἀπό ἕναν ἄλλο κλάδο παραγωγῆς, ὅταν ἀπό τήν περιοχὴ περνάει σιδηρόδρομος. Ἄν, λογουχάρη, ὁ σιδηρόδρομος φέρνει πιο φτηνά σιτηρά, ἡ παραγωγή σιτηρῶν γίνεται ἀσύμφορη, ταυτόχρονα ὁμως δημιουργιέται ἡ δυνατότητα πούλησης γάλατος. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας δίνει τῇ δυνατότητα νά μεταφέρονται στή χώρα νέες, βελτιωμένες ποικιλίες φυτῶν» κτλ. (S. 37-38). «Στή φεουδαρχικὴ ἐποχὴ — λέει ὁ Κάουτσκι — δὲν ὑπῆρχε ἄλλη γεωργικὴ παραγωγή ἐκτός ἀπὸ τὴ μικρὴ, γιατί ὁτσιφλικὰς καλλιεργοῦσε τὰ χωράφια του μέ τὰ ἴδια μέσα πού χρησιμοποιοῦσε καί ὁ ἀγρότης. Ὁ καπιταλισμὸς δημιούργησε γιὰ πρώτη φορά στή γεωργία τὴ δυνατότητα ὀργάνωσης μεγάλης παραγωγῆς, πού ἀπὸ τεχνικὴ ἄποψη εἶναι πιο ὀρθολογιστικὴ ἀπὸ τὴ μικρὴ». Μιλῶντας γιὰ τίς γεωργικὲς μηχανές, ὁ Κάουτσκι (πού, — ἅς τό ποῦμε παρεμπιπτόντως, — ἔδειξε μέ ἀκρίβεια τίς ἰδιομορφίες τῆς γεωργίας ἀπ' αὐτὴ τὴ ἄποψη) διευκρινίζει τὸν κεφαλαιοκρατικὸ χαρακτῆρα τῆς χρησιμοποίησής τους, τὴν ἐπίδρασή τους στοὺς ἐργάτες, τὴ σημασία τῶν μηχανῶν σάν παράγοντα προόδου, τὴν «ἀντιδραστικὴ οὐτοπικότητα» τῶν σχεδίων περιορισμοῦ τῆς χρησιμοποίησής γεωργικῶν μηχανῶν. «Οἱ γεωργικὲς μηχανές θά συνεχίσουν τὴ μεταμορφωτικὴ τους δράση: θά διώχνουν τοὺς ἐργάτες γῆς στίς πόλεις, χρησιμεύοντας ἔτσι, σάν ἰσχυρὸ μέσο, ἀπὸ τὴ μιά μεριά, γιὰ τὴν ὕψωση τῶν μεροκάματων στό χωριό, καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, γιὰ τὴν παραπέρα ἐ-

δήποτε» ἐγχειρίδια τὰ ρωσικὰ βιβλία τῶν κ. κ. Σκβορτσόφ («Ἀτμοκίνητες μεταφορές») καί Ν. Καμπλουκόφ («Διαλέξεις», πού οἱ μισὲς ἀναδημοσιεύτηκαν στό «νέο» βιβλίον «Γιὰ τίς συνθήκες ἀνάπτυξης τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στή Ρωσίᾳ»). Οὔτε ἀπὸ τὸν ἕνα, οὔτε ἀπὸ τὸν ἄλλον ὁ ἀναγνώστης δὲ θά μπορούσε ν' ἀποχτήσῃ τὴν εἰκόνα τῆς ἀνατροπῆς πού προκάλεσε ὁ καπιταλισμὸς στή γεωργία, ἐπειδὴ κανένας τους δὲ βάζει καθόλου σάν σκοπὸ νά δόσῃ τὴ γενικὴ εἰκόνα τοῦ περάσματος ἀπὸ τὴ φεουδαρχικὴ στὴν κεφαλαιοκρατικὴ οἰκονομία.

πέκταση τῆς χρησιμοποίησης μηχανῶν στήν ἀγροτική οἰκονομία» (S. 41). Ἄς προσθέσουμε πῶς σέ ιδιαίτερα κεφάλαια ὁ Κάουτσκι ἐξηγεῖ λεπτομερειακά καί τόν κεφαλαιοκρατικό χαρακτήρα τῆς σύγχρονης γεωργίας, καί τή σχέση τῆς μεγάλης παραγωγῆς πρός τή μικρή, καί τήν προλεταριοποίηση τῆς ἀγροτιάς. Ὁ ἰσχυρισμός τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, πῶς τάχα ὁ Κάουτσκι «δέ βάζει τό ζήτημα, γιά ποιό λόγο ἦταν ἀναγκαῖες ὅλες αὐτές οἱ θαυματουργές ἀλλαγές», εἶναι, ὅπως βλέπουμε, ἐντελῶς ἀστήριχτος.

Στό κεφάλαιο V («Ὁ κεφαλαιοκρατικός χαρακτήρας τῆς σύγχρονης ἀγροτικῆς οἰκονομίας») ὁ Κάουτσκι ἐκθέτει τή θεωρία τοῦ Μάρξ γιά τήν ἀξία, τό κέρδος καί τή γαιοπρόσοδο. «Χωρίς χρήμα εἶναι ἀδύνατη ἡ σύγχρονη ἀγροτική παραγωγή — λέει ὁ Κάουτσκι — ἤ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, εἶναι ἀδύνατη *χωρίς κεφάλαιο*. Πραγματικά, στό σύγχρονο τρόπο παραγωγῆς κάθε χρηματικό ποσό πού δέν ἐξυπηρετεῖ σκοπούς προσωπικῆς κατανάλωσης μπορεῖ νά μετατραπῆ σέ κεφάλαιο, δηλ. σέ ἀξία πού γεννάει ὑπεραξία, καί κατά γενικό κανόνα πραγματικά μετατρέπεται σέ κεφάλαιο. Ἡ σύγχρονη ἀγροτική παραγωγή ἀποτελεῖ, συνεπῶς, κεφαλαιοκρατική παραγωγή» (S. 56). Ἡ περικοπή αὐτή μᾶς δίνει, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, τή δυνατότητα νά κάνουμε: μιά ἐκτίμηση τῆς παρακάτω δήλωσης τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ: «Ἐγώ χρησιμοποιοῦ αὐτό τόν ὄρο (κεφαλαιοκρατική γεωργία) μέ τή συνηθισμένη ἔννοια (μέ τήν ἴδια ἔννοια τόν χρησιμοποιοῦ καί ὁ Κάουτσκι), δηλ. μέ τήν ἔννοια τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ στή γεωργία. Στήν πραγματικότητα ὁμως (sic!) στίς συνθῆκες κεφαλαιοκρατικῆς ὀργάνωσης *ἄλλης* τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας δέν ὑπάρχει γενικά *μή* κεφαλαιοκρατική γεωργία, ἐπειδή *ὀλόκληρη* ἡ γεωργία καθορίζεται ἀπό τίς γενικές συνθῆκες ὀργάνωσης τῆς παραγωγῆς, καί μόνο μέσα στά πλαίσιά της πρέπει νά ξεχωρίζουμε μεγάλη παραγωγή, πού ἔχει χαρακτήρα ἐπιχείρησης, καί μικρή παραγωγή. Γιά λόγους σαφήνειας χρειάζεται κι ἐδῶ ἓνας νέος ὄρος». Θάλεγε κανεῖς πῶς ὁ κ. Μπουλγκάκοφ *διόρθωσε* τόν Κάουτσκι. . . «Στήν πραγματικότητα ὁμως», ὅπως βλέπει ὁ ἀναγνώστης, ὁ Κάουτσκι *δέ* *χρησιμοποιοῦ* *διόλον* τόν ὄρο «κεφαλαιοκρατική γεωργία» μέ τή «συνηθισμένη», ἀνακριβῆ ἔννοια, πού τόν χρησιμοποιοῦ ὁ κ. Μπουλγκάκοφ. Ὁ Κάουτσκι καταλαβαίνει θαυμάσια καί λέει πολύ συγκεκριμένα καί ξεκάθαρα πῶς στόν κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγῆς κάθε γεωργική παραγωγή εἶναι «κατά γενικό κανόνα» κεφαλαιοκρατική. Καί τή γνώμη αὐτή τή στηρίζει μέ τό ἀπλό γεγονός ὅτι γιά τή σύγχρονη γεωργία

είναι απαραίτητο τό χρήμα, και τό χρήμα πού δέν πηγαίνει γιά προσωπική κατανάλωση μετατρέπεται, στή σύγχρονη κοινωνία, σέ κεφάλαιο. Έχουμε τήν έντύπωση, πώς αυτό είναι κάπως σαφέστερο από τή «διόρθωση» του κ. Μπουλγκάκοφ, και πώς ο Κάουτσκι απέδειξε πλέρια ότι είναι δυνατό νά τά βγάλουμε πέρα και χωρίς «νέο δρο».

Στό V κεφάλαιο του βιβλίου του ο Κάουτσκι υποστηρίζει, ανάμεσα στ' άλλα, πώς τόσο τό σύστημα μίσθωσης τής γής, πού έχει αναπτυχθεί μέ τόση πληρότητα στήν Άγγλία, όσο και τό σύστημα των ύποθηκων, πού αναπτύσσεται μέ καταπληχτική ταχύτητα στήν ήπειρωτική Εύρώπη, εκφράζουν στήν ουσία ένα και τό ίδιο προτσές, και συγκεκριμένα: *τό προτσές του χωρισμού του αγρότη νοικοκύρη από τή γή**. Στό κεφαλαιοκρατικό σύστημα των φάρμερ ο χωρισμός αυτός είναι καθαρός σάν τό φώς τής μέρας. Στό σύστημα των ύποθηκων είναι «λιγότερο καθαρός, και τό πράγμα δέν είναι τόσο άπλό, στήν ουσία όμως καταλήγει στό ίδιο» (S. 86). Είναι πραγματικά όλοφάνερο πώς ή ύποθήκευση γής είναι ύποθήκευση ή πούληση τής γαιοπροσόδου. Συνεπώς, τόσο στό σύστημα των ύποθηκων όσο και στό σύστημα τής μίσθωσης γής, εκείνοι πού παίρνουν γαιοπρόσοδο (=οί γαιοχτήμονες) ξεχωρίζουν από κείνους πού παίρνουν επιχειρηματικό κέρδος (= αγρότες νοικοκυρέοι, επιχειρηματίες τής αγροτικής οικονομίας). Γιά τόν κ. Μπουλγκάκοφ «είναι γενικά άσαφής ή σημασία αυτού του ίσχυρισμού του Κάουτσκι». «Είναι ζήτημα αν μπορεί νά θεωρηθεί άποδειγμένο ότι ή ύποθήκη εκφράζει τό χωρισμό τής γής από τόν αγρότη νοικοκύρη». «Πρώτα-πρώτα, δέν μπορεί ν' άποδειχτεί ότι τά χρέη καταβροχθίζουν όλη τή γαιοπρόσοδο, αυτό είναι δυνατό μόνο σάν εξαίρεση. . .». Έμείς άπαντούμε σ' αυτό: δέν ύπάρχει καμιά άνάγκη ν' άποδείξουμε ότι οι τόκοι από τά ένυπόθηκα χρέη καταβροχθίζουν όλη τή γαιοπρόσοδο, ακριβώς όπως δέν ύπάρχει άνάγκη ν' άποδείξουμε ότι τό *πραγματικό* νοίκι τής γής συμπίπτει μέ τή γαιοπρόσοδο. Είναι άρκετό ν' άποδείξουμε ότι τά ένυπόθηκα χρέη αξάνουν μέ ίλιγγιώδη ταχύτητα, ότι οι γαιοχτήμονες προσπαθούν νά ύποθηκεύσουν όλη τους τή γή, έχουν τήν τάση νά πουλήσουν όλη τή

* Στόν τρίτο τόμο του «Κεφαλαίου» ο Μάρξ ύπογράμμισε αυτό τό προτσές (χωρίς νά περάσει σέ άνάλυση των διάφορων μορφών του στις διάφορες χώρες) και τόνισε πώς αυτός «ο χωρισμός τής γής, σάν δρου παραγωγής, από τή γαιοχτησία και από τό γαιοχτήμονα» είναι «ένα από τά μεγάλα άποτελέσματα του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής» (III, 2, S. 156-157. Ρωσ. μετάφρ., 509-510)⁴⁵.

γαιοπρόσοδο. Γιά τήν ύπαρξη αὐτῆς τῆς τάσης, — καί ἡ θεωρητική οἰκονομική ἀνάλυση μπορεῖ γενικά ν' ἀσχολεῖται μόνο μέ τάσεις, — δέ χωράει καμιά ἀμφιβολία. Συνεπῶς, εἶναι ἀναμφίβολο καί τό προτσές τοῦ χωρισμοῦ τῆς γῆς ἀπό τόν ἀγρότη νοικοκύρη. Ἡ συνένωση στό ἴδιο πρόσωπο ἐκείνου πού παίρνει τή γαιοπρόσοδο κι ἐκείνου πού παίρνει τό ἐπιχειρηματικό κέρδος ἀποτελεῖ, «ἀπό ἱστορική ἄποψη, ἐξαιρέση» (ist historisch eine Ausnahme S. 91)... «Δεύτερο, πρέπει ν' ἀναλύονται στήν κάθε δοσμένη περίπτωση οἱ αἰτίες καί οἱ πηγές τῶν χρεῶν γιά νά κατανοηθεῖ ἡ σημασία αὐτῶν τῶν χρεῶν». Πιθανότατα, αὐτό εἶναι εἴτε τυπογραφικό λάθος, εἴτε παραδρομή. Ὁ κ. Μπουλγάκοφ δέν μπορεῖ νά προβάλλει τήν ἀπαίτηση ὅτι ἕνας οἰκονομολόγος (πού πραγματεύεται μάλιστα τήν «ἀνάπτυξη τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία» γενικά) ὀφείλε ἢ καί μποροῦσε νά διερευνήσει τίς αἰτίες τῶν χρεῶν «στήν κάθε δοσμένη περίπτωση». Ἄν ὁ κ. Μπουλγάκοφ ἤθελε νά πεῖ ὅτι πρέπει ν' ἀναλύονται οἱ αἰτίες τῶν χρεῶν στίς διάφορες χώρες καί στίς διάφορες περιόδους, ἐμεῖς δέν μποροῦμε νά συμφωνήσουμε μαζί του. Ὁ Κάουτσκι ἔχει ἀπόλυτα δίκιο, ὅταν λέει ὅτι ἔχουν ἤδη συσσωρευθεῖ πάρα πολλές μονογραφίες γιά τό ἀγροτικό ζήτημα, ὅτι τό ἐπιταχτικό καθῆκον τῆς σύγχρονης θεωρίας δέν εἶναι καθόλου ἡ προσθήκη νέων μονογραφιῶν, ἀλλά «ἡ ἐρευνα τῶν βασικῶν τάσεων τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐξέλιξης τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στό σύνολό της» (Vorrede, S. VI*). Στίς βασικές αὐτές τάσεις ἀνήκει, ἀναμφισβήτητα, καί ὁ χωρισμός τῆς γῆς ἀπό τόν ἀγρότη νοικοκύρη, χωρισμός πού συντελεῖται μέ τή μορφή τῆς αὔξεσης τῶν ἐνυπόθηκων χρεῶν. Ὁ Κάουτσκι καθόρισε μέ ἀκρίβεια καί σαφήνεια τήν ἀληθινή σημασία τῶν ὑποθηκῶν, τόν προοδευτικό ἱστορικό χαρακτήρα τους (ὁ χωρισμός τῆς γῆς ἀπό τόν ἀγρότη νοικοκύρη εἶναι ἕνας ἀπό τοὺς ὅρους τῆς κοινωνικοποίησης τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, S. 88), τόν ἀναγκαῖο τους ρόλο στήν κεφαλαιοκρατική ἐξέλιξη τῆς γεωργίας**. «Ὅλοι οἱ συλλογισμοί τοῦ Κάουτσκι

* — Πρόλογος, σελ. VI. Ἡ Σύνη.

** Ἡ αὔξηση τῶν ἐνυπόθηκων χρεῶν καθόλου δέν ἀποτελεῖ πάντοτε ἐνδειξη ὅτι ἡ ἀγροτική οἰκονομία βρίσκεται σέ καταθλιπτική κατάσταση. . . Ἡ πρόσοδος καί ἡ ἄνθιση τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας (ὅπως καί ἡ κατάπτωσή της) ἐξίσου «μποροῦν νά ἐκφράζονται μέ τήν αὔξηση τῶν ἐνυπόθηκων χρεῶν — πρῶτο, ἐξαιτίας τῶν αὐξανόμενων ἀναγκῶν σέ κεφάλαια πού παρουσιάζει ἡ ἀγροτική οἰκονομία πού προοδεύει· δεύτερο, ἐξαιτίας τῆς αὔξεσης τῆς γαιοπροσόδου πού δίνει τή δυνατότητα νά ἐπεκταθεῖ ἡ ἀγροτική πίστη» (S. 87).

σχετικά μ' αὐτό τό ζήτημα εἶναι ἐξαιρετικά πολύτιμοι ἀπό θεωρητική ἄποψη καί ἀποτελοῦν ἰσχυρό ὄπλο ἐνάντια στά τόσο διαδομένα (ἰδιαίτερα στά «κάθε λογῆς ἐγχειρίδια ἀγροτικῆς οἰκονομίας») ἀστικά φληναφήματα γιά τή «μάστιγα» τῶν χρεῶν καί γιά τά «μέτρα βοήθειας». . . «Τρίτο — συμπεραίνει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ — ἡ γῆ πού δίνεται μέ νοίκι μπορεῖ μέ τή σειρά της νά ὑποθηκευτεῖ, καί μ' αὐτή τήν ἔννοια νά βρεθεῖ σέ κατάσταση γῆς πού δέ μισθώνεται». Παράξενο ἐπιχείρημα! Ἐάν ἀναφέρει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἔστω κι ἓνα οἰκονομικό φαινόμενο, ἔστω καί μιά οἰκονομική κατηγορία, πού νά μή περιπλέκεται μέ ἄλλες. Οἱ περιπτώσεις συνύπαρξης τῆς μίσθωσης τῆς γῆς μέ τήν ὑποθήκη δέν ἀναιροῦν κι οὔτε κἀν ἐξασθενίζουν τή θέση τῆς θεωρίας ὅτι τό προτσές τοῦ χωρισμοῦ τῆς γῆς ἀπό τόν ἀγρότη νοικοκύρη ἐκφράζεται μέ δύο μορφές: μέ τό σύστημα τῆς μίσθωσης τῆς γῆς καί μέ τά ἐνυπόθηκα χρέη.

«Ἄκόμα πιό ἀπροσδόκητη» καί «ἐντελῶς λαθεμένη» χαρακτηρίζει ἐπίσης ὁ κ. Μπουλγκάκοφ τή θέση τοῦ Κάουτσκι ὅτι «οἱ χῶρες μέ ἀναπτυγμένο σύστημα μίσθωσης τῆς γῆς εἶναι ταυτόχρονα καί χῶρες ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ μεγάλη γαιοχτησία» (S. 88). Ὁ Κάουτσκι μιλάει ἐδῶ γιά τή συγκέντρωση τῆς γαιοχτησίας (στό σύστημα τῆς μίσθωσης τῆς γῆς) καί γιά τή συγκέντρωση τῶν ὑποθηκῶν (στό σύστημα τῆς ἐκμετάλλευσης τῆς γῆς ἀπό τούς ἴδιους τούς ἰδιοχτῆτες της), σάν ὄρο πού διευκολύνει τήν ἐξάλειψη τῆς ἀτομικῆς γαιοχτησίας. Γιά τό ζήτημα τῆς συγκέντρωσης τῆς γαιοχτησίας, — συνεχίζει ὁ Κάουτσκι, — δέν ὑπάρχει στατιστική τέτοια, «πού νά μᾶς ἔδινε τή δυνατότητα νά παρακολουθήσουμε τή συνένωση πολλῶν χτημάτων στά χέρια ἐνός κατόχου», ὥστόσο «γενικά μπορούμε νά παραδεχθῶμε» ὅτι ἡ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μισθώσεων καί τῆς μισθωμένης ἐπιφάνειας γῆς συμβαδίζει μέ τή συγκέντρωση τῆς γαιοχτησίας. «Οἱ χῶρες μέ ἀναπτυγμένο σύστημα μίσθωσης τῆς γῆς εἶναι ταυτόχρονα καί χῶρες ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ μεγάλη γαιοχτησία». Εἶναι φανερό πῶς ὅλος αὐτός ὁ συλλογισμός τοῦ Κάουτσκι ἀναφέρεται ἴσα-ἴσα μόνο στίς χῶρες μέ ἀναπτυγμένο σύστημα μίσθωσης τῆς γῆς, καί ὅμως ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἐπικαλεῖται τό παράδειγμα τῆς Ἀνατολικῆς Πρωσίας, μέ τό ὅποιο «ἐλπίζει νά δείξει» αὔξηση τῆς μίσθωσης τῆς γῆς παράλληλα μέ τόν τεμαχισμό τῆς μεγάλης γαιοχτησίας καί θέλει μ' αὐτό τό μεμονωμένο παράδειγμα ν' ἀντικρούσει τόν Κάουτσκι! Κρίμα μόνο πού ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ξεχνάει νά πληροφορήσει τόν ἀναγνώστη, πῶς ὁ ἴδιος ὁ Κάουτσκι τονίζει τόν τεμαχισμό τῶν μεγάλων χτη-

μάτων καί τήν αὔξησιν τῆς μίσθωσης γῆς ἀπό τοὺς ἀγρότες στήν ἀνατολικήν περιοχὴν τοῦ Ἑλβα, διευκρινίζοντας ταυτόχρονα, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, τήν ἀληθινὴν σημασίαν αὐτῶν τῶν προτάσεων.

Τῇ συγκέντρωσιν τῆς γαιοκτησίας στίς χώρας μέ ἐνυπόθηκα χρέη ὁ Κάουτσκι τήν ἀποδείχνει μέ τῇ συγκέντρωσιν τῶν ἰδρυμάτων ἐνυπόθηκῆς πίστεως. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ θεωρεῖ ὅτι αὐτό δέν ἀποτελεῖ ἀποδειχτικὸν στοιχεῖον. «Εἶναι πολὺ ἐνδεχόμενον — κατὰ τὴν γνώμην του — νὰ συντελεῖται ἀποκέντρωσις τοῦ κεφαλαίου (μέσω τῶν μετοχῶν) παράλληλα μέ τῇ συγκέντρωσιν τῶν πιστωτικῶν ἰδρυμάτων». Ἐ, σ' αὐτὸ πιά τὸ ζήτημα δέν πρόκειται νὰ λογομαχήσουμε μέ τὸν κ. Μπουλγκάκοφ.

III

Ὁ Κάουτσκι, ἀφοῦ ἐξέτασε τὰ βασικά χαρακτηριστικά τῆς φεουδαρχικῆς καί τῆς κεφαλαιοκρατικῆς γεωργίας, περνάει στό ζήτημα τῆς «μεγάλῆς καί μικρῆς παραγωγῆς» (κεφ. VI) στήν ἀγροτικὴ οἰκονομία. Τὸ κεφάλαιον αὐτὸ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ καλύτερα στό βιβλίον τοῦ Κάουτσκι. Ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει ἐδῶ στήν ἀρχὴν τήν «τεχνικὴν ὑπεροχὴν τῆς μεγάλῆς παραγωγῆς». Λύνοντας τὸ ζήτημα ὑπὲρ τῆς μεγάλῆς παραγωγῆς, ὁ Κάουτσκι δέ δίνει καθόλου μιά ἀφηρημένη διατύπωση πού ἀγνοεῖ τὴν τεράστιαν ποικιλομορφίαν τῶν σχέσεων στήν ἀγροτικὴ οἰκονομία (ὅπως νομίζει ἐντελῶς ἀστήριχτα ὁ κ. Μπουλγκάκοφ), ἀλλὰ, ἀντίθετα, τονίζει μέ σαφήνεια καί ἀκρίβεια ὅτι γιὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου τῆς θεωρίας στήν πράξιν εἶναι ἀπαραίτητον νὰ παίρνεται ὑπόψη ἡ ποικιλομορφία αὐτῆ. Στὴν γεωργίαν ἡ ὑπεροχὴ τῆς μεγάλῆς παραγωγῆς ἀπέναντι στὴν μικρὴν εἶναι ἀναπόφευχτη — «ἐννοεῖται» ὅμως μόνο «ὅταν οἱ ἄλλοι ὄροι εἶναι ἴσοι» (S. 100. Ἡ ὑπογράμμισις εἶναι δική μου). Αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτον. Ἐξάλλου καί στὴν βιομηχανίαν ὁ νόμος τῆς ὑπεροχῆς τῆς μεγάλῆς παραγωγῆς δέν εἶναι καθόλου τόσο ἀπόλυτος καί τόσο ἀπλός, ὅπως νομίζουν κάποτε· κι ἐκεῖ μόνο ἡ ἰσότης τῶν «ἄλλων ὄρων» (πράγμα πού καθόλου δέ συμβαίνει πάντα στήν πραγματικότητα) ἐξασφαλίζει τὴν πλείονα ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου. Στὴν γεωργίαν ὅμως, ἡ ὁποία διακρίνεται ἀπὸ μιά ἀσύγκριτα μεγαλύτερη πολυπλοκότητα καί ποικιλομορφίαν σχέσεων, ἡ πλείονα ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου τῆς ὑπεροχῆς τῆς μεγάλῆς παραγωγῆς καθορίζεται ἀπὸ ὄρους πολὺ πλεονάζοντες. Λογουχάρη, ὁ Κάουτσκι παρατηρεῖ πολὺ εὐστοχα πὼς στά ὄρια ἀνάμεσα στό νοικοκυριὸν τοῦ ἀγρότη καί στό μικροτσιφλικὰδικο νοικοκυριὸν συντελεῖται μιά «με-

τατροπή τῆς ποσότητας σέ ποιότητα»: ἓνα μεγάλο ἀγροτικό νοικοκυριό μπορεί νά εἶναι «ἄν ὄχι τεχνικά, πάντως οἰκονομικά ἀνώτερο» ἀπό ἓνα μικροτσιφλικάδικο. Ἡ πρόσληψη ἑνός ἐπισημονικά καταρτισμένου διαχειριστῆ (ἓνα ἀπό τά σπουδαιότερα πλεονεχτήματα τῆς μεγάλης παραγωγῆς) εἶναι ὑπερβολικά δυσκολοβάσταχτη γιά τό μικρό τσιφλίκι, ἐνῶ ἡ διαχείριση τοῦ τσιφλικιοῦ ἀπό τόν ἴδιο τόν ἰδιοχτήτη εἶναι συχνά ἀπλῶς «γιουνκερική» καί κάθε ἄλλο παρά ἐπισημονική. Δεύτερο, ἡ ὑπεροχή τῆς μεγάλης παραγωγῆς στή γεωργία ἰσχύει μόνο ὡς ἓνα ὀρισμένο ὄριο. Στήν παραπέρα ἐκθεσή του ὁ Κάουτσκι ἐξετάζει λεπτομερειακά αὐτά τά ὄρια. Ἐννοεῖται ἐπίσης πῶς τά ὄρια αὐτά δέν εἶναι τά ἴδια στούς διάφορους κλάδους τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας καί στίς διάφορες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες. Τρίτο, ὁ Κάουτσκι δέν ἀγνοεῖ καθόλου τό γεγονός ὅτι ὑπάρχουν «γιά τήν ὥρα» καί κλάδοι τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας ὅπου οἱ εἰδικοί θεωροῦν τή μικρή παραγωγή ἱκανή γιά συναγωνισμό, λογουχάρη, ἡ κηπουρική, ἡ ἀμπελοργία, ἡ καλλιέργεια βιομηχανικῶν φυτῶν κτλ. (S. 115). Οἱ καλλιέργειες ὁμως αὐτές ἔχουν ἐντελῶς δευτερεύουσα σημασία σέ σχέση μέ τούς βασικούς (entscheidenden) κλάδους τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας: τήν παραγωγή σιτηρῶν καί τήν κτηνοτροφία. Ἐκτός ἀπ' αὐτό «καί στόν τομέα τῆς κηπουρικής καί τῆς ἀμπελοργίας ὑπάρχουν κιόλας ἀρκετά ἀκμάζουσες μεγάλες ἐπιχειρήσεις» (S. 115). Γι' αὐτό «ὄταν μιλάμε γιά τήν ἀγροτική οἰκονομία γενικά (im allgemeinen), τότε δέ χρειάζεται νά παίρνομε ὑπόψη ἐκείνους τούς κλάδους τῆς, ὅπου ἡ μικρή παραγωγή ὑπερέχει ἀπέναντι στή μεγάλη, καί μπορούμε νά ποῦμε ἀνεπιφύλαχτα πῶς ἡ μεγάλη παραγωγή ὑπερέχει ἀποφασιστικά ἀπέναντι στή μικρή» (S. 116).

Ὁ Κάουτσκι, ἀφοῦ ἀποδείχνει τήν τεχνική ὑπεροχή τῆς μεγάλης παραγωγῆς στή γεωργία (τά ἐπιχειρήματα τοῦ Κάουτσκι θά τά ἐκθέσουμε λεπτομερέστερα παρακάτω, ὅταν ἐξετάσουμε τίς ἀντιρήσεις τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ), βάζει τό ἐρώτημα: «τί μπορεί ν' ἀντιπαραθέσει ἡ μικρή παραγωγή στά πλεονεχτήματα τῆς μεγάλης;» καί ἀπαντᾷ: «τή μεγαλύτερη φιλοπονία καί τή μεγαλύτερη φροντίδα τοῦ ἐργαζόμενου ἀγρότη πού σέ διάκριση ἀπό τό μισθωτό ἐργάτη, δουλεύει γιά τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, κι ἔπειτα τό τόσο χαμηλό ἐπίπεδο τῶν ἀναγκῶν τοῦ μικροῦ ἀνεξάρτητου γεωργοῦ, πού ἀποδείχεται κατώτερο ἀκόμα καί ἀπό τό ἐπίπεδο τοῦ ἐργάτη γῆς» (S. 106), — καί μέ πλῆθος συγκεκριμένα στοιχεῖα γιά τήν κατάσταση τῶν ἀγροτῶν στή Γαλλία, στήν Ἀγγλία καί στή Γερμανία ὁ Κάουτσκι βάζει ἔξω ἀπό κάθε ἀμ-

φιβολία τό γεγονός «τῆς ὑπερβολικῆς δουλειᾶς καί τῆς ἀνεπαρκούς κατανάλωσης στή μικρή παραγωγή». Τέλος, ὁ Κάουτσκι τονίζει πῶς ἡ ὑπεροχή τῆς μεγάλης παραγωγῆς ἐκφράζεται καί στήν τάση τῶν ἀγροτῶν νοικοκυρέων νά ὀργανώνουν *συνεταιρισμούς*: «ἡ συνεταιριστική παραγωγή εἶναι μεγάλη παραγωγή». Εἶναι γνωστό τί ντόρο κάνουν γιά τούς συνεταιρισμούς τῶν μικρογεωργῶν οἱ θεωρητικοί τοῦ μικροαστισμοῦ γενικά καί εἰδικότερα οἱ ναρόντικοι τῆς Ρωσίας (ἄς φέρουμε γιά παράδειγμα τό προαναφερμένο βιβλίο τοῦ κ. Καμπλουκόφ). Γι' αὐτό, ἀποχτάει ἀκόμα μεγαλύτερη σημασία ἡ ὑπεροχή ἀνάλυση τοῦ Κάουτσκι γιά τό ρόλο τῶν συνεταιρισμῶν. Οἱ συνεταιρισμοί τῶν μικρονοικοκυρέων ἀγροτῶν εἶναι, βέβαια, κρίκος οἰκονομικῆς προόδου, ἐκφράζουν ὅμως *πέραςμα στόν καπιταλισμό* (Fortschritt zum Kapitalismus), καί καθόλου δέν ἐκφράζουν *πέραςμα στόν κολεχτιβισμό*, ὅπως συχνά νομίζουν καί ἰσχυρίζονται (S. 118). Οἱ συνεταιρισμοί δέν ἐξασθενίζουν, ἀλλά δυναμώνουν τήν ὑπεροχή (Vorsprung) τῆς μεγάλης παραγωγῆς στήν ἀγροτική οἰκονομία ἀπέναντι στή μικρή, ἐπειδή οἱ μεγάλοι νοικοκυρεοί ἔχουν περισσότερες δυνατότητες νά ἰδρύνουν συνεταιρισμούς καί ἐπωφελοῦνται περισσότερο ἀπ' τή δυνατότητα αὐτή. Ὁ Κάουτσκι παραδέχεται — ὅπως εἶναι αὐτονόητο — ἀνεπιφύλαχτα ὅτι ἡ κοινοτική, ἡ συλλογική μεγάλη παραγωγή εἶναι ἀνώτερη ἀπό τήν κεφαλαιοκρατική μεγάλη παραγωγή. Στέκεται στά πειράματα συλλογικῆς ἄσκησης τῆς γεωργίας πού ἐφάρμοσαν στήν Ἄγγλια οἱ ὄπαδοί τοῦ *Οουεν* καί στίς ἀνάλογες περιπτώσεις κοινοτήτων τῶν Ἐνωμένων Πολιτειῶν τῆς Βόρειας Ἀμερικῆς. Ὅλα αὐτά τά πειράματα — λέει ὁ Κάουτσκι — *ἀποδείχνουν ἀδιάφυστα* ὅτι εἶναι ἀπολύτως δυνατή ἡ συλλογική ἄσκηση τῆς μεγάλης σύγχρονης γεωργίας ἀπό τούς ἐργαζόμενους, ὥστόσο, γιά νά μετατραπῆ ἡ δυνατότητα αὐτή σέ πραγματικότητα, ἀπαιτοῦνται «μιά σειρά οἰκονομικοί, πολιτικοί καί πνευματικοί ὄροι». Τόν μικρό παραγωγό (τόσο τό βιοτέχνη ὅσο καί τόν ἀγρότη) τόν ἐμποδίζει νά περάσει στή συλλογική παραγωγή ἡ ἐξαιρετικά ἀδύνατη ἀνάπτυξη τῆς ἀλληλεγγύης, τῆς πειθαρχίας, ἡ ἀπομόνωσή τους, «ὁ φανατισμός τοῦ ἰδιοκτήτη» πού διαπιστώνεται ὄχι μόνο στούς δυτικοευρωπαϊούς ἀγρότες, ἀλλά — θά προσθέσουμε ἑμεῖς — καί στούς ρώσους «κοινοτικούς» ἀγρό-

* Στίς σελ. 124-126 ὁ Κάουτσκι περιγράφει τή γεωργική κομμούνα τοῦ Ρελεχάιν (Ralahine), πού γι' αὐτήν ἐξάλλου μιλάει στούς ρώσους ἀναγνώστες καί ὁ κ. Ντιονέο, στό τεῦχος 2 τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο»⁴⁶ αὐτοῦ τοῦ χρόνου.

τες (θυμηθείτε τόν Α. Ν. Ένγκελγκάρντ και τόν Γκλ. Ούσπένσκι). «Είναι παράλογο — δηλώνει κατηγορηματικά ό Κάουτσκι — νά περιμένουμε στή σύγχρονη κοινωνία νά περάσει ό άγρότης στήν κοινοτική παραγωγή» (S. 129).

Αυτό είναι τό έξαιρετικά πλούσιο περιεχόμενο τοῦ VI κεφαλαίου τοῦ βιβλίου τοῦ Κάουτσκι. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ είναι ιδιαίτερα δυσαρεστημένος μ' αυτό τό κεφάλαιο. Ὁ Κάουτσκι — μάς λένε — υπέπεσε στό «μεγάλο άμάρτημα» τῆς σύγχυσης διαφορετικῶν έννοιῶν, «τά τεχνικά πλεονεχτήματα συγχέονται μέ τά οικονομικά». Ὁ Κάουτσκι «ξεκινάει από τή λαθεμένη προϋπόθεση ότι τάχα ένας τελειότερος από τεχνική άποψη τρόπος παραγωγῆς είναι τελειότερος, δηλ. πιό βιώσιμος και από οικονομική άποψη». Ἡ κατηγορηματική αὐτή κρίση τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ είναι τελείως άβάσιμη, πράγμα γιά τό όποιο πιστεύουμε νάχει πειστεί πιά ό άναγνώστης από τήν έκθεση τῆς πορείας τῶν συλλογισμῶν τοῦ Κάουτσκι, πού δώσαμε παραπάνω. Χωρίς νά μπερδεύει καθόλου τήν τεχνική και τήν οικονομία*, ό Κάουτσκι κάνει πολύ καλά πού έρευνάει τό ζήτημα τῆς σχέσης τῆς μεγάλης και τῆς μικρῆς παραγωγῆς στή γεωργία, — *όταν οί άλλοι όροι είναι ίσοι*, — στίς συνθήκες τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οικονομίας. *Στήν πρώτη κιόλας φράση τοῦ πρώτου υποκεφαλαίου τοῦ VI κεφαλαίου ό Κάουτσκι δείχνει μέ ακρίβεια*

* Τό μοναδικό πράγμα, όπου θά μπορούσε νά στηριχτεῖ ό κ. Μπουλγκάκοφ, είναι ό τίτλος πού έβαλε ό Κάουτσκι στό πρώτο υποκεφάλαιο τοῦ VI κεφαλαίου: «α) ἡ τεχνική ύπεροχή τῆς μεγάλης παραγωγῆς», ένῶ στό υποκεφάλαιο αυτό γίνεται λόγος και γιά τά τεχνικά και γιά τά οικονομικά πλεονεχτήματα τῆς μεγάλης παραγωγῆς. Μήπως όμως αυτό άποδειχνει πώς ό Κάουτσκι μπερδεύει τήν τεχνική και τήν οικονομία; Μά και στήν οὔσια, είναι ζήτημα άν είναι άνακριβῆς ό τίτλος πού βάζει ό Κάουτσκι. Κι αυτό, γιαντί ό Κάουτσκι είχε σκοπό ν' αντιπαραθέσει τό περιεχόμενο τοῦ Ιου και τοῦ 2ου υποκεφαλαίου τοῦ VI κεφαλαίου: στό Ιο (α) γίνεται λόγος γιά τήν τεχνική ύπεροχή τῆς μεγάλης παραγωγῆς στήν κεφαλαιοκρατική άγροτική οικονομία, και έδῶ μαζί μέ τίς μηχανές κτλ. φιγουράρει, λογουχάρη, ἡ πίστη. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ σημειώνει μέ εἰρωνεία: «πρωτότυπη τεχνική ύπεροχή». Ὡστόσο *rien bien qui le dernier!* (γελάει καλύτερα όποιος γελάει τελευταίος! *ΗΣύντ.*) Ρίξτε μία ματιά στό βιβλίο τοῦ Κάουτσκι και θά δείτε ότι έχει υπόψη του κυρίως τήν πρόοδο εκείνη στήν τεχνική τῆς πίστης (και παρακάτω και στήν τεχνική τοῦ έμπορίου), πού είναι προσιτή μόνο στό μεγάλο νοικοκύρη. Ἀντίθετα, στό 2ο υποκεφάλαιο (β) γίνεται λόγος γιά τή σύγκριση τῆς ποσότητας εργασίας και τοῦ επιπέδου κατανάλωσης τοῦ γεωργοῦ στή μεγάλη και στή μικρή παραγωγή, συνεπώς, έδῶ έξετάζονται οί καθαρά οικονομικές διαφορές άνάμεσα στή μικρή και στή μεγάλη παραγωγή. Ἡ οικονομία τῆς πίστης και τοῦ έμπορίου είναι ένιαία και γιά τίς δύο, ένῶ ἡ τεχνική είναι διαφορετική.

αὐτὴ τὴ σύνδεση ἀνάμεσα στὸ ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ στὸ βαθμὸ τῆς γενικῆς ἰσχύος τοῦ νόμου τῆς ὑπεροχῆς τῆς μεγάλης γεωργικῆς παραγωγῆς: «Ὅσο πιο κεφαλαιοκρατικὴ γίνεται ἡ ἀγροτικὴ οἰκονομία, σὲ τόσο μεγαλύτερες διαστάσεις ἀναπτύσσει τὴν ποιοτικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν τεχνικὴ τῆς μικρῆς καὶ τῆς μεγάλης παραγωγῆς» (S. 92). Στὴν προκεφαλαιοκρατικὴ γεωργία δὲν ὑπῆρχε αὐτὴ ἡ ποιοτικὴ διαφορὰ. Τί νὰ ποῦμε λοιπὸν γιὰ τὴν αὐστηρὴ παραίνεση τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ πρὸς τὸν Κάουτσκι; «Στὴν πραγματικότητα τὸ ζήτημα πρέπει νὰ τεθεῖ ἔτσι: ποιά σημασία μποροῦν νάχουν στὸ συναγωνισμό τῆς μεγάλης καὶ τῆς μικρῆς παραγωγῆς, στίς δοσμένες κοινωνικοοικονομικὲς συνθήκες, τοῦτες ἢ ἐκεῖνες οἱ ἰδιομορφίες καθεμιᾶς ἀπ' αὐτές τίς μορφές παραγωγῆς;». Πρόκειται γιὰ μιὰ «διόρθωση» τῆς ἴδιας ἐντελῶς φύσης μ' ἐκείνην πού ἐξετάσαμε παραπάνω.

Ἄς δοῦμε τώρα, πῶς ἀντικρούει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Κάουτσκι ὑπὲρ τῆς τεχνικῆς ὑπεροχῆς τῆς μεγάλης παραγωγῆς στὴ γεωργία. Ὁ Κάουτσκι λέει: «Μιὰ ἀπὸ τίς σπουδαιότερες διαφορὲς τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας ἀπὸ τὴ βιομηχανία εἶναι ὅτι ἡ παραγωγή μὲ τὴν κυριολεκτικὴ τῆς ἔννοια (Wirtschaftsbetrieb, οἰκονομικὴ ἐπιχείρηση) συνδέεται συνήθως ἐδῶ μὲ τὸ οἰκιακὸ νοικοκυριό (Haushalt), πράγμα πού δὲν ὑπάρχει στὴ βιομηχανία». Καὶ νομίζω πῶς δὲ χρειάζεται ν' ἀποδείξουμε ὅτι τὸ πιο μεγάλο οἰκιακὸ νοικοκυριό πλεονεχτεῖ ἀπέναντι στὸ μικρὸ στὸ ζήτημα τῆς ἐξοικονόμησης ἐργασίας καὶ ὑλικοῦ. . . Τὸ πρῶτο ἀγοράζει (σημειώστε το αὐτό! B. I.) «πετρέλαιο, κιχώρι, μαργαρίνη — χοντρικά, τὸ δεύτερο — λιανικά, κτλ.» (S. 93). Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ «διορθώνει»: «ὁ Κάουτσκι δὲν ἠθελε νὰ πεῖ ὅτι αὐτὸ τεχνικὰ εἶναι συμφερότερο, ἀλλ' ὅτι κοστίζει λιγότερο!». . . Δὲν εἶναι φανερό ὅτι καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση (ὅπως καὶ σ' ὄλες τίς ἄλλες) ἡ προσπάθεια τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ «νὰ διορθώσει» τὸν Κάουτσκι εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ ἀποτυχημένη; «Τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ — συνεχίζει ὁ αὐστηρὸς κριτικὸς — εἶναι αὐτὸ καθαυτὸ ἐπίσης πολὺ ἀμφισβητήσιμο, ἐπειδὴ κάτω ἀπὸ ὀρισμένους ὄρους στὴν ἀξία τοῦ προϊόντος μπορεῖ νὰ μὴ μπαίνει διόλου ἢ ἀξία τῶν χωριστῶν σπιτιῶν, ἐνῶ ἡ ἀξία ἑνὸς κοινοῦ σπιτιοῦ μπαίνει καὶ μάλιστα μὲ τόκο. Αὐτὸ ἐξαρτιέται ἐπίσης ἀπὸ τοὺς κοινωνικοοικονομικοὺς ὄρους, πού αὐτοὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐρευνηθοῦν — καὶ ὄχι τὰ δῆθεν τεχνικὰ πλεονεχτήματα τῆς μεγάλης παραγωγῆς ἀπέναντι στὴ μικρὴ. . .». Πρῶτο, ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ξεχνάει τὴ μικρολε-

πτομέρεια ότι ο Κάουτσκι, έρευνώντας πρώτα τή συγκριτική σημασία τής μεγάλης και τής μικρής παραγωγής *δταν οί άλλοι δροι είναι ίσοι*, αναλύει στήν παραπέρα έκθεσή του λεπτομερειακά και αυτούς τούς δρους. Ο κ. Μπουλγκάκοφ θέλει, συνεπώς, νά βάλει στό ίδιο σακί διαφορετικά ζητήματα. Δεύτερο. Πότε ή αξία τών σπιτιών τών αγροτών μπορεί νά μή μπαίνει στήν αξία τοῦ προϊόντος; Μόνο δταν ο άγρότης «δέν ύπολογίζει» τήν αξία τής ξυλείας του ή τής εργασίας του γιά τό χτίσιμο και τήν έπισκευή τοῦ σπιτιοῦ. Όσο ο άγρότης εξακολουθεί νά άσκει φυσικό νοικοκυριό, μπορεί, βέβαια, «νά μή ύπολογίζει» τήν εργασία του — και ο κ. Μπουλγκάκοφ μάταια ξεχνάει νά πει στόν αναγνώστη ότι ο Κάουτσκι τό λέει αυτό μέ *άπόλυτη σαφήνεια και ακρίβεια στίς σελ. 165-167 τοῦ βιβλίου του* (κεφ. VIII, «Η προλεταριοποίηση τοῦ άγρότη»). Τώρα όμως πρόκειται γιά τούς «κοινωνικοοικονομικούς δρους» τοῦ καπιταλισμοῦ, και όχι τής φυσικής είτε τής άπλης έμπορευματικής οικονομίας. Και στίς κεφαλαιοκρατικές κοινωνικές συνθήκες, δταν «δέν ύπολογίζεις» τήν εργασία σου, σημαίνει πώς τήν προσφέρεις δωρεάν (στόν έμπορο ή σέ άλλον κεφαλαιοκράτη), σημαίνει πώς εργάζεσαι εναντι λειψής πληρωμής γιά τήν εργατική σου δύναμη, σημαίνει πώς κατεβάξεις τό επίπεδο τών αναγκών σου κάτω άπό τό κανονικό δριο. Τή διαφορά *αυτή* τής μικρής παραγωγής, όπως είδαμε, ο Κάουτσκι τήν παραδέχτηκε πέρα γιά πέρα και τήν εκτίμησε σωστά. Ο κ. Μπουλγκάκοφ, αντικρούοντας τόν Κάουτσκι επαναλαμβάνει τή συνηθισμένη μέθοδο και τό συνηθισμένο λάθος τών άστών και μικροαστών οικονομολόγων. Οί οικονομολόγοι αυτοί έχουν ξεκουφάνει δλο τόν κόσμο έξυμνώντας τή «βιωσιμότητα» τοῦ μικροῦ άγρότη, πού μπορεί, λένε, νά μή ύπολογίζει τήν εργασία του, νά μή κυνηγάει τό κέρδος και τή γαιοπρόσοδο κτλ. Μόνο πού οί καλοί αυτοί άνθρωποι ξεχάσαν ότι ένας τέτοιος συλλογισμός μπερδεύει τούς «κοινωνικοοικονομικούς δρους» τής φυσικής οικονομίας, τής άπλης έμπορευματικής παραγωγής και τοῦ καπιταλισμοῦ. Ο Κάουτσκι έξηγει θαυμάσια όλα αυτά τά λάθη, *κάνοντας άσστηρή διάκριση* ανάμεσα στό ένα ή στό άλλο σύστημα κοινωνικοοικονομικών σχέσεων. «Αν ή άγροτική παραγωγή τοῦ μικροῦ άγρότη — λέει ο Κάουτσκι — δέν έχει τραβηχτεί στή σφαίρα τής έμπορευματικής παραγωγής, αν άποτελεί μόνο ένα μέρος τοῦ οικιακοῦ νοικοκυριοῦ, τότε παραμένει επίσης έξω άπό τή σφαίρα τών συγκεντροποιητικῶν τάσεων τοῦ σύγχρονου τρόπου παραγωγής. Όσο μή ορθολογικό κι αν είναι τό μικρό νοικοκυριό τοῦ άγρό-

τη, σέ ὄση σπατάλη δυνάμεων κι ἄν ὀδηγεῖ, ὁ ἀγρότης κρατιέται γερά ἀπ' αὐτό, τό ἴδιο ἀκριβῶς ὅπως καί ἡ γυναίκα του κρατιέται ἀπ' τό φτωχικό οἰκιακό νοικοκυριό της, πού δίνει ἀκριβῶς τά ἴδια πενιχρότατα ἀποτελέσματα μέ ὑπέρογκη δαπάνη ἐργατικῆς δύναμης, μά πού ὥστόσο ἀποτελεῖ τό μοναδικό τόμειά ὅπου αὐτή δέν εἶναι ὑποταγμένη στήν ξένη θέληση καί εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπό τήν ἐκμετάλλευση» (S. 165). Τό πράγμα ἀλλάζει ὅταν ἡ φυσική οἰκονομία ἐκτοπίζεται ἀπό τήν ἐμπορευματική. Ὁ ἀγρότης βρίσκεται τότε στήν ἀνάγκη νά πουλάει προϊόντα, ν' ἀγοράζει ἐργαλεῖα, ν' ἀγοράζει γῆ. Ὅσο ὁ ἀγρότης παραμένει ἀπλός ἐμπορευματοπαραγωγός, μπορεῖ ν' ἀρκεῖται στό βιοτικό ἐπίπεδο τοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη· δέν ἔχει ἀνάγκη ἀπό κέρδος καί γαιοπρόσοδο, μπορεῖ νά καταβάλλει γιά τή γῆ μεγαλύτερη πληρωμή ἀπό τήν πληρωμή πού θά μπορούσε νά δώσει ὁ κεφαλαιοκράτης ἐπιχειρηματίας (S. 166). Ἡ ἀπλή ὅμως ἐμπορευματική παραγωγή ἐκτοπίζεται ἀπό τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή. Ἄν, λογουχάρη, ὁ ἀγρότης ἔχει ὑποθηκεύσει τή γῆ του, πρέπει στό ἐξῆς νά βγάξει καί τή γαιοπρόσοδο πού ἔχει πουληθεῖ στόν πιστωτή. Σ' αὐτή τή βαθμίδα ἀνάπτυξης ὁ ἀγρότης μόνο τυπικά μπορεῖ νά θεωρεῖται ἀπλός ἐμπορευματοπαραγωγός. De facto* ὁ ἀγρότης ἔχει πιά νά κάνει συνήθως μέ τόν κεφαλαιοκράτη — τόν πιστωτή, τόν ἔμπορο, τό βιομήχανο ἐπιχειρηματία, ἀπό τόν ὁποῖο εἶναι ἀναγκασμένος νά ζητάει «ἐπικουρικές ἀσχολίες», δηλαδή νά πουλάει σ' αὐτόν τήν ἐργατική του δύναμη. Σ' αὐτό τό στάδιο — καί ὁ Κάουτσκι, ἐπαναλαβαίνουμε, συγκρίνει τή μεγάλη καί τή μικρή γεωργική παραγωγή στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία — ἡ δυνατότητα «νά μὴ ὑπολογίζει τήν ἐργασία του» σημαίνει γιά τόν ἀγρότη ἕνα μόνο πράγμα: νά τσακίζεται στή δουλειά καί νά περιορίζει συνεχῶς τίς ἀνάγκες του.

Ἐξίσου ἀστήριχτες εἶναι καί οἱ ἄλλες ἀντιρήσεις τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ. Οἱ δυνατότητες πού δίνει ἡ μικρή παραγωγή γιά τή χρησιμοποίηση μηχανῶν εἶναι πῶς περιορισμένες· γιά τό μικρό νοικοκύρη εἶναι πῶς δύσκολο νά ἐξασφαλίσει πίστωση καί τοῦ κοστίζει αὐτή πῶς ἀκριβά — λέει ὁ Κάουτσκι. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ βρίσκει ὅτι τά ἐπιχειρήματα αὐτά εἶναι λαθεμένα, κι ἐπικαλεῖται. . . τοὺς ἀγροτικούς συνεταιρισμούς! Ταυτόχρονα παρασιωπᾷ τελείως τίς ἀποδείξεις τοῦ Κάουτσκι, πού γιά τοὺς συνεταιρισμούς αὐτοὺς καί γιά τή σημασία τους ἔκανε

* — Στήν πραγματικότητα, στήν πράξη. Ἡ Σύντ.

τήν ἐκτίμηση πού ἀναφέραμε παραπάνω. Στό ζήτημα τῶν μηχανῶν ὁ κ. Μπουλγκάκοφ μέμφεται ξανά τόν Κάουτσκι, γιατί δέν ἔθεσε «ἓνα γενικότερο οἰκονομικό ζήτημα: ποιός εἶναι γενικά ὁ οἰκονομικός ρόλος τῶν μηχανῶν στήν ἀγροτική οἰκονομία» (ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ξέχασε κιόλας τό IV κεφάλαιο τοῦ βιβλίου τοῦ Κάουτσκι!) «καί εἶναι ἄραγε γιά τήν ἀγροτική οἰκονομία ἡ μηχανή τόσο ἀπαραίτητο μέσο ὅσο καί γιά τή βιομηχανία ἐπεξεργασίας;». Ὁ Κάουτσκι ἔδειξε καθαρά τόν κεφαλαιοκρατικό χαρακτήρα τῆς χρησιμοποίησης τῶν μηχανῶν στή σύγχρονη ἀγροτική οἰκονομία (S. 39, 40 καί ἐπόμενες), τόνισε τίς ἰδιομορφίες τῆς γεωργίας πού δημιουργοῦν «τεχνικές καί οἰκονομικές δυσκολίες» στή χρησιμοποίηση τῶν μηχανῶν στή γεωργία (S. 38 καί ἐπόμενες), παρέθεσε στοιχεῖα γιά τήν αὐξανόμενη χρησιμοποίηση τῶν μηχανῶν (40), γιά τήν τεχνική τους σημασία (42 καί ἐπόμενες), γιά τό ρόλο τοῦ ἀτμοῦ καί τοῦ ἠλεκτρισμοῦ. Ὁ Κάουτσκι ἔδειξε, ποιές διαστάσεις ἐπιβάλλεται νά ἔχουν τά νοικοκυριά, σύμφωνα μέ τά δεδομένα τῆς γεωπονίας, γιά τήν πλήρη ἀξιοποίηση τῶν διάφορων μηχανῶν (94), ἔδειξε ὅτι, σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῆς γερμανικῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1895, τό ποσοστό τῶν νοικοκυριῶν πού χρησιμοποιοῦν μηχανές αὐξάνει κανονικά καί γοργά ἀπό τά μικρά νοικοκυριά πρὸς τά μεγάλα (2 % στά νοικοκυριά πού ἔχουν ἴσαμε 2 ἑκτάρια· 13,8 % στά νοικοκυριά μέ 2-5 ἑκτάρια· 45,8 % στά νοικοκυριά μέ 5-20 ἑκτάρια· 78,8 % στά νοικοκυριά μέ 20-100 ἑκτάρια· 94,2 % στά νοικοκυριά μέ 100 καί πάνω ἑκτάρια). Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ θά ἐπιθυμοῦσε ἀντί γι' αὐτά τά στοιχεῖα νά δεῖ «γενικούς» συλλογισμούς γιά τό «ἀκατανίκητο» ἢ τό μή ἀκατανίκητο τῶν μηχανῶν! . . .

«Ἡ ἄποψη ὅτι στίς συνθήκες τῆς μικρῆς παραγωγῆς ἀναλογεῖ μεγαλύτερος ἀριθμός ζώων ἐργασίας κατά ἑκτάριο. . . δέν εἶναι πειστική. . . γιατί ταυτόχρονα δέν ἐξετάζεται. . . ὁ βαθμός ἐντατικότητας τῆς κτηνοτροφίας στό νοικοκυριό» — λέει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ. Ἀνοίγουμε τή σελίδα τοῦ βιβλίου τοῦ Κάουτσκι, ὅπου προβάλλεται αὐτή ἡ ἄποψη, καί διαβάζουμε: «. . . Ὁ μέγας ἀριθμός ἀγελάδων στό μικρό νοικοκυριό» (ὑπολογιζόμενος κατά 1000 ἑκτάρια) «ἐξαρτιέται σέ ὄχι ἀσήμαντο βαθμό καί ἀπό τό ὅτι ὁ ἀγρότης ἀσχολεῖται μέ τήν κτηνοτροφία περισσότερο ἀπό τό μεγάλο νοικοκύρη καί μέ τήν παραγωγή σιτηρῶν λιγότερο ἀπ' αὐτόν· ἡ διαφορά ὅμως στή συντήρηση ἀλόγων δέν μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μ' αὐτό» (σελ. 96, ὅπου ἀναφέρονται τά στοιχεῖα γιά τή Σαξονία τοῦ 1860, γιά ὅλη τή Γερμανία τοῦ 1883 καί γιά τήν Ἀγγλία τοῦ 1880). Ἄς θυμίσουμε, ὅτι καί στή Ρωσία

ή στατιστική τών ζέμστρο ἀπεκάλυψε τόν ἴδιο αὐτό νόμο, πού ἐκφράζει τήν ὑπεροχή τῆς μεγάλης γεωργικῆς παραγωγῆς ἀπέναντι στή μικρή: τά μεγάλα ἀγροτικά νοικοκυριά τά βγάζουν πέρα μέ μικρότερο κατά μονάδα ἐπιφάνειας ἀριθμό ζώων καί σύνεργων*.

Ἡ ἔκθεση ἀπό τόν κ. Μπουλγκάκοφ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Κάουτσκι γιά τήν ὑπεροχή στήν κεφαλαιοκρατική ἀγροτική οἰκονομία τῆς μεγάλης παραγωγῆς ἀπέναντι στή μικρή δέν εἶναι καθόλου πλήρης. Ἡ ὑπεροχή τῆς μεγάλης γεωργικῆς παραγωγῆς συνίσταται ὄχι μόνο στή μικρότερη ἀπώλεια καλλιέργησιμης ἔκτασης, ὄχι μόνο στό ὅτι γίνεται οἰκονομία σέ ζῶα καί σύνεργα καί πληρέστερη ἀξιοποίησή τους, ὄχι μόνο στό ὅτι ὑπάρχει εὐρύτερη δυνατότητα χρησιμοποίησης μηχανῶν καί στό ὅτι γίνεται πιό προσιτή ἢ πίστωση, ἀλλά ἐπίσης καί στήν ἐμπορική ὑπεροχή τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ, στή χρησιμοποίηση ἀπομέρους του ἐπιστημονικά καταρτισμένων διευθυντῶν τοῦ νοικοκυριοῦ (Kautsky, S. 104). Ἡ μεγάλη γεωργία χρησιμοποιεῖ σέ μεγαλύτερη ἔκταση τή συνεργασία τῶν ἐργατῶν καί τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας. Ἐξαιρετικά μεγάλη σημασία ἀποδίδει ὁ Κάουτσκι στήν ἐπιστημονική γεωπονική κατάρτιση τοῦ ἀγρότη νοικοκύρη. «Ἀγρότη νοικοκύρη μέ πλήρη ἐπιστημονική κατάρτιση μπορεῖ νά συντηρεῖ μόνο ἡ παραγωγή πού εἶναι ἀρκετά μεγάλη, ὥστε ἡ δουλειά τῆς διεύθυνσης καί ἐπίβλεψης τοῦ νοικοκυριοῦ ν' ἀπασχολεῖ πέρα γιά πέρα τήν ἐργατική δύναμη τοῦ δοσμένου προσώπου» (S. 98: «τό μέγεθος αὐτό τοῦ νοικοκυριοῦ κυμαίνεται, ἀνάλογα μέ τό εἶδος τῆς παραγωγῆς», ἀπό 3 ἑκτάρια στήν ἀμπελοργία ὡς 500 ἑκτάρια στήν ἑκτατική καλλιέργεια). Ὁ Κάουτσκι σημειώνει ἐδῶ τό ἐνδιαφέρον καί ἐξαιρετικά χαρακτηριστικό γεγονός ὅτι ἡ διάδοση τῶν κατώτερων καί μεσαίων γεωργικῶν σχολῶν φέρνει ὄφελος ὄχι στόν ἀγρότη, ἀλλά στό μεγαλονοικοκύρη, θέτοντας στή διάθεσή του ὑπαλλήλους (τό ἴδιο παρατηρεῖται καί στή Ρωσία). «Ἡ ἀνώτερη μόρφωση, πού εἶναι ἀπαραίτητη γιά μιᾶ ἀπόλυτα ὀρθολογιστική παραγωγή, δύσκολα συμβιβάζεται μέ τίς σημερινές συνθηκες ὑπαρξης τῶν ἀγροτῶν. Αὐτό σημαίνει καταδίκη, φυσικά, ὄχι τῆς ἀνώτερης μόρφωσης, ἀλλά τῶν συνθηκῶν ζωῆς τῶν ἀγροτῶν. Αὐτό σημαίνει ἀπλῶς ὅτι ἡ παραγωγή τοῦ ἀγρότη διατηρεῖται δίπλα στή μεγάλη παραγωγή ὄχι χάρη στήν ἀνώ-

* Βλ. Β. Ε. Πόστνικοφ, «Τό ἀγροτικό νοικοκυριό τῆς Νότιας Ρωσίας», πρβλ. Β. Ἰλίν, «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ», κεφ. II, ὑποκεφ. 1 (βλ. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 3ος. Ἡ Σύντ.).

τερη παραγωγικότητά της, αλλά χάρη στις χαμηλότερες ανάγκες» (99). Ἡ μεγάλη παραγωγή εἶναι ὑποχρεωμένη νά συντηρεῖ ὄχι μόνο ἐργατικές δυνάμεις τοῦ χωριοῦ, ἀλλά καί ἐργατικές δυνάμεις τῆς πόλης, πού στέκουν ἀσύγκριτα ψηλότερα ὡς πρὸς τὸ ἐπίπεδο τῶν ἀναγκῶν τους.

Τὰ ἐξαιρετικά ἐνδιαφέροντα καί σπουδαῖα στοιχεῖα, πού παραθέτει ὁ Κάουτσκι γιὰ ν' ἀποδείξει τὴν «ὑπερβολικὴ δουλειά καί τὴν ἀνεπαρκῆ κατανάλωση στὴ μικρὴ παραγωγή», ὁ κ. Μπουλγκάκοφ τὰ ὀνομάζει «μερικές (!) τυχαῖες (;) περικοπές». Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ «ἀναλαβαίνει» νά παραθέσει ἰσάριθμες «περικοπές ἀντίθετου χαρακτήρα». Μόνο τοῦ ξεχνάει νά πει ἂν ἀναλαβαίνει ἐπίσης νά διατυπώσει μιά ἀντίθετη θέση, πού θά τὴν ἀπέδειχνε μέ τίς «περικοπές ἀντίθετου χαρακτήρα». Γιατί αὐτοῦ βρίσκεται ὅλη ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος! Μήπως ἀναλαβαίνει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ νά ὑποστηρίξει ὅτι στὴν κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνία τῆ μεγάλη παραγωγή τῆ διακρίνει, ἀπὸ τὴν παραγωγή τοῦ ἀγρότη, ἢ ὑπερβολικὴ δουλειά καί ἢ χαμηλὴ κατανάλωση τοῦ δουλευτῆ; Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ εἶναι ἀρκετὰ προσεχτικός καί δέ διατυπώνει ἕνα τέτοιο γελοῖο ἰσχυρισμό. Θεωρεῖ ὅτι τὸ γεγονός τῆς ὑπερβολικῆς ἐργασίας καί τῆς πτώσης τῶν ἀναγκῶν τῶν ἀγροτῶν μπορεῖ νά παρακαμφθεῖ μέ τὴν παρατήρηση ὅτι «σέ μερικά μέρη οἱ ἀγρότες ζοῦν εὐπορα καί σέ ἄλλα φτωχά!!». Τί θά λέγατε γιὰ ἕναν οἰκονομολόγο, ἂν αὐτός, ἀντὶ νά γενικεύσει τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν κατάσταση τῆς μικρῆς καί τῆς μεγάλης παραγωγῆς, καταπιανόταν νά διερευνήσει τὴ διαφορὰ σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν «εὐπορία» τοῦ πληθυσμοῦ στό ἕνα ἢ στό ἄλλο «μέρος»; Τί θά λέγατε γιὰ ἕναν οἰκονομολόγο, πού θά παρέκαμπε τὸ γεγονός τῆς ὑπερβολικῆς δουλειᾶς καί τῆς χαμηλῆς κατανάλωσης τῶν βιοτεχνῶν σέ σύγκριση μέ τοὺς ἐργοστασιακοὺς ἐργάτες μέ τὴν παρατήρηση ὅτι «σέ μερικά μέρη οἱ βιοτέχνες ζοῦν εὐπορα καί σέ ἄλλα φτωχά»; Καί τώρα γιὰ τοὺς βιοτέχνες, μιά πού ἔγινε λόγος γι' αὐτούς. «Ἀπ' ὅ,τι φαίνεται, — γράφει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ — ὁ Κάουτσκι ἔκανε νοερά ἕνα παραλληλισμὸ μέ τὴν Hausindustrie*, ὅπου ἢ ὑπερβολικὴ δουλειά δέν ἔχει τεχνικά ὅρια» (ὅπως στὴ γεωργία), «ὅμως ὁ παραλληλισμὸς αὐτός δέν ταιριάζει ἐδῶ». Ἀπ' ὅ,τι φαίνεται, θ' ἀπαντήσουμε ἐμεῖς σ' αὐτό, ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἀντίκρουσε μέ καταπληκτικὴ ἀπροσεξία τὸ βιβλίον πού κρίνει, γιατί τὸν παραλληλισμὸ μέ τὴν Hausindustrie δέν τὸν «ἔκανε νοερά

* — οἰκιακὴ βιομηχανία. Ἡ Σύντ.

ὁ Κάουτσκι», ἀλλὰ τὸν ἔδωσε καθαρά καὶ ξάστερα στήν πρώτη κιόλας σελίδα τοῦ ὑποκεφαλαίου πού ἀφιερώνει στό ζήτημα τῆς ὑπερβολικῆς δουλειᾶς (κεφ. VI, b, S. 106): «Ὅπως καί στήν οἰκιακή βιομηχανία (Hausindustrie) ἔτσι καί στό μικρό ἀγροτικό νοικοκυριό ἡ δουλειά τῶν παιδιῶν μέσα στά πλαίσια τῆς οἰκογένειας ἔχει ἀκόμα πιό ὀλέθριες συνέπειες ἀπ' ὅ,τι ἡ μισθωτή ἐργασία σέ ξένα πρόσωπα». Ὅσο κατηγορηματική κι ἂν εἶναι ἡ ἐτυμηγορία τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ ὅτι ὁ παραλληλισμός αὐτός δέν ταιριάζει ἐδῶ, ἡ γνώμη του εἶναι ὡστόσο πέρα γιά πέρα λαθεμένη. Στή βιομηχανία ἡ ὑπερβολική δουλειά δέν ἔχει τεχνικά ὄρια, ἐνῶ γιά τόν ἀγρότη «περιορίζεται ἀπό τοὺς τεχνικούς ὄρους τῆς γεωργίας» — διαβεβαιώνει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ. Μπαίνει τό ἐρώτημα, ποιός λοιπόν στήν πραγματικότητα συγχέει τήν τεχνική μέ τήν οἰκονομία: ὁ Κάουτσκι ἢ ὁ κ. Μπουλγκάκοφ; Τί δουλειά ἔχει ἐδῶ ἡ τεχνική τῆς γεωργίας ἢ τῆς οἰκιακῆς βιομηχανίας, ὅταν τά γεγονότα λένε ὅτι ὁ μικρός παραγωγός καί στή γεωργία καί στή βιομηχανία ρίχνει στή δουλειά τά παιδιά του ἀπό πολύ μικρή ἡλικία, δουλεύει περισσότερες ὥρες τῆ μέρα, ζεῖ «πιό οἰκονομικά», περικόβει τίς ἀνάγκες του ὡς τό σημεῖο πού σέ μιὰ πολιτισμένη χώρα νά ξεχωρίζει σάν ἀληθινός «βάρβαρος» (ἐκφραση τοῦ Μάρξ); Εἶναι μήπως δυνατό ν' ἀρνηθεῖ κανεὶς τήν οἰκονομική ὁμοιογένεια τέτοιων φαινομένων στή γεωργία καί στή βιομηχανία μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι ἡ γεωργία ἔχει ἓνα σωρό ἰδιομορφίες (πού ὁ Κάουτσκι διόλου δέν τίς ξεχνάει); «Ὁ μικροαγρότης, ἀκόμα καί ὅταν θέλει, δέν μπορεῖ νά δουλέψει περισσότερο ἀπ' ὅσο ἀπαιτεῖ τό χωράφι του» — λέει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ. Ὡστόσο ὁ μικροαγρότης μπορεῖ νά δουλέψει καί δουλεύει 14 καί ὄχι 12 ὥρες· μπορεῖ νά δουλέψει καί δουλεύει μέ τέτοια ὑπερκανονική ἐντατικότητα, πού φθείρει τά νεῦρα καί τοὺς μῦς του πολύ γρηγορότερα ἀπό τό κανονικό. Καί ἔπειτα, τί λαθεμένη καί παρατραβηγμένη ἀφαίρεση εἶναι αὐτή — νά καθορίζουμε ὅτι ὅλες οἱ δουλειές τοῦ ἀγρότη περιορίζονται μόνο στό χωράφι! Στόν Κάουτσκι δέ θά βρεῖτε τίποτα τό παρόμοιο. Ὁ Κάουτσκι ξέρεي θαυμάσια ὅτι ὁ ἀγρότης δουλεύει καί στό οἰκιακό νοικοκυριό, δουλεύει γιά τό χτίσιμο καί τήν ἐπισκευή τοῦ σπιτιοῦ, τοῦ σταύλου, τῶν ἐργαλείων κτλ., «χωρίς νά ὑπολογίζει» ὅλη αὐτή τήν πρόσθετη ἐργασία, γιά τήν ὁποία ὁ μισθωτός ἐργάτης στό μεγάλο νοικοκυριό ἀπαιτεῖ τῆ συνηθισμένη πληρωμή. Δέν εἶναι φανερό γιά τόν κάθε ἀπροκατάληπτο ἄνθρωπο πῶς γιά τόν ἀγρότη — τό μικρογεωργό — ἡ ὑπερβολική δουλειά ἔχει ἀσύγκριτα πλατύτερα περιθώρια, ἀπ'

δ,τι γιά τό μικροβιοτέχνη όταν είναι *μόνο* βιοτέχνης; Ἡ ὑπερβολική ἐργασία τοῦ μικρογεωργοῦ, σάν καθολικό γεγονός, ἀποδείχεται παραστατικά μέ τό ὅτι ὅλοι οἱ ἀστοί συγγραφεῖς βεβαιώνουν ὁμόφωνα τή «φιλοπονία» καί τό «πνεῦμα οἰκονομίας» τοῦ ἀγρότη καί κατηγοροῦν τοὺς ἐργάτες γιά «τεμπελιά» καί «σπατάλη».

Οἱ μικροαγρότες — λέει ἓνας ἐρευνητής τῶν συνθηκῶν ζωῆς τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Βεστφαλίας, πού ἀναφέρει ὁ Κάουτσκι — παραφορτώνουν πέρα ἀπό κάθε μέτρο τά παιδιά τους μέ δουλειά, ἔτσι πού παρεμποδίζεται ἡ σωματική τους ἀνάπτυξη ἢ μισθωτή ἐργασία δέν ἔχει τέτοιες ἀσχημες πλευρές. Στήν κοινοβουλευτική ἐπιτροπή πού ἐρευνοῦσε τίς συνθήκες ζωῆς τῶν ἀγροτῶν τῆς Ἀγγλίας (1897) ἓνας μικροαγρότης ἀπό τό Λίνκολν δῆλωσε: «Ἔχω ἀναθρέψει μιά ὀλόκληρη οἰκογένεια καί τήν πέθανα σχεδόν στή δουλειά». Ἕνας ἄλλος λέει: «Δουλεύω μέ τά παιδιά μου ἴσαμε 18 ὥρες, κατά μέσο ὄρο 10–12 ὥρες». Κι ἓνας τρίτος: «Δουλεύουμε πιά σκληρά ἀπό τοὺς μεροκαματιάρηδες, δουλεύουμε σάν σκλάβοι». Στήν ἴδια ἐπιτροπή ὁ κ. Ρήντ (Read) περιγράφει μέ τά παρακάτω λόγια τήν κατάσταση τοῦ μικροαγρότη στίς περιοχές ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ γεωργία μέ τή στενή ἔννοια τῆς λέξης: «Γι' αὐτόν τό μοναδικό μέσο νά κρατηθεῖ εἶναι νά δουλεύει ὅσο δυό μεροκαματιάρηδες καί νά ξοδεύει ὅσα ξοδεύει ἓνας μεροκαματιάρης. Τά παιδιά του ξεθεώνονται στή δουλειά περισσότερο καί ἀνατρέφονται χειρότερα ἀπό τά παιδιά τῶν μεροκαματιάρηδων» («Royal Commission on Agriculture final report», p. 34, 358 *. Περικοπή, πού παραθέτει ὁ Κάουτσκι, S. 109). Θ' ἀναλάβει ἄραγε ὁ κ. Μπουλγκάκοφ νά ὑποστηρίξει πῶς ἐξίσου συχνά κ' οἱ μεροκαματιάρηδες δουλεύουν ὅσο δυό χωρικοί; Ἐξαιρετικά χαρακτηριστικό, ὅμως, εἶναι τό παρακάτω γεγονός πού παραθέτει ὁ Κάουτσκι καί πού δείχνει, πῶς «ἡ τέχνη τοῦ χωρικοῦ νά πεινᾶ (Hungerkunst) μπορεῖ νά ὀδηγήσει σέ οἰκονομική ὑπεροχή τῆς μικρῆς παραγωγῆς»: ἡ σύγκριση τῆς ἀποδοτικότητας τῶν νοικοκυριῶν δυό ἀγροτῶν τῆς Βάδης παρουσιάζει στό ἓνα, στό *μεγάλο*, ἔλλειμμα 933 μάρκα, καί στό ἄλλο, πού εἶναι *δυό φορές μικρότερο*, πλεόνασμα 191 μάρκα. Ὅμως τό πρῶτο νοικοκυριό, πού χρησιμοποιοῦσε ἀποκλειστικά μισθωτοὺς ἐργάτες, ἔπρεπε, ὅπως εἶναι ἐπόμενο, νά τοὺς θρέφει, ξοδεύοντας σχεδόν 1 μάρκο τή μέρα κατ' ἄτομο (κάπου 45

* — «Τελική ἔκθεση τῆς βασιλικῆς ἐπιτροπῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας», σελ. 34, 358. Ἡ Σύντ.

καπίκια), ἐνῶ σιὸ μικρὸ νοικοκυριὸ δούλευαν ἀποκλειστικά τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας (ἡ γυναίκα καὶ 6 μεγάλα παιδιά), πού ἡ συντήρησή τους ἦταν *δυσὸ φορὲς πιο φτωχική*: 48 φένιγκ τῆ μέρα κατ' ἄτομο. Ἄν ἡ οἰκογένεια τοῦ μικροαγρότη τρεφόταν ἐξίσου καλά μέ τούς μισθωτοὺς ἐργάτες τοῦ μεγαλονοικοκύρη, ὁ μικροαγρότης θά εἶχε ἔλλειμμα 1250 μάρκα! «Τὸ πλεόνασμά του δέν προερχόταν ἀπὸ τὰ γεμάτα ἀμπάρια του, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἄδειο του στομάχι». Τί πλῆθος τέτοιων παραδειγμάτων θ' ἀποκαλύπτονταν, ἂν οἱ συγκρίσεις τῆς «ἀποδοτικότητας» τῶν μεγάλων καὶ τῶν μικρῶν νοικοκυριῶν στή γεωργία συνοδεύονταν ἀπὸ τὸν ὑπολογισμό τῆς κατανάλωσης καὶ τῆς ἐργασίας τῶν ἀγροτῶν καὶ τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν *. Νά ἕνας ὑπολογισμὸς σχετικὰ μέ τῆ μεγαλύτερη ἀποδοτικότητα ἐνός μικροῦ νοικοκυριοῦ (4,6 ἑκτάρια) σέ σύγκριση μέ ἕνα μεγάλο (26,5 ἑκτάρια), ὑπολογισμὸς πού γίνεται σ' ἕνα ἀπὸ τὰ εἰδικὰ περιοδικά. Πῶς ὁμως βγαίνει τὸ ἀνώτερο εἰσόδημα; — ρωτᾷει ὁ Κάουτσκι. Αὐτὸ γίνεται, γιατί τὸ μικρὸ γεωργὸ τὸν βοηθᾶνε τὰ παιδιά του, τὸν βοηθᾶνε ἀπὸ τὴν ἡλικία πού μόλις ἀρχίζουν νά βαδίζουν, ἐνῶ ὁ μεγαλονοικοκύρης εἶναι ἀναγκασμένος νά μπαίνει σέ ἐξοδα γιὰ τὰ παιδιά του (δημοτικὸ, γυμνάσιο). Στὸ μικρὸ νοικοκυριὸ ἀκόμα καὶ οἱ γέροι πάνω ἀπὸ 70 χρονῶν «ἐξακολουθοῦν ν' ἀναπληρώνουν μιὰ ἀκέραιη ἐργατικὴ δύναμη». «Ὁ συνηθισμένος μεροκαματιάρης, ἰδιαίτερα στή μεγάλη παραγωγή, δουλεύει καὶ σκέφτεται: πότε πιά θάρθει ἡ βραδινὴ ἀνάπαυση· ὁ μικροαγρότης ὁμως, τουλάχιστο σ' ὄλες τίς ἐπείγουσες δουλειές, σκέφτεται: ἄχ, τί καλά νᾶταν ἡ μέρα ἔστω καὶ δυσὸ ὄριτες μεγαλύτερη». Οἱ μικροὶ παραγωγοὶ — μᾶς πληροφορεῖ πάλι ὁ ἴδιος ἀρθρογράφος τοῦ γεωπονικοῦ περιοδικοῦ — ἀξιοποιοῦν καλύτερα τὸ χρόνο, ὅταν ἔχουν ἐπείγουσες δουλειές: «σηκώνονται νωρίτερα, πλαγιάζουν ἀργότερα, δουλεύουν πιο γρήγορα, ἐνῶ οἱ ἐργάτες τοῦ μεγαλονοικοκύρη δέ θέλουν νά σηκώνονται νωρίτερα, νά πλαγιάζουν ἀργότερα καὶ νά δουλεύουν ἐντατικότερα ἀπ' ὅ,τι τίς ἄλλες μέρες». Ὁ ἀγρότης καταφέρνει νά βγάξει καθαρὸ εἰσόδημα χάρη στήν «ἀπλή» ζωὴ του: κάθεται σέ πλιθόχτιστο καλύβι, χτισμένο κυρίως μέ τῆ δουλειὰ τῆς οἰκογένειάς του· ἡ γυναίκα εἶναι παντρεμένη 17 χρόνια καὶ χάλασε μόνο ἕνα ζευγάρι μποτίνια, τὸν περισσότερο καιρὸ περπατᾷει ζυπόλητη ἢ

* Πρβλ. Β. Ἰλίν, «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία», σελ. 112, 175, 201. (Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 3ος, σελ. 165 - 166, 247 - 248, 276 - 278. Ἡ Σύντ.).

φοράει τσόκαρα, καί ἡ ἴδια ράβει γιά ὅλη τήν οἰκογένεια. Ἡ τροφή ἀποτελεῖται ἀπό πατάτες, γάλα, καί σπάνια ἀπό ρέγγες. Ὁ ἄντρας μόνο τίς Κυριακές καπνίζει ἕνα τσιμπούκι καπνό. «Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί δέ νιώθανε πώς ζοῦν ἐξαιρετικῶς ἀπλά καί δέν ἐκφράζανε δυσαρέσκεια γιά τήν κατάστασή τους. . . Μέ ἕνα τέτοιο ἀπλό τρόπο ζωῆς εἶχαν σχεδόν κάθε χρόνο ἕνα μικρό περίσσευμα ἀπό τό νοικοκυριό τους».

IV

Ὑστερα ἀπό τήν ἀνάλυση τῆς ἀμοιβαίας σχέσης τῆς μεγάλης καί τῆς μικρῆς παραγωγῆς στήν κεφαλαιοκρατική ἀγροτική οἰκονομία, ὁ Κάουτσκι περνάει σέ εἰδική ἀνάλυση τῶν «ὀρίων τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας» (κεφ. VII). Ἐνάντια στή θεωρία τῆς ὑπεροχῆς τῆς μεγάλης γεωργικῆς παραγωγῆς — λέει ὁ Κάουτσκι — ξεσηκώνονται κυρίως οἱ «φίλοι τῆς ἀνθρωπότητας» (παραλίγο θά λέγαμε — οἱ φίλοι τοῦ λαοῦ. . .) ἀπ' τίς γραμμές τῆς ἀστικῆς τάξης, οἱ φριτρεντέροι⁴⁷ καθαροῦ τύπου, οἱ μεγαλογαιοχτήμονες. Τελευταία, πολλοί οἰκονομολόγοι τάσσονται ὑπέρ τῆς μικρῆς γεωργικῆς παραγωγῆς. Ἐπικαλοῦνται συνήθως τή στατιστική, πού δείχνει ὅτι δέν ἐκτοπίζονται τά μικρά νοικοκυριά ἀπό τά μεγάλα. Καί ὁ Κάουτσκι παραθέτει τά στοιχεῖα τῆς στατιστικῆς: στή Γερμανία ἀπό τό 1882 ὡς τό 1895 περισσότερο ἀπ' ὅλα αὐξήθηκε ἡ ἐπιφάνεια τῶν μεσαίων νοικοκυριῶν· στή Γαλλία ἀπό τό 1882 ὡς τό 1892 αὐξήθηκε ἡ ἐπιφάνεια τῶν πιά μικρῶν καί τῶν πιά μεγάλων νοικοκυριῶν· ἡ ἐπιφάνεια τῶν μεσαίων νοικοκυριῶν ἐλαττώθηκε. Στήν Ἀγγλία ἀπό τό 1885 ὡς τό 1895 ἐλαττώθηκε ἡ ἐπιφάνεια τῶν πιά μικρῶν καί τῶν πιά μεγάλων νοικοκυριῶν· περισσότερο ἀπ' ὅλα αὐξήθηκε ἡ ἐπιφάνεια τῶν νοικοκυριῶν μέ 40–120 ha* (100–300 ἄκρ), δηλ. τῶν νοικοκυριῶν πού δέν μποροῦν νά καταταχθοῦν στά μικρά. Στήν Ἀμερική ἡ μέση ἔκταση τῆς φάρμας ἐλαττώνεται: τό 1850 ἦταν 203 ἄκρ, τό 1860 — 199, τό 1870 — 153, τό 1880 — 134, τό 1890 — 137. Ὁ Κάουτσκι ἐξετάζει πιά ἐπισταμένα τά στοιχεῖα τῆς ἀμερικάνικης στατιστικῆς, καί ἡ ἀνάλυσή του, παρά τή γνώμη τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, ἔχει σοβαρή σημασία ἀπό ἄποψη ἀρχῶν. Ἡ κύρια αἰτία τῆς ἐλάττωσής τῆς μέσης ἔκτασης τῆς φάρμας εἶναι ὁ τεμαχισμός τῶν με-

* — ἑκτάρια. Ἡ Σύντ.

γάλων φυτειῶν τοῦ Νότου, ὕστερα ἀπό τήν ἀπελευθέρωση τῶν νέγρων· στίς νότιες Πολιτεῖες ἡ μέση ἔκταση τῆς φάρμας ἔπεσε κάτω ἀπό τό μισό. «Κανένας γνώστης τοῦ ζητήματος δέν πρόκειται νά δεῖ σ' αὐτούς τούς ἀριθμούς νίκη τῆς μικρῆς παραγωγῆς ἐνάντια στή *σύγχρονη*» (= κεφαλαιοκρατική) «μεγάλη παραγωγή». Γενικά ἡ ἀνάλυση τῶν στοιχείων τῆς ἀμερικάνικης στατιστικῆς κατὰ *χωριστές περιοχές* δείχνει μεγάλη ποικιλία σχέσεων. Στή βόρεια κεντρική ζώνη, στίς βασικές «σιτοπαραγωγικές Πολιτεῖες», ἡ μέση ἔκταση τῆς φάρμας *ἀνέβηκε* ἀπό 122 σέ 133 ἄκρ. «Ἡ μικρή παραγωγή ἀποχτάει ὑπεροχή μόνο ἐκεῖ ὅπου ἡ ἀγροτική οἰκονομία βρίσκεται σέ παρακμή ἢ ὅπου ἡ προκεφαλαιοκρατική μεγάλη παραγωγή ἀρχίζει νά συναγωνίζεται τήν παραγωγή τοῦ ἀγρότη» (135). Τό συμπέρασμα αὐτό τοῦ Κάουτσκι εἶναι πολύ σοβαρό, ἐπειδὴ δείχνει τούς ὅρους, χωρίς τούς ὁποίους ἡ χρήση τῆς στατιστικῆς δέν μπορεῖ νά εἶναι παρά *κατάχρηση*: εἶναι ἀπαραίτητο νά κάνουμε διάκριση ἀνάμεσα στήν κεφαλαιοκρατική μεγάλη παραγωγή καί στήν προκεφαλαιοκρατική. Ἡ ἔρευνα πρέπει νά γίνεται *ἀναλυτικά* κατὰ *χωριστές περιοχές*, πού διακρίνονται ἀπό οὐσιαστικές ἰδιότητες ὅσον ἀφορᾷ τίς μορφές τῆς γεωργίας καί τίς ἱστορικές συνθήκες τῆς ἀνάπτυξής της. Λένε: «οἱ ἀριθμοὶ ἀποδείχνουν»! Ναι, ἀλλά πρέπει νά ξεκαθαριστεῖ τί ἀκριβῶς ἀποδείχνουν οἱ ἀριθμοί. Ἀποδείχνουν μόνο *αὐτό πού λένε ἄμεσα*. Κ' οἱ ἀριθμοὶ μιᾶνε ἄμεσα ὄχι γιά τίς διαστάσεις τῆς παραγωγῆς, ἀλλά γιά τήν *ἐπιφάνεια* τῶν νοικοκυριῶν. Ὡστόσο εἶναι δυνατό, καί στήν πράξη αὐτό ἀκριβῶς γίνεται, «ἓνα μικρό χτήμα μέ ἐντατική καλλιέργεια ν' ἀποτελεῖ πῶς μεγάλη ἐπιχείρηση ἀπό ἓνα μεγάλο χτήμα μέ ἔκτατική καλλιέργεια». «Ἡ στατιστική, πού μᾶς δίνει στοιχεῖα μόνο γιά τήν ἐπιφάνεια τοῦ νοικοκυριοῦ, δέ λέει ἀπολύτως τίποτα γιά τό ἄν ἡ ἐλάττωση τῆς ἐπιφάνειας τοῦ νοικοκυριοῦ ὀφείλεται σέ πραγματική ἐλάττωση τῶν διαστάσεων τοῦ νοικοκυριοῦ ἢ σέ ἐντατικοποίηση τοῦ νοικοκυριοῦ» (146). Ἡ δασική ἐκμετάλλευση καί ἡ χρησιμοποίηση βοσκότοπων γιά τήν κτηνοτροφία, οἱ πρῶτες αὐτές μορφές κεφαλαιοκρατικοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ, προϋποθέτουν τήν πῶς μεγάλη ἐπιφάνεια χτημάτων. Ἡ γεωργία ἀπαιτεῖ μικρότερη ἐπιφάνεια γιά τό νοικοκυριό. Μέ τή σειρά τους τά διάφορα συστήματα γεωργίας εἶναι κι αὐτά διαφορετικά ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη: τό ληστρικό, τό ἔκτατικό σύστημα καλλιέργειας (πού ἐπικρατοῦσε ὡς τώρα στήν Ἀμερική) προϋποθέτει τεράστιες φάρμες (ἴσαμε 10 000 ἑκτάρια ἢ καθεμιά, σάν τίς *bonanza farms* τοῦ Ντάλριμπλε, τοῦ

Γκλέν κ. ἄ.* Καί στίς δικές μας στέπες οἱ καλλιεργούμενες ἐκτάσεις τῶν ἀγροτῶν καί πολύ περισσότερο τῶν ἐμπόρων φτάνουν σ' αὐτές τίς διαστάσεις). Τό πέρασμα στή χρησιμοποίηση λιπασμάτων κτλ. ὀδηγεῖ κατ' ἀνάγκη στήν ἐλάττωση τῆς ἐπιφάνειας τῶν νοικοκυριῶν, πού, λογουχάρη, στήν Εὐρώπη εἶναι μικρότερα ἀπ' ὅ,τι στήν Ἀμερική. Τό πέρασμα ἀπό τό γεωργικό σύστημα οἰκονομίας στό κτηνοτροφικό ἀπαιτεῖ ἐπίσης ἐλάττωση τῆς ἐπιφάνειας τοῦ νοικοκυριοῦ: στήν Ἀγγλία τό 1880 ἡ μέση ἔκταση τῶν κτηνοτροφικῶν νοικοκυριῶν ἦταν 52,3 ἄκρ, ἐνῶ τῶν γεωργικῶν, τῶν σιτοπαραγωγικῶν νοικοκυριῶν, ἦταν 74,2 ἄκρ. Γι' αὐτό τό λόγο τό πέρασμα πού συντελεῖται στήν Ἀγγλία ἀπό τή γεωργία στήν κτηνοτροφία πρέπει νά δημιουργεῖ μιά τάση ἐλάττωσης τῆς ἐπιφάνειας τοῦ νοικοκυριοῦ. «Θά κρίναμε ὅμως πολύ ἐπιπόλαια, ἂν βγάζαμε ἀπό δῶ τό συμπέρασμα ὅτι πέφτει ἡ παραγωγή» (149). Στήν ἀνατολική περιοχή τοῦ Ἑλβα (πού μέ τή μελέτη τῆς ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἐλπίζει μέ τόν καιρό ν' ἀντικρούσει τόν Κάουτσκι) συντελεῖται ἀκριβῶς πέρασμα στό ἐντατικό νοικοκυριό: οἱ μεγαλονοικοκυρεοὶ γεωργοί — λέει ὁ Ζέρινγκ, πού τόν ἀναφέρει ὁ Κάουτσκι — ἀνεβάζουν τήν παραγωγικότητα τοῦ ἐδάφους τους, πουλώντας ἢ δίνοντας μέ νοίκι στούς χωρικούς τ' ἀπομακρυσμένα κομμάτια τῶν χτημάτων τους, ἐπειδὴ μέ τήν ἐντατική καλλιέργεια τοὺς εἶναι δύσκολο νά ἐκμεταλλευστοῦν τ' ἀπομακρυσμένα αὐτά κομμάτια. «Ἔτσι, τά μεγάλα χτήματα στήν ἀνατολική περιοχή τοῦ Ἑλβα μικραίνουν, δίπλα σ' αὐτά δημιουργοῦνται μικρά ἀγροτικά νοικοκυριά, κι αὐτό ὄχι γιατί ἡ μικρὴ παραγωγή εἶναι ἀνώτερη ἀπό τή μεγάλη, ἀλλά γιατί οἱ προηγούμενες διαστάσεις τῶν χτημάτων ἦταν προσαρμοσμένες στίς ἀνάγκες τῆς ἐκτατικῆς καλλιέργειας» (150). Σ' ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις ἡ ἐλάττωση τῆς ἐπιφάνειας τοῦ νοικοκυριοῦ ὀδηγεῖ συνήθως σέ αὐξηση (κατά μονάδα ἐπιφάνειας τῆς γῆς) τῆς ποσότητας τοῦ προϊόντος, καί συχνά σέ αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀπασχολούμενων ἐργατῶν, δηλ. σέ πραγματικὴ αὐξηση τῶν διαστάσεων τῆς παραγωγῆς.

Ἀπό δῶ καταλαβαίνουμε, πόσο λίγο ἀποδεικτικά εἶναι τά γενικά στοιχεῖα τῆς ἀγροτικῆς στατιστικῆς γιά τίς ἐπιφάνειες τῶν νοικοκυριῶν καί μέ πόση προσοχή πρέπει νά χρησιμοποιοῦνται. Γιατί στή βιομηχανικὴ στατιστικὴ ἔχουμε νά κάνουμε μέ

* — μεγάλα κεφαλαιοκρατικά νοικοκυριά τῆς Βόρειας Ἀμερικῆς (κυρίως σιτοπαραγωγικά), πού συνδυάζουν τήν ἐκτατικὴ καλλιέργεια μέ τή χρησιμοποίηση τῶν πιό σύγχρονων μηχανῶν. *Η Σύγγ.*

ἀμεσους δείχτες τῶν διαστάσεων τῆς παραγωγῆς (ποσότητα ἐμπορεύματος, συνολική παραγωγή, ἀριθμός ἐργατῶν) καί συνάμα μποροῦμε εὐκολά νά ξεχωρίσουμε τούς διάφορους κλάδους παραγωγῆς. Ἡ ἀγροτική στατιστική πολύ σπάνια ἱκανοποιεῖ τούς ἀπαραίτητους αὐτούς ὄρους τῆς ἀποδεικτικότητας.

Ἐπειτα, τό μονοπώλιο τῆς γαιοκτησίας βάζει ὄρια στό γεωργικό καπιταλισμό: στή βιομηχανία τό κεφάλαιο αὐξάνει μέ τή *συσσώρευση*, μέ τή μετατροπή τῆς ὑπεραξίας σέ κεφάλαιο ἢ *συγκεντροποίηση*, δηλ. ἢ συνένωση μερικῶν μικρῶν κεφαλαίων, σ' ἓνα μεγάλο, παίζει μικρότερο ρόλο. Ἄλλιῶς ἔχει τό ζήτημα στή γεωργία. Ἡ γῆ (στίς πολιτισμένες χῶρες) εἶναι ὄλη πιασμένη, καί ἡ ἐπιφάνεια τοῦ νοικοκυριοῦ μπορεῖ νά διευρυνθεῖ μόνο μέ τή *συγκεντροποίηση* κάμποσων κομματιῶν γῆς, καί μάλιστα ἔτσι πού ν' ἀποτελοῦν μιά *ἐνιαία ἐπιφάνεια*. Εἶναι εὐνόητο πῶς ἡ διεύρυνση ἑνός χτήματος μέ τήν ἀγορά γειτονικῶν χωραφιῶν εἶναι πολύ δύσκολο πράγμα, ἰδιαίτερα ἐπειδή τά μικρά κομμάτια γῆς κατέχονται ἐνμέρει ἀπό ἐργάτες γῆς (πού εἶναι ἀπαραίτητοι γιά τό μεγαλονοικοκύρη) καί ἐνμέρει ἀπό μικροαγρότες πού κατέχουν τήν τέχνη νά κρατιοῦνται μέ ἓναν ἀπροσμέτρητο καί ἀπίστευτο περιορισμό τῶν ἀναγκῶν τους. Ἡ διαπίστωση αὐτοῦ τοῦ ἀπλοῦ καί καθαροῦ σάν τό φῶς τῆς μέρας γεγονότος, πού δείχνει τά ὄρια τοῦ ἀγροτικοῦ καπιταλισμοῦ, ἔδωσε, ἄγνωστο γιατί, στόν κ. Μπουλγκάκοφ τήν ἐντύπωση «φρασεολογίας» (; ; !!) καί ἀπέτελεσε ἀφορμή γιά τίς πύο ἀβάσιμες θριαμβολογίες: «Ἐτσι λοιπόν (!) ἡ ὑπεροχή τῆς μεγάλης παραγωγῆς συντρίβεται (!) μπροστά στό πρῶτο ἐμπόδιο». Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ πρῶτα ἀπ' ὄλα σχημάτισε λαθεμένη ἀντίληψη γιά τό νόμο τῆς ὑπεροχῆς τῆς μεγάλης παραγωγῆς, προσδίνοντας σ' αὐτόν μιά ἔννοια πάρα πολύ ἀφηρημένη, πράγμα πού καθόλου δέν κάνει ὁ Κάουτσκι, καί τώρα τή λαθεμένη ἀντίληψή του τή μετατρέπει σέ ἐπιχείρημα ἐνάντια στόν Κάουτσκι! Ἐξαιρετικά παράξενη εἶναι ἡ γνώμη τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ πῶς τάχα μπορεῖ ν' ἀντικρούσει τόν Κάουτσκι μέ τό παράδειγμα τῆς Ἰρλανδίας (μεγάλη γαιοκτησία, χωρίς ὅμως μεγάλη παραγωγή). Ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ μεγάλη γαιοκτησία εἶναι ἓνας ἀπό τούς ὄρους τῆς μεγάλης παραγωγῆς δέν ἔπεται καθόλου ὅτι εἶναι καί ἐπαρκῆς ὄρος. Καί σ' ἓνα ἔργο γιά τόν καπιταλισμό στήν ἀγροτική οἰκονομία γενικά ὁ Κάουτσκι δέν μποροῦσε, φυσικά, νά ἐξετάσει τίς ἱστορικές καί τίς ἄλλες αἰτίες τῶν ἰδιομορφιῶν τῆς Ἰρλανδίας ἢ ἄλλης χώρας. Ἐξάλλου κανενός δέ θά τοῦ περνοῦσε ἀπό τό μυαλό νά ζητήσῃ ἀπό τόν Μάρξ, ἐκεῖ πού ἀναλύει τούς γε-

νικούς νόμους του καπιταλισμού στη βιομηχανία, να εξηγήσει, γιατί στη Γαλλία ή μικρή βιομηχανία κρατιέται περισσότερο καιρό, γιατί στην Ιταλία ή βιομηχανία αναπτύσσεται αδύνατα κτλ. Το ίδιο αστήριχτη είναι και η άποψη του κ. Μπουλγκάκοφ, πώς η συγκέντρωση «θά μπορούσε» να συντελείται βαθμιαία: το μέγαλωμα ενός χτήματος με την αγορά γειτονικών χωραφιών δεν είναι καθόλου τόσο απλό πράγμα, όσο το χτίσιμο σ' ένα εργοστάσιο νέων χιτριών για την εγκατάσταση συμπληρωματικού αριθμού εργαλειομηχανών κτλ.

Αναφερόμενος σ' αυτή την καθαρά πλασματική δυνατότητα της βαθμιαίας συγκέντρωσης ή μίσθωσης γης για το σχηματισμό μεγάλων νοικοκυριών, ο κ. Μπουλγκάκοφ δεν πολυπρόσεξε την πραγματική ιδιομορφία της γεωργίας στο προτσές της συγκέντρωσης — ιδιομορφία που την έχει τονίσει ο Κάουτσκι. Πρόκειται για τα λατιφούντια, τη συγκέντρωση κάμποσων χτημάτων στα ίδια χέρια. Η στατιστική υπολογίζει συνήθως μόνο τα χωριστά χτήματα και δέ δίνει καθόλου στοιχεία για το προτσές της συγκέντρωσης διάφορων χτημάτων στα χέρια μεγάλων γαιοχτημόνων. Ο Κάουτσκι αναφέρει σχετικά με τη Γερμανία και την Αυστρία πολύ χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιας συγκέντρωσης που οδηγεί σε μία ιδιαίτερη, ανώτερη μορφή μεγάλης κεφαλαιοκρατικής γεωργικής παραγωγής, όπου κάμποσα μεγάλα χτήματα συνενώνονται σ' ένα ενιαίο νοικοκυριό που διευθύνεται από ένα κεντρικό όργανο. Μία τέτοια γιγάντια αγροτική επιχείρηση δίνει τη δυνατότητα να συνδυάζονται οι πιο διαφορετικοί κλάδοι της αγροτικής οικονομίας και να αξιοποιούνται στον πιο μεγάλο βαθμό τα πλεονεχτήματα της μεγάλης παραγωγής.

Ο άναγνώστης βλέπει πόσο ξένη είναι για τον Κάουτσκι ή άφηρημένη και σχηματική κατανόηση της «θεωρίας του Μάρξ», στην οποία παραμένει πιστός. Για να άστρέψει μία τέτοια σχηματική κατανόηση, ο Κάουτσκι πρόσθεσε στο έξεταζόμενο κεφάλαιο κι ένα ιδιαίτερο ύποκεφάλαιο για την εξαφάνιση της μικρής παραγωγής στη βιομηχανία. Πολύ σωστά ο Κάουτσκι τονίζει ότι και στη βιομηχανία ή νίκη της μεγάλης παραγωγής δεν είναι καθόλου τόσο άπλή και δέ συντελείται με τόσο όμοι- δεείς μορφές, όπως συνήθισαν να νομίζουν οι άνθρωποι που λένε πώς ή θεωρία του Μάρξ δεν ίσχύει για τη γεωργία. Φτάνει ν' αναφέρουμε την κεφαλαιοκρατική δουλειά στο σπίτι, φτάνει να υπενθυμίσουμε την παρατήρηση που έκανε κιόλας ο Μάρξ, για την εξαιρετική ποικιλία των μεταβατικών και μιχτών μορ-

φών πού κάνουν δυσκολοδιάκριτη τή νίκη τοῦ ἐργοστασιακοῦ συστήματος. Πόσο πιό περίπλοκο εἶναι τό ζήτημα στήν ἀγροτική οἰκονομία! Ἡ αὔξηση τοῦ πλούτου καί τῆς πολυτέλειας ὀδηγεῖ, λογουχάρη, στό γεγονός ὅτι οἱ ἑκατομμυριοῦχοι ἀγοράζουν τεράστια χτήματα καί τά μετατρέπουν σέ δάση γιά τίς διασκεδάσεις τους. Στήν Αὐστρία, στό Σάλτσμπουργκ, ὁ ἀριθμός τῶν μεγάλων κερασφόρων ζώων ἐλαττώνεται ἀπό τό 1869 καί δῶ. Ἡ αἰτία εἶναι ὅτι οἱ Ἄλπεις πουλιοῦνται σέ βαθύπλουτους ἐρασιτέχνες τοῦ κυνηγιοῦ. Πολύ εὐστοχα λέει ὁ Κάουτσκι πώς ἂν πάρουμε τά στοιχεῖα τῆς ἀγροτικῆς στατιστικῆς χοντρικά καί χωρίς κριτικό πνεῦμα, τότε δέ θέλουμε καί πολύ γιά νά ἀνακαλύψουμε πώς ὁ κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς ἔχει τήν τάση νά μεταβάλλει τοὺς σύγχρονους λαοὺς σέ κυνηγητικά φύλα!

Τέλος, ἀνάμεσα στοὺς παράγοντες πού βάζουν ὄρια στήν κεφαλαιοκρατική γεωργία ὁ Κάουτσκι ἀναφέρει καί τό γεγονός ὅτι ἡ ἔλλειψη ἐργατῶν — ἐξαιτίας τῆς φυγῆς τοῦ πληθυσμοῦ ἀπό τά χωριά — ἀναγκάζει τοὺς μεγαλονοικοκυρέους νά ἐπιδιώκουν τήν παραχώρηση γῆς στοὺς ἐργάτες, τή δημιουργία μικροαγροτῶν, πού νά προμηθεύουν στοὺς τσιφλικάδες ἐργατική δύναμη. Ὁ ἐντελῶς ἀχτήμονας ἐργάτης γῆς εἶναι σπάνιο φαινόμενο, γιατί στή γεωργία τό ἀγροτικό νοικοκυριό, μέ τήν αὐστηρή ἔννοια τῆς λέξεως, συνδέεται μέ τό οἰκιακό νοικοκυριό. Ὅλοκληρες κατηγορίες μισθωτῶν ἐργατῶν γῆς ἔχουν ἢ χρησιμοποιοῦν γῆ. Ὅταν ἡ μικρή παραγωγή ἐκτοπίζεται πάρα πολύ, — οἱ μεγαλονοικοκυρεοὶ προσπαθοῦν νά τή σταθεροποιήσουν ἢ νά τήν ἀναγεννήσουν μέ τήν πούληση ἢ τήν ἐκμίσθωση γῆς. «Σέ ὅλες τίς εὐρωπαϊκῆς χώρες — λέει ὁ Ζέρινγκ, πού τόν ἀναφέρει ὁ Κάουτσκι — παρατηρεῖται τόν τελευταῖο καιρό μιά κίνηση. . . νά ἐγκαταστήσουν μόνιμα τοὺς ἐργάτες γῆς, δίνοντάς τους γῆ». Ἔτσι, μέσα στά πλαίσια τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς δέν μπορεῖ νά ὑπολογίσει κανεὶς σέ πλέρια ἐκτόπιση τῆς μικρῆς παραγωγῆς στή γεωργία, γιατί οἱ ἴδιοι οἱ κεφαλαιοκράτες καί οἱ μεγαλογαιοχτήμονες προσπαθοῦν νά τήν ἀναγεννήσουν, ὅταν ἡ καταστροφή τῆς ἀγροτιᾶς ἔχει ξεπεράσει κάθε ὄριο. Ὁ Μάρξ ἀπό τό 1850 κιόλας, στή «*Neue Rheinische Zeitung*»*, ἔδειξε αὐτή τήν ἀλληλοδιαδοχή τῆς συγκέντρωσης καί τοῦ κατατεμαχισμοῦ τῆς γῆς στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία⁴⁸.

Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ βρίσκει πώς στοὺς συλλογισμούς αὐτοὺς

* — «Νέα Ἐφημερίδα τοῦ Ρήνου». Ἡ Σίντ.

του Κάουτσκι «υπάρχει μιά δόση αλήθειας, μιά ακόμα περισσότερη πλάνη». Όπως και όλες οι άλλες έτυμηγορίες του κ. Μπουλγκάκοφ, έτσι και αυτή αιτιολογείται πολύ αδύνατα και πολύ συγκεχυμένα. Ο κ. Μπουλγκάκοφ βρίσκει ότι ο Κάουτσκι «κατασκεύασε μιά θεωρία της προλεταριακής μικρής παραγωγής», ότι η θεωρία αυτή είναι σωστή για μιά πολύ περιορισμένη περιοχή. Εμείς έχουμε άλλη γνώμη. Η μισθωτή αγροτική εργασία των μικρογεωργών (ή, πράγμα που είναι τό ίδιο, ο τύπος του εργάτη γης και του μεροκαματιάρη μέ κλήρο) είναι φαινόμενο που χαρακτηρίζει λίγο-πολύ όλες τις κεφαλαιοκρατικές χώρες. Κανένας συγγραφέας, που θά θελήσει νά περιγράψει τον καπιταλισμό στη γεωργία, δέ θά μπορέσει ν' αφήσει άφώτιστο τό φαινόμενο αυτό χωρίς ν' άμαρτήσει άπέναντι στην αλήθεια*. Ότι στη Γερμανία ιδιαίτερα ή προλεταριακή μικρή παραγωγή είναι γενικό φαινόμενο, — αυτό τό άπόδειξε έμπεριστατωμένα ο Κάουτσκι στό VIII κεφάλαιο του βιβλίου του, που έχει τόν τίτλο: «Η προλεταριοποίηση του άγρότη». Η παρατήρηση του κ. Μπουλγκάκοφ ότι για τήν «έλλειψη έργατών» μίλησαν και άλλοι συγγραφείς, ανάμεσά τους και ο κ. Καμπλουκόφ, αφήνει άφώτιστο τό κυριότερο: τήν τεράστια διαφορά άρχων ανάμεσα στη θεωρία του κ. Καμπλουκόφ και στη θεωρία του Κάουτσκι. Ο κ. Καμπλουκόφ, έξαιτίας της Kleinbürger'-ικής** άποψης που τόν χαρακτηρίζει, ξεκινώντας από τήν έλλειψη έργατών «κατασκευάζει» τή θεωρία του έπισφαλους της μεγάλης παραγωγής και της βιωσιμότητας της μικρής. Ο Κάουτσκι περιγράφει μέ ακρίβεια τά γεγονότα και δείχνει τήν πραγματική τους σημασία στη σύγχρονη ταξική κοινωνία: τά ταξικά συμφέροντα των γαιοκτημόνων τους αναγκάζουν νά επιδιώκουν τήν παραχώρηση γης στους εργάτες. Η ταξική θέση των μισθωτών έργατών γης μέ κλήρο τους τοποθετεί ανάμεσα στους μικροαστούς και στό προλεταριάτο, αλλά πιό κοντά πρός τό τελευταίο. Μ' άλλα λόγια: ο κ. Καμπλουκόφ παίρνει μιά μόνο πλευρά ενός σύνθετου προτσές και τήν άνάγει σέ θεωρία του έπισφαλους της μεγάλης παραγωγής, ενώ ο Κάουτσκι αναλύει τίς ιδιαίτερες μορφές των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων, που δημιουργούνται από τά

* Πρβλ. «Η ανάπτυξη του καπιταλισμού στη Ρωσία», κεφ. II, ύποκεφάλαιο XII, σελ. 120 (Άπαντα, 5η έκδ., τόμ. 3ος, σελ. 175. Η Σύντ.). Υπολογίζουν ότι στη Γαλλία περίπου τά 75% των έργατών γης έχουν δική τους γη. Στο ίδιο σημείο αναφέρονται και άλλα παραδείγματα.

** — μικροαστικής. Η Σύντ.

συμφέροντα τῆς μεγάλης παραγωγῆς σέ ἓνα ὀρισμένο στάδιο τῆς ἀνάπτυξῆς της καί κάτω ἀπό ὀρισμένες ἱστορικές συνθήκες.

V

Περνάμε στό ἐπόμενο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου τοῦ Κάουτσκι πού μόλις ἀναφέραμε τόν τίτλο του. Ὁ Κάουτσκι ἐρευνᾷ ἐδῶ, πρῶτο, τήν «τάση γιά τό κομμάτιασμα τῆς γῆς», καί δεύτερο, τίς «μορφές τῶν ἐπικουρικών ἐπαγγελμάτων τῶν ἀγροτῶν». Ἔτσι, ἐδῶ σκιαγραφοῦνται οἱ ἐξαιρετικά σημαντικές τάσεις τοῦ ἀγροτικού καπιταλισμοῦ πού εἶναι χαρακτηριστικές γιά τήν τεράστια πλειοψηφία τῶν κεφαλαιοκρατικῶν χωρῶν. Τό κομμάτιασμα τῆς γῆς — λέει ὁ Κάουτσκι — ὀδηγεῖ στήν ἔνταση τῆς ζήτησης μικρῶν κομματιῶν γῆς ἀπομέρους τῶν μικροαγροτῶν, πού πληρώνουν γιά τή γῆ ἀκριβότερα ἀπό τούς μεγαλονοικοκύρηδες. Αὐτό τό τελευταῖο γεγονός τό ἀνάφεραν μερικοί συγγραφεῖς σάν ἐπιβεβαίωση τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ μικρή γεωργική παραγωγή εἶναι ἀνώτερη ἀπό τή μεγάλη. Ὁ Κάουτσκι ἀπαντᾷ σ' αὐτό πολύ εὐστοχα, συγκρίνοντας τίς τιμές τῆς γῆς μέ τίς τιμές τῶν κατοικιῶν: εἶναι γνωστό πῶς οἱ μικρές καί φτηνές κατοικίες στοιχίζουν ἀκριβότερα ἀπό τίς μεγάλες καί ἀκριβές κατοικίες, ὑπολογισμένες κατά μονάδα χωρητικότητας (κατά κυβικό σάζεν* κτλ.). Ἡ ἀνώτερη τιμή τῶν μικρῶν χωραφιών δέν ἐξηγιέται μέ τήν ὑπεροχή τῆς μικρῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, ἀλλά μέ τήν ἐξαιρετικά καταθλιπτική κατάσταση τοῦ ἀγρότη. Πόσο μεγάλο εἶναι τό πλῆθος τῶν λιλιπούτειων νοικοκυριῶν πού γέννησε ὁ καπιταλισμός — φαίνεται ἀπό τούς παρακάτω ἀριθμούς: στή Γερμανία (1895) ἀπό τά $5\frac{1}{2}$ ἑκατομ. ἀγροτικές ἐπιχειρήσεις τά $4\frac{1}{4}$ ἑκατομ., δηλαδή πάνω ἀπό τά $\frac{3}{4}$, ἔχουν ἑκταση κάτω ἀπό 5 ἑκτάρια (τά 58 % κάτω ἀπό 2 ἑκτ.). Στό Βέλγιο τά 78 % ($709\frac{1}{2}$ χιλιάδες ἀπό τίς 909 χιλ.) ἔχουν κάτω ἀπό 2 ἑκτ. Στήν Ἀγγλία (1895) ἀπό τίς 520 χιλ. οἱ 118 χιλ. ἔχουν κάτω ἀπό 2 ἑκτ. Στή Γαλλία (1892) 2,2 ἑκατομ. (ἀπό τά 5,7 ἑκατομ.) ἔχουν κάτω ἀπό 1 ἑκτ. καί 4 ἑκατομ. κάτω ἀπό 5 ἑκτ. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ νομίζει ὅτι ἀνατρέπει τή θέση τοῦ Κάουτσκι γιά τόν ἐξαιρετικά μῆ ὀρθολογιστικό χαρακτήρα αὐτῶν τῶν λιλιπούτειων νοικοκυριῶν (ἔλλειψη ζώων, σύνεργων, χρημάτων, ἐργατικῆς δύναμης πού προσελκύεται ἀπό ἐξωτερικά μεροκάματα) προτάσσοντας τό ἐπιχείρημα ὅτι ἡ γῆ «πολύ συχνά» (;) καλ-

* — ρωσική μονάδα χωρητικότητας, ἴση μέ 2,13 κυβ. μέτρα. Σημ. μετ.

λιεργείται μέ τό φτυάρι «μέ άπίστευτη έντατικότητα», άν και ... «μέ έξαιρετικά μή όρθολογιστική δαπάνη έργατικής δύναμης». Είηαι άυτονόητο πώς ή άντίρηση αύτή είηαι όλότελα άβάσιμη, πώς οί μεμονωμένες περιπτώσεις θαυμάσιας καλλιέργειας τής γής άπό τό μικροαγρότη δέν μπορουν καθόλου ν' άναίρέσουν τό γενικό χαρακτηρισμό πού δόθηκε στά νοικοκυριά άυτοϋ τοϋ τύπου άπό τόν Κάουτσκι, όπως και τό παράδειγμα πού άναφέραμε παραπάνω για μεγαλύτερη άποδοτικότητα τοϋ μικροϋ νοικοκυριοϋ δέν άναιρεί τή θέση για τήν ύπεροχή τής μεγάλης παραγωγής. "Οτι ό Κάουτσκι έχει άπόλυτα δίκιο, όταν κατατάσσει τά νοικοκυριά αύτά *γενικά** στην κατηγορία τών προλεταριακών, αύτό γίνεται όλοφάνερο άπό τό γεγονός πού άποκάλυψε ή γερμανική άπογραφή τοϋ 1895, ότι δηλαδή τά περισσότερα μικρά νοικοκυριά δέν τά βγάζουν πέρα χωρίς έξωτερικά μεροκάματα. Άπό τό σύνολο τών 4,7 έκατομ. άνθρώπων, πού ζοyn σάν άνεξάρτητοι άγρότες νοικοκυρέοι, τά 2,7 έκατομ., δηλ. τά 57 % κάνουν και έξωτερικά μεροκάματα. Άπό τά 3,2 έκατομ. νοικοκυριά, πού έχουν λιγότερα άπό 2 έκτάρια γή, μόνο τά 0,4 έκατομ., δηλ. τά 13 %, δέν κάνουν έξωτερικά μεροκάματα! Σέ όλη τή Γερμανία άπό τά 5¹/₂ έκατομ. άγροτικά νοικοκυριά τό 1¹/₂ έκατομμύριο άνήκει σέ μισθωτούς έργάτες γής και βιομηχανικούς έργάτες (+704 χιλ. σέ άπασχολούμενους μέ διάφορα έπαγγέλματα). Και ύστερα άπ' όλα αύτά ό κ. Μπουλγκάκοφ τολμά νά ίσχυρίζεται ότι ή θεωρία τής προλεταριακής μικρής γαιοκτησίας «έχει κατασκευαστεί» άπό τόν Κάουτσκι!** Οί μορφές

* Υπογραμμίζουμε τή λέξη «γενικά», γιατί, όπως είηαι φυσικό, δέν μπορει ν' άρνηθεί κανείς ότι σέ μεμονωμένες περιπτώσεις και τά νοικοκυριά αύτά μέ τή μηδαμινή επιφάνεια γής μποροyn νά δίνουη μεγάλη ποσότητα προϊόντων και μεγάλο εισόδημα (άμπέλια, λαχανόκηποι κτλ.). Μά τί θά λέγατε για έναν οικονομολόγο, πού θά καταπιανόταν ν' άναιρέσει τό έπιχείρημα ότι οί ρώσοι άγρότες χάνουη τ' άλογά τους, φέρνοντας σάν παράδειγμα τούς κηπουρούς, λογουχάρη, τών περιχώρων τής Μόσχας, πού και χωρίς άλογο μποροyn κάποτε νά άσκουη όρθολογιστική και προσοδοφόρα γεωργία;

** Στην ύποσημείωση τής σελ. 15 ό κ. Μπουλγκάκοφ λέει πώς ό Κάουτσκι έπαναλαβαίνει τό λάθος τών συγγραφέων τοϋ βιβλίου για τίς τιμές τών σιτηρών⁴⁹, θεωρώντας ότι ή τεράστια πλειοψηφία τοϋ άγροτικού πληθυσμοϋ δέν έχει συμφέρον άπό τούς δασμούς στά σιτηρά. Ούτε μ' αύτή τή γνώμη μποροϋμε νά συμφωνήσομε. Οί συγγραφείς τοϋ βιβλίου για τίς τιμές τών σιτηρών έκαναν ένα σωρό λάθη (πού τά σημείωσα επανειλημμένα στο προαναφερμένο βιβλίο), ή άναγνώριση, όμως, τοϋ γεγονότος ότι ή μάζα τοϋ πληθυσμοϋ δέν έχει συμφέρον άπό τίς μεγάλες τιμές τών σιτηρών, δέν είηαι καθόλου λάθος. Λάθος είηαι μόνο νά επεκτείνουη άμεσα αύτό τό συμφέρον τής μάζας, άνάγοντάς το σέ συμφέρον όλόκληρης τής κοινωνικής εξέλιξης.

προλεταριοποίησης τῆς ἀγροτιᾶς (οἱ μορφές τῶν ἐπικουρικῶν ἐπαγγελμάτων τῶν ἀγροτῶν) ἔχουν ἐρευνηθεῖ ἀπό τόν Κάουτσκι ἐξαιρετικά ἐμπεριστατωμένα (S. 174-193). Δυστυχῶς, ὁ χῶρος δέ μᾶς ἐπιτρέπει νά σταθοῦμε διεξοδικά στήν περιγραφή αὐτῶν τῶν μορφῶν (μισθωτή ἐργασία στήν ἀγροτική οἰκονομία, οἰκιακή βιομηχανία — Hausindustrie — «τό βδελυρότερο σύστημα κεφαλαιοκρατικῆς ἐκμετάλλευσης» δουλειά στά ἐργοστάσια καί στά ὄρυχεῖα κτλ.). Θά σημειώσουμε μόνο ὅτι ἡ ἐκτίμηση πού κάνει ὁ Κάουτσκι γιά τὰ *πλανόδια ἐποχιακά ἐπαγγέλματα* εἶναι ἡ ἴδια ἀκριβῶς μέ κείνη πού κάνουν καί οἱ ρῶσοι ἐπιστήμονες. Οἱ πλανόδιοι ἐποχιακοί ἐργάτες, ἐπειδή εἶναι περισσότερο καθυστερημένοι καί ἔχουν λιγότερες ἀνάγκες ἀπό τοὺς ἐργάτες τῆς πόλης, ἀσκοῦν συχνά ἐπιζήμια ἐπίδραση στίς συνθήκες ζωῆς τῶν τελευταίων. «Ὅμως γιά τοὺς τόπους ἀπ' ὅπου φεύγουν καί ὅπου ἐπιστρέφουν γίνονται σκαπανεῖς τῆς προόδου... Ἀποχτοῦν νέες ἀνάγκες, νέες ιδέες» (S. 192), ξυπνοῦν στήν ἀγροτιά τῶν ἀπόμερων χωριῶν τῆ συνείδηση καί τό αἶσθημα τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας, ξυπνοῦν τήν πίστη στίς δυνάμεις τῆς

Οἱ κ. κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι καί Στροῦβε τόνισαν μέ τό δίκιο τους πῶς *κοιτῆσι* τῆς ἐκτίμησης τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν πρέπει νά εἶναι τοῦτο: ἐξασφαλίζουν ἄραγε οἱ τιμές αὐτές τόν λίγο-πολύ γοργό ἐκτοπισμό τοῦ συστήματος τῆς ξεπληρωμῆς μέ δουλειά ἀπό τόν καπιταλισμό, προωθοῦν τήν κοινωνική ἐξέλιξη; Αὐτό πραγματικά εἶναι ἔνα πρόβλημα καί τό πρόβλημα αὐτό ἐγώ τό λύνω διαφορετικά ἀπό τόν Στροῦβε. Ἐγώ νομίζω πῶς δέν ἔχει καθόλου ἀποδειχθεῖ ὅτι ἐπιβραδύνεται ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στήν ἀγροτική οἰκονομία ἐξαιτίας τῶν χαμηλῶν τιμῶν. Ἀπεναντίας, ἡ ἐξαιρετικά γοργή ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας κατασκευῆς γεωργικῶν μηχανῶν καί ἡ ὠθηση στήν εἰδίκευση τῆς γεωργίας, πού ἔφερε ἡ ἐλάττωση τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν, δείχνει ὅτι οἱ χαμηλές τιμές *προωθοῦν* τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή ρωσική ἀγροτική οἰκονομία (πρβλ. «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία», σελ. 147, ὑποσημείωση 2, στό κεφ. III, ὑποκεφάλαιο V). (Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 3ος, σελ. 212 - 213. *II Σύγγρ.*). Ἡ ἐλάττωση τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν ἀσκεῖ βαθιά μεταμορφωτική ἐπίδραση σ' ὅλες τίς ὑπόλοιπες σχέσεις στήν ἀγροτική οἰκονομία.

Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ λέει: «Ἐνας ἀπό τοὺς σημαντικούς ὄρους ἐντατικοποίησης τῆς καλλιέργειας εἶναι τό ἀνέβασμα τῶν τιμῶν στά σιτηρά» (τά ἴδια λέει καί ὁ κ. Π. Σ. στήν «Ἐσωτερική ἀνασκόπηση», σελ. 299 τοῦ ἴδιου τεύχους τοῦ «Νατσάλο»). Αὐτό δέν εἶναι σωστό. Ὁ Μάρξ ἔδειξε στό VI μέρος τοῦ III τόμου τοῦ «Κεφαλαίου» ὅτι ἡ παραγωγικότητα τῶν πρόσθετων ἐπενδύσεων κεφαλαίων στή γῆ μπορεῖ νά πέφτει, *μπορεῖ ὅμως καί ν' ἀνεβαίνει* μέ τήν πτώση τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν ἢ γαιοπρόσοδος μπορεῖ νά μικραίνει, *μπορεῖ ὅμως καί νά μεγαλώνει*⁵⁰. Συνεπῶς, ἡ ἐντατικοποίηση μπορεῖ νά προκαλεῖται — σέ διαφορετικές ἱστορικές περιόδους καί σέ διάφορες χῶρες — ἀπό ἐντελῶς διαφορετικούς παράγοντες, ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἐπίπεδο τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν.

Τελειώνοντας θά σταθοῦμε στὴν τελευταία, ἐξαιρετικά βίαιη ἐπίθεση τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ ἐνάντια στὸν Κάουτσκι. Ὁ Κάουτσκι λέει ὅτι στὴ Γερμανία ἀπὸ τὸ 1882 ὡς τὸ 1895 ἡ πιὸ μεγάλη ἀριθμητικὴ αὐξηση παρατηρήθηκε στὰ πιὸ μικρά (σέ ἔκταση) καὶ στὰ πιὸ μεγάλα νοικοκυριά (πράγμα πού σημαίνει ὅτι τὸ κομμάτιασμα τῆς γῆς γίνεται σέ βάρος τῶν μεσαίων νοικοκυριῶν). Καί πραγματικά, τὰ νοικοκυριά μέχρι 1 ha αὐξήθηκαν ἀριθμητικά κατὰ 8,8%· τὰ νοικοκυριά μέ 5 ὡς 20 ha — κατὰ 7,8%, καὶ τὰ νοικοκυριά μέ πάνω ἀπὸ 1000 ha κατὰ 11% (οἱ ἐνδιάμεσες κατηγορίες σχεδόν δέν παρουσίασαν μεταβολές, ἐνῶ ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν αὐξήθηκε κατὰ 5,3%). Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ εἶναι καταγαναχτισμένος, γιατί παίρνονται ἑκατοστιαῖες ἀναλογίες γιὰ τὰ πολὺ μεγάλα νοικοκυριά πού ὁ ἀριθμὸς τους εἶναι μηδαμινός (515 καὶ 572 στὰ χρόνια πού ἀναφέραμε). Ἡ ἀγανάχτηση τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ εἶναι ἐντελῶς ἀβάσιμη. Ξεχνάει ὅτι αὐτές οἱ ἀριθμητικὰ μηδαμινές ἐπιχειρήσεις εἶναι οἱ πιὸ μεγάλες, ὅτι κατέχουν σχεδόν τόση γῆ ὅση καὶ τὰ 2,3–2,5 ἑκατομμύρια λιλιπούτεια νοικοκυριά (μέ γῆ ἴσαμε 1 ha). Ἄν πῶ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν πιὸ μεγάλων ἐργοστασιῶν μέ 1000 καὶ πάνω ἐργάτες αὐξήθηκε σέ μιὰ χώρα, ἄς ποῦμε, ἀπὸ 51 σέ 57, δηλ. κατὰ 11,0%, ἐνῶ ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν ἐργοστασιῶν αὐξήθηκε κατὰ 5,3% — δέ θά δείχνει μήπως αὐτὸ αὐξηση τῆς μεγάλης παραγωγῆς, παρά τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν πιὸ μεγάλων ἐργοστασιῶν μπορεῖ νά εἶναι μηδαμινός, σέ σύγκριση μέ τὸ συνολικὸ ἀριθμὸ τῶν ἐργοστασιῶν; Τὸ γεγονὸς ὅτι ὡς πρὸς τὴν κατεχόμενη ἐπιφάνεια ἡ μεγαλύτερη αὐξηση παρατηρήθηκε στὰ νοικοκυριά τῶν ἀγροτῶν μέ 5 ὡς 20 ha (κ. Μπουλγκάκοφ, σελ. 18), ὁ Κάουτσκι τὸ ξέρει περίφημα καὶ τὸ ἐξετάζει σὸ ἐπόμενο κεφάλαιο.

Σέ συνέχεια ὁ Κάουτσκι παίρνει τίς μεταβολές πού ἔγιναν τὸ 1882 καὶ τὸ 1895 στὴν ἐπιφάνεια τῶν διάφορων κατηγοριῶν. Ἡ μεγαλύτερη αὐξηση (+ 563 477 ha) διαπιστώνεται στὰ ἀγροτικά νοικοκυριά μέ 5–20 ha, κι ἔπειτα στὰ πιὸ μεγάλα, στὰ νοικοκυριά μέ πάνω ἀπὸ 1000 ha (+ 94 014), — ἐνῶ ἡ ἐπιφάνεια τῶν νοικοκυριῶν μέ 20–1000 ha, ἐλαττώθηκε κατὰ 86 809 ha. Τὰ νοικοκυριά μέ γῆ ἴσαμε 1 ha αὐξήσαν τὴν ἐπιφάνειά τους κατὰ 32 683 ha, καὶ τὰ νοικοκυριά μέ 1–5 ha κατὰ 45 604 ha.

Καὶ ὁ Κάουτσκι συμπεραίνει: ἡ μείωση τῆς ἐπιφάνειας τῶν νοικοκυριῶν μέ 20–1000 ἑκτάρια (πού ἰσοφαρίζεται μέ τὸ παραπάνω ἀπὸ τὴν αὐξηση τῆς ἐπιφάνειας τῶν νοικοκυριῶν μέ 1000 καὶ πάνω ἑκτάρια) δέν ὀφείλεται σέ πτώση τῆς μεγάλης παραγω-

γής, αλλά σέ έντατικοποίησή της. Είδαμε κιόλας ότι ή έντατικοποίηση αυτή προχωρεί στή Γερμανία και ότι συχνά άπαιτεί τήν ελάττωση τής επιφάνειας του νοικοκυριού. "Ότι συντελείται μιά έντατικοποίηση τής μεγάλης παραγωγής, αυτό φαίνεται από τήν αυξανόμενη χρησιμοποίηση άτμοκίνητων μηχανών, καθώς και από τήν τεράστια αύξηση του άριθμού των ύπαλλήλων τής άγροτικής οικονομίας, πού στή Γερμανία χρησιμοποιούνται μόνο από τή μεγάλη παραγωγή. Από τό 1882 ως τό 1895 ό άριθμός των διαχειριστών χτημάτων (έποπτών), των επιστατών, των λογιστών κτλ. αυξήθηκε από 47 465 σέ 76 978, δηλ. κατά 62%· τό ποσοστό των γυναικών ανάμεσα σ' αυτούς τούς ύπαλλήλους αυξήθηκε από 12% σέ 23,4%.

«Όλα αυτά δείχνουν ξεκάθαρα πόσο πίο έντατική και πίο κεφαλαιοκρατική έγινε ή μεγάλη άγροτική παραγωγή από τίς άρχές τής δεκαετίας 1880—1890. Τήν εξήγηση, γιατί παράλληλα μ' αυτό αυξήσαν τόσο πολύ τήν επιφάνειά τους άκριβώς τά μεσαία άγροτικά νοικοκυριά, θά τή δούμε στό έπόμενο κεφάλαιο» (S. 174).

Ό κ. Μπουλγκάκοφ βλέπει σ' αυτή τήν περιγραφή του ζητήματος μιά «κατάφωρη αντίφαση μέ τήν πραγματικότητα», κι αυτή τή φορά όμως τά επιχειρήματά του δέ δικαιολογούν καθόλου μιά τόσο κατηγορηματική και τολμηρή έτύμηγορία και δέν κλονίζουν ούτε κατά ένα γιώτα τά συμπεράσματα του Κάουτσκι. «Πρωτ' άπ' όλα, ή έντατικοποίηση του νοικοκυριού, κι άν ακόμα έχει συντελεστεί, δέν εξηγεί ούτε τή σχετική ούτε τήν άπόλυτη ελάττωση τής καλλιεργούμενης έκτασης, τήν ελάττωση όλου του ειδικού βάρους τής ομάδας των νοικοκυριών μέ 20—1000 ha. Οί διαστάσεις τής καλλιεργούμενης έκτασης θά μπορούσαν ν' αυξηθούν ταυτόχρονα μέ τήν αύξηση του άριθμού των νοικοκυριών· μόνο (sic!) πού ό άριθμός αυτός θάπρεπε νά αυξανόταν κάπως γρηγορότερα, έτσι πού οί διαστάσεις τής επιφάνειας κάθε νοικοκυριού νά γίνονται μικρότερες»*.

Παραθέσαμε επίτηδες όλόκληρο τό συλλογισμό, από τόν όποιο ό κ. Μπουλγκάκοφ συμπεραίνει πώς τάχα «ή ελάττωση των διαστάσεων τής επιχείρησης κάτω από τήν επίδραση τής αύξησης τής έντατικότητας είναι καθαρό προϊόν φαντασίας» (sic!), επειδή ό συλλογισμός αυτός μās δείχνει ανάγλυφα εκείνο άκρι-

* Ό κ. Μπουλγκάκοφ παραθέτει ακόμα πίο λεπτομερειακά στοιχεία, τά στοιχεία όμως αυτά δείχνουν τήν ίδια αύξηση του άριθμού των νοικοκυριών σέ μιά ομάδα μεγάλων ιδιοκτητών και τήν ελάττωση τής επιφάνειας τής γής, και δέν προσθέτουν άπολύτως τίποτα στά στοιχεία του Κάουτσκι.

βώς τό λάθος κατάχρησης τῶν «στοιχείων τῆς στατιστικῆς», γιά τό ὁποῖο μᾶς προειδοποιούσε τόσο πειστικά ὁ Κάουτσκι. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ προβάλλει ἀπέναντι στή στατιστική τῶν ἐπιφανειῶν τῶν νοικοκυριῶν ἀπαιτήσεις αὐστηρές μέχρι γελοιοτήτας, ἀποδίδει σ' αὐτή τή στατιστική τέτοια σημασία πού αὐτή ποτέ δέν μπορεῖ νά ἔχει. Πραγματικά, γιά ποιό λόγο ἡ ἐπιφάνεια τῆς καλλιεργούμενης ἔκτασης ἔπρεπε «κάπως» νά αὐξηθεῖ; Γιά ποιό λόγο ἡ ἐντατικοποίηση τοῦ νοικοκυριοῦ (πού, ὅπως εἶδαμε, ὀδηγεῖ κάποτε στήν πούληση ἢ στό νοίκιασμα σέ ἀγρότες τῶν ἀπομακρυσμένων ἀπό τό κέντρο ἑνός μεγάλου χτήματος κομματιῶν γῆς) δέ θά «ἔπρεπε» νά μετατοπίσει ἕναν ὀρισμένο ἀριθμό νοικοκυριῶν ἀπό τήν ἀνώτερη κατηγορία στήν κατώτερη; γιά ποιό λόγο δέ θά «ἔπρεπε» νά ἐλαττώσει τήν ἐπιφάνεια τῆς καλλιεργούμενης ἔκτασης τῶν νοικοκυριῶν μέ 20-1000 ἑκτάρια;* Στή βιομηχανική στατιστική ἡ ἐλάττωση τῆς *συνολικῆς παραγωγῆς* τῶν μεγάλων ἐργοστασίων θάδειχνε πτώση τῆς μεγάλης παραγωγῆς. Ἐνῶ ἡ ἐλάττωση τῆς ἐπιφάνειας τῶν μεγάλων χημάτων κατά 1,2% δέ δείχνει κι οὔτε μπορεῖ νά δείχνει ἀπολύτως τίποτα γιά τίς διαστάσεις τῆς παραγωγῆς, πού συχνά μεγαλώνουν μαζί μέ τήν ἐλάττωση τῆς ἐπιφάνειας τοῦ νοικοκυριοῦ. Ξέρουμε, ὅτι στήν Εὐρώπη γενικά τά κτηνοτροφικά νοικοκυριά ἐκτοπίζονται σιτοπαραγωγικά, πράγμα πού γίνεται μέ ἰδιαίτερη ἔνταση στήν Ἄγγλία. Ξέρουμε, ὅτι τό πέρασμα αὐτό ἀπαιτεῖ κάποτε τήν ἐλάττωση τῆς ἐπιφάνειας τῶν νοικοκυριῶν. Δέ θά ἦταν ὅμως παράξενο ἄν ἀπό τήν ἐλάττωση τῆς ἐπιφάνειας τῶν νοικοκυριῶν βγάζαμε τό συμπέρασμα ὅτι πέφτει ἡ μεγάλη παραγωγή; Γι' αὐτό, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, ὁ «εὐγλωττος πίνακας», πού παραθέτει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ στή σελ. 20 καί πού δείχνει τήν ἐλάττωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μεγάλων καί τῶν μικρῶν νοικοκυριῶν καί τήν αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μεσαίων (μέ 5-20 ἑκτάρια), πού διαθέτουν ζῶα γιά τίς γεωργικές δουλειές, δέν ἀποδείχνει ἀπολύτως τίποτα. Ἐνα τέτοιο πράγμα θά μπορούσε νά προέλθει καί ἀπό ἀλλαγές στά συστήματα ἄσκησης τοῦ νοικοκυριοῦ.

Ὅτι ἡ μεγάλη ἀγροτική παραγωγή στή Γερμανία ἔγινε πιά ἐντατική καί πιά κεφαλαιοκρατική, αὐτό φαίνεται, πρῶτο, ἀπό τήν αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν *ἀτμοκίνητων* γεωργικῶν μηχανῶν: ἀπό τό 1879 ὡς τό 1897 ὁ ἀριθμός τους αὐξήθηκε κατά πέντε φορές.

* Στήν κατηγορία αὐτή ἡ ἐπιφάνεια μειώθηκε ἀπό 16 986 101 ἑκτ. σέ 16 802 115, δηλαδή κατά ὀλόκληρο . . . 1,2%! Ἀλήθεια, πόσο πειστικά μιλάει αὐτό γιά τήν «ἀγωνία» τῆς μεγάλης παραγωγῆς, πού διαπιστώνει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ!

Τελείως άνώφελα ό κ. Μπουλγκάκοφ έπικαλείται στην άντίρρηση του τό γεγονός ότι ό άπόλυτος άριθμός όλων γενικά των μηχανών (καί όχι των άτμοκίνητων) στά μικρά νοικοκυριά (μέ γή ίσαμε 20 έκτάρια) είναι πολύ μεγαλύτερος άπ' ό,τι στά μεγάλα, όπως καί τό γεγονός ότι στην Άμερική οι μηχανές χρησιμοποιούνται στην έκτατική καλλιέργεια. Έδώ δέν πρόκειται για την Άμερική, αλλά για τή Γερμανία, όπου δέν υπάρχουν bonanza farms. Όρίστε τά στοιχεία για τό ποσοστό των νοικοκυριών στη Γερμανία (1895), πού διαθέτουν άτμοκίνητα άροτρα καί άτμοκίνητες άλωνιστικές μηχανές:

Νοικοκυριά	Ποσοστό νοικοκυριών μέ άτμοκίνητα	
	άροτρα	άλωνιστικές μηχανές
πού έχουν ίσαμε 2 έκτάρια	0,00	1,08
άπό 2— 5 »	0,00	5,20
» 5— 20 »	0,01	10,95
» 20—100 »	0,10	16,60
» 100 καί πάνω »	5,29	61,22

Καί τώρα, άν τό σύνολο των άτμοκίνητων μηχανών στην άγροτική οίκονομία της Γερμανίας πενταπλασιάστηκε, — δέν άποδείχνει μήπως αυτό την αύξηση της έντατικότητας της μεγάλης παραγωγής; Μόνο πού δέν πρέπει νά ξεχνάμε, όπως κάνει ξανά ό κ. Μπουλγκάκοφ στη σελ. 21, ότι ή αύξηση των διαστάσεων της έπιχείρησης στην άγροτική οίκονομία δέν ταυτίζεται πάντοτε μέ την αύξηση της έπιφάνειας του νοικοκυριού.

Δεύτερο, τό γεγονός ότι ή μεγάλη παραγωγή έγινε πίο κεφαλαιοκρατική, φαίνεται άπό την αύξηση του άριθμού των ύπαλλήλων στην άγροτική οίκονομία. Ό Μπουλγκάκοφ μάταια άποκαλεί αυτό τό έπιχείρημα του Κάουτσκι «παραδοξολογία»: «αύξηση του άριθμού των άξιωματικών μέ παράλληλη έλάττωση του στρατού», δηλ. μέ παράλληλη έλάττωση του άριθμού των μισθωτών έργατών γής. Θά τό ξαναπούμε: *rien bien qui rien le dernier!**

* Πραγματικά, είναι παράδοση ή παρατήρηση του κ. Μπουλγκάκοφ πώς ή αύξηση του άριθμού των ύπαλλήλων δείχνει, ίσως, άνάπτυξη της άγροτικής βιομηχανίας, όμως σε καμιά περίπτωση δέ δείχνει (!) αδέξανόμενη έντατικότητα της μεγάλης παραγωγής. Έμεις νομίζαμε ως τώρα πώς μία άπό τίς σπουδαιότερες μορφές αύξησης της έντατικότητας είναι ή άνάπτυξη των κλάδων παραγωγής βιομηχανικών φυτών (πού λεπτομερειακή περιγραφή καί εκτίμησή τους κάνει ό Κάουτσκι στό Χ κεφάλαιο).

Ὁ Κάουτσκι ὄχι μόνο δέν ξεχνᾷ τήν ἐλάττωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν γῆς, μά καί τή δείχνει λεπτομερειακά γιά μιᾶ σειρά χώρες· μόνο πού τό γεγονός αὐτό δέν ἔχει ἐδῶ καμιᾶ ἀπολύτως θέσιν, γιατί, τέλος πάντων, εἶναι γνωστό ὅτι καί ὁλόκληρος ὁ ἀγροτικός πληθυσμός ἐλαττώνεται, ἐνῶ ὁ ἀριθμός τῶν μικρογεωργῶν προλετάρων μεγαλώνει. Ἄς ὑποθέσουμε, ὅτι ἕνας μεγαλοτσιφλικᾶς πέρασε ἀπό τήν παραγωγή σιτηρῶν στήν παραγωγή ζαχαρότευτλων καί στήν ἐπεξεργασία τους σέ ζάχαρη (στή Γερμανία τό 1871/72 ἔγινε ἐπεξεργασία 2,2 ἑκατομ. τόν. ζαχαρότευτλων, τό 1881/82 — 6,3 ἑκατομ., τό 1891/92 — 9,5 ἑκατομ., τό 1896/97 — 13,7 ἑκατομ.). Τά ἀπομακρυσμένα κομμάτια τοῦ χτήματός του ὁ μεγαλοτσιφλικᾶς θά μπορούσε ἀκόμα καί νά τά πουλήσει ἢ νά τά νοικιάσει σέ μικροαγρότες, ἰδιαίτερα ἂν οἱ γυναῖκες καί τά παιδιά τῶν ἀγροτῶν τοῦ χρειάζονται σάν μεροκαματιάρηδες στίς φυτεῖες ζαχαρότευτλων. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ὁ μεγαλοτσιφλικᾶς ἀρχίζει νά χρησιμοποιεῖ ἀτμοκίνητο ἄροτρο, πού ἐκτοπίζει τοὺς πρῶην ζευγολάτες (στά σαξονικά νοικοκυριά ζαχαρότευτλων — πού εἶναι «πρότυπα νοικοκυριῶν ἐντατικῆς καλλιέργειας»* — τά ἀτμοκίνητα ἄροτρα πέρασαν τώρα σέ γενική χρῆσιν). Ὁ ἀριθμός τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν θά ἐλαττωθεῖ. Ὁ ἀριθμός τῶν ἀνώτερων ὑπαλλήλων (λογιστές, διαχειριστές, τεχνικοί κτλ.) κατ' ἀνάγκη θά μεγαλώσει. Θ' ἀρνηθεῖ μήπως ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ὅτι ἐδῶ ἔχουμε ἀνάπτυξη τῆς ἐντατικότητος καί τοῦ καπιταλισμοῦ στή μεγάλη παραγωγή; Θά ἰσχυριστεῖ μήπως ὅτι στή Γερμανία δέ συμβαίνει τίποτα τό παρόμοιο;

Γιά νά τελειώσουμε τήν ἐκθεσιν τοῦ VIII κεφαλαίου τοῦ βιβλίου τοῦ Κάουτσκι, πού εἶναι ἀφιερωμένο στήν προλεταριοποίηση τῶν ἀγροτῶν, χρειάζεται νά παραθέσουμε τήν παρακάτω περικοπή: «Ἐκεῖνο πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ — λέει ὁ Κάουτσκι ὕστερα ἀπ' τήν περικοπή πού παραθέσαμε πῶς πάνω καί πού τήν ἀναφέρει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, — εἶναι τό γεγονός ὅτι στή Γερμανία, καθὼς καί σέ ἄλλα μέρη, ἡ προλεταριοποίηση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ προχωρεῖ, παρά τό γεγονός ὅτι ἡ τάση γιά κομμάτιασμα τῶν μεσαίων χτημάτων ἔπαυε νά δρᾷ στή Γερμανία. Ἀπό τό 1882 ὡς τό 1895 ὁ συνολικός ἀριθμός τῶν ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν αὐξήθηκε κατά 281 000. Τό συντριπτικῶς μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἀριθμοῦ αὐτοῦ ἀντιπροσωπεύει αὐξηση τῶν

* Kärger, ἀναφ. ἀπό τόν Κάουτσκι, S. 45 (Κέργκερ, ἀναφέρεται ἀπό τόν Κάουτσκι, σελ. 45. Ἡ Σὺντ.).

προλεταριακῶν νοικοκυριῶν μέ γῆ ἴσαμε 1 ἑκτάριο. Ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν τῶν νοικοκυριῶν ἀυξήθηκε κατὰ 206 000.

«Ὅπως βλέπουμε, ἡ κίνηση τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας εἶναι κάτι τό ἐντελῶς ἰδιαίτερο, τό ἐντελῶς διαφορετικό ἀπό τήν κίνηση τοῦ βιομηχανικοῦ καί τοῦ ἐμπορικοῦ κεφαλαίου. Στό προηγούμενο κεφάλαιο τονίσαμε πῶς στήν ἀγροτική οἰκονομία ἡ τάση γιά συγκεντροποίηση τῶν νοικοκυριῶν δέν ὀδηγεῖ σέ πλέρια ἐκμηδένιση τῆς μικρῆς παραγωγῆς. Ὅταν ἡ τάση αὐτή προχωρεῖ πάρα πολύ, γεννᾷ μιά ἀντίθετη τάση, ἔτσι πού ἡ τάση γιά συγκεντροποίηση καί ἡ τάση γιά κομμάτιασμα τῆς γῆς ἀλληλοδιαδέχονται ἡ μιά τήν ἄλλη. Τώρα βλέπουμε ὅτι καί οἱ δύο αὐτές τάσεις μποροῦν ἐπίσης νά δροῦν καί παράλληλα. Αὐξάνει ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν πού οἱ κάτοχοί τους ἐμφανίζονται στήν ἀγορά ἐμπορευμάτων σάν προλετάριοι, σάν πωλητές ἐργατικῆς δύναμης. . . Ὅλα τά ζωτικά συμφέροντα αὐτῶν τῶν μικρονοικοκυρέων ἀγροτῶν, σάν πωλητῶν τοῦ ἐμπορεύματος — ἐργατικῆ δύναμη, εἶναι κοινά μέ τά συμφέροντα τοῦ βιομηχανικοῦ προλεταριάτου, καί ἡ γαιοκτησία τους δέν τοὺς φέρνει σέ ἀνταγωνισμό μέ τό βιομηχανικό προλεταριάτο. Ἡ γῆ πού ἔχει ὁ μικροϊδιοκτήτης ἀγρότης τόν γλυτώνει λίγο-πολύ ἀπό τόν ἔμπορο τροφίμων, δέν τόν γλυτώνει ὁμως ἀπό τήν ἐκμετάλλευση τοῦ κεφαλαιοκράτη ἐπιχειρηματία, ἀδιάφορο ἂν πρόκειται γιά ἐπιχειρηματία τῆς βιομηχανίας ἢ τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας» (S. 174).

Στό ἐπόμενο ἄρθρο θά ἐκθέσουμε τό περιεχόμενο τοῦ ὑπόλοιπου μέρους τοῦ βιβλίου τοῦ Κάουτσκι καί θά κάνουμε μιά γενική ἐκτίμησή του, ἐξετάζοντας παρεμπιπτόντως τίς ἀντιρήσεις πού προβάλλει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ στή συνέχεια τοῦ ἄρθρου του.

ΑΡΘΡΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

I

Στό ένατο κεφάλαιο του βιβλίου του («Οί αυξανόμενες δυσκολίες της εμπορευματικής γεωργίας») ο Κάουτσκι περνά στην ανάλυση των *αντιθέσεων* που χαρακτηρίζουν την κεφαλαιοκρατική γεωργία. Από τις αντιρήσεις που φέρνει ο κ. Μπουλγκάκοφ ενάντια σ' αυτό τό κεφάλαιο και που θά τις εξετάσουμε παρακάτω, φαίνεται πώς ο κριτικός δέν κατάλαβε έντελώς σωστά τή γενική σημασία αυτών των «δυσκολιών». Υπάρχουν «δυσκολίες» που, ένω άποτελοϋν «έμπόδιο» στην πλέρια ανάπτυξη μιās όρθολογιστικής άγροτικής οίκονομίας, ταυτόχρονα *δίνουν ώθηση στην ανάπτυξη* τής κεφαλαιοκρατικής γεωργίας. Λογούχάρη, ανάμεσα στις «δυσκολίες» ο Κάουτσκι αναφέρει τήν έρήμωση του χωριού. Είναι άναμφισβήτητο πώς ή φυγή από τό χωριό των καλύτερων και των πιό καταρτισμένων δουλευτάδων άποτελεί «έμπόδιο» στην πλέρια ανάπτυξη μιās όρθολογιστικής γεωργίας, είναι όμως έξίσου άναμφισβήτητο πώς οί άγρότες νοικοκυρέοι παλαίβουν ενάντια σ' αυτό τό έμπόδιο μέ τήν *ανάπτυξη τής τεχνικής*, όπως λχ. μέ τή χρησιμοποίηση μηχανών.

Ο Κάουτσκι εξετάζει τις παρακάτω «δυσκολίες»: α) τή γαιοπρόσοδο, β) τό κληρονομικό δικαίο, γ) τούς περιορισμούς του κληρονομικού δικαίου, τά πρωτοτοκεία (*fidei commissum*, *Anerbenrecht*)⁵¹, δ) τήν εκμετάλλευση του χωριού από τήν πόλη, ε) τήν έρήμωση του χωριού.

Η γαιοπρόσοδος είναι τό μέρος τής υπεραξίας που μένει μετά τήν άφαίρεση του μέσου ποσοστού κέρδους για τό κεφάλαιο που έχει επενδυθεί στο νοικοκυριό. Τό μονοπώλιο τής γαιοχτησίας δίνει τή δυνατότητα στο γαιοχτήμονα νά ιδιοποιείται αυτό τό περίσσειμα, και ή τιμή τής γής (= ή κεφαλαιποιημένη γαιο-

πρόσοδος) κατοχυρώνει τό ύψος στό όποίο έφθασε ή γαιοπρόσοδος. Είναι εύνόητο πώς ή γαιοπρόσοδος «δυσκολεύει» τήν πλέρια όρθολογιστική όργάνωση τής γεωργίας: μέ τό σύστημα τής μίσθωσης τής γής έξασθενεί τό κίνητρο για τελειοποιήσεις κτλ., μέ τό σύστημα τής ύποθήκευσης τής γής τό μεγαλύτερο μέρος τοϋ κεφαλαίου επενδύεται κατ' ανάγκη όχι στην παραγωγή, αλλά στην αγορά γής. Ό κ. Μπουλγκάκοφ στην αντίρρηση του τονίζει, πρώτο, ότι στην αύξηση τών ένυπόθηκων χρεών δέν ύπάρχει «τίποτα τό τρομερό». Μόνο πού ξεχνά πώς ό Κάουτσκι, μ' αυτήν ακριβώς και όχι «μέ άλλη έννοια», έχει κιόλας τονίσει τήν ανάγκη αύξησης τών ύποθηκών και σέ συνθήκες άνθισης τής άγροτικής οίκονομίας (βλ. παραπάνω, άρθρο πρώτο, II). Τή στιγμή, όμως, αυτή ό Κάουτσκι δέ βάζει καθόλου ζήτημα άν είναι κάτι τό «τρομερό» ή όχι ή αύξηση τών ύποθηκών, αλλά ποιές είναι οι δυσκολίες πού δέν επιτρέπουν στόν καπιταλισμό νά εκπληρώσει στό άκέραιο τήν άποστολή του. Δεύτερο, κατά τή γνώμη τοϋ Μπουλγκάκοφ — «είναι συζητήσιμο, κατά πόσο είναι σωστό νά θεωρεί κανείς τήν αύξηση τής γαιοπροσόδου μόνο σαν έμπόδιο. . . Η αύξηση τής γαιοπροσόδου, ή δυνατότητα αύξησής της άποτελεί άυτοτελές κίνητρο για τήν άγροτική οίκονομία, πού κεντρίζει τήν τεχνική και κάθε άλλη πρόοδο» (ή λέξη: προτσές, πού μπήκε στό κείμενο, είναι φανερό ότι όφείλεται σέ τυπογραφικό λάθος). Κίνητρο προόδου τής κεφαλαιοκρατικής γεωργίας είναι ή αύξηση τοϋ πληθυσμοϋ, ή αύξηση τοϋ συναγωνισμοϋ, ή ανάπτυξη τής βιομηχανίας, ένω ή γαιοπρόσοδος είναι ένας φόρος πού παίρνει ή γαιοκτησία από τήν κοινωνική ανάπτυξη, από τήν ανάπτυξη τής τεχνικής. Γι' αυτό είναι λάθος ν' άποκαλεί κανείς «άυτοτελές κίνητρο» προόδου τήν αύξηση τής γαιοπροσόδου. Από θεωρητική άποψη ή ύπαρξη κεφαλαιοκρατικής παραγωγής μπορεί νά συμβιβαστεί πέρα για πέρα μέ τήν άπουσία άτομικής ιδιοκτησίας στη γή, μέ τήν έθνικοποίηση τής γής (Kautsky, S. 207), όποτε δέ θά ύπήρχε διόλου άπόλυτη γαιοπρόσοδος, ένω ή διαφορική γαιοπρόσοδος θά περιερχόταν στό κράτος. Στην περίπτωση αυτή δέ θά έξασθενίζε τό κίνητρο για πρόοδο τής γεωπονίας, μά άπεναντίας, θά δυνάμωνε σέ τεράστιο βαθμό.

«Δέν ύπάρχει μεγαλύτερο λάθος — λέει ό Κάουτσκι — από τό νά νομίζει κανείς πώς συμφέρει στην άγροτική οίκονομία τό φούσκωμα (in die Höhe treiben) τών τιμών τών χτημάτων ή τό τεχνητό τους κράτημα σέ ύψηλό επίπεδο. Αυτό συμφέρει στους τωρινούς (augenblicklichen) γαιοκτήμονες, συμφέρει στίς

τράπεζες πού χορηγοῦν ἐνυπόθηκα δάνεια καί σ' ὄσους κερδοσκοποῦν μέ τά χτήματα, δέ συμφέρει, ὁμως, καθόλου στήν ἀγροτική οἰκονομία καί ἀκόμα πιά πολύ δέ συμφέρει στό μέλλον της, στή μελλοντική γενιά τῶν ἀγροτῶν νοικοκυρέων» (199). Καί ἡ τιμή τῆς γῆς εἶναι κεφαλαιοποιημένη γαιοπρόσοδος.

Ἡ δεύτερη δυσκολία τῆς ἐμπορευματικῆς γεωργίας εἶναι ὅτι αὐτή ἀπαιτεῖ ἀπαραίτητα τήν ὑπαρξη ἀτομικῆς ἰδιοχτησίας στή γῆ, πράγμα πού ὀδηγεῖ στό ὅτι ἡ γῆ μέ τήν κληροδοσία εἴτε κομματιάζεται (καί ὁ κατατεμαχισμός αὐτός τῆς γῆς ὀδηγεῖ κατά τόπους ἀκόμα καί σέ τεχνική πισοδρόμηση), εἴτε ἐπιβαρύνεται μέ ὑποθήκες (ὅταν ὁ κληρονόμος πού παίρνει τή γῆ πληρώνει στούς ὑπόλοιπους συγκληρονόμους χρηματικό κεφάλαιο, πού τό δανείζεται ὑποθηκεύοντας τή γῆ). Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ κατηγορεῖ τόν Κάουτσκι πώς τάχα «στήν εἰκόνα πού δίνει παραβλέπει τή θετική πλευρά» τῆς ἀγοραπωλησίας τῆς γῆς. Ἡ μομφή αὐτή εἶναι πέρα γιά πέρα ἀβάσιμη, γιατί ὁ Κάουτσκι τόσο στό ἱστορικό μέρος τοῦ βιβλίου του (ἰδιαίτερα στό III κεφάλαιο τοῦ I μέρους πού πραγματεύεται τή φεουδαρχική γεωργία καί τά αἷτια τῆς ἀντικατάστασής της ἀπό τήν κεφαλαιοκρατική) ὅσο καί στό πρακτικό μέρος * ἔδειξε ξεκάθαρα στόν ἀναγνώστη τή θετική πλευρά καί τήν ἱστορική ἀναγκαιότητα τῆς ἀτομικῆς ἰδιοχτησίας στή γῆ, τῆς ὑποταγῆς τῆς γεωργίας στό συναγωνισμό καί συνεπῶς καί τῆς ἀγοραπωλησίας τῆς γῆς. Ὅσο γιά τήν ἄλλη μομφή πού ἀποδίδει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ στόν Κάουτσκι, καί συγκεκριμένα, ὅτι ὁ τελευταῖος δέν ἐρευνᾷ τό πρόβλημα πού «συνίσταται στό διαφορετικό βαθμό αὔξης τοῦ πληθυσμοῦ στά διάφορα μέρη», ἔμεῖς αὐτή τή μομφή δέν τήν καταλαβαίνουμε διόλου. Μήπως ὁ κ. Μπουλγκάκοφ περίμενε νά βρεῖ στό βιβλίο τοῦ Κάουτσκι δημογραφικές μελέτες;

Δίχως νά σταθοῦμε στό ζήτημα τῶν πρωτοτοκειῶν πού (ἕστερα ἀπ' ὅσα εἶπαμε πιά πάνω) δέν ἀποτελεῖ τίποτα τό νέο, περνᾷμε στό ζήτημα τῆς ἐκμετάλλευσης τοῦ χωριοῦ ἀπό τήν πόλη. Ὁ ἰσχυρισμός τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, ὅτι τάχα ὁ Κάουτσκι «δέν ἀντιπαραθέτει στίς ἀρνητικές πλευρές τίς θετικές καί, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, τή σημασία τῆς πόλης σάν ἀγορᾶς γιά τήν ἀγροτική οἰκονομία», εἶναι διαμετρικά ἀντίθετος μέ τήν πραγματικότητα.

* Ὁ Κάουτσκι τάχθηκε κατηγορηματικά ἐνάντια σ' ὄλους τοὺς μεσαιωνικούς περιορισμούς στήν ἀγοραπωλησία τῆς γῆς, ἐνάντια στά πρωτοτοκεία (*fidei commissum* καί *Anerbenrecht*), ἐνάντια στήν ὑποστήριξη τῆς μεσαιωνικῆς ἀγροτικῆς κοινότητας (S. 332) κτλ.

Ἡ σημασία τῆς πόλης, σάν ἀγορᾶς γιά τήν ἀγροτική οἰκονομία, τονίζεται ἀπό τόν Κάουτσκι ἐντελῶς συγκεκριμένα στήν *πρώτη κιόλας σελίδα* τοῦ κεφαλαίου πού ἐξετάζει τή «σύγχρονη ἀγροτική οἰκονομία» (S. 30 u. ff.*). Ἀκριβῶς στή «βιομηχανία τῆς πόλης» (S. 292) ἀποδίδει ὁ Κάουτσκι τό βασικό ρόλο γιά τό μετασχηματισμό τῆς γεωργίας, γιά τήν ὀρθολογιστική ὀργάνωσή της κ.ο.κ.**

Γι' αὐτό δέν μποροῦμε καθόλου νά καταλάβουμε πῶς μπόρεσε ὁ κ. Μπουλγκάκοφ στό ἄρθρο του (σελ. 32 τοῦ τεύχους 3 τοῦ «Νατσάλο») νά ἐπαναλάβει τίς ἴδιες ἀκριβῶς σκέψεις *σάν σκέψεις πού ἀντικρούουν τάχα τόν Κάουτσκι!* Αὐτό εἶναι ἕνα ἐξαιρετικά χαρακτηριστικό παράδειγμα πού δείχνει μέ πόση ἀνακριβεία ἀποδίδει ὁ αὐστηρός κριτικός τό περιεχόμενο τοῦ κρινόμενου βιβλίου. «Δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε» — νουθετεῖ ὁ κ. Μπουλγκάκοφ τόν Κάουτσκι — πῶς «ἕνα μέρος τῆς ἀξίας» (πού ρεῖ πρός τίς πόλεις) «ἐπιστρέφει στό χωριό». Ὁ καθένας θά νομίζει πῶς ὁ Κάουτσκι ξεχνάει αὐτή τή στοιχειώδη ἀλήθεια. Στήν πραγματικότητα, ὅμως, ὁ Κάουτσκι κάνει διάκριση ἀνάμεσα στή διαροή ἀξιῶν (ἀπό τά χωριά στίς πόλεις) χωρίς ἰσοδύναμο καί στή διαροή ἔναντι ἰσοδύναμου, καί κάνει τή διάκριση αὐτή πολύ πιό καθαρά ἀπ' ὅ,τι προσπαθεῖ νά τήν κάνει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ. Στήν ἀρχή ὁ Κάουτσκι ἐξετάζει «τή διαροή ἀπό τά χωριά στίς πόλεις ἐμπορευματικῶν ἀξιῶν χωρίς ἰσοδύναμο (Gegenleistung)» (S. 210) (γαιοπρόσοδος πού ξοδεύεται στίς πόλεις, φόροι, τόκοι δανειῶν στίς τράπεζες τῶν πόλεων) καί πολύ σωστά τό βλέπει αὐτό σάν οἰκονομική ἐκμετάλλευση τοῦ χωριοῦ ἀπό τήν πόλη. Ἐπειτα ὁ Κάουτσκι βάζει τό ζήτημα τῆς διαροῆς ἀξιῶν ἔναντι ἰσοδύναμου, δηλαδή τῆς ἀνταλλαγῆς ἀγροτικῶν προϊόντων μέ βιομηχανικά. «Ἀπό τήν ἄποψη τοῦ νόμου τῆς ἀξίας, — λέει ὁ Κάουτσκι, — ἡ διαροή αὐτή δέ σημαίνει ἐκμετάλλευση τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας***, στήν πράξη ὅμως ὀδηγεῖ, μαζί μέ τά γεγονότα πού ἀναφέραμε παρα-

* — Seite 30 und folgende — σελ. 30 καί ἐπόμενες. Ἡ Σύντ.

** Πρβλ. ἐπίσης τή S. 214 ὅπου ὁ Κάουτσκι μιλάει γιά τό ρόλο τῶν κεφαλαίων τῆς πόλης στήν ὀρθολογιστική ὀργάνωση τῆς γεωργίας.

*** Ἄς συγκρίνει ὁ ἀναγνώστης τή σταράτη δήλωση τοῦ Κάουτσκι, πού παραθέσαμε στό κείμενο, μέ τήν παρακάτω «κριτική» παρατήρηση τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ: «Ἄν ὁ Κάουτσκι θεωρεῖ ἐκμετάλλευση γενικά τήν παράδοση σιτηρῶν ἀπό τοὺς ἄμεσους παραγωγούς τους στό μή γεωργικό πληθυσμό» κτλ. Δέν μπορεῖ κανεὶς νά πιστέψει, ὅτι ἕνας κριτικός πού διάβασε κάπως προσεχτικά τό βιβλίο τοῦ Κάουτσκι θά μποροῦσε νά γράψει αὐτό τό «ἄν»!

πάνω, στην ύλική (stofflichen) έκμετάλλευσή της, στην εξάντληση της γῆς ἀπό θρεπτικές οὐσίες» (S. 211).

Ὅσο γιὰ τὴν ύλική αὐτή έκμετάλλευση τοῦ χωριοῦ ἀπὸ τὴν πόλη, ὁ Κάουτσκι συµµερίζεται καὶ δῶ μιὰ ἀπὸ τίς βασικές θέσεις τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Ἐνγκελς, καὶ συγκεκριμένα, ὅτι ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν πόλη καὶ στὸ χωριὸ παραβιάζει τὴν ἀπαραίτητη ἀντιστοιχία καὶ ἀλληλεξάρτηση ἀνάμεσα στὴν ἀγροτική οἰκονομία καὶ στὴ βιομηχανία, καὶ γι' αὐτὸ μὲ τὸ πέρασμα τοῦ καπιταλισμοῦ σὲ μιὰ ἀνώτερη μορφή, ἡ ἀντίθεση αὐτὴ πρέπει νὰ ἐξαφανιστεῖ*. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ βρίσκει ὅτι ἡ γνώμη τοῦ Κάουτσκι γιὰ τὴν ύλική έκμετάλλευση τοῦ χωριοῦ ἀπὸ τὴν πόλη εἶναι «παράξενη», ὅτι «ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ Κάουτσκι πέρασε δῶ στὴν περιοχὴ τῆς καθαρῆς φαντασίας» (sic!!!). Σὲ μᾶς προξενεῖ κατάπληξη τὸ γεγονός ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἀγνοεῖ τὴν ταυτότητα τῶν ἀντιλήψεων αὐτῶν τοῦ Κάουτσκι, τίς ὁποῖες κριτικάρει, μὲ μιὰ ἀπὸ τίς θεµελιακές ιδέες τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Ἐνγκελς. Ὁ ἀναγνώστης μὲ τὸ δίκιο του θά σκεφτεῖ ὅτι ὁ κ. Μπουλγκάκοφ θεωρεῖ «καθαρή φαντασία» τὴν ιδέα τῆς ἐξάλειψης τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στὴν πόλη καὶ στὸ χωριὸ. Ἄν αὐτὴ εἶναι πραγματικά ἡ γνώμη τοῦ κριτικοῦ, τότε ἐμεῖς διαφωνοῦµε ριζικά μαζί του καὶ τασσόµαστε μὲ τὸ μέρος τῆς «φαντασίας» (δηλ. στὴν πραγματικότητα ὄχι τῆς φαντασίας, ἀλλὰ τῆς πιὸ βαθιᾶς κριτικῆς τοῦ καπιταλισμοῦ). Ἡ ἄποψη πὼς ἡ ιδέα τῆς ἐξάλειψης τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στὴν πόλη καὶ στὸ χωριὸ εἶναι φαντασία δὲν εἶναι διόλου νέα. Εἶναι ἡ συνηθισµένη ἄποψη τῶν ἀστῶν οἰκονοµολόγων. Τὴν ἄποψη αὐτὴ τὴν υἱοθέτησαν καὶ µερικοὶ συγγραφεῖς μὲ βαθύτερες ἀντιλήψεις. Ὁ Ντύρινγκ, λχ., ἔβρισκε πὼς ὁ ἀνταγωνισµὸς ἀνάμεσα στὴν πόλη καὶ στὸ χωριὸ «εἶναι ἀναπόφευχτος ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση τοῦ πράγματος».

Παρακάτω, ὁ κ. Μπουλγκάκοφ μένει «κατάπληχτος» (!), γιὰτὶ ὁ Κάουτσκι ἀναφέρει τίς ὄλο καὶ πιὸ συχνές ἐπιδηµίες στά φυτά καὶ στά ζῶα, σάν μιὰ ἀπὸ τίς δυσκολίες τῆς ἐµπορευµατικῆς γεωργίας καὶ τοῦ καπιταλισμοῦ. «Τὶ σχέση ἔχει μ' αὐτὸ ὁ κα-

* Εἶναι αὐτονόητο πὼς ἡ γνώμη αὐτὴ γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐξάλειψης τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στὴν πόλη καὶ στὸ χωριὸ σὲ μιὰ κοινωνία συνεταιρισµένων παραγωγῶν δὲν ἀντιφάσκει καθόλου μὲ τὴν ἀναγνώριση τοῦ ἱστορικά προοδευτικοῦ ρόλου τῆς ἀπόσπασης τοῦ πληθυσμοῦ ὑπὸ τὴ γεωργία καὶ τῆς προσέλκυσής του στὴ βιομηχανία. Γιὰ τὸ ζήτηµα αὐτὸ µοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία καὶ µίλησα ἄλλοῦ («Μελέτες», σελ. 81, σηµ. 69). (Βλ. Ἄπαντα. 5η ἐκδ., τόµ. 2ος, σελ. 234, ὑπόσηµείωση. // Σὺντ.).

πιταλισμός. . . ; — ρωτάει ο κ. Μπουλγκάκοφ. — Μήπως μιά οποιαδήποτε ανώτερη κοινωνική οργάνωση θά μπορούσε νά καταργήσει τήν ανάγκη τοῦ ἐξευγενισμοῦ τῆς ράτσας τῶν ζώων;». Κι ἐμεῖς μέ τή σειρά μας μένουμε κατάπληχτοι, πῶς ὁ κ. Μπουλγκάκοφ δέν μπόρεσε νά καταλάβει τήν ὀλότελα ξεκάθαρη σκέψη τοῦ Κάουτσκι. Τά παλιά εἶδη τῶν φυτῶν καί τῶν ζώων, πού δημιουργήθηκαν μέ τή φυσική ἐπιλογή, τά ἀντικατασταίνουν μέ «ἐξευγενισμένα» εἶδη, πού δημιουργήθηκαν μέ τήν τεχνητή ἐπιλογή. Τά φυτά καί τά ζῶα γίνονται πιά εὐπαθῆ, πιά ἀπαιτητικά· μέ τά σύγχρονα μέσα συγκοινωνίας οἱ ἐπιδημίες διαδίδονται μέ καταπληχτική ταχύτητα, ἐνῶ τό νοικοκυριό παραμένει ἀτομικό, κατατεμαχισμένο, εἶναι συχνά μικρονοικοκυριό (ἀγρότη) καί τοῦ λείπουν οἱ γνώσεις καί τά μέσα. Γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς τῆς γεωργίας ὁ καπιταλισμός τῆς πόλης προσπαθεῖ νά διαθέσει ὅλα τά μέσα τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, ἀφήνει ὅμως τούς παραγωγούς στήν προηγούμενή τους θλιβερή κοινωνική κατάσταση· δέ μεταφέρει στό χωριό συστηματικά καί προγραμματισμένα τόν πολιτισμό τῆς πόλης. Καμιά ανώτερη κοινωνική οργάνωση δέν πρόκειται νά καταργήσει τήν ανάγκη τοῦ ἐξευγενισμοῦ τῆς ράτσας τῶν ζώων (φυσικά ὁ Κάουτσκι οὔτε διανοήθηκε καν ἕνα τέτοιον παραλογισμό), ὅμως, ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσεται ἡ τεχνική, ὅσο πιά εὐπαθῆ γίνονται τά εἶδη τῶν ζώων καί τῶν φυτῶν τόσο περισσότερο πάσχει ἡ σύγχρονη κεφαλαιοκρατική κοινωνική οργάνωση ἀπό τήν ἔλλειψη κοινωνικοῦ ἐλέγχου καί ἀπό τήν ταπεινωτική κατάσταση τῶν ἀγροτῶν καί τῶν ἐργατῶν *.

Σάν τελευταία «δυσκολία» τῆς ἐμπορευματικῆς γεωργίας ὁ Κάουτσκι θεωρεῖ τήν «ἐρήμωση τοῦ χωριοῦ», τό γεγονός ὅτι οἱ πόλεις ἀποροφοῦν τίς καλύτερες, τίς πιά δραστήριες καί πιά καταρτισμένες ἐργατικές δυνάμεις. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ βρῖσκει πῶς ἡ θέση αὐτή στή γενική της μορφή «εἶναι ἐν πάσῃ περιπτώσει λαθεμένη», πῶς «ἡ σημερινή αὔξηση τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ σέ βάρος τοῦ ἀγροτικοῦ δέν ἐκφράζει καθόλου νόμο ἀνάπτυξης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς γεωργίας», ἀλλά μετατόπιση σέ ὑπερπόντιες χῶρες, σέ ἀποικίες, γεωργικοῦ πληθυσμοῦ τῶν βιομηχανικῶν, ἐξαγωγικῶν χωρῶν. Νομίζω πῶς ὁ κ. Μπουλγκάκοφ κάνει λάθος. Ἡ αὔξηση τοῦ ἀστικοῦ (πιά γενικά: τοῦ βιομηχανικοῦ) πληθυσμοῦ σέ βάρος τοῦ ἀγροτικοῦ δέν εἶναι μόνο

* Γι' αὐτό, στό πρακτικό μέρος τοῦ βιβλίου του ὁ Κάουτσκι συνιστᾷ τή δημιουργία ὕγειονομικῆς ἐπιθεώρησης τῶν ζώων καί τῶν ὄρων συντήρησής τους (S. 397).

τωρινό, αλλά γενικό φαινόμενο, πού εκφράζει ακριβώς νόμο του καπιταλισμού. Ἡ θεωρητική αἰτιολόγηση αὐτοῦ τοῦ νόμου συνίσταται, ὅπως ἀνάφερα ἄλλου*, πρῶτο, στό γεγονός ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας ἀποσπᾶ ἀπό τήν πρωτόγονη γεωργία ὀλοένα καί περισσότερους κλάδους τῆς βιομηχανίας**, δεύτερο, στό γεγονός ὅτι ἐλαττώνεται γενικά τό μεταβλητό κεφάλαιο πού ἀπαιτεῖται γιά τήν καλλιέργεια ἑνός δοσμένου κομματιοῦ γῆς (πρβλ. «Das Kapital», III, 2, S. 177. Ρωσ. μετάφρ., σελ. 526⁵². Τῆ σχετική περικοπή τήν παραθέτω καί στήν «Ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ», σελ. 4 καί 444***). Σημειώσαμε κιόλας παραπάνω πώς σέ ὀρισμένες περιπτώσεις καί σέ ὀρισμένες περιόδους παρατηρεῖται αὔξηση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πού ἀπαιτεῖται γιά τήν καλλιέργεια ἑνός δοσμένου κομματιοῦ γῆς, ὅμως αὐτό δέν κλονίζει τήν ὀρθότητα τοῦ γενικοῦ νόμου. Φυσικά, δέ θά περνοῦσε ἀπό τό μυαλό τοῦ Κάουτσκι ν' ἀρνηθεῖ ὅτι ἡ σχετική ἐλάττωση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ δέ μετατρέπεται σέ ἀπόλυτη ἐλάττωση σέ ὄλες τίς ἐπιμέρους περιπτώσεις καί ὅτι οἱ διαστάσεις αὐτῆς τῆς ἀπόλυτης ἐλάττωσης ἐξαρτιοῦνται καί ἀπό τήν ἀνάπτυξη τῶν ἀποικιῶν τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Στά σχετικά σημεῖα τοῦ βιβλίου του ὁ Κάουτσκι τόνισε μέ ἀπόλυτη σαφήνεια αὐτή τήν ἀνάπτυξη τῶν ἀποικιῶν τῶν κεφαλαιοκρατῶν, πού πλημμυρίζουν τήν Εὐρώπη μέ φτηνά σιτηρά. («Ἡ ἴδια φυγή τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ (Landflucht), πού ὀδηγεῖ στήν ἐρήμωση τῶν χωριῶν τῆς Εὐρώπης, φέρνει συνεχῶς νέα πλήθη γερῶν κατοίκων τῆς ὑπαίθρου

* «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία», κεφ. I, ὑποκεφάλαιο 2 καί κεφ. VIII, ὑποκεφάλαιο 2 (βλ. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 3ος. Ἡ Σύντ.).

** Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, ἀναφέροντας αὐτό τό γεγονός, λέει πώς «Ὁ ἀγροτικός πληθυσμός μπορεῖ νά ἐλαττώνεται *σχετικά* (ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική του) καί ὅταν ἀκμάζει ἡ γεωργία». Ὅχι ἀπλῶς «μπορεῖ», ἀλλά καί *πρέπει κατ' ἀνάγκη* νά ἐλαττώνεται στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία. . . «Ἡ σχετική ἐλάττωση (τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ) δείχνει ἐδῶ μόνο (sic!) τήν ἀνάπτυξη νέων κλάδων τῆς λαϊκῆς ἐργασίας», — συμπεραίνει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ. Αὐτό τό «μόνο» εἶναι πολύ παράξενο. Ἀκριβῶς οἱ νέοι κλάδοι τῆς βιομηχανίας εἶναι πού ἀποσποῦν ἀπό τή γεωργία «τίς πιό δραστήριες καί τίς πιό καταρτισμένες ἐργατικές δυνάμεις». Συνεπῶς, κι αὐτός ἀκόμα ὁ ἀπλός συλλογισμός εἶναι ἀρκετός γιά νά παραδεχτοῦμε *ἀπόλυτα σωστή* τή γενική θέση τοῦ Κάουτσκι: γιά τήν ὀρθότητα αὐτῆς τῆς γενικῆς θέσης (ὅτι ὁ καπιταλισμός ἀποσπᾶ ἀπό τή γεωργία τίς πιό δραστήριες καί τίς πιό καταρτισμένες ἐργατικές δυνάμεις) εἶναι πέρα γιά πέρα ἀρκετή ἡ *σχετική* ἐλάττωση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ.

*** Βλ. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 3ος, σελ. 24 καί 589. Ἡ Σύντ.

ὄχι μόνο στίς πόλεις, μά καί στίς ἀποικίες. . .» S. 242). Τό γεγονός ὅτι ἡ βιομηχανία ἀποσπᾶ ἀπό τή γεωργία τούς πιά γερούς, τούς πιά δραστήριους καί τούς πιά καταρτισμένους ἐργάτες ἀποτελεῖ γενικό φαινόμενο ὄχι μόνο γιά τίς βιομηχανικές, ἀλλά καί γιά τίς γεωργικές χώρες, ὄχι μόνο τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ἀλλά καί τῆς Ἀμερικῆς καί τῆς Ρωσίας. Ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στόν πολιτισμό τῶν πόλεων καί στήν καθυστέρηση τοῦ χωριοῦ, ἀντίθεση πού τή γέννησε ὁ καπιταλισμός, ὁδηγεῖ ἀναπόφευχτα στό φαινόμενο αὐτό. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ θεωρεῖ «ὀλοφάνερη» τήν «ἀποψη», «ὅτι σέ συνθήκες γενικῆς αὐξησης τοῦ πληθυσμοῦ δέν μπορεῖ νά νοηθεῖ ἐλάττωση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ χωρίς μεγάλη εἰσαγωγή σιτηρῶν». Κατά τή γνώμη μου, ἡ ἀποψη αὐτή ὄχι μόνο δέν εἶναι ὀλοφάνερη, μά εἶναι κι ἐντελῶς λαθεμένη. Εἶναι πέρα γιά πέρα νοητή μιά ἐλάττωση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ σέ συνθήκες γενικῆς αὐξησης τοῦ πληθυσμοῦ (μεγαλώνουν οἱ πόλεις) καί χωρίς εἰσαγωγή σιτηρῶν (αὐξάνει ἡ παραγωγικότητα τῆς γεωργικῆς ἐργασίας πού δίνει τή δυνατότητα σέ μικρότερο ἀριθμό ἐργατῶν νά παράγουν τήν ἴδια μέ προηγούμενα ἢ καί μεγαλύτερη ἀκόμα ποσότητα προϊόντος). Νοητή εἶναι ἐπίσης καί μιά γενική αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ μέ ταυτόχρονη μείωση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ καί ἐλάττωση (ἢ μή ἀναλογική αὐξηση) τῆς ποσότητας τῶν γεωργικῶν προϊόντων — καί «εἶναι νοητή» σάν συνέπεια τῆς χειροτέρευσης τῆς διατροφῆς τοῦ λαοῦ ἐξαιτίας τοῦ καπιταλισμοῦ.

Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἰσχυρίζεται ὅτι τό γεγονός τῆς αὐξησης τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν στή Γερμανία ἀπό τό 1882 ὡς τό 1895 — γεγονός πού τό διαπιστώνει ὁ Κάουτσκι καί πού τό ἀναφέρει σέ σύνδεση μέ τό ὅτι τά νοικοκυριά αὐτά πάσχουν λιγότερο ἀπό ἔλλειψη ἐργατῶν — «εἶναι ἱκανό νά κλονίσει ὄλο τό κατασκευάσμα» τοῦ Κάουτσκι. Ἄς ἐξετάσουμε ἀπό πιά κοντά τά ἐπιχειρήματα τοῦ Κάουτσκι.

Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῆς ἀγροτικῆς στατιστικῆς, ἀπό τό 1882 ὡς τό 1895 περισσότερο ἀπ' ὅλα αὐξήθηκε ἡ ἐπιφάνεια τῶν νοικοκυριῶν μέ 5-20 ἑκτάρια. Τό 1882 ἡ ἐπιφάνεια αὐτή ἀποτελοῦσε τά 28,8 % τῆς συνολικῆς ἐπιφάνειας, τό 1895 τά 29,9 %. Ἡ αὐξηση αὐτή τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν συνοδεύεταν ἀπό μιά ἐλάττωση τῆς ἐπιφάνειας τῶν μεγάλων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν (20-100 ἑκτάρια: τό 1882: 31,1 %, τό 1895: 30,3 %). «Οἱ ἀριθμοί αὐτοί — λέει ὁ Κάουτσκι — πλημμυρίζουν ἀπό χαρά τίς καρδιές ὄλων τῶν καλῶν πολιτῶν, πού βλέπουν στήν ἀγροτιά τό πιά σταθερό στήριγμα τοῦ ὑπάρχον-

τος καθεστώτος. Ὡστε λοιπόν, — ἀναφωνοῦν θριαμβευτικά, — αὐτὴ ἢ ἀγροτικὴ οἰκονομία δέν κινεῖται, — γι' αὐτὴν δέν ἰσχύει τὸ δόγμα τοῦ Μάρξ». Ἡ αὔξηση τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν ἐρμηνεύεται σάν ἀπαρχὴ καινούργιας ἀνθισσης τῆς ἀγροτιᾶς.

«Ὅμως οἱ ρίζες αὐτῆς τῆς ἀνθισσης βρίσκονται σέ βάλτο» — ἀπαντᾷ ὁ Κάουτσκι σ' αὐτούς τοὺς καλοὺς πολίτες. «Ἡ ἀνθισση δέν προέρχεται ἀπὸ τὴν εὐημερίαν τῆς ἀγροτιᾶς, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν καταθλιπτικὴν κατάστασιν ὅλης τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας» (230). Ὁ Κάουτσκι ἀκριβῶς πρὶν ἀπ' αὐτὸ τὸ σημεῖο λέει ὅτι «παρ' ὅλη τὴν τεχνικὴν πρόοδο, κατὰ τόπους (ἢ ὑπογράμμισις εἶναι τοῦ Κάουτσκι) ἄρχισε — σ' αὐτὸ δὲ χωράει ἀμφιβολία — μιὰ κατὰπτωσις τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας» (228). Ἡ κατὰπτωσις αὐτὴ ὁδηγεῖ, λχ., σὲ ἀναγέννησις τῆς φεουδαρχίας, — σὲ ἀποπειρες νὰ δεθοῦν οἱ ἐργάτες μὲ τὴ γῆ καὶ νὰ τοὺς ἐπιβληθοῦν ὀρισμέναι ὑποχρεώσεις. Τί τὸ περίεργον λοιπόν, ἂν πάνω στὴ βάση αὐτῆς τῆς «καταθλιπτικῆς κατάστασις» ξαναζωντανεύουν οἱ καθυστερημέναι μορφές οἰκονομίας; Ἄν ἡ ἀγροτιᾶ, πού σὲ σχέσις μὲ τοὺς ἐργάτες τῆς μεγάλης παραγωγῆς ἔχει γενικὰ ἓνα χαμηλότερον ἐπίπεδον ἀναγκῶν, μιὰ μεγαλύτερη ἱκανότητα νὰ πεινᾷ καὶ νὰ ξεθεώνεται στὴ δουλειᾶν, ἀντέχει πῶς πολὺ καιρὸ σὲ περίοδο κρίσεως; * «Ἡ ἀγροτικὴ κρίσις ἐπεκτείνεται σ' ὅλες

* «Οἱ μικρογεωργοὶ — λέει ὁ Κάουτσκι σὲ ἄλλο σημεῖον — ἀντέχουν πῶς πολὺ καιρὸ σὲ μιὰ ἀπελπιστικὴν κατάστασιν. Πολὺ δικαιολογημένα θὰ μποροῦσε κανεὶς ν' ἀμφιβάλλει ἂν αὐτὸ ἀποτελεῖ προτέρισμα τῆς μικρῆς παραγωγῆς» (S. 134).

Θ' ἀναφερθοῦμε, μὲ τὴν εὐκαιρίαν, στὰ στοιχεῖα τοῦ Κένιγκ πού ἐπιβεβαιώνουν πέρα γιὰ πέρα τὴν ἄποψιν τοῦ Κάουτσκι. Ὁ Κένιγκ στὸ βιβλίον του («Die Lage der englischen Landwirtschaft etc.», Jena, 1896, von Dr. F. Koenig (Dr. Φ. Κένιγκ, «Ἡ κατάστασις τῆς ἀγγλικῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας κτλ.», Ἰένα, 1896. Σύντ.) περιέγραψε λεπτομερικὰ τὴν κατάστασιν τῆς ἀγγλικῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας σὲ μερικὰς ἀπὸ τίς πῶς χαρακτηριστικὰς κομητείας. Στὸ βιβλίον αὐτὸ βρίσκουμε πλῆθος στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴν ὑπερβολικὴν ἐργασίαν καὶ τὴν ἀνεπαρκῆ κατανάλωσιν τῶν μικρογεωργῶν σὲ σύγκρισιν μὲ τοὺς μισθοῦτους ἐργάτες, ἐνῶ δὲ βρίσκουμε στοιχεῖα πού νὰ δείχνουν τὸ ἀντίθετον. Ἡ ἀποδοτικότητα τῶν μικρῶν νοικοκυριῶν, — λέει, λογουχάρη, τὸ βιβλίον, — δημιουργεῖται χάρις στὴν «τεράστιαν (ungeheuer) ἐργατικότητα καὶ οἰκονομίαν» (88)· οἱ οἰκοδομῆς τῶν μικρογεωργῶν εἶναι χειρότερες (107)· οἱ μικροαγοχητῆμονες (yeoman farmer) ζοῦν σὲ χειρότερες συνθήκας ἀπὸ τοὺς ἐνοικιαστῆς γῆς (149)· «ἡ κατάστασις τῶν μικροαγοχητῆμόνων εἶναι πολὺ ἄθλια (στὸ Λινκολνσάιρ)· οἱ κατοικίαις τοὺς εἶναι χειρότερες ἀπὸ τίς κατοικίαις τῶν ἐργατῶν στίς μεγάλας φάρμας καὶ μερικὰς εἶναι πέρα γιὰ πέρα ἄθλιαι. Οἱ μικροαγοχητῆμονες δουλεύουν πῶς βαριά καὶ πῶς πολλὰς ὥρας ἀπὸ τοὺς συνηθισμένους ἐργάτες, ὅμως κερδίζουν λιγότερον. Ζοῦν χειρότερα καὶ τρῶνε λιγότερον κρέας. . . οἱ γιοὶ καὶ οἱ θυγατέρες τοὺς δουλεύουν

τίς τάξεις τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας πού παράγουν ἐμπορεύματα· δέν ἀφήνει ἄθικτους καί τούς μεσαίους ἀγρότες» (S. 231).

Θάλεγε κανείς πώς ὅλες αὐτές οἱ θέσεις τοῦ Κάουτσκι εἶναι τόσο σαφεῖς, πού δέν εἶναι δυνατό νά μή γίνουν κατανοητές. Κι ὡστόσο εἶναι φανερό πώς ὁ κριτικός μας δέν τίς κατάλαβε. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ δέ λέει ποιὰ εἶναι ἡ γνώμη του, μέ ποιό τρόπο ἐξηγεῖ ὁ ἴδιος αὐτή τήν αὔξηση τῶν μεσαιῶν ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν, ἀποδίδει ὅμως στόν Κάουτσκι τή γνώμη πώς τάχα «ἡ ἀνάπτυξη τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς ὀδηγεῖ στήν καταστροφή τῆς γεωργίας». Καί ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ξεσπάει: «Ὁ ἰσχυρισμός τοῦ Κάουτσκι ὅτι ἡ ἀγροτική οἰκονομία καταστρέφεται, εἶναι λαθεμένος, αὐθαίρετος, ἀναπόδεικτος, ἀντιφάσκει μέ τά πιό βασικά γεγονότα τῆς πραγματικότητας» κτλ. κτλ.

Σχετικά μ' αὐτό ἔχουμε νά παρατηρήσουμε πώς ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἀποδίδει ἐντελῶς λαθεμένα τίς σκέψεις τοῦ Κάουτσκι. Ὁ Κάουτσκι δέν ὑποστηρίζει καθόλου πώς ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ ὀδηγεῖ στήν καταστροφή τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ἀλλά ὑποστηρίζει τό ἀντίθετο. Μόνο ὅποιος διάβασε ἐντελῶς ἐπιπόλαια τό ἔργο τοῦ Κάουτσκι μπορεῖ, ἀπό τά λόγια τοῦ Κάουτσκι γιά τήν καταθλιπτική κατάσταση (=κρίση) τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, γιά τήν τεχνική¹ πεισοδρόμηση πού παρουσιάζεται κατά τόπους (nota bene*), νά βγάξει τό συμπέρασμα, ὅτι

χωρίς νά πληρώνονται καί ντύνονται ἄσχημα» (157). «Οἱ μικροὶ φάρμερ δουλεύουν σάν σκλάβοι, τό καλοκαίρι δουλεύουν συχνά ἀπό τίς 3 τό πρῶι ὡς τίς 9 τό βράδυ» (ἀνακοίνωση τοῦ Chamber of Agriculture (γεωργικοῦ ἐπιμελητηρίου. *Ἡ Σύντ.*) τῆς Βοστώνης, S. 158) «Δέν χωράει ἀμφιβολία, — λέει κάποιος μέγας φάρμερ, — πώς ὁ μικρονοικοκύρης (der kleine Mann) πού διαθέτει λίγα κεφάλαια καί ὅλη τή δουλειά τήν κάνει μέ τά χέρια τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειάς του, μπορεῖ ἐυκολότερα νά περιορίσει τά ἐξοδα τοῦ σπιτιοῦ, ἐνῶ ὁ μέγαλο-φάρμερ εἶναι ὑποχρεωμένος νά τρέφει τούς μεροκαματιάρηδες τοῦ ἐξίσου καλά καί στίς καλές καί στίς κακές χρονιές» (218). Οἱ μικροὶ φάρμερ (στό *Ἄιρσαϊρ*) «εἶναι ἐξαιρετικά (ungeheuer) ἐργατικοί· οἱ γυναῖκες τους καί τά παιδιά τους δουλεύουν ὅσο καί οἱ μεροκαματιάρηδες καί συχνά ἀκόμα περισσότερο· λένε, πώς σέ μιὰ μέρα δυό ἀπ' αὐτούς βγάζουν τόση δουλειά ὅση τρεῖς μισθωτοὶ ἐργάτες» (231). «Ἡ ζωὴ τοῦ μικροενοικιαστή γῆς, πού εἶναι ὑποχρεωμένος νά δουλεύει μέ τήν οἰκογένειά του, εἶναι πραγματικὴ ζωὴ σκλάβου» (253). «Γενικά. . . οἱ μικροὶ φάρμερ, ὅπως φαίνεται, πέρασαν τήν κρίση καλύτερα ἀπό τούς μέγλους, αὐτό ὅμως δέ δείχνει ὅτι οἱ μικρές φάρμες ἔχουν μεγαλύτερη ἀποδοτικότητα. Ἡ αἰτία, κατά τή γνώμη μας, εἶναι ὅτι ὁ μικρονοικοκύρης (der kleine Mann) ἔχει τή δωρεάν βοήθεια τῆς οἰκογένειάς του. . . Συνήθως. . . ὅλη ἡ οἰκογένεια τοῦ μικροῦ φάρμερ δουλεύει στό νοικοκυριό του. . . Τά παιδιά ἀπλῶς συντηροῦνται καί μόνο σπάνια παίρνουν ἕνα ὀρισμένο μεροκάματο» (277-278) κτλ. κτλ.

* — σημειώστε το. *Ἡ Σύντ.*

ὁ Κάουτσκι μιλάει γιά «καταστροφή», γιά «ἀφανισμό» τῆς ἀγρο-
 τικῆς οἰκονομίας. Στό Χ κεφάλαιο, πού εἶναι ἀφιερωμένο εἰ-
 δικά στό ζήτημα τοῦ ὑπερπόντιου συναγωνισμοῦ (δηλαδή στό
 βασικό παράγοντα τῆς ἀγροτικῆς κρίσης), ὁ Κάουτσκι λέει:
 «Φυσικά (natürlich), δέν εἶναι καθόλου ὑποχρεωτικό (braucht
 nicht) ἡ ἐπερχόμενη κρίση νά καταστρέψει τή βιομηχανία, τήν
 ὁποία θά πλήξει. Αὐτό τό κάνει μόνο σέ σπανιότητες περιπτώ-
 σεις. Κατά γενικό κανόνα, ἡ κρίση ὀδηγεῖ μόνο στόν κεφαλαιο-
 κρατικό μετασχηματισμό τῶν σχέσεων ἰδιοκτησίας πού ὑπάρ-
 χουν» (273-274). Ἡ παρατήρηση αὐτή, πού ἔγινε ἀπ' ἀφορμή τήν
 κρίση στούς κλάδους παραγωγῆς βιομηχανικῶν φυτῶν, δείχνει
 καθαρά τή γενική ἄποψη τοῦ Κάουτσκι γιά τή σημασία τῆς κρί-
 σης. Στό ἴδιο κεφάλαιο ὁ Κάουτσκι ἐπαναλαμβάνει τήν ἄποψη
 αὐτή καί σχετικά μ' ὄλη τήν ἀγροτική οἰκονομία: «Ὅσα ἐκθέσα-
 με πῶς πάνω δέ δίνουν καθόλου τό δικαίωμα νά μιλάει κανεῖς
 γιά ἀφανισμό τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας (Man braucht deswegen
 noch lange nicht von einem Untergang der Landwirtschaft zu
 sprechen). Ἐκεῖ ὅμως ὅπου ρίξωσε γερά ὁ σύγχρονος τρόπος
 παραγωγῆς ἐξαφανίστηκε ἀνεπιστρεπτεῖ ὁ συντηρητικός χα-
 ρακτήρας τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας. Ἡ ἐμμονή στό παλιό (Das
 Verharren beim Alten) ἀπειλεῖ μέ βέβαιη καταστροφή τόν ἀγρότη
 νοικοκύρη· ὁ ἀγρότης νοικοκύρης εἶναι ὑποχρεωμένος νά παρα-
 κολουθεῖ ἀδιάκοπα τήν ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς, νά προσαρμόζει
 ἀδιάκοπα τήν παραγωγή του στίς νέες συνθῆκες. . . Καί στό χω-
 ριό ἡ οἰκονομική ζωή, πού ὡς τώρα κινιόταν μέ αὐστηρή μονο-
 τονία σέ μιά αἰώνια ἀμετάβλητη τροχιά, βρέθηκε σέ κατάσταση
 μόνιμης ἐπαναστατικοποίησης, κατάσταση χαρακτηριστική γιά
 τόν κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγῆς» (289).

Ἐκεί ὅπου ὁ Κάουτσκι ἀναπτύσσει μιά ἀπό τίς θεμε-
 λιακές ἰδέες τοῦ Μάρξ πού ὑπογράμμισε κατηγορηματικά τόν
 προοδευτικό ἱστορικό ρόλο τοῦ γεωργικοῦ καπιταλισμοῦ (ὀρ-
 θολογιστική ὀργάνωση τῆς γεωργίας, χωρισμός τῆς γῆς ἀπό
 τόν ἀγρότη νοικοκύρη, ἀπελευθέρωση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυ-

σμοῦ ἀπό τίς σχέσεις κυρίων καί δούλων κ.ο.κ.), τονίζοντας ταυτόχρονα, ὄχι λιγότερο κατηγορηματικά, τήν ἐξαθλίωση καί τήν καταπίεση τῶν ἄμεσων παραγωγῶν, τό ἀσυμβίβαστο τοῦ καπιταλισμοῦ μέ τίς ἀπαιτήσεις τῆς ὀρθολογιστικῆς γεωργίας. Εἶναι ἐξαιρετικά περιεργο τό γεγονός ὅτι ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, πού παραδέχεται ὅτι ἔχει «τήν ἴδια γενική κοινωνικοφιλοσοφική κοσμοθεωρία μέ τόν Κάουτσκι»*, δέν παρατηρεῖ ὅτι ὁ Κάουτσκι ἀναπτύσσει ἐδῶ μιά βασική σκέψη τοῦ Μάρξ. Οἱ ἀναγνώστες τοῦ «Νατσάλο» ὅπωςδήποτε θ' ἀποροῦν γιά τή στάση πού κρατάει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἀπέναντι σ' αὐτές τίς θεμελιακές ιδέες, γιά τό πῶς μπορεῖ νά λέει: «De principiis non est disputandum»!!;**, τή στιγμή πού ἔχει τήν ἴδια γενική κοσμοθεωρία; Ἄς μᾶς ἐπιτραπεῖ νά μή πιστέψουμε αὐτή τή δήλωση τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ· ἐμεῖς θεωροῦμε δυνατή τή διαμάχη ἀνάμεσα σ' αὐτόν καί στούς ἄλλους μαρξιστές ἀκριβῶς λόγω τῆς κοινότητας αὐτῶν τῶν «principia». Ὅταν ὁ κ. Μπουλγκάκοφ λέει πῶς ὁ καπιταλισμός ὀργανώνει ὀρθολογιστικά τή γεωργία, πῶς τήν τεχνική στή γεωργία τή δίνει ἡ βιομηχανία κτλ., ἐπαναλαμβάνει ἀπλῶς μιά ἀπ' αὐτές τίς «principia». Μόνο πού μάταια προσθέτει ἐδῶ: «ἐντελῶς τό ἀντίθετο». Οἱ ἀναγνώστες μποροῦν νά νομίσουν ὅτι ὁ Κάουτσκι ἔχει ἄλλη γνώμη, τή στιγμή πού ὁ Κάουτσκι στό βιβλίο του ἀναπτύσσει ἐντελῶς κατηγορηματικά καί συγκεκριμένα αὐτές ἀκριβῶς τίς θεμελιακές ιδέες τοῦ Μάρξ. «Ἴσα-ἴσα ἡ βιομηχανία — λέει ὁ Κάουτσκι — δημιουργήσε τίς τεχνικές καί ἐπιστημονικές προϋποθέσεις τῆς νέας, τῆς ὀρθολογιστικῆς γεωργίας, ἴσα-ἴσα αὐτή ἐπαναστατικοποίησε τή γεωργία μέ τίς μηχανές καί τά χημικά λιπάσματα, μέ τό μικροσκόπιο καί τό χημικό ἐργαστήριον, δημιουργώντας ἔτσι τήν τεχνική ὑπεροχή τῆς μεγάλης κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς ἀπέναντι στή μικρή παραγωγή τοῦ ἀγρότη» (S. 292). Ἔτσι ὁ Κάουτσκι δέν πέφτει στήν ἀντίφαση πού βλέπουμε στόν κ. Μπουλγκάκοφ: ἀπό τή μιά μεριά, ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἀναγνωρίζει πῶς ὁ «καπιταλισμός» (δηλαδή ἡ παραγωγή μέ μισθωτή ἐργασία, δηλαδή ὄχι ἡ παραγωγή τῶν ἀγροτῶν, ἀλλά ἡ μεγάλη παραγωγή;) «ὀργανώνει ὀρθολογιστικά τή γεωργία», καί, ἀπό τήν ἄλλη, λέει πῶς «ἐδῶ φορέας αὐτῆς τῆς τεχνικῆς προόδου δέν εἶναι καθόλου ἡ μεγάλη παραγωγή»!

* Σχετικά μέ τή φιλοσοφική κοσμοθεωρία δέν ξέρομε ἂν εἶναι σωστά αὐτά τά λόγια τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ. Νομίζουμε πῶς ὁ Κάουτσκι δέν εἶναι ὀπαδός τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας, ὅπως ὁ κ. Μπουλγκάκοφ.

** — «Γιά τίς ἀρχές δέν γίνεται συζήτηση». // Στίχοι.

II

Τό δέκατο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου τοῦ Κάουτσκι εἶναι ἀφιερωμένο στό ζήτημα τοῦ ὑπερπόντιου συναγωνισμοῦ καί τῆς ἐκβιομηχάνισης τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἐκφράζεται γι' αὐτό τό κεφάλαιο μέ πολύ μεγάλη περιφρόνηση: «Τίποτα τό ἰδιαίτερα νέο ἢ τό πρωτότυπο, λίγο-πολύ γνωστά βασικά γεγονότα» κτλ., ἀφήνοντας ἀφώτιστο τό βασικό ζήτημα σχετικά μέ τήν ἔρμηνεία τῆς ἀγροτικῆς κρίσης, σχετικά μέ τήν οὐσία καί τή σημασία της. Κι ὁμως τό ζήτημα αὐτό ἔχει τεράστια θεωρητική σπουδαιότητα.

Ἀπό τή γενική ἔρμηνεία τῆς ἐξέλιξης τῆς γεωργίας, πού διατύπωσε ὁ Μάρξ καί πού ἀνέπτυξε λεπτομερειακά ὁ Κάουτσκι, ἀπορέει ἀναπόφευχτα καί ἡ ἔρμηνεία τῆς ἀγροτικῆς κρίσης. Ὁ Κάουτσκι βλέπει τήν οὐσία τῆς ἀγροτικῆς κρίσης στό γεγονός ὅτι ἡ ἀγροτική οἰκονομία τῆς Εὐρώπης, ἐξαιτίας τοῦ συναγωνισμοῦ τῶν χωρῶν πού παράγουν ἐξαιρετικά φτηνά σιτηρά, ἔχασε τή δυνατότητα νά φορτώνει στίς μάζες τῶν καταναλωτῶν τά βάρη πού ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία στή γῆ καί ἡ κεφαλαιοκρατική ἐμπορευματική παραγωγή ἐπιβάλλουν στήν ἀγροτική οἰκονομία. Ἀπό δῶ καί μπρός ἡ ἀγροτική οἰκονομία τῆς Εὐρώπης «πρέπει ἡ ἴδια νά τά σηκώνει (αὐτά τά βάρη) καί σ' αὐτό συνίσταται ἡ σύγχρονη ἀγροτική κρίση» (S. 239, ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ Κάουτσκι). Τό κυριότερο ἀπ' αὐτά τά βάρη εἶναι ἡ γαιοπρόσοδος. Στήν Εὐρώπη, μέ τήν ἱστορική ἐξέλιξη πού προηγήθηκε, ἡ γαιοπρόσοδος (καί ἡ διαφορική καί ἡ ἀπόλυτη) διογκώθηκε σέ τεράστιο βαθμό καί κατοχυρώθηκε μέ τίς τιμές τῆς γῆς*. Ἀπεναντίας, στίς ἀποικίες (Ἀμερική, Ἀργεντινή κτλ.), ἐφόσον παραμένουν ἀποικίες, βλέπουμε ἐλεύθερη γῆ πού τήν καταλαμβάνουν νέοι ἔποικοι εἴτε ἐντελῶς δωρεάν, εἴτε πληρώνοντας μιᾶ ἀσήμαντη τιμή, καί μάλιστα γῆ πού ἡ παρθενική της γοιμότητα κατεβάζει τά ἔξοδα τῆς παραγωγῆς στό minimum **. Εἶναι πολύ φυσικό πού ὡς τώρα ἡ κεφαλαιοκρατική γεωργία τῆς Εὐρώπης φόρτωνε στούς καταναλωτές τήν ὑπερβολικά διογκωμένη γαιοπρόσοδο (μέ τή μορφή ὑψηλῶν τιμῶν στά σιτηρά), ἐνῶ τώρα τό βάρος αὐτῆς τῆς γαιοπροσόδου πέφτει στούς ἴδιους τούς ἀγρότες νοικοκύρηδες καί στούς γαιοχτήμονες καί τούς καταστρέ-

* Σχετικά μ' αὐτό τό προτσές τῆς διογκώσης τῆς γαιοπροσόδου καί τῆς κατοχύρωσής της βλέπε τίς εὐστοχες παρατηρήσεις τοῦ Πάββου: «Ἡ παγκόσμια ἀγορά καί ἡ ἀγροτική κρίση». Ὁ Πάββου συμφωνεῖ μέ τόν Κάουτσκι στίς βασικές ἀπόψεις γιά τήν κρίση καί γιά τό ἀγροτικό ζήτημα γενικά.

** — ἐλάχιστο. Ἡ Σύντ.

φει*. Έτσι ή άγροτική κρίση κλώνισε καί έξακολουθει νά κλονί-
ζει τήν προηγούμενη εϋημερία τής κεφαλαιοκρατικής γαιοκτη-
σίας καί τής κεφαλαιοκρατικής άγροτικής οίκονομίας. Έη κεφα-
λαιοκρατική γαιοκτησία εισέπρατε ως τώρα ένα διαρκώς αυξανό-
μενο φόρο από τήν κοινωνική εξέλιξη καί κατοχύρωνε τό ύψος
αυτοϋ του φόρου μέ τίς τιμές τής γής. Τώρα αναγκάζεται νά πα-
ραιτείται άπ' αυτόν τό φόρο**. Έη κεφαλαιοκρατική άγροτική
οίκονομία περιήλθε τώρα στήν ίδια κατάσταση αστάθειας πού
χαρακτηρίζει τήν κεφαλαιοκρατική βιομηχανία, καί είναι αναγ-
κασμένη νά προσαρμόζεται στίς νέες συνθήκες τής άγορας. Έη
άγροτική κρίση, όπως καί κάθε κρίση, καταστρέφει μάζες νοι-
κοκυρέων, προκαλεί μεγάλη άλλαγή στίς καθιερωμένες σχέ-
σεις ιδιοκτησίας, οδηγεί κατά τόπους στήν τεχνική πισοδρό-
μηση, στήν αναβίωση μεσαιωνικών σχέσεων καί μορφών οί-
κονομίας, όμως γενικά επιταχύνει τήν κοινωνική εξέλιξη, έκ-
τοπίζει τήν πατριαρχική στασιμότητα από τά τελευταία καταφύ-
γιά της, επιβάλλει τήν παρατέρα ειδίκευση τής γεωργίας (πού
είναι ένας από τους βασικούς παράγοντες προόδου τής άγρο-
τικής οίκονομίας στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία), τήν επέκ-
ταση τής χρησιμοποίησης των μηχανών κ.ο.κ. Γενικά — καί
αυτό τό έδειξε ο Κάουτσκι στό IV κεφάλαιο του βιβλίου του μέ
στοιχεία από κάμποσες χώρες — *άκόμα καί* στή Δυτική Εϋρώ-
πη δέν παρατηρούμε στασιμότητα τής γεωργίας στήν περίοδο
από τό 1880 μέχρι σήμερα, αλλά τεχνική πρόοδο. Λέμε —
άκόμα καί στή Δυτική Εϋρώπη — γιατί στήν Άμερική, λχ., ή
πρόοδος αυτή είναι άκόμα πιο φανερή.

Μέ λίγα λόγια, δέν υπάρχουν λόγοι νά βλέπουμε στήν άγρο-
τική κρίση ένα φαινόμενο πού επιβραδύνει τόν καπιταλισμό
καί τήν κεφαλαιοκρατική ανάπτυξη.

* *Πάρβους*, στό έργο πού αναφέραμε, σελ. 141. Αναφέρεται στό «Να-
τσάλο», τεϋχος 3, σελ. 117, στήν κριτική του βιβλίου του Πάρβους (βλ. σέ
τοϋτο τόν τόμο, σελ. 63. *Η Σύντ.*). Θα προσθέσουμε πώς καί οι άλλες «δυ-
σκολίες» τής έμπορευματικής γεωργίας, πού βαραινουν τήν Εϋρώπη, βα-
ραινουν τίς άποικίες σέ άσύγκριτα μικρότερο βαθμό.

** Έη άπόλυτη γαιοπρόσoδος είναι άποτέλεσμα του μονοπωλίου. «Εντυ-
χώς, ή αύξηση τής άπόλυτης γαιοπρόσoδου έχει τά όρια της. . . Ως τελευ-
ταία, στήν Εϋρώπη, ή άπόλυτη γαιοπρόσoδος αύξανε συνεχώς όπως καί
ή διαφορική γαιοπρόσoδος. Ο υπερπόντιος όμως συναγωνισμός ύπόσκαψε
σέ μεγάλο βαθμό αυτό τό μονοπώλιο. Δέν έχουμε κανένα λόγο νά πιστεύουμε
ότι στήν Εϋρώπη, μέ εξαίρεση ορισμένες περιοχές τής Άγγλίας, ή διαφο-
ρική γαιοπρόσoδος δέχτηκε πλήγματα από τόν υπερπόντιο συναγωνισμό. . .
Έη άπόλυτη όμως γαιοπρόσoδος έπεσε, κι αυτό ώφέλησε (zu gute gekom-
men) πρώτ' άπ' όλα τίς εργαζόμενες τάξεις» (S. 80. Πρβλ. επίσης S. 328).

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

Χόμπσον. Ἡ ἐξέλιξη τοῦ σύγχρονου καπιταλισμοῦ. Μετάφραση ἀπὸ τὰ ἀγγλικά. Πετρούπολη. 1898. Ἐκδ. Ο. Ν. Ποπόβα. Τιμὴ 1 ρούβλι καὶ 50 καπίκια

Τὸ βιβλίον τοῦ Χόμπσον οὐσιαστικὰ δὲν ἀποτελεῖ μελέτη τῆς ἐξέλιξης τοῦ σύγχρονου καπιταλισμοῦ, ἀλλὰ δοκίμιον γιὰ τὴ νεότερη βιομηχανικὴ ἀνάπτυξιν μετὰ βάσιν, κυρίως, στοιχεῖα ποῦ ἀφοροῦν τὴν Ἀγγλίαν. Γι' αὐτὸ ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου εἶναι κάπως πλατύς: ὁ συγγραφεὺς δὲν καταπιάνεται καθόλου μετὰ τὴ γεωργίαν, ἀλλὰ καὶ τὴ βιομηχανικὴ οἰκονομίαν τὴν ἐξετάζει κάθε ἄλλο παρά σ' ὅλην τὴν ἔκτασιν. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν κατεύθυνσίν του ὁ Χόμπσον, — μαζί μετὰ τὸ ζευγὸς Οὐδέμπ, τοὺς γνωστοὺς συγγραφεῖς, — ἀνήκει στοὺς ἐκπροσώπους ἐνὸς ἀπὸ τὰ πρωτοπόρα ρεύματα τῆς ἀγγλικῆς κοινωνικῆς σκέψεως. Ἀπέναντι στοῦ «σύγχρονου καπιταλισμοῦ» κρατᾷ κριτικὴ στάσιν, ἀναγνωρίζοντας ἀπόλυτα τὴν ἀνάγκην τῆς ἀντικατάστασίν του μετὰ μιᾶ ἀνώτερη μορφή κοινωνικῆς οἰκονομίας καὶ ἀντικρῦζοντας τὸ πρόβλημα τῆς ἀντικατάστασιν αὐτῆς μετὰ τυπικὰ ἀγγλικὴ μεταρρυθμιστικὴ πραχτικότητα. Στὴν πεποίθησιν γιὰ τὴν ἀνάγκην τῆς μεταρρύθμισιν καταλήγει περισσότερο ἀπὸ ἐμπειρικὸ δρόμον, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς νεότερης ἱστορίας τῆς ἀγγλικῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας, τοῦ ἀγγλικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, τῆς δράσεως τῶν ἀγγλικῶν δήμων κτλ. Ὁ Χόμπσον δὲν ἔχει συστηματοποιημένους καὶ ὀλοκληρωμένους θεωρητικὰς ἀντιλήψεις ποῦ νὰ χρησιμεύουν σάν βάση γιὰ τὸ μεταρρυθμιστικὸν τοῦ πρόγραμμα καὶ νὰ φωτίζουν τὰ ἐπιμέρους ζητήματα τῆς μεταρρύθμισιν. Γι' αὐτὸ ὁ Χόμπσον εἶναι περισσότερο δυνατὸς στίς περιπτώσεις ποῦ πρόκειται γιὰ τὴν ταξινομήσιν καὶ τὴν περιγραφὴν τῶν πιὸ πρόσφατων στατιστικῶν καὶ οἰκονομικῶν στοιχείων. Ἀπεναντίας, ὅταν θίγονται γενικὰ θεωρητικὰ ζητήματα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ὁ Χόμπσον ἀποδείχεται πολὺ ἀδύνατος. Ὁ ρῶσος

ἀναγνώστης μάλιστα παραξενεύεται όταν βλέπει ἓνα συγγραφέα μέ τόσο πλατιές γνώσεις καί μέ πραχτικές ἐπιδιώξεις, πού ἀξίζουν κάθε συμπάθεια, νά κατατρίβεται ἀνίσχυρος στό ζήτημα: τί εἶναι «κεφάλαιο», ποιός εἶναι ὁ ρόλος τῆς «ἀποταμίευσης» κτλ. Αὐτή ἡ ἀδύνατη πλευρά τοῦ Χόμπσον ἐξηγιέται πέρα γιά πέρα μέ τό γεγονός ὅτι γι' αὐτόν ὁ Τζ. Στ. Μίλλ εἶναι μεγαλύτερη ἀθεντία στήν πολιτική οἰκονομία ἀπό τόν Μάρξ, πού ὁ Χόμπσον, ἂν καί παραθέτει μιά-δύο περικοπές του, ὥστόσο, ὅπως εἶναι ὀλοφάνερο, δέν τόν καταλαβαίνει καθόλου ἢ δέν ξέρει τίποτα γι' αὐτόν. Δέν μπορούμε νά μή λυπηθοῦμε γιά τόν ὄγκο τῆς μή παραγωγικῆς δουλειᾶς πού καταναλώνει ὁ Χόμπσον, προσπαθώντας νά βρεῖ ἄκρη στίς ἀντιφάσεις τῆς ἀστικῆς καί τῆς ἀπό καθέδρας πολιτικῆς οἰκονομίας. Στήν καλύτερη περίπτωση ὁ Χόμπσον πλησιάζει στίς λύσεις πού ἔχει δώσει ἀπό καιρό ὁ Μάρξ· στή χειρότερη περίπτωση ἀντιγράφει λαθεμένες ἀπόψεις πού βρίσκονται σέ κατάφωρη ἀντίφαση μέ τή στάση του ἀπέναντι στό «σύγχρονο καπιταλισμό». Τό πιό ἀποτυχημένο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου εἶναι τό ἕβδομο: «Οἱ μηχανές καί ἡ βιομηχανική στασιμότητα». Ὁ Χόμπσον προσπαθεῖ ἐδῶ νά ξεδιαλύνει τά θεωρητικά ζητήματα πού ἀφοροῦν τίς κρίσεις, τό κοινωνικό κεφάλαιο καί τό εἰσόδημα στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία, τήν κεφαλαιοκρατική συσσώρευση. Οἱ σωστές σκέψεις γιά τήν ἀντιστοιχία τῆς παραγωγῆς καί τῆς κατανάλωσης στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία, γιά τήν ἀναρχία πού χαρακτηρίζει τήν κεφαλαιοκρατική οἰκονομία, πνίγονται μέσα σ' ἓνα σωρό σχολαστικούς συλλογισμούς γιά τήν «ἀποταμίευση» (ὁ Χόμπσον συγγέει τή συσσώρευση μέ τήν «ἀποταμίευση»), μέσα σέ κάθε λογῆς ροβινσονιάδες («ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἓνας ἄνθρωπος, πού ἐργάζεται μέ πρωτόγονα ἐργαλεῖα, ἐφευρίσκει ἓνα νέο ἐργαλεῖο... ἀποταμιεύει τήν τροφή του» κτλ.) κτλ. Ὁ Χόμπσον ἀγαπάει πολύ τά διαγράμματα καί στίς περισσότερες περιπτώσεις τά χρησιμοποιεῖ πολύ ἐπιδέξια, συνοδεύοντας μέ παραστατική ἀπεικόνιση τήν ἔκθεσή του. Ἡ ἀντίληψη ὅμως γιά τό «μηχανισμό τῆς παραγωγῆς» πού ἔχει ἐκφράσει ὁ Χόμπσον στό σχῆμα τῆς σελ. 207 (κεφ. VII) μόνο μειδιάματα μπορεῖ νά προκαλέσει σ' ἓναν ἀναγνώστη, πού εἶναι κάπως γνώστης τοῦ πραγματικοῦ «μηχανισμοῦ» τῆς κεφαλαιοκρατικῆς «παραγωγῆς». Ὁ Χόμπσον μπερδεύει ἐδῶ τήν παραγωγή μέ τήν κοινωνική διάρθρωση τῆς παραγωγῆς, δείχνει ὅτι ἔχει ἐξαιρετικά θολή ἀντίληψη γιά τό τί εἶναι κεφάλαιο, ποιά τά συστατικά του μέρη καί σέ ποιές κοινωνικές τάξεις χωρίζεται ἀναπόφευχτα ἡ κεφαλαιοκρατική κοινω-

νία. Στο κεφάλαιο VIII ο Χόμπσον δίνει ενδιαφέροντα στοιχεία για τή σύνθεση του πληθυσμού κατά επαγγέλματα και για τήν αλλαγή αὐτῆς τῆς σύνθεσης μέ τήν πάροδο του χρόνου, στους θεωρητικούς του ὅμως συλλογισμούς για «τίς μηχανές και τή ζήτηση ἐργασίας» μεγάλο κενό ἀποτελεῖ τό γεγονός ὅτι ἀγνοεῖ τή θεωρία του «κεφαλαιοκρατικοῦ ὑπερπληθυσμοῦ» ἢ του ἐφεδρικοῦ στρατοῦ. Ἀπό τά πιό πετυχημένα κεφάλαια του βιβλίου του Χόμπσον εἶναι κείνα στά ὁποῖα ὁ συγγραφέας ἐξετάζει τήν κατάσταση τῶν γυναικῶν στή σύγχρονη βιομηχανία και τή σημασία τῶν σύγχρονων πόλεων. Παραθέτοντας στατιστικά στοιχεία για τήν αὔξηση τῆς χρησιμοποίησης τῆς ἐργασίας τῶν γυναικῶν και περιγράφοντας τίς ἐξαιρετικά ἄσχημες συνθήκες αὐτῆς τῆς ἐργασίας, ὁ Χόμπσον τονίζει σωστά πῶς ἡ ἐλπίδα καλύτερευσης αὐτῶν τῶν συνθηκῶν βρίσκεται μόνο στήν ἐκτόπιση τῆς δουλειᾶς στό σπίτι ἀπό τή δουλειά στό ἐργοστάσιο, πού ὁδηγεῖ σέ «πιό στενές κοινωνικές σχέσεις» και σέ «ὀργάνωση». Τό ἴδιο ἀκριβῶς και στό ζήτημα τῆς σημασίας τῶν πόλεων ὁ Χόμπσον πλησιάζει στίς γενικές ἀντιλήψεις του Μάρξ, ἀναγνωρίζοντας ὅτι ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν πόλη και στό χωριό ἐρχεται σέ ἀντίφαση μέ τό καθεστῶς μιᾶς συλλογικά ὀργανωμένης κοινωνίας. Τά συμπεράσματα του Χόμπσον θά κέρδιζαν πολύ σέ πειστικότητα, ἂν ὁ συγγραφέας δέν ἀγνοοῦσε και σ' αὐτό τό ζήτημα τή διδασκαλία του Μάρξ. Σίγουρα ὁ Χόμπσον θά τονίξε τότε σαφέστερα τόν ἱστορικά προοδευτικό ρόλο τῶν μεγαλουπόλεων και τήν ἀνάγκη τῆς συνένωσης τῆς γεωργίας και τῆς βιομηχανίας στίς συνθήκες μιᾶς συλλογικῆς ὀργάνωσης τῆς οἰκονομίας. Τό τελευταῖο κεφάλαιο του βιβλίου του Χόμπσον: «Ὁ πολιτισμός και ἡ βιομηχανική ἀνάπτυξη» εἶναι ἴσως τό καλύτερο· ὁ συγγραφέας ἀποδείχνει ἐδῶ μέ πολλά πετυχημένα ἐπιχειρήματα τήν ἀνάγκη μεταρρύθμισης του σύγχρονου βιομηχανικοῦ καθεστώτος πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς ἐνίσχυσης του «κοινωνικοῦ ἐλέγχου» και τῆς «κοινωνικοποίησης τῆς βιομηχανίας». Κάνοντας ἐκτίμηση τῶν κάπως αἰσιόδοξων ἀπόψεων του Χόμπσον σχετικά μέ τόν τρόπο πραγματοποίησης αὐτῶν τῶν «μεταρρυθμίσεων», εἶναι ἀπαραίτητο νά πάρουμε ὑπόψη τίς ἰδιομορφίες τῆς ἀγγλικῆς ἱστορίας και τῆς ἀγγλικῆς ζωῆς: τή μεγάλη ἀνάπτυξη τῆς δημοκρατίας, τήν ἔλλειψη μιλιταρισμοῦ, τήν τεράστια δύναμη τῶν ὀργανωμένων τρέιντ-γιούνιονς, τήν ἀξαναόμνη τοποθέτηση ἀγγλικῶν κεφαλαίων ἐξω ἀπό τήν Ἀγγλία, πού ἐξασθενίζει τόν ἀνταγωνισμό ἀνάμεσα στους ἄγγλους ἐπιχειρηματίες και στους ἄγγλους ἐργάτες, κτλ.

Στό γνωστό βιβλίο του για τό κοινωνικό κίνημα τοῦ ΧΙΧ αιώνα ὁ καθηγητής Β. Ζόμπарт σημειώνει, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, τήν «τάση γιά ἐνότητα» (τίτλος τοῦ VI κεφαλαίου), δηλ. τήν τάση γιά ὁμοιογένεια τοῦ κοινωνικοῦ κινήματος τῶν διαφορῶν χωρῶν στίς διαφορες μορφές καί ἀποχρώσεις του, καί παράλληλα μ' αὐτό καί τήν τάση γιά διάδοση τῶν ἰδεῶν τοῦ μαρξισμοῦ. Σχετικά μέ τήν Ἑγγλία ὁ Ζόμπарт βλέπει αὐτή τήν τάση στό γεγονός ὅτι τά ἀγγλικά τρέιντ-γιούνιονς ἐγκαταλείπουν ὀλοένα καί περισσότερο τήν «καθαρά μαγχεστριανή ἄποψη». Ἐπ' ἀφορμή τό βιβλίο τοῦ Χόμπσον μπορούμε νά ποῦμε πῶς οἱ προοδευτικοί ἄγγλοι συγγραφεῖς, κάτω ἀπό τήν πίεση τῶν ἀπαιτήσεων τῆς ζωῆς πού δικαιώνει ὀλοένα καί περισσότερο τήν «πρόγνωση» τοῦ Μάρξ, ἀρχίζουν νά νιώθουν τήν ἀνεδαφικότητα τῆς πατροπαράδοτης ἀστικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καί, λυτρωνόμενοι ἀπό τίς προλήψεις της, πλησιάζουν ἄθελα στό μαρξισμό.

Ἡ μετάφραση τοῦ βιβλίου τοῦ Χόμπσον παρουσιάζει οὐσιαστικές ἀδυναμίες.

Γράφτηκε τόν Ἀπρίλη τοῦ 1899

*Δημοσιεύτηκε τό Μάη τοῦ 1899
στό περιοδικό «Νατσάλο» τεῦχος 5
Ἐπογραφή: Βλ. Ἰλίν*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τοῦ περιοδικοῦ*

ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΟΝ κ. Π. ΝΕΖΝΤΑΝΟΦ

Στό τεύχος 4 του περιοδικού «Ζίζν» ο κ. Π. Νεζντάνοφ εξετάζει τό άρθρο μου καθώς και τά άρθρα άλλων συγγραφέων γιά τή θεωρία τών άγορῶν⁵³. Σκοπεύω ν' άπαντήσω μόνο σ'έναν ισχυρισμό του κ. Π. Νεζντάνοφ, συγκεκριμένα στόν ισχυρισμό πώς μέ τό άρθρο μου στό τεύχος 1 του περιοδικού «Ναούτσογε Όμποζρένιγε» αυτού του χρόνου «έδοσα έκτρωματική μορφή στην πάλη μου ένάντια στή θεωρία τών τρίτων προσώπων». Όσο γιά τά άλλα ζητήματα πού έθεσε ο κ. Π. Νεζντάνοφ σχετικά μέ τή θεωρία τών άγορῶν και ιδιαίτερα σχετικά μέ τίς άπόψεις του Π. Μπ. Στρούβε, θά περιοριστώ νά τόν παραπέμψω στό άρθρο μου μέ τό όποιο άπαντώ στόν Στρούβε («Και πάλι γιά τό ζήτημα τής θεωρίας τής πραγματοποίησης» ή δημοσίευσή του στό «Ναούτσογε Όμποζρένιγε» καθυστέρησε γιά λόγους ανεξάρτητους άπό τή θέληση του συγγραφέα).

Ό κ. Π. Νεζντάνοφ ισχυρίζεται πώς «ή κεφαλαιοκρατική παραγωγή δέν παρουσιάζει καμιά αντίθεση ανάμεσα στην παραγωγή και στην κατανάλωση». Άπ' αυτού βγάξει τό συμπέρασμα ότι, παραδεχόμενος αυτή τήν αντίθεση, «ο Μάρξ παρουσίαζε μιá σοβαρή έσωτερική αντίφαση» και ότι έγώ επαναλαμβάνω τό λάθος του Μάρξ.

Έγώ θεωρώ όλότελα λαθεμένη (ή όφειλόμενη σέ παρανόηση) τή γνώμη του κ. Π. Νεζντάνοφ και δέ βλέπω καμιά αντίφαση στις άπόψεις του Μάρξ.

Ό ισχυρισμός του κ. Π. Νεζντάνοφ, ότι στόν καπιταλισμό δέν ύπάρχει καμιά αντίθεση ανάμεσα στην παραγωγή και στην κατανάλωση, είναι τόσο παράξενος, πού μπορούμε νά τόν εξηγήσουμε μόνο μέ τό έντελώς *ιδιαιτέρο νόημα* πού δίνεται στην έννοια «άντίθεση». Συγκεκριμένα ο κ. Π. Νεζντάνοφ νομίζει πώς «άν

πραγματικά υπάρχει αντίθεση ανάμεσα στην παραγωγή και στην κατανάλωση — ή αντίθεση αυτή πρέπει να δίνει συστηματικά πλεόνασμα προϊόντος» (σελ. 301· τό ίδιο και στίς συμπερασματικές θέσεις, σελ. 316). Πρόκειται για μιά πέρα για πέρα αυθαίρετη και, κατά τή γνώμη μου, πέρα για πέρα λαθεμένη έρμηνεία. Ο κ. Π. Νεζνάνοφ, κριτικάροντας τίς άπόψεις μου για τήν αντίθεση ανάμεσα στην παραγωγή και στην κατανάλωση στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία, θάπρεπε (νομίζω) να έκθέσει στον αναγνώστη τόν τρόπο μέ τόν όποιο καταλαβαίνω έγώ αυτή τήν αντίθεση, και να μή περιοριστεί στην έκθεση τής δικής του άποψης για τήν ουσία και τή σημασία τής αντίθεσης αυτής. Όλη ή ουσία του ζητήματος (πού προκάλεσε τήν πολεμική του κ. Π. Νεζνάνοφ έναντίον μου) βρίσκεται άκριβώς στο ότι τήν αντίθεση αυτή έγώ τήν καταλαβαίνω τελείως διαφορετικά άπ' ό,τι θέλει να τήν καταλαβαίνει ό κ. Π. Νεζνάνοφ. Έγώ δέν είπα πουθενά ότι ή αντίθεση αυτή πρέπει να δίνει συστηματικά * πλεόνασμα προϊόντος· τέτοιο πράγμα δέν ύποστηρίζω κι ούτε από τά λόγια του Μάρξ μπορεί να σχηματίσει κανείς μιά τέτοια γνώμη. Η αντίθεση ανάμεσα στην παραγωγή και στην κατανάλωση, πού χαρακτηρίζει τόν καπιταλισμό, συνίσταται στο ότι ή παραγωγή αυξάνει μέ τεράστια ταχύτητα, ότι ό συναγωνισμός τής προσδίδει μιά τάση άπεριόριστης διεύρυνσης, ένω ή κατανάλωση (ή άτομική), και όταν αυξάνει, αυξάνει εξαιρετικά άργά· ή προλεταριακή κατάσταση των λαϊκών μαζών δέ δίνει τή δυνατότητα ν' αυξάνει γοργά ή άτομική κατανάλωση. Μοϋ φαίνεται πώς όποιος διάβασε προσεχτικά τίς σελ. 20 και 30 των «Μελετών» μου (άρθρο για τούς σισμοντικούς, πού άπόσπασμά του αναφέρει ό κ. Π. Νεζνάνοφ) και τή σελ. 40 του «Ναούτσογε Όμποζρένιγε» (1899, τεϋχος 1)** θά πεισθει πώς έγώ από τήν άρχή-άρχή μόνο αυτή τήν έννοια έδινα στην αντίθεση ανάμεσα στην παραγωγή και στην κατανάλωση στον καπιταλισμό. Μά κι ούτε μπορεί να δώσει κανείς διαφορετική έννοια σ' αυτή τήν αντίθεση, όταν άκολουθει αυστηρά τή θεωρία του Μάρξ. Η αντίθεση ανάμεσα στην παραγωγή και στην κατανάλωση, πού χα-

* Υπογραμμίζω τή λέξη *συστηματικά*, γιατί ή μή συστηματική παραγωγή πλεονάσματος προϊόντος (κρίσεις) είναι αναπόφευκτη στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία εξαιτίας τής παραβίασης τής άναλογίας ανάμεσα στους διάφορους κλάδους τής βιομηχανίας. Καί ένα καθορισμένο επίπεδο κατανάλωσης είναι ένα από τά στοιχεία τής άναλογίας.

** Βλ. Άπαντα, 5η έκδ., τόμ. 2ος, σελ. 154 - 155, 167 - 168, επίσης σέ τοϋτο τόν τόμο, σελ. 49 - 50. Η Σύντ.

ρακτηρίζει τον καπιταλισμό, συνίσταται μόνο στο ότι ο έθνικός πλούτος αυξάνει παράλληλα με την αύξηση της λαϊκής αθλιότητας, στο ότι οι παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας αναπτύσσονται δίχως αντίστοιχη αύξηση της λαϊκής κατανάλωσης, δίχως τη χρησιμοποίηση αυτών των παραγωγικών δυνάμεων προς όφελος των εργαζόμενων μαζών. Η αντίθεση που εξετάζουμε εφόσον την αντιληφθούμε μ' αυτή την έννοια, αποτελεί ένα γεγονός που δεν επιδέχεται καμιά αμφισβήτηση, γεγονός που τό επιβεβαιώνει η καθημερινή πείρα εκατομμυρίων ανθρώπων, κι ακριβώς η διαπίστωση αυτού του γεγονότος οδηγεί τους εργαζόμενους στις αντιλήψεις που βρήκαν την ολοκληρωμένη κι επιστημονική έκφρασή τους στη θεωρία του Μάρξ. Δέν είναι καθόλου απαραίτητο η αντίθεση αυτή νά οδηγεί στη συστηματική παραγωγή πλεονάσματος προϊόντος (όπως θέλει νά νομίζει ο κ. Π. Νεζνάνοφ). Μπορούμε πολύ ώρα να φανταστούμε (κάνοντας καθαρά θεωρητικούς συλλογισμούς για μιá ιδανική κεφαλαιοκρατική κοινωνία) την πραγματοποίηση όλου του προϊόντος στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία χωρίς κανένα πλεόνασμα προϊόντος, όμως δέν μπορούμε νά φανταστούμε καπιταλισμό δίχως αναντιστοιχία ανάμεσα στην παραγωγή και στην κατανάλωση. Κ' η αναντιστοιχία αυτή εκφράζεται (όπως τόδειξε καθαρά ο Μάρξ στα σχήματά του) στο γεγονός ότι η παραγωγή μέσω παραγωγής μπορεί και πρέπει νά ξεπερνά την παραγωγή ειδών κατανάλωσης.

Έτσι ο κ. Νεζνάνοφ έβγαλε έντελώς λαθεμένα τό συμπέρασμα πώς η αντίθεση ανάμεσα στην παραγωγή και στην κατανάλωση πρέπει νά δίνει συστηματικά πλεόνασμα προϊόντος, κι από τό λάθος αυτό πήγασε η άδικη κατηγορία του έναντια στον Μάρξ για άσυνέπεια. Άπεναντίας, ο Μάρξ παραμένει άσστηρά συνεπής, όταν δείχνει:

1) ότι τό προϊόν μπορεί νά πραγματοποιηθεί στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία (φυσικά, με την προϋπόθεση ότι υπάρχει αναλογία ανάμεσα στους διάφορους κλάδους της βιομηχανίας)· ότι για νά εξηγήσουμε την πραγματοποίηση αυτή θάταν λάθος νά καταφεύγουμε στο έξωτερικό εμπόριο ή στη θεωρία των «τρίτων προσώπων»·

2) ότι οι θεωρίες των μικροαστών οικονομολόγων (à la Προυντόν) για τό άδύνατο της πραγματοποίησης της υπεραξίας όφείλονται στην πλήρη άδυναμία τους νά καταλάβουν τό ίδιο τό προτσές της πραγματοποίησης γενικά·

3) ότι ακόμα και σε περίπτωση μιās πέρας για πέρας αναλογι-

κῆς, ἰδανικά ὀμαλῆς πραγματοποίησης, δέν μπορούμε νά φανταστοῦμε τόν καπιταλισμό χωρίς ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση, χωρίς ἡ γιγάντια αὐξηση τῆς παραγωγῆς νά συνοδεύεται ἀπό μιᾶ ἐξαιρετικά ἀδύνατη αὐξηση (ἢ ἀκόμα καί στασιμότητα καί χειροτέρευση) τῆς λαϊκῆς κατανάλωσης. Ἡ πραγματοποίηση γίνεται περισσότερο στά μέσα παραγωγῆς, παρά στά εἶδη κατανάλωσης — αὐτό βγαίνει καθαρά ἀπό τά σχήματα τοῦ Μάρξ· κι ἀπ' αὐτό, μέ τή σειρά του, βγαίνει ἀναπόφευχτα τό συμπέρασμα πῶς «ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσεται ἡ παραγωγική δύναμη τόσο περισσότερο ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τή στενή βάση στήν ὁποία στηρίζονται οἱ σχέσεις κατανάλωσης» (Μάρξ)⁵⁴. Ἀπ' ὅλα τά σημεῖα τοῦ «Κεφαλαίου», τά ἀφιερωμένα στό ζήτημα τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση*, φαίνεται καθαρά πῶς μόνο μ' αὐτήν ἀκριβῶς τὴν ἔννοια καταλάβαινε ὁ Μάρξ τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση.

Ἀνάμεσα στ' ἄλλα, ὁ κ. Π. Νεζνάνοφ ἔχει τὴ γνώμη πῶς καί ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρράνσκι ἀρνιέται τὴν ὑπαρξη ἀντίθεσης ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία. Δέν ξέρω ἂν αὐτό ἀληθεύει. Ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρράνσκι παρέθεσε ὁ ἴδιος στό βιβλίο του ἓνα σχῆμα, πού δείχνει τὴ δυνατότητα αὐξησης τῆς παραγωγῆς μέ ταυτόχρονη ἐλάττωση τῆς κατανάλωσης (κι αὐτό πραγματικά μπορεῖ νά γίνει, καί γίνεται στὸν καπιταλισμό). Πῶς μπορούμε λοιπὸν ν' ἀρνηθοῦμε ὅτι ἐδῶ ἔχουμε μιᾶ ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση, παρ' ὅλο πού δέν ὑπάρχει ἐδῶ πλεόνασμα προϊόντος;

Κατηγορώντας τόν Μάρξ (κι ἐμένα) γιὰ ἀσυνέπεια, ὁ κ. Π. Νεζνάνοφ δέν πῆρε ἐπίσης ὑπόψη του ὅτι γιὰ νά στηρίξει τὴν ἄποψή του θάπρεπε νά ἐξηγήσει, πῶς τελοσπάντων πρέπει νά καταλαβαίνουμε τὴν «ἀνεξαρτησία» τῆς παραγωγῆς μέσων παραγωγῆς ἀπὸ τὴν παραγωγή εἰδῶν κατανάλωσης. Σύμφωνα μέ τόν Μάρξ, ἡ «ἀνεξαρτησία» αὐτὴ περιορίζεται στό γεγονός ὅτι ἓνα ὀρισμένο (καί συνεχῶς αὐξανόμενο) μέρος τοῦ προϊόντος, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ μέσα παραγωγῆς, πραγματοποιεῖται μέ ἀνταλλαγές μέσα στά πλαίσια τῆς ἴδιας ὑποδιαίρεσης, δηλ. μέ

* Τά σημεῖα αὐτά τά ἔχω παραθέσει στό ἄρθρο μου στό «Ναούτσονογε Ὀμποζρένιγε», τεῦχος 1 τοῦ 1899 καί τά ἔχω ἐπαναλάβει στό 1ο κεφάλαιο τῆς «Ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία», σελ. 18-19 (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο σελ. 50 καί ἐπόμενες. Ἀπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 3ος, σελ. 45-48. Ἡ Σύντ.)

ἀνταλλαγές μέσων παραγωγῆς μέ μέσα παραγωγῆς (ἢ μέ χρησιμοποίηση τοῦ προϊόντος πού ἔχει παραχθεῖ *in natura* * γιά νέα παραγωγή)· ὁμως σέ *τελευταία ἀνάλυση* ἡ παραγωγή μέσων παραγωγῆς συνδέεται κατ' ἀνάγκη μέ τήν παραγωγή εἰδῶν κατανάλωσης, ἐπειδή ἡ παραγωγή μέσων παραγωγῆς δέν ἀποτελεῖ αὐτοσκοπό, ἀλλά γίνεται μόνο γιατί οἱ κλάδοι τῆς βιομηχανίας πού παράγουν εἶδη κατανάλωσης χρειάζονται ὄλο καί περισσότερο μέσα παραγωγῆς**. Ἔτσι, ἡ διαφορά τῶν ἀπόψεων τῶν μικροαστῶν οἰκονομολόγων ἀπό τίς ἀπόψεις τοῦ Μάρξ δέ συνίσταται στό γεγονός ὅτι οἱ πρῶτοι παραδέχονταν γενικά τή σύνδεση ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία, ἐνῶ ὁ δεύτερος ἀρνιόταν γενικά αὐτή τή σύνδεση (αὐτό θά ἦταν παραλογισμός). Ἡ διαφορά συνίσταται στό ὅτι οἱ μικροαστοὶ οἰκονομολόγοι τή σύνδεση αὐτή ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση τή θεωροῦσαν ἄμεση, νόμιζαν ὅτι ἡ παραγωγή ἀκολουθεῖ τήν κατανάλωση. Ἐνῶ ὁ Μάρξ ἔδειξε ὅτι ἡ σύνδεση αὐτή εἶναι μόνο ἔμμεση, ὅτι ἐκδηλώνεται μόνο σέ *τελευταία ἀνάλυση*, ἐπειδή στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία ἡ κατανάλωση ἀκολουθεῖ τήν παραγωγή. Ὡστόσο ὁμως, ἂν καί ἔμμεση, ἡ σύνδεση ὑπάρχει· ἡ κατανάλωση σέ *τελευταία ἀνάλυση* εἶναι ὑποχρεωμένη ν' ἀκολουθεῖ τήν παραγωγή, καί ἐφόσον οἱ παραγωγικές δυνάμεις τείνουν ἀσυγκράτητα πρὸς μιὰ ἀπεριόριστη αὔξηση τῆς παραγωγῆς, ἐνῶ ἡ κατανάλωση εἶναι περιορισμένη λόγω τῆς προλεταριακῆς κατάστασης τῶν λαϊκῶν μαζῶν, ἡ ἀντίθεση ἐδῶ εἶναι ἀναμφισβήτητη. Ἡ ἀντίθεση αὐτή δέ σημαίνει ὅτι δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει καπιταλισμός***, σημαίνει ὁμως ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά γίνει πέρασμα ἀπό τόν καπιταλισμό σέ μιὰ ἀνώτερη μορφή: ὅσο πῶ ἰσχυρὴ γίνεται αὐτή ἡ ἀντίθεση τόσο ἀναπτύσσονται παραπέρα καί οἱ ἀντικειμενικοὶ ὄροι αὐτοῦ τοῦ περάσματος, καί

* — σέ εἶδος. Ἡ Σύντ.

** «Das Kapital», III, 1, 289 («Τό Κεφάλαιο», τόμ. III, μέρος 1, σελ. 289. Σύντ.)⁵⁵. Τό χωρίο αὐτό τό ἀναφέρω στό «Ναούτσογε Ὀμποζρένιγε», σελ. 40 καί στήν «Ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ», 17 (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 50 - 51 καί Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 3ος, σελ. 42 - 45. Ἡ Σύντ.).

*** «Μελέτες» σελ. 20. «Ναούτσογε Ὀμποζρένιγε», τεῦχος 1, σελ. 41. «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ» σελ. 19. (βλ. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 154· σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 51· τόμ. 3ος, σελ. 47-48. Ἡ Σύντ.). Ἄν ἡ ἀντίθεση αὐτή ὀδηγοῦσε «συστηματικά σέ πλεόνασμα προϊόντος» τότε θά σήμαινε ἀκριβῶς ὅτι δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει καπιταλισμός.

οί υποκειμενικοί ὄροι, δηλαδή ἡ συνειδητοποίηση τῆς ἀντίθεσης ἀπό τοὺς ἐργαζόμενους.

Γεννιέται τώρα τὸ ἐρώτημα, ποιά θέση θά μπορούσε νά πάρει ὁ κ. Νεζνιάνοφ στὸ ζήτημα τῆς «ἀνεξαρτησίας» τῶν μέσων παραγωγῆς ἀπὸ τὰ εἶδη κατανάλωσης; Μιά ἀπὸ τίς δυό: ἢ ν' ἀρνηθεῖ ὁλότελα κάθε ἐξάρτηση ἀνάμεσά τους καὶ νά ὑποστηρίξει ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ πραγματοποίηση τῶν μέσων παραγωγῆς πού δέ συνδέονται καθόλου μὲ τὰ εἶδη κατανάλωσης, πού δέ συνδέονται μαζί τους οὔτε καὶ σέ «τελευταία ἀνάλυση» — καὶ τότε θά καταλήξει ἀναπόφευχτα σέ παραλογισμό, ἢ νά παραδεχτεῖ, ἀκολουθώντας τὸν Μάρξ, ὅτι σέ τελευταία ἀνάλυση τὰ μέσα παραγωγῆς συνδέονται μὲ τὰ εἶδη κατανάλωσης — καὶ τότε πρέπει νά ἀναγνωρίσει ὅτι σωστά κατάλαβα τὴ θεωρία τοῦ Μάρξ.

Τελειώνοντας καὶ γιὰ νά ἀποδόσω παραστατικά τοὺς ἀφηρημένους συλλογισμούς μὲ συγκεκριμένα στοιχεῖα, θά πάρω ἓνα παράδειγμα. Εἶναι γνωστὸ πὼς σέ κάθε κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνία ἡ χρησιμοποίηση τῶν μηχανῶν παρεμποδίζεται συχνά ἀπὸ τὸ ὑπέρμετρα χαμηλὸ μεροκάματο (=χαμηλὸ ἐπίπεδο κατανάλωσης τῶν λαϊκῶν μαζῶν). Κάτι παραπάνω: συμβαίνει ἀκόμα καὶ οἱ μηχανές πού ἔχουν προμηθευτεῖ οἱ ἐπιχειρηματίες ν' ἀδρανοῦν, ἐπειδὴ οἱ τιμές τῶν ἐργατικῶν χεριῶν πέφτουν σέ τέτοιο σημεῖο πού γιὰ τὸν ἐπιχειρηματία γίνεται συμφερότερη ἡ χειροτεχνικὴ δουλειά! * Ἡ ὑπαρξὴ ἀντίθεσης ἀνάμεσα στὴν κατανάλωση καὶ στὴν παραγωγή, ἀνάμεσα στὴν τάση τοῦ καπιταλισμοῦ ν' ἀναπτύσσει ἀπεριόριστα τίς παραγωγικὲς δυνάμεις καὶ στὸν περιορισμὸ αὐτῆς τῆς τάσης ἀπὸ τὴν προλεταριακὴ κατάσταση, ἀπὸ τὴν ἀθλιότητα καὶ τὴν ἀνεργία τοῦ λαοῦ, εἶναι στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ὀλοφάνερη. Δέν εἶναι ὅμως λιγότερο φανερό πὼς τὸ μόνο σωστὸ συμπέρασμα πού βγαίνει ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀντίθεση εἶναι ὅτι αὐτὴ ἢ ἴδια ἢ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων δέν μπορεῖ παρά νά ὀδηγεῖ μὲ ἀσυγκράτητη δύναμιν στὴν ἀντικατάστασιν τοῦ καπιταλισμοῦ ἀπὸ τὴν οἰκονομία τῶν συνεταιρισμένων παραγωγῶν. Ἀπεναντίας, θά κάναμε πέρα γιὰ πέρα λάθος ἂν ἀπὸ τὴν ἀντίθεση αὐτὴ βγάζαμε τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ καπιταλισμὸς πρέπει νά δίνει *συστηματικὰ* πλεόνασμα

* Παράδειγμα ἑνὸς τέτοιου φαινομένου στὸν τομέα τῆς ρωσικῆς κεφαλαιοκρατικῆς γεωργίας ἔχω ἀναφέρει στὴν «Ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στὴ Ρωσία», σελ. 165 (βλ. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 3ος, σελ. 235. Ἡ Σύντ.). Καὶ τὰ φαινόμενα αὐτοῦ τοῦ εἶδους δέν εἶναι μεμονωμένες περιπτώσεις, ἀλλὰ συνηθισμένη καὶ ἀναπόφευχτη συνέπεια τῶν βασικῶν ἰδιοτήτων τοῦ καπιταλισμοῦ.

προϊόντος, δηλαδή ότι ο καπιταλισμός δέν μπορεί γενικά νά πραγματοποιεί τό προϊόν, καί γι' αὐτό δέν μπορεί νά παίξει κανένα προοδευτικό ιστορικό ρόλο κτλ.

*Γράφτηκε τό Μάη, νωρίτερα ἀπό τίς 29
(10 τοῦ Ἰούνη) 1899*

*Δημοσιεύτηκε τό Δεκέμβρη τοῦ 1899
στό περιοδικό «Ζίζν»*

Ὑπογραφή: Β λ α ν τ ί μ ι ρ Ἰ λ ί ν

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τοῦ περιοδικοῦ*

ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΩΝ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΩΝ
ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ⁵⁶

Γράφτηκε τόν Αύγουστο,
νωρίτερα από τίς 22
(3 τῶ Σεπτέμβρη) 1899

Πρωτοδημοσιεύτηκε
τό Δεκέμβρη τῶ 1899
στό ἐξωτερικό, σάν ξεχωριστό ἀνάτυπο
ἀπό τό τεύχος 4-5 τῶ περιοδικῶ
«Ραμπότσεγε Ντιέλο»⁵⁷

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
χειρόγραφο πού ἕνα μέρος του
διατηρήθηκε· τό τέλος τῶ ντο-
κουμέντου δημοσιεύεται σύμ-
φωνα μέ τό ξεχωριστό ἀνάτυ-
πο ἀπό τό τεύχος 4-5 τῶ πε-
ριοδικῶ «Ραμπότσεγε Ντιέ-
λο» κ' ἕστερα ἀπό παραβολή μέ
τό κείμενο πού δημοσιεύτηκε
στό βιβλίο τῶ Γ. Β. Πλεχάνοφ
«Vademecum γιά τή σύνταξη
τῶ „Ραμπότσεγε Ντιέλο“»

Η ΣΥΝΕΛΕΥΣΗ ΔΕΚΑΕΦΤΑ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΩΝ ΚΑΠΟΙΟΥ ΤΟΠΟΥ *
ΨΗΦΙΣΕ Ο Μ Ο Φ Ω Ν Α ΤΗΝ ΠΑΡΑΚΑΤΩ ΑΠΟΦΑΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕ
ΝΑ ΤΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙ ΚΑΙ ΝΑ ΤΗ ΔΙΑΒΙΒΑΣΕΙ Σ' ΟΛΟΥΣ ΤΟΥΣ ΣΥΝΤΡΟΦΟΥΣ
ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Τόν τελευταῖο καιρό ἀνάμεσα στούς ρώσους σοσιαλδημοκράτες παρατηρεῖται μιὰ ὑποχώρηση ἀπό τίς βασικές ἀρχές τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας πού διακηρύχθηκαν τόσο ἀπό τοὺς θεμελιωτές της καί τοὺς πρωτοπόρους ἀγωνιστές της, — μέλη τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς»⁵⁸, — ὅσο καί ἀπό τίς σοσιαλδημοκρατικές ἐκδόσεις τῶν ρωσικῶν ἐργατικῶν ὀργανώσεων στή δεκαετία 1890–1900. Τό «credo»** πού παραθέτουμε παρακάτω, καί πού σκοπός του εἶναι νά ἐκφράσει τίς βασικές ἀπόψεις ὀρισμένων ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν (τῶν λεγόμενων «νεαρῶν»), ἀποτελεῖ μιὰ προσπάθεια συστηματικῆς καί συγκεκριμένης ἐκθεσης τῶν «νέων ἀντιλήψεων». — Νά ὀλόκληρο τό «credo».

Ἡ συντεχνιακὴ καί μανουφακτουρικὴ περίοδος στή Δύση ἄφησε βαθιά ἴχνη σ' ὅλη τὴν κατοπινὴ ἱστορία καί ἰδιαίτερα στὴν ἱστορία τῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴν ἀστική τάξη νά καταχτήσει ἐλεύθερες μορφές, ἢ προσπάθεια ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τοὺς κανονισμοὺς τῶν συντεχνιῶν πού δέσμευαν τὴν παραγωγή, ἔκαναν τὴν ἀστική τάξη στοιχεῖο ἐπαναστατικό. Ἡ ἀστική τάξη ἀρχίζει παντοῦ στή Δύση μὲ τὴν *liberté, fraternité, égalité* (ἐλευθερία, ἀδελφότητα, ἰσότητα), μὲ τὴν κατάκτηση ἐλεύθερων πολιτικῶν μορφῶν. Μ' αὐτὴν ὁμως τὴν κατάκτηση, σύμφωνα μὲ τὴν ἔκφραση τοῦ Βί-σμαρκ, ἐξέδιδε γραμμάτιο παραχώρησης τοῦ μέλλοντος στὸν ἀντίποδά της — τὴν ἐργατικὴ τάξη. Σχεδόν παντοῦ στή Δύση ἡ ἐργατικὴ τάξη, σάν τάξη, δέν κατάχτησε τοὺς δημοκρατικούς θεσμούς — ἀπλῶς τοὺς χρησιμοποιοῦσε. Μποροῦν νά μᾶς ἀντιτείνουν ὅτι πῆρε μέρος στὶς ἐπαναστάσεις. Τὰ ἱστορικά στοιχεῖα ἀνατρέπουν αὐτὴ τὴ γνώμη, γιατί ἴσα-ἴσα τό 1848, ὅταν στή

* Στό κείμενο τοῦ ξεχωριστοῦ ἀνάτυπου ἀπὸ τό περιοδικό «Ραμπότσεγε Ντιέλο» ἔχει συμπληρωθεῖ: «(τῆς Ρωσίας)». Ἡ Σύντ.

** — πιστεύω, σύμβολο πίστεως, πρόγραμμα, ἐκθεση κοσμοθεωρίας. Ἡ Σύντ.

Δύση έδραιώθηκε τό σύνταγμα, ή έργατική τάξη άποτελούσε ένα στοιχείο από βιοτέχνες τών πόλεων, μιά μικροαστική δημοκρατία: όσο γιά τό έργο-στασιακό προλεταριάτο, σχεδόν δέν ύπήρχε, ενώ τό προλεταριάτο τής μεγάλης παραγωγής (ύφαντουργοί τής Γερμανίας — Χάουπτιαν, ύφαντουργοί τής Λυών) άποτελούσε μιά πρωτόγονη μάζα, ίκανή μόνο γιά άνταρσίες, μά έντελώς άνίκανη νά διατυπώσε όποιοσδήποτε πολιτικές διεκδικήσεις. Μπορούμε χωρίς περιστροφές νά πούμε πώς τά συντάγματα του 1848 καταχτήθηκαν από τούς άστους και τούς μικροαστούς, από τούς επαγγελματοβιοτέχνες. Από τό άλλο μέρος, ή έργατική τάξη (οί επαγγελματοβιοτέχνες και οί εργάτες τής μανουφακτούρας, οί τυπογράφοι, οί ύφαντουργοί, οί ρολογάδες κλπ.) συνήθισε άκόμα από τό μεσαιώνα νά μετέχει σέ διάφορες οργανώσεις, σέ ταμεία άλληλοβοήθειας, θρησκευτικούς συλλόγους κτλ. Αυτό τό πνεύμα τής οργανώσεως ζει άκόμα ως σήμερα στους ειδικευμένους εργάτες τής Δύσης και τούς κάνει νά διαφέρουν χτυπητά από τό έργοστασιακό προλεταριάτο πού οργανώνεται δύσκολα και άργά και πού είναι ίκανό μόνο γιά τίς λεγόμενες *lose Organisation* (προσωρινές οργανώσεις) και όχι γιά σταθερές οργανώσεις μέ καταστατικά και κανονισμούς. Οί ίδιοι αυτοί ειδικευμένοι εργάτες τής μανουφακτούρας άποτέλεσαν τόν πυρήνα τών σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων. Έτσι διαμορφώθηκε ή παρακάτω εικόνα: από τή μιά μεριά, σχετική εύκολία και πλέρια δυνατότητα πολιτικής πάλης, κι από τήν άλλη, δυνατότητα προγραμματισμένης οργανώσεως αυτής τής πάλης μέ τή βοήθεια τών εργατών πού έχουν διαπαιδαγωγηθεί από τήν περίοδο τής μανουφακτούρας. Πάνω σ' αυτό τό έδαφος άναπτύχθηκε στή Δύση ό θεωρητικός και ό πραχτικός μαρξισμός. Άφετηρία του ήταν ή κοινοβουλευτική πολιτική πάλη μέ προοπτική (πού μόνο επιφανειακά μοιάζει μέ τόν μπλανκισμό, αλλά έντελώς διαφορετικού χαρακτήρα όσον άφορά τήν προέλευση), μέ προοπτική τήν κατάληψη τής εξουσίας, από τή μιά μεριά, και τή *Zusammenbruch* (καταστροφή) από τήν άλλη. Ο μαρξισμός άποτέλεσε τή θεωρητική έκφραση τής πραχτικής πού κυριαρχούσε: τής πολιτικής πάλης, πού υπερείχε άπέναντι στήν οικονομική. Και στό Βέλγιο, και στή Γαλλία, και ιδιαίτερα στή Γερμανία οί εργάτες οργανώναν μέ άπίστευτη εύκολία τήν πολιτική πάλη και μέ φοβερό κόπο, μέ τεράστιες δυσκολίες — τήν οικονομική. Και ως τά σήμερα οί οικονομικές οργανώσεις σέ σύγκριση μέ τίς πολιτικές (δέν αναφέρομαι στήν Άγγλία) πάσχον από έξαιρετική άδυναμία και άστάθεια και παντού *laissez à désirer quelque chose* (παρουσιάζουν έλλείψεις). Όσο καιρό δέν είχε εξαντληθεί στήν πολιτική πάλη όλη ή δραστηριότητα, ή *Zusammenbruch* ήταν τό άπαραίτητο οργανωτικό *Schlagwort* (σύνθημα τής ήμέρας) πού προοριζόταν νά παίξει τεράστιο ιστορικό ρόλο. Ο βασικός νόμος πού μπορεί κανείς νά βγάλει από τή μελέτη του εργατικού κινήματος είναι ή γραμμή τής μικρότερης αντίστασης. Στή Δύση ή γραμμή αυτή ήταν ή πολιτική δράση, και ό μαρξισμός, όπως διατυπώθηκε στό «Κομμουνιστικό Μανιφέστο», ήταν ή πιό πετυχημένη μορφή, πού έπρεπε νά πάρει τό κίνημα. Όταν όμως στήν πολιτική πάλη εξαντλήθηκε όλη ή δραστηριότητα, όταν τό πολιτικό κίνημα έφτασε σέ τέτοια ένταση πού ήταν δύσκολη και σχεδόν άδύνατη ή παραπέρα προώθησή του (άργή αύξηση τών ψήφων τόν τελευταίο καιρό, άπάθεια του κοινού στις συνελεύσεις, άθυμος τόνος του τύπου), και από τήν άλλη μεριά ή άδυναμία τής κοινοβουλευτικής δράσεως και ή εμφάνιση στού στίβο τής πλατιάς μάζας, του άνοργάνωτου έργοστασιακού προλεταριάτου πού σχεδόν δέν προσφέρεται γιά οργανώση, δημιούργησαν στή Δύση εκείνο πού τώρα ονομάζεται μερηνσταϊνιάδα, κρίση του μαρξισμού. Είναι δύσκολο νά φανταστεί κανείς πιό λογική πορεία

τῶν πραγμάτων, ἀπό τὴν πορεία τους στὴν περίοδο ἀνάπτυξης τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ἀπὸ τὸ «Κομμουνιστικὸ Μανιφέστο» ἴσαμε τὴ μερνσταϊνιάδα, καὶ ἡ προσεχτικὴ μελέτη ὅλης αὐτῆς τῆς πορείας μπορεῖ νὰ καθορίσει μὲ ἀστρονομικὴ ἀκρίβεια τὴν ἐκβαση αὐτῆς τῆς «κρίσης». Ἐδῶ δὲν πρόκειται, βέβαια, γιὰ τὴν ἥττα ἢ τὴ νίκη τῆς μερνσταϊνιάδας — αὐτὸ λίγο ἐνδιαφέρει· πρόκειται γιὰ τὴ ριζικὴ ἀλλαγὴ τῆς πρακτικῆς δράσης, πού ἀπὸ καιρὸ τώρα συντελεῖται σιγά-σιγά μέσα στοὺς κόλπους τοῦ κόμματος.

Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ θὰ γίνει ὄχι μόνο πρὸς τὴν κατεύθυνση μιᾶς πιὸ δραστηρικῆς διεξαγωγῆς τῆς οἰκονομικῆς πάλης, μιᾶς σταθεροποίησης τῶν οἰκονομικῶν ὀργανώσεων, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνση — κι αὐτὸ εἶναι τὸ πιὸ οὐσιώδες — μιᾶς ἀλλαγῆς στὴ στάση τοῦ κόμματος ἀπέναντι στὰ ἄλλα κόμματα τῆς ἀντιπολίτευσης. Ὁ ἀδιάλλαχτος μαρξισμὸς, ὁ ἀρνητῆς μαρξισμὸς, ὁ πρωτόγονος μαρξισμὸς (πού ἔχει μιὰ πολὺ σχηματικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ταξικὴ διαίρεση τῆς κοινωνίας) θὰ παραχωρήσει τὴ θέση του στοῦ δημοκρατικὸ μαρξισμὸ, καὶ ἡ κοινωνικὴ θέση τοῦ κόμματος μέσα στοὺς κόλπους τῆς σύγχρονης κοινωνίας θ' ἀλλάξει ριζικά. Τὸ κόμμα θ' ἀναγνωρίσει τὴν κοινωνία· τὰ στενά συντεχνιακά καὶ στίς περισσότερες περιπτώσεις σεχταριστικά καθήκοντά του θὰ πλατύνουν ὥσπου νὰ γίνουν κοινωνικά καθήκοντα καὶ ἡ τάση του γιὰ κατάληψη τῆς ἐξουσίας θὰ μετατραπῆ σὲ τάση γιὰ ἀλλαγὴ, γιὰ μεταρύθμιση τῆς σύγχρονης κοινωνίας σὲ δημοκρατικὴ κατεύθυνση, σύμφωνα μὲ τὴ σημερινὴ κατάσταση πραγμάτων καὶ μέ σκοποὺ μιὰ πιὸ ἀποτελεσματικὴ καὶ πιὸ πλέρια ὑπεράσπιση τῶν δικαιωμάτων (ὄλων τῶν δικαιωμάτων) τῶν ἐργαζόμενων τάξεων. Τὸ περιεχόμενο τῆς ἐννοιας «πολιτικὴ» θὰ πλατύνει ὥσπου ν' ἀποχτήσῃ ἀληθινὰ κοινωνικὴ σημασία, καὶ οἱ πρακτικὲς διεκδικήσεις τῆς στιγμῆς θ' ἀποχτήσουν μεγαλύτερο βάρος, θὰ μποροῦν νὰ ὑπολογίζον ὅτι θὰ προσέχονται περισσότερο ἀπ' ὅ,τι γινόταν ὡς τώρα.

Ἀπὸ τὴ σύντομη αὐτὴ περιγραφή τῆς πορείας τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στὴ Δύση δὲν εἶναι δύσκολο νὰ βγάλουμε συμπεράσματα γιὰ τὴ Ρωσία. Ἡ γραμμὴ τῆς μικρότερης ἀντίστασης στὴ χώρα μας δὲ θὰ πάρει ποτέ τὴν κατεύθυνση τῆς πολιτικῆς δράσης. Ἡ ἀφόρητη πολιτικὴ καταπίεση θὰ κάνει νὰ μιλοῦν πολὺ γι' αὐτὴν καὶ νὰ συγκεντρώνουν ἀκριβῶς σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα τὴν προσοχὴ τους, ποτέ ὅμως ἡ καταπίεση αὐτὴ δὲ θὰ ὀδηγήσῃ ἀναγκαστικά σὲ πολιτικὴ δράση. Ἄν στὴ Δύση οἱ ἀδύνατες δυνάμεις τῶν ἐργατῶν, ἀφοῦ τραβήχτηκαν στὴν πολιτικὴ δράση, δυνάμωσαν μέσα σ' αὐτὴν καὶ διαμορφώθηκαν, στὴ χώρα μας, ἀντίθετα, οἱ ἀδύνατες αὐτὲς δυνάμεις βρίσκονται πρὸς τὸ τεῖχος τῆς πολιτικῆς καταπίεσης κι ὄχι μόνο δὲν ἔχουν πρακτικὲς δυνατότητες γιὰ πάλιν ἐναντία της, καὶ συνεπῶς καὶ γιὰ τὴν ἴδια τὴν ἀνάπτυξή τους, ἀλλὰ καὶ στραγγαλιζοῦνται συστηματικά ἀπ' αὐτὴ τὴν καταπίεση καὶ δὲν μποροῦν νὰ βγάλουν οὔτε καὶ ἀδύναμα βλαστάρια. Ἄν προσθέσουμε σ' αὐτὰ ὅτι ἡ ἐργατικὴ μας τάξη δὲν κληρονόμησε τὸ ὀργανωτικὸ πνεῦμα πού διέκρινε τοὺς ἀγωνιστῆς τῆς Δύσης, ἡ εἰκόνα πού θὰ προκύψει θὰ εἶναι καταθλιπτικὴ καὶ ἱκανὴ ν' ἀποβαρρύνει καὶ τὸν πιὸ αἰσιόδοξο μαρξιστῆ, πού πιστεύει πῶς κάθε πρόσθετη καμινάδα ἐργοστασίου, μὲ μόνο τὸ γεγονὸς τῆς ὑπαρξῆς της, φέρνει κιόλας μεγάλη εὐδαιμονία. Εἶναι δύσκολη, πάρα πολὺ δύσκολη καὶ ἡ οἰκονομικὴ πάλη, ὅμως αὐτὴ μπορεῖ νὰ διεξαχθεῖ καὶ στοῦ κάτω-κάτω διεξάγεται ἤδη στὴν πράξη ἀπὸ τίς ἴδιες τίς μάζες. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν πάλη, ὁ ρῶσος ἐργάτης, συνηθίζοντας στὴν ὀργάνωση καὶ προσκρούοντας κάθε στιγμὴ στοῦ πολιτικὸ καθεστῶς, θὰ δημιουργήσῃ, τέλος, ἐκεῖνο πού μποροῦμε νὰ τὸ ὀνομάσουμε μορφὴ τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, θὰ δημιουργήσῃ τὴν ὀργάνωση ἢ

τίς ὀργανώσεις πού ταιριάζουν περισσότερο στίς συνθήκες τῆς ρωσικῆς πραγματικότητας. Σήμερα μπορούμε νά ποῦμε μέ βεβαιότητα πώς τό ρωσικό ἐργατικό κίνημα βρίσκεται ἀκόμα σέ ἀμοιβαδοειδή κατάσταση καί δέ δημιούργησε καμιά μορφή. Τό ἀπεργιακό κίνημα, πού ὑπάρχει μέσα σέ κάθε μορφή ὀργανώσεως, δέν μπορεί ἀκόμα νά ὀνομαστῆ ἀποκρυσταλλωμένη μορφή τοῦ ρωσικοῦ κινήματος, ἐνῶ οἱ παράνομες ὀργανώσεις, ἀκόμα καί μόνο ἀπό καθαρά ποσοτική ἀποψη, δέν εἶναι ἀξίες προσοχῆς (ἀφήνω πιά τό ζήτημα τῆς ὠφελιμότητάς τους στίς σημερινές συνθήκες).

Αὕτῃ εἶναι ἡ κατάσταση. Ἄν προσθέσουμε ἀκόμα σ' αὐτά τοὺς λιμούς καί τό προτσές τῆς καταστροφῆς τοῦ χωριοῦ, πράγματα πού βοηθᾶνε τόν Streikbrecher ἴσμο*, καί συνεπῶς κάνουν ἀκόμα πιά δύσκολο τό ἀνέβασμα τῶν ἐργατικῶν μαζῶν σέ πιά ὑποφερτό πολιτιστικό ἐπίπεδο, τότε. . . τί μπορεί νά κάνει ἐδῶ ὁ ρώσος μαρξιστής;! Οἱ συζητήσεις γιά αὐτοτελεῖς ἐργατικό πολιτικό κόμμα δέν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρά προῖον τῆς μεταφύτευσης ξένων καθηκόντων, ξένων ἀποτελεσμάτων στό δικό μας ἔδαφος. Ὁ ρώσος μαρξιστής εἶναι γιά τήν ὥρα ἓνα θλιβερό θέαμα. Τά πραχτικά του καθήκοντα σήμερα εἶναι μίζερα, οἱ θεωρητικές του γνώσεις, ἐφόσον τίς χρησιμοποιεῖ *ὄχι σάν ὄργανο ἐρευνας*, ἀλλά *σάν σχῆμα δράσεως*, δέν ἀξίζουν γιά τήν ἐκπλήρωση κι αὐτῶν ἀκόμα τῶν μίζερων πραχτικῶν καθηκόντων. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, τά σχήματα αὐτά, παρμένα ἀπό ξένο καλοῦπι, εἶναι ἐπιζήμια ἀπό πραχτική ἀποψη. Οἱ μαρξιστές μας, ξεχνώντας ὅτι στή Δύση ἡ ἐργατική τάξη κατέβηκε σέ ξεκουβαρισμένο πιά πολιτικό πεδίο δράσεως, κρατᾶνε περισσότερο ἀπ' ὅ,τι χρειάζεται περιφρονητική στάση ἀπέναντι στή ριζοσπαστική ἢ στή φιλελεύθερη ἀντιπολιτευτική δράση ὄλων τῶν ἄλλων μὴ ἐργατικῶν στρωμάτων τῆς κοινωνίας. Καί οἱ παραμικρότερες ἀκόμα προσπάθειες νά συγκεντρωθεῖ ἡ προσοχή σέ κοινωνικές ἐκδηλώσεις φιλελευθερο-πολιτικοῦ χαρακτήρα προκαλοῦν τή διαμαρτυρία τῶν ὀρθόδοξων μαρξιστῶν, πού ξεχνοῦν ὅτι μιά σειρά ἱστορικοί ὄροι μᾶς ἐμποδίζουν νά εἶμαστε μαρξιστές τῆς Δύσεως κι ἀπαίτοῦν ἀπό μᾶς ἓνα διαφορετικό μαρξισμό, κατάλληλο καί ἀναγκαῖο γιά τίς ρωσικές συνθήκες. Ἡ ἔλλειψη πολιτικοῦ αἰσθητηρίου τοῦ ρώσου πολίτη εἶναι φανερό πώς δέν μπορεί νά ἀντισταθμιστεῖ μέ συζητήσεις γιά πολιτική ἢ μέ ἐκκλήσεις πρὸς μιά ἀνύπαρκτη δύναμη. Τό πολιτικό αὐτό αἰσθητήριο μπορεί νά δοθεῖ μόνο μέ τή διαπαιδαγώγηση, δηλαδή μέ τή συμμετοχή στή ζωὴ (ὅσο κι ἂν δέν εἶναι μαρξιστική) πού προσφέρει ἡ ρωσική πραγματικότητα. Ὅσο ἐνδεδειγμένη (προσωρινά) ἦταν ἡ «ἀρνηση» στή Δύση τόσο ἐπιζήμια εἶναι στή χώρα μας, γιατί ἄλλο εἶναι ἡ ἄρνηση πού προέρχεται ἀπό κάτι τό ὀργανωμένο, πού διαθέτει πραγματική δύναμη, καί ἄλλο ἡ ἄρνηση, πού προέρχεται ἀπό μιά ἄμορφη μάζα σκόρπιων ἀτόμων.

Γιά τό ρώσο μαρξιστὴ μιά διέξοδος ὑπάρχει: νά συμμετέχει, δηλαδή νά βοηθᾶει τήν οικονομική πάλη τοῦ προλεταριάτου καί νά συμμετέχει στή φιλελεύθερη ἀντιπολιτευτική δράση. Ὁ ρώσος μαρξιστής ἐμφανίστηκε πολὺ νωρίς σάν «ἀρνητής», κι αὕτῃ ἡ ἄρνηση ἐξασθένισε μέσα του τὴ δόση τῆς δραστηριότητος πού πρέπει νά κατευθύνεται πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ πολιτικοῦ ριζοσπαστισμοῦ. Γιά τὴν ὥρα ὅλα αὐτὰ δέν εἶναι τρομερά, ἂν ὅμως τό ταξικό σχῆμα ἐμποδίσῃ τὴ δραστηρία συμμετοχῆ τοῦ ρώσου διανοούμενου στή ζωὴ καί τὸν ἀπομακρύνῃ πολὺ ἀπὸ τοὺς κύκλους τῆς ἀντιπολίτευσης, αὐτό θὰ φέρῃ σημαντικὴ ζημιὰ σέ ὅλους ἐκείνους πού εἶναι ὑποχρεωμένοι νά παλαίβουν γιά μορφές δικαίου χωρὶς νά ἔχουν στό πλευρὸ

* — ἀπεργοσπαστισμό. Ἡ Σύντ.

τους τήν ἐργατική τάξη, πού δέ διατύπωσε ἀκόμα πολιτικά καθήκοντα. Ἡ πολιτική ἀθωότητα τοῦ ρώσου μαρξιστῆ-διανοοῦμένου, κρυμμένη πίσω ἀπό ἀφηρημένους συλλογισμούς γιά πολιτικά θέματα, μπορεῖ νά τοῦ παίξει ἄσχημη φάρσα.

Δέν ξέρουμε ἂν θά βρεθοῦν πολλοί ρώσοι σοσιαλδημοκράτες πού θά συμεριστοῦν αὐτές τίς ἀπόψεις. Εἶναι ὁμως ἀναμφισβήτητο πώς οἱ ἰδέες αὐτοῦ τοῦ εἴδους γενικά ἔχουν ὁπαδούς καί γι' αὐτό θεωροῦμε ὑποχρέωσή μας νά διαμαρτυρηθοῦμε κατηγορηματικά ἐνάντια σ' αὐτές τίς ἀπόψεις καί νά ἐπιστήσουμε τήν προσοχή ὄλων τῶν συντρόφων στόν κίνδυνο πού ἀπειλεῖ τή ρωσική σοσιαλδημοκρατία νά ξεστρατίσει ἀπό τό δρόμο πού ἔχει κιάλας χαράξει, καί συγκεκριμένα, ἀπό τή δημιουργία αὐτοτελοῦς πολιτικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος, πού θά εἶναι ἀξεχώριστο ἀπό τήν ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου καί θά βάζει σάν ἄμεσο καθήκον του τήν κατάκτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας.

Τό «credo» πού παραθέσαμε πιο πάνω ἀποτελεῖ, πρῶτο, «σύντομη περιγραφή τῆς πορείας τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στή Δύση» καί, δεύτερο, «συμπεράσματα γιά τή Ρωσία».

Πρῶτ' ἀπ' ὅλα εἶναι ὀλότελα λαθεμένες οἱ ἀντιλήψεις τῶν συνταχτῶν τοῦ «credo» γιά τό παρελθόν τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Δέν εἶναι σωστό ὅτι ἡ ἐργατική τάξη στή Δύση δέ συμετεῖχε στήν πάλη γιά τήν πολιτική ἐλευθερία καί στίς πολιτικές ἐπαναστάσεις. Ἡ ἱστορία τοῦ χαρτισμοῦ, ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1848 στή Γαλλία, στή Γερμανία καί στήν Αὐστρία ἀποδείχνουν τό ἀντίθετο. Εἶναι ὀλότελα λαθεμένο ὅτι «ὁ μαρξισμός ἀπέτελεσε τή θεωρητική ἔκφραση τῆς πραχτικῆς πού κυριαρχοῦσε: τῆς πολιτικῆς πάλης, πού ὑπερεῖχε ἀπέναντι στήν οἰκονομική». Ἀντίθετα, ὁ «μαρξισμός» παρουσιάστηκε τότε πού κυριαρχοῦσε ὁ μὴ πολιτικός σοσιαλισμός (δουενισμός, «φουριερισμός», «ἄληθινός σοσιαλισμός» κτλ.), καί τό «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» πῆρε ἄμέσως θέση ἐνάντια στόν μὴ πολιτικό σοσιαλισμό. Ἀκόμα κι ὅταν ὁ μαρξισμός ἐμφανίστηκε θεωρητικά πάνοπλος («Τό Κεφάλαιο») καί ὄργάνωσε τήν περίφημη Διεθνή Ἐνωση τῶν Ἐργατῶν⁵⁹, ἡ πολιτική πάλη δέν ἦταν καθόλου πραχτική πού κυριαρχοῦσε (στενός τρεϊντ-γιουνιονισμός στήν Ἀγγλία, ἀναρχισμός καί προυντονισμός στίς λατινικές χῶρες). Στή Γερμανία, ἡ μεγάλη ἱστορική ὑπηρεσία πού πρόσφερε ὁ Λασσάλ, ἦταν ὅτι μετέτρεψε τήν ἐργατική τάξη ἀπό οὐρά τῆς φιλελεύθερης ἀστικῆς τάξης σέ αὐτοτελές πολιτικό κόμμα. Ὁ μαρξισμός συνέδεσε σ' ἓνα ἀδιάρρηχτο σύνολο τήν οἰκονομική καί τήν πολιτική πάλη τῆς ἐργατικῆς τάξης, καί

ή προσπάθεια τῶν συνταχτῶν τοῦ «Credo» νά ξεχωρίσουν αὐτές τίς μορφές πάλης ἀποτελεῖ μιά ἀπό τίς πιό ἀποτυχημένες καί πιό θλιβερές παρεκκλίσεις τους ἀπό τό μαρξισμό.

Ἐπειτα, εἶναι ὀλότελα λαθεμένες καί οἱ ἀντιλήψεις τῶν συνταχτῶν τοῦ «Credo» γιά τή σημερινή κατάσταση τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί γιά τή θεωρία τοῦ μαρξισμοῦ, πού κάτω ἀπό τή σημαία του βαδίζει αὐτό τό κίνημα. Ὅταν μιλά κανεῖς γιά «κρίση τοῦ μαρξισμοῦ» — σημαίνει ὅτι ἐπαναλαμβάνει τά ἀνόητα λόγια τῶν ἀστῶν καλαμαράδων πού πασχίζουν νά παραφουσκῶνουν κάθε διαμάχη ἀνάμεσα στούς σοσιαλιστές καί νά τήν παρουσιάζουν σάν διάσπαση τῶν σοσιαλιστικῶν κομμάτων. Ἡ περιβόητη «μπερνσταϊνιάδα»⁶⁰ — μέ τήν ἔννοια πού τήν καταλαμβάνει συνήθως τό πλατύ κοινό γενικά καί οἱ συντάχτες τοῦ «credo» εἰδικά — ἀποτελεῖ μιά ἀπόπειρα στενέματος τῆς θεωρίας τοῦ μαρξισμοῦ, ἀπόπειρα μετατροπῆς τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος σέ ρεφορμιστικό, καί ἡ ἀπόπειρα αὐτή, ὅπως καί θάπρεπε κανεῖς νά τό περιμένει, καταδικάστηκε ἀποφασιστικά ἀπό τήν πλειοψηφία τῶν γερμανῶν σοσιαλδημοκρατῶν. Ὅπορτουμιστικά ρεύματα ἔχουν παρουσιαστεῖ ἐπανελημμένα στή γερμανική σοσιαλδημοκρατία καί κάθε φορά ἀποκρούονταν ἀπό τό κόμμα, πού φυλάσσει πιστά τίς ὑποθήκες τῆς διεθνoῦς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Εἴμαστε βέβαιοι πῶς κάθε ἀπόπειρα μεταφύτευσης τῶν ὀπορτουμιστικῶν ἀντιλήψεων στή Ρωσία θ' ἀποκρουστεῖ μέ τήν ἴδια ἀποφασιστικότητα ἀπό τήν τεράστια πλειοψηφία τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν.

Τό ἴδιο ἀκριβῶς, οὔτε λόγος μπορεῖ νά γίνει γιά ὀποιαδήποτε «ριζική ἀλλαγὴ τῆς πραχτικῆς δράσης» τῶν δυτικοευρωπαϊκῶν ἐργατικῶν κομμάτων, παρά τήν ἀντίθετη γνώμη τῶν συνταχτῶν τοῦ «credo»: ὁ μαρξισμός ἀπό τήν ἀρχή τῆς ἐμφάνισής του ἀναγνώρισε τήν τεράστια σημασία τῆς οἰκονομικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου καί τήν ἀνάγκη αὐτῆς τῆς πάλης καί ἀκόμα ἀπό τό 1840-1850 ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς ἔκαναν πολεμική ἐναντία στούς οὐτοπιστές σοσιαλιστές πού ἀρنيοῦνταν τή σημασία αὐτῆς τῆς πάλης⁶¹.

Ὅταν, ὅστερα ἀπό 20 περίπου χρόνια, ἰδρύθηκε ἡ Διεθνῆς Ἐνωση τῶν Ἐργατῶν, τό ζήτημα τῆς σημασίας τῶν ἐργατικῶν συνδικάτων καί τῆς οἰκονομικῆς πάλης ἀνακινήθηκε στό πρῶτο κιόλας συνέδριο τῆς Γενεύης τό 1866. Ἡ ἀπόφαση αὐτοῦ τοῦ συνεδρίου ἔδειξε μέ ἀκρίβεια τή σημασία τῆς οἰκονομικῆς πάλης, κάνοντας προσεκτικούς τούς σοσιαλιστές καί τούς ἐρ-

γάτες, από τή μιά μεριά, ἀπέναντι στήν ὑπερτίμηση τῆς σημασίας της (πού παρατηροῦνταν τότε στούς ἄγγλους ἐργάτες) καί, ἀπό τήν ἄλλη, ἀπέναντι στήν ὑποτίμηση τῆς σημασίας της (πού παρατηροῦνταν στούς γάλλους καί στούς γερμανούς, ἰδιαίτερα στούς λασσαλικούς). Ἡ ἀπόφαση καθόρισε πώς στόν καπιταλισμό τά ἐργατικά συνδικάτα ἀποτελοῦν ὄχι μονάχα νομοτελειακό, ἀλλά καί ἀναπόφευχτο φαινόμενο· διακήρυξε τήν ἐξαιρετική σπουδαιότητά τους γιά τήν ὀργάνωση τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν καθημερινή της πάλη ἐνάντια στό κεφάλαιο καί γιά τήν ἐξάλειψη τῆς μισθωτῆς ἐργασίας. Ἡ ἀπόφαση καθόρισε πώς τά ἐργατικά συνδικάτα δέν πρέπει νά στρέφουν τήν προσοχή τους ἀποκλειστικά καί μόνο στήν «ἄμεση πάλη ἐνάντια στό κεφάλαιο», ὅτι δέν πρέπει νά στέκουν παράμερα ἀπό τό γενικό πολιτικό καί κοινωνικό κίνημα τῆς ἐργατικῆς τάξης· οἱ σκοποῖ τους δέν πρέπει νά εἶναι «στενοί», ἀλλά πρέπει νά ἐπιδιώκουν τή γενική ἀπελευθέρωση τῆς καταπιεζόμενης μάζας τῶν ἑκατομμυρίων τῆς ἐργατιάς. Ἀπό τότε μέσα στά ἐργατικά κόμματα τῶν διάφορων χωρῶν πολλές φορές ἀνακινήθηκε καί πολλές φορές, φυσικά, θ' ἀνακινηθεῖ τό ζήτημα, ἂν στή μιά ἢ στήν ἄλλη στιγμή πρέπει νά δοθεῖ κάπως μεγαλύτερη ἢ κάπως μικρότερη προσοχή στήν οικονομική ἢ στήν πολιτική πάλη τοῦ προλεταριάτου· τό γενικό ὅμως ζήτημα ἢ τό ζήτημα ἀρχῆς τίθεται καί σήμερα ἔτσι ὅπως τό ἔθεσε ὁ μαρξισμός. Ἡ πεποίθηση ὅτι ἡ ἐνιαία ταξική πάλη πρέπει ἀπαραίτητα νά συνδυάζει τήν πολιτική καί τήν οικονομική πάλη ἔγινε σάρκα καί ὄστά τῆς διεθνούς σοσιαλδημοκρατίας. Ἐπειτα ἡ ἱστορική πείρα δείχνει ἀδιάψευστα πώς ἡ ἔλλειψη πολιτικῆς ἐλευθερίας ἢ ὁ περιορισμός τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων τοῦ προλεταριάτου ὀδηγεῖ πάντοτε στήν ἀνάγκη νά προωθηθεῖ στό προσκήνιο ἡ πολιτική πάλη.

Ἀκόμα λιγότερο μπορεῖ νά γίνει λόγος γιά μιά κάπως οὐσιαστική ἀλλαγὴ τῆς στάσης τοῦ ἐργατικοῦ κόμματος ἀπέναντι στά ἄλλα κόμματα τῆς ἀντιπολίτευσης. Καί στό ζήτημα αὐτό ὁ μαρξισμός ὑπόδειξε τή σωστή θέση, πού εἶναι ἐξίσου ξένη τόσο πρὸς τήν ὑπερτίμηση τῆς σημασίας τῆς πολιτικῆς καί τήν ὀργάνωση συνωμοσιῶν (μπλανκισμό κτλ.), ὅσο καί πρὸς τήν περιφρονητική στάση ἀπέναντι στήν πολιτική ἢ τό στένεμά της ὡς τό σημεῖο πού νά καταντᾷ ὀπορτουμιστικό, ρεφορμιστικό κοινωνικό μαντάρισμα (ἀναρχισμός, οὐτοπικός καί μικροαστικός σοσιαλισμός, κρατικός σοσιαλισμός, ἀπό καθέδρας σοσιαλισμός κτλ.). Τό προλεταριάτο πρέπει νά ἐπιδιώκει τήν ἴδρυση αὐτοτελῶν πολιτικῶν ἐργατικῶν κομμάτων, πού ὁ κύριος σκο-

πός τους πρέπει να είναι ή κατάληψη τής πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό τό προλεταριάτο γιά τήν ὀργάνωση τής σοσιαλιστικῆς κοινωνίας. Τό προλεταριάτο δέν πρέπει καθόλου νά βλέπει τίς ἄλλες τάξεις καί τά ἄλλα κόμματα σάν «μιά ἀντιδραστική μάζα»⁶²: ἀπεναντίας, πρέπει νά παίρνει μέρος σ' ὄλη τήν πολιτική καί κοινωνική ζωῆ, νά ὑποστηρίζει τίς προοδευτικές τάξεις καί τά προοδευτικά κόμματα ἐνάντια στό ἀντιδραστικά, νά ὑποστηρίζει κάθε ἐπαναστατικό κίνημα ἐνάντια στό ὑπάρχον καθεστώς, νά εἶναι ὑπερασπιστής κάθε καταπιεζόμενης λαοῦτητας ἢ φυλῆς, κάθε καταδιωκόμενης θρησκείας, τοῦ στερημένου ἀπό δικαιώματα φύλου κτλ. Οἱ σκέψεις τῶν συνταχτῶν τοῦ «credo» πάνω σ' αὐτό τό θέμα μαρτυροῦν μόνο τήν τάση τους νά συγκαλύψουν τόν ταξικό χαρακτήρα τής πάλης τοῦ προλεταριάτου, νά παραλύσουν τήν πάλη αὐτή μέ κάποια χωρίς νόημα «ἀναγνώριση τής κοινωνίας», νά στενέψουν τόν ἐπαναστατικό μαρξισμό σέ σημεῖο πού νά καταντήσει ἕνα ρεφορμιστικό ρεῦμα τής σειρᾶς. Εἴμαστε βέβαιοι πώς ἡ τεράστια πλειοψηφία τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν θ' ἀποκρούσει ἀποφασιστικά αὐτή τή διαστρέβλωση τῶν βασικῶν ἀρχῶν τής σοσιαλδημοκρατίας. Οἱ λαθεμένες ὑποθέσεις σχετικά μέ τό δυτικοευρωπαϊκό ἐργατικό κίνημα ὀδηγοῦν τοὺς συντάχτες τοῦ «credo» σέ ἀκόμα πιό λαθεμένα «συμπεράσματα γιά τή Ρωσία».

Ὁ ἰσχυρισμός ὅτι ἡ ρωσική ἐργατική τάξη «δέ διατύπωσε ἀκόμα πολιτικά καθήκοντα» δείχνει μόνο ὅτι ἀγνοοῦν τό ρωσικό ἐπαναστατικό κίνημα. Ἡ «Βόρεια ἔνωση τῶν ρώσων ἐργατῶν»⁶³, πού ἰδρύθηκε τό 1878, καί ἡ «Ἐνωση τῶν ἐργατῶν τής Νότιας Ρωσίας»⁶⁴, πού ἰδρύθηκε τό 1875, εἶχαν κιόλας προβάλλει στό πρόγραμμά τους τή διεκδίκηση τής πολιτικῆς ἐλευθερίας. Στή δεκαετία 1890-1900, ὕστερα ἀπό τήν ἀντίδραση τοῦ 1880-1890, ἡ ἐργατική τάξη πρόβαλε ἐπανελημμένα τήν ἴδια διεκδίκηση. Ὁ ἰσχυρισμός ὅτι «οἱ συζητήσεις γιά αὐτοτελές ἐργατικό πολιτικό κόμμα δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο, παρά προϊόν τής μεταφύτευσης ξένων καθηκόντων, ξένων ἀποτελεσμάτων στό δικό μας ἔδαφος», δείχνει μόνο ὅτι δέν καταλαβαίνουν καθόλου τόν ἱστορικό ρόλο τής ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης καί τά πιό ἐπιταχτικά καθήκοντα τής ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Μέ τό πρόγραμμά τους οἱ συντάχτες τοῦ «credo» κλίνουν, ὅπως εἶναι φανερό, πρὸς τήν ἀποψη, ὅτι ἡ ἐργατική τάξη, ἀκολουθώντας τή «γραμμὴ τής μικρότερης ἀντίστασης», πρέπει νά περιοριστεῖ στήν οἰκονομική πάλη, ἐνῶ τά «φιλελεύθερα-ἀντιπολιτευτικά στοιχεῖα» θά παλαίβουν, μέ τή «συμμετοχή»

τῶν μαρξιστῶν, γιά «μορφές δικαίου». Ἡ πραγματοποίηση ἑνός τέτοιου προγράμματος θά ἰσοδυναμοῦσε μέ πολιτική αὐτοκτονία τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας, θά ἰσοδυναμοῦσε μέ τεράστια καθυστέρηση καί μείωση τῆς σημασίας τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος (γιά μᾶς οἱ δύο τελευταῖες ἔννοιες συμπίπτουν). Καί μόνο τό γεγονός ὅτι ἐγινε δυνατή ἡ ἐμφάνιση ἑνός τέτοιου προγράμματος δείχνει πόσο βᾶσιμοι ἦταν οἱ φόβοι ἑνός ἀπό τοὺς πρωτοπόρους ἀγωνιστές τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας, τοῦ Π. Μπ. Ἀξελρόντ, ὅταν στά τέλη τοῦ 1897 ἔγραφε γιά τή δυνατότητα μᾶς τέτοιας προοπτικῆς:

«Τό ἐργατικό κίνημα δέ βγαίνει ἀπό τή στενή κοίτη τῶν καθαρὰ οικονομικῶν συγκρούσεων τῶν ἐργατῶν μέ τοὺς ἐπιχειρηματίες κι αὐτό καθαυτὸ δέν ἔχει στό σύνολό του πολιτικό χαρακτήρα, ἐνῶ στήν πάλη γιά τήν πολιτική ἐλευθερία τὰ πρωτοπόρα στρώματα τοῦ προλεταριάτου ἀκολουθοῦν τοὺς ἐπαναστατικούς ὀμίλους καί τίς ὁμάδες τῆς λεγόμενης διανόησης» (Ἀξελρόντ, «Σχετικά μέ τὰ σημερινὰ καθήκοντα καί τήν ταχτική τῶν ῥώσων σοσιαλδημοκρατῶν». Γενεύη, 1898, σελ. 19).

Οἱ ῥῶσοι σοσιαλδημοκράτες πρέπει νά κηρύξουν ἀποφασιστικό πόλεμο ἐνάντια σ' ὅλο τόν κύκλο τῶν ἰδεῶν, πού βρῆκαν τήν ἐκφρασή τους στό «credo», γιὰτί οἱ ἰδέες αὐτές ὀδηγοῦν κατευθείαν στήν πραγματοποίηση μιᾶς τέτοιας προοπτικῆς. Οἱ ῥῶσοι σοσιαλδημοκράτες πρέπει νά καταβάλουν κάθε προσπάθεια γιά νά πραγματοποιηθεῖ ἡ ἄλλη προοπτική, πού τήν ἀναπτύσσει ὁ Π. Μπ. Ἀξελρόντ μέ τὰ παρακάτω λόγια:

«Ἡ ἄλλη προοπτική: ἡ σοσιαλδημοκρατία ὀργανώνει τό ρωσικό προλεταριάτο σέ αὐτοτελές πολιτικό κόμμα, πού ἀγωνίζεται γιά τήν ἐλευθερία ἐν-μέρει πλάι καί σέ συμμαχία μέ τίς ἀστικές ἐπαναστατικές ὁμάδες (ἐφόσον * θά ὑπάρχουν τέτοιες ὁμάδες) καί ἐνμέρει προσελκύνοντας ἄμεσα στίς γραμμές τῆς ἡ τραβώντας πίσω τῆς τὰ πιό φιλολαϊκά καί ἐπαναστατικά στοιχεία τῆς διανόησης» (στό ἴδιο, σελ. 20).

Τότε πού ὁ Π. Μπ. Ἀξελρόντ ἔγραφε αὐτές τίς γραμμές, οἱ δηλώσεις τῶν σοσιαλδημοκρατῶν στή Ρωσία ἔδειχναν καθαρὰ πῶς ἡ τεράστια πλειοψηφία τους συμερίζεται τήν ἴδια ἄποψη. Εἶναι ἀλήθεια πῶς μιά ἐφημερίδα τῶν ἐργατῶν τῆς Πετρούπολης, ἡ «Ραμπότσαγια Μίσλ»⁶⁵, φαίνεται νά ἐκλίνει πρὸς τίς ἰδέες τῶν συνταχτῶν τοῦ «credo», διατυπώνοντας δυστυχῶς στό προγραμματικό κύριο ἄρθρο τῆς (ἀρ. φύλλου I, Ὀχτώβρης 1897)

* Ἡ συνέχεια τοῦ χειρογράφου λείπει. Ἡ Σύντ.

τήν ἐντελῶς λαθεμένη καὶ ἀντίθετη πρὸς τὸ σοσιαλδημοκρατισμὸ σκέψη ὅτι «ἡ οἰκονομικὴ βάση τοῦ κινήματος» μπορεῖ «νά ἐπισκιαστεῖ ἀπὸ τήν τάση νά μὴ ξεχνᾶμε οὔτε στιγμή τὸ πολιτικό ἰδεῶδες». Ταυτόχρονα ὁμως μιὰ ἄλλη ἐφημερίδα τῶν ἐργατῶν τῆς Πετρούπολης, ἡ «Σάνκτ-Πετερμπούργκσκι Ραμπότσι Λιστόκ»⁶⁶ (ἀρ. φύλλου 2, Σεπτέμβρης 1897), τάχθηκε κατηγορηματικά μέ τήν ἄποψη πὼς «τὴν ἀπολυταρχία μπορεῖ νά τήν ἀνατρέψει. . . μόνο ἓνα γερὰ ὀργανωμένο μαζικό ἐργατικό κόμμα», πὼς «ὀργανωμένοι σ' ἓνα ἰσχυρό κόμμα» οἱ ἐργάτες «θ' ἀπελευθερώσουν τὸν ἑαυτό τους καὶ ὅλη τὴ Ρωσία ἀπὸ κάθε πολιτικό καὶ οἰκονομικό ζυγὸ». Μιὰ τρίτη ἐφημερίδα, ἡ «Ραμπότσαγια Γκαζέτα»⁶⁷, στὸ κύριο ἄρθρο τοῦ 2ου φύλλου τῆς (Νοέμβρης 1897) ἔγραφε: «Ἡ πάλῃ ἐνάντια στὴν ἀπολυταρχικὴ κυβέρνηση, γιὰ τὴν πολιτικὴ ἐλευθερία εἶναι ἄμεσο καθῆκον τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος». — «Τὸ ρωσικό ἐργατικό κίνημα θὰ δεκαπλασιάσει τίς δυνάμεις του, ἂν δράσει σάν ἐνιαῖο ἄρμονικό σύνολο μέ κοινὴ ὀνομασία καὶ συμπαγῆ ὀργάνωση. . .». «Οἱ χωριστοὶ ἐργατικοὶ ὄμιλοι πρέπει νά διαμορφωθοῦν σ' ἓνα κοινὸ κόμμα». «Τὸ ρωσικό ἐργατικό κόμμα θὰ εἶναι κόμμα σοσιαλδημοκρατικό». — Τὸ γεγονός ὅτι ἡ τεράστια πλειοψηφία τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν συμεριζόταν πέρα γιὰ πέρα αὐτές ἀκριβῶς τίς πεποιθήσεις τῆς «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» — φαίνεται κι ἀπὸ τὸ ὅτι τὸ συνέδριο τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν⁶⁸, πού συνῆλθε τὴν ἄνοιξη τοῦ 1898, ἴδρυσε τὸ «Σοσιαλδημοκρατικό Ἐργατικό Κόμμα τῆς Ρωσίας», δημοσίεψε τὴ διακήρυξή του κι ἀναγνώρισε τὴ «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» ἐπίσημο ὄργανο τοῦ κόμματος. Ἔτσι, οἱ συντάχτες τοῦ «credo» κάνουν ἓνα τεράστιο βῆμα πρὸς τὰ πίσω σέ σύγκριση μέ τὴ βαθμίδα ἀνάπτυξης πού ἔφτασε κιόλας ἡ ρωσικὴ σοσιαλδημοκρατία καὶ πού τὴ χάραξε στή «Διακήρυξη τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας». Ἄν οἱ ἄγριοι διωγμοὶ ἀπομέρους τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης εἶχαν σάν ἀποτέλεσμα ν' ἀδυνατίσει σήμερα προσωρινά ἡ δράση τοῦ κόμματος καὶ νά πάψει νά ἐκδίδεται τὸ ἐπίσημο ὄργανό του, καθῆκον ὅλων τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν εἶναι νά καταβάλουν κάθε προσπάθεια γιὰ τὴν ὀριστικὴ ἐδραίωση τοῦ κόμματος, γιὰ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ προγράμματος τοῦ κόμματος, γιὰ τὴν ἐπανεκδοσὴ τοῦ ἐπίσημου ὄργανου του. Ἐξαιτίας τῶν ἰδεολογικῶν ταλαντεύσεων, πού τὴν ὑπαρξή τους τὴ δείχνει ἡ δυνατότητα τῆς ἐμφάνισης προγραμμάτων σάν τὸ «Credo» πού ἐξετάσαμε παραπάνω, θεωροῦμε ἐξαιρετικά ἀναγκαῖο νά ὑπογραμμίσουμε τίς παρακάτω βασικὲς ἀρχές

πού έχουν διατυπωθεί στη «Διακήρυξη» κι έχουν τεράστια σημασία για τή ρωσική σοσιαλδημοκρατία. Πρώτο, ή ρωσική σοσιαλδημοκρατία «θέλει νά είναι καί νά παραμείνει ταξικό κίνημα τών οργανωμένων εργατικῶν μαζῶν». Αυτό σημαίνει ὅτι ἔμβλημα τῆς σοσιαλδημοκρατίας πρέπει νά είναι: ή ὑποστήριξη τών εργατῶν ὄχι μόνο στήν οικονομική, μά καί στήν πολιτική πάλη· ή ζύμωση ὄχι μόνο στόν τομέα τών ἄμεσων οικονομικῶν ἀναγκῶν, μά καί στόν τομέα ὄλων τών ἐκδηλώσεων τῆς πολιτικῆς καταπίεσης· ή προπαγάνδισή ὄχι μόνο τών ἰδεῶν τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, μά καί τών δημοκρατικῶν ἰδεῶν. Σημαία τοῦ ταξικοῦ κινήματος τών εργατῶν μπορεί νά είναι μόνο ή θεωρία τοῦ ἐπαναστατικοῦ μαρξισμοῦ, καί ή ρωσική σοσιαλδημοκρατία πρέπει νά φροντίζει γιά τήν παραπέρα ἀνάπτυξή της καί τήν ἐφαρμογή της στήν πράξη, περιφρουρώντας τήν ταυτόχρονα ἀπό τίς διαστρεβλώσεις καί τούς ἐκχυδαϊσμούς, στούς ὁποίους τόσο συχνά ὑπόκεινται οἱ «θεωρίες τῆς μόδας» (καί οἱ ἐπιτυχίες τῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας στή Ρωσία ἔκαναν κιόλας τό μαρξισμό θεωρία «τῆς μόδας»). Ἡ σοσιαλδημοκρατία, συγκεντρώνοντας σήμερα ὄλες τίς δυνάμεις της στή δράση ἀνάμεσα στούς ἐργάτες τών ἐργοστασίων καί τών ὀρυχείων, δέν πρέπει νά ξεχνᾷ ὅτι στίς γραμμές τών εργατικῶν μαζῶν πού αὐτή ὀργανώνει πρέπει, μέ τό πλάταιμα τοῦ κινήματος, νά μποῦν καί οἱ ἐργάτες πού δουλεύουν στό σπίτι, καί οἱ βιοτέχνες καί οἱ ἐργάτες γῆς, καί τά ἑκατομμύρια τῆς καταστραμμένης ἀγροτιᾶς πού πεθαίνει ἀπό τήν πείνα.

Δεύτερο: «Στίς γερές της πλάτες ή εργατική τάξη τῆς Ρωσίας πρέπει νά σηκώσει καί θά σηκώσει τήν ὑπόθεση τῆς κατάκτησης τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας». Ἡ σοσιαλδημοκρατία, βάζοντας γιά ἄμεσο καθήκον της τήν ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας, πρέπει νά προβάλλει σάν πρωτοπόρος ἀγωνιστής τῆς δημοκρατίας, κι αὐτό καί μόνο τό γεγονός τῆς ἐπιβάλλει κιόλας τήν ὑποχρέωση νά παρέχει κάθε ὑποστήριξη σ' ὄλα τά δημοκρατικά στοιχεῖα τοῦ ρωσικοῦ πληθυσμοῦ, προσελκύοντάς τα μέ τό μέρος της σάν συμμαχούς. Μόνο ἓνα αὐτοτελές εργατικό κόμμα μπορεί νά είναι σταθερό στήριγμα στήν πάλη κατά τῆς ἀπολυταρχίας, καί μόνο σέ συμμαχία μ' ἓνα τέτοιο κόμμα, μόνο μέ τήν ὑποστήριξή του μποροῦν νά ἐκδηλωθοῦν δραστήρια ὄλοι οἱ ἄλλοι ἀγωνιστές τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας.

Τρίτο καί τελευταῖο: «Τό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα τῆς Ρωσίας, σάν κίνημα καί κατεύθυνση σοσιαλιστική, εἶναι ὁ συννεχιστής τοῦ ἔργου καί τών παραδόσεων ὄλου τοῦ προηγού-

μενου ἐπαναστατικοῦ κινήματος τῆς Ρωσίας· καθορίζοντας σάν κυριότερο ἄμεσο καθῆκον τοῦ κόμματος τὴν κατάκτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, ἡ σοσιαλδημοκρατία βαδίζει πρὸς τὸ σκοπὸ πού εἶχαν κιόλας χαράξει ξεκάθαρα οἱ ἔνδοξοι ἀγωνιστὲς τῆς παλιᾶς „Ναρόντναγια βόλια“⁶⁹». Οἱ παραδόσεις ὅλου τοῦ προηγούμενου ἐπαναστατικοῦ κινήματος τῆς Ρωσίας ἀπαιτοῦν ἀπὸ τῆ σοσιαλδημοκρατία νὰ κατευθύνει σήμερα ὅλες τίς δυνάμεις της στὴν ὀργάνωση τοῦ κόμματος, στὸ δυνάμωμα τῆς πειθαρχίας μέσα σ' αὐτὸ καὶ στὴν ἀνάπτυξη τῆς συνωμοτικῆς τέχνης. Ἄν οἱ ἀγωνιστὲς τῆς παλιᾶς «Ναρόντναγια βόλια» κατόρθωσαν νὰ παίξουν ἓνα τεράστιο ρόλο στὴ ρωσικὴ ἱστορία, μ' ὅλο πού τὰ κοινωνικά στρώματα πού ὑποστήριζαν τοὺς λιγοστοὺς ἥρωες δὲν ἦταν πλατιά, μ' ὅλο πού σημαία τοῦ κινήματος δὲν ἦταν διόλου ἡ ἐπαναστατικὴ θεωρία, τότε ἡ σοσιαλδημοκρατία, στηριζόμενη στὴν ταξικὴ πάλη τοῦ προλεταριάτου, θὰ κατορθώσει νὰ γίνει ἀκατανίκητη. «Τὸ ρωσικὸ προλεταριάτο θ' ἀποτινάξει τὸ ζυγὸ τῆς ἀπολυταρχίας γιὰ νὰ συνεχίσει μὲ ἀκόμα μεγαλύτερη δραστηριότητα τὴν πάλη ἐνάντια στὸν καπιταλισμὸ καὶ στὴν ἀστική τάξη ὡς τὴν πλέρια νίκη τοῦ σοσιαλισμοῦ».

Καλοῦμε ὅλες τίς ὁμάδες τῶν σοσιαλδημοκρατῶν καὶ ὅλους τοὺς ἐργατικούς ὁμίλους τῆς Ρωσίας νὰ συζητήσουν τὸ «credo» πού παραθέσαμε πρὶ πάντων καθὼς καὶ τὴ δικὴ μας ἀπόφαση καὶ νὰ ἐκφράσουν ξεκάθαρα τὴ στάση τους ἀπέναντι στὸ ζήτημα πού ἀνακινήθηκε, γιὰ νὰ ἐξαλειφθεῖ κάθε διαφωνία καὶ νὰ ἐπιταχυνθεῖ τὸ ἔργο τῆς ὀργάνωσης καὶ τῆς ἐδραίωσης τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας.

Οἱ ἀποφάσεις τῶν ὁμάδων καὶ τῶν ὁμίλων θὰ μπορούσαν ν' ἀνακοινῶνται στὴν «Ἐνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ»⁷⁰, πού σύμφωνα μὲ τὸ σημεῖο 10 τῆς ἀπόφασης τοῦ συνεδρίου τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ 1898 ἀποτελεῖ τμῆμα τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας καὶ ἐκπρόσωπό του στὸ ἐξωτερικό*.

* Ἡ τελευταία παράγραφος δὲν ὑπάρχει στὸ κείμενο πού δημοσιεύθηκε στὸ «Vademecum». *Ἡ Σύγγ.*

ΑΡΘΡΑ ΓΙΑ ΤΗ «ΡΑΜΠΟΤΣΑΓΙΑ ΓΚΑΖΕΤΑ»⁷¹

*Γράφτηκαν όχι νωρίτερα από
τον Οχτώβρη του 1899*

*Πρωτοδημοσιεύτηκαν τό 1925
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. III*

*Δημοσιεύονται σύμφωνα μέ τό
χειρόγραφο, πού άντέγραψε
ιδιοχείρως ή Ν. Κ. Κρούτσκαγια*

ΓΡΑΜΜΑ ΣΤΗΝ ΟΜΑΔΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Ἀγαπητοί σύντροφοι!

Στέλνω, σύμφωνα μέ τήν παράκλησή Σας, τρία ἄρθρα γιά τήν ἐφημερίδα καί θεωρῶ ἀναγκαῖο νά πῶ μερικά λόγια γιά τή συνεργασία μου γενικά καί γιά τίς σχέσεις μας ιδιαίτερα.

Βασιζόμενος στήν προηγούμενη ἀνακοίνωσή Σας, φανταζόμουν ὅτι θέλετε νά ἰδρύσετε ἕναν ἐκδοτικό οἶκο καί νά μοῦ ἀναθέσετε τήν ἐπιμέλεια γιά μιά σειρά σοσιαλδημοκρατικές μπροσοῦρες.

Τώρα βλέπω ὅτι τό ζήτημα μπαίνει διαφορετικά, ὅτι ἔχετε συγκροτήσει δική σας σύνταξη, πού ἀρχίζει τήν ἐκδοση ἐφημερίδας καί μέ προσκαλεῖ νά συνεργασῶ.

Φυσικά, δέχομαι πρόθυμα κι αὐτή τήν πρόταση, ταυτόχρονα ὅμως πρέπει νά πῶ ὅτι θεωρῶ δυνατή μιά ἐπιτυχῆ συνεργασία *μόνο μέ τούς παρακάτω ὅρους*: 1) ἄσφorges σχέσεις τῆς σύνταξης μέ τό συνεργάτη, μέ *ἐνημέρωσή* του γιά τήν τύχη ὄλων τῶν χειρογράφων (ἀποδοχή, ἀπόριψη, τροποποίηση) καί μέ *κατατόπισή* του γιά ὄλες τίς ἐκδόσεις τοῦ οἴκου σας· 2) τά ἄρθρα μου νά ὑπογράφονται μέ εἰδικό ψευδώνυμο (ἂν ἐκεῖνο πού ἔστειλα χάθηκε, διαλέξτε μόνοι σας ἕνα ὁποιοδήποτε ἄλλο)· 3) ὁμοφωνία τῆς σύνταξης μέ τόν συνεργάτη στίς βασικές ἀπόψεις ὅσον ἀφορᾷ τά θεωρητικά ζητήματα, τά ἄμεσα πραχτικά καθήκοντα καί τό χαρακτήρα πού πρέπει νά ἔχει ἡ ἐφημερίδα (ἢ οἱ μπροσοῦρες).

Ἐλπίζω πῶς ἡ σύνταξη θά συμφωνήσει μ' αὐτούς τούς ὅρους καί, γιά νά καταλήξουμε τό γρηγορότερο σέ συμφωνία, ἀπό τώρα κιόλας, θά σταθῶ μέ λίγα λόγια στά ζητήματα πού συνδέονται μέ τόν 3ο ὄρο.

Ὅπως ἀναφέρεται στό γράμμα πού μοῦ στάλθηκε, σεις βρίσκετε πῶς «τό παλιό ρεῦμα εἶναι γερό» καί πῶς δέν ὑπάρχει καί

τόση ανάγκη πολεμικής ἐναντία στή μερνσταϊνιάδα καί στίς ρωσικές ἀντανακλάσεις της. Ἐγώ θεωρῶ αὐτή τήν ἄποψη πάρα πολύ αἰσιόδοξη. Ἡ δημόσια δήλωση τοῦ Μέρνσταϊν ὅτι μαζί του εἶναι σύμφωνη ἡ πλειοψηφία τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν⁷² ἡ διάσπαση ἀνάμεσα στοὺς «νεαροὺς» ρώσους σοσιαλδημοκράτες τοῦ ἐξωτερικοῦ καί στήν ομάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς»⁷³, πού εἶναι καί ὁ ἰδρυτής καί ὁ ἐκπρόσωπος καί ὁ πιστότερος θεματοφύλακας τοῦ «παλιοῦ ρεύματος»: οἱ ἀπεγνωσμένες προσπάθειες τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ» νά πεῖ κάτι τό καινούργιο, ἡ ἐπίμονη τάση της νά ἐξεγείρεται ἐναντία στά «πλατιά» πολιτικά καθήκοντα, νά ἀποθεῶνει τίς ψιλοδουλειές καί τό χειροτεχνισμό, νά εἰρωνεύεται χυδαῖα τίς «ἐπαναστατικές θεωρίες» (ἄρ. φύλλου 7 «Παρεμπιπτόντως»): τέλος, ἡ πλέρια σύγχυση πού ἐπικρατεῖ στή νόμιμη μαρξιστική φιλολογία καί ἡ ἀχαλίνωτη τάση τῆς μάζας τῶν ἐκπροσώπων της νά γαντζωθοῦν ἀπό τήν μερνσταϊνική «κριτική», πού ἔγινε τῆς μόδας — ὅλα αὐτά, κατά τή γνώμη μου, δείχνουν ξεκάθαρα πῶς ἡ ἀποκατάσταση τοῦ «παλιοῦ ρεύματος» καί ἡ δραστήρια ὑπεράσπισή του ἀποτελοῦν ἀληθινά τό φλέγον ζήτημα τῆς ἡμέρας.

Στά ἄρθρα μου θά δεῖτε ποιά εἶναι ἡ γνώμη μου γιά τήν ἀποστολή τῆς ἐφημερίδας καί τό πρόγραμμα δράσης της, καί πολύ θάθελα νά ξέρω κατά πόσο συμφωνοῦμε σ' αὐτό τό ζήτημα (τά ἄρθρα γράφτηκαν, δυστυχῶς, κάπως βιαστικά: γενικά, γιά μένα, θά εἶχε μεγάλη σημασία νά ξέρω τήν τελευταία προθεσμία παράδοσης τῶν ἄρθρων).

Νομίζω πῶς ἐναντία στή «Ραμπότσαγια Μίσλ» εἶναι ἀπαραίτητο νά ἀρχίσουμε ἄμεσα πολεμική, ὅμως γι' αὐτό θά παρακαλοῦσα νά μοῦ στείλετε τά φύλλα 1-2, 6 καί τή σειρᾶ τους μετά τό 7ο, καθὼς καί τήν «Προλετάρσκαγια μπορμπά»⁷⁴. Ἡ τελευταία προσοῦρα μοῦ χρειάζεται καί γιά νά γράψω μιᾶ βιβλιοκρισία γι' αὐτήν στήν ἐφημερίδα.

Ὅσον ἀφορᾶ τίς διαστάσεις τοῦ κάθε κομματιοῦ, μοῦ γράφετε νά μή στενοχωριέμαι. Σκέφτομαι, ὅσο ὑπάρχει ἡ ἐφημερίδα, νά προτιμῶ τά ἄρθρα ἐφημερίδας καί νά ἐξετάζω σ' αὐτά ἀκόμα καί θέματα γιά προσοῦρες, μέ τήν προοπτική νά ἐπεξεργαστῶ ἀργότερα αὐτά τά ἄρθρα σέ μικρές προσοῦρες. Τά θέματα μέ τά ὁποῖα σκοπεύω ν' ἀσχοληθῶ στό ἄμεσο μέλλον εἶναι τά παρακάτω: 1) σχέδιο προγράμματος — θά τό στείλω σύντομα⁷⁵. 2) ζητήματα ταχτικῆς καί ὀργάνωσης πού πρόκειται νά συζητηθοῦν στό μελλοντικό συνέδριο τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας⁷⁶. 3) προσοῦρα γιά τοὺς κανό-

νες συμπεριφορᾶς τῶν ἐργατῶν καί τῶν σοσιαλιστῶν ὅταν εἶναι ἐλεύθεροι κι ὅταν βρίσκονται στή φυλακή καί στήν ἐξορία. Κατά τό πρότυπο τῆς πολωνικῆς μπροσοῦρας («κανόνες συμπεριφορᾶς» — θά παρακαλοῦσα, ἂν εἶναι δυνατό, νά μοῦ τή στείλετε)· 4) γιά τίς ἀπεργίες (I — ἡ σημασία τους, II — οἱ νόμοι γιά τίς ἀπεργίες· III — ἐπισκόπηση μερικῶν ἀπεργιῶν τῶν τελευταίων χρόνων)· 5) μιᾶ μπροσοῦρα «Ἡ γυναίκα καί ἡ ἐργατική ὑπόθεση» κ. ἄ.

Θά ἐπιθυμοῦσα νά ξέρω περίπου τί ὑλικό διαθέτει ἡ σύνταξη γιά ν' ἀποφύγω τίς ἐπαναλήψεις καί νά μή καταπιαστώ μέ ζητήματα πού ἔχουν ἤδη «ἐξαντληθεῖ».

Θά περιμένω ἀπάντηση τῆς σύνταξης μέσω τοῦ ἴδιου κρῖκου διαβίβασης⁷⁷. (*Ἐκτός ἀπό τό δρόμο αὐτό δέν εἶχα καί δέν ἔχω ἄλλο δρόμο πρὸς τήν ομάδα σας*).

Φ. Π.

ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΑΣ

Ἡ διεθνὴς σοσιαλδημοκρατία περνάει σήμερα περίοδο ἰδεολογικῶν ταλαντεύσεων. Ὡς τώρα οἱ διδασκαλίες τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Ἐνγκελς θεωροῦνταν στέρεο βάθρο τῆς ἐπαναστατικῆς θεωρίας, — τώρα ἀκούονται ἀπὸ παντοῦ φωνές πὼς οἱ διδασκαλίες αὐτές εἶναι ἀνεπαρκεῖς κι ἔχουν παλιώσει. Ὅποιος διακηρύχνει ὅτι εἶναι σοσιαλδημοκράτης κι ἔχει σκοπὸ νά ἐκδόσει σοσιαλδημοκρατικὸ ὄργανο, πρέπει νά καθορίσει μὲ ἀκρίβεια τὴ στάση του ἀπέναντι στοῦ ζήτημα αὐτό, πού συγκινεῖ, ἀσφαλῶς, ὄχι μονάχα τοὺς γερμανοὺς σοσιαλδημοκράτες.

Ἐμεῖς στεκόμαστε ὀλοκληρωτικὰ στοῦ ἔδαφος τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ: ἡ θεωρία αὐτὴ μετάντρεψε γιὰ πρώτη φορά τὸ σοσιαλισμὸ ἀπὸ οὐτοπία σὲ ἐπιστήμη, ἔβαλε τὰ στέρεα βάθρα τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς καὶ χάραξε τὸ δρόμο πού πρέπει ν' ἀκολουθοῦμε, ἀναπτύσσοντας παραπέρα καὶ ἐπεξεργαζόμενοι τὴν ἐπιστήμη αὐτὴ σ' ὅλες τῆς τὶς λεπτομέρειες. Αὐτὴ ἀποκάλυψε τὴν οὐσία τῆς σύγχρονης κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας, ἐξηγώντας, μὲ ποιὸ τρόπο ἡ μίσθωση τοῦ ἐργάτη, ἡ ἀγορὰ τῆς ἐργατικῆς δύναμης, συγκαλύπτει τὴν ὑποδούλωση τῶν ἑκατομμυρίων τοῦ φτωχοῦ λαοῦ σὲ μιά χούφτα κεφαλαιοκράτες, πού ἔχουν στήν ἰδιοκτησία τους τὴ γῆ, τὰ ἐργοστάσια, τὰ ὄρυχεῖα κτλ. Ἡ θεωρία αὐτὴ ἔδειξε πὼς ὅλη ἡ ἐξέλιξη τοῦ σύγχρονου καπιταλισμοῦ τείνει στήν ἐκτόπιση τῆς μικρῆς παραγωγῆς ἀπὸ τὴ μεγάλη, δημιουργεῖ τὶς προϋποθέσεις πού κάνουν δυνατὴ καὶ ἀπαραίτητη τὴ σοσιαλιστικὴ ὀργάνωση τῆς κοινωνίας. Αὐτὴ μᾶς δίδαξε ὅτι πίσω ἀπὸ τὸν πέπλο τῶν ριζωμένων συνηθειῶν, τῶν πολιτικῶν μηχανοραφιῶν, τῶν στρυφνῶν νόμων, τῶν ἐπιτηδευμένα κατασκευασμένων διδασκαλιῶν, πρέπει νά βλέπουμε τὴν ταξικὴ πάλη, τὴν πάλη ἀνάμεσα στὶς κάθε λογῆς εὐπορες τάξεις καὶ στὴ μάζα τῶν φτωχῶν, στοῦ προλεταριάτο, πού στέκει ἐπι-

κεφαλῆς ὄλων τῶν φτωχῶν. Αὐτὴ ξεκαθάρισε τὸ πραγματικὸ καθῆκον τοῦ ἐπαναστατικοῦ σοσιαλιστικοῦ κόμματος: ὄχι σκάρωμα σχεδίων ἀναδιοργάνωσης τῆς κοινωνίας, ὄχι κήρυγμα στους κεφαλαιοκράτες καὶ στά τσιράκια τους γιὰ καλύτερεψη τῆς κατάστασης τῶν ἐργατῶν, ὄχι ὀργάνωση συνωμοσιῶν ἀλλὰ ὀργάνωση τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου καὶ καθοδήγηση αὐτῆς τῆς πάλης, πού τελικός σκοπός της εἶναι ἡ κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸ προλεταριάτο καὶ ἡ ὀργάνωση τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας.

Καί τώρα ρωτᾶμε: τί τὸ καινούργιο ἔφεραν σ' αὐτὴ τῆ θεωρία οἱ φωνακλάδες «ἀνανεωτές» της, πού ξεσήκωσαν τόσο θόρυβο σήμερα, συσπειρωνόμενοι γύρω ἀπὸ τὸν γερμανὸ σοσιαλιστὴ Μπέρνσταϊν; Ἀπολύτως τίποτα: δέν προώθησαν οὔτε κατὰ ἓνα βῆμα τὴν ἐπιστήμη, πού ὁ Μάρξ καὶ ὁ Ἐνγκελς μᾶς ἄφησαν ὑποθήκη νά τὴν ἀναπτύσσουμε· δέ δίδαξαν στό προλεταριάτο καμιά καινούργια μέθοδο πάλης· ἀπλῶς ἔκαναν πίσω, υἱοθετώντας θέσεις ἀπαρχαιωμένων θεωριῶν καὶ κηρύχνοντας στό προλεταριάτο ὄχι τὴ θεωρία τῆς πάλης, ἀλλὰ τὴ θεωρία τῆς ὑποχωρητικότητος — τῆς ὑποχωρητικότητος ἀπέναντι στους πιὸ ἄσπονδους ἐχθρούς τοῦ προλεταριάτου, ἀπέναντι στίς κυβερνήσεις καὶ στά ἀστικά κόμματα, πού δέν παύουν ποτέ ν' ἀναζητοῦν καινούργιους τρόπους δίωξης τῶν σοσιαλιστῶν. Ἕνας ἀπὸ τοὺς ἰδρυτές καὶ ἡγέτες τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας, ὁ Πλεχάνοφ, εἶχε ἀπόλυτα δίκιο ὅταν ὑπόβαλε σέ ἀνελέητη κριτικὴ τὴν τελευταία «κριτικὴ» τοῦ Μπέρνσταϊν⁷⁸, πού τίς ἀπόψεις του τίς ἀποκήρυξαν τώρα καὶ οἱ ἐκπρόσωποι τῶν γερμανῶν ἐργατῶν (στό συνέδριο τοῦ Ἄννοβέρου)⁷⁹.

Ξέρουμε πῶς γιὰ τὰ λόγια αὐτά θά πέσει πάνω μας βροχὴ ἀπὸ κατηγορίες: θ' ἀρχίσουν νά φωνάζουν ὅτι θέλουμε νά μετατρέψουμε τὸ σοσιαλιστικὸ κόμμα σέ τάγμα «ὀρθοδόξων», πού διώκουν τοὺς «αἰρετικούς» γιὰ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸ «δόγμα», γιὰ κάθε ἀνεξάρτητη γνώμη κτλ. Τίς ξέρουμε ὄλες αὐτές τίς τσουχτερές φράσεις τῆς μόδας. Μόνο πού δέν ἔχουν μέσα τους οὔτε στάλα ἀλήθεια κι οὔτε στάλα νόημα. Δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει γερό σοσιαλιστικὸ κόμμα, ὅταν δέν ὑπάρχει ἐπαναστατικὴ θεωρία πού νά ἐνώνει ὄλους τοὺς σοσιαλιστές, πού ἀπ' αὐτὴν οἱ σοσιαλιστές ν' ἀντλοῦν ὄλες τίς πεποιθήσεις τους καὶ νά τὴν ἐφαρμόζουν στόν καθορισμὸ τῶν μεθόδων τῆς πάλης τους καὶ τῶν τρόπων τῆς δράσης τους· τὸ νά ὑπερασπίζεις μιὰ θεωρία, — πού ἔχεις τὴν ἀπόλυτη πεποίθηση ὅτι εἶναι σωστή, — ἀπὸ τίς ἀβάσιμες ἐπιθέσεις ἐναντίον της καὶ τίς ἀπόπειρες διαστρέβλωσῆς

της, αυτό δέ σημαίνει καθόλου ότι είσαι και έχθρός κάθε κριτικής. Ἐμείς δέ βλέπουμε καθόλου τή θεωρία τοῦ Μάρξ σάν κάτι τό τελειωμένο και μιά γιά πάντα δοσμένο· ἀπεναντίας ἔχουμε τήν πεποίθηση πώς ἡ θεωρία αὐτή ἔβαλε μόνο τούς ἀκρογωνιαίους λίθους τῆς ἐπιστήμης ἐκείνης, πού οἱ σοσιαλιστές ἔχουν χρέος νά τήν προωθοῦν παραπέρα πρός ὄλες τίς κατευθύνσεις, ἂν δέ θέλουν νά μείνουν πίσω ἀπό τή ζωή. Νομίζουμε πώς γιά τούς ρώσους σοσιαλιστές εἶναι ἰδιαίτερα ἀπαραίτητη μιά αὐτοτελῆς ἐπεξεργασία τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ, ἐπειδή ἡ θεωρία αὐτή δίνει μόνο γενικές καθοδηγητικές θέσεις πού εἰδικά στήν Ἑγγλία ἐφαρμόζονται διαφορετικά ἀπ' ὅ,τι στή Γαλλία, στή Γαλλία διαφορετικά ἀπ' ὅ,τι στή Γερμανία, στή Γερμανία διαφορετικά ἀπ' ὅ,τι στή Ρωσία. Γι' αὐτό θά διαθέτουμε πρόθυμα χῶρο στήν ἐφημερίδα μας γιά ἄρθρα πάνω σέ θεωρητικά ζητήματα και καλοῦμε ὄλους τούς συντρόφους σέ ἀνοιχτή συζήτηση πάνω στά ἐπίμαχα σημεῖα.

Ποιά εἶναι, λοιπόν, τά κύρια ζητήματα πού προκύπτουν κατά τήν ἐφαρμογή στή Ρωσία ἐνός προγράμματος κοινού γιά ὄλους τούς σοσιαλδημοκράτες; Ἐχουμε κιόλας πεί ὅτι ἡ οὐσία αὐτοῦ τοῦ προγράμματος συνίσταται στήν ὀργάνωση τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου και στήν καθοδήγηση τῆς πάλης αὐτῆς, πού τελικός σκοπός της εἶναι ἡ κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό τό προλεταριάτο και ἡ ὀργάνωση τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας. Ἡ ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου χωρίζεται σέ οἰκονομική πάλη (πάλη ἐνάντια σέ χωριστούς κεφαλαιοκράτες ἢ ἐνάντια σέ χωριστές ὀμάδες κεφαλαιοκρατῶν γιά τήν καλύτερευση τῆς κατάστασης τῶν ἐργατῶν) και σέ πολιτική πάλη (πάλη ἐνάντια στήν κυβέρνηση γιά τή διεύρυνση τῶν δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ, δηλ. γιά τή δημοκρατία και γιά τή διεύρυνση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας τοῦ προλεταριάτου). Μερικοί ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες (σ' αὐτούς ἀνήκουν, ὅπως φαίνεται, κι αὐτοί πού διευθύνουν τήν ἐφημερίδα «Ραμπότσαγια Μίσλ») θεωροῦν ἀσύγκριτα πιό σπουδαία τήν οἰκονομική πάλη, ἐνῶ τήν πολιτική πάλη, ὅπως φαίνεται, τήν ἀναβάλλουν γιά ἕνα λίγο-πολύ ἄπώτερο μέλλον. Ἡ γνώμη αὐτή εἶναι ὀλότελα λαθεμένη. Ὅλοι οἱ σοσιαλδημοκράτες συμφωνοῦν πώς εἶναι ἀπαραίτητο νά ὀργανώσουμε τήν οἰκονομική πάλη τῆς ἐργατικῆς τάξης, πώς εἶναι ἀπαραίτητο νά κάνουμε ζύμωση πάνω σ' αὐτή τή βάση ἀνάμεσα στους ἐργάτες, δηλαδή νά βοηθᾶμε τούς ἐργάτες στήν καθημερινή τους πάλη ἐνάντια στ' ἀφεντικά, νά στρέφουμε τήν προσοχή τους σ' ὄλες τίς μορφές και σ' ὄλες τίς περιπτώσεις

καταπίεσης και να τους εξηγοῦμε ἔτσι τὴν ἀνάγκη τῆς συνένωσης. Τὸ νὰ ξεχνᾶμε ὅμως τὴν πολιτικὴ πάλη ἐξαιτίας τῆς οἰκονομικῆς — θὰ σήμαινε ὅτι ὑποχωροῦμε ἀπὸ τὴ βασικὴ θέση τῆς παγκόσμιας σοσιαλδημοκρατίας, θὰ σήμαινε ὅτι ξεχνᾶμε αὐτὸ πού διδάσκει ὀλόκληρη ἡ ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Οἱ φανατικοὶ ὁπαδοὶ τῆς ἀστικῆς τάξης καὶ τῆς κυβέρνησης πού τὴν ὑπηρετεῖ δοκίμασαν ἐπανειλημμένα ἀκόμα καὶ νὰ ὀργανώσουν καθαρὰ οἰκονομικὲς ἐνώσεις τῶν ἐργατῶν γιὰ νὰ τοὺς ἀποσπάσουν ἔτσι ἀπὸ τὴν «πολιτικὴ», ἀπὸ τὸ σοσιαλισμό. Εἶναι πολὺ πιθανὸ καὶ ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις νὰ ἐπιχειρήσῃ κάτι τέτοιο, γιὰτὶ πάντα κοίταζε νὰ πετάει στὸ λαὸ ἐλεημοσύνες τῆς δεκάρας ἢ, ἀκριβέστερα, ψευτοελεημοσύνες, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ τὸν ἀποσπάσει ἀπὸ τὴ σκέψη ὅτι δὲν ἔχει δικαιώματα καὶ ὅτι καταπιέζεται. Καμιὰ οἰκονομικὴ πάλη δὲν μπορεῖ νὰ φέρει στοὺς ἐργάτες σταθερὴ καλυτέρευση, οὔτε καὶ μπορεῖ νὰ διεξαχθεῖ σὲ πλατιά κλίμακα, ὅταν οἱ ἐργάτες δὲν ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ὀργανώνουν ἐλεύθερα συνελεύσεις, ἐνώσεις, νὰ ἐκδίδουν δικές τους ἐφημερίδες, νὰ στέλνουν τοὺς ἀντιπροσώπους τους στὶς ἐθνοσυνελεύσεις, ὅπως κάνουν οἱ ἐργάτες τῆς Γερμανίας καὶ ὄλων τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν (ἐκτός ἀπὸ τὴν Τουρκία καὶ τὴ Ρωσία). Καὶ γιὰ νὰ πετύχουν αὐτὰ τὰ δικαιώματα, πρέπει νὰ διεξάγουν *πολιτικὴ πάλη*. Στὴ Ρωσία ὄχι μόνο οἱ ἐργάτες, μὰ καὶ ὅλοι οἱ πολῖτες στεροῦνται πολιτικῶν δικαιωμάτων. Ἡ Ρωσία εἶναι μοναρχία ἀπολυταρχικὴ, ἀπεριόριστη. Ὁ τσάρος μόνος τοῦ βγάζει τοὺς νόμους, διορίζει τοὺς ὑπαλλήλους καὶ τοὺς ἐπιβλέπει. Γι' αὐτὸ *δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωση* πὼς στὴ Ρωσία ὁ τσάρος καὶ ἡ τσαρικὴ κυβέρνησις δὲν ἐξαρτιοῦνται ἀπὸ καμιὰ τάξη καὶ φροντίζουν ἐξίσου γιὰ ὅλους. *Στὴν πραγματικότητα*, ὅμως, ὅλοι οἱ ὑπάλληλοι πού προσλαμβάνονται προέρχονται μόνο ἀπὸ τὴν τάξη τῶν ἰδιοκτητῶν καὶ ὅλοι τους βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴν ἐπήρεια τῶν μεγάλων κεφαλαιοκρατῶν, πού σέρνουν ἀπὸ τὴ μύτη τοὺς ὑπουργοὺς καὶ πετυχαίνουν ἀπ' αὐτοὺς ὅ,τι θέλουν. Ἡ ρωσικὴ ἐργατικὴ τάξη βρίσκεται κάτω ἀπὸ διπλό ζυγὸ: τὴ γδέρνουν καὶ τὴ ληστεύουν οἱ κεφαλαιοκράτες καὶ οἱ τσιφλικάδες, καὶ γιὰ νὰ μὴ μπορεῖ νὰ παλαίει ἐναντίά τους, τὴ δένει χειροπόδαρα ἢ ἀστυνομία, τῆς βουλώνει τὸ στόμα καὶ ἀντιμετωπίζει μὲ διωγμοὺς κάθε προσπάθεια ὑπεράσπισης τῶν δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ. Κάθε ἀπεργία ἐναντία σὲ κεφαλαιοκράτη τὴν ἀντιμετωπίζουν μὲ ἀποστολὴ στρατοῦ καὶ ἀστυνομίας ἐναντία στοὺς ἐργάτες. Κάθε οἰκονομικὸς ἀγῶνας μετατρέπεται ἀναπόφευχτα σὲ ἀγῶνα πολιτικὸ, καὶ ἡ σοσιαλδημοκρα-

τία πρέπει νά συνδέσει ἀδιάρρηχτα καί τούς δυό σέ μιά ἐνιαία ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου. Ὁ πρῶτος καί κύριος σκοπός αὐτῆς τῆς πάλης πρέπει νά εἶναι ἡ κατάχτηση τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἡ κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Ἐν μονάχοι τοὺς οἱ ἐργάτες τῆς Πετρούπολης, μέ μιά μικρή βοήθεια τῶν σοσιαλιστῶν, κατόρθωσαν γρήγορα νά ἀποσπάσουν ἀπὸ τὴν κυβέρνησι μιά παραχώρησι — τὴν ἔκδοσι τοῦ νόμου γιὰ τὸν περιορισμὸ τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας⁸⁰ — τότε ὅλη μαζί ἡ ρωσικὴ ἐργατικὴ τάξι, κάτω ἀπὸ τὴν καθοδήγησι ἑνὸς «Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας», θά κατορθώσῃ μέ ἐπίμονη πάλη νά πετύχει ἀσύγκριτα πιά σοβαρὰ παραχωρήσεις.

Ἡ ρωσικὴ ἐργατικὴ τάξι θά μπορούσε καί μόνη τῆς νά διεξάγῃ τὴν οἰκονομικὴ καί πολιτικὴ τῆς πάλη, ἀκόμα κι ἂν δὲν εἶχε τὴ βοήθεια καμιάς ἄλλης τάξης. Ὅμως στὴν πολιτικὴ πάλη οἱ ἐργάτες δὲν εἶναι μόνοι τοὺς. Ἡ πλείρια ἔλλειψι δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ καί ἡ ἄγρια αὐθαιρεσία τῶν μπουσιμπουζούκων—κρατικῶν λειτουργῶν ἐξεγείρουν καί ὅλους τοὺς λίγο-πολύ τίμιους καί μορφωμένους ἀνθρώπους, πού δὲν μποροῦν ν' ἀνεχθοῦν τὴ δίωξι κάθε ἐλεύθερου λόγου καί ἐλεύθερης σκέψης, ἐξεγείρουν τοὺς διωκόμενους πολωνοὺς, φιλλανδοὺς, ἑβραίους, ρώσους αἰρετικούς, ἐξεγείρουν τοὺς μικρεμπόρους, τοὺς βιοτέχνες, τοὺς ἀγρότες πού δὲν ἔχουν ἀπὸ ποιόν νά ζητήσουν προστασία ἐναντία στὶς πιέσεις ἀπομέρους τῶν κρατικῶν λειτουργῶν καί τῆς ἀστυνομίας. Ὅλες αὐτὲς οἱ ὁμάδες τοῦ πληθυσμοῦ, παρμένες χωριστά, εἶναι ἀνίκανες γιὰ μιά ἐπίμονη πολιτικὴ πάλη, ὅταν ὅμως ἡ ἐργατικὴ τάξι σηκώσει τὴ σημαία μιᾶς τέτοιας πάλης, τότε ἀπὸ παντοῦ θά τῆς ἀπλώσουν χέρι βοήθειας. Ἡ ρωσικὴ σοσιαλδημοκρατία θά μπεῖ ἐπικεφαλῆς ὅλων ἐκείνων πού ἀγωνίζονται γιὰ τὰ δικαιώματα τοῦ λαοῦ, ὅλων ἐκείνων πού ἀγωνίζονται γιὰ τὴ δημοκρατία, καί τότε θά γίνῃ ἀκατανίκητη!

Αὐτὲς εἶναι οἱ βασικὲς ἀντιλήψεις μας, πού θά τίς ἀναπτύξουμε συστηματικά κι ὀλόπλευρα στὴν ἐφημερίδα μας. Ἐχομε τὴν πεποίθησι πὼς ἔτσι θ' ἀκολουθήσουμε τὸ δρόμο πού χάραξε τὸ «Σοσιαλδημοκρατικὸ Ἐργατικὸ Κόμμα τῆς Ρωσίας» μέ τὴ «Διακήρυξι» τοῦ.

ΤΟ ΑΜΕΣΟ ΚΑΘΗΚΟΝ ΜΑΣ

Τό ρωσικό εργατικό κίνημα βρίσκεται σήμερα σέ μεταβατική περίοδο. Τό λαμπρό ξεκίνημα μέ τό όποιο κάναν τήν εμφάνισή τους οί σοσιαλδημοκρατικές όργανώσεις τών εργατῶν τῆς Δυτικῆς περιοχῆς, τῆς Πετρούπολης, τῆς Μόσχας, τοῦ Κιέβου καί ἄλλων πόλεων, τέλειωσε μέ τό σχηματισμό τοῦ «Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας» (τήν ἀνοιξη τοῦ 1898). Ἐφοῦ ἔκανε αὐτό τό τεράστιο βῆμα πρός τά μπρός, ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία λές κι ἐξάντλησε προσωρινά ὄλες τίς δυνάμεις της καί ξαναγύρισε πίσω, στήν προηγούμενη ἀσυντόνιστη δουλειά τών χωριστῶν τοπικῶν ὀργανώσεων. Τό κόμμα δέν ἔπαψε νά ὑπάρχει, μόνο πού κλείστηκε στόν ἑαυτό του γιά νά συγκεντρώσει δυνάμεις καί νά στηρίξει τό ἔργο τῆς συνένωσης ὄλων τών ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν σέ στέρεη βάση. Ἡ πραγματοποίηση αὐτῆς τῆς συνένωσης, ἡ ἐπεξεργασία τῆς κατάλληλης γι' αὐτήν μορφῆς, ἡ ὀριστική ἀπαλλαγή ἀπό τόν στενό τοπικό καταταμαχισμό — αὐτό εἶναι τό ἄμεσο καί τό πιό ἐπιταχτικό καθήκον τών ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν.

Ἄλλοι μας συμφωνοῦμε πῶς καθήκον μας εἶναι ἡ ὀργάνωση τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου. Ἄλλά τί εἶναι ταξική πάλη; Ὅταν οἱ ἐργάτες ἑνός ὀρισμένου ἐργοστασίου, ἑνός ὀρισμένου ἐπαγγέλματος ἀρχίζουν νά παλαίβουν ἐνάντια στό ἀφεντικό τους ἢ ἐνάντια στά ἀφεντικά τους, εἶναι ἄραγε αὐτό ταξική πάλη; Ὁχι, αὐτό δέν εἶναι παρά ἀδύνατες ἐμβρυακές ἐκδηλώσεις της. Ἡ πάλη τών εργατῶν τότε μόνο γίνεται ταξική πάλη, ὅταν ὄλοι οἱ πρωτοπόροι ἐκπρόσωποι ὀλόκληρης τῆς εργατικῆς τάξης ὄλης τῆς χώρας συναισθανθοῦν ὅτι ἀποτελοῦν μιὰ ἐνιαία εργατική τάξη κι ἀρχίζουν νά παλαίβουν ὄχι ἐνάντια στά χωριστά ἀφεντικά, ἀλλά ἐνάντια σ' ὀλόκληρη τήν τάξη τών κεφαλαιοκρατῶν κι ἐνάντια στήν κυβέρνηση πού ὑποστηρίζει

τήν τάξη αὐτή. Μόνο ὅταν ὁ κάθε ἐργάτης συναισθανθεῖ ὅτι ἀποτελεῖ μέλος ὅλης τῆς ἐργατικῆς τάξης, ὅταν μέσα στοὺς καθημερινούς μικροαγῶνες του ἐνάντια στὰ χωριστὰ ἀφεντικά καὶ στοὺς χωριστοὺς κρατικούς λειτουργοὺς βλέπει τὴν πάλῃ ἐνάντια σ' ὅλη τὴν ἀστική τάξη κι ἐνάντια σ' ὅλη τὴν κυβέρνηση, μόνο τότε ἡ πάλῃ του γίνεται πάλῃ ταξική. «Κάθε ταξική πάλῃ εἶναι πάλῃ πολιτική»⁸¹ — αὐτὰ τὰ περίφημα λόγια τοῦ Μάρξ δὲ θά ἦταν σωστό νά τὰ καταλαβαίνουμε μὲ τὴν ἔννοια ὅτι κάθε πάλῃ τῶν ἐργατῶν ἐνάντια στ' ἀφεντικά τους εἶναι πάντοτε πολιτική πάλῃ. Πρέπει νά τὰ καταλαβαίνουμε μὲ τὴν ἔννοια: ἡ πάλῃ τῶν ἐργατῶν ἐνάντια στοὺς κεφαλαιοκράτες γίνεται κατ' ἀνάγκη πάλῃ πολιτική ἀνάλογα μὲ τὸ βαθμὸ πού ἡ πάλῃ αὐτή γίνεται ταξική πάλῃ. Κι αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ καθῆκον τῆς σοσιαλδημοκρατίας: μὲ τὴν ὀργάνωση τῶν ἐργατῶν, μὲ τὴν προπαγάνδα καὶ τὴ ζύμωση ἀνάμεσά τους, νά μετατρέψει τὴν ἀθόρμητη πάλῃ τους ἐνάντια στοὺς καταπιεστές σὲ πάλῃ ὀλόκληρης τῆς τάξης, σὲ πάλῃ ἑνός καθορισμένου πολιτικοῦ κόμματος γιὰ καθορισμένα πολιτικά καὶ σοσιαλιστικά ἰδανικά. Τὸ καθῆκον αὐτὸ δὲν μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ μόνο μὲ τὴν τοπικὴ δουλειά.

Ἡ τοπικὴ σοσιαλδημοκρατικὴ δουλειά στὴ χώρα μας ἔχει ἤδη φτάσει σὲ ἀρκετὰ ὑψηλὸ ἐπίπεδο ἀνάπτυξης. Ὁ σπόρος τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ἰδεῶν ἔχει πιά ριχτεῖ παντοῦ στὴ Ρωσία: τὰ ἐργατικά φυλλάδια — αὐτὴ ἡ πρώτη μορφή σοσιαλδημοκρατικοῦ τύπου — εἶναι γνωστὰ πιά σ' ὅλους τοὺς ρώσους ἐργάτες, ἀπὸ τὴν Πετρούπολη ὡς τὸ Κρασνογιάρσκ κι ἀπὸ τὸν Καύκασο ὡς τὰ Οὐράλια. Ἐκεῖνο πού μᾶς χρειάζεται σήμερα εἶναι ἀκριβῶς ἡ συνένωση ὅλης αὐτῆς τῆς τοπικῆς δουλειᾶς ἔτσι πού νά ἀποτελεῖ δουλειά ἑνός καὶ τοῦ ἴδιου κόμματος. Ἡ κύρια ἀνεπάρκειά μας, πού στὴν ἐξάλειψή της πρέπει νά κατευθύνουμε ὅλες τίς δυνάμεις μας, εἶναι ὁ στενός, «χειροτεχνικός» χαρακτήρας τῆς τοπικῆς δουλειᾶς. Ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ χειροτεχνισμοῦ ἕνα σωρὸ ἐκδηλώσεις τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στὴ Ρωσία παραμένουν καθαρὰ τοπικά γεγονότα καὶ χάνουν πάρα πολὺ ἀπὸ τὴ σημασία τους, σάν πρότυπα γιὰ ὅλη τὴ ρωσικὴ σοσιαλδημοκρατία, σάν στάδια ὄλου τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ χειροτεχνισμοῦ οἱ ἐργάτες δὲ διαποτίζονται ἀρκετὰ ἀπὸ τὴ συναίσθηση τῆς κοινότητος τῶν συμφερόντων τους σ' ὅλη τὴ Ρωσία, δὲ συνδέουν ἀρκετὰ μὲ τὴν πάλῃ τους τὴν ἰδέα τοῦ ρωσικοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ τῆς ρωσικῆς δημοκρατίας. Ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ χειροτεχνισμοῦ οἱ διαφορὲς ἀπό-

ψεις τῶν συντρόφων πάνω στά θεωρητικά καί στά πραχτικά ζητήματα δέ συζητιοῦνται ἀνοιχτά στό κεντρικό ὄργανο, δέ χρησιμεύουν γιά τήν ἐπεξεργασία ἑνός κοινού προγράμματος τοῦ κόμματος καί μιᾶς κοινῆς ταχτικῆς, ἀλλά χάνονται μέσα στά στενά πλαίσια τῶν ὁμίλων ἢ ὁδηγοῦν στήν ὑπέρμετρη ἐξόγκωση διάφορων τοπικῶν καί τυχαίων ιδιομορφιῶν. Φτάνει πιά αὐτός ὁ χειροτεχνισμός! Εἶμαστε πιά ἀρκετά ὄριμοι γιά νά περάσουμε *στήν κοινή δουλειά*, στήν ἐπεξεργασία ἑνός κοινού προγράμματος τοῦ κόμματος, στήν ἀπό κοινού συζήτηση τῶν ζητημάτων τῆς ταχτικῆς καί τῆς ὀργάνωσης τοῦ κόμματος.

Ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία ἔκανε πολλά ὅσον ἀφορᾷ τήν κριτική τῶν παλιῶν ἐπαναστατικῶν καί σοσιαλιστικῶν θεωριῶν· δέν περιορίστηκε μόνο σέ κριτική καί σέ θεωρητικολογία· ἀπόδειξε πῶς τό πρόγραμμά της δέν κρέμεται στόν ἀέρα, ἀλλά ἔρχεται σέ προϋπάντηση ἑνός πλατιοῦ αὐθόρμητου κινήματος μέσα στό λαό, καί συγκεκριμένα μέσα στό ἐργοστασιακό προλεταριάτο· τῆς μένει τώρα νά κάνει τό ἐπόμενο, ἐξαιρετικά δύσκολο, σέ ἀντιστάθμισμα ὅμως κι ἐξαιρετικά σοβαρό βῆμα: νά προετοιμάσει μιᾶ προσαρμοσμένη στίς δικές μας συνθῆκες ὀργάνωση αὐτοῦ τοῦ κινήματος. Ἡ σοσιαλδημοκρατία δέν περιορίζεται σέ μιᾶ ἀπλή ἐξυπηρέτηση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος: ἡ σοσιαλδημοκρατία εἶναι «*ἡ συνένωση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τό ἐργατικό κίνημα*» (γιά νά χρησιμοποιήσουμε τόν ὀρισμό τοῦ Κ. Κάουτσκι, πού ἀποδίδει τίς βασικές ἰδέες τοῦ «Κομμουνιστικοῦ Μανιφέστου»)· καθῆκον της εἶναι νά μπάσει στό αὐθόρμητο ἐργατικό κίνημα συγκεκριμένα σοσιαλιστικά ἰδανικά, νά τό συνδέσει μέ τίς σοσιαλιστικές πεποιθήσεις πού πρέπει νά βρίσκονται στό ἐπίπεδο τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, νά τό συνδέσει μέ τή συστηματική πολιτική πάλη γιά τή δημοκρατία, σάν μέσο πραγματοποίησης τοῦ σοσιαλισμοῦ, μέ δυό λόγια, νά συγχωνέψει σ' ἕνα ἀδιάρηχτο σύνολο αὐτό τό αὐθόρμητο κίνημα καί τή δράση τοῦ ἐπαναστατικοῦ κόμματος. Ἡ ἱστορία τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τῆς δημοκρατίας στή Δυτική Εὐρώπη, ἡ ἱστορία τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος, ἡ πείρα τοῦ δικοῦ μας ἐργατικοῦ κινήματος — νά τό ὑλικό πού πρέπει νά ἀφομοιώσουμε γιά νά ἐπεξεργαστοῦμε μιᾶ κατάλληλη ὀργάνωση καί ταχτική τοῦ κόμματός μας. Ἡ «ἐπεξεργασία» ὅμως αὐτοῦ τοῦ ὑλικοῦ πρέπει νά γίνει ἀπό μᾶς τούς ἴδιους, αὐτοτελῶς, γιατί ἀπό πουθενά δέν ἔχουμε νά ζητήσουμε ἔτοιμα πρότυπα: ἀπό τή μιᾶ μεριά, τό ρωσικό ἐργατικό κίνημα βρίσκεται σέ ὁλότελα διαφορετικές συνθῆκες ἀπ' ὅ,τι τό δυτικοευρωπαϊκό. Θᾶταν πολύ ἐπι-

κίνδυνο νάχουμε όποιεσδήποτε αυταπάτες σχετικά μ' αυτό. Και από τήν άλλη μεριά, ή ρωσική σοσιαλδημοκρατία διαφέρει ούσιαστικότερα από τά προηγούμενα επαναστατικά κόμματα τής Ρωσίας, έτσι πού ή ανάγκη νά διδασκόμαστε από τούς παλιούς ρώσους κορυφαίους τής επαναστατικῆς καί τής συνωμοτικῆς τέχνης (τήν ανάγκη αὐτή τήν αναγνωρίζουμε χωρίς κανένα δισταγμό) δέ μᾶς απαλλάσσει καθόλου από τήν ὑποχρέωση νά κρατᾶμε ἀπέναντί τους κριτική στάση καί νά δημιουργοῦμε ἀνεξάρτητα τή δική μας ὀργάνωση.

Δυό εἶναι τά κύρια προβλήματα πού προβάλλουν μέ ἐξαιρετική δύναμη κατά τήν πραγματοποίηση αὐτοῦ τοῦ καθήκοντος. 1) Πῶς θά συμβιβάσουμε τήν ανάγκη τῆς πλείρας ἐλευθερίας τῆς τοπικῆς σοσιαλδημοκρατικῆς δράσης μέ τήν ανάγκη τῆς δημιουργίας ἐνιαίου — καί συνεπῶς συγκεντρωτικοῦ — κόμματος; Ἡ σοσιαλδημοκρατία ἀντλεῖ ὅλη τή δύναμή της ἀπό τό αὐθόρμητο ἐργατικό κίνημα πού δέν ἐκδηλώνεται ὁμοίομορφα καί ταυτόχρονα στά διάφορα βιομηχανικά κέντρα· ή δράση τῶν τοπικῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὀργανώσεων εἶναι ή βάση ὅλης τῆς δράσης τοῦ κόμματος. Στήν περίπτωση, ὅμως, πού ή δράση αὐτή θά εἶναι δράση ἀπομονωμένων «χειροτεχνῶν», τότε, ἂν θέλουμε νά ἀκριβολογήσουμε, δέν μπορούμε καν νά τήν ὀνομάσουμε σοσιαλδημοκρατική, γιατί δέ θά εἶναι ὀργάνωση καί καθοδήγηση τῆς *ταξικῆς* πάλης τοῦ προλεταριάτου. 2) Πῶς θά συμβιβάσουμε τήν ἐπιδίωξη τῆς σοσιαλδημοκρατίας νά γίνει επαναστατικό κόμμα, πού σάν κύριο σκοπό του βάζει τήν πάλη γιά τήν πολιτική ἐλευθερία, μέ τό γεγονός ὅτι ή σοσιαλδημοκρατία ἀρνιέται κατηγορηματικά νά ὀργανώνει πολιτικές συνωμοσίες, ἀρνιέται κατηγορηματικά «νά καλεῖ τούς ἐργάτες στά ὁδοφράγματα» (σύμφωνα μέ τή σωστή ἔκφραση τοῦ Π. Μπ. Ἀξελρόντ) ή γενικά νά ἐπιβάλλει στους ἐργάτες τό ἕνα ἢ τό ἄλλο «σχέδιο» ἐπίθεσης κατά τῆς κυβέρνησης, σχέδιο πού ἔχει σκαρώσει μιά πარέα επαναστατῶν;

Ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία ἔχει ὅλο τό δικαίωμα νά θεωρεῖ ὅτι ἔδωσε τή *θεωρητική* λύση αὐτῶν τῶν προβλημάτων. Νά σταθοῦμε σ' αὐτό τό ζήτημα θά σήμαινε νά ἐπαναλάβουμε ὅσα εἶπαμε στό ἄρθρο «Τό πρόγραμμά μας». Τώρα πρόκειται γιά τήν *πραχτική* λύση αὐτῶν τῶν ζητημάτων. Τή λύση αὐτή δέν μπορεῖ νά τή δώσει ἕνα χωριστό ἄτομο ἢ μιά χωριστή ομάδα, — μπορεῖ νά τή δώσει μόνο ή ὀργανωμένη δράση ὁλόκληρης τῆς σοσιαλδημοκρατίας. Νομίζουμε πῶς σήμερα τό πῶς ἐπιταχτικό καθήκον εἶναι νά καταπιαστοῦμε μέ τή λύση αὐτῶν τῶν προβλη-

μάτων καί πώς γιά τό σκοπό αὐτό πρέπει νά καθορίσουμε σάν ἄμεσο στόχο μας — τήν *ὀργάνωση ἑνός ὀργάνου τοῦ κόμματος* πού νά βγαίνει ταχτικά καί νά βρίσκεται σέ στενή σύνδεση μέ *ὄλες τίς τοπικές ὁμάδες*. Νομίζουμε πώς στήν ὀργάνωση αὐτῆς τῆς δουλειᾶς πρέπει νά στραφεῖ *ὄλη* ἡ δράση τῶν σοσιαλδημοκρατῶν στή διάρκεια ὅλου τοῦ ἄμεσου μέλλοντος. Δίχως ἓνα τέτοιο ὄργανο ἡ τοπική δουλειά θά παραμείνει στενός «χειροτεχνισμός». Ἡ δημιουργία τοῦ κόμματος — ὅταν δέν εἶναι ὀργανωμένη ἡ σωστή ἐκπροσώπηση τοῦ κόμματος αὐτοῦ ἀπό μιά ὀρισμένη ἐφημερίδα — θά μείνει σέ ἴσημαντικό βαθμό κενή λέξη. Ἡ οἰκονομική πάλη, πού δέ συντονίζεται ἀπό ἓνα κεντρικό ὄργανο, δέν μπορεῖ νά γίνει *ταξική* πάλη ὀλόκληρου τοῦ ρωσικοῦ προλεταριάτου. Ἡ διεξαγωγή πολιτικῆς πάλης δέν εἶναι δυνατή, ἂν ὀλόκληρο τό κόμμα δέ λείει τῆ γνώμη του πάνω σ' ὄλα τά ζητήματα τῆς πολιτικῆς καί δέν κατευθύνει τίς χωριστές ἐκδηλώσεις τοῦ ἀγώνα. Δέν εἶναι δυνατή ἡ ὀργάνωση τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων, ἡ πειθάρχησή τους καί ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐπαναστατικῆς τέχνης χωρίς νά συζητιοῦνται ὄλα αὐτά τά ζητήματα στό κεντρικό ὄργανο, χωρίς νά γίνεται συλλογική ἐπεξεργασία ὀρισμένων *μορφῶν καί κανόνων διεξαγωγῆς τῆς δουλειᾶς*, χωρίς νά καθορίζονται — μέσω τοῦ κεντρικοῦ ὀργάνου — οἱ *εὐθύνες* κάθε μέλους τοῦ κόμματος ἀπέναντι σ' ὀλόκληρο τό κόμμα.

Ὅταν λέμε ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά συγκεντρώσουμε *ὄλες* τίς δυνάμεις τοῦ κόμματος — ὄλες τίς συγγραφικές δυνάμεις, ὄλες τίς ὀργανωτικές ἱκανότητες, ὄλα τά ὑλικά μέσα κτλ. — στήν ἴδρυση καί στή σωστή καθοδήγηση ἑνός ὀργάνου ὅλου τοῦ κόμματος, δέ σκοπεύουμε καθόλου νά βάλουμε σέ δεύτερη μοῖρα τίς ἄλλες μορφές δράσης, λχ. τήν τοπική ζύμωση, τίς διαδηλώσεις, τό μποῦκοτάρισμα, τήν ἀντιμετώπιση τῶν χαφιέδων, τήν καμπάνια ἐνάντια σέ ὀρισμένους ἐκπροσώπους τῆς ἀστικῆς τάξης καί τῆς κυβέρνησης, τίς ἀπεργίες διαμαρτυρίας κτλ. κτλ. Ἀπεναντίας, εἴμαστε βέβαιοι ὅτι ὄλες αὐτές οἱ μορφές δράσης ἀποτελοῦν τή *βάση* τῆς δράσης τοῦ κόμματος, ὅμως *δίχως* τό συντονισμό τους ἀπό ἓνα ὄργανο ὅλου τοῦ κόμματος, ὄλες αὐτές οἱ μορφές ἐπαναστατικῆς πάλης *χάνουν* τά *ἐννιά δέκατα* τῆς *σημασίας* τους, δέν ὀδηγοῦν στή δημιουργία μιᾶς γενικῆς πείρας τοῦ κόμματος, στή δημιουργία κομματικῆς παράδοσης καί συνέχειας. Τό ὄργανο τοῦ κόμματος ὄχι μόνο δέ θά συναγωνίζεται μιά τέτοια δράση, μά ἀπεναντίας θά ἀσκήσει τεράστια ἐπίδραση στή διάδοση, στή σταθεροποίηση καί στή συστηματοποίησή της.

Ἡ ἀνάγκη νά συγκεντρώσουμε ὅλες τίς δυνάμεις στήν ὀργάνω-
ση ἑνός ὀργάνου τοῦ κόμματος, πού νά βγαίνει καί νά κυκλο-
φορεῖ ταχτικά, καθορίζεται ἀπό τήν ἰδιότυπη θέση τῆς ρωσικῆς
σοσιαλδημοκρατίας, πού διαφέρει ἀπό τή θέση τῆς σοσιαλδη-
μοκρατίας τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν καί τῶν παλιῶν ρωσι-
κῶν ἐπαναστατικῶν κομμάτων. Οἱ ἐργάτες τῆς Γερμανίας, τῆς
Γαλλίας κτλ. ἐκτός ἀπό τίς ἐφημερίδες ἔχουν καί ἕνα σωρό
ἄλλους τρόπους γιά νά ἐκδηλώνουν δημόσια τή δράση τους,
ἕνα σωρό ἄλλους τρόπους γιά νά ὀργανώσουν τό κίνημα: καί
τήν κοινοβουλευτική δράση, καί τήν ἐκλογική ζύμωση, καί τίς
λαϊκές συγκεντρώσεις, καί τή συμμετοχή στά τοπικά κοινω-
νικά ὄργανα (τῶν χωριῶν καί τῶν πόλεων), καί τή νόμιμη λει-
τουργία τῶν ἐπαγγελματικῶν (συνδικαλιστικῶν, συντεχνιακῶν)
ἐνώσεων κτλ. κτλ. Στή χώρα μας ὅλα αὐτά, κυριολεκτικά ὅλα
αὐτά, πρέπει νά τά ἀντικαταστήσει — ὥσότου καταχτήσουμε τήν
πολιτική ἐλευθερία — ἡ ἐπαναστατική ἐφημερίδα, πού χωρίς
αὐτή δέν εἶναι δυνατή κανενός εἴδους πλατιά ὀργάνωση ὄλου τοῦ
ἐργατικοῦ κινήματος. Ἐμεῖς δέν πιστεύουμε στίς συνωμοσίες
καί ἀπορίπτουμε τήν ἀνατροπή τῆς κυβέρνησης μέ μεμονωμένα
ἐπαναστατικά ἐγχειρήματα· τό πραχτικό σύνθημα τῆς δουλειᾶς
μας τό ἐκφράζουν τά λόγια τοῦ παλαίμαχου τῆς γερμανικῆς σο-
σιαλδημοκρατίας Λήμπκνεχτ: «Studieren, propagandieren, orga-
nisieren» — νά μαθαίνουμε, νά προπαγανδίζουμε, νά ὀργανώ-
νουμε — καί ὁ κεντρικός κρίκος τῆς δράσης μας αὐτῆς μπορεῖ
καί πρέπει νά εἶναι μόνο τό ὄργανο τοῦ κόμματος.

Εἶναι ὅμως δυνατή καί κάτω ἀπό ποιές συνθήκες εἶναι δυνατή
ἡ σωστή καί κάπως σταθερή ὀργάνωση ἑνός τέτοιου ὀργάνου;
Πάνω σ' αὐτό θά μιλήσουμε τήν ἄλλη φορά.

ΕΠΙΤΑΧΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Είπαμε στο προηγούμενο άρθρο πώς επιταχτικό καθήκον μας είναι ή οργάνωση ενός οργάνου του κόμματος που νά εκδίδεται και νά κυκλοφορεί ταχτικά, και βάλαμε τό ἐρώτημα, αν είναι δυνατό και κάτω από ποιές συνθήκες είναι δυνατό νά πετύχουμε αυτόν τό σκοπό. Ἐξετάσουμε τίς σπουδαιότερες πλευρές αὐτοῦ τοῦ προβλήματος.

Μποροῦν νά μᾶς ἀντιτείνουν, πρὶν ἀπ' ὅλα, πώς γιά νά πετύχουμε αὐτόν τό σκοπό πρέπει *πρῶτα* ν' ἀναπτύξουμε τή δράση τῶν τοπικῶν ομάδων. Ἐμεῖς θεωροῦμε λαθεμένη αὐτή τήν ἀρκετά διαδομένη γνώμη. Μποροῦμε και πρέπει νά καταπιαστοῦμε ἀμέσως μέ τήν ἴδρυση και τή σταθερή οργάνωση ενός οργάνου τοῦ κόμματος — και συνεπῶς, και τοῦ ἴδιου τοῦ κόμματος. Ὑπάρχουν οἱ ἀπαραίτητες γι' αὐτό τό βῆμα προϋποθέσεις: ἡ τοπική δουλειά γίνεται, και είναι-ὀλοφάνερο πώς ἔχει πιά ριζώσει βαθιά, γιατί τά ὀλοένα και συχνότερα χτυπήματα δέν ὀδηγοῦν παρά μόνο σέ μικρές διακοπές· τή θέση αὐτῶν που πέφτουν στόν ἀγῶνα τήν παίρνουν γρήγορα νέες δυνάμεις. Τό κόμμα διαθέτει ἐκδοτικά μέσα και συγγραφικές δυνάμεις ὀχι μόνο στό ἐξωτερικό, μά και στή Ρωσία. Συνεπῶς, τό ζήτημα που μπαίνει είναι αν τή δουλειά που γίνεται *κιόλας* πρέπει νά συνεχίσουμε νά τήν κάνουμε «χειροτεχνικά» ἢ πρέπει νά τήν οργανώσουμε σάν δουλειά ενός κόμματος και μέ τέτοιο τρόπο που ν' ἀντικαθρεφτίζεται ὀλόκληρη σ' ἓνα κοινό ὀργανο.

Ἐδῶ φτάνουμε στό επιταχτικό ζήτημα τοῦ κινήματός μας, στό νευραλγικό σημεῖο του — στήν οργάνωση. Ἡ καλύτερευση τῆς ἐπαναστατικῆς οργάνωσης και πειθαρχίας, ἡ τελειοποίηση τῆς συνωμοτικῆς τέχνης ἀποτελοῦν επιταχτική ἀνάγκη. Πρέπει ν' ἀναγνωρίσουμε ἀνοιχτά πώς ἀπό τήν ἀποψη αὐτή μείναμε πίσω ἀπό τά παλιά ρωσικά ἐπαναστατικά κόμματα και πρέπει νά βάλομε ὀλα τά δυνατά μας γιά νά τά φτάσουμε και νά τά ξε-

περάσουμε. Δίχως τήν καλύτερευση τῆς ὀργάνωσης δέν εἶναι δυνατή καμιά πρόοδος τοῦ ἐργατικοῦ κινήματός μας γενικά, δέν εἶναι δυνατή ἰδιαίτερα ἢ δημιουργία δραστήριου κόμματος μέ ὄργανο πού νά λειτουργεῖ κανονικά. Αὐτό ἀπό τή μιᾶ. Ἐπίσης, ἀπό τήν ἄλλη, τά τωρινά ὄργανα τοῦ κόμματος (ὄργανα καί μέ τήν ἔννοια τῶν ὀργανώσεων καί τῶν ομάδων, καί μέ τήν ἔννοια τῶν ἐφημερίδων) πρέπει νά δόσουν περισσότερη προσοχή στά ζητήματα τῆς ὀργάνωσης καί νά ἐπιδράσουν πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση στίς τοπικές ομάδες.

Ἡ τοπική, χειροτεχνική δουλειά ὀδηγεῖ πάντα σέ ὑπερβολική πληθώρα προσωπικῶν σχέσεων, σέ καθεστῶς ὀμίλων, ἐνῶ ἔμεῖς ἔχουμε ἀναπτυχθεῖ πιά πέρα ἀπό τό καθεστῶς αὐτό, πού γίνεται πολύ στενό γιά τή σημερινή δουλειά μας καί ὀδηγεῖ σέ ὑπερβολική σπατάλη δυνάμεων. Μόνο ἡ συγχώνευση σέ ἓνα κόμμα θά μᾶς δώσει τή δυνατότητα νά ἐφαρμόσουμε συστηματικά τίς ἀρχές τοῦ καταμερισμοῦ τῆς δουλειᾶς καί τῆς οἰκονομίας δυνάμεων — κι αὐτό εἶναι ἀπαραίτητο νά τό πετύχουμε, γιά νά ἐλαττώσουμε τόν ἀριθμό τῶν θυμάτων καί νά δημιουργήσουμε ἓνα λίγο-πολύ στέρεο στήριγμα ἐναντία στό ζυγό τῆς ἀπολυταρχικῆς κυβέρνησης καί στίς λυσσασμένες διώξεις ἀπομέρους της. Ἐναντίά μας, ἐναντία στίς μικρές ομάδες τῶν σοσιαλιστῶν, πού ἔχουν σάν καταφύγιο τήν πλατιά ρωσική «παρανομία», ὀρθώνεται ὁ γιγάντιος μηχανισμός ἑνός πανίσχυρου σύγχρονου κράτους, πού ἐντείνει ὅλες τίς δυνάμεις του γιά νά πνίξει τό σοσιαλισμό καί τή δημοκρατία. Εἴμαστε βέβαιοι πῶς τελικά θά συντρίψουμε αὐτό τό ἀστυνομικό κράτος, γιὰτί ὑπέρ τῆς δημοκρατίας καί τοῦ σοσιαλισμοῦ εἶναι ὅλα τά ὕγιη καί ἀναπτυσσόμενα στρώματα ὀλόκληρου τοῦ λαοῦ, μά γιά νά παλαίψουμε συστηματικά ἐναντία στήν κυβέρνηση πρέπει ν' ἀνεβάσουμε τήν ἐπαναστατική ὀργάνωση, τήν πειθαρχία καί τή συνωμοτική τέχνη στόν ἀνώτατο βαθμό τελειότητας. Ὅρισμένα μέλη τοῦ κόμματος ἢ ὀρισμένες ομάδες κομματικῶν μελῶν εἶναι ἀπαραίτητο νά εἰδικεύονται σέ ὀρισμένους τομεῖς τῆς κομματικῆς δουλειᾶς, δηλ. ἄλλοι σύντροφοι νά εἰδικεύονται στήν ἀνατύπωση τοῦ ἔντυπου ὕλικου, ἄλλοι στή μεταφορά του ἀπό τό ἐξωτερικό, τρίτοι στήν κυκλοφορία του μέσα στή Ρωσία, τέταρτοι στή διανομή του μέσα στίς πόλεις, πέμπτοι στήν ἐξεύρεση παράνομων σπιτιῶν, ἕκτοι στή συγκέντρωση χρημάτων, ἕβδομοι στήν ὀργάνωση τῆς ἀποστολῆς τῶν ἀνταποκρίσεων καί ὄλων τῶν πληροφοριῶν σχετικά μέ τό κίνημα, ὄγδοοι στήν ἐξασφάλιση τῶν συνδέσεων κτλ. κτλ. Ξέρουμε πῶς ἡ εἰδίκευση αὐτή ἀπαιτεῖ

πολύ περισσότερη άντοχή, πολύ μεγαλύτερη ικανότητα νά συγκεντρώνεσαι στην άπλή, άφανή, χαμάλικη δουλειά, πολύ περισσότερο άληθινό ήρωισμό, άπ' ό,τι ή συνηθισμένη δουλειά στους όμίλους.

Όμως οί ρώσοι σοσιαλιστές και ή ρωσική έργατική τάξη έχουν ήδη άποδείξει την ικανότητά τους για ήρωισμούς και γενικά θά ήμασταν άσυγχώρητοι άν παραπονοιόμασταν για έλλειψη άνθρώπων. Μέσα στην έργατική νεολαία βλέπουμε ένθουσιώδικη, άσυγκράτητη τάση πρός τίς ιδέες τής δημοκρατίας και του σοσιαλισμού, κι από τίς γραμμές τής διανόησης έξακολουθούν νά έρχονται πολλοί σέ βοήθεια τών έργατών — κι άς είναι γεμάτες οί φυλακές και οί έξορίες. "Αν ανάμεσα σ' όλους αυτούς τούς νεοσύλλεκτους τής έπαναστατικής ύπόθεσης προπαγανδιστεί πλατιά ή ιδέα τής ανάγκης για μιά πιό αυστηρή όργάνωση, τότε τό σχέδιο τής όργάνωσης μιås έφημερίδας του κόμματος, πού νά βγαίνει και νά κυκλοφορεί ταχτικά, θά πάψει νά είναι όνειρο. "Ας πάρουμε έναν από τούς όρους πού χρειάζονται για την έπιτυχία αυτού του σχεδίου: την έξασφάλιση τής έφημερίδας μέ ανταποκρίσεις και άλλα ύλικά πού νά φτάνουν από παντού ταχτικά. Μήπως ή Ιστορία δέ δείχνει πώς σ' όλες τίς περιόδους άναζωογόνησης του έπαναστατικού κινήματός μας ό σκοπός αυτός ήταν πέρα για πέρα πραγματοποιήσιμος άκόμα και για τά όργανα του έξωτερικού; "Όταν οί σοσιαλδημοκράτες πού δουλεύουν στους διάφορους τόπους θά βλέπουν την έφημερίδα του κόμματος σάν δική τους έφημερίδα και θά θεωρούν σάν κύρια ύποχρέωσή τους νά κρατάνε μαζί της σταθερή σύνδεση, νά συζητούν σ' αυτήν τά ζητήματά τους, νά καθρεφτίζουν σ' αυτήν όλο τό κίνημά τους, τότε ή έξασφάλιση τής έφημερίδας μέ ολοκληρωμένες πληροφορίες για τό κίνημα θά είναι πέρα για πέρα πραγματοποιήσιμη, μέ τόν όρο ότι θά τηρούνται όρισμένες όχι και τόσο πολύπλοκες συνωμοτικές μέθοδοι. "Η άλλη πλευρά του ζητήματος — ή ταχτική μεταφορά τής έφημερίδας σέ όλα τά μέρη τής Ρωσίας — είναι πολύ πιό δύσκολη, πιό δύσκολη άπ' ό,τι ήταν τό ίδιο καθήκον στις προηγούμενες μορφές του έπαναστατικού κινήματος στη Ρωσία, όταν οί έφημερίδες δέν προορίζονταν σέ τέτοιο βαθμό για τίς λαϊκές μάζες. "Ο προορισμός όμως τών σοσιαλδημοκρατικών έφημερίδων διευκολύνει την κυκλοφορία τους. Οί κυριότεροι τόποι, όπου πρέπει νά μεταφέρεται ταχτικά και σέ πολλά άντίτυπα ή έφημερίδα, είναι τά βιομηχανικά κέντρα, οί κωμοπόλεις και οί πόλεις πού έχουν έργοστάσια, οί συνοικίες τών

μεγάλων πόλεων πού έχουν εργοστάσια κτλ. Σ' αυτά τά κέντρα ὅλος σχεδόν ὁ πληθυσμός είναι ἐργάτες· ἐδῶ ὁ ἐργάτης είναι οὐσιαστικά ὁ κύριος τῆς κατάστασης, πού ἔχει χιλιάδες τρώπους γιά νά παραπλανᾷ τήν ἐπαγρύπνηση τῆς ἀστυνομίας· οἱ σχέσεις μέ τά γειτονικά ἐργοστασιακά κέντρα είναι ἐξαιρετικά στενές. Στήν ἐποχή τοῦ ἔκτακτου νόμου ἐνάντια στούς σοσιαλιστές (ἀπό τό 1878 ὡς τό 1890)⁸² ἡ γερμανική πολιτική ἀστυνομία δέ δούλευε χειρότερα, ἴσως μάλιστα νά δούλευε καί καλύτερα ἀπό τή ρωσική, κι ὥστόσο οἱ γερμανοὶ ἐργάτες, χάρη στήν ὀργάνωση καί στήν πειθαρχία τους, κατόρθωσαν νά ἐξασφαλίσουν τίς συνθήκες γιά νά εἰσάγεται ταχτικά ἀπό τό ἐξωτερικό ἡ βδομαδιάτικη παράνομη ἐφημερίδα τους καί νά πηγαίνει στά σπίτια ὄλων τῶν συνδρομητῶν, ἔτσι πού ἀκόμα καί οἱ ὑπουργοὶ δέν μποροῦσαν νά μή θαυμάζουν τό σοσιαλδημοκρατικό ταχυδρομεῖο («τό κόκκινο ταχυδρομεῖο»). Ἐμεῖς, βέβαια, δέν ὄνειρευόμαστε τέτοια ἐπιτυχία, ὅμως τό νά βγαίνει ἡ ἐφημερίδα τοῦ κόμματός μας τουλάχιστο 12 φορές τό χρόνο καί νά φτάνει ταχτικά σ' ὅλα τά κυριότερα κέντρα τοῦ κινήματος, σ' ὅλους τούς κύκλους τῶν ἐργατῶν πού εἶναι προσιτοὶ γιά τό σοσιαλισμό — αὐτό μποροῦμε νά τό πετύχουμε πέρα γιά πέρα, ἂν κατευθύνουμε σ' αὐτό ὅλες τίς προσπάθειές μας.

Ξαναγυρίζοντας στό ζήτημα τῆς εἰδίκευσης, πρέπει νά τονίσουμε ἐπίσης ὅτι ἡ ἀνεπάρκειά της ἐξηγιέται ἐνμέρει ἀπό τό γεγονός ὅτι κυριαρεῖ ἡ «χειροτεχνική» δουλειά, καί ἐνμέρει ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ σοσιαλδημοκρατικές μας ἐφημερίδες ἀφιερῶνουν συνήθως πολύ λίγο χῶρο στά ζητήματα τῆς ὀργάνωσης.

Μόνο ἡ ἴδρυση ἑνός κοινοῦ ὀργάνου τοῦ κόμματος μπορεῖ νά δημιουργήσει σέ κάθε «μερικό στέλεχος» τῆς ἐπαναστατικῆς ὑπόθεσης τή συνείδηση ὅτι βαδίζει «μέσα στή φάλαγγα», ὅτι τό κόμμα ἔχει ἄμεση ἀνάγκη ἀπό τή δουλειά του, ὅτι ἀποτελεῖ ἕναν ἀπό τούς κρίκους τῆς ἀλυσίδας πού θά πνίξει τό χειρότερο ἐχθρό τοῦ ρωσικοῦ προλεταριάτου καί ὄλου τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ, τή ρωσική ἀπολυταρχική κυβέρνηση. Μόνο ἡ αὐστηρή ἐφαρμογή μιᾶς τέτοιας εἰδίκευσης θά δώσει τή δυνατότητα νά οἰκονομήσουμε δυνάμεις: ὄχι μόνο ἡ κάθε χωριστή πλευρά τῆς ἐπαναστατικῆς δουλειᾶς θά γίνεται ἀπό μικρότερο ἀριθμό προσώπων, ἀλλά θά δοθεῖ καί ἡ δυνατότητα σέ πολλές πλευρές τῆς σημερινῆς δράσης νά γίνουν νόμιμες (= πού ἐπιτρέπονται ἀπό τό νόμο) δουλειές. Τό «Vorwärts» («Ἐμπρός»)⁸³, κύριο ὄργανο τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας, ἔχει κιόλας συστήσει πρὶν ἀπό ἄρκετό καιρό στούς ῥώσους σοσιαλιστές μιᾶ τέτοια νομι-

μοποίηση τῆς δράσης τους, μιά τοποθέτησή τῆς σέ νόμιμα πλαίσια. Μιά τέτοια συμβουλή, ἀπό πρώτη ματιά, προκαλεῖ κατά-πληξη, — στήν πραγματικότητα ὅμως εἶναι ἄξια σοβαρῆς προσοχῆς. Σχεδόν ὁ καθένας, ἀπό κείνους πού δούλεψαν σέ τοπικό ὄμιλο μιάς ὁποιασδήποτε πόλης, θά θυμηθεῖ εὐκολα, ὅτι ἀνάμεσα σ' ἓνα σωρό ποικιλόμορφες δουλειές, μέ τίς ὁποῖες ἀσχολοῦνταν, ἦταν μερικές πού αὐτές καθαυτές ἦταν νόμιμες (λχ. ἡ συλλογή στοιχείων γιά τήν κατάσταση τῶν ἐργατῶν, ἡ μελέτη τῆς νόμιμης φιλολογίας γιά πολλά ζητήματα, τό διάβασμα ὀρισμένου εἴδους ξένης φιλολογίας καί οἱ συνοπτικές ἀναλύσεις τοῦ περιεχομένου τῆς, ὀρισμένου εἴδους συνάψεις, ἡ βοήθεια στούς ἐργάτες ν' ἀποχτήσουν γενική μόρφωση, νά μάθουν τήν ἐργατική νομοθεσία καί πολλά ἄλλα). Ἄν ξεχωρίζαμε τίς δουλειές αὐτοῦ τοῦ εἴδους καί τίς μετατρέπαμε σέ εἰδικές λειτουργίες μιάς εἰδικῆς κατηγορίας ἀνθρώπων, θά ἐλαττώναμε τήν ἀριθμητική δύναμη τοῦ ἐν ἐνεργείᾳ ἐπαναστατικοῦ στρατοῦ πού βρίσκεται «κάτω ἀπό τά πυρά» (χωρίς νά μειωθεῖ καθόλου ἡ «μαχητική ἱκανότητά» του) καί θά μεγαλώναμε τήν ἀριθμητική δύναμη τῆς ἐφεδρείας πού ἀναπληρώνει τά κενά πού μένουν μέ τίς ἀπώλειες σέ «νεκρούς καί τραυματίες». Αὐτό εἶναι δυνατό νά γίνει μόνο τότε, ὅταν καί τά ἐν ἐνεργείᾳ μέλη καί ἡ ἐφεδρεία βλέπουν ν' ἀντικαθρεφτίζεται ἡ δράση τους στό κοινό ὄργανο τοῦ κόμματος κι αἰσθάνονται τή σύνδεσή τους μέ τό κόμμα. Φυσικά, οἱ τοπικές συνελεύσεις τῶν ἐργατῶν καί τῶν τοπικῶν ὁμάδων θά εἶναι πάντα ἀπαραίτητες, ὅσοδήποτε κι ἂν προχωρούσαμε στήν πραγματοποίηση τῆς εἰδίκευσης, ὅμως, ἀπό τή μιά μεριά, θά ἐλαττωθεῖ σημαντικά ὁ ἀριθμός τῶν ἐπαναστατικῶν συνελεύσεων μέ τή συμμετοχή πολλῶν προσώπων (πού παρουσιάζουν ιδιαίτερους κινδύνους χτυπημάτων ἀπομέρους τῆς ἀστυνομίας καί πού συχνά ἡ ἀπόδοσή τους δέν ἀντισταθμίζει καθόλου τούς κινδύνους πού παρουσιάζουν) καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τό ξεχώρισμα διάφορων πλευρῶν τῆς ἐπαναστατικῆς δουλειᾶς καί ἡ μετατροπή τους σέ εἰδικές λειτουργίες θά μᾶς δώσει περισσότερες δυνατότητες νά καλύπτουμε τίς συνελεύσεις αὐτές μέ νόμιμες μορφές συγκεντρώσεων: ψυχαγωγικές συγκεντρώσεις, συνελεύσεις συλλόγων πού ἐπιτρέπονται ἀπό τό νόμο κτλ. Μήπως δέν κατάφεραν οἱ γάλλοι ἐργάτες τόν καιρό τοῦ Ναπολέοντα Γ' καί οἱ γερμανοί ἐργάτες τόν καιρό τοῦ ἔκτακτου νόμου ἐνάντια στούς σοσιαλιστές νά ἐφευρίσκουν κάθε λογῆς τρόπους κάλυψης γιά τίς πολιτικές καί σοσιαλιστικές συνελεύσεις τους; Θά τό καταφέρουν αὐτό καί οἱ ῥῶσοι ἐργάτες.

Ἐπειτα, μόνο ἡ καλύτερευση τῆς ὀργάνωσης καί ἡ ἴδρυση ἑνός κοινοῦ ὀργάνου τοῦ κόμματος θά μᾶς δώσει τή δυνατότητα νά πλατύνουμε καί νά βαθύνουμε τό ἴδιο τό περιεχόμενο τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς προπαγάνδας καί ζύμωσης. Κι ἀπ' αὐτό ἔχουμε μεγάλη ἀνάγκη. Ἡ τοπική δουλειά ὀδηγεῖ σχεδόν ἀναπόφευχτα στήν ἐξόγκωση τῶν τοπικῶν ἰδιομορφιῶν, στήν *... αὐτό εἶναι ἀδύνατο δίχως ἓνα κεντρικό ὄργανο, πού ταυτόχρονα θά εἶναι καί πρωτοπόρο δημοκρατικό ὄργανο. Μόνο τότε θά γίνει *πραγματικότητα ἡ ἐπιδιώξή* μας νά μετατρέψουμε τή σοσιαλδημοκρατία σέ πρωτοπόρο ἀγωνιστή τῆς δημοκρατίας. Μόνο τότε θά μπορέσουμε νά ἐπεξεργαστοῦμε καί μιᾶ συγκεκριμένη πολιτική ταχτική. Ἡ σοσιαλδημοκρατία ἀπέριψε τή λαθεμένη θεωρία περί «συμπαγοῦς ἀντιδραστικῆς μάζας». Ἡ σοσιαλδημοκρατία θεωρεῖ ὅτι ἓνα ἀπό τά σοβαρότερα καθήκοντα τῆς πολιτικῆς εἶναι ἡ ἐξασφάλιση τῆς σύμπραξης τῶν προοδευτικῶν τάξεων ἐνάντια στίς ἀντιδραστικές. Ὄταν οἱ ὀργανώσεις καί τά ὄργανα ἔχουν τοπικό χαρακτήρα, τό καθῆκον αὐτό σχεδόν δέν ἐκπληρώνεται: ἡ ὑπόθεση δέν προχωρεῖ πιο πέρα ἀπό τίς ἐπαφές μέ ὀρισμένους «φιλελεύθερους» καί τήν ἀπόσπαση ἀπ' αὐτούς διάφορων «ἐκδουλεύσεων». Μόνο ἓνα κοινό ὄργανο τοῦ κόμματος, πού θά ἐφαρμόζει μέ συνέπεια τίς ἀρχές τῆς πολιτικῆς πάλης καί θά κρατάει ψηλά τή σημαία τοῦ δημοκρατισμοῦ, θά εἶναι σέ θέση νά τραβήξει μέ τό μέρος του ὅλα τά μαχητικά δημοκρατικά στοιχεῖα καί νά ἀξιοποιήσῃ ὅλες τίς προοδευτικές δυνάμεις τῆς Ρωσίας στήν πάλη γιά τήν πολιτική ἐλευθερία. Μόνο τότε θά μπορέσουμε τό ὑποσυνειδητο μίσος τῶν ἐργατῶν ἐνάντια στήν ἀστυνομία καί στίς ἀρχές νά τό μετατρέψουμε σέ συνειδητό μίσος ἐνάντια στήν ἀπολυταρχική κυβέρνηση καί σέ ἀπόφασή τους ν' ἀγωνιστοῦν, ἀψηφώντας τοὺς κινδύνους, γιά τά δικαιώματα τῆς ἐργατικῆς τάξης καί ὅλου τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ! Καί τό ἐπαναστατικό κόμμα, πού θά οἰκοδομηθεῖ πάνω σέ μιᾶ τέτοια βάση καί θά εἶναι ἀστηρά ὀργανωμένο. θ' ἀποτελέσει στή σύγχρονη Ρωσία τή μεγαλύτερη πολιτική δύναμη!

Στά ἐπόμενα φύλλα θά δημοσιεύσουμε ἓνα σχέδιο προγράμματος τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας καί θ' ἀρχίσουμε μιᾶ πιο λεπτομερειακή συζήτηση ὀρισμένων προβλημάτων ὀργάνωσης.

* Τό μέρος αὐτό τοῦ χειρογράφου δέν διασώθηκε. Ἡ Σύντ.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

*Karl Kautsky. Bernstein und das sozialdemokratische Programm.
Eine Antikritik **

.. Στήν εισαγωγή ὁ Κάουτσκι διατυπώνει μερικές ἐξαιρετικά πολύτιμες καί εὐστοχες σκέψεις σχετικά μέ τούς ὅρους πού πρέπει νά ἐκπληρώνει μιᾶ σοβαρή καί εὐσυνείδητη κριτική, ἄν αὐτοί πού τήν ἐπιχειροῦν δέ θέλουν νά κλειστοῦν στά στενά πλαίσια τοῦ ἀποστεωμένου σχολαστικισμοῦ καί σοφολογιωτατισμοῦ, ἄν δέ θέλουν νά χάσουν ἀπό τό ὀπτικό τους πεδίο τή στενή καί ἀδιάρηκτη σύνδεση τοῦ «θεωρητικοῦ λογισμοῦ» μέ τόν «πραχτικό λογισμό» καί μάλιστα μέ τόν πραχτικό λογισμό ὄχι μεμονωμένων προσώπων, ἀλλά τῶν μαζῶν τοῦ πληθυσμοῦ πού βρίσκονται σέ εἰδικές συνθήκες. Φυσικά, ἡ ἀλήθεια εἶναι πάνω ἀπ' ὅλα — λέει ὁ Κάουτσκι, κι ἄν ὁ Μπέρνσταϊν κατέληξε στήν εἰλικρινῆ πεποίθηση ὅτι οἱ προηγούμενες ἀντιλήψεις του ἦταν λαθεμένες, τότε ἔχει ἄμεση ὑποχρέωση νά διατυπώσει μέ ἀπόλυτη ἀκρίβεια τήν πεποίθησή του. Μά ἐδῶ ἀκριβῶς βρίσκεται τό κακό, ὅτι τοῦ Μπέρνσταϊν τοῦ λείπει ἴσα-ἴσα ἡ εὐθύτητα καί ἡ ἀκρίβεια: ἡ προσοῦρα του εἶναι καταπληχτικά «ἐγκυκλοπαιδική» (ὅπως ἔχει ἤδη σημειώσει ὁ Ἄντονιο Λαμπριόλα σέ δημοσίευσμά του σ' ἓνα γαλλικό περιοδικό), θίγει πλῆθος προβλήματα, ἄπειρα ζητήματα, ὅμως σέ κανένα ἀπ' αὐτά τά ζητήματα δέ δίνει μιᾶ ὀλοκληρωμένη καί ξεκάθαρη διατύπωση τῶν νέων ἀντιλήψεων τοῦ κριτικοῦ. Ὁ κριτικός διατυπώνει ἀπλῶς τίς ἀμφιβολίες του, ἀφήνοντας τά δύσκολα καί πολύπλοκα ζητήματα, πού μόλις καί μετά βίας θίγει, χωρίς καμιά αὐτοτελεῖ ἐπεξεργασία ἀπομέρους του. Ἄκριβῶς γι' αὐτό

* *Κάρλ Κάουτσκι. Ὁ Μπέρνσταϊν καί τό σοσιαλδημοκρατικό πρόγραμμα. Ἀντικριτική. Ἡ Σίντ.*

τό λόγο — παρατηρεῖ μέ σαρκασμό ὁ Κάουτσκι — παρουσιάζεται τό παράξενο φαινόμενο, ὅτι οἱ ὁπαδοί τοῦ Μπέρνσταϊν καταλαβαίνουν τό βιβλίον του μέ τούς πῖό διαφορτικούς τρόπους, ἐνῶ οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Μπέρνσταϊν τό καταλαβαίνουν ὅλοι μέ τόν ἴδιον τρόπο. Καί ἡ κυριότερη ἀντίρρηση πού προβάλλει στούς ἀντιπάλους του ὁ Μπέρνσταϊν εἶναι ὅτι δέν τόν καταλαβαίνουν, ὅτι δέ θέλουν νά τόν καταλάβουν. Μιά σειρά ἄρθρα πού ἔγραψε ὁ Μπέρνσταϊν σέ περιοδικά κι ἐφημερίδες, ἀπαντώντας στούς ἀντιπάλους του, δέν ξεκαθάρισαν καθόλου ποιές εἶναι οἱ θετικές ἀπόψεις του.

Ἡ Κάουτσκι ἀρχίζει τήν ἀντικριτική του ἀπό τό ζήτημα τῆς μεθόδου. Ἐξετάζει τίς ἀντιρήσεις τοῦ Μπέρνσταϊν ἐνάντια στήν ὕλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας καί δείχνει ὅτι ὁ Μπέρνσταϊν μπερδεψε τήν ἔννοια «ντετερμινιστικός» μέ τήν ἔννοια «μηχανιστικός», μπερδεψε τήν ἐλευθερία βούλησης μέ τήν ἐλευθερία δράσης, ταύτισε ἐντελῶς ἀσύστατα τήν ἱστορική ἀναγκαιότητα μέ τήν κατάσταση καταναγκασμοῦ καί ἀδιεξόδου τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ξεφτισμένη κατηγορία γιά μοιρολατρεία, κατηγορία πού ἐπαναλαβαίνει καί ὁ Μπέρνσταϊν, ἀνατρέπεται ἀπό τίς ἴδιες τίς βασικές ἀφετηρίες τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ σχετικά μέ τήν ἱστορία. Δέν μπορούμε ὅλα νά τ' ἀνάγουμε στήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, λέει ὁ Μπέρνσταϊν. Πρέπει «νά παίρνομε ὑπόψη» καί ἄλλους παράγοντες. — Πολύ ὠραία, ἀπαντᾷ ὁ Κάουτσκι, μά αὐτό πρέπει νά τό κάνει ὁ κάθε ἐρευνητής, ἀπό ὁποιαδήποτε ἀντίληψη τῆς ἱστορίας κι ἂν καθοδηγεῖται. Ὅποιος θέλει νά μάς ἀναγκάσει νά παραιτηθοῦμε ἀπό τήν μέθοδο τοῦ Μάρξ, μέθοδο πού τόσο περίλαμπρα δικαιώθηκε κι ἐξακολουθεῖ νά δικαιώνεται στήν πράξη, ὀφείλει ν' ἀκολουθήσει ἕναν ἀπό τούς δύο δρόμους: εἴτε ν' ἀρνηθεῖ γενικά τήν ἰδέα τῆς νομοτέλειας, τῆς ἀναγκαιότητας τοῦ ἱστορικοῦ προτσές, καί τότε, ἐπομένως, ἀπορίπτει σάν ἄχρηστη κάθε προσπάθεια ἐπιστημονικῆς θεμελίωσης τῆς κοινωνιολογίας. Εἴτε ὀφείλει νά δείξει μέ ποιόν τρόπο εἶναι δυνατό νά συναγάγει κανεῖς ἀπό ἄλλους παράγοντες (λχ., ἀπό τίς ἠθικές ἀντιλήψεις) τήν ἀναγκαιότητα τοῦ ἱστορικοῦ προτσές, — νά τό δείξει αὐτό μέ ἀνάλυση, πού νά μπορεῖ ν' ἀντέξει ἔστω καί σέ μία ἐκ τοῦ μακρόθεν σύγκριση μέ τήν ἀνάλυση πού κάνει ὁ Μάρξ στό «Κεφάλαιο». Ὁ Μπέρνσταϊν ὄχι μόνο δέν καταβάλλει καί τήν παραμικρότερη ἀκόμα προσπάθεια νά τό κάνει αὐτό, ἀλλά, περιοριζόμενος στήν κούφια κοινοτοπία ὅτι πρέπει «νά παίρνομε ὑπόψη» καί ἄλλους παράγοντες, *συνεχίζει* νά χρησιμοποιοῖ στό βιβλίον του τήν

παλιά ύλιστική μέθοδο, λές και δέν τήν χαρακτήρισε άνεπαρκή! Μάλιστα σέ μερικά σημεία, ὅπως δείχνει ὁ Κάουτσκι, ὁ Μπέρνσταϊν ἐφαρμόζει αὐτή τή μέθοδο μέ ἀσυγχώρητα χοντροκομμένο καί μονόπλευρο τρόπο! Παρακάτω, οἱ κατηγορίες τοῦ Μπέρνσταϊν στρέφονται ἐναντία στή διαλεχτική, πού ὀδηγεῖ τάχα σέ αὐθαίρετα κατασκευάσματα κτλ. κτλ. Ὁ Μπέρνσταϊν ἐπαναλαμβάνει αὐτές τίς φράσεις (πού τίς ἔχουν πιά βαρεθεῖ μέχρι ἀηδίας καί οἱ ρῶσοι ἀναγνώστες), χωρίς νά κάνει καί τήν παραμικρότερη ἀκόμα προσπάθεια νά δείξει σέ τί συνίσταται ἡ σφαλρότητα τῆς διαλεχτικῆς, δηλ. ἂν ὁ Χέγκελ ἢ ὁ Μάρξ μέ τόν Ἐνγκελς ἔκαναν μεθοδολογικά λάθη (καί ποιά ἀκριβῶς). Τό μόνο μέ τό ὅποιο ὁ Μπέρνσταϊν προσπαθεῖ νά δικαιολογήσει καί νά ἐνισχύσει τήν ἄποψή του εἶναι ὁ ἰσχυρισμός του ὅτι τάχα ἔνα ἀπό τά τελευταῖα ὑποκεφάλαια τοῦ «Κεφαλαίου» (τό ὑποκεφάλαιο γιά τήν ἱστορική τάση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς συσσώρευσης) διακρίνεται ἀπό «σκοπιμότητα». Ἡ κατηγορία αὐτή εἶναι στό ἑπακρο ξεφτισμένη: τήν πρόβαλαν καί ὁ Εὐγένιος Ντύρινγκ καί ὁ Γιούλιους Βόλφ καί πολλοί ἄλλοι στή Γερμανία, τήν πρόβαλαν (θά προσθέσουμε ἐμεῖς) καί ὁ κ. Γ. Ζουκόβσκι στά 1870-1880 καί ὁ κ. Ν. Μιχαηλόβσκι στά 1890-1900 — ὁ ἴδιος ὁ κ. Μιχαηλόβσκι πού γιά τήν κατηγορία αὐτή κατέκρινε κάποτε τόν κ. Γ. Ζουκόβσκι γιά ἀκροβατισμούς. Καί ποιά εἶναι λοιπόν ἡ ἀπόδειξη πού παρουσιάζει ὁ Μπέρνσταϊν γιά νά ὑποστηρίξει αὐτή τήν ξεφτισμένη ἀνοησία; Μόνο τό παρακάτω: ὁ Μάρξ ἄρχισε τήν «ἐρευνα» μέ ἀπό τά πρῖν ἔτοιμα συμπεράσματα, γιατί τό «Κεφάλαιο» καταλήγει τό 1867 στό ἴδιο ἀκριβῶς συμπέρασμα πού διατυπώνει ὁ Μάρξ ἀκόμα ἀπό τό 1840-1850. Ἐνα τέτοιο «ἐπιχείρημα» ἰσοδυναμεῖ μέ λαθροχειρία, — ἀπαντᾷ ὁ Κάουτσκι, — γιατί ὁ Μάρξ στήριξε τά συμπεράσματά του ὄχι σέ μία, ἀλλά σέ δύο ἔρευνες, πράγμα πού τό τονίζει συγκεκριμένα στόν πρόλογό του «Zur Kritik»* (βλ. ρωσική μετάφραση: «Κριτική ὀρισμένων θέσεων τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας»)⁸⁴. Ἡ πρώτη ἔρευνα εἶχε γίνει στά 1840-1850, μετά τήν ἀποχώρηση τοῦ Μάρξ ἀπό τή σύνταξη τῆς «Ἐφημερίδας τοῦ Ρήνου»⁸⁵. Καί ὁ Μάρξ ἀποχώρησε ἀπό τή σύνταξη, ἐπειδή βρέθηκε στήν ἀνάγκη νά μιλήσει γιά τά ὑλικά συμφέροντα, καί ἐνιωθε ὅτι δέν ἦταν προετοιμασμένος γι' αὐτό. Ἀπό τόν κοινωνικό στίβο — ἔγραφε ὁ Μάρξ γιά τόν ἑαυτό του — ἀποτραβήχτηκα

* — «Zur Kritik der politischen Oekonomie» — «Κριτική τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας». Ἡ Σύγτ.

στό δωμάτιο τῶν σπουδῶν. Ἔτσι (ὑπογραμμίζει ὁ Κάουτσκι, κάνοντας ὑπαινιγμό γιά τόν Μπέρνσταϊν) ὁ Μάρξ, ὅταν τοῦ γεννήθηκαν ἀμφιβολίες γιά τήν ὀρθότητα τῶν κρίσεών του σχετικά μέ τά ὑλικά συμφέροντα, γιά τήν ὀρθότητα τῶν ἀντιλήψεων πού κυριαρχοῦσαν τότε πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα, δέ θεώρησε τίς ἀμφιβολίες του τόσο σπουδαίες, ὥστε νά γράψει γι' αὐτές δλόκληρο βιβλίο, νά τίς κάνει γνωστές σ' ὅλο τόν κόσμο. Ὁχι, ὁ Μάρξ καταπιάστηκε μέ τή μελέτη γιά νά περάσει ἀπό τήν ἀμφιβολία σχετικά μέ τίς παλιές ἀντιλήψεις σέ κάποιες θετικές νέες ἀντιλήψεις. Ἀρχισε νά μελετᾷ τίς γαλλικές κοινωνικές θεωρίες καί τήν ἀγγλική πολιτική οἰκονομία. Συνδέθηκε μέ τόν Ἐνγκελς, πού κείνο τόν καιρό μελετοῦσε λεπτομερειακά τήν πραγματική κατάστασι τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας τῆς Ἀγγλίας. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς συνεργασίας, αὐτῆς τῆς πρώτης ἔρευνας ἦταν τά γνωστά συμπεράσματα πού τά διατύπωσαν μέ ἀπόλυτη σαφήνεια καί οἱ δύο συγγραφεῖς στά τέλη τῆς δεκαετίας 1840-1850⁸⁶. Τό 1850 ὁ Μάρξ ἐγκαταστάθηκε στό Λονδίνο καί οἱ εὐνοϊκές γιά ἐπιστημονικές μελέτες συνθῆκες ζωῆς τοῦ Λονδίνου τόν παρακίνησαν «νά καταπιαστῆ μέ τή μελέτη τοῦ ἀντικειμένου ἀπό τήν ἀρχή καί ν' ἀρχίσει τήν κριτική ἐπεξεργασία τοῦ νέου ὄλικοῦ» («Κριτική ὀρισμένων θέσεων», 1η ἔκδοσι, σελ. XI. Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας)⁸⁷. Καρπός αὐτῆς τῆς δευτέρας ἔρευνας, πού βάσταξε πάρα πολλά χρόνια, ἦταν τά ἔργα: «Zur Kritik» (1859) καί «Das Kapital» (1867). Τό συμπέρασμα ὅπου κατέληξε τό «Κεφάλαιο» συμπίπτει μέ τό προηγούμενο συμπέρασμα τῆς δεκαετίας 1840-1850, γιατί ἡ δευτέρη ἔρευνα ἐπιβεβαίωσε τά ἀποτελέσματα τῆς πρώτης ἔρευνας. «Οἱ ἀπόψεις μου, ὅπως κι ἂν τίς κρίνουν, εἶναι ἀποτέλεσμα εὐσυνείδητων καί μακρόχρονων ἐρευνῶν» -- ἔγραφε ὁ Μάρξ τό 1859 (στό ἴδιο, σελ. XII)⁸⁸. Δέ νομίζετε, ρωτᾷ ὁ Κάουτσκι, πῶς ὄλα αὐτά δέν πολυμοιάζουν μέ συμπεράσματα ἔτοιμα πολύ πρὶν ἀπό τήν ἴδια τήν ἔρευνα;

Ἀπό τό ζήτημα τῆς διαλεχτικῆς ὁ Κάουτσκι περνάει στό ζήτημα τῆς ἀξίας. Ὁ Μπέρνσταϊν λέει ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ δέν ἔχει ὀλοκληρωθεῖ, ὅτι ἀφήνει πολλά προβλήματα, πού «δέν εἶναι καθόλου πέρα γιά πέρα ξεκαθαρισμένα». Ὁ Κάουτσκι οὔτε κἀν διανοήθηκε νά τό ἀρνηθεῖ αὐτό: ὅπως λέει ὁ Κάουτσκι, ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ δέν εἶναι ἡ τελευταία λέξη τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἱστορία φέρνει μαζί της καί νέα γεγονότα καί νέους τρόπους ἔρευνας, πού ἀπαιτοῦν τήν παραπέρα ἀνάπτυξη τῆς θεωρίας. Ἄν ὁ Μπέρνσταϊν ἔκανε μιᾶ προσπάθεια νά χρησιμοποιήσει

τά νέα γεγονότα και τούς νέους τρόπους έρευνας για ν' αναπτύξει παραπέρα τή θεωρία, θά τόν εύγνωμονούσαν όλοι. 'Ο Μπέρνσταϊν όμως ούτε καν διανοεΐται ένα τέτοιο πράγμα, αλλά περιορίζεται σέ φτηνές επιθέσεις κατά τών μαθητών του Μάρξ και σέ όλότελα άσαφείς, καθαρά έκλεχτικές παρατηρήσεις, όπως, λογουχάρη, ότι ή θεωρία τής όριακής ώφελιμότητας τής σχολής τών Γκοσσέν-Τζέβονς-Μπέμ δέν είναι λιγότερο όρθή από τή θεωρία του Μάρξ για τήν εργασιακή άξια. Και οί δυό θεωρίες διατηροϋν τή σημασία τους για διαφορετικούς σκοπούς, — λέει ο Μπέρνσταϊν, — γιατί ο Μπέμ-Μπάβερκ έχει *a priori* τό ίδιο δικαίωμα νά κάνει άφαίρεση από τήν ιδιότητα τών έμπορευμάτων σάν προϊόντων εργασίας, όπως και ο Μάρξ νά κάνει άφαίρεση από τήν ιδιότητά τους σάν χρησίμων πραγμάτων. 'Ο Κάουτσκι τονίζει πώς είναι πέρα για πέρα παράλογο νά θεωρούμε δυό αντίθετες, άλληλοαποκλειόμενες θεωρίες, κατάλληλες για διαφορετικούς σκοπούς (και ο Μπέρνσταϊν δέ λέει για ποιούς σκοπούς είναι κατάλληλη ή μιá είτε ή άλλη θεωρία). Τό ζήτημα εδώ δέ βρίσκεται διόλου στον καθορισμό τής ιδιότητας τών έμπορευμάτων από τήν όποία έχουμε τό δικαίωμα νά κάνουμε άφαίρεση *a priori* (von Hause aus)*· τό ζήτημα βρίσκεται στο πώς νά εξηγήσουμε τά βασικά φαινόμενα τής σύγχρονης κοινωνίας πού βασίζεται στην *ανταλλαγή* τών προϊόντων, στο πώς νά εξηγήσουμε τήν άξια τών έμπορευμάτων, τή λειτουργία του χρήματος κτλ. "Αν ή θεωρία του Μάρξ αφήνει ακόμα άξεκαθάριστα μιá σειρά προβλήματα, ή θεωρία τής άξιας του Μπέρνσταϊν είναι ένα πρόβλημα πέρα για πέρα άξεκαθάριστο. 'Ο Μπέρνσταϊν παραθέτει άποσπάσματα και από τόν Μπούχ, πού κατασκεύασε τήν έννοια τής «όριακής πυκνότητας» τής εργασίας, όμως ο Μπέρνσταϊν δέ δίνει ούτε μιá ολοκληρωμένη έκθεση τών άπόψεων του Μπούχ, ούτε μιá συγκεκριμένη διατύπωση τής δικής του γνώμης σχετικά μ' αυτό τό ζήτημα. Και ο Μπούχ μπλέκεται όλοφάνερα σέ αντιφάσεις, εξαρτώντας τήν άξια από τό μισθό εργασίας και τό μισθό εργασίας από τήν άξια. 'Ο Μπέρνσταϊν, νιώθοντας τόν έκλεχτικισμό τών παρατηρήσεών του σχετικά μέ τήν άξια, προσπαθεί νά υπερασπίσει τόν έκλεχτικισμό γενικά. Τόν ονομάζει «άνταρσία του νηφάλιου λογικού ενάντια στην χαρακτηριστική για όλα τά δόγματα τάση νά σφίγγουν τή σκέψη μέσα σέ μέγγενη». "Αν ο Μπέρνσταϊν θυμηθεί τήν ιστορία τής σκέψης — άπαντά ο Κάουτσκι — τότε θά δει ότι οί με-

* — εκ τών προτέρων (εδθύς εξαρχής). 'Η Σύντ.

γάλοι άντάρτες ενάντια στό σφίξιμο τής σκέψης μέσα σέ μέγ-
γενη δέν ήταν ποτέ έκλεχτικοί, ότι αυτούς τούς διέκρινε πάντα
ή τάση πρός τήν ένότητα και τήν άκεραιότητα τών άπόψεων.
Ένώ ό έκλεχτικός είναι τόσο πολύ δειλός, πού δέν άποτολμάει
μιά άνταρσία. Γιατί, άν εγώ ύποκλίνομαι ευγενικά μπροστά
στόν Μάρξ και ταυτόχρονα ύποκλίνομαι ευγενικά και μπροστά
στόν Μπέμ-Μπάβερκ, αυτό σημαίνει ότι άκόμα απέχω πάρα
πολύ από τήν άνταρσία! "Ας μου κατονομάσουν, λέει ό Κάου-
τσκι, έστω και έναν έκλεχτικό στή δημοκρατία τής σκέψης πού
νά είναι άξιος του τίτλου του άντάρτη!

Ό Κάουτσκι, περνώντας από τή μέθοδο στ' άποτελέσματα τής
έφαρμογής τής μεθόδου, στέκεται στή λεγόμενη Zusammen-
bruchstheorie, στή θεωρία τής κατάρευσης, τής αιφνίδιας χρεο-
κοπίας του δυτικοευρωπαϊκού καπιταλισμού, χρεοκοπίας πού ό
Μάρξ τή θεωρούσε τάχα άναπόφευχτη και τή συνέδεε μέ μιά
τεράστια οικονομική κρίση. Ό Κάουτσκι λέει κι άποδειχνει
πώς ό Μάρξ και ό Ένγκελς ποτέ δέ διατύπωσαν μιά ιδιαίτερη
Zusammenbruchstheorie, και ούτε συνέδεαν άπαραίτητα τή Zu-
sammenbruch μέ τήν οικονομική κρίση. Πρόκειται για δια-
στρέβλωση άπομέρους τών άντιπάλων, πού έκθέτουν μονόπλευ-
ρα τή θεωρία του Μάρξ, άποσπώντας χωρίς νόημα μεμονωμένα
σημεία από διάφορα έργα για ν' άρχίσουν έπειτα ν' άντικρούουν
μέ θριαμβευτικό ύφος τό «μονόπλευρο» και «χοντροκομμένο
χαρακτήρα» τής θεωρίας. Στήν πραγματικότητα ό Μάρξ και ό
Ένγκελς τό μετασχηματισμό τών δυτικοευρωπαϊκών οικονομι-
κών σχέσεων τόν έξαρτούσαν από τήν ώριμότητα και τή δύναμη
τών τάξεων πού έφερε στό προσκήνιο ή νεότερη ιστορία τής
Ευρώπης. Ό Μπέρνσταϊν προσπάθησε νά ισχυριστεί ότι αυτό
δέν είναι ή θεωρία του Μάρξ, αλλά μιά έρμηνεία και διεύρυνση
της από τόν Κάουτσκι, ό Κάουτσκι όμως μέ αυθεντικές περι-
κοπές από τά έργα του Μάρξ τών περιόδων 1840-1850 και 1860-
1870, καθώς και μέ τήν άνάλυση τών βασικών ιδεών του μαρξι-
σμού, άνάτρεψε έντελώς αυτό τό άληθινά στρεψόδικο τέχνασμα
του Μπέρνσταϊν, πού τόσο άνενδοίαστα κατηγόρησε τούς μαθη-
τές του Μάρξ για «άπολογητισμό και στρεψοδικία». Αυτό τό
σημείο του βιβλίου του Κάουτσκι είναι έξαιρετικά ένδιαφέρον,
πολύ περισσότερο μάλιστα πού όρισμένοι ρώσοι συγγραφείς
(λχ. ό κ. Μπουλγκάκοφ στό περιοδικό «Νατσάλο») έσπευσαν
νά επαναλάβουν τή διαστρέβλωση τής θεωρίας του Μάρξ πού
σέρβιρε ό Μπέρνσταϊν μέ τή μορφή «κριτικής» (τή διαστρέ-
βλωση αυτή τήν επαναλαβαίνει και ό κ. Προκοπόβιτς στό βι-

βλίο του «Τό ἐργατικό κίνημα τῆς Δύσης». Πετρούπολη, 1899).

Πολύ διεξοδικά ἀναλύει ὁ Κάουτски τίς βυσιικές τάσεις τῆς σύγχρονης οἰκονομικῆς ἐξέλιξης, γιά ν' ἀνασκευάσει τή γνώμη τοῦ Μπέρνσταϊν πώς τάχα ἡ ἐξέλιξη αὐτή δέν ἀκολουθεῖ τήν κατεύθυνση πού διέγραψε ὁ Μάρξ. Εἶναι αὐτονόητο πώς τό κεφάλαιο «Ἡ μεγάλη καί ἡ μικρή παραγωγή», καθώς καί τά ἄλλα κεφάλαια τοῦ βιβλίου τοῦ Κάουτски, πού εἶναι ἀφιερωμένα στήν πολιτικοοικονομική ἀνάλυση καί περιέχουν ἀρκετά πλούσιο σέ ἀριθμούς ὑλικό, δέν μποροῦν ν' ἀναπτυχθοῦν ἐδῶ, καί εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά περιοριστοῦμε σέ μιά συνοπτική ἀπόδοση τοῦ περιεχομένου τους. Ὁ Κάουτски ὑπογραμμίζει ὅτι πρόκειται ἀκριβῶς γιά τήν κατεύθυνση τῆς ἐξέλιξης γενικά καί καθόλου δέν πρόκειται γιά λεπτομέρειες καί ἐπιφανειακά φαινόμενα πού καμιά θεωρία δέν μπορεῖ νά τά πάρει ὑπόψη σέ ὄλη τους τήν ποικιλομορφία. (Αὐτή τήν ἀπλή ἀλήθεια, πού ὅμως συχνά τήν ξεχνοῦν, τήν ὑπενθυμίζει στόν ἀναγνώστη καί ὁ Μάρξ στά σχετικά κεφάλαια τοῦ «Κεφαλαίου».) Ὁ Κάουτски ἀναλύοντας λεπτομερειακά τά στοιχεῖα τῶν γερμανικῶν βιομηχανικῶν ἀπογραφῶν τοῦ 1882 καί τοῦ 1895, δείχνει ὅτι τά στοιχεῖα αὐτά ἐπιβεβαίωσαν περίλαμπρα τή θεωρία τοῦ Μάρξ καί ἔβαλαν ἔξω ἀπό κάθε ἀμφισβήτηση τό προτσές τῆς συγκέντρωσης τοῦ κεφαλαίου καί τῆς ἐκτόπισης τῆς μικρῆς παραγωγῆς. Ὁ ἴδιος ὁ Μπέρνσταϊν ἀπό τό 1896 κιόλας (ὅταν ὁ ἴδιος ἀνῆκε ἀκόμα — λέει εἰρωνικά ὁ Κάουτски — στή συντεχνία τῶν ἀπολογητῶν καί τῶν στρεψόδικων) εἶχε παραδεχτεῖ ἐντελῶς κατηγορηματικά αὐτό τό γεγονός, ἐνῶ τώρα ὑπερβάλλει πέρα ἀπό κάθε μέτρο τή δύναμη καί τή σημασία τῆς μικρῆς παραγωγῆς. Λογουχάρη, τόν ἀριθμό τῶν ἐπιχειρήσεων μέ λιγότερους ἀπό 20 ἐργάτες ὁ Μπέρνσταϊν τόν ἀνεβάζει σέ μερικές ἑκατοντάδες χιλιάδες, «προσθέτοντας, προφανῶς, μέσα στό ζῆλο τῆς ἀπαισιοδοξίας του, ἕνα μηδενικό παραπάνω», γιατί οἱ ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους στή Γερμανία εἶναι μόνο 49 χιλιάδες. Ἐξάλλου, καί ποιόν δέ συμπεριλαμβάνει ἡ στατιστική στοὺς μικροεπιχειρηματίες: καί τοὺς ἀμαξάδες, καί τοὺς κλητῆρες, καί τοὺς νεκροθάφτες, καί τοὺς πλανόδιους μανάβηδες, καί τίς ράφτρες, ἀκόμα κι ὅταν δουλεύουν στά σπίτια τους γιά λογαριασμό τοῦ κεφαλαιοκράτη κτλ. κτλ.! Θά σημειώσουμε τήν ἐξαιρετικά σοβαρή ἀπό θεωρητική ἀποψη παρατήρηση τοῦ Κάουτски ὅτι οἱ μικρές ἐμπορικές καί βιοτεχνικές ἐπιχειρήσεις (σάν κι αὐτές πού ἀναφέραμε παραπάνω) στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία συχνά δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά μιά ἀπό τίς μορφές τοῦ σχετικοῦ ὑπερπληθυ-

σμοῦ: οἱ μικροπαραγωγοὶ πού καταστρέφονται καὶ οἱ ἐργάτες πού δέ βρίσκουν δουλειά μετατρέπονται (κάποτε προσωρινά) σέ μικρέμπορους, γυρολόγους, ὑπεν οικιαστές δωματίων καὶ κρεβατιῶν (πρόκειται ἐπίσης γιά «ἐπιχειρήσεις» πού καταχωροῦνται ἀπό τή στατιστική ἰσόβαθμα μέ τίς κάθε λογῆς ἄλλες ἐπιχειρήσεις!) κτλ. Ὁ ὑπερκορεσμός τῶν ἐπαγγελμάτων αὐτῶν δέ δείχνει διόλου τή ζωτικότητα τῆς μικρῆς παραγωγῆς, ἀλλά τήν αὔξηση τῆς ἀθλιότητος στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία. Ὁ Μπέρνσταϊν ὅμως ὑπογραμμίζει καὶ ὑπερβάλλει τή σημασία τῶν μικρῶν «ἐπιχειρηματιῶν», ὅταν κατά τή γνώμη του αὐτό συνηγορεῖ ὑπέρ τῆς ἄποψῆς του (στό ζήτημα τῆς μεγάλης καὶ τῆς μικρῆς παραγωγῆς), καὶ τοὺς ἀποσιωπᾷ, ὅταν αὐτό ἀποτελεῖ μαρτυρία ἐναντία του (στό ζήτημα τῆς αὔξησης τῆς ἀθλιότητος).

Ὁ Μπέρνσταϊν ἐπαναλαβαίνει τοὺς ἀπό καιρό γνωστούς καὶ στό ρωσικό κοινό συλλογισμούς, ὅτι οἱ μετοχικές ἐταιρίες «ἐπιτρέπουν» τόν κατατεμαχισμό τοῦ κεφαλαίου καὶ «κάνουν περιττή» τή συγκέντρωσή του, καὶ παραθέτει μερικά στοιχεῖα (πρβλ. τεῦχος 3 τοῦ περιοδικοῦ «Ζίζν» τοῦ 1899) γιά τόν ἀριθμό τῶν μικρῶν μετοχῶν. Ὁ Κάουτσκι ἀπαντᾷ πὼς οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ δέν ἀποδείχνουν ἀπολύτως τίποτα, γιὰτί οἱ μικρές μετοχές τῶν διάφορων ἐταιριῶν μποροῦν νά εἶναι ἰδιοκτησία τῶν μεγάλων κεφαλαιοκρατῶν (πράγμα πού ἀναγκάζεται νά τό παραδεχτεῖ καὶ ὁ Μπέρνσταϊν). Ὁ Μπέρνσταϊν δέ φέρνει καμιὰ ἀπολύτως ἀπόδειξη γιά νά στηρίξει τήν ἄποψη ὅτι οἱ μετοχικές ἐταιρίες *αὐξάνουν* τόν ἀριθμό τῶν εὐπόρων, μά οὔτε καὶ μπορεῖ νά φέρει, γιὰτί οἱ μετοχικές ἐταιρίες στήν πραγματικότητα χρησιμεύουν γιά τήν ἀπαλλοτριώση τοῦ εὐπιστου κοινοῦ, πού ἔχει κάποια μικρή περιουσία, ἀπό τοὺς μεγαλοκεφαλαιοκράτες καὶ τοὺς μεγαλοκερδοσκόπους. Ἡ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μετοχῶν δέ δείχνει παρά μόνο τήν τάση τοῦ πλοῦτου νά παίρνει τή μορφή μετοχῶν, ἐνῶ γιά τήν κατανομή τοῦ πλοῦτου ἡ αὔξηση αὐτῆ δέ λέει ἀπολύτως τίποτα. Γενικά, στό ζήτημα τῆς αὔξησης τοῦ ἀριθμοῦ τῶν εὐπόρων, τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἰδιοκτητῶν ὁ Μπέρνσταϊν ἔδειξε καταπληκτική ἐπιπολαιότητα, πράγμα πού δέν ἐμπόδισε τοὺς ἀστούς ὀπαδοὺς του νά πλέξουν τό ἐγκώμιο αὐτοῦ ἀκριβῶς τοῦ μέρους τοῦ βιβλίου τοῦ Μπέρνσταϊν καὶ νά διακηρύξουν ὅτι στηρίζεται σέ ἓνα «εὐρύτατο ἀπό ἄποψη ἀριθμῶν ὕλικό». Ὁ Μπέρνσταϊν ἀποδείχθηκε τόσο δεξιότηνης — σημειώνει μέ εἰρωνεία ὁ Κάουτσκι — πού ἔκανε αὐτό τό εὐρύτατο ὕλικό νά χωρέσει σέ δύο σελιδοῦλες! Ὁ Μπέρνσταϊν μπερδεύει τοὺς

εϋπορους μέ τούς κεφαλαιοκράτες, ἄν καί τήν αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τελευταίων δέν τήν ἀρνήθηκε κανεῖς. Παίρνει τά στοιχεῖα σχετικά μέ τό φόρο εισοδήματος, παραβλέποντας τό γεγονός ὅτι αὐτά ἔχουν δημοσιονομικό χαρακτήρα καί ὅτι ἀνακατεῦουν τά εισοδήματα πού προέρχονται ἀπό ἰδιοκτησία μέ τά εισοδήματα πού προέρχονται ἀπό μισθό κτλ. Συγκρίνει στοιχεῖα διαφορετικῶν ἐποχῶν πού πάρθηκαν μέ διαφορετικούς τρόπους (λχ. γιά τήν Πρωσία) καί πού γι' αὐτό δέν μποροῦν νά συγκριθοῦν μεταξύ τους. Φτάνει ὡς τό σημεῖο νά παίρνει τά στοιχεῖα γιά τήν αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν εὐπόρων στήν Ἀγγλία (καί μάλιστα δημοσιεύει τούς ἀριθμούς αὐτούς μέ παχιά στοιχεῖα, σάν τό κυριότερό του αὐτοῦ!) ἀπό μιά ἐπιφυλλίδα κάποιας φυλλάδας πού ἐξυμνεῖ τό ἰωβηλαῖο τῆς βασίλισσας Βικτωρίας καί χρησιμοποιεῖ τή στατιστική μέ τό *nec plus ultra* * τῆς ἐπιπολαιότητος! Ἡ πηγὴ αὐτῶν τῶν πληροφοριῶν εἶναι ἄγνωστη, μά οὔτε καί μπορεῖ κανεῖς νά πάρει τέτοιες πληροφορίες ἀπό τά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τό φόρο εισοδήματος στήν Ἀγγλία, γιατί τά στοιχεῖα αὐτά δέ δίνουν τή δυνατότητα νά καθοριστῆ ὁ ἀριθμός τῶν φορολογουμένων καί ὀλόκληρο τό εἰσόδημα τοῦ κάθε φορολογούμενου. Ὁ Κάουτски παίρνει ἀπό τό βιβλίον τοῦ Κόλμπ στοιχεῖα γιά τό φόρο εισοδήματος στήν Ἀγγλία στά χρόνια 1812 καί 1847 καί ἀποδείχνει ὅτι κι αὐτά, ἀκριβῶς ὅπως καί τά στοιχεῖα πού πῆρε ὁ Μπέρνσταϊν ἀπ' τήν ἐπιφυλλίδα, δείχνουν πῶς (τάχα) αὐξήθηκε ὁ ἀριθμός τῶν εὐπόρων — κι αὐτό σέ μιά περίοδο πού στήν Ἀγγλία ἔπαιρνε τρομερές διαστάσεις ἡ πιό φρικιαστική φτώχεια τοῦ λαοῦ! Ἡ λεπτομερειακὴ ἀνάλυση τῶν στοιχείων τοῦ Μπέρνσταϊν ὀδηγεῖ τόν Κάουτски στό συμπέρασμα ὅτι ὁ Μπέρνσταϊν δέν παράθεσε οὔτε ἓνα στοιχεῖο πού ν' ἀποδείχνει πραγματικά τήν αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν εὐπόρων.

Ὁ Μπέρνσταϊν προσπαθεῖ νά συναγάγει αὐτό τό φαινόμενο καί θεωρητικά: στό κάτω-κάτω, δέν μποροῦν, λέει, οἱ κεφαλαιοκράτες νά καταναλώσουν μόνοι τους ὅλη τήν ὑπεραξία, πού ἡ ποσότητά της αὐξάνει τόσο κολοσσιαῖα ἄρα, αὐξάνει ὁ ἀριθμός τῶν εὐπόρων πού τήν καταναλώνουν. Ὁ Κάουτски δέ δυσκολεύεται καί πολύ γιά ν' ἀνατρέψει αὐτόν τόν κωμικό συλλογισμό, πού ἀγνοεῖ ὀλότελα τή θεωρίαν τῆς πραγματοποίησης τοῦ Μάρξ (ἡ θεωρία αὐτή ἔχει κίολας ἐκτεθεῖ ἐπανειλημμένα στή

* — ἄκρον ἄωτον. Ἡ Σύνη.

ρωσική φιλολογία). Είναι πολύ ενδιαφέρον τό γεγονός ότι ό Κάουτσκι ανατρέπει τό συλλογισμό αυτό όχι μόνο μέ θεωρητικούς συλλογισμούς, αλλά και μέ συγκεκριμένα στοιχεία πού δείχνουν τήν αύξηση τής πολυτέλειας και τής σπατάλης στίς δυτικοευρωπαϊκές χώρες, τήν επίδραση τής μόδας πού μέ τίς γρήγορες αλλαγές της όξύνει τόσο πολύ αυτό τό προτσές, μέ στοιχεία πού δείχνουν τήν ύπαρξη όλόκληρης μάζας άνέργων, τήν τεράστια αύξηση τής «παραγωγικής κατανάλωσης» τής υπεραξίας — δηλ. τής τοποθέτησης κεφαλαίου σέ νέες επιχειρήσεις, ιδιαίτερα τής τοποθέτησης ευρωπαϊκού κεφαλαίου σέ σιδηροδρομικές και άλλες επιχειρήσεις τής Ρωσίας, τής 'Ασίας, τής 'Αφρικής.

Ό Μπέρνσταϊν διακηρύχνει ότι «ή θεωρία τής άθλιότητας» ή «ή θεωρία τής εξαθλίωσης» του Μάρξ έχει έγκαταλειφθεί από όλους. Ό Κάουτσκι δείχνει ότι πρόκειται πάλι για μία κατάφωρη διαστρέβλωση απομέρους των αντίπαλων του Μάρξ, ό όποιος δέ διατύπωσε παρόμοια θεωρία. Ό Μάρξ μίλησε για αύξηση τής άθλιότητας, τής ταπείνωσης κτλ., δείχνοντας ταυτόχρονα τόσο τήν ύπαρξη αντίροπης τάσης όσο και τίς πραγματικές κοινωνικές δυνάμεις πού μόνο αυτές μπορούν νά γεννούν τήν τάση αυτή. Τά λόγια του Μάρξ για τήν αύξηση τής άθλιότητας δικαιώνονται πέρα για πέρα από τήν πραγματικότητα: πρώτο, βλέπουμε πραγματικά, ότι ό καπιταλισμός έχει τήν τάση νά γεννά και νά μεγαλώνει τήν άθλιότητα πού παίρνει τεράστιες διαστάσεις, όταν λείπει ή παραπάνω αντίροπη τάση. Δεύτερο, ή άθλιότητα αυξάνει όχι μέ τή φυσική, αλλά μέ τήν κοινωνική έννοια, δηλ. μέ τήν έννοια τής αναντιστοιχίας ανάμεσα στό ανερχόμενο επίπεδο των αναγκών τής αστικής τάξης και των αναγκών όλόκληρης τής κοινωνίας από τό ένα μέρος και στό βιοτικό επίπεδο των εργαζόμενων μαζών από τό άλλο. Ό Μπέρνσταϊν ειρωνεύθηκε τήν τέτοιου είδους αντίληψη τής «άθλιότητας», λέγοντας ότι πρόκειται τάχα για αντίληψη άλά Πίγκουικ. 'Απαντώντας σ' αυτό ό Κάουτσκι δείχνει ότι άνθρωποι σαν τόν Λασσάλ, τόν Ροντμπέρτους και τόν Ένγκελς δήλωναν μέ τόν πιο κατηγορηματικό τρόπο ότι τήν άθλιότητα πρέπει νά τήν καταλαβαίνουμε όχι μόνο μέ τή φυσική, μά και μέ τήν κοινωνική έννοιά της. Στή λέσχη «Πίγκουικ» — λέει ό Κάουτσκι, ανταποδίδοντας τήν ειρωνεία του Μπέρνσταϊν — συχνάζει, όπως βλέπετε, όχι κι άσχημη παρέα! Τρίτο και τελευταίο, τά λόγια για τήν αύξηση τής άθλιότητας ισχύουν πέρα για πέρα και για τίς «παραμεθόριες περιοχές» του καπιταλισμού,

καταλαβαίνοντας τή λέξη παραμεθόριες καί μέ τή γεωγραφική έννοια (χώρες όπου μόλις αρχίζει νά διεισδύει ό καπιταλισμός, προκαλώντας συχνά όχι μόνο τή φυσική έξαθλίωση, αλλά καί τήν άμεση λιμοκτονία τών μαζών του πληθυσμού) καί μέ τήν πολιτικοοικονομική έννοια (βιοτεχνική παραγωγή καί γενικά κλάδοι τής έθνικης οικονομίας όπου διατηροῦνται άκόμα καθυστερημένοι τρόποι παραγωγής).

Παρουσιάζει επίσης εξαιρετικό ένδιαφέρον καί είναι ιδιαίτερα διδαχτικό γιά μās τούς ρώσους τό κεφάλαιο γιά τή «νέα μεσαία τάξη». Άν ό Μπέρνσταϊν ήθελε άπλώς νά πεί πώς στή θέση τών μικρών παραγωγών πού ξεπέφτουν έμφανίζεται μιá νέα μεσαία τάξη — ή διανόηση, τότε θά είχε δίκιο, λέει ό Κάουτски καί τονίζει πώς ό ίδιος πρίν από άρκετά χρόνια είχε κιόλας σημειώσει τή σοβαρότητα αὐτοῦ του φαινομένου. Ό καπιταλισμός σέ όλους τούς τομείς τής λαϊκής εργασίας αυξάνει μέ εξαιρετική ταχύτητα τόν αριθμό τών *υπαλλήλων*, παρουσιάζει όλο καί μεγαλύτερη ζήτηση διανοομένων. Οί διανοούμενοι αὐτοί κατέχουν μιá ιδιόμορφη θέση ανάμεσα στίς άλλες τάξεις, προσκολλημένοι ένμέρει στήν αστική τάξη εξαιτίας τών δεσμών τους, τών αντίληψεών τους κτλ., κι ένμέρει στους μισθωτούς εργάτες, στό βαθμό πού ό καπιταλισμός αφαιρεί όλοένα καί περισσότερο από τό διανοούμενο τήν αὐτοτέλειά του, τόν μετατρέπει σέ εξαρτημένο μισθωτό καί άπειλεί νά υποβιβάσει τό βιοτικό του επίπεδο. Η μεταβατική, ασταθής, αντιφατική κατάσταση του κοινωνικού στρώματος πού εξετάζουμε αντικαθρεφτίζεται στό γεγονός ότι μέσα στους ανθρώπους πού τό αποτελοῦν διαδίδονται σέ πολύ πλατιά κλίμακα εκείνες οί μεσοβέζικες έκλεχτικές αντίληψεις, εκείνο τό ανακάτωμα αντίτιθέμενων άρχων κι άπόψεων, εκείνη ή τάση ν' ανυψώνονται στά λόγια σέ ύψηλές σφαίρες καί νά συγκαλύπτουν μέ φράσεις τίς συγκρούσεις τών ιστορικά διαμορφωμένων ομάδων του πληθυσμού, — πού μέ τόσο ανελέητο καί σαρκαστικό τρόπο μαστίγωνε ό Μάρξ έδω καί μισό αιώνα πρίν.

Στό κεφάλαιο γιά τή θεωρία τών κρίσεων ό Κάουτски δείχνει ότι ό Μάρξ δέ διατύπωσε καμιά «θεωρία» γιά δεκάχρονο κύκλο τών βιομηχανικών κρίσεων, άλλ' άπλώς διαπίστωσε ένα γεγονός. Η άλλαγή αὐτοῦ του κύκλου τόν τελευταίο καιρό σημειώθηκε από τόν ίδιο τόν Ένγκελς. Λένε πώς τά καρτέλ τών επιχειρηματιών μποροῦν νά προλαβαίνουν τίς κρίσεις, περιορίζοντας καί ρυθμίζοντας τήν παραγωγή. Νά, όμως, πού στήν Άμερική, στή χώρα τών καρτέλ, αντί γιά περιορισμό παρατηροῦμε τε-

ράστια αύξηση τής παραγωγής. Ὑστερα, τὰ καρτέλ, περιορίζοντας τήν παραγωγή γιά τήν ἐσωτερική ἀγορά, εὐρύνουν τήν παραγωγή γιά τήν ἐξωτερική ἀγορά, πουλώντας σ' αὐτή τὰ ἐμπορεύματα μέ ζημιά καί εἰσπράττοντας ἀπό τοὺς καταναλωτές τής πατρίδας τοὺς μονοπωλιακὰς τιμές. Στὶς συνθήκες τοῦ προστατευτισμοῦ τὸ σύστημα αὐτὸ εἶναι ἀναπόφευχτο καί δέν ὑπάρχει κανένας λόγος πού νά μᾶς κάνει νά ὑπολογίζουμε πὼς τὸ σύστημα τοῦ προστατευτισμοῦ θ' ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὸ σύστημα τοῦ ἐλεύθερου ἐμπορίου. Κλείνοντας τὰ μικρὰ ἐργοστάσια, συγκεντρώνοντας καί μονοπωλώντας τήν παραγωγή, εἰσάγοντας τελειοποιήσεις, τὰ καρτέλ χειροτερεύουν σημαντικὰ τήν κατάσταση τῶν παραγωγῶν. Ὁ Μπέρνσταϊν φαντάζεται πὼς ἡ κερδοσκοπία, πού προκαλεῖ τίς κρίσεις, ἐξασθενίζει ἀνάλογα μέ τὸ βαθμὸ πού οἱ ὄροι τής παγκόσμιας ἀγορᾶς ἀπὸ ἀστάθμητοι μετατρέπονται σέ σταθμητοὺς καί γνωστοὺς· ξεχνάει ὅμως πὼς ἴσα-ἴσα οἱ «ἀστάθμητοι» ὄροι τῶν νέων χωρῶν δίνουν τεράστια ὠθηση στήν κερδοσκοπία τῶν παλιῶν χωρῶν. Ὁ Κάουτσκι δείχνει μέ στατιστικὰ στοιχεῖα ὅτι ἡ κερδοσκοπία μεγαλώνει ἴσα-ἴσα τὰ τελευταῖα χρόνια, κι ὅτι πληθαίνουν τὰ σημάδια πού προμηνύουν κρίση σέ ἓνα ὄχι καί τόσο μακρινὸ μέλλον.

Ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο μέρος τοῦ βιβλίου τοῦ Κάουτσκι σημειώσουμε τήν ἀνάλυση τής σύγχυσης στήν ὁποία πέφτουν ὅσοι μπερδεύουν (σάν τὸν κ. Σ. Προκοπόβιτς, στὸ ἔργο πού ἀναφέραμε) τήν οἰκονομικὴ δύναμη ὀρισμένων ὁμάδων μέ τίς οἰκονομικὰς τοὺς ὀργανώσεις, σημειώνουμε τήν παρατήρηση τοῦ Κάουτσκι, ὅτι ὁ Μπέρνσταϊν ἀνάγει τίς καθαρὰ προσωρινὰς συνθήκες μᾶς δοσμένης ἱστορικῆς κατάστασης σέ γενικὸ νόμο, — τήν ἀνασκευή τῶν λαθεμένων ἀντιλήψεων τοῦ Μπέρνσταϊν γιά τήν οὐσία τής δημοκρατίας, — τὸ ξεκαθάρισμα τοῦ στατιστικοῦ λάθους τοῦ Μπέρνσταϊν πού σύγκρινε τὸν ἀριθμὸ τῶν βιομηχανικῶν ἐργατῶν τής Γερμανίας μέ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐκλογέων, ξεχνώντας τὴ λεπτομέρεια ὅτι στὴ Γερμανία δέν ἔχουν ὅλοι οἱ ἐργάτες δικαίωμα ψήφου (ἀλλὰ μόνο οἱ ἄνδρες ἀπὸ 25 χρονῶν καί πάνω) καί ὅτι δέν παίρνουν ὅλοι μέρος στὶς ἐκλογές. Δέν μποροῦμε παρά νά συστήσουμε ἐπίμονα στὸν ἀναγνώστη, πού ἐνδιαφέρεται γιά τὸ ζήτημα τής σημασίας τοῦ βιβλίου τοῦ Μπέρνσταϊν καί τής πολεμικῆς γύρω ἀπ' αὐτό, νά ἀνατρέξει στὴ γερμανικὴ φιλολογία καί σέ καμιά περίπτωση νά μὴ ἔχει ἐμπιστοσύνη στὶς μεροληπτικὰς καί μονόπλευρὰς κρίσεις τῶν ὁπαδῶν τοῦ ἐκλεκτικισμοῦ πού ἐπικρατοῦν στὴ ρωσικὴ φιλολογία. Μάθαμε πὼς ἓνα μέρος τοῦ βιβλίου τοῦ Κάουτσκι πού ἐξετάσαμε

σκοπεύουν νά τό μεταφράσουν στά ρωσικά⁸⁹. Αυτό θά ήταν εὐχῆς ἔργο, ὅμως δέν μπορεῖ ν' ἀντικαταστήσει τή γνωριμία μέ τό πρωτότυπο.

Γράφτηκε στά τέλη τοῦ 1899

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1928 Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. VII*

ΣΧΕΔΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΜΑΣ⁹⁰

Γράφτηκε στά τέλη τοῦ 1899

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1924
στά "Άπαντα τοῦ Ν. Λένιν
(Β. Οὐλιάνοφ) τόμος Ι*

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

Πρέπει ν' αρχίσουμε, νομίζω, από τό ζήτημα, ἄν πραγματικά ὑπάρχει ἐπιταχτική ἀνάγκη προγράμματος γιά τούς ρώσους σοσιαλδημοκράτες. Ἀπό συντρόφους πού δροῦν στή Ρωσία ἔτυχε ν' ἀκούσουμε τή γνώμη πώς σήμερα ἀκριβῶς δέν ὑπάρχει καί τόση ἀνάγκη νά καταρτιστεῖ ἕνα πρόγραμμα, πώς τό ζήτημα πού μπαίνει ἐπιταχτικά εἶναι ἡ ἀνάπτυξη καί τό δυνάμωμα τῶν τοπικῶν ὀργανώσεων, ἡ πιό σταθερή ὀργάνωση τῆς ζύμωσης καί τῆς κυκλοφορίας τοῦ ἔντυπου ὑλικοῦ, πώς ἡ ἐπεξεργασία ἐνός προγράμματος εἶναι καλύτερα ν' ἀναβληθεῖ ὡς τή στιγμή πού τό κίνημα θά σταθεῖ σέ πιό στέρεη βάση, πώς σήμερα τό πρόγραμμα μπορεῖ ν' ἀποδειχθεῖ ἀνεδαφικό.

Ἐμεῖς δέ συμεριζόμαστε αὐτή τή γνώμη. Φυσικά, «κάθε βήμα τοῦ πραγματικοῦ κινήματος εἶναι σπουδαιότερο ἀπό μιά ντουζίνα προγράμματα»⁹¹, ὅπως εἶπε ὁ Κ. Μάρξ. Ὅμως, οὔτε ὁ Μάρξ, οὔτε κανένας ἄλλος ἀπό τούς θεωρητικούς ἢ ἀπό τά πραχτικά στελέχη τῆς σοσιαλδημοκρατίας δέν ἀρνιόταν τήν τεράστια σπουδαιότητα τοῦ προγράμματος γιά τήν ἐνιαία καί συνεπῆ δράση ἐνός πολιτικοῦ κόμματος. Οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες ἔχουν περάσει πιά τήν περίοδο τῆς πιό σφοδρῆς πολεμικῆς ἐναντία στοῦς σοσιαλιστές ἄλλων κατευθύνσεων κι ἐναντία στοῦς μή σοσιαλιστές, πού δέν ἤθελαν νά καταλάβουν τή ρωσική σοσιαλδημοκρατία· ἔχουν περάσει ἐπίσης καί τά ἀρχικά στάδια τοῦ κινήματος, ὅταν ἡ δουλειά γινόταν σκόρπια, κατά μικρές τοπικές ὀργανώσεις. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἔνωσης, τῆς δημιουργίας κοινοῦ τύπου, τῆς ἔκδοσης ρωσικῶν ἐργατικῶν ἐφημερίδων προκλήθηκε ἀπό τήν ἴδια τή ζωή, καί ἡ ἴδρυση τήν ἀνοιξη τοῦ 1898 τοῦ «Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας», πού διακήρυξε τήν πρόθεσή του νά ἐπεξεργαστεῖ στό ἄμεσο μέλλον ἕνα πρόγραμμα τοῦ κόμματος, ἀπόδειξε ὀλοφάνερα πώς ἡ ἀπαίτηση τῆς ἐπεξεργασίας ἐνός προγράμματος ὑπαγορευόταν ἀκριβῶς ἀπό τίς ἀνάγκες τοῦ ἴδιου τοῦ κινήματος. Σήμερα ἐκεῖνο

πού μπαίνει επιταχτικά γιά τό κίνημά μας δέν είναι πιά ἡ ἀνάπτυξη τῆς προηγούμενης σκόρπιας «χειροτεχνικῆς» δουλειᾶς, ἀλλά ἡ συνένωση, ἡ ὀργάνωση. Τό πρόγραμμα εἶναι ἀπαραίτητο γιά νά γίνει αὐτό τό βῆμα· τό πρόγραμμα πρέπει νά διατυπώσει τίς βασικές μας ἀπόψεις, νά καθορίσει μέ ἀκρίβεια τά ἄμεσα πολιτικά μας καθήκοντα, νά ὑποδείξει τίς ἄμεσες διεκδικήσεις πού πρέπει νά χαράξουν τόν κύκλο δράσης τῆς ζύμωσης, νά προσδόσει στή δράση αὐτή ἐνότητα, νά τήν πλατύνει καί νά τή βαθύνει, ἀνεβάζοντας τή ζύμωση ἀπό μερική, ἀποσπασματική ζύμωση γιά μικρές, σκόρπιες διεκδικήσεις σέ ζύμωση γιά τό σύνολο τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν διεκδικήσεων. Τώρα, πού ἡ σοσιαλδημοκρατική δράση ἀγκάλιασε κι ἔβαλε σέ κίνηση ἕναν ἀρκετά πλατύ κύκλο διανοουμένων-σοσιαλιστῶν καί συνειδητῶν ἐργατῶν, εἶναι ἐπιταχτικά ἀπαραίτητο νά στερεωθοῦν οἱ δεσμοί ἀνάμεσά τους μέ ἕνα πρόγραμμα καί νά δοθεῖ ἔτσι σέ ὅλους αὐτούς μιά στέρεη βάση γιά τή συνέχιση τῆς δράσης σέ πιό πλατιά κλίμακα. Τέλος, τό πρόγραμμα εἶναι ἐπιταχτικά ἀπαραίτητο καί γιά τό λόγο ὅτι ἡ ρωσική κοινή γνώμη πολύ συχνά βρίσκεται σέ βαθύτατη πλάνη σχετικά μέ τούς ἀληθινούς σκοπούς καί τίς μεθόδους δράσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν: οἱ πλάνες αὐτές ἐνμέρει ξεφυτρῶνουν φυσιολογικά στό βάλτο τῆς πολιτικῆς μούχλας τῆς ζωῆς μας, κι ἐνμέρει δημιουργοῦνται τεχνητά ἀπό τούς ἐχθρούς τῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ὅπως καί νᾶναι, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά παίρνομε ὑπόψη μας τό γεγονός αὐτό. Τό ἐργατικό κίνημα, συγχωνευόμενο μέ τό σοσιαλισμό καί τήν πολιτική πάλη, πρέπει νά σχηματίσει ἕνα κόμμα πού νά διαλύσει ὅλες αὐτές τίς πλάνες, ἂν θέλει νά μπεῖ ἐπικεφαλῆς ὅλων τῶν δημοκρατικῶν στοιχείων τῆς ρωσικῆς κοινωνίας. Μποροῦν νά μᾶς φέρουν τήν ἀντίρηση πῶς ἡ σημερινή στιγμή εἶναι ἀκατάλληλη γιά τή σύνταξη προγράμματος ἀκόμα καί γιά τό λόγο ὅτι ἀνάμεσα στούς ἴδιους τούς σοσιαλδημοκράτες γεννιοῦνται διαφωνίες κι ἀρχίζει πολεμική. Ἐγώ, ἀντίθετα, νομίζω πῶς αὐτό ἀποτελεῖ ἕνα πρόσθετο ἐπιχείρημα ὑπέρ τῆς ἀνάγκης ἑνός προγράμματος. Ἀπό τή μιά μεριά, ἐφόσον ἀρχισε ἡ πολεμική, μποροῦμε νά ἐλπίζουμε πῶς κατά τή συζήτηση τοῦ σχεδίου προγράμματος θά ἐκφραστοῦν ὅλες οἱ ἀπόψεις καί ὅλες οἱ ἀποχρώσεις ἀπόψεων, μποροῦμε νά ἐλπίζουμε πῶς ἡ συζήτηση τοῦ προγράμματος θά εἶναι ὀλόπλευρη. Ἡ πολεμική δείχνει ὅτι στίς γραμμές τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν ζωντάνεψε τό ἐνδιαφέρον γιά τά μεγάλα ζητήματα σχετικά μέ τούς σκοπούς τοῦ κινήματός μας, τά ἄμεσα καθήκοντά του καί τήν

ταχτική του, κι ακριβῶς ἓνα τέτοιο ζωντάνεμα εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ τὴ συζήτηση τοῦ σχεδίου προγράμματος. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, γιὰ νὰ μὴ μείνει ἄγονη ἢ πολεμική, γιὰ νὰ μὴ ἐκφυλιστεῖ σὲ προσωπικό ἀνταγωνισμό, γιὰ νὰ μὴ ὀδηγήσει σὲ σύγχυση ἀπόψεων, σὲ μπερδεμα τῶν ἐχθρῶν μὲ τοὺς συντρόφους, εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητο στὴν πολεμική αὐτὴ νὰ τεθεῖ τὸ ζήτημα τοῦ προγράμματος. Ἡ πολεμική θὰ φέρει ὄφελος μόνο στὴν περίπτωση πού θὰ ξεκαθαρίσει σὲ τί ακριβῶς συνίστανται οἱ διαφωνίες, πόσο εἶναι βαθιές, ἂν εἶναι διαφωνίες οὐσίας ἢ διαφωνίες σὲ ἐπιμέρους ζητήματα, ἂν οἱ διαφωνίες αὐτές ἐμποδίζουν ἢ ὄχι τὴν ἀπὸ κοινοῦ δουλειὰ στίς γραμμές ἑνός καὶ τοῦ ἴδιου κόμματος. Μόνο ἡ διεξαγωγή πολεμικῆς καὶ πάνω στό ζήτημα τοῦ προγράμματος μπορεῖ νὰ μᾶς δώσει ἀπάντηση σ' ὅλα αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα πού ζητοῦν ἐπιταχτικά ἀπάντηση — μόνο ἢ συγκεκριμένη διατύπωση καὶ ἀπὸ τίς δύο ἀντιμαχόμενες πλευρές τῶν *προγραμματικῶν* τους ἀπόψεων. Φυσικά, ἡ ἐπεξεργασία ἑνός γενικοῦ προγράμματος τοῦ κόμματος δέν πρόκειται καθόλου νὰ βάλει τέρμα σὲ κάθε πολεμική, ὅμως θὰ καθορίσει σταθερά τίς βασικές ἀπόψεις γιὰ τὸ χαρακτήρα, τοὺς σκοπούς καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ κινήματός μας, πού πρέπει ν' ἀποτελέσουν τὴ σημαία τοῦ ἀγωνιζόμενου κόμματος, πού παραμένει συσπειρωμένο καὶ ἑνιαῖο, παρά τίς ἐπιμέρους διαφωνίες ἀνάμεσα στὰ μέλη του πάνω σὲ ἐπιμέρους ζητήματα.

Κι ἔτσι, ἄς περάσουμε στό προκείμενο.

Ὅταν γίνεται λόγος γιὰ τὸ πρόγραμμα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, τὰ βλέμματα ὅλων στρέφονται, καὶ πολὺ φυσικά, στὰ μέλη τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», πού ἱδρυσαν τὴ ρωσική σοσιαλδημοκρατία κι ἔκαναν τόσα πολλὰ γιὰ τὴ θεωρητική καὶ τὴν πρακτική ἀνάπτυξή της. Οἱ παλιότεροι σύντροφοί μας δέν ἄργησαν ν' ἀνταποκριθοῦν στίς ἀπαιτήσεις τοῦ ρωσικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κινήματος. Σχεδόν τὸν ἴδιο καιρὸ — τὴν ἄνοιξη τοῦ 1898 — πού ἐτοιμαζόταν τὸ συνέδριο τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν πού ἔβαλε τίς βάσεις τοῦ «Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας», ὁ Π. Μπ. Ἀξελρόντ δημοσίεψε τὴν προσοῦρα του: «Σχετικά μὲ τὰ σημερινὰ καθήκοντα καὶ τὴν ταχτική τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» (Γενεύη, 1898· ὁ πρόλογος ἔχει ἡμερομηνία Μάρτης — 1898) καὶ ἀναδημοσίεψε σὲ παράρτημα τῆς προσοῦρας τὸ «Σχέδιο προγράμματος τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν», πού εἶχε ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὴν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» ἀκόμα ἀπὸ τὸ 1885.

Θ' ἀρχίσουμε ἀκριβῶς ἀπό τήν ἐξέταση αὐτοῦ τοῦ σχεδίου. Παρ' ὅλο πού ἔχει ἐκδοθεῖ πρὶν ἀπό 15 σχεδόν χρόνια, ὥστόσο γενικά ἐκπληρώνει, κατὰ τή γνώμη μας, ἐντελῶς ἱκανοποιητικά τό σκοπό του καί βρίσκεται πέρα γιά πέρα στό ὕψος τῆς σύγχρονης σοσιαλδημοκρατικῆς θεωρίας. Τό σχέδιο αὐτό καθορίζει συγκεκριμένα τήν τάξη, τή μόνη τάξη πού στή Ρωσία (ὅπως καί στίς ἄλλες χῶρες) μπορεῖ νά εἶναι ἀνεξάρτητος ἀγωνιστής γιά τό σοσιαλισμό — τήν ἐργατική τάξη, «τό βιομηχανικό προλεταριάτο» — καθορίζει τό σκοπό πού πρέπει νά βάζει μπροστά της αὐτή ἡ τάξη — «πέραςμα ὄλων τῶν μέσων καί τῶν ἀντικειμένων παραγωγῆς στήν κοινωνική ἰδιοκτησία», «κατάργηση τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς» καί «ἀντικατάστασή της μέ νέο σύστημα κοινωνικῆς παραγωγῆς» — «κομμουνιστική ἐπανάσταση» — τονίζει «τόν ἀναπόφευχτο προκαταρχτικό ὄρο» «τῆς ἀναδιοργάνωσης τῶν κοινωνικῶν σχέσεων»: «Τήν κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό τήν ἐργατική τάξη» — τονίζει τή διεθνή ἀλληλεγγύη τοῦ προλεταριάτου καί τήν ἀνάγκη «τοῦ στοιχείου τῆς ποικιλομορφίας στά προγράμματα τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῶν διάφορων κρατῶν, ἀνάλογα μέ τίς κοινωνικές συνθήκες τοῦ καθενός ἀπ' αὐτά χωριστά» — δείχνει τήν ἰδιομορφία τῆς Ρωσίας, «ὅπου οἱ ἐργαζόμενες μάζες βρίσκονται κάτω ἀπό τό διπλό ζυγό τοῦ ἀναπτυσσόμενου καπιταλισμοῦ καί τῆς πατριαρχικῆς οἰκονομίας πού σβήνει» — δείχνει τή σύνδεση τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος μέ τό προτσές τῆς δημιουργίας (ἀπό τίς δυνάμεις τοῦ ἀναπτυσσόμενου καπιταλισμοῦ) «τῆς νέας τάξης, τῆς τάξης τοῦ βιομηχανικοῦ προλεταριάτου, πού ἔχει μεγαλύτερη ἀφομοιωτική ἱκανότητα, πού εἶναι πιό εὐκίνητη καί πιό ἀναπτυγμένη» — δείχνει τήν ἀνάγκη τῆς δημιουργίας «ἐπαναστατικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος» καί «τό πρώτιστο πολιτικό καθῆκον» του — «τήν ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας» — δείχνει «τά μέσα τῆς πολιτικῆς πάλης» καί διατυπώνει τίς βασικές διεκδικήσεις τοῦ κόμματος.

Ὅλα αὐτά τά στοιχεῖα τοῦ προγράμματος, κατὰ τή γνώμη μας, εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητα στό πρόγραμμα τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος, ὅλα τους διατυπώνουν τέτοιες θέσεις, πού ἀπό τότε ἔχουν ἐπιβεβαιωθεῖ ξανά καί ξανά, τόσο ἀπό τήν ἀνάπτυξη τῆς σοσιαλιστικῆς θεωρίας ὅσο κι ἀπό τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ὄλων τῶν χωρῶν, καί εἰδικότερα, ἀπό τήν ἀνάπτυξη τῆς ρωσικῆς κοινωνικῆς σκέψης καί τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Γι' αὐτό οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες μποροῦν καί πρέπει, κατὰ τή γνώμη μας, νά πάρουν

σάν βάση τοῦ προγράμματος τοῦ ρωσικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος ἀκριβῶς τό σχέδιο τῆς ομάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» — σχέδιο πού χρειάζεται μόνο ἐπιμέρους συνταχτικές τροποποιήσεις, διορθώσεις καί συμπληρώσεις.

Θά προσπαθήσουμε νά σημειώσουμε τίς ἐπιμέρους τροποποιήσεις πού μᾶς φαίνονται σκόπιμες καί πού θά ἦταν εὐχῆς ἔργο νά προκαλέσουν μιᾶ ἀνταλλαγή γνώμων ἀνάμεσα σέ ὄλους τοὺς σοσιαλδημοκράτες καί τοὺς συνειδητοὺς ἐργάτες τῆς Ρωσίας.

Πρῶτ' ἀπ' ὅλα πρέπει, βέβαια, ν' ἀλλάξει κάπως ὁ χαρακτήρας τῆς διάρθρωσης τοῦ προγράμματος: τό 1885 ἦταν πρόγραμμα μιᾶς ομάδας ἐπαναστατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ, πού κατόρθωσαν νά καθορίσουν σωστά τό μοναδικό δρόμο ἀνάπτυξης τοῦ κινήματος πού ὑποσχόταν ἐπιτυχία, μά πού τότε δέν ἔβλεπαν ἀκόμα μπροστά τους ἕνα κάπως πλατύ καί αὐτοτελές ἐργατικό κίνημα στή Ρωσία. Στά 1900 πρόκειται πιά γιά τό πρόγραμμα ἑνός ἐργατικοῦ κόμματος πού ἰδρύθηκε ἀπό ὀλόκληρη σειρά ρωσικές σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις. Ἐκτός ἀπό τίς συνταχτικές τροποποιήσεις πού εἶναι ἀπαραίτητες γι' αὐτόν τό λόγο (καί πού σ' αὐτές δέ χρειάζεται νά σταθοῦμε περισσότερο, μιᾶ καί εἶναι αὐτονόητες), ἀπό τή διαφορά αὐτή ἀπορέει ἡ ἀνάγκη νά προβάσουμε στήν πρώτη γραμμή καί νά ὑπογραμμίσουμε ἐντονότερα τό οἰκονομικό προτσές ἐξέλιξης, πού γεννᾷ τοὺς ὑλικούς καί πνευματικούς ὄρους τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, καί τήν ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου, πού τήν ὀργάνωσέ της τό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα τῆ βάζει σάν καθῆκον του. Ὁ καθορισμός τῶν βασικῶν γνωρισμάτων τοῦ σύγχρονου οἰκονομικοῦ καθεστῶτος τῆς Ρωσίας καί τῆς ἀνάπτυξῆς του πρέπει ν' ἀποτελέσει τόν ἀκρογωνιαῖο λίθο τοῦ προγράμματος (πρβλ. τό πρόγραμμα τῆς ομάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς»: «Ἀπό τόν καιρό τῆς κατάργησης τῆς δουλοπαροικίας ὁ καπιταλισμός σημείωσε στή Ρωσία τεράστιες ἐπιτυχίες. Τό παλιό σύστημα τῆς φυσικῆς οἰκονομίας παραχωρεῖ τή θέση του στήν ἐμπορευματική παραγωγή. . .») καί ἀμέσως ὕστερα ἀπ' αὐτό νά σκιαγραφηθεῖ ἡ βασική τάση τοῦ καπιταλισμοῦ: ὁ χωρισμός τοῦ λαοῦ σέ ἀστική τάξη καί προλεταριάτο. «ἡ αὐξηση τῆς ἀθλιότητος, τῆς καταπίεσης, τῆς ὑποδούλωσης, τῶν ταπεινώσεων, τῆς ἐκμετάλλευσης»⁹². Τά τελευταῖα αὐτά περίφημα λόγια τοῦ Μάρξ ἐπαναλήφθηκαν στή δεύτερη παράγραφο τοῦ Προγράμματος τῆς Ἐρφούρτης τοῦ Γερμανικοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Κόμματος⁹³. τόν τελευταῖο καιρό οἱ κριτικοί πού

συσπειρώνονται γύρω από τόν Μπέρνσταϊν επιτέθηκαν μέ ξεχωριστή σφοδρότητα ἐνάντια σ' αὐτό ἀκριβῶς τό σημεῖο, ἐπιναλαβαίνοντας τίς παλιές ἀντιρήσεις τῶν ἀστῶν φιλελεύθερων καί τῶν ὀπαδῶν τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς ἐνάντια στή «θεωρία τῆς ἐξαθλίωσης». Κατά τή γνώμη μας, ἡ πολεμική πού ἔγινε γύρω ἀπ' αὐτό τό ζήτημα ἀπόδειξε πέρα γιά πέρα πῶς εἶναι ἐντελῶς ἀβάσιμη ἡ «κριτική» αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Ὁ ἴδιος ὁ Μπέρνσταϊν παραδέχτηκε ὅτι εἶναι σωστά τά πῖο πάνω λόγια τοῦ Μάρξ, σάν λόγια πού χαρακτηρίζουν τήν τάση τοῦ καπιταλισμοῦ, — τάση πού μετατρέπεται σέ πραγματικότητα, ὅταν δέ γίνεται ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου ἐνάντια σ' αὐτή τήν τάση, ὅταν δέν ὑπάρχουν καταχτημένοι ἀπό τήν ἐργατική τάξη νόμοι γιά τήν προστασία τῶν ἐργατῶν. Ἰσα-ἴσα στή Ρωσία βλέπουμε σήμερα πῶς ἡ παραπάνω τάση ἐκδηλώνεται μέ τεράστια δύναμη σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τήν κατάσταση τῆς ἀγροτιᾶς καί τῶν ἐργατῶν. Κατόπιν, ὁ Κάουτσκι ἔδειξε ὅτι τά λόγια γιά «αὔξηση τῆς ἀθλιότητος κτλ.» εἶναι σωστά ὄχι μόνο μέ τήν ἔννοια ὅτι χαρακτηρίζουν μιά τάση, μά ἐπίσης καί μέ τήν ἔννοια ὅτι τονίζουν τήν αὔξηση τῆς «κοινωνικῆς ἀθλιότητος», δηλ. τήν αὔξηση τῆς ἀναντιστοιχίας ἀνάμεσα στήν κατάσταση τοῦ προλεταριάτου καί στό ἐπίπεδο ζωῆς τῆς ἀστικῆς τάξης, — στό ἐπίπεδο τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν, πού αὔξάνουν παράλληλα μέ τή γιγάντια αὔξηση τῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας. Τέλος, τά λόγια αὐτά εἶναι σωστά ἀκόμα καί μέ τήν ἔννοια ὅτι «στίς παραμεθόριες περιοχές» τοῦ καπιταλισμοῦ (δηλ. στίς χώρες καί στούς κλάδους τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας, ὅπου ὁ καπιταλισμός μόλις ἐμφανίζεται καί ἀνταμώνεται μέ προκεφαλαιοκρατικές καταστάσεις) ἡ αὔξηση τῆς ἀθλιότητος — καί μάλιστα ὄχι μόνο τῆς «κοινωνικῆς» μά καί τῆς πῖο φριχτῆς φυσικῆς ἀθλιότητος, ὡς τό λιμό καί τό θάνατο ἀπό τήν πείνα — παίρνει μαζικές διαστάσεις. Εἶναι πασίγνωστο πῶς γιά τή Ρωσία αὐτό ἰσχύει δέκα φορές περισσότερο ἀπ' ὅ,τι γιά ὅποια-δήποτε ἄλλη εὐρωπαϊκή χώρα. Συνεπῶς, τά λόγια γιά τήν «αὔξηση τῆς ἀθλιότητος, τῆς καταπίεσης, τῆς ὑποδούλωσης, τῶν ταπεινώσεων, τῆς ἐκμετάλλευσης» πρέπει ἀπαραίτητα, κατά τή γνώμη μας, νά μποῦν στό πρόγραμμα, — πρῶτο, γιατί χαρακτηρίζουν ἀπολύτως σωστά τίς βασικές καί οὐσιώδικες ιδιότητες τοῦ καπιταλισμοῦ, χαρακτηρίζουν ἐκεῖνο ἀκριβῶς τό προτσές πού συντελεῖται μπροστά στά μάτια μας καί πού εἶναι ἕνας ἀπό τοὺς κύριους ὄρους πού γεννοῦν τό ἐργατικό κίνημα καί τό σοσιαλισμό στή Ρωσία· δεύτερο, γιατί τά λόγια αὐτά δίνουν τεράστιο ὕλικό γιά ζύμωση, συνοψίζοντας ὀλόκληρη σειρά ἀπό φαινόμε-

να πού συνθλίβουν περισσότερο από κάθε τι άλλο τίς εργαζόμενες μάζες, μά πού ταυτόχρονα καί τίς ἐξεγείρουν στόν πιό μεγάλο βαθμό (άνεργία, χαμηλό μεροκάματο, ύποσιτισμός, λιμοί, δρακόντεια πειθαρχία τοῦ κεφαλαίου, πορνεία, αὐξηση τοῦ ὑπηρετικοῦ προσωπικοῦ κτλ. κτλ.)· τρίτο, ἐπειδή μ' αὐτόν τόν ἀκριβῆ χαρακτηρισμό τῆς δλέθριας δράσης τοῦ καπιταλισμοῦ καί τῆς ἀναγκαιότητας, τοῦ ἀναπόφευχτου χαρακτήρα τῆς ἐξέγερσης τῶν ἐργατῶν θά χαράξουμε μιά διαχωριστική γραμμὴ ἀνάμεσα σέ μᾶς καί στοὺς μεσοβέζικους ἐκείνους ἀνθρώπους, πού, «συμπαθώντας» τό προλεταριάτο καί ζητώντας ὑπὲρ αὐτοῦ «μεταρρυθμίσεις», προσπαθοῦν νά κρατηθοῦν στή «χρυσή μέση ὁδὸ» ἀνάμεσα στό προλεταριάτο καί στήν ἀστική τάξη, ἀνάμεσα στήν ἀπολυταρχικὴ κυβέρνηση καί στοὺς ἐπαναστάτες. Καί ἀκριβῶς σήμερα ἢ χάραξη διαχωριστικῆς γραμμῆς ἀνάμεσα σέ μᾶς καί σ' αὐτούς τοὺς ἀνθρώπους εἶναι ἐξαιρετικὰ ἀναγκαῖα, ἂν θέλουμε ν' ἀποχτήσουμε ἓνα ἐνιαῖο καί συσπειρωμένο ἐργατικὸ κόμμα, πού νά κάνει ἀποφασιστικὴ καί ἀδιάλλαχτη πάλη γιὰ τὴν πολιτικὴ ἐλευθερία καί τό σοσιαλισμό.

Ἐδῶ εἶναι ἀπαραίτητο νά ποῦμε δυὸ λόγια γιὰ τὴ θέση μας ἀπέναντι στό πρόγραμμα τῆς Ἐρφούρτης. Ἀπ' ὅσα εἶπαμε πιό πάνω, ὁ καθένας εἶδε κιόλας ὅτι θεωροῦμε ἀπαραίτητο νά γίνουν τέτοιες τροποποιήσεις στό σχέδιο τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», πού νά προσεγγίζουν τό πρόγραμμα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν στό πρόγραμμα τῶν γερμανῶν σοσιαλδημοκρατῶν. Ἐμεῖς δέ διστάζουμε καθόλου νά ποῦμε ὅτι θέλουμε νά μιμηθοῦμε τό πρόγραμμα τῆς Ἐρφούρτης: στή μίμηση τοῦ καλοῦ δέν ὑπάρχει τίποτα τό κακό, κι ἀκριβῶς σήμερα, πού τόσο συχνά ἀκούει κανεῖς ὀπορτουριστικὲς καί μεσοβέζικες κριτικὲς αὐτοῦ τοῦ προγράμματος, θεωροῦμε χρέος μας νά ταχθοῦμε ἀνοιχτὰ ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἡ μίμηση ὁμως σέ καμιὰ περίπτωση δέν πρέπει νά εἶναι ἀπλή ἀντιγραφή. Ἡ μίμηση καί ὁ δανεισμός δικαιολογοῦνται ἀπόλυτα στό βαθμό πού καί στή Ρωσία βλέπουμε τὰ ἴδια βασικά προτσές ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ, τὰ ἴδια βασικά καθήκοντα τῶν σοσιαλιστῶν καί τῆς ἐργατικῆς τάξης, ὁμως δέν πρέπει σέ καμιὰ περίπτωση νά μᾶς κάνουν νά ξεχνᾶμε τίς *ιδιομορφίες* τῆς Ρωσίας πού πρέπει νά βροῦν τὴν *πλέρια ἐκφρασή* τους στίς *ιδιομορφίες* τοῦ προγράμματός μας. Προτρέχοντας, θά τονίσουμε ἀπὸ τώρα κιόλας πῶς οἱ *ιδιομορφίες* αὐτὲς ἀφοροῦν, πρῶτο, τὰ πολιτικὰ μας καθήκοντα καί μέσα πάλης· δεῦτερο, τὴν πάλη ἐνάντια σ' ὅλα τὰ ὑπολείμματα τοῦ πατριαρχικοῦ, προκεφαλαιοκρατικοῦ καθεστῶτος καί τὴν ὑπαγορευόμενὴ ἀπ' αὐτὴ

τήν πάλη ιδιαίτερη τοποθέτηση τοῦ ζητήματος τῶν ἀγροτῶν. Ὑστερα ἀπό τήν ἀπαραίτητη αὐτή διευκρίνιση ἄς προχωρήσουμε παρακάτω. Ἀφοῦ τονιστεῖ ἡ «αὔξηση τῆς ἀθλιότητος», πρέπει ν' ἀκολουθήσει ὁ χαρακτηρισμός τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου — νά τονιστεῖ ὁ σκοπός αὐτῆς τῆς πάλης (μετατροπή σέ κοινωνική ἰδιοκτησία ὄλων τῶν μέσων παραγωγῆς καί ἀντικατάσταση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς μέ τή σοσιαλιστική) — νά τονιστεῖ ὁ διεθνῆς χαρακτήρας τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος — νά τονιστεῖ ὁ πολιτικός χαρακτήρας τῆς ταξικῆς πάλης καί ὁ ἄμεσος σκοπός της (ἡ κατάκτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας). Εἶναι ιδιαίτερα ἀπαραίτητη ἡ ἀναγνώριση τῆς πάλης ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, τῆς πάλης γιά πολιτικές ἐλευθερίες, σάν τοῦ πρώτιστου πολιτικοῦ καθήκοντος τοῦ ἐργατικοῦ κόμματος, γιά τήν ἐπεξήγηση ὁμως αὐτοῦ τοῦ καθήκοντος πρέπει, κατά τή γνώμη μας, νά δειχτεῖ ὁ ταξικός χαρακτήρας τῆς σύγχρονης ρωσικῆς ἀπολυταρχίας καί ἡ ἀνάγκη τῆς ἀνατροπῆς της, ὄχι μόνο πρὸς τό συμφέρον τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἀλλά καί πρὸς τό συμφέρον ὅλης τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης. Ἡ διευκρίνιση αὐτή εἶναι ἀπαραίτητη καί ἀπό θεωρητική πλευρά, ἐπειδή ἀπό τήν ἀποψη τῶν βασικῶν ἰδεῶν τοῦ μαρξισμοῦ, τά συμφέροντα τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης μπαίνουν πάνω ἀπό τά συμφέροντα τοῦ προλεταριάτου, — τά συμφέροντα ὅλου τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στό σύνολό του μπαίνουν πάνω ἀπό τά συμφέροντα ἑνός ὀρισμένου στρώματος ἐργατῶν ἢ ὀρισμένων στιγμῶν τοῦ κινήματος. — καί ἀπό πραχτική πλευρά, γιά νά καθοριστεῖ τό κεντρικό σημεῖο στό ὁποῖο πρέπει νά συνοψίζεται καί πού γύρω του πρέπει νά συγκεντρώνεται ὅλη ἡ ποικιλόμορφη δράση τῆς σοσιαλδημοκρατίας, πού ἀποτελεῖται ἀπό προπαγάνδα, ζύμωση καί ὀργάνωση. Νομίζουμε πῶς ἐκτός ἀπ' αὐτό θάπρεπε ν' ἀφιερῶσουμε ἐπίσης μιᾶ ιδιαίτερη παράγραφο τοῦ προγράμματος, ὅπου νά λέμε ὅτι τό σοσιαλδημοκρατικό ἐργατικό κόμμα βάζει καθῆκον του τήν ὑποστήριξη κάθε ἐπαναστατικοῦ κινήματος ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία καί τήν πάλη ἐνάντια σ' ὅλες τίς προσπάθειες τῆς ἀπολυταρχικῆς κυβέρνησης νά διαφθείρει καί νά συσκοτίσει τήν πολιτική συνείδηση τοῦ λαοῦ μέ τή γραφειοκρατική κηδεμονία καί τίς ψευτοελεημοσύνες, μέ κείνη τή δημαγωγική πολιτική πού οἱ γερμανοί σύντροφοί μας τήν ὀνόμασαν «Peitsche und Zuckerbrot» (βούρδουλα καί ζαχαρόψωμο). Ζαχαρόψωμο = ἐλεημοσύνες σ' αὐτούς πού γιά ὀρισμένες ἐπιμέρους καί μεμονωμένες βελτιώσεις τῆς ὑλικῆς τους κατάστασης παραιτοῦνται ἀπό τίς πολιτικές τους διεκδικήσεις καί παραμένουν πειθήνιοι δοῦλοι

τῆς ἀστυνομικῆς ἀθαιρεσίας (γιά τούς φοιτητές — οἱκοι φοιτητῶν κτλ., γιά τούς ἐργάτες — φτάνει μόνο νά θυμηθοῦμε τίς διακηρύξεις τοῦ ὑπουργοῦ τῶν οἰκονομικῶν Βίττε τόν καιρό τῶν ἀπεργιῶν τῆς Πετροῦπολης στή 1896 καί 1897⁹⁴ ἢ τούς λόγους πού ἔβγαλαν ὑπέρ τῶν ἐργατῶν οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν στήν ἐπιτροπή γιά τήν ἐκδοσὴ τοῦ νόμου τῆς 2-VI-1897). Βούρδουλας = ἐντατικές διώξεις ἐνάντια σέ κείνους, πού παρά τίς ἐλεημοσύνες αὐτές παραμένουν ἀγωνιστές τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας (ἐπιστράτευση τῶν φοιτητῶν⁹⁵· ἐγκύκλιος τῆς 12-VIII-1897 γιά ἐξορία ἐργατῶν στή Σιβηρία· ἐντασὴ τῶν διώξεων ἐνάντια στή σοσιαλδημοκρατία κτλ.). Ζαχαρόψωμο — σάν δόλωμα γιά τούς ἀδύνατους, γιά τήν ἐξαγορά καί τή διαφθορά τους· βούρδουλας — γιά τήν τρομοκράτησὴ καί τήν «ἐξουδετέρωσὴ» τῶν τίμιων καί συνειδητῶν ἀγωνιστῶν τῆς ὑπόθεσης τῶν ἐργατῶν καί τοῦ λαοῦ. "Ὅσο θά ὑπάρχει ἡ ἀπολυταρχία (— κι ἐμεῖς πρέπει τώρα νά προσαρμόσουμε τό πρόγραμμά μας ἀκριβῶς στήν ὑπαρξὴ τῆς ἀπολυταρχίας, γιατί ἡ πτώσὴ τῆς θά προκαλέσει ἀναπόφευχτα τόσο μεγάλη ἀλλαγὴ στίς πολιτικές συνθήκες, πού θ' ἀναγκάσει τό ἐργατικό κόμμα ν' ἀλλάξει οὐσιαστικά τή διατύπωσὴ τῶν ἄμεσων πολιτικῶν καθηκόντων του) — ὅσο θά ὑπάρχει ἡ ἀπολυταρχία, πρέπει νά περιμένουμε ἀδιάκοπὴ ἀνανέωσὴ καί ἐντασὴ αὐτῶν τῶν δημαγωγικῶν μέτρων τῆς κυβερνήσεως, καί, συνεπῶς, πρέπει νά διεξάγουμε συστηματικὴ πάλη ἐνάντιά τους, ξεσκεπάζοντας τήν ψευτιά τῶν ἀστυνομικῶν προστατῶν τοῦ λαοῦ, δείχνοντας τή σύνδεσὴ ἀνάμεσα στίς κυβερνητικές μεταρρυθμίσεις καί στήν πάλη τῶν ἐργατῶν, μαθαίνοντας τό προλεταριάτο νά χρησιμοποιοεῖ κάθε μεταρρύθμισὴ γιά τήν ἐνίσχυσὴ τῶν ἀγωνιστικῶν του θέσεων, γιά τό πλάταιμα καί τό βάθαιμα τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. "Ὅσο γιά τήν ὑποστήριξὴ ἀπομέρους μας ὄλων ἐκείνων πού ἀγωνίζονται ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, ἡ διευκρίνισὴ αὐτῆ εἶναι ἀπαραίτητο νά μπεῖ στό πρόγραμμα, γιατί ἡ ρωσικὴ σοσιαλδημοκρατία, συγχωνευμένη ἀδιάρρηκτα μέ τά πρωτοπόρα στοιχεῖα τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξεως, πρέπει νά ὑψώσει τήν *πανδημοκρατικὴ* σημαία, γιά νά συσπειρώσει γύρω τῆς ὅλα τά στρώματα καί τά στοιχεῖα, τά ἱκανά νά παλαίψουν γιά τήν πολιτικὴ ἐλευθερία ἢ καί ἀπλῶς νά υποστηρίξουν κατὰ ἓνα ὁποιοδήποτε τρόπο μιά τέτοια πάλη.

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀποψὴ μας γιά τίς ἀπαιτήσεις, πού πρέπει νά ἱκανοποιοεῖ τό μέρος τοῦ προγράμματός μας πού ἀφορᾷ τίς ἀρχές, καί γιά τίς βασικές θέσεις πού πρέπει νά ἐκφράζονται σ' αὐτό ὅσο τό δυνατό πῶς ἀκριβολογημένα καί ἀνάγλυφα. Ἀπὸ τό

σχέδιο προγράμματος της ομάδας «'Απελευθέρωση της δουλειᾶς» πρέπει, κατά τή γνώμη μας, ν' ἀπαλειφθοῦν (ἀπό τό μέρος πού ἀφορᾶ τίς ἀρχές) 1) ὅσα λέγονται γιά τή μορφή τῆς γαιοκτησίας τοῦ ἀγρότη (γιά τό ζήτημα τῶν ἀγροτῶν θά μιλήσουμε παρακάτω)· 2) ὅσα λέγονται γιά τά αἷτια τῆς «ἀστάθειας» κτλ. τῆς διανόησης· 3) τό σημεῖο γιά τήν «κατάργηση τοῦ σημερινοῦ συστήματος πολιτικῆς ἐκπροσώπησης καί τήν ἀντικατάστασή του μέ ἄμεση νομοθεσία τοῦ λαοῦ»· 4) τό σημεῖο γιά τά «μέσα πολιτικῆς πάλης». Εἶναι ἀλήθεια πῶς σ' αὐτό τό τελευταῖο δέ βλέπουμε τίποτα πού νά ἔχει παλιώσει ἤ πού νά εἶναι λαθεμένο: ἀπεναντίας, νομίζουμε πῶς τά μέσα πρέπει νά εἶναι ἀκριβῶς αὐτά πού ἔχει ὑποδειξει ἡ ομάδα «'Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» (ζύμωση — ἐπαναστατική ὀργάνωση — πέρασμα «στήν κατάλληλη στιγμή» σέ ἀποφασιστική ἐπίθεση, πού δέν ἀποκλείει κατ' ἀρχήν καί τήν τρομοκρατία), — νομίζουμε ὅμως πῶς στό πρόγραμμα ἑνός ἐργατικοῦ κόμματος δέν ἔχουν θέση οἱ ὑποδείξεις γιά τά μέσα δράσης, πού ἦταν ἀπαραίτητες στό πρόγραμμα μιᾶς ομάδας ἐπαναστατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ τό 1885. Τό πρόγραμμα πρέπει ν' ἀφήνει ἀνοιχτό τό ζήτημα τῶν μέσων, ἐμπιστευόμενο τήν ἐκλογή τους στίς ἀγωνιζόμενες ὀργανώσεις καί στά συνέδρια τοῦ κόμματος, πού καθορίζουν τήν ταχτική τοῦ κόμματος. Ὅμως εἶναι ἀμφίβολο ἂν τά ζητήματα τῆς ταχτικῆς μποροῦν νά μποῦν στό πρόγραμμα (ἂν ἐξαιρέσουμε τά πιό οὐσιαστικά καί θεμελιώδη ζητήματα, ὅπως εἶναι τό ζήτημα τῆς στάσης ἀπέναντι στοὺς ἄλλους ἀγωνιστές πού παλαίβουν ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία). Τά ζητήματα ταχτικῆς, στό βαθμό πού θά προκύπτουν, θά συζητιοῦνται στήν ἐφημερίδα τοῦ κόμματος καί θά λύνονται τελικά στά συνέδριά του. Ἐδῶ, κατά τή γνώμη μας, συμπεριλαμβάνεται καί τό ζήτημα τῆς τρομοκρατίας: τό ζήτημα αὐτό οἱ σοσιαλιστικοκράτες πρέπει ὅπωςδήποτε νά τό βάλουν γιά συζήτηση — καί φυσικά γιά συζήτηση ὄχι ἀπό ἄποψη ἀρχῶν, μά ἀπό ἄποψη ταχτικῆς, — γιατί ἡ ἀνάπτυξη τοῦ κινήματος αὐτή καθαυτή ὀδηγεῖ αὐθόρμητα σέ ὀλοένα καί πιό συχνές περιπτώσεις ἐκτέλεσης χαφιέδων, στό δυνάμωμα τῆς βαθιάς ἀγανάκτησης μέσα στίς γραμμές τῶν ἐργατῶν καί τῶν σοσιαλιστῶν, πού βλέπουν ὅτι ὀλοένα καί περισσότεροι σύντροφοί τους βασανίζονται μέχρι θανάτου στά ἀπομονωτήρια τῶν φυλακῶν καί στοὺς τόπους ἐξορίας. Γιά νά μὴ μείνουν σκοτεινά σημεῖα, θά διευκρινίσουμε ἄμέσως ὅτι σύμφωνα μέ τήν προσωπική μας γνώμη ἡ τρομοκρατία σήμερα δέν ἀποτελεῖ ἐνδεδειγμένο μέσο πάλης, ὅτι τό κόμμα (σάν κόμμα) πρέπει νά τήν ἀπορίψει (ὥσπου ν' ἀλλάξουν οἱ συνθῆκες,

πράγμα πού θά μπορούσε νά προκαλέσει καί ἀλλαγὴ τῆς ταχτικῆς) καί νά συγκεντρώσει ὅλες του τίς δυνάμεις στό δυνάμωμα τῆς ὀργάνωσης καί στήν ἐξασφάλιση τῆς ταχτικῆς κυκλοφορίας τοῦ ἔντυπου ὑλικοῦ. Δέν εἶναι ἐδῶ ὁ τόπος γιά νά μιλήσουμε πιά λεπτομερειακά πάνω σ' αὐτό.

Ὅσο γιά τὸ ζήτημα τῆς ἄμεσης νομοθεσίας τοῦ λαοῦ νομίζουμε πὼς σήμερα δέν πρέπει καθόλου νά τὸ βάλουμε στό πρόγραμμα. Δέν μπορούμε κατ' ἀρχὴν νά συνδέουμε τὴ νίκη τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ ἀπὸ τὴν ἄμεση νομοθεσία τοῦ λαοῦ. Αὐτὸ τὸ ἀπέδειξαν, κατὰ τὴ γνώμη μας, οἱ συζητήσεις γύρω ἀπὸ τὸ πρόγραμμα τῆς Ἐρφούρτης καί τὸ βιβλίο τοῦ Κάουτσκι γιά τὴ νομοθεσία τοῦ λαοῦ. Ὁ Κάουτσκι (κάνοντας μιὰ ἱστορική καί πολιτική ἀνάλυση) παραδέχεται πὼς ἡ νομοθεσία τοῦ λαοῦ εἶναι ὡς ἓνα βαθμὸ ὠφέλιμη μέ τοὺς παρακάτω ὅρους: 1) ὅταν δέν ὑπάρχει ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν πόλη καί στό χωριό ἢ ὅταν ὑπερτεροῦν οἱ πόλεις· 2) ὅταν ὑπάρχουν πολὺ ἀναπτυγμένα πολιτικά κόμματα· 3) «ὅταν δέν ὑπάρχει ὑπέρμετρα συγκεντρωτικὴ κρατικὴ ἐξουσία πού ἀντιπαρατάσσεται αὐτοδύναμα στὴ λαϊκὴ ἐκπροσώπηση». Στὴ Ρωσία βλέπουμε διαμετρικὰ ἀντίθετες συνθήκες, καί ὁ κίνδυνος ἐκφυλισμοῦ τῆς «νομοθεσίας τοῦ λαοῦ» σέ αὐτοκρατορικό «δημοψήφισμα» θάταν γιά μᾶς ἐξαιρετικά μεγάλος. Ἄν γιά τὴ Γερμανία καί τὴν Αὐστρία ὁ Κάουτσκι ἔλεγε τὸ 1893 πὼς «γιά μᾶς τοὺς ἀνατολικοευρωπαίους ἡ ἄμεση νομοθεσία τοῦ λαοῦ ἀνήκει στὴ σφαῖρα τοῦ „κράτους τοῦ μέλλοντος“», τότε τί νά πεῖ κανεὶς γιά τὴ Ρωσία. Γι' αὐτὸ νομίζουμε πὼς τώρα, πού στὴ Ρωσία κυριαρχεῖ ἡ ἀπολυταρχία, πρέπει νά περιοριστοῦμε στὴ διεκδίκηση «δημοκρατικοῦ συντάγματος» καί νά προτιμήσουμε τίς δύο πρῶτες παραγράφους τοῦ πραχτικοῦ μέρους τοῦ προγράμματος τῆς ὀμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» ἀπὸ τίς δύο πρῶτες παραγράφους τοῦ πραχτικοῦ μέρους τοῦ «προγράμματος τῆς Ἐρφούρτης».

Περνάμε στό πραχτικὸ μέρος τοῦ προγράμματος. Κατὰ τὴ γνώμη μας, ἂν ὄχι σύμφωνα μέ τὴ διάταξη τῆς ἔκθεσης, πάντως σύμφωνα μέ τὴν οὐσία, τὸ μέρος αὐτὸ χωρίζεται σέ τρία κεφάλαια: 1) διεκδικήσεις γενικῶν δημοκρατικῶν μετασχηματισμῶν· 2) διεκδικήσεις μέτρων γιά τὴν προστασία τῶν ἐργατῶν καί 3) διεκδικήσεις μέτρων ὑπὲρ τῶν ἀγροτῶν. Γιὰ τὸ πρῶτο κεφάλαιο εἶναι ζήτημα ἂν χρειάζονται οὐσιαστικὲς τροποποιήσεις στό «σχέδιο προγράμματος» τῆς ὀμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» πού ἀπαιτεῖ 1) γενικὸ ἐκλογικὸ δικαίωμα· 2) μισθοδοσία

τῶν ἀντιπροσώπων· 3) γενική, κοσμική, δωρεάν καί ὑποχρεωτική ἐκπαίδευση κτλ· 4) τό ἀπαραβίαστο τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου καί τῆς κατοικίας τῶν πολιτῶν· 5) ἀπεριόριστη ἐλευθερία τῆς συνείδησης, τοῦ λόγου, τοῦ συνέρχεσθαι κτλ. (ἐδῶ θάπρεπε ἴσως νά προστεθεῖ εἰδικά: ἐλευθερία τῶν ἀπεργιῶν)· 6) ἐλευθερία μετακίνησης καί ἐπαγγέλματος [ἐδῶ θάπρεπε ἴσως νά προστεθεῖ: «ἐλευθερία μετοίκησης» καί «ὀλοκληρωτική κατάργηση τῶν ἀδειῶν μετακίνησης»]· 7) πλέρια ἰσότητα δικαιωμάτων ὅλων τῶν πολιτῶν κτλ· 8) ἀντικατάσταση τοῦ ταχτικῆς στρατοῦ μέ τό γενικό ἐξοπλισμό τοῦ λαοῦ· 9) ἀναθεώρηση ὅλης τῆς ἀστικῆς καί ποινικῆς νομοθεσίας μας, κατάργηση τοῦ χωρισμοῦ σέ κάστες καί τῶν ποινῶν πού δέ συμβιβάζονται μέ τήν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου». Ἐδῶ θάπρεπε νά προστεθεῖ: «καθιέρωση ἀπόλυτης ἰσότητας δικαιωμάτων τῆς γυναίκας μέ τόν ἄντρα». Στό ἴδιο μέρος πρέπει νά προστεθεῖ καί ἡ διεκδίκηση τῶν δημοσιονομικῶν μεταρρυθμίσεων — ἡ «κατάργηση τοῦ σημερινοῦ φορολογικοῦ συστήματος καί καθιέρωση προοδευτικοῦ φόρου εἰσοδήματος», διεκδίκηση πού διατυπώνει τό πρόγραμμα τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» ἀνάμεσα στίς διεκδικήσεις πού «θά προβάλλει τό ἐργατικό κόμμα, στηριζόμενο σ' αὐτά τά βασικά πολιτικά δικαιώματα». Τέλος, ἐδῶ θάπρεπε ἐπίσης νά βρῆσκει καί ἡ διεκδίκηση γιά τήν «ἐκλογή τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων ἀπό τό λαό· τό δικαίωμα κάθε πολίτη νά διώκει δικαστικά κάθε δημόσιο ὑπάλληλο, χωρίς ν' ἀπευθύνεται στήν προϊσταμένη ἀρχή τοῦ ὑπαλλήλου».

Στό δεύτερο κεφάλαιο τῶν πραχτικῶν διεκδικήσεων βρίσκουμε στό πρόγραμμα τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» τή γενική διεκδίκηση γιά «νομοθετική ρύθμιση τῶν σχέσεων τῶν ἐργατῶν (τῆς πόλης καί τοῦ χωριοῦ) μέ τούς ἐπιχειρηματίες καί γιά ὀργάνωση ἀντίστοιχης ἐπιθεώρησης μέ ἐκπροσώπηση τῶν ἐργατῶν». Νομίζουμε πώς τό ἐργατικό κόμμα πρέπει νά διατυπώσει τίς διεκδικήσεις τοῦ σημείου αὐτοῦ πῶς ἐμπεριστατωμένα καί πῶς διεξοδικά, πρέπει ν' ἀπαιτήσῃ (1) ὀχτάωρη ἐργασίμη μέρα· (2) ἀπαγόρευση τῆς νυχτερινῆς ἐργασίας· ἀπαγόρευση τῆς ἐργασίας γιά παιδιά κάτω ἀπό 14 χρονῶν· (3) συνεχῆ ἀνάπαυση τουλάχιστο 36 ὥρων γιά κάθε ἐργάτη τήν ἐβδομάδα· (4) ἐπέκταση τῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας καί τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας σ' ὅλους τούς κλάδους τῆς βιομηχανίας καί τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, στά κρατικά ἐργοστάσια, στίς ἐπαγγελματοβιοτεχνικές ἐπιχειρήσεις καί στούς βιοτέχνες πού δουλεύουν στό σπίτι. Ἐκλογή ἀπό τούς ἐργάτες βοηθῶν τῶν ἐπιθεωρητῶν, πού

νά έχουν ίσα δικαιώματα με τούς επιθεωρητές· (5) ίδρυση εργατικών και αγροτικών δικαστηρίων διαιτησίας σέ όλους τούς κλάδους τής βιομηχανίας και τής αγροτικής οικονομίας, μέ δικαστές πού οί μισοί νά εκλέγονται από τ' άφεντικά και οί άλλοι μισοί από τούς εργάτες· (6) απόλυτη άπαγόρευση παντού τής πληρωμής του μισθοῦ μέ έμπορεύματα· (7) καθιέρωση μέ νόμο τής εϋθύνης τών εργοστασιαρχών για όλα τά άτυχήματα και τούς άκρωτηριασμούς τών εργατών, τόσο τών εργατών βιομηχανίας όσο και τών εργατών γῆς· (8) καθιέρωση μέ νόμο ότι σ' όλες τīs περιπτώσεις μίσθωσης όποιωνδήποτε εργατών ή πληρωμή πρέπει νά γίνεται τουλάχιστο μιά φορά τή βδομάδα· (9) κατάργηση όλων τών νόμων πού παραβιάζουν τήν ίσοτιμία ανάμεσα στους εργοδότες και στους μισθωτούς (λχ., τών νόμων σχετικά μέ τήν ποινική εϋθύνη τών εργοστασιακών εργατών και τών εργατών γῆς για τήν άποχώρησή τους από τή δουλειά· τών νόμων πού δίνουν στους εργοδότες πολύ μεγαλύτερη έλευθερία νά καταγγέλουν τά συμβόλαια μίσθωσης άπ' ό,τι στους μισθωτούς κτλ.). (Είναι αυτονόητο πώς έμεις άπλώς σημειώνουμε τīs επιθυμητές διεκδικήσεις χωρίς νά δίνουμε σ' αυτές τήν τελική διατύπωση πού άπαιτεί τό σχέδιο προγράμματος.) Τό κεφάλαιο αυτό του προγράμματος πρέπει (σέ σύνδεση μέ τό προηγούμενο) νά δώσει τīs βασικές, καθοδηγητικές θέσεις για τή ζύμωση, χωρίς φυσικά νά περιορίζει καθόλου τούς προπαγανδιστές νά προβάλλουν κατά τόπους, κλάδους παραγωγής, εργοστάσια κτλ. και άλλες, κάπως τροποποιημένες, πιό συγκεκριμένες, πιό μερικές διεκδικήσεις. Γι' αυτό, κατά τή σύνταξη αυτού του μέρους του προγράμματος πρέπει νά προσπαθήσουμε ν' αποφύγουμε δυό άκρότητες: από τή μιά μεριά, δέν πρέπει νά παραλείψουμε ούτε μιά από τīs κύριες, τīs βασικές διεκδικήσεις, πού έχουν οϋσιαστική σημασία για όλη τήν εργατική τάξη· από τήν άλλη, δέν πρέπει νά παρασυρθοῦμε σέ υπερβολικές λεπτομέρειες, γιατί δέ θάταν λογικό νά γεμίσουμε τό πρόγραμμα μ' αυτές.

Ἡ διεκδίκηση «κρατικής βοήθειας στους παραγωγικούς συνεταιρισμούς» πού περιλαμβάνεται στό πρόγραμμα τής ομάδας «Ἀπελευθέρωση τής δουλειᾶς» πρέπει, κατά τή γνώμη μας, ν' άπαλειφθεῖ τελείως από τό πρόγραμμα. Καί ή πείρα τών άλλων χωρῶν, και θεωρητικοί λόγοι, και οί ιδιομορφίες τής ρωσικής ζωῆς (ή τάση τών άστών φιλελεύθερων και τής άστυνομικής κυβέρνησης νά έρωτοτροποῦν μέ τά «άρτέλ» και μέ τήν «προστασία» τής «λαϊκής βιομηχανίας», κτλ.) — όλα μιλοῦν ενάντια στή διατύπωση αὐτῆς τής διεκδίκησης. (Φυσικά, πρίν από 15 χρόνια

τό ζήτημα ἔμπαινε ἀπό πολλές ἀπόψεις διαφορετικά, καί ἦταν φυσικό τότε νά περιλάβουν οἱ σοσιαλδημοκράτες στό πρόγραμμα τους μιά τέτοια διεκδίκηση.)

Μᾶς μένει τό τελευταῖο, τό τρίτο κεφάλαιο τοῦ πρακτικοῦ μέρους τοῦ προγράμματος: οἱ διεκδικήσεις σχετικά μέ τό ζήτημα τῶν ἀγροτῶν. Στό πρόγραμμα τῆς ομάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» βρίσκουμε μιά τέτοια διεκδίκηση, καί συγκεκριμένα τή διεκδίκηση γιά «ριζική ἀναθεώρηση τῶν ἀγροτικῶν μας σχέσεων, δηλ. τῶν ὄρων ἐξαγορᾶς τῆς γῆς καί τοῦ περάσματος της στά χέρια τῶν ἐνώσεων τῶν ἀγροτῶν. Παραχώρηση τοῦ δικαιώματος νά παραιτοῦνται ἀπό τόν κοινοτικό κλῆρο καί νά βγαίνουν ἀπό τήν κοινότητα στους ἀγρότες πού θά θεωρήσουν ὅτι αὐτό τους συμφέρει κτλ.».

Μοῦ φαίνεται πῶς ἡ βασική σκέψη πού διατυπώνεται ἐδῶ εἶναι πέρα γιά πέρα σωστή καί πῶς τό σοσιαλδημοκρατικό ἐργατικό κόμμα πρέπει πραγματικά νά διατυπώσει στό πρόγραμμά του μιά ἀνάλογη διεκδίκηση (λέω: ἀνάλογη, γιατί μοῦ φαίνεται πῶς καλό εἶναι νά γίνουν μερικές τροποποιήσεις).

Τό ζήτημα αὐτό ἐγώ τό καταλαβαίνω ἔτσι. Τό ζήτημα τῶν ἀγροτῶν στή Ρωσία διαφέρει οὐσιαστικά ἀπό τό ζήτημα τῶν ἀγροτῶν στή Δύση, ὅμως διαφέρει *μόνο κατά τοῦτο*, ὅτι στή Δύση πρόκειται σχεδόν ἀποκλειστικά γιά ἀγρότη πού βρίσκεται μέσα σέ κεφαλαιοκρατική, ἀστική κοινωνία, ἐνῶ στή Ρωσία πρόκειται κυρίως γιά ἀγρότη πού ὑποφέρει ὄχι λιγότερο (ἂν ὄχι περισσότερο) ἀπό τους *προκεφαλαιοκρατικούς* θεσμούς καί σχέσεις, ὑποφέρει ἀπό τίς *ἐπιβιώσεις τῆς δουλοπαροικίας*. Ἡ ἀγροτιά, σάν τάξη πού προμηθεύει ἀγωνιστές ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία κι ἐνάντια στίς ἐπιβιώσεις τῆς δουλοπαροικίας, ἔχει κιόλας παίξει τό ρόλο της στή Δύση, στή Ρωσία ὅμως ὄχι ἀκόμα. Στή Δύση τό βιομηχανικό προλεταριάτο ἔχει ἀπό καιρό ἀποσπαστεῖ ριζικά ἀπό τό χωριό, καί ἡ ἀπόσπαση αὐτή ἔχει κιόλας κατοχυρωθεῖ μέ ἀντίστοιχους νομικούς θεσμούς. Στή Ρωσία «τό βιομηχανικό προλεταριάτο, ἐξαιτίας τῶν συστατικῶν του στοιχείων καί τῶν ὄρων ὑπαρξῆς του, συνδέεται ἀκόμα σέ μεγάλο βαθμό μέ τό χωριό» (Π. Μπ. Ἀξελρόντ, στήν μπροσούρα πού ἀναφέραμε, σελ. 11). Εἶναι ἀλήθεια πῶς στή χώρα μας τό προτσές τῆς ἀποσύνθεσης τῆς ἀγροτιάς σέ μικροαστούς καί σέ μισθωτούς ἐργάτες συντελεῖται μέ τεράστια δύναμη, μέ καταπληχτική ταχύτητα, ὅμως τό προτσές αὐτό θέλει πολύ ἀκόμα γιά νά τελειώσει, καί, τό κυριότερο, ἐξακολουθεῖ ἀκόμα νά συντελεῖται μέσα στά πλαίσια τῶν παλιῶν, δουλοπαροικιακῶν θεσμῶν πού δεσμεύουν

όλους τούς αγρότες με τή βαριά άλυσίδα τῆς ἀλληλέγγυας εὐθύνης καί τῆς φορολογικῆς κοινότητος. Ἔτσι ὁ ρῶσος σοσιαλδημοκράτης, ἀκόμα κι ἂν ἀνήκει (ὅπως ὁ συντάχτης αὐτῶν τῶν γραμμῶν) στοὺς κατηγορηματικούς ἀντιπάλους τῆς διαφύλαξης ἢ τῆς ὑποστήριξης τῆς μικρῆς ἰδιοκτησίας ἢ τοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ στήν κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνία, δηλ. κι ἂν ἀκόμα στό ἀγροτικὸ ζήτημα τάσσεται (ὅπως ὁ συντάχτης αὐτῶν τῶν γραμμῶν) μέ τό μέρος ἐκείνων τῶν μαρξιστῶν, πού οἱ κάθε λογῆς ἄστοί καί ὀπορτουниστές ἀρέσκονται σήμερα νά τοὺς βρίζουν, ἀποκαλώντας τοὺς «δογματικούς» καί «ὀρθόδοξους», — μπορεῖ καί πρέπει, δίχως νά προδίνει καθόλου τίς πεποιθήσεις του, ἀλλά, ἀπεναντίας, ἀκριβῶς λόγω αὐτῶν τῶν πεποιθήσεών του — νά ὑποστηρίζει ὅτι τό ἐργατικὸ κόμμα πρέπει νά γράψει στή σημαία του τό σύνθημα τῆς *ὑποστήριξης* τῆς ἀγροτιᾶς (καθόλου ὁμως σάν τάξης μικροῖδιοκτητῶν ἢ μικρονοικοκυρέων), *στό βαθμὸ πού ἡ ἀγροτιά αὐτὴ εἶναι ἰκανὴ γιὰ ἐπαναστατικὴ πάλη ἐνάντια στά ὑπολείμματα τῆς δουλοπαροικίας γενικά κι ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία ἰδιαίτερα.* Ἀφοῦ ὅλοι ἐμεῖς, οἱ σοσιαλδημοκράτες, δηλώνουμε πῶς εἴμαστε ἔτοιμοι νά ὑποστηρίξουμε καί τή μεγαλοαστικὴ τάξη, *στό βαθμὸ πού εἶναι ἰκανὴ γιὰ ἐπαναστατικὴ πάλη ἐνάντια στά φαινόμενα πού ἀναφέραμε,* — τότε πῶς μποροῦμε ν' ἀρνηθοῦμε αὐτὴ τὴν ὑποστήριξη *στά ἑκατομμύρια τῆς τάξης τῶν μικροαστῶν πού συγχωνεύονται ὕστερα ἀπὸ βαθμιαῖα περάσματα μέ τό πραλεταριάτο;* Ἄν τό νά ὑποστηρίξει κανεὶς τίς φιλελεύθερες διεκδικήσεις τῶν μεγαλοαστῶν δέ σημαίνει πῶς ὑποστηρίζει τοὺς μεγαλοαστοὺς, τότε τό νά ὑποστηρίξει κανεὶς τίς δημοκρατικὲς διεκδικήσεις τῶν μικροαστῶν δέ σημαίνει καθόλου πῶς ὑποστηρίζει τοὺς μικροαστοὺς; ἀπεναντίας, ἀκριβῶς ἡ ἀνάπτυξη πού θά προκαλέσει στή Ρωσία ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία θά ὀδηγήσει, μέ ἐξαιρετικὴ δύναμη, στόν ἀφανισμό τοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ κάτω ἀπὸ τὰ χτυπήματα τοῦ κεφαλαίου. Μοῦ φαίνεται πῶς στό σημεῖο αὐτό δέ θάχουμε διαφονίες ἀνάμεσα στοὺς σοσιαλδημοκράτες. Συνεπῶς, ὄλο τό πρόβλημα συμπυκνώνεται *στά παρακάτω:* 1) πῶς θά ἐπεξεργαστοῦμε τέτοιες ἀκριβῶς διεκδικήσεις πού *νά μὴ καταλήγουν* σέ ὑποστήριξη τῶν μικρονοικοκυρέων στήν κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνία; καί 2) εἶναι ἰκανὴ ἡ ἀγροτιά μας, ἔστω κι ὡς ἓνα βαθμὸ, γιὰ *ἐπαναστατικὴ πάλη ἐνάντια στά ὑπολείμματα τῆς δουλοπαροικίας καί ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία;*

Ὁ ἄρχισουμε ἀπὸ τό δεῦτερο ζήτημα. Κανένας, ἴσως, δέν πρόκειται ν' ἀρνηθεῖ ὅτι στή ρωσικὴ ἀγροτιά ὑπάρχουν ἐπαναστα-

τικά στοιχεία. Καί στήν περίοδο ὕστερα ἀπό τή μεταρρύθμιση εἶναι γνωστές περιπτώσεις ἐξεγέρσεων τῶν ἀγροτῶν ἐνάντια στούς τσιφλικάδες, στούς ἐπιστάτες τους καί στούς κρατικούς ὑπαλλήλους πού τούς ὑπερασπίζουν, εἶναι γνωστές περιπτώσεις φόνων τσιφλικάδων, ἀγροτικῶν ταραχῶν κτλ. Εἶναι γνωστό τό γεγονός ὅτι μεγαλώνει ἡ ἀγανάκτηση τῆς ἀγροτιᾶς (στήν ὁποία ἀκόμα καί τά λίγα κολουβογράμματα ἄρχισαν κιόλας νά ξυπνοῦν τό αἶσθημα τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας) ἐνάντια στήν ἄγρια αὐθαιρεσία τῆς συμμορίας τῶν γαλαζοαίματων ἀλητῶν, πού ξαμόλυσε τό κράτος ἐνάντια στούς ἀγρότες μέ τόν τίτλο τῶν ζέμσκινατσάλνικ*. Εἶναι γνωστό ὅτι οἱ λιμοί ἐπαναλαβαίνονται ὄλο καί πιά συχνά καί ἀγκαλιάζουν ἑκατομμύρια ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ, πού δέν μποροῦν νά μένουν ἀπαθεῖς θεατές τέτοιων «ἐπισιτιστικῶν δυσχερειῶν». Εἶναι γνωστό ὅτι ἀναπτύσσονται οἱ αἰρέσεις καί ἡ ὀρθολογιστική σκέψη μέσα στήν ἀγροτιά — καί ἡ ἐκδήλωση τῆς πολιτικῆς διαμαρτυρίας μέ θρησκευτική χροιά εἶναι ἓνα χαρακτηριστικό φαινόμενο γιά ὄλους τούς λαούς σέ ὀρισμένο στάδιο τῆς ἀνάπτυξής τους καί ὄχι μόνο γιά τή Ρωσία. Ἔτσι, δέ χωράει ἡ παραμικρότερη ἀμφιβολία πῶς μέσα στήν ἀγροτιά ὑπάρχουν ἐπαναστατικά στοιχεία. Ἐμεῖς δέν υπερβάλλουμε καθόλου τή δύναμη αὐτῶν τῶν στοιχείων, δέν ξεχνᾶμε τήν πολιτική καθυστέρηση καί τήν ἀμορφωσιά τῶν ἀγροτῶν, δέ σβήνουμε καθόλου τή διαφορά ἀνάμεσα στή «ρωσική ἀνταρσία, τήν παράλογη καί ἀνελέητη», καί στήν ἐπαναστατική πάλη, δέν ξεχνᾶμε καθόλου, τί πληθώρα μέσων διαθέτει ἡ κυβέρνηση γιά τήν πολιτική ἐξαπάτηση καί διαφθορά τῶν ἀγροτῶν. Ὅμως τό μόνο πού βγαίνει ἀπ' ὄλα αὐτά εἶναι πῶς θάταν ἀπερισκεψία νά παρουσιάξει κανεῖς σάν φορέα τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος τήν ἀγροτιά, ὅτι θάδειχνε ἀφροσύνη τό κόμμα πού θά ἐξαρτοῦσε τήν ἐπαναστατικότητα τοῦ κινήματός του ἀπό τήν ἐπαναστατική διάθεση τῆς ἀγροτιᾶς. Κι ἐμᾶς οὔτε μᾶς περνάει καθόλου ἀπ' τό μυαλό νά προτείνουμε κάτι τέτοιο στούς ρώσους σοσιαλδημοκράτες. Ἐμεῖς λέμε ἀπλῶς πῶς τό ἐργατικό κόμμα, ἂν δέ θέλει νά παραβιάσει τίς βασικές ἐντολές τοῦ μαρξισμοῦ καί νά κάνει ἓνα τεράστιο πολιτικό λάθος, δέν μπορεῖ ν' ἀντιπαρέλθει τά ἐπαναστατικά στοιχεία πού ὑπάρχουν καί στήν ἀγροτιά, δέν μπορεῖ νά μή τά ὑποστηρίξει. Θά κατορθώσουν ἄραγε αὐτά τά ἐπαναστατικά στοιχεία τῆς ρωσικῆς ἀγροτιᾶς νά παίξουν ἔστω καί τό

* Εὐγενεῖς πού ἀσκοῦσαν ἀστυνομικά καθήκοντα, ἔχοντας μαζί δικαστική καί διοικητική ἀρμοδιότητα. Σημ. μετ.

ρόλο που έπαιξαν οι αγρότες της Δυτικής Ευρώπης στο γκρέμισμα της απολυταρχίας; — αυτό είναι το έρώτημα, στο οποίο η ιστορία δεν έδωσε ακόμα την απάντησή της. "Αν δέν τό κατορθώσουν, ή σοσιαλδημοκρατία δέν έχει νά χάσει τίποτα από τό καλό της όνομα και από τό κίνημά της, γιατί δέ θάναι δικό της φταιξιμο, άν ή άγροτιά δέν άποκρίθηκε (ίσως νά μή μπορούσε ν' άποκριθεί) στην έπαναστατική της πρόσκληση. Τό εργατικό κίνημα βαδίζει και θά βαδίσει τό δικό του δρόμο, παρ' όλες τίς προδοσίες τών μεγαλοαστών ή τών μικροαστών. "Αν τό κατορθώσουν, — τότε ή σοσιαλδημοκρατία, που τυχόν δέ θά υποστήριζε στην περίπτωση αυτή την άγροτιά, θά έχανε για πάντα τό καλό της όνομα και τό δικαίωμα νά θεωρείται πρωτοπόρος αγωνιστής της δημοκρατίας.

Περνώντας στο πρώτο ζήτημα που βάλαμε παραπάνω, πρέπει νά πούμε, ότι τό αίτημα της «ριζικής άναθεώρησης τών άγροτικών σχέσεων» μās φαίνεται άσαφές: μπορούσε νάταν ίκανοποιητικό πριν από 15 χρόνια, δέ νομίζουμε, όμως, ότι μπορεί νά μās ίκανοποιεί σήμερα, που πρέπει και καθοδηγητικό ύλικό νά δόσουμε για τή ζύμωση, και νά χαράξουμε μιά διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε μās και στους ύπερασπιστές του μικρού νοικοκυριού, που είναι τόσο πολυάριθμοι στη σύγχρονη ρωσική κοινωνία και βρίσκουν τόσο «έγκυρους» όπαδούς, σάν τους κ. κ. Πομπεντονόστσεφ, Βίττε και πάρα πολλούς ύπαλλήλους του ύπουργείου έσωτερικών. Θά τολμήσουμε νά προτείνουμε στους συντρόφους για συζήτηση μιά τέτοια περίπου διατύπωση του τρίτου κεφαλαίου του πραχτικού μέρους του προγράμματός μας:

«Τό Σοσιαλδημοκρατικό Έργατικό Κόμμα της Ρωσίας, υποστηρίζοντας κάθε έπαναστατικό κίνημα ένάντια στο σημερινό κρατικό και κοινωνικό καθεστώς, δηλώνει πώς θά υποστηρίζει την άγροτιά στο βαθμό που αυτή, σάν τάξη που ύποφέρει περισσότερο από την έλλειψη δικαιωμάτων του ρωσικού λαού και από τά ύπολείμματα της δουλοπαροικίας στη ρωσική κοινωνία, είναι ικανή για έπαναστατική πάλη ένάντια στην απολυταρχία.

Ξεκινώντας απ' αυτή την άρχή, τό Σοσιαλδημοκρατικό Έργατικό Κόμμα της Ρωσίας άπαιτεί:

1) Κατάργηση τών πληρωμών έξαγοράς και τών δοσιμάτων, καθώς και κάθε είδους ύποχρεώσεων που βαραινουν σήμερα την άγροτιά, σάν φορολογούμενη τάξη.

2) Έπιστροφή στο λαό τών χρημάτων που έκλεψαν από τους αγρότες ή κυβέρνηση και οί τσιφλικάδες με τή μορφή πληρωμών για έξαγορά.

3) Κατάργηση τῆς ἀλληλέγγυας εὐθύνης καὶ ὄλων τῶν νόμων πού ἐμποδίζουν τὸν ἀγρότη νὰ διαθέτει ἐλεύθερα τὴ γῆ του.

4) Ἐξάλειψη ὄλων τῶν ὑπολειμμάτων δουλοπαροικιακῆς ἐξάρτησης τῶν ἀγροτῶν ἀπὸ τοὺς τσιφλικάδες, ἀνεξάρτητα ἂν τὰ ὑπολείμματα αὐτὰ ἀπορέουν ἀπὸ εἰδικούς νόμους καὶ θεσμούς (λχ., κατάσταση τῶν ἀγροτῶν καὶ τῶν ἐργατῶν στὶς μεταλλευτικές περιφέρειες τῶν Οὐραλίων), εἴτε ἀπὸ τὸ ὅτι δέν ἔχουν ἀκόμα χαραχτεῖ τὰ σύνορα ἀνάμεσα στὴ γῆ τῶν ἀγροτῶν καὶ τῶν τσιφλικάδων (λχ., ὑπολείμματα ἀπὸ δουλεῖες στὴ Δυτικὴ περιοχὴ)⁹⁶, εἴτε ἀπὸ τὸ ὅτι ὁ τσιφλικὰς κόβει τὴ γῆ τοῦ ἀγρότη ἔτσι πού βάζει οὐσιαστικά τοὺς ἀγρότες στὴν ἀδιέξοδη κατάσταση τῶν παλιῶν δουλοπαροικῶν ἀγροτῶν.

5) Παροχὴ στοὺς ἀγρότες τοῦ δικαίωματος ν' ἀπαιτοῦν δικαστικά τὴν ἐλάττωση τῶν ὑπέρμετρα μεγάλων ἐνοικίων γῆς καὶ νὰ ἐνάγουν γιὰ τοκογλυφία τοὺς τσιφλικάδες καὶ γενικά ὄλους ἐκείνους πού, ἐκμεταλλεζόμενοι τὴν ἀνέχεια τῶν ἀγροτῶν, κλείνουν μαζί τους ὑποδουλωτικές συμφωνίες».

Πρέπει νὰ σταθοῦμε πολὺ διεξοδικά στὴν αἰτιολόγηση αὐτῆς τῆς πρότασης — ὄχι γιατί τὸ μέρος αὐτὸ τοῦ προγράμματος εἶναι τὸ πιὸ σπουδαῖο, ἀλλὰ γιατί εἶναι τὸ πιὸ ἐπίμαχο μέρος καὶ τὸ λιγότερο συνδεμένο μὲ τίς γενικά καθιερωμένες καὶ ἀπ' ὄλους τοὺς σοσιαλδημοκράτες ἀναγνωρισμένες ἀλήθειες. Ἡ εἰσαγωγικὴ θέση γιὰ (ὑπὸ ὄρους) «ὑποστηρίξη» τῆς ἀγροτιᾶς νομίζουμε ὅτι εἶναι ἀπαραίτητη, γιατί τὸ προλεταριάτο δέν μπορεῖ καὶ δέν πρέπει, γενικά, ν' ἀναλαβαίνει τὴν ὑπεράσπιση τῶν συμφερόντων τῆς τάξης τῶν μικρονοικοκυρέων· μπορεῖ ἀπλῶς νὰ τὴν ὑποστηρίξει *στό βαθμὸ πού* ἡ τάξη αὐτὴ εἶναι ἐπαναστατικὴ. Κι ἐπειδὴ ἴσα-ἴσα ἡ ἀπολυταρχία ἐνσαρκώνει σήμερα ὅλη τὴν καθυστέρηση τῆς Ρωσίας, ὅλα τὰ ὑπολείμματα τῆς δουλοπαροικίας, τῆς ἔλλειψης δικαιωμάτων καὶ τῆς «πατριαρχικῆς» καταπίεσης, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ τονίσουμε πῶς τὸ ἐργατικὸ κόμμα ὑποστηρίζει τὴν ἀγροτιᾶ μόνον *στό βαθμὸ πού* αὐτὴ εἶναι ἰκανὴ γιὰ ἐπαναστατικὴ πάλη ἐνάντια στὴν ἀπολυταρχία. Ἡ θέση αὐτὴ ἀποκλείεται, ὅπως φαίνεται, ἀπὸ τὴν παρακάτω θέση τοῦ σχεδίου τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς»: «Τὸ κυριότερο στήριγμα τῆς ἀπολυταρχίας βρίσκεται ἀκριβῶς στὴν πολιτικὴ ἀδιαφορία καὶ στὴν πνευματικὴ καθυστέρηση τῆς ἀγροτιᾶς». Αὐτὴ ὅμως δέν εἶναι ἀντίφαση τῆς θεωρίας, μὰ τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς, γιατί ἡ ἀγροτιᾶ (ὅπως καὶ γενικά ἡ τάξη τῶν μικρονοικοκυρέων) διακρίνεται ἀπὸ διττὰ χαρακτηριστικά. Χωρὶς νὰ ἐπαναλάβουμε τὰ γνωστὰ πολιτικοοικονομικὰ ἐπιχειρήματα, πού ἀποδείχνουν

τήν ἐσωτερική ἀντιφατική θέση τῆς ἀγροτιᾶς, θά ὑπενθυμίσουμε τόν παρακάτω χαρακτηρισμό πού ἔδινε ὁ Μάρξ γιά τή γαλλική ἀγροτιά τῶν ἀρχῶν τῆς δεκαετίας 1850-1860:

«... Ἡ δυναστεία τοῦ Βοναπάρτη δέν ἀντιπροσωπεύει τόν ἐπαναστάτη, ἀλλά τό συντηρητικό ἀγρότη, δέν ἀντιπροσωπεύει τόν ἀγρότη πού πασχίζει νά ξεφύγει ἀπό τίς κοινωνικές συνθήκες τῆς ὑπαρξῆς του, πού τίς καθορίζει ὁ μικρός κλῆρος του, ἀλλά τόν ἀγρότη πού θέλει νά σταθεροποιήσει αὐτές τίς συνθήκες κι αὐτόν τό μικρό κλῆρο, δέν ἀντιπροσωπεύει τόν ἀγροτικό πληθυσμό, πού πασχίζει νά ἐνωθεῖ μέ τίς πόλεις καί ν' ἀνατρέψει μέ τή δική του δραστηριότητα τό παλιό καθεστῶς, ἀλλά ἀντίθετα τόν ἀγροτικό πληθυσμό, πού κλείνεται ἀγόγγυστα σ' αὐτό τό παλιό καθεστῶς καί περιμένει ἀπό τό φάντασμα τῆς αὐτοκρατορίας νά σώσει αὐτόν τόν ἴδιο καί τό μικρό κλῆρο του καί νά τοῦ δώσει μιά προνομιακή θέση. Ἡ δυναστεία τοῦ Βοναπάρτη δέν ἀντιπροσωπεύει τό διαφωτισμό τοῦ ἀγρότη, ἀλλά τή δεσποδιστική του, δέν ἀντιπροσωπεύει τήν κρίση του, ἀλλά τήν πρόληψή του, δέν ἀντιπροσωπεύει τό μέλλον του, ἀλλά τό παρελθόν του, δέν ἀντιπροσωπεύει τή σύγχρονη Σεβέν, ἀλλά τή σύγχρονη Βανδέα του» («Der 18 Brumaire», S. 99 *). Αὐτό λοιπόν πού χρειάζεται στό ἐργατικό κόμμα εἶναι ἀκριβῶς ἡ παροχή ὑποστήριξης σέ κείνη τήν ἀγροτιά πού προσπαθεῖ ν' ἀνατρέψει τό «παλιό καθεστῶς», δηλ. γιά τή Ρωσία πρὶν ἀπ' ὅλα καί πάνω ἀπ' ὅλα τήν ἀπολυταρχία. Οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες πάντα παραδέχονταν τήν ἀνάγκη νά ξεχωρίσουν ἀπό τό δόγμα καί τήν κατεύθυνση τοῦ ναροντικισμοῦ τήν ἐπαναστατική του πλευρά καί νά τήν ἀποδεχτοῦν. Στό πρόγραμμα τῆς ομάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» αὐτό ἔχει ἐκφραστεῖ ὄχι μόνο μέ τή διεκδίκηση τῆς «ριζικῆς ἀναθεώρησης» κτλ., πού ἀναφέραμε παραπάνω, μά καί μέ τά παρακάτω λόγια: «Ἐξάλλου, εἶναι αὐτονόητο πῶς ἀκόμα καί σήμερα οἱ ἄνθρωποι πού βρίσκονται σέ ἄμεση ἐπαφή μέ τήν ἀγροτιά θά μπορούσαν μέ τή δράση τους μέσα σ' αὐτήν νά προσφέρουν σοβαρή ὑπηρεσία στό σοσιαλιστικό κίνημα τῆς Ρωσίας. Οἱ σοσιαλδημοκράτες ὄχι μόνο δέ θ' ἀπωθήσουν τέτοιους ἀνθρώπους, μά θά καταβάλουν κάθε προσπάθεια γιά νά καταλήξουν σέ συμφωνία μαζί τους πάνω στίς βασικές ἀρχές καί στίς μεθόδους δράσης τους». Πρὶν ἀπό 15 χρόνια, ὅταν ἦταν ἀκόμα ζωντανές οἱ παραδόσεις τοῦ ἐπαναστατικοῦ ναροντικισμοῦ, μιά τέτοια δήλωση ἦταν ἀρκετή, σήμερα ὅμως πρέπει οἱ ἴδιοι ν' ἀρ-

* — «Ἡ 18ῃ Μπρυμαίρ τοῦ Λουδοβίκου Βοναπάρτη»,σελ.99⁹⁷. Ἡ Σύντ.

χίσουμε τή συζήτηση γιά τίς «βασικές ἀρχές δράσης» μέσα στήν ἀγροτιά, ἂν θέλουμε νά γίνει τό σοσιαλδημοκρατικό ἐργατικό κόμμα πρωτοπόρος ἀγωνιστής τῆς δημοκρατίας.

Μήπως ὅμως οἱ διεκδικήσεις πού προτείναμε ὀδηγοῦν στήν ὑποστήριξη ὄχι τῆς προσωπικότητας τῶν ἀγροτῶν, ἀλλά τῆς ἰδιοκτησίας τους; στή στερέωση τοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ; ἀνταποκρίνονται ἄραγε οἱ διεκδικήσεις αὐτές στήν ὄλη πορεία τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἀνάπτυξης; Ἄς ἐξετάσουμε αὐτά τά ζητήματα, πού εἶναι τά πιό σοβαρά γιά ἓνα μαρξιστή.

Σχετικά μέ τήν 1η καί τήν 3η διεκδίκηση ζήτημα εἶναι ἂν μπορεῖ νά ὑπάρχει ἀνάμεσα σέ σοσιαλδημοκράτες διαφωνία *πάνω στήν οὐσία τοῦ ζητήματος*. Ἡ δεύτερη διεκδίκηση ἴσως νά προκαλέσει διαφωνίες καί ὅσον ἀφορᾷ τήν οὐσία της. Ὑπέρ τῆς διεκδίκησης αὐτῆς συνηγοροῦν, κατά τή γνώμη μας, οἱ παρακάτω λόγοι: (1) εἶναι γεγονός ὅτι οἱ πληρωμές ἐξαγορᾶς ἦταν ἀπροκάλυπτη καταλήστεψη τῶν ἀγροτῶν ἀπό τοὺς τσιφλικάδες, ὅτι οἱ ἐξαγορές πληρώνονταν ὄχι μόνο γιά τή γῆ τῶν ἀγροτῶν, ἀλλά καί σάν τίμημα ἀπαλλαγῆς ἀπό τή δουλοπαροικία, ὅτι ἡ κυβέρνηση μάζεψε ἀπό τοὺς ἀγρότες *περισσότερα* ἀπ' ὅσα πλήρωσε στοὺς τσιφλικάδες; (2) ἐμεῖς δέν ἔχουμε κανένα λόγο νά βλέπουμε τό γεγονός αὐτό σάν κάτι πού ἔχει λήξει ὀριστικά καί ἔχει παραδοθεῖ πιά στό ἀρχεῖο τῆς ἱστορίας, γιατί τήν ἀγροτική μεταρύθμιση δέν τή βλέπουν ἔτσι οὔτε καί οἱ ἴδιοι οἱ εὐγενεῖς ἐκμεταλλευτές, πού σήμερα φωνάζουν γιά τίς «θυσίες» πού ὑπέστησαν τότε; (3) ἴσα-ἴσα τώρα πού ἡ πείνα ἑκατομμυρίων ἀγροτῶν γίνεται χρόνια, πού ἡ κυβέρνηση, ἐνῶ σπαταλᾷ ἑκατομμύρια γιά δωρεές στοὺς τσιφλικάδες καί στοὺς κεφαλαιοκράτες καί γιά τήν τυχοδιωχτική ἐξωτερική πολιτική, προσπαθεῖ νά περιορίσει παζαρεύοντας, ἀκόμα κι αὐτές τίς πενταροδεκάρες πού πᾶν γιά βοηθήματα στοὺς πεινασμένους, — ἴσα-ἴσα τώρα εἶναι ἐπίκαιρο κι ἀπαραίτητο νά ὑπενθυμίσουμε τί στοίχισε στό λαό ἡ οἰκονομική διαχείριση τῆς ἀπολυταρχικῆς κυβέρνησης πού ὑπηρετεῖ τά συμφέροντα τῶν προνομιοῦχων τάξεων; (4) οἱ σοσιαλδημοκράτες δέν μποροῦν νά μένουν ἀπαθεῖς θεατές τῆς πείνας τῆς ἀγροτιᾶς καί τοῦ θανάτου της ἀπό τήν πείνα. Δέν ὑπῆρχε ποτέ δεύτερη γνώμη ἀνάμεσα στοὺς ρώσους σοσιαλδημοκράτες σχετικά μέ τήν ἀνάγκη νά δοθεῖ ἡ πιό πλατιά βοήθεια στοὺς πεινασμένους. Κ' εἶναι ζήτημα ἂν θά βρεθεῖ κανεὶς πού θά ἰσχυριστεῖ ὅτι εἶναι δυνατό νά δοθεῖ σοβαρή βοήθεια χωρίς ἐπαναστατικά μέτρα; (5) ἡ ἀπαλλοτρίωση τῶν γαιῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογένειας καί ἡ ἐντατική ἀγοραπωλησία τῆς γῆς τῶν

εὐγενῶν — δηλ. αὐτό πού θάταν ἀποτέλεσμα τῆς πραγματοποιήσεως τῆς διεκδίκησης πού προτείνουμε — μόνο κέρδος θάφερναν στήν ὄλη κοινωνική ἐξέλιξη τῆς Ρωσίας. Ἐνάντια στήν προτεινόμενη διεκδίκηση πιθανόν νά μᾶς προβάλουν κυρίως τό ἐπιχείρημα ὅτι εἶναι «ἀπραγματοποίητη». Ἐάν τό ἐπιχείρημα αὐτό πᾶνε νά τό στηρίξουν μόνο σέ φράσεις ἐνάντια στόν «ἐπαναστατισμό» καί στόν «οὐτοπισμό», τότε θά ποῦμε ἀπό τώρα πῶς παρόμοιες ὀπορτουμιστικές φράσεις δέν πρόκειται νά μᾶς τρομάξουν καθόλου καί δέ θά τίς δόσουμε καμιά σημασία. Ἐάν ὅμως τό ἐπιχείρημα αὐτό ἀρχίσουν νά τό στηρίζουν σέ ἀνάλυση τῶν οἰκονομικῶν καί τῶν πολιτικῶν συνθηκῶν τοῦ κινήματός μας, τότε ἐμεῖς θ' ἀναγνωρίσουμε πέρα γιά πέρα ὅτι τό ζήτημα αὐτό πρέπει νά συζητηθεῖ πιό διεξοδικά, κι ὅτι εἶναι ὠφέλιμη μιά πολεμική γύρω ἀπ' αὐτό. Θά σημειώσουμε μόνο πῶς ἡ διεκδίκηση αὐτή δέν εἶναι κάτι τό αὐτοτελές, ἀλλ' ἀποτελεῖ μέρος τῆς διεκδίκησης — νά ὑποστηρίζεται ἡ ἀγροτιά στό βαθμό πού εἶναι ἐπαναστατική. Τό ζήτημα, μέ ποιόν ἀκριβῶς τρόπο καί μέ πόση δύναμη θά ἐκδηλωθοῦν αὐτά τά στοιχεῖα τῆς ἀγροτιάς, θά τό λύσει ἡ ἱστορία. Ἐάν μέ τό «πραγματοποιήσιμο» τῶν διεκδικήσεων δέν ἐννοοῦν τήν ἀνταπόκρισή τους γενικά στά συμφέροντα τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης, ἀλλά τήν ἀνταπόκρισή τους σέ μιά δοσμένη συγκυρία τῶν οἰκονομικῶν καί πολιτικῶν συνθηκῶν, τότε ἕνα τέτοιο κριτήριό θάταν ὀλότελα λαθεμένο, ὅπως τόδειξε πειστικά ὁ Κάουτσκι στήν πολεμική του ἐνάντια στή Ρόζα Λούξεμπουργκ, ἡ ὁποία τόνοιζε τό «ἀπραγματοποίητο» (γιά τό πολωνικό ἐργατικό κόμμα) τῆς διεκδίκησης τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Πολωνίας. Ὁ Κάουτσκι εἶχε ἀναφέρει τότε (ἂν δέν μᾶς ἀπατᾷ ἡ μνήμη) σάν παράδειγμα τῆ διεκδίκησης τοῦ προγράμματος τῆς Ἐρφούρτης γιά τήν ἐκλογή τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων ἀπό τό λαό. Τό «πραγματοποιήσιμο» αὐτῆς τῆς διεκδίκησης στή σημερινή Γερμανία εἶναι κάτι παραπάνω ἀπό ἀμφίβολο, ὅμως κανένας ἀπό τοὺς σοσιαλδημοκράτες δέν πρότεινε νά περιοριστοῦν οἱ διεκδικήσεις τους στά στενά πλαίσια αὐτοῦ πού εἶναι δυνατό νά ἐπιτευχθεῖ στή δοσμένη στιγμή καί στίς δοσμένες συνθήκες.

Παρακάτω, σχετικά μέ τό 4ο σημεῖο, κανένας, ἀσφαλῶς, δέ θά φέρει κατ' ἀρχήν ἀντίρρηση πῶς οἱ σοσιαλδημοκράτες πρέπει νά προβάλουν τή διεκδίκηση γιά ἐξάλειψη ὄλων τῶν ὑπολειμμάτων δουλοπαροικιακῆς ἐξάρτησης. Τό μόνο ἴσως ἐρώτημα πού θά γεννηθεῖ εἶναι ἡ διατύπωση αὐτῆς τῆς διεκδίκησης καί ὕστερα ἡ εὐρύτητά της, δηλ., ἂν πρέπει νά συμπεριληφθεῖ σ' αὐτήν λχ. ἡ διεκδίκηση μέτρων πού νά καταργοῦν τή φεοῦδαρ-

χική *στήν πραγματικότητα* εξάρτηση τῶν ἀγροτῶν, πού δημιουργήθηκε μέ τήν περικοπή τῆς γῆς τῶν ἀγροτῶν τό 1861. Κατά τή γνώμη μας, ἡ ἀπάντηση σ' αὐτό τό ἐρώτημα πρέπει νά εἶναι καταφατική. Ἔχει διαπιστωθεῖ πέρα γιά πέρα ἀπό τή σχετική φιλολογία ἡ τεράστια ἔκταση τῆς ἐπιβίωσης τοῦ συστήματος οἰκονομίας πού στηρίζεται στήν ἀγγαρεία (τοῦ συστήματος τῆς ξεπληρωμῆς μέ δουλειά), καθῶς καί ἡ τεράστια καθυστέρηση τῆς κοινωνικῆς ἀνάπτυξης (καί τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ) πού προκαλεῖ ἡ ἐπιβίωση αὐτή. Φυσικά, ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ ὀδηγεῖ καί θά ὀδηγήσει τελικά «ἀπό μόνη της καί μέ φυσιολογικό τρόπο» στήν ἐξάλειψη αὐτῶν τῶν ἐπιβιώσεων, ὅμως, πρῶτο, οἱ ἐπιβιώσεις αὐτές διακρίνονται ἀπό μιά ἐξαιρετική σταθερότητα, ἔτσι πού δέν μπορούμε νά ὑπολογίζουμε ὅτι θά ἐξαλειφθοῦν πολύ σύντομα, καί δεύτερο — κι αὐτό εἶναι τό κυριότερο — ὁ «φυσιολογικός τρόπος» δέ σημαίνει τίποτε ἄλλο, παρά τήν ἐξαφάνιση τῶν ἀγροτῶν πού (λόγω τῆς ξεπληρωμῆς μέ δουλειά κτλ.) εἶναι *στήν πραγματικότητα* δεμένοι μέ τή γῆ καί ὑποδουλωμένοι στούς τσιφλικάδες. Ἐννοεῖται πῶς κάτω ἀπ' αὐτές τίς συνθήκες οἱ σοσιαλδημοκράτες δέν μπορούν νά παρασιπήσουν αὐτό τό ζήτημα στό πρόγραμμά τους. Θά μᾶς ρωτήσουν: πῶς θά μπορούσε νά πραγματοποιηθεῖ αὐτή ἡ δεκδίκηση; Νομίζουμε πῶς στό πρόγραμμα δέ χρειάζεται νά μιλήσουμε γι' αὐτό. Φυσικά, ἡ πραγματοποίηση αὐτῆς τῆς διεκδίκησης (πού ἐξαρτιέται, ὅπως καί ἡ πραγματοποίηση ὄλων σχεδόν τῶν διεκδικήσεων αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου, ἀπό τή δύναμη τῶν ἐπαναστατικῶν στοιχείων τῆς ἀγροτιᾶς) θ' ἀπαιτήσῃ ὀλόπλευρη ἐξέταση τῶν τοπικῶν συνθηκῶν ἀπό τοπικές αἰρετές ἐπιτροπές τῶν ἀγροτῶν, σέ ἀντίβαρο πρὸς τίς ἐπιτροπές τῶν εὐγενῶν πού πραγματοποίησαν τή «νόμιμη» ληστεία τους στή δεκαετία 1860–1870· οἱ δημοκρατικές διεκδικήσεις τοῦ προγράμματος καθορίζουν σέ ἱκανοποιητικό βαθμό τοὺς δημοκρατικούς θεσμούς πού θά χρειάζονταν γι' αὐτό. Αὐτό θά ἦταν ἀκριβῶς ἡ «ριζική ἀναθεώρηση τῶν ἀγροτικῶν σχέσεων» πού ἀναφέρει τό πρόγραμμα τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς». Ὅπως τονίσαμε κίόλας παραπάνω, κατ' ἀρχήν εἴμαστε σύμφωνοι μ' αὐτό τό σημεῖο τοῦ σχεδίου τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» καί θά θέλαμε μόνο (1) νά καθοριστεῖ κάτω ἀπό ποιούς ὄρους τό προλεταριάτο μπορεῖ ν' ἀγωνιστεῖ γιά τά ταξικά συμφέροντα τῆς ἀγροτιᾶς· (2) νά καθοριστεῖ ὁ *χαρακτήρας* τῆς ἀναθεώρησης: ἐξάλειψη τῶν ὑπολειμμάτων δουλοπαροικιακῆς ἐξάρτησης· (3) νά διατυπωθοῦν οἱ διεκδικήσεις πιά συγκεκριμένα. — Προβλέπουμε

ἀκόμα μιά ἀντίρρηση: ἡ ἀναθεώρηση τοῦ ζητήματος τῶν κομματιῶν γῆς πού ἀφαιρέθηκαν ἀπό τοὺς ἀγρότες κτλ. πρέπει νά ὀδηγήσει στήν ἐπιστροφή αὐτῆς τῆς γῆς στοὺς ἀγρότες. Αὐτό εἶναι φανερό. Μήπως αὐτό δέ θά δυναμώσει τή μικρή ἰδιοκτησία, τό μικρό κλῆρο γῆς; μποροῦν ἄραγε οἱ σοσιαλδημοκράτες νά ἐπιθυμοῦν τήν ἀντικατάσταση τοῦ μεγάλου κεφαλαιοκρατικοῦ νοικοκυριοῦ, πού, ἴσως, διεξάγεται στήν ἀρπαγμένη ἀπό τοὺς ἀγρότες γῆ — μέ τό μικρό νοικοκυριό; Μά αὐτό θάταν ἓνα μέτρο *ἀντιδραστικό!* — Ἀπαντᾶμε: ἀναμφισβήτητα, ἡ ἀντικατάσταση τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ ἀπό τό μικρό εἶναι κάτι τό ἀντιδραστικό, κι ἐμεῖς δέν πρέπει νά τήν ὑποστηρίζουμε. Ἡ διεκδίκηση ὅμως πού ἐξετάζουμε *καθορίζεται* ἀπό τό σκοπό τῆς «ἐξάλειψης τῶν ὑπολειμμάτων δουλοπαροικιακῆς ἐξάρτησης» — συνεπῶς, δέν μπορεῖ νά ὀδηγήσει στόν κατατεμαχισμό τῶν μεγάλων νοικοκυριῶν· ἀφορᾶ μόνο τά παλιά νοικοκυριά ἐκείνου τοῦ τύπου, πού στήν οὐσία στηρίζονται καθαρά στίς ἀγγαρεῖες, — καί *σέ σχέση μ' αὐτά* τό ἐλεύθερο ἀπό κάθε εἶδους μεσαιωνικούς περιορισμούς (πρβλ. σημ. 3) νοικοκυριό τοῦ ἀγρότη *δέν εἶναι ἀντιδραστικό, μά προσοδευτικό*. Φυσικά, ἐδῶ δέν εἶναι εὐκολο νά χαράξει κανεῖς μιά διαχωριστική γραμμή — ὅμως κι ἐμεῖς δέν ἔχουμε καθόλου τή γνώμη ὅτι εἶναι «εὐκολη» ἡ πραγματοποίηση ὅποιασδήποτε διεκδίκησης τοῦ προγράμματός μας. Τό δικό μας καθήκον εἶναι: νά χαράξουμε τίς βασικές ἀρχές καί τά βασικά καθήκοντα, ὅσο γιά τίς λεπτομέρειες, γι' αὐτές θά εἶναι σέ θέση νά φροντίσουν ἐκεῖνοι, πού θά χρειαστεῖ νά ἐκπληρώσουν πραχτικά αὐτά τά καθήκοντα.

Τό τελευταῖο σημεῖο ἐπιδιώκει τόν ἴδιο σκοπό πού ἐπιδιώκει καί τό προηγούμενο: τήν πάλι ἐνάντια σέ ὅλα τά (τόσο ἄφθονα στό ρώσικό χωριό) ὑπολείμματα τοῦ *προκεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς*. Ὅπως εἶναι γνωστό, τό νοῖκι γιά τή γῆ πού πληρώνει ὁ ἀγρότης στή Ρωσία πολύ συχνά συγκαλύπτει ἀπλῶς τήν ἐπιβίωση τῶν σχέσεων ἀγγαρείας. Ὅσο γιά τήν ἰδέα αὐτοῦ τοῦ τελευταίου σημείου τήν ἔχουμε πάρει ἀπό τόν Κάουτσκι, πού, ἀφοῦ τόνισε πῶς γιά τήν Ἴρλανδία ἡ φιλελεύθερη κιόλας κυβέρνηση τοῦ Γλάδστονα ψήφισε τό 1881 νόμο πού ἔδινε στά δικαστήρια τό δικαίωμα νά ἐλαττώνουν τά ὑπερβολικά μέγала νοίκια γιά τή γῆ, συμπεριέλαβε ἀνάμεσα στίς ἐπιθυμητές διεκδικήσεις τήν παρακάτω: «Ἐλάττωση τῶν ὑπερβολικῶν ἐνοικίων γῆς ἀπό δικαστήρια πού δημιουργοῦνται γι' αὐτόν τό σκοπό» (*Reduzierung übermässiger Pachtzinsen durch dazu eingesetzte Gerichtshöfe*). Στή Ρωσία αὐτό θάταν πάρα πολύ ὠφέλιμο (μέ

τήν προϋπόθεση, βέβαια, ὅτι τὰ δικαστήρια αὐτά θά ὀργανωθοῦν δημοκρατικά ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἐξάλειψης τῶν σχέσεων ἀγγαρείας. Νομίζουμε πῶς στή διεκδίκηση αὐτή θά μπορούσε νά προστεθεῖ καί ἡ διεκδίκηση τῆς ἐπέκτασης τῶν νόμων δίωξης τῆς τοκογλυφίας καί στίς ὑποδουλωτικές συμφωνίες: στό ρωσικό χωριό ἡ ὑποδούλωση ἔχει ἀναπτυχθεῖ τόσο ὑπέρμετρα, πιέζει τόσο βαριά τόν ἀγρότη *σάν ἐργαζόμενο*, καθυστερεῖ σέ τόσο τεράστιο βαθμό τήν κοινωνική πρόοδο, πού ὁ ἀγῶνας ἐνάντια τῆς εἶναι ἐξαιρετικά ἀναγκαῖος. Καί φυσικά γιά τό δικαστήριο ἡ διαπίστωση τοῦ ὑποδουλωτικοῦ, τοκογλυφικοῦ χαρακτήρα τῆς συμφωνίας δέ θάταν πιό δύσκολη ἀπό τή διαπίστωση τῆς ὑπερβολικῆς τιμῆς τοῦ ἐνοικίου.

Γενικά, οἱ διεκδικήσεις πού προτείνουμε ἀποβλέπουν, κατά τή γνώμη μας, σέ δύο βασικούς σκοπούς: 1) νά καταργηθοῦν ὅλοι οἱ *προκεφαλαιοκρατικοί* φεουδαρχικοί θεσμοί καί σχέσεις στό χωριό (ἡ συμπλήρωση αὐτῶν τῶν διεκδικήσεων περιλαμβάνεται στό πρῶτο κεφάλαιο τοῦ πραχτικοῦ μέρους τοῦ προγράμματος)· 2) νά δοθεῖ πιό ἀνοιχτός καί πιό συνειδητός χαρακτήρας στήν ταξική πάλη τοῦ χωριοῦ. Νομίζουμε πῶς αὐτές ἀκριβῶς οἱ ἀρχές πρέπει ν' ἀποτελέσουν τό γνώμονα γιά τό σοσιαλδημοκρατικό «ἀγροτικό πρόγραμμα» στή Ρωσία — εἶναι ἀπαραίτητο νά χαράξουμε μιά αὐστηρή διαχωριστική γραμμή ἀνάμεσα σέ μᾶς καί στίς τόσο ἄφθονες στή Ρωσία τάσεις γιά *ἀμβλυνση* τῆς ταξικῆς πάλης στό χωριό. Τέτοιος ἀκριβῶς εἶναι ὁ χαρακτήρας τῆς φιλελευθεροναροντικιστικῆς κατεύθυνσης πού ἐπικρατεῖ, ἐμεῖς ὁμως, ἀπορίπτοντάς τιν κατηγορηματικά [ὅπως ἄλλωστε κι ἔγινε στό «Παράρτημα τῆς ἔκθεσης τῶν ῥώσων σοσιαλδημοκρατῶν στό Διεθνές συνέδριο τοῦ Λονδίνου»], δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε πῶς ὀφείλουμε νά ξεχωρίσουμε τό ἐπαναστατικό περιεχόμενο τοῦ ναροντικισμοῦ. «Στό βαθμό πού ὁ ναροντικισμός ἦταν ἐπαναστατικός, δηλ. πάλαιβε ἐνάντια στό γραφειοκρατικό κράτος τῶν προνομιοῦχων τάξεων καί στίς βάρβαρες μορφές ἐκμετάλλευσης καί καταπίεσης τῶν λαϊκῶν μαζῶν, μορφές πού τίς ὑποστήριζε αὐτό τό κράτος, στό βαθμό αὐτό ἔπρεπε νά μπεῖ, μέ τίς σχετικές τροποποιήσεις, σάν συστατικό στοιχεῖο στό πρόγραμμα τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας» (Ἀξελρόντ: «Σχετικά μέ τά σημερινά καθήκοντα καί τήν ταχτική», σελ. 7). Σήμερα στό ρωσικό χωριό ἀλληλοπλέκονται δύο βασικές μορφές ταξικῆς πάλης: 1) ἡ πάλη τῆς ἀγροτιᾶς ἐνάντια στους προνομιοῦχους γαιοχτήμονες κι ἐνάντια στά ὑπολείμματα τῆς δουλοπαροικίας· 2) ἡ πάλη τοῦ ἀγροτικοῦ προλεταριάτου πού γεννιέται ἐνάν-

τια στην αγροτική αστική τάξη. Για τους σοσιαλδημοκράτες, φυσικά, ή δεύτερη πάλη έχει σοβαρότερη σημασία, όμως πρέπει απαραίτητα να υποστηρίξουν και την πρώτη πάλη, *εφόσον αυτό δεν αντιφάσκει* στα συμφέροντα της κοινωνικής εξέλιξης. Δεν είναι τυχαίο ότι το ζήτημα των αγροτών απασχόλησε και απασχολεί τόσο πολύ τη ρωσική κοινωνία και το ρωσικό επαναστατικό κίνημα: πρόκειται άπλως για άντανάκλαση του γεγονότος ότι και η πρώτη πάλη εξακολουθεί να διατηρεί μεγάλη σημασία.

Τέλος, πρέπει απαραίτητα να προλάβουμε μία πιθανή παρανόηση. Μιλήσαμε για «επαναστατική πρόσκληση» των αγροτών απομέρους της σοσιαλδημοκρατίας. Δέ σημαίνει άραγε αυτό ότι σκορπίζουμε, ότι ζημιώνουμε την απαραίτητη συγκέντρωση δυνάμεων για τη δουλειά μέσα στο βιομηχανικό προλεταριάτο; Κάθε άλλο· την ανάγκη αυτής της συγκέντρωσης την αναγνωρίζουν *όλοι* οι ρώσοι σοσιαλδημοκράτες, ή ανάγκη αυτή τονίστηκε και το 1885 στο σχέδιο της ομάδας «'Απελευθέρωση της δουλειάς» και το 1898 στην προσούρα «Τά καθήκοντα των ρώσων σοσιαλδημοκρατών». Συνεπώς, δεν υπάρχει απολύτως κανένας λόγος να φοβόμαστε πώς οι σοσιαλδημοκράτες θά σκορπίσουν τις δυνάμεις τους. Έξάλλου, το πρόγραμμα δεν είναι σύνοψη οδηγίων: το πρόγραμμα πρέπει ν' αγκαλιάζει *όλο* το κίνημα, όμως στην πράξη, φυσικά, αναγκάζεται κανείς να προβάλλει σέ πρώτη μοίρα πότε τη μία και πότε την άλλη πλευρά του κινήματος. Κανένας δέ θ' αμφισβητήσει την ανάγκη να μιλάμε στό πρόγραμμα όχι μόνο για τους βιομηχανικούς εργάτες, μά και για τους εργαζόμενους του χωριού, αν και ταυτόχρονα κανένας ρώσος σοσιαλδημοκράτης ούτε καν διανοήθηκε ακόμα, μέ τη σημερινή κατάσταση πραγμάτων, να καλέσει τους συντρόφους να πάνε στό χωριό. 'Ωστόσο τό εργατικό κίνημα μονάχο του, ακόμα και χωρίς τις δικές μας προσπάθειες, θά οδηγήσει αναπόφευχτα στή διάδοση των δημοκρατικών ιδεών στό χωριό. «'Η ζύμωση πάνω στή βάση των οικονομικών συμφερόντων θά φέρει αναπόφευχτα τους σοσιαλδημοκρατικούς όμίλους άμεσα αντιμετώπους μέ τά γεγονότα πού δείχνουν όλοφάνερα τή στενότητα άλληλεγγύη συμφερόντων του βιομηχανικού μας προλεταριάτου και των αγροτικών μαζών» ('Αξελρόντ, *ib.**, σελ. 13), και ακριβώς γι' αυτό οι ρώσοι σοσιαλδημοκράτες χρειάζονται επιταχτικά ένα «Agrarprogramm» (μέ τήν έννοια πού

* — *ibidem* — στό ίδιο. 'Η Σύντ.

ἀναφέραμε: φυσικά, ἂν θέλουμε νά κυριολεχτήσουμε, δέν πρόκειται καθόλου γιά «ἀγροτικό πρόγραμμα»). Στήν προπαγάνδα μας καί στή ζύμωσή μας, συναντοῦμε συνεχῶς ἐργατοαγρότες, δηλ. ἐργοστασιακοὺς ἐργάτες πού διατηροῦν τοὺς δεσμούς τους μέ τό χωριό, ἔχουν ἐκεῖ συγγενεῖς, οἰκογένεια, ταξιδεύουν ἐκεῖ. Τά ζητήματα τῶν πληρωμῶν ἐξαγορᾶς, τῆς ἀλληλέγγυας εὐθύνης, τοῦ ἐνοικίου τῆς γῆς — συνήθως ἐνδιαφέρουν ζωηρά ἀκόμα καί τόν ἐργάτη τῆς πρωτεύουσας (ἀφήνουμε πιά τοὺς ἐργάτες, λχ., τῶν Οὐραλίων πού κι ἀνάμεσά τους ἄρχισε νά διεισδύει ἡ σοσιαλδημοκρατική προπαγάνδα καί ζύμωση). Δέ θά ἐκπληρώναμε τό χρέος μας, ἂν δέ φροντίζαμε νά δόσουμε μιά σαφῆ καθοδηγητική γραμμὴ στοὺς σοσιαλδημοκράτες καί στοὺς συνειδητοὺς ἐργάτες πού τυχαίνει νά πᾶνε στό χωριό. Ἐπειτα δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε καί τὴ διανοήση τοῦ χωριοῦ, λχ., τοὺς δημοδιδασκάλους πού βρίσκονται σέ τόσο ταπεινωτικὴ κατάσταση καί ὑλικά καί πνευματικά, πού βλέπουν ἀπό τόσο κοντά καί δοκιμάζουν καί προσωπικά τὴν ἔλλειψη δικαιωμάτων καί τὴν καταπίεση τοῦ λαοῦ, ὥστε δέν πρέπει νά χούμε καμιά ἀμβολία πῶς (μέ τὴν παραπέρα ἀνάπτυξη τοῦ κινήματος) θά ἀναπτυχθεῖ ἀνάμεσά τους ἡ συμπάθεια γιά τό σοσιαλδημοκρατισμό.

Νά λοιπόν, ποιά πρέπει νά εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μας, τὰ συστατικά μέρη τοῦ προγράμματος τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας: 1) νά τονίζεται ὁ βασικὸς χαρακτήρας τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας· 2) νά τονίζεται τό ἀναπόφευχτο ἀποτέλεσμα τοῦ καπιταλισμοῦ: ἡ αὐξηση τῆς ἀθλιότητος καί τό φθόντωμα τῆς ἀγανάχτησης τῶν ἐργατῶν· 3) νά τονίζεται ἡ ταξικὴ πάλη τοῦ προλεταριάτου σάν βάση τοῦ κινήματός μας· 4) νά τονίζονται οἱ τελικοὶ σκοποὶ τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, — ἡ ἐπιδίωξή του νά καταλάβει τὴν πολιτικὴ ἐξουσία γιά τὴν πραγματοποίηση αὐτῶν τῶν σκοπῶν, — ὁ διεθνὴς χαρακτήρας τοῦ κινήματος· 5) νά τονίζεται ἡ ἀναγκαιότητα τοῦ πολιτικοῦ χαρακτήρα τῆς ταξικῆς πάλης· 6) νά τονίζεται τό γεγονός ὅτι ἡ ρωσικὴ ἀπολυταρχία, προκαλώντας τὴν ἔλλειψη δικαιωμάτων καί τὴν καταπίεση τοῦ λαοῦ καί προστατεύοντας τοὺς ἐκμεταλλευτῆς, ἀποτελεῖ τό κύριο ἐμπόδιο τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, καί γι' αὐτό ἡ κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, πού εἶναι ἀπαραίτητη καί γιά τό συμφέρον τῆς ὅλης κοινωνικῆς ἐξέλιξης, ἀποτελεῖ τό ἄμεσο πολιτικὸ καθῆκον τοῦ κόμματος· 7) νά τονίζεται πῶς τό κόμμα θά ὑποστηρίξει ὅλα τὰ κόμματα καί τὰ στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ πού παλαίβουν ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, ὅτι θά κα-

ταπολεμᾶ τίς δημαγωγικές μηχανογραφίες τῆς κυβέρνησής μας· 8) ν' ἀπαριθμοῦνται οἱ βασικές δημοκρατικές διεκδικήσεις — καί σέ συνέχεια 9) οἱ διεκδικήσεις ὑπέρ τῆς ἐργατικῆς τάξης καί 10) οἱ διεκδικήσεις ὑπέρ τῶν ἀγροτῶν μέ ἐπεξηγήση τοῦ γενικοῦ χαρακτήρα αὐτῶν τῶν διεκδικήσεων.

Ἄν καί συναισθανόμαστε πέρα γιά πέρα πόσο δύσκολο εἶναι νά δόσουμε μιά ἀπόλυτα ἱκανοποιητική διατύπωση τοῦ προγράμματος, χωρίς νά συσκεφθοῦμε ἐπανεπιλημμένα μέ τούς συντρόφους, ὥστόσο θεωροῦμε ἀπαραίτητο νά καταπιαστοῦμε μ' αὐτό τό ἔργο, γιατί νομίζουμε πῶς δέν ἐπιτρέπεται ἡ ἀναβολή του (γιά τούς λόγους πού ἀναφέραμε παραπάνω) καί ἐλπίζουμε πῶς θά μᾶς βοηθήσουν καί ὅλοι οἱ θεωρητικοί τοῦ κόμματος (μ' ἐπικεφαλῆς τους τά μέλη τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς») καί ὅλοι οἱ σοσιαλιστές πού δουλεύουν πραχτικά στή Ρωσία (καί ὄχι μόνο οἱ σοσιαλδημοκράτες: θά ἐπιθυμούσαμε πολύ ν' ἀκούσουμε τή γνώμη τῶν σοσιαλιστῶν ἄλλων ὁμάδων καί δέ θ' ἀρνιόμασταν νά δημοσιεύσουμε τίς κρίσεις τους) καί ὅλοι οἱ συνειδητοί ἐργάτες.

ΠΙΣΟΔΡΟΜΙΚΗ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ
ΣΤΗ ΡΩΣΙΚΗ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Ἡ σύνταξη τῆς «Ραμπότσαγια Μίσιλ» ἔβγαλε ἓνα «χωριστό παράρτημα τῆς „Ραμπότσαγια Μίσιλ“» (Σεπτέμβρης 1899), ἐπιδιώκοντας «νά διαλύσει ὄλο τό πλῆθος τῶν παρανοήσεων καί τῶν συγχύσεων πού ὑπάρχουν σχετικά μέ τήν κατεύθυνση τῆς „Ραμπότσαγια Μίσιλ“ (ὅπως λχ. ὅτι «ἀρνιόμαστε» τήν «πολιτική»)». (Ἡ σύνταξη.) Χαιρόμαστε πολύ, γιατί ἡ «Ραμπότσαγια Μίσιλ» βάζει ἐπιτέλους ἀνοιχτά τά προγραμματικά ζητήματα, πού ὡς τά σήμερα φαινόταν νά τά ἀγνοεῖ, ὅμως διαμαρτυρόμαστε κατηγορηματικά ἐναντία στόν ἰσχυρισμό πώς «ἡ κατεύθυνση τῆς „Ραμπότσαγια Μίσιλ“ εἶναι ἡ κατεύθυνση τῶν πρωτοπόρων ρώσων ἐργατῶν» (ὅπως δηλώνει στό ἴδιο μέρος ἡ σύνταξη). Ὅχι, ἂν ἡ σύνταξη τῆς «Ραμπότσαγια Μίσιλ» θέλει ν' ἀκολουθήσει τό δρόμο πού χαράζεται σέ γενικές γραμμές (γιά τήν ὥρα μόνο σέ *γενικές γραμμές*) στήν ἀναφερόμενη ἔκδοση, τότε αὐτό σημαίνει πώς δέν καταλαβαίνει σωστά τό πρόγραμμα πού ἐπεξεργάστηκαν οἱ θεμελιωτές τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας καί πού τό ἀκολούθησαν ὡς τά σήμερα ὄλοι οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες πού ἔδρασαν στή Ρωσία· αὐτό σημαίνει πώς κάνει ἓνα βῆμα πίσω σέ σχέση μέ τή βαθμίδα θεωρητικῆς καί πρακτικῆς ἀνάπτυξης, στήν ὁποία ἔφτασε ἤδη ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία.

Ἡ κατεύθυνση τῆς «Ραμπότσαγια Μίσιλ» ἐκτίθεται στό κύριο ἄρθρο τοῦ «Χωριστοῦ παραρτήματος»: «Ἡ πραγματικότητά μας» (ὑπογραμμένο ἀπό τόν *P. M.*). Αὐτό ἀκριβῶς τό ἄρθρο πρέπει νά ἐξετάσουμε τώρα διεξοδικότατα.

Ἀπό τήν ἀρχή-ἀρχή κιόλας τοῦ ἄρθρου γίνεται φανερό πώς ὁ *P. M.* παρουσιάζει ἀπολότως λαθεμένα τήν «πραγματικότητά μας» γενικά καί τό ἐργατικό μας κίνημα ἰδιαίτερα, δείχνει μιά

ὕπερβολικά στενή ἀντίληψη τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί τήν τάση νά κλείνει τὰ μάτια μπροστά στίς ἀνώτερες ἐκεῖνες μορφές του πού δημιούργησε κιόλας τό ἐργατικό κίνημα κάτω ἀπό τήν καθοδήγηση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν. Πραγματικά: «τό ἐργατικό μας κίνημα — λέει ὁ *P. M.*, στήν ἀρχή-ἀρχή τοῦ ἄρθρου — κλείνει μέσα του ἔμβρυα τῶν πιό διαφορετικῶν μορφῶν ὀργάνωσης», ἀπό τίς ἀπεργιακές ἐνώσεις ὡς τὰ νόμιμα (πού ἐπιτρέπονται ἀπό τό νόμο) σωματεῖα. — Αὐτό εἶναι ὄλο; — θά ρωτήσῃ με ἀπορία ὁ ἀναγνώστης. Δέν παρατήρησε λοιπόν ὁ *P. M.* στή Ρωσία ἄλλες ἀνώτερες, πιό πρωτοπόρες μορφές ὀργάνωσης τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος; Εἶναι φανερό ὅτι δέ θέλει νά τίς δεῖ, γιατί στήν ἀμέσως ἐπόμενη σελίδα ἐπαναλαμβάνει πολύ πιό κατηγορηματικά τή θέση του: «Τά καθήκοντα τοῦ κινήματος στή δοσμένη στιγμή, ἡ πραγματική ἐργατική ὑπόθεση τῶν ρώσων ἐργατῶν — λέει — συνοψίζεται στή βελτίωση ἀπομέρους τους τῆς κατάστασής τους *μέ ὅλους τούς δυνατούς τρόπους*», καί στήν ἀπαρίθμηση αὐτῶν τῶν τρόπων περιλαμβάνονται πάλι *μόνο* οἱ ὀργανώσεις ἀπεργιακῆς πάλης καί τὰ νόμιμα σωματεῖα! Κι ἔτσι τό ρωσικό ἐργατικό κίνημα *συνοψίζεται*, τάχα, στίς ἀπεργίες καί στά νόμιμα σωματεῖα! Μά αὐτό εἶναι φανερή ἀναλήθεια! Τό ρωσικό ἐργατικό κίνημα πρὶν ἀπό 20 κιόλας χρόνια ἴδρυσε μιὰ πλατύτερη ὀργάνωση, ἔθεσε πλατύτερα καθήκοντα (γι' αὐτό θά μιλήσουμε ἀμέσως παρακάτω πιό λεπτομερειακά). Τό ρωσικό ἐργατικό κίνημα δημιούργησε ὀργανώσεις σάν τίς «Ἐνώσεις ἀγῶνα» τῆς Πετρούπολης⁹⁸ καί τοῦ Κιέβου⁹⁹, τήν Ἑβραϊκή ἐργατική ἔνωση¹⁰⁰ κ. ἄ. Εἶναι ἀλήθεια πῶς ὁ *P. M.* λέει ὅτι τό ἐβραϊκό ἐργατικό κίνημα ἔχει «ἰδιαίτερο πολιτικό χαρακτήρα», ἀποτελεῖ ἐξαιρεση. Ὅμως κι αὐτό πάλι εἶναι ἀναλήθεια, γιατί, ἂν ἡ Ἑβραϊκή ἐργατική ἔνωση κρατοῦσε «ἰδιαίτερη» στάση, δέ θά ἐνωνόταν με μιὰ σειρά ρωσικές ὀργανώσεις, καί δέ θά σχημάτιζε μ' αὐτές τό «Σοσιαλδημοκρατικό Ἑργατικό Κόμμα τῆς Ρωσίας». Ἡ ἴδρυση αὐτοῦ τοῦ κόμματος εἶναι ἕνα σημαντικότερο βῆμα τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος *στή συγχώνευσή του* μέ τό ρωσικό ἐπαναστατικό κίνημα. Αὐτό τό βῆμα ἀπόδειξε καθαρά πῶς τό ρωσικό ἐργατικό κίνημα δέ *συνοψίζεται* στίς ἀπεργίες καί στά νόμιμα σωματεῖα. Πού ὀφείλεται τό γεγονός ὅτι ρῶσοι σοσιαλιστές, πού γράφουν στή «Ραμπότσαγια Μίσλ», δέ θέλουν νά δοῦν αὐτό τό βῆμα, δέ θέλουν νά καταλάβουν τή σημασία του;

Αὐτό ὀφείλεται στό ὅτι ὁ *P. M.* δέν καταλαμβάνει οὔτε τή σχέση τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος μέ τό σοσιαλισμό καί τό

ἐπαναστατικό κίνημα τῆς Ρωσίας, οὔτε τὰ πολιτικά καθήκοντα τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης. «Ὁ πιό χαρακτηριστικός δείχτης τῆς κατεύθυνσης τοῦ κινήματός μας — γράφει ὁ *P. M.* — εἶναι, φυσικά, οἱ διεκδικήσεις πού προβάλλουν οἱ ἐργάτες». Καί ρωτᾶμε, γιατί στοὺς δείχτες τοῦ κινήματός μας δέ συγκαταλέγονται οἱ διεκδικήσεις τῶν σοσιαλδημοκρατῶν καὶ τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὀργανώσεων; Πάνω σέ ποιά βάση ὁ *P. M.* χωρίζει τίς ἐργατικές διεκδικήσεις ἀπό τίς διεκδικήσεις τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν; Κι αὐτόν τό χωρισμό ὁ *P. M.* τόν κάνει σ' ὄλο τό ἄρθρο του, ὅπως καί γενικά ἡ σύνταξη τῆς «Ραμπ. Μίσλ» τόν κάνει σέ κάθε φύλλο τῆς ἐφημερίδας της. Γιά νά ἐξηγήσουμε αὐτό τό λάθος τῆς «Ραμπ. Μίσλ», πρέπει νά ἐξηγήσουμε τό γενικό ζήτημα τῆς σχέσης τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τό ἐργατικό κίνημα. Σ' ὅλες τίς εὐρωπαϊκές χῶρες ὁ σοσιαλισμός καί τό ἐργατικό κίνημα ὑπῆρχαν στήν ἀρχή χωριστά τό καθένα ἀπό τά δύο αὐτά μέρη. Οἱ ἐργάτες πάλαιβαν ἐνάντια στοὺς κεφαλαιοκράτες, ὀργάνωναν ἀπεργίες καί σωματεῖα, ἐνῶ οἱ σοσιαλιστές ἔστεκαν παράμερα ἀπό τό ἐργατικό κίνημα, δημιουργοῦσαν θεωρίες πού ἐπέκριναν τό σύγχρονο κεφαλαιοκρατικό, ἀστικό κοινωνικό καθεστῶς κι ἀπαιτοῦσαν τήν ἀντικατάσταση αὐτοῦ τοῦ συστήματος μ' ἓνα ἄλλο, ἀνώτερο σύστημα, μέ τό σοσιαλιστικό σύστημα. Ὁ χωρισμός τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ἀπό τό σοσιαλισμό προκαλοῦσε τήν ἀδυναμία καί τή λειψή ἀνάπτυξη καί τῶν δύο: οἱ θεωρίες τῶν σοσιαλιστῶν, πού δέ συγχωνεύονταν μέ τήν ἐργατική πάλη, ἔμεναν ἀπλῶς οὐτοπίες, εὐσεβεῖς πόθοι, πού δέν ἀσκοῦσαν καμιᾶ ἐπίδραση στήν πραγματική ζωή· τό ἐργατικό κίνημα ἔμενε ἀσήμαντο, κατατεμαχισμένο, δέν ἀποχτοῦσε πολιτική σημασία, δέ φωτιζόταν ἀπό τήν πρωτοπόρα ἐπιστήμη τῆς ἐποχῆς του. Γι' αὐτό βλέπουμε σ' ὅλες τίς εὐρωπαϊκές χῶρες νά ἐκδηλώνεται ὄλο καί πιό ἔντονα ἡ τάση νά συγχωνευτεῖ ὁ σοσιαλισμός μέ τό ἐργατικό κίνημα σ' ἓνα ἐνιαῖο σοσιαλδημοκρατικό κίνημα. Ἡ ταξική πάλη τῶν ἐργατῶν μετατρέπεται μ' αὐτή τή συγχώνευση σέ *συνειδητή πάλη τοῦ προλεταριάτου* γιά τήν ἀπελευθέρωσή του ἀπό τήν ἐκμετάλλευση τῶν πλούσιων τάξεων· δημιουργιέται ἡ ἀνώτερη μορφή σοσιαλιστικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος: τό *αὐτοτελές ἐργατικό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα*. Ὁ προσανατολισμός τοῦ σοσιαλισμοῦ πρὸς τή συγχώνευση μέ τό ἐργατικό κίνημα ἀποτελεῖ τή βασική ὑπηρεσία πού πρόσφεραν ὁ *K. Μάρξ* καί ὁ *Φ. Ἐνγκελς*: δημιούργησαν μιᾶ τέτοια ἐπαναστατική θεωρία, πού ἐξήγησε τήν ἀνάγκη αὐτῆς τῆς συγ-

χώνευσης κι έβαλε καθήκον στους σοσιαλιστές νά οργανώσουν τήν ταξική πάλη του προλεταριάτου.

Ίδια κι άπαράλλαχτα εξέλιχθηκαν τά πράγματα και στή Ρωσία. Και στή χώρα μας ό σοσιαλισμός υπήρχε πολύν καιρό, πολλές δεκαετίες συνέχεια, παράμερα άπό τήν πάλη των έργατων ενάντια στους κεφαλαιοκράτες, άπό τίς εργατικές άπεργίες κτλ. Άπό τή μιά μεριά, οί σοσιαλιστές δέν καταλάβαιναν τή θεωρία του Μάρξ, τή θεωρούσαν άνεφάρμοστη για τή Ρωσία, άπό τήν άλλη, τό ρωσικό εργατικό κίνημα παράμενε άκόμα σέ έντελώς έμβρυακή μορφή. Όταν τό 1875 ιδρύθηκε ή «Ένωση των έργατων τής Νότιας Ρωσίας», και τό 1878 ή «Βόρεια Ένωση των ρώσων έργατων», οί εργατικές αυτές οργανώσεις έστεκαν παράμερα άπό τήν κατεύθυνση των ρώσων σοσιαλιστών. Οί εργατικές αυτές οργανώσεις διεκδικούσαν πολιτικά δικαιώματα για τό λαό, ήθελαν ν' άγωνιστούν γι' αυτά τά δικαιώματα, ένω οί ρώσοι σοσιαλιστές είχαν τότε τή λαθεμένη αντίληψη ότι ή πολιτική πάλη σημαίνει υποχώρηση άπό τό σοσιαλισμό. Όμως οί ρώσοι σοσιαλιστές δέ σταμάτησαν στήν πρωτόλεια, λαθεμένη θεωρία τους. Τράβηξαν μπροστά, άφομοίωσαν τή θεωρία του Μάρξ, έπεξεργάστηκαν μιά προσαρμοσμένη στίς συνθήκες τής Ρωσίας θεωρία του εργατικού σοσιαλισμού, τή θεωρία των ρώσων σοσιαλδημοκρατών. Η ίδρυση τής ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας άποτελεί τήν κυριότερη ύπηρεσία πού πρόσφερε ή ομάδα «Άπελευθέρωση τής δουλειάς», ό Πλεχάνοφ, ό Άξελρόντ και οί φίλοι τους*. Άπό τόν καιρό πού ιδρύθηκε ή ρωσική σοσιαλδημοκρατία (1883), τό ρωσικό εργατικό κίνημα, σέ κάθε πλατιά του εκδήλωση, πλησίαζε άμεσα τους ρώσους σοσιαλδημοκράτες, έπιδίωκε νά συγχωνευτεί μαζί τους. Η ίδρυση του «Σοσιαλδημοκρατικού Έργατικού Κόμματος τής Ρωσίας» (τήν άνοιξη του 1898) άποτελεί σημαντικότατο βήμα πρós αυτή τή συγχώνευση. Σήμερα τό κύριο καθήκον όλων των ρώσων σοσιαλιστών κι όλων των συνειδητών ρώσων έργατων είναι νά σταθεροποιήσουν αυτή τή συγχώνευση, νά δυναμώσουν και νά οργανώσουν τό «Έργατικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα». Όποιος έννοει νά άγνοεί αυτή τή συγχώνευση, όποιος προσπαθεί νά κάνει έναν όποιοδήποτε τεχνητό διαχωρισμό ανάμεσα στό εργατικό κίνημα και στή σοσιαλδημοκρατία στή Ρωσία.

* Τό προτές τής συγχώνευσης του ρωσικού σοσιαλισμού μέ τό ρωσικό εργατικό κίνημα φωτίζεται ιστορικά στήν μπροσούρα «Η κόκκινη σημαία στή Ρωσία. Δοκίμιο ιστορίας του ρωσικού εργατικού κινήματος», πού έγραψε ένας σύντροφός μας. Η μπροσούρα αυτή θά εκδοθεί σύντομα ¹⁰¹.

αὐτός δέ φέρνει ὄφελος, ἀλλά *ζημιά* στήν ὑπόθεση τοῦ ἐργατικοῦ σοσιαλισμοῦ καί τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος τῆς Ρωσίας.

Πάμε παρακάτω. «Ὅσο γιά τίς πλατιές διεκδικήσεις, — γράφει ὁ *P. M.*, — τίς πολιτικές διεκδικήσεις, μόνο στίς διεκδικήσεις τῶν ὑφαντουργῶν τῆς Πετρούπολης. . . τό 1897 βλέπουμε τήν πρώτη, μά ἀκόμα ὄχι τόσο συνειδητή, περίπτωση πού οἱ ἐργάτες μας προβάλλουν τέτοιες πλατιές πολιτικές διεκδικήσεις». Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ποῦμε ξανά πώς αὐτό εἶναι *ἀπόλυτα λαθεμένο*. Δημοσιεύοντας τέτοιες φράσεις, ἡ σύνταξη τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ» δείχνει, πρῶτο, ἀσυγχώρητο γιά σοσιαλδημοκράτη ξέχασμα τῆς ἱστορίας τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κι ἐργατικοῦ κινήματος, καί δεύτερο, ἀσυγχώρητα στενή ἀντίληψη τῆς ἐργατικῆς ὑπόθεσης. Οἱ ρῶσοι ἐργάτες πρόβαλλαν πλατιές πολιτικές διεκδικήσεις καί στήν πρωτομαγιάτικη προκήρυξη τῆς Ἐνωσης ἀγῶνα τῆς Πετρούπολης τό 1898 καί στίς ἐφημερίδες «Σ.-Πετερμπούργσκι Ραμπότσι Λιστόκ» καί «Ραμπότσαγια Γκαζέτα», πού τήν τελευταία ἀπ' αὐτές οἱ πρωτοπόρες ὀργανώσεις τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τήν ἀναγνώρισαν τό 1898 ἐπίσημο ὄργανο τοῦ «Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας». Παραβλέποντας τό γεγονός αὐτό, ἡ «Ραμπ. Μίσλ» κάνει βήματα πρὸς τά πίσω καί δικαιώνει πέρα γιά πέρα τή γνώμη ὅτι δέν ἐκπροσωπεῖ τοὺς πρωτοπόρους ἐργάτες, ἀλλά τά κατώτερα, τά καθυστερημένα στρώματα τοῦ προλεταριάτου (ὁ ἴδιος ὁ *P. M.* σημειώνει στό ἄρθρο του πὼς τήν παρατήρηση αὐτή τήν ἔχουν κάνει κιόλας στή «Ραμπ. Μίσλ»). Τά κατώτερα στρώματα τοῦ προλεταριάτου δέν ξέρουν τήν ἱστορία τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος, τήν ἱστορία αὐτή δέν τήν ξέρει καί ὁ *P. M.* Τά κατώτερα στρώματα τοῦ προλεταριάτου δέν καταλαβαίνουν τή σχέση ἀνάμεσα στό ἐργατικό κίνημα καί στή σοσιαλδημοκρατία, τή σχέση αὐτή δέν τήν καταλαβαίνει καί ὁ *P. M.* Γιατί οἱ ρῶσοι ἐργάτες στά 1890–1900 δέ συγκρότησαν δικές τους ἰδιαίτερες ὀργανώσεις, χωριστά ἀπό τοὺς σοσιαλιστές, ὅπως στά 1870–1880; Γιατί δέν πρόβαλλαν χωριστά ἀπό τοὺς σοσιαλιστές τίς πολιτικές διεκδικήσεις τους; Ὁ *P. M.*, ὅπως εἶναι φανερό, τό ἐξηγεῖ αὐτό μέ τό ὅτι «οἱ ρῶσοι ἐργάτες εἶναι ἀκόμα πολύ λίγο προετοιμασμένοι γι' αὐτό τό πράγμα» (σελ. 5 τοῦ ἄρθρου του), ὅμως μέ μιὰ τέτοια ἐξήγηση δέν κάνει τίποτε ἄλλο, παρά νά ἐπιβεβαιώνει γιά μιὰ ἀκόμα φορά τή γνώμη ὅτι ἔχει τό δικαίωμα νά μιλάει μόνο σάν ἐκπρόσωπος τῶν κατώτερων στρωμάτων τοῦ προλεταριάτου. Τά κατώτερα στρώματα τῶν ἐργατῶν στή διάρκεια τοῦ κινήματος τῆς περιόδου

1890-1900 δέν είχαν συνείδηση τοῦ πολιτικοῦ χαρακτήρα τοῦ κινήματος. Ὡστόσο, ὅμως, ὅλοι ξέρουν (καί ὁ *P. M.* τό λέει μονάχος του) πώς τό ἐργατικό κίνημα τῆς περιόδου 1890-1900 πῆρε πλατιά πολιτική σημασία. Κι αὐτό ἔγινε, γιατί τό χαρακτήρα στό κίνημα τόν ἔδωσαν, ὅπως παντοῦ καί πάντοτε, οἱ πρωτοπόροι ἐργάτες, πού ἡ ἐργατική μάζα τούς ἀκολουθοῦσε, γιατί τῆς ἀπόδειξαν ὅτι εἶναι ἔτοιμοι καί ἱκανοί νά ὑπηρετήσουν τήν ἐργατική ὑπόθεση, γιατί κατόρθωσαν νά κερδίσουν τήν πλήρη ἐμπιστοσύνη της. Κι αὐτοί οἱ πρωτοπόροι ἐργάτες ἦταν σοσιαλδημοκράτες· πολλοί μάλιστα ἀπ' αὐτούς εἶχαν πάρει μέρος προσωπικά στίς διαμάχες ἀνάμεσα στούς ναροντοβόλτσι καί στούς σοσιαλδημοκράτες, διαμάχες πού χαρακτήριζαν τό πέρασμα τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος ἀπό τόν ἀγροτικό καί συνωμοσιακό σοσιαλισμό στόν ἐργατικό σοσιαλισμό. Ἔτσι εἶναι εὐνόητο, γιατί οἱ πρωτοπόροι αὐτοί ἐργάτες δέν ξεχώρισαν τώρα ἀπό τούς σοσιαλιστές καί τούς ἐπαναστάτες σέ ἰδιαίτερες ὀργανώσεις. Τό ξεχώρισμα αὐτό εἶχε νόημα κ' ἦταν ἀπαραίτητο ὅταν ὁ σοσιαλισμός στεκόταν παράμερα ἀπό τό ἐργατικό κίνημα. Τό ξεχώρισμα αὐτό ἦταν ἀδύνατο καί παράλογο ἀπό τή στιγμή πού οἱ πρωτοπόροι ἐργάτες ἔβλεπαν μπροστά τους ἐργατικό σοσιαλισμό καί σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις. Ἡ συγχώνευση τῶν πρωτοπόρων ἐργατῶν μέ τίς σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις ἦταν πέρα γιά πέρα φυσική κι ἀναπόφευκτη. Ἦταν ἀποτέλεσμα τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ γεγονότος ὅτι στήν περίοδο 1890-1900 συναντήθηκαν στή Ρωσία δύο βαθιά κοινωνικά κινήματα: τό αὐθόρμητο, λαϊκό κίνημα μέσα στήν ἐργατική τάξη καί ἡ κίνηση τῆς κοινωνικῆς σκέψης πρὸς τή θεωρία τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς, πρὸς τή διδασκαλία τῆς σοσιαλδημοκρατίας.

Πόσο ἀπροσμέτρητα στενή εἶναι ἡ ἀντίληψη τῆς «Ραμπ. Μίσλ» γιά τήν πολιτική πάλη, φαίνεται ἀπό τό παρακάτω. Μιλώντας γιά τίς πλατιές πολιτικές διεκδικήσεις ὁ *P. M.* γράφει: «Καί γιά νά μποροῦν οἱ ἐργάτες νά διεξάγουν τελείως συνειδητά καί ἀνεξάρτητα μιά τέτοια πολιτική πάλη, εἶναι ἀνάγκη νά τή διεξάγουν οἱ ἴδιες οἱ ἐργατικές ὀργανώσεις, εἶναι ἀνάγκη αὐτές οἱ πολιτικές διεκδικήσεις τῶν ἐργατῶν νά στηρίζονται στίς συνειδητοποιημένες ἀπ' αὐτούς κοινές τους πολιτικές ἀνάγκες καί συμφέροντα τῆς στιγμῆς» (αὐτό σημειώστε το!), «εἶναι ἀνάγκη αὐτές οἱ διεκδικήσεις νά εἶναι διεκδικήσεις τῶν ἰδίων τῶν ἐργατικῶν (ἐπαγγελματικῶν) ὀργανώσεων, νά τίς ἔχουν ἐπεξεργαστεῖ πραγματικά τίς διεκδικήσεις αὐτές ἀπό κοινοῦ καί νά

τίς προβάλλουν επίσης από κοινού, μέ δική τους πρωτοβουλία, αὐτές οἱ ἐργατικές ὀργανώσεις. . .» Καί παρακάτω ἀκολουθεῖ ἡ ἐξήγηση πὼς ἄμεσες κοινές πολιτικές διεκδικήσεις τῶν ἐργατῶν παραμένουν ἀκόμα γιά τήν ὥρα (!!) ἡ δεκάωρη ἐργάσιμη μέρα καί ἡ ἐπαναφορά τῶν ἀργιῶν πού καταργήθηκαν μέ τόν νόμο τῆς 2-VI-1897. — Κ' ὕστερα ἀπ' αὐτό ἡ σύνταξη τῆς «Ραμπ. Μίσλ» ἀπορεῖ ἀκόμα, γιατί τήν κατηγοροῦν ὅτι ἀρνιέται τήν πολιτική! Μά μήπως αὐτή ἡ ἀναγωγή τῆς πολιτικῆς σέ πάλη τῶν ἐπαγγελματικῶν ἐνώσεων γιά μεμονωμένες μεταρρυθμίσεις δέν ἀποτελεῖ ἄρνηση τῆς πολιτικῆς; Μήπως αὐτό δέν ἰσοδυναμεῖ μέ παραίτηση ἀπό τή βασική ὑποθήκη τῆς παγκόσμιας σοσιαλδημοκρατίας ὅτι οἱ σοσιαλδημοκράτες πρέπει νά ἐπιδιώκουν νά ὀργανώσουν τήν ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου σέ αὐτοτελεῖ πολιτικά ἐργατικά κόμματα, πού νά παλαίβουν γιά τή δημοκρατία *σάν μέσο* γιά τήν κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό τό προλεταριάτο καί γιά τήν οἰκοδόμηση ἀπ' αὐτό τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας; Μέ ἀφάνταστη ἐπιπολαιότητα οἱ νεόβγαλτοί μας διαστρεβλωτές τοῦ σοσιαλδημοκρατισμοῦ ἀπορίπτουν σάν ἄχρηστο καθετί πού εἶναι ἀκριβό γιά τούς σοσιαλδημοκράτες, καθετί πού μᾶς δίνει τό δικαίωμα νά βλέπουμε τό ἐργατικό κίνημα σάν ἓνα κοσμοϊστορικό κίνημα. Αὐτούς δέν τούς ἐνδιαφέρει τό γεγονός ὅτι ἡ ἑκατόχρονη πείρα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ σοσιαλισμοῦ καί τῆς εὐρωπαϊκῆς δημοκρατίας διδάσκει πὼς εἶναι ἀπαραίτητο νά ἐπιδιώκουμε τή δημιουργία αὐτοτελῶν ἐργατικῶν πολιτικῶν κομμάτων. Αὐτούς δέν τούς ἐνδιαφέρει τό γεγονός ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος ὕστερα ἀπό μακρὺ καί δύσκολο δρόμο ὁδήγησε στήν ἔνωση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τό ἐργατικό κίνημα, στήν ἔνωση τῶν μεγάλων κοινωνικῶν καί πολιτικῶν ἰδανικῶν μέ τήν ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου. Αὐτούς δέν τούς ἐνδιαφέρει τό γεγονός ὅτι οἱ πρωτοπόροι ρῶσοι ἐργάτες ἔβαλαν κιάλας τά θεμέλια τοῦ «Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας». Κάτω ὅλα αὐτά! Ἄς ἀπαλλαγοῦμε ἀπό τό πάρα πολύ πλατὺ ἰδεολογικό φορτίο καί ἀπό τήν πάρα πολύ βαριά κι ἀπαιτητική ἱστορική πείρα — κι ἄς «μένουν γιά τήν ὥρα» μόνο οἱ ἐπαγγελματικές ἐνώσεις (πού ἡ δυνατότητα τῆς συγκρότησής τους στή Ρωσία γιά τήν ὥρα δέν ἔχει ἀκόμα καθόλου ἀποδειχθεῖ, ἂν δέν ὑπολογίσουμε τά νόμιμα σωματεῖα), ἄς ἐπεξεργάζονται οἱ ἐπαγγελματικές αὐτές ἐνώσεις «μέ δική τους πρωτοβουλία» διεκδικήσεις, διεκδικήσεις «τῆς στιγμῆς», διεκδικήσεις γιά μικρές κι ἀσήμαντες μεταρρυθμίσεις!! Τί εἶναι

αυτό; Μά αυτό δέν εἶναι παρά κήρυγμα πισοδρομικῆς κίνησης! Δέν εἶναι παρά μιὰ προπαγάνδα ἐκμηδένισης τοῦ σοσιαλισμοῦ!

Καί σημειώστε ὅτι ἡ «Ραμπότσαγια Μίσλ» διατυπώνει ὄχι μόνο τὴ γνώμη νά ἐπεξεργάζονται οἱ ἴδιες οἱ τοπικὲς ὀργανώσεις τίς τοπικὲς μορφές πάλης καί τὰ μερικότερα θέματα ζύμωσης, τίς μεθόδους τῆς κτλ. — σ' αὐτὴ τὴ γνώμη κανένας δέ θά ἔφερνε ἀντίρηση. Ποτέ οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες δέν πρόβαλαν καί τὴν παραμικρότερη ἀκόμα ἀξίωση νά περιοριστεῖ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη ἢ αὐτοτέλεια τῶν ἐργατῶν. Ὅχι, ἡ «Ραμπ. Μίσλ» θέλει νά παραμερίσει τελείως τὰ μεγάλα πολιτικὰ καθήκοντα τοῦ ρωσικοῦ προλεταριάτου καί νά περιοριστεῖ «γιά τὴν ὥρα» «μόνο» στὰ «συμφέροντα τῆς στιγμῆς». Ὡς τώρα οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες ἤθελαν, — στηριζόμενοι στὴν κάθε διεκδίκηση τῆς στιγμῆς, κάνοντας ζύμωση γύρω ἀπ' αὐτήν, — νά ὀργανώσουν τὸ προλεταριάτο γιά τὴν πάλη ἐναντία στὴν ἀπολυταρχία, σάν τὸν ἄμεσο στόχο του. Τώρα ἡ «Ραμπ. Μίσλ» θέλει νά περιορίσει τὴν πάλη τοῦ προλεταριάτου σέ μικροαγῶνα γιά μικροδιεκδικήσεις. Ὁ *P. M.*, ξέροντας πολὺ καλά ὅτι ἀπομακρύνεται ἀπὸ τίς ἀπόψεις ὅλης τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας, δίνει στοὺς κατήγορους τῆς «Ραμπ. Μίσλ» τὴν παρακάτω ἀπάντηση. Λένε ὅτι ἡ ἀνατροπὴ τοῦ τσαρισμοῦ εἶναι τὸ ἄμεσο καθῆκον τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Τίνος ἀκριβῶς ἐργατικοῦ κινήματος, — ρωτᾷ ὁ *P. M.*, — «τοῦ ἀπεργιακοῦ κινήματος; τῶν συλλόγων ἀλληλοβοήθειας; τῶν ἐργατικῶν ὀμίλων;» (σελ. 5 τοῦ ἀρθροῦ). Τοῦ ἀπαντοῦμε σ' αὐτό: νά μιλάτε μόνο γιά λογαριασμό σας, γιά λογαριασμό τῆς ὀμάδας σας, γιά λογαριασμό τῶν κατώτερων στρωμάτων τοῦ προλεταριάτου μιᾶς περιοχῆς πού ἐκπροσωπεῖ ἡ ὀμάδα σας, ὅμως μὴ τολμάτε νά μιλάτε ἐξονόματος τῶν πρωτοπόρων ρώσων ἐργατῶν! Οἱ κατώτεροι ἐκπρόσωποι τοῦ προλεταριάτου συχνά δέν ξέρουν ὅτι τὴν πάλη γιά τὴν ἀνατροπὴ τῆς ἀπολυταρχίας μπορεῖ νά τὴ διεξάγει μόνο ἓνα ἐπαναστατικὸ κόμμα. Αὐτό δέν τὸ ξέρει ἐπίσης καί ὁ *P. M.* Ὅμως οἱ πρωτοπόροι ρῶσοι ἐργάτες τὸ ξέρουν. Οἱ κατώτεροι ἐκπρόσωποι τοῦ προλεταριάτου συχνά δέν ξέρουν ὅτι τὸ ρωσικὸ ἐργατικὸ κίνημα δέν περιορίζεται στὴν ἀπεργιακὴ πάλη, στοὺς συλλόγους ἀλληλοβοήθειας καί στοὺς ἐργατικὸς ὀμίλους, ὅτι τὸ ρωσικὸ ἐργατικὸ κίνημα ἀπὸ καιρὸ πείνει νά ὀργανωθεῖ σέ ἐπαναστατικὸ κόμμα κι ἀπόδειξε τὴν τάση αὐτὴ στὴν πράξη. Αὐτό δέν τὸ ξέρει ἐπίσης καί ὁ *P. M.* Ὅμως οἱ πρωτοπόροι ρῶσοι ἐργάτες τὸ ξέρουν.

Ὁ *P. M.* τὴν πλήρη ἀνικανότητά του νά κατανοήσῃ τὸ σο-

σιαλδημοκρατισμό προσπαθεῖ νά τήν παρουσιάσει σάν μιὰ ἰδιαίτερη κατανόηση «τῆς πραγματικότητάς μας». Ἄς ἐξετάσουμε ἀπό πῶς κοντά τίς γνώμες του σ' αὐτό τό ζήτημα.

«Σχετικά μέ τήν ἴδια τήν ἔννοια τῆς ἀπολυταρχίας. . . — γράφει ὁ *P. M.* — . . . δέν πρόκειται νά ἐπεκταθοῦμε ἐδῶ, ξεκινώντας ἀπό τήν προϋπόθεση πῶς κάθε συνομιλητής μας ἔχει σαφέστατη καί καθαρότατη ἀντίληψη γι' αὐτοῦ τοῦ εἴδους τά πράγματα». Θά δοῦμε ἀμέσως πῶς ὁ ἴδιος ὁ *P. M.* ἔχει στόν ὑπέρτατο βαθμό ἀόριστη καί ἀσαφῆ ἀντίληψη γι' αὐτοῦ τοῦ εἴδους τά πράγματα, ὅμως πρῶτα θά σημειώσουμε καί κάτι ἄλλο. Ἀνῆκουν ἄραγε, οἱ ἐργάτες στούς συνομιλητές τοῦ *P. M.*; Φυσικά, ἀνήκουν. Κι ἐφόσον ἀνήκουν, τότε ἀπό ποῦ θά σχηματίσουν σαφέστατη ἀντίληψη γιά τήν ἀπολυταρχία; Εἶναι φανερό πῶς γιά νά γίνει αὐτό χρειάζεται ἡ πῶς πλατιά καί συστηματική προπαγάνδα τῶν ἰδεῶν τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας γενικά, χρειάζεται ζύμωση πού τήν κάθε ξεχωριστή ἐκδήλωση τῆς ἀστυνομικῆς βίας καί τῆς ὑπαλληλικῆς καταπίεσης νά τή συνδέει μέ τή «σαφῆ ἀντίληψη» (στά μυαλά τῶν ἐργατῶν) γιά τήν ἀπολυταρχία. Αὐτό, νομίζω, εἶναι ξεκάθαρο. Μά ἂν εἶναι ἔτσι, τότε μπορεῖ ποτέ νά ἔχει ἐπιτυχία ἡ καθαρὰ τοπική προπαγάνδα καί ζύμωση ἐναντία στήν ἀπολυταρχία; δέν εἶναι μήπως ἀπολύτως ἀναγκαῖο νά τήν ὀργανώσουμε σ' ὅλη τή Ρωσία σάν μιὰ προγραμματισμένη δράση; δηλ. σάν δράση ἑνός κόμματος; Γιατί, λοιπόν. ὁ *P. M.* ἀνάμεσα στά ἄμεσα καθήκοντα τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος δέν ἀναφέρει τό καθῆκον τῆς ὀργάνωσης συστηματικῆς προπαγάνδας καί ζύμωσης ἐναντία στήν ἀπολυταρχία; Μόνο γιατί ἔχει τήν πῶς ἀόριστη καί ἀσαφῆ ἀντίληψη γιά τά καθήκοντα τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας.

Σέ συνέχεια ὁ *P. M.* ἐξηγεῖ ὅτι ἡ ἀπολυταρχία ἀποτελεῖ τεράστια «προσωπική δύναμη» (στρατιωτικά πειθαρχημένη γραφειοκρατία) καί τεράστια «οἰκονομική δύναμη» (δημοσιονομικά μέσα). Χωρίς νά σταθοῦμε στίς «ἀσαφεῖς» πλευρές τῆς ἐξήγησής του (κ' οἱ «ἀσάφειες» ἐδῶ εἶναι πάρα πολλές), περνᾶμε κατευθείαν στό κυριότερο:

«Ἐ λοιπόν, — ρωτᾶει ὁ *P. M.* τή ρωσική σοσιαλδημοκρατία, — δέν εἶναι μήπως ἡ ἀνατροπή αὐτῆς τῆς προσωπικῆς δυνάμης καί ἡ κατάχτηση τῆς οἰκονομικῆς αὐτῆς δυνάμης ἐκεῖνο πού συστήνουν αὐτή τή στιγμή στούς ρώσους ἐργάτες σάν πρῶτο καί ἄμεσο καθῆκον τῶν τωρινῶν (ἐμβρυακῶν) τούς ὀργανώσεων; (δέ μιλάμε καθόλου γιά τούς ἐπαναστάτες ἐκείνους πού

λένε πώς τό καθήκον αὐτό πρέπει νά τό ἀναλάβουν οἱ ὄμιλοι τῶν πρωτοπόρων ἐργατῶν)».

Τρίβουμε τά μάτια μέ ἀπορία καί ξαναδιαβάζουμε δυό καί τρεῖς φορές τό τερατώδικο αὐτό σημεῖο. Μήπως κάναμε λάθος; Ὁχι, δέν κάναμε λάθος: Ὁ *P. M.* δέν ξέρει πραγματικά τί σημαίνει ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας. Ἀπίστευτο, μά γεγονός. Καί μήπως μπορεῖ νά θεωρηθεῖ αὐτό ἀπίστευτο, ὕστερα ἀπό τή σύγχυση πού φανέρωσε ὁ *P. M.*;

Ὁ *P. M.* συγχέει τήν κατάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπό τοὺς ἐπαναστάτες μέ τήν ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας ἀπό τοὺς ἐπαναστάτες.

Οἱ παλιοὶ ρῶσοι ἐπαναστάτες (οἱ ναροντοβόλτσι) ἐπιδίωκαν τήν κατάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπό τό ἐπαναστατικό κόμμα. Καταλαμβάνοντας τήν ἐξουσία — σκέφτονταν οἱ ἐπαναστάτες αὐτοὶ — «τό κόμμα θ' ἀνατρέψει τήν προσωπική δύναμη» τῆς ἀπολυταρχίας, δηλ. στή θέση τῶν κρατικῶν λειτουργῶν θά διορίσει δικούς του ἀνθρώπους, «θά καταχτήσῃ τήν οἰκονομική δύναμη», δηλ. ὅλα τά οἰκονομικά μέσα τοῦ κράτους, καί θά πραγματοποιήσῃ τήν κοινωνική ἀνατροπή. Οἱ ναροντοβόλτσι (οἱ παλιοὶ) πραγματικά ἐπιδίωκαν «ν' ἀνατρέψουν τήν προσωπική δύναμη καί νά καταχτήσουν τήν οἰκονομική δύναμη» τῆς ἀπολυταρχίας, γιά νά χρησιμοποιήσουμε, κατὰ τό παράδειγμα τοῦ *P. M.*, αὐτές τίς ἀνεπιτυχεῖς ἐκφράσεις. Οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες ἀντιτάχθηκαν ἀποφασιστικά σ' αὐτή τήν ἐπαναστατική θεωρία. Ὁ Πλεχάνοφ τήν ὑπέβαλε σέ ἀμείλιχτη κριτική στά ἔργα του «Ὁ σοσιαλισμός καί ἡ πολιτική πύλη» (1883) καί «Οἱ διαφωνίες μας» (1885) καί ἔδειξε στοὺς ρώσους ἐπαναστάτες τό καθήκον τους: τή δημιουργία ἐπαναστατικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος, πού ἄμεσος σκοπός του πρέπει νά εἶναι ἡ ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας. Ἀλλά τί θά πεῖ ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας; Γιά νά τό ἐξηγήσουμε αὐτό στόν *P. M.*, χρειάζεται πρῶτα ν' ἀπαντήσουμε στό ἐρώτημα: τί εἶναι ἀπολυταρχία; Ἀπολυταρχία (ἀπολυταρχισμός, ἀπόλυτη μοναρχία) εἶναι ἡ μορφή διακυβέρνησης, ὅπου ἡ ἀνώτατη ἐξουσία ἀνήκει ὀλοκληρωτικά καί ἀδιαίρετα (ἀπόλυτα) στόν τσάρο. Ὁ τσάρος ἐκδίδει τοὺς νόμους, διορίζει τοὺς κρατικούς λειτουργούς, συγκεντρώνει καί ξοδεύει τά χρήματα τοῦ λαοῦ χωρίς καμιὰ συμμετοχή τοῦ λαοῦ στή νομοθεσία καί στόν ἔλεγχο τῆς διακυβέρνησης. Γι' αὐτό, ἀπολυταρχία θά πεῖ ἀθαιρεσία τῶν κρατικῶν λειτουργῶν καί τῆς ἀστυνομίας κι ἔλλειψη δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ. Ἀπ' αὐτή τήν ἔλλειψη δικαιωμάτων ὑποφέρει ὅλος ὁ λαός, ὅμως οἱ εὐπορες τάξεις (ιδιαι-

τερα οί πλούσιοι τσιφλικάδες και οί κεφαλαιοκράτες) άσκοϋν ίσχυρότατη επίδραση στους κρατικούς λειτουργούς. "Όσο για τήν έργατική τάξη, αυτή υποφέρει διπλά: και από τήν έλλειψη δικαιωμάτων όλου του ρωσικού λαού, και από τήν καταπίεση των εργατών από τους κεφαλαιοκράτες, πού υποχρεώνουν τήν κυβέρνηση νά έξυπηρετεί τά συμφέροντά τους.

Τί σημαίνει λοιπόν άνατροπή του άπολυταρχισμού; Σημαίνει παραίτηση του τσάρου από τήν άπόλυτη έξουσία· παραχώρηση στο λαό του δικαιώματος νά εκλέγει αντιπροσώπους του για τήν έκδοση των νόμων, για τόν έλεγχο της δράσης των κρατικών λειτουργών, για τόν έλεγχο των είσπραξεων και των δαπανών των οικονομικών μέσων του κράτους. "Η τέτοια μορφή διακυβέρνησης, όπου ο λαός παίρνει μέρος στη νομοθεσία και στη διακυβέρνηση, λέγεται *συνταγματική* μορφή διακυβέρνησης (σύνταγμα = νόμος για τή συμμετοχή των αντιπροσώπων του λαού στη νομοθεσία και στη διακυβέρνηση του κράτους). "Όστε λοιπόν άνατροπή της άπολυταρχίας σημαίνει αντικατάσταση της άπολυταρχικής μορφής διακυβέρνησης με τή συνταγματική μορφή διακυβέρνησης. Έτσι, για τήν άνατροπή της άπολυταρχίας δέ χρειάζεται καμιά «άνατροπή της προσωπικής δύναμης και κατάκτηση της οικονομικής δύναμης», αλλά χρειάζεται νά υποχρεωθεί ή τσαρική κυβέρνηση νά παραιτηθεί από τήν άπόλυτη έξουσία της και νά συγκαλέσει ζέμσκι σομπόρ από αντιπροσώπους του λαού για τή σύνταξη συντάγματος («νά κατακτηθεί ένα δημοκρατικό» [λαϊκό, συνταγμένο προς τό συμφέρον του λαού] «σύνταγμα», όπως λέει τό σχέδιο προγράμματος των ρώσων σοσιαλδημοκρατών πού εκδόθηκε τό 1885 από τήν ομάδα «'Απελευθέρωση της δουλειάς»).

Γιατί ή άνατροπή της άπολυταρχίας πρέπει νά είναι τό πρώτο καθήκον της ρωσικής εργατικής τάξης; Έπειδή στίς συνθήκες της άπολυταρχίας ή εργατική τάξη δέν μπορεί ν' αναπτύξει πλατιά τήν πάλη της, δέν μπορεί νά κατακτήσει κανενός είδους στέρεες θέσεις ούτε στον οικονομικό ούτε στον πολιτικό τομέα, δέν μπορεί νά συγκροτήσει στέρεες, μαζικές οργανώσεις, νά ξεδιπλώσει μπροστά σ' όλες τις εργαζόμενες μάζες τή σημαία της κοινωνικής επανάστασης και νά τις διδάξει νά παλαίβουν γι' αυτήν. Μόνο σέ συνθήκες πολιτικής έλευθερίας είναι δυνατό νά διεξαχθεί άποφασιστική πάλη όλης της εργατικής τάξης ενάντια στην άστική τάξη, και τελικός σκοπός αυτής της πάλης είναι νά καταλάβει τό προλεταριάτο τήν πολιτική έξουσία και νά οργανώσει τή σοσιαλιστική κοινωνία. Νά αυτή ή κατάληψη

τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό τό ὀργανωμένο προλεταριάτο, πού θάχει περάσει ἕνα μακρόχρονο σχολεῖό πάλης, θάναί πραγματικά «ἀνατροπή τῆς προσωπικῆς καί κατάχτηση τῆς οικονομικῆς δύναμης» τῆς ἀστικῆς κυβέρνησης, ὅμως οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες ποτέ δέν ἔβαλαν αὐτή τήν κατάληψη τῆς ἐξουσίας σάν ἄμεσο καθῆκον τῶν ρώσων ἐργατῶν. Οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες πάντα ἔλεγαν πῶς μόνο σέ συνθήκες πολιτικῆς ἐλευθερίας, σέ συνθήκες πλατιᾶς καί μαζικῆς πάλης ἢ ρωσική ἐργατική τάξη θά κατορθώσει νά δημιουργήσει ὀργανώσεις γιά τήν ὀριστική αὐτή νίκη τοῦ σοσιαλισμοῦ.

Μέ ποιόν τρόπο ὅμως μπορεῖ ἡ ρωσική ἐργατική τάξη ν' ἀνατρέψει τήν ἀπολυταρχία; Γιατί σ' αὐτό τό ζήτημα οἱ συντάχτες τῆς «Ραμπ. Μίσλ» εἰρωνεύονται ἀκόμα καί τήν ὁμάδα «Ἐπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», πού ἴδρυσε τή ρωσική σοσιαλδημοκρατία καί διακήρυξε στό πρόγραμμά της πῶς «ἡ πάλη ἐναντία στήν ἀπολυταρχία εἶναι ὑποχρεωτική ἀκόμα καί γιά τούς ἐργατικούς ὁμίλους πού ἀποτελοῦν σήμερα τά ἔμβρυα τοῦ μελλοντικοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος». Τῆς «Ραμπ. Μίσλ» (βλ. ἀρ. φύλλου 7 καί τό ἄρθρο πού ἐξετάζουμε) αὐτό τῆς φαίνεται ἀστεῖο: ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας ἀπό τούς ἐργατικούς ὁμίλους! Πάνω σ' αὐτό ἀπαντοῦμε στούς συντάχτες τῆς «Ραμπ. Μίσλ»: Μέ ποιόν γελάτε; Μέ τόν ἑαυτό σας γελάτε! Οἱ συντάχτες τῆς «Ραμπ. Μίσλ» παραπονιοῦνται πῶς οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες τούς κάνουν πολεμική *ὄχι συντροφική*. Ἄς κρίνουν οἱ ἀναγνώστες μονάχοι τους, ποιά πλευρά κάνει ὄχι συντροφική πολεμική: ἡ πλευρά τῶν παλιῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, πού διατύπωσαν συγκεκριμένα τίς ἀπόψεις τους καί λένε ἀνοιχτά, ποιές ἀπόψεις τῶν «νεαρῶν» θεωροῦν λαθεμένες καί γιατί· ἡ ἡ πλευρά τῶν «νεαρῶν» πού, *χωρίς νά κατονομάζουν* τούς ἀντιπάλους τους, κρυφοκοροϊδεύουν πότε «τό συγγραφέα τοῦ γερμανικοῦ βιβλίου γιά τόν Τσερνισέβσκι» (τόν Πλεχάνοφ, συγγέοντάς τον μάλιστα ἐντελῶς ἀδικαιολόγητα μέ μερικούς νόμιμους συγγραφεῖς), πότε τήν ὁμάδα «Ἐπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», παραθέτοντας *διαστρεβλωμένα* ἀποσπάσματα ἀπό τό πρόγραμμά της καί χωρίς νά ἀντιπαραθέτουν σ' αὐτό ἕνα δικό τους λίγο-πολύ συγκεκριμένο πρόγραμμα. Μάλιστα! Ἄναγνωρίζουμε τό συντροφικό χρέος, τό χρέος τῆς ὑποστήριξης ὅλων τῶν συντρόφων, τό χρέος τῆς μακροθυμίας ἀπέναντι στίς γνώμες τῶν συντρόφων, ὅμως γιά μᾶς τό *συντροφικό* χρέος ἀπορεῖ ἀπό τό χρέος ἀπέναντι *στή ρωσική καί στή διεθνή σοσιαλδημοκρατία, κι ὄχι ἀντίστροφα*. Ἄναγνωρίζουμε τίς συντρο-

φικές υποχρεώσεις μας απέναντι στη «Ραμπ. Μίσλ», όχι γιατί οί συντάχτες της είναι σύντροφοί μας, αλλά θεωρούμε τούς συντάχτες τῆς «Ραμπ. Μίσλ» συντρόφους μας μόνο γιατί δουλεύουν, καί στό βαθμό πού δουλεύουν, στίς γραμμές τῆς ρωσικῆς (συνεπῶς καί τῆς διεθνούς) σοσιαλδημοκρατίας. Καί γι' αὐτό, ὅταν ἔχουμε σχηματίσει τήν πεποίθησι πῶς οἱ «σύντροφοι» πισοδοροῦν ἀπό τό σοσιαλδημοκρατικό πρόγραμμα, πῶς οἱ «σύντροφοι» στενεύουν καί παραμορφώνουν τά καθήκοντα τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, τότε θεωρούμε χρέος μας νά διατυπώσουμε τήν πεποίθησή μας αὐτή μέ ἀπόλυτη σαφήνεια καί χωρίς καμιᾶ ὑπεκφυγή!

Εἶπαμε τώρα δά πῶς οἱ συντάχτες τῆς «Ραμπ. Μίσλ» διαστρεβλώνουν τίς ἀπόψεις τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωσι τῆς δουλειᾶς». Ἄς κρίνει ὁ μόνος τοῦ ὁ ἀναγνώστης. «Δέν μπορούμε νά καταλάβουμε ἐκείνους τούς συντρόφους μας — γράφει ὁ *P. M.* — πού τό πρόγραμμά τους γιά τήν „ἀπελευθέρωσι τῆς ἐργασίας“ τό θεωροῦν ἀπλή ἀπάντησι στό ἐρώτημα: „ἀπό ποῦ θά παρθοῦν οἱ δυνάμεις γιά τήν πάλι ἐναντία στήν ἀπολυταρχία;“» (σ' ἄλλο σημείο: «οἱ ἐπαναστάτες μας θεωροῦν τό κίνημα τῶν ἐργατῶν σάν τό καλύτερο μέσο ἀνατροπῆς τῆς ἀπολυταρχίας»). Ἐνοῖχτε τό σχέδιο προγράμματος τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, πού ἐκδόθηκε ἀπό τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωσι τῆς δουλειᾶς» τό 1885 καί ἀνατυπώθηκε ἀπό τόν Π. Μπ. Ἀξελρόντ στήν προσούρα τοῦ «Σχετικά μέ τά σημερινά καθήκοντα καί τήν ταχτική τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» (Γενεύη 1898), καί θά δεῖτε πῶς στή βᾶσι τοῦ προγράμματος τέθηκε ἡ πλέρια ἀπελευθέρωσι τῆς ἐργασίας ἀπό τό ζυγό τοῦ κεφαλαίου, τό πέρασμα στήν κοινωνική ἰδιοχτησία ὅλων τῶν μέσων παραγωγῆς, ἡ κατάληψι τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό τήν ἐργατική τάξι, ἡ δημιουργία ἐπαναστατικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος. Εἶναι φανερό πῶς ὁ *P. M.* διαστρεβλώνει αὐτό τό πρόγραμμα, πῶς δέ θέλει νά τό καταλάβει. Πιάνεται ἀπό τά λόγια τοῦ Π. Μπ. Ἀξελρόντ πού λέει στήν ἀρχή τῆς προσούρας, ὅτι τό πρόγραμμα τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωσι τῆς δουλειᾶς» «ἀποτέλεσε ἀπάντησι» στό ἐρώτημα: ἀπό ποῦ θά παρθοῦν οἱ δυνάμεις γιά τήν πάλι ἐναντία στήν ἀπολυταρχία; Μά αὐτό εἶναι ἓνα ἱστορικό γεγονός, ὅτι δηλαδή τό πρόγραμμα τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωσι τῆς δουλειᾶς» ἀποτέλεσε ἀπάντησι καί σ' αὐτό τό ἐρώτημα τῶν ρώσων ἐπαναστατῶν, καί σ' αὐτό τό ἐρώτημα ὅλου τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος. Κι ἂν τό πρόγραμμα τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωσι τῆς δουλειᾶς» ἔδωσε ἀπάντησι σ' αὐτό τό ἐρώτημα, ἀπό ποῦ κι ὡς

πού αυτό σημαίνει ότι τό εργατικό κίνημα ήταν γιά τήν ομάδα «'Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» ἀπλῶς ἓνα μέσο; Τό γεγονός ὅτι ὁ *P. M.* «δέν τό καταλαβαίνει» αὐτό δέ δείχνει τίποτε ἄλλο, παρά ὅτι ἄγνοεῖ πασίγνωστα γεγονότα σχετικά μέ τή δράση τῆς ομάδας «'Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς».

Παρακάτω. Πῶς μπορεῖ αὐτή ἡ «ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας» νά εἶναι καθῆκον τῶν εργατικῶν ὁμίλων. Ὁ *P. M.* δέν τό καταλαβαίνει αὐτό. Ἐνοῖχτε τό πρόγραμμα τῆς ομάδας «'Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς»: «Βασικό μέσο τῆς πολιτικῆς πάλης τῶν εργατικῶν ὁμίλων ἐναντία στόν ἀπολυταρχισμό — λέει τό πρόγραμμα αὐτό — οἱ ῥῶσοι σοσιαλδημοκράτες θεωροῦν τή ζύμωση μέσα στήν εργατική τάξη καί τήν παραπέρα διάδοση μέσα σ' αὐτήν τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν καί τῶν ἐπαναστατικῶν ὀργανώσεων. Στενά συνδεμένες μεταξύ τους σ' ἓνα ἄρμονικό σύνολο, οἱ ὀργανώσεις αὐτές δέ θ' ἄρκεστοῦν σέ μερικότερες συγκρούσεις μέ τήν κυβέρνηση καί δέ θ' ἄργήσουν νά περάσουν, στήν κατάλληλη στιγμή, στή γενική κι ἀποφασιστική ἐπίθεση ἐναντιᾶ της». Ἀκριβῶς τήν ταχτική αὐτή ἀκολούθησαν καί οἱ ῥωσικές ὀργανώσεις πού τήν ἀνοιξη τοῦ 1898 ἱδρυσαν τό «Σοσιαλδημοκρατικό Ἐργατικό Κόμμα τῆς Ρωσίας». Κι ἀπόδειξαν ὅτι οἱ τέτοιου εἴδους ὀργανώσεις ἀποτελοῦν στή Ρωσία μεγάλη πολιτική δύναμη. Ἐάν οἱ ὀργανώσεις αὐτές ἀποτελέσουν ἓνα κόμμα καί κάνουν πλατιά ζύμωση ἐναντία στήν ἀπολυταρχική κυβέρνηση, χρησιμοποιώντας συνάμα ὅλα τά στοιχεῖα τῆς φιλελεύθερης ἀντιπολίτευσης, τότε γιά ἓνα τέτοιο κόμμα θά εἶναι ἀναμφιβόλως πραγματοποιήσιμο τό καθῆκον τῆς κατάχτησης τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Ἐάν οἱ συντάχτες τῆς «Ραμπ. Μίσλ» «δέν μποροῦν νά καταλάβουν» αὐτό τό πράγμα, τότε ἐμεῖς «μποροῦμε» νά τοῦς συμβουλέψουμε: μελετήστε, κύριοι, γιατί τῶντα τά πράγματα, αὐτά καθαυτά, δέν εἶναι δά καί τόσο δυσκολονόητα.

Ἐς γυρίσουμε ὡστόσο στόν *P. M.*, πού τόν ἀφήσαμε μέσα στοῦς συλλογισμούς του γιά τήν πάλη ἐναντία στήν ἀπολυταρχία. Ἡ προσωπική ἀποψη τοῦ *P. M.* σ' αὐτό τό ζήτημα δείχνει ἀκόμα καθαρότερα τήν νέα, πισοδρομική κατεύθυνση τῆς «Ραμπ. Μίσλ».

«Τό τέλος τῆς ἀπολυταρχίας εἶναι φανερό», γράφει ὁ *P. M.* «Ἡ πάλη ἐναντία στήν ἀπολυταρχία εἶναι γιά ὅλα τά ζωντανά κοινωνικά στοιχεῖα ἓνας ἀπό τοῦς ὅρους τῆς ὑγιοῦς ἀνάπτυξῆς τους». Μήπως ἀπό δῶ, θά σκεφθεῖ, ἴσως, ὁ ἀναγνώστης, δέ βγαίνει τό συμπέρασμα ὅτι ἡ πάλη ἐναντία στήν ἀπολυταρχία εἶναι ἀναγκαῖα καί γιά τήν εργατική τάξη; Ὁχι, μή βιάζεστε. Ὁ *P. M.* ἔχει τή δική του λογική καί τή δική του ὀρολογία. Ὅταν λέει

πάλη και προσθέτει τή λέξη: «κοινωνική» (πάλη), έννοει κάτι τό έντελώς ιδιαίτερο. Ἀφοῦ περιγράφει τή νόμιμη ἀντιπολίτευση πού ἀσκοῦν ἐνάντια στήν κυβέρνηση πολλά στρώματα τοῦ ρωσικοῦ πληθυσμοῦ, ὁ *P. M.* καταλήγει: «Μά και ἡ πάλη γιά κοινωνική αὐτοδιοίκηση τῶν χωριῶν και τῶν πόλεων, και ἡ πάλη γιά δημόσια παιδεία, και ἡ πάλη γιά κοινωνική βοήθεια στόν πεινασμένο πληθυσμό κτλ., εἶναι πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία». «Ἡ ἀνάγκη τῆς κοινωνικῆς πάλης ἐνάντια στήν παντοδυναμία τῶν κρατικῶν λειτουργῶν εἶναι ἐξόφθαλμη γιά ὅλα τά συνειδητά προοδευτικά στρώματα και ὁμάδες τοῦ πληθυσμοῦ. Κάτι παραπάνω. Αὐτή ἡ κοινωνική πάλη, πού ἀπό κάποια περίεργη παρεξήγηση δέν τράβηξε ὡς τώρα τήν εὐμενῆ προσοχή πολλῶν ρώσων ἐπαναστατῶν συγγραφέων, διεξάγεται κίολας, ὅπως εἶδαμε, ἀπό τή ρωσική κοινωνία * και μάλιστα ἀπό πολύν καιρό». «Τό πραγματικό πρόβλημα εἶναι, μέ ποιόν τρόπο αὐτά τά χωριστά κοινωνικά στρώματα. . . θά διεξάγουν αὐτή» (σημειῶστε το αὐτό!) «τήν πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία ὅσο τό δυνατό πιό πετυχημένα. . . Μά γιά μᾶς τό κυριότερο ζήτημα εἶναι: πῶς οἱ ἐργάτες μας πρέπει νά διεξάγουν αὐτή τήν κοινωνική (!) πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία. . .»

Σ' αὐτούς τούς συλλογισμούς τοῦ *P. M.* ἔχει συγκεντρωθεῖ πάλι ἕνας ἀπίστευτος ὄγκος σύγχυσης και λαθῶν.

Πρῶτο, ὁ *P. M.* συγχέει τή νόμιμη ἀντιπολίτευση μέ τήν πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, μέ τήν πάλη γιά τήν ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας. Κι αὐτή τήν ἀσυγχώρητη γιά ἕνα σοσιαλιστή σύγχυση τήν κάνει χρησιμοποιοῦντας τήν ἔκφραση «πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία» χωρίς νά διασαφηνίζει τήν ἔκφραση αὐτή: ἡ ἔκφραση αὐτή μπορεί νά σημαίνει (μέ εἰδική ἔννοια) και πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, ὅμως μπορεί ἐπίσης νά σημαίνει και πάλη ἐνάντια σέ ὀρισμένα μέτρα τῆς ἀπολυταρχίας, μέσα στά πλαίσια τοῦ ἴδιου ἀπολυταρχικοῦ καθεστῶτος.

Δεύτερο, ὁ *P. M.*, θεωρώντας ὅτι ἡ νόμιμη ἀντιπολίτευση εἶναι κοινωνική πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία και λέγοντας ὅτι οἱ ἐργάτες μας πρέπει νά διεξάγουν «αὐτή τήν κοινωνική πάλη», κατακυκλάει ἔτσι στήν ἀντίληψη ὅτι οἱ ἐργάτες μας πρέπει νά κάνουν ὄχι ἐπαναστατική πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυ-

* Ἐδῶ, ὅπως και σέ πολλά ἄλλα σημεία τῶν ἔργων του, ὁ Λένιν χρησιμοποιοῖ τή λέξη κοινωνία ὄχι μέ τή συνηθισμένη ἔννοια, ἀλλά μέ μιά πιό στενή ἔννοια, ἐννοώντας μέ τόν ὄρο αὐτό τά δραστήρια ἀπό πολιτική ἄποψη στρώματα τῶν κυρίαρχων τάξεων (φιλελεύθερη ἀστική τάξη, διανοοῦμενοι, ὑπάλληλοι τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ κλπ.). Σημ. μετ.

ταρχία, αλλά νόμιμη αντιπολίτευση ἐναντία στήν ἀπολυταρχία, δηλ. κατακυλάει σέ σιχαμερό ἐκχυδαϊσμό τῆς σοσιαλδημοκρατίας καί σέ μέρδεμά της μέ τόν πιό κοινό καί ἄθλιο φιλελευθερισμό τῆς Ρωσίας.

Τρίτο, ὁ *P. M.* λέει μιά καθαρή ἀναλήθεια σχετικά μέ τούς ρώσους σοσιαλδημοκράτες συγγραφεῖς — [εἶναι ἀλήθεια πῶς ὁ *P. M.* προτιμάει νά σκορπάει «συντροφικές» μομφές χωρίς νά λέει σέ ποιόν ἀπευθύνονται. Ἐν ὅμως δέν ἐννοεῖ τούς σοσιαλδημοκράτες, τότε τά λόγια του δέν ἔχουν κανένα νόημα] — ὅταν λέει πῶς οἱ σοσιαλδημοκράτες δέ δίνουν, τάχα, σημασία στή νόμιμη ἀντιπολίτευση. Ἀπεναντίας, καί ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», καί ὁ Π. Μπ. Ἀξελρόντ εἰδικά, καί ἡ «Διακήρυξη τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας», καί ἡ μπροσούρα «Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» (πού ἐκδόθηκε ἀπό τό «Σοσιαλδημοκρατικό Ἐργατικό Κόμμα τῆς Ρωσίας» καί πού προσονομάστηκε ἀπό τόν Ἀξελρόντ *σχόλιο* τῆς «Διακήρυξης»), ὅλοι τους ὄχι μόνο ἔδωσαν σημασία στή νόμιμη ἀντιπολίτευση, ἀλλά κι ἐξήγησαν μέ ἀπόλυτη ἀκρίβεια τή σχέση της πρός τή σοσιαλδημοκρατία.

Ἐς τά ἐξηγήσουμε ὅλα αὐτά. Τί εἶδους «πάλη ἐναντία στήν ἀπολυταρχία» κάνουν τά ζέμιστρο μας, οἱ φιλελεύθερες ὁργανώσεις γενικά, ὁ φιλελεύθερος τύπος; Διεξάγουν ἄραγε πάλη ἐναντία στήν ἀπολυταρχία, πάλη γιά τήν ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας; Ὁχι, δέ διεξάγουν κι οὔτε διεξῆγαν ποτέ τέτοια πάλη. Τέτοια πάλη διεξάγουν μόνο οἱ ἐπαναστάτες, πού συχνά βγαίνουν ἀπό τούς κόλπους τῆς φιλελεύθερης κοινωνίας καί στηρίζονται στή συμπάθεια τῆς κοινωνίας αὐτῆς. Ὅμως τό νά διεξάγεις ἐπαναστατική πάλη δέν εἶναι καθόλου τό ἴδιο μέ τό νά συμπαθᾶς τούς ἐπαναστάτες καί νά τούς ἐνισχύεις· ἡ πάλη ἐναντία στήν ἀπολυταρχία δέν εἶναι καθόλου τό ἴδιο μέ τή νόμιμη ἀντιπολίτευση ἐναντία στήν ἀπολυταρχία. Οἱ ρώσοι φιλελεύθεροι ἐκφράζουν τή δυσπαρέσκειά τους γιά τήν ἀπολυταρχία μόνο μέ τή μορφή πού ἐπιτρέπει ἡ ἴδια ἡ ἀπολυταρχία, δηλ. μέ τή μορφή ἐκείνη πού ἡ ἀπολυταρχία τή θεωρεῖ ἀκίνδυνη γιά τήν ἀπολυταρχία. Ἡ πιό μεγάλη ἐκδήλωση τῆς φιλελεύθερης ἀντιπολίτευσης ἦταν ἀπλῶς καί μόνο τά διαβήματα τῶν φιλελευθέρων στήν τσαρική κυβέρνηση γιά συμμετοχή τοῦ λαοῦ στή διακυβέρνηση. Καί οἱ φιλελεύθεροι ἀνέχονταν κάθε φορά ὑπομονητικά τίς βάνουσες ἀστυνομικές ἀρνήσεις πού ἀντιμετώπιζαν σ' αὐτά τά διαβήματά τους, ἀνέχονταν τίς ἄνομες καί ἄγριες διώξεις μέ τίς ὁποῖες τούς ἀντάμειβε ἡ χωροφυλακίστικη κυβέρνηση ἀκόμα

καί γιά τίς νόμιμες προσπάθειες νά ἐκφράσουν τή γνώμη τους. Ὄταν μετατρέπεις ἔτσι ἀπλά τή φιλελεύθερη ἀντιπολίτευση σέ κοινωνική πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία σημαίνει ὅτι διαστρεβλώνεις ἀνοιχτά τά πράγματα, γιατί οἱ ῥώσοι φιλελεύθεροι ποτέ δέν ὀργάνωσαν ἐπαναστατικό κόμμα μέ σκοπό τήν πάλη γιά τήν ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας, ἄν καί πάντοτε μπορούσαν καί μπορούν καί τώρα νά βροῦν γιά τό σκοπό αὐτό καί ὑλικά μέσα καί ἐκπροσώπους τοῦ ῥωσικοῦ φιλελευθερισμοῦ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ὁ *P. M.* ὄχι μόνο διαστρεβλώνει τά πράγματα, ἀλλά κι ἀνακατεῦει ἐδῶ τό ὄνομα τοῦ μεγάλου ῥώσου σοσιαλιστῆ Ν. Γ. Τσερνισέβσκι. «Σύμμαχοι τῶν ἐργατῶν στήν πάλη αὐτή — γράφει ὁ *P. M.* — εἶναι ὅλα τά πρωτοπόρα στρώματα τῆς ῥωσικῆς κοινωνίας, πού ὑπερασπίζουν τά δικά τους κοινωνικά συμφέροντα καί τούς δικούς τους κοινωνικούς θεσμούς, πού κατανοοῦν ξεκάθαρα τά κοινά τους ὀφέλη, „πού δέν λησμονοῦν ποτέ“ (ὁ *P. M.* παραθέτει λόγια τοῦ Τσερνισέβσκι), πόσο μεγάλη εἶναι „ἡ διαφορά ἀνάμεσα σέ μιᾶ ἀλλαγῆ πού γίνεται ὕστερα ἀπό αὐτόβουλη ἀπόφαση τῆς κυβέρνησης καί σέ μιᾶ ἀλλαγῆ πού γίνεται ὕστερα ἀπό κατηγορηματική ἀπαιτήση τῆς κοινωνίας“». Ἄν τήν κρίση αὐτή τήν ἐπεκτείνουμε σ' ὅλους τούς ἐκπροσώπους τῆς «κοινωνικῆς πάλης», ὅπως τήν καταλαβαίνει ὁ *P. M.*, δηλ. σ' ὅλους τούς ῥώσους φιλελεύθερους, αὐτό θάναί καθαρή παραποίηση. Οἱ ῥώσοι φιλελεύθεροι ποτέ δέν ὑπόβαλαν στήν κυβέρνηση κατηγορηματικές ἀπαιτήσεις, καί γι' αὐτό ἀκριβῶς οἱ ῥώσοι φιλελεύθεροι ποτέ δέν ἔπαιξαν καί σέ καμιᾶ περίπτωση δέν μπορούν νά παίξουν σήμερα αὐτοτελεῆ ἐπαναστατικό ρόλο. Σύμμαχοι τῆς ἐργατικῆς τάξης καί τῆς σοσιαλδημοκρατίας δέν μπορούν νά εἶναι «ὅλα τά πρωτοπόρα στρώματα τῆς κοινωνίας», ἀλλά μόνο τά ἐπαναστατικά κόμματα πού ἰδρύονται ἀπό μέλη αὐτῆς τῆς κοινωνίας. Ὅσο γιά τούς φιλελεύθερους, αὐτοί γενικά μπορούν καί πρέπει ν' ἀποτελοῦν μόνο μιᾶ ἀπό τίς πηγές πρόσθετων δυνάμεων καί μέσων γιά τό ἐπαναστατικό ἐργατικό κόμμα (ὅπως καί τότε ὁ Π. Μπ. Ἀξελρόντ ὀλοκάθαρα στήν προσούρα πού ἀναφέραμε πῶς πάνω). Γι' αὐτό ἀκριβῶς ὁ Ν. Γ. Τσερνισέβσκι εἰρωνευόταν ἀνελέητα «τά πρωτοπόρα στρώματα τῆς ῥωσικῆς κοινωνίας», γιατί δέν καταλάβαιναν τήν ἀνάγκη νά προβάλλονται κατηγορηματικές ἀπαιτήσεις στήν κυβέρνηση καί παρακολουθοῦσαν μέ ἀπάθεια πῶς ἔπεφταν κάτω ἀπό τά χτυπήματα τῆς ἀπολυταρχικῆς κυβέρνησης οἱ ἐπαναστάτες πού προέρχονταν ἀπό τούς κόλπους τους. Στήν περίπτωση αὐτή ὁ *P. M.* παραθέτει τά λόγια τοῦ Ν. Γ. Τσερ-

νισέβσκι, τόσο άτοπα όσο άτοπα παρατέθηκαν στο δεύτερο άρθρο του «Χωριστού παραρτήματος» σταχυολογημένα κομμάτια από χωρία του Τσερνισέβσκι, που προορισμό είχαν ν' αποδείξουν πώς τάχα ο Τσερνισέβσκι δέν ήταν ουτοπιστής και πώς οι ρώσοι σοσιαλδημοκράτες δέν εκτίμησαν σ' όλο της τό βάθος τή σημασία του «μεγάλου ρώσου σοσιαλιστή». Ο Πλεχάνοφ στο βιβλίο του για τόν Τσερνισέβσκι (άρθρα στή συλλογή «Σοσιαλ-Ντεμοκράτ»¹⁰², που εκδόθηκαν στά γερμανικά σέ χωριστό βιβλίο) εκτίμησε στο άκέραιο τή σημασία του Τσερνισέβσκι και ξεκαθάρισε τή σχέση του μέ τή θεωρία του Μάρξ και του Ένγκελς. Ένω ή σύνταξη τής «Ραμπ. Μίσλ» άπλως άποκάλυψε τήν άνικανότητά της νά δώσει μιά κάπως συναρτημένη και όλόπλευρη εκτίμηση του Τσερνισέβσκι, τών δυνατών και τών αδύνατων πλευρών του.

«Τό πραγματικό πρόβλημα» τής ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας δέν είναι καθόλου, τό πώς θά διεξάγουν οί φιλελεύθεροι τήν «κοινωνική πάλη» (πού μ' αὐτήν ο *P. M.*, όπως είδαμε, έννοεί τή νόμιμη άντιπολίτευση), αλλά τό πώς θά οργανώσει ένα επαναστατικό εργατικό κόμμα, που θ' άγωνίζεται για τήν άνατροπή του άπολυταρχισμού, που θά μπορούσε νά στηρίζεται σ' όλα τά άντιπολιτευτικά στοιχεία τής Ρωσίας, που θά μπορούσε νά χρησιμοποιεί όλες τίς εκδηλώσεις τής άντιπολίτευσης για τή δική του επαναστατική πάλη. Γι' αὐτό τό πράγμα χρειάζεται άκριβώς ένα επαναστατικό εργατικό κόμμα, γιατί μόνο ή εργατική τάξη μπορεί νά είναι στή Ρωσία άποφασιστικός και συνεπής άγωνιστής τής δημοκρατίας, γιατί χωρίς τήν ενεργητική επίδραση ενός τέτοιου κόμματος τά φιλελεύθερα στοιχεία «μπορουν νά μείνουν σέ κατάσταση χαλαρής, αδρανούς, λανθάνουσας δύναμης» (Π. Μπ. Άξελρόντ, στήν προσούρα που άναφέραμε, σελ. 23). Λέγοντας πώς τά «πιό πρωτοπόρα στρώματά» μας διεξάγουν «πραγματική (!) κοινωνική πάλη ένάντια στήν άπολυταρχία» (σελ. 12 του άρθρου του *P. M.*), πώς τό «κύριο για μās ζήτημα είναι, μέ ποιό τρόπο οί εργάτες μας πρέπει νά διεξάγουν αὐτή τήν κοινωνική πάλη ένάντια στήν άπολυταρχία», — λέγοντας τέτοια πράγματα, ο *P. M.*, ουσιαστικά, άπομακρύνεται όλότελα άπό τή σοσιαλδημοκρατία. Έκείνο που έχουμε νά κάνουμε είναι νά συμβουλευόμαστε στά σοβαρά τούς συντάχτες τής «Ραμπ. Μίσλ» νά σκεφτούν καλά, που θέλουν νά πάνε και που βρίσκεται ή πραγματική τους θέση: ανάμεσα στους επαναστάτες, που φέρνουν στίς εργαζόμενες τάξεις τή σημαία τής κοινωνικής επανάστασης και θέλουν νά τίς οργανώσουν σέ πολι-

τικό επαναστατικό κόμμα, ἢ ἀνάμεσα στοὺς φιλελεύθερους πού διεξάγουν τὴν «κοινωνική πάλη» τους (δηλ. τὴ νόμιμη ἀντιπολίτευση). Γιατί στή θεωρία τῆς «κοινωνικῆς αὐτενεργείας» τῶν ἐργατῶν, στή θεωρία τῆς «κοινωνικῆς ἀλληλοβοήθειας» καί τῶν ἐπαγγελματικῶν ἐνώσεων πού περιορίζονται «γιά τὴν ὥρα» στό αἴτημα τῆς 10ωρης ἐργάσιμης μέρας, στή θεωρία τῆς «κοινωνικῆς πάλης» τῶν ζέμιστρο, τῶν φιλελεύθερων ὀργανώσεων κτλ., ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, — στή θεωρία αὐτὴ δὲν ὑπάρχει ἀπολύτως τίποτα τὸ σοσιαλιστικό, τίποτα πού νά μὴ τὸ δέχονταν οἱ φιλελεύθεροι! Γιατί στήν οὐσία ὅλο τὸ πρόγραμμα τῆς «Ραμπ. Μίσλ» (στό βαθμὸ πού μπορούμε νά μιλάμε ἐδῶ γιά πρόγραμμα) τείνει ν' ἀφήσει τοὺς ρώσους ἐργάτες στήν καθυστέρηση καί στή διασπορά καί νά τοὺς κάνει οὐδὲ τῶν φιλελευθέρων!

Μερικὲς φράσεις τοῦ *P. M.* εἶναι ἐξαιρετικά παράδοξες. «Ὅλο τὸ κακὸ — ἀποφθέγγεται ὁ *P. M.* — συνίσταται μόνο στό ὅτι ἡ επαναστατικὴ μας διανόηση, καταδιωκόμενη ἀνελέητα ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἀστυνομία, τὴν πάλη ἐνάντια σ' αὐτὴ τὴν πολιτικὴ ἀστυνομία τὴν παίρνει γιά πολιτικὴ πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία». Τί νόημα μπορεῖ νάχει μιά τέτοια δήλωση; Ἡ πολιτικὴ ἀστυνομία γι' αὐτὸ ἀκριβῶς λέγεται πολιτικὴ, γιατί καταδιώκει τοὺς ἐχθρούς τῆς ἀπολυταρχίας καί τοὺς ἀγωνιστὲς πού παλαίβουν ἐνάντιά της. Γι' αὐτὸ καί ἡ «Ραμπ. Μίσλ», ὅσο δὲν ἔχει ὀλοκληρώσει ἀκόμα τὴ μετατροπὴ της σὲ ὄργανο τῶν φιλελευθέρων, παλαίβει ἐνάντια στήν πολιτικὴ ἀστυνομία — ὅπως παλαίβουν ἐνάντιά της καί ὅλοι οἱ ρῶσοι επαναστάτες, καί οἱ σοσιαλιστὲς, καί ὅλοι οἱ συνειδητοὶ ἐργάτες. Ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πολιτικὴ ἀστυνομία καταδιώκει ἀνελέητα τοὺς σοσιαλιστὲς καί τοὺς ἐργάτες, ὅτι ἡ ἀπολυταρχία διαθέτει «ἄρτια ὀργάνωση», «ἱκανὰ καί ἐπιδέξια κρατικὰ στελεχη» (σελ. 7 τοῦ ἀρθροῦ τοῦ *P. M.*), ἀπὸ τὸ γεγονὸς αὐτὸ μπορούν νά βγοῦν μόνο δύο συμπεράσματα: ὁ φοβιτσιάρης καί κακομοίρης φιλελεύθερος θά βγάλει ἀπὸ δῶ τὸ συμπέρασμα πὼς ὁ λαὸς μας γενικά κ' οἱ ἐργάτες εἰδικότερα δὲν εἶναι ἀκόμα ἀρκετὰ προετοιμασμένοι γιά πάλη, κι ὅτι πρέπει νά ἐναποθέσουμε ὅλες μας τίς ἐλπίδες στήν «πάλη» τῶν ζέμιστρο, τοῦ φιλελεύθερου τύπου κτλ., γιατί αὐτὴ εἶναι «πραγματικὴ πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία», κι ὄχι μόνο πάλη ἐνάντια στήν πολιτικὴ ἀστυνομία. Ὁ σοσιαλιστὴς κι ὁ κάθε συνειδητὸς ἐργάτης θά βγάλει ἀπὸ δῶ τὸ συμπέρασμα ὅτι καί τὸ ἐργατικὸ κόμμα ἐπίσης πρέπει μ' ὅλες τίς δυνάμεις του νά τείνει στή δημιουργία μιᾶς «ἄρτιας ὀργάνωσης» καί στήν ἀνάδειξη ἀπὸ τοὺς πρωτοπόρους ἐργάτες καί τοὺς σο-

σιαλιστές «ίκανων καὶ ἐπιδέξιων ἐπαναστατικῶν στελεχῶν», πού θ' ἀνεβάσουν τὸ ἐργατικὸ κόμμα στὸ ὕψος τοῦ πρωτοπόρου ἀγωνιστῆ τῆς δημοκρατίας καὶ θά κατορθώσουν νά τραβήξουν μέ τὸ μέρος του ὅλα τὰ ἀντιπολιτευτικὰ στοιχεῖα.

Οἱ συντάχτες τῆς «Ραμπ. Μίσλ» δέ βλέπουν ὅτι τοποθετήθηκαν σέ κεκλιμένο ἐπίπεδο καὶ κατακυλιᾶνε πρὸς τὸ πρῶτο συμπέρασμα!

Εἶτε ἀκόμα: «Μᾶς προκαλεῖ κατάπληξη καὶ τὸ γεγονός» — γράφει ὁ *P. M.* — «ὅτι τὰ προγράμματα αὐτά» — δηλ. τὰ προγράμματα τῶν σοσιαλδημοκρατῶν — «βάζουν αἰωνίως σέ πρώτη μοῖρα τὰ πλεονεχτήματα τῆς δράσης τῶν ἐργατῶν στὸ (ἀνύπαρκτο στή χώρα μας) κοινοβούλιο, ἐνῶ παραβλέπουν τελείως... τὴ σπουδαιότητα τῆς συμμετοχῆς τῶν ἐργατῶν» στίς συνελεύσεις ὅπου οἱ ἐργοστασιάρχες συζητοῦν νομοθετικά ζητήματα, στίς ἐπιτροπές διακανονισμοῦ τῶν ἐργοστασιακῶν ὑποθέσεων, στήν κοινωνικὴ αὐτοδιοίκηση τῶν πόλεων (σελ. 15). Ἄν δέ βάλουμε σέ πρώτη μοῖρα τὰ πλεονεχτήματα τοῦ κοινοβουλίου, τότε ἀπὸ ποῦ θά μάθουν οἱ ἐργάτες γιὰ τὰ πολιτικὰ δικαιώματα καὶ τὴν πολιτικὴ ἐλευθερία; Ἄν ἀποσιωποῦμε αὐτά τὰ ζητήματα, — ὅπως τὰ ἀποσιωπᾶ ἡ ἐφημερίδα «Ραμπ. Μίσλ», — δέ σημαίνει μήπως αὐτὸ ὅτι ἐνισχύουμε τὴν πολιτικὴ ἀμάθεια στά κατώτερα στρώματα τῶν ἐργατῶν; Ὅσο γιὰ τὴ συμμετοχὴ τῶν ἐργατῶν στήν κοινωνικὴ αὐτοδιοίκηση τῶν πόλεων, κανένας σοσιαλδημοκράτης δέν ἀρνήθηκε πουθενά καὶ ποτέ τὸ ὄφελος καὶ τὴ σπουδαιότητα τῆς δουλειᾶς τῶν ἐργατῶν-σοσιαλιστῶν στήν αὐτοδιοίκηση τῶν πόλεων, εἶναι ὅμως γελοῖο νά μιλάμε γι' αὐτὸ στή Ρωσία, ὅπου εἶναι ἀδύνατη ὅποιαδήποτε ἀνοιχτὴ ἐκδήλωση τοῦ σοσιαλισμοῦ, ὅπου ἡ προσήλωση τῶν ἐργατῶν στήν αὐτοδιοίκηση τῶν πόλεων (ἀκόμα κι ἂν αὐτὴ ἢ αὐτοδιοίκηση ἦταν δυνατὴ) θά σήμαινε στήν πραγματικότητα ἀπομάκρυνση τῶν πρωτοπόρων ἐργατῶν ἀπὸ τὴ σοσιαλιστικὴ ἐργατικὴ ὑπόθεση πρὸς τὸ φιλελευθερισμό.

Ἡ στάση τῶν πρωτοπόρων στρωμάτων τῶν ἐργατῶν — λέει ὁ *P. M.* — ἀπέναντι σέ μιὰ τέτοια (ἀπολυταρχικὴ) κυβέρνησις... εἶναι ἐξίσου εὐνόητη ὅσο καὶ ἡ στάση τῶν ἐργατῶν ἀπέναντι στοὺς ἐργοστασιάρχες». Συνεπῶς, — τὸ συμπέρασμα πού βγαίνει ἀπ' αὐτό, σύμφωνα μέ τὴν κοινὴ λογικὴ, εἶναι ὅτι, — τὰ πρωτοπόρα στρώματα τῶν ἐργατῶν δέν εἶναι λιγότερο συνειδητοὶ σοσιαλδημοκράτες ἀπὸ τοὺς σοσιαλιστὲς διανοούμενους, καὶ γι' αὐτὸ ἡ τάση τῆς «Ραμπ. Μίσλ» νά χωρίζει τοὺς μὲν ἀπὸ τοὺς δέ, εἶναι καὶ παράλογη καὶ ἐπιζήμια. Συνεπῶς, ἡ ρωσικὴ ἐργα-

τική τάξη έχει δημιουργήσει κιόλας και έχει προωθήσει αυτοδύναμα τά στοιχεῖα γιά τή δημιουργία αὐτοτελοῦς πολιτικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος. "Ὁμως οἱ συντάχτες τῆς «Ραμπ. Μίσλ» ἀπό τό γεγονός τῆς πολιτικῆς συνειδητότητας τῶν πρωτοπόρων στρωμάτων τῶν ἐργατῶν βγάζουν τό συμπέρασμα. . . ὅτι τοὺς πρωτοπόρους αὐτοὺς πρέπει νά τοὺς τραβᾶμε πρὸς τά πίσω, ἔτσι πού νά κάνουν βῆμα σημειωτόν! «Ποιά πάλη εἶναι ἐνδεδειγμένο νά διεξάγουν οἱ ἐργάτες;» — ρωτᾷε ὁ *P. M.* κι ἀπαντᾷ: ἐνδεδειγμένη εἶναι ἡ πάλη πού εἶναι μπορετή, καὶ μπορετή εἶναι ἡ πάλη πού «διεξάγουν» οἱ ἐργάτες «αὐτὴ τῆ στιγμῆ»!!! Εἶναι δύσκολο νά ἐκφράσει κανεὶς πῶς χτυπητὰ τὸν παράλογο καὶ χωρὶς ἀρχῆς ὀπορτουניσμό πού ἔχει μολύνει τοὺς συνεπαρμένους ἀπὸ τὴ μόδα τῆς «μπερνσταϊνιάδας» συντάχτες τῆς «Ραμπ. Μίσλ»! Ἐνδεδειγμένο εἶναι τὸ μπορετό, καὶ μπορετό εἶναι αὐτό πού ὑπάρχει αὐτὴ τῆ στιγμῆ! Μά αὐτό εἶναι τὸ ἴδιο μέ τὴν περίπτωση ἑνὸς ἀνθρώπου πού ἐτοιμάζεται νά κάνει μακρινό καὶ δύσκολο δρόμο, ὅπου τὸν περιμένουν πλῆθος ἐμπόδια κι ἕνα σωρὸ ἐχθροί, καὶ στό ἐρώτημά του: ἀπὸ ποῦ νά πάω; τοῦ ἀπαντοῦν: καλὸ θᾶταν νά πᾶς ἀπὸ ἐκεῖ πού εἶναι μπορετό, καὶ μπορετό εἶναι νά πᾶς ἀπὸ ἐκεῖ πού πηγαίνεις αὐτὴ τῆ στιγμῆ! Νά αὐτό ἀκριβῶς εἶναι μηδενισμός, μόνο πού εἶναι μηδενισμός ὄχι ἐπαναστατικός, ἀλλὰ ὀπορτουνιστικός, πού ἐκδηλώνεται εἴτε ἀπὸ ἀναρχικούς εἴτε ἀπὸ ἀστοὺς φιλελεύθερους! Ὁ *P. M.*, «καλώντας» τοὺς ρώσους ἐργάτες σὲ «μερικότερη» καὶ «πολιτικὴ» πάλη (καὶ λέγοντας πολιτικὴ πάλη ἐννοεῖ ὄχι τὴν πάλη ἐνάντια στὴν ἀπολυταρχία, ἀλλὰ μόνο τὴν «πάλη γιά τὴ βελτίωση τῆς κατάστασης ὅλων τῶν ἐργατῶν»), καλεῖ ἀνοιχτὰ τὸ ρωσικὸ ἐργατικὸ κίνημα καὶ τὴ ρωσικὴ σοσιαλδημοκρατία νά κάνει ἕνα βῆμα πίσω, καλεῖ, στὴν οὐσία, τοὺς ἐργάτες ν' ἀποχωριστοῦν ἀπὸ τοὺς σοσιαλδημοκράτες κι ἔτσι νά ἀπορίψουν σάν ἄχρηστο κάθε ἀπόχτημα τῆς εὐρωπαϊκῆς καὶ τῆς ρωσικῆς πείρας! Στὴν πάλη γιά τὴ βελτίωση τῆς κατάστασής τους, καὶ μόνο γιά τὴ διεξαγωγή μιᾶς τέτοιας πάλης, οἱ ἐργάτες δὲν ἔχουν καθόλου ἀνάγκη ἀπὸ τοὺς σοσιαλιστές. Σ' ὅλες τίς χώρες ὑπάρχουν ἐργάτες πού παλαίβουν γιά τὴ βελτίωση τῆς κατάστασής τους, ἂν καὶ δὲν ξέρουν τίποτα γιά σοσιαλισμό, εἴτε ἀκόμα κρατοῦν ἐχθρική στάση ἀπέναντί του.

«Τελειώνοντας, — γράφει ὁ *P. M.*, — θά ποῦμε λίγα λόγια γιά τὸ πῶς ἀντιλαμβανόμαστε τὸν ἐργατικὸ σοσιαλισμό». Ὑστερα ἀπ' ὅσα εἶπαμε πῶς πάνω, δὲν εἶναι πιά δύσκολο γιά τὸν ἀναγνώστη νά φανταστεῖ, τί εἶδους «ἀντίληψη» εἶναι αὐτὴ. Εἶναι ἀπλού-

στατα μιά αντίγραφη ἀπό τό βιβλίον τοῦ Μπέρνσταϊν πού ἔγινε «τῆς μόδας». Στή θέση τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου οἱ «νεαροί» μας σοσιαλδημοκράτες βάζουν τήν «κοινωνική καί πολιτική αὐτενέργεια τῶν ἐργατῶν». Ἄν θυμηθοῦμε, πῶς ἀντιλαμβάνεται ὁ *P. M.* τήν *κοινωνική* «πάλη» καί τήν «πολιτική», τότε θά μᾶς γίνεи ξεκάθαρο πῶς πρόκειται γιά ἀνοιχτή ἐπιστροφή στή «φόρμουλα» μερικῶν νόμιμων ρώσων συγγραφέων. Ἄντί ὁ *P. M.* νά καθορίσει μέ ἀκρίβεια τό σκοπό (καί τήν οὐσία) τοῦ σοσιαλισμοῦ: πέρασμα τῆς γῆς, τῶν ἐργοστασίων κτλ., ὅλων γενικά τῶν μέσων παραγωγῆς στήν ἰδιοκτησία ὅλης τῆς κοινωνίας καί ἀντικατάσταση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς μέ μιά παραγωγή ὀργανωμένη σύμφωνα μέ ἕνα γενικό σχέδιο πρὸς τό συμφέρον ὅλων τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας, ἀντί γι' αὐτό, μιλάει πρῶτα γιά τήν ἀνάπτυξη τῶν ἐπαγγελματικῶν καί τῶν καταναλωτικῶν ἐνώσεων καί μόνο παρεμπιπτόντως λέει πῶς ὁ σοσιαλισμός ὀδηγεῖ στήν πλήρη κοινωνικοποίηση ὅλων τῶν μέσων παραγωγῆς. Σέ ἀντιστάθμισμα ὁμως γράφει μέ τά πιό παχιά γράμματα πῶς «ὁ σοσιαλισμός δέν εἶναι παρά ἡ παραπέρα ἀνώτερη ἐξέλιξη τῆς σύγχρονης κοινωνίας» — φράση πού τῆ δανείστηκε ἀπό τόν Μπέρνσταϊν καί πού ὄχι μόνο δέ διασαφηνίζει, ἀλλά ἀπεναντίας συσκοτίζει τή σημασία καί τήν οὐσία τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ὅλοι οἱ φιλελεύθεροι καί ὅλοι οἱ ἄστοι τάσσονται ἀπόλυτα ὑπέρ τῆς «ἐξέλιξης τῆς σύγχρονης κοινωνίας», κι ἔτσι ὅλοι τους θά χαροῦν μέ τή δήλωση τοῦ *P. M.* Παρ' ὅλα αὐτά, ὁμως, οἱ ἄστοι εἶναι ἐχθροί τοῦ σοσιαλισμοῦ. Κι αὐτό γιατί ἡ «σύγχρονη κοινωνία» ἔχει πάρα πολλές διαφορετικές πλευρές, κι ἐκεῖνοι πού χρησιμοποιοῦν αὐτή τῆ γενική διατύπωση ἔχουν ὑπόψη τους ὁ ἕνας τῆ μιά πλευρά κι ὁ ἄλλος τήν ἄλλη. Ἐπομένως, ὁ *P. M.*, ἀντί νά ἐξηγήσει στούς ἐργάτες τήν ἔννοια τῆς ταξικῆς πάλης καί τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀραδιάζει ἀπλῶς νεφελώδεις φράσεις πού μπερδεύουν τό νόημα. Τέλος, ὁ *P. M.*, ἀντί νά πεί, ποιό εἶναι τό μέσο πού προβάλλει ὁ σύγχρονος σοσιαλισμός γιά τήν πραγματοποίηση τοῦ σοσιαλισμοῦ — κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό τό ὀργανωμένο προλεταριάτο — μιλάει μόνο γιά τό πέρασμα τῆς παραγωγῆς κάτω ἀπό τήν κοινωνική διεύθυνσή τους (τῶν ἐργατῶν), εἴτε κάτω ἀπό τή διεύθυνση τῆς ἐκδημοκρατισμένης κοινωνικῆς ἐξουσίας, ἐκδημοκρατισμένης «μέ τήν ἐνεργό συμμετοχή τους (τῶν ἐργατῶν) στίς ἐπιτροπές διακανονισμοῦ τῶν κάθε λογῆς ἐργοστασιακῶν ὑποθέσεων, στά δικαστήρια διαιτησίας, στίς κάθε λογῆς συνελεύσεις, ἐπιτροπές καί συσκέψεις γιά τήν κατάρτιση ἐργατικῶν νόμων, μέ τή συμμετοχή τῶν ἐρ-

γατῶν στήν κοινωνική αὐτοδιοίκηση καί, τέλος, στό γενικό ἀντιπροσωπευτικό σῶμα τῆς χώρας». Ἔτσι οἱ συντάχτες τῆς «Ραμπ. Μίσλ» θεωροῦν ἐργατικό σοσιαλισμό μόνο ἐκεῖνον πού πραγματοποιεῖται μέ *εἰρηνικό* τρόπο, ἀποκλείοντας τά ἐπαναστατικά μέσα. Αὐτό τό στένεμα τοῦ σοσιαλισμοῦ καί ἡ ἀνάγωγή του σέ συνηθισμένο ἀστικό φιλελευθερισμό ἀποτελεῖ πάλι ἓνα τεράστιο βῆμα πρὸς τά πίσω σέ σχέση μέ τίς ἀπόψεις ὄλων τῶν ῥώσων καθὼς καί τῆς τεράστιας, τῆς συντριφτικῆς πλειοψηφίας τῶν εὐρωπαϊῶν σοσιαλδημοκρατῶν. Ἡ ἐργατική τάξη θά προτιμοῦσε, φυσικά, νά πάρει τήν ἐξουσία στά χέρια τῆς *εἰρηνικά* (εἶπαμε κιόλας προηγουμένα πὼς αὐτή ἡ κατάληψη τῆς ἐξουσίας μπορεῖ νά γίνει μόνο ἀπὸ τὴν ὀργανωμένη ἐργατική τάξη, πού ἔχει περάσει ἀπὸ τό σχολεῖο τῆς ταξικῆς πάλης), ὅμως ἡ *παραίτηση* ἀπὸ τὴν ἐπαναστατική κατάληψη τῆς ἐξουσίας θά ἦταν γιὰ τό προλεταριάτο, κι ἀπὸ θεωρητική κι ἀπὸ πραχτική-πολιτική ἄποψη, *ἀπερισκεψία*, καί θά σήμαινε ἀπλούστατα ἐπαισχυντή ὑποχώρηση ἀπέναντι στήν ἀστική τάξη καί σ' ὄλες τίς εὐπορες τάξεις. Εἶναι πολύ πιθανό — καί μάλιστα τό πιθανότερο — ἡ ἀστική τάξη νά μὴ ὑποχωρήσει εἰρηνικά μπροστά στό προλεταριάτο, ἀλλὰ στήν ἀποφασιστική στιγμή νά καταφύγει στήν ὑπεράσπιση τῶν προνομίων τῆς μέ τῆ βία. Τότε στήν ἐργατική τάξη δέ θά μείνει ἄλλος δρόμος γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ σκοποῦ τῆς, παρά ἡ ἐπανάσταση. Νά γιατί τό πρόγραμμα τοῦ «ἐργατικοῦ σοσιαλισμοῦ» μιλάει γενικά γιὰ κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, *χωρὶς νά καθορίζει* τὸν τρόπο αὐτῆς τῆς κατάληψης, γιατί ἡ ἐκλογή τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἐξαρτιέται ἀπὸ τό μέλλον, πού δέν μποροῦμε νά τό καθορίσουμε μέ ἀκρίβεια. Ὅταν περιορίζουμε, ὅμως, τὴ δράση τοῦ προλεταριάτου σ' ὅποια-δήποτε περίπτωση ἀποκλειστικά καί μόνο σ' ἓναν εἰρηνικό «ἐκδημοκρατισμό», σημαίνει — τό ξαναλέμε — ὅτι στενεύουμε ἐντελῶς αὐθαίρετα καί ἐκχυδαίζουμε τὴν ἔννοια τοῦ ἐργατικοῦ σοσιαλισμοῦ.

Δέ σκοπεύουμε νά ἐξετάσουμε ἐξίσου λεπτομερειακά τά ἄλλα ἄρθρα τοῦ «Χωριστοῦ παραρτήματος». Μιλῆσαμε κιόλας γιὰ τό ἄρθρο σχετικά μέ τὴ 10ῃ ἐπέτειο τοῦ θανάτου τοῦ Τσερνισέβσκι. Ὅσο γιὰ τὴν προπαγάνδα πού κάνουν οἱ συντάχτες τῆς «Ραμπ. Μίσλ» ὑπὲρ τῆς μπερνσταϊνιάδας, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀρπάχτηκαν τόσο γερὰ σ' ὄλο τὸν κόσμο ὄλοι οἱ ἐχθροὶ τοῦ σοσιαλισμοῦ γενικά καί οἱ ἀστοὶ φιλελεύθεροι ἰδιαίτερα καί ἐνάντια στήν ὁποία τάχθηκε κατηγορηματικά (στό συνέδριο τοῦ Ἄννοβέρου) ἡ συντριφτική πλειοψηφία τῶν γερμανῶν σοσιαλδημοκρατῶν

καί τῶν συνειδητῶν γερμανῶν ἐργατῶν, — ὅσο γιά τή μπερν-
 σταϊνιάδα αὐτή, δέν εἶναι ἐδῶ ἡ θέση νά μιλήσουμε λεπτομε-
 μερειακά. Ἐδῶ μᾶς ἀπασχολεῖ ἡ *ρωσική* μπερνσταϊνιάδα, καί
 δεῖξαμε κιόλας, τί ἀπέραντη σύγχυση σκέψης, τί ἔλλειψη κάθε
 ἴχνους αὐτοτελῶν ἀντιλήψεων, τί ἀποφασιστικό βῆμα πρὸς τά
 πίσω σέ σχέση μέ τίς ἀπόψεις τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας
 ἀποτελεῖ ἡ «δική μας» μπερνσταϊνιάδα. Γιά τή γερμανική μπερν-
 σταϊνιάδα ἄς ἀφήσουμε καλύτερα νά μιλήσουν οἱ ἴδιοι οἱ γερ-
 manoί. Θά σημειώσουμε μόνο ἀκόμα πῶς ἡ ρωσική μπερνσταϊ-
 νιάδα βρίσκεται σέ ἀσύγκριτα πολύ χαμηλότερο σκαλοπάτι ἀπό
 τή γερμανική. Τοῦ Μπέρνσταϊν, παρ' ὅλα του τά λάθη καί παρά
 τήν ἐκδηλη τάση του νά πισοδρομεῖ καί ἀπό θεωρητική καί ἀπό
 πολιτική ἄποψη, τοῦ ἔμεινε ἀκόμα τόσο μυαλό καί τόση εὐσυ-
 νειδησία, ὥστε, μιά καί ὁ ἴδιος δέν ἔχει καταλήξει σέ καμιᾶ
 νέα θεωρία εἴτε πρόγραμμα, ν' ἀρνηθεῖ νά προτείνει τροποποιή-
 σεις στό πρόγραμμα τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας καί τήν
 τελευταία, τήν ἀποφασιστική στιγμή νά δηλώσει ὅτι ἀποδέχεται
 τήν ἀπόφαση τοῦ Μπέμπελ, ἀπόφαση πού διακήρυξε πανηγυρι-
 κά σ' ὅλο τόν κόσμο ὅτι ἡ γερμανική σοσιαλδημοκρατία παρα-
 μένει στό παλιό της πρόγραμμα καί στήν παλιά της ταχτική. Καί
 οἱ δικοί μας ρῶσοι μπερνσταϊνικοί; Χωρίς νάχουν κάνει οὔτε τό
 ἑκατοστό ἀπό ὅσα ἔκανε ὁ Μπέρνσταϊν, φτάνουν ὡς τό σημεῖο
 νά μή θέλουν καθόλου νά πάρουν ὑπόψη τους τό γεγονός πῶς
 τό 1898 ὅλες οἱ ρωσικές σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις ἔβα-
 λαν τά θεμέλια τοῦ «Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμμα-
 τος τῆς Ρωσίας», δημοσίεψαν τή «Διακήρυξή» του καί ἀναγνώ-
 ρισαν σάν ἐπίσημο ὄργανό του τή «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» καί
 πῶς ὅλα αὐτά τά ἔργα στηρίζονται ἐξολοκλήρου πάνω στή βά-
 ση τοῦ «παλιοῦ» προγράμματος τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν.
 Οἱ δικοί μας μπερνσταϊνικοί φαίνεται σάν νά μή καταλαβαίνουν
 πῶς ἂν ἀπόριψαν αὐτές τίς παλιές ἀντιλήψεις καί κατέληξαν
 σέ νέες, τότε τό ἠθικό τους χρέος, τό χρέος τους ἀπέναντι σ' ὅλη
 τή ρωσική σοσιαλδημοκρατία κι ἀπέναντι σέ κείνους τούς σο-
 σιαλιστές καί τούς ἐργάτες πού ἔδωσαν ὅλες τους τίς δυνάμεις
 στήν προετοιμασία καί στήν ἴδρυση τοῦ «Σοσιαλδημοκρατικοῦ
 Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας» καί πού οἱ περισσότεροί τους
 ἔχουν γεμίσει σήμερα τίς ρωσικές φυλακές — τό χρέος αὐτό
 ἀπαιτεῖ ἀπό τούς ἐκπροσώπους τῶν νέων ἀπόψεων νά μή περιο-
 ρίζονται στό νά κρυφοκοροϊδεύουν κάποιους «δικούς μας ἐπα-
 ναστάτες» γενικά, ἀλλά νά δηλώσουν ἀνοιχτά καί ξάστερα, μέ
 ποιόν ἀκριβῶς καί σέ τί ἀκριβῶς δέ συμφωνοῦν, ποιές εἶναι

ἀκριβῶς οἱ καινούργιες ἀντιλήψεις καί τό καινούργιο πρόγραμμα πού βάζουν στή θέση τῶν παλιῶν.

Μᾶς μένει νά ἐξετάσουμε ἀκόμα ἕνα, — τό σπουδαιότερο ἴσως — ζήτημα: πῶς ἐξηγιέται ἡ ἐμφάνιση μιᾶς τέτοιας πισσοδρομικῆς κατεύθυνσης στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία; Κατά τή γνώμη μας, τό πράγμα δέν μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μόνο μέ τίς προσωπικές ιδιότητες τῶν συνταχτῶν τῆς «Ραμπ. Μίσλ.», μόνο μέ τήν ἐπίδραση τῆς μπερνσταϊνιάδας, πού εἶναι τώρα τῆς μόδας. Τό πράγμα ἐξηγιέται, κατά τή γνώμη μας, κυρίως μέ τήν ιδιομορφία τῆς ιστορικῆς ἀνάπτυξης τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας, ιδιομορφία πού γέννησε — καί προσωρινά δέν μπορούσε παρά νά γεννήσει — μιᾶ στενή ἀντίληψη σχετικά μέ τόν ἐργατικό σοσιαλισμό.

Στή δεκαετία 1880–1890 καί στίς ἀρχές τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ αἰῶνα μας, ὅταν οἱ σοσιαλδημοκράτες ἄρχιζαν νά δουλεύουν στή Ρωσία πραχτικά, ἀντιμετώπιζαν, πρῶτο, τούς ναροντοβόλτσι, πού κατηγοροῦσαν τούς σοσιαλδημοκράτες ὅτι στέκουν παράμερα ἀπό τήν πολιτική πάλη πού κληροδότησε τό ρωσικό ἐπαναστατικό κίνημα, καί πού ἐνάντια τους οἱ σοσιαλδημοκράτες κάνανε ἐπίμονη πολεμική, καί δεύτερο, τή φιλελεύθερη κοινωνία τῆς Ρωσίας, πού ἦταν ἐπίσης δυσανεκτή γιὰ τή στροφή τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος ἀπό τούς ναροντοβόλτσι πρὸς τή σοσιαλδημοκρατία. Ἡ πολεμική ἐνάντια καί στοὺς πρῶτους καί στοὺς δευτέρους περιστρεφόταν γύρω ἀπό τό ζήτημα τῆς πολιτικῆς. Καταπολεμώντας τή στενή ἀντίληψη τῶν ναροντοβόλτσι πού περιόριζαν τήν πολιτική στήν ὀργάνωση συνωμοσιῶν, οἱ σοσιαλδημοκράτες μπορεῖ νά τύχαινε νά ἐκφραστοῦν καί πραγματικά ὀρισμένες φορές ἐκφράζονταν ἐνάντια στήν πολιτική γενικά (ἐπειδὴ κυριαρχοῦσε μιᾶ ὀρισμένη στενή ἀντίληψη γιὰ τήν πολιτική). Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, δέν ἦταν σπάνιες οἱ περιπτώσεις πού στά φιλελεύθερα καί ριζοσπαστικά σαλόνια τῆς ἀστικῆς «κοινωνίας» οἱ σοσιαλδημοκράτες μπορούσαν ν' ἀκούσουν παράπονα ὅτι οἱ ἐπαναστάτες παράτησαν τήν τρομοκρατία: οἱ ἄνθρωποι πού τρέμανε περισσότερο ἀπ' ὅλα γιὰ τό τομάρι τους καί πού στήν ἀποφασιστική στιγμή ἄφησαν χωρίς βοήθεια τούς ἥρωες πού χτυποῦσαν τήν ἀπολυταρχία, οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ κατηγοροῦσαν ὑποκριτικά τούς σοσιαλδημοκράτες γιὰ πολιτική ἀδιαφορία καί λαχταροῦσαν ν' ἀναγεννηθεῖ τό κόμμα πού θά ἔβγαζε γι' αὐτούς τά κάστανα ἀπό τή φωτιά. Φυσικό ἦταν οἱ σοσιαλδημοκράτες νά διαποτίζονται ἀπό μίσος ἐνάντια σ' αὐτούς τούς ἀνθρώπους καί στά λόγια τους καί νά

τραβιούνται σέ μικρότερη, μά ώστόσο σοβαρότερη δουλειά, στήν προπαγάνδα μέσα στό έργοστασιακό προλεταριάτο. 'Ο στενός χαρακτήρας αὐτῆς τῆς δουλειᾶς ἦταν στήν ἀρχή ἀναπόφευχτος κι ἀντικαθρεφτιζόταν στό στενό χαρακτήρα τῶν δηλώσεων μερικῶν σοσιαλδημοκρατῶν. 'Η στενότητα αὐτή ώστόσο, δέ φόβιζε καί κείνους τούς σοσιαλδημοκράτες πού δέ λησμονοῦσαν καθόλου τούς μεγάλους ἱστορικούς σκοπούς τοῦ ρωσικοῦ εργατικοῦ κινήματος. Τί πειράζει ἂν τά λόγια τῶν σοσιαλδημοκρατῶν εἶναι κάποτε στενά; σέ ἀντιστάθμισμα εἶναι πλατύ τό *έργο τους*. Σέ ἀντιστάθμισμα δέν καταφεύγουν σέ ἀνώφελες συνωμοσίες, δέν κάνουν παρέα μέ τούς Μπαλαλάικιν¹⁰³ τοῦ ἀστικοῦ φιλελευθερισμοῦ, ἀλλά τραβᾶνε στήν τάξη πού εἶναι ἡ μόνη ἀληθινά ἐπαναστατική τάξη καί βοηθοῦν στήν ἀνάπτυξη τῶν δυνάμεών της! "Όσο θά πλαταίνει ἡ σοσιαλδημοκρατική προπαγάνδα — σκέφτονταν οἱ σοσιαλδημοκράτες — τόσο ἡ στενότητα αὐτή θά ἐξαφανίζεται μονάχη της. Σέ σημαντικό βαθμό αὐτό ἀκριβῶς κι ἐγινε στήν πραγματικότητα. 'Από τήν προπαγάνδα ἄρχισαν νά περνᾶν στήν πλατιά ζύμωση. 'Η πλατιά ζύμωση, ὅπως ἦταν φυσικό, ἄρχισε ν' ἀναδείχνει ὄλο καί περισσότερους συνειδητούς πρωτοπόρους ἐργάτες· ἄρχισαν νά δημιουργοῦνται ἐπαναστατικές ὀργανώσεις (οἱ «'Ενώσεις ἀγῶνα» τῆς Πετρούπολης, τοῦ Κιέβου κι ἄλλες, ἡ 'Εβραϊκή ἐργατική ἔνωση). Οἱ ὀργανώσεις αὐτές φυσικό ἦταν νά τείνουν στή συγχώνευση, πράγμα πού τό κατόρθωσαν τελικά: ἐνώθηκαν κι ἔβαλαν τά θεμέλια τοῦ «Σοσιαλδημοκρατικοῦ 'Εργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας». Θάλεγε κανεῖς πῶς γιά τήν παλιά στενότητα δέν εἶχε μείνει πιά τώρα καθόλου ἔδαφος καί πῶς θ' ἀποριπτόταν ὀριστικά. Τά πράγματα ὅμως ἐξελίχθηκαν διαφορετικά: τό πλάταιμα τῆς ζύμωσης ἔφερε τούς σοσιαλδημοκράτες σ' ἐπαφή μέ τά κατώτερα, τά λιγότερο ἀναπτυγμένα στρώματα τοῦ προλεταριάτου· ἡ προσέγκυση αὐτῶν τῶν στρωμάτων ἀπαιτοῦσε ἀπό τόν ἀγκιτάτορα τήν ἱκανότητα νά προσαρμόζεται στό πῶς χαμηλό ἐπίπεδο ἀντίληψης, τόν συνήθιζε νά βάζει σέ πρώτη μοῖρα «τίς διεκδικήσεις καί τά συμφέροντα τῆς τρέχουσας στιγμῆς» καί νά παραμερίζει τά μεγάλα ἰδανικά τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τῆς πολιτικῆς πάλης. 'Ο σκόρπιος καί χειροτεχνικός χαρακτήρας τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς δουλειᾶς, ἡ ἐξαιρετικά ἀδύνατη σύνδεση ἀνάμεσα στους ὁμίλους τῶν διάφορων πόλεων, ἀνάμεσα στους ρώσους σοσιαλδημοκράτες καί στους συντρόφους τους τοῦ ἐξωτερικοῦ, πού εἶχαν καί πῶς σοβαρές γνώσεις καί πῶς πλούσια ἐπαναστατική πείρα καί πῶς εὐρύ πολιτικό ὀρίζοντα, ἦταν φυσικό νά ὀδη-

γήσουν στο ότι αυτή ή (ἀπόλυτα ἀναγκαία) πλευρά τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς δράσης ἐξογκωνόταν ὑπέρμετρα καί μπορούσε νά κάνει ὀρισμένα πρόσωπα νά ξεχάσουν τίς ἄλλες πλευρές, πολύ περισσότερο μάλιστα, πού μέ κάθε χτύπημα οἱ πιά συνειδητοί ἐργάτες καί διανοούμενοι χάνονταν ἀπό τίς γραμμές τοῦ ἐν ἐνεργείᾳ στρατοῦ, καί δέν μπορούσε ἀκόμα νά δημιουργηθεῖ μιά σταθερή ἐπαναστατική παράδοση καί συνέχεια. Σ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν ὑπέρμετρη ἐξογκωση μιᾶς μόνο πλευρᾶς τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς δουλειᾶς ἐμεῖς βλέπουμε τή βασική αἰτία τῆς θλιβερῆς ἀπομάκρυνσης ἀπό τά ἰδανικά τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Προσθέστε ἐδῶ καί τό θαυμασμό γιά τά βιβλία τῆς μόδας, τήν ἄγνοια τῆς ἱστορίας τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος καί τίς παιδιακίστικες ἀξιώσεις γιά πρωτοτυπία — καί θά ἔχετε ὅλα τά στοιχεῖα πού συγκροτοῦν τήν «πισσοδρομική κατεύθυνση στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία».

Ἔτσι, χρειάζεται νά σταθοῦμε πιά λεπτομερειακά στό ζήτημα τῆς σχέσης τῶν πρωτοπόρων στρωμάτων τοῦ προλεταριάτου μέ τά κατώτερα στρώματά του καί τῆς σημασίας τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς δουλειᾶς στά δύο αὐτά στρώματα.

Ἡ ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ὄλων τῶν χωρῶν δείχνει ὅτι γρηγορότερα κι εὐκολότερα ἀπ' ὄλους, τίς ιδέες τοῦ σοσιαλισμοῦ τίς ἀφομοιώνουν τά πιά καλοστεκούμενα στρώματα τῶν ἐργατῶν. Ἀπ' αὐτά κυρίως προέρχονται οἱ πρωτοπόροι ἐργάτες πού ἀναδείχνει κάθε ἐργατικό κίνημα, οἱ ἐργάτες πού ξέρουν νά καταχτοῦν τήν πλέρια ἐμπιστοσύνη τῶν ἐργατικῶν μαζῶν, οἱ ἐργάτες πού ἀφιερώνονται ὀλοκληρωτικά στήν ὑπόθεση τῆς διαφώτισης καί τῆς ὀργάνωσης τοῦ προλεταριάτου, οἱ ἐργάτες πού ἀφομοιώνουν πέρα γιά πέρα συνειδητά τό σοσιαλισμό καί ἀκόμα πού ἔχουν ἐπεξεργαστεῖ μόνοι τους σοσιαλιστικές θεωρίες. Κάθε ζωντανό ἐργατικό κίνημα ἀνάδειξε τέτοιους ἡγέτες τῶν ἐργατῶν, τούς δικούς του Προυντόν καί Βαγιάν, Βάιτλινγκ καί Μπέμπελ. Ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη καί τό δικό μας ρωσικό ἐργατικό κίνημα ὑπόσχεται νά μή μείνει πίσω ἀπό τό ἐυρωπαϊκό. Τή στιγμή πού ἡ μορφωμένη κοινωνία χάνει τό ἐνδιαφέρον της γιά τήν τίμια, παράνομη φιλολογία, ἀνάμεσα στους ἐργάτες μεγαλώνει ἡ φλογερή δίψα γιά τή μάθηση καί τό σοσιαλισμό, ἀπό τίς γραμμές τῶν ἐργατῶν ξεπετιοῦνται πραγματικοί ἥρωες, πού — παρά τίς ἀπαίσιες συνθήκες ζωῆς τους, παρά τήν ἀποβλακωτική δουλειά κατέργου στό ἐργοστάσιο — βρίσκουν μέσα τους τόση δύναμη χαρακτήρα καί θέλησης, ὥστε νά μορφώνονται, νά μορφώνονται καί πάλι νά μορφώνονται καί νά διαπλάσσονται

σέ συνειδητούς σοσιαλδημοκράτες, σέ «ἐργατική διανόηση». Στή Ρωσία ὑπάρχει κιόλας αὐτή ἡ «ἐργατική διανόηση», κι ἐμεῖς πρέπει νά καταβάλλουμε κάθε προσπάθεια γιά νά πλαταίνουν συνεχῶς οἱ γραμμές της, νά ἱκανοποιῶνται πλέρια οἱ ἀνώτερες πνευματικές ἀπαιτήσεις της καί νά βγαίνουν ἀπό τοὺς κόλπους της καθοδηγητές τοῦ ρωσικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος. Γι' αὐτό ἡ ἐφημερίδα πού θάθελε νά γίνει τό ὄργανο ὅλων τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν πρέπει νά βρίσκεται στό ἐπίπεδο τῶν πρωτοπόρων ἐργατῶν· ὄχι μόνο δέν πρέπει νά κατεβάξει τεχνητά τό δικό της ἐπίπεδο, ἀλλά ἀντίθετα πρέπει νά τό ἀνεβάζει ἀδιάκοπα, νά παρακολουθεῖ ὅλα τὰ προβλήματα τῆς ταχτικῆς, τῆς πολιτικῆς καί τῆς θεωρίας τῆς παγκόσμιας σοσιαλδημοκρατίας. Τότε μόνο οἱ ἀπαιτήσεις τῆς ἐργατικῆς διανόησης θά ἱκανοποιῶνται, καί θά πάρει ἡ ἴδια στά χέρια τῆς τή ρωσική ἐργατική ὑπόθεση, καί συνεπῶς, καί τή ρωσική ἐπαναστατική ὑπόθεση.

Τό ἀριθμητικά μικρό στρώμα τῶν πρωτοπόρων τό ἀκολουθεῖ ἓνα πλατύ στρώμα μεσαίων ἐργατῶν. Κι αὐτοί οἱ ἐργάτες τείνουν μέ δίψα πρὸς τό σοσιαλισμό, συμμετέχουν στοὺς ἐργατικούς δμίλους, διαβάζουν σοσιαλιστικές ἐφημερίδες καί βιβλία, παίρνουν μέρος στή ζύμωση καί διαφέρουν ἀπό τό προηγούμενο στρώμα μόνο κατά τό ὅτι δέν μποροῦν νά γίνουν πέρα γιά πέρα αὐτοτελεῖς καθοδηγητές τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Στήν ἐφημερίδα πού θά εἶναι τό ὄργανο τοῦ κόμματος ὁ μεσαῖος ἐργάτης μπορεῖ νά μὴ καταλάβει μερικά ἄρθρα, μπορεῖ νά μὴ ξεκαθαρίσει καλά ἓνα πολύπλοκο θεωρητικό ἢ πραχτικό ζήτημα. Ἄπ' αὐτό δέν ἔπεται καθόλου ὅτι ἡ ἐφημερίδα πρέπει νά κατεβεῖ στό ἐπίπεδο τῆς μάζας τῶν ἀναγνωστῶν της. Ἀντίθετα, ἡ ἐφημερίδα πρέπει ἴσα-ἴσα ν' ἀνεβάζει τό ἐπίπεδό τους καί νά βοηθάει νά ξεπετιοῦνται ἀπό τό μεσαῖο στρώμα τῶν ἐργατῶν πρωτοπόροι ἐργάτες. Ὁ ἐργάτης πού εἶναι ἀποροφημένος ἀπό τὴν τοπική πραχτική δουλειά κι ἐνδιαφέρεται πάνω ἀπ' ὅλα γιά τὰ τρέχοντα ζητήματα τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί γιά τὰ ἄμεσα ζητήματα ζύμωσης — ὁ ἐργάτης αὐτός πρέπει τό κάθε του βῆμα νά τό συνδέει μέ τὴ σκέψη γιά ὅλο τό ρωσικό ἐργατικό κίνημα, γιά τὴν ἱστορική του ἀποστολή, γιά τὸν τελικό σκοπό τοῦ σοσιαλισμοῦ, καί γι' αὐτό ἡ ἐφημερίδα, πού τὴ μάζα τῶν ἀναγνωστῶν της τὴν ἀποτελοῦν οἱ μεσαῖοι ἐργάτες, πρέπει ἀπαραίτητα νά συνδέει κάθε τοπικό καί στενὸ ζήτημα μέ τό σοσιαλισμό καί τὴν πολιτικὴ πάλη.

Τέλος, ὕστερα ἀπὸ τό μεσαῖο στρώμα ἔρχεται ἡ μάζα τῶν κα-

τώτερων στρωμάτων τοῦ προλεταριάτου. Εἶναι πολύ πιθανό γιά τά στρώματα αὐτά ἢ σοσιαλιστική ἐφημερίδα νά μή εἶναι καθόλου ἢ σχεδόν καθόλου προσιτή (ἀφοῦ καί στή Δυτική Εὐρώπη ὁ ἀριθμός τῶν σοσιαλδημοκρατῶν ἐκλογέων εἶναι πολύ μεγαλύτερος ἀπό τόν ἀριθμό τῶν ἀναγνωστῶν τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ἐφημερίδων), ὅμως θάταν παράλογο νά συμπεράνουμε ἀπ' αὐτό πῶς ἢ ἐφημερίδα τῶν σοσιαλδημοκρατῶν πρέπει νά προσαρμόζεται στό χαμηλότερο δυνατό ἐπίπεδο τῶν ἐργατῶν. Τό μόνο συμπέρασμα πού βγαίνει ἀπό δῶ εἶναι πῶς γιά τήν ἐπίδραση σέ τέτοια στρώματα πρέπει νά χρησιμοποιοῦνται ἄλλα μέσα ζύμωσης καί προπαγάνδας: προσοῦρες γραμμένες μέ τόν πιό ἐκκλαϊκευτικό τρόπο, προφορική ζύμωση καί — τό βασικότερο — προκηρύξεις ἀπ' ἀφορμή τοπικά γεγονότα. Καί μάλιστα οἱ σοσιαλδημοκράτες δέν πρέπει νά περιορίζονται μόνο σ' αὐτά: πολύ πιθανό τά πρῶτα βήματα γιά τήν ἀφύπνιση τῆς συνείδησης τῶν κατώτερων ἐργατικῶν στρωμάτων νά χρειαστεῖ νά γίνουν ἀπό τή νόμιμη διαφωτιστική δουλειά. Γιά τό *κόμμα* ἔχει μεγάλη σημασία νά χρησιμοποιήσῃ αὐτή τή δουλειά, νά τήν κατευθύνει ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου εἶναι περισσότερο ἀναγκαῖα, νά κατευθύνει τά νόμιμα στελέχη στό ὄργανο τοῦ χέρσου χωραφιοῦ πού θά σπείρουν ὕστερα οἱ σοσιαλδημοκράτες ἀγκιτάτορες. Ἡ ζύμωση μέσα στά κατώτερα στρώματα τῶν ἐργατῶν πρέπει φυσικά ν' ἀφήνῃ τό πιό εὐρύ πεδίο ἐκδήλωσης γιά τά προσωπικά γνωρίσματα τοῦ ἀγκιτάτορα καί γιά τίς ἰδιομορφίες τοῦ τόπου, τοῦ ἐπαγγέλματος κτλ. «Δέν πρέπει νά συγχέουμε τήν ταχτική μέ τή ζύμωση» — λέει ὁ Κάουτσκι στό βιβλίο του ἐνάντια στόν Μπέρνσταϊν. — «Ὁ τρόπος τῆς ζύμωσης πρέπει νά προσαρμόζεται στίς ἀτομικές καί τοπικές συνθήκες. Στή ζύμωση πρέπει ν' ἀφήνουμε κάθε ἀγκιτάτορα νά διαλέγῃ τά μέσα πού ἔχει στή διάθεσή του: ἕνας ἀγκιτάτορας προκαλεῖ τή μεγαλύτερη ἐντύπωση μέ τόν ἐνθουσιασμό του, ἄλλος μέ τό δηχτικό του σαρκασμό, τρίτος μέ τήν ἱκανότητά του νά παραθέτῃ πλῆθος παραδείγματα κτλ. Ἡ ζύμωση, παίρνοντας ὑπόψη τῆς τόν ἀγκιτάτορα, πρέπει ἐπίσης νά παίρνῃ ὑπόψη τῆς καί τό κοινό. Ὁ ἀγκιτάτορας πρέπει νά μιλάει ἔτσι πού νά τόν καταλαβαίνουν· πρέπει νά ξεκινάει ἀπό κάτι πού τό ξέρουν καλά οἱ ἀκροατές. Ὅλα αὐτά εἶναι αὐτονόητα καί δέν ἰσχύουν μόνο γιά τή ζύμωση ἀνάμεσα στούς ἀγρότες. Ἄλλιῶς πρέπει νά μιᾶς μέ τούς ἀμαξάδες κι ἄλλιῶς μέ τούς ναῦτες, ἄλλιῶς μέ τούς ναῦτες κι ἄλλιῶς μέ τούς στοιχειοθέτες. Ἡ ζύμωση πρέπει νά εἶναι *ἐξατομικευμένη*, ὅμως ἢ *ταχτική* μας, ἢ *πολιτική* μας δράση πρέπει νά εἶναι *ἐνιαία*» (S. 2-3). Τά λόγια

αυτά ενός πρωτοπόρου εκπροσώπου τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς θεωρίας περιέχουν μιά ὑπέροχη ἐκτίμηση τῆς σημασίας τῆς ζύμωσης μέσα στή γενική δράση τοῦ κόμματος. Τά λόγια αὐτά δείχνουν πόσο ἀβάσιμοι εἶναι οἱ φόβοι ἐκείνων πού νομίζουν πώς ἡ δημιουργία ἐπαναστατικοῦ κόμματος γιά τή διεξαγωγή τῆς πολιτικῆς πάλης θά ἐμποδίσει τή ζύμωση, θά τήν ἀπωθήσει σέ δεύτερη μοίρα ἢ θά περιορίσει τήν ἐλευθερία τῶν ἀγκιτατόρων. Ἀντίθετα, μόνο ἓνα ὀργανωμένο κόμμα μπορεῖ νά κάνει ζύμωση σέ πλατιά κλίμακα, νά δίνει τήν ἀπαιτούμενη γραμμή (καί τό ἀπαιτούμενο ὕλικό) στούς ἀγκιτάτορες πάνω σ' ὅλα τά οἰκονομικά καί τά πολιτικά ζητήματα, νά χρησιμοποιεῖ κάθε τοπική ἐπιτυχία τῆς ζύμωσης σάν διδαχτικό παράδειγμα γιά ὄλους τούς ρώσους ἐργάτες, νά στέλνει τούς ἀγκιτάτορες σέ τέτοιο περιβάλλον ἢ σέ τέτοια μέρη ὅπου μποροῦν νά δράσουν μέ τή μεγαλύτερη ἐπιτυχία. Μόνο μέσα σ' ἓνα ὀργανωμένο κόμμα οἱ ἄνθρωποι πού ἔχουν ἰκανότητες ἀγκιτάτορα θά εἶναι σέ θέση ν' ἀφιερώνονται ὀλοκληρωτικά σ' αὐτή τήν ὑπόθεση — πρὸς ὄφελος καί τῆς ζύμωσης καί τῶν ἄλλων πλευρῶν τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς δουλειᾶς. Ἀπό δῶ γίνεται φανερό πώς ὅποιος, χάρη στήν οἰκονομική πάλη, ξεχνάει τήν πολιτική ζύμωση καί προπαγάνδα, ξεχνάει τήν ἀνάγκη νά ὀργανωθεῖ τό ἐργατικό κίνημα μέ τή μορφή τῆς πάλης ἐνός πολιτικοῦ κόμματος, αὐτός, ἐκτός ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα, χάνει ἀκόμα καί τή δυνατότητα νά ὀργανώσει σταθερά καί πετυχημένα τήν προσέλκυση τῶν κατώτατων στρωμάτων τοῦ προλεταριάτου στήν ἐργατική ὑπόθεση.

Ἡ τέτοια, ὅμως, ἐξόγκωση μιᾶς πλευρᾶς τῆς δράσης σέ βάρος τῶν ἄλλων, καί μάλιστα μέ τάση νά ἐξοστρακιστοῦν ὀλότελα οἱ ἄλλες πλευρές, ἀπειλεῖ τό ρωσικό ἐργατικό κίνημα μέ ἀσύγκριτα πιό βλαβερές συνέπειες. Τά κατώτερα στρώματα τοῦ προλεταριάτου μποροῦν πραγματικά νά διαφθοροῦν, ὅταν ἀκοῦν μιά τέτοια συκοφαντία, ὅτι δῆθεν οἱ θεμελιωτές τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας βλέπουν τούς ἐργάτες μόνο σάν μέσο γιά τήν ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας, ὅταν ἀκοῦν νά τοὺς καλοῦν νά περιοριστοῦν στήν ἐπαναφορά τῶν ἀργιῶν καί στίς ἐπαγγελματικές ἐνώσεις, ἀφήνοντας κατά μέρος τούς τελικούς σκοπούς τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τά ἄμεσα καθήκοντα τῆς πολιτικῆς πάλης. Τέτοιοι ἐργάτες μποροῦν πάντοτε νά πέσουν (καί θά πέφτουν) στήν παγίδα μιᾶς ὀποιασδήποτε ἐλεημοσύνης τῆς κυβέρνησης καί τῆς ἀστικῆς τάξης. Κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τοῦ κηρύγματος τῆς «Ραμπ. Μίσλ» τά κατώτερα στρώματα τοῦ προλεταριάτου, οἱ τελείως καθυστερημένοι ἐργάτες, μποροῦν νά διαποτιστοῦν ἀπό

τήν αστική και βαθιά αντιδραστική αντίληψη, πώς ο εργάτης δεν μπορεί και δεν πρέπει να ενδιαφέρεται για τίποτε άλλο εκτός από την αύξηση του μεροκάματου και την επαναφορά των αργιών («συμφέροντα της στιγμής»), πώς η εργατιά μπορεί και πρέπει να χειρίζεται την εργατική υπόθεση μόνο με τις δικές της δυνάμεις, μόνο με την «ατομική πρωτοβουλία» της, χωρίς να προσπαθεί να τη συγχωνεύσει με το σοσιαλισμό, χωρίς να προσπαθεί να μετατρέψει την εργατική υπόθεση σε πρωτοπόρα και ζωτική υπόθεση όλης της ανθρωπότητας. Οί πιο καθυστερημένοι εργάτες, — τό ξαναλέμε, — μπορούν να διαφθαρούν από μία τέτοια αντίληψη, εμείς, όμως, είμαστε βέβαιοι πώς οί πρωτοπόροι ρώσοι εργάτες, αυτοί που καθοδηγούν τούς εργατικούς όμιλους κι όλη τή σοσιαλδημοκρατική δράση, αυτοί που γεμίζουν σήμερα τίς φυλακές και τούς τόπους έξορίας τής χώρας μας, από τό κυβερνεϊό Ἀρχάγγελου ως τήν Ἀνατολική Σιβηρία, — αυτοί οί εργάτες θ' ἀπορίψουν μέ ἀγανάχτηση μία τέτοια θεωρία. Ὅταν όλο τό κίνημα τό περιορίζεις στά συμφέροντα τής στιγμής — σημαίνει πώς σπεκουλάρεις πάνω στήν καθυστέρηση τῶν εργατῶν, πώς κολακεύεις τά χειρότερα πάθη τους. Σημαίνει πώς κόβεις τεχνητά τή σύνδεση ανάμεσα στό εργατικό κίνημα και στό σοσιαλισμό, ανάμεσα στίς έντελῶς ξεκαθαρισμένες πολιτικές ἐπιδιώξεις τῶν πρωτοπόρων εργατῶν και στίς αὐθόρμητες ἐκδηλώσεις διαμαρτυρίας τῶν μαζῶν. Καί ἀκριβῶς γι' αὐτό ἡ προσπάθεια τής «Ραμπ. Μίσλ» νά παρουσιαστεῖ μέ ἰδιαίτερη κατεύθυνση πρέπει νά μᾶς κάνει ἐξαιρετικά προσεχτικούς και νά συναντήσῃ τίς πιο έντονες διαμαρτυρίες. Ὅσο καιρό ἡ «Ραμπότσαγια Μίσλ», προσαρμοζόμενη, ὅπως φαίνεται, στά κατώτερα στρώματα τοῦ προλεταριάτου, ἀπόφευγε μ' ἐπιμέλεια τό ζήτημα τοῦ τελικοῦ σκοποῦ τοῦ σοσιαλισμοῦ και τό ζήτημα τής πολιτικῆς πάλης, χωρίς ὅμως νά κάνει λόγο γιά δική τής ἰδιαίτερη κατεύθυνση — πολλοί σοσιαλδημοκράτες κουνούσαν μόνο τό κεφάλι τους, ἐλπίζοντας πώς μέ τήν ἀνάπτυξη και τό πλάταιμα τής δουλειᾶς τους τά μέλη τής ομάδας «Ραμπ. Μίσλ» θά ἀπαλλάσσονταν εὔκολα μόνο τους ἀπό τή στενότητά τους. Ὅταν ὅμως οί ἄνθρωποι, πού ὡς τώρα ἔκαναν τήν ὠφέλιμη δουλειά τοῦ προπαρασκευαστικοῦ σχολείου, ἀρχίζουν νά θορυβοῦν σ' ὅλη τήν Εὐρώπη, γαντζωνόμενοι ἀπό τίς ὀπορτουниστικές θεωρίες τής μόδας, και νά δηλώνουν ὅτι θέλουν νά καθηλώσουν ὅλη τή ρωσική σοσιαλδημοκρατία γιά πολλά χρόνια (ἂν ὄχι γιά πάντα) στό προπαρασκευαστικό σχολεϊό, — ὅταν, μ' ἄλλα λόγια, οί ἄνθρωποι, πού ὡς τά σήμερα δούλευαν ὠφέλιμα γιά τό γέμισμα

ένος βαρελιοῦ μέ μέλι, ἀρχίζουν «δημόσια καί ἀλαζονικά» νά χύνουν σ' αὐτό κουβάδες κατράμι, — τότε εἴμαστε ὑποχρεωμένοι ν' ἀντιταχθοῦμε ἀποφασιστικά σ' αὐτή τήν πισοδρομική κατεύθυνση!

Ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία, καί ὅσον ἀφορᾷ τούς θεμελιωτές της, τά μέλη τῆς ὀμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», καί ὅσον ἀφορᾷ τίς ρωσικές σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις πού ἱδρυσαν τό «Σοσιαλδημοκρατικό Ἑργατικό Κόμμα τῆς Ρωσίας», πάντα παραδεχόταν τίς δύο παρακάτω βασικές θέσεις: 1) Οὐσία τῆς σοσιαλδημοκρατίας εἶναι ἡ ὀργάνωση τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου μέ σκοπό νά καταλάβει τήν πολιτική ἐξουσία, νά μεταβιβάσει ὅλα τά μέσα παραγωγῆς στά χέρια ὅλης τῆς κοινωνίας καί ν' ἀντικαταστήσει τήν κεφαλαιοκρατική οἰκονομία μέ τή σοσιαλιστική· 2) Καθῆκον τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας εἶναι νά ὀργανώσει ἓνα ρωσικό ἐργατικό ἐπαναστατικό κόμμα πού νά βάζει σάν ἄμεσο σκοπό του τήν ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας καί τήν κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Ὅποιος ἀπαρνιέται αὐτές τίς βασικές θέσεις (πού ἔχουν διατυπωθεῖ μέ ἀκρίβεια στό πρόγραμμα τῆς ὀμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» καί ἔχουν ἐκφραστεῖ στή «Διακήρυξη τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἑργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας»), αὐτός ἀπαρνιέται τή σοσιαλδημοκρατία.

Γράφτηκε στά τέλη τοῦ 1899

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1924
στό περιοδικό «Προλετάρσκαγια
Ρεβολιούτσιγια» τεῦχος 8-9*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο,
ἀντιγραμμένο ἀπό ἄγνωστο
καί θεωρημένο ἀπό τόν Β. Γ. Λένιν*

ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ ΔΙΑΙΤΗΣΙΑΣ

Δικαστήρια διαιτησίας λέγονται τά δικαστήρια, πού αποτελούνται από εκλεγμένους αντιπροσώπους τών εργατών και τών επιχειρηματιών (έργοστασιαρχών στή βιομηχανία) και εξετάζουν τίς υποθέσεις και τίς διαφορές, πού αναφύονται τόσο συχνά εξαιτίας τών όρων μίσθωσης, του καθορισμού τής πληρωμής για τήν κανονική δουλειά και τίς υπερωρίες, τής αντικανονικής απόλυσης εργατών, τών κρατήσεων για καταστροφή υλικών, τής άδικης έπιβολής προστίμων κτλ. κτλ. Στά περισσότερα δυτικοευρωπαϊκά κράτη υπάρχουν τέτοια δικαστήρια, στή Ρωσία δέν υπάρχουν, και πρόθεσή μας είναι νά εξετάσουμε, ποιά όφέλη φέρνουν αυτά στους εργάτες και γιατί θά ήταν επιθυμητή ή ίδρυση δικαστηρίων διαιτησίας, χώρα από τά συνηθισμένα δικαστήρια, όπου δικάζει ένας δικαστής, διορισμένος από τήν κυβέρνηση είτε εκλεγμένος από τίς πλούσιες τάξεις, χωρίς κανενός είδους εκλεγμένους αντιπροσώπους τών επιχειρηματιών και τών εργατών.

Τό πρώτο όφελος από τά δικαστήρια διαιτησίας συνίσταται στό ότι είναι πολύ πιό προσιτά στους εργάτες. Για ν' απευθυνθεί κανείς σ' ένα συνηθισμένο δικαστήριο, πρέπει νά γράψει αίτηση (γι' αυτό συχνά είναι αναγκασμένος νά καταφεύγει σέ δικηγόρο), πρέπει νά πληρώσει τέλη, πρέπει νά περιμένει πολύ ώσπου νάρθει ή μέρα τής δίκης, πρέπει νά παρουσιαστεί στό δικαστήριο, αφήνοντας τή δουλειά του και άποσπώντας και τους μάρτυρες από τή δική τους δουλειά: πρέπει έπειτα νά περιμένει ώσπου ή υπόθεση μέ έφεση τών δυσαρεστημένων αντιδίκων παραπεμφθεί σέ άνωτερο δικαστήριο, όπου θά έπανεκδικαστεί. Δέν είναι λοιπόν παράξενο πού οί εργάτες τόσο άπρόθυμα καταφεύγουν στά συνηθισμένα δικαστήρια! Ένώ τά δικαστήρια διαιτησίας αποτελούνται από επιχειρηματίες και εργάτες πού εκλέχτηκαν

δικαστές. Γιά τόν ἐργάτη δέν εἶναι καθόλου δύσκολο νά μιλήσει σ' ἕναν ἐκλεγμένο σύντροφό του καί νά ὑποβάλει προφορική μήνυση. Οἱ συνεδριάσεις τῶν δικαστηρίων διαιτησίας ὀρίζονται συνήθως γιά τίς γιορτές, εἴτε γενικά σέ ὥρες πού οἱ ἐργάτες εἶναι λεύτεροι καί δέ χρειάζεται νά λείψουν ἀπό τή δουλειά τους. Στά δικαστήρια διαιτησίας οἱ ὑποθέσεις ἐκδικάζονται πολύ πύο γρήγορα.

Τό δεύτερο ὄφελος γιά τούς ἐργάτες ἀπό τά δικαστήρια διαιτησίας εἶναι ὅτι σ' αὐτά οἱ δικαστές καταλαβαίνουν πολύ καλύτερα τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις, ὅτι συνάμα οἱ δικαστές δέν εἶναι ὑπάλληλοι ξένοι ἀπό τό ἐργοστασιακό περιβάλλον, ἀλλά εἶναι ἄνθρωποι πού προέρχονται ἀπ' αὐτό καί ξέρουν τίς συνθηκές ζωῆς τῶν ἐργατῶν καί τίς συνθηκές τῆς τοπικῆς παραγωγῆς· οἱ μισοί, μάλιστα, δικαστές εἶναι ἐργάτες πού πάντα θά φερθοῦν δίκαια στόν ἐργάτη καί δέ θά τόν βλέπουν σάν μεθύστακα, ἀναιδῆ καί ἄξεστο (ὅπως βλέπουν τίς πύο πολλές φορές τούς ἐργάτες οἱ δικαστές-ὑπάλληλοι, πού προέρχονται ἀπό τήν ἀστική τάξη, ἀπό τήν τάξη τῶν εὐπόρων, καί πού διατηροῦν σχεδόν πάντα δεσμούς μέ τήν ἀστική κοινωνία, μέ τούς ἐργοστασιάρχες, τούς διευθυντές, τούς μηχανικούς, ἐνῶ ἀπό τούς ἐργάτες λές καί εἶναι χωρισμένοι μέ σινικά τεῖχη). Οἱ δικαστές-ὑπάλληλοι φροντίζουν πάνω ἀπ' ὄλα οἱ ὑποθέσεις νά εἶναι ταχτοποιημένες στά χαρτιά: φτάνει νά εἶναι ὄλα ἐντάξει στά χαρτιά, γιά τίποτε ἄλλο δέν ἐνδιαφέρεται ὁ ὑπάλληλος, πού μοναδική του ἐπιδίωξη εἶναι νά εἰσπράττει τό μισθό του καί νά ἀποχτήσῃ τήν εὐνοια τῶν προϊσταμένων του. Γι' αὐτό καί στά ταχτικά δικαστήρια ὑπάρχει πάντα τόσο σκανδαλώδη μεγάλη γραφειοκρατία, δικολαβισμοί καί στρεψοδικίες: κάτι στραβογράφηκε, κάτι δέν μπόρεσε νά περάσῃ ἔγκαιρα στό πρωτόκολλο — καί ἡ ὑπόθεση χάθηκε, κι ἄς ἦταν δίκαιη. Ὅταν οἱ δικαστές ἐκλέγονται ἀπό τούς ἐργοστασιάρχες καί τούς ἐργάτες, δέν ἔχουν ἀπολύτως κανένα λόγο νά μεγαλώνουν τό χαρτοβασίλειο: αὐτοί δέν ὑπηρετοῦν γιά τό μισθό, δέν ἐξαρτιοῦνται ἀπό χαραμοφάηδες ὑπάλληλους. Δέ φροντίζουν πῶς θά πάρουν μιά ἀκόμα καλύτερη θεσοῦλα, ἀλλά πῶς νά ταχτοποιήσουν τίς διαφορές πού ἐμποδίζουν τούς ἐργοστασιάρχες νά παράγουν χωρίς διακοπές, πού ἐμποδίζουν τούς ἐργάτες νά συνεχίσουν τή δουλειά τους ἤσυχχα καί νά φοβοῦνται λιγότερο τίς ἐνοχλήσεις καί τίς ἀδικίες ἀπομέρους τῶν ἀφεντικῶν. Κ' ὕστερα, γιά νά ξεδιαλύνει κανεῖς τίς διαφορές ἀνάμεσα σι' ἀφεντικά καί στούς ἐργάτες, πρέπει νά ξέρει καλά, ἀπό δική του πείρα, τή ζωή τοῦ ἐργοστασίου. Ὁ δικαστής-ὑπάλληλος ρίχνει

μιά ματιά στο έργατικό βιβλιάριο, συμβουλευεται τόν κανονισμό καί δέ θέλει ν' άκούσει τίποτε άλλο: παραβίασες, λέει, τόν κανονισμό, δόσε λοιπόν λόγο, δέ θέλω νά ξέρω τίποτα περισσότερο. Ένω οί έκλεγμένοι από τ' άφεντικά καί τούς έργάτες δικαστές δέν κοιτάζουν μόνο τά χαρτιά, αλλά καί πώς έχουν τά πράγματα στή ζωή. Γιατί συμβαίνει κάποτε ένας κανονισμός νά στέκει μιά χαρά στά χαρτιά, μά ή πραγματικότητα νά εΐναι έντελώς διαφορετική. Ο δικαστής-ύπάλληλος συχνά, κι άν άκόμα ήθελε, κι άν άκόμα εξέταζε μ' όλη τήν άπαιτούμενη προσοχή τήν ύπόθεση, δέ θά μπορούσε νά καταλάβει, ποιά εΐναι ή ουσία, γιατί δέν ξέρει τίς συνήθειες, δέν ξέρει τούς τρόπους κατάρτισης τών τιμολογίων τής δουλειάς, δέν ξέρει τί τρόπους χρησιμοποιούν συχνά οί μαστόροι γιά νά ξεζουμίζουν τόν έργάτη, χωρίς νά παραβιάζουν ούτε τόν κανονισμό ούτε τά τιμολόγια δουλειάς (τόν μεταθέτουν λχ. σέ άλλη δουλειά, τού δίνουν άλλα ύλικά κτλ. κτλ.). Οί έκλεγμένοι δικαστές, πού δουλεύουν οί ίδιοι είτε διευθύνουν οί ίδιοι έργοστάσια, προσανατολίζονται άμέσως σ' όλα αυτά τά ζητήματα, καταλαβαίνουν εύκολα τί ακριβώς θέλει ό έργάτης, νοιάζονται όχι μόνο γιά τήν τήρηση τού κανονισμού, αλλά καί γιά νά ταχτοποιηθοϋν όλα έτσι πού νά μή μπορεί κανείς νά παιδεύει τόν έργάτη, παρακάμπτοντας τόν κανονισμό, έτσι πού νά μή δίνεται δυνατότητα γιά έξαπάτηση καί αυθαιρεσία. Δέν εΐναι πολύς καιρός πού δημοσιεύτηκε στίς έφημερίδες ή εΐδηση ότι μερικοί έργάτες πιλοποιίας λίγο έλειψε νά καταδικαστοϋν γιά κλεψιά, ύστερα από μήνυση τού ιδιοκτήτη, γιατί χρησιμοποιούσαν γιά τόν έαυτό τους τά άποκόμματα πού μένανε από τά καπέλα· καί καλά πού βρέθηκαν τίμιοι δικηγόροι πού συγκέντρωσαν πληροφορίες κι άπόδειξαν ότι σ' αυτό τόν κλάδο ύπάρχει αυτή ή συνήθεια καί ότι οί έργάτες όχι μόνο δέν εΐναι κλέφτες, αλλά ούτε παραβίασαν κανένα κανονισμό. Όμως ό κοινός, ό άπλός έργάτης, πού παίρνει ένα έλάχιστο μεροκάματο, δέν μπορεί σχεδόν ποτέ νά πληρώσει ένα καλό δικηγόρο, καί γι' αυτό, όπως ξέρει ό κάθε έργάτης, οί δικαστές-ύπάλληλοι βγάζουν πολύ συχνά γιά τίς εργατικές ύποθέσεις τίς πιό σκληρές, παράλογα σκληρές, καταδικαστικές άποφάσεις. Από τούς δικαστές-ύπαλλήλους δέν μπορούμε ποτέ νά περιμένουμε πλέρια δικαιοσύνη: εΐπαμε κιόλας ότι οί δικαστές αυτοί άνήκουν στήν άστική τάξη καί εΐναι προδιατεθειμένοι νά πιστεύουν καθετί πού λέει ό έργοστασιάρχης καί νά μή πιστεύουν αυτά πού λέει ό έργάτης. Ο δικαστής κοιτάζει τό νόμο: συμβόλαιο προσωπικής μίσθωσης (έναν άνθρωπος μισθώνεται γιά νά κάνει μέ πληρωμή μιά δουλειά γιά

έναν άλλο, είτε νά τόν ὑπηρετεῖ). Καί τοῦ εἶναι ἀδιάφορο τί εἶναι αὐτός πού μισθώνεται ἀπό τόν ἐργοστασιάρχη, μηχανικός, γιατρός, διευθυντής ἐργοστασίου, είτε ἀνειδίκευτος ἐργάτης· ὁ δικαστής νομίζει (χάρη στή χάρτινη ψυχή του καί τήν ἀστική του στενοκεφαλιά) πώς ὁ ἀνειδίκευτος ἐργάτης πρέπει νά ξέρει τά δικαιώματά του ἐξίσου καλά μέ τό διευθυντή, τό γιατρό, τό μηχανικό καί νά ξέρει σάν κι αὐτούς νά κλείνει συμβόλαια μ' ὄλους τούς ὄρους πού χρειάζεται νά προβλεφθοῦν. Ἐνῶ στό δικαστήριο διαιτησίας ὑπάρχουν δικαστές (οἱ μισοί) ἐκλεγμένοι ἀπό τούς ἐργάτες, πού καταλαβαίνουν πολύ καλά ὅτι ὁ πρωτόβγαλτος εἶτε ὁ νέος ἐργάτης νιώθει συχνά τόν ἑαυτό του στό ἐργοστάσιο καί στό γραφεῖο σάν σέ σκοτεινό δάσος καί οὔτε τοῦ περνάει ἀπό τό μυαλό ὅτι κλείνει «ἐλεύθερο συμβόλαιο» κι ὅτι μπορεῖ νά «προβλέψει» σ' αὐτό ὄλους τούς ἐπιθυμητούς γι' αὐτόν ὄρους. Ἄς πάρουμε γιά παράδειγμα ἔστω μιὰ τέτοια περίπτωση: ἓνας ἐργάτης θέλει νά κάνει μήνυση γιά ἄδικο καταλογισμό σ' αὐτόν σκάρτης παραγωγῆς εἶτε γιά ἄδικη ἐπιβολή προστίμου. Οὔτε κἀν τοῦ περνᾷ ἀπ' τό μυαλό νά προσφύγει στόν ὑπάλληλο-δικαστή εἶτε στόν ὑπάλληλο-ἐπιθεωρητή ἐργασίας καί νά ὑποβάλει μήνυση. Ὁ ὑπάλληλος θά λέει ὄλο τό ἴδιο πράγμα: ὁ νόμος δίνει τό δικαίωμα στόν ἐργοστασιάρχη νά βάζει πρόστιμα στούς ἐργάτες καί νά βγάζει σκάρτη τήν κακοφτιαγμένη δουλειά, καί εἶναι πιά δουλειά τοῦ ἐργοστασιάρχη νά καθορίζει πότε ἡ δουλειά εἶναι σκάρτη, πότε ὁ ἐργάτης ἔφταιξε. Γι' αὐτό ἀκριβῶς οἱ ἐργάτες τόσο σπάνια προσφεύγουν στά δικαστήρια μέ τέτοιες μηνύσεις: ὑπομένουν τίς ὑπερβασίες, ὑπομένουν, καί καταλήγουν στήν ἀπεργία, ὅταν τό ποτήρι τῆς ὑπομονῆς τους ξεχειλίσει. Ἄν ὅμως ἀνάμεσα στούς δικαστές βρίσκονταν ἄνθρωποι ἐκλεγμένοι ἀπό τούς ἐργάτες, τότε γιά τούς ἐργάτες θάταν ἀσύγκριτα πιό εὐκολο νά βροῦν δίκιο καί ὑπεράσπισή, τόσο στίς τέτοιου εἴδους ὑποθέσεις ὅσο καί σ' ὄλες, ἀκόμα καί στίς πιό μικρές ἐργατικές διαφορές κι ἀδικίες. Γιατί, ἂν ὁ πλούσιος δικαστής-ὑπάλληλος νομίζει πώς δέν ἀξίζει τόν κόπο νά δίνεται προσοχή σέ τέτοια μικροπράγματα (κανένα δοχεῖο ζεστό νερό γιά τσαί, εἶτε κανένα παραπανίσιο καθάρισμα τῆς μηχανῆς, ἢ κάτι παρόμοιο), γιά τόν ἐργάτη αὐτά δέν εἶναι καθόλου μικροπράγματα: μόνο οἱ ἴδιοι οἱ ἐργάτες μποροῦν νά κρίνουν πόσες ἀναρίθμητες καταπιέσεις, ἀδικίες καί ταπεινώσεις προκαλοῦν κάποτε καί οἱ πιό μικροί καί ἀπό πρώτη ματιά ἀσήμαντοι καί ἀθῶοι κανόνες καί διατάξεις τῶν ἐργοστασίων.

Τό τρίτο ὄφελος γιά τούς ἐργάτες ἀπό τά δικαστήρια διαιτη-

σίας είναι ότι οι εργάτες μαθαίνουν τους νόμους σ' αυτά και μέσω αυτών. Συνήθως οι εργάτες (στην πλειοψηφία τους) δεν ξέρουν τους νόμους και δεν μπορούν να τους ξέρουν, αν και παρά όλα αυτά οι υπάλληλοι και οι δικαστές-υπάλληλοι τους τιμωρούν για άγνοια των νόμων. "Αν ο υπάλληλος αναφέρει ένα νόμο στον εργάτη και ο εργάτης απαντήσει ότι δεν ήξερε πώς υπάρχει αυτός ο νόμος, ο υπάλληλος (και ο δικαστής) είτε θα γελάσει, είτε θα τον κατσαδιάσει: «κανένας δεν έχει το δικαίωμα να προβάλει για δικαιολογία άγνοια του νόμου» — αυτό λέει ο θεμελιακός ρωσικός νόμος. Γι' αυτό κάθε υπάλληλος και δικαστής προϋποθέτει ότι κάθε εργάτης ξέρει τους νόμους. Μιά τέτοια προϋπόθεση όμως είναι αστικό ψέμα, ψέμα που σκαρώθηκε από τους πλούσιους και τους κεφαλαιοκράτες σέ βάρος των φτωχών, όπως είναι ψέμα και η προϋπόθεση ότι ο εργάτης κλείνει με το αφεντικό «ἐλεύθερο συμβόλαιο». Στην πραγματικότητα ο εργάτης, που μπαίνει από τα μικρά του χρόνια στο εργοστάσιο και που μόλις και μετά βίας έμαθε γραφή κι ανάγνωση (και πάρα πολλοί εργάτες δεν μπορούν να μάθουν ούτε γραφή κι ανάγνωση!), ούτε τον καιρό έχει ούτε και κάποιον να του μάθει τους νόμους, και, ίσως, ούτε και χρειάζεται να τους μάθει, γιατί, μία και τους νόμους τους εφαρμόζουν, χωρίς να τον ρωτάνε, υπάλληλοι που προέρχονται από την αστική τάξη, δέ θάναι και πολύ τό όφελος που θά φέρουν οι νόμοι στον εργάτη! Οι αστικές τάξεις, που κατηγορούν τους εργάτες για άγνοια των νόμων, δεν έκαναν οι ίδιες απολύτως τίποτα για να τους διευκολύνουν ν' αποκτήσουν αυτή τή γνώση, και γι' αυτό οι πραγματικοί υπαίτιοι για τό ότι οι εργάτες δεν ξέρουν τους νόμους δεν είναι τόσο οι ίδιοι οι εργάτες όσο οι εκμεταλλευτές τους (= ληστές), που κατέχουν όλη τήν ιδιοκτησία, ζούν από τήν ξένη εργασία και θέλουν μόνο αυτοί να έχουν τά αγαθά τής μόρφωσης και τής επιστήμης. Κανένα σχολειό και κανένα βιβλίο δέ θά δώσει και δεν μπορεί να δώσει στους εργάτες τή γνώση των νόμων, γιατί βιβλία μπορούν να διαβάζουν μόνο ελάχιστοι εργάτες από τή μάζα των εκατομμυρίων του εργαζόμενου λαού που συνθλίβεται από τό κεφάλαιο, στο σχολειό πάνε, για τήν ίδια αιτία, επίσης πολύ λίγοι, μά και κείνοι που βγάζουν σχολειό δεν ξέρουν στο μεγαλύτερο τους μέρος παρά μόνο να διαβάζουν, να γράφουν και να λογαριάζουν· όμως αυτό δεν είναι αρκετό για να μπορεί κανείς να προσανατολιστεί σ' ένα τόσο πολύπλοκο και δύσκολο τομέα, όπως είναι οι ρωσικοί νόμοι. Οι εργάτες θά μπορέσουν να μάθουν τους νόμους μόνο τότε, όταν χρειαστεί να τους εφαρμόσουν

οί ίδιοι, ν' ἀκούσουν καί νά δοῦν, πῶς γίνεται ἡ δίκη μέ βάση αὐτούς τούς νόμους. Οἱ ἐργάτες λχ. θά μπορούσαν νά ξέρουν καλύτερα τούς νόμους, ἂν διορίζονταν ἑνορκιοι (μέ ὑποχρέωση τῶν ἐργοστασιαρχῶν νά τούς πληρώνουν τό ἴδιο μεροκάματο καί γιά τίς μέρες πού θά βρίσκονται στό δικαστήριο), ὅμως στήν ἀστική κοινωνία τά πράγματα εἶναι κανονισμένα ἔτσι πού ἑνορκιοι μποροῦν νά εἶναι μόνο ἄνθρωποι ἀπό τήν εὐπορη τάξη (κι ἀκόμα καί ἀγρότες πού πέρασαν ἀπό τό σχολεῖο τῆς «δημόσιας ὑπηρεσίας», δηλ. στήν πραγματικότητα πού πέρασαν ἀπό κατώτερα ἀστυνομικά ἀξιώματα) ὅσο γιά τούς ἄπορους, τούς προλετάριους, αὐτοί πρέπει μόνο νά ὑποτάσσονται στό ξένο δικαστήριο, χωρίς νάχουν οἱ ίδιοι τό δικαίωμα νά δικάζουν! Ὅταν συγκροτοῦνται δικαστήρια διαιτησίας, τότε οἱ ἐργάτες ἐκλέγουν οἱ ίδιοι δικαστές ἀπό τούς συναδέλφους τους, κι αὐτές οἱ ἐκλογές ἐπαναλαμβάνονται κατά ὀρισμένα χρονικά διαστήματα· μ' αὐτό τόν τρόπο οἱ ἐκλεγμένοι ἐργάτες ἐφαρμόζουν οἱ ίδιοι τούς νόμους κι ἀποχτοῦν τή δυνατότητα νά τούς μάθουν στήν πράξη, δηλαδή ὄχι μόνο νά διαβάζουν τούς τυπωμένους σέ βιβλία νόμους (αὐτό δέ σημαίνει καθόλου πῶς ἔμαθαν τό νόμο), ἀλλά καί νά πειστοῦν στήν πράξη, σέ ποιές περιπτώσεις καί πῶς ἀκριβῶς ἐφαρμόζονται αὐτοί ἢ ἐκεῖνοι οἱ νόμοι καί ποιὰ ἐπίδραση ἀσκοῦν στούς ἐργάτες. Κ' ὕστερα, ἐκτός ἀπό τούς ἐκλεγμένους δικαστές, καί οἱ ἄλλοι ἐργάτες πολύ εὐκολότερα μαθαίνουν τούς νόμους, ὅταν συγκροτοῦνται δικαστήρια διαιτησίας, γιατί ὁ ἐργάτης μπορεῖ πάντοτε εὐκόλα νά συνομιλήσει μέ ἕνα δικαστή συνάδελφό του καί νά πάρει ἀπ' αὐτόν τίς πληροφορίες πού χρειάζεται. Ἐπειδή τό δικαστήριο διαιτησίας εἶναι πιό προσιτό στούς ἐργάτες ἀπό τό δικαστήριο τῶν ὑπαλλήλων-δικαστῶν, οἱ ἐργάτες πηγαίνουν σ' αὐτό ἀσύγκριτα πιό συχνά, ἀκοῦν τήν ἐκδίκαση τῶν ὑποθέσεων πού ἀφοροῦν συγγενεῖς καί γνωστούς τους κι ἔτσι μαθαίνουν τούς νόμους. Καί γιά τόν ἐργαζόμενο ἔχει ἐξαιρετική σημασία νά γνωρίσει τούς νόμους, ὄχι μόνο ἀπό τά βιβλία, ἀλλ' ἀπό τήν ἴδια τή ζωή, γιά νά καταλάβει, γιά ποιανοῦ συμφέροντα ἔχουν γραφεῖ αὐτοί οἱ νόμοι, ποιανοῦ συμφέροντα ἐξυπηρετοῦν οἱ ἄνθρωποι πού ἐφαρμόζουν τούς νόμους. Ὁ κάθε ἐργάτης, ὅταν γνωρίσει τούς νόμους, θά δεῖ καθαρά ὅτι ἐξυπηρετοῦν τά συμφέροντα τῆς εὐπορης τάξης, τῶν ιδιοκτητῶν, τῶν κεφαλαιοκρατῶν, τῶν ἀστῶν, κι ὅτι ἡ ἐργατική τάξη δέ θά πετύχει ποτέ σταθερή καί ριζική καλυτέρευση τῆς τύχης της, ἂν δέν καταχτήσῃ ἡ ἴδια τό δικαίωμα νά ἐκλέγει δικούς της ἀντιπροσώπους, πού νά συμ-

μετέχουν στη σύνταξη των νόμων και στην επίβλεψη τῆς ἐκτέλεσής τους.

Ἄκόμα (τέταρτο), μιὰ καλή πλευρά των δικαστηρίων διαιτησίας εἶναι ὅτι συνηθίζουν τούς ἐργάτες νά συμμετέχουν μέ αὐτοτελή τρόπο στίς δημόσιες, στίς κρατικές ὑποθέσεις (γιατί τό δικαστήριον εἶναι κρατική ὑπηρεσία, ἡ λειτουργία τοῦ δικαστηρίου εἶναι μέρος τῆς λειτουργίας τοῦ κράτους), συνηθίζουν τούς ἐργάτες νά ἐκλέγουν τούς πιό λογικούς καί τίμιους συναδέλφους τους, τούς πιό σταθερούς ὑπερασπιστές τῆς ἐργατικῆς ὑπόθεσης, νά τούς ἐκλέγουν σέ θέσεις, ὅπου τῆ δρᾶση αὐτῶν των ἐργατῶν τῆ βλέπει ὀλόκληρη ἡ ἐργατική τάξη, σέ θέσεις, ἀπ' ὅπου οἱ ἐκπρόσωποι των ἐργατῶν μποροῦν νά διακηρύχουν τίς ἀνάγκες καί τίς διεκδικήσεις ὄλων των ἐργατῶν. Συμφέρον τῆς τάξης των κεφαλαιοκρατῶν, συμφέρον ὅλης τῆς ἀστικῆς τάξης εἶναι ν' ἀφήνει τούς ἐργάτες ἀγράμματους καί διασπασμένους, νά παραμερίζει τό γρηγορότερο τούς ἐργάτες πού εἶναι πιό ἔξυπνοι ἀπό τούς ἄλλους καί πού χρησιμοποιοῦν τό μυαλό καί τίς γνώσεις τους ὄχι γιά νά γίνουν προδότες τῆς ἐργατικῆς ὑπόθεσης, ἀποχτώντας τήν εὐνοια των μαστόρων, των ἐργοστασιαρχῶν καί των ἀστυνομικῶν, ἀλλά γιά νά βοηθήσουν καί τούς ἄλλους ἐργάτες ν' ἀποκτήσουν περισσότερες γνώσεις καί νά μάθουν νά ὑπερασπίζονται ἀπό κοινοῦ τήν ἐργατική ὑπόθεση. Ὅμως, γιά νά γνωρίσουν ὄλοι οἱ ἐργάτες αὐτούς τούς πρωτοπόρους ἐργάτες, τούς τόσο ἀναγκαίους γιά τήν ἐργατική ὑπόθεση, καί γιά νά τούς ἔχουν ἐμπιστοσύνη, ἔχει μεγάλη σημασία νά μποροῦν ὄλοι νά βλέπουν τῆ δρᾶση αὐτοῦ τοῦ ἐργάτη, νά ξέρουν ὄλοι ἄν μπορεῖ νά ἐκφράζει τίς πραγματικές ἀνάγκες καί τούς πόθους των ἐργατῶν καί νά τούς ὑπερασπίζει. Ἔτσι λοιπόν, ἄν θά μποροῦσαν οἱ ἐργάτες νά ἐκλέγουν δικαστές αὐτούς τούς ἀνθρώπους, τότε τούς καλύτερους ἀνθρώπους τῆς ἐργατικῆς τάξης θά τούς ἤξεραν ὄλοι, θά τούς εἶχαν μεγαλύτερη ἐμπιστοσύνη, καί ἡ ἐργατική ὑπόθεση θ' ἀποκόμιζε τεράστιο ὄφελος ἀπ' αὐτό. Κοιτάχτε τούς γαιοχτήμονες, τούς βιομήχανους καί τούς ἐμπόρους μας: αὐτούς δέν τούς φτάνει ὅτι ὁ καθένας τους μπορεῖ νά πηγαίνει στόν κυβερνήτη εἴτε στόν ὑπουργό καί νά τοῦ ὑποβάλλει τά αἰτήματά του, ἀλλά ἐπιδιώκουν ἐπίσης νά παρακάθονται στό δικαστήριον ἄνθρωποι ἐκλεγμένοι ἀπ' αὐτούς (δικαστήρια μέ ἀντιπροσώπους των τάξεων) καί νά παίρνουν ἄμεσο μέρος στη διοίκηση (λχ. οἱ ἐκλεγόμενοι ἀπό τούς εὐγενεῖς προεστοί των εὐγενῶν, οἱ ἔφοροι σχολείων κτλ.· τά ἐκλεγόμενα ἀπό τούς ἐμπόρους μέλη των διευθύνσεων γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις, μέ-

λη τῶν ἐπιτροπῶν τῶν χρηματιστηρίων καὶ τῶν ἐμποροπανηγύρεων κτλ.). Ἐνῶ ἡ ἐργατικὴ τάξη στὴ Ρωσία ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι στερημένη ἀπὸ κάθε δικαίωμα: τὴ βλέπουν σάν ὑποζύγιο, πού πρέπει νὰ δουλεύει γιὰ τοὺς ἄλλους καὶ νὰ σωπαίνει, χωρὶς νὰ τολμάει νὰ διακηρύξει τίς ἀνάγκες καὶ τοὺς πόθους της. Ἄν οἱ ἐργάτες ἐκλέγανε συνεχῶς τοὺς συναδέλφους τους στὰ δικαστήρια διαιτησίας, τότε θὰ εἶχαν ἔστω καὶ κάποια δυνατότητα νὰ συμμετέχουν στὶς κοινωνικὲς ὑποθέσεις καὶ νὰ ἐκφράζουν ὄχι μόνο τίς γνώμες ὀρισμένων ἐργατῶν, τοῦ Πέτρου, τοῦ Παύλου εἴτε τοῦ Γιάννη, ἀλλὰ καὶ τίς γνώμες καὶ τίς διεκδικήσεις ὄλων τῶν ἐργατῶν. Καὶ οἱ ἐργάτες δὲ θὰ ἦταν ἀπέναντι στὰ δικαστήρια τόσο δύσπιστοι, ὅπως εἶναι ἀπέναντι στὰ δικαστήρια τῶν ὑπαλλήλων δικαστῶν: θάβλεπαν ὅτι σ' αὐτὰ βρίσκονται συνάδελφοί τους πού θὰ τοὺς ὑπερασπίσουν.

Ἐπειτα (πέμπτο), ἓνα ἄλλο ὄφελος γιὰ τοὺς ἐργάτες ἀπὸ τὰ δικαστήρια διαιτησίας εἶναι ὅτι αὐτὰ τὰ δικαστήρια θὰ δίνουν μεγαλύτερη δημοσιότητα στὶς ἐργατικὲς ὑποθέσεις καὶ σέ ὄλες τίς πτυχές τῆς ἐργοστασιακῆς ζωῆς. Σήμερα βλέπουμε ὅτι καὶ οἱ ἐργοστασιάρχες καὶ ἡ κυβέρνησις προσπαθοῦν μὲ ὄλες τους τίς δυνάμεις νὰ κρύβουν ἀπὸ τὰ μάτια τῆς κοινῆς γνώμης καθεὶ πού γίνεται στὸν ἐργατικὸ κόσμον: ἀπαγορεύεται νὰ γράφει ὁ τύπος γιὰ τίς ἀπεργίες, σταμάτησαν ἐπίσης νὰ δημοσιεύονται οἱ ἐκθέσεις τῶν ἐπιθεωρητῶν ἐργασίας γιὰ τὴν κατάστασιν τῶν ἐργατῶν, προσπαθοῦν ν' ἀποσιωποῦν κάθε ὑπερβασία καὶ νὰ ταχτοποιοῦν τὸ γρηγορότερον τὸ ζήτημα γραφειοκρατικὰ καὶ «ἐν κρυπῶ καὶ παραβύστω», ἀπαγορεύεται κάθε συνέλευσις τῶν ἐργατῶν. Δέν εἶναι ἐκπληχτικὸ ὅτι συχνὰ ἡ μάζα τῶν ἐργατῶν δέν εἶναι καθόλου καλὰ πληροφορημένη γιὰ ὅσα γίνονται στὰ ἄλλα ἐργοστάσια εἴτε ἀκόμα καὶ στὰ ἄλλα τμήματα τοῦ ἴδιου ἐργοστασίου. Τὰ δικαστήρια διαιτησίας, ὅπου οἱ ἐργάτες θὰ μπορούσαν ν' ἀπευθύνονται συχνὰ κι ὅπου οἱ ὑποθέσεις θὰ ἐκδικάζονταν σέ ἐλεύθερες γιὰ τοὺς ἐργάτες ὥρες καὶ δημόσια, δηλ. ἐνώπιον ἐργατικοῦ ἀκροατηρίου, θὰ ὠφελοῦσαν πολὺ τοὺς ἐργάτες καὶ μὲ τὸ ὅτι θὰ βοηθοῦσαν νὰ ἔρχεται στὴ δημοσιότητα κάθε ὑπερβασία καὶ θὰ διευκόλυναν ἔτσι τὴν πάλιν τῶν ἐργατῶν ἐναντία στὰ διάφορα αἴσχη τῶν ἐργοστασιάρχων, θὰ συνήθιζαν τοὺς ἐργάτες νὰ σκέφτονται γιὰ τὴν τάξιν πραγμάτων πού ἐπικρατεῖ ὄχι μόνο στὸ ἐργοστάσιον πού δουλεύουν, ἀλλὰ καὶ σ' ὅλα τὰ ἐργοστάσια, γιὰ τὴν κατάστασιν ὄλων τῶν ἐργατῶν*.

* Φυσικὰ, ἐδῶ δέν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι τὰ δικαστήρια διαιτησίας μποροῦν νὰ εἶναι μόνο ἓνα ἀπὸ τὰ μέσα καὶ ἓνας ἀπὸ τοὺς τρόπους τῆς δημο-

Τέλος, δέν πρέπει ν' αποσιωπήσουμε κι ένα άκόμα όφελος από τά δικαστήρια διαιτησίας: μαθαίνουν τούς έργοστασιάρχες, τούς διευθυντές, τούς μαστόρους νά φέρονται όπως πρέπει στους έργάτες, σάν πρός ισότιμους πολίτες κι όχι δούλους. Κάθε έργάτης ξέρει πόσο συχνά οί έργοστασιάρχες και οί μαστόροι φέρονται μέ άνήκουστη βαναυσότητα στους έργάτες, τούς βρίζουν κτλ. Για τόν έργάτη είναι δύσκολο νά παραπονεθεί γι' αυτό, και άπάντηση μπορεί νά δοθεί μόνο εκεί όπου όλοι οί έργάτες είναι άρκετά πιά άναπτυγμένοι και μπορούν νά υποστηρίξουν τό συνάδελφό τους. Οί έργοστασιάρχες και οί μαστόροι λένε ότι οί έργάτες μας είναι πολύ άμόρφωτοι και άγροϊκοί — και πώς γι' αυτό άναγκάζονται νά τούς φέρονται βάναυσα. Στήν έργατική τάξη τής χώρας μας ύπάρχουν, πραγματικά, άκόμα πολλά ίχνη τής δουλοπαροικίας, λιγοστή μόρφωση και πολλή βαναυσότητα — αυτό δέν μπορούμε νά τό άρνηθοϋμε. Όμως ποιός φταίει περισσότερο άπ' όλους γι' αυτό; Φταίνε άκριβώς οί έργοστασιάρχες, οί μαστόροι, οί κρατικοί λειτουργοί, πού φέρονται στους έργάτες σάν άφέντες σέ δουλοπάροικους, πού δέ θέλουν ν' άναγνωρίσουν τόν έργάτη άνθρωπο ισότιμό τους. Οί έργάτες υποβάλλουν εύγενικά μιά παράκληση ή μιά έρώτηση — και άντιμετωπίζουν παντού βαναυσότητα, βρισιές, άπειλές. Δέν είναι λοιπόν φανερό πώς άν οί έργοστασιάρχες κατηγοροϋν σ' αυτή τήν περίπτωση τούς έργάτες για βαναυσότητα, πάνε νά ρίξουν τό φταιξιμό τους σέ άλλους; Τά δικαστήρια διαιτησίας θά ξεμάθαιναν γρήγορα τούς έκμεταλλευτές μας νά φέρονται βάναυσα: στό δικαστήριο, πλάι στους έργοστασιάρχες θάταν δικαστές και έργάτες, πού θά συζητοϋσαν μαζί τίς υποθέσεις και θά ψήφιζαν. Οί έργοστασιάρχες δικαστές θά ήταν υποχρεωμένοι νά βλέπουν τούς έργάτες δικαστές σάν άνθρώπους ίσους μ' αυτούς κι όχι σάν μισθωτούς. Μπροστά στό δι-

σιότητας, πού δέν είναι καθόλου ό βασικός τρόπος. Πραγματική και ολοκληρωμένη δημοσιότητα μπορούν νά δόσουν στήν έργοστασιακή ζωή, στήν κατάσταση τών εργατών και στήν πάλη τους μόνο οί λεύτερες εργατικές έφημερίδες και οί λεύτερες λαϊκές συνελεύσεις, πού θά συζητάνε όλες τίς κρατικές υποθέσεις. Άκριβώς έτσι και ή άντιπροσώπευση τών εργατών στά δικαστήρια διαιτησίας είναι μόνο ένα από τά μέσα άντιπροσώπευσης, χωρίς όμως νά είναι καθόλου τό βασικό: πραγματική άντιπροσώπευση τών εργατικών συμφερόντων και άναγκών είναι δυνατή μόνο σ' ένα παλλαϊκό άντιπροσωπευτικό σώμα (βουλή), πού θά εκδίδει τούς νόμους και θά επιβλέπει τήν έφαρμογή τους. Θά ξαναμιλήσουμε πιά κάτω για τό άν είναι δυνατή ή συγκρότηση δικαστηρίων διαιτησίας μέ τή σημερινή τάξη πραγμάτων στή Ρωσία.

καστήριο θά ὑπῆρχαν ἀντίδικοι καί μάρτυρες καί ἀπό τούς ἐργοστασιάρχες καί ἀπό τούς ἐργάτες: οἱ ἐργοστασιάρχες θά μάθαιναν νά διεξάγουν κανονικές διαπραγματεύσεις μέ τούς ἐργάτες. Αὐτό ἔχει μεγάλη σημασία γιά τούς ἐργάτες, γιατί σήμερα τέτοιες διαπραγματεύσεις πετυχαίνονται πολύ σπάνια: ὁ ἐργοστασιάρχης οὔτε θέλει ν' ἀκούσει γι' ἀντιπροσώπους ἐκλεγμένους ἀπό τούς ἐργάτες, καί γιά τούς ἐργάτες μένει ἕνας μόνο δρόμος συζήτησης: ἡ ἀπεργία, αὐτός ὅμως ὁ δρόμος εἶναι δύσκολος καί συχνά πολύ σκληρός. Ὑστερα, ἂν ἀνάμεσα στούς δικαστές ὑπῆρχαν καί ἐργάτες, τότε οἱ ἐργάτες θά μπορούσαν εὐκολά νά προσφεύγουν στό δικαστήριο, ὑποβάλλοντας μήνυση γιά βάνουση συμπεριφορά. Οἱ ἐργάτες δικαστές πάντα θά τούς υπεράσπιζαν καί ἡ παραπομπή τοῦ ἐργοστασιάρχου εἴτε τοῦ μάλιστα στό δικαστήριο γιά βάνουση συμπεριφορά θά τούς ἔκοβε τήν ὄρεξη νά φέρονται μέ ἀναίδεια καί ὑπεροψία.

Ἐτσι τά δικαστήρια διαιτησίας, πού ἀποτελοῦνται ἀπό ἰσάριθμους ἐκλεγμένους ἀντιπροσώπους τῶν ἐργοστασιάρχων καί τῶν ἐργατῶν, ἔχουν πολύ σπουδαία σημασία γιά τούς ἐργάτες καί παρουσιάζουν γι' αὐτούς πολλά ὀφέλη: εἶναι πολύ πῶς πρῶσιτά στούς ἐργάτες ἀπ' ὅ,τι τά συνηθισμένα δικαστήρια, ἔχουν λιγότερη γραφειοκρατία καί χαρτοβασίλειο, οἱ δικαστές τους καταλαβαίνουν τίς συνθήκες τῆς ἐργοστασιακῆς ζωῆς καί δικάζουν πῶς δίκαια, τά δικαστήρια αὐτά μαθαίνουν στούς ἐργάτες τούς νόμους, συνηθίζουν τούς ἐργάτες νά ἐκλέγουν τούς ἀντιπροσώπους τους καί νά συμμετέχουν στίς κρατικές ὑποθέσεις, δίνουν πῶς πλατιά δημοσιότητα στήν ἐργατική ζωή καί στό ἐργατικό κίνημα, συνηθίζουν τούς ἐργοστασιάρχες νά φέρονται ὅπως πρέπει στούς ἐργάτες καί νά διεξάγουν κανονικές διαπραγματεύσεις μαζί τους σάν μέ ἴσους τους. Γι' αὐτό δέν εἶναι παράξενο ὅτι οἱ ἐργάτες σ' ὅλες τίς εὐρωπαϊκές χώρες ἀπαιτοῦν νά ἰδρυθοῦν δικαστήρια διαιτησίας, ἀπαιτοῦν τά δικαστήρια αὐτά νά ὑπάρχουν ὄχι μόνο γιά τούς ἐργοστασιακοὺς ἐργάτες (οἱ γερμανοὶ κ' οἱ γάλλοι ἔχουν κιόλας τέτοια δικαστήρια), ἀλλά καί γιά τούς ἐργάτες πού δουλεύουν στά σπῖτια γιά λογαριασμό κεφαλαιοκρατῶν (γιά τούς οἰκοεργάτες) καί γιά τούς ἐργάτες γῆς. Κανενός εἶδους διορισμένοι ἀπό τήν κυβέρνηση ὑπάλληλοι (οὔτε δικαστές, οὔτε ἐπιθεωρητές ἐργασίας) δέν μποροῦν σέ καμιὰ περίπτωση ν' ἀντικαταστήσουν αὐτά τά ὄργανα, στά ὁποῖα θά συμμετέχουν οἱ ἴδιοι οἱ ἐργάτες: ὕστερα ἀπ' ὅσα εἶπαμε πῶς πάνω, δέ χρειάζεται νά τό ἐξηγήσουμε αὐτό. Ἐξάλλου ὁ κάθε ἐργάτης ξέρεи ἀπό τήν ἴδια του τήν πείρα, τί μπορεῖ

περιμένει από τους κρατικούς λειτουργούς, ό κάθε εργάτης, όταν του πουν ότι τάχα οί υπάλληλοι μπορούν να φροντίζουν γι' αυτόν εξίσου καλά μέ τους έκλεγμένους από τους ίδιους τους εργάτες αντιπροσώπους, θά καταλάβει θαυμάσια, ότι αυτό είναι ψευτιά και άπάτη. Αυτή ή άπάτη συμφέρει πολύ στην κυβέρνηση πού θέλει ν' άφήσει τους εργάτες άγράμματους, χωρίς δικαιώματα και βουβούς σκλάβους των κεφαλαιοκρατών, και γι' αυτό άκριβώς άκούονται τόσο συχνά αυτές οί ψεύτικες διαβεβαιώσεις άπομέρους των κρατικών λειτουργών είτε των συγγραφέων πού ύπερασπίζουν τους εργοστασιάρχες και την κυβέρνηση.

Η άνάγκη και τό όφελος των δικαστηρίων διαιτησίας για τους εργάτες είναι τόσο φανερά πράγματα, πού τ' άναγνώρισαν από πολύ παλιά *άκόμα και ρώσοι κρατικοί λειτουργοί*. Είναι άλήθεια πώς από τότε πέρασε τόσος καιρός, πού τό γεγονός αυτό πολλοί τό λησμόνησαν! Ήταν τότε πού οί άγρότες μας άπελευθερώθηκαν από τή δουλοπαροικιακή έξάρτηση (τό 1861, πρίν από 38 και πάνω χρόνια). Περίπου τόν ίδιο καιρό ή ρωσική κυβέρνηση άποφάσισε ν' αντικαταστήσει και τους νόμους για τους χειροτέχνες και τους εργοστασιακούς εργάτες μέ καινούργιους: παραήτανε πιά φανερό τότε πώς μέ την άπελευθέρωση των άγροτών δέν ήταν δυνατό νά μείνουν οί παλιοί εργατικοί νόμοι· όταν είχαν συνταχθεί αυτοί οί παλιοί νόμοι, πολλοί άπ' τους εργάτες ήταν δουλοπάροικοι. Κι έτσι ή κυβέρνηση διόρισε έπιτροπή από μερικούς κρατικούς λειτουργούς και τους άνάθεσε νά μελετήσουν τους νόμους τής Γερμανίας και τής Γαλλίας (και άλλων χωρών) για τους εργοστασιακούς εργάτες και νά συντάξουν σχέδιο άλλαγής των ρωσικών νόμων για τους βιοτέχνες και τους εργοστασιακούς εργάτες. Η έπιτροπή άποτελέστηκε από πολύ σημαίνοντα πρόσωπα. Ωστόσο καταπίστηκαν μέ τή δουλειά και δημοσίευσαν πέντε όλόκληρα βιβλία, όπου έκαναν έκθεση των ξένων νόμων και πρότειναν νέο νόμο για τή Ρωσία. Σύμφωνα μ' αυτόν τό νόμο πού πρότεινε ή έπιτροπή, *καθιερώνονταν τά δικαστήρια διαιτησίας μέ ισάριθμους δικαστές, έκλεγμένους από τους εργοστασιάρχες και τους εργάτες*. Αυτό τό σχέδιο δημοσιεύτηκε τό 1865, δηλ. πρίν από 34 χρόνια. Και τί τό έκαναν λοιπόν αυτό τό νομοσχέδιο; — θά ρωτήσει ό εργάτης. Γιατί ή κυβέρνηση, πού ή ίδια άνάθεσε σ' αυτούς τους κρατικούς λειτουργούς νά συντάξουν ένα σχέδιο των άπαραίτητων άλλαγών, δέν καθιέρωσε στή Ρωσία τά δικαστήρια διαιτησίας;

Ἡ κυβέρνησή μας ἔκανε μέ τό σχέδιο τῆς ἐπιτροπῆς αὐτῆς, ὅ,τι κάνει πάντοτε μ' ὅλα τά κάπως καλά γιά τό λαό καί τούς ἐργάτες σχέδια. Ἀντάμειψε τούς κρατικούς λειτουργούς μέ ἀμοιβές γιά τούς κόπους πού κατέβαλαν γιά τόν τσάρο καί τήν πατρίδα· κρέμασαν στό λαιμό τῶν κρατικῶν αὐτῶν λειτουργῶν παράσημα, τούς ἔδωσαν ἀνώτερα ἀξιώματα καί πιο προσοδοφόρες θέσεις. Ὅσο γιά τό σχέδιο πού συντάξανε, τό ἔβαλαν μέ ὅλη τους τήν ἡσυχία στό «χρονοντούλαπο», ὅπως λένε στά γραφεῖα. Καί κεῖ στό χρονοντούλαπο παραμένει ὡς τώρα αὐτό τό νομοσχέδιο. Ἡ κυβέρνηση ἔπαψε καί νά σκέφτεται ἀκόμα νά παραχωρήσει στούς ἐργάτες τό δικαίωμα νά ἐκλέγουν συναδέλφους τους στά δικαστήρια διαιτησίας.

Ὅμως δέν μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ἡ κυβέρνηση ἀπό τότε δέ θυμήθηκε ποτέ τούς ἐργάτες. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς τούς θυμήθηκε ὄχι ἀπό καλή της θέληση, ἀλλά ἀποκλειστικά καί μόνο κάτω ἀπό τήν πίεση τῶν ἀπειλητικῶν ἐργατικῶν ταραχῶν καί ἀπεργιῶν, ὥστόσο ὅμως τούς θυμήθηκε. Ἐβγαλε νόμους γιά τήν ἀπαγόρευση τῆς ἐργασίας τῶν παιδιῶν στά ἐργοστάσια, γιά τήν ἀπαγόρευση τῆς νυχτερινῆς ἐργασίας τῶν γυναικῶν σέ ὀρισμένους κλάδους, γιά τό μίκραιμα τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας, γιά τό διορισμό ἐπιθεωρητῶν ἐργασίας. Ὅσο στρεψόδικα κι ἂν εἶναι συνταγμένοι οἱ νόμοι αὐτοί, ὅσο πολλά παραθυράκια κι ἂν ἀφήνουν στούς ἐργοστασιάρχες γιά νά τούς παραβιάζουν καί νά τούς παρακάμπτουν, ὥστόσο ἔφεραν κάποιο μικρό ὄφελος. Γιατί, λοιπόν, ἡ κυβέρνηση δέν προτίμησε νά καθιερώσει τά δικαστήρια διαιτησίας, ἂν καί εἶχε κιόλας καταρτιστεῖ ὀλοκληρωτικά ἕνας τέτοιος νόμος, ἀλλά προτίμησε νά βγάλει καινούργιους νόμους καί νά διορίσει καινούργιους ὑπαλλήλους — τούς ἐπιθεωρητές ἐργασίας; Ἡ αἰτία εἶναι ὀλοφάνερη, καί γιά τούς ἐργάτες ἔχει μεγάλη σημασία νά καταλάβουν πέρα γιά πέρα αὐτή τήν αἰτία, γιατί μ' αὐτό τό παράδειγμα μπορεῖ κανεῖς νά καταλάβει ὅλη τήν πολιτική τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης ἀπέναντι στήν ἐργατική τάξη.

Ἀντί γιά δικαστήρια διαιτησίας ἡ κυβέρνηση διόρισε καινούργιους ὑπαλλήλους, γιατί τά δικαστήρια διαιτησίας θ' ἀνέβαζαν τή συνειδητότητα τῶν ἐργατῶν, θ' ἀνέβαζαν σ' αὐτούς τήν ἐπίγνωση τῶν δικαιωμάτων τους, τῆς ἀξιοπρέπειάς τους σάν ἀνθρώπων καί πολιτῶν, θά τούς συνήθιζαν νά σκέφτονται μόνοι τους γιά τίς κρατικές ὑποθέσεις καί τά συμφέροντα ὀλοκληρησ τῆς ἐργατικῆς τάξης, θά τούς συνήθιζαν νά ἐκλέγουν τούς πιο ἀναπτυγμένους συναδέλφους τους στή θέση τῶν ἀντιπρο-

σώπων τῶν ἐργατῶν, θά ὑπόσκαπταν ἔτσι, ἔστω καί ἐνμέρει, τήν ἀποκλειστική παντοδυναμία τῶν αὐταρχικῶν ὑπαλλήλων. Κι αὐτό εἶναι ἴσα-ἴσα πού φοβᾶται περισσότερο ἀπ' ὅλα ἡ κυβέρνησή μας. Ἡ κυβέρνηση εἶναι ἔτοιμη νά δώσει στούς ἐργάτες ἀκόμα καί μερικές ἐλεημοσύνες — (φυσικά μικροελεημοσύνες, καί μάλιστα ἔτσι πού, ἐνῶ θά τίς δίνει μέ τό ἓνα χέρι, μπροστά σέ ὄλους, πανηγυρικά, καί θ' αὐτοανακηρύσσεται εὐεργέτης, μέ τό ἄλλο στά κρυφά θά τίς ξαναπαίρνει σιγά-σιγά πίσω! Ἀπό τό παράδειγμα τοῦ νόμου τῆς 2 τοῦ Ἰούνη 1897 σχετικά μέ τή ρύθμιση τῆς δουλειᾶς στά ἐργοστάσια οἱ ἐργάτες ξέρουν αὐτό τό κόλλο!) — εἶναι ἔτοιμη νά δώσει ἐλεημοσύνες, φτάνει μόνο νά μείνει ἄθιχτος ὁ γραφειοκρατικός δεσποτισμός καί νά ἐμποδιστεῖ ἡ ἀφύπνιση τῆς συνείδησης τῶν ἐργατῶν, νά ἐμποδιστεῖ ἡ ἀνάπτυξη τῆς αὐτοτελείας τους. Αὐτόν τό φοβερό γι' αὐτήν κίνδυνο ἡ κυβέρνηση τόν ἀποφεύγει εὐκόλα μέ τό διορισμό καινούργιων ὑπαλλήλων: οἱ ὑπάλληλοι εἶναι πειθήνιοι ὑπηρετές της. Πολύ εὐκόλα μπορεῖ νά ἀπαγορεύει στούς ὑπαλλήλους (λχ. τοὺς ἐπιθεωρητές ἐργασίας) νά δημοσιεύουν τοὺς ἀπολογισμούς τους, νά τοὺς ἀπαγορεύσει νά μιλᾶνε στούς ἐργάτες γιά τά δικαιώματά τους καί γιά τίς ὑπερβασίες τῶν ἐργοδοτῶν, πολύ εὐκόλα μπορεῖ νά τοὺς μετατρέψει σέ χωροφύλακες τῶν ἐργοστασίων μέ τήν ἐντολή νά πληροφοροῦν τήν ἀστυνομία γιά κάθε ἐκδήλωση δυσαρέσκειας καί ἀναβρασμοῦ ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες.

Γι' αὐτό, ὅσο θά ἐξακολουθεῖ νά ὑφίσταται στή Ρωσία τό τωρινό πολιτικό καθεστῶς, — δηλ. ἡ ἔλλειψη δικαιωμάτων γιά τό λαό, ἡ αὐθαιρεσία τῶν ἀνεύθυνων ἀπέναντι στό λαό ὑπαλλήλων καί τῆς ἀστυνομίας, — οἱ ἐργάτες δέ θά μποροῦν νά ἐλπίζουν ὅτι θά συγκροτηθοῦν τά ὠφέλιμα γι' αὐτούς δικαστήρια διαιτησίας. Ἡ κυβέρνηση καταλαβαίνει πολύ καλά ὅτι τά δικαστήρια διαιτησίας θά ἔκαναν πολύ γρήγορα τοὺς ἐργάτες νά περάσουν καί σέ πιό ριζικές διεκδικήσεις. Οἱ ἐργάτες, ἐκλέγοντας τοὺς ἀντιπροσώπους τους γιά τά δικαστήρια διαιτησίας, θάβλεπαν γρήγορα ὅτι αὐτό δέν ἄρκει, ἐπειδή οἱ τσιφλικάδες καί οἱ ἐργοστασιάρχες, πού ἐκμεταλλεύονται τοὺς ἐργάτες, ἔχουν ἀντιπροσώπους τους σέ πάρα πολλά καί πολύ πιό ἀνώτερα κρατικά ὄργανα: οἱ ἐργάτες θ' ἀπαιτοῦσαν ἐξάπαντος παλλαϊκή ἀντιπροσώπευση. Πετυχαίνοντας τή δημοσιότητα τῶν ἐργοστασιακῶν ὑποθέσεων καί τῶν ἐργατικῶν ἀναγκῶν στά δικαστήρια, οἱ ἐργάτες θά ἔβλεπαν γρήγορα ὅτι αὐτό δέν εἶναι ἄρκετό, γιατί πραγματική δημοσιότητα μποροῦν νά δόσουν σή-

μερα μόνο οί ἐφημερίδες καί οί λαϊκές συνελεύσεις, καί οί ἐργάτες θ' ἀπαιτοῦσαν ἐλευθερία τοῦ συνέρχεσθαι, ἐλευθερία τοῦ λόγου καί ἐλευθερία τοῦ τύπου. *Νά γιατί ἡ κυβέρνησις ἔθαψε τό νομοσχέδιο πού καθιέρωνε τά δικαστήρια διαιτησίας στή Ρωσία!*

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἄς υποθέσουμε γιά μιὰ στιγμή πώς ἡ κυβέρνησις σκόπιμα, θέλοντας νά ἐξαπατήσῃ τοὺς ἐργάτες, καθιερώνει ἀμέσως τώρα τά δικαστήρια διαιτησίας, διατηρώντας ἀμετάβλητο τό τωρινό πολιτικό καθεστῶς. Θά εἶχαν ἄραγε οί ἐργάτες ὄφελος ἀπ' αὐτό; Δέ θά εἶχαν κανένα ὄφελος: μάλιστα οί ἴδιοι οί ἐργάτες δέ θά ἐκλέγανε σ' αὐτά τά δικαστήρια τοὺς πιό συνειδητοὺς, πιό τίμιους καί πιό ἀφοσιωμένους στήν ἐργατική ὑπόθεσις συναδέλφους τους, γιατί ξέρουσαν ὅτι στή Ρωσία γιά κάθε ἀνοιχτή καί τίμια κουβέντα μποροῦν ν' ἀρπάξουν τόν ἄνθρωπο μέ ἀπλή διαταγή τῆς ἀστυνομίας καί νά τόν ρίξουν, χωρίς δίκη καί ἀνακρίσεις, στή φυλακή εἴτε νά τόν ἐξορίσουν στή Σιβηρία!

Ἐπομένως, ἡ διεκδίκηση νά ἰδρυθοῦν δικαστήρια διαιτησίας μέ ἐκλεγμένους ἀπό τοὺς ἐργάτες δικαστές ἀποτελεῖ μόνο ἓνα πολλοστημόριο μιᾶς πιό πλατιᾶς καί πιό ριζικῆς διεκδίκησης: τῆς διεκδίκησης πολιτικῶν δικαιωμάτων γιά τό λαό, δηλ. τοῦ δικαιώματος νά συμμετέχει στή διακυβέρνησις τοῦ κράτους καί νά μιλάει ἀνοιχτά γιά τίς λαϊκές ἀνάγκες ὄχι μόνο ἀπό τίς ἐφημερίδες, ἀλλά καί στίς λαϊκές συνελεύσεις.

Γράφηκε στά τέλη τοῦ 1899

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1924
στό περιοδικό «Προλετάρσκαγια
Ρεβολιούτσιγια» τεῦχος 8-9*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο
ἀντιγραμμένο ἀπό τή Ν. Κ. Κρούτσκαγια*

ΓΙΑ ΤΙΣ ΑΠΕΡΓΙΕΣ¹⁰⁴

Τά τελευταία χρόνια στή Ρωσία οί ἐργατικές ἀπεργίες ἔγιναν ἐξαιρετικά συχνές. Δέν ἔμεινε οὔτε ἓνα βιομηχανικό κυβερνεῖο ὅπου νά μή ἔχουν γίνει κάμποσες ἀπεργίες. Ὅσο γιά τίς μεγάλες πόλεις, οί ἀπεργίες δέ σταματοῦν καθόλου. Γι' αὐτό εἶναι εὐνόητο πῶς καί τούς συνειδητούς ἐργάτες καί τούς σοσιαλιστές τούς ἀπασχολεῖ ὄλο καί πιά συχνά τό ζήτημα τῆς σημασίας τῶν ἀπεργιῶν, τῶν τρόπων διεξαγωγῆς τῶν ἀπεργιῶν καί τῶν καθηκόντων τῆς συμμετοχῆς τῶν σοσιαλιστῶν στίς ἀπεργίες.

Θά προσπαθήσουμε νά ἐκθέσουμε ὀρισμένες σκέψεις μας σχετικά μ' αὐτά τά ζητήματα. Στό πρῶτο ἄρθρο σκοπεύουμε νά μιλήσουμε γιά τή σημασία τῶν ἀπεργιῶν στό ἐργατικό κίνημα γενικά· στό δεύτερο ἄρθρο — γιά τούς ρωσικούς νόμους ἐναντία στίς ἀπεργίες, καί στό τρίτο — γιά τό πῶς διεξάγονταν καί διεξάγονται οί ἀπεργίες στή Ρωσία καί τί στάση πρέπει νά κρατοῦν ἀπέναντί τους οί συνειδητοί ἐργάτες.

I

Πρῶτ' ἀπ' ὅλα πρέπει νά θέσουμε τό ἐρώτημα, πῶς ἐξηγῆται ἡ ἐμφάνιση καί τό ἄπλωμα τῶν ἀπεργιῶν; Καθένας πού θά θυμηθεῖ ὅλες τίς περιπτώσεις ἀπεργιῶν, πού ἔχει ὑπόψη του ἀπό προσωπική πείρα εἴτε ἀπό ἀφηγήσεις ἄλλων εἴτε ἀπό τίς ἐφημερίδες, θά δεῖ ἀμέσως ὅτι οί ἀπεργίες ἐμφανίζονται καί ἀπλώνονται ἐκεῖ ὅπου ἐμφανίζονται καί ἀπλώνονται τά μεγάλα ἐργοστάσια. Εἶναι ζήτημα, ἂν ἀνάμεσα στά μεγάλα ἐργοστάσια, πού ἀπασχολοῦν κάμποσες ἑκατοντάδες (κάποτε καί χιλιάδες) ἐργάτες, θά βρεθεῖ ἔστω καί ἓνα ὅπου νά μή ἔχει γίνει ἀπεργία τῶν ἐργατῶν. Ὅταν στή Ρωσία ὑπῆρχαν λίγα μεγάλα ἐργοστά-

σια, ήταν λίγες και οι απεργίες, από τότε όμως πού άρχισαν ν' αναπτύσσονται γρήγορα τὰ μεγάλα έργοστάσια και στίς παλιές εργοστασιακές περιοχές και στίς νέες πόλεις και κωμοπόλεις, άρχισαν νά γίνονται πιο συχνές οι απεργίες.

Ποῦ οφείλεται τό γεγονός ότι ή μεγάλη εργοστασιακή παραγωγή οδηγεί πάντα σε απεργίες; Αυτό οφείλεται στο ότι ό καπιταλισμός οδηγεί κατ' ανάγκη στην πάλη των εργατών ενάντια στους εργοστασιάρχες, κι όταν ή παραγωγή γίνεται μεγάλη, τότε και ή πάλη αυτή εξελίσσεται κατ' ανάγκη σε απεργιακή πάλη.

Άς τό εξηγήσουμε αυτό.

Καπιταλισμός ονομάζεται εκείνη ή οργάνωση της κοινωνίας, όπου ή γή, τὰ εργοστάσια, τὰ εργαλεία κτλ. ανήκουν σ' ένα μικρό αριθμό γαιοκτημόνων και κεφαλαιοκρατών, ενώ ή μάζα του λαού δέν έχει καμιά ή σχεδόν καμιά ιδιοκτησία και γι' αυτό είναι αναγκασμένη νά μισθώνεται σαν εργατής. Οι γαιοκτήμονες και οι εργοστασιάρχες μισθώνουν εργατές και τους υποχρεώνουν νά παράγουν τούτα ή εκείνα τὰ προϊόντα, πού οι πρώτοι τὰ πουλούν έπειτα στην αγορά. Για τή δουλειά αυτή οι εργοστασιάρχες πληρώνουν στους εργατές μόνο τόσο μεροκάματο, πού μόλις και μετά βίας μπορούν νά ζήσουν μ' αυτό οι εργατές με τίς οικογένειές τους, κι όλα, όσα παράγει ό εργατής πάνω από τήν ποσότητα προϊόντων με τήν όποία ίσοδυναμεί τό μεροκάματό του, τὰ τσεπώνει ό εργοστασιάρχης και αυτό αποτελεί τό κέρδος του. Έτσι, στην κεφαλαιοκρατική οικονομία ή μάζα του λαού ξενοδουλεύει με μισθό, δέ δουλεύει για τον έαυτό της, αλλά δουλεύει σε αφεντικά εναντι μεροκάματος. Είναι ευνόητο πώς τ' αφεντικά προσπαθούν πάντοτε νά έλαττώσουν τό μεροκάματο: όσο λιγότερα πληρώσουν στους εργατές τόσο περισσότερα κέρδη θά τους μείνουν. Οι εργατές όμως προσπαθούν νά πάρουν όσο τό δυνατό μεγαλύτερο μεροκάματο, για νά μπορούν νά θρέψουν όλη τήν οικογένειά τους με χορταστική και υγιεινή τροφή, νά ζούν σε καλές κατοικίες, νά ντύνονται όχι σαν ζητιάνοι, αλλά όπως ντύνεται όλος ό κόσμος. Έτσι, ανάμεσα στ' αφεντικά και στους εργατές διεξάγεται ένας αδιάκοπος άγώνας γύρω από τό μισθό εργασίας: τ' αφεντικό είναι έλεύθερο νά μισθώσει όποιον εργατή θέλει και γι' αυτό ζητάει τον πιο φτηνό. Ό εργατής είναι έλεύθερος νά μισθωθεί σ' όποιο αφεντικό θέλει και ζητάει νά βρεί τό πιο ακριβό, αυτό πού θά του πληρώσει περισσότερα. Ό εργατής ανεξάρτητα αν δουλεύει στο χωριό είτε στην πόλη, ανεξάρτητα αν μισθώνεται σε τσιφλικά, σε πλού-

σιο μουζικό, σέ ἐργολάβο εἶτε σέ ἐργοστασιάρχη — πάντα παζαρεύει μέ τ' ἀφεντικό, πάντα παλαίβει ἐνάντιά του γιά τό μεροκάματο.

Μπορεῖ ὅμως ὁ ἐργάτης νά διεξάγει μεμονωμένα αὐτή τήν πάλη; Ἡ ἐργατιά ὄλο καί πληθαίνει: οἱ ἀγρότες καταστρέφονται καί φεύγουν ἀπό τά χωριά στίς πόλεις καί στά ἐργοστάσια. Οἱ τσιφλικάδες καί οἱ ἐργοστασιάρχες χρησιμοποιοῦν μηχανές, πού ἀντικαθιστοῦν καί ἀφήνουν χωρίς δουλειά τοὺς ἐργάτες. Στίς πόλεις ὄλο καί πληθαίνουν οἱ ἀνεργοί, στά χωριά πληθαίνουν οἱ ζητιάνοι· ἡ μάζα τῶν πεινασμένων κάνει νά πέφτει τό μεροκάματο ὄλο καί πιο χαμηλά. Γιά τόν ἐργάτη γίνεται ἀδύνατο νά παλαίβει μεμονωμένα ἐνάντια στ' ἀφεντικό. Ἄν ὁ ἐργάτης ζητήσῃ καλό μεροκάματο ἢ ἀρχίσει νά μὴ συμφωνεῖ μέ τήν ἐλάττωση τοῦ μεροκάματος, τ' ἀφεντικό θά τοῦ ἀπαντήσῃ: ξεκουπίσου ἀπ' ἐδῶ, ἔξω ἀπό τήν πόρτα τοῦ ἐργοστασίου περιμένουν πολλοί πεινασμένοι πού θά ναι εὐχαριστημένοι νά δουλέψουν καί μέ χαμηλό μεροκάματο.

Ὅταν ἡ ἐξαθλίωση τοῦ λαοῦ φτάνει σέ τέτοιο βαθμό, πού καί στίς πόλεις καί στά χωριά νά ὑπάρχουν πάντα μάζες ἀνεργου λαοῦ, ὅταν οἱ ἐργοστασιάρχες συσσωρεύουν τεράστια πλοῦτη καί οἱ μικρονοικοκυρεοὶ ἐκτοπίζονται ἀπό τοὺς ἑκατομμυριοῦχους, τότε ὁ μεμονωμένος ἐργάτης γίνεται ἐντελῶς ἀνίσχυρος ἀπέναντι στόν κεφαλαιοκράτη. Ὁ κεφαλαιοκράτης ἀποχτᾷ τή δυνατότητα νά τσακίσει τελείως τόν ἐργάτη, νά τόν πεθάνει στήν ἐξαντλητική δουλειά, κι ὄχι μόνο αὐτόν τόν ἴδιο, μά καί τή γυναίκα του καί τά παιδιά του. Καί πραγματικά, ρίξτε μιὰ ματιά στοὺς βιομηχανικούς κλάδους, ὅπου οἱ ἐργάτες δέν πέτυχαν ἀκόμα τήν προστασία τοῦ νόμου κι ὅπου δέν μποροῦν νά προβάλουν ἀντίσταση στοὺς κεφαλαιοκράτες — καί θά δεῖτε ὅτι ἡ ἐργάσιμη μέρα εἶναι ἀφάνταστα μεγάλη καί φτάνει τίς 17-19 ὥρες, θά δεῖτε παιδιά ἡλικίας 5-6 χρονῶν νά ξεθεώνονται στή δουλειά, θά δεῖτε μιὰ γενιά ἐργατῶν πού μόνιμα πεινοῦν καί ἀργοπεθαίνουν ἀπό τήν πείνα. Παράδειγμα: οἱ ἐργάτες πού δουλεύουν στό σπίτι τους γιά τοὺς κεφαλαιοκράτες· μά κι ὁ κάθε ἐργάτης μπορεῖ νά θυμηθεῖ κι ἄλλα πολλά, πάρα πολλά παραδείγματα! Ἄκόμα καί στόν καιρό τῆς δουλείας καί τῆς δουλοπαροικίας δέν ὑπῆρχε ποτέ τόσο τρομερή καταπίεση τοῦ ἐργαζόμενου λαοῦ, σάν κι αὐτή πού φτάνουν ν' ἀσκοῦν οἱ κεφαλαιοκράτες ὅταν οἱ ἐργάτες δέν μποροῦν νά τοὺς φέρουν ἀντίσταση, ὅταν δέν μποροῦν νά ἐπιβάλουν τήν ψήφιση νόμων πού περιορίζουν τήν αὐθαιρεσία τῶν ἀφεντικῶν.

Καί νά, γιά νά μή ἀφήνουν νά τούς ρίξουν σέ μιá τέτοια ἀπελπιστική κατάσταση, οί ἐργάτες ἀρχίζουν ἀπεγνωσμένη πάλη. Βλέποντας πώς εἶναι ἐντελῶς ἀνίσχυροι, ὅταν παλαίβουν ἕνας ἕνας, καί πώς τούς ἀπειλεῖ ὁ χαμός κάτω ἀπό τό ζυγὸ τοῦ κεφαλαίου, οί ἐργάτες ἀρχίζουν νά ξεσηκώνονται ἀπό κοινοῦ ἐναντία στ' ἀφεντικά τους. Ἀρχίζουν οἱ ἐργατικές ἀπεργίες. Στήν ἀρχή, συχνά οἱ ἐργάτες δέν καταλαβαίνουν καν τί ἐπιδιώκουν, δέν ἔχουν ἐπίγνωση γιά τί ἀπεργοῦν: ἀπλῶς σπάζουν τίς μηχανές καί καταστρέφουν τά ἐργοστάσια. Θέλουν μόνο νά κάνουν τούς ἐργοστασιάρχες νά νιώσουν τήν ἀγανάκτησή τους, κάνουν δοκιμὴ τῶν ἐνωμένων δυνάμεών τους, γιά νά βγοῦν ἀπό τήν ἀφόρητη κατάσταση, χωρὶς νά ξέρουν ἀκόμα γιά ποιὸν ἀκριβῶς λόγο ἢ κατάστασή τους εἶναι τόσο ἀπελπιστική καί τί πρέπει νά ἐπιδιώξουν.

Σέ ὅλες τίς χῶρες ἡ ἀγανάκτηση τῶν ἐργατῶν ἄρχισε ἀπό μεμονωμένες ἐξεγέρσεις — ἀνταρσίες, ὅπως τίς λένε στή χώρα μας ἡ ἀστυνομία καί οἱ ἐργοστασιάρχες. Σ' ὅλες τίς χῶρες οἱ μεμονωμένες αὐτές ἐξεγέρσεις γέννησαν, ἀπό τή μιá μεριά, τίς λίγο-πολύ εἰρηνικές ἀπεργίες, κι ἀπό τήν ἄλλη, τήν ὀλόπλευρη πάλη τῆς ἐργατικῆς τάξης γιά τήν ἀπελευθέρωσή της.

Ποιά σημασία ἔχουν λοιπόν οἱ ἀπεργίες στήν πάλη τῆς ἐργατικῆς τάξης; Γιά ν' ἀπαντήσουμε σ' αὐτό τό ἐρώτημα, πρέπει πρῶτα-πρῶτα νά σταθοῦμε ἐδῶ πρὸ λεπτομερειακά στίς ἀπεργίες. Ἄν τό μεροκάματο τοῦ ἐργάτη καθορίζεται — ὅπως εἶδαμε — μέ συμβόλαιο ἀνάμεσα στ' ἀφεντικό καί στὸν ἐργάτη, ἂν ὁ μεμονωμένος ἐργάτης ἀποδείχεται στὸ ζήτημα αὐτὸ ἐντελῶς ἀνίσχυρος, εἶναι φανερό πώς οἱ ἐργάτες πρέπει νά ὑπερασπίζονται κατ' ἀνάγκη τίς διεκδικήσεις τους ἀπό κοινοῦ, πρέπει νά ὀργανώνουν κατ' ἀνάγκη ἀπεργίες, γιά νά ἐμποδίσουν τ' ἀφεντικά νά κατεβάσουν τό μεροκάματο εἴτε γιά νά πετύχουν μεγαλύτερο μεροκάματο. Καί πραγματικά, δέν ὑπάρχει καμιά χώρα μέ κεφαλαιοκρατικό καθεστῶς, ὅπου νά μή γίνονται ἐργατικές ἀπεργίες. Σ' ὅλα τά εὐρωπαϊκὰ κράτη καί στήν Ἀμερική οἱ ἐργάτες νιώθουν παντοῦ τὸν ἑαυτὸ τους ἀνίσχυρο, ὅταν παλαίβουν ἕνας-ἕνας, καί δέν μποροῦν νά προβάλλουν ἀντίσταση στ' ἀφεντικά παρά μόνο ἀπό κοινοῦ, εἴτε κάνοντας ἀπεργίες, εἴτε ἀπειλώντας μέ ἀπεργία. Καί ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσεται ὁ καπιταλισμός, ὅσο πρὸ γοργά ἀναπτύσσονται οἱ μεγάλες φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια, ὅσο πρὸ πολὺ οἱ μικροὶ κεφαλαιοκράτες ἐκτοπίζονται ἀπὸ τοὺς μεγάλους — τόσο πρὸ ἐπιταχτική γίνεται ἡ ἀνάγκη τῆς κοινῆς ἀντίστασης τῶν ἐργατῶν, γιατί τόσο δξύ-

τερη γίνεται ή άνεργία, τόσο έντονότερος γίνεται ό συναγωνισμός ανάμεσα στους κεφαλαιοκράτες, πού προσπαθούν νά παράγουν τά έμπορεύματα όσο τό δυνατό πιά φτηνά (καί για νά γίνει αυτό πρέπει νά πληρώνουν καί τούς έργάτες όσο τό δυνατό πιά φτηνά), τόσο έντονότερες γίνονται οί διακυμάνσεις τής βιομηχανίας καί οί κρίσεις*. "Όταν ή βιομηχανία άνθίζει, οί έργοστασιάρχες βγάδουν μεγάλα κέρδη καί δέ σκέφτονται νά τά μοιραστούν μέ τούς έργάτες· τόν καιρό όμως τής κρίσης οί έργοστασιάρχες προσπαθούν νά φορτώσουν τίς ζημιές στους έργάτες. Στίς εύρωπαϊκές χώρες ή ανάγκη τών άπεργιών στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία είναι σέ τέτοιο βαθμό γενικά άγνωρισμένη, πού εκεί ό νόμος δέν άπαγορεύει τήν όργάνωση άπεργιών καί μόνο στή Ρωσία έξακολουθούν νά ισχύουν οί βάρβαροι νόμοι ένάντια στίς άπεργίες (για τούς νόμους αυτούς καί για τήν έφαρμογή τους θά μιλήσουμε άλλη φορά).

Οί άπεργίες όμως πού άπορέουν από τήν ίδια τήν ούσία τής κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας, σημαίνουν έναρξη τής πάλης τής εργατικής τάξης ένάντια σ' αυτό τό κοινωνικό καθεστώς. "Όταν άπέναντι στους πλούσιους κεφαλαιοκράτες στέκονται μεμονωμένοι οί φτωχοί έργάτες, αυτό σημαίνει πλέρια ύποδούλωση τών εργατών. "Όταν όμως οί φτωχοί αυτοί έργάτες ένώνονται, τό πράγμα αλλάζει. Κανένος είδους πλούτη δέν μπορούν νά φέρουν κανένα όφελος στους κεφαλαιοκράτες, άν αυτοί δέν βρούν έργάτες πού νά δεχτούν νά ένώσουν τήν εργασία τους μέ τά εργαλεία καί τά ύλικά τών κεφαλαιοκρατών καί νά παράγουν καινούργια πλούτη. "Όταν οί έργάτες έχουν νά κάνουν ένας-έναν μέ τ' άφεντικά, παραμένουν πραγματικοί δοϋλοι, ξενοδουλεύοντας αιώνια για ένα κομμάτι ψωμί, παραμένοντας αιώνια πειθήνιοι καί βουβοί μισθωτοί. "Όταν όμως οί έργάτες προβάλλουν από κοινοϋ τίς διεκδικήσεις τους καί άρνοϋνται νά ύποταχθοϋν σέ κείνον πού έχει γεμάτο τό πουγγί του, τότε παύουν νά είναι δοϋλοι, γίνονται άνθρωποι, αρχίζουν ν' άπαιτούν νά μή δουλεύουν μόνο για νά πλουτίζουν μία χούφτα παράσιτα, αλλά καί για νά έχουν οί εργαζόμενοι τή δυνατότητα νά ζοϋν σάν άν-

* Για τίς κρίσεις τής βιομηχανίας καί τή σημασία τους για τούς έργάτες θά μιλήσουμε πιά λεπτομερειακά καμιά άλλη φορά. Τώρα θά σημειώσουμε μόνο πώς στή Ρωσία τά τελευταία χρόνια οί βιομηχανικές δουλειές πήγαιναν θαυμάσια, ή βιομηχανία «άνθιζε», τώρα όμως (στά τέλη του 1899) παρατηροϋνται έκδηλα κιόλας τά σημάδια πώς ή «άνθιση» αυτή θά καταλήξει σέ κρίση: σέ περιορισμό τής πούλησης τών έμπορευμάτων, σέ χρεοκοπίες έργοστασιάρχων, σέ καταστροφή τών μικρονοικοκυρέων καί σέ τρομερές συμφορές για τούς έργάτες (άνεργία, πτώση του μεροκάματου κτλ.).

θρωποι. Οί δοῦλοι ἀρχίζουν νά προβάλλουν τή διεκδίκηση νά γίνουν αὐτεξούσιοι — νά δουλεύουν καί νά ζοῦν ὄχι ὅπως θέλουν οἱ τσιφλικάδες καί οἱ κεφαλαιοκράτες, ἀλλά ἔτσι ὅπως θέλουν οἱ ἴδιοι οἱ ἐργαζόμενοι. Καί οἱ ἀπεργίες προκαλοῦν πάντα τόσο τρόμο στους κεφαλαιοκράτες ἀκριβῶς γιά τό λόγο ὅτι αὐτές ἀρχίζουν νά κλονίζουν τήν κυριαρχία τους. «Ὅλοι οἱ τροχοί σταματοῦν, σάν τό θελήσει τό δυνατό σου χέρι», λέει γιά τήν ἐργατική τάξη ἓνα τραγούδι τῶν γερμανῶν ἐργατῶν. Καί πραγματικά: οἱ φάμπρικες, τά ἐργοστάσια, τά νοικοκυριά τῶν τσιφλικάδων, οἱ μηχανές, οἱ σιδηρόδρομοι κτλ. κτλ., ὅλα αὐτά εἶναι σάν τούς τροχοῦς ἑνός τεράστιου μηχανισμοῦ, πού παράγει διάφορα προϊόντα, τά ἐπεξεργάζεται καί τά μεταφέρει ἐκεῖ πού χρειάζεται. Ὅλον αὐτόν τό μηχανισμό τόν κινεῖ ὁ ἐργάτης, πού καλλιεργεῖ τή γῆ, ἐξορύσσει τό μέταλλευμα, παράγει τά ἐμπορεύματα στά ἐργοστάσια, χιτίζει σπίτια καί ἐργαστήρια, φτιάχνει σιδηροδρομικές γραμμές. Ὅταν οἱ ἐργάτες ἀρνούνται νά δουλέψουν, ὅλος αὐτός ὁ μηχανισμός κινδυνεύει νά σταματήσει. Κάθε ἀπεργία θυμίζει στους κεφαλαιοκράτες πῶς τά πραγματικά ἀφεντικά δέν εἶναι αὐτοί, ἀλλά οἱ ἐργάτες, πού ὅλο καί πῶς βροντόφωνα διακηρύχουν τά δικαιώματά τους. Κάθε ἀπεργία θυμίζει στους ἐργάτες πῶς ἡ κατάσταση τους δέν εἶναι ἀπελπιστική, πῶς δέν εἶναι μόνοι. Κοιτάξτε πόσο τεράστια ἐπίδραση ἀσκεῖ ἡ ἀπεργία καί στους ἀπεργούς καί στους ἐργάτες τῶν γειτονικῶν ἢ τῶν κοντινῶν ἐργοστασίων ἢ τῶν ἐργοστασίων τοῦ ἴδιου κλάδου παραγωγῆς. Στή συνηθισμένη, εἰρηνική περίοδο ὁ ἐργάτης σηκώνει τό ζυγό του σωμαίνοντας, δέν ἀντιμιλά στό ἀφεντικό του, δέ συζητᾶει γιά τήν κατάσταση του. Τόν καιρό τῆς ἀπεργίας διακηρύχνει βροντόφωνα τίς διεκδικήσεις του, θυμίζει στους ἐργοστασιάρχες ὅλους τούς κατατρεγμούς πού ὑπόφερε ἀπ' αὐτούς, διακηρύχνει τά δικαιώματά του, δέ σκέφτεται μόνο γιά τόν ἑαυτό του καί μόνο γιά τήν πληρωμή του — σκέφτεται καί γιά ὅλους τούς συντρόφους, πού παράτησαν μαζί του τή δουλειά καί πού ὑπερασπίζουν τήν ἐργατική ὑπόθεση χωρίς νά φοβοῦνται τίς στερήσεις. Κάθε ἀπεργία φέρνει στόν ἐργάτη ἓνα σωρό στερήσεις καί μάλιστα τόσο φοβερές στερήσεις, πού μποροῦν νά συγκριθοῦν μόνο μέ τά δεινά τοῦ πολέμου: πείνα τῶν οἰκογενειῶν, χάσιμο τοῦ μεροκάματου, πολλές φορές σύλληψη κι ἐκτόπιση ἀπό τήν πόλη ὅπου εἶχε συνηθίσει νά ζεῖ καί ὅπου εἶχε δουλειά. Καί παρ' ὅλα αὐτά τά δεινά, οἱ ἐργάτες περιφρονοῦν ἐκείνους πού ἐγκαταλείπουν τούς συντρόφους τους καί συμβιβάζονται μέ τ' ἀφεντικό. Παρ' ὅλα τά δεινά τῆς ἀπερ-

γίας, οἱ ἔργατες τῶν γειτονικῶν ἐργοστασίων νιώθουν πάντα ν' ἀνεβαίνει τό φρόνημά τους, ὅταν βλέπουν ὅτι οἱ σύντροφοί τους ἄρχισαν τήν πάλη. «Οἱ ἄνθρωποι πού ὑπομένουν τέτοια βάσανα γιά νά τσακίσουν τήν ἀντίσταση ἑνός μόνου ἀστοῦ, θά μπορέσουν νά τσακίσουν καί τή δύναμη ὅλης τῆς ἀστικής τάξης», ἔλεγε ἕνας μέγας δάσκαλος τοῦ σοσιαλισμοῦ, ὁ Ἐνγκελς γιά τίς ἀπεργίες τῶν ἄγγλων ἐργατῶν¹⁰⁵. Πολλές φορές ἀρκεῖ νά ἀπεργήσει μόνο ἕνα ἐργοστάσιο, κι ἀμέσως ἀρχίζουν μιά σειρά ἀπεργίες σ' ἕνα σωρό ἐργοστάσια. Τόσο μεγάλη εἶναι ἡ ἠθική ἐπίδραση τῶν ἀπεργιῶν, τόσο μεταδοτική ἐπίδραση ἔχει στους ἐργάτες τό θέαμα τῶν συντρόφων τους, πού ἔστω καί προσωρινά ἀπό δοῦλοι γίνονται ἄνθρωποι ἰσότιμοι μέ τούς πλούσιους! Κάθε ἀπεργία ἐμπνέει μέ τεράστια δύναμη στους ἐργάτες τήν ἰδέα τοῦ σοσιαλισμοῦ, τήν ἰδέα τῆς πάλης ὅλης τῆς ἐργατικής τάξης γιά τήν ἀπελευθέρωσή της ἀπό τό ζυγό τοῦ κεφαλαίου. Πάρα πολλές φορές συνέβαινε πρὶν γίνει μιά μεγάλη ἀπεργία οἱ ἐργάτες κάποιου ἐργοστασίου ἢ κάποιου κλάδου παραγωγῆς, οἱ ἐργάτες κάποιας πόλης νά μὴ ξέρουν σχεδόν τί εἶναι ὁ σοσιαλισμός καί νά μὴ σκέφτονται γιά τό σοσιαλισμό, ὕστερα ὅμως ἀπό τήν ἀπεργία ἀνάμεσά τους διαδίδονται ὄλο καί πιό πολύ οἱ ὄμιλοι καί τά σωματεῖα, ὄλο καί περισσότεροι ἐργάτες γίνονται σοσιαλιστές.

Ἡ ἀπεργία μαθαίνει τούς ἐργάτες νά καταλαβαίνουν πού βρίσκεται ἡ δύναμη τῶν ἀφεντικῶν καί πού ἡ δύναμη τῶν ἐργατῶν, τούς μαθαίνει νά σκέφτονται ὄχι μόνο γιά τό δικό τους ἀφεντικό καί ὄχι μόνο γιά τούς κοντινοὺς συντρόφους τους, ἀλλά γιά ὅλα τ' ἀφεντικά, γιά ὅλη τήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί γιά ὅλη τήν τάξη τῶν ἐργατῶν. Ὅταν ἕνας ἐργοστασιάρχης, πού κέρδισε ἑκατομμύρια ἀπό τή δουλειά κάμποσων γενεῶν ἐργατῶν, δέ δέχεται οὔτε τήν ἐλάχιστη αὐξηση τοῦ μεροκάματου, εἴτε μάλιστα προσπαθεῖ νά κατεβάσει ἀκόμα πιό πολύ τό μεροκάματο καί, σέ περίπτωση ἀντίστασης τῶν ἐργατῶν, πετάει στό δρόμο χιλιάδες πεινασμένες οἰκογένειες — τότε οἱ ἐργάτες βλέπουν καθαρά ὅτι ὅλη ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν εἶναι ἐχθρός ὅλης τῆς τάξης τῶν ἐργατῶν, ὅτι οἱ ἐργάτες μποροῦν νά βασιστοῦν μόνο στόν ἑαυτό τους καί στήν ἔνωσή τους. Πολύ συχνά συμβαίνει ὁ ἐργοστασιάρχης νά προσπαθεῖ μέ κάθε τρόπο νά ἐξαπατήσει τούς ἐργάτες, νά παρουσιαστεῖ σάν εὐεργέτης τους, νά καλύψει τήν ἐκμετάλλευση τῶν ἐργατῶν ἀπομέρους του μέ καμιά ψευτοελεημοσύνη, μέ τίποτε ἀπατηλές ὑποσχέσεις. Κάθε ἀπεργία διαλύει πάντα μονομιᾶς αὐτή τήν ἀπάτη, δείχνοντας στους

ἐργάτες ὅτι ὁ «εὐεργέτης» τους εἶναι λύκος μέ προβιά ἄρνιοῦ.

Ἡ ἀπεργία ὁμως ἀνοίγει τὰ μάτια τῶν ἐργατῶν ὄχι μόνο σχετικά μέ τούς κεφαλαιοκράτες, μά καί σχετικά μέ τήν κυβέρνηση καί τούς νόμους. Ἀκριβῶς ὅπως οἱ ἐργοστασιάρχες προσπαθοῦν νά παρουσιαστοῦν σάν εὐεργέτες τῶν ἐργατῶν, τό ἴδιο καί οἱ κρατικοί λειτουργοί καί τὰ τσιράκια τους προσπαθοῦν νά πείσουν τούς ἐργάτες ὅτι ὁ τσάρος καί ἡ τσαρική κυβέρνηση φροντίζουν ἐξίσου καί ἀμερόληπτα καί γιά τούς ἐργοστασιάρχες καί γιά τούς ἐργάτες. Τούς νόμους ὁ ἐργάτης δέν τούς ξέρει, μέ τούς κρατικούς ὑπαλλήλους, ἰδιαίτερα μέ τούς ἀνώτερους, δέν ἔχει παρτίδες, καί γι' αὐτό συχνά τά πιστεύει ὅλα αὐτά. Μά νά πού ξέσπασε ἀπεργία. Στό ἐργοστάσιο παρουσιάζεται ὁ εἰσαγγελέας, ὁ ἐπιθεωρητής ἐργασίας, ἡ ἀστυνομία καί πολλές φορές καί στρατός. Οἱ ἐργάτες μαθαίνουν ὅτι παραβίασαν τό νόμο: στούς ἐργοστασιάρχες ὁ νόμος ἐπιτρέπει καί νά συγκεντρώνονται καί νά συζητοῦν ἀνοιχτά πῶς θά κατεβάσουν τό μεροκάματο τῶν ἐργατῶν, ἐνῶ τούς ἐργάτες τούς ἀνακηρύχνουν ἐγκληματίες, γιατί συνεννοήθηκαν ἀναμεταξύ τους! Οἱ ἐργάτες διώχνονται ἀπό τά σπίτια τους· ἡ ἀστυνομία κλείνει τά μαγαζιά, ἀπ' ὅπου οἱ ἐργάτες θά μπορούσαν νά προμηθευτοῦν τροφίμα μέ πίστωση, γίνονται προσπάθειες νά ρίξουν τούς φαντάρους ἐνάντια στούς ἐργάτες, ἀκόμα κι ὅταν οἱ ἐργάτες κρατοῦν ἐντελῶς ἤρεμη καί ἡσυχη στάση. Διατάζουν τούς φαντάρους ἀκόμα καί νά πυροβολήσουν τούς ἐργάτες, κι ὅταν αὐτοί σκοτώνουν τούς ἄοπλους ἐργάτες, πυροβολώντας πιστόπλατα τούς ἐργάτες πού φεύγουν γιά νά σωθοῦν, ὁ ἴδιος ὁ τσάρος ἐκφράζει τήν εὐαρέσκειά του στό στρατό (ἔτσι ὁ τσάρος εἶχε ἐκφράσει τήν εὐαρέσκειά του στούς στρατιῶτες πού σκότωσαν τό 1895 ἀπεργούς ἐργάτες στό Γιαροσλάβλ)¹⁰⁶. Ὁ κάθε ἐργάτης ἀρχίζει νά βλέπει καθαρά ὅτι ἡ τσαρική κυβέρνηση εἶναι ὁ χειρότερος ἐχθρός του, πού ὑπερασπίζει τούς κεφαλαιοκράτες καί δένει χειροπόδαρα τούς ἐργάτες. Ὁ ἐργάτης ἀρχίζει νά καταλαβαίνει ὅτι οἱ νόμοι ἐκδίδονται πρός τό συμφέρον μόνο τῶν πλουσίων, ὅτι καί οἱ κρατικοί λειτουργοί ὑπερασπίζουν τά συμφέροντα τῶν πλουσίων, βουλώνουν τό στόμα τῆς ἐργατικῆς καί δέν τῆς δίνουν τή δυνατότητα νά μιλήσει γιά τίς ἀνάγκες της, ὅτι ἡ ἐργατική τάξη πρέπει ἀπαραίτητα νά καταχτήσῃ τό δικαίωμα τῆς ἀπεργίας, τό δικαίωμα νά ἐκδίδει ἐργατικές ἐφημερίδες, τό δικαίωμα νά συμμετέχει σ' ἕνα ἀντιπροσωπευτικό σῶμα τοῦ ἔθνους, πού θά ἐκδίδει τούς νόμους καί θά ἐπιβλέπει τήν ἐκτέλεσή τους. Καί ἡ ἴδια ἡ κυβέρνηση καταλαβαίνει πολύ καλά ὅτι οἱ ἀπεργίες ἀνοί-

γουν τὰ μάτια τῶν ἐργατῶν, γι' αὐτό ἀκριβῶς φοβᾶται τόσο τίς ἀπεργίες καί προσπαθεῖ ὅπωςδὴποτε νά τίς πνίξει ὅσο τό δυνατό πιό γρήγορα. Ἐνας γερμανός ὑπουργός τῶν ἐσωτερικῶν, πού ἀπόχτησε ἰδιαίτερη φήμη, γιατί καταδίωκε μ' ὅλες του τίς δυνάμεις τούς σοσιαλιστές καί τούς συνειδητούς ἐργάτες, δέν εἶχε ἄδικο, ὅταν δήλωσε κάποτε στούς ἀντιπροσώπους τοῦ λαοῦ: «πίσω ἀπό κάθε ἀπεργία προβάλλει ἡ ὕδρα (τό τέρας) τῆς ἐπανάστασης»¹⁰⁷. Κάθε ἀπεργία δυναμώνει καί ἀναπτύσσει στούς ἐργάτες τήν ἐπίγνωση τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ κυβέρνηση εἶναι ἐχθρός τους, ὅτι ἡ ἐργατική τάξη πρέπει νά προετοιμάζεται ν' ἀγωνιστεῖ ἐνάντια στήν κυβέρνηση γιά τὰ δικαιώματα τοῦ λαοῦ.

Ἔτσι λοιπόν, οἱ ἀπεργίες μαθαίνουν τούς ἐργάτες νά συνενώνονται, οἱ ἀπεργίες τούς δείχνουν ὅτι μόνο ἀπό κοινοῦ μποροῦν νά παλαίβουν ἐνάντια στούς κεφαλαιοκράτες, οἱ ἀπεργίες μαθαίνουν τούς ἐργάτες νά σκέφτονται γιά τήν πάλη ὅλης τῆς ἐργατικῆς τάξης ἐνάντια σ' ὅλη τήν τάξη τῶν ἐργοστασιαρχῶν καί ἐνάντια στήν ἀπολυταρχική, ἀστυνομική κυβέρνηση. Γι' αὐτό ἀκριβῶς οἱ σοσιαλιστές ὀνομάζουν τίς ἀπεργίες «σχολεῖό πολέμου», σχολεῖό, ὅπου οἱ ἐργάτες μαθαίνουν νά πολεμοῦν ἐνάντια στούς ἐχθρούς τους, γιά τήν ἀπελευθέρωση ὅλου τοῦ λαοῦ καί ὅλων τῶν ἐργαζομένων ἀπό τό ζυγό τῶν κρατικῶν λειτουργῶν καί ἀπό τό ζυγό τοῦ κεφαλαίου.

Ὅμως τό «σχολεῖό πολέμου» δέν εἶναι ὁ ἴδιος ὁ πόλεμος. Ὅταν ἀνάμεσα στούς ἐργάτες διαδίδονται πλατιά οἱ ἀπεργίες, ὀρισμένοι ἐργάτες (καί ὀρισμένοι σοσιαλιστές) ἀρχίζουν νά νομίζουν ὅτι ἡ ἐργατική τάξη μπορεῖ καί νά περιοριστεῖ μόνο στίς ἀπεργίες καί σ' ἀπεργιακά ταμεῖα ἢ στά σωματεῖα, ὅτι μόνο μέ τίς ἀπεργίες ἡ ἐργατική τάξη μπορεῖ νά πετύχει σοβαρή βελτίωση τῆς κατάστασής της ἢ ἀκόμα καί τήν ἀπελευθέρωσή της. Μερικοί, βλέποντας τί δύναμη ἀποτελεῖ ἡ ἔνωση τῶν ἐργατῶν, ἀκόμα καί οἱ μικρές ἀπεργίες τους, νομίζουν πῶς ἀρκεῖ οἱ ἐργάτες νά κάνουν γενική ἀπεργία σ' ὅλη τή χώρα, καί θά μπορέσουν νά πετύχουν ὅ,τι θέλουν ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες καί τήν κυβέρνηση. Μιά τέτοια γνώμη ἐκφράζανε καί οἱ ἐργάτες ἄλλων χωρῶν, ὅταν τό ἐργατικό κίνημα βρισκόταν στό ξεκίνημά του καί οἱ ἐργάτες ἦταν ἀκόμα πολύ ἄπειροι. *Ἡ γνώμη ὅμως αὕτη εἶναι λαθεμένη.* Οἱ ἀπεργίες εἶναι ἓνα ἀπό τά μέσα τῆς πάλης τῆς ἐργατικῆς τάξης γιά τήν ἀπελευθέρωσή της, δέν εἶναι ὅμως τό μοναδικό, κι ἂν οἱ ἐργάτες δέ δόσουν προσοχή στά ἄλλα μέσα πάλης, θά ἐπιβραδύνουν τήν ἀνάπτυξη καί τίς ἐπιτυχίες τῆς ἐργατικῆς τάξης. Πραγματικά, γιά νά πετύχουν

οί άπεργίεσ, χρειάζονται ταμεία, γιά νά συντηροϋνται οί έργάτεσ στό διάστημα τών άπεργιών. Τέτοια άκριβώσ ταμεία δημιουργοϋν οί έργάτεσ (συνήθωσ οί έργάτεσ ξεχωριστών βιομηχανικών κλάδων, ξεχωριστών επαγγελματίων ή εργοστασιακών τμημάτων) σ' όλεσ τίσ χώρεσ, έδώ όμως, στή Ρωσία, αυτό είναι έξαιρετικά δύσκολο, γιати ή άστυνομία μέ τήν παρακολούθηση άνακαλύπτει τά ταμεία και κατάσχει τά χρήματα, πιάνει τούσ έργάτεσ. Βέβαια, οί έργάτεσ ξέρουν νά κρύβονται άπό τήν άστυνομία· βέβαια, ή δημιουργία τέτοιων ταμείων είναι ώφέλιμη κι έμεισ δέ θέλομε νά συμβουλέσομε τούσ έργάτεσ νά μή άσχολοϋνται μ' αυτά. Δέν μποροϋμε όμως νά έλπίζομε ότι τά άπαγορευμένα άπό τό νόμο εργατικά ταμεία θά μπορέσουν νά προσελκύσουν πολλά μέλη· μέ μικρό πάλι άριθμό μελών τά εργατικά ταμεία δέ θά φέρουν και μεγάλο όφελος. Έπειτα, άκόμα και σέ κείνεσ τίσ χώρεσ, όπου τά εργατικά συνδικάτα είναι έλεύθερα και έχουν τεράστια ποσά στά ταμεία τουσ, άκόμα και σ' αυτές τίσ χώρεσ ή εργατική τάξη δέν μπορεί μέ κανένα τρόπο νά περιορίσει τήν πάλη της μόνο σέ άπεργίεσ. Φτάνει άπλώσ νά παρατηρηθεϊ κάποια στασιμότητα στίσ βιομηχανικές δουλειέσ (μιά κρίση, λογουχάρη, πού πλησιάζει σήμερα και στή Ρωσία), — και οί εργοστασιάρχεσ προκαλοϋν άκόμα και έπίτηδεσ άπεργίεσ, γιати κάποτε τούσ συμφέρει νά σταματοϋν γιά ένα διάστημα τή δουλειά, τούσ συμφέρει νά έξαντλοϋν τά εργατικά ταμεία. Γι' αυτό και οί έργάτεσ σέ καμιά περίπτωση δέν μποροϋν νά περιορίζονται μόνο σέ άπεργίεσ και σέ οργανώσεισ άπεργιακήσ πάλησ. Δεϋτερο, οί άπεργίεσ διεξάγονται μ' έπιτυχία μόνο εκεί όπου οί έργάτεσ είναι κιόλασ αρκετά συνειδητοί, όπου ξέρουν νά διαλέξουν τή στιγμή τήσ άπεργίασ, όπου ξέρουν νά προβάλουν τίσ διεκδικήσεισ τουσ, όπου συνδέονται μέ τούσ σοσιαλιστέσ γιά νά προμηθεϋονται προκηρύξεισ και μπροσοϋρεσ. Τέτοιοι όμως έργάτεσ είναι άκόμα λίγοι στή Ρωσία και γι' αυτά πρέπει μ' όλεσ μασ τίσ δυνάμεισ ν' αυξάνομε τόν άριθμό τουσ, νά γνωρίσομε στίσ μάζεσ τών εργατών τήν εργατική ύπόθεση, νά γνωρίσομε σ' αυτές τό σοσιαλισμό και τήν εργατική πάλη. Τό καθήκον αυτό πρέπει νά τό αναλάβουν άπό κοινοϋ οί σοσιαλιστέσ και οί συνειδητοί έργάτεσ, σχηματίζοντασ γιά τό σκοπό αυτό ένα σοσιαλιστικό εργατικό κόμμα. Τρίτο, όπως είδαμε, οί άπεργίεσ δείχνουν στούσ έργάτεσ ότι ή κυβέρνηση είναι έχθρόσ τουσ, ότι χρειάζεται νά παλαίσοϋν ενάντια της. Και σ' όλεσ τίσ χώρεσ οί άπεργίεσ βαθμιαία έμαθαν πραγματικά τήν εργατική τάξη νά παλαίβει ενάντια στίσ κυβερνήσεισ γιά τά δικαιώματα τών εργατών

καί γιά τά δικαιώματα ὅλου τοῦ λαοῦ. Μιά τέτοια πάλη μπορεῖ νά τή διεξάγει, ὅπως εἶπαμε τώρα δά, μόνο ἓνα σοσιαλιστικό ἐργατικό κόμμα, πού θά διαδίδει ἀνάμεσα στους ἐργάτες σωστές ἀντιλήψεις σχετικά μέ τήν κυβέρνηση καί τήν ἐργατική ὑπόθεση. Ἄλλη φορά θά μιλήσουμε εἰδικά γιά τό πῶς διεξάγονται οἱ ἀπεργίες ἐδῶ στή Ρωσία καί πῶς πρέπει νά τίς χρησιμοποιοῦν οἱ συνειδητοί ἐργάτες. Τώρα θά πρέπει νά τονίσουμε ὅτι οἱ ἀπεργίες εἶναι, ὅπως εἶπαμε παραπάνω, «σχολεῖο πολέμου», καί ὄχι ὁ ἴδιος ὁ πόλεμος, ὅτι οἱ ἀπεργίες εἶναι μόνο ἓνα ἀπό τά μέσα πάλης, μόνο μία ἀπό τίς μορφές τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Ἀπό τίς μεμονωμένες ἀπεργίες οἱ ἐργάτες μποροῦν καί πρέπει νά περάσουν καί πραγματικά περνοῦν σ' ὅλες τίς χώρες στήν πάλη ὅλης τῆς ἐργατικῆς τάξης γιά τήν ἀπελευθέρωση ὅλων τῶν ἐργαζομένων. Ὄταν ὅλοι οἱ συνειδητοί ἐργάτες γίνονται σοσιαλιστές, δηλ. ἐπιδιώκουν μία τέτοια ἀπελευθέρωση, ὅταν ἐνώνονται σ' ὅλη τή χώρα, γιά νά διαδίδουν ἀνάμεσα στους ἐργάτες τό σοσιαλισμό, γιά νά διδάσκουν στους ἐργάτες ὅλα τά μέσα πάλης ἐνάντια στους ἐχθρούς τους, ὅταν συγκροτοῦν σοσιαλιστικό ἐργατικό κόμμα πού παλαίβει γιά τήν ἀπελευθέρωση ὅλου τοῦ λαοῦ ἀπό τό ζυγό τῆς κυβέρνησης καί γιά τήν ἀπελευθέρωση ὅλων τῶν ἐργαζομένων ἀπό τό ζυγό τοῦ κεφαλαίου — τότε μόνο ἡ ἐργατική τάξη ἐντάσσεται ὀλοκληρωτικά στό μεγάλο κίνημα τῶν ἐργατῶν ὅλων τῶν χωρῶν, πού ἐνώνει ὅλους τούς ἐργάτες καί ὑψώνει τήν κόκκινη σημαία μέ τό σύνθημα: «Προλετάριοι ὅλων τῶν χωρῶν, ἐνωθεῖτε!».

Γράφτηκε στά τέλη τοῦ 1899

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1924
στό περιοδικό «Προλετάρσκαγια
Ρεβολιούτσιγια» τεύχος 8-9*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο,
ἀντιγραμμένο ἀπό τή Ν. Κ. Κρούτσκαγια*

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ ¹⁰⁸

Σ. Ν. Προκοπόβιτς. Τό έργατικό κίνημα τῆς Δύσης

«Ἄς καταπιαστοῦμε μέ τήν κοινωνική ἐπιστήμη καί τό δῆθεν συμπέρασμά τῆς, πώς τό κεφαλαιοκρατικό κοινωνικό καθεστώς τείνει ἀσυγκράτητα στόν ἴδιο τό χαμό του ἐξαιτίας τῶν ἀντιθέσεων πού ἀναπτύσσονται μέσα σ' αὐτό. Τίς ἀπαιτούμενες ἐξηγήσεις τίς βρίσκουμε στό „Πρόγραμμα τῆς Ἐρφούρτης“ τοῦ Κάουτσκι» (147). Προτοῦ μιλῆσουμε γιά τό περιεχόμενο τῆς περικοπῆς πού παραθέτει ὁ κ. Προκοπόβιτς, θά σημειώσουμε τήν παρακάτω παραξενιά, πού εἶναι ἐξαιρετικά χαρακτηριστική γιά τόν κ. Προκοπόβιτς καί γιά τοὺς ὁμοίους του μεταμορφωτές τῆς θεωρίας. Γιατί ὁ «κριτικός ἐρευνητής» μας, καταπιανόμενος μέ τήν «κοινωνική ἐπιστήμη», ζητάει «ἐξηγήσεις» ἀποκλειστικά καί μόνο στό ἐκλαϊκευτικό βιβλιαράκι τοῦ Κάουτσκι; Μήπως φαντάζεται πώς στό βιβλιαράκι αὐτό περικλείνεται ὅλη ἡ «κοινωνική ἐπιστήμη»; Ξέρει θαυμάσια πώς ὁ Κάουτσκι εἶναι «πιστός θεματοφύλακας τῶν παραδόσεων τοῦ Μάρξ» (I, 187), πώς ἀκριβῶς στίς πολιτικοοικονομικές πραγματείες τοῦ τελευταίου πρέπει ν' ἀναζητήσῃ κανεῖς τήν ἔκθεση καί τήν αἰτιολόγησιν τῶν «συμπερασμάτων» μιᾶς ὀρισμένης σχολῆς τῆς «κοινωνικῆς ἐπιστήμης», ὅμως κάνει σάν νά μήν τόξερε οὔτε κι αὐτό. Τί πρέπει νά σκεφτοῦμε γιά ἕναν «ἐρευνητή» πού περιορίζεται σέ ξεσπαθώματα ἐναντία στοὺς «θεματοφύλακες» τῆς θεωρίας, χωρίς νά τολμάει οὔτε μιά φορά σ' ὀλόκληρο τό βιβλίον του ν' ἀντιμετωπίσει ἀνοιχτά καί ντόμπρα αὐτή τήν ἴδια τῆ θεωρία;

Στό χωρίον πού παραθέτει ὁ κ. Προκοπόβιτς, ὁ Κάουτσκι λέει ὅτι ἡ τεχνική ἐπανάστασις καί ἡ συσσώρευσις τοῦ κεφαλαίου προχωροῦν ὄλο καί πῖο γοργά, ὅτι ἡ διεύρυνσις τῆς παραγωγῆς εἶναι ἀνάγκη πού ἀπορέει ἀπ' τίς ἴδιες τίς βασικές

ιδιότητες του καπιταλισμού και είναι διαρκής ανάγκη, ενώ παράλληλα ή διεύρυνση της αγοράς «συντελείται εδώ και κάμποσο καιρό πολύ άργά»· «όπως φαίνεται, κοντεύει ή στιγμή που ή αγορά της ευρωπαϊκής βιομηχανίας όχι μόνο θά πάψει νά διευρύνεται παραπέρα, αλλά θ' αρχίσει μάλιστα και νά στενεύει. Τό γεγονός αυτό δέ θά σημαίνει τίποτε άλλο, παρά τή χρεοκοπία όλόκληρης της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας». 'Ο κ. Προκοπόβιτς «κριτικάρει» «τά συμπεράσματα της κοινωνικής έπιστήμης» (δηλ. τήν υπόμνηση από τόν Κάουτσκι ενός από τούς νόμους εξέλιξης που συνήγαγε ο Μάρξ): «Σ' αυτή τήν αιτιολόγηση του αναπόφευχτου χαμού της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας τόν κύριο ρόλο τόν παίζει ή αντιπαράθεση „της συνεχούς τάσης προς διεύρυνση της παραγωγής στην όλοένα και πιο άργή διεύρυνση της αγοράς και, τέλος, στον περιορισμό της“. Η αντίθεση αυτή, κατά τόν Κάουτσκι, θά επιφέρει τήν έξαφάνιση του κεφαλαιοκρατικού κοινωνικού συστήματος. 'Αλλά» (άκουστε!) «ή διεύρυνση της παραγωγής προϋποθέτει τήν „παραγωγική κατανάλωση“ ενός μέρους της υπεραξίας, δηλαδή πρώτα τήν πραγματοποίησή της κ' ύστερα τό ξόδεμά της σέ μηχανές, χτίρια κτλ. γιά νέα παραγωγή. Μ' άλλα λόγια, ή διεύρυνση της παραγωγής βρίσκεται σέ στενότερη σύνδεση μέ τήν ύπαρξη αγοράς γιά τά έμπορεύματα που έχουν κιάλας παραχθεί· γι' αυτό ή συνεχής διεύρυνση της παραγωγής σέ συνθήκες σχετικού περιορισμού της αγοράς είναι πράγμα άδύνατο» (148). Καί ο κ. Προκοπόβιτς είναι τόσο ευχαριστημένος από τήν έκδρομή του στην περιοχή της «κοινωνικής έπιστήμης», που στην έπόμενη κιάλας σειρά μιλάει μέ συγκαταβατική περιφρόνηση γιά τήν «έπιστημονική» (σέ εισαγωγικά) αιτιολόγηση της πίστης κτλ. 'Η τέτοιου είδους υπερφίαλη κριτική θά ήταν έξοργιστική, αν δέν ήταν πρώτ' άπ' όλα και πάνω άπ' όλα διασκεδαστική. Κάτι άρπαξε τ' αντί του άγαθού κ. Προκοπόβιτς, μά δέν κατάλαβε τί ήταν. 'Ο κ. Προκοπόβιτς άκουσε γιά τήν άφηρημένη θεωρία της πραγματοποίησης, που τόν τελευταίο καιρό συζητιόταν ζωηρά στό ρωσικό τύπο, όπου τονίζοταν ιδιαίτερα ο ρόλος της «παραγωγικής κατανάλωσης» εξαιτίας των σφαλμάτων της ναροντικιστικής οικονομολογίας. Χωρίς νά καλοκατάλαβει τή θεωρία αυτή, ο κ. Προκοπόβιτς νόμισε πώς αυτή *αργιέται* (!) τίς βασικές και στοιχειώδεις αντιθέσεις του καπιταλισμού, γιά τίς όποιες μιλάει εδώ ο Κάουτσκι. 'Ακούοντας κανείς τόν κ. Προκοπόβιτς θά νομίσει ότι ή «παραγωγική κατανάλωση» μπορεί ν' αναπτύσσεται *έντελώς ανεξάρτητα* από τήν άτομική

κατανάλωση (καί στήν άτομική κατανάλωση τόν επικρατέστερο ρόλο τόν παίζει ή κατανάλωση τῶν μαζῶν), δηλ. ὅτι ὁ καπιταλισμός δέν περιέχει καμιά ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση. Αὐτό εἶναι καθαρὸς παραλογισμὸς, κι ἐναντία σέ μιά τέτοιου εἶδους διαστρέβλωση πῆραν ξεκάθαρη θέση ὁ Μάρξ καί οἱ ρῶσοι ὁπαδοί του*. Ἐπὶ τὸ γεγονός ὅτι «ἡ διεύρυνση τῆς παραγωγῆς προϋποθέτει μιά παραγωγικὴ κατανάλωση» ὄχι μόνον δέν ἀπορρῆει ἡ ἀστικὴ ἀπολογητικὴ θεωρία, πρὸς τὴν ὁποία ξεστρατίζει ὁ «κριτικὸς ἐρευνητὴς» μας, μὰ ἀπεναντίας ἀπορρῆει ἴσα-ἴσα ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν τάση γιὰ ἀπεριόριστη αὐξηση τῆς παραγωγῆς καί στὸν περιορισμένο χαρακτήρα τῆς κατανάλωσης, ἀντίθεση πού χαρακτηρίζει τὸν καπιταλισμὸ καί πού προορίζεται νά τὸν ὀδηγήσει στό χαμό.

Σέ σύνδεση μὲ ὅσα ἐκθέσαμε πῶς ἀνω ἀξίζει ν' ἀναφέρουμε ἐπίσης τὸ παρακάτω ἐνδιαφέρον γεγονός. Ὁ κ. Προκοπόβιτς εἶναι φανατικὸς ὁπαδὸς τοῦ Μπέρνσταϊν καί παραθέτει περικοπὲς ἀρθρῶν τοῦ Μπέρνσταϊν σέ περιοδικά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μεταφράζει ὀλόκληρες σελίδες. Ὁ Μπέρνσταϊν μάλιστα στό γνωστὸ βιβλίον του: «Die Voraussetzungen etc.»** συστήνει στό γερμανικὸ κοινὸ τὸν κ. Σ. Προκοπόβιτς σάν ρῶσο ὁπαδὸ του, ὥσ-τόσο διατυπώνει καί μιά ἐπιφύλαξη, πού τὸ νόημά της εἶναι ὅτι ὁ κ. Προκοπόβιτς εἶναι μπερνσταϊνικότερος ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Μπέρνσταϊν. Καί τὸ πῶς περιέργο εἶναι πῶς καί ὁ Μπέρνσταϊν καί ὁ ρῶσος; παπαγάλος τοῦ διαστρεβλῶνουν καί οἱ δύο τὴ θεωρία τῆς πραγματοποίησης, ἀλλὰ πρὸς διαμετρικὰ ἀντίθετες κατευθύνσεις, ἔτσι πού ἀλληλοανατρέπονται. Πρῶτο, ὁ Μπέρνσταϊν εἶδε στὸν Μάρξ «ἀντίφαση» στό γεγονός ὅτι, ἐνῶ ἀντικρούει τὴ θεωρία τῶν κρίσεων τοῦ Ροντμπερτους, ταυτόχρονα διακηρύχνει πῶς «ἡ βασικὴ αἰτία ὄλων τῶν πραγματικῶν κρίσεων εἶναι ἡ φτώχεια καί ὁ περιορισμένος χαρακτήρας τῆς κατανάλωσης τῶν μαζῶν». Στὴν πραγματικότητα ὅμως ἐδῶ δέν ὑπάρχει καμιά ἀντίφαση, ὅπως εἶχα κίολας τὴν εὐκαιρία νά τὸ δείξω ἀλλοῦ («Μελέτες», σελ. 30***, «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιτα-

* Πρβλ. τὸ ἄρθρον μου στό «Ναούτσονγε Ὀμποζρένιγε», 1899, Αὐγουστος, ἰδιαίτερα τὴ σελ. 1572 καί τὸ ἔργον «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στὴ Ρωσία», σελ. 16 καί ἐπὶ. (βλ. σέ τοῦτο τὸν τόμον, σελ. 68 - 88 καί ἰδιαίτερα σελ. 79-80. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 3ος, σελ. 42 - 45 καί ἐπὶ. Ἡ Σύντ.).

** — «Οἱ προϋποθέσεις κτλ.». Ἡ Σύντ.

*** Βλ. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 167 - 168. Ἡ Σύντ.

λισμοῦ στὴ Ρωσία», σελ. 19 *). Δεύτερο, ὁ Μπέρνσταϊν κάνει τὸν ἴδιο ἀκριβῶς συλλογισμό πού κάνει στὴ χώρα μας ὁ κ. Β. Β., ὅτι δηλαδή ἡ τεράστια αὔξηση τοῦ πρόσθετου προϊόντος πρέπει κατ' ἀνάγκη νά σημαίνει αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν εὐπόρων (ἢ ἄνοδο τῆς εὐημερίας τῶν ἐργατῶν), γιατί δέν μποροῦν, βέβαια, οἱ ἴδιοι οἱ κεφαλαιοκράτες καί οἱ ὑπηρετές τους (sic! **) «νά καταναλώσουν» μόνοι τους ὄλο τό πρόσθετο προϊόν («Die Voraussetzungen etc.», S. 51-52). Ὁ ἀπλοϊκός αὐτός συλλογισμός ἀγνοεῖ ὁλότελα τό ρόλο τῆς παραγωγικῆς κατανάλωσης, πράγμα πού ἐπίσης τόνισε ὁ Κάουτσκι στό βιβλίο του ἐνάντια στόν Μπέρνσταϊν (Kautsky: «Gegen Bernstein», II Abschnitt *** — ὑποκεφάλαιο γιά τὴν «κατανάλωση τῆς ὑπεραξίας»). Νά ὁμως πού ἐμφανίζεται ὁ συστημένος ἀπὸ τὸν Μπέρνσταϊν ρῶσος μπερνσταϊνικός καί λέει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο, νοθετεῖ τὸν Κάουτσκι σχετικὰ μέ τό ρόλο τῆς «παραγωγικῆς κατανάλωσης» καί ταυτόχρονα παρατραβάει τὴν ἀνακάλυψη τοῦ Μάρξ ὡς τὸν παραλογισμό ὅτι ἡ παραγωγικὴ κατανάλωση μπορεῖ τάχα ν' ἀναπτύσσεται ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ κατανάλωση! ὅτι τάχα ἡ πραγματοποίηση τῆς ὑπεραξίας μέ τὴ χρησιμοποίησή της στὴν παραγωγή μέσων παραγωγῆς ἐξουδετερώνει σέ τελευταία ἀνάλυση τὴν ἐξάρτηση τῆς παραγωγῆς ἀπὸ τὴν κατανάλωση, καί, συνεπῶς, τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν πρώτη καί στὴ δεύτερη! Ἄπ' αὐτό τό παράδειγμα ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νά κρίνει, ἂν πραγματικά οἱ «ἐρευνες» εἶναι κείνες πού ἔκαναν τὸν κ. Προκοπόβιτς «νά πελαγῶσει χάνοντας πάνω ἀπὸ τίς μισές θεωρητικὲς προϋποθέσεις», ἢ ἂν τό πελάγωμα τοῦ «κριτικοῦ ἐρευνητῆ» μας προέρχεται ἀπὸ κάποιες ἄλλες αἰτίες.

* Ἄλλο παράδειγμα. Ὁ συγγραφέας μας σέ τρεῖς σελιδοῦλες (25-27) «ἐρευνῆσε» τό ζήτημα τῶν ἀγροτικῶν συνεταιρισμῶν τῆς Γερμανίας. Ἀφοῦ ἀπαριθμεῖ τά διάφορα εἶδη συνεταιρισμῶν καί παραθέτει στατιστικὰ στοιχεῖα γιά τὴ γοργὴ ἀνάπτυξή τους (ἰδιαίτερα τῶν συνεταιρισμῶν γαλακτοκομίας), ὁ κ. Προκοπόβιτς κάνει τό συλλογισμό: «Ἐνῶ ὁ ἐπαγγελματοβιοτέχνης δέν ἔχει σχεδόν πιά ρίζες στό σημερινό οἰκονομικὸ καθεστῶς, ὁ ἀγρότης ἐξακολουθεῖ νά κρατιέται γερά (!) σ' αὐτό». Ἀλήθεια, τί ἀπλό; ὁ ὑποσιτισμός τῶν γερμανῶν ἀγροτῶν, ἡ ἐξάντλησή τους ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴ δουλειά, ἡ μαζικὴ φυγὴ ἀπὸ τὰ χωριά

* Βλ. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 3ος, σελ. 47-48. Ἡ Σύντ.

** — Ἔτσι! Ἡ Σύντ.

*** — Κάουτσκι: «Ἐνάντια στόν Μπέρνσταϊν», μέρος II. Ἡ Σύντ.

στis πόλεις, όλα αυτά θά πρέπει νάναι έπινοήσεις. Φτάνει ν' αναφερθεί ή γρήγορη ανάπτυξη τών συνεταιρισμών (ιδιαίτερα τών γαλακτοκομικών, πού έχουν σάν συνέπεια νά στερούνται τά παιδιά τών άγροτών τό γάλα τους καί νά δυναμώνει ή έξάρτηση τών άγροτών από τούς κεφαλαιοκράτες), για ν' αποδειχθεί ή «σταθερότητα» τής άγροτιάς. «Η ανάπτυξη τών κεφαλαιοκρατικών σχέσεων στή βιομηχανία έπεξεργασίας, ενώ καταστρέφει τόν έπαγγελματοβιοτέχνη, καλύτερεύει τήν κατάσταση τοῦ άγρότη. Αυτή» [ή κατάσταση;] «έμποδίζει τή διείσδυση τοῦ καπιταλισμοῦ στήν άγροτική οίκονομία». "Άλλο πάλι αυτό! "Ός τώρα νομίζαμε πώς ίσα-ίσα ή ανάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή βιομηχανία έπεξεργασίας είναι ή κύρια δύναμη πού γεννά καί αναπτύσσει τόν καπιταλισμό στήν άγροτική οίκονομία. "Όμως ό κ. Προκοπόβιτς θά μπορούσε, κατά τά γερμανικά πρότυπά του, νά πει πέρα για πέρα δικαιολογημένα για τόν έαυτό του: *pous avons changé tout ça*, έμεις τ' άλλαξαμε όλα αυτά! "Άλλά θ' ανταποκρίνεται αυτό στήν αλήθεια, κύριοι; "Άλλάξατε πραγματικά *έστω καί κάτι*, αποδειξατε πραγματικά τή σφαλερότητα *έστω καί μις βασικής θέσης τής θεωρίας* πού «κατατροπώνετε» καί τήν αντικαταστήσατε μήπως μέ μιá πιό σωστή θέση; "Η μήπως, άπεναντίας, ξαναγυρίσατε σέ παλιές προλήψεις;

... «Από τήν άλλη μεριά, ή ανάπτυξη τής βιομηχανίας έπεξεργασίας εξασφαλίζει στόν άγρότη συμπληρωματικές άπολαβές από μεροκάματα». . . Αναβίωση τοῦ δόγματος τοῦ κ. Β. Β. καί Σίας για τίς επικουρικές άπολαβές τής άγροτιάς! Τό γεγονός ότι οί «άπολαβές» αυτές εκφράζουν στis περισσότερες περιπτώσεις τή μετατροπή τοῦ άγρότη σέ μισθωτό εργάτη — ό κ. Προκοπόβιτς θεωρεῖ περιττό νά τό αναφέρει. Προτιμᾷ νά κλείσει τήν «έρευνά» του μέ μιá πομπώδη φράση: «Οί ζωικοί χυμοί δέν έγκατέλειψαν άκόμα τήν τάξη τής άγροτιάς». Είναι αλήθεια πώς ό Κάουτσκι έδειξε ακριβώς στήν περίπτωση τής Γερμανίας ότι οί άγροτικοί συνεταιρισμοί αποτελοῦν μεταβατικό στάδιο *πρός τόν καπιταλισμό*, — τί νά τά λέμε όμως, αφού έμεις είδαμε κιόλας πώς ό τρομερός κ. Προκοπόβιτς εκμηδένισε τόν Κάουτσκι!

Τήν αναβίωση τών ναροντικιστικών άπόψεων (ναροντικιστικών ακριβώς τής άπόχρωσης τοῦ κ. Β. Β.) τή βλέπουμε όχι μόνο στό σημείο πού αναφέραμε, μά καί σέ πάρα πολλά άλλα σημεία τής «κριτικής έρευνας» τοῦ κ. Προκοπόβιτς. "Ο αναγνώστης θά ξέρει σίγουρα, τί φήμη (θλιβερή φήμη) άπόχτησε ό κ.

Β. Β. μέ τό ύπέρμετρο στένεμα καί τόν εκχυδαϊσμό άπομέρους του τής διδασκαλίας του λεγόμενου «οικονομικού» ύλισμοϋ: ή διδασκαλία αυτή, «μεταπλασμένη» από τόν κ. Β. Β., δέ συνίσταται στό ότι όλοι οι παράγοντες άνάγονται σέ τελευταία άνάλυση στην άνάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων, αλλά στό ότι μπορούμε νά περιφρονούμε πολλούς, έξαιρετικά σπουδαίους (άν καί σέ τελευταία άνάλυση παράγωγους) παράγοντες. Μιά έντελώς όμοια διαστρέβλωση μās σερβίρει καί ό κ. Προκοπόβιτς, προσπαθώντας νά δείξει ότι ό Κάουτσκι δέν καταλαβαίνει τάχα τή σημασία τών «ύλικών δυνάμεων» (144), ένώ ό ίδιος ό κ. Προκοπόβιτς συγγέει, χωρίς νά πολυσκοτιζεται, τίς «οικονομικές όργανώσεις» (145) μέ τήν «οικονομική δύναμη» (146 καί 149 ιδιαίτερα). Δυστυχώς δέν μπορούμε νά σταθοϋμε άρκετά διεξοδικά στην άνάλυση αυτού του λάθους του κ. Προκοπόβιτς καί είμαστε ύποχρεωμένοι νά παραπέμψουμε τόν αναγνώστη στό προαναφερόμενο βιβλίο του Κάουτσκι ένάντια στον Μπέρνσταϊν (Abschnitt III, § a), όπου αναλύονται λεπτομερειακά τά πρότυπα τών άναμασημάτων του κ. Προκοπόβιτς. Έλπίζουμε έπίσης πώς ό αναγνώστης, πού θά διαβάσει προσεχτικά τό βιβλίο του κ. Προκοπόβιτς, θά πειστεί εύκολα ότι ή θεωρία πού κατατροπώνει ό «κριτικός έρευνητής» μας (κι έδώ έξάλλου ό κ. Προκοπόβιτς άποσιωπά μέ διακριτικότητα τίς άπόψεις τών θεμελιωτών τής θεωρίας καί άποφεύγει τήν άνάλυσή τους, προτιμώντας νά περιοριστεί σέ περικοπές από λόγους καί άρθρα τών σύγχρονων όπαδών αυτής τής θεωρίας) δέ φταίει καθόλου γι' αυτό τό σκανδαλώδες στένεμα του «οικονομικού» ύλισμοϋ (πρβλ., λχ., τίς δηλώσεις έγκύρων βέλγων παραγόντων στις σελ. 74, 90, 92, 100 στό δεύτερο μέρος).

Σχετικά μέ τίς περικοπές πού παραθέτει ό κ. Προκοπόβιτς πρέπει νά σημειώσουμε ότι συχνά άρπάζει καί παραθέτει ξεκομμένα σημεία, δίνοντας στον αναγνώστη διαστρεβλωμένη εικόνα σχετικά μέ άπόψεις καί έπιχειρήματα πού δέν ύπάρχουν στή ρωσική φιλολογία. Τό τελευταίο αυτό γεγονός κάνει τήν ύπερφίαλη κριτική του κ. Προκοπόβιτς έξαιρετικά άποκρουστική. Ό αναγνώστης του βιβλίου του κ. Προκοπόβιτς δέ θά ήταν άνώφελο σέ μερικές περιπτώσεις νά συμβουλευτεί άκόμα καί τό βιβλίο του καθηγητή Χέρκνερ πού μεταφράστηκε τελευταία στά ρωσικά: «Η έργασία του εργάτη στή Δυτική Εϋρώπη» (Πετρούπολη, 1899, έκδοση του περιοδικού «Όμπραζοβάνιγε»). Λογουχάρη, στην ύποσημείωση τής σελ. 24 (μέρος I) ό κ. Προκοπόβιτς γράφει πώς στό συνέδριο του 1892 «πάρθηκε έννοική από-

φαση γιά τήν ἴδρυση παραγωγικῶν συνεταιρισμῶν» — καί ἀκολουθεῖ μιά περικοπή πού, πρῶτο, δέν ἐπιβεβαιώνει πέρα γιά πέρα τά λόγια τοῦ συγγραφέα, καί δεῦτερο, διακόπτεται ἴσα-ἴσα στό σημεῖο πού λέει ὅτι πρέπει «νά καταπολεμοῦμε ἰδιαίτερα τήν πεποίθησι πῶς τάχα οἱ συνεταιρισμοί εἶναι σέ θέση νά ἐπιδράσουν πάνω στίς κεφαλαιοκρατικές σχέσεις παραγωγῆς κτλ.» (Χέρκνερ, Σημειώσεις, σελ. XI-XII, σημείωση 6 γιά τό κεφάλαιο IX).

Μέ τήν ἴδια ἐπιτυχία, ὅπως καί στήν περίπτωσι πού ἀναλύσαμε παραπάνω, ὁ κ. Προκοπόβιτς ἐκμηδενίζει τόν Κάουτσκι στίς σελ. 56, 150, 156, 198 καί σέ πολλές ἄλλες. Εἶναι ἐντελῶς τιποτένιοι οἱ ἰσχυρισμοί τοῦ κ. Προκοπόβιτς πῶς τάχα ὁ Λήμπνεχτ στά 1860-1870 ἀπαρνιόταν γιά ἓνα διάστημα τά ἰδανικά του, τά πρόδινε κτλ. (111, 112). Σέ τί ἀπροσπέλαστα ὕψη φτάνει ἡ ἀναίδεια καί ἡ ἔπαρσι τοῦ «ἐρευνητῆ» μας, — πού γνωριστήκαμε κιόλας κάπως μέ τή βασιμότητα τῶν κρίσεῶν του, — τό δείχνει, λχ., ἡ φράσι (πού στρέφεται πάλι ὄχι ἐνάντια στό θεμελιωτή τῆς θεωρίας, ἀλλά ἐνάντια στό «θεματοφύλακά» της): «Δέ θά εἶχε κανένα ἀπολύτως νόημα νά καταπιαστοῦμε μέ τήν κριτική ὄλης αὐτῆς τῆς ἀντίληψις γιά τό ἐργατικό κίνημα ἀπό τήν ἀποψη τῆς ἀνταπόκρισῆς της στήν ἀληθινή πορεία ἐξέλιξις τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, — ἀπό τήν ἀποψη τῆς ἐπιστημονικότητάς της (ἡ ὑπογράμμισι, εἶναι τοῦ κ. Προκοπόβιτς). Σ' αὐτήν δέν ὑπάρχει κι οὔτε μπορεῖ νά ὑπάρχει (sic!) οὔτε ἴχνος ἐπιστήμη» (156). Τί κατηγορηματική κριτική! ὄλος αὐτός ὁ μαρξισμός δέν ἀξίζει οὔτε νά τόν κριτικάρεις — καί τελεία καί παύλα. Προφανῶς, ἔχουμε μπροστά μας εἴτε ἓναν ἄνθρωπο, πού μέλλει νά πραγματοποιήσῃ μιά γιγάντια ἀνατροπή στήν ἐπιστήμη, «πού οὔτε ἴχνος της» «δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει» στή θεωρία πού κυριαρχεῖ στή Γερμανία, εἴτε... εἴτε — πῶς νά τό ἐκφράσουμε πῶς ἦπια; — εἴτε ἓναν ἄνθρωπο, πού ἐπειδή «πελάγωσε», ἐπαναλαβαίνει ξένες κουβέντες. Ὁ κ. Προκοπόβιτς δέ λυπᾶται καθόλου τό κούτελό του — μέ τόσο ζῆλο κάνει μετάνοιες μπροστά στό νεότατο εἶδωλό του, πού γιά χιλιοστή φορά ἔχει πεῖ αὐτές τίς κουβέντες. Ὁ Μπέρνσταϊν βλέπετε, παρουσιάζει «ἀνεπάρκεια στίς θεωρητικές του ἀπόψεις» (198), πού συνίσταται στό ὅτι — τό φαντάζεστε; — φαίνεται σάν νά πιστεύει στήν ἀναγκαιότητα μιᾶς ἐπιστημονικῆς θεωρίας πού νά καθορίζει τοὺς σκοποὺς τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν. Οἱ «κριτικοί ἐρευνητές» εἶναι ἀπαλλαγμένοι ἀπό μιά τέτοια παράξενη πίστι. «Ἡ ἐπιστήμη θά γίνει ἐλεύθερη — ἀποφθέγγεται ὁ κ. Προκοπόβιτς —

τότε μόνο, όταν θ' αναγνωριστεί ότι πρέπει νά εξυπηρετεί τούς σκοπούς τοῦ κόμματος, ὄχι ὅμως καί νά τούς καθορίζει. Πρέπει ν' αναγνωριστεί ὅτι ἡ ἐπιστήμη δέν μπορεί νά βάζει σκοπούς σ' ἓνα πραχτικό κόμμα» (197). Θά σημειώσουμε πῶς αὐτές ἀκριβῶς τίς ἀντιλήψεις τοῦ ὁπαδοῦ του ἀποκήρυξε ὁ Μπέρνσταϊν. «Ἐνα πρόγραμμα ἀρχῶν — πού ὀδηγεῖ ἀναπόφευχτα στό δογματισμό — δέν ἀποτελεῖ παρά ἐμπόδιο στό δρόμο γιά τήν ὑγιή ἀνάπτυξη τοῦ κόμματος. . . Οἱ θεωρητικές ἀρχές εἶναι καλές γιά τήν προπαγάνδα, ὄχι ὅμως γιά τό πρόγραμμα» (157). «Τά προγράμματα δέ χρειάζονται, εἶναι ἐπιζήμια». «Ἡ προσωπικότητα μπορεί ἡ ἴδια νά ἀποτελέσει πρόγραμμα, ὅταν εἶναι εὐαίσθητη καί συλλαμβάνει μέ ἀκρίβεια τίς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς» . . . Ὁ ἀναγνώστης νομίζει, ἴσως, ὅτι ἐξακολουθῶ νά παραθέτω περικοπές ἀπό τήν ἔρευνα τοῦ κ. Προκοπόβιτς; Ὁχι, τώρα παραθέτω περικοπές ἀπό τήν ἐφημερίδα «Νόβογε Βρέμια»¹⁰⁹, πού τελευταία δημοσίευσε ἄρθρα πού ἐπέσυραν τή γενική προσοχή, ἄρθρα σχετικά μέ τό πρόγραμμα. . . ὄχι, βέβαια, τοῦ κόμματος — ἀλλά σχετικά μέ τό πρόγραμμα τοῦ νέου ὑπουργοῦ ἐσωτερικῶν. . .

Ποιά σχέση ἔχει ἡ ἐλευθερία τῆς ἔλλειψης ἀρχῶν. . . μέ συμπαῦτα, «ἡ ἐλευθερία τῆς ἐπιστήμης», ἤθελα νά πῶ — πού κηρύχνει ὁ κ. Προκοπόβιτς, — μέ τίς ἀπόψεις τῆς πλειοψηφίας ἐκείνων τῶν πολιτικῶν παραγόντων τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, πού γι' αὐτούς γράφει τόσο γενναῖα ὁ γενναῖος κριτικός μας, αὐτό φαίνεται ἀπό τίς παρακάτω περικοπές ἀπό τό ἴδιο πάλι βιβλίο τοῦ κ. Προκοπόβιτς: . . . «Βέβαια, χωρίς καταπόδοση τῶν ἀρχῶν» (159) . . . «Χωρίς καμιά παραβίαση τῆς ἀνεξαρτησίας μας, τῆς πίστεως στίς ἀρχές». . . «Ἐγώ ἀπορίπτω τό συμβιβασμό μόνο στήν περίπτωση. . . πού ὀδηγεῖ στήν ἀπάρνηση τῶν ἀρχῶν ἢ ἔστω καί στήν ἀποσιώπηση τῶν ἀρχῶν» (171). . . «Δίχως νά καθιερώσουμε τήν ἔλλειψη ἀρχῶν» (174). . . «Φυσικά, χωρίς νά πουλάμε τήν ψυχή μας, στήν προκειμένη περίπτωση — τίς ἀρχές μας» (176). . . «Τώρα οἱ ἀρχές ἔχουν καθοριστεῖ σταθερά» (183). . . (Χρειάζεται) «μιά πυξίδα πού θά μᾶς ἀπάλλασσε ἀπό τίς περιπλανήσεις στό ψηλαφητό σκοτάδι», ἐνάντια στόν «κοντόφθαλμο ἐμπειρισμό», ἐνάντια στήν «ἀφροντισιά στά ζητήματα ἀρχῶν» (195). . . «Ἡ κύρια σημασία ἀνήκει στό μέρος πού ἀφορᾶ τίς ἀρχές, στό θεωρητικό μέρος». . . (103, μέρος II) κτλ.

Τελειώνοντας, παραθέτω ἀκόμα δύο περικοπές: «Ἐάν ὁ γερμανικός σοσιαλδημοκρατισμός ἦταν ἔκφραση τοῦ σοσιαλισμοῦ καί ὄχι τοῦ προλεταριάτου πού ξεσηκώνεται γιά τήν ὑπεράσπιση τῶν συμφερόντων του στή σημερινή κοινωνία, καί πού γιά πρῶ-

τη φορά ἀποχτᾶ συνείδηση τῆς σημασίας του, τότε — μιά και δέν εἶναι, βέβαια, ὅλοι οἱ γερμανοὶ ἰδεαλιστές — πλᾶι σ' αὐτό τό κόμμα, πού ἐπιδιώκει ἰδεαλιστικούς σκοπούς, θά βλέπαμε ἕνα ἀκόμα ἰσχυρότερο κόμμα — τό ἐργατικό, πού θ' ἀντιπροσώπευε τά πραχτικά συμφέροντα τῆς μῆ ἰδεαλιστικῆς μερίδας τοῦ γερμανικοῦ προλεταριάτου». . . «Ἄν ὁ σοσιαλισμός ἐπαιζε σ' αὐτό τό κίνημα ὄχι τό ρόλο ἑνός ἀπλοῦ σήματος πού ξεχωρίζει μιά καθορισμένη ὀργάνωση, ἄν ὁ σοσιαλισμός ἦταν κινήτηρια ἰδέα, ἀρχή πού ἀπαιτεῖ ἀπό τά μέλη τοῦ κόμματος μιά ὀρισμένη εἰδική ὑπηρεσία — τότε τό σοσιαλιστικό κόμμα θά χῶριζε ἀπό τό γενικό ἐργατικό κόμμα, καί ἡ μάζα τοῦ προλεταριάτου, πού ἐπιδιώκει καλύτερες συνθήκες ζωῆς πάνω στή βάση τοῦ καθεστώτος πού ὑπάρχει καί πού πολύ λίγο σκέφτεται γιά τό ἰδανικό μέλλον, θά σχημάτιζε ἕνα ἀνεξάρτητο ἐργατικό κόμμα». Ὁ ἀναγνώστης, ἀσφαλῶς, θά νομίζει ἴσως πάλι ὅτι πρόκειται γιά περικοπές ἀπό τήν ἔρευνα τοῦ κ. Προκοπόβιτς; Ὅχι, πρόκειται γιά περικοπές ἀπό τά «Δοκίμια θεωρητικῆς οἰκονομίας» τοῦ κ. Β. Β. (Πετρούπολη, 1895, σελ. 248, 249-250). «Ὁ γνωστός μας» κ. Β. Β. ἐδῶ καί πέντε χρόνια τώρα εἶχε προμαντέψει τά πορίσματα τῆς νεότατης «κριτικῆς ἔρευνας» τοῦ κ. Προκοπόβιτς. . .

Ἄλλά φτάνει ὡς ἐδῶ. Φυσικά δέ θά καθόμασταν ν' ἀσχοληθοῦμε τόσο πολύ μέ μιά παρόμοια «ἔρευνα» πού ἐπαναλαβαίνει τό γνωστό τροπάρι: «ἡ ἐποχή μας δέν εἶναι ἐποχή τῶν μεγάλων καθηκόντων», πού ἐπαναλαβαίνει τό κήρυγμα τῶν «μικρῶν ἐργῶν» καί τῶν «χαροποιῶν φαινομένων», ἄν τό ὄνομα τοῦ κ. Σ. Προκοπόβιτς δέν εἶχε ἤδη καλοσυστηθεῖ σέ ὅλη τήν Εὐρώπη, ἄν στήν ἐποχή μας τό «πελάγωμα» δέν εἶχε ἀναχθεῖ ἀπό πολλούς σέ μιά θετική προσφορά, ἄν δέ διαδιδόταν ἡ μόδα νά κλωτσᾷς στά πεταχτά τήν «ὀρθοδοξία» καί τό «δόγμα». . .

Γράφτηκε στά τέλη τοῦ 1899

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1928
στή Λενινιστική συλλογή τόμ. VII*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο*

ΠΑΙΡΝΟΝΤΑΣ ΑΦΟΡΜΗ
ΑΠΟ ΜΙΑ «PROFESSION DE FOI»¹¹⁰

Ἡ «Profession de foi»* πού συντάχτηκε ἀπό τήν Ἐπιτροπή Κιέβου, παρά τό γεγονός ὅτι ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἓνα πρόχειρο σχέδιο, πού, ὅπως λέει ἡ Ἐπιτροπή Κιέβου, δέν ὑπῆρχε καθόλου καιρός γιά τήν ἐπεξεργασία καί τό χτένισμά του, μᾶς δίνει ὡστόσο τή δυνατότητα νά σχηματίσουμε μιά ἀρκετά ἀκριβῆ ἀντίληψη γιά τίς ἀπόψεις τῆς Ἐπιτροπῆς Κιέβου, ἀπόψεις πού χωρίς ἄλλο πρέπει νά προκαλέσουν τήν ἔντονη διαμαρτυρία τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν πού πρεσβεύουν τίς παλιές ἀρχές τῆς σοσιαλδημοκρατίας, τίς ἀρχές πού διακηρύχτηκαν στή Ρωσία ἀπό τήν ομάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», ἐκτέθηκαν ἐπανεπιλημμένα στίς ἐκδόσεις τοῦ ΣΔΕΚΡ κι ἐπιβεβαιώθηκαν ἀπό τή διακήρυξή του. Οἱ ἀπόψεις τῆς Ἐπιτροπῆς Κιέβου *καθρεφτίζον*, χωρίς ἀμφιβολία, τή σημαντική ἐπίδραση τῆς καινούργιας κατεύθυνσης τῶν «νεαρῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν», πού στήν ἔσχατη ἐξέλιξή της συγχωνεύτηκε μέ τόν μπερνσταϊνισμό κι ἔδωσε τέτοια φρούτα, σάν τό διαβόητο χωριστό παράρτημα τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ» (Σεπτέμβρης 1899) καί τό ὄχι λιγότερο διαβόητο «Credo»*.

Δέν μποροῦμε νά ποῦμε πῶς ἡ «Profession de foi» συμπίπτει ὁλότελα μέ τήν ὀρτουνιστική καί ἀντιδραστική αὐτή κατεύθυνση, ὅμως ἡ «Profession de foi» κάνει τόσο σοβαρά βήματα πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτή, παρουσιάζει τέτοια σύγχυση στίς βασικές ἰδέες τοῦ σοσιαλδημοκρατισμοῦ, τέτοια ταλάντευση τῆς ἐπαναστατικῆς σκέψης, πού θεωροῦμε χρέος μας νά προειδοποιήσουμε τοὺς συντρόφους τοῦ Κιέβου καί ν' ἀναλύσουμε λε-

* — Ὁμολογία (σύμβολο) πίστες, πρόγραμμα, ἐκθεση κοσμοαντίληψης.
Ἡ Σύντ.

πτομερειακά τήν παρέκκλισή τους από τίς πρό πολλοῦ καθιερωμένες ἀρχές καί τῆς διεθνοῦς καί τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας.

Ἡ πρώτη κιόλας φράση τῆς «Profession de foi» προκαλεῖ σοβαρότατη ἀπορία: «Ἡ Ἐπιτροπή Κιέβου ἀναγνωρίζοντας πῶς ἄμεσο κοινό καθῆκον τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος τῆς Ρωσίας εἶναι ἡ πάλη γιά τά πολιτικά δικαιώματα τοῦ προλεταριάτου, δέ θεωρεῖ ὡστόσο ὅτι εἶναι δυνατό νά καλοῦμε σήμερα τίς μάζες τῶν ἐργατῶν σέ πολιτική δράση, μ' ἄλλα λόγια, νά κάνουμε *πολιτική* ζύμωση, ἐπειδή ἡ μάζα τῶν ρώσων ἐργατῶν δέν ὠρίμασε ἀκόμα γιά πολιτική πάλη». Δέ θίγουμε τό ζήτημα τῆς διατύπωσης αὐτοῦ τοῦ σημείου· σημασία γιά μᾶς ἔχουν μόνο οἱ σκέψεις πού διατυπώνονται ἐδῶ καί ἐπαναλαβαίνονται (σημειῶστε το αὐτό) πολλές φορές σ' ἄλλα σημεία τῆς «Profession de foi», κ' οἱ σκέψεις αὐτές εἶναι τέτοιες πού δέ μᾶς μένει παρά ν' ἀναρωτηθοῦμε: «Ἄραγε οἱ ἄνθρωποι πού τά ἔγραψαν αὐτά εἶναι σοσιαλδημοκράτες;».

«Ἡ μάζα τῶν ρώσων ἐργατῶν δέν ὠρίμασε ἀκόμα γιά πολιτική πάλη!» Ἄν αὐτό εἶναι σωστό, τότε ἰσοδυναμεῖ μέ θανατική καταδίκη ὅλης τῆς σοσιαλδημοκρατίας, γιατί αὐτό σημαίνει πῶς ἡ μάζα τῶν ρώσων ἐργατῶν δέν ὠρίμασε ἀκόμα γιά τό σοσιαλδημοκρατισμό. Πράγματι, σέ κανένα μέρος τοῦ κόσμου δέν ὑπῆρξε καί δέν ὑπάρχει σοσιαλδημοκρατία πού νά μὴ εἶναι ἀδιαιρέτα καί ἀδιάρρηχτα συνδεμένη μέ τήν πολιτική πάλη. Σοσιαλδημοκρατία χωρίς πολιτική πάλη εἶναι ποτάμι χωρίς νερό, εἶναι μιά κατάφωρη ἀντίφαση, εἶναι μιά ἐπιστροφή εἴτε στόν οὐτοπικό σοσιαλισμό τῶν προπάπων μας, πού περιφρονοῦσαν τήν «πολιτική», εἴτε στόν ἀναρχισμό, εἴτε στόν τρεῖντ-γιουνιονισμό.

Ἡ πρώτη profession de foi τοῦ παγκόσμιου σοσιαλισμοῦ, τό «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» εἶχε κιόλας ἀποδείξει τούτη τήν ἀλήθεια, πού ἔγινε ἀπό τότε ἀλήθεια πανθομολογούμενη, πῶς κάθε ταξική πάλη εἶναι πάλη πολιτική, πῶς τό ἐργατικό κίνημα τότε μόνο ξεπερνάει τό στάδιο τῆς ἐμβουακῆς του κατάστασης καί τῆς παιδικῆς του ἡλικίας, τότε μόνο γίνεται ταξικό κίνημα, ὅταν περνάει στήν πολιτική πάλη. Ἡ πρώτη profession de foi τοῦ ρωσικοῦ σοσιαλδημοκρατισμοῦ, ἡ προσούρα τοῦ Πλεχάνοφ «Ὁ σοσιαλισμός καί ἡ πολιτική πάλη», πού ἐκδόθηκε τό 1883, ἐπιβεβαίωσε τήν ἀλήθεια αὐτή στίς συνθήκες τῆς Ρωσίας κι ἔδειξε, πῶς ἀκριβῶς καί γιατί ἀκριβῶς τό ρωσικό ἐπαναστατικό κίνημα πρέπει νά καταλήξει στή συγχώνευση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τήν πολιτική πάλη, στή συγχώνευση

τοῦ αὐθόρμητου κινήματος τῶν ἐργατικῶν μαζῶν μέ τό ἐπαναστατικό κίνημα, στή συγχώνευση τῆς ταξικῆς πάλης μέ τήν πολιτική πάλη. Ἡ Ἐπιτροπή Κιέβου, συμμεριζόμενη τήν ἄποψη τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τῆς ταξικῆς πάλης καί ἀποκλείοντας ταυτόχρονα τή δυνατότητα «νά καλοῦμε σήμερα τίς πλατιές μάζες σέ πολιτική δράση», στήν οὐσία ἐγκαταλείπει ὁλότελα τίς ἀρχές τοῦ σοσιαλδημοκρατισμοῦ, καί ἡ ἐπιθυμία της νά παραμείνει στά πλαίσια αὐτῶν τῶν ἀρχῶν τήν ὁδηγεῖ σέ μιὰ σειρά κατάφωρες ἀντιφάσεις:

πράγματι, πῶς μποροῦμε νά μιλάμε γιά «πολιτική διαπαιδαγώγηση» τῶν ἐργατῶν, ὅταν δέν παραδεχόμαστε ὅτι εἶναι δυνατό νά διεξαχθεῖ πολιτική ζύμωση καί πολιτική πάλη; Εἶναι ἀνάγκη μήπως ν' ἀποδείξουμε σέ σοσιαλδημοκράτες ὅτι δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει κανενός εἶδους πολιτική διαπαιδαγώγηση ἔξω ἀπό τήν πολιτική πάλη καί τίς πολιτικές ἐνέργειες; Μήπως εἶναι δυνατό νά φανταζόμαστε ὅτι οἱ ἐργατικές μάζες μποροῦν νά διαπαιδαγωγηθοῦν πολιτικά μέ ὁποιαδήποτε μαθήματα εἴτε βιβλία κτλ., ἔξω ἀπό τήν πολιτική δράση καί τήν πολιτική πάλη; Ἡ μήπως οἱ ῥῶσοι σοσιαλδημοκράτες πρέπει νά γυρίσουν στήν ἄποψη τῶν τσιφλικάδων πού λέγαν ὅτι πρῶτα πρέπει νά διαπαιδαγωγήσουμε τοὺς ἀγρότες κι ἔπειτα νά τοὺς ἐλευθερώσουμε, εἴτε στήν ἄποψη τῶν καλαμαράδων μας πού κοψομεσιάζονται μπροστά στήν κυβέρνηση καί λένε ὅτι πρῶτα πρέπει νά διαπαιδαγωγήσουμε τό λαό καί μόνο ὕστερα νά τοῦ παραχωρήσουμε πολιτικά δικαιώματα; Πῶς μπορεῖ κανεῖς «νά βάζει σάν καθήκον του» ν' ἀφυπνίζει τή συναίσθηση τῆς ἀνάγκης τῆς πάλης γιά πολιτικά δικαιώματα καί ταυτόχρονα νά μή θεωρεῖ ὅτι εἶναι δυνατό νά καλεῖ τοὺς ἐργάτες σέ πολιτική πάλη, νά μή θεωρεῖ ὅτι εἶναι δυνατό νά κάνει πολιτική ζύμωση; Ν' ἀφυπνίζεις τή συναίσθηση τῆς ἀνάγκης τῆς πολιτικῆς πάλης καί ταυτόχρονα νά μή καλεῖς τοὺς ἐργάτες σέ πολιτική πάλη;! Τί εἶναι αὐτό; Πῶς γίνεται αὐτό; Καί ἡ σύγχυση αὐτή δέν ὀφείλεται καθόλου σέ παραδρομές εἴτε στήν ἀτελεῖ ἐπεξεργασία τοῦ πρόχειρου σχεδίου, ἀλλά εἶναι φυσικό καί ἀναπόφευχτο ἀποτέλεσμα τῆς ἀμφιρέπιας καί τῆς ἀσυνέπιας ἀπό τίς ὁποῖες διαπνέονται ὅλες οἱ ἀντιλήψεις τῆς Ἐπιτροπῆς Κιέβου: ἀπό τή μιὰ μεριά, θέλει νά μείνει στό ἔδαφος τῶν προπολλοῦ καθιερωμένων βασικῶν ἀρχῶν τῆς διεθνούς καί τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας, καί ἀπό τήν ἄλλη, παρασέρνεται ἀπό τίς μπερνσταϊνικές κουβεντοῦλες τῆς μόδας γιά «ἀναγκαιότητα», «βαθμιαία πορεία» (μέρος I τῆς «Profession de foi» τῆς Ἐπιτροπῆς Κιέβου, στό τέλος), γιά «ἄμεσα

οικονομικό χαρακτήρα τοῦ κινήματος», γιά τό ἀδύνατο τῆς διεξαγωγῆς πολιτικῆς ζύμωσης καί πολιτικῆς πάλης, γιά τήν ἀνάγκη νά πατάμε στό στέρεο ἔδαφος τῶν πραγματικῶν ἀπαιτήσεων καί ἀναγκῶν (λές καί τήν πάλη γιά πολιτική ἐλευθερία δέν τήν προκαλεῖ ἡ πιό πραγματική ἀπαιτήση κι ἀνάγκη!), μέ λίγα λόγια, ἀπό κείνες τίς κουβεντούλες τῆς μόδας, μέ τίς ὁποῖες σκαρώνονται τά ἔργα τῆς μόδας σάν τό «Credo» καί τό χωριστό παράρτημα τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ». Θά σταθοῦμε στήν οὐσία ἐκείνης τῆς θέσης, ὅπου σάν σέ ἐστία φακοῦ συγκεντρώνονται ὅλες οἱ ἀδύνατες πλευρές τῆς «Profession de foi» πού ἀναλύουμε, καί συγκεκριμένα τῆς θέσης ὅτι «δέν εἶναι δυνατό νά καλοῦμε σήμερα τή μάζα τῶν ἐργατῶν σέ πολιτική δράση», μ' ἄλλα λόγια νά κάνουμε πολιτική ζύμωση, ἐπειδή ὁ ρώσος ἐργάτης δέν ὠρίμασε ἀκόμα γιά πολιτική πάλη. Αὐτός ὁ τελευταῖος ἰσχυρισμός εὐτυχῶς δέν εἶναι καθόλου σωστός (λέμε: εὐτυχῶς, γιατί ἂν ἦταν σωστός, θάπρεπε νά ὀδηγήσει ἀναπόφευχτα τοὺς ρώσους μαρξιστές καί σοσιαλδημοκράτες στό βάλτο τοῦ τρειντιουνιονιστικοῦ καί τοῦ ἀστικοφιλελεύθερου ἐκχυδαϊσμοῦ ὅπου προσπαθοῦν νά τοὺς ρίξουν οἱ συντάχτες τοῦ «Credo», τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ» καί τά πολυάριθμα τσιράκια τους στή νόμιμη φιλολογία μας). Ἡ μάζα τῶν ρώσων ἐργατῶν ὄχι μόνο ὠρίμασε γιά πολιτική πάλη, ἀλλά πολλές φορές κιόλας ἐκδήλωσε τήν ὠριμότητά της καί πολλές φορές πραγματοποίησε πράξεις στόν τομέα τῆς πολιτικῆς πάλης καί συχνά μάλιστα τίς πραγματοποίησε αὐθόρμητα.

Πράγματι, μήπως τό μαζικό μοίρασμα προκηρύξεων πού καταδικάζουν τήν κυβέρνηση, πού μαστιγώνουν τήν κυβέρνηση, δέν εἶναι πράξεις στόν τομέα τῆς πολιτικῆς πάλης; Μήπως ἡ μάζα τῶν ρώσων ἐργατῶν δέν τάβγαζε πέρα μέ «δικά της μέσσι» μέ τοὺς παραξιπασμένους ἀστυνομικούς καί στρατιῶτες, μήπως δέ λευτέρωνε μέ τή βία τοὺς κρατούμενους συντρόφους της; Μήπως σέ πολλά μέρη δέν πάλαιψε σέ ἀνοιχτές συγκρούσεις στοὺς δρόμους μέ τό στρατό καί τήν ἀστυνομία; Μήπως ἡ μάζα τῶν ρώσων ἐργατῶν, εἴκοσι καί πάνω τώρα χρόνια, δέν ἔστειλε τοὺς πιό καλοὺς, τοὺς πιό ἀναπτυγμένους, τοὺς πιό τίμιους καί τολμηροὺς συντρόφους της στίς γραμμές τῶν ἐπαναστατικῶν ὁμίλων καί ὀργανώσεων; Κι ὅμως, γιά χατίρι τῆς διδασκαλίας τοῦ ἀστικοῦ ἐκχυδαϊσμοῦ, διδασκαλίας πού ἔγινε τῆς μόδας, ἔμεῖς, οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ ἐπαναστατικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος, πρέπει νά τά λησμονήσουμε ὄλ' αὐτά καί νά παραδεχτοῦμε πῶς δέν εἶναι δυνατό νά καλοῦμε τίς ἐργατικές μάζες

σέ πολιτική δράση! Θά μᾶς ἀντιτείνουν, ἴσως, πὼς τὰ γεγονότα πού ἀναφέραμε εἶναι τίς πιό πολλές φορές μᾶλλον αὐθόρμητα ξεσπάσματα παρά πολιτική πάλη. Ἐνῶς μὴπως οἱ ἀπεργίες μας — θ' ἀπαντήσουμε ἑμεῖς — δέν ἦταν μονάχα αὐθόρμητα ξεσπάσματα ὡς τὴν ὥρα πού οἱ ἐπαναστατικοὶ ὄμιλοι τῶν σοσιαλιστῶν καταπιάστηκαν μέ τὴν πλατιά ζύμωση κι ἄρχισαν νά καλοῦν τίς ἐργατικές μάζες σέ ταξική πάλη, σέ συνειδητή πάλη ἐνάντια στοὺς καταπιεστές τους; Μήπως μπορεῖ κανεὶς ν' ἀναφέρει ἀπὸ τὴν ἱστορία ἔστω καὶ ἓνα λαϊκὸ κίνημα, ἔστω καὶ ἓνα ταξικὸ κίνημα, πού νά μὴ ἄρχισε μέ αὐθόρμητα ἀνοργάνωτα ξεσπάσματα, πού νά πῆρε ὀργανωμένη μορφή καὶ νά ἴδρυσε πολιτικά κόμματα χωρὶς τὴ συνειδητὴ ἀνάμιξη τῶν μορφωμένων ἐκπροσώπων τῆς δοσμένης τάξης; Ἐάν ἡ ἀκράτητη αὐθόρμητη τάση τῆς ἐργατικῆς τάξης πρὸς τὴν πολιτικὴ πάλη ἐκδηλώνεται ὡς τὰ τώρα μόνο μέ ἀνοργάνωτα συνήθως ξεσπάσματα, ἀπ' αὐτὸ μόνο ἢ «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι»¹¹¹ καὶ ἢ «Γκραζντανίν»¹¹² θά βγάλουν τό συμπέρασμα πὼς ἡ μάζα τῶν ρώσων ἐργατῶν δέν ὠρίμασε ἀκόμα γιὰ πολιτικὴ ζύμωση. Ὁ σοσιαλιστὴς ὅμως θά βγάλει ἀπὸ δῶ τό συμπέρασμα πὼς ἔχει ὠριμάσει ἀπὸ πάρα πολὺν καιρὸ ἢ ἀνάγκη τῆς πολιτικῆς ζύμωσης, ἢ ἀνάγκη ν' ἀπευθύνουμε τὴν πιό πλατιά ἐκκλήση στίς μάζες τῶν ἐργατῶν γιὰ πολιτικὴ δράση, γιὰ πολιτικὴ πάλη· ἂν δέν ἀπευθύνουμε αὐτὴ τὴν ἐκκλήση, δέν ἐκπληρώνουμε τό χρέος μας καὶ οὐσιαστικά παύουμε νά εἶμαστε σοσιαλδημοκράτες, γιατί οἱ οικονομικὲς καὶ ἐπαγγελματικὲς ὀργανώσεις χωρὶς διεξαγωγή πολιτικῆς πάλης προπαγανδίζονταν παντοῦ καὶ πάντοτε ἀπὸ τοὺς φανατικούς ὀπαδοὺς τῆς ἀστικῆς τάξης· γι' αὐτὸ τὴ συστηματικὴ αὐτὴ ἀποσιώπηση τῆς πολιτικῆς πάλης καὶ τῶν πολιτικῶν καθηκόντων τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης, πού εἶδαμε, λογουχάρη, στὴν ἐφημερίδα «Ραμπότσαγια Μίσλ», δέν μπορούμε νά τὴν ὀνομάσουμε ἀλλιῶς, παρά ἐγκληματικὴ καὶ ἐπινειδιστὴ. Αὐτὴ ἢ ἀποσιώπηση ἰσοδυναμεῖ μέ διαφθορά τῆς πολιτικῆς συνείδησης τῶν ἐργατῶν, οἱ ὁποῖοι βλέπουν καὶ νιώθουν πάνω τους τὴν πολιτικὴ καταπίεση, ξεσηκώνονται αὐθόρμητα ἐνάντια της, ἀντιμετωπίζουν ὅμως ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν σοσιαλιστῶν καθοδηγητῶν τους εἴτε ἀδιαφορία, εἴτε ἀκόμα καὶ πολεμικὴ ἐνάντια στίς ἰδέες τῆς πολιτικῆς πάλης. Δέν μπορούμε νά μὴ ὀνομάσουμε ἀδιαφορία κι ἔσχατη στενότητα τίς ἐκδηλώσεις ἐκείνων πού μᾶς λένε πὼς τίς ἰδέες τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας πρέπει νά τίς προπαγανδίζουμε στίς μάζες «βαθμιαῖα», δηλαδή, μ' ἄλλα λόγια, ὡς τώρα δείξαμε μεγάλη βιασύνη νά φέρουμε

τήν προπαγάνδα αὐτῶν τῶν ἰδεῶν μέσα στίς μάζες καί γι' αὐτό πρέπει νά γίνουμε πιό μετρημένοι καί πιό συγκρατημένοι!! Εἴτε τίς ἐκδηλώσεις ἐκείνων πού μᾶς λένε ὅτι πρέπει «νά φωτίζουμε πολιτικά τήν κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης» μόνο «ἐφόσον θά ὑπάρχει γι' αὐτό ἀφορμή σέ κάθε χωριστή περίπτωση» σάν νά μή μᾶς δίνουν «ἀφορμές» γιά πολιτική ζύμωση τά πιό καθημερινά, τά πιό μαζικά, τά πιό συνηθισμένα γεγονότα τῆς ζωῆς τῶν ἐργατῶν;!

Ἡ τάση νά περιορίσουμε τήν πολιτική ζύμωση μόνο στίς περιπτώσεις πού θά ὑπάρχουν ἀφορμές εἴτε δέν ἔχει νόημα, εἴτε ἐκφράζει μόνο τήν τάση νά κάνουμε ἓνα βῆμα πίσω, πρὸς τήν κατεύθυνση τοῦ «Credo» καί τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ», τήν τάση νά στενέψουμε τά ἔτσι κι ἄλλιῶς πολύ στενά πλαίσια τῆς δράσης μας στὸν τομέα τῆς προπαγάνδας καί τῆς ζύμωσης. Θά μᾶς προβάλουν — ἴσως — καί τήν ἀντίρηση ὅτι οἱ ἐργατικὲς μάζες δέ θά καταλάβουν ἀκόμα τήν ἰδέα τῆς πολιτικῆς πάλης, ἰδέα πού εἶναι κατανοητή μόνο γιά ὀρισμένους πιό ἀναπτυγμένους ἐργάτες. Σ' αὐτή τήν ἀντίρηση, πού συμβαίνει νά τήν ἀκοῦμε τόσο συχνά ἀπὸ τοὺς «νεαροὺς» ρώσους σοσιαλδημοκράτες, θ' ἀπαντήσουμε ὅτι, πρῶτο, ἡ σοσιαλδημοκρατία παντοῦ καί πάντοτε ἦταν καί δέν *μπορεῖ νά μή εἶναι* ἐκπρόσωπος τῶν συνειδητῶν, κι ὄχι τῶν μὴ συνειδητῶν ἐργατῶν, ὅτι δέν ὑπάρχει τίποτα πιό ἐπικίνδυνο καί πιό ἐγκληματικό ἀπὸ τὸ δημαγωγικὸ φλερτάρισμα μέ τήν καθυστέρηση τῶν ἐργατῶν. Ἄν πάρουμε σάν κριτήριον τῆς δράσης μας αὐτὸ πού σήμερα καί ἄμεσα εἶναι πιό κατανοητὸ στὴν πιό πλατιά μάζα, τότε θά πρέπει νά κηρύχνουμε τὸν ἀντισημιτισμὸ, εἴτε, λογουχάρη, νά κάνουμε ζύμωση μέ βάση τήν ἐκκλήση πρὸς τὸν πάτερ Ἰωάννη τῆς Κρονστάνδης.

Καθῆκον τῆς σοσιαλδημοκρατίας εἶναι ν' ἀναπτύσσει τήν πολιτικὴ συνείδηση τῶν μαζῶν, κι ὄχι νά σέρνεται στὴν οὐρά τῆς στερημένης ἀπὸ πολιτικὰ δικαιώματα μάζας· δεύτερο, — κι αὐτὸ εἶναι τὸ βασικόν, — δέν εἶναι σωστὸ ὅτι οἱ μάζες δέ θά καταλάβουν τήν ἰδέα τῆς πολιτικῆς πάλης. Τὴν ἰδέα αὐτὴ θά τὴν καταλάβει κι ὁ πιό ἀμόρφωτος ἐργάτης, μέ τὴν προϋπόθεση φυσικά, ὅτι ὁ ἀγκιτάτορας ἢ ὁ προπαγανδιστὴς θά μπορέσει νά τὸν πλησιάσει ἔτσι πού νά τοῦ κάνει γνωστὴ αὐτὴ τὴν ἰδέα, ὅτι θά κατορθώσει νά τοῦ τὴ μεταδόσει σέ γλώσσα κατανοητὴ καί στηριζόμενος σέ γνωστά στὸν ἐργάτη γεγονότα ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ζωὴ. Ἐξάλλου, ἡ προϋπόθεση αὐτὴ εἶναι ἀπαραίτητη καί γιὰ νά τοῦ δώσει νά καταλάβει τοὺς ὅρους τῆς οἰκο-

νομικῆς πάλης: καί σ' αὐτόν τόν τομέα ὁ ἀμόρφωτος ἐργάτης τῶν κατώτερων καί τῶν μεσαίων στρωμάτων τῆς μάζας δέν εἶναι σέ θέση ν' ἀφομοιώσει τή γενική ἰδέα τῆς οἰκονομικῆς πάλης· τήν ἰδέα αὐτή τήν ἀφομοιώνουν λίγοι μορφωμένοι ἐργάτες, πού τούς ἀκολουθεῖ ἡ μάζα, καθοδηγούμενη ἀπό τό ἐνστιχτο καί ἀπό τό ἄμεσο, τό πιό κοντινό συμφέρον.

Τό ἴδιο καί στή σφαῖρα τῆς πολιτικῆς: τή γενική ἰδέα τῆς πολιτικῆς πάλης θά τήν ἀφομοιώσει, φυσικά, μόνο ὁ μορφωμένος ἐργάτης, πού ἡ μάζα θά τόν ἀκολουθήσει, γιατί νιώθει πολύ καλά τήν ἔλλειψη τῶν πολιτικῶν της δικαιωμάτων (ὅπως ἀναγνωρίζει σ' ἓνα σημεῖο ἡ «Profession de foi» τῆς Ἐπιτροπῆς Κιέβου), καί τά πιό ἄμεσα καθημερινά συμφέροντα τή φέρνουν συνεχῶς σέ σύγκρουση μέ τίς κάθε λογῆς ἐκδηλώσεις τῆς πολιτικῆς καταπίεσης. Σέ κανένα πολιτικό εἶτε κοινωνικό κίνημα, σέ καμιά χώρα δέν ὑπῆρχε καί δέν μποροῦσε νά ὑπάρξει ποτέ ἄλλη σχέση ἀνάμεσα στή μάζα τῆς δοσμένης τάξης εἶτε τοῦ λαοῦ καί στούς ὀλιγάριθμους μορφωμένους ἐκπροσώπους του, ἐκτός ἀπό τούτη ἀκριβῶς: παντοῦ καί πάντοτε ἀρχηγοί μίς ὀρισμένης τάξης ἦταν οἱ πρωτοπόροι, οἱ πιό μορφωμένοι ἐκπρόσωποί της. Καί στό ρωσικό ἐργατικό κίνημα ἐπίσης δέν μπορεῖ νά γίνει διαφορετικά. Καί γι' αὐτό ἡ ἀγνόηση τῶν συμφερόντων καί τῶν ἀπαιτήσεων αὐτοῦ τοῦ πρωτοπόρου στρώματος τῶν ἐργατῶν, ἡ τάση νά κατεβοῦμε στό ἐπίπεδο ἀντίληψης τῶν κατώτερων στρωμάτων (ἀντί ν' ἀνεβάζουμε συνεχῶς τό ἐπίπεδο συνείδησης τῶν ἐργατῶν) θά ἔχει ἀναπόφευχτα πολύ βλαβερή ἐπίδραση καί θά προετοιμάσει τό ἔδαφος γιά νά διεισδύσουν στούς κόλπους τῶν ἐργατῶν κάθε λογῆς μή σοσιαλιστικές καί μή ἐπαναστατικές ἰδέες.

Καί γιά νά τελειῶνω μέ τήν ἀνάλυση τῶν ἀπόψεων τῆς Ἐπιτροπῆς Κιέβου στό ζήτημα τῆς πολιτικῆς πάλης, σημειῶνω: εἶναι ἐξαιρετικά παράξενο καί ταυτόχρονα ἐξαιρετικά χαρακτηριστικό γιά ὅλη τήν «Profession de foi» ὅτι ἡ Ἐπιτροπή, πού θεωρεῖ ὅτι δέν εἶναι δυνατό σήμερα νά καλοῦμε τίς πλατιές μάζες τῶν ἐργατῶν σέ πολιτική δράση, παραδέχεται πῶς εἶναι ἐνδεδειγμένη ἡ ὀργάνωση ἐπιμέρους διαδηλώσεων μέ ἀποκλειστικό σκοπό τή ζύμωση (κι ὄχι γιά ν' ἀσκηθεῖ ἐπίδραση στήν κυβέρνηση) «ἀπ' ἀφορμές κατανοητές στίς πλατιές μάζες». Σοσιαλιστές πού καλοῦν τούς ἐργάτες νά μὴ ἀσκοῦν ἐπίδραση στήν κυβέρνηση!!! Αὐτό ξεπερνᾷ κάθε ὄριο. . . Μόνο πού εἶναι ἀκατανόητο, πῶς μποροῦν νά γίνουν διαδηλώσεις χωρὶς ν' ἀσκεῖται ἐπίδραση στήν κυβέρνηση. Ἡ μήπως θά συστήσουμε δά

στούς ἐργάτες νά κάνουν διαδηλώσεις μέσα στούς τέσσερις τοίχους τῆς καμαρούλας τους, ἀφοῦ πρῶτα μανταλώσουν τίς πόρτες; Εἶτε νά κάνουν διαδηλώσεις, μουντζώνοντας μέσα ἀπό τίς τσέπες τους; Αὐτό πιά, ἀσφαλῶς, δέ θά ἀσκήσει καί τόσο βλαβερή καί ὀλέθρια «ἐπίδραση πάνω στήν κυβέρνηση»! Τί θά πεῖ «ἐπιμέρους διαδήλωση», πάλι δέν τό καταλαβαίνουμε. Μήπως θά πεῖ: ἐπαγγελματική, μόνο γιά ἐπαγγελματικά ζητήματα (καί τότε ἄλλη μιά φορά: τί δουλειά ἔχει ἐδῶ ὁ σοσιαλισμός;) εἶτε, ἴσως, γιά ἐπιμέρους πολιτικά ζητήματα, κι ὄχι ἐνάντια σ' ὄλο τό πολιτικό σύστημα, ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία γενικά; Κι ἂν εἶναι ἔτσι, δέν πρόκειται τότε μήπως γιά ὀλοκάθαρες ἰδέες τοῦ «Credo» καί τοῦ ἄκρου ὀπορτουνισμού, τῆς ἔσχατης ὑποβίβασης καί συσκότισης τῆς πολιτικῆς συνείδησης καί τῶν πολιτικῶν καθηκόντων τῆς ἐργατικῆς τάξης; Ἄν εἶναι ἔτσι, τότε δέ θάπρεπε μήπως νά ἐπαναλάβουμε τά «πτερόεντα ἔπη» ἐνός «νεαροῦ» πρωτευουσιάνου σοσιαλδημοκράτη: «εἶναι πρόωρο νά δυσφημίζουμε τήν ἀπολυταρχία ἀνάμεσα στούς ἐργάτες»;

Ἡ ἄκρα στενότητα ἀπόψεων τῆς «Profession de foi» διαφαίνεται ὄχι μόνο στό ζήτημα τῆς «πολιτικῆς». «Ἡ ἐπίδραση πάνω στίς μάζες μέ τή ζύμωση — διαβάζουμε ἐκεῖ — μπορεί σήμερα νά ἐκδηλωθεῖ μόνο καί ἐν πρώτοις μέ τήν ὑποβοήθηση τῆς οἰκονομικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου» γι' αὐτό ἡ Ἐπιτροπή ἐκμεταλλεῖται κάθε περίπτωση σύγκρουσης τῶν ἐργατῶν μέ τούς ἐπιχειρηματίες ἢ κάθε σοβαρή περίπτωση ὑπερβασίας ἀπομέρους τῶν ἐπιχειρηματιῶν, γιά ν' ἀπευθύνει στούς ἐργάτες ἐκκληση, μέ τήν ὁποία νά τούς ἐξηγεῖ τήν κατάστασή τους, καλώντας τους σέ διαμαρτυρία, ἀναλαβαίνοντας καθοδηγητικό ρόλο στίς ἀπεργίες, διατυπώνοντας τίς διεκδικήσεις τους, ὑποδείχνοντας τούς καλύτερους τρόπους γιά τήν ἐπίτευξή τους, ἀναπτύσσοντας μ' ὄλα αὐτά στήν ἐργατική τάξη τήν αὐτεπίγνωση» — αὐτό εἶναι ὄλο κι ὄλο, τίποτα περισσότερο γιά τήν οἰκονομική πάλη δέ μᾶς λένε. Κι αὐτό εἶναι profession de foi! Ξαναδιαβάστε προσεχτικά αὐτά τά σημεῖα: εἶναι ἡ ἴδια ἡ γλώσσα τοῦ «Credo» καί οἱ σκέψεις τοῦ «Credo» (πράγμα πού δείχνει ξανά καί ξανά πόσο μεγάλη εἶναι ἡ πλάνη τῆς σύνταξης τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο» πού ἐννοεῖ ἐπίμονα νά καλύπτει τίς ἀπόψεις τῶν «νεαρῶν οἰκονομιστῶν» καί νά τίς βλέπει μόνο σάν παρέκκλιση ὀρισμένων ἀτόμων).

Γιά τόν σοσιαλιστή ἢ οἰκονομική πάλη ἀποτελεῖ τή βάση γιά τήν ὀργάνωση τῶν ἐργατῶν σ' ἐπαναστατικό κόμμα, γιά τή συνένωση καί τήν ἀνάπτυξη τῆς ταξικῆς τους πάλης ἐνάντια

σ' ὄλο τό κεφαλαιοκρατικό καθεστώς. Ἐάν ὅμως πάρουμε τήν οἰκονομική πάλη σάν κάτι τό αὐτοτελές, τότε δέν ὑπάρχει τίποτα τό σοσιαλιστικό σ' αὐτήν, καί ἡ πείρα ὄλων τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν μᾶς δίνει ἓνα σωρό παραδείγματα ὄχι μόνο σοσιαλιστικῶν, μά καί ἀντισοσιαλιστικῶν συνδικάτων.

Καθῆκον τοῦ ἀστοῦ πολιτικοῦ εἶναι «νά ὑποβοηθᾶει τήν οἰκονομική πάλη τοῦ προλεταριάτου», καθῆκον τοῦ σοσιαλιστῆ εἶναι νά κάνει τήν οἰκονομική πάλη παράγοντα πού συμβάλλει στό σοσιαλιστικό κίνημα καί στίς ἐπιτυχίες τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος. Καθῆκον τοῦ σοσιαλιστῆ εἶναι νά συντελεῖ στήν ἀδιάρηκτη συνένωση τῆς οἰκονομικῆς καί τῆς πολιτικῆς πάλης σέ ἐνιαία ταξική πάλη τῶν σοσιαλιστικῶν ἐργατικῶν μαζῶν. Ἐτσι οἱ ἀσαφεῖς ἐκφράσεις τῆς «Profession de foi» τῆς Ἐπιτροπῆς Κιέβου ἀνοίγουν διάπλατα τίς πόρτες στίς μπερυσταϊνικές ἰδέες καί καθιερῶνουν σάν ἀρχή μιᾶ ἀπαράδεχτα στενῆ στάση ἀπέναντι στήν οἰκονομική πάλη.

Ἡ ἐπίδραση στίς μάζες μέ τή ζύμωση πρέπει νά συνίσταται στήν πιό πλατιά οἰκονομική καί πολιτική ζύμωση γιά ὄλες τίς περιπτώσεις κι ἐκδηλώσεις κάθε λογῆς καταπίεσης, ζύμωση πού πρέπει νά τή χρησιμοποιοῦμε γιά νά τραβοῦμε διαρκῶς μεγαλύτερο ἀριθμό ἐργατῶν στίς γραμμές τοῦ ἐπαναστατικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος, γιά νά ἐνθαρρύνουμε κάθε ἐκδήλωση πολιτικῆς πάλης, γιά νά ὀργανῶνουμε αὐτή τήν πάλη μέ τέτοιο τρόπο πού ἀπό τίς αὐθόρμητες μορφές της νά ἀνεβεῖ στή μορφή πάλης ἐνός ἐνιαίου πολιτικοῦ κόμματος. Ἐτσι, ἡ ζύμωση πρέπει ν' ἀποτελεῖ μέσο πλατιάς διάδοσης τῆς πολιτικῆς διαμαρτυρίας καί πιό ὀργανωμένων μορφῶν πολιτικῆς πάλης. Σήμερα ὅμως τά πλαίσια τῆς ζύμωσῆς μας εἶναι πολύ στενά, ὁ κύκλος τῶν προβλημάτων πού θίγει εἶναι πολύ περιορισμένος, καί χρέος μας εἶναι ὄχι νά καθιερῶνουμε σάν ἀρχή αὐτή τή στενότητα, ἀλλά νά προσπαθοῦμε ν' ἀπαλλαγοῦμε ἀπ' αὐτήν, νά προσπαθοῦμε νά βαθαῖνουμε καί νά πλαταῖνουμε τή δράση μας στόν τομέα τῆς ζύμωσης.

Στήν «Profession de foi» πού ἐξετάζουμε, ἡ στενότητα αὐτή ὀδηγεῖ ὄχι μόνο στίς θεωρητικές πλάνες πού ἀναλύσαμε πιό πάνω, ἀλλά καί στό στένεμα τῶν πραχτικῶν καθηκόντων. Τό στένεμα αὐτό φαίνεται στήν ἐπιθυμία νά βάλομε σάν «ἄμεσο καθῆκον τήν ἔρευνα τῆς κατάστασης τῶν ἐργατῶν στά κατά τόπους ἐργοστάσια μέ ἐρωτηματολόγια καί ἄλλους τρόπους». Ἐμεῖς, φυσικά, δέν μποροῦμε νάχουμε καμιᾶ ἀντίρρηση γιά τά ἐρωτηματολόγια γενικά, πού ἀποτελοῦν ἀπαραίτητο στοιχεῖο

τῆς ζύμωσης, ὅμως τό ν' ἀφοσιωνόμαστε σέ ἔρευνες σημαίνει νά ξοδεύουμε μή παραγωγικά τίς ἔτσι κι ἄλλιῶς πενιχρές ἐπαναστατικές δυνάμεις.

Ἐξάλλου, πολλά μποροῦμε ν' ἀντλήσουμε κι ἀπό τίς ἔρευνες πού δημοσιεύονται στή νόμιμη φιλολογία μας. Σάν ἄμεσο καθήκον θάπρεπε νά βάλουμε τό πλάταιμα τῆς ζύμωσης καί τῆς προπαγάνδας (ἰδιαίτερα τῆς πολιτικῆς), πολύ περισσότερο μάλιστα πού ἡ διαδιδόμενη ἀνάμεσα στούς ἐργάτες μας θαυμάσια συνήθεια νά στέλνουν μονάχοι τους ἀνταποκρίσεις στίς σοσιαλιστικές ἐφημερίδες ἐξασφαλίζει ἀρκετή ἀφθονία ὑλικοῦ.

Ἀκόμα πιά μεγάλη στενότητα φανερώνει τό γεγονός ὅτι στό ζήτημα τῶν ταμείων θεωροῦνται ἐνδεδειγμένα μόνο τά «συνδικαλιστικά ἀπεργιακά» ταμεῖα, καί δέν ἀναφέρεται οὔτε λέξη ὅτι τά ταμεῖα αὐτά πρέπει ν' ἀποτελοῦν ἓνα εἶδος κρίκων τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος καί νά ἐξυπηρετοῦν τήν πολιτική πάλη.

Ὁ περιορισμός τῶν παράνομων ταμείων μας μόνο στήν οἰκονομική δράση εἶναι τάση φυσιολογική γιά τούς συντάχτες τοῦ «Credo», εἶναι ὅμως ἀκατανόητη ὅταν περιέχεται στήν «Profession de foi» μιᾶς Ἐπιτροπῆς τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας.

Σχετικά μέ τά νόμιμα σωματεῖα οἱ θέσεις τῆς «Profession de foi» παρουσιάζουν τήν ἴδια στενότητα κι ἐκφράζουν τήν ἴδια ἀκριβῶς τάση γιά παραχωρήσεις στήν περιβόητη μπερνσταϊνιάδα· ἡ συμβολή μιᾶς Ἐπιτροπῆς τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος στήν ἴδρυση ταμείων σημαίνει, πάλι, σκόρπισμα τῶν δυνάμεων καί σβήσιμο τῶν ὀρίων ἀνάμεσα στήν ἐκπολιτιστική καί στήν ἐπαναστατική δουλειά: τό ἐπαναστατικό κόμμα μπορεῖ καί πρέπει νά χρησιμοποιεῖ τά νόμιμα σωματεῖα γιά τό δυνάμωμα καί τό στέριωμα τῆς δικῆς του δουλειᾶς, νά τά χρησιμοποιεῖ σάν ἐστίες γιά ζύμωση, σάν κατάλληλα μέσα κάλυψης τῶν ἐπαφῶν κτλ. κτλ. — καί τίποτα παραπάνω. Εἶναι στό ἔπακρο ἀντιορθολογιστικό νά σπαταλοῦμε τίς δυνάμεις τῶν σοσιαλιστῶν γιά νά συντελοῦμε στή δημιουργία σωματείων, εἶναι λάθος νά δίνουμε σ' αὐτά τά σωματεῖα αὐτοτελῆ σημασία, εἶναι ἀπλούστατα γελοῖο νά νομίζουμε πώς στά νόμιμα σωματεῖα εἶναι δυνατή «ἡ πλέρια ἀνεξαρτησία ἀπό τή συμμετοχή καί τήν πίεση τῶν ἐπιχειρηματιῶν».

Τέλος, καί στά ὀργανωτικά σχέδια τῆς Ἐπιτροπῆς Κιέβου ἀντανακλάται ἡ στενότητα τῶν ἀντιλήψεων της καί ἡ ἰδιομορφία τους. Εἶναι ἀλήθεια πώς εἴμαστε ἀπολύτως σύμφωνοι μέ τήν Ἐπιτροπή Κιέβου στό ὅτι σήμερα δέν εἶναι ἀκόμα καιρός ν' ἀνακοι-

νώσουμε τήν ἀνασυγκρότηση τοῦ κόμματος καί νά ἐκλέξουμε καινούργια ΚΕ, θεωροῦμε ὅμως ὀλότελα λαθεμένη τή γνώμη ὅτι «τό κίνημα ἔχει ἄμεσα οἰκονομικό χαρακτήρα», ὅτι τό ρωσικό προλεταριάτο ἀκόμα «δέν» εἶναι ἕτοιμο γιά πολιτική ζύμωση». Θάταν λάθος ἐπίσης νά περιμένουμε ὥσπου «νά δυναμώσουν οἱ τοπικές ομάδες, νά μεγαλώσουν ἀριθμητικά, νά σταθεροποιήσουν τούς δεσμούς τους μέ τό ἐργατικό περιβάλλον»· ἕνα τέτοιο δυνάμωμα ὀδηγεῖ συχνά στήν ἄμεση χρεοκοπία.

Ὅχι, πρέπει ἀμέσως νά καταπιαστοῦμε μέ τό ἔργο τῆς ἔνωσης, καί ν' ἀρχίσουμε ἀπό τήν ἔνωση στόν τομέα τοῦ τύπου, ἀπό τήν ἴδρυση ἐνός πανρωσικοῦ δημοσιογραφικοῦ ὄργανου, πού θά προσπαθήσει νά προετοιμάσει τήν ἀνασυγκρότηση τοῦ κόμματος. Τό ὄργανο αὐτό θά εἶναι ὄργανο γιά ὅλη τή Ρωσία, θά συγκεντρώνει ἀνταποκρίσεις καί ὑλικά ἀπό τούς ὁμίλους κάθε τόπου, θά διαθέτει χῶρο γιά τή συζήτηση τῶν ἐπίμαχων ζητημάτων, θά πλαταίνει τά πλαίσια τῆς προπαγάνδας καί τῆς ζύμωσής μας, θά δίνει ξεχωριστή προσοχή στά ὀργανωτικά ζητήματα, στίς ταχτικές καί τεχνικές μεθόδους δράσης, θά ἱκανοποιεῖ ὅλες τίς ἀπαιτήσεις τῶν πιό ἀναπτυγμένων ἐργατῶν καί θ' ἀνεβάζει συνεχῶς τά κατώτερα στρώματα τοῦ προλεταριάτου (πού θά προσελκύονται μέ τίς ἐργατικές ἀνταποκρίσεις κτλ.) σέ ὀλοένα καί πιό συνειδητή συμμετοχή στό σοσιαλιστικό κίνημα καί στήν πολιτική πάλη.

Ἔχουμε τήν πεποίθηση πῶς μόνο μ' αὐτό τόν τρόπο μποροῦν νά προετοιμαστοῦν οἱ πραγματικές προϋποθέσεις γιά τήν ἔνωση καί τήν ἀναδημιουργία τοῦ κόμματος, καί πῶς μόνο ἡ ἀνοιχτή κι ἀπροκάλυπτη πολεμική ἐνάντια στό στενό «οἰκονομισμό» καί στίς μπερνσταϊνικές ἰδέες, πού διαδίδονται ὄλο και περισσότερο, μπορεῖ νά ἐξασφαλίσει τή σωστή ἀνάπτυξη τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας.

*Γράφτηκε στά τέλη τοῦ 1899
ἢ στίς ἀρχές τοῦ 1900*

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1928
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. VII*

*Δημοσιεύεται
σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο,
ἀντιγραμμένο ἀπό ἄγνωστον*

ΣΧΕΔΙΟ ΔΗΛΩΣΗΣ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ ΤΗΣ «ΙΣΚΡΑ»¹¹³
 ΚΑΙ ΤΟΥ «ΖΑΡΙΑ»¹¹⁴

Ἄναλαβαίνοντας τὴν ἔκδοση δύο σοσιαλδημοκρατικῶν ὀργάνων: ἑνὸς ἐπιστημονικο-πολιτικοῦ περιοδικοῦ καὶ μιᾶς πανρωσικῆς ἐργατικῆς ἡφμερίδας, θεωροῦμε ἀπαραίτητο νὰ ποῦμε λίγα λόγια γιὰ τὸ πρόγραμμά μας, γιὰ τὸ τί ἐπιδιώκουμε καὶ πῶς καταλαβαίνουμε τὰ καθήκοντά μας.

Περνάμε μιὰ ἐξαιρετικά σοβαρὴ στιγμή τῆς ἱστορίας τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καὶ τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας· ὅλα δείχνουν, ὅπως φαίνεται, πῶς τὸ κίνημά μας βρίσκεται σ' ἕνα κρίσιμο στάδιο: ξεχείλισε τόσο πλατιά καὶ ξεπέταξε τόσο πολλὰ γερὰ βλαστάρια στίς πιό διαφορετικὲς γωνιές τῆς Ρωσίας, πού ἐκδηλώνεται σήμερα μέ ἀκράτητη δύναμη ἢ τάση του νὰ σταθεροποιηθεῖ, νὰ πάρει ἀνώτερη μορφή, νὰ διαμορφώσει μιὰ ὀρισμένη φυσιογνωμία καὶ ὀργάνωση. Πράγματι, τὰ τελευταῖα χρόνια χαρακτηρίζονται ἀπὸ μιὰ καταπληχτικὰ γοργή διάδοση τῶν ἰδεῶν τοῦ σοσιαλδημοκρατισμοῦ μέσα στή διανόησή μας, κι αὐτὸ τὸ ρεῦμα τῆς κοινωνικῆς σκέψης ἔρχεται νὰ τὸ προσηλυτίσει τὸ τελείως ἀνεξάρτητο, τὸ αὐθόρμητο κίνημα τοῦ βιομηχανικοῦ προλεταριάτου, πού ἀρχίζει νὰ ἐνώνεται καὶ νὰ παλαίβει ἐναντία στοὺς καταπιεστές του, ἐκδηλώνοντας φλογερὸ πόθο γιὰ τὸ σοσιαλισμό. Παντοῦ ἐμφανίζονται ὅμοιοι ἐργατῶν καὶ σοσιαλδημοκρατῶν διανοουμένων, κυκλοφοροῦν τοπικὲς προκηρῦξεις ζύμωσης, μεγαλώνει ἡ ζήτηση σοσιαλδημοκρατικοῦ ἔντυπου ὕλικου, ξεπερνώντας ἀπροσμέτρητα τὴν προσφορά του, καὶ οἱ ἐντατικὲς κυβερνητικὲς διώξεις δὲν εἶναι σέ θέση νὰ συγκρατήσουν τὸ κίνημα αὐτό.

Γεμάτες οἱ φυλακές, ἴσαμε κεῖ πού δὲν παίρνει, γεμάτες καὶ οἱ ἐξορίες, σχεδόν κάθε μῆνα ἀκοῦς γιὰ «χτυπήματα» κατὰ τῶν σο-

σιαλιστῶν σ' ὅλες τίς ἄκρες τῆς Ρωσίας, γιά πιάσιμο μεταφερόμενου ὑλικοῦ, γιά συλλήψεις ἀγκιτατόρων, γιά κατασχέσεις ἔντυπου ὑλικοῦ καί τυπογραφείων, τό κίνημα ὅμως δέ σταματάει, μά ὄλο καί ἀναπτύσσεται, ἀγκαλιάζει ὄλο καί πιά πλατιές περιοχές, διεισδύει ὄλο καί πιά βαθιά στήν ἐργατική τάξη, τραβάει ὄλο καί περισσότερο τήν προσοχή τῆς κοινῆς γνώμης. Καί ὄλη ἡ οἰκονομική ἀνάπτυξη τῆς Ρωσίας, ὄλη ἡ ἱστορία τῆς ρωσικῆς κοινωνικῆς σκέψης καί τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος ἀποτελοῦν ἐγγύηση ὅτι τό σοσιαλδημοκρατικό ἐργατικό κίνημα θ' ἀναπτύσσεται παρ' ὄλα τά ἐμπόδια καί ὅτι θά τά κατανικήσει.

Τό κύριο γνώρισμα τοῦ κινήματος μας, γνώρισμα πού τόν τελευταῖο καιρό χτυπάει ἰδιαίτερα στό μάτι, εἶναι τό κομμάτιασμα του, ὁ χειροτεχνικός, θά ἔλεγε κανεῖς, χαρακτήρας του: οἱ τοπικοί ὄμιλοι ἐμφανίζονται καί δροῦν σχεδόν ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπό τοῦς ὄμίλους τῶν ἄλλων τόπων κι ἀκόμα (πράγμα πού ἔχει ἰδιαίτερη σημασία) κι ἀπό τοῦς ὄμίλους πού δροῦσαν καί δροῦν ταυτόχρονα στά ἴδια κέντρα· δέ δημιουργεῖται παράδοση καί συνέχεια, καί ὁ τοπικός τύπος ἀντανακλᾷ ὄλοκληρωτικά αὐτό τό κομμάτιασμα, ἀντανακλᾷ τήν ἔλλειψη σύνδεσης μέ ὄ,τι ἔχει πιά δημιουργήσει ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία. Ἡ σημερινή περίοδος μᾶς φαίνεται κρίσιμη, ἀκριβῶς γιατί τό κίνημα ξεπερνάει αὐτόν τό χειροτεχνισμό κι αὐτό τό κομμάτιασμα, ἀπαιτώντας ἐπίμονα τό πέρασμα σέ ἀνώτερη, πιά ἐνιαία, καλύτερα καί περισσότερο ὄργανωμένη μορφή, πού γιά τή δημιουργία της θεωροῦμε ὑποχρέωσή μας νά δουλέψουμε. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι σέ μιά ὄρισμένη περίοδο τοῦ κινήματος, στίς ἀρχές του, αὐτό τό κομμάτιασμα εἶναι ἐντελῶς ἀναπόφευχτο, ὅτι μέ μιά τόσο καταπληχτικά γοργή καί γενική ἀνάπτυξη τοῦ κινήματος ὕστερα ἀπό μιά μακρόχρονη περίοδο ἐπαναστατικῆς κάλμας, ἡ ἔλλειψη συνέχειας δημιουργεῖται ἐντελῶς φυσιολογικά. Εἶναι ἐπίσης ἀναμφίβολο ὅτι ποικιλομορφία τῶν τοπικῶν συνθηκῶν, διαφορά τῆς κατάστασης τῆς ἐργατικῆς τάξης στίς διάφορες περιοχές, καί τέλος ἰδιομορφίες στίς ἀντιλήψεις τῶν τοπικῶν στελεχῶν θά ὑπάρχουν πάντα καί ὅτι ἀκριβῶς αὐτή ἡ ποικιλομορφία δείχνει τή ζωτικότητα τοῦ κινήματος καί τήν ὄγιη ἀνάπτυξή του. Ὅλα αὐτά εἶναι σωστά, ὅμως τό κομμάτιασμα καί ἡ ἀνοργανωσιά δέν εἶναι καθόλου ἀπαραίτητη συνέπεια αὐτῆς τῆς ποικιλομορφίας. Ἡ διατήρηση τῆς συνέχειας τοῦ κινήματος, ἡ ἔνωσή του, δέν ἀποκλείουν καθόλου τήν ποικιλομορφία, ἀπεναντίας, θά δημιουργήσουν μάλιστα πιά εὐρύ στίβο καί ἐλεύθερο πεδίο γι' αὐτήν. Στή σημερινή ὅμως στιγμή τοῦ κινήματος τό κομμάτιασμα ἀρχίζει

νά άσκει πραγματικά βλαβερή επίδραση και άπειλεί νά παρασύρει τό κίνημα σέ στραβό δρόμο: ό στενός πραχτικισμός, ό άποσπασμένος από τό θεωρητικό φώτισμα του κινήματος στό σύνολό του, είναι ίκανός νά καταστρέψει τή σύνδεση ανάμεσα στό σοσιαλισμό και στό έπαναστατικό κίνημα τής Ρωσίας, από τή μιá μεριά, και στό αυθόρμητο εργατικό κίνημα, από τήν άλλη. "Ότι ό κίνδυνος αυτός δέν είναι φανταστικός, τό άποδειχνει ή δημοσίευση έργων σαν τό «Credo» που προκάλεσε κιόλας μιá πέρα για πέρα δικαιολογημένη διαμαρτυρία και κατάκριση, και ακόμα σαν τό «Χωριστό παράρτημα τής „Ραμπότσαγια Μίσλ“» (Σεπτέμβρης 1899). Αυτό τό παράρτημα εξέφρασε μέ τόν πιο ανάγλυφο τρόπο τήν τάση που διαποτίζει όλη τήν εφημερίδα «Ραμπότσαγια Μίσλ». Μέ τό παράρτημα αυτό αρχίζει νά εκδηλώνεται μιá ιδιαίτερη κατεύθυνση μέσα στη ρωσική σοσιαλδημοκρατία, και μάλιστα τέτοια, που μπορεί νά προξενήσει άμεση ζημιá και που πρέπει νά καταπολεμηθεί. "Όμως ό ρωσικός νόμιμος τύπος μέ κείνη τήν παρωδία του μαρξισμού, που μόνο νά διαφθείρει μπορεί τήν κοινωνική συνείδηση, μεγαλώνει ακόμα περισσότερο αυτή τή διασπορά κι αυτή τήν αναρχία, χάρη στην όποία ό περιβόητος (περιβόητος για τή χρεοκοπία του) Μπέρνσταϊν μόρεσε από τόν τύπο νά διακηρύξει σ' όλο τόν κόσμο τήν αναλήθεια, ότι τάχα ή πλειοψηφία των σοσιαλδημοκρατών που δρουν στη Ρωσία είναι μέ τό μέρος του.

Θάταν ακόμα πρόωρο νά κρίνουμε πόσο βαθιά είναι αυτή ή διαφωνία, πόσο πιθανή είναι ή διαμόρφωση μιáς ιδιαίτερης κατεύθυνσης (δέν έχουμε καμιá πρόθεση νά δόσουμε από τώρα κιόλας καταφατική απάντηση σ' αυτά τά ερωτήματα, δέ χάνουμε ακόμα καθόλου τήν έλπίδα ότι μπορεί νά δουλέψουμε μαζί), όμως τό νά κλείνουμε τά μάτια μπροστά στη σοβαρότητα τής κατάστασης θά ήταν πολύ πιο επιζήμιο από τό νά μεγαλοποιούμε αυτή τή διαφωνία, και χαιρετίζουμε δλόψυχα τό ξαναζωντάνεμα τής δημοσιογραφικής δράσης τής ομάδας «'Απελευθέρωση τής δουλειáς» και τήν πάλη που άρχισε αυτή ή ομάδα ενάντια στις άπόπειρες διαστρέβλωσης και εκχυδαϊσμού του σοσιαλδημοκρατισμού¹¹⁵.

Τό πραχτικό συμπέρασμα που βγαίνει απ' όλα αυτά είναι τουτο: είναι ανάγκη εμείς, οι ρώσοι σοσιαλδημοκράτες, νά ενωθούμε και νά κατευθύνουμε όλες τίς προσπάθειές μας στη δημιουργία ενός ενιαίου και ισχυρού κόμματος, που νά παλαίβει κάτω από τή σημαία του έπαναστατικού σοσιαλδημοκρατικού προγράμματος, νά διατηρεί τή συνέχεια του κινήματος και νά προω-

θει συστηματικά τήν ὀργάνωσή του. Τό συμπέρασμα αὐτό δέν εἶναι νέο. Τό ἔχουν βγάλει κιόλας οἱ ῥῶσοι σοσιαλδημοκράτες ἔδῳ καί δυό χρόνια, ὅταν ἀντιπρόσωποι τῶν μεγαλύτερων σοσιαλδημοκρατικῶν ὀργανώσεων τῆς Ρωσίας συνήλθαν σέ συνέδριο τήν ἀνοιξη τοῦ 1898, ἱδρυσαν τό Σοσιαλδημοκρατικό Ἐργατικό Κόμμα τῆς Ρωσίας, δημοσίευσαν τή «Διακήρυξή» του, καί ἀναγνώρισαν τή «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» ἐπίσημο ὄργανο τοῦ κόμματος. Θεωρώντας τούς ἑαυτούς μας μέλη τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας, συμμεριζόμεστε ἀπόλυτα τίς βασικές ιδέες τῆς «Διακήρυξης» καί ἀποδίδουμε σ' αὐτήν ἐξαιρετικά μεγάλη σημασία, σάν ἀνοιχτή καί δημόσια διακήρυξη τῶν σκοπῶν πού πρέπει νά ἐπιδιώκει τό κόμμα μας. Γι' αὐτό τό λόγο γιά μᾶς, σάν μέλη τοῦ κόμματος, τό ζήτημα τῶν πλησιέστερων καί ἄμεσων καθηκόντων μας μπαίνει ἔτσι: ποιο σχέδιο δράσης πρέπει νά υἱοθετήσουμε γιά νά πετύχουμε μιά ὅσο τό δυνατό σταθερότερη ἀνανέωση τοῦ κόμματος; Μερικοί σύντροφοι (ἀκόμα καί μερικές ὁμάδες καί ὀργανώσεις) ἔχουν τή γνώμη ὅτι γιά τό σκοπό αὐτό πρέπει νά ἐκλέξουμε νέο κεντρικό ὄργανο τοῦ κόμματος καί ν' ἀναθέσουμε σ' αὐτό νά ξαναρχίσει τήν ἔκδοση τοῦ κομματικοῦ δημοσιογραφικοῦ ὀργάνου¹⁶. Ἐνα τέτοιο σχέδιο ἐμεῖς τό θεωροῦμε λαθεμένο ἢ τουλάχιστο παρακινδυνευμένο. Δημιουργία καί στέριωμα τοῦ κόμματος — σημαίνει δημιουργία καί στέριωμα τῆς ἔνωσης ὄλων τῶν ῥώσων σοσιαλδημοκρατῶν, καί μιά τέτοια ἔνωση δέν μποροῦμε νά τήν πετύχουμε μέ ἀπλή διαταγή, δέν μποροῦμε νά τήν πετύχουμε ἀποκλειστικά καί μόνο μέ τήν ἀπόφαση κάποιας, ἄς ποῦμε, συνέλευσης ἀντιπροσώπων, χρειάζεται νά τήν προπαρασκευάσουμε μέ τή δουλειά μας. Χρειάζεται, πρῶτο, νά δημιουργήσουμε μιά γενική κομματική φιλολογία, γενική ὄχι μονάχα μέ τήν ἔννοια ὅτι πρέπει νά ἐξυπηρετεῖ ὅλο τό ρωσικό κίνημα, κι ὄχι μόνο ὀρισμένες περιοχές, ὅτι πρέπει νά συζητάει τά ζητήματα ὅλου τοῦ κινήματος στό σύνολό του καί νά βοηθάει τήν πάλη τῶν συνειδητῶν προλετάρων, καί νά μή περιορίζεται μόνο στά τοπικά ζητήματα, ἀλλά γενική καί μέ τήν ἔννοια ὅτι πρέπει νά ἐνώνει ὄλες τίς ὑπάρχουσες φιλολογικές δυνάμεις, νά ἐκφράζει ὄλες τίς ἀποχρώσεις γνωμῶν καί ἀπόψεων τῶν ῥώσων σοσιαλδημοκρατῶν ὄχι σάν μεμονωμένων ἀγωνιστῶν, ἀλλά σάν συντρόφων πού συνδέονται μέ κοινό πρόγραμμα καί κοινή πάλη στίς γραμμές μιᾶς ὀργάνωσης. Χρειάζεται, δεύτερο, νά δημιουργήσουμε μιά ὀργάνωση πού νά ἔχει τήν εἰδική ἀποστολή νά ἐξασφαλίζει τήν ἐπαφή ἀνάμεσα σ' ὅλα τά κέντρα τοῦ κινήματος, νά παρέχει ἔγκαιρα ὀλοκληρω-

μένες πληροφορίες γιά τό κίνημα καί νά ἐφοδιάζει κανονικά μέ περιοδικό τύπο ὅλες τίς ἄκρες τῆς Ρωσίας. Μόνο ὅταν θά δημιουργηθεῖ μιὰ τέτοια ὀργάνωση, ὅταν θά ἐξασφαλιστεῖ ρωσικό σοσιαλιστικό ταχυδρομεῖο, τό κόμμα θά σταθεροποιήσῃ τήν ὑπαρξή του, μόνο τότε τό κόμμα θ' ἀποτελεῖ πραγματικό γεγονός, συνεπῶς καί ἰσχυρή πολιτική δύναμη. Ἀκριβῶς στό πρῶτο μέρος αὐτοῦ τοῦ καθήκοντος, δηλ. στή δημιουργία γενικῆς φιλολογίας, σκοπεύουμε ν' ἀφιερῶσουμε τίς δυνάμεις μας, γιὰ τή θεωροῦμε ζωτική ἀνάγκη τοῦ σύγχρονου κινήματος καί ἀπαραίτητο προκαταρχικό βῆμα γιά τήν ἀνανέωση τῆς δράσης τοῦ κόμματος.

Ἀπό τό χαρακτήρα αὐτοῦ τοῦ καθήκοντος μας ἀπορέει φυσιολογικά καί τό πρόγραμμα πού πρέπει ν' ἀκολουθοῦν τά ὄργανα πού θά ἐκδόσουμε. Τά ὄργανα αὐτά πρέπει ν' ἀφιερῶνουν πολύ χῶρο στά θεωρητικά ζητήματα, δηλ. καί στή γενική θεωρία τοῦ σοσιαλδημοκρατισμοῦ καί στήν ἐφαρμογή της στή ρωσική πραγματικότητα. Ἡ ἐπιταχτική ἀνάγκη μιᾶς πλατιάς συζήτησης αὐτῶν τῶν ζητημάτων σήμερα ἀκριβῶς εἶναι ἀναμφισβήτητη καί δέ χρειάζεται ἐπεξηγήσεις ὕστερα ἀπ' ὅσα εἶπαμε πῶς πάνω. Εἶναι αὐτονόητο πῶς μέ τά ζητήματα τῆς γενικῆς θεωρίας πρέπει νά συνδέεται ἀδιάρηχτα καί ἡ ἐνημέρωση σχετικά μέ τό ἐργατικό κίνημα τῆς Δύσης, μέ τήν ἱστορία του καί τή σημερινή κατάστασή του. Βάζουμε, ἐπίσης, σάν σκοπό μας τή συστηματική συζήτηση ὅλων τῶν προβλημάτων τῆς πολιτικῆς: τό Σοσιαλδημοκρατικό Ἐργατικό Κόμμα πρέπει ν' ἀπαντάει σ' ὅλα τά προβλήματα πού προῦθῃ ἡ ζωὴ σ' ὅλους τούς τομεῖς, στά ζητήματα καί τῆς ἐσωτερικῆς καί τῆς διεθνοῦς πολιτικῆς καί πρέπει νά ἐπιδιώξουμε κάθε σοσιαλδημοκράτης καί κάθε συνειδητός ἐργάτης νά σχηματίσει ξεκάθαρη ἀντίληψη πάνω σ' ὅλα τά βασικά προβλήματα, — χωρίς αὐτόν τόν ὄρο δέν εἶναι δυνατό νά γίνῃ πλατιά καί προγραμματισμένη προπαγάνδα καί ζύμωση. Ἡ συζήτηση τῶν προβλημάτων τῆς θεωρίας καί τῆς πολιτικῆς θά συνδέεται μέ τήν ἐπεξεργασία τοῦ προγράμματος τοῦ κόμματος, πού ἡ ἀνάγκη τῆς ὑπαρξῆς του ἀναγνωρίστηκε κιόλας ἀπό τό συνέδριο τοῦ 1898, κι ἐμεῖς σκοπεύουμε στό κοντινό μέλλον νά δημοσιεύσουμε σχέδιο προγράμματος, πού ἡ ὀλόπλευρη συζήτησή του πρέπει νά δόσῃ ἀρκετό ὕλικό στό μελλοντικό συνέδριο, ὅπου θά μπεῖ τό καθήκον τῆς ψήφισσης τοῦ προγράμματος¹¹⁷. Σέ συνέχεια, ἐξαιρετικά ἐπιταχτική καθήκον θεωροῦμε τή συζήτηση τῶν προβλημάτων ὀργάνωσης καί τῶν τρόπων πραχτικῆς δράσης. Ἡ ἔλλειψη συνέχειας καί τό κομμάτισμα, γιά

τά ὁποῖα μιλήσαμε πῶς πάνω, ἔχουν ἐξαιρετικά ἐπιζήμιο ἀντίχτυπο στή σημερινή κατάσταση τῆς κομματικῆς πειθαρχίας, τῆς κομματικῆς ὀργάνωσης καί τῆς συνωμοτικῆς τέχνης. Πρέπει ὀρθά-κοφτά ν' ἀναγνωρίσουμε ὅτι ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη ἡμεῖς, οἱ σοσιαλδημοκράτες, μείναμε πίσω ἀπό τοὺς παλιούς ἀγωνιστές τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος καί ἀπό ἄλλες ὀργανώσεις πού δροῦν στή Ρωσία, καί πρέπει νά καταβάλουμε ὅλες μας τίς δυνάμεις γιά νά καλύψουμε τά κενά σ' αὐτόν τόν τομέα. Ἡ μαζική προσέλκυση νεαρῶν ἐργατῶν καί διανοουμένων στό κίνημα, τό γεγονός ὅτι γίνονται πῶς συχνά τά χτυπήματα, καθῶς καί οἱ ραφιναρισμένες μέθοδοι δίωξης πού ἐφαρμόζει ἡ κυβέρνησις κάνουν ἐπιταχτικά ἀναγκαῖα τήν προπαγάνδα τῶν ἀρχῶν καί τῶν μεθόδων τῆς κομματικῆς ὀργάνωσης, τῆς κομματικῆς πειθαρχίας καί τῆς συνωμοτικῆς τέχνης.

Μιά τέτοια προπαγάνδα, ἂν τήν ὑποστηρίξουν ὅλες οἱ μεμονωμένες ὀμάδες καί ὅλοι οἱ πῶς ἔμπειροι σύντροφοι, μπορεῖ καί πρέπει νά ἔχει σάν ἀποτέλεσμα νά διαμορφώσουμε ἀπό τοὺς νεαροὺς σοσιαλιστές καί τοὺς νεαροὺς ἐργάτες ἐπιδέξιους καθοδηγητές τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος, ἱκανοὺς νά ὑπερνικοῦν ὅλα τά ἐμπόδια, πού βάζει στή δουλειά μας ὁ ζυγός τοῦ ἀπολυταρχικοῦ ἀστυνομικοῦ κράτους, καί ν' ἀνταποκρίνονται στίς ἀπαιτήσεις τῆς ἐργατικῆς μάζας πού αὐθόρμητα τραβιέται στό σοσιαλισμό καί στήν πολιτική πάλη. Τέλος, ἡ ἀναλυτική μελέτη αὐτοῦ τοῦ αὐθόρμητου κινήματος (τόσο τῶν ἐργατικῶν μαζῶν ὅσο καί τῆς διανοήσεώς μας) πρέπει, σέ σύνδεση μέ τά θέματα πού θίχτηκαν παραπάνω, νά εἶναι ἕνα ἀπό τά κυριότερα καθήκοντά μας: πρέπει νά ἐμβαθύνουμε στήν κατανόηση τοῦ κοινωνικοῦ κινήματος τῶν διανοουμένων, πού παρατηρήθηκε στή Ρωσία στά 1895-1900 καί πού κλείνει μέσα του διαφορετικά καί κάποτε ἕτερογενῆ ρεύματα· πρέπει νά μελετᾶμε ἐμπεριστατωμένα τήν κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξεως σ' ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας, νά μελετᾶμε τίς μορφές καί τοὺς ὄρους τῆς ἀφύπνισέως της, τῆς πάλης της πού ἀρχίζει, γιά νά συνδέσουμε σ' ἕνα ἀδιάρηκτο σύνολο τό μαρξιστικό σοσιαλισμό, — πού ἄρχισε κιόλας ν' ἀπλώνει ρίζες στό ρωσικό ἔδαφος, — καί τό ρωσικό ἐργατικό κίνημα, γιά νά συνδέσουμε τό ρωσικό ἐπαναστατικό κίνημα μέ τήν αὐθόρμητη ἄνοδο τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Καί μόνο ὅταν θά πραγματοποιηθεῖ αὐτή ἡ σύνδεση μπορεῖ νά δημιουργηθεῖ στή Ρωσία σοσιαλδημοκρατικό ἐργατικό κόμμα, γιὰτί σοσιαλδημοκρατία δέ θά πεῖ μόνο ἐξυπηρέτηση τοῦ αὐθόρμητου ἐργατικοῦ κινήματος (ὅπως ἔχουν κάποτε τήν τάση νά νομίζουν μερικοὶ σύγ-

χρονοι «πραχτικοί» μας), σοσιαλδημοκρατία θά πεί συνένωση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τό ἐργατικό κίνημα. Καί μόνο μιά τέτοια συνένωση δίνει στό ρωσικό προλεταριάτο τή δυνατότητα νά ἐκπληρώσει τό πρῶτο πολιτικό του καθήκον: ν' ἀπελευθερώσει τή Ρωσία ἀπό τό ζυγό τῆς ἀπολυταρχίας.

Ὅσο γιά τήν κατανομή τῶν θεμάτων καί τῶν ζητημάτων πού ἀναφέραμε ἀνάμεσα στό περιοδικό καί στήν ἐφημερίδα, αὐτή ἡ κατανομή θά ἐξαρτηθεῖ ἀποκλειστικά ἀπό τίς διαφορές στόν ὄγκο αὐτῶν τῶν ἐκδόσεων, καθώς κι ἀπό τίς διαφορές στό χαρακτηριστήρα τους: τό περιοδικό πρέπει νά ἐξυπηρετεῖ κυρίως τήν προπαγάνδα, ἡ ἐφημερίδα κυρίως τή ζύμωση. Ὅμως καί στό περιοδικό καί στήν ἐφημερίδα πρέπει νά καθρεφτίζονται ὅλες οἱ πλευρές τοῦ κινήματος, καί θά θέλαμε νά ὑπογραμμίσουμε ἰδιαίτερα ὅτι δέν εἴμαστε σύμφωνοι μέ τό σχέδιο, πού προβλέπει πῶς ἡ ἐργατική ἐφημερίδα πρέπει νά δημοσιεύει στίς σελίδες της ἀποκλειστικά ὅ,τι ἀφορᾷ ἀπευθείας καί ἄμεσα τό αὐθόρμητο ἐργατικό κίνημα, ἀφήνοντας γιά τό ὄργανο τῶν «διανοουμένων» ὅλα ὅσα ἔχουν σχέση μέ τόν τομέα τῆς θεωρίας τοῦ σοσιαλισμοῦ, μέ τόν τομέα τῆς ἐπιστήμης, τῆς πολιτικῆς, τῶν ζητημάτων τῆς κομματικῆς ὀργάνωσης κτλ. Ἀντίθετα, ἐκεῖνο πού χρειάζεται εἶναι ἀκριβῶς ὁ συνδυασμός ὄλων τῶν συγκεκριμένων γεγονότων καί ἐκδηλώσεων τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος μέ τά παραπάνω ζητήματα, χρειάζεται ἡ θεωρία νά φωτίζει κάθε μερικό γεγονός, χρειάζεται νά προπαγανδίζονται τά ζητήματα τῆς πολιτικῆς καί τῆς κομματικῆς ὀργάνωσης στίς πιό πλατιές μάζες τῆς ἐργατικῆς τάξης, χρειάζεται τά ζητήματα αὐτά νά γίνουν ἀντικείμενο ζύμωσης. Ἡ μορφή ζύμωσης, πού ὡς τώρα ἐπικρατοῦσε σχεδόν ἀποκλειστικά στή χώρα μας — δηλ. ἡ ζύμωση μέ τίς τοπικές προκηρύξεις — παύει νά εἶναι ἐπαρκῆς: ἡ ζύμωση αὐτή εἶναι στενῆ, γιατί θίγει μόνο ζητήματα τοπικά καί κατά κύριο λόγο οἰκονομικά. Πρέπει νά προσπαθήσουμε νά δημιουργήσουμε ἀνώτερη μορφή ζύμωσης — μέσω τῆς ἐφημερίδας πού θά καταχωρεῖ κάθε τόσο καί τά παράπονα τῶν ἐργατῶν, καί τίς ἐργατικές ἀπεργίες, καί τίς ἄλλες μορφές προλεταριακῆς πάλης, καί ὅλες τίς ἐκδηλώσεις τῆς πολιτικῆς καταπίεσης σ' ὅλη τή Ρωσία, καί πού θά βγάξει συγκεκριμένα συμπεράσματα ἀπό κάθε τέτοιο γεγονός σέ σχέση μέ τούς τελικούς σκοπούς τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τά πολιτικά καθήκοντα τοῦ ρωσικοῦ προλεταριάτου. «Νά εὐρύνουμε τά πλαίσια καί τό περιεχόμενο τῆς δράσης μας στους τομεῖς τῆς προπαγάνδας καί τῆς ζύμωσης», — αὐτά τά λόγια τοῦ Π. Μπ. Ἀξελρόντ πρέπει νά εἶναι τό σύνθημα πού θά κατευ-

θύνει στο άμεσο μέλλον τή δράση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, κι ἔμεῖς υἰοθετοῦμε αὐτό τό σύνθημα στό πρόγραμμα τῶν ὀργάνων μας.

Ἐδῶ γεννιέται φυσιολογικά τό παρακάτω πρόβλημα: ἂν τά ὄργανα πού προτείνουμε πρέπει νά ἐξυπηρετοῦν τό σκοπό τῆς συνένωσης ὄλων τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν καί τῆ συσπείρωσή τους σ' ἓνα κόμμα, τότε πρέπει ν' ἀντανακλοῦν ὄλες τίς ἀποχρώσεις τῶν ἀπόψεων, ὄλες τίς τοπικές ἰδιομορφίες, ὄλη τήν ποικιλομορφία τῶν πραχτικῶν μεθόδων. Πῶς συμβιβάζεται αὐτή ἡ ἔνωση ἑτερογενῶν ἀπόψεων μέ τή μονολιθικότητα τῆς σύνταξης τῶν ὀργάνων; Μήπως τά ὄργανα πρέπει νά εἶναι μιὰ ἀπλή συλλογή ποικιλόμορφων ἀντιλήψεων ἢ πρέπει νά ἔχουν αὐτοτελεῆ, ὀλοκληρωτικά ξεκαθαρισμένο προσανατολισμό;

Ἐμεῖς ἀπαντοῦμε στά ἐρωτήματα αὐτά μέ τή δεύτερη ἔννοια καί ἐλπίζουμε πῶς ἓνα ὄργανο μέ ξεκαθαρισμένο προσανατολισμό μπορεῖ νά εἶναι πέρα γιά πέρα κατάλληλο (ὅπως θά ποῦμε παρακάτω) καί γιά νά καθρεφτίζονται σ' αὐτό οἱ διαφορετικές ἀπόψεις, καί γιά νά γίνεται συντροφική πολεμική ἀνάμεσα στούς συνεργάτες. Σύμφωνα μέ τίς ἀντιλήψεις μας ἔμεῖς συμμαριζόμαστε ἀπόλυτα ὄλες τίς βασικές ἰδέες τοῦ μαρξισμοῦ (ὅπως διατυπώθηκαν στό «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» καί στά προγράμματα τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης) καί εἴμαστε ὑπέρ τῆς συνεποῦς ἀνάπτυξης αὐτῶν τῶν ἰδεῶν στό πνεῦμα τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς, ἀποκρούοντας κατηγορηματικά τίς μεσοβέλικες, ὀπορτουниστικῆς τροποποιήσεις πού ἔγιναν σήμερα τόσο τῆς μόδας χάρη στό ζῆλο τοῦ Μπέρνσταϊν. Ἐμεῖς θεωροῦμε καθῆκον τῆς σοσιαλδημοκρατίας νά ὀργανώνει τήν ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου, νά συνδράμει αὐτή τήν πάλη, νά τονίζει τόν ἀναγκαῖο τελικό σκοπό της, ν' ἀναλύει τίς συνθήκες πού καθορίζουν τόν τρόπο διεξαγωγῆς αὐτῆς τῆς πάλης. «Ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἐργατῶν μπορεῖ νά εἶναι ἔργο μόνο τῶν ἰδίων τῶν ἐργατῶν»¹¹⁸. Ὅμως, χωρίς νά ξεχωρίζουμε τή σοσιαλδημοκρατία ἀπό τό ἐργατικό κίνημα, δέν πρέπει ὥστόσο νά ξεχνᾶμε ὅτι καθῆκον της εἶναι ν' ἀντιπροσωπεύει τά συμφέροντα αὐτοῦ τοῦ κινήματος σ' ὄλες τίς χῶρες καί στό σύνολό του, ὅτι σέ καμιά περίπτωση δέν πρέπει νά φτάσει στό σημεῖο νά ὑποκλίνεται τυφλά μπροστά στή μιὰ ἢ στήν ἄλλη ξεχωριστή φάση, στήν ὁποία βρίσκεται αὐτό τό κίνημα στή μιὰ ἢ στήν ἄλλη περίοδο, στό ἓνα ἢ στό ἄλλο μέρος. Θεωροῦμε ὅτι ὑποχρέωση τῆς σοσιαλδημοκρατίας εἶναι νά ὑποστηρίζει κάθε ἐπαναστατικό κίνημα ἐνάντια στό σημερινό κρατικό καί κοινωνικό καθεστῶς καί ὅτι ὁ σκο-

πός της συνίσταται στήν κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό τήν ἐργατική τάξη, στήν ἀπαλλοτριώση τῶν ἀπαλλοτριωτῶν καί στήν οἰκοδόμηση τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας. Ἀποκρούουμε ἀποφασιστικά κάθε ἀπόπειρα ἐξασθένισης ἢ ἐπισκίασης τῆς ἐπαναστατικότητος τῆς σοσιαλδημοκρατίας, πού εἶναι κόμμα τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης καί ἀμείλιχος ἐχθρός ὄλων τῶν τάξεων πού ὑποστηρίζουν τό σύγχρονο κοινωνικό καθεστῶς. Εἰδικότερα, θεωροῦμε ἱστορικό καθῆκον τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας τήν ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας: ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία καλεῖται νά σταθεῖ ὁ πρωτοπόρος ἀγωνιστής τῆς ρωσικῆς δημοκρατίας, καλεῖται νά πραγματοποιήσῃ τό σκοπό πού βάζει μπροστά σ' αὐτήν ἡ ὅλη κοινωνική ἐξέλιξη τῆς Ρωσίας καί πού τῆς κληροδότησαν οἱ δοξασμένοι ἀγωνιστές τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος. Μόνο συνδέοντας ἀδιάρρηκτα τήν οἰκονομική καί πολιτική πάλη, μόνο ἀπλώνοντας τήν πολιτική προπαγάνδα καί ζύμωση σέ ὅλο καί πιά πλατιά στρώματα τῆς ἐργατικῆς τάξης, μπορεῖ ἡ σοσιαλδημοκρατία νά ἐκπληρώσῃ τήν ἀποστολή της.

Ἀπό τήν παραπάνω ἀκριβῶς ἄποψη (πού τήν ἀναφέραμε ἐδῶ σέ πολύ γενικές γραμμές, ἐπειδῆ ἡ λεπτομερειακή ἐκθεση καί αἰτιολόγησή της ἔχει γίνει κιόλας πολλές φορές, καί ἀπό τήν ομάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», καί ἀπό τή «Διακήρυξη» τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας, καί ἀπό τήν «ἐπεξήγηση» τῆς «Διακήρυξης» αὐτῆς — τήν μπροσούρα «Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν»*, «Ἡ ἐργατική ὑπόθεση στή Ρωσία» (αἰτιολόγηση τοῦ προγράμματος τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας)) θά φωτίζουμε ὅλα τά θεωρητικά καί πρακτικά ζητήματα καί θά προσπαθοῦμε νά συνδέουμε μέ τίς παραπάνω ἰδέες ὅλες τίς ἐκδηλώσεις τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί τῆς δημοκρατικῆς διαμαρτυρίας στή Ρωσία.

Ἀκολουθώντας, ὅμως, στή φιλολογική μας δρᾶση τήν ἄποψη μιᾶς καθορισμένης κατεύθυνσης, ἐμεῖς δέ σκοπεύουμε καθόλου νά παρουσιάσουμε ὅλες τίς λεπτομέρειες τῶν γνωμῶν μας σάν γνώμες ὄλων τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, δέ σκοπεύουμε καθόλου ν' ἀρνηθοῦμε τίς ὑπάρχουσες διαφωνίες, νά τίς σκεπάσουμε εἴτε νά τίς σβήσουμε. Ἀντίθετα, θέλουμε νά κάνομε τά ὄργανά μας ὄργανα συζήτησης ὄλων τῶν ζητημάτων

* Βλ. Β. Ι. Λένιν, Ἄπαντα, 5η. ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 459 - 496. Ἠ Σίγγ.

ἀπ' ὄλους τοὺς ρώσους σοσιαλδημοκράτες, μέ ἀπόψεις τῶν πῶ διαφορετικῶν ἀποχρώσεων. Ἐμεῖς ὄχι μόνο δέν ἀποκλείουμε τήν πολεμική ἀνάμεσα στοὺς συντρόφους ἀπὸ τίς στήλες τῶν ὀργάνων μας, μά, ἀντίθετα, εἶμαστε ἔτοιμοι νά παραχωρήσουμε γι' αὐτό τό σκοπὸ πάρα πολὺ χῶρο. Ἡ ἀνοιχτὴ πολεμικὴ μπροστά σ' ὄλους τοὺς ρώσους σοσιαλδημοκράτες καὶ συνειδητοὺς ἐργάτες εἶναι ἀπαραίτητη καὶ ἐπιθυμητὴ γιὰ νά ἐξακριβωθεῖ τό βάθος τῶν διαφωνιῶν, γιὰ νά συζητηθοῦν ὀλόπλευρα τὰ ἐπίμαχα ζητήματα, γιὰ νά καταπολεμηθοῦν οἱ ἀκρότητες στίς ὁποῖες πέφτουν ἀναπόφευχτα οἱ ἐκπρόσωποι τῶν διάφορων ἀπόψεων, οἱ ἐκπρόσωποι τῶν διάφορων περιοχῶν εἴτε τῶν διάφορων «ἐπαγγελμάτων» τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος. Ἐμεῖς μάλιστα θεωροῦμε μιά ἀπὸ τίς ἀδυναμίες τοῦ σημερινοῦ κινήματος τήν ἔλλειψη ἀνοιχτῆς πολεμικῆς ἀνάμεσα στίς ἀπόψεις πού βρίσκονται σέ φανερὴ διάσταση, τήν προσπάθεια νά κρατηθοῦν κρυφές οἱ διαφωνίες πού ἀφοροῦν πολὺ οὐσιαστικὰ ζητήματα.

Κάτι περισσότερο: ἀναγνωρίζοντας ὅτι ἡ ρωσικὴ ἐργατικὴ τάξη καὶ ἡ ρωσικὴ σοσιαλδημοκρατία εἶναι ὁ πρωτοπόρος ἀγωνιστὴς τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, θεωροῦμε ἀπαραίτητο νά προσπαθήσουμε νά κάνουμε τὰ ὄργανά μας *πανδημοκρατικά* ὄργανα, — ὄχι μέ τήν ἔννοια ὅτι θά δεχόμεσταν νά λησμονήσουμε ἔστω καὶ γιὰ μιά στιγμή τόν ταξικὸ ἀνταγωνισμό ἀνάμεσα στό προλεταριάτο καὶ στίς ἄλλες τάξεις, ὄχι μέ τήν ἔννοια ὅτι θά ἐπιτρέπαμε ἔστω καὶ τήν παραμικρότερη συγκάλυψη τῆς ταξικῆς πάλης, — ὄχι, ἀλλά μέ τήν ἔννοια νά προωθοῦμε καὶ νά προβάλλουμε *ὄλα* τὰ δημοκρατικὰ ζητήματα, χωρὶς νά περιοριζόμεσθε μόνο στά στενὰ προλεταριακὰ ζητήματα, νά προβάλλουμε καὶ νά συζητᾶμε ὄλες τίς περιπτώσεις καὶ ἐκδηλώσεις πολιτικῆς καταπίεσης, νά δείχνουμε τὴ σύνδεση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στό ἐργατικὸ κίνημα καὶ στήν πολιτικὴ πάλη σ' ὄλες τίς μορφές της, νά τραβᾶμε ὄλους τοὺς τίμιους ἀγωνιστὲς πού παλαίβουν ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, ὁποιοσδήποτε κι ἂν εἶναι οἱ ἀπόψεις τους, ὁποιαδήποτε κι ἂν εἶναι ἡ τάξη στήν ὁποία ἀνήκουν, νά τοὺς τραβᾶμε στήν ὑποστήριξη τῆς ἐργατικῆς τάξης σάν τῆς μοναδικῆς ἐπαναστατικῆς καὶ ἀμετάκλητα ἐχθρικῆς πρὸς τήν ἀπολυταρχία δύναμης. Γι' αὐτό, ἂν καὶ ἀπευθυνόμεσθε πρὶν ἀπ' ὄλα στοὺς ρώσους σοσιαλιστὲς καὶ συνειδητοὺς ἐργάτες, δέ θέλουμε νά περιοριστοῦμε ἀποκλειστικά σ' αὐτοὺς. Καλοῦμε ἐπίσης καὶ ὄλους ὄσους συνθλίβει καὶ καταπιέζει τό σημερινὸ πολιτικὸ καθεστῶς τῆς Ρωσίας,

δλους ὅσοι ποθοῦν τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ σκλαβιά του, τοὺς καλοῦμε νὰ ὑποστηρίξουν τίς ἐκδόσεις, πού ἀφιερώνουν τίς δυνάμεις τους στὴν ὀργάνωση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος σ' ἓνα ἐπαναστατικὸ πολιτικὸ κόμμα, βάζουμε στὴ διάθεσή τους τίς στῆλες τῶν ὀργάνων μας γιὰ τὸ ξεσκεπάσμα κάθε προστυχιᾶς καὶ κάθε ἐγκλήματος τῆς ρωσικῆς ἀπολυταρχίας. Κάνουμε αὐτὴ τὴν ἐκκλήση μὲ τὴν πεποίθηση ὅτι ἡ σημαία τῆς πολιτικῆς πάλης, πού ὑψώνει ἡ ρωσικὴ σοσιαλδημοκρατία μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ γίνεи σημαία παλλαϊκὴ.

Τὰ καθήκοντα πού βάζουμε μπροστά μας εἶναι ἐξαιρετικὰ πλατιά καὶ καθολικά, καὶ δέ θ' ἀποφασίζαμε νὰ καταπιαστοῦμε μ' αὐτά, ἂν ἀπ' ὄλη μας τὴν πείρα δέν εἶχαμε καταλήξει στὴν ἀκράδαντη πεποίθηση ὅτι πρόκειται γιὰ ζωτικὰ καθήκοντα ὄλου τοῦ κινήματος, ἂν δέν εἶχαμε ἐξασφαλίσει τὴ συμπάθεια καὶ τὴν ὑπόσχεση ὀλόπλευρης καὶ μόνιμης ὑποστήριξης 1) ἀπὸ κάμποσες ὀργανώσεις τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας καὶ ἀπὸ ὀρισμένες ὀμάδες ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν πού δουλεύουν σὲ διάφορες πόλεις· 2) ἀπὸ τὴν ὀμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» πού ἔβαλε τὰ θεμέλια τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας καὶ βρισκόταν πάντα ἐπικεφαλῆς τῶν θεωρητικῶν καὶ φιλολογικῶν ἐκπροσώπων της· 3) ἀπὸ πολλὰ πρόσωπα πού δέν ἀνήκουν σὲ ὀργανώσεις, ἀλλὰ συμπαθοῦν τὸ σοσιαλδημοκρατικὸ ἐργατικὸ κίνημα καὶ τοῦ προσφέρουν ὄχι καὶ λίγες ὑπηρεσίες. Ἐμεῖς θὰ καταβάλουμε ὄλες μας τίς δυνάμεις γιὰ νὰ ἐκπληρώσουμε ἐπάξια τὸ μέρος αὐτὸ τῆς γενικῆς ἐπαναστατικῆς δουλειᾶς, τὸ ὄποιο ἀναλαβαίνουμε, καὶ ἐπιδιώξῃ μας εἶναι ὄλοι οἱ ρῶσοι σύντροφοι νὰ βλέπουν τίς ἐκδόσεις μας σάν δικό τους ὄργανο, πού σ' αὐτὸ ἡ κάθε ὀμάδα νὰ ἀνακοινῶνει ὄλες τίς πληροφορίες γιὰ τὸ κίνημα, νὰ τοῦ κάνει γνωστὴς τίς ἀπόψεις της, τίς ἀπαιτήσεις της σχετικὰ μὲ τὸ ἔντυπο ὑλικό, τὴν πείρα της, τὴ γνώμη της γιὰ τίς σοσιαλδημοκρατικὲς ἐκδόσεις, κοντολογίης, νὰ τοῦ κάνει γνωστὸ καθετὶ πού αὐτὴ συνεισφέρει στὸ κίνημα καὶ καθετὶ πού παίρνει ἀπ' αὐτό. Μόνο μ' αὐτόν τὸν ὄρο εἶναι δυνατὴ ἡ ἴδρυση ἑνὸς πραγματικὰ πανρωσικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ ὄργανου. Τὰ πλαίσια τῆς παρανομίας, ὄπου δουλεύουν οἱ διάφορες ὀμάδες καὶ οἱ σκόρπιοι ὄμιλοι, γίνονται πιά στενά γιὰ τὴ ρωσικὴ σοσιαλδημοκρατία· εἶναι πιά καιρὸς νὰ βγεῖ στὸ δρόμο τῆς ἀνοιχτῆς προπαγάνδας τοῦ σοσιαλισμοῦ, στὸ δρόμο τῆς ἀνοιχτῆς πολιτικῆς πάλης, — καὶ ἡ ἴδρυση ἑνὸς πανρωσικοῦ σοσιαλδημο-

κρατικοῦ ὀργάνου πρέπει ν' ἀποτελέσει τό πρῶτο βῆμα σ' αὐτόν τόν δρόμο.

*Γράφτηκε στά τέλη τοῦ Μάρτη-
ἀρχές Ἀπρίλη τοῦ 1900*

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1925 Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο,
στή Λενινιστική συλλογή, τόμ. IV ἀντιγραμμένο ἀπό ἄγνωστον*

ΠΩΣ ΠΑΡΑ ΛΙΓΟ ΝΑ ΕΣΒΗΝΕ Η «ΙΣΚΡΑ»

Ἐφτασα πρῶτα στή Ζυρίχη, ἔφτασα μόνος καί χωρίς νάχω δεῖ προηγούμενα τόν Ἀρσένιεφ (Πότερσοφ). Στή Ζυρίχη ὁ Π. Μπ. μέ ὑποδέχτηκε μέ ἀνοιχτές ἀγκάλες καί πέρασα δύο μέρες ἔχοντας πολύ ἐγκάρδιες συζητήσεις μαζί του. Συζητήσαμε σάν δύο φίλοι πού εἶχαν νά ἰδωθοῦν ἀπό καιρό: συζητήσαμε γιά πολλά καί διάφορα, χωρίς τάξη, ἐντελῶς ἀκαδημαϊκά. Γενικά, γιά τά πραχτικά ζητήματα ὁ Π. Μπ. λίγα mitsprechen Kann* ἦταν φανερό ὅτι κλίνει πρὸς τό μέρος τοῦ Γ. Β., αὐτό φαινόταν ἀπό τήν ἐπιμονή του νά ὀργανώσουμε τό τυπογραφεῖο γιά τό περιοδικό στή Γενεύη. Ὁ Π. Μπ. γενικά πολύ μέ «κολάκευε» (συγγνώμη γιά τήν ἔκφραση), ἔλεγε πῶς γι' αὐτούς τό πᾶν συνδέεται μέ τή δουλειά πού ὀργανώνουμε ἐμεῖς, πῶς τή βλέπουν σάν ἀναγέννηση, πῶς «ἐμεῖς» θάχουμε τώρα τή δυνατότητα νά καταπολεμοῦμε καί τίς ἀκρότητες τοῦ Γ. Β. — αὐτό τό τελευταῖο τό σημείωσα ἰδιαίτερα, καί ὅλη ἡ μετέπειτα «ἱστορία» ἀπόδειξε ὅτι ἐπρόκειτο γιά πάρα πολύ ἀξιοσημείωτα λόγια.

Φτάνω στή Γενεύη. Ὁ Ἀρσένιεφ μέ προειδοποιεῖ ὅτι πρέπει νά εἶμαι πολύ προσεχτικός μέ τόν Γ. Β., πού εἶναι τρομερά ἐρεθισμένος ἀπό τή διάσπαση¹¹⁹ καί καχύποπτος. Πράγματι, οἱ συζητήσεις μέ τόν τελευταῖο ἔδειξαν ἀμέσως ὅτι εἶναι πραγματικά καχύποπτος, δύσπιστος καί rechthaberisch ὡς nec plus ultra**. Προσπάθησα νά εἶμαι προσεχτικός, παρακάμπτοντας τά «νευραλγικά» σημεῖα, ὅμως αὐτή ἡ συνεχῆς προσπάθεια νά φυλάγομαι δέν μπορούσε φυσικά νά μή ἔχει ἐξαιρετικά καταθλιπτική ἐπίδραση στήν ψυχική μου διάθεση. Κάθε τόσο εἶχαμε καί μικρές «προστριβές» μέ τή μορφή βίαιων ἀντιρήσεων τοῦ Γ. Β. σέ κάθε παρατηρησοῦλα πού μπορούσε ἔστω καί λίγο νά

* — μπορεῖ νά πεῖ. Ἡ Σύντ.

** — θεωρεῖ πάντοτε ὅτι ἔχει δίκιο ὡς ἐκεῖ πού δέν παίρνει. Ἡ Σύντ.

κατευνάσει είτε νά καταλαγιάσει τά ξαναμμένα (ἀπό τή διάσπαση) πάθη. Εἶχαμε «προστριβές» καί στά ζητήματα ταχτικῆς τοῦ περιοδικοῦ: ὁ Γ. Β. πάντοτε ἔδειχνε ἀπόλυτη ἀδιαλλαξία, ἀνικανότητα καί ἀπροθυμία νά βαθύνει στά ἐπιχειρήματα τοῦ ἄλλου, καί ἐπιπλέον ἀνελικρίνεια, ἀκριβῶς ἀνελικρίνεια. Δηλώσαμε ὅτι ἔχουμε ὑποχρέωση νά εἴμαστε *ὅσο τό δυνατό πιο συγκαταβατικοί ἀπέναντι στόν Στροῦβε*, γιατί *κι ἡμεῖς οἱ ἴδιοι* δέν εἴμαστε ἀνεύθυνοι γιά τήν ἐξέλιξή του: ἡμεῖς οἱ ἴδιοι, *μαζί κι ὁ Γ. Β.*, δέν ὀρθωθήκαμε ἐναντία του τότε πού ἔπρεπε νά ὀρθωθοῦμε (τό 1895, τό 1897). Ὁ Γ. Β. δέν ἤθελε μέ κανένα τρόπο ν' ἀναγνωρίσει, ἔστω καί τήν ἐλάχιστη δική του εὐθύνη, προσπαθώντας νά ξεφύγει μέ ἐντελῶς ἀσύστατα ἐπιχειρήματα, πού *παραμέριζαν* μά δέν *ξεκαθάριζαν* τό ζήτημα. Σέ συντροφική συζήτηση ἀνάμεσα σέ συντάχτες πού πρόκειται νά συνεργαστοῦν στό μέλλον, αὐτή... ἡ διπλωματικότητα προξενοῦσε πάρα πολύ δυσάρεστη ἐντύπωση: γιατί νά ἐξαπατᾷ τόν ἑαυτό του, λέγοντας πῶς τό 1895 τοῦ εἶχε τάχα δοθεῖ, στόν Γ. Β., ἡ «ἐντολή» (;) «νά μή βάλλει» (ἐναντία στόν Στροῦβε) καί πῶς αὐτός ἔχει συνηθίσει νά κάνει ὅ,τι τοῦ διατάζουν (τώρα τό πέτυχε!) ¹²⁰. Γιατί νά ἐξαπατᾷ τόν ἑαυτό του, διαβεβαιώνοντας πῶς στά 1897 (ὅταν ὁ Στροῦβε ἔγραφε στό «Νόβογε Σλόβο» ὅτι σκοπεύει ν' ἀνατρέψει μιά ἀπό τίς βασικές θέσεις τοῦ μαρξισμοῦ) αὐτός, ὁ Γ. Β., δέν πῆρε θέση ἐναντία του, γιατί δέν καταλαβαίνει καθόλου (καί δέν πρόκειται ποτέ νά καταλάβει) τήν πολεμική πού γίνεται μέσα στό ἴδιο περιοδικό ἀνάμεσα σέ συνεργάτες ¹²¹. Αὐτή ἡ ἀνελικρίνεια ἦταν τρομερά ἐκνευριστική, τόσο περισσότερο πού ὁ Γ. Β. προσπαθοῦσε στή συζήτηση νά παρουσιάσει τά πράγματα σάν νά μή θέλουμε τάχα ἡμεῖς τόν ἀνελέητο πόλεμο ἐναντία στόν Στροῦβε, σάν νά θέλουμε τάχα «ὄλα νά τά συμβιβάσουμε» κτλ. Ζωηρή λογομαχία ἔγινε καί γιά τήν πολεμική ἀπό τίς στήλες τοῦ περιοδικοῦ γενικά: Ὁ Γ. Β. ἦταν ἀντίθετος σ' αὐτό καί δέν ἤθελε οὔτε ν' ἀκούσει τά ἐπιχειρήματά μας. Ἀπέναντι στούς «συμμάχους» ἔδειχνε μίσος, πού ἔφτανε ὡς τήν ἀρρέπεια (ὑποψίες γιά χαφιεδισμό, κατηγορία γιά σπεκουλантиσμό, γιά παλιανθρωπιές, δηλώσεις ὅτι αὐτός θά «τουφέκιζε» ἀδίσταχτα τέτοιους «προδότες» κτλ.). Καί οἱ πιο παραμικροί ὑπαινιγμοί ὅτι κι αὐτός ἔπεσε σέ ἀκρότητες (λχ. ὁ ὑπαινιγμός μου γιά τή δημοσίευση ἰδιωτικῶν ἐπιστολῶν ¹²² καί γιά τό ἀσύνητο ἐνός τέτοιου τρόπου ἐνέργειας) προκαλοῦσαν στόν Γ. Β. φοβερή ἐξαψη καί ὀλοφάνερο ἐκνευρισμό. Ἦταν φανερό πῶς ἡ δυσἀρέσκεια μεγάλωνε καί σ' αὐτόν καί σέ μᾶς. Σ' αὐτόν ἐκδηλώθηκε,

ἐκτός ἀπό τὰ ἄλλα, καί μέ τό παρακάτω: εἶχαμε ἕνα σχέδιο δήλωσης τῆς σύνταξης («Ἀπό τή σύνταξη»)*, ὅπου γινόταν λόγος γιά τὰ καθήκοντα καί τό πρόγραμμα τῶν ἐκδόσεων: ἦταν γραμμένη σέ «ὀπορτουμιστικό» (κατά τή γνώμη τοῦ Γ. Β.) πνεῦμα: ἐπέτρεπε πολεμική ἀνάμεσα σέ συνεργάτες, ὁ τόνος τῆς ἦταν μετρημένος, δέν ἀπόκλειε τή δυνατότητα εἰρηνικοῦ τερματισμοῦ τῆς διαμάχης μέ τούς «οἰκονομιστές» κτλ. Στή δήλωση ὑπογραμμίζοταν καί τό γεγονός ὅτι ἀνήκουμε στό κόμμα καί ὅτι θέλουμε νά δουλέψουμε γιά τήν ἐνοποίησή του. Ὁ Γ. Β. διάβασε, πρὶν ἀκόμα ἔρθω ἐγώ, αὐτή τή δήλωση μαζί μέ τόν Ἀρσένιεφ καί τήν Β. Ι., τή διάβασε καί δέν ἔφερε καμιά οὐσιαστική ἀντίρρηση. Εἶπε μονάχα ὅτι θάθελε νά διορθώσει τό ὕφος, νά τό ἀνεβάσει, ἀφήνοντας ἄθιχτη ὅλη τήν πορεία τῆς σκέψης. Γι' αὐτό ἀκριβῶς τό σκοπό ὁ Α. Ν. τοῦ ἄφησε τή δήλωση. Ὅταν ἦρθα, ὁ Γ. Β. δέν μοῦ εἶπε λέξη γι' αὐτό, ὕστερα ὅμως ἀπό μερικές μέρες, ὅταν πῆγα σ' αὐτόν, μοῦ γύρισε τή δήλωση, σάν νά μούλεγε, — νά, σοῦ τήν ἐπιστρέφω ἄθιχτη μπροστά σέ μάρτυρες, δέν τήν ἔχασα. Τόν ρωτῶ, γιατί δέν ἔκανε τίς ἀλλαγές πού σκόπευε νά κάνει. Προσπάθησε νά ξεφύγει: αὐτό, λέει, γίνεται καί ἀργότερα, δέ χρειάζεται πολλή ὥρα, τώρα δέν ἀξίζει τόν κόπο. Πῆρα τή δήλωση, τή διόρθωσα μόνος μου (ἦταν ἕνα πρόχειρο σχέδιο γραμμένο ἀκόμα ἀπό τή Ρωσία) καί τή διάβασα στόν Γ. Β. γιά δευτέρα φορά (μπροστά στή Β. Ι.), παρακαλώντας τον μάλιστα ἐγώ ὁ ἴδιος νά τήν πάρει καί νά τή διορθώσει. Πάλι ξεφύγε, φορτώνοντας αὐτή τή δουλειά στή Β. Ι. πού καθόταν δίπλα (πράγμα ὀλότελα παράξενο, γιατί ἐμεῖς δέν παρακαλέσαμε τή Β. Ι. γι' αὐτό τό ζήτημα, μά κι οὔτε θά μπορούσε ἡ Β. Ι. νά διορθώσει τή δήλωση, «ἀνεβάζοντας» τόν τόνο καί δίνοντάς της τό χαρακτήρα μανιφέστου).

Ἔτσι τράβηξαν τὰ πράγματα ὡς τό συνέδριο (συνέδριο ὅλης τῆς ομάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», τοῦ Γ. Β., τοῦ Π. Μπ. καί τῆς Β. Ι. μ' ἐμᾶς τούς δυό, γιατί ἔλειπε ὁ τρίτος ὁ δικός μας¹²³. Τέλος, ἦρθε ὁ Π. Μπ. καί ἄρχισε τό συνέδριο. Στό ζήτημα τῆς στάσης μας ἀπέναντι στήν Ἑβραϊκή ἔνωση (Μπούντ) ὁ Γ. Β. δείχνει πρωτοφανῆ ἀδιαλλαξία, δηλώνοντας κατηγορηματικά ὅτι δέν πρόκειται γιά σοσιαλδημοκρατική ὀργάνωση, ἀλλ' ἀπλῶς γιά ἐκμεταλλευτική, πού ἐκμεταλλεύεται τούς ρώσους καί λέγοντας ὅτι σκοπός μας εἶναι νά πετάξουμε αὐτήν τήν Μπούντ ἀπό τό κόμμα, ὅτι οἱ ἔβραῖοι εἶναι ὅλοι τους σω-

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 327 - 338. Ἡ Σύντ.

βινιστές κι ἔθνικιστές, ὅτι τὸ ρωσικὸ κόμμα πρέπει νὰ εἶναι ρωσικὸ καὶ νὰ μὴ παραδοθεῖ «αἰχμάλωτο» στὴ «φυλὴ τοῦ Γάδ» * κτλ. Ὅλες μας οἱ ἀντιρήσεις σ' αὐτοὺς τοὺς γεμάτους ἀπρέπεια λόγους δὲν ἔφεραν κανένα ἀποτέλεσμα, καὶ ὁ Γ. Β. ἐπέμενε ὀλοκληρωτικὰ στὶς ἀπόψεις του, λέγοντας ὅτι ἐμεῖς ἀπλούστατα δὲν ξέρουμε καλὰ τοὺς ἑβραίους, ὅτι δὲν ἔχουμε ἀρκετὴ πείρα τῆς ζωῆς στὶς δοσοληψίες μὲ τοὺς ἑβραίους. Πάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα δὲν πάρθηκε καμιὰ ἀπόφαση. Στὸ συνέδριο διαβάσαμε μαζί τὴ «δήλωση»: Ὁ Γ. Β. κρατοῦσε παράξενη στάση, σώπαινε, δὲν πρότεινε καμιὰ τροποποίηση, δὲν ἐναντιώθηκε στὸ ὅτι ἡ δήλωση ἐπέτρεπε τὴν πολεμικὴ, γενικὰ σάν ν' ἀποτραβιόταν, ναί — ναί, ἀποτραβιόταν, δὲν ἤθελε νὰ πάρει μέρος στὴ συζήτηση καὶ μόνο στὰ πεταχτά καὶ παρεμπιπτόντως ἔκανε μιὰ φαρμακερὴ καὶ κακόβουλη παρατήρηση, ὅτι αὐτός (αὐτοί, δηλ. ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», ὅπου αὐτὸς εἶναι διχτάτορας) δέ θὰ ἔγραφε, φυσικά, μιὰ τέτοια δήλωση. Αὐτὴ ἡ παρατήρηση τοῦ Γ. Β., πού ρίχτηκε στὰ πεταχτά, καὶ ἐπιπλέον σάν προσθήκη σὲ κάποια φράση διαφορετικοῦ περιεχομένου, μού ἔκανε πάρα πολὺ ἄσχημη ἐντύπωση: γίνεται σύσκεψη συνταχτῶν πού πρόκειται νὰ συνεργαστοῦν, καὶ νὰ πού ἕνας ἀπ' αὐτοὺς (πού τὸν παρακάλεσαν δύο φορές νὰ δώσει δικό του σχέδιο δήλωσης, εἴτε σχέδιο διόρθωσης τῆς δικῆς μας δήλωσης) δὲν προτείνει καμιὰ ἀλλαγὴ, ἀλλὰ παρατηρεῖ μόνο σαρκαστικὰ πὼς αὐτὸς φυσικά δέ θὰ τὴν ἔγραφε ἔτσι (δέ θὰ τὴν ἔγραφε τόσο δειλά, ταπεινά καὶ ὀπορτουνιστικά — ἤθελε νὰ πεῖ). Αὐτὸ πιά ἔδειξε καθαρά ὅτι ἀνάμεσα σ' αὐτόν καὶ σέ μᾶς δὲν ὑπάρχουν ὁμαλές σχέσεις. Σέ συνέχεια — ἀφήνω τὰ λιγότερο σοβαρὰ ζητήματα τοῦ συνεδρίου — μπαίνει τὸ ζήτημα τῆς στάσης μας ἀπέναντι στὸν Μπόμπο καὶ στὸν Μιχ. Ἰβ. Ἐμεῖς ἔχουμε τὴ γνώμη νὰ τοὺς καλέσουμε *μέ ὄρους* (σ' αὐτὸ μᾶς ἔσπρωχνε ἀναπόφευχτα ὁ ἀπότομος τρόπος τοῦ Γ. Β.: θέλαμε νὰ δείξουμε μ' αὐτὸ ὅτι ἐπιθυμοῦμε διαφορετικὲς σχέσεις. Ὁ ἀφάνταστα ἀπότομος τρόπος τοῦ Γ. Β. πραγματικά λές καὶ σέ σπρώχνει ἐνστιχτώδικα στὴ διαμαρτυρία, στὴν ὑπεράσπιση τῶν ἀντιπάλων του. Ἡ Βέρα Ἰβάνοβνα ἔκανε πολὺ εὐσχημα τὴν παρατήρηση ὅτι ὁ Γ. Β. κάνει πάντα τὴν πολεμικὴ του μὲ τέτοιο τρόπο, πού προκαλεῖ στὸν ἀναγνώστη τὴ συμπάθεια γιὰ τὸν ἀντίπαλό του). Ὁ Γ. Β. δηλώνει πολὺ ψυχρά καὶ ξερά ὅτι διαφωνεῖ ἀπόλυτα καὶ σωμαί-

* Λογοπαίγνιο μὲ συνώνυμα: Γάδ (ρωσικά Γκάντ) εἶναι τὸ ὄνομα ἑνὸς βιβλικοῦ προσώπου τῶν ἑβραίων, ἐνῶ στὴ ρωσικὴ γλῶσσα «γκάντ» σημαίνει ἔρπετό. Σημ. μετ.

νει επιδειχτικά στη διάρκεια όλης τής άρκετά παρατεταμένης συζήτησής μας μέ τόν Π. Μπ. καί τή Β. Ι., πού είχαν καί διάθεση νά συμφωνήσουν μαζί μας. Όλο αυτό τό πρωινό περνάει μέσα σέ εξαιρετικά βαριά άτμόσφαιρα: ή τροπή πού έπαιρνε ή υπόθεση έδειχνε άναμφίβολα ότι ό Γ. Β. βάζει όρους τελεσιγράφου — είτε αυτός, είτε νά προσκαλέσουμε αυτούς τούς «παλιανθρώπους». Μπρός σ' αυτή τή στάση άποφασίσαμε οί δύο μας μέ τόν Άρσένιεφ νά υποχωρήσουμε καί άμέσως μόλις άρχισε ή βραδινή σύσκεψη δηλώσαμε ότι «ύστερα από τήν έπιμονή του Γ. Β.» υποχωρούμε. Η δήλωση αυτή έγινε δεχτή μέ σιωπή (λές καί ήταν αυτονόητο ότι δέν μπορούμε παρά νά υποχωρήσουμε!). Αυτή ή «άτμόσφαιρα τών τελεσιγράφων» (όπως τή χαρακτήρισε άργότερα ό Άρσένιεφ) μάς έκνεύρισε για καλά — έκδηλώθηκε όλοφάνερα ή έπιθυμία του Γ. Β. νά έχει άπεριόριστη έξουσία. Προηγούμενα, σέ άνεπίσημη συζήτησή μας για τόν Μπόμπο (τό βράδυ, τήν ώρα πού κάναμε περίπατο στό δάσος, ό Γ. Β., ό Άρσένιεφ, ή Β. Ι. κι εγώ), ό Γ. Β., ύστερα από ζωνρή λογομαχία, είχε δηλώσει βάζοντας τό χέρι του στόν ώμο μου: «εγώ, κύριοι, δέ βάζω όρους, στό συνέδριο θά τά συζητήσουμε όλα αυτά μεταξύ μας καί μαζί θά άποφασίσουμε». Αυτό τότε μέ είχε συγκινήσει πολύ. Στο συνέδριο όμως έγινε άκριβώς τό αντίθετο: στό συνέδριο ό Γ. Β. άπόφυγε τή συντροφική συζήτηση, ήταν θυμωμένος καί σιωπηλός, καί μέ τή σιωπή του ήταν φανερό ότι «έβαζε όρους». Για μένα αυτό ήταν χτυπητή έκδήλωση άνειλικρίνειας (άν καί δέ διατύπωσα ευθύς άμέσως τόσο καθαρά τίς έντυπώσεις μου), ένω ό Άρσένιεφ δήλωσε άνοιχτά: «δέ θά του τή συγχωρήσω αυτή τήν υποχώρηση!» Έρχεται τό Σάββατο. Δέ θυμάμαι πιά άκριβώς τί συζητήσαμε αυτή τή μέρα, τό βράδυ όμως, όταν περπατούσαμε όλοι μαζί, ξέσπασε καινούργια προστριβή. Ό Γ. Β. έλεγε πώς πρέπει νά παραγγείλουμε σ' ένα πρόσωπο (πού δέν έχει άκόμα έμφανιστεί στόν τύπο, μά πού ό Γ. Β. θέλει νά πιστεύει ότι πρόκειται για φιλοσοφικό ταλέντο. Δέ γνωρίζω αυτό τό πρόσωπο· είναι γνωστό για τόν τυφλό θαυμασμό του προς τόν Γ. Β.)¹²⁴ νά γράψει ένα φιλοσοφικό άρθρο, καί, συνεχίζοντας τήν κουβέντα, ό Γ. Β. προσθέτει: θά τόν συμβουλέψω ν' άρχίσει τό άρθρο μέ μία παρατήρηση ένάντια στόν Κάουτσκι — καλό φρούτο κι αυτός, έγινε κιόλας «κριτικός», επιτρέπει καί δημοσιεύονται στό «Neue Zeit»* φιλοσοφικά άρθρα τών «κριτικών» καί δέν αφήνει έλεύθερο τό πεδίο

* — «Νέοι Καιροί»¹²⁵. 'Η Σύγρ.

στούς «μαρξιστές» (μ' ἄλλα λόγια στὸν Πλεχάνοφ). Ἀκούγοντας ὁ Ἀρσένιεφ τὸ σχέδιο μιᾶς τέτοιας βίαιης ἐπίθεσης ἐνάντια στὸν Κάουτσκι (πού εἶχε κιόλας κληθεῖ νὰ συνεργαστεῖ στὸ περιοδικό), ἀγανάχτησε κι ἀντιτάχθηκε μὲ πάθος σ' αὐτό, βρισκοντάς το ἄτοπο. Ὁ Γ. Β. χόλιασε καὶ κάκιωσε, ἐγὼ πῆρα τὸ μέρος τοῦ Ἀρσένιεφ: ὁ Π. Μπ. καὶ ἡ Β. Ι. σώπαιναν. Ὑστερα ἀπὸ μισή ὥριτσα ὁ Γ. Β. ἔφυγε (τὸν ξεπροβοδίσαμε ὡς τὸ βαπόρι), τὰ τελευταῖα λεπτά, μάλιστα, καθόταν ἀμίλητος, πιό σκυθρωπὸς κι ἀπὸ τὰ σύννεφα. Ὅταν ἔφυγε, ἀμέσως ὅλοι νιώσαμε κάποιον ξαλάφρωμα καὶ ἡ συζήτηση πῆρε «καλὸ τόνο». Γιὰ τὴν ἄλλη μέρα, πού ἦταν Κυριακὴ (σήμερα ἔχουμε 2 τοῦ Σεπτέμβρη καὶ εἶναι Κυριακὴ. Ὡστε αὐτὸ συνέβηκε μόνο πρὶν ἀπὸ μιὰ βδομάδα!!! Καὶ μένα μοῦ φαίνεται σάν νὰ πέρασε χρόνος! Τόσο μακρινά φαίνονται κιόλας ὅλα αὐτά!), ἡ συνεδρίαση καθορίστηκε νὰ γίνει ὄχι σέ μᾶς, στὸ χωριό, ἀλλὰ στοῦ Γ. Β. Φτάνουμε ἐκεῖ, — ὁ Ἀρσένιεφ ἔφτασε πρῶτος, ἐγὼ ἔπειτα. Ὁ Γ. Β. στέλνει τὸν Π. Μπ. καὶ τὴ Β. Ι. νὰ ποῦν στὸν Ἀρσένιεφ ὅτι αὐτός, ὁ Γ. Β., παραιτεῖται ἀπὸ τὴ σύνταξη καὶ θέλει νὰ εἶναι ἀπλὸς συνεργάτης: Ὁ Π. Μπ. ἔφυγε, ἡ Β. Ι. σαστισμένη καὶ πολὺ ταραγμένη λέει ψιθυριστά στὸν Ἀρσένιεφ: «Ὁ Ζόρζ εἶναι δυσαρέστημένος, δέ θέλει». . . Μπαίνω. Μοῦ ἀνοίγει ὁ Γ. Β. καὶ μοῦ δίνει τὸ χέρι μὲ ἓνα κάπως παράξενο χαμόγελο, ὕστερα φεύγει. Μπαίνω στὸ δωμάτιο ὅπου κάθονται ἡ Β. Ι. καὶ ὁ Ἀρσένιεφ μὲ παράξενη ἔκφραση. Τί γίνεται λοιπὸν κύριοι; ρωτᾶω. Μπαίνει ὁ Γ. Β. καὶ μᾶς καλεῖ στὸ δωμάτιό του. Ἐκεῖ δηλώνει ὅτι καλύτερα νὰ εἶναι συνεργάτης, ἀπλὸς συνεργάτης, γιατί ἀλλιῶς δέ θὰ ἔχουμε παρά προστριβές, ὅτι ὅπως φαίνεται αὐτός βλέπει τὴν ὑπόθεση διαφορετικὰ ἀπ' ὅ,τι τὴ βλέπουμε ἐμεῖς, ὅτι αὐτὸς νιώθει καὶ σέβεται τὴ δική μας, τὴν κομματικὴ, ἀποψη, ἀλλὰ δέν μπορεῖ νὰ τὴ συμμαριστεῖ. Ἄς εἴμαστε ἐμεῖς στὴ σύνταξη κι αὐτὸς συνεργάτης. Σάν τ' ἀκούσαμε αὐτὸ μείναμε ἀποσβολωμένοι, κυριολεχτικὰ ἀποσβολωμένοι, κι ἀρχίσαμε νὰ τοῦ λέμε ὅτι δέν συμφωνοῦμε. Τότε ὁ Γ. Β. λέει: καλὰ, μὰ τότε πῶς θὰ ψηφίζουμε ἂν θὰ εἴμαστε μαζί; πόσοι ψῆφοι θὰ εἶναι; — Ἐξί. — Ἐξί δέν εἶναι καλὰ. — «Ἐ τότε, ἄς ἔχει ὁ Γ. Β. δύο ψῆφους — λέει ἡ Β. Ι., — ἐξάλλου θὰ εἶναι πάντα ὁ μόνος του — δύο ψῆφους στὰ ζητήματα ταχτικῆς». Συμφωνήσαμε. Τότε ὁ Γ. Β. παίρνει στὰ χέρια του τὰ ἡνία τῆς διεύθυνσης κι ἀρχίζει μὲ τόνο διευθυντῆ νὰ μοιράζει τίς στήλες καὶ τὰ ἄρθρα γιὰ τὸ περιοδικό, μοιράζοντας τίς στήλες αὐτές στὸν ἓνα καὶ στὸν ἄλλον ἀπὸ τοὺς παρόντες — μὲ ὕφος πού δέν ἐπιδέχεται

άντιρήσεις. Ἐμεῖς καθόμαστε ὄλοι, σάν βρεγμένοι γάτοι, συμφωνώντας παθητικά σέ ὄλα, καί χωρίς νά εἶμαστε ἀκόμα σέ θέση νά καταλάβουμε τά ὄσα προηγήθηκαν. Νιώθουμε ὅτι πιαστήκαμε κοροῖδα, ὅτι οἱ παρατηρήσεις μας γίνονται ὄλο καί πῖο συνεσταλμένες, ὅτι ὁ Γ. Β. τίς «κάνει πέρα» (δέν τίς ἀντικρούει, ἀλλά τίς κάνει πέρα) ὄλο καί μέ μεγαλύτερη εὐκολία, ὄλο καί μέ μεγαλύτερη περιφρόνηση, ὅτι τό «νέο σύστημα» *de facto** ἰσοδυναμεῖ ὄλοκληρωτικά μέ ἀπόλυτη κυριαρχία τοῦ Γ. Β. καί ὅτι ὁ Γ. Β., πού τό καταλαβαίνει αὐτό θαυμάσια, δέ διστάζει νά κυριαρχεῖ ἀπόλυτα καί δέ μᾶς παραῦπολογίζει. Καταλάβαμε ὅτι πιαστήκαμε κοροῖδα πέρα γιά πέρα καί ὅτι νικηθήκαμε κατά κράτος, δέν εἶχαμε ὄμως ἀκόμα πλήρη συναίσθηση τῆς κατάστασῆς μας. Μόλις ὄμως μείναμε μόνοι, μόλις βγήκαμε ἀπό τό βαπόρι καί τραβήξαμε γιά τό σπίτι μας, ἀμέσως καί στούς δυό μας ξεχείλισε τό ποτήρι, καί ξεσπάσαμε σέ μανιασμένους καί ὄργισμένους ἐξάψαλμους ἐνάντια στόν Γ. Β.

Ἄλλά προτοῦ ἐκθέσω τό περιεχόμενο αὐτῶν τῶν ἐξάψαλμων καί τό πού καταλήξαμε, θά κάνω πρῶτα μιά μικρή ἀναδρομή στό παρελθόν. Γιατί μᾶς ἐξόργισε τόσο ἡ ἰδέα τῆς ἀπόλυτης κυριαρχίας τοῦ Πλεχάνοφ (ἀνεξάρτητα ἀπό τή μορφή κυριαρχίας του); Ἐμεῖς παλιότερα σκεφτόμασταν πάντα ἔτσι: συντάχτες θά εἶμαστε ἔμεῖς, καί αὐτοί ἄμεσοι συνεργάτες. Ἐγώ πρότεινα νά βάλουμε τό ζήτημα ἔτσι κι ἐπίσημα ἀπό τήν ἀρχή-ἀρχή (ἀκόμα ἀπό τή Ρωσία), ὁ Ἄρσένιεφ πρότεινε νά μὴ τό βάλουμε ἐπίσημα, ἀλλά νά ἐνεργήσουμε καλύτερα μέ τό «καλό» (πράγμα πού θᾶχε, λέει, τό ἴδιο ἀποτέλεσμα), — ἐγώ συμφώνησα. Καί οἱ δυό ὄμως συμφωνούσαμε ὅτι συντάχτες πρέπει νά εἶμαστε ἔμεῖς, τόσο γιατί οἱ «γέροι» εἶναι στό ἔπακρο ἀδιάλλαχοι ὄσο καί γιατί αὐτοί δέν μποροῦν νά κάνουν μέ τάξη τή χαμάλικη καί βαριά δουλειά τῆς σύνταξης: μόνο αὐτοί οἱ λόγοι ἦταν γιά μᾶς ἐκεῖνοι πού ἔκριναν τό ζήτημα, ὄσο γιά τήν ἰδεολογική καθοδήγησή τους τήν ἀποδεχόμεσταν πολύ πρόθυμα. Οἱ συζητήσεις μου στή Γενεύη μέ τούς πῖο στενοῦς συντρόφους καί ὄπαδούς τοῦ Πλεχάνοφ ἀπό τούς κύκλους τῶν νεαρῶν (μέλη τῆς ὄμαδας «Σοσιαλδημοκράτης»¹²⁶, παλιοὶ ὄπαδοὶ τοῦ Πλεχάνοφ, στελέχη, ὄχι ἐργάτες, ἀλλά στελέχη, ἄνθρωποι ἄπλοῖ, πραχτικοί, ὄλοκληρωτικά ἀφοσιωμένοι στόν Πλεχάνοφ) αὐτές οἱ συζητήσεις ἐπείσαν ὄλοκληρωτικά ἐμένα (καί τόν Ἄρσένιεφ) ὅτι ἀκριβῶς ἔτσι πρέπει νά ὄργανώσουμε τή δουλειά: οἱ ἴδιοι αὐτοὶ οἱ

* — ἔμπραχτα, στήν πράξη. Ἡ Σύντ.

οπαδοί του μᾶς ἔλεγαν ἀπερίφραστα ὅτι θάταν καλύτερα ἢ σύνταξη νά βρισκόταν στή Γερμανία, γιατί αὐτό θά μᾶς ἔκανε πιό ἀνεξάρτητους ἀπό τόν Γ. Β., πώς ἂν οἱ γέροι κρατοῦσαν στά χέρια τους τήν οὐσιαστική δουλειά τῆς σύνταξης, αὐτό θά ἰσοδυναμοῦσε μέ φοβερά τραινάρια, ἂν ὄχι καί μέ χαντάκωμα τῆς ὑπόθεσης. Καί ὁ Ἀρσένιεφ γιά τούς ἴδιους λόγους ἦταν ἀπόλυτα ὑπέρ τῆς Γερμανίας.

Στήν ἀφήγησή μου, γιά τό πῶς παρά λίγο νά ἔσβηνε ἡ «Ἴσκρα», σταμάτησα στό σημεῖο πού γυρίζουμε στό σπίτι τό βράδυ τῆς Κυριακῆς 26 τοῦ Αὐγούστου μέ τό νέο ἡμερολόγιο. Μόλις κατεβήκαμε ἀπό τό βαπόρι καί μείναμε μόνοι, ξεσπάσαμε σ' ἓνα ἀληθινό χείμαρρο ἀπό ἐκφράσεις ἀγανάκτησης. Λές κ' εἶχε ξεχειλίσει τό ποτήρι, ἡ βαριά ἀτμόσφαιρα ξέσπασε σέ καταιγίδα. Περπατούσαμε ὡς ἀργά τό βράδυ ἀπό τή μιά ἄκρη τοῦ μικροῦ μας χωριοῦ ὡς τήν ἄλλη, ἡ νύχτα ἦταν ἀρκετά σκοτεινή, ὀλόγυρα εἶχε ξεσπάσει ἡ καταιγίδα καί ἄστραφτε. Περπατούσαμε κι ἀφήναμε τήν ἀγανάκτησή μας νά ξεσπάσει. Ὅπως θυμοῦμαι, πρῶτος ἄρχισε ὁ Ἀρσένιεφ μέ τή δήλωση ὅτι τώρα θεωρεῖ τίς προσωπικές σχέσεις μέ τόν Πλεχάνοφ κομμένες μιά γιά πάντα καί ὅτι δέ θά τίς ἀνανεώσει ποτέ: οἱ σχέσεις δουλειᾶς θά ἐξακολουθήσουν, ἔλεγε, προσωπικά ὁμως ἐγώ fertig* μαζί του. Ἡ συμπεριφορά του εἶναι τόσο προσβλητική πού μᾶς κάνει νά τόν ὑποψιαζόμαστε γιά πολύ «βρωμερές» σκέψεις σέ βάρος μας (δηλ. ὅτι ἀπό μέσα του μᾶς θεωρεῖ streber**). Μᾶς φέρεται περιφρονητικά κτλ. Ἐγώ ὑποστήριζα ὀλοκληρωτικά αὐτές τίς κατηγορίες. Ὁ «ἔρωτάς» μου γιά τόν Πλεχάνοφ ἔσβησε κι αὐτός ὀλότελα, κι ἐνιωθα ἀπέραντη λύπη καί πίκρα. Ποτέ, ποτέ στή ζωή μου, γιά κανέναν ἄνθρωπο, δέν ἔτρεφα τέτοιο εἰλικρινῆ σεβασμό καί ἐκτίμηση, veneration***, μπροστά σέ κανέναν δέ συμπεριφερόμουνα μέ τόση «ταπεινοφροσύνη» — καί ποτέ δέ δέχτηκα μιά τόσο βάνουση «κλωτσιά». Πράγματι, αὐτό ἀκριβῶς ἔγινε, μᾶς δόσαν κλωτσιά: μᾶς φόβισαν σάν παιδιά, μᾶς φόβισαν μέ τήν ἀπειλή ὅτι οἱ μεγάλοι θά μᾶς ἐγκαταλείψουν καί θά μᾶς ἀφήσουν μόνους, κι ὅταν δειλιάσαμε (τί ντροπή!), μᾶς παραμέρισαν μέ ἀπίστευτη βαναυσότητα. Τώρα καταλάβαμε ὀλοκάθαρα πώς ἡ πρωινή δήλωση τοῦ Πλεχάνοφ ὅτι παραιτεῖται ἀπό τή σύνταξη ἦταν ἀπλή παγίδα, καλά ὑπολογισμένη κίνηση σκακιοῦ, παγίδα γιά «χαζοπούλια»: σ' αὐτό δέ χωροῦσε καμιά

* — τέλειωσα. Ἡ Σύντ.

** — καριερίστες. Ἡ Σύντ.

*** — βαθιά ἐκτίμηση, σεβασμός. Σημ. μετ.

ἀμφιβολία, γιατί ἂν ὁ Πλεχάνοφ φοβόταν εἰλικρινά νά συμμετάσχει στή σύνταξη, ἂν φοβόταν μήπως φρενάρι τήν ὑπόθεση, ἂν φοβόταν μήπως δημιουργήσει περιττές προστριβές ἀνάμεσά μας, σέ καμιά περίπτωση δέ θά μπορούσε, ὕστερα ἀπό ἓνα λεπτό, νά δείξει (καί μάλιστα τόσο βάνουσα) ὅτι ἡ συμμετοχή του στή σύνταξη ἰσοδυναμεῖ ἀπόλυτα μέ μονοκρατορία του σ' αὐτήν. Κι ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος πού μαζί του θέλουμε νά κάνουμε μιά προσφιλή κοινή δουλειά, δημιουργώντας μαζί του τίς πιό ἐγκάρδιες σχέσεις, ἀφοῦ ἓνας τέτοιος ἄνθρωπος χρησιμοποιεῖ ἀπέναντι σέ συντρόφους κινήσεις σκακιού, — δέν πρέπει πιά ν' ἀμφιβάλουμε καθόλου ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτός δέν εἶναι καλός, ναι — ναι, δέν εἶναι καλός, ὅτι τά κίνητρα τοῦ προσωπικοῦ μικροεγωισμοῦ καί τῆς ματαιοδοξίας εἶναι μέσα του πολύ ἰσχυρά, ὅτι εἶναι ἄνθρωπος ἀνειλικρινής. Αὐτή ἡ ἀποκάλυψη — γιά μᾶς αὐτό ἦταν ἀληθινή ἀποκάλυψη! — μᾶς χτύπησε σάν κεραυνός, γιατί ὡς τή στιγμή αὐτή ἤμασταν κ' οἱ δύο μας ἐρωτευμένοι μέ τόν Πλεχάνοφ, καί, σάν ἀγαπημένο πρόσωπο, τοῦ τά συγχωρούσαμε ὅλα, κλείναμε τά μάτια μπρός σ' ὅλες του τίς ἀδυναμίες, βάζαμε ὅλα μας τά δυνατά γιά νά πείσουμε τόν ἑαυτό μας ὅτι οἱ ἀδυναμίες αὐτές δέν ὑπάρχουν, ὅτι εἶναι μικροπράγματα, ὅτι σέ τέτοια μικροπράγματα δίνουν προσοχή μόνο ἄνθρωποι πού δέν ἐκτιμοῦν ὅσο χρειάζεται τίς ἀρχές. Καί νά πού μᾶς ἔλαχε νά πειστοῦμε οἱ ἴδιοι μέ τά μάτια μας ὅτι αὐτές οἱ «μικρές» ἀδυναμίες εἶναι ἱκανές ν' ἀπομακρύνουν τοὺς πιό ἀφοσιωμένους φίλους, ὅτι καμιά πίστη στήν ὀρθότητα τῶν θεωρητικῶν του ἀποψεων δέν μπορεῖ νά σέ κάνει νά ξεχάσεις τά ἀποκρουστικά γνωρίσματα τοῦ χαρακτήρα του. Ἡ ἀγανάκτησή μας ἦταν ἀπέραντη: τό ἴνδαλμα κατέρρευσε, καί μεῖς τό τσαλαπατούσαμε μέ ἡδονή σάν γκρεμισμένο εἶδωλο: ξεστομίσαμε χωρίς τελειωμό τίς δριμύτερες κατηγορίες. Αὐτό δέν πρέπει νά γίνει! — ἀποφασίσαμε. Δέ θέλουμε καί δέν πρόκειται, δέν μπορούμε νά δουλέψουμε μαζί κάτω ἀπ' αὐτούς τοὺς ὄρους. Ἄντιο, περιοδικό! Τά παρατάμε ὅλα καί φεύγουμε γιά τή Ρωσία, ἐκεῖ θά στρώσουμε τή δουλειά ἀπό τήν ἀρχή καί θά περιοριστοῦμε στήν ἐφημερίδα. Δέ θέλουμε νά εἶμαστε πιόνια στά χέρια αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου· τίς συντροφικές σχέσεις αὐτός δέν τίς δέχεται, δέν τίς καταλαβαίνει. Ν' ἀναλάβουμε ἐμεῖς τή σύνταξη δέν τό ἀποφασίζουμε, κι ἔπειτα αὐτό θάταν ἀπλοῦστατα ἀπαίσιο, θά δημιουργοῦσε ἀκριβῶς τήν ἐντύπωση ὅτι κυνηγοῦσαμε μονάχα τίς θεσοῦλες τῆς σύνταξης, ὅτι εἶμαστε Streber, καριερίστες, ὅτι μᾶς ἔσπρωχνε κι ἐμᾶς μιά παρόμοια ματαιοδοξία, μόνο μικρότερου διαμετρή-

ματος. . . Είναι δύσκολο νά περιγράψω μέ αρκετή ακρίβεια τήν κατάστασή μας ἐκεῖνο τό βράδυ: τόσο περίπλοκη, βαριά καί θολή ἦταν ἡ ψυχική μας κατάσταση! Ἦταν πραγματικό δράμα, δλοκληρωτική ρήξη μ' αὐτό πού χρόνια δλόκληρα τό λάτρευα σάν ἀγαπημένο παιδί, μ' αὐτό πού σύνδεα ἀδιάρρηχτα ὄλο τό ἔργο τῆς ζωῆς μου. Κι ὄλα αὐτά, γιατί ἐμεῖς παλιότερα ἤμασταν ἐρωτευμένοι μέ τόν Πλεχάνοφ: ἄν δέν ἦταν αὐτός ὁ ἔρωτας, ἄν φερόμασταν ἀπέναντί του πιο ψυχραῖμα, πιο ἥρεμα, ἄν τόν βλέπαμε κάπως πιο ἀντικειμενικά, θά τοῦ συμπεριφερόμασταν διαφορετικά καί δέ θά δοκιμάζαμε τέτοια κυριολεχτική κατάρευση, τέτοια «ἠθική ψυχρολουσία», σύμφωνα μέ τήν πέρα γιά πέρα σωστή ἔκφραση τοῦ Ἀρσένιεφ. Ἦταν τό πιο σκληρό δίδαγμα τῆς ζωῆς, ὀδυνηρά σκληρό καί ὀδυνηρά τραχύ. Οἱ νεότεροι σύντροφοι ἀπό τή μεγάλη τους ἀγάπη στόν παλιότερο τόν «κρατοῦσαν στά χέρια» — κι αὐτός ξαφνικά μπάζει σ' αὐτή τήν ἀγάπη τήν ἀτμόσφαιρα τῶν μηχανοραφιῶν καί. τούς ἀναγκάζει νά νιώσουν ὅτι δέν εἶναι τά μικρότερα ἀδέλφια, ἀλλά κουτεντέδες πού τούς σέρνει κανεῖς ἀπό τή μύτη, πόνια, πού μπορεῖ κανεῖς νά τά κινεῖ κατά βούληση, κι ἀκόμα-ἀκόμα ἀδέξιοι Streber, πού χρειάζεται νά τούς φοβίσει κανεῖς καί νά τούς στριμώξει ὅσο τό δυνατό πιο πολύ. Καί ἡ ἐρωτευμένη νεότης παίρνει ἀπό τό ἀντικείμενο τῆς ἀγάπης της ἕνα πικρό μάθημα: πρέπει νά βλέπεις ὄλους τούς ἀνθρώπους «χωρίς συναισθηματισμό», πρέπει νά κρατᾶς μιά πέτρα στήν τσέπη. Ἀμέτρητα τέτοια πικρά λόγια εἶπαμε κείνο τό βράδυ. Ἡ ἀναπάντεχη κατάρευση μᾶς ὤθοῦσε, φυσικά, καί σέ πολλές ὑπερβολές, βασικά ὄμως αὐτά τά πικρά λόγια ἦταν δικαιολογημένα. Τυφλωμένοι ἀπό τόν ἔρωτά μας, φερόμασταν, στήν οὐσία, σάν σκλάβοι, καί τό νά εἶσαι σκλάβος εἶναι ἀνάξιο πράγμα· καί ἡ πίκρα ἀπό τήν ἐπίγνωση αὐτοῦ τοῦ πράγματος γινόταν ἑκατό φορές μεγαλύτερη, γιατί μᾶς ἄνοιξε τά μάτια «ἐκεῖνος» προσωπικά πάνω στό δικό μας τό τομάρι. . .

Τέλος, πήγαμε στά δωμάτιά μας νά κοιμηθοῦμε μέ τή σταθερή ἀπόφαση τήν ἄλλη κιόλας μέρα νά ἐκφράσουμε στόν Πλεχάνοφ τήν ἀγανάκτησή μας, νά παραιτηθοῦμε ἀπό τήν ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ καί νά φύγουμε, ἐπιφυλασσόμενοι νά βγάλουμε μόνο τήν ἐφημερίδα, καί τό ὑλικό τοῦ περιοδικοῦ νά τό ἐκδίδουμε σέ προσοῦρες: ἡ δουλειά δέ θά ζημιώσει ἀπ' αὐτό καί μεῖς θ' ἀπαλλαγοῦμε ἀπό τίς στενές σχέσεις μ' «αὐτόν τόν ἄνθρωπο».

Τήν ἄλλη μέρα ξυπνάω νωρίτερα ἀπό τό συνηθισμένο: μέ ξυπνοῦν βήματα στή σκάλα καί ἡ φωνή-τοῦ Π. Μπ. πού χτυπάει

τήν πόρτα τοῦ δωματίου τοῦ Ἀρσένιεφ. Ἀκούω τόν Ἀρσένιεφ ν' ἀπαντάει, ν' ἀνοίγει τήν πόρτα — ἀκούω καί σκέφτομαι: θάχει ἄραγε ὁ Ἀρσένιεφ τό κουράγιο νά τά πεί ὅλα ἀμέσως; καί τό καλύτερο εἶναι νά τά πεί ἀμέσως, ὅπωςδήποτε ἀμέσως, νά μή τραινάρει ἢ ὑπόθεση. Ἀφοῦ πλύθηκα καί ντύθηκα, μπαίνω στό δωμάτιο τοῦ Ἀρσένιεφ καί τόν βρίσκω νά γίβεται ἐκείνη τή στιγμή. Ὁ Ἀξελρόντ κάθεται στήν πολυθρόνα μέ πρόσωπο κάπως μουδιασμένο. «Νά, NN, — ἀπευθύνεται σέ μένα ὁ Ἀρσένιεφ, — εἶπα στόν Π. Μπ. ὅτι ἀποφασίσαμε νά φύγουμε γιά τή Ρωσία, ὅτι ἔχουμε πειστεῖ πῶς ἔτσι δέν μπορεῖ νά γίνει δουλειά». Ἐγώ, φυσικά, συμφωνῶ ἀπόλυτα καί ὑποστηρίζω τόν Ἀρσένιεφ. Τά ἐξιστοροῦμε ἀδίσταχτα ὅλα στόν Ἀξελρόντ, τόσο ἀδίσταχτα, πού ὁ Ἀρσένιεφ τοῦ λέει ἀκόμα πῶς ὑποψιαζόμαστε ὅτι ὁ Πλεχάνοφ μᾶς θεωρεῖ Streber. Ὁ Ἀξελρόντ γενικά μᾶς ἀκούει σχεδόν μέ συμπάθεια, κουνάει μέ πίκρα τό κεφάλι καί ἔχει ὄψη πολύ στενόχωρη, σαστισμένη καί ταραγμένη, στό σημεῖο ὅμως αὐτό διαμαρτύρεται ἔντονα καί φωνάζει ὅτι αὐτό πιά δέν εἶναι σωστό, ὅτι ὁ Πλεχάνοφ ἔχει διάφορες ἄλλες ἀδυναμίες, ὄχι ὅμως κι αὐτήν, ὅτι στήν προκειμένη περίπτωση δέν εἶναι αὐτός πιά ὁ ἄδικος ἀπέναντί μας, ἀλλά ἐμεῖς ἀπέναντί του, ὅτι ὡς τώρα ἦταν ἔτοιμος νά πεί στόν Πλεχάνοφ: «εἶδες τί ἔκανες, ξέμπλεξε ὁ μόνος σου, ἐγώ νίπτω τās χεῖρας μου», τώρα ὅμως δέν τό ἀποφασίζει, γιατί βλέπει ὅτι κι ἐμεῖς εἴμαστε ἄδικοι ἀπέναντί του. Φυσικά, οἱ διαβεβαιώσεις του λίγη ἐντύπωση μᾶς ἔκαναν καί ὁ καημένος ὁ Π. Μπ. πῆρε ὀλότελα κακομοίρικο ὕφος, σάν πείστηκε ὅτι ἡ ἀπόφασή μας εἶναι ἀμετάκλητη.

Βγήκαμε μαζί καί πήγαμε νά ἐνημερώσουμε τή Β. Ι. Ἔπρεπε νά περιμένουμε ὅτι αὐτή θάπαιρνε κατάκαρδα τήν εἶδηση γιά τή «ρήξη» (γιατί ἡ ὑπόθεση ἔπαιρνε ἀκριβῶς τή μορφή ρήξης). Φοβᾶμαι μάλιστα — ἔλεγε τήν παραμονή ὁ Ἀρσένιεφ — φοβᾶμαι πολύ σοβαρά, μήπως αὐτοκτονήσει. . .

Δέ θά λησμονήσω ποτέ τήν ψυχική κατάσταση καί τῶν τριῶν, ὅταν βγαίναμε: «λές καί πᾶμε σέ κηδεῖα», εἶπα μέσα μου. Καί πραγματικά πηγαίναμε σάν σέ κηδεῖα, χωρίς νά μιᾶμε, μέ τό κεφάλι κατεβασμένο, ὀλότελα καταβλημένοι ἀπό τό παράλογο, τό ἐξωφρενικό, τό ἀνόητο τῆς ζημιᾶς. Λές καί μᾶς καταράστηκαν! Ὅλα ταχτοποιοῦνταν πρὸς τό καλύτερο — ταχτοποιοῦνταν ὕστερα ἀπό τόσες ἀναποδιές καί ἀποτυχίες — κι ἔξαφνα ἔεσπασε ἀνεμοστρόβιλος, κ' ἦρθε τό τέλος, τό πᾶν ξαναγκρεμίζεται. Πραγματικά, δέν μποροῦσα νά τό πιστέψω [ἴδια κι ἀπαράλλαχτα ὅπως δέν μπορεῖς νά τό πιστέψεις, ὅταν βρίσκεσαι κάτω

ἀπό τήν πρόσφατη ἐντύπωση τοῦ θανάτου ἐνός ἀγαπημένου σου προσώπου], — εἶναι δυνατό! ἐγώ, ὁ φανατικός θαυμαστής τοῦ Πλεχάνοφ, νά μιλάω σήμερα γι' αὐτόν μέ τόση κακία καί νά πηγαίνω, μέ σφιγμένα χεῖλια καί μέ διαβολική κρυάδα στήν ψυχή, νά τοῦ πῶ παγερά καί τραχιά λόγια, νά τοῦ ἀνακοινώσω σχεδόν τή «διακοπή τῶν σχέσεων»; Ὡστε δέν πρόκειται γιά ἄσχημο ὄνειρο, ἀλλά γιά πραγματικότητα;

Αὐτή ἡ ἐντύπωση δέν πέρασε οὔτε στή διάρκεια τῆς συζήτησης μέ τή Β. Ι. Ἡ Β. Ι. δέν ἔδειξε ἐξαιρετικά ἐντονη ταραχή, ὅμως ἦταν φανερό ὅτι ἦταν φοβερά καταβλημένη καί παρακαλοῦσε, σχεδόν ἰκέτευε, μήπως παρ' ὅλα αὐτά μπορούμε νά παραιτηθοῦμε ἀπό τήν ἀπόφασή μας, μήπως μπορούμε νά κάνουμε μιά δοκιμή, ἴσως στήν πραγματικότητα νά μή εἶναι τόσο φοβερά τά πράγματα, στή δουλειά οἱ σχέσεις μας θά στρώσουν, στή δουλειά δέ θά φαίνονται τόσο πολύ οἱ ἀποκρουστικές πλευρές τοῦ χαρακτήρα του. . . Ἦταν ἐξαιρετικά δυσάρεστο ν' ἀκοῦς αὐτές τίς εἰλικρινεῖς παρακλήσεις ἐνός ἀνθρώπου, πού εἶχε ἀδυναμία γιά τόν Πλεχάνοφ, ἀνθρώπου ὅμως ἀπόλυτα εἰλικρινῆ κι ἀφοσιωμένου μέ πάθος στήν ὑπόθεση, ἀνθρώπου πού μέ «ἥρωισμό σκλάβου» (ἐκφραση τοῦ Ἀρσένιεφ) σήκωνε τό ζυγό τοῦ πλεχανοφισμού. Ἦταν τόσο δυσάρεστο, πού, μά τό θεό, ὦρες ὦρες μοῦ φαινόταν πώς θά μέ πάρουν τά κλάματα. . . Ὅταν ἀκολουθᾷς κηδεῖα, εὐκολότερα σέ παίρνουν τά κλάματα τή στιγμή ἀκριβῶς πού ἀρχίζουν νά λένε λόγια συμπόνοιας, ἀπόγνωσης. . .

Φύγαμε ἀπό τόν Π. Μπ. καί τή Β. Ι. Φύγαμε, πήγαμε καί γευματίσαμε, στείλαμε μερικά γράμματα στή Γερμανία, πληροφορώντας τους ὅτι θά πᾶμε ἐκεῖ, γιά νά σταματήσουν τή μηχανή, στείλαμε μάλιστα καί τηλεγράφημα γι' αὐτό (προτοῦ ἀκόμα μιλήσουμε μέ τόν Πλεχάνοφ!!) καί σέ κανένα μας δέ γεννήθηκε ἡ παραμικρή ἀμφιβολία ὅτι αὐτό πού κάναμε ἦταν ἀναγκαῖο.

Ὑστερα ἀπό τό φαγητό, τήν καθορισμένη ὥρα, πᾶμε ξανά στούς Π. Μπ. καί Β. Ι., ὅπου ἔπρεπε νά βρίσκεται κιόλας ὁ Πλεχάνοφ. Πλησιάζουμε, βγαίνουν καί οἱ τρεῖς μαζί. Χαιρετιούμαστε σιωπηλά — ἐξάλλου ὁ Πλεχάνοφ προσπαθεῖ ν' ἀνοίξει συζήτηση γιά ἄλλα πράγματα (εἶχαμε παρακαλέσει τόν Π. Μπ. καί τή Β. Ι. νά τόν προειδοποιήσουν, κι ἔτσι τά ξέρει πιά ὅλα) — γυρίζουμε στό δωμάτιο καί καθόμαστε. Ὁ Ἀρσένιεφ ἀρχίζει νά λέει — συγκρατημένα, ξερά καί σύντομα, ὅτι ἐμεῖς χάσαμε κάθε ἐλπίδα πώς μπορούμε νά δουλέψουμε μέ σχέσεις σάν αὐτές πού διαμορφώθηκαν χθές, ὅτι ἀποφασίσαμε νά φύγουμε στή Ρωσία γιά νά συμβουλευτοῦμε τούς ἐκεῖ συντρόφους, γιατί δέν

μπορούμε πιά νά πάρουμε μόνοι μας απόφαση, καί ὅτι γιά τήν ὥρα ἀναγκαζόμαστε νά παραιτηθοῦμε ἀπό τό περιοδικό. Ὁ Πλεχάνοφ εἶναι πολύ ἤρεμος, συγκρατημένος, εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ἔχει πλέρια καί ἀπόλυτη αὐτοκυριαρχία, δέν παρουσιάζει οὔτε ἴχνος τῆς νευρικότητας τοῦ Πάβελ Μπορίσοβιτς ἢ τῆς Βέρας Ἰβάνοβνας [ἔχει δεῖ καί χειρότερα μπλεξίματα! σκεφτόμαστε μέ κακία, κοιτάζοντάς τον!]. Ἐκεῖνος ρωτάει τί ἀκριβῶς συμβαίνει. «Βρισκόμαστε σέ ἀτμόσφαιρα τελεσιγράφων», λέει ὁ Ἀρσένιεφ κι ἀναπτύσσει λίγο αὐτή τή σκέψη. «Τί δηλαδή φοβηθήκατε μήπως, ὕστερα ἀπό τό πρῶτο φύλλο καί πρὶν ἀπό τό δεύτερο, σᾶς κάνω ἀπεργία;», ρωτάει ὁ Πλεχάνοφ, γιά νά μᾶς στριμώξει. Νόμιζε πῶς αὐτό δέ θά τολμήσουμε νά τοῦ τό ποῦμε. Ὅμως κι ἐγώ ἐξίσου ψυχρά καί ἤρεμα τοῦ ἀπαντῶ: «τί διαφορά ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' αὐτό καί σέ κείνο πού εἶπε ὁ Α.Ν.; Ἄφου ἀκριβῶς αὐτό εἶπε». Ὁ Πλεχάνοφ φαίνεται σά νά πειράχτηκε λίγο. Δέν περίμενε κατηγορίες σέ τέτοιο τόνο, τόσο ξερά κι ἀνοιχτά. — «Ἄφου ἀποφασίσατε νά φύγετε, λέει, τί νά τό συζητᾶμε, ἐγώ δέν ἔχω τίποτα νά πῶ, ἡ θέση μου εἶναι πολύ περιέργη: ἐσεῖς εἶστε ὄλο ἐντυπώσεις, ἐντυπώσεις καί τίποτα περισσότερο: σχηματίσατε τήν ἐντύπωση ὅτι ἐγώ εἶμαι κακός ἄνθρωπος. Τί μπορῶ νά κάνω στήν προκειμένη περίπτωση;» — Τό φταιξιμό μας μπορεῖ νᾶναι — λέω ἐγώ θέλοντας νά ἀποτραβήξω τή συζήτηση ἀπ' αὐτό τό «ἀνυπόφορο» θέμα — ὅτι παραπήραμε φόρα προτοῦ βυθομετρήσουμε τόν πόρο. — «Ὁχι δά, ἂν θέλουμε νά μιλήσουμε εἰλικρινά, — ἀπαντάει ὁ Πλεχάνοφ, — τό φταιξιμό σας εἶναι (μπορεῖ σ' αὐτό νά ἐπέδρασε καί ἡ νευρικότητα τοῦ Ἀρσένιεφ) ὅτι δόσατε ὑπερβολική σημασία σέ ἐντυπώσεις πού δέν ἔπρεπε νά δόσετε σ' αὐτές καμιά σημασία». Σωπαίνουμε κι ἔπειτα λέμε πῶς γιά τήν ὥρα μπορούμε νά περιοριστοῦμε σέ προσοῦρες. Ὁ Πλεχάνοφ θυμῶνει: «δέ σκέφτηκα οὔτε σκέφτομαι γιά τίς προσοῦρες. *Νά μή ὑπολογίζετε σέ μένα.* Ἄν ἐσεῖς φεύγετε, ἐγώ δέν πρόκειται, βέβαια, νά καθήσω μέ σταυρωμένα χέρια, καί μπορῶ, πρὶν ἀπό τό γυρισμό σας, νά πάρω μέρος σέ ἄλλη προσπάθεια».

Τίποτα δέν ἔριξε τόσο χαμηλά στά μάτια μου τόν Πλεχάνοφ, ὅσο αὐτή του ἡ δήλωση, ὅταν ἀργότερα τή θυμόμουν καί τή μελετοῦσα ἀπ' ὄλες τίς πλευρές. Ἦταν μιά τόσο χοντροκομμένη ἀπειλή, μιά τόσο κακοῦπολογισμένη φοβέρα, πού μπορούσε μονάχα «νά δώσει τή χαριστική βολή» στόν Πλεχάνοφ, ἀποκαλύπτοντας τήν «πολιτική» του ἀπέναντί μας: φτάνει νά τοῦς τρομοκρατήσω γιά καλά. . .

Δέ δόσαμε ὅμως τὴν *παραμικρότερη προσοχή* στὴν ἀπειλή. Ἐγὼ ἔσφιξα μόνο σιωπηλά τὰ χεῖλια: ὠραῖα, ἔλεγα ἀπὸ μέσα μου, τέτοιος εἶσαι λοιπόν — τότε à la guerre comme à la guerre*, εἶσαι ὅμως κουτός ἂν δέ βλέπεις ὅτι τώρα πιά δέν εἶμαστε ἐκεῖνοι πούξερρες, ὅτι σέ μιά νύχτα γίναμε ὀλότελα ἄλλοι.

Καί νά πού ὁ Πλεχάνοφ, βλέποντας ὅτι ἡ ἀπειλή δέν πιάνει, δοκιμάζει ἄλλον ἐλιγμό. Πῶς, ἀλήθεια, νά μὴν τό ποῦμε ἐλιγμό, ὅταν, ὕστερα ἀπὸ λίγα λεπτά, ἐκεῖ, στό ἴδιο μέρος, ἀρχίζει νά λέει ὅτι ἡ ρήξη μαζί μας ἰσοδυναμεῖ γι' αὐτόν μέ ὀλοκληρωτική παραίτηση ἀπὸ τὴν πολιτική δράση, ὅτι παραιτεῖται ἀπ' αὐτὴν καί θ' ἀποτραβηχτεῖ στὴν ἐπιστημονική, καθαρὰ ἐπιστημονική συγγραφικὴ δουλειά, γιατί ἂν δέν μπορεῖ, λέει, νά δουλέψει μέ μᾶς, αὐτό σημαίνει, ὅτι δέν μπορεῖ νά δουλέψει μέ κανέναν. . . Μιά καί δέν πιάνει ὁ ἐκφοβισμός, ἴσως βοηθήσει ἡ κολακεία! . . . Ὅμως ὕστερα ἀπὸ τὸν ἐκφοβισμό ἡ κολακεία δέν μποροῦσε παρά νά προκαλέσει μόνο ἀηδιαστικὴ ἐντύπωση. . . Ἡ συζήτηση ἦταν σύντομη, ἡ ὑπόθεση δέν προχωροῦσε· ὁ Πλεχάνοφ, βλέποντάς το αὐτό, γύρισε τὴ συζήτηση στίς ὁμότητες τῶν ρώσων στὴν Κίνα, ὅμως μιλοῦσε σχεδόν μόνος, καί σέ λίγο χωρίσαμε.

Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Πλεχάνοφ, δέν παρουσίαζε πιά κανένα ἐνδιαφέρον καί δέν εἶχε τίποτα τό οὐσιαστικό ἢ συζήτηση μέ τὸν Π. Μπ. καί τὴ Β. Ι.: ὁ Π. Μπ. ἐλίσσόταν, προσπαθώντας νά μᾶς ἀποδείξει ὅτι κι ὁ Πλεχάνοφ εἶναι συντετριμμένος, ὅτι τό κρίμα θά πέφτει σέ μᾶς ἂν θά φύγουμε ἔτσι, κτλ. κτλ. Ἡ Β. Ι. σέ ἐγκάρδια συζήτηση μέ τὸν Ἀρσένιεφ παραδέχτηκε ὅτι ὁ «Ζόρζ» ἦταν πάντα τέτοιος, παραδέχτηκε τό δικό της «ἥρωισμό σκλάβου», παραδέχτηκε ὅτι ἂν φύγουμε «αὐτό θά τοῦ γίνει μάθημα».

Τό ὑπόλοιπο βράδυ πέρασε ἄχαρο, βαρὺ.

Τὴν ἄλλη μέρα, Τρίτη 28 Αὐγούστου μέ τό νέο ἡμερολόγιο, ἔπρεπε νά φύγουμε γιὰ τὴ Γενεύη κι ἀπὸ κεῖ γιὰ τὴ Γερμανία. Πρωί-πρωί μέ ξυπνάει ὁ Ἀρσένιεφ (πού συνήθως σηκώνεται ἀργά). Παραξενεύομαι: λέει ὅτι κοιμήθηκε ἄσχημα καί ὅτι σκέφτηκε ἕναν τελευταῖο δυνατὸ συνδυασμό, γιὰ νά ταχτοποιηθεῖ κατὰ κάποιο τρόπο ἡ ὑπόθεση καί νά μὴ χαθεῖ μιά σοβαρὴ *κομματικὴ* δουλειά ἀπ' ἀφορμὴ τῆς *προσωπικῆς* σχέσεως. Ἄς ἐκδόσουμε μιά *συλλογή*, μιά πού τό ὑλικό ἔχει καθοριστεῖ καί ἡ σύνδεση μέ τό τυπογραφεῖο ἔχει ταχτοποιηθεῖ. Ἄς ἐκδόσουμε μιά

* — στὸν πόλεμο, ὅπως στὸν πόλεμο. Ἡ Σύντ.

συλλογή εφόσον υπάρχουν οί σημερινές ακαθόριστες σχέσεις στή σύνταξη, κ' ύστερα βλέπουμε: από τή συλλογή είναι έξισου εύκολο νά περάσουμε καί στό περιοδικό καί στίς μπροσοῦρες. Ἄν ὁ Πλεχάνοφ πεισμώνσει, — τότε ἄς πάει στό διάβολο, ἐμεῖς θά ξέρουμε πώς κάναμε ὅ,τι μπορούσαμε. . . Τό ἀποφασίσαμε.

Πάμε νά τό ἀνακοινώσουμε στόν Πάβελ Μπορίσοβιτς καί στή Βέρα Ἰβάνοβνα καί τούς συναντοῦμε στό δρόμο: ἔρχονται σέ μᾶς. Αὐτοί, φυσικά, συμφωνοῦν πρόθυμα καί ὁ Π. Μπ. ἀναλαβαίνει νά μιλήσει μέ τόν Πλεχάνοφ καί νά τόν κάνει νά δεχτεῖ.

Φτάνουμε στή Γενεύη κι ἔχουμε τήν *τελευταία συζήτηση* μέ τόν Πλεχάνοφ. Αὐτός παίρνει τέτοιο ὕφος, λές καί δέν ἔγινε παρά μία θλιβερή παρεξήγηση πού ὀφειλόταν σέ νευρικότητα: ρωτάει μ' ἐνδιαφέρον τόν Ἀρσένιεφ γιά τήν ὑγεία του καί σχεδόν τόν ἀγκαλιάζει, — ὁ Ἀρσένιεφ παρά λίγο νά τραβηχτεῖ πίσω γιά ν' ἀποφύγει τό ἀγκάλιασμα. Ὁ Πλεχάνοφ συμφωνάει γιά τή συλλογή. Ἐμεῖς λέμε ὅτι στό ζήτημα τῆς ὀργάνωσης τῆς σύνταξης ὑπάρχουν τρεῖς δυνατοί συνδυασμοί (1. ἐμεῖς συντάχτες, αὐτός συνεργάτης· 2. ὅλοι μας συντάχτες· 3. αὐτός συντάχτης, ἐμεῖς συνεργάτες), ὅτι θά συζητήσουμε στή Ρωσία καί τούς τρεῖς αὐτούς συνδυασμούς, θά ἐτοιμάσουμε ἓνα σχέδιο καί θά τό φέρουμε ἐδῶ. Ὁ Πλεχάνοφ δηλώνει ὅτι ἀρνιέται κατηγορηματικά νά δεχτεῖ τόν 3ο συνδυασμό, ὅτι ἐπιμένει κατηγορηματικά στόν ὀλοκληρωτικό ἀποκλεισμό αὐτοῦ τοῦ συνδυασμοῦ, καί *συμφωνάει καί μέ τούς δύο πρώτους συνδυασμούς*. Ἔτσι κι ἀποφασίσαμε: γιά τήν ὥρα, ὥσπου νά παρουσιάσουμε ἐμεῖς τό σχέδιο γιά τό καινούργιο καθεστῶς τῆς σύνταξης, παραμένουμε στό παλιό καθεστῶς (καί οἱ ἔξι εἴμαστε συντάχτες, καί ὁ Πλεχάνοφ ἔχει δύο ψήφους).

Ὁ Πλεχάνοφ ἐκφράζει ἔπειτα τήν ἐπιθυμία νά μάθει καλά, τί ἀκριβῶς συνέβηκε, ἀπό τί εἴμαστε δυσαρεστημένοι. Κάνω τήν παρατήρηση πώς θάταν ἴσως καλύτερα, ἂν δίναμε περισσότερη προσοχή σέ ὅ,τι θά γίνει, κι ὄχι σέ ὅ,τι ἔγινε. Ὁ Πλεχάνοφ, ὅμως, ἐπιμένει ὅτι πρέπει νά ξεκαθαρίσουμε, νά ξεδιαλύσουμε τό ζήτημα. Ἄνοίγει συζήτηση, ὅπου παίρνουμε μέρος σχεδόν μόνο ὁ Πλεχάνοφ κι ἐγώ — ὁ Ἀρσένιεφ καί ὁ Π. Μπ. σιωποῦν. Ἡ συζήτηση γίνεται ἀρκετά ἤρεμα, μάλιστα ἐντελῶς ἤρεμα. Ὁ Πλεχάνοφ λέει πώς παρατήρησε ὅτι ὁ Ἀρσένιεφ ἐξερεθίστηκε τάχα ἀπό τήν ἀρνήσή του σχετικά μέ τόν Στροῦβε — ἐγώ παρατηρῶ πώς, ἀντίθετα, ὁ Πλεχάνοφ μᾶς ἔβαλε ὄρους παρά τήν προηγούμενη δήλωσή του στό δάσος ὅτι δέ θά βάλει

δρους. Ὁ Πλεχάνοφ ἀμύνεται: ἐγώ, λέει, σώπαινα, ὄχι ἐπειδὴ ἔβαζα ὄρους, ἀλλὰ ἐπειδὴ γιὰ μένα τὸ ζήτημα ἦταν καθαρὸ. Τότε ἐγώ λέω, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπιτρέπεται ἡ πολεμικὴ, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνεται μεταξύ μας ψηφοφορία γιὰ τὰ ζητήματα. Ὁ Πλεχάνοφ παραδέχεται τὸ τελευταῖο, ὅμως προσθέτει: γιὰ τὰ μερικότερα ζητήματα, φυσικά, πρέπει νὰ γίνεται ψηφοφορία, ὅμως γιὰ τὰ βασικά αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο. Ἐγὼ ἀντιλέγω, τονίζοντας ὅτι ἀκριβῶς ὁ διαχωρισμὸς τῶν βασικῶν ζητημάτων ἀπὸ τὰ μερικότερα δὲ θὰ εἶναι πάντα εὐκολὴ δουλειά, ὅτι ἀκριβῶς γι' αὐτὸ τὸ διαχωρισμὸ θὰ πρέπει νὰ γίνεται ψηφοφορία ἀνάμεσα στοὺς συντάχτες. Ὁ Πλεχάνοφ πεισμώνει καὶ λέει ὅτι αὐτὸ πιά εἶναι ζήτημα συνειδήσεως, ὅτι ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ βασικά καὶ στὰ μερικότερα ζητήματα εἶναι πράγμα ξεκάθαρο, ὅτι ἐδῶ δὲ χρειάζεται ψηφοφορία. Ἔτσι, σ' αὐτὴ τὴ διαμάχη — ἂν ἐπιτρέπεται ἢ ὄχι ἡ ψηφοφορία ἀνάμεσα στοὺς συντάχτες γιὰ τὸ διαχωρισμὸ τῶν βασικῶν καὶ τῶν μερικότερων ζητημάτων — κολλήσαμε, χωρὶς νὰ κάνουμε οὔτε βῆμα μπρός. Ὁ Πλεχάνοφ ἔδειξε ἐδῶ ὅλη του τὴν εὐλυγισία, ὅλη τὴ λαμπρότητα τῶν παραδειγμάτων του, τῶν συγκρίσεων, τῶν ἀστείων καὶ τῶν περικοπῶν, πού σέ ἔκαναν νὰ γελάς ἄθελά σου, τὸ ζήτημα ὅμως αὐτὸ τελικά τὸ ὑπερῆδησε, χωρὶς νὰ πεῖ ἀνοιχτά: ὄχι. Σχημάτισα τὴν πεποιθήση ὅτι ἀκριβῶς αὐτοῦ, σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο δὲν μποροῦσε νὰ ὑποχωρήσει, δὲν μποροῦσε ν' ἀπαρνηθεῖ τὸν «ἀτομικισμὸ» του καὶ τὰ «τελεσίγραφα» του, γιατί στὰ τέτοιου εἶδους ζητήματα αὐτὸς δὲ θὰ ψήφιζε, ἀλλὰ ἀκριβῶς θὰ ἔβαζε τελεσίγραφα.

Τὸ βράδυ τῆς ἴδιας μέρας ἔφυγα, χωρὶς νὰ ξαναδῶ κανέναν ἀπὸ τὴν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς». Ἀποφασίσαμε νὰ μὴ ποῦμε σέ κανέναν τίποτα γιὰ ὅ,τι ἔγινε, ἐκτός ἀπὸ τὰ πῖο κοντινά μας πρόσωπα — ἀποφασίσαμε νὰ τηρήσουμε τὰ προσχήματα — νὰ μὴ δόσουμε τὴ δυνατότητα στοὺς ἐχθροὺς μας νὰ πανηγυρίσουν. Ἐπιφανειακά — ὅλη ἡ μηχανὴ ἔπρεπε νὰ ἐξακολουθεῖ νὰ δουλεύει ὅπως δούλευε, σὰν νὰ μὴ συνέβηκε τίποτα, — μόνο πού ἐσωτερικά ἔσπασε κάποια χορδὴ καὶ στὴ θέση τῶν θαυμάσιων προσωπικῶν σχέσεων μῆκαν οἱ ξερὲς σχέσεις δουλειᾶς, οἱ βασισμένες σ' ἓνα συνεχῆ ὑπολογισμὸ: σύμφωνα μὲ τὸ ρητὸ *si vis pacem, para bellum**.

Ὡστόσο θάταν ἐνδιαφέρον νὰ σημειώσω μιὰ συζήτηση πού ἔκανα τὸ βράδυ τῆς ἴδιας μέρας μ' ἓνα πολὺ στενὸ σύντροφο

* — ἂν θέλεις εἰρήνη, νὰ ἐτοιμάζεις γιὰ πόλεμο. Ἡ Σύντ.

καί ὁπαδό τοῦ Πλεχάνοφ, μέλος τῆς ὁμάδας «Σοσιαλδημοκράτης». Δέν τοῦ εἶπα λέξη γιά ὅ,τι συνέβηκε, τοῦ εἶπα ὅτι τό περιοδικό ἀποφασίστηκε νά βγεῖ, τά ἄρθρα καθορίστηκαν, κ' εἶναι καιρός ν' ἀρχίσει ἡ δουλειά. Συζήτησα μαζί του γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο πρέπει νά ὀργανώσουμε πρακτικά τή δουλειά: αὐτός ὑποστήριξε ἀνεπιφύλαχτα τή γνώμη ὅτι οἱ παλιοί εἶναι ἀπόλυτα ἀνίκανοι γιά τή δουλειά τῆς σύνταξης. Συζήτησα μαζί του γιά τούς «τρεῖς συνδυασμούς» καί τόν ρώτησα ἀνοιχτά: ποιός κατά τή γνώμη του εἶναι ὁ καλύτερος ἀπ' ὄλους; Αὐτός ἀπάντησε ἀνοιχτά κι ἀδίσταχτα: ὁ πρῶτος (ἔμεῖς συντάχτες, αὐτοί συνεργάτες), ὅμως τό πιθανότερο, λέει, εἶναι ὅτι τό περιοδικό θά εἶναι τοῦ Πλεχάνοφ καί ἡ ἐφημερίδα δική σας.

Ὅσο περισσότερο ἀπομακρυνόμασταν ἀπό τήν παραπάνω ἱστορία, ἀρχίζαμε νά τή βλέπουμε πιό ἤρεμα καί νά πειθόμαστε, ὅτι δέν ὑπάρχει κανένας λόγος νά παρατήσουμε τήν ὑπόθεση, ὅτι γιά τήν ὥρα δέν πρέπει νά φοβόμαστε ν' ἀναλάβουμε τή σύνταξη (τῆς συλλογῆς) κι ὅτι εἶναι ἀνάγκη ἔμεῖς ἀκριβῶς νά τήν ἀναλάβουμε, γιατί ἀλλιῶτικα δέν ὑπάρχει ἀπολύτως καμιά δυνατότητα νά κάνουμε τή μηχανή νά δουλεύει κανονικά καί νά μὴ ἀφήσουμε νά χαθεῖ ἡ ὑπόθεση ἀπό τίς ἀποδιοργανωτικές «ιδιότητες» τοῦ Πλεχάνοφ.

Φτάνοντας στή Ν¹²⁷, στίς 4 ἢ 5 τοῦ Σεπτέμβρη, καταρτίσαμε κιόλας ἕνα σχέδιο *ἐπίσημων* σχέσεων μεταξύ μας (εἶχα ἀρχίσει νά γράφω αὐτό τό σχέδιο ἀκόμα ἀπό τό δρόμο, στό βαγόνι τοῦ τραίνου), ἕνα σχέδιο πού μᾶς ἔκανε ἐμᾶς συντάχτες, κι αὐτούς συνεργάτες μέ δικαίωμα ψήφου πάνω σ' ὅλα τά ζητήματα τῆς σύνταξης*. Αὐτό τό σχέδιο ἀποφασίσαμε νά τό συζητήσουμε μαζί μέ τόν Ἐγκόρ (Μάρτοφ) κι ἔπειτα νά τοῦς τό παρουσιάσουμε.

Ἡ Ἴσκρα ** ἀρχισε νά δίνει ἐλπίδες ὅτι θ' ἀνάψει καί πάλι.

*Γράφτηκε στίς ἀρχές τοῦ Σεπτέμβρη
(νέο ἡμερ.) τοῦ 1900*

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1924
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. I Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο*

* Βλ. τό ντοκουμέντο πού ἀκολουθεῖ. Ἡ Σύντ.

** — σπῖθα. Σημ. μετ.

ΣΧΕΔΙΟ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ

1. Λόγω σύμπτωσης τῶν βασικῶν ἀπόψεων καί ταυτότητας τῶν πραχτικῶν καθηκόντων τῆς ομάδας τοῦ ἐξωτερικοῦ «Σοσιαλδημοκράτης» καί τῆς ομάδας τῆς Ρωσίας, πού ἐκδίδει τή συλλογή «Ζαριά» καί τήν ἐφημερίδα «Ἴσκρα», οἱ παραπάνω ὀργανώσεις κλείνουν μεταξύ τους συμμαχία.

2. Καί οἱ δύο ομάδες παρέχουν ἢ μιά στήν ἄλλη ὀλόπλευρη ὑποστήριξη:

πρῶτο, στόν τομέα τῆς φιλολογίας. Ἡ ομάδα «Ἐπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» συνεργάζεται στενότερα στή σύνταξη τῆς συλλογῆς «Ζαριά» καί τῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα»*

δεύτερο, στή μεταφορά καί στήν κυκλοφορία τοῦ ἔντυπου ὑλικοῦ, στή διεύρυνση καί στή σταθεροποίηση τῶν ἐπαναστατικῶν συνδέσεων καί στήν ἐξεύρεση ὑλικῶν πόρων.

3. Ἐκπρόσωποι στό ἐξωτερικό τῆς ομάδας «Ἴσκρα» εἶναι ἡ ομάδα «Σοσιαλδημοκράτης» καί οἱ εἰδικοί πράχτορες τῆς «Ἴσκρα».

4. Τά γράμματα καί τά δέματα, πού στέλνονται ἀπό τό ἐξωτερικό γιά τήν ομάδα «Ἴσκρα», θά στέλνονται στή διεύθυνση τῆς ομάδας «Σοσιαλδημοκράτης». Στίς περιπτώσεις πού στό ἐξωτερικό θά βρίσκεται ὁποιοσδήποτε ἀπό τά μέλη τῆς ομάδας «Ἴσκρα», ὅλη ἡ ἀλληλογραφία θά διαβιβάζεται σ' αὐτόν. Ἄν πάλι ἐκεῖνη τή στιγμή δέ θά βρίσκεται στό ἐξωτερικό κανένα ἀπό τά μέλη τῆς ομάδας «Ἴσκρα», τότε ἀναλαβαίνουν τίς ὑποθέσεις τῆς ἡ ομάδας «Σοσιαλδημοκράτης» καί οἱ εἰδικοί πράχτορες τῆς «Ἴσκρα».

*Γράφτηκε στίς ἀρχές τοῦ Σεπτεμβρίου
(νέο ἡμερ.) τοῦ 1900*

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1940 στό περιοδικό
«Προλετάριασκαγια Ρεβολιούτσιγια», τεῦχος 3*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
χειρόγραφο*

* Οἱ ὅροι αὐτῆς τῆς συνεργασίας καθορίζονται μέ εἰδική συμφωνία ¹²⁸

„Из искры возгорится пламя“.
Ответъ декабристовъ Пушкину.

ОТЪ РЕДАКЦИИ.

Предпринятъ изданіе политической газеты — „Искра“, къ чему мы стремимся и какъ понимаемъ свои задачи.

Мы переживаемъ крайне важный моментъ въ исторіи русскаго рабочаго движенія и русской социалдемократіи. Последние годы характеризуются поразительно быстрымъ распространеніемъ социалдемократическихъ идей среди нашей интеллигенціи, а на встрѣчу этому теченію общественной мысли идетъ самостоятельно возникшее движеніе промышленнаго пролетаріата, который начинаетъ объединяться и бороться противъ своихъ угнетателей, начинаетъ съ жадностью стремиться къ социализму. Кружки рабочихъ и социалдемократовъ интеллигентовъ появляются повсюду, распространяются истинные агитационные листки, растетъ спросъ на социалдемократическую литературу, даже обгоняя предложение, а усмеленныя правительственными преслѣдованіями не въ силахъ удерживать этого движенія. Битвою набиты тюрьмы, переполнены кѣста ссылки, чуть не каждый кѣсоть слышно о „провалахъ“ во всѣхъ концахъ Россіи, о поимкѣ транс-портовъ, о конфискаціи литературы и типографій, но движеніе все растетъ, захватываетъ все большій районъ, все глубже проникаетъ въ рабочий классъ, все больше привлекаетъ общественное вниманіе. И все экономическое развитіе Россіи, вся исторія русской общественной мысли и русскаго революціоннаго движенія речуютъ за то, что социалдемократическое рабочее движеніе будетъ расти несмотря на всѣ препятствія и въ концѣ концовъ — преодолѣть ихъ.

Но съ другой стороны, главная черта нашего движенія, которая особенно бросается въ глаза въ последнее время, — его раздробленность, его, такъ сказать, кустарный характеръ: истинные кружки возникаютъ и дѣйствуютъ независимо другъ отъ друга и даже (что особенно важно) независимо отъ кружковъ, дѣйствовавшихъ и дѣйствующихъ въ тѣхъ же центрахъ; не устанавливается традиціи, нѣтъ преемственности, и истинная литература всецѣло отражаетъ раздробленность и отсутствіе связи съ тѣмъ, что уже создано русской социалдемократіей.

Несоотвѣстность этой раздробленности съ запросами, вызываемыми силою и широтой движенія, создаетъ, по нашему мнѣнію, критическій моментъ въ его развитіи. Въ самомъ движеніи съ неудержимой силой сказывается потребность упрочиться, выработать опредѣленную физономію и организацию, а между тѣмъ въ средѣ практически дѣйствующихъ социалдемократовъ необходимость такого перехода къ высшей формѣ движенія сознается далеко не вездѣ. Въ довольно широкихъ кругахъ наблюдается, наоборотъ, шатанье мысли, увлеченіе модной „критичной марксизма“ и „бернштейнадой“, распространение взглядовъ такъ называемаго „экономическаго“ направленія и въ неразрывной связи съ этимъ — стремленіе задержать движеніе на его низшей стадіи, стремленіе отодвинуть на второй планъ задачу образованія революціонной партіи, ведущей борьбу во главѣ всего народа. Что подобнаго рода шатанье мысли наблюдается

среди русскихъ социалдемократовъ, что узкій практицизмъ, оторванный отъ теоретическаго освѣщенія движенія въ его цѣломъ, грозитъ своротить движеніе на ложную дорожку, это фактъ; въ этомъ не могутъ усомниться люди, непосредственно знакомые съ положеніемъ дѣлъ въ большинствѣ нашихъ организацій. Да есть и литературная произведенія, подтверждающая это: стоитъ назвать хотя бы „Средо“, вызваніе уже вполне законный протестъ, „Отдѣльно приложеніе къ Рабочей Мысли (сент. 1899)“, столь рельефно выраженное тенденціи, проникающую и въ газету „Рабочая Мысль“, или наконецъ — воззваніе петербургской „Группы Самоосвобожденія Рабочаго Класса“, составленное въ духѣ того же „экономизма“. И совершенно не вѣрно утвержденіе „Рабочаго Дѣла“, что „Средо“ представляетъ собою не больше какъ нѣкіе единичныя листы, что направленіе „Рабочей Мысли“ выражаетъ лишь сумбуризмъ и безтактность ея редакціи, а не особое направленіе въ самую холмъ русскаго рабочаго движенія.

А рядомъ съ этимъ въ произведеніяхъ писателей, которыхъ читательская публика, съ большимъ или меньшимъ основаніемъ, считала до сихъ поръ видными представителями „легальнаго“ марксизма, все болѣе и болѣе обнаруживается поворотъ къ возрѣваніямъ, сближающимся съ буржуазной аполотрикой. Результатомъ всего этого и является тотъ разбродъ и та анархія, благодаря которымъ экзъ-марксизмъ или вѣрше экзъ-социализмъ Бернштейнъ, перечисляя свои успѣхи, могъ печально заявить, не вѣрбуялъ возраженій, будто большинство дѣйствующихъ въ Россіи социалдемократовъ состоитъ изъ его послѣдователей.

Мы не хотимъ преувеличивать опасность положенія, но закрывать на нее глаза было бы неизвѣрно вреднѣе: вотъ почему мы отъ всей души приветствуемъ рѣшеніе „Группы Освобожденія Труда“ возобновить ея литературную дѣятельность и начать систематическую борьбу противъ попытокъ извращенія и оупощенія социалдемократизма.

Практическій выводъ изъ всего этого такой: мы, русскіе социалдемократы, должны сплотиться и направить всѣ усилія на образованіе крѣпкой партіи, борющейся подъ единымъ знаменемъ революціонной социалдемократіи. Именно эта задача была намѣчена уже Съѣздомъ 1898 года, образовавшимъ Российскую Социалдемократическую Рабочую Партію и опубликовавшимъ ея Манифестъ.

Мы признаемъ себя членами этой партіи, вводимъ раздѣляемъ основныя идеи „Манифеста“ и придаемъ ему важное значеніе, какъ открытому заявленію ея цѣлей. Поэтому для насъ, какъ членовъ партіи, вопросъ о ближайшей и непосредственной нашей задачѣ ставится такимъ образомъ: какой плакъ дѣятельности должны мы принять, что бы достигнуть возможно болѣе прочнаго возобновленія партіи?

Обычный отвѣтъ на этотъ вопросъ состоитъ въ томъ, что необходимо снова выбрать центральное учрежденіе и поручить ему возобновить органъ партіи. Но въ переживаемый нами періодъ разброда такой простой путь едва-ли былъ бы цѣлесообразенъ.

Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ χωριστοῦ
φύλλου «Δήλωση τῆς σύνταξης τῆς
ἐφημερίδας "Ισκρα"».— 1900
Σμίκρυνση

ΔΗΛΩΣΗ
ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ ΤΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ «ΙΣΚΡΑ»
ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΤΑΞΗ

Ἐναλαβαίνοντας τὴν ἔκδοση τῆς πολιτικῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα», θεωροῦμε ἀπαραίτητο νὰ ποῦμε λίγα λόγια γιὰ τὸ τί ἐπιδιώκουμε καὶ πῶς καταλαβαίνουμε τὰ καθήκοντά μας.

Περνάμε μιά ἐξαιρετικά σοβαρὴ στιγμὴ τῆς ἱστορίας τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καὶ τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Τὰ τελευταῖα χρόνια χαρακτηρίζονται ἀπὸ μιά καταπληχτικὰ γρήγορη διάδοση τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ἰδεῶν στὴ διανόησή μας, κι αὐτὸ τὸ ρεῦμα τῆς κοινωνικῆς σκέψης ἔρχεται νὰ τὸ προὔπαντήσῃ τὸ κίνημα τοῦ βιομηχανικοῦ προλεταριάτου, ποῦ γεννήθηκε ἀνεξάρτητα καὶ ποῦ ἀρχίζει νὰ ἐνώνεται καὶ νὰ παλαίβῃ ἐνάντια στοὺς καταπιεστές του, ἀρχίζει νὰ δείχνει φλογερὸ πόθο γιὰ τὸ σοσιαλισμὸ. Παντοῦ ἐμφανίζονται ὅμιλοι ἐργατῶν καὶ σοσιαλδημοκρατῶν διανοουμένων, κυκλοφοροῦν τοπικὲς προκηρύξεις ζύμωσης, μεγαλώνει ἡ ζήτηση τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ ἔντυπου ὕλικου, ξεπερνώντας κατὰ πολὺ τὴν προσφορά του, καὶ οἱ ἐντατικὲς κυβερνητικὲς διώξεις δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ συγκρατήσουν τὸ κίνημα αὐτό. Γεμάτες οἱ φυλακὲς ἴσαμε κεῖ ποῦ δὲν παίρνει, γεμάτοι καὶ οἱ τόποι τῆς ἐξορίας, σχεδὸν κάθε μῆνα ἀκοῦς γιὰ «χτυπήματα» σ' ὅλες τίς ἄκρες τῆς Ρωσίας, γιὰ πιάσιμο μεταφερόμενου ὕλικου, γιὰ κατασχέσεις ἔντυπου ὕλικου καὶ τυπογραφείων, τὸ κίνημα, ὅμως, ὄλο καὶ ἀναπτύσσεται, ἀγκαλιάζει ὄλο καὶ πιο πλατιές περιοχές, διεισδύει ὄλο καὶ πιο βαθιά στὴν ἐργατικὴ τάξη, τραβάει ὄλο καὶ περισσότερο τὴν προσοχὴ τῆς κοινῆς γνώμης. Κι ὄλη ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῆς Ρωσίας, ὄλη ἡ ἱστορία τῆς ρωσικῆς κοινωνικῆς σκέψης καὶ τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος ἀποτελοῦν ἐγγύηση ὅτι τὸ σοσιαλδημοκρατικὸ ἐργατικὸ κίνημα

θ' αναπτύσσεται παρ' όλα τὰ ἐμπόδια καί ὅτι τελικά θά τὰ κατανικήσει.

Ὅμως, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, τό κύριο γνώρισμα τοῦ κινήματός μας, γνώρισμα πού τόν τελευταῖο καιρό χτυπάει ιδιαίτερα στό μάτι, εἶναι τό κομματίασμά του, ὁ χειροτεχνικός, θά ἔλεγε κανεῖς, χαρακτήρας του: οἱ τοπικοί ὄμιλοι ἐμφανίζονται καί δροῦν ἀνεξαρτήτως ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλον κι ἀκόμα (πράγμα πού ἔχει ιδιαίτερη σημασία) ἀνεξάρτητα κι ἀπό τούς ὀμίλους πού δροῦσαν καί δροῦν στά ἴδια κέντρα· δέ δημιουργιέται παράδοση, λείπει ἡ συνέχεια, καί ὁ τοπικός τύπος ἀντανακλᾷ ὀλοκληρωτικά τό κομματίασμα καί τήν ἔλλειψη σύνδεσης μέ ὅ,τι ἔχει πιά δημιουργήσει ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία.

Τό γεγονός ὅτι τό κομματίασμα αὐτό δέν ἀνταποκρίνεται στίς ἀπαιτήσεις πού προβάλλει ἡ δύναμη καί τό πλάτος τοῦ κινήματος, δημιουργεῖ, κατά τή γνώμη μας, μιᾶ κρίσιμη στιγμή στήν ἀνάπτυξή του. Στό ἴδιο τό κίνημα μέ ἀκράτητη δύναμη ἐκδηλώνεται ἡ ἀνάγκη νά σταθεροποιηθεῖ, νά ἀποκτήσει μιᾶ καθορισμένη φυσιογνωμία καί ὀργάνωση, καί ὅμως αὐτό δέ θά πεῖ καθόλου ὅτι στούς κύκλους τῶν σοσιαλδημοκρατῶν πού δροῦν πραχτικά κατανοεῖται παντοῦ ἡ ἀνάγκη ἑνός τέτοιου περάσματος σέ μιᾶ ἀνώτερη μορφή τοῦ κινήματος. Ἀπεναντίας, σέ ἀρκετά πλατιούς κύκλους παρατηρεῖται ἰδεολογική ταλάντευση, ἐνθουσιασμός γιά τήν «κριτική τοῦ μαρξισμοῦ» καί τή «μπερυσταϊνιάδα», πού ἔγιναν τῆς μόδας, διάδοση τῶν ἀπόψεων τῆς λεγόμενης «οἰκονομιστικῆς» κατεύθυνσης καί, σέ ἀδιάρρητη σύνδεση μ' αὐτό, τάση νά κρατηθεῖ τό κίνημα στό κατώτερο στάδιό του, τάση ν' ἀποθηθεῖ σέ δεύτερη μοῖρα τό καθῆκον τῆς δημιουργίας ἐπαναστατικοῦ κόμματος πού νά παλαίβει ἐπικεφαλῆς ὅλου τοῦ λαοῦ. Εἶναι γεγονός ὅτι τέτοιου εἶδους ἰδεολογικές ταλαντεύσεις παρατηροῦνται στούς κόλπους τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, ὅτι ὁ στενός πραχτικισμός, ὁ ἀποσπασμένος ἀπό τό θεωρητικό φῶτισμα τοῦ κινήματος στό σύνολό του, ἀπειλεῖ νά παρασύρει τό κίνημα σέ στραβό δρόμο· γι' αὐτό δέν μποροῦν ν' ἀμφιβάλλουν ἐκεῖνοι πού ἔχουν ἄμεση ἀντίληψη τῆς κατάστασης πού ἐπικρατεῖ στίς περισσότερες ὀργανώσεις μας. Ἐξάλλου ὑπάρχουν καί ἔντυπα πού τό ἐπιβεβαιώνουν αὐτό: φτάνει νά ἀναφέρουμε, λογουχάρη, τό «credo», πού ἔχει προκαλέσει κιόλας μιᾶ πέρα γιά πέρα δικαιολογημένη διαμαρτυρία, τό «Χωριστό παράρτημα τῆς „Ραμπότσαγια Μίσιλ“» (Σεπτέμβρης 1899), πού τόσο ἀνάγλυφα ἔχει ἐκφράσει τήν τάση πού διαποτίζει ὅλη τήν ἐφημερίδα «Ραμπότσαγια Μίσιλ», εἴτε

τέλος — τήν ἔκκληση τῆς ὀργάνωσης τῆς Πετρούπολης «Ὁμάδα αὐτοαπελευθέρωσης τῆς ἐργατικῆς τάξης»¹²⁹, πού εἶναι γραμμένη στό πνεῦμα αὐτοῦ τοῦ ἴδιου «οἰκονομισμού». Καί εἶναι *πέρα γιά πέρα λαθεμένος* ὁ ἰσχυρισμός τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο» ὅτι τό «Credo» δέν ἀντιπροσωπεύει παρά μόνο τή γνώμη μεμονωμένων προσώπων, ὅτι ἡ κατεύθυνση τῆς «Ραμπότσαγια Μίσιλ» δέν ἐκφράζει παρά τό πελάγωμα καί τήν ἔλλειψη τάκτ τῆς σύνταξής της, καί ὄχι μιά ἰδιαίτερη κατεύθυνση μέσα στήν ἴδια τήν πορεία τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος.

Καί παράλληλα μ' αὐτό, στά ἔργα ὀρισμένων συγγραφέων, πού ὡς τώρα τό ἀναγνωστικό κοινό τούς θεωροῦσε, λίγο-πολύ δικαιολογημένα, ἐπιφανεῖς ἐκπροσώπους τοῦ «νόμιμου» μαρξισμού, ἐκδηλώνεται ὅλο καί περισσότερο μιά στροφή πρὸς τίς ἀπόψεις πού προσεγγίζουν τόν ἀστικό ἀπολογητισμό. Ὅλα αὐτά ἔχουν ἀποτελέσμα τή διασπορά καί τήν ἀναρχία, πού ἔδωσαν τή δυνατότητα στόν πρῶην μαρξιστή ἢ, καλύτερα, πρῶην σοσιαλιστή Μπέρνσταϊν, ἀπαριθμώντας τίς ἐπιτυχίες του, νά διακηρύξει ἀπό τόν τύπο, χωρίς νά συναντήσει ἀντιρήσεις, ὅτι τάχα ἡ πλειοψηφία τῶν σοσιαλδημοκρατῶν πού δροῦν στή Ρωσία ἀποτελεῖται ἀπό δικούς του ὀπαδοῦς.

Δέ θέλουμε νά ὑπερβάλουμε τόν κίνδυνο πού παρουσιάζει ἡ κατάσταση, ὅμως θάταν πολύ πιά ἐπιζήμιο νά κλείσουμε τά μάτια μπρὸς σ' αὐτόν· νά γιατί χαιρετίζουμε ὀλόψυχα τήν ἀπόφαση τῆς ὀμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» νά ξαναρχίσει τή δημοσιογραφική της δράση καί ν' ἀρχίσει συστηματική πάλι ἐνάντια στίς ἀπόπειρες διαστρέβλωσης καί ἐκχυδαΐσμοῦ τοῦ σοσιαλδημοκρατισμοῦ.

Τό πραχτικό συμπέρασμα, πού βγαίνει ἀπ' ὅλα αὐτά εἶναι τοῦτο: ἐμεῖς, οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες, πρέπει νά συσπειρωθοῦμε καί νά κατευθύνουμε ὅλες μας τίς προσπάθειες στή δημιουργία ἑνός ἰσχυροῦ κόμματος, πού νά παλαίβει κάτω ἀπό τήν ἐνιαία σημαία τῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ἀκριβῶς αὐτό τό καθῆκον εἶχε κιόλας χαράξει τό συνέδριο τοῦ 1898, πού ἴδρυσε τό Σοσιαλδημοκρατικό Ἐργατικό Κόμμα τῆς Ρωσίας καί δημοσίευσε τή «Διακήρυξή» του.

Ἐμεῖς θεωροῦμε τούς ἑαυτούς μας μέλη αὐτοῦ τοῦ κόμματος, συμμεριζόμεστε ἀπόλυτα τίς βασικές ἰδέες τῆς «Διακήρυξης» καί ἀποδίδουμε σ' αὐτή μεγάλη σημασία σάν ἀνοιχτή διακήρυξη τῶν σκοπῶν τοῦ κόμματος. Γι' αὐτό τό λόγο γιά μᾶς, σάν μέλη τοῦ κόμματος, τό ζήτημα τοῦ πλησιέστερου καί ἄμεσου καθήκοντός μας μπαίνει ἔτσι: ποῖο σχέδιο δράσης πρέπει νά υἱοθε-

τήσουμε γιά νά πετύχουμε μιά ὅσο τό δυνατό σταθερότερη ἀνανέωση τοῦ κόμματος;

Ἡ συνηθισμένη ἀπάντηση σ' αὐτό τό ἐρώτημα εἶναι ὅτι χρειάζεται νά κάνουμε νέα ἐκλογή κεντρικοῦ ὄργάνου καί νά ἀναθέσουμε σ' αὐτό νά ξαναρχίσει τήν ἐκδοση τοῦ δημοσιογραφικοῦ ὄργάνου τοῦ κόμματος. Στήν περίοδο ὅμως τῆς διασποράς, στήν ὁποία βρισκόμαστε, εἶναι ἀμφίβολο ἂν θά μᾶς ἐξυπηρετοῦσε αὐτός ὁ ἀπλός δρόμος.

Δημιουργία καί στέρωμα τοῦ κόμματος σημαίνει δημιουργία καί στέρωμα τῆς ἔνωσης ὅλων τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, καί — γιά τοὺς λόγους πού ἀναφέρθηκαν πιο πάνω — μιά τέτοια ἔνωση δέν μπορούμε νά τήν πετύχουμε βγάζοντας κάποια διαταγή, δέν μπορούμε νά τήν πετύχουμε ἀποκλειστικά καί μόνο μέ τήν ἀπόφαση κάποιας, ἄς ποῦμε, συνέλευσης ἀντιπροσώπων· χρειάζεται νά τήν προπαρασκευάσουμε μέ τή δουλειά μας. Χρειάζεται, πρῶτο, νά ἐξασφαλίσουμε μιά σταθερή ἰδεολογική ἐνότητα πού ν' ἀποκλείει τή βαβυλωνία καί τή σύγχυση πού — γιά νάμαστε εἰλικρινεῖς! — βασιλεύουν σήμερα ἀνάμεσα στοὺς ρώσους σοσιαλδημοκράτες· χρειάζεται νά κατοχυρώσουμε αὐτή τήν ἰδεολογική ἐνότητα μ' ἓνα πρόγραμμα τοῦ κόμματος. Χρειάζεται, δεύτερο, νά φτιάξουμε μιά ὀργάνωση πού θάχει τήν ἐιδική ἀποστολή νά ἐξασφαλίζει τήν ἐπαφή ἀνάμεσα σ' ὅλα τά κέντρα τοῦ κινήματος, νά παρέχει ἔγκαιρα ὀλοκληρωμένες πληροφορίες γιά τό κίνημα καί νά ἐφοδιάζει κανονικά μέ περιοδικό τύπο ὅλες τίς ἄκρες τῆς Ρωσίας. Μόνο ὅταν θά δημιουργηθεῖ μιά τέτοια ὀργάνωση, ὅταν θά ἐξασφαλιστεῖ ρωσικό σοσιαλιστικό ταχυδρομεῖο, μόνο τότε τό κόμμα θά σταθεροποιήσει τήν ὑπαρξή του καί θ' ἀποτελεῖ πραγματικό γεγονός, συνεπῶς καί ἰσχυρή πολιτική δύναμη. Ἀκριβῶς στό πρῶτο μέρος αὐτοῦ τοῦ καθήκοντος, δηλ. στή δημιουργία μιᾶς γενικῆς φιλολογίας πού νά εἶναι συνεπῆς στίς ἀρχές τῆς καί ἰκανή νά ἐνώσει ἰδεολογικά τήν ἐπαναστατική σοσιαλδημοκρατία, σκοπεύουμε νά ἀφιερῶσουμε τίς δυνάμεις μας, γιατί αὐτό τό θεωροῦμε ζωτική ἀνάγκη τοῦ σύγχρονου κινήματος καί ἀπαραίτητο προκαταρκτικό βῆμα γιά τήν ἀνανέωση τῆς δράσης τοῦ κόμματος.

Ὅπως ἔχουμε κιόλας πεί, τήν ἰδεολογική ἔνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν χρειάζεται νά τήν προπαρασκευάσουμε, καί γιά νά γίνει αὐτό εἶναι ἀπαραίτητο, κατά τή γνώμη μας, νά συζητήσουμε ἀνοιχτά καί ὀλόπλευρα τά βασικά ζητήματα ἀρχῶν καί ταχτικῆς, πού ἀνακινήθηκαν ἀπό τοὺς σημερινούς «οἰκονομιστές», μπερνσταϊνικούς καί «κριτικούς». Προτοῦ ἐνω-

θοῦμε καί γιά νά ἐνωθοῦμε, πρέπει πρῶτα νά χωρίσουμε ἀποφασιστικά καί ξεκάθαρα. Διαφορετικά ἡ ἐνωσή μας θά ἦταν μόνο πλασματική, θά συγκάλυπτε τίς διαφορές πού ὑπάρχουν καί θά ἐμπόδιζε τή ριζική τους ἐξάλειψη. Γι' αὐτό εἶναι εὐνόητο ὅτι ἐμεῖς δέν εἴμαστε διατεθειμένοι νά κάνουμε τό ὄργανό μας ἀπλή προθήκη ποικιλόμορφων ἀντιλήψεων. Ἀπεναντίας, θά τό διευθύνουμε μέ αὐστηρά καθορισμένη κατεύθυνση. Αὐτή ἡ κατεύθυνση μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ μέ τή λέξη: μαρξισμός, καί δέ χρειάζεται, νομίζουμε, νά προσθέσουμε ὅτι εἴμαστε ὑπέρ τῆς συνεποῦς ἀνάπτυξης τῶν ἰδεῶν τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς καί ἀποκρούουμε κατηγορηματικά τίς μεσοβέζικες, ἀσαφείς καί ὀπορτουμιστικές διορθώσεις πού ἐγιναν σήμερα τόσο τῆς μόδας χάρη στό ζῆλο τοῦ Ἐντ. Μπέρνσταϊν, τοῦ Π. Στρούβε καί πολλῶν ἄλλων. Ὅμως, συζητώντας ὅλα τά προβλήματα ἀπό τήν καθορισμένη σκοπιά μας, δέν ἀποκλείουμε καθόλου τήν πολεμική ἀνάμεσα στούς συντρόφους ἀπό τίς στήλες τοῦ ὄργανου μας. Ἡ ἀνοιχτή πολεμική προστά σ' ὄλους τοὺς ρώσους σοσιαλδημοκράτες καί τοὺς συνειδητοὺς ἐργάτες εἶναι ἀπαραίτητη καί ἐπιθυμητή γιά νά ἐξακριβωθεῖ τό βᾶθος τῶν διαφωνιῶν, γιά νά συζητηθοῦν ὀλόπλευρα τά ἐπίμαχα ζητήματα, γιά νά καταπολεμηθοῦν οἱ ἀκρότητες στίς ὁποῖες πέφτουν ἀναπόφευχτα ὄχι μόνο οἱ ἐκπρόσωποι τῶν διάφορων ἀπόψεων, ἀλλά ἀκόμα καί οἱ ἐκπρόσωποι τῶν διάφορων περιοχῶν εἴτε τῶν διάφορων «ἐπαγγελμάτων» τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος. Ἐμεῖς μάλιστα, ὅπως σημειώθηκε παραπάνω, θεωροῦμε μιά ἀπό τίς ἀδυναμίες τοῦ σημερινοῦ κινήματος τήν ἔλλειψη ἀνοιχτῆς πολεμικῆς ἀνάμεσα στίς ἀπόψεις πού βρίσκονται σέ φανερή διάσταση, τήν προσπάθεια νά κρατηθοῦν κρυφές οἱ διαφωνίες πού ἀφοροῦν πολύ σοβαρά ζητήματα.

Δέν πρόκειται ν' ἀριθμήσουμε λεπτομερειακά ὅλα τά ζητήματα καί τά θέματα πού συμπεριλαβαίνονται στό πρόγραμμα τοῦ ὄργανου μας, γιατί τό πρόγραμμα αὐτό ἀπορεῖ μόνο του ἀπό τή γενική ἀντίληψη γιά τό τί πρέπει νά εἶναι μιά πολιτική ἐφημερίδα πού βγαίνει στίς σημερινές συνθήκες.

Στό μέτρο τῶν δυνάμεων μας θά ἐπιδιώξουμε ὅλοι οἱ ρῶσοι σύντροφοι νά βλέπουν τήν ἐκδοσή μας σάν δικό τους ὄργανο, πού σ' αὐτό ἡ κάθε ὀμάδα ν' ἀνακοινώνει ὅλες τίς πληροφορίες γιά τό κίνημα, νά μοιράζεται μαζί του τήν πείρα της, νά τοῦ κάνει γνωστές τίς ἀπόψεις της, τίς ἀπαιτήσεις της σχετικά μέ τό ἔντυπο ὕλικό, τή γνώμη της γιά τίς σοσιαλδημοκρατικές ἐκδόσεις, κοντολογίης, νά μοιράζεται μαζί του καθετί πού αὐτή

συνεισφέρει στο κίνημα και καθετί πού παίρνει ἀπ' αὐτό. Μόνο μ' αὐτόν τόν ὄρο εἶναι δυνατή ἡ ἴδρυση ἑνός πραγματικά πανρωσικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ ὄργάνου. Μόνο ἓνα τέτοιο ὄργανο μπορεῖ νά βγάλει τό κίνημα στήν πλατιά λεωφόρο τῆς πολιτικῆς πάλης. «Νά εὐρύνουμε τά πλαίσια καί τό περιεχόμενο τῆς δράσης μας στους τομεῖς τῆς προπαγάνδας, τῆς ζύμωσης καί τῆς ὀργάνωσης» — αὐτά τά λόγια τοῦ Π. Μπ. Ἀξελρόντ πρέπει νά γίνουν τό σύνθημα πού θά κατευθύνει στο ἄμεσο μέλλον τή δράση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, καί μεις υἱοθετοῦμε αὐτό τό σύνθημα στο πρόγραμμα τοῦ ὄργάνου μας.

Ἀπευθύνουμε τήν ἔκκλησή μας ὄχι μόνο στους σοσιαλιστές καί στους συνειδητούς ἐργάτες. Καλοῦμε ἐπίσης ὄλους, ὅσους καταπιέζει καί συνθλίβει τό σημερινό πολιτικό καθεστώς, βάζουμε στή διάθεσή τους τίς στήλες τῶν ἐκδόσεών μας γιά τό ξεσκέπασμα κάθε προστυχιᾶς τῆς ρωσικῆς ἀπολυταρχίας.

Ὅποιος καταλαβαίνει τή σοσιαλδημοκρατία σάν ὀργάνωση πού ἐξυπηρετεῖ ἀποκλειστικά τήν αὐθόρμητη πάλη τοῦ προλεταριάτου, αὐτός μπορεῖ νά ἱκανοποιεῖται καί μόνο μέ τήν τοπική ζύμωση καί τήν «καθαρά ἐργατική» φιλολογία. Ἐμεῖς τή σοσιαλδημοκρατία δέν τήν καταλαβαίνουμε ἔτσι: ἔμεῖς τήν καταλαβαίνουμε σάν ἐπαναστατικό κόμμα πού στρέφεται ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία καί εἶναι ἀδιάρηχτα συνδεδεμένο μέ τό ἐργατικό κίνημα. Μόνο τό ὀργανωμένο σέ ἓνα τέτοιο κόμμα προλεταριάτο, αὐτή ἡ πιό ἐπαναστατική τάξη τῆς σύγχρονης Ρωσίας, θά εἶναι σέ θέση νά ἐκπληρώσει τό ἱστορικό καθῆκον πού πέφτει στους ὤμους του: τό καθῆκον νά ἐνώσει κάτω ἀπό τή σημαία του ὄλα τά δημοκρατικά στοιχεῖα τῆς χώρας καί νά ὀλοκληρώσει, νά ὀδηγήσει στόν τελικό θρίαμβο ἐνάντια στο μισητό καθεστώς τήν σκληρή πάλη πολλῶν γενεῶν πού χάθηκαν.

* * *

Οἱ διαστάσεις τῆς ἐφημερίδας θά εἶναι περίπου 1-2 τυπογραφικά φύλλα.

Ἡ προθεσμία ἐκδοσης δέν καθορίζεται ἀπό τά πρὶν, λόγω τῶν συνθηκῶν στίς ὁποῖες βρίσκεται ὁ ρωσικός παράνομος τύπος.

Μᾶς ἔχουν ὑποσχεθεῖ: συνεργασία — πολλοί ἐπιφανεῖς ἐκπρόσωποι τῆς διεθνοῦς σοσιαλδημοκρατίας, ἄμεση συμμετοχή ἢ ὀμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» (Γ. Β. Πλεχάνοφ, Π. Μπ. Ἀξελρόντ, Β. Ι. Ζασούλιτς) καί ὑποστήριξη — κάμποσες

οργανώσεις τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς
Ρωσίας, καθὼς καὶ χωριστὲς ὀμάδες ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν.

*Γράφηκε τὸν Αὐγουστο
μετὰ τῆς 23 (5 τοῦ Σεπτεμβρίου) τοῦ 1900*

*Δημοσιεύτηκε τὸ 1900 σὲ χωριστὸ φύλλο,
ἐκδοσὴ τῆς «Ἰσκρα»*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μὲ τὸ
κείμενο τοῦ χωριστοῦ φύλλου*

РОССІЙСКАЯ СОЦІАЛДЕМОКРАТИЧЕСКАЯ РАБОЧАЯ ПАРТІЯ.

МАЙСКІЕ ДНИ ВЪ ХАРЬКОВѢ

ИЗДАНИЕ „ИСКРЫ“.

ТИПОГРАФІЯ „ИСКРЫ“ . ЛЕНІНЪ 1901.

Τό εξώφυλλο τῆς μπροσοῦρας «Τά γεγονότα τοῦ Μάη
στό Χάρκοβο». — 1901

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΜΠΡΟΣΟΥΡΑ
«ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΟΥ ΜΑΗ ΣΤΟ ΧΑΡΚΟΒΟ»

Ἡ μπροσούρα αὐτὴ ἀποτελεῖ περιγραφὴ τοῦ περίφημου γιορτασμοῦ τῆς Πρωτομαγιάς τοῦ 1900 στὸ Χάρκοβο, περιγραφὴ πού συντάχθηκε ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ Χαρκόβου τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἑργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας μέ βάση τίς περιγραφές τῶν ἰδίων τῶν ἐργατῶν. Τὴν περιγραφὴ αὐτὴ μᾶς τὴν ἔχουν στείλει μέ μορφή ἀνταπόκρισης, ὅμως ἐμεῖς θεωρήσαμε ἀπαραίτητο νὰ τὴν ἐκδόσουμε χωριστά, καὶ λόγω τοῦ σημαντικοῦ ὄγκου τῆς, καὶ γιὰ νὰ μπορέσει νὰ κυκλοφορήσει εὐκολότερα σέ ὅσο τὸ δυνατό περισσότερα ἀντίτυπα καὶ ὅσο τὸ δυνατό πλατύτερα. Ὑστερα ἀπὸ 6 μῆνες οἱ ρῶσοι ἐργάτες θὰ γιορτάσουν τὴν Πρωτομαγιά τοῦ πρώτου χρόνου τοῦ καινούργιου αἰῶνα, καὶ εἶναι καιρὸς νὰ φροντίσουμε ὥστε ὁ γιορτασμός αὐτός ν' ἀγκαλιάσει ὅσο τὸ δυνατό περισσότερα κέντρα, νὰ εἶναι ὅσο τὸ δυνατό πιὸ ἐπιβλητικός, ὄχι μόνο ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀριθμὸ αὐτῶν πού θὰ πάρουν μέρος, ἀλλὰ καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὀργάνωσή τους, τὴ συνειδητότητά τους, τὴν ἀπόφασή τους ν' ἀρχίσουν ἀκλόνητη πάλη γιὰ τὴν πολιτικὴ ἀπελευθέρωση τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ, ἐπομένως καὶ γιὰ τὴν ἐξασφάλιση ἑνὸς λεύτερου πεδίου ταξικῆς ἀνάπτυξης τοῦ προλεταριάτου καὶ ἀνοιχτῆς πάλης του γιὰ τὸ σοσιαλισμό. Εἶναι καιρὸς ν' ἀρχίσουμε νὰ ἐτοιμαζόμαστε γιὰ τὸ γιορτασμό τῆς καινούργιας Πρωτομαγιάς, κι ἕνα ἀπὸ τὰ σοβαρότερα προπαρασκευαστικὰ μέτρα πρέπει νὰ εἶναι τὸ παρακάτω: νὰ δοῦμε ὅλα ὅσα ἔχει κιόλας πετύχει τὸ σοσιαλδημοκρατικὸ κίνημα στὴ Ρωσία, νὰ ἐξετάσουμε τίς ἐλλείψεις πού παρουσιάζει ἀκόμα τὸ κίνημά μας γενικά καὶ εἰδικότερα ὁ γιορτασμός τῆς Πρωτομαγιάς καὶ νὰ δοῦμε τί πρέπει νὰ κάνουμε γιὰ νὰ ἐξαλείψουμε αὐτές τίς ἐλλείψεις, γιὰ νὰ πετύχουμε καλύτερα ἀποτελέσματα.

Ἐο γιορτασμός τῆς Πρωτομαγιάς στό Χάρκοβο δείχνει τί μεγάλη πολιτική ἐκδήλωση μπορεῖ νά γίνει ὁ γιορτασμός τῆς ἡμέρας τῶν ἐργατῶν καί τί μᾶς λείπει γιά νά γίνει ὁ γιορτασμός αὐτός μιά πραγματικά μεγαλειώδης πανρωσική ἐκδήλωση τοῦ συνειδητοῦ προλεταριάτου. Τί ἔδωσε στήν Πρωτομαγιά τοῦ Χαρκόβου τό χαρακτήρα ἐξαιρετικοῦ γεγονότος; Ἡ μαζική συμμετοχή τῶν ἐργατῶν στήν ἀπεργία, οἱ τεράστιες συγκεντρώσεις χιλιάδων ἀνθρώπων στούς δρόμους, πού μέ ἀναπεπταμένες τίς κόκκινες σημαῖες διακήρυχναν τίς διατυπωμένες στίς προκηρύξεις διεκδικήσεις, ὁ ἐπαναστατικός χαρακτήρας αὐτῶν τῶν διεκδικήσεων: 8ωρη ἐργάσιμη μέρα καί πολιτική ἐλευθερία. Ὁ μῦθος ὅτι τάχα οἱ ρῶσοι ἐργάτες δέν ὠρίμασαν ἀκόμα γιά πολιτική πάλη, ὅτι τάχα τό βασικό τους καθήκον εἶναι ἡ καθαρὰ οἰκονομική πάλη πού μόνο βαθμιαῖα καί σιγά-σιγά θά συμπληρώνεται μέ μερικότερη πολιτική ζύμωση γιά ὀρισμένες πολιτικές μεταρρυθμίσεις, καί ὄχι γιά πάλη ἐνάντια σ' ὄλο τό πολιτικό καθεστῶς τῆς Ρωσίας, αὐτός ὁ μῦθος ἀνασκευάζεται κατηγορηματικά ἀπό τό γιορτασμό τῆς Πρωτομαγιάς στό Χάρκοβο. Ὅμως ἐμεῖς ἐδῶ θέλουμε νά ἐπιστήσουμε τήν προσοχή σέ μιά ἄλλη πλευρά τοῦ ζητήματος. Ὁ γιορτασμός τῆς Πρωτομαγιάς στό Χάρκοβο, ἀφοῦ ἀπόδειξε γιά μιά ἀκόμα φορά τίς πολιτικές ἱκανότητες τῶν ρώσων ἐργατῶν, ἔδειξε ταυτόχρονα καί τί μᾶς λείπει γιά ν' ἀναπτυχθοῦν πλέρια αὐτές οἱ ἱκανότητες.

Οἱ σοσιαλδημοκράτες τοῦ Χαρκόβου φρόντισαν νά προετοιμάσουν τό γιορτασμό τῆς Πρωτομαγιάς, κυκλοφορώντας ἐγκαιρα μπροσοῦρες καί προκηρύξεις· οἱ ἐργάτες κατάστρωσαν καί σχέδιο τῆς γενικῆς διαδήλωσης καί τῶν λόγων πού θά ἐκφωνοῦνταν στήν πλατεῖα Κόνναγια. Γιατί δέν πέτυχε αὐτό τό σχέδιο; Οἱ σύντροφοι τοῦ Χαρκόβου ἀπαντοῦν: ἐπειδή οἱ δυνάμεις τοῦ «γενικοῦ ἐπιτελείου» τῶν συνειδητῶν σοσιαλιστῶν ἐργατῶν εἶχαν κατανεμηθεῖ ἀνισόμετρα, σ' ἓνα ἐργοστάσιο πολλές, σ' ἄλλα λίγες· ἐπειδή, ἀκόμα, τό σχέδιο τῶν ἐργατῶν «ἦταν γνωστό στίς ἀρχές», πού πῆραν, φυσικά, ὅλα τά μέτρα γιά νά κόψουν τή σύνδεση ἀνάμεσα στούς ἐργάτες. Τό συμπέρασμα εἶναι φανερό: μᾶς λείπει ἡ *ὀργάνωση*. Ἡ μάζα τῶν ἐργατῶν μπῆκε πιά σέ κίνηση καί εἶναι ἔτοιμη ν' ἀκολουθήσει τούς σοσιαλιστές ἀρχηγούς, ὅμως τό «γενικό ἐπιτελεῖο» δέν κατάφερε ἀκόμα νά ὀργανώσει ἓνα γερό πυρῆνα, πού νά κατανέμει σωστά ὅλες τίς διαθέσιμες δυνάμεις τῶν συνειδητῶν ἐργατῶν καί νά ἐξασφαλίζει μιά τόσο συνωμοτική (μυστική) ὀργάνωση τῆς δουλειᾶς, ὥστε τά σχέδια δράσης πού καταρτίζονται ἀπό

νωρίτερα νά μένουν άγνωστα όχι μόνο στις άρχές, αλλά και σέ όλους όσους βρίσκονται έξω από τήν όργάνωση. Αιτή ή όργάνωση πρέπει νά είναι *επαναστατική* όργάνωση: πρέπει ν' αποτελείται από ανθρώπους πού κατάλαβαν όλοκάθαρα τά καθήκοντα του σοσιαλδημοκρατικού εργατικού κινήματος και αποφάσισαν νά διεξάγουν άκλόνητη πάλη ένάντια στό σημερινό πολιτικό καθεστώς, πρέπει νά συνδυάζει τή σοσιαλιστική γνώση και τήν επαναστατική πείρα πού συγκέντρωσε ή ρωσική επαναστατική διάνοηση, στηριγμένη στα διδάγματα πολλών δεκαετιών, μέ τή γνώση του εργατικού περιβάλλοντος και μέ τήν ικανότητα πού χαρακτηρίζει τους πρωτοπόρους εργάτες νά κάνουν ζύμωση στη μάζα και νά τήν παίρνουν μαζί τους. Η φροντίδα μας, πρώτ' άπ' όλα και πάνω άπ' όλα, πρέπει νά ναι όχι τό χάραγμα τεχνητών συνόρων ανάμεσα στους διανοούμενους και στους εργάτες, όχι ή συγκρότηση «καθαρά εργατικής» όργάνωσης, αλλά αυτός ακριβώς ό συνδυασμός. Θα μās επιτραπεί νά θυμίσουμε έδώ τά παρακάτω λόγια του Γ. Πλεχάνοφ:

«Απαραίτητος όρος αυτής τής δουλειās (ζύμωσης) είναι ή συσπείρωση των έτοιμων κιόλας επαναστατικών δυνάμεων. Μέ τήν προπαγανδιστική δουλειά σέ όμίλους μπορούν ν' ασχολούνται και άνθρωποι πού δέ συνδέονται καθόλου μεταξύ τους, πού άκόμα ούτε ύποψιάζεται ό ένας τήν ύπαρξη του άλλου. Φυσικά, ή έλλειψη όργάνωσης έχει πάντα αντίτυπο και στην προπαγάνδα, ώστόσο δέν τήν καθιστά άδύνατη. Σέ εποχές, όμως, ισχυροϋ κοινωνικού αναβρασμού, όταν ή πολιτική άτμόσφαιρα είναι ήλεκτρισμένη και όταν πότε δώ, πότε κεί, από τίς πιό διαφορετικές, τίς πιό άπρόβλεπτες άφορμές προκαλούνται όλο και συχνότερα ξεσπάσματα πού μαρτυρούν τόν έρχομό τής επαναστατικής καταιγίδας, κοντολογής, όταν πρέπει ή νά κάνουμε ζύμωση ή νά μείνουμε έξω του νυμφώνος, σέ τέτοιες εποχές *μόνο όργανωμένες* επαναστατικές δυνάμεις μπορούν ν' ασκήσουν σοβαρή επίδραση στην πορεία των γεγονότων. Τό μεμονωμένο άτομο γίνεται τότε άνίσχυρο, και τήν επαναστατική ύπόθεση είναι σέ θέση νά τήν έπωμισθούν μόνο μονάδες άνώτερης κατηγορίας: *οί επαναστατικές όργανώσεις*» (Γ. Πλεχάνοφ, «Τά καθήκοντα των σοσιαλιστών στην πάλη ένάντια στην πείνα», σελ. 83).

Στήν ιστορία του ρωσικού εργατικού κινήματος αρχίζει ακριβώς μία τέτοια εποχή αναβρασμού και ξεσπασμάτων, πού προκαλούνται από τίς πιό διαφορετικές άφορμές, κι αν δέ θέλουμε νά μείνουμε «έξω του νυμφώνος», πρέπει νά συγκεντρώσουμε

ὅλες μας τίς προσπάθειες στή δημιουργία μιᾶς πανρωσικῆς ὀργάνωσης, ἱκανῆς νά καθοδηγεῖ ὅλα τὰ μεμονωμένα ξεσπάσματα, καί ἔτσι νά πετύχουμε ὥστε ἡ καταγιδα πού ζυγώνει (καί πού γι' αὐτήν μιλάει ἐπίσης καί ὁ ἐργάτης τοῦ Χαρκόβου στό τέλος τῆς μπροσούρας) νά μή εἶναι αὐθόρμητη καταγιδα, ἀλλά συνειδητό κίνημα τοῦ προλεταριάτου, πού ἐξεγέρθηκε ἐπικεφαλῆς ὄλου τοῦ λαοῦ ἐνάντια στήν ἀπολυταρχική κυβέρνηση.

Ἡ Πρωτομαγιά τοῦ Χαρκόβου, ἐκτός ἀπό τό ὅτι μᾶς δείχνει ἀνάγλυφα τήν ἀνεπαρκῆ συσπείρωση καί προετοιμασία τῶν ἐπαναστατικῶν μας ὀργανώσεων, μᾶς κάνει καί μιᾶ ἄλλη ὄχι λιγότερο σοβαρή πραχτική ὑπόδειξη. «Μέ τό γιορτασμό τῆς Πρωτομαγιάς καί τή διαδήλωση — λέει ἡ μπροσούρα — συνδυάστηκαν ἀναπάντεχα καί διάφορες πραχτικές διεκδικήσεις, πού προβλήθηκαν χωρίς τή σχετική προετοιμασία καί γι' αὐτό, φυσικά, ἦταν καταδικασμένες γενικά σέ ἀποτυχία». Ἄς πάρουμε, λχ., τίς διεκδικήσεις τῶν ἐργατῶν πού δουλεύουν στά μηχανοστάσια τῶν σιδηροδρόμων: ἀπό τίς 14 διεκδικήσεις οἱ 11 εἶναι διεκδικήσεις γιά ὀρισμένες μικρές βελτιώσεις, πού εἶναι ἀπόλυτα πραγματοποιήσιμες καί στίς συνθήκες τοῦ σημερινοῦ πολιτικοῦ καθεστώτος: αὐξηση τοῦ μεροκάματου, περιορισμός τῆς ἐργάσιμης μέρας, σταμάτημα τῶν ὑπερβασιῶν. Πλαί σ' αὐτές τίς διεκδικήσεις, καί σάν ἐντελῶς ὁμοιογενεῖς μ' αὐτές, στέκουν καί τρεῖς τέτοιες διεκδικήσεις: 4) νά καθιερωθεῖ ἡ 8ωρη ἐργάσιμη μέρα· 7) νά κατοχυρωθεῖ τό ἀπαραβίαστο τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας τῶν ἐργατῶν ὕστερα ἀπό τὰ γεγονότα τοῦ Μάη· 10) νά συγκροτηθεῖ ἐπιτροπή ἀπό ἐργάτες καί ἀπό ἐκπροσώπους τῆς διεύθυνσης γιά τήν ἐπίλυση κάθε διαφορᾶς πού προκύπτει ἀνάμεσα στίς δύο πλευρές. Ἡ πρώτη ἀπ' αὐτές τίς διεκδικήσεις (αἴτημα 4) εἶναι γενικό αἴτημα τοῦ παγκόσμιου προλεταριάτου· ἡ προβολή αὐτῆς τῆς διεκδίκησης δείχνει, ὅπως φαίνεται, ὅτι οἱ πρωτοπόροι ἐργάτες τοῦ Χαρκόβου ἔχουν συνείδηση τῆς ἀλληλεγγύης τους μέ τό παγκόσμιο σοσιαλιστικό ἐργατικό κίνημα. Μά γι' αὐτό ἀκριβῶς μιᾶ τέτοια διεκδίκηση δέν πρέπει νά μπαίνει μαζί μέ τίς μερικότερες διεκδικήσεις, μέ τίς διεκδικήσεις γιά καλύτερη συμπεριφορά τῶν μαστόρων καί γιά αὐξηση τοῦ μεροκάματου κατά 10 %. Οἱ διεκδικήσεις γιά αὐξηση τοῦ μεροκάματου καί γιά καλυτέρευση τῆς συμπεριφορᾶς μποροῦν νά προβάλλονται (καί πρέπει νά προβάλλονται) ἀπό τούς ἐργάτες τῶν διάφορων κλάδων στ' ἀφεντικά τους· αὐτές εἶναι κλαδικές διεκδικήσεις, διεκδικήσεις ὀρισμένων κατηγοριῶν ἐργατῶν. Ἐνῶ τό αἴτημα τοῦ ὀχτάωρου εἶναι αἴτημα ὀλόκλη-

ρου τοῦ προλεταριάτου, πού ἀπευθύνεται ὄχι σέ μεμονωμένους ἐπιχειρηματίες, ἀλλά στήν κρατική ἐξουσία σάν ἐκπρόσωπο ὀλόκληρου τοῦ σημερινοῦ κοινωνικοῦ καί πολιτικοῦ καθεστῶτος, σ' ὄλη τήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν πού κατέχουν ὅλα τά μέσα παραγωγῆς. Τό αἴτημα τοῦ ὀχτώωρου ἀπόχτησε ξεχωριστή σημασία: ἀποτελεῖ ἐκδήλωση ἀλληλεγγύης μέ τό διεθνές σοσιαλιστικό κίνημα. Πρέπει νά φροντίσουμε οἱ ἐργάτες νά καταλάβουν αὐτή τή διαφορά, νά μή βάζουν τό αἴτημα τοῦ ὀχτώωρου στήν ἴδια μοίρα μέ τά αἰτήματα γιά δωρεάν εἰσιτήρια εἴτε γιά ἀπομάκρυνση ἑνός φύλακα. Σ' ὄλη τή διάρκεια τοῦ χρόνου οἱ ἐργάτες, πότε δῶ, πότε κεῖ, προβάλλουν συνεχῶς διάφορες μερικότερες διεκδικήσεις στούς ἐργοστασιάρχες καί παλαίβουν γιά τήν ἱκανοποίησή τους: βοηθώντας αὐτή τήν πάλη, οἱ σοσιαλιστές πρέπει πάντα νά τονίζουν τή σύνδεσή της μέ τήν πάλη τοῦ προλεταριάτου ὅλων τῶν χωρῶν γιά τήν ἀπελευθέρωσή του. Καί ἡ Πρωτομαγιά πρέπει νά εἶναι μέρα πανηγυρικής διακήρυξης ὅτι οἱ ἐργάτες κατανοοῦν αὐτή τή σύνδεση καί προσχωροῦν ἀποφασιστικά σ' αὐτή τήν πάλη.

* Ἄς πάρουμε τό δέκατο αἴτημα: τή συγκρότηση ἐπιτροπῆς πού θά ἐπιλύει τίς διαφορές πού προκύπτουν. Μιά τέτοια ἐπιτροπή ἀπό ἐκλεγμένους ἀντιπροσώπους τῶν ἐργατῶν καί τῆς διεύθυνσης θά μπορούσε, φυσικά, νά φέρει μεγάλο ὄφελος, μόνο, ὅμως, μέ τόν ὄρο ὅτι οἱ ἐκλογές θά εἶναι πέρα γιά πέρα ἐλεύθερες καί οἱ ἀντιπρόσωποι θά ἔχουν πλήρη ἀνεξαρτησία. Τί ὄφελος θά φέρει ἡ ἐπιτροπή, ἂν ἀπολύουν τοὺς ἐργάτες πού θά παλαίβουν ἐνάντια στήν ἐκλογή τῶν ἀνθρώπων τῆς διεύθυνσης καί θά ἐπιτίθενται δριμύτητα ἐνάντια στή διεύθυνση, ξεσκεπάζοντας ὅλα τά καταπιεστικά μέτρα της; Καί τοὺς ἐργάτες αὐτούς ὄχι μόνο θά τοὺς ἀπολύουν, ἀλλά καί θά τοὺς πιάνουν. Ἄρα, γιά νά φέρει ὄφελος στοὺς ἐργάτες μία τέτοια ἐπιτροπή, πρέπει, πρῶτο, οἱ ἀντιπρόσωποι νά μή ἐξαρτιοῦνται ἀπό τή διεύθυνση τοῦ ἐργοστασίου· αὐτό μπορεῖ νά γίνει μόνο ὅταν ὑπάρχει ἐλεύθερο σωματεῖο τῶν ἐργατῶν, σωματεῖο πού ν' ἀγκαλιάζει πολλά ἐργοστάσια, νά ἔχει τό ταμεῖο του καί νά εἶναι ἔτοιμο νά ὑπερασπίσει τοὺς ἀντιπροσώπους του. Ἡ ἐπιτροπή μπορεῖ νά εἶναι ὀφελιμη μόνο ἂν ἀγκαλιάζει πολλά ἐργοστάσια, ἂν εἶναι δυνατό, ὅλα τά ἐργοστάσια τοῦ ἴδιου κλάδου. Ἐπειτα, τό δεύτερο πράγμα πού χρειάζεται γι' αὐτό, εἶναι τό ἀπαραβίαστο τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐργάτη, δηλ. νά μή μπορεῖ ἡ ἀστυνομία καί ἡ χωροφυλακή νά τόν πιάνει αὐθαίρετα. Αὐτή ἡ διεκδίκηση — ἡ κατοχύρωση τοῦ ἀπαραβίαστου τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐργά-

τη — έχει προβληθεί κίολας (αίτημα 7). "Όμως γεννιέται τό ἐρώ-
τημα: ἀπό ποιόν μποροῦν ν' ἀπαιτήσουν οἱ ἐργάτες τήν κατοχύ-
ρωση τοῦ ἀπαραβίαστου τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου καί τῆς ἐλευ-
θερίας τοῦ συνεταιρίζεσθαι (πού, ὅπως εἶδαμε, εἶναι ἀπαραίτητη
γιά τήν ἐπιτυχία τῶν ἐπιτροπῶν); Μόνο ἀπό τήν κρατική ἐξου-
σία, γιατί τό γεγονός ὅτι λείπει τό ἀπαραβίαστο τῆς ἐλευθερίας
τοῦ ἀτόμου καί ἡ ἐλευθερία τοῦ συνεταιρίζεσθαι εἶναι συνέπεια
τῶν θεμελιακῶν νόμων τοῦ ρωσικοῦ κράτους, καί μάλιστα κάτι
περισσότερο: εἶναι συνέπεια τῆς μορφῆς τῆς κρατικῆς διακυ-
βέρνησης τῆς Ρωσίας. Ἡ Ρωσία ἀπό τήν ἄποψη τῆς μορφῆς δια-
κυβέρνησης εἶναι ἀπόλυτη μοναρχία. Ὁ τσάρος εἶναι ἀπόλυτος
μονάρχης, μόνος του ἐκδίδει τούς νόμους καί διορίζει ὅλους τούς
ἀνώτερους ὑπαλλήλους, χωρίς καμιά συμμετοχή τοῦ λαοῦ εἴτε
ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ. Σ' ἓνα τέτοιο κρατικό καθεστῶς ἡ ἐλευ-
θερία τοῦ ἀτόμου δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀπαραβίαστη, τά σωμα-
τεῖα τῶν πολιτῶν γενικά, καί τῶν ἐργατῶν εἰδικά, δέν μποροῦν
νά εἶναι ἐλεύθερα. Γι' αὐτό, τό αίτημα νά κατοχυρώσει ἡ ἀπο-
λυταρχική κυβέρνηση τό ἀπαραβίαστο τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτό-
μου (καί τήν ἐλευθερία τοῦ συνεταιρίζεσθαι) δέν ἔχει κανένα νόη-
μα: ἓνα τέτοιο αίτημα ἰσοδυναμεῖ μέ διεκδίκηση πολιτικῶν δι-
καιωμάτων γιά τό λαό, ὅμως ἡ ἀπολυταρχική κυβέρνηση γι' αὐ-
τό ἀκριβῶς καί λέγεται ἀπολυταρχική, γιατί σημαίνει πλέρια ἔλ-
λειψη πολιτικῶν δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ. Κατοχύρωση τοῦ ἀπα-
ραβίαστου τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου (καί τῆς ἐλευθερίας τοῦ
συνεταιρίζεσθαι) μπορεῖ νά ὑπάρξει μόνο ὅταν στήν ἔκδοση τῶν
νόμων καί σ' ὅλη τή διακυβέρνηση τοῦ κράτους θά συμμετέχουν
ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ. "Όσο δέ θά ὑπάρχει λαϊκή ἀντιπροσώ-
πευση, ἀκόμα καί τίς ἐλάχιστες παραχωρήσεις πού κάνει ἡ ἀπο-
λυταρχική κυβέρνηση στούς ἐργάτες μέ τό ἓνα χέρι, θά τίς ἀφαι-
ρεῖ πάντα μέ τό ἄλλο. Ἡ Πρωτομαγιά τοῦ Χαρκόβου τό ἔδειξε
αὐτό πειστικότερα γιά μιᾶ ἀκόμα φορά: ὁ διοικητής τοῦ κυβερ-
νεῖου, μέ ἀπαίτηση τῆς μάζας τῶν ἐργατῶν, ἀπελευθέρωσε τούς
συλληφθέντες, ὕστερα ἀπό λίγες μέρες ὅμως, μέ διαταγή ἀπό τήν
Πετρούπολη, πιάσαν πάλι δεκάδες ἐργάτες! Οἱ κυβερνιακές καί
ἐργοστασιακές ἀρχές «κατοχυρώνουν» τό ἀπαραβίαστο τῆς ἐλευ-
θερίας τῶν ἀντιπροσώπων, ἐνῶ ἡ χωροφυλακή τούς πιάνει καί
τούς ρίχνει στά ἀπομονωτήρια τῶν φυλακῶν εἴτε τούς ἐκτοπίζει
ἀπό τήν πόλη! Τί ὄφελος μπορεῖ νά ἔχει ὁ λαός ἀπό μιᾶ τέτοια
κατοχύρωση;

Νά γιατί οἱ ἐργάτες πρέπει ν' ἀπαιτοῦν ἀπό τόν τσάρο τή σύγ-
κληση σώματος ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ, τή σύγκληση τοῦ ζέμ-

σκι σομπόρ*. Σέ μιά προκήρυξη πού κυκλοφόρησε στό Χάρκοβο τίς παραμονές τῆς φετεινῆς Πρωτομαγιάς διακηρύχτηκε αὐτή ἢ διεκδίκηση καί, ὅπως εἶδαμε, ἓνα μέρος τῶν πρωτοπόρων ἐργατῶν ἔνωσε πέρα γιά πέρα τή σημασία της. Πρέπει νά φροντίσουμε νά καταλάβουν καθαρά ὅλοι οἱ πρωτοπόροι ἐργάτες τήν ἀνάγκη αὐτῆς τῆς διεκδίκησης, νά τήν ἐκλαϊκεύσουν ὄχι μόνο στίς ἐργατικές μάζες, ἀλλά καί σ' ὅλα τά λαϊκά στρώματα πού ἔρχονται σ' ἐπαφή μέ τούς ἐργάτες καί ρωτᾶνε μ' ἐνδιαφέρον νά μάθουν, γιά ποιό πράγμα παλαίβουν οἱ σοσιαλιστές καί οἱ ἐργάτες τῆς «πόλης». Φέτος, ὅταν ἓνας ἐπιθεωρητής ἐργασίας ρώτησε τούς ἐργάτες τί ἀκριβῶς ζητοῦν, μόνο μιά φωνή ἀπάντησε: «σύνταγμα», κ' ἦταν τόσο ξεμοναχιασμένη αὐτή ἢ φωνή, πού ἓνας ἀνταποκριτής, μέ κάποια εἰρωνεία, σημειώνει: «μόνο ἓνας προλετάριος πέταξε μιά κουβέντα». Ἄλλος ἀνταποκριτής λέει καθαρά ὅτι «στήν προκειμένη περίπτωση» ἢ ἀπάντηση αὐτή ἦταν «σχεδόν κωμική» (βλ. «Τό ἐργατικό κίνημα στό Χάρκοβο», ἀπολογισμός τῆς «Ἐπιτροπῆς Χαρκόβου τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας», ἔκδοση «Ραμπότσεγε Ντιέλο». Γενεύη, Σεπτέμβρης 1900, σελ. 14). Ἐδῶ πού τά λέμε, σ' αὐτή τήν ἀπάντηση δέν ὑπῆρχε τίποτα τό κωμικό: κωμικό θά μπορούσε νά φανεῖ μόνο τό ἀταίριαστο αὐτῆς τῆς ξεμοναχιασμένης διακήρυξης τῆς διεκδίκησης γιά ἀλλαγὴ ὅλου τοῦ κρατικοῦ καθεστώτος μέ τίς διεκδικήσεις νά ἐλαττωθεῖ κατά μισή ὥρα ἢ ἐργάσιμη μέρα καί νά γίνεται ἢ πληρωμὴ τῶν ἐργατῶν τήν ὥρα τῆς δουλειᾶς. Χωρίς ἀμφιβολία ὁμως ὑπάρχει σύνδεση ἀνάμεσα σ' αὐτές τίς τελευταῖες διεκδικήσεις καί στή διεκδίκηση γιά παροχὴ συντάγματος, κι ἂν ἐμεῖς πετύχουμε (καί θά τό πετύχουμε ὅπωςδὴποτε) νά κατανοήσουν οἱ μάζες αὐτὴ τὴ σύνδεση, τότε ἢ κραυγὴ: «σύνταγμα!» δέ θά εἶναι πιά ξεμοναχιασμένη, ἀλλά θ' ἀκουστεῖ ἀπὸ χιλιάδες καί ἑκατοντάδες χιλιάδες στόματα, καί τότε αὐτὴ ἢ κραυγὴ δέ θά εἶναι πιά κωμική, ἀλλά τρομερή. Λένε ὅτι κάποιος, περνώντας μέ ἀμάξι μέσα ἀπὸ τό Χάρκοβο τόν καιρὸ τῶν γεγονότων τοῦ Μαῆ, ρώτησε τόν ἀμαξά τί ἀκριβῶς θέλουν οἱ ἐργάτες, κι ὁ ἀμαξάς τοῦ ἀπάντησε: «Νά, ζητᾶνε ὀχτώωρη δουλειὰ καί δική τους ἑφημερίδα». Ὁ ἀμαξάς αὐτός κατάλαβε κιόλας ὅτι οἱ ἐργάτες δέν πρόκειται νά ἰκανοποιηθοῦν μέ τίποτα ἐλεημοσύνες, ὅτι θέλουν νά εἶναι ἐλεύθεροι ἄνθρωποι, θέλουν ἐλεύθερα κι ἀνοιχτά νά διακηρύχουν τίς ἀνάγκες τους καί

* Συνέλευση τῶν ἀντιπροσώπων ὅλων τῶν στρωμάτων τοῦ πληθυσμοῦ, πού συνεκαλεῖτο τό XVI καί τό XVII αἰῶνα μέ πρωτοβουλία τοῦ τσάρου. Σημ. μετ.

νά παλαίβουν γι' αὐτές. Ὅμως ἡ ἀπάντησή του δέν ἔδειχνε ἀκόμα τήν ἐπίγνωση τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ ἐργάτες παλαίβουν γιά τή λευτεριά ὅλου τοῦ λαοῦ, γιά τό δικαίωμά του νά συμμετέχει στή διακυβέρνηση τοῦ κράτους. Ὅταν ἡ διεκδίκηση, νά συγκαλέσει ὁ τσάρος σῶμα ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ, θά ἐπαναληφθεῖ μέ ἀπόλυτη ἐπίγνωση καί ἀκλόνητη σταθερότητα ἀπό τίς ἐργατικές μάζες σ' ὅλες τίς βιομηχανικές πόλεις καί τίς ἐργοστασιακές περιοχές τῆς Ρωσίας, ὅταν οἱ ἐργάτες θά πετύχουν ὥστε ὅλος ὁ πληθυσμός τῶν πόλεων κι ὅλος ὁ κόσμος τοῦ χωριοῦ πού ἔρχεται στήν πόλη νά καταλάβουν τί θέλουν οἱ σοσιαλιστές καί γιά τί παλαίβουν οἱ ἐργάτες, τότε δέ θά ναι πιά μακριά ἡ μεγάλη μέρα τῆς ἀπελευθέρωσης τοῦ λαοῦ ἀπό τόν ἀστυνομικό δεσποτισμό!

*Γράφτηκε ἀνάμεσα στίς 5 (18) τοῦ Ὀχτώβρη
καί στίς 3 (16) τοῦ Νοέμβρη 1900*

*Δημοσιεύτηκε τό Γενάρη τοῦ 1901
σέ μπερσοῦρα πού ἐκδόθηκε ἀπό τήν
«Ἴσκρα»*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῆς μπερσοῦρας*

ΕΠΙΤΑΧΤΙΚΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ ΜΑΣ

Ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία ἔχει διακηρύξει κίολας ἐπανελημμένα ὅτι τὸ ἄμεσο πολιτικὸ καθήκον τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀνατροπὴ τῆς ἀπολυταρχίας, ἡ κατάκτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Αὐτὸ διακήρυχναν πρὶν ἀπὸ 15 καὶ πάνω χρόνια οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας, τὰ μέλη τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», αὐτὸ διακήρυξαν ἐδῶ καὶ δύομιση χρόνια καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ρωσικῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὀργανώσεων, πού ἱδρυσαν τὴν ἀνοίξη τοῦ 1898 τὸ Σοσιαλδημοκρατικὸ Ἐργατικὸ Κόμμα τῆς Ρωσίας. Ὅμως, παρά τίς ἐπανελημμένες αὐτές διακηρύξεις, τὸ ζήτημα τῶν πολιτικῶν καθηκόντων τῆς σοσιαλδημοκρατίας στὴ Ρωσία ξαναπαίει σήμερα στὴν ἡμερησία διάταξη. Πολλοὶ ἐκπρόσωποι τοῦ κινήματός μας ἐκφράζουν ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ὀρθότητα αὐτῆς τῆς λύσης τοῦ ζητήματος. Λένε ὅτι ἡ οικονομικὴ πάλη ἔχει ὑπέρτερη σημασία καὶ ἀπωθοῦν σὲ δευτέρη μοῖρα τὰ πολιτικὰ καθήκοντα τοῦ προλεταριάτου, στενεύουν καὶ περιορίζουν αὐτὰ τὰ καθήκοντα, διακηρύχνουν, μάλιστα, ὅτι αἱ συζητήσεις γιὰ δημιουργία ἀνεξάρτητου ἐργατικοῦ κόμματος στὴ Ρωσία εἶναι ἀπλή ἐπανάληψη ξένων ἐκφράσεων, ὅτι οἱ ἐργάτες πρέπει νὰ κάνουν μόνο οικονομικὴ πάλη, ἀφήνοντας τὴν πολιτικὴ γιὰ τοὺς διανοούμενους σὲ συμμαχία μὲ τοὺς φιλελεύθερους. Αὐτὴ πιά ἡ τελευταία διακήρυξη ἑνὸς νέου συμβόλου πίστεως (τὸ περιβόητο «Credo») καταλήγει κατευθεῖαν στὴν παραδοχὴ ὅτι τὸ ρωσικὸ προλεταριάτο εἶναι ἀνήλικο καὶ στὴν ὀλοκληρωτικὴ ἄρνηση τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ προγράμματος. Καὶ ἡ «Ραμπότσαγια Μίσλ» (ἰδιαίτερα στὸ «Χωριστὸ παράρτημα») ἐκφράστηκε στὴν οὐσία μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα. Ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία περνάει περίοδο ταλαντεύσεων, περίοδο ἀμφιβολιῶν, πού φτάνουν ὡς τὴν αὐτοἄρνηση. Ἀπὸ τὴ μιά μεριά, τὸ

ἐργατικό κίνημα ἀποσπᾶται ἀπό τό σοσιαλισμό: τούς ἐργάτες τούς βοηθᾶνε νά διεξάγουν οἰκονομική πάλη, ὅμως ταυτόχρονα δέν τούς ἐξηγοῦν καθόλου ἢ δέν τούς ἐξηγοῦν ἀρκετά τούς σοσιαλιστικούς σκοπούς καί τά πολιτικά καθήκοντα ὄλου τοῦ κινήματος, στό σύνολό του. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁ σοσιαλισμός ἀποσπᾶται ἀπό τό ἐργατικό κίνημα: οἱ ρῶσοι σοσιαλιστές ἀρχίζουν καί πάλι ὄλο καί περισσότερο νά λένε ὅτι τήν πάλη ἐνάντια στήν κυβέρνηση πρέπει νά τήν διεξάγει ἡ διάνοηση μέ τίς δικές της μόνο δυνάμεις, γιατί οἱ ἐργάτες περιορίζονται μόνο στήν οἰκονομική πάλη.

Τριῶν εἰδῶν περιστατικά προετοίμασαν, κατά τή γνώμη μας, τό ἔδαφος γι' αὐτά τά θλιβερά φαινόμενα. Πρῶτο, στήν ἀρχή τῆς δράσης τους οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες περιορίζονταν μόνο στήν προπαγανδιστική δουλειά στους ὁμίλους. Περνώντας στή ζύμωση μέσα στίς μάζες, δέν κατορθώναμε πάντα νά κρατηθοῦμε ἔτσι πού νά μή πέφτουμε στήν ἄλλη ἄκρη. Δεύτερο, στήν ἀρχή τῆς δράσης μας ἤμασταν πολύ συχνά ἀναγκασμένοι νά ὑπερασπιζοῦμε τό δικαίωμα τῆς ὑπαρξῆς μας, παλαίβοντας ἐνάντια στους ναροντοβόλτσι, πού τήν «πολιτική» τήν ἐννοοῦσαν σάν δράση ἀποσπασμένη ἀπό τό ἐργατικό κίνημα καί τή στένευαν σέ πάλη ἀποκλειστικά μέ συνωμοσίες. Ἀπορίπτοντας αὐτή τήν πολιτική, οἱ σοσιαλδημοκράτες ἐπεφταν στήν ἄλλη ἄκρη, βάζοντας τήν πολιτική γενικά σέ δεύτερη μοίρα. Τρίτο, δρώντας σκόρπια σέ μικροῦς τοπικούς ἐργατικούς ὁμίλους, οἱ σοσιαλδημοκράτες δέν πρόσεχαν ὅσο ἔπρεπε τήν ἀνάγκη τῆς ὀργάνωσης ἐπαναστατικοῦ κόμματος, πού θά συντόνιζε ὅλη τή δράση τῶν τοπικῶν ομάδων καί θάδινε τή δυνατότητα νά ὀργανωθεῖ σωστά ἡ ἐπαναστατική δουλειά. Καί ἡ ἐπικράτηση τῆς σκόρπιας δουλειᾶς συνδέεται φυσιολογικά μέ τήν ἐπικράτηση τῆς οἰκονομικῆς πάλης.

Ἄλλα τά περιστατικά πού ἀναφέραμε γέννησαν τήν προσήλωσή στή μιᾶ μόνο πλευρά τοῦ κινήματος. Ἡ «οἰκονομιστική» κατεύθυνση (στό βαθμό πού μπορούμε νά μιᾶμε ἐδῶ γιά «κατεύθυνση») προκάλεσε ἀπόπειρες ν' ἀναχθεῖ αὐτή ἡ στενότητα σέ ἰδιαίτερη θεωρία, ἀπόπειρες νά χρησιμοποιοθεῖ γι' αὐτό τό σκοπό ἡ μοντέρνα μερηνσταϊνιάδα, ἡ μοντέρνα «κριτική τοῦ μαρξισμοῦ», πού προωθεῖ τίς παλιές ἀστικές ἰδέες κάτω ἀπό καινούργια σημαία. Μόνο αὐτές οἱ ἀπόπειρες εἶναι κείνες πού γέννησαν τόν κίνδυνο ἐξασθένησης τῆς σύνδεσης ἀνάμεσα στό ρωσικό ἐργατικό κίνημα καί στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία, σάν πρωτοπόρο ἀγωνιστή γιά τήν κατάκτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθε-

ρίας. Καί τό πιό ἐπιταχτικό καθήκον τοῦ κινήματός μας εἶναι νά δυναμώσουμε αὐτή τή σύνδεση.

Σοσιαλδημοκρατία εἶναι ἡ συνένωση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος μέ τό σοσιαλισμό, καί καθήκον της εἶναι ὄχι νά ὑπηρετεῖ παθητικά τό ἐργατικό κίνημα σέ κάθε ξεχωριστό στάδιό του, ἀλλά νά ἐκπροσωπεῖ τά συμφέροντα ὅλου τοῦ κινήματος στό σύνολό του, νά ὑποδείχνει σ' αὐτό τό κίνημα τόν τελικό του σκοπό, τά πολιτικά του καθήκοντα, νά περιφρουρεῖ τήν πολιτική καί ἰδεολογική του αὐτοτέλεια. Ἀποσπασμένο ἀπό τή σοσιαλδημοκρατία, τό ἐργατικό κίνημα ἐκφυλίζεται κι ἀναπόφευχτα πέφτει στόν ἀστισμό: διεξάγοντας μόνο οἰκονομική πάλη, ἡ ἐργατική τάξη χάνει τήν πολιτική της αὐτοτέλεια, γίνεται οὐρά ἄλλων κομμάτων, προδίνει τή μεγάλη ὑπόθηκη: «ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἐργατῶν πρέπει νά εἶναι ἔργο τῶν ἰδίων τῶν ἐργατῶν»¹³⁰. Ὅλες οἱ χῶρες πέρασαν μιά τέτοια περίοδο, πού τό ἐργατικό κίνημα κι ὁ σοσιαλισμός ἦταν παράγοντες ἀποσπασμένοι ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλο καί βιάζοντο ὁ καθένας τό δρόμο του, — καί σ' ὅλες τίς χῶρες ἡ ἀπόσπαση αὐτή εἶχε σάν συνέπεια τήν ἀδυναμία τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος· σ' ὅλες τίς χῶρες μόνο ἡ συνένωση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τό ἐργατικό κίνημα δημιούργησε στέρεη βάση καί γιά τό σοσιαλισμό καί γιά τό ἐργατικό κίνημα. Σέ κάθε χώρα, ὅμως, αὐτή ἡ συνένωση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τό ἐργατικό κίνημα δημιουργήθηκε ἱστορικά, δημιουργήθηκε μέ ἰδιαίτερο γιά κάθε χώρα τρόπο, ἀνάλογα μέ τίς συνθήκες τόπου καί χρόνου. Στή Ρωσία ἡ ἀνάγκη τῆς συνένωσης τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τό ἐργατικό κίνημα θεωρητικά ἔχει διακηρυχθεῖ κίολας ἀπό καιρό, πραχτικά, ὅμως, αὐτή ἡ συνένωση δημιουργιέται μόλις σήμερα. Τό προτσές αὐτῆς τῆς δημιουργίας εἶναι πολύ δύσκολο, καί δέν πρέπει καθόλου νά μᾶς ἐκπλήσσει ἰδιαίτερα τό γεγονός ὅτι συνοδεύεται ἀπό διάφορες ἀμφιταλαντεύσεις καί ἀμφιβολίες.

Ποιό δίδαγμα βγαίνει λοιπόν γιά μᾶς ἀπό τό παρελθόν;

Ἡ ἱστορία ὅλου τοῦ ρωσικοῦ σοσιαλισμοῦ πρόβαλε σάν πιό ἐπιταχτικό του καθήκον τήν πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχική κυβέρνηση, τήν κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Τό σοσιαλιστικό μας κίνημα συμπυκνωνόταν, μποροῦμε νά ποῦμε, στήν πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ ἱστορία ἔδειξε ὅτι στή Ρωσία ἡ ἀπόσπαση τῆς σοσιαλιστικῆς σκέψης ἀπό τοὺς πρωτοπόρους ἐκπροσώπους τῶν ἐργαζόμενων τάξεων εἶναι πολύ μεγαλύτερη, παρά σ' ἄλλες χῶρες, καί ὅτι μέ μιά τέτοια ἀπόσπαση τό ρωσικό ἐπαναστατικό κίνημα εἶναι κα-

ταδικασμένο σέ αδυναμία. Ἐπό δὴ ἀπορεῖ μόνο του τό καθήκον πού καλεῖται νά πραγματοποιήσῃ ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία: νά μπάσῃ τίς σοσιαλιστικές ἰδέες καί τήν πολιτική συνείδηση στή μάζα τοῦ προλεταριάτου καί νά ὀργανώσῃ ἕνα ἐπαναστατικό κόμμα, ἀδιάρρηχτα συνδεμένο μέ τό αὐθόρμητο ἐργατικό κίνημα. Πολλά ἔχει κάνει κιόλας πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία· ὅμως μένει νά γίνουν ἀκόμα πιά πολλά. Μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ κινήματος τό πεδίο δράσης τῆς σοσιαλδημοκρατίας γίνεται ὄλο καί πιά εὐρύν, ἡ δουλειά ὄλο καί πιά πολύπλευρη, ὄλο καί πιά μεγάλος ἀριθμός στελεχῶν τοῦ κινήματος συγκεντρώνει τίς δυνάμεις του στήν πραγματοποίηση διάφορων μερικότερων καθηκόντων, πού προβάλλονται ἀπό τίς καθημερινές ἀνάγκες τῆς προπαγάνδας καί τῆς ζύμωσης. Τό φαινόμενο αὐτό εἶναι πέρα γιά πέρα φυσιολογικό καί ἀναπόφευχτο, μᾶς ὑποχρεώνει, ὅμως, νά προσέχουμε πολύ ὥστε τά μερικότερα καθήκοντα δράσης καί οἱ διάφορες μέθοδοι πάλης νά μή ἀνάγονται σέ κάτι τό αὐτοτελές καί ἡ προπαρασκευαστική δουλειά νά μή ἀνάγεται σέ κύρια καί μοναδική δουλειά.

Τό κύριο καί βασικό καθήκον μας εἶναι νά βοηθάμε τήν πολιτική ἀνάπτυξη καί τήν πολιτική ὀργάνωση τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ὅποιος βάζει αὐτό τό καθήκον σέ δεύτερη μοῖρα καί δέν ὑποτάσσει σ' αὐτό ὄλα τά μερικότερα καθήκοντα καί τίς διαφορές μορφές πάλης, ἀκολουθεῖ στραβό δρόμο καί προξενεῖ σοβαρή ζημιά στό κίνημα. Καί τό καθήκον αὐτό τό βάζουν σέ δεύτερη μοῖρα, πρῶτο, ὅσοι καλοῦν τοὺς ἐπαναστάτες ν' ἀγωνιστοῦν ἐνάντια στήν κυβέρνηση μέ τίς δυνάμεις χωριστῶν ὁμίλων συνωμοτῶν, ἀποσπασμένων ἀπό τό ἐργατικό κίνημα. Δεύτερο, τό καθήκον αὐτό τό βάζουν σέ δεύτερη μοῖρα ὅσοι στενεύουν τό περιεχόμενο καί τήν εὐρύτητα τῆς πολιτικῆς προπαγάνδας, ζύμωσης καί ὀργάνωσης, ὅσοι θεωροῦν δυνατό καί πρέπον νά φιλεῦν τοὺς ἐργάτες μέ «πολιτική» μόνο σέ ἐξαιρετικές στιγμές τῆς ζωῆς τους, μόνο σέ ἐπίσημες εὐκαιρίες, ὅσοι μέ πολλή φροντίδα στή θέση τῆς πολιτικῆς πάλης ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία βάζουν τίς διεκδικήσεις γιά ἐπιμέρους παραχωρήσεις ἀπό τήν πλευρά τῆς ἀπολυταρχίας καί δέ φροντίζουν ἀρκετά ὥστε τίς διεκδικήσεις αὐτές γιά ἐπιμέρους παραχωρήσεις νά τίς ἀνεβάσουν στό ἐπίπεδο μιᾶς συστηματικῆς καί ἀποφασιστικῆς πάλης τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία.

«Ὁργανωθεῖτε!», λέει καί ξαναλέει στοὺς ἐργάτες, σέ διάφορους τόνους, ἡ ἐφημερίδα «Ραμπότσαγια Μίσλ», λένε καί ξα-

ναλένε όλοι οί όπαδοί τής «οίκονομιστικής» κατεύθυνσης. Καί μείς, φυσικά, συμεριζόμαστε άπόλυτα αυτό τό κάλεσμα, όμως έμεις θά προσθέσουμε έξάπαντος: όργανωθείτε όχι μόνο σέ συλλόγους άλληλοβοήθειας, άπεργιακά ταμεία καί έργατικούς όμίλους, μά όργανωθείτε έπίσης καί σέ πολιτικό κόμμα, όργανωθείτε γιά τήν άποφασιστική πάλη ένάντια στήν άπολυταρχική κυβέρνηση κι ένάντια σ' όλη τήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία. Χωρίς μιά τέτοια όργάνωση τό προλεταριάτο δέν είναι ίκανό νά ύψωθεί ως τή συνειδητή ταξική πάλη, χωρίς μιά τέτοια όργάνωση τό έργατικό κίνημα είναι καταδικασμένο σέ άδυναμία, καί μόνο μέ τά ταμεία, τούς όμίλους καί τούς συλλόγους άλληλοβοήθειας ή έργατική τάξη δέ θά κατορθώσει ποτέ νά έκπληρώσει τό μεγάλο ιστορικό καθήκον πού πέφτει στους ώμους της: νά άπελευθερώσει τόν έαυτό της καί όλο τό ρωσικό λαό άπό τήν πολιτική καί οικονομική του σκλαβιά. Καμιά τάξη στήν ιστορία δέν πέτυχε τήν κυριαρχία, χωρίς ν' άναδειξει τούς δικούς της πολιτικούς άρχηγούς, τούς δικούς της πρωτοπόρους έκπροσώπους, ίκανούς νά όργανώσουν τό κίνημα καί νά τό καθοδηγήσουν. Καί ή ρωσική έργατική τάξη έδειξε κιόλας ότι είναι ίκανή ν' άναδειξει τέτοιους άνθρώπους: ή πάλη τών ρώσων έργατών, πού άπλώθηκε πλατιά τά τελευταία 5-6 χρόνια, έδειξε τί πλῆθος έπαναστατικών δυνάμεων κρύβει μέσα της ή έργατική τάξη, έδειξε ότι καί οί πιο λυσσασμένες κυβερνητικές διώξεις δέ λιγοστεύουν, αλλά μεγαλώνουν τόν αριθμό τών έργατών πού φλέγονται άπό τόν πόθο του σοσιαλισμού, τής πολιτικής συνείδησης καί τής πολιτικής πάλης. Τό συνέδριο τών συντρόφων μας τό 1898 έβαλε σωστά τό καθήκον καί δέν επανέλαβε ξένες εκφράσεις, δέν εξέφρασε μόνο τόν ένθουσιασμό τών «διανοουμένων». . . Κι έμεις πρέπει νά καταπιαστούμε άποφασιστικά μέ τήν έκπλήρωση αυτών τών καθηκόντων, βάζοντας στήν ήμερησία διάταξη τό ζήτημα του προγράμματος, τής όργάνωσης καί τής ταχτικής του κόμματος. Είπαμε κιόλας, πώς βλέπουμε τίς βασικές θέσεις του προγράμματός μας, καί, φυσικά, δέν είναι έδώ ό τόπος γιά ν' αναπτύξουμε λεπτομερειακά αυτές τίς θέσεις. Στά όργανωτικά ζητήματα σκοπεύουμε ν' αφιερώσουμε μιά σειρά άρθρα στά έπόμενα φύλλα. Πρόκειται γιά ένα άπό τά πιο άκανθώδη ζητήματά μας. Στόν τομέα αυτόν έχουμε μείνει πολύ πίσω άπό τούς παλιούς άγωνιστές του ρωσικού επαναστατικού κινήματος: πρέπει ν' αναγνωρίσουμε άνοιχτά αυτή τήν έλλειψη καί νά κατευθύνουμε τίς δυνάμεις μας στήν όργάνωση τής δουλειάς μέ πιο συνωμοτικό τρόπο, στή συστηματική προπαγάνδα τών κανό-

νων δουλειᾶς καί τῶν μεθόδων παραπλάνησης τῶν χωροφυλάκων καί ἀποφυγῆς τῶν παγίδων τῆς ἀστυνομίας. Πρέπει νά ἐτοιμάσουμε ἀνθρώπους πού θ' ἀφιερώνουν στήν ἐπανάσταση ὄχι μόνο τά ἐλεύθερα βράδυα τους, ἀλλά ὅλη τους τή ζωή, πρέπει νά ἐτοιμάσουμε μιά ὀργάνωση τόσο μεγάλη, ὥστε νά μπορούμε μέσα σ' αὐτή νά κάνουμε αὐστηρό καταμερισμό ἐργασίας ἀνάμεσα στά διάφορα εἶδη τῆς δουλειᾶς μας. Τέλος, σχετικά μέ τά ζητήματα ταχικῆς, θά περιοριστοῦμε ἐδῶ στά παρακάτω: ἡ σοσιαλδημοκρατία δέ δεσμεύει τόν ἑαυτό της, δέ στενεύει τή δράση της μ' ἓνα ὁποιοδήποτε ἀπό τά πρὶν ἐπινοημένο σχέδιο ἢ μέθοδο πολιτικῆς πάλης — ἡ σοσιαλδημοκρατία παραδέχεται ὅλα τά μέσα πάλης, ἀρκεῖ ν' ἀνταποκρίνονται στίς ὑπάρχουσες κομματικές δυνάμεις καί νά δίνουν τή δυνατότητα νά πετυχαίνουμε τά μεγαλύτερα ἀποτελέσματα, πού εἶναι δυνατό νά ἐπιτευχθοῦν στίς δοσμένες συνθήκες. Ὅταν ὑπάρχει γερά ὀργανωμένο κόμμα, μιά μεμονωμένη ἀπεργία μπορεῖ νά μετατραπῆ σέ πολιτική διαδήλωση, σέ πολιτική νίκη ἐνάντια στήν κυβέρνηση. Ὅταν ὑπάρχει γερά ὀργανωμένο κόμμα, μιά τοπική ἐξέγερση μπορεῖ νά ἐξελιχθῆ σέ νικηφόρα ἐπανάσταση. Πρέπει νά θυμόμαστε ὅτι ἡ πάλη ἐνάντια στήν κυβέρνηση γιά μεμονωμένες διεκδικήσεις, ἡ ἀπόσπαση μεμονωμένων παραχωρήσεων δέν εἶναι παρά μικροσυμπλοκές μέ τόν ἐχθρό, ἀψιμαχίες τῶν προφυλακῶν, ἐνῶ ἡ ἀποφασιστική σύγκρουση εἶναι ἀκόμα μπροστά. Μπροστά μας ὀρθώνεται σ' ὅλη του τήν ἰσχύ τό ἐχθρικό φρούριο, ἀπ' ὅπου μᾶς ρίχνουν βροχή τά βλήματα καί τίς σφαῖρες, πού μᾶς παίρνουν τούς καλύτερους ἀγωνιστές. Πρέπει νά κυριέψουμε αὐτό τό φρούριο, καί θά τό κυριέψουμε, ἂν ἐνώσουμε ὅλες τίς δυνάμεις τοῦ ἀφυπνιζόμενου προλεταριάτου μέ ὅλες τίς δυνάμεις τῶν ρώσων ἐπαναστατῶν σ' ἓνα κόμμα πού θά προσελκύσει ὅ,τι ζωντανό καί τίμιο ὑπάρχει στή Ρωσία. Καί μόνο τότε θά ἐκπληρωθῆ ἡ μεγάλη προφητεία τοῦ ρώσου ἐργάτη-ἐπαναστάτη Πιότρ Ἀλεξέγεφ: «Θά ὑψωθῆ τό στιβαρό χέρι τῶν ἑκατομμυρίων τῆς ἐργατιᾶς, κι ὁ ζυγός τοῦ δεσποτισμοῦ, πού τόν περιφρουροῦν οἱ στρατιωτικές λόγχεις, θά γίνει στάχτη!»¹³¹.

*Γράφτηκε τόν Ὀκτώβρη-
ἀρχές Νοέμβρη τοῦ 1900*

*Δημοσιεύτηκε τό Δεκέμβρη τοῦ 1900
στίς ἐφημερίδα «Ἴσκρα», ἀρ. φύλλου 1*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῆς ἐφημερίδας*

Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ 1ου φύλλου
τῆς ἡμερίδας «Ἴσκρα». — Δεκέμβρης 1900

НАСУЩНЫЯ ЗАДАЧИ НАШЕГО ДВИЖЕНІЯ.

Русская социалдемократія не разъ уже заявляла, что ближайшей политической задачей русской рабочей партіи должно быть ниспроверженіе самодержавія, завоеваніе политической свободы. Это заявляли больше 15 лѣтъ тому назадъ представители русской социалдемократіи, члены группы „Осъ. Труда“, это заявили два съ половиной года тому назадъ и представители русскихъ социалдемократическихъ организаций, образовавшіе весной 1898 года Россійскую Социалдемократическую Рабочую Партію. Но не смотря на эти неоднократныя заявленія, вопросъ о политическихъ задачахъ социалдемократіи въ Россіи снова выступаетъ на очередь въ настоящее время. Многие представители нашего движенія выражаютъ сомнѣніе въ правильности указаннаго рѣшенія вопроса. Говорятъ, что преобладающее значеніе имѣетъ экономическая борьба, отодвигаютъ на второй планъ политическія задачи пролетаріата, суживаютъ и ограничиваютъ эти задачи, заявляютъ даже, что разговоры объ образованіи самостоятельной рабочей партіи въ Россіи просто повтореніе чужихъ словъ, что рабочимъ надо вести одну экономическую борьбу, предоставить политику интеллигентамъ въ союзѣ съ либералами. Это послѣднее заявленіе новаго символа вѣры (пресловутое credo) сводится уже прямо къ признанію русскаго пролетаріата несовершеннолѣтнимъ и къ полному отричанію социалдемократической программы. А „Рабочая Мысль“ (особенно въ отдѣльномъ Приложеніи) высказалась въ сущности въ томъ же смыслѣ. Русская социалдемократія переживаетъ періодъ колебаній, періодъ сомнѣній, доходящихъ до самоотричанія. Съ одной стороны, рабочее движеніе отрывается отъ социализма; рабочимъ помогаютъ вести экономическую борьбу, но имъ вовсе не разъясняютъ при этомъ или недостаточно разъясняютъ социалистическихъ цѣлей и политическихъ задачъ всего движенія въ цѣломъ. Съ другой стороны, социализмъ отрывается отъ рабочего движенія: русскіе социалисты опять начинаютъ все больше и больше говорить о томъ, что борьбу съ правительствомъ должна вести одними своими силами интеллигенція, ибо рабочіе ограничиваются лишь экономической борьбой.

Троеккого рода обстоятельства подготовили, по нашему мнѣнію, почву для этихъ печальныхъ явленій. Во-первыхъ, въ началѣ своей дѣятельности русскіе социалдемократы ограничились одной кружковой пропагандистскою работой. Перебѣдя къ агитаціи въ массахъ, мы не всегда могли удержаться отъ того, чтобы не впасть въ другую крайность. Во-вторыхъ, въ началѣ своей дѣятельности намъ приходилось очень часто отстаивать свое право на существованіе въ борьбѣ съ народолюбцами, которые понимали подъ „политикой“ дѣятельность, оторванную отъ рабочего движенія, которые суживали политику до одной только заговорщической борьбы. Отвергая такую политику, социалдемократы впадали въ крайность, отодвигая на второй планъ политику вообще. Въ-третьихъ, разрозненно дѣйствуя въ мѣстныхъ мелкихъ рабочихъ кружкахъ, социалдемократы недостаточно обращали вниманіе на необходимость организации революціонной партіи, объединяющей всю дѣятельность мѣстныхъ группъ и дающей возможность правильно поставить революціонную работу. А преобладаніе разрозненной работы естественно связано съ преобладаніемъ экономической борьбы.

Всѣ указанныя обстоятельства породили увлеченіе одной стороной движенія. „Экономическое“ направленіе, (по-скольку тутъ можно говорить о „направленіи“) создало попытку возвести эту узость въ особую теорію, попытки воспользоваться для этой цѣли модной бернштейниадой, модной „критикой марксизма“, проводящей старыя буржуазныя идеи подъ новымъ флагомъ. Лишь эти попытки породили опасность ослабленія связи между русскимъ рабочимъ движеніемъ и русской социалдемократіей, какъ передовымъ борцомъ за политическую свободу. И самая насущная задача нашего движенія состоитъ въ укрѣпленіи этой связи.

Социалдемократія есть соединеніе рабочего движенія съ социализмомъ, ея задача — не пассивное служеніе рабочему движенію на каждой его отдѣльной стадіи, а представительство интересовъ всего движенія въ цѣломъ, указаніе этому движенію его конечной цѣли, его политическихъ задачъ, охрана его политической и идейной самостоятельности. Оторванное отъ социалдемократіи, рабочее движеніе мельчаетъ и необходимо впадаетъ въ буржуазность: ведя одну экономическую борьбу, рабочий классъ теряетъ свою политическую самостоятельность, становится хвостомъ другихъ партій, измѣняетъ великому завѣту: „освобожденіе рабочихъ должно быть дѣломъ самихъ рабочихъ“. Во всѣхъ странахъ должно быть такой періодъ, когда рабочее движеніе и социализмъ существовали отдѣльно другъ отъ друга и шли особой дорогой, — и во всѣхъ странахъ такая оторванность приводила къ слабости социализма и рабочего движенія; во всѣхъ странахъ только соединеніе социализма съ рабочимъ движеніемъ создавало прочную основу и для того и для другого. Но въ каждой странѣ это соединеніе социализма съ рабочимъ движеніемъ вырабатывалось исторически, вырабатывалось особымъ путемъ, въ зависимости отъ условій мѣста и времени. Въ Россіи необходимость соединенія социализма и рабочего движенія теоретически провозглашена уже давно, — но практически это соединеніе вырабатывается лишь въ настоящее время. Процессъ этой выработки есть очень трудный процессъ, и нѣтъ ничего особенно удивительнаго въ томъ, что онъ сопровождается разными колебаніями и сомнѣніями.

Какой-же урокъ вытекаетъ для насъ изъ прошлаго? Исторія всего русскаго социализма привела къ тому, что самой его насущной задачей оказалась борьба противъ самодержавнаго правительства, завоеваніе политической свободы: наше социалистическое движеніе концентрировалось, такъ сказать, на борьбѣ съ самодержавіемъ. Съ другой стороны, исторія показала, что въ Россіи оторванность социалисти-

ческой мысли отъ передовыхъ представителей трудящихся классовъ гораздо больше, чѣмъ въ другихъ странахъ, и что при такой оторванности русское революціонное движеніе осуждено на безсиліе. Отсюда сама собою вытекаетъ та задача, которую призвана осуществить русская социалдемократія: выдвѣрить социалистическія идеи и политическое самосознаніе въ массу пролетаріата и организовать революціонную партію, неразрывно связанную съ стихійнымъ рабочимъ движеніемъ. Много уже сдѣлано въ этомъ отношеніи русской социалдемократіей; но еще больше остается сдѣлать. Съ ростомъ движенія поприще дѣятельности для социалдемократіи становится все шире, работа все разнообразнѣе, все большее число дѣятелей движенія сосредоточиваетъ свои силы на осуществленіи различныхъ частныхъ задачъ, которыя выдвигаются повседневными нуждами пропаганды и агитаціи. Это явленіе совершенно законное и неизбежное, но оно заставляетъ обращать особое вниманіе на то, чтобы частныя задачи дѣятельности и отдѣльные приемы борьбы не возводились въ нѣчто самодовольщее, чтобы подготовительная работа не возводилась на степень главной и единственной работы.

Содѣйствовать политическому развитію и политической организации рабочего класса — наша главная и основная задача. Всякій, кто отодвигаетъ эту задачу на второй планъ, кто не подчиняетъ ей всѣхъ частныхъ задачъ и отдѣльныхъ приемовъ борьбы, тотъ становится на ложный путь и наноситъ серьезный вредъ движенію.

Отодвигаютъ эту задачу, во-вторыхъ, тѣ, кто суживаетъ содержаніе и размахъ политической пропаганды, агитаціи и организации, кто считаетъ возможнымъ и умѣстнымъ угождать рабочимъ „политикой“ только въ исключительные моменты ихъ жизни, только въ торжественныхъ случаяхъ, кто слишкомъ заботливо размѣриваетъ политическую борьбу противъ самодержавія на требованіе отдѣльныхъ уступокъ отъ самодержавія и недостаточно заботится о томъ, чтобы эти требованія отдѣльныхъ уступокъ возвести въ систематическую и безповоротную борьбу революціонной рабочей партіи противъ самодержавія.

„Организуйтесь!“, повторяетъ рабочимъ на разные лады газета „Рабочая Мысль“, повторяютъ всѣ сторонники „экономическаго“ направленія. И мы, конечно, всецѣло присоединяемся къ этому кличу, но мы непременно добавимъ къ нему: организуйтесь не только въ общества взаимопомощи, стачечныя кассы и рабочіе кружки, организуйтесь также и въ политическую партію, организуйтесь для рѣшительной борьбы противъ самодержавнаго правительства и противъ всего капиталистическаго общества. Безъ такой организации пролетаріатъ не способенъ подняться до сознательной классовой борьбы, безъ такой организации рабочее движеніе осуждено на безсиліе, и одними только кассами, кружками и обществами взаимопомощи рабочему классу никогда не удастся исполнить лежащую на немъ великую историческую задачу: освободить себя и весь русскій народъ отъ его политическаго и экономическаго рабства. Ни одинъ классъ въ исторіи не достигалъ господства, если онъ не выдвигалъ своихъ политическихъ вождей, своихъ передовыхъ представителей, способныхъ организовать движеніе и руководить имъ. И русскій рабочий классъ показалъ уже, что онъ способенъ выдвигать такихъ людей: широко разлившаяся борьба русскихъ рабочихъ за 5-6 послѣднихъ лѣтъ показала, какая масса революціонныхъ силъ таится въ рабочемъ классѣ, какъ самая отчаянная правительственная преслѣдованія не уменьшаютъ, а увеличиваютъ число рабочихъ, рвущихся къ социализму, къ политическому сознанію и къ политической борьбѣ. Съвѣдъ нашихъ товарищей въ 1898 г. вѣрно поставилъ задачу, а не повторилъ чужія слова, не выразилъ одно только увлеченіе „интеллигентовъ“. И мы должны рѣшительно взяться за выполненіе этихъ задачъ, поставивъ на очередь вопросъ о программѣ, организационнѣ и тактикѣ партіи. Какъ мы смотримъ на основныя положенія нашей программы, мы уже сказали, а подробно развить эти положенія, здѣсь, конечно, не мѣсто. Вопросамъ организационнымъ мы намѣрены посвятить рядъ статей въ ближайшихъ номерахъ. Это одни изъ самыхъ большихъ нашихъ вопросовъ. Мы сильно отстали въ этомъ отношеніи отъ старыхъ дѣятелей русскаго революціоннаго движенія; надо прямо признать эту недочетъ и направить свои силы на выработку болѣе конспиративной постановки дѣла, на систематическую пропаганду правилъ веденія дѣла, приемовъ надуванія жандармовъ и обхода стѣтъ полиціи. Надо готовить людей, посвящающихъ революціи не одни только свободные вечера, а всю свою жизнь, надо готовить организацию, настолько крупную, чтобы въ ней можно было провести строгое раздѣленіе труда между различными видами нашей работы. Что касается, наконецъ, до вопросовъ тактики, то мы ограничимся здѣсь слѣдующимъ: социалдемократія не связываетъ себя рукъ, не суживаетъ своей дѣятельности однимъ какимъ-нибудь заранее придуманнымъ планомъ или приемомъ политической борьбы, — она признаетъ всѣ средства борьбы, лишь бы они соотвѣтствовали наличнымъ силамъ партіи и давали возможность достигать наибольшихъ результатовъ, достижимыхъ при данныхъ условіяхъ. При крѣпкой организованной партіи отдѣльная стачка можетъ превратиться въ политическую демонстрацію, въ политическую побѣду надъ правительствомъ. При крѣпкой организованной партіи возстаніе въ отдѣльной мѣстности можетъ разлиться въ побѣдоносную революцію. Мы должны помнить, что борьба съ правительствомъ за отдѣльныя требованія, отвоеваніе отдѣльныхъ уступокъ, это — только мелкія стычки съ неприятелемъ, это — небольшія схватки на форпостахъ, а рѣшительная схватка еще впереди. Передъ нами стоитъ во всѣхъ своей силѣ непріятельская крѣпость, изъ которой осыпаютъ насъ тучей ядеръ и пуль, уносящихъ лучшихъ борцовъ. Мы должны взять эту крѣпость, и мы возьмемъ ее, если всѣ силы пробуждающагося пролетаріата соединимъ со всѣми силами русскихъ революціонеровъ въ одну партію, къ которой потянутся все, что

есть въ Россіи живого и честнаго. И только тогда исполнится великое пророчество русскаго рабочего-революціонера, Петра Алексѣева: „подымется мускулистая рука миллионновъ рабочего люда, и ярмо деспотизма, огражденное солдатскими штыками, разлетится въ прахъ!“

ВИЛЬГЕЛЬМЪ ЛИБКНЕХТЪ

(родился 29-го марта 1826 г., умеръ 7-го августа 1900 г.)

Со смертью старѣйшаго вождя германской социалдемократіи революціонный пролетаріатъ всего міра лишился одного изъ своихъ наиболѣе замѣчательныхъ и неутомимыхъ борцовъ и руководителей. Не даромъ вѣсть объ его внезапной кончинѣ, какъ громомъ поразила передовыхъ рабочихъ всѣхъ цивилизованныхъ странъ. Не только изъ всѣхъ концовъ Германіи, но и изъ другихъ странъ Европы, да не одной лишь Европы, а и Америки, Австраліи, и даже изъ южной Африки, Японіи посланы были сочувственныя телеграммы, съ выраженіемъ глубокой скорби о незамѣнимой утратѣ, понесенной международной социалдемократіей. Похороны Либкнехта приняли характеръ и размѣры величественной манифестаціи, въ которой приняли участіе сотни тысячъ, быть можетъ, около миллиона нѣмецкихъ рабочихъ и представителей рабочихъ партій Англии, Франціи, Австріи, Венгрии, Бельгіи, Даніи и разныхъ другихъ странъ. По единодушнымъ заявленіямъ всѣхъ добросовѣстныхъ газетныхъ корреспондентовъ, видѣвшихъ эту манифестацію, таковыя грандіозныя похороны не удостаивался еще ни одинъ король, ни одинъ императоръ.

Всеобщія глубокія симпатіи борющагося пролетаріата всего міра къ Либкнехту, съ такой силой и искренностью выразившіяся по случаю его кончины, приобрѣтены были имъ многолѣтней службой дѣлу освобожденія рабочего класса, неутомимыми усиліями его на пользу умственного и политическаго возвышенія эксплуатируемыхъ и угнетенныхъ рабочихъ массъ. Предоставить полную и разностороннюю оцѣнку его заслугъ передъ международнымъ пролетаріатомъ, — значить дать подробное описаніе его жизни и дѣятельности, по меньшей мѣрѣ, начиная съ шестидесятихъ годовъ, т. е. приблизительно за сорокъ лѣтъ. Но начало его общественной дѣятельности относится къ революціи 1848 г., а выработка его убѣжденій и идеаловъ, на служение которымъ онъ отдавалъ свои способности, началась еще раньше, въ тѣ времена, когда въ Германіи, какъ теперь въ Россіи, не

только рабочіе, но и буржуазные классы, въ особенности образованные ихъ слои, терпѣли отъ правительственнаго произвола и устарѣлыхъ государственныхъ и общественныхъ порядковъ. Исторія жизни и дѣятельности Либкнехта тѣснѣйшимъ образомъ связана, поэтому, съ исторіей Германіи, а косвенно съ важнѣйшими моментами и событіями въ исторіи Европы, за періодъ болѣе продолжительный, чѣмъ столѣтіе. Для того, чтобы представить біографію Либкнехта въ такихъ широкихъ рамкахъ, надобно написать объемистую книгу. Здѣсь же мы ограничимся только сообщеніемъ нѣсколькихъ фактовъ изъ его, полной неутомимой дѣятельности и борьбы жизни, и, главнымъ образомъ, изъ того періода ея, въ теченіе котораго онъ воспитался и подготовился къ роли вождя германскихъ рабочихъ.

По своему рожденію и воспитанію, Либкнехтъ принадлежалъ къ буржуазіи и именно къ тѣмъ ея слоямъ, которые у насъ извѣстны подъ названіемъ „интеллигенція“. Какъ я уже сказалъ, во времена его дѣтства и юности, въ Германіи господствовало монархическое и полицейское самовластіе, отъ котораго болѣе всего страдали, конечно, нисшіе городскіе классы да деревенскія массы, находившіяся сверхъ того, подъ гнетомъ помѣщиковъ; но терпѣли также и буржуазные классы, — торговцы, фабриканты, а въ особенности образованные ихъ слои, врачи, адвокаты, учителя, профессора и учащаяся, по преимуществу, университетская молодежь. Вслѣдствіе этого, буржуазія вообще, а интеллигенція въ особенности, проникнута была духомъ недовольства и оппозиціи. Наиболѣе благородныя натуры и горячія головы изъ интеллигенціи проникнуты были сочувствіемъ къ народнымъ страданіямъ, мечтали о такихъ общественныхъ порядкахъ, при которыхъ не было бы мѣста неравенству и несправедливости и старались даже распространять свои революціонныя и социалистическія идеи среди рабочихъ. Внутри самой Германіи пропаганда эта велась, конечно, тайно, подъ страхомъ строжайшихъ наказаній. Но нѣмецкіе рабочіе, главнымъ образомъ, молодые подмастерья, имѣли тогда обыкновеніе переключиваться изъ одного города въ другой и даже изъ одной страны въ другую. Благодаря этому обстоятельству, нѣмецкихъ рабочихъ въ 40-хъ и 50-хъ годахъ можно было встрѣтить сотнями не только въ Швейцаріи, Франціи, Бельгіи, соседнихъ съ Германіей странахъ, но даже и въ Англии. Во всѣхъ этихъ государствахъ уже до революціи 1848 г. были конституціонные порядки, дававшие рабочимъ болѣе или менѣе просторъ для саморазвитія и самостоятельности. Туда направляли свои главныя усилія тѣ изъ нѣмецкихъ социалистовъ и революціонеровъ, которые стремились вызвать среди рабочихъ сознательное недовольство существующими порядками. Свободныя политическія учрежденія и антиправительственная и социалистическая агитація туземныхъ оппозиціонныхъ партій и рабочихъ союзовъ въ названныхъ странахъ, конечно, въ свою очередь, сильно способствовали умственному и политическому пробужденію нѣмецкихъ пролетаріатовъ, на время или на долготу водворившихся тамъ. Результатомъ этого двойнаго воздѣйствія на нихъ было то, что Швейцарія, напр. уже въ 40-хъ годахъ покрывалась стѣною нѣмецкихъ рабочихъ обществъ. Союзъ коммунистовъ, образовавшійся въ Лондонѣ и издавшій, какъ извѣстно, знаменитый „Манифестъ Коммунистической Партіи“, написанный Марксомъ и Энгельсомъ, также состоялъ, главнымъ образомъ изъ нѣмецкихъ рабочихъ.

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΜΕ ΤΗΝ ΚΙΝΑ

Ἡ Ρωσία τελειώνει τόν πόλεμο ἐνάντια στήν Κίνα: κινητοποιήθηκαν πλῆθος στρατιωτικές περιφέρειες, ξοδεύτηκαν ἑκατοντάδες ἑκατομμύρια ρούβλια, στάλθηκαν στήν Κίνα δεκάδες χιλιάδες στρατοῦ, δόθηκαν πολλές μάχες, κερδήθηκαν πολλές νίκες — νίκες, εἶναι ἀλήθεια, ὄχι τόσο ἐνάντια σέ ταχτικά στρατεύματα τοῦ ἐχθροῦ ὅσο ἐνάντια σέ ἐξεγερμένους κινέζους κι ἀκόμα περισσότερο ἐνάντια σέ ἄοπλους κινέζους, πού τούς ἐπνιγαν καί τούς κατακρεουργοῦσαν, σκοτώνοντας ἀκόμα καί παιδιά καί γυναῖκες, χωρίς νά ἀναφέρουμε καί τίς λεηλασίες παλατιῶν, σπιτιῶν καί μαγαζιῶν. Καί ἡ ρωσική κυβέρνησις, μαζί μέ τίς ἐφημερίδες πού τήν ὑπηρετοῦν δουλικά, γιορτάζει θριαμβευτικά τή νίκη, πανηγυρίζει γιά τά καινούργια κατορθώματα τῶν ἐνδοξῶν στρατευμάτων της, πανηγυρίζει γιά τήν κατατρόπωση τῆς κινέζικης βαρβαρότητας ἀπό τόν εὐρωπαϊκό πολιτισμό, γιά τίς καινούργιες ἐπιτυχίες τῆς «ἐκπολιτιστικῆς ἀποστολῆς» τῆς Ρωσίας στήν Ἄπω Ἀνατολή.

Μόνο πού μέσα σ' ὄλους αὐτούς τούς πανηγυρισμούς δέν ἀκούγεται ἡ φωνή τῶν συνειδητῶν ἐργατῶν, αὐτῶν τῶν πρωτοπόρων ἐκπροσώπων τῶν πολλῶν ἑκατομμυρίων τοῦ ἐργαζόμενου λαοῦ. Ὅμως ὄλο τό βάρος τῶν νέων νικηφόρων ἐκστρατειῶν τό σηκώνει ἀκριβῶς ὁ ἐργαζόμενος λαός: ἀπ' αὐτόν ἀποσποῦν τούς δουλευτές γιά νά τούς στέλνουν στήν ἄκρη τοῦ κόσμου, ἀπ' αὐτόν εἰσπράττουν ἐξαιρετικά μεγάλους φόρους γιά τά ἑκατομμύρια πού ξοδεύονται. Ἄς προσπαθήσουμε λοιπόν νά ξεκαθαρίσουμε τό ζήτημα: τί στάση πρέπει νά κρατοῦν οἱ σοσιαλιστές ἀπέναντι σ' αὐτόν τόν πόλεμο; Γιά τίνος συμφέροντα γίνεται ὁ πόλεμος; Ποιά εἶναι ἡ πραγματική σημασία τῆς πολιτικῆς, πού ἀκολουθεῖ ἡ ρωσική κυβέρνησις;

Ἡ κυβέρνησή μας ἰσχυρίζεται, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ὅτι καθόλου δέ

διεξάγει πόλεμο ενάντια στην Κίνα: απλώς καταστέλλει τήν εξέγερση, υποτάσσει τούς στασιαστές, βοηθάει τή νόμιμη κινέζικη κυβέρνηση ν' αποκαταστήσει τήν τάξη τοῦ νόμου. Πόλεμος δέν κηρύχτηκε, ὅμως ἀπ' αὐτό ἡ οὐσία τῆς ὑπόθεσης δέν ἀλλάζει καθόλου, μιά κι ὁ πόλεμος ἔτσι εἴτε ἀλλιῶς διεξάγεται. Τί προκάλεσε λοιπόν τήν ἐπίθεση τῶν κινέζων ἐνάντια στούς εὐρωπαίους, αὐτή τήν ἐξέγερση πού καταπνίγεται μέ τόσο ζῆλο ἀπό τούς ἄγγλους, τούς γάλλους, τούς γερμανούς, τούς ρώσους, τούς γιαπωνέζους κλπ.; «Ἡ ἔχθρα τῆς κίτρινης φυλῆς ἐνάντια στή λευκή φυλή», «τό μίσος τῶν κινέζων ἐνάντια στήν εὐρωπαϊκή κουλτούρα καί τόν εὐρωπαϊκό πολιτισμό»,— βεβαιώνουν οἱ ὀπαδοί τοῦ πολέμου. Μάλιστα, οἱ κινέζοι πραγματικά μισοῦν τούς εὐρωπαίους, ὅμως ποιούς εὐρωπαίους μισοῦν καί γιατί; Οἱ κινέζοι δέ μισοῦν τούς εὐρωπαϊκούς λαούς, μ' αὐτούς δέν ἦρθαν σέ σύγκρουση, ἀλλά τούς εὐρωπαίους κεφαλαιοκράτες καί τίς πειθήνιες σ' αὐτούς εὐρωπαϊκές κυβερνήσεις. Πῶς μπορούσαν οἱ κινέζοι νά μὴ μισοῦν τούς ἀνθρώπους πού ἦρθαν στήν Κίνα μόνο καί μόνο γιά νά θησαυρίσουν; πού χρησιμοποίησαν τόν παινεμένο πολιτισμό τους μόνο γιά ἀπάτες, ληστείες καί βιαιοπραγίες, πού διεξήγαγαν πόλεμο ἐνάντια στήν Κίνα γιά ν' ἀποκτήσουν τό δικαίωμα νά ἐμπορεύονται τό ὄπιο πού ἀποβλακώνει τό λαό (πόλεμος Ἀγγλίας καί Γαλλίας ἐνάντια στήν Κίνα τό 1856), πού ὑποκριτικά συγκάλυπταν τήν πολιτική τῆς ληστείας μέ τή διάδοση τοῦ χριστιανισμοῦ; Οἱ ἀστικές κυβερνήσεις τῆς Εὐρώπης ἀπό καιρό τώρα ἀκολουθοῦν αὐτή τήν πολιτική τῆς ληστείας ἀπέναντι στήν Κίνα, καί τώρα προσχώρησε σ' αὐτήν καί ἡ ἀπολυταρχική κυβέρνηση τῆς Ρωσίας. Τήν πολιτική αὐτή τῆς ληστείας καθιερώθηκε νά τή λένε ἀποικιακή πολιτική. Κάθε χώρα μέ γοργά ἀναπτυσσόμενη κεφαλαιοκρατική βιομηχανία πολύ γρήγορα καταλήγει στήν ἀναζήτησι ἀποικίων, δηλ. χωρῶν ὅπου ἡ βιομηχανία εἶναι ἀδύνατα ἀναπτυγμένη, χωρῶν πού διακρίνονται λίγο-πολύ γιά τόν πατριαρχικό τρόπο ζωῆς, ὅπου εἶναι δυνατό νά πουλάει τά προϊόντα τῆς βιομηχανίας της καί νά κερδίζει ἔτσι πολλά χρήματα. Καί γιά νά θησαυρίζουν μιά χούφτα κεφαλαιοκράτες, οἱ ἀστικές κυβερνήσεις διεξήγαγαν ἀτέλειωτους πολέμους, ἀποδεκάτισαν συντάγματα στρατιωτῶν στίς ἀνθυγιινές τροπικές χῶρες, σκόρπισαν ἑκατομμύρια λεφτά μαζεμένα ἀπό τό λαό, ἔφεραν τόν πληθυσμό ὡς τίς ἀπεγνωσμένες ἐξεγέρσεις καί ὡς τό θάνατο ἀπό τήν πείνα. Θυμηθεῖτε τήν ἐξέγερση τῶν Ἰνδῶν ἰθαγενῶν ἐνάντια στήν Ἀγγλία¹³² καί τό λιμό στίς Ἰνδίες, εἴτε τόν τωρινό πόλεμο τῶν ἄγγλων καί μόεργς¹³³.

Καί νά πού τώρα τά ἀπληστα χέρια τῶν εὐρωπαϊῶν κεφαλαιοκρατῶν ἀπλώθηκαν πρὸς τὴν Κίνα. Ἐπλώσε τά χέρια τῆς σχεδόν πρώτη ἀπ' ὄλους καί ἡ ρωσική κυβέρνησις, πού σήμερα τόσο κόβεται ν' ἀποδείξει τὴν «ἀνιδιοτέλειά» τῆς. Πῆρε «ἀνιδιοτελῶς» ἀπὸ τὴν Κίνα τὸ Πόρτ-Ἀρθούρ κι ἄρχισε νά κατασκευάζει τὴ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ τῆς Μαντζουρίας κάτω ἀπὸ τὴ φρούρηση ρωσικοῦ στρατοῦ. Ἡ μιά ὕστερα ἀπὸ τὴν ἄλλη, οἱ εὐρωπαϊκὲς κυβερνήσεις ἄρχισαν μὲ τόσο ζήλο νά ληστεύουν, συγγνώμη, «νά νοικιάζουν» τὰ κινέζικα ἐδάφη, πού δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι κυκλοφόρησαν φήμες γιὰ διαμελισμὸ τῆς Κίνας. Καί ἂν λέγαμε τὰ πράγματα μὲ τὸ ἀληθινὸ τους ὄνομα, τότε θάπρεπε νά ποῦμε ὅτι οἱ εὐρωπαϊκὲς κυβερνήσεις (καί σχεδόν πρώτη ἀπ' ὄλες ἡ ρωσική) ἄρχισαν κιόλας τὸ διαμελισμὸ τῆς Κίνας. Καί ἄρχισαν τὸ διαμελισμὸ ὄχι ἀνοιχτά, ἀλλὰ ὑπουλα, σάν κλέφτες. Ἄρχισαν νά κλέβουν τὴν Κίνα ὅπως σκυλεύουν ἓνα νεκρὸ, κι ὅταν αὐτὸς ὁ ὑποτιθέμενος νεκρὸς ἀποπειράθηκε ν' ἀντισταθεῖ, τοῦ ρίχτηκαν σάν ἄγρια θεριά, καίγοντας ὀλόκληρα χωριά, πνίγοντας κόσμον στὸν Ἄμουρ, τουφεκίζοντας καί λογχίζοντας τοὺς ἄοπλους κατοίκους, τίς γυναῖκες καί τὰ παιδιὰ τους. Κι ὅλα αὐτὰ τὰ χριστιανικὰ κατορθώματα συνοδεύονται ἀπὸ κραυγὲς ἐναντία στοὺς κινέζους ἀγριανθρώπους πού ἀποτολμοῦν νά σηκώσουν χέρι ἐναντία στοὺς πολιτισμένους εὐρωπαίους. Ἡ κατάληψη τοῦ Νιουτσουάν καί ἡ εἴσοδος τῶν ρωσικῶν στρατευμάτων στὴ Μαντζουρία εἶναι προσωρινὰ μέτρα, δηλώνει ἡ ρωσικὴ ἀπολυταρχικὴ κυβέρνησις στὴν ἐγκύκλιον διακοίνωσή τῆς τῆς 12 τοῦ Αὐγούστου 1900 πρὸς τίς Δυνάμεις· τὰ μέτρα αὐτὰ «προκλήθηκαν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ν' ἀποκρουστοῦν οἱ ἐπιθετικὲς ἐνέργειες τῶν κινέζων στασιαστῶν»· τὰ μέτρα αὐτὰ «δὲν μποροῦν σέ καμιὰ περίπτωσι ν' ἀποτελέσουν ἐνδειξὴ ὅτι ὑπάρχουν ὁποιαδήποτε ἰδιοτελῆ σχέδια, πού εἶναι ἐντελῶς ξένα πρὸς τὴν πολιτικὴ τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβέρνησις».

Τὴν καημένη τὴν αὐτοκρατορικὴν κυβέρνησις! Νά ἔχει τόση χριστιανικὴ ἀνιδιοτέλεια, καί νά τὴν προσβάλουν τόσο ἄδικα! Ἐδῶ καί κάμποσα χρόνια ἄρπαξε ἀνιδιοτελῶς τὸ Πόρτ-Ἀρθούρ καί τώρα ἀνιδιοτελῶς ἀρπάζει τὴ Μαντζουρία, ἀνιδιοτελῶς κατέκλυσε τίς περιοχὰς τῆς Κίνας πού συνορεύουν μὲ τὴ Ρωσία μ' ἓνα σκυλολόι ἀπὸ ἐργολάβους, μηχανικοὺς καί ἀξιωματικοὺς, πού μὲ τὴ συμπεριφορὰ τους ἔκαναν ν' ἀγανακτήσουν κι αὐτοὶ ἀκόμα οἱ γνωστοὶ γιὰ τὴν ὑποταχτικότητά τους κινέζοι. Στὴν κατασκευὴ τῆς κινέζικης σιδηροδρομικῆς γραμμῆς πλήρωναν τοὺς κινέζους ἐργάτες 10 καπίκια τὴ μέρα, χωρὶς συσσίτιο, —

τί είναι λοιπόν αυτό, ἂν ὄχι ἀνιδιοτέλεια ἀπομέρους τῆς Ρωσίας; Ὅμως πῶς ἐξηγιέται τό γεγονός ὅτι ἡ κυβέρνησή μας ἐφαρμόζει αὐτή τήν ἐξωφρενική πολιτική στήν Κίνα; Σέ ποιόν συμφέρει αὐτή ἡ πολιτική; Συμφέρει σέ μιά χούφτα κεφαλαιοκράτες μεγαλοκαρχαρίες, πού κάνουν ἐμπόριο μέ τήν Κίνα, σέ μιά χούφτα ἐργοστασιάρχες, πού παράγουν ἐμπορεύματα γιά τήν ἀσιατική ἀγορά, σέ μιά χούφτα ἐργολάβους, πού πραγματοποιοῦν σήμερα μυθικά κέρδη ἀπό τίς ἐπείγουσες πολεμικές παραγγελίες (ὀρισμένα ἐργοστάσια, πού παράγουν εἶδη ἐξοπλισμοῦ, ἐφόδια γιά τό στρατό κτλ., δουλεύουν σήμερα στά γεμάτα καί προσλαμβάνουν ἑκατοντάδες καινούργιους μεροκαματιάρηδες). Ἡ πολιτική αὐτή συμφέρει σέ μιά χούφτα εὐγενεῖς, πού κατέχουν ὑψηλές θέσεις στήν πολιτική καί στρατιωτική ἱεραρχία. Αὐτοί ἔχουν ἀνάγκη ἀπό τήν πολιτική τῶν περιπετειῶν, γιατί χάρη σ' αὐτή μποροῦν νά ἀποκτήσουν τίτλους, νά κάνουν καριέρα, νά δοξαστοῦν μέ «κατορθώματα». Γιά τά συμφέροντα αὐτῆς τῆς χούφτας τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί τῶν ξεσκολισμένων ἀξιωματούχων τῆς ὑπαλληλικῆς ἱεραρχίας ἡ κυβέρνησή μας θυσιάζει ἀδίσταχτα τά συμφέροντα ὄλου τοῦ λαοῦ. Καί σ' αὐτή τήν περίπτωση, ὅπως καί πάντα, ἡ ἀπολυταρχική τσαρική κυβέρνηση ἀποδείχεται κυβέρνηση ἀνεύθυνων ὑπαλλήλων, πού κοωμοεσιάζονται δουλικά μπροστά στούς μεγαλοκαρχαρίες-κεφαλαιοκράτες καί στούς εὐγενεῖς.

Τί ὄφελος ἔχει ἡ ρωσική ἐργατική τάξη καί ὄλος ὁ ἐργαζόμενος λαός ἀπό τίς καταχτήσεις στήν Κίνα; Χιλιάδες καταστραμμένες οἰκογένειες, πού τά δουλευτάρικά τους χέρια τοῦς τά πήραν γιά τόν πόλεμο, τεράστια αὐξηση τῶν κρατικῶν χρεῶν καί ἐξόδων, αὐξηση τῶν φόρων, δυνάμωμα τῆς ἐξουσίας τῶν κεφαλαιοκρατῶν-ἐκμεταλλευτῶν τῆς ἐργατιῆς, χειροτέρευση τῆς κατάστασης τῶν ἐργατῶν, ἀκόμα μεγαλύτερο ἀφανισμό τῆς ἀγροτιῆς, λιμό στή Σιβηρία — νά τί ὑπόσχεται νά φέρει καί φέρνει κιόλας ὁ πόλεμος ἐνάντια στήν Κίνα. Ὅλος ὁ ρωσικός τύπος, ὄλες οἱ ἐφημερίδες καί τά περιοδικά εἶναι ὑποδουλωμένα, δέν τολμοῦν νά δημοσιεύσουν τίποτα χωρίς τήν ἄδεια τῶν κυβερνητικῶν ὑπαλλήλων — καί γι' αὐτό δέν ἔχουμε ἀκριβεῖς πληροφορίες γιά τό τί στοιχίζει στό λαό ὁ πόλεμος ἐνάντια στήν Κίνα, εἶναι ὁμως ἔξω ἀπό κάθε ἀμφιβολία ὅτι τά ἔξοδα σέ χρῆμα πού ἀπαιτεῖ φτάνουν σέ πολλές ἑκατοντάδες ἑκατομμύρια ρούβλια. Ὑπάρχουν πληροφορίες ὅτι ἡ κυβέρνηση διέθεσε μονομιᾶς γιά τόν πόλεμο, μέ διάταγμα πού δέ δημοσιεύτηκε, 150 ἑκατομμύρια ρούβλια καί σέ συνέχεια οἱ τρέχουσες δαπάνες τοῦ πολέμου κα-

ταβροχθίζουν ένα εκατομμύριο ρούβλια κάθε τρεις ή τέσσερες μέρες. Κι αυτά τὰ έξωφρενικά ποσὰ τὰ σκορπάει μιά κυβέρνηση πού περιέκοβε διαρκῶς τὰ βοηθήματα γιά τούς λιμοκτονοῦντες ἀγρότες, παζαρεύοντας γιά κάθε καπίκι, μιά κυβέρνηση πού δέ βρίσκει χρήματα γιά τή δημόσια ἐκπαίδευση καί πού σάν κοινός κουλάκος ξεζουμίζει τούς ἐργάτες τῶν κρατικῶν ἐργοστασίων. τούς μικροῦπαλλήλους τῶν ταχυδρομείων κτλ.!

Ὁ ὑπουργός τῶν οικονομικῶν Βίττε εἶχε δηλώσει ὅτι τήν 1η τοῦ Γενάρη 1900 στό δημόσιο ταμεῖο ὑπῆρχαν 250 ἑκατομ. ρούβλια διαθέσιμα χρήματα, τώρα αὐτά τὰ χρήματα δέν ὑπάρχουν πιά, πῆγαν γιά τόν πόλεμο, ἡ κυβέρνηση ψάχνει νά βρεῖ δάνεια, μεγαλώνει τούς φόρους, παραιτεῖται, λόγω ἔλλειψης χρημάτων, ἀπό τή διάθεση κονδυλίων γιά ἀπαραίτητα ἐξοδα, σταματάει τήν κατασκευή σιδηροδρομικῶν γραμμῶν. Ἡ τσαρική κυβέρνηση ἀπειλεῖται ἀπό χρεοκοπία καί ρίχνεται στήν πολιτική τῶν καταχτήσεων, — πολιτική πού ὄχι μόνο ἀπαιτεῖ τεράστια χρηματικά ποσὰ, ἀλλά καί ἀπειλεῖ νά παρασύρει τή χώρα σέ ἀκόμα πιό ἐπικίνδυνους πολέμους. Οἱ εὐρωπαϊκές Δυνάμεις πού ρίχτηκαν ἐνάντια στήν Κίνα ἀρχίζουν κιόλας νά τσακώνονται γιά τό μοίρασμα τῆς λείας, καί κανένας δέν εἶναι σέ θέση νά πει, πῶς θά τελειώσουν αὐτοί οἱ καυγάδες.

Ὅμως ἡ πολιτική τῆς τσαρικής κυβέρνησης στήν Κίνα δέν ἀποτελεῖ μόνο ἐμπαιγμό τῶν λαϊκῶν συμφερόντων, — ἀλλά ἐπιδιώκει καί νά διαφθείρει τήν πολιτική συνείδηση τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Οἱ κυβερνήσεις πού κρατιοῦνται μόνο μέ τή δύναμη τῆς λόγῃς, πού εἶναι συνεχῶς ὑποχρεωμένες νά κρατοῦν χαλιναγωγημένη εἴτε νά καταστέλλουν τή λαϊκή ἀγανάκτηση, ἔχουν ἀπό καιρό πιά καταλάβει τήν ἀλήθεια, ὅτι μέ κανένα τρόπο δέν εἶναι δυνατό νά ἐξαλείψουν τή λαϊκή δυσαρέσκεια· ὅτι πρέπει νά προσπαθοῦν νά ἀποτρέπουν τήν ἐκδήλωση τῆς δυσαρέσκειας αὐτῆς ἐνάντια στήν κυβέρνηση καί νά τή στρέφουν ἐνάντια σέ κάποιον ἄλλον. Ὑποδαυλίζουν, λχ., τήν ἔχθρα ἐνάντια στούς ἔβραιοις: οἱ ἀγοραῖες φυλλάδες καλλιεργοῦν τό μίσος ἐνάντια στούς ἔβραιοις, σάμπως καί ὁ ἔβραιοις ἐργάτης νά μή ὑπόφέρει ἴδια κι ἀπαράλλαχτα ὅπως κι ὁ ρώσος ἀπό τό ζυγό τοῦ κεφαλαίου καί τῆς ἀστυνομικῆς κυβέρνησης. Σήμερα στόν τύπο ἔχουν ξεσηκώσει ἐκστρατεία ἐνάντια στούς κινέζους, ξελαρυγγίζονται γιά τή βάρβαρη κίτρινη φυλή, γιά τήν ἔχθρα τῆς ἐνάντια στόν πολιτισμό, γιά τὰ ἐκπολιτιστικά καθήκοντα τῆς Ρωσίας, γιά τόν ἐνθουσιασμό μέ τόν ὁποῖο βαδίζουν στή μάχη οἱ ρῶσοι στρατιῶτες, κτλ. κτλ. Οἱ δημοσιογράφοι πού σέρνονται δουλόφρονα μπροστά στήν

κυβέρνηση καί στόν μπεζαχτά κάνουν τό πᾶν γιά ν' ἀνάψουν τό μίσος τοῦ λαοῦ ἐνάντια στήν Κίνα. Ὅμως ὁ κινέζικος λαός δέν καταπίεσε ποτέ καί μέ κανένα τρόπο τό ρωσικό λαό· ὁ κινέζικος λαός ὑποφέρει κι ὁ ἴδιος ἀπό τά δεινά πού ὑποφέρει κι ὁ ρωσικός λαός, — βρίσκεται κάτω ἀπό τό ζυγό μιᾶς ἀσιατικῆς κυβέρνησης, πού ξεζουμίζει μέ τά δοσίματα τούς λιμοκτονούντες ἀγρότες καί πνίγει μέ τή στρατιωτική βία κάθε προσπάθεια ἀπελευθέρωσης, — βρίσκεται κάτω ἀπό τό ζυγό τοῦ κεφαλαίου πού εἰσχώρησε καί στό Οὐράνιο κράτος.

Ἡ ρωσική ἐργατική τάξη ἀρχίζει νά βγαίνει ἀπό τήν πολιτική καθυστέρηση καί ἀμάθεια, στήν ὁποία βρίσκεται ἡ μάζα τοῦ λαοῦ. Γι' αὐτό χρέος ὄλων τῶν συνειδητῶν ἐργατῶν εἶναι νά ξεσηκωθοῦν μ' ὅλες τίς δυνάμεις τους ἐνάντια σέ κείνους πού συνδουλίζουν τό ἐθνικό μίσος κι ἀποτραβοῦν τήν προσοχή τοῦ ἐργαζόμενου λαοῦ ἀπό τούς πραγματικούς τοῦ ἐχθρούς. Ἡ πολιτική τῆς τσαρικήσ κυβέρνησης στήν Κίνα εἶναι ἐγκληματική πολιτική, πού καταστρέφει ἀκόμα πιό πολύ τό λαό, τόν διαφθείρει καί τόν καταπιέζει ἀκόμα περισσότερο. Ἡ τσαρική κυβέρνηση ὄχι μόνο κρατάει τό λαό μας στή σκλαβιά, ἀλλά καί τόν στέλνει νά ὑποτάσσει ἄλλους λαούς, πού ξεσηκώνονται ἐνάντια στή δική τους σκλαβιά (ὅπως ἔγινε τό 1849, ὅταν τά ρωσικά στρατεύματα ἐπνιξαν τήν ἐπανάσταση στήν Οὐγγαρία). Ἡ κυβέρνηση ὄχι μόνο βοηθάει τούς ρώσους κεφαλαιοκράτες νά ἐκμεταλλεῦνται τούς δικούς τους ἐργάτες καί δένει τά χέρια τῶν ἐργατῶν, γιά νά μή τολμοῦν νά ἐνώνονται καί νά ἀμύνονται, ἀλλά καί στέλνει στρατιῶτες νά ληστεύουν ἄλλους λαούς γιά τά συμφέροντα μιᾶς χούφτας πλουσίων καί ἀριστοκρατῶν. Γιά νά ἀπαλλαγοῦμε ἀπό τόν καινούργιο ζυγό πού φορτῶνει ὁ πόλεμος στόν ἐργαζόμενο λαό, ὑπάρχει ἕνα μόνο μέσο: σύγκληση σώματος ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ, πού θά βάζαν τέρμα στό δεσποτισμό τῆς κυβέρνησης καί θά τήν ἀνάγκαζαν νά μή παίρνει ὑπόψη της μόνο τά συμφέροντα τῆς αὐλικῆς καμαρίλας.

*Γράφηκε τό Σεπτέμβρη-
Ὀκτώβρη τοῦ 1900*

*Δημοσιεύτηκε τό Δεκέμβρη τοῦ 1900
στήν ἐφημερίδα «Ἴσκρα», ἀρ. φύλλον 1*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῆς ἐφημερίδας*

Η ΔΙΑΣΠΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΤΩΝ ΡΩΣΩΝ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΩΝ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ¹³⁴

Φέτος τήν άνοιξη στήν Έλβετία έγινε τό συνέδριο τών μελών τής Ένωσης τών ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, πού κατέληξε στή διάσπαση τής Ένωσης. Ή μειοψηφία τών μελών, μέ επικεφαλής τήν ομάδα «Άπελευθέρωση τής δουλειάς», πού ίδρυσε τήν Ένωση καί είχε ὡς τό φθινόπωρο τοῦ 1898 τήν ἐπιμέλεια τών ἐκδόσεων τής Ένωσης, συγκρότησε ξεχωριστή ὀργάνωση μέ τόν τίτλο: Ρωσική ἐπαναστατική ὀργάνωση «Σοσιαλδημοκρατίας». Ή πλειοψηφία, μαζί καί ἡ σύνταξη τοῦ ὀργάνου «Ραμπότσεγε Ντιέλο», ἐξακολουθεῖ ν' αὐτοκαλεῖται Ένωση. Τό συνέδριο τών ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, πού έγινε τήν άνοιξη τοῦ 1898 καί ίδρυσε τό «Σοσιαλδημοκρατικό Έργατικό Κόμμα τής Ρωσίας», εἶχε ἀναγνωρίσει τήν Ένωση σάν ἐκπρόσωπο τοῦ κόμματός μας στό ἐξωτερικό. Πῶς πρέπει νά βλέπουμε τό ζήτημα τής ἐκπροσώπησης τώρα, πού ἡ Ένωση τοῦ ἐξωτερικοῦ διασπάστηκε; Δέ θά μποῦμε στίς λεπτομέρειες γιά τά αἷτια τής διάσπασης. Θά σημειώσουμε μόνο τήν ἀνακρίβεια τής τόσο διαδομένης καί τόσο βαριάς κατηγορίας, ὅτι δῆθεν ὁ Πλεχάνοφ ἄρπαξε τό τυπογραφεῖο τής Ένωσης. Στήν πραγματικότητα, ὁ υπεύθυνος τοῦ τυπογραφείου ἀρνήθηκε ἀπλῶς νά τό παραδόσει ὀλόκληρο στή μιά μόνο ἀπό τίς μερίδες τής διασπασμένης Ένωσης, καί οἱ δύο πλευρές μόνες τους μοίρασαν γρήγορα μεταξύ τους τό τυπογραφεῖο. Τό πιό οὐσιαστικό γεγονός εἶναι, κατά τή γνώμη μας, ὅτι τό «Ραμπότσεγε Ντιέλο» εἶχε ἄδικο στήν οὐσία τής πολεμικῆς: ἔκανε τό λάθος ν' ἀρνιέται τήν ὑπαρξη «οἰκονομικῆς» κατεύθυνσης, ἀκολουθοῦσε τή λαθεμένη ταχτική ν' ἀποσιωπᾷ τίς ἀκρότητες αὐτῆς τής κατεύθυνσης καί ν' ἀπέχει ἀπό τήν άνοιχτή πάλη ἐναντία τους.

Γι' αὐτό ἐμεῖς — χωρίς ν' ἀρνιόμαστε καθόλου τίς ὑπηρεσίες

τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο», πού μόχθησε πολύ γιά τήν ἔκδοση τοῦ ἔντυπου ὄλικοῦ καί τήν ὀργάνωση τῆς ἀποστολῆς του — ἀρνιόμαστε ν' ἀναγνωρίσουμε μιά μερίδα μόνο τῆς διασπασμένης ὀργάνωσης σάν ἐκπρόσωπο τοῦ κόμματός μας στό ἐξωτερικό. Τό ζήτημα αὐτό πρέπει νά μείνει ἀνοιχτό ὥσπου ν' ἀποφασίσει τό ἐρχόμενο συνέδριο τοῦ κόμματος. Ἐπίσημοι ἐκπρόσωποι τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας στό ἐξωτερικό εἶναι σήμερα οἱ ρῶσοι — μέλη τῆς μόνιμης διεθνούς ἐπιτροπῆς, πού συγκροτήθηκε ἀπό τό Διεθνές σοσιαλιστικό συνέδριο τοῦ Παρισιοῦ φέτος τό φθινόπωρο¹³⁵. Ἀπομέρους τῆς Ρωσίας στήν ἐπιτροπή ἐκλέχτηκαν δύο μέλη: ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ καί ὁ Μπ. Κριτσέβσκι (ἓνας ἀπό τούς συντάχτες τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο»). Ὅσο καιρό ἀνάμεσα στίς δύο ὁμάδες τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν δέ θάχει ἐπέλθει συμφιλίωση εἴτε συμφωνία, ἔμεῖς σκοπεύουμε νά κρατᾶμε μέ τόν Γ. Β. Πλεχάνοφ ὅλες τίς ἐπαφές πού σχετίζονται μέ τήν ἀντιπροσώπευση τῆς Ρωσίας. Τέλος, πρέπει νά ὑποδείξουμε τό πρόσωπο, πού θά ἐπιθυμούσαμε νά δοῦμε γραμματέα ἀπομέρους τῆς Ρωσίας στή μόνιμη διεθνή ἐπιτροπή. Σήμερα, πού κάτω ἀπό τή σημαία τῆς «κριτικῆς τοῦ μαρξισμοῦ» προσπαθοῦν νά διαφθεῖρουν τή σοσιαλδημοκρατία μέ τήν ἀστική ἰδεολογία καί μέ τήν πολιτική τῆς ἠπιότητος καί ταπεινότητος ἀπέναντι στούς ὀπλισμένους ὡς τά δόντια ἐχθροῦς (ἀστικές κυβερνήσεις), σ' αὐτό τό σοβαρό πόστο εἶναι ἰδιαίτερη ἀνάγκη νά βρῆσκειται ἓνας ἄνθρωπος ἱκανός ν' ἀντισταθεῖ στό ρεῦμα καί νά μιλήσει μέ βαρύτητα ἐνάντια στίς ταλαντεύσεις τῆς σκέψης. Γι' αὐτό τό λόγο, καθῶς καί γιά τούς λόγους πού ἐκθέσαμε παραπάνω, ἔμεῖς θά δόσουμε τήν ψήφο μας ὑπέρ τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ.

*Γράφτηκε τό Νοέμβρη, ὄχι ἀργότερα ἀπό
τίς 25 (8 τοῦ Δεκέμβρη) 1900*

*Δημοσιεύτηκε τό Δεκέμβρη τοῦ 1900
στήν ἐφημερίδα «Ἴσκρα», ἀρ. φύλλον 1*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῆς ἐφημερίδας*

ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΗΣ 29 ΤΟΥ ΔΕΚΕΜΒΡΗ 1900

29/XII. 1900. Σάββατο, ὥρα 2 τῆ νύχτα.

Θάθελα νά γράψω τίς ἐντυπώσεις μου ἀπό τή σημερινή συζήτηση μέ τόν «δίδυμο». Ἦταν μιά βαρυσήμαντη καί «ἱστορική» στό εἶδος τῆς συνέλευση (ὁ Ἄρσένιεφ, ἡ Βελίκα, ὁ δίδυμος + ἡ σύζυγος + ἐγώ), ἱστορική τουλάχιστο στή ζωή μου, μιά συνέλευση πού κάνει τόν ἀπολογισμό μιᾶς ὀλόκληρης σελίδας τῆς ζωῆς, ἂν ὄχι μιᾶς ὀλόκληρης ἐποχῆς, καί πού καθορίζει γιά πολύ καιρό τή συμπεριφορά καί τό δρόμο στή ζωή.

Ὅπως μοῦ παρουσίασε ἀρχικά τήν ὑπόθεση ὁ Ἄρσένιεφ, ἐγώ νόμιζα ὅτι ὁ δίδυμος ἔρχεται πρὸς ἐμᾶς καί θέλει νά κάνει βήματα ἀπό τήν πλευρά του πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση, ὅμως ἀποδείχτηκε ἀκριβῶς τό ἀντίθετο. Τό παράξενο αὐτό λάθος προήλθε, σίγουρα, ἀπό τό ὅτι ὁ Ἄρσένιεφ ποθοῦσε πολύ νά ἔχει αὐτά μέ τά ὁποῖα τόν «δελέαζε» ὁ δίδυμος, δηλαδή πολιτική ὕλη, ἀνταποκρίσεις etc.*, κι ἐπειδή «ὄ,τι ποθεῖς, τό πιστεύεις», ὁ Ἄρσένιεφ πίστευε στή δυνατότητα πραγματοποίησης τῶν δελεαστικῶν ὑποσχέσεων τοῦ δίδυμου, ἤθελε νά πιστεῦει στήν εὐλικρίνεια τοῦ δίδυμου, στή δυνατότητα ἐνός καθώς πρέπει *modus vivendi* ** μ' αὐτόν.

Καί ἀκριβῶς αὐτή ἡ συνέλευση διάψευσε ὀριστικά καί ἀμετάκλητα αὐτή τήν πίστη. Ὁ δίδυμος μᾶς ἀποκάλυψε μιά ἐντελῶς καινούργια πλευρά του, ἔδειξε ὅτι εἶναι βέρος «πολιτικός», πολιτικός μέ τή χειρότερη σημασία τῆς λέξης, πολιτικάντης, ἀγύρτης, μπακάλης καί ἀναιδής. Ἦρθε, ἔχοντας ἀπόλυτη πεποίθηση ὅτι βρισκόμαστε σέ ἀδυναμία, ἔτσι διατύπωσε ὁ ἴδιος ὁ

* — et cetera — κτλ. Ἡ Σύντ.

** — τρόπου συνύπαρξης. Ἡ Σύντ.

Ἄρσένιεφ τ' ἀποτελέσματα τῶν διαπραγματεύσεων, κ' ἡ διατύπωση αὐτή ἦταν πέρα γιά πέρα σωστή. Ὁ δίδυμος ἤρθε πιστεύοντας ὅτι βρισκόμαστε σέ ἀδυναμία, ἤρθε γιά νά μᾶς προτείνει ὄρους *παράδοσης*, καί τό ἔκανε αὐτό μέ ἐξαιρετικά ἐπιδέξιο τρόπο, χωρίς νά πεί οὔτε ἕνα ἀπότομο λογάκι, μά ἀποκαλύπτοντας ὡστόσο τί χοντροκομμένη, τί μπακάλικη φύση κοινότατου φιλελεύθερου κρύβεται κάτω ἀπ' αὐτό τό κομψό, πολιτισμένο ἐξωτερικό περίβλημα τοῦ «κριτικοῦ» τῆς τελευταίας ὥρας.

Στίς ἐρωτήσεις μου (πού μ' αὐτές ἄρχισε ἡ συζήτηση τοῦ ζητήματος, πού ἀποτελοῦσε ἀντικείμενο τῆς συνάντησης), γιά ποιό λόγο αὐτός, ὁ δίδυμος, δέ θέλει νάρθει ἀπλῶς σάν συνεργάτης, ἀπάντησε κατηγορηματικότερα ὅτι τοῦ εἶναι ψυχολογικά ἀδύνατο νά δουλεύει γιά ἕνα περιοδικό, ὅπου τόν «κοπανᾶνε σάν χταπόδι» (εἶναι ἡ ἐπιλέξει ἔκφρασή του), ὅτι τελοσπάντων δέν πρέπει νά νομίζουμε πῶς ἐμεῖς θά τόν βρίζουμε κι αὐτός θά μᾶς «γράφει πολιτικά ἄρθρα» (ἐπιλέξει!), ὅτι θά μπορούσε νά γίνει λόγος γιά συνεργασία μόνο μέ τόν ὄρο τῆς πλέριας ἰσοτιμίας (δηλ. ἰσοτιμίας, καθῶς φαίνεται, κριτικῶν καί ὀρθόδοξων), ὅτι ὕστερα ἀπό τή δήλωση* ὁ σύντροφος καί φίλος του¹³⁶ δέ θέλησε κἀν νά πάει στή συνάντηση μέ τόν Ἄρσένιεφ, ὅτι ἡ στάση του, τοῦ δίδυμου, καθορίζεται ὄχι τόσο ἀπό τή δήλωση, καί μάλιστα δέν καθορίζεται καθόλου ἀπό τή δήλωση, ἀλλά ἀπό τό ὅτι παλιότερα αὐτός ἤθελε νά περιοριστεῖ στό ρόλο τῆς «εὐμενοῦς σύμπραξης», ἐνῶ τώρα δέν εἶναι διατεθειμένος νά περιοριστεῖ σ' αὐτό, ἀλλά θέλει νά εἶναι καί συντάχτης (ἔτσι περίπου τό εἶπε ὁ δίδυμος!!). Ὅλα αὐτά ὁ δίδυμος δέν τά ξεστόμισε μεμιάς, οἱ διαπραγματεύσεις γιά τή συνεργασία του τράβηξαν κάμποσο (μάλιστα πάρα πολύ, κατά τή γνώμη τοῦ Ἄρσένιεφ καί τῆς Βελίκας), ὅμως ἀπ' ὅλα αὐτά ἐγώ σχημάτισα ὀλοκάθαρα τή γνώμη ὅτι μ' αὐτόν τόν τζέντλεμαν δέ γίνεται χωριό.

Ἐπειτα ἐκεῖνος ἄρχισε νά ἐπιμένει στήν πρότασή του: γιατί νά μή ἰδρυθεῖ ἕνα 3ο πολιτικό ὄργανο μέ ἴσα δικαιώματα, αὐτό συμφέρει καί σ' αὐτόν καί σέ μᾶς (ὕλικό γιά τήν ἐφημερίδα, θά «κερδίσουμε» καί κάτι ἀπό τό ποσό πού διατίθεται γι' αὐτό τό σκοπό), ἔχει τή γνώμη ὅτι στό ἐξώφυλλο τοῦ ὄργάνου αὐτοῦ δέν πρέπει νά ὑπάρχει τίποτα τό σοσιαλδημοκρατικό, τίποτα πού νά δείχνει τή φίρμα μας, ὅτι ἐμεῖς ἔχουμε ὑποχρέωση (ὄχι τυπική, ἀλλά ἠθική) νά δίνουμε σ' αὐτό τό ὄργανο καί ὄλο τό γενικό πολιτικό ὕλικό μας.

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 359-365. Ἡ Σύντ.

Τό πράγμα ἔγινε φανερό, καί ἐγώ εἶπα καθαρά ὅτι οὔτε κουβέντα μπορεῖ νά γίνει γιά ἴδρυση 3ου ὄργάνου, ὅτι ὄλο τό ζήτημα ἐδῶ συνοψίζεται στό ἄν ἡ σοσιαλδημοκρατία πρέπει νά κάνει πολιτική πάλη ἢ τήν πολιτική πάλη πρέπει νά τήν κάνουν ἀνεξάρτητα καί ἀποκλειστικά καί μόνο οἱ φιλελεύθεροι (ἐκφράστηκα πῶς καθαρά καί πῶς συγκεκριμένα, μέ μεγαλύτερη ἀκρίβεια). Ὁ δίδυμος κατάλαβε, θύμωσε καί δήλωσε ὅτι ἀπό τή στιγμή πού ἐγώ ἐκφράστηκα μέ *anerkennenswerter Klarheit** (ἐπιλέξει!) δέν ἔχουμε τίποτα νά ποῦμε γι' αὐτό, ἀλλά πρέπει νά μιλάμε μόνο γιά παραγγελίες — γιά παραγγελίες συλλογῶν: πρόκειται πάλι γιά περιοδικό 3ου εἴδους (ἄρχισα νά λέω ἐγώ). Καλά, τότε παραγγελία μόνο γιά μιά *ἔτοιμη κιόλας* προσοῦρα — δήλωσε ὁ δίδυμος. Ποιά; ρώτησα ἐγώ. Γιά ποιό λόγο νά τό ξέρετε — ἀπάντησε μέ ἀναίδεια ἢ σύζυγος. *Ἄν καταρχήν δεχτεῖτε, τότε θ' ἀποφασίσουμε, ἄν ὄχι, τότε δέν ὑπάρχει λόγος καί νά τό ξέρετε. Ρώτησα γιά τούς ὄρους δημοσίευσης: ἔκδοση, λέει, τοῦ NN καί τίποτα περισσότερο, γιά τή φέρμα σας δέν πρέπει νά γίνει καμιά μνεῖα, ἐκτός ἀπό τό Verlag** δέν πρέπει νά ὑπάρχει ἄλλη σχέση μέ τή φέρμα σας — δήλωσε ὁ δίδυμος. Ἐγώ ἔφερα ἀντιρήσεις καί σ' αὐτό, ἀπαιτώντας νά ἐμφανίζεται ἡ φέρμα μας — ὁ Ἀρσένιεφ ἄρχισε νά ἐκφράζει ἀντίθετη μέ μένα γνώμη, καί ἡ συζήτηση διακόπηκε.

Στό τέλος συμφωνήσαμε ν' ἀναβάλουμε τήν ἀπόφαση, — ὁ Ἀρσένιεφ καί ἡ Βελίκα ἐξακολουθοῦσαν νά στριμώχνουν τόν δίδυμο, τοῦ ζητοῦσαν ἐξηγήσεις, λογομαχοῦσαν, ἐνῶ ἐγώ τήν περισσότερη ὥρα σώπαινα, γελοῦσα (μέ τρόπο πού ὁ δίδυμος τό ἔβλεπε αὐτό καθαρά) καί ἡ συζήτηση γρήγορα πῆρε τέλος.

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1924
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. I Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο*

* — σαφήνεια ἄξια εὐγνωμοσύνης. Ἡ Σύντ.

** — ἐκδοτικό. Ἡ Σύντ.

ΣΧΕΔΙΟ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ ΜΕ ΤΟΝ ΣΤΡΟΥΒΕ ¹³⁷

Οί αντιπρόσωποι τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς ομάδας «Ζαριά»—«Ίσκρα» καί τῆς ομάδας τῆς δημοκρατικῆς ἀντιπολίτευσης «Σβομπόντα» συμφώνησαν μεταξύ τους τά ἀκόλουθα:

1) Ἡ ομάδα «Ζαριά» ἐκδίδει μαζί μέ τό ὁμώνυμο περιοδικό ἕνα χωριστό παράρτημα μέ τόν τίτλο «Σοβρεμένονγε Ὀμποζρένιγε», στή σύνταξη τοῦ ὁποίου παίρνει μέρος ἡ ομάδα «Σβομπόντα».

2) Ἡ συνταχτική δουλειά γίνεται πάνω στήν ἀκόλουθη βάση: τό καθένα ἀπό τά συμβαλλόμενα μέρη ἔχει δικαίωμα veto* ἀναφορικά μέ τά ὕλικά καί τά ἄρθρα τοῦ ἄλλου συμβαλλόμενου μέρους.

3) Πρόγραμμα τῆς ἐκδοσης: α) ὕλικά καί ντοκουμέντα, πού ἀφοροῦν τῇ δράσει τῆς κυβέρνησης**, τῶν κρατικῶν καί τῶν κοινωνικῶν ἰδρυμάτων καί τῶν ἰδρυμάτων τῶν κλειστῶν τάξεων κτλ.

β) ἄρθρα πάνω σέ ζητήματα τῆς ἐσωτερικῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῆς Ρωσίας, τῆς ἐσωτερικῆς καί τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς κυβέρνησης.

γ) ἐσωτερικές ἀνασκοπήσεις.

4) Καί τά δύο συμβαλλόμενα μέρη ἀναλαβαίνουν τήν ὑποχρέωση νά φροντίζουν γιά τήν ἐξασφάλιση ὕλης γιά τό «Σοβρεμένονγε Ὀμποζρένιγε». Ἡ σύνταξη ὅμως τοῦ «Ζαριά» μπορεῖ νά δημοσιεύει στίς εἰδικές ἐκδόσεις της τό σχετικό μέ τά θέματα τοῦ ἄρθρου 3 ὕλικό, πού ἔχει στή δική της διάθεση, σέ κείνες τίς περιπτώσεις, πού τό ὕλικό αὐτό, ἀπό τό χαρακτήρα του, ταιριάζει περισσότερο γιά τίς ἐκδόσεις αὐτές.

5) Ἡ ομάδα «Ζαριά» ἀναλαβαίνει ὅλες τίς φροντίδες γιά τήν

* — ἀρνησικυρίας. Ἡ Σύντ.

** — Τό κείμενο, πού δίνεται μέ μικρά τυπογραφικά στοιχεῖα, γράφτηκε μέ τό χέρι τοῦ Α. Ν. Πότερσοφ. Ἡ Σύντ.

έκδοση, τή μεταφορά καί τήν κυκλοφορία τοῦ «Σοβρεμέννογε Ὅμποζρένιγε». Ἀπό τήν πλευρά της ἡ ὁμάδα X καταβάλλει ὅλα τὰ ἔξοδα πού ἀπαιτοῦνται γιά τὰ παραπάνω.

6) Σέ περίπτωση διάλυσης τῆς παραπάνω ἐπιχείρησης τὰ δύο συμβαλλόμενα μέρη μοιράζονται ἐξίσου τὰ ἀντίτυπα τοῦ «Σοβρεμέννογε Ὅμποζρένιγε» πού ὑπάρχουν.

Παρατήρηση. Ἡ διεύθυνση τοῦ «Ζαριά» ἔχει τό δικαίωμα νά δημοσιεύει στά ἐξώφυλλα τοῦ «Σοβρεμέννογε Ὅμποζρένιγε» ἀγγελίες γιά τίς ἐκδόσεις της.

*Γράφτηκε τό Γενάρη
πρὶν τίς 17 (30) τοῦ 1901*

*Δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά,
σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο*

Η ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΥΣΗ ΤΩΝ 183 ΦΟΙΤΗΤΩΝ *

Στις 11 τοῦ Γενάρη δημοσιεύτηκε στίς ἐφημερίδες ἐπίσημη ἀνακοίνωση τοῦ ὑπουργείου παιδείας γιά τήν ἐπιστράτευση 183 φοιτητῶν τοῦ πανεπιστημίου Κιέβου, «ἐπειδή προκάλεσαν ὁμαδικά ταραχές». Οἱ προσωρινές διατάξεις τῆς 29 τοῦ Ἰούλη 1899 — αὐτή ἡ ἀπειλή γιά τοὺς φοιτητές καί τήν κοινωνία — ἐφαρμόζονται πρὶν περάσει κἀν ἐνάμιση χρόνος ἀπὸ τήν ἔκδοσή τους, καί ἡ κυβέρνησις, πού λές καί βιάζεται νά δικαιολογηθεῖ γιά τήν ἐπιβολή τῆς πρωτοφάνερης τιμωρίας, δημοσιεύει ἕνα ὁλόκληρο κατηγορητήριο, ὅπου περιγράφει μέ τά πιό μελανά χρώματα τά κακουργήματα τῶν φοιτητῶν.

Κακουργήματα τό ἕνα φοβερότερο ἀπὸ τ' ἄλλο. Τό καλοκαίρι ἔγινε στήν Ὀδησσό παμφοιτητικό συνέδριο μέ πρόγραμμα νά ὀργανώσει ὅλους τοὺς ρώσους φοιτητές, γιά νά ἐκφράζουν τή διαμαρτυρία τους γιά διάφορα φαινόμενα τῆς ἀκαδημαϊκῆς, κοινωνικῆς καί πολιτικῆς ζωῆς. Γιά τοὺς ἐγκληματικούς αὐτοὺς πολιτικούς σκοποὺς τους ὅλοι οἱ φοιτητές-ἀντιπρόσωποι πιάστηκαν καί τοὺς ἀφαιρέθηκαν τά χαρτιά τους. Ὡστόσο ὁ ἀναβρασμός δέν καταλαγιάζει, ἀλλά μεγαλώνει καί ἐκδηλώνεται ἐπιμονα σέ πολλά ἀνώτατα ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα. Οἱ φοιτητές θέλουν νά συζητοῦν καί νά χειρίζονται τίς κοινές τους ὑποθέσεις ἐλεύθερα κι ἀνεξάρτητα. Οἱ πανεπιστημιακές ἀρχές μέ τήν κούφια τυπολατρεία, πού ἀνέκαθεν διακρίνει τή ρωσική γραφειοκρατία, ἀπαντοῦν μέ μικρόπρεπα τραβολογήματα τῶν φοιτητῶν, ἀποκορυφῶνουν τή δυσαρέσκεια κι ἄθελα σπρώχνουν τή σκέψη τῆς νεολαίας, πού δέ βάλτωσε ἀκόμα, στό βοῦρκο τῆς ἀστικῆς φυτοζώησης, στή διαμαρτυρία ἐνάντια σ' ὄλο τό σύστημα τοῦ ἀστυνομικοῦ καί γραφειοκρατικοῦ δεσποτισμοῦ.

* Τό φύλλο εἶχε σελιδοποιηθεῖ ὅταν βγήκε ἡ κυβερνητικὴ ἀνακοίνωση.

Οἱ φοιτητές τοῦ Κιέβου ἀπαιτοῦν τήν ἀπομάκρυνση ἑνός καθηγητῆ, πού πῆρε τή θέση ἑνός συναδέλφου του πού ἔφυγε. Ἡ πρυτανεΐα ἀντιτίθεται, σπρώχνει τή νεολαΐα σέ «συγκεντρώσεις καί διαδηλώσεις» καί. . . ὑποχωρεῖ. Οἱ φοιτητές συγκεντρώνονται γιά νά συζητήσουν, πῶς εἶναι δυνατό νά γίνονται τέτοια αἴσχη ὅπως ὁ βιασμός μιᾶς κοπέλας ἀπό δύο ἀσπροφοδρίτες * (αὐτά λέει ἡ φήμη πού κυκλοφορεῖ). Ἡ πρυτανεΐα τιμωρεῖ τοὺς κύριους «ὑπαίτιους» μέ περιορισμό στό πειθαρχεῖο. Αὐτοὶ ἀρνοῦνται νά ὑπακούσουν. Τοὺς ἀποβάλλουν. Τό πλῆθος ξεπροβοδίζει ἐπιδειχτικά στό σιδηροδρομικό σταθμό τοὺς ἀποβλημένους. Γίνεται καινούργια συγκέντρωση, οἱ σπουδαστές παραμένουν συγκεντρωμένοι ὡς τό βράδυ, καί ἀρνοῦνται νά φύγουν, ἂν δέν παρουσιαστεῖ ὁ πρύτανης. Ἐπιτόπου καταφθάνει ὁ ὑποδιοικητής τοῦ κυβερνεῖου καί ὁ διοικητής τῆς χωροφυλακῆς μέ ἓνα τμήμα στρατιωτῶν πού κυκλώνουν τό πανεπιστήμιο, μπαίνουν στίς αἴθουσες διδασκαλίας καί — καλοῦν τόν πρύτανη. Οἱ φοιτητές ζητοῦν — ἴσως θά νομίσετε, σύνταγμα; ὄχι, ζητοῦν νά μή ἐφαρμόζεται ἡ ποινὴ τοῦ πειθαρχεῖου καί νά ἐπαναπροσληφθοῦν οἱ ἀποβληθέντες σπουδαστές. Παίρνονται τὰ ὀνόματα τῶν φοιτητῶν πού παραβρέθηκαν στή συγκέντρωση καί ἔπειτα τοὺς ἀφήνουν νά πάνε στά σπίτια τους.

Καλοσκεφθεῖτε αὐτή τήν καταπληχτικὴ ἀντίθεση ἀνάμεσα στά μετριοπαθῆ καί ἄθῶα αἰτήματα τῶν φοιτητῶν καί στόν πανικό τῆς κυβέρνησης πού ἐνεργεῖ μέ τέτοιο τρόπο σάν νάχει ὑψωθεῖ κιόλας τό τσεκούρι ἐνάντια στά στηρίγματα τῆς κυριαρχίας της. Μέ τίποτε ἄλλο δέν αὐτοπροδίνεται τόσο ἡ «παντοδύναμη» κυβέρνησή μας ὅσο μ' αὐτόν τόν πανικό. Καλύτερα ἀπό ὅποιεσδήποτε «ἐγκληματικές προκηρύξεις», ἡ κυβέρνηση μέ τόν πανικό της δείχνει — δείχνει στόν καθένα, πού ἔχει μάτια γιά νά βλέπει, καί ἄφτιά γιά ν' ἀκούει — ὅτι δέν αἰσθάνεται τή θέση της καθόλου σταθερὴ καί πιστεύει μόνο στή δύναμη τῆς λόγῃς καί τοῦ βούρδουλα, πού τήν προστατεύουν ἀπό τή λαϊκὴ ὀργή. Ἡ κυβέρνηση, διδαγμένη ἀπό τήν πείρα δεκαετιῶν, κατάληξε στή σταθερὴ πεποίθησι ὅτι περιβάλλεται ἀπό εὐφλεκτὴ ὕλη, ὅτι ἀρκεῖ ἡ παραμικρότερη σπίθα, ἀρκεῖ μιὰ διαμαρτυρία ἐνάντια στό πειθαρχεῖο, γιά ν' ἀνάψει ἡ πυρκαγιά. Καί ἀφοῦ εἶναι ἔτσι, εἶναι εὐνόητο ὅτι ἡ τιμωρία πρέπει νά εἶναι παραδειγματική: νά στρατευθοῦν ἑκατοντάδες φοιτητές! «Νά τοὺς δο-

* Ἔτσι λέγονταν στήν προεπαναστατικὴ Ρωσία οἱ ἀριστοκράτες φοιτητές (φοροῦσαν στολὴ μέ ἄσπρη φόδρα), πού κρατοῦσαν ἐχθρική στάση ἀπέναντι στό ἐπαναστατικὸ κίνημα καί στοὺς δημοκράτες φοιτητές. Σημ. μετ.

θει ὁ ἐπιλοχίας γιά Βολταῖρος!»¹³⁸ — αὐτή ἡ συνταγή δέν πάλιωσε καθόλου. Ἀντίθετα, ὁ XX αἰώνας ἦταν προορισμένος νά δεῖ τήν ἀληθινή της πραγματοποίηση.

Σέ πολλές σκέψεις καί συγκρίσεις ὀδηγεῖ ἡ καινούργια αὐτή τιμωρία, καινούργια, γιατί ἀποτελεῖ προσπάθεια ἀναβίωσης τοῦ παρελθόντος, πού ἀπό καιρό ἔχει φάει τό ψωμί του. Ἐδῶ καί τρεῖς γενιές, τόν καιρό τοῦ Νικολάου, ἡ ἐπιστράτευση ἦταν συνηθισμένη τιμωρία πού ἀνταποκρινόταν πέρα γιά πέρα σ' ὀλόκληρο τό καθεστῶς τῆς ρωσικῆς φεουδαρχικῆς κοινωνίας. Τά ἀρχοντόπουλα τά ἐπιστράτευαν γιά νά τά ὑποχρεώσουν νά ὑπηρετήσουν καί νά φτάσουν ὡς τό βαθμό τοῦ ἀξιωματικοῦ, ἀναστέλλοντας γι' αὐτό τό σκοπό τά ἀριστοκρατικά τους προνόμια. Τόν ἀγρότη τόν ἔστελναν στό στρατό σάν σέ πολύχρονα καταναγκαστικά ἔργα, ὅπου τόν περίμεναν τ' ἀπάνθρωπα βασανιστήρια τοῦ «πράσινου δρόμου»¹³⁹ κτλ. Ὅμως, νά πού ἐδῶ καί πάνω ἀπό ἓνα τέταρτο τοῦ αἰώνα στή χώρα μας ἰσχύει ἡ «γενική» στρατιωτική θητεία, πού ἡ καθιέρωσή της εἶχε ὑμνηθεῖ ἐκεῖνο τόν καιρό σάν μεγάλη δημοκρατική μεταρύθμιση. Ἡ γενική, ὄχι μονάχα στά χαρτιά, ἀλλά καί στήν πραγματικότητα, στρατιωτική θητεία εἶναι ἀναμφίβολα δημοκρατική μεταρύθμιση: γιατί ξεκόβει ἀπό τίς διακρίσεις τῶν τάξεων καί καθιερώνει τήν ἰσοτιμία τῶν πολιτῶν. Μά ἂν ἦταν ἔτσι στήν πραγματικότητα, θά μπορούσε μήπως τότε ἡ ἐπιστράτευση νά χρησιμεύει σάν τιμωρία; Καί ὅταν ἡ κυβέρνηση μετατρέπει τή στρατιωτική θητεία σέ τιμωρία, δέν ἀποδείχνει τάχα μ' αὐτό ὅτι βρισκόμαστε πολύ πύ κοντά στή βίαιη στρατολογία παρά στή γενική στρατιωτική θητεία; Οἱ προσωρινές διατάξεις τοῦ 1899 ἀφαιροῦν τό φαρισαϊκό προσωπεῖο καί ξεσκεπάζουν τήν ἀσιατική οὐσία ἀκόμα καί κείνων τῶν θεσμῶν μας, πού μοιάζουν περισσότερο μέ τούς εὐρωπαϊκοὺς. Στήν οὐσία, ἐμεῖς δέν εἶχαμε κι οὔτε ἔχουμε γενική στρατιωτική θητεία, γιατί τά προνόμια τῆς ἀριστοκρατικῆς καταγωγῆς καί τοῦ πλοῦτου δημιουργοῦν ἓνα σωρό ἐξαιρέσεις. Στήν οὐσία, ἐμεῖς δέν εἶχαμε κι οὔτε ἔχουμε τίποτα πού νά μοιάζει μέ ἰσοτιμία τῶν πολιτῶν στή διάρκεια τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας. Ἀντίθετα, ὁ στρατώντας εἶναι διαποτισμένος πέρα γιά πέρα ἀπό τό πνεῦμα τῆς πύ ἐξοργιστικῆς ἔλλειψης δικαιωμάτων. Ἐλλειψη κάθε προστασίας τῶν στρατιωτῶν πού προέρχονται ἀπό ἀγρότες εἴτε ἐργάτες, καταπάτηση τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας, ἐκβιασμοί, ξύλο, ξύλο καί πάλι ξύλο. Μά σέ κείνους πού ἔχουν ἰσχυρά μέσα καί χρήματα παρέχονται προνόμια καί ἐξαιρέσεις. Δέν εἶναι παράξενο πού ἡ ἀποστολή σ' αὐτό τό

σχολειό τῆς αὐθαιρεσίας καί τῆς βίας μπορεῖ νά εἶναι τιμωρία καί μάλιστα πολύ βαριά τιμωρία, πού πλησιάζει τή στέρση δικαιωμάτων. Ἡ κυβέρνηση λογαριάζει σ' αὐτό τό σχολειό νά διδάξει τήν πειθαρχία στούς «στασιαστές». Μήπως ὅμως πέφτει ἔξω στό λογαριασμό τῆς; Μήπως τό σχολειό τῆς ρωσικῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας γίνει στρατιωτική σχολή γιά τήν ἐπανάσταση; Φυσικά, δέν ἔχουν ὅλοι οἱ φοιτητές τά κότσια γιά νά βγάλουν ὅλες τίς τάξεις ἐνός τέτοιου σχολειοῦ. Ἄλλους θά τοὺς τσακίσει ἢ σκληρή ζωή, θά τοὺς ἀφανίσει ἢ σύγκρουση μέ τίς στρατιωτικές ἀρχές, ἄλλους — ἀδύνατους καί πλαδαρούς — θά τοὺς φοβίσει ὁ στρατώνας, ὅμως τοὺς τρίτους θά τοὺς ἀτσαλώσει, θά τοὺς πλατύνει τόν ὀρίζοντα, θά τοὺς κάνει νά καλοσκεφτοῦν καί νά αἰσθανθοῦν πιό βαθιά τίς ἀπελευθερωτικές τους τάσεις. Αὐτοί θά δοκιμάσουν τώρα μέ τήν ἴδια τους τήν πείρα ὅλη τή δύναμη τῆς αὐθαιρεσίας καί τῆς καταπίεσης, ὅταν ὅλη τους ἡ ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια θά ἐξαρτιέται ἀπό τή διάθεση τοῦ ἐπιλοχία, πού συχνά εἶναι ἰκανός νά ἐξευτελίσει σκόπιμα τό «μορφωμένο». Θά δοῦν ποιά εἶναι στήν πραγματικότητα ἡ κατάσταση τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ, θά πονέσουν γιά τοὺς ἐξευτελισμούς καί τίς βιαιοπραγίες, πού θά ὑποχρεώνονται νά βλέπουν καθημερινά, καί θά καταλάβουν ὅτι οἱ ἀδικίες καί οἱ κατατρεγμοί πού ὑποφέρουν οἱ σπουδαστές εἶναι σταγόνα στόν ὠκεανό τῆς καταπίεσης τοῦ λαοῦ. Ὅποιος τό καταλάβει αὐτό θά βγεῖ ἀπό τή στρατιωτική ὑπηρεσία μέ τόν ὄρκο τοῦ Ἄννίβα¹⁴⁰: νά παλαίψει μαζί μέ τήν πρωτοπόρα τάξη τοῦ λαοῦ γιά τήν ἀπελευθέρωση τοῦ λαοῦ ἀπό τό δεσποτισμό.

Ὅμως, κάτι πού ἐξεγείρει ὄχι λιγότερο ἀπό τή σκληρότητα τῆς καινούργιας τιμωρίας εἶναι ὁ ταπεινωτικός τῆς χαρακτήρας. Ἡ κυβέρνηση προκαλεῖ ὄλους ὅσοι διατηροῦν ἀκόμα τό αἶσθημα τῆς ἀξιοπρέπειας, ὅταν χαρακτηρίζει κοινούς ταραχοποιούς τοὺς φοιτητές πού διαμαρτύρονται ἐναντία στήν αὐθαιρεσία — ἀκριβῶς ὅπως χαρακτήρισε κακοήθεις ἀνθρώπους τοὺς ἐξόριστους ἀπεργούς ἐργάτες. Ρίχτε μιά ματιά στήν κυβερνητική ἀνακοίνωση: βρῖθει ἀπό τίς λέξεις: ταραχές, παρανομίες, αἵσχη, ἀναισχυντία, ἀποχαλίωση. Ἀπό τή μιά μεριά, διαπίστωση ἐγκληματικῶν πολιτικῶν σκοπῶν καί τάσης γιά πολιτικές διαμαρτυρίες, ἀπό τήν ἄλλη, μεταχείριση τῶν φοιτητῶν σάν κοινῶν ταραχοποιῶν, πού ἔχουν ἀνάγκη ἀπό μαθήματα πειθαρχίας. Αὐτό εἶναι ἓνας μπάτσος στή ρωσική κοινή γνώμη, πού τίς συμπάθειές τῆς πρὸς τοὺς φοιτητές τίς ξέρει πολύ καλά ἡ κυβέρνηση. Καί ἡ μοναδική ἀντάξια ἀπάντηση σ' αὐτό ἀπομέ-

ρους τῶν φοιτητῶν θά ἦταν ἡ πραγματοποίησις τῆς ἀπειλῆς τῶν φοιτητῶν τοῦ Κιέβου, δηλ. ἡ ὀργάνωσις σταθερῆς, καρτερικῆς ἀπεργίας ὄλων τῶν φοιτητῶν τῶν ἀνώτατων ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων μέ αἴτημα τήν κατάργησιν τῶν προσωρινῶν διατάξεων τῆς 29 τοῦ Ἰούλιου 1899.

Ὅμως δέν ἔχουν μόνο οἱ φοιτητές τήν ὑποχρέωσιν νά δίνουν ἀπάντησιν στήν κυβέρνησιν. Ἡ κυβέρνησις φρόντισε μόνη τῆς νά δημιουργήσῃ ἀπ' αὐτό τό ἐπεισόδιον ἕνα ζήτημα, πού ξεπερνᾷ κατά πολύ τά καθαρὰ φοιτητικά πλαίσια. Ἡ κυβέρνησις ἀπευθύνεται στήν κοινή γνώμη μέ τέτοιο τρόπο, λές καί κοκορεύεται γιά τή δραστικότητα τῶν διωγμῶν τῆς, λές καί χλευάζει ὄλες τίς ἀπελευθερωτικές τάσεις. Καί ὅλα τά συνειδητά στοιχεῖα ὄλων τῶν στρωμάτων τοῦ λαοῦ ἔχουν ὑποχρέωσιν ν' ἀπαντήσουν σ' αὐτή τήν πρόκλησιν, ἄν δέ θέλουν νά ξεπέσουν στήν κατάστασιν ἄφωνων σκλάβων πού δέχονται ἀδιαμαρτύρητα κάθε προσβολή. Καί ἐπικεφαλῆς αὐτῶν τῶν συνειδητῶν στοιχείων στέκουν οἱ πρωτοπόροι ἐργάτες καί οἱ ἀδιάσπαστα συνδεμένες μ' αὐτούς σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις. Ἡ ἐργατική τάξις ὑφίσταται συνεχῶς ἀσύγκριτα μεγαλύτερες καταπιέσεις καί ἐξευτελισμούς ἀπό τήν ἀστυνομική αὐθαιρεσίαν, μέ τήν ὁποία συγκρούσθηκαν τώρα μέ τόση δξύτητα οἱ φοιτητές. Ἡ ἐργατική τάξις ἄρχισε κιόλας τήν πάλην γιά τήν ἐπελευθέρωσίν τῆς. Καί πρέπει νά μή ξεχνᾷ ὅτι ἡ μεγάλη αὐτή πάλις τῆς ἐπιβάλλει μεγάλες ὑποχρεώσεις, ὅτι δέν μπορεῖ ν' ἀπελευθερώσῃ τόν ἑαυτό τῆς χωρίς ν' ἀπελευθερώσῃ ὄλο τό λαό ἀπό τό δεσποτισμόν, ὅτι ἔχει ὑποχρέωσιν πρῶτ' ἀπ' ὄλα καί πάνω ἀπ' ὄλα νά ἐκδηλώνῃ τήν συμπάθειάν τῆς πρὸς κάθε πολιτική διαμαρτυρίαν καί νά τήν ὑποστηρίξῃ μέ κάθε τρόπο. Οἱ καλύτεροι ἐκπρόσωποι τῶν μορφωμένων μας τάξεων μέ τό αἷμα χιλιάδων ἐπαναστατῶν πού καταβασανίστηκαν καί ἐξοντώθηκαν ἀπό τήν κυβέρνησιν, ἀπόδειξαν καί ἐπισφράγισαν τήν ἰκανότητα καί τήν ἀπόφασίν τους νά ἀποτινάξουν ἀπ' τά πόδια τους τόν κονιορτόν τῆς ἀστικῆς κοινωνίας καί νά μπουδίστῃς γραμμῆς τῶν σοσιαλιστῶν. Καί δέν εἶναι ἄξιός νά ὀνομάζεται σοσιαλιστής ὁ ἐργάτης πού μπορεῖ νά μένει ἀπαθῆς θεατής, ὅταν ἡ κυβέρνησις χρησιμοποιοῖ τό στρατό ἐνάντια στή σπουδάζουσαν νεολαίαν. Ὁ φοιτητής ἔτρεξε σέ βοήθεια τοῦ ἐργάτη — ὁ ἐργάτης ἔχει ὑποχρέωσιν νά τρέξῃ σέ βοήθεια τοῦ φοιτητῆ. Ἡ κυβέρνησις θέλει νά ἐξαπατήσῃ τό λαόν, ὅταν λέει ὅτι ἡ τάξις πρὸς τήν πολιτική διαμαρτυρίαν ἀποτελεῖ ἀπλούστατα ἀσχήμια. Οἱ ἐργάτες πρέπει νά διακηρύξουν δημόσια καί νά ἐξηγήσουν στίς πιό πλατιές μάζας ὅτι αὐτό εἶναι

ψέμα, ὅτι ἡ πραγματικὴ ἐστία βίας, ἀσχημῶν καὶ ἀποχαλίνω-
σης εἶναι ἡ ρωσικὴ ἀπολυταρχικὴ κυβέρνησις, ἡ ἀθαιρεσία τῆς
ἀστυνομίας καὶ τῆς γραφειοκρατίας.

Τὸ πῶς θὰ ὀργανωθεῖ αὐτὴ ἡ διαμαρτυρία, αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ
ἀποφασίσουν οἱ τοπικὲς σοσιαλδημοκρατικὲς ὀργανώσεις καὶ
ἐργατικὲς ὀμάδες. Μοίρασμα, σκόρπισμα, τοιχοκόλλημα προ-
κηρύξεων, ὀργάνωση συγκεντρώσεων, στίς ὁποῖες νὰ καλοῦν-
ται, ἂν εἶναι δυνατό, ὅλες οἱ τάξεις τῆς κοινωνίας, — αὐτὲς εἶ-
ναι οἱ πιό προσιτὲς μορφὲς διαμαρτυρίας. Ὅμως καλὸ θὰ ἦταν,
ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχουν γερὲς καὶ σταθερὰ ὀργανωμέναι ὀργάνω-
σεις, νὰ ἐπιχειρηθεῖ μιὰ πιό πλατιά καὶ ἀνοιχτὴ διαμαρτυρία
μέ τῆ μορφῇ δημόσιας διαδήλωσης. Σάν καλὸ ὑπόδειγμα μπο-
ρεῖ νὰ χρησιμεύσει ἡ διαδήλωση τοῦ Χαρκόβου τῆς 1ης τοῦ Δε-
κέμβρη τοῦ περασμένου χρόνου μπροστὰ στὴ σύνταξιν τῆς ἐφη-
μερίδας «Γιούζνι Κράι». Γιортаζόταν τὸ ἰωβηλαῖο τῆς βρωμε-
ρῆς αὐτῆς φυλλάδας, πού κατατρέχει κάθε πόθον γιὰ φῶς καὶ λευ-
τεριά καὶ ἐξυμνεῖ ὅλες τίς θηριωδίας τῆς κυβερνήσεώς μας. Μπρο-
στὰ στὴ σύνταξιν μαζεύτηκε πλῆθος πού ξέσκιζε πανηγυρικὰ
τά φύλλα τῆς «Γιούζνι Κράι», τὰ ἔδενε στίς οὐρὲς τῶν ἀλόγων,
τύλιγε μ' αὐτὰ σκύλους, ἔριχνε πέτρες καὶ φουσκες μέ ὑδρόθειο
στά παράθυρα, φωνάζοντας: «Κάτω ὁ πουλημένος τύπος!». Νὰ
τί τιμὲς ἀξίζουν στ' ἀλήθεια ὄχι μόνο στίς συντάξεις τῶν που-
λημένων ἐφημερίδων, ἀλλὰ καὶ σ' ὅλα τὰ κυβερνητικὰ μας ὄρ-
γανα. Ἰωβηλαῖα εὐαρέσκειας τῶν ἀνωτέρων τους γιορτάζουν
μόνον ποῦ καὶ ποῦ, ὅμως ἰωβηλαῖα λαϊκῆς ἐκδίκησης τοὺς ἀξί-
ζουν πάντοτε. Κάθε ἐκδήλωση κυβερνητικῆς ἀθαιρεσίας καὶ
βίας ἀποτελεῖ δικαιολογημένη ἀφορμὴ γιὰ μιὰ τέτοια διαδή-
λωση. Καὶ ἡ ἀνοιχτὴ δῆλωση τῆς κυβερνήσεως γιὰ λήψιν κατα-
σταλτικῶν μέτρων ἐνάντια στοὺς φοιτητὲς ἄς μὴ μείνει χωρὶς
ἀνοιχτὴ ἀπάντησιν ἀπομέρους τοῦ λαοῦ!

Γράφτηκε τὸ Γενάρη τοῦ 1901

*Δημοσιεύτηκε τὸ Φλεβάρη τοῦ 1901
στὴν ἐφημερίδα «Ἰσκρα», ἀρ. φύλλον 2*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τὸ
κείμενον τῆς ἐφημερίδας*

ΕΥΚΑΙΡΙΑΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ¹⁴¹

*Γράφτηκε στα τέλη τοῦ Γενάρη-
ἀρχές τοῦ Φλεβάρη 1901*

*Δημοσιεύτηκε τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1901
στό περιοδικό «Ζαριά», τεῦχος 1
Ἑπογραφή: Τ. Χ.*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τοῦ περιοδικοῦ*

№ 1

Апрѣль
1901-го г.Die
Morgenrothe

Heft 1

April 1901

ЗАРЯ

Соціалъ-демократическій
научно-политическій журналъ.
Издается при ближайшемъ
участіи Г. В. Плеханова, В. И.
Засуличъ и П. Б. Аксельрода.

Цѣна 2 руб.

Stuttgart

J. H. W. Dietz Nachf. (G. m. b. H.)

1901

I. ΧΤΥΠΑ, ΑΛΛΑ ΟΧΙ ΜΕΧΡΙ ΘΑΝΑΤΟΥ

Στις 23 του Γενάρη στο Νίζνι Νόβγκοροντ ειδικό τμήμα του δικαστηρίου της Μόσχας με *τή συμμετοχή αντιπροσώπων των τάξεων* έκδικασε την υπόθεση του φόνου του αγρότη Τιμοφεί Βασίλιεβιτς Βόζντουχοφ, που στάλθηκε «για να ξεμεθύσει» στο αστυνομικό τμήμα και εκεί τέσσερις αστυφύλακες, οί Σελεμέτιεφ, Σούλπιν, Σιμπάγεφ και Όλχόβιν, καθώς και ο έκτελών καθήκοντα αστυνόμου υπαστυνόμος Πάνοφ, τον έδειραν τόσο πολύ, που την άλλη κιόλας μέρα πέθανε στο νοσοκομείο.

Αυτή είναι ή *δχι* και τόσο περίπλοκη ιστορία της άπλης αυτής υπόθεσης, που ρίχνει άπλετο φως στο τί γίνεται συνήθως και συνεχώς στα αστυνομικά μας τμήματα.

Άπ' *δ*,τι μπορούμε να κρίνουμε από τις εξαιρετικά σύντομες ειδήσεις των εφημερίδων, όλόκληρο τό περιστατικό παρουσιάζεται έτσι. Στις 20 του Άπρίλη ο Βόζντουχοφ ήρθε με άμάξι στο κυβερνείο. Τόν δέχτηκε ο έπόπτης του κυβερνείου, που κατέθεσε στο δικαστήριο *δ*τι ο Βόζντουχοφ ήταν ξεσκούφωτος και πιωμένος, *δχι* όμως μεθυσμένος, και έκανε παράπονα για κάποια άτμοπλοϊκή ύπηρεσία, που δέν του έδωσε εισιτήριο να ταξιδέψει (;). Ο έπόπτης διέταξε τόν αστυφύλακα της φρουράς Σελεμέτιεφ να *δ*δηγήσει τόν Βόζντουχοφ στο τμήμα. Ο Βόζντουχοφ ήταν τόσο λίγο πιωμένος, που συνομιλούσε ήρεμα με τόν Σελεμέτιεφ και φάνοντας στο τμήμα είπε καθαρά στόν υπαστυνόμο Πάνοφ τ' *δ*νομά του και την κοινωνική του θέση. Παρ' *δ*λα όμως αυτά, ο Σελεμέτιεφ — προφανώς έν γνώσει του Πάνοφ, που μόλις είχε ανακρίνει τόν Βόζντουχοφ — «*σπρώχνει*» τόν τελευταίο *δχι* στο κρατητήριο, *δ*που βρίσκονταν κάμποσοι μεθυσμένοι, μά στο «θάλαμο της φρουράς» που βρισκόταν δίπλα στο κρατητήριο. Σπρώχνοντάς τον, σκοντάφει με τό ξίφος στο μάνταλο της πόρτας, κόβεται λιγάκι στο χέρι, νομίζει πώς τό ξίφος

τό κρατάει ὁ Βόζντουχοφ, ρίχνεται πάνω του, καί ἀρχίζει νά τόν χτυπᾷ φωνάζοντας ὅτι τόν τραυμάτισαν στό χέρι. Χτυπᾷ μ' ὄλη του τή δύναμη, χτυπᾷ στό πρόσωπο, στό στήθος, στά πλευρά, τόν χτυπᾷ ἔτσι πού ὁ Βόζντουχοφ σωριάζεται κάθε τόσο ἀνάσκελα, τό κεφάλι του χτυπᾷ ἀλλεπάλληλες φορές στό πάτωμα καί ὁ ἴδιος παρακαλεῖ νά τόν λυπηθοῦν. «Γιατί μέ χτυπᾶτε;» — ἔλεγε, σύμφωνα μέ ὅσα κατάθεσε ἕνας μάρτυρας (ὁ Σεμάχιν), πού ἦταν κλεισμένος στό κρατητήριο. — «Δέ φταίω. Συγχωρεῖστε με, γιά ὄνομα τοῦ Χριστοῦ!». Σύμφωνα μέ τά λόγια τοῦ ἴδιου πάλι μάρτυρα, ὁ Βόζντουχοφ δέν ἦταν μεθυσμένος, μεθυσμένος ἦταν μᾶλλον ὁ Σελεμέτιεφ. Τό γεγονός ὅτι ὁ Σελεμέτιεφ «νουθετεῖ» (ἐκφραση τοῦ κατηγορητηρίου!) τόν Βόζντουχοφ τό πληροφοροῦνται οἱ συνάδελφοι τοῦ Σελεμέτιεφ, ὁ Σούλπιν καί ὁ Σιμπάγεφ, πού τά κουτσόπιναν στήν ἀστυνομία ἀπό τήν πρώτη κιόλας μέρα τοῦ Πάσχα (ἡ 20 τοῦ Ἀπρίλη ἦταν Τρίτη, τρίτη μέρα τοῦ Πάσχα). Ἔρχονται στό θάλαμο τῆς φρουρᾶς μαζί μέ τόν Ὀλχόβιν πού ἦρθε ἀπό ἄλλο ἀστυνομικό τμήμα καί ἀρχίζουν νά χτυποῦν κι αὐτοί τόν Βόζντουχοφ μέ γροθιές καί νά τόν τσαλαπατοῦν. Ἔρχεται καί ὁ ὑπαστυνόμος Πάνοφ, τόν χτυπᾷ μέ ἕνα βιβλίο στό κεφάλι, τοῦ δίνει γροθιές. «Μά τόν ἔδειραν τόσο πολύ, τόσο πολύ, — ἔλεγε μιά γυναίκα κρατούμενη, — πού μ' ἔπιασε πόνος στήν κοιλιά ἀπ' τήν τρομάρα». Ὅταν ἡ «νουθεσία» τέλειωσε, ὁ ὑπαστυνόμος διέταξε ἀπαθέστατα τόν Σιμπάγεφ νά πλύνει τά αἵματα ἀπό τό πρόσωπο τοῦ χτυπημένου — ὅσο νᾶναι ἔτσι θᾶναι εὐπρεπέστερος· ἄξαφνα μπορεῖ νά τόν δοῦν καί οἱ ἀνώτεροι! — καί νά τόν ρίξουν στό κρατητήριο. «Ἀδέλφια! — λέει ὁ Βόζντουχοφ στούς ἄλλους κρατούμενους — βλέπετε πῶς δέρνει ἡ ἀστυνομία; Νάστε μάρτυρες, θά κάνω μήνυση!». Μήνυση ὅμως δέν πρόλαβε νά κάνει: τήν ἄλλη μέρα τό πρωί τόν βρῆκαν σέ κατάσταση ἀφασίας καί τόν ἔστειλαν στό νοσοκομεῖο, ὅπου καί πέθανε ὕστερα ἀπό 8 ὥρες, χωρίς νά συνέλθει. Ἡ νεκροψία διαπίστωσε κάταγμα δέκα πλευρῶν, ἐκχυμώσεις σ' ὄλο τό σῶμα καί ἐγκεφαλική αἱμοραγία.

Τό δικαστήριο καταδίκασε τοὺς Σελεμέτιεφ, Σούλπιν καί Σιμπάγεφ σέ 4 χρόνια καταναγκαστικά ἔργα καί τοὺς Ὀλχόβιν καί Πάνοφ σ' ἕνα μήνα κράτηση, θεωρώντας τους μόνο ἐνόχους «ἐξύβρισης» . . .

Ἀπ' αὐτή τήν καταδικαστική ἀπόφαση θ' ἀρχίσουμε τήν ἀνάλυσή μας. Οἱ καταδικασθέντες σέ καταναγκαστικά ἔργα κατηγοροῦνταν μέ βάση τά ἄρθρα 346 καί 1490 ἐδ. 2 τοῦ Ποινικοῦ κώδικα. Τό πρῶτο ἀπό τά ἄρθρα αὐτά προβλέπει ὅτι τό κρατικό

ὄργανο, πού κατά τήν ἐκτέλεση τῶν καθηκόντων του προκαλεῖ τόν τραυματισμό ἢ τήν ἀναπηρία ἑνός προσώπου, ὑπόκειται στό ἀνώτατο ὄριο τῆς «προβλεπόμενης γιά τό ἐν λόγω ἀδίκημα» ποινῆς. Καί τό ἄρθρο 1490 ἐδ. 2 προβλέπει γιά τό βασανισμό, πού ἔχει σάν ἀποτέλεσμα τό θάνατο, καταναγκαστικά ἔργα ἀπό 8 μέχρι 10 χρόνια. Ἐνῆς γιά τό ἀνώτατο ὄριο, τό δικαστήριό τῶν ἀντιπροσώπων τῶν τάξεων καί τῶν δικαστῶν τοῦ στέμματος ἐλαττώνει τήν ποινή κατά δύο βαθμούς (6ος βαθμός: καταναγκαστικά ἔργα 8-10 χρόνια, 7ος βαθμός — ἀπό 4 μέχρι 6 χρόνια), δηλαδή παρέχει τή μεγαλύτερη ἐλάττωση πού ἐπιτρέπει ὁ νόμος σέ περίπτωση ἐλαφρυντικῶν, καί ἐκτός ἀπ' αὐτό ἐπιβάλλει τό κατώτερο ὄριο ποινῆς πού προβλέπεται ἀπ' αὐτόν τόν κατώτερο βαθμό. Μέ μιά λέξη, τό δικαστήριό ἔκανε ὅ,τι μποροῦσε γιά νά ἐλαφρύνει τήν τύχη τῶν κατηγορουμένων, καί μάλιστα παραπάνω ἀπ' ὅ,τι μποροῦσε, μιά καί ὁ νόμος γιά τό «ἀνώτατο ὄριο ποινῆς» ἀγνοήθηκε. Δέ θέλουμε, βέβαια, καθόλου νά ποῦμε ὅτι ἡ «ἀνώτατη δικαιοσύνη» ἀπαιτοῦσε ἀκριβῶς δέκα καί ὄχι τέσσερα χρόνια καταναγκαστικά ἔργα· σημασία ἔχει ὅτι τό δικαστήριό δέχτηκε πῶς οἱ δολοφόνοι εἶναι πραγματικά δολοφόνοι καί τούς καταδίκασε σέ καταναγκαστικά ἔργα. Δέν μπορεῖ ὅμως νά μή σημειώσουμε μιά ὑπερχαρακτηριστική τάση τοῦ δικαστηρίου τῶν δικαστῶν τοῦ στέμματος καί τῶν ἀντιπροσώπων τῶν τάξεων: ὅταν δικάζουν ἀστυνομικούς ὑπαλλήλους, εἶναι πρόθυμοι νά τούς κρίνουν μέ κάθε ἐπιείκεια, ὅταν ὅμως δικάζουν παραπτώματα ἐνάντια στήν ἀστυνομία, δείχνουν, ὅπως εἶναι γνωστό, ἄτεγκτη αὐστηρότητα*.

* Μέ τήν εὐκαιρία, νά ἀκόμα ἕνα γεγονός γιά νά κρίνουμε σχετικά μέ τό βαθμό τῶν ποινῶν πού ἐπιβάλλουν τά δικαστήριά μας γιά τά διάφορα ἀδικήματα. Λίγες μέρες μετά τή δίκη τῶν δολοφόνων τοῦ Βόζνιτσοφ τό περιφερειακό στρατοδικεῖο τῆς Μόσχας δίκασε ἕνα στρατιώτη, πού ὑπηρετοῦσε σέ μιά ταξιαρχία πυροβολικοῦ τῆς περιφέρειας καί εἶχε κλέψει ἀπό μιά στρατιωτική ἀποθήκη 50 στρατιωτικές κυλότες καί μερικά δερμάτινα εἶδη τήν ὥρα πού ἦταν σκοπός σ' αὐτή τήν ἀποθήκη. Τόν καταδίκασαν σέ τέσσερα χρόνια καταναγκαστικά ἔργα. Ἡ ζωὴ ἑνός ἀνθρώπου ἐμπιστευμένου στήν ἀστυνομία ἀξίζει τόσο ὅσο ἀκριβῶς 50 κυλότες καί μερικά δερμάτινα εἶδη, ἐμπιστευμένα σ' ἕνα σκοπό. Σ' αὐτή τήν πρωτότυπη «ἐξίσωση» καθρεφτίζεται, ὅπως ὁ ἥλιος σέ μιά μικρὴ σταλαματιά νερό, ὀλόκληρο τό καθεστῶς τοῦ ἀστυνομικοῦ μας κράτους. Τό ἄτομο ἀπέναντι στήν ἐξουσία εἶναι μηδέν. Ἡ πειθαρχία μέσα στό κράτος εἶναι τό πᾶν. . . ἢ μᾶλλον, συγγνώμη: εἶναι τό «πᾶν» μόνο γιά τούς μικροῦς. Ὁ μικρὸς κλέφτης — στό κάτεργο, ἐνῶ ὁ μέγας κλέφτης, ὅλοι αὐτοὶ οἱ τρανοί, ὑπουργοί, διευθυντές τραπεζῶν, κατασκευαστές σιδηροδρομικῶν γραμμῶν, μηχανικοί, ἐργολάβοι κ. ἄ., πού καταβροχθίζουν δεκάδες καί ἑκατοντάδες χιλιάδες ἀπὸ τή δημόσια περιουσία, αὐτοί, στήν πιό σπάνια καί στήν πιό χειρότερη περίπτωση,

“Όσο για τόν κύριο ύπαστυνόμο. . . Ξ, πώς νά μή τοῦ δείξεις ἐπιείκεια! Αὐτός ὑποδέχτηκε τόν Βόζντουχοφ ὅταν τόν φέραν, αὐτός, προφανῶς, διέταξε νά μή τόν κλείσουν ἀμέσως στό κρατητήριο, μά πρῶτα — γιά νουθεσία — νά τόν περάσουν ἀπό τό θάλαμο τῆς φρουρᾶς, αὐτός πῆρε μέρος στόν ξυλοδαρμό καί μέ τίς γροθιές του καί μέ τό βιβλίο (σίγουρα θάταν ὁ κώδικας νόμων), αὐτός ἔδωσε ἐντολή νά ἐξαλειφθοῦν τά ἴχνη τοῦ ἐγκλήματος (νά πλυθεῖ τό αἷμα), αὐτός ἀνάφερε τή νύχτα τῆς 20 τοῦ Ἀπρίλη στόν διοικητή αὐτοῦ τοῦ τμήματος Μουχάνοφ, ὅταν ἐπέστρεψε, ὅτι «στό τμήμα πού τοῦ ἔχουν ἐμπιστευθεῖ ὅλα εἶναι ἐντάξει» (ἐπιλέξει!), — ὅμως αὐτός δέν ἔχει καμιᾶ σχέση μέ τούς δολοφόνους, αὐτός εἶναι ἔνοχος μόνο ἔργω ἐξύβρισης, μόνο ἀπλῆς ἔργω ἐξύβρισης, πού τιμωρεῖται μέ κράτηση. Εἶναι πολύ φυσικό, ὅτι αὐτός ὁ τζέντλεμαν, ὁ κ. Πάνοφ, ὁ ἀθῶος γιά τό φόνο, ὑπηρετεῖ καί σήμερα στήν ἀστυνομία, στή θέση σταθμάρχη. Ὁ κ. Πάνοφ μετάφερε ἀπλῶς ἀπό τήν πόλη στό χωριό τήν ἐπιβεβλημένη διοικητική του δράση «νουθεσίας» τοῦ κοσμάκη. Βάλε τό χέρι στήν καρδιά, ἀναγνώστη, καί πές, μπορεῖ τάχα ὁ σταθμάρχης Πάνοφ νά καταλάβει διαφορετικά τήν ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου, παρά σάν συμβουλή: — ἀπό δῶ καί μπρός νά κρύβεις καλύτερα τά ἴχνη τοῦ ἐγκλήματος, «νά νουθετεῖς» ἔτσι, πού νά μή μένουν ἴχνη. Ἔδωσες ἐντολή νά πλύνουν τά αἷματα ἀπό τό πρόσωπο τοῦ ἐτοιμοθάνατου, — αὐτό ἦταν πολύ καλό, ὅμως ἄφησες νά πεθάνει ὁ Βόζντουχοφ, — αὐτό, φίλε μου, εἶναι ἀπερισκεψία: ἀπό δῶ καί μπρός νά εἶσαι πιό προσεχτικός καί χάραξε καλά στό μυαλό σου τήν πρώτη καί τελευταία ὑπόθήκη τοῦ ρώσου Ντερζιμόρντα*: «χτύπα, ἀλλά ὄχι μέχρι θανάτου!».

Ἄπό πανανθρώπινη σκοπιά ἡ ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου γιά τόν Πάνοφ ἀποτελεῖ καθαρό ἐμπαιγμό τῆς δικαιοσύνης: δείχνει μιᾶ καθαρά λακέδικη τάση νά φορτωθεῖ ὅλο τό φταίξιμο στά κατώτερα ἀστυνομικά ὄργανα καί ν’ ἀπαλλαγεῖ ὁ ἄμεσος προϊστάμενός τους, πού ἐν γνώσει του, μέ τήν ἔγκριση καί τή συμμετοχή του, ἔγινε αὐτός ὁ θηριώδικος βασανισμός. Ἄπό νομική πάλι ἄποψη ἡ ἀπόφαση αὐτή ἀποτελεῖ ὑπόδειγμα τῆς καζουιστικῆς ἐκείνης, μέ τήν ὁποία εἶναι ἱκανοί νά δικάζουν οἱ δικαστές-

Ξοφλᾶνε μέ ἐκτόπιση σέ ἀπομακρυσμένα κυβερνεῖα, ὅπου μποροῦν νά ζοῦν πλουσιοπάροχα μέ τά κλεμμένα χρήματα (κλέφτες τραπεζίτες στή Δυτική Σιβηρία) καί ἀπ’ ὅπου εἶναι εὐκόλο νά τό σκάσουν καί στό ἐξωτερικό (συνταγματάρχης χωροφυλακῆς Μερανβίλ ντέ Σαίν-Κλαίρ).

* Ἄπό τό ὄνομα τοῦ ἀστυνομικοῦ Ντερζιμόρντα, προσώπου τῆς κωμωδίας τοῦ Γκόγκολ «Ὁ ἐπιθεωρητής». Σημ. μετ.

υπάλληλοι, πού δέ διαφέρουν καί πολύ ἀπό τόν ὑπαστυνόμο. Ἡ γλώσσα δόθηκε στόν ἄνθρωπο γιά νά κρύβει τίς σκέψεις του — λένε οἱ διπλωμάτες. Ὁ νόμος δόθηκε γιά νά διαστρεβλώνεται ἡ ἔννοια τῆς ἐνοχῆς καί τῆς εὐθύνης — μποροῦν νά ποῦν οἱ νομικοί μας. Πραγματικά, πόση ραφιναρισμένη δικαστική δεξιότητα χρειάζεται γιά νά μετατρέψει κανεῖς σέ ἀπλή ἔργω ἐξύβριση τή συμμετοχή σέ βασανισμό! Ὁ ἐργάτης, πού τό πρῶο τῆς 20 τοῦ Ἀπρίλη πέταξε, ἴσως, τό σκοῦφο τοῦ Βόζντουχοφ, εἶναι ἐνοχος γιά τό ἴδιο ἀκριβῶς παράπτωμα — καί μάλιστα ἀκόμα λιγότερο: ὄχι γιά παράπτωμα, ἀλλά γιά «πταῖσμα», — ὅπως καί ὁ Πάνοφ. Ἀκόμα καί γιά ἀπλή συμμετοχή σέ καυγά (πόσο μᾶλλον σέ ξυλοδαρμό ἀνυπεράσπιστου ἀνθρώπου), ἄν προξενήθηκε σέ κάποιον θάνατος, προβλέπεται πολύ αὐστηρότερη ποινή ἀπ' αὐτήν πού ἐπιβλήθηκε στόν ὑπαστυνόμο. Οἱ στρεψόδοικοι δικαστές ἐπωφελήθηκαν, κατά πρῶτο, ἀπό τό γεγονός, ὅτι γιά τίς περιπτώσεις βασανισμοῦ κατά τήν ἐκτέλεση ὑπηρεσίας ὁ νόμος προβλέπει διάφορες ποινές, ἀφήνοντας στό δικαστή, ἀνάλογα μέ τήν περίπτωση, νά διαλέξει ἀνάμεσα στήν ποινή φυλάκισης ἀπό 2 μήνες καί πάνω καί στήν ἰσόβια ἐκτόπιση στή Σιβηρία. Τό γεγονός ὅτι δέ δεσμεύεται ὁ δικαστής ἀπό ὑπερβολικά τυπικές διατάξεις, ὅτι τοῦ παρέχεται ἓνα ὀρισμένο περιθώριο ἐκλογῆς — εἶναι, βέβαια, πολύ λογικός κανόνας, καί γι' αὐτό τό πράγμα οἱ καθηγητές μας τοῦ ποινικοῦ δικαίου ἔχουν ἐπανελημμένα ἐπαινέσει τή ρωσική νομοθεσία καί ὑπογραμμίσει τό φιλελευθερισμό της. Μόνο πού ξεχνοῦσαν μιά λεπτομέρεια, ὅτι δηλ., γιά νά παίρνονται λογικές ἀποφάσεις χρειάζονται δικαστές, πού νά μὴ βρίσκονται στήν κατάσταση ἀπλῶν ὑπαλλήλων, χρειάζεται ἡ συμμετοχή ἐκπροσώπων τῆς κοινωνίας στό δικαστήριο καί τῆς κοινῆς γνώμης στήν ἐκδίκαση τῶν ὑποθέσεων. Καί, δεύτερο, πρὸς βοήθεια τοῦ δικαστηρίου ἔσπευσε ἐδῶ ὁ ἀντεισαγγελέας, πού παραιτήθηκε ἀπό τήν ἀπαγγελία κατηγορίας ἐναντία στόν Πάνοφ (καί στόν Ὀλχόβιν) γιά βασανισμό καί ὠμότητες καί ζήτησε νά τιμωρηθοῦν αὐτοὶ μόνο σάν ἐνοχοὶ ἐξύβρισης. Ὁ ἀντεισαγγελέας ἀναφέρθηκε μέ τή σειρά του στό πόρισμα τῶν ἐμπειρογνομῶνων, πού γνωμάτευσαν ὅτι τά χτυπήματα πού κατάφερε ὁ Πάνοφ δέν ἦταν πάρα πολύ ὀδυνηρά καί μεγάλης διάρκειας. "Ὅπως βλέπετε, ἡ νομική σοφιστία δέν εἶναι καί τόσο περίπλοκη! μιά καί ὁ Πάνοφ χτύπησε λιγότερο ἀπό τοὺς ἄλλους, *μποροῦμε* νά ποῦμε ὅτι τά χτυπήματά του δέν ἦταν *πάρα* πολύ ὀδυνηρά: καί ἐφόσον δέν ἦταν πάρα πολύ ὀδυνηρά, *μποροῦμε* νά συμπεράνουμε ὅτι δέν ἀνήκουν

στά «βασανιστήρια καί τίς ὠμότητες», καί ἐφόσον δέν ἀνήκουν στά βασανιστήρια καί στίς ὠμότητες, θά πεί πώς ἦταν ἀπλή ἔργω ἐξύβριση. "Όλα ταχτοποιοῦνται πρός γενική ἱκανοποίηση, καί ὁ κ. Πάνοφ παραμένει στίς γραμμές τῶν τηρητῶν τῆς τάξης καί τῆς εὐπρέπειας* . . .

Θίξαμε παραπάνω τό ζήτημα τῆς συμμετοχῆς στά δικαστήρια ἐκπροσώπων τῆς κοινωνίας καί τοῦ ρόλου τῆς κοινῆς γνώμης. Ἐνα θαυμάσιο γενικά παράδειγμα στό ζήτημα αὐτό ἀποτελεῖ ἡ προκειμένη ὑπόθεση. Πρίν ἀπ' ὅλα: γιατί ἐκδίκασε τήν ὑπόθεση ὄχι τό δικαστήριο τῶν ἐνόρκων, ἀλλά τό δικαστήριο τῶν δικαστῶν τοῦ στέμματος μέ συμμετοχή ἀντιπροσώπων τῶν τάξεων; Ἐπειδή ἡ κυβέρνησις τοῦ Ἀλεξάνδρου Γ', καταπολεμώντας ἀμείλιχτα κάθε τάση τῆς κοινωνίας γιά ἐλευθερία καί αὐτοτέλεια, πολύ γρήγορα ἔκρινε ἐπικίνδυνο τό δικαστήριο τῶν ἐνόρ-

* Ἀντί νά ξεσκεπάζουν τίς παρανομίες σ' ὅλη τους τήν ἔκτασι μπροστά στό δικαστήριο καί στήν κοινωνία, στή χώρα μας προτιμοῦν νά συγκαλύπτουν τίς ὑποθέσεις στό δικαστήριο καί νά ξεοφλάνε μέ ἐγκύκλιες καί διατάγματα γεμάτα ἀπό παχιά, μιά κούφια λόγια. Λογουχάρη, ὁ διευθυντής τῆς ἀστυνομίας τοῦ Ὀριόλ ἔβγαλε αὐτές τίς μέρες διαταγή, μέ τήν ὁποία, σάν ἐπικύρωσι τῶν προηγούμενων ἐντολῶν, ζητᾶ ἀπό τοὺς ἀστυνομικούς σταθμάρχες νά φροντίζουν προσωπικά, καθώς καί μέσω τῶν βοηθῶν τους, νά διδάσκουν μέ ἐπιμονή τά κατώτερα ἀστυνομικά ὄργανα νά μὴ συμπεριφέρονται σέ καμιά περίπτωση βάνουσα καί νά μὴ βιαιοπραγοῦν μέ ὁποιοδήποτε τρόπο κατά τῆς σύλληψις μεθυσμένων στούς δρόμους καί στή διάρκεια τῆς κράτησῆς τους γιά ξεμεθύσιμα στά τμήματα, ἐξηγώντας στά κατώτερα ὄργανα, ὅτι μιά ἀπό τίς ὑποχρέωσεις τῆς ἀστυνομίας εἶναι καί ἡ προστασία τῶν μεθυσμένων, πού δέν μποροῦν, χωρὶς προφανῆ κίνδυνο γι' αὐτούς, νά ἐγκαταλειφθοῦν στήν τύχη τους καί γι' αὐτό τά κατώτερα ἀστυνομικά ὄργανα, πού ἔχουν ταχθεῖ ἀπό τόν ἴδιο τό νόμο σάν οἱ πῶ ἀμεσοί ὑπερασπιστές καί προστάτες τῶν πολιτῶν, πρέπει, κατά τῆ σύλληψις καί τήν προσαγωγή τοῦ μεθυσμένου στό τμήμα, ὄχι μόνο νά μὴ προσφεύγουν σέ ὁποιαδήποτε βάνουσι καί ἀπάνθρωπη μεταχείρισή τους, ἀλλ' ἀντίθετα νά παίρουν ὅλα τά μέτρα πού ἐξαρτιοῦνται ἀπ' αὐτούς γιά τῆ φύλαξι τῶν ἀτόμων πού φέρνουν στό τμήμα γιά κράτησι, ὥσπου νά ξεμεθύσουν. Ἡ διαταγή προειδοποιεῖ τά κατώτερα ἀστυνομικά ὄργανα, ὅτι μόνο μέ μιά τέτοια συνειδητή καί νομοταγή στάσι ἀπέναντι στά ὑπηρεσιακά τους καθήκοντα δικαιοῦνται νά ὑπολογίζονται στήν ἐμπιστοσύνη καί στήν ἐκτίμησι τοῦ πληθυσμοῦ, καί ὅτι, ἀντίθετα, κάθε ἀνθαίρεσι καί βάνουσι συμπεριφορά πρός τοὺς μεθυσμένους ἀποβέρους τῶν ἀστυνομικῶν ὀργάνων, ὅπως καί ὁποιοσδήποτε βιαιοπραγίαις ἐνάντια σ' αὐτούς, ἀσυμβίβαστες μέ τό καθήκον τῶν ὀργάνων τῆς τάξης, πού ἔχουν ὑποχρέωσι ν' ἀποτελοῦν πρότυπο κοσμιότητος καί χρηστῶν ἠθῶν, συνεπάγονται ἀναπόφευχτα αὐστηρές τιμωρίες, προβλεπόμενες ἀπό τοὺς νόμους, καί τά ὑπαίτια γιά τῆ διάπραξι τέτοιων παραπτωμάτων κατώτερα ἀστυνομικά ὄργανα θά παραπέμπονται, χωρὶς καμιά ἐπιείκεια, στό δικαστήριο. — Σχέδιο σκίτσου γιά σατιρικό περιοδικό: ὁ ὑπαστυνόμος πού ἀπαλλάχθηκε ἀπό τήν κατηγορία γιά φόνο διαβάζει τῆ διαταγή πού λέει ὅτι πρέπει ν' ἀποτελεῖ γιά τοὺς ἄλλους πρότυπο κοσμιότητος καί χρηστῶν ἠθῶν!

κων. Ὁ ἀντιδραστικός τύπος ἀποκάλεσε τὸ δικαστήριον τῶν ἐνόρκων «δικαστήριον τοῦ πεζοδρομίου» καὶ ἄρχισε μιὰ ἐκστρατεία ἐναντίᾱ του πού, μέ τήν εὐκαιρία πρέπει νά τό ποῦμε, συνεχίζεται καί ὡς τά σήμερα. Ἡ κυβέρνησις υἱοθέτησε ἕνα ἀντιδραστικό πρόγραμμα: ἀφοῦ κατέβαλε τὸ ἐπαναστατικό κίνημα τῆς δεκαετίας 1870-1880, δῆλωσε ξεδιάντροπα στοὺς ἐκπροσώπους τῆς κοινωνίας ὅτι τοὺς θεωρεῖ «πεζοδρόμιον», ὄχλο, πού δέν ἔχει τὸ δικαίωμα νά ἀνακατεῦεται ὄχι μόνο στή νομοθεσία, μά οὔτε καί στή διακυβέρνησι τῶν κρατῶν, καί πού πρέπει νά ἀποπεμφθῆ ἀπὸ τὰ ἅγια τῶν ἀγίων, ὅπου τοὺς ῥώσους πολῖτες τοὺς δικάζουν καί τοὺς ἐξοντώνουν μέ τή μέθοδον τῶν κυρίων Πάνοφ. Στά 1887 ἐκδόθηκε νόμος πού λέει ὅτι, οἱ ὑποθέσεις γιά ἀδικήματα πού διαπράττονται ἀπὸ δημόσιους λειτουργοὺς ἢ ἐναντία σέ δημόσιους λειτουργοὺς ἀφαιροῦνται ἀπὸ τή δικαιοδοσίαν τοῦ δικαστηρίου τῶν ἐνόρκων καί ὑπάγονται στό δικαστήριον τῶν δικαστῶν τοῦ στέμματος καί τῶν ἀντιπροσώπων τῶν τάξεων. Ὅπως εἶναι γνωστό, αὐτοὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν τάξεων, ἐνωμένοι σ' ἕνα σῶμα μέ τοὺς δικαστές-ὑπαλλήλους, ἀποτελοῦν βουβά πρόσωπα, καί παίζουν τὸν ἀξιοθρήνητον ρόλον παρευρισκομένων πού προσυπογράφουν καθεὶ πού θά εὐαρεστηθῶν ν' ἀποφασίσουν οἱ ἀξιωματοῦχοι τῆς δικαστικῆς ὑπηρεσίας. Εἶναι κι αὐτός ἕνας ἀπὸ τοὺς νόμους, πού σάν μακριὰ ἀλυσίδα διαπερνῶν ἀπ' ἄκρην σ' ἄκρην τῆ νεότερη ἀντιδραστικὴ ἐποχὴ τῆς ρωσικῆς ἱστορίας, ἔχοντας ὅλοι μιὰ κοινὴ ἐπιδίωξι: ν' ἀποκαταστήσουν τὴν «ἰσχυρὴν ἐξουσίαν». Κάτω ἀπὸ τὴν πίεσιν τῶν γεγονότων ἢ ἐξουσία ἀναγκάστηκε τῆ δευτέρῃ πεντηκονταετίᾳ τοῦ XIX αἰῶνα νά ἔρθῃ σέ ἐπαφὴν μέ τὸ «πεζοδρόμιον», στό μεταξὺ ἢ σύνθεσιν αὐτοῦ τοῦ πεζοδρομίου ἄλλαξε μέ καταπληχτικὴ ταχύτητα, τοὺς ἀμόρφωτους ἀπλοϊκοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἀντικατάσταναν πολῖτες, πού ἄρχιζαν ν' ἀποχτᾶνε ἐπίγνωσιν τῶν δικαιωμάτων τους, καί ἦταν μάλιστα ἱκανοὶ ν' ἀναδείχνουν ἀπὸ τοὺς κόλπους τους καί ἀγωνιστές γι' αὐτὰ τὰ δικαιώματα. Καί νιώθοντάς το αὐτό, ἡ ἐξουσία τινάχτηκε μέ τρόπον πρὸς τὰ πίσω καί κάνει τώρα σπασμωδικὰς προσπάθειας νά περιφράξῃ τὸν ἑαυτὸν τῆς μέ σινικὸν τεῖχος, νά περιχαρακωθῆ σ' ἕνα φρούριον, ἀπρόσιτον γιά ὁποιαδήποτε ἐκδήλωσιν κοινωνικῆς αὐτοτελοῦς δράσεως. . . Μά, σά νά ξέφυγα κάπως ἀπὸ τὸ θέμα μου.

Ἔτσι λοιπόν, χάρις στὸν ἀντιδραστικὸν νόμον, τὸ πεζοδρόμιον ἀποκλείστηκε ἀπὸ τὰ δικαστήρια πού δικάζουν τοὺς ἐκπροσώπους τῆς ἐξουσίας. Τοὺς κρατικούς λειτουργοὺς τοὺς δικάζουν κρατικοὶ λειτουργοί. Αὐτὸ βρῆκε τὴν ἐκφρασίαν του ὄχι μόνο

στήν καταδικαστική απόφαση, μά και σ' όλόκληρο τό χαρακτήρα τῆς προανάκρισης και τῆς δικαστικῆς συζήτησης. Τό δικαστήριο τοῦ πεζοδρομίου ἔχει ἀξία ἀκριβῶς γιατί μάζει ζωγόνο ἀέρα στήν ἀτμόσφαιρα τῆς γραφειοκρατικῆς τυπολατρίας, πού ἔχει διαποτίσει ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη τίς κυβερνητικές μας ὑπηρεσίες. Τό πεζοδρόμιο ἐνδιαφέρεται ὄχι μόνο, και μάλιστα ὄχι τόσο, γιά τό πῶς θά χαρακτηριστεῖ ἡ δοσμένη πράξη — ἐξύβριση, δαρμός ἢ βασανιστήρια, γιά τό τί λογῆς και τί μορφῆς ποινῆς θά ἐπιβληθεῖ γι' αὐτήν· τό πεζοδρόμιο ἐνδιαφέρεται πῶς πολύ νά ξεσκεπαστοῦν ὡς τῆ ρίζα και νά βγοῦν στή δημοσιότητα ὅλα τά κοινωνικο-πολιτικά νήματα τοῦ ἐγκλήματος και ἡ σημασία του, νά βγοῦν ἀπό τῆ δίκη διδάγματα κοινωνικῆς ἠθικῆς και πραχτικῆς πολιτικῆς. Τό πεζοδρόμιο θέλει τό δικαστήριο νά εἶναι ὄχι «ὑπηρεσιακός χῶρος», ὅπου κρατικοί λειτουργοί ἐφαρμόζουν γιά τήν καθεμίᾳ περίπτωση τά ἀντίστοιχα ἄρθρα τοῦ Ποινικοῦ κώδικα, — ἀλλά δημόσιο ἴδρυμα, πού ἀποκαλύπτει τίς πληγές τοῦ σημερινοῦ καθεστῶτος και παρέχει ὕλικό γιά τήν κριτική του, και ἐπομένως, και γιά τῆ διόρθωσή του. Τό πεζοδρόμιο, μέ τό αἰσθητήριό του, κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς πραχτικῆς κοινωνικῆς ζωῆς και τῆς ἀνάπτυξης τῆς πολιτικῆς συνείδησης, φτάνει ὡς τήν ἀλήθεια ἐκείνη, πού μέ τόση δυσκολία και τόσο δειλά τῆ βρίσκει μέσα ἀπό τά βρόχια τοῦ σχολαστικισμοῦ τῆς ἡ ἐπίσημη καθηγητική νομική μας ἐπιστήμη: και συγκεκριμένα, ὅτι στήν καταπολέμηση τοῦ ἐγκλήματος ἀσύγκριτα μεγαλύτερη σημασία, ἀπό τήν ἐφαρμογή ὀρισμένων ποινῶν, ἔχει ἡ ἀλλαγῆ τῶν κοινωνικῶν και πολιτικῶν θεσμῶν. Γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο μισοῦν — και δέν μποροῦν παρά νά μισοῦν — τό δικαστήριο τοῦ πεζοδρομίου οἱ ἀντιδραστικοί δημοσιολογοί και ἡ ἀντιδραστική κυβέρνησις. Γι' αὐτόν τό λόγο τό στένεμα τῆς ἀρμοδιότητος τοῦ δικαστηρίου τῶν ἐνόρκων και ὁ περιορισμός τῆς δημοσιότητος διαπερνᾷ σάν κόκκινο νῆμα ὅλη τήν ἱστορία τῆς Ρωσίας μετά τῆ μεταρῦθμιση, και μάλιστα ὁ ἀντιδραστικός χαρακτήρας τῆς ἐποχῆς «μετά τῆ μεταρῦθμιση» ἀποκαλύπτεται τῆν ἐπομένῃ κιάλας μέρα, ἀπό τότε πού μπῆκε σέ ἰσχίῆ ὁ νόμος τοῦ 1864, πού ἀναδιοργάνωσε τό «δικαστικό τομέα» μας*. Και ἀκριβῶς στήν προκείμενη ὑπόθεση ἔγι-

* Οἱ φιλελεύθεροι ὀπαδοί τοῦ δικαστηρίου τῶν ἐνόρκων, κάνοντας πολεμική ἀπό τίς στήλες τοῦ νόμιμου τύπου ἐναντία στούς ἀντιδραστικούς, συχνά ἀρنيοῦνται κατηγορηματικά τήν πολιτική σημασία τοῦ δικαστηρίου τῶν ἐνόρκων, προσπαθώντας ν' ἀποδείξουν ὅτι ἂν αὐτοί ὑποστηρίζουν τῆ συμμετοχή κοινωνικῶν στοιχείων στά δικαστήρια, αὐτό δέν τό κάνουν καθόλου

νε αίσθητή πολύ έντονα ἡ ἔλλειψη τοῦ «δικαστηρίου τοῦ πεζοδρομίου». Ποιὸς θὰ μπορούσε σ' αὐτὴ τῆ δίκη νά ἐνδιαφερθεῖ γιὰ τὴν κοινωνικὴ πλευρὰ τῆς ὑπόθεσης καὶ νά προσπαθῆσει νά τὴν παρουσιάσει ὅσο· τό δυνατό πιό ἀνάγλυφα; Μήπως ὁ εἰσαγγελέας; Ὁ ἀξιωματοῦχος αὐτός, πού ἔχει τὴν πιό ἄμεση σχέση μέ τὴν ἀστυνομία, — πού ἔχει τὴν ἴδια εὐθύνη γιὰ τίς συνθηκικές κράτησης τῶν συλλαμβανομένων καὶ τῆς συμπεριφορᾶς ἀπέναντί τους, — πού σέ μερικές μάλιστα περιπτώσεις εἶναι καὶ διευθυντὴς τῆς ἀστυνομίας; Εἶδαμε ὅτι γιὰ τόν Πάνοφ ὁ ἀντεισαγγελέας παραιτήθηκε ἀκόμα κι ἀπὸ τὴν ἀπαγγελία κατηγορίας γιὰ βασανισμό. Μήπως ἡ πολιτικὴ ἀγωγή, ἂν ὑποτεθεῖ ὅτι ἡ γυναίκα τοῦ σκοτωμένου, ἡ Βόζντουχοβα, πού ἤρθε στό δικαστήριον σάν μάρτυρας, εἶχε ἐγείρει πολιτικὴ ἀγωγή κατὰ τῶν φονιάδων; Μά πῶς μπορούσε αὐτὴ, μιὰ ἀπλὴ γυναίκα, νά ξέρει ὅτι στό ποινικὸ δικαστήριον ὑπάρχει καὶ κάποια πολιτικὴ ἀγωγή; Μά κι ἂν τόξερε, θάταν τάχα σέ θέση νά βάλει δικηγόρο; Μά κι ἂν ἦταν σέ θέση, θὰ βρισκόταν ἄραγε δικηγόρος, πού θὰ μπορούσε καὶ θάθελε νά ἐπιστήσει τὴν προσοχὴ τῆς κοινωνίας στοὺς θεσμούς πού ξεσκεπάζονται μ' αὐτόν τό φόνο; Μά κι ἂν βρισκόταν ἓνας τέτοιος δικηγόρος, θὰ μπορούσαν τάχα τέτοιοι «ἀντιπρόσωποι» τῆς κοινωνίας, ὅπως οἱ ἐκπρόσωποι τῶν τάξεων, νά ἐνισχύουν μέσα του τῆ «φλόγα τοῦ πολίτη»; Νάτος ὁ πρόεδρος τῆς κοινότητος, — ἔχω ὑπόψη μου κάποιο ἐπαρχιακὸ δικαστήριον, — πού ντρέπεται γιὰ τό χωριάτικο κοστοῦμι του, πού δέν ξέρει πῶς νά βολέψει τίς ἀλειμμένες μέ λίπος μπότες του καὶ τί νά κάνει τὰ χωριάτικὰ του χέρια, κι ἀνασηκώνει φοβισμένα τὰ μάτια του πρὸς τὴν αὐτοῦ ἐξοχότητα τόν πρόεδρο τοῦ δικαστηρίου, πού κάθεται στό ἴδιο τραπέζι μ' αὐτόν. Νάτος ὁ δήμαρχος, ἓνας χοντρός ἔμπορας, πού ἀνασαινει μέ κόπο μέσα στὴν ἀσυνήθιστη γι' αὐτόν στολή, μέ τὴν ἀλυσίδα στό λαίμό, καὶ προσπαθεῖ νά μιμηθεῖ τό γείτονά του, προεστὸ τῶν εὐγενῶν, ἄρχοντα μέ στολὴ εὐγενῆ, μέ περιποιημένο παρουσιαστικὸ, μέ ἀριστοκρατικὰ φερσίματα. Καὶ δίπλα — οἱ δικαστές πού πέρασαν ὅλη τὴ μακρόχρονη σχολὴ τῆς γραφειοκρατικῆς ρουτίνας, σωστοὶ γραφιάδες πού ἄσπρισαν τὰ μαλλιά τους στὴν ὑπη-

ἀπὸ πολιτικούς λόγους. Δέ χωράει ἀμφιβολία πῶς αὐτό μπορεί νά προέρχεται ἐνμέρει ἀπὸ τὴ ρηχότητα τῆς πολιτικῆς σκέψης, ἀπὸ τὴν ὁποία πάσχουν συχνὰ ἀκριβῶς οἱ νομικοὶ, παρά τὴν εἰδικὴ τους ἐνασχόληση μέ τίς «πολιτικές» ἐπιστῆμες. Κυρίως ὅμως αὐτό ἐξηγιέται ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νά χρησιμοποιοῦν κανεὶς αἰσῶπεια γλώσσα, ἀπὸ τό γεγονός ὅτι δέν μπορεί νά ἐκδηλώνει ἀνοιχτὰ τίς συμπάθειές του γιὰ τό σύνταγμα.

ρεσία καί ἔχουν πλέρια ἐπίγνωση τῆς σπουδαιότητος τοῦ καθήκοντος πού τούς ἔλαχε: νά δικάσουν ἐκπροσώπους τῆς ἐξουσίας, πού τό δικαστήριον τοῦ πεζοδρομίου εἶναι ἀνάξιο νά τούς δικάσει. Μήπως αὐτό τό περιβάλλον δέ θάκοβε τήν ὄρεξη νά μιλήσει ἀκόμα καί στόν πιό εὐγλωττο δικηγόρο, δέ θά τοῦ θύμιζε μήπως τό παλιό ρητό: «μή ρίπτετε τούς μαργαρίτας ἐνώπιον τῶν. . .»;

Καί τά κατάφεραν ἔτσι πού ἡ ὑπόθεση ἐκδικάστηκε τροχάδην, σάν νάθελαν νά τήν ξεφορτωθοῦν ὅσο τό δυνατό γρηγορότερα*, σάν νά φοβοῦνταν ν' ἀνακατέψουν πιό βαθιά ὅλη αὐτή τή βρωμιά: μπορεῖ νά ζεῖ κανεῖς κοντά σ' ἓνα ἀποχωρητήριον, νά τό συνηθίσει, νά μή τό προσέχει, νά ἐξοικειωθεῖ, μά φτάνει μόνο νά βαλθεῖ νά τό καθαρίσει — καί τότε τή δυσωδία θά τή νιώσουν χωρίς ἄλλο ὅλοι οἱ κάτοικοι ὄχι μόνο τοῦ δοσμένου σπιτιοῦ, μά καί τῶν γειτονικῶν σπιτιῶν.

Κοιτάχτε τώρα τί πλῆθος ἐρωτημάτων, πού φυσιολογικά ξεπηδοῦν μόνο τους, ἔμειναν ἔτσι χωρίς νά καταβάλει κανεῖς ἔστω καί τόν παραμικρότερον κόπο γιά νά τά ξεδιαλύνει. Γιατί πῆγε ὁ Βόζντουχοφ στό διοικητή τοῦ κυβερνεῖου; Τό κατηγορητήριον — αὐτό τό ἔγγραφο πού ἐνσαρκώνει τήν ἐπιδίωξη τῆς κατηγορούσας ἀρχῆς νά ἐξιχνιάσει ὅλα τά περιστατικά τοῦ ἐγκλήματος — ὄχι μόνο δέ δίνει ἀπάντηση σ' αὐτό τό ἐρώτημα, ἀλλά καί τό συγκαλύπτει ἄμεσα, λέγοντας ὅτι τάχα ὁ Βόζντουχοφ «συνελήφθη σέ κατάστασιν μέθης στό προαύλιον τοῦ κυβερνεῖου ἀπό τόν ἀστυφύλακα Σελεμέτιεφ». Αὐτό δίνει λαβή ἀκόμα καί νά φανταστοῦμε ὅτι τάχα ὁ Βόζντουχοφ ἀσχημονοῦσε, καί πού: στό προαύλιον τοῦ διοικητοῦ τοῦ κυβερνεῖου! Μά στήν πραγματικότητα ὁ Βόζντουχοφ ἤρθε στό διοικητή τοῦ κυβερνεῖου μέ ἀμάξι γιά νά παραπονεθεῖ — αὐτό εἶναι γεγονός ἀποδειγμένο. Γιά ποῖο πράγμα παραπονούνταν; Ὁ ἐπόπτης τοῦ κυβερνεῖου Πτίτσιν λέει ὅτι ὁ Βόζντουχοφ παραπονέθηκε γιά κάποια ἀτμοπλοϊκή ὑπηρεσία, πού εἶχε ἀρνηθεῖ νά τοῦ δώσει εἰσιτήριο γιά νά ταξιδέψει (;). Ὁ μάρτυρας Μουχάνοφ, πρῶτον διοικητής τοῦ ἀστυνομικοῦ τμήματος, ὅπου ἔδειραν τόν Βόζντουχοφ (καί τώρα διευθυντής στήν πόλιν Βλαντίμιρ τῶν φυλακῶν τοῦ ἀντίστοιχου κυβερνεῖου), λέει ὅτι ἀπό τή γυναῖκα τοῦ Βόζντουχοφ ἄκουσε

* Κανένας δέ φρόντισε ἡ ὑπόθεσις αὐτή νά φτάσει τό γρηγορότερον στό δικαστήριον. Παρά τό γεγονός ὅτι ἡ ὑπόθεσις ἦταν ἐξαιρετικά ἀπλή καί ξεκάθαρη, τό ἐπίσῳδιον τῆς 20 τοῦ Ἀπρίλιου 1899 ἐκδικάστηκε στό δικαστήριον μόλις στίς 23 τοῦ Γενάρη 1901. Ἀπονομή δικαιοσύνης γρήγορη, δίκαιη καί εὐμενής!

πώς αὐτὴ μαζί μέ τόν ἄντρα της μεθοκοποῦσαν καί *ὅτι τοὺς ἔδειραν στό Νίζι καί στήν ἀστυνομία τῆς ὑπηρεσίας ποταμοπλοίας καί στό ἀστυνομικό τμήμα τοῦ Ροζντέστβενσκι, καί συγκεκριμένα αὐτούς τοὺς ξυλοδαρμούς ἤθελε ὁ Βόζντουχοφ νά καταγγεῖλει στό διοικητὴ τοῦ κυβερνεῖου.* Παρά τὴν ὀλοφάνερη ἀντίφαση στίς καταθέσεις αὐτῶν τῶν μαρτύρων, τὸ δικαστήριον δέν παίρνει ἀπολύτως κανένα μέτρο γιά νά ξεκαθαρίσει τὸ ζήτημα. Ἀπεναντίας, ἀντιμετωπίζει τὸ ζήτημα ἔτσι, πού ὁ καθένας θάχε ἀπόλυτο δίκαιο νά συμπεράνει ὅτι τὸ δικαστήριον *δέ θέλει νά ξεκαθαρίσει αὐτὸ τὸ ζήτημα.* Ἡ γυναίκα τοῦ Βόζντουχοφ ἦταν μάρτυρας στό δικαστήριον, μά κανεῖς δέν ἐνδιαφέρθηκε νά τῆ ρωτήσει: εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἔδειραν αὐτὴν καί τόν ἄντρα της σέ κάμποσα ἀστυνομικά τμήματα τοῦ Νίζι; κάτω ἀπό ποιές συνθήκες τοὺς ἔπιαναν; σέ ποιά δωμάτια τοὺς ἔδερναν; ποιός τοὺς ἔδερνε; εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ ἄντρας της ἤθελε νά παραπονεθεῖ στό διοικητὴ τοῦ κυβερνεῖου; μήπως εἶχε μιλήσει ὁ ἄντρας της γιά τὸ σκοπὸ τοῦ αὐτοῦ καί σέ κανέναν ἄλλο; Ὁ μάρτυρας Πίτισιν πού, ὄντας ὑπάλληλος τῶν γραφείων τοῦ διοικητῆ τοῦ κυβερνεῖου, πολὺ πιθανὸ νά μή εἶχε τὴ διάθεση ν' ἀκούσει ἀπὸ τόν ὄχι μεθυσμένο — μά πού ὥστόσο χρειαζόταν νά ξεμεθύσει! — Βόζντουχοφ παράπονα γιά τὴν ἀστυνομία καί πού ἀνάθεσε στό *μεθυσμένο* ἀστυφύλακα Σελεμέτιεφ νά ὀδηγήσει τόν παραπονούμενον στό τμήμα γιά νά ξεμεθύσει, αὐτὸς ὁ ἐνδιαφέρων μάρτυρας δέν ἐξετάστηκε κατ' ἀντιπαράστασιν. Ὁ ἄμαξάς Κράινοφ, πού ἔφερε τόν Βόζντουχοφ στό διοικητὴ τοῦ κυβερνεῖου καί τόν μετέφερε μετὰ στό τμήμα, πάλι δέ ρωτήθηκε, μήπως τοῦ εἶπε ὁ Βόζντουχοφ, γιατί πηγαίνει στό διοικητὴ τοῦ κυβερνεῖου; τί ἀκριβῶς εἶπε στόν Πίτισιν; μήπως ἄκουσε καί κανένας ἄλλος αὐτῆ τῆ συνομιλία; Τὸ δικαστήριον περιορίζεται στήν ἀνάγνωσιν τῆς σύντομης κατάθεσης τοῦ Κράινοφ πού δέν παρουσιάστηκε (καί πού βεβαιώνει ὅτι ὁ Βόζντουχοφ δέν ἦταν μεθυσμένος, ἀλλὰ μόνο ἦταν λίγο στό κέφι), καί ὁ ἀντεισαγγελέας δέ σκέπτεται καθόλου νά ἐπιδιώξει τὴν προσέλευσιν αὐτοῦ τοῦ σπουδαίου μάρτυρα. Ἄν πάροῦμε ὑπόψιν πώς ὁ Βόζντουχοφ ἦταν ἔφεδρος ὑπαξιωματικὸς, συνεπῶς ἄνθρωπος μέ πείρα, πού λίγο-πολύ ξέρει τοὺς νόμους καί τοὺς κανονισμούς, πώς ἀκόμα καί μετὰ τόν τελευταῖον θανατηφόρον ξυλοδαρμόν του ἔλεγε στους συγκρατούμενούς του: «θὰ κάνω μήνυσιν» — τότε εἶναι περισσότερο ἀπὸ πιθανὸ ὅτι πῆγε στό διοικητὴ τοῦ κυβερνεῖου ἀκριβῶς γιά νά κάνει παράπονα ἐνάντια στήν ἀστυνομία, ὅτι ὁ μάρτυρας Πίτισιν εἶπε ψέματα γιά νά ὑπερασπίσει τὴν ἀστυνομία, ὅτι οἱ λα-

κέδες δικαστές και ό λακές εισαγγελέας δέ θέλησαν νά βγάλουν στά φόρα αυτή τή σκανδαλώδικη ιστορία.

Παρακάτω. Γιατί και γιά ποιό λόγο έδειραν τόν Βόζντουχοφ; Τό κατηγορητήριο παρουσιάζει κι έδώ τά πράγματα μέ τόν πιό εδνοϊκό τρόπο. . . γιά τούς κατηγορούμενους. «Αφορμή γιά τό βασανισμό» ήταν τάχα ότι κόπηκε στό χέρι ό Σελεμέτιεφ όταν έσπρωχνε τόν Βόζντουχοφ στό θάλαμο τής φρουράς. Μπαίνει όμως τό έρώτημα, γιατί τόν Βόζντουχοφ, πού συνομιλούσε ήρεμα μέ τόν Σελεμέτιεφ και τόν Πάνοφ, τόν έσπρωξαν (ής υποθέσουμε ότι ήταν άπαραίτητο νά τόν *σπρώξουν!*) όχι στό κρατητήριο, αλλά πρώτα στό θάλαμο τής φρουράς; Τόν είχαν στείλει στό τμήμα γιά νά ξεμεθύσει — στό κρατητήριο βρίσκονταν κιόλας κάμποσοι μεθυσμένοι, έξάλλου εκεί πήγαν έπειτα και τόν Βόζντουχοφ, γιατί λοιπόν ό Σελεμέτιεφ, αφού τόν «παρουσίασε» στόν Πάνοφ, τόν σπρώχνει στό *θάλαμο τής φρουράς*; Είναι όλοφάνερο ότι τόκανε αυτό άκριβώς γιά νά τόν τσακίσει στό ξύλο. Στο κρατητήριο ύπάρχει κόσμος, ενώ στό θάλαμο τής φρουράς ό Βόζντουχοφ θά είναι μόνος, και σέ βοήθεια τοϋ Σελεμέτιεφ θά προστρέξουν οι συνάδελφοί του και ό κ. Πάνοφ, πού τή στιγμή εκείνη τοϋ «είχαν έμπιστευθεί» τό πρώτο τμήμα. Ό βασανισμός, συνεπώς, δέν προκλήθηκε από τυχαία άφορμή, αλλά έγινε πέρα γιά πέρα προμελετημένα. Μόνο ένα από τά δυό μπορεί κανείς νά υποθέσει: είτε όλους εκείνους, πού στέλνονται στό τμήμα γιά νά ξεμεθύσουν (έστω και άν φέρονται πέρα γιά πέρα κόσμια και ήρεμα), τούς πάνε πρώτα στό θάλαμο τής φρουράς γιά «νουθεσία», είτε τόν Βόζντουχοφ τόν πήγαν εκεί γιά νά τόν δείρουν *άκριβώς γιατί πήγε στό διοικητή τοϋ κυβερνείου νά παραπονεθεί ενάντια στην άστυνομία*. Τά ρεπορτάζ τών έφημερίδων σχετικά μέ τήν ύπόθεση αυτή είναι τόσο λιγόλογα, πού είναι δύσκολο νά εκφραστεί κανείς κατηγορηματικά υπέρ τής τελευταίας ύπόθεσης (πού δέν είναι καθόλου άπίθανη), μά ή προανάκριση και ή δικαστική ανάκριση θά μπορούσαν, βέβαια, νά ξεκαθαρίσουν όλότελα αυτό τό ζήτημα. Τό δικαστήριο, έννοείται, δέν έδοσε καμιά προσοχή στό ζήτημα αυτό. Λέω: «έννοείται», γιατί ή άδιαφορία τών δικαστών καθρεφτίζει έδώ όχι μόνο τή γραφειοκρατική τυπολατρεία, μά και τήν καθαρά φιλισταϊκή νοοτροπία τοϋ ρώσου. «Τί τό παράξενο βρίσκουν; Σκότωσαν ένα μεθυσμένο μουζικό στό τμήμα! Σάμπως νά μή γίνονται χειρότερα στόν τόπο μας!» Και ό φιλισταϊός σās άραδιάζει δεκάδες περιπτώσεις, άσύγκριτα πιό έξοργιστικές, πού ώστόσο περνοϋν χωρίς νά τιμωροϋνται οι υπεύθυνοι. Τά λόγια

τοῦ φιλισταίου εἶναι πολύ δικαιολογημένα, κι ὥστόσο ἔχει πέρα γιά πέρα ἄδικο, καί μέ τούς συλλογισμούς του δέ φανερώνει παρά μόνο ἔσχατη φιλισταϊκή μυωπία. Μήπως ὁ λόγος πούμποροῦν καί ὑπάρχουν στή χώρα μας ἀσύγκριτα πιά ἐξοργιστικές περιπτώσεις ἀστυνομικῆς βίας δέ βρίσκεται στό γεγονός ἀκριβῶς ὅτι ἡ βία αὐτή ἀποτελεῖ καθημερινή καί συνηθισμένη πράξη κάθε ἀστυνομικοῦ τμήματος; Καί δέν εἶναι ἄραγε ἀνίσχυρη ἡ ἀγανάχτησή μας ἐναντία στίς ἐξαιρετικές περιπτώσεις ἀκριβῶς γιατί ἀντικρούζουμε μέ τήν ἀπάθεια τῆς συνήθειας τίς «κανονικές» περιπτώσεις; — γιατί ἡ ἀπάθειά μας δέν ταραζεται καί ὅταν ἀκόμα ἓνα τόσο συνηθισμένο καί κοινό φαινόμενο, ὅπως ὁ ξυλοδαρμός ἑνός μεθυσμένου (ἑνός δῆθεν μεθυσμένου) «μουζίκου» στό τμήμα προκαλεῖ τή διαμαρτυρία αὐτοῦ τοῦ ἴδιου (τοῦ συνηθισμένου, θάλεγε κανεῖς) μουζίκου, πού πληρώνει μέ τή ζωή του τή θρασυτάτη ἀπόπειρα νά ὑποβάλει ἓνα ταπεινότατο παράπονο στό διοικητή τοῦ κυβερνεῖου;

Ἐπάρχει κι ἓνας ἄλλος λόγος, πού δέ μᾶς ἐπιτρέπει ν' ἀφήσουμε ἀπαρατήρητη αὐτή τή συνηθέστατη περίπτωση. Ἐχει εἰπωθεῖ κιόλας ἀπό καιρό ὅτι ἡ προληπτική σημασία τῆς ποινῆς δέν καθορίζεται καθόλου ἀπό τή σκληρότητά της, ἀλλ' ἀπό τό ἀναπότρεπτό της. Σημασία δέν ἔχει νά ἐπιβληθεῖ βαριά τιμωρία γιά τό ἔγκλημα, ἀλλά νά μή μείνει οὔτε μιά περίπτωση ἐγκλήματος χωρίς ν' ἀποκαλυφθεῖ. Καί ἡ προκειμένη ὑπόθεση παρουσιάζει ἐνδιαφέρον κι ἀπ' αὐτή τήν πλευρά. Παράνομος καί θηριώδικος ξυλοδαρμός στήν ἀστυνομία γίνεται στή ρωσική αὐτοκρατορία, —μποροῦμε νά ποῦμε χωρίς ὑπερβολή, — κάθε μέρα καί κάθε ὥρα*. Μά στό δικαστήριο τό ζήτημα αὐτό

* Εἶχαν κιόλας γραφτεῖ οἱ γραμμές αὐτές ὅταν οἱ ἐφημερίδες μᾶς ἔφεραν ἀκόμα μιά ἐπιβεβαίωση τῆς ὀρθότητος αὐτῆς τῆς διαβεβαίωσης. Στό ἄλλο ἄκρο τῆς Ρωσίας, στήν Ὀδησό — πόλη, πού ἐπέχει θέση πρωτεύουσας — ὁ εἰρηνοδίκης ἀθώωσε κάποιον Μ. Κλινκόφ πού, μέ πρωτόκολλο τοῦ ὑπαστυνόμου Σαντουκόφ, κατηγοροῦνταν ὅτι ἔκανε φασαρία κατά τήν κράτησή του στό τμήμα. Στό δικαστήριο ὁ κατηγορούμενος καθώς καί τέσσερις μάρτυρές του κατάθεσαν τά παρακάτω: Ὁ Σαντουκόφ συνέλαβε τόν Μ. Κλινκόφ σέ κατάσταση μέθης καί τόν ὀδήγησε στό τμήμα. Ὅταν ξεμέθυσε ὁ Κλινκόφ ἄρχισε νά ζητάει νά τόν ἀφήσουν ἐλεύθερο. Σ' ἀπάντησιν ἓνας ἀστυφύλακας τόν ἄρπαξε ἀπό τό γιακά καί ἄρχισε νά τόν χτυπᾷ, ὕστερα ἔφτασαν ἀκόμα τρεῖς ἀστυφύλακες, κι ἄρχισαν κ' οἱ τέσσερις μαζί νά τόν βασανίζουν, χτυπώντας τον στό πρόσωπο, στό κεφάλι, στό στήθος καί στά πλευρά. Κάτω ἀπό τή βροχή τῶν χτυπημάτων ὁ Κλινκόφ, καταματομένος, σωριάστηκε στό πάτωμα, καί τότε πεσμένο καταγῆς ἄρχισαν νά τόν χτυποῦν μέ ἀκόμα μεγαλύτερη μανία. Ὅπως κατάθεσαν ὁ Κλινκόφ καί οἱ μάρτυρές του, τό βασανισμό του τόν διεύθυνε ὁ Σαντουκόφ, πού παρότρυνε τούς ἀστυ-

φτάνει μόνο σέ όλότελα εξαιρετικές καί πάρα πολύ σπάνιες περιπτώσεις. Αυτό δέν είναι καθόλου έκπληκτικό, γιατί ό έγκληματίας έδω είναι ή ίδια ή άστυνομία, στήν όποία έχουν έμπιστευθεί στή Ρωσία τήν άποκάλυψη τών έγκλημάτων. Αυτό όμως μάς υποχρεώνει νά δίνουμε άκόμα μεγαλύτερη, έστω καί άσυνήθιστη, προσοχή στίς περιπτώσεις εκείνες, πού τό δικαστήριο βρίσκεται στήν άνάγκη ν' άνασηκώσει τόν πέπλο πού καλύπτει μιά συνηθισμένη υπόθεση.

Προσέξτε, λογουχάρη, πώς δέρνουν οί άστυνομικοί. Είναι πέντε ή έξι, κάνουν τή δουλειά τους μέ θηριώδικη άγριότητα, πολλοί είναι μεθυσμένοι καί όλοι τους έχουν σπάθες. Μά κανείς άπ' αυτούς δέ χτυπάει ούτε μιά φορά τό θύμα μέ τή σπάθα. Είναι άνθρωποι μέ πείρα καί ξέρουν θαυμάσια, πώς πρέπει νά χτυπάνε. Ένα χτύπημα μέ τή σπάθα άποτελεί τεκμήριο, ένω όταν σέ χτύπησουν μέ τίς γροθιές — πήγαινε έπειτα ν' άποδείξεις ότι σέ χτύπησαν στήν άστυνομία. «Τόν χτύπησαν σέ καυγά, τόν πιάσαμε χτυπημένο» — κι ούτε γάτα, ούτε ζημιά. Άκόμα καί στήν προκειμένη υπόθεση, πού τυχαία τόν έδειραν μέχρι θανάτου («τί στό διάβολο τουΐρθε νά πεθάνει; ήταν όλόγερος μουζίκος, ποιός μπορούσε νά περιμένει τέτοιο πράγμα;»), ή κατηγορία χρειάστηκε ν' άποδείξει μέ καταθέσεις τών μαρτύρων ότι «ό Βόζντουχοφ ήταν άπόλυτα ύγιής ως τήν ώρα πού τόν στείλανε στό τμήμα». Καθώς φαίνεται, οί δολοφόνοι, πού ίσχυρίζονταν συνεχώς ότι δέν τόν έδειραν καθόλου, έλεγαν ότι τόν μετέφεραν χτυπημένο. Καί τό νά βρεις μάρτυρες σέ παρόμοια υπόθεση είναι πράγμα άφάνταστα δύσκολο. Κατά ευτυχή σύμπτωση τό παραθυράκι άπό τό κρατητήριο στό θάλαμο τής φρουράς έτυχε νά μή είναι έντελώς κλεισμένο: είναι αλήθεια πώς αντί γιά τζάμι είναι βαλμένο ένα φύλλο τενεκέ μέ άνοιχτές τρύπες, καί οί τρύπες άπό τή μεριά του θάλαμου τής φρουράς είναι σκεπασμένες μέ δέρμα, μά όταν χώνεις τό δάχτυλο, τό δέρμα άνασηκώνεται, καί άπό τό κρατητήριο μπορείς τότε νά δεις τί γίνεται στό θάλαμο τής

φύλακες. Άπό τό ξύλο ό Κλινκόφ έχασε τίς αισθήσεις του, καί όταν συνήλθε τόν άπόλυσαν άπό τό τμήμα. Άμέσως ό Κλινκόφ πήγε στό γιατρό, άπό τόν όποιο εξετάστηκε. Ό ειρηνοδίκης συμβούλεψε τόν Κλινκόφ νά υποβάλει μήνυση στόν εισαγγελέα ένάντια στόν Σαντουκόφ καί στους άστυφύλακες. Ό Κλινκόφ άπάντησε ότι έχει κιόλας υποβάλει μήνυση στόν εισαγγελέα καί ότι μάρτυρες γιά τό βασανισμό του θά παρουσιαστούν είκοσι άτομα.

Δέ χρειάζεται νάναι κανείς προφήτης, γιά νά προβλέψει ότι ό Μ. Κλινκόφ δέ θά πετύχει τήν παραπομπή τών άστυφυλάκων στό δικαστήριο καί τήν καταδίκη τους γιά βασανισμό. Τόν χτύπησαν, αλλά όχι μέχρι θανάτου — καί άν παρ' έλπίδα τούς επιβάλουν κάποια ποινή, θά είναι τιποτένια.

φρουράς. Μόνο έτσι έγινε δυνατό νά αναπαρασταθεί ολοκληρωτικά στο δικαστήριο ή εικόνα της «νουθεσίας». Μιά τέτοια όμως ακαταστασία, όπως τό όχι έντελώς φραγμένο παράθυρο, μπορούσε νά συμβεί, βέβαια, μόνο στόν περασμένο αιώνα· στόν ΧΧ αιώνα, σίγουρα, καί τό παραθυράκι πού βλέπει από τό κρατητήριο στό θάλαμο τής φρουράς, στό πρώτο αστυνομικό τμήμα τοῦ Κρεμλίνου τοῦ Νίξνι Νόβγκοροντ, θάναί φραγμένο έρμητικά. . . Καί μία πού δέν υπάρχουν μάρτυρες, άλίμονο σέ κείνον πού θά πέσει στό θάλαμο τής φρουράς!

Σέ καμιά χώρα δέν υπάρχει τέτοια άφθονία νόμων, όπως στή Ρωσία. Για όλα έχουμε νόμους. Υπάρχει καί ειδικός κανονισμός για τήν κράτηση, όπου εξηγείται λεπτομερειακά ότι ή κράτηση είναι νόμιμη μόνο σέ ειδικούς χώρους, πού τελούν κάτω από ιδιαίτερη επίβλεψη. Ο νόμος, όπως βλέπετε, τηρείται: στήν αστυνομία υπάρχει ειδικό «κρατητήριο». Μά πριν από τό κρατητήριο «εΐθισται» «νά σπρώχνονται» οί κρατούμενοι στό «θάλαμο τής φρουράς». Καί μ' όλο πού ό ρόλος τοῦ θαλάμου τής φρουράς, σάν άληθινού βασανιστηρίου, είναι όλοφάνερος από τά στοιχεία όλης τής δίκης, ώστόσο οί δικαστικές άρχές ούτε καν σκέφτηκαν νά στρέψουν τήν προσοχή τους σ' αυτό τό φαινόμενο. Κι άλήθεια, δέν μπορούμε, βέβαια, νά περιμένουμε από τους εισαγγελεΐς νά ξεσκεπάσουν τά αΐσχη τοῦ αστυνομικοῦ μας δεσποτισμοῦ καί νά παλαΐβουν ενάντια του!

Θίξαμε τό ζήτημα τών μαρτύρων σέ παρόμοιες υποθέσεις. Στήν καλύτερη περίπτωση μάρτυρες μπορούν νά είναι μόνο άνθρωποι πού βρίσκονται στά χέρια τής αστυνομίας. Μόνο σέ έντελώς έξαιρετικές περιπτώσεις θά μπορούσε ένας ξένος νά παρακολουθήσει τήν αστυνομική «νουθεσία» στό τμήμα. Καί στους μάρτυρες, πού βρίσκονται στά χέρια τής αστυνομίας, είναι δυνατό ν' άσκηθεί αστυνομική πίεση. Τέτοια πίεση είχαμε καί στήν προκειμένη υπόθεση. Ο μάρτυρας Φρόλοφ, πού τή στιγμή τοῦ βασανισμοῦ βρισκόταν στό κρατητήριο, κατάθεσε αρχικά στήν προανάκριση πώς τόν Βόζντουχοφ τόν έδειραν καί οί άστυφύλακες καί ό ύπαστυνόμος, ύστερα όμως άναίρεσε τήν κατάθεσή του για τόν ύπαστυνόμο Πάνοφ· καί στό δικαστήριο δήλωσε ότι κανείς από τήν αστυνομία δέ χτύπησε τόν Βόζντουχοφ, ότι αυτόν, τόν Φρόλοφ, τόν έβαλαν νά καταθέσει ενάντια στήν αστυνομία οί Σεμάχιν καί Μπάρινοφ (άλλοι κρατούμενοι πού ήταν οί κύριοι μάρτυρες κατηγορίας) καί ότι ή αστυνομία δέν τόν παρακίνησε καί δέν τόν δασκάλεψε σέ τίποτα. Οί μάρτυρες Φαντέγεφ καί Άντόνοβα κατάθεσαν ότι στό θάλαμο τής

φρουρᾶς κανένας δέν ἄγγιξε τόν Βόζντουχοφ οὔτε μέ τό δάχτυλό του: ὅλοι ἐκεῖ κάθονταν φρόνιμα καί ἤσυχα καί δέν ἔγινε κανένας καυγάς.

Ὅπως βλέπετε, τό φαινόμενο εἶναι πάλι ἀπό τά πιό συνηθισμένα. Καί ἡ δικαστική ἀρχή τό εἶδε πάλι μέ τή συνηθισμένη ἀπάθεια. Ὑπάρχει νόμος, πού τιμωρεῖ ἀρκετά αὐστηρά τήν ψευδομαρτυρία. Ἡ ἄσκηση δίωξης ἐνάντια σ' αὐτούς τούς δύο ψευδομάρτυρες θά ἔχυνε ἀκόμα περισσότερο φῶς στήν ἀστυνομική παρανομία, ἀπό τήν ὁποία εἶναι σχεδόν ὁλότελα ἀνυπεράσπιστοι ὅσοι ἔχουν τό ἀτύχημα νά πέφτουν στά νύχια τῆς ἀστυνομίας (καί τό ἀτύχημα αὐτό συμβαίνει ταχτικά καί συνεχῶς σ' ἑκατοντάδες χιλιάδες «ἀπλούς ἀνθρώπους» τοῦ λαοῦ), μά τό δικαστήριον σκέφτεται μόνο γιά τήν ἐφαρμογή τοῦ τάδε ἄρθρου, καί δέν ἐνδιαφέρεται καθόλου γιά τούς ἀνυπεράσπιστους αὐτούς ἀνθρώπους. Κι αὐτό τό στοιχεῖο τῆς διαδικασίας, ὅπως καί ὅλα τά ὑπόλοιπα, δείχνει καθαρά, πόσο καθολικό καί γερό εἶναι αὐτό τό δίχτυ, πόσο παλιά εἶναι αὐτή ἡ πληγή, πού γιά ν' ἀπαλλαγούμε ἀπ' αὐτή χρειάζεται ν' ἀπαλλαγούμε ἀπ' ὅλο τό σύστημα τοῦ ἀπόλυτου δεσποτισμοῦ τῆς ἀστυνομίας καί τῆς ἀπόλυτης ἐλλείψεως δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ.

Ἐδῶ καί τριάντα πέντε χρόνια σ' ἓνα γνωστό ρῶσο συγγραφέα, τόν Φ. Μ. Ρεσέτνικοφ, συνέβηκε μιᾶ δυσάρεστη ἱστορία. Πῆγε στή λέσχη τῶν εὐγενῶν στήν Πετρούπολη, νομίζοντας κατά λάθος ὅτι ἐκεῖ δίνεται συναυλία. Οἱ ἀστυφύλακες δέν τόν ἄφησαν νά περάσει φωνάζοντας: «Ποῦ χώνεσαι; Ποιός εἶσαι;» — «Ἐργάτης!» — ἀπάντησε ἀπότομα ὁ ἐξοργισμένος Φ. Μ. Ρεσέτνικοφ. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἀπάντησης ἦταν — διηγίεται ὁ Γκλ. Οὐσπένσκι — ὁ Ρεσέτνικοφ νά διανυχτερεύσει στό τμήμα, ἀπ' ὅπου βγήκε δαρμένος, χωρίς χρήματα καί χωρίς τό δαχτυλίδι του. «Τό θέτω αὐτό ὑπόψη τῆς ἐξοχότητάς σας — ἔγραφε ὁ Ρεσέτνικοφ σέ ἀναφορά του πρός τό γενικό διευθυντή τῆς ἀστυνομίας τῆς Πετρούπολης. — Δέ ζητάω τίποτα. Μόνο γιά ἓνα πράγμα τολμῶ νά σᾶς ἐνοχλήσω: οἱ διευθυντές τῆς ἀστυνομίας, οἱ διοικητές ἀστυνομικῶν τμημάτων, οἱ βοηθοί τους καί οἱ ἀστυφύλακες νά μὴ δέρονται τόν λαόν. . . Αὐτός ὁ λαός ἔτσι ἢ ἀλλιῶς τραβάει τά πάνδεινα»¹⁴².

Ἡ ταπεινή παράκληση τήν ὁποία ἓνας ρῶσος συγγραφέας τόλμησε πρὶν τόσα χρόνια νά ὑποβάλλει καί ν' ἀπασχολήσει μ' αὐτήν τόν ἀρχηγό τῆς ἀστυνομίας τῆς πρωτεύουσας, ἔμεινε ὡς τά σήμερα ἀνεκπλήρωτη, καί θά παραμένει ἀνεκπλήρωτη στό σημερινό πολιτικό καθεστῶς μας. Μά σήμερα τά βλέμματα κάθε τί-

μιου ανθρώπου, πού άπόκαμε νά βλέπει τίς ώμότητες καί τίς βιαιοπραγίες, στρέφονται σ' ένα νέο ίσχυρό κίνημα πού αναπτύσσεται μέσα στό λαό καί πού συγκεντρώνει δυνάμεις, γιά νά σαρώσει άπό τό πρόσωπο τής ρωσικής γής κάθε είδους θηριωδία καί νά κάνει πραγματικότητα τά καλύτερα ιδανικά τής άνθρωπότητας. Τίς τελευταίες δεκαετίες μεγάλωσε καί δυνάμωσε πολύ στίς μάζες τοῦ άπλοῦ λαοῦ τό μίσος ένάντια στήν άστυνομία. Ἡ έξέλιξη τής ζωής τῶν πόλεων, ή ανάπτυξη τής βιομηχανίας, ή διάδοση τῶν γραμμάτων, όλα αυτά ζύπνησαν καί στίς άμόρφωτες μάζες τόν πόθο γιά καλύτερη ζωή καί τή συναίσθηση τής ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ένῶ ή άστυνομία παράμεινε τό ίδιο άυταρχική καί θηριώδικη. Στή θηριωδία της προστέθηκαν μόνο οί πίο ραφιναρισμένες μέθοδοι παρακολούθησης καί δίωξης τοῦ καινούργιου, τοῦ πίο φοβεροῦ έχθροῦ: τοῦ καθένα, πού φέρνει στίς λαϊκές μάζες μιά άχτίδα συνείδησης τῶν δικαιωμάτων τους καί πίστης στίς δυνάμεις τους. Γονιμοποιημένο άπ' αὐτή τή συνείδηση καί άπ' αὐτή τήν πίστη, τό μίσος τοῦ λαοῦ θά βρεῖ διέξοδο ὄχι στήν πρωτόγονη έκδίκηση, αλλά στήν πάλη γιά τή λευτεριά.

II. ΓΙΑΤΙ ΝΑ ΕΠΙΣΠΕΥΔΟΥΜΕ ΤΗΝ ΑΛΛΑΓΗ ΤΩΝ ΚΑΙΡΩΝ ;

Ένα ένδιαφέρον σχέδιο ψήφισε ή συνέλευση τῶν εὐγενῶν τοῦ κυβερνείου τοῦ Ὀριόλ, μά άκόμα πίο ένδιαφέρουσες ήταν οί συζητήσεις πάνω σ' αὐτό τό σχέδιο.

Νά ή οὐσία τοῦ ζητήματος. Ὁ προεστός τῶν εὐγενῶν τοῦ κυβερνείου, ὁ Μ. Α. Στάχοβιτς, έκανε μιά εἰσήγηση, ὅπου πρότεινε νά συναφθεῖ συμφωνία μέ τό ὕπουργεῖο οἰκονομικῶν γιά νά παραχωρηθοῦν στοὺς εὐγενεῖς τοῦ Ὀριόλ θέσεις εἰσπραχτόρων. Μέ τήν έπιβολή τοῦ μονοπωλίου οἰνοπνευματωδῶν δημιουργοῦνται στό κυβερνεῖο 40 θέσεις εἰσπραχτόρων, πού θά εἰσπράττουν τά χρήματα άπό τά δημόσια πρατήρια οἰνοπνευματωδῶν. Οἱ άπολαβές τῶν εἰσπραχτόρων εἶναι 2180 ρούβλια τό χρόνο (900 ρούβλια μισθός, 600 ρούβλια ὀδοιπορικά καί 680 γιά τήν πρόσληψη ένός φύλακα). Καλά θάταν λοιπόν αὐτές τίς θέσεις νά τίς πάρουν οἱ εὐγενεῖς, καί γι' αὐτό τό σκοπό νά ίδρῦσουν συνεργατική καί νάρθουν σέ συμφωνία μέ τό δημόσιο. Ἐντί γιά τήν άπαιτούμενη έγγύηση (3-5 χιλιάδες) νά γίνονται κρατήσεις στήν άρχή άπό 300 ρούβλια τό χρόνο άπό κάθε εἰσπράχτο-

ρα καί νά δημιουργηθεῖ μ' αὐτά τά χρήματα ἓνα κεφάλαιο τῶν εὐγενῶν σάν ἀντίκρουσμα γιά τήν ἐξασφάλιση τῶν συμφερόντων τῆς διεύθυνσης οἰνοπνευματωδῶν.

Τό σχέδιο, ὅπως βλέπετε, τό διακρίνει ἀδιαφιλονίκητο πραχτικό πνεῦμα καί ἀποδείχνει ὅτι ἡ ἀνώτατη τάξη μας ἔχει ἀναπτυγμένο αἰσθητήριο γιά νά βρίσκει πού μπορεῖ νά βάλει χέρι στό ψητό τοῦ δημοσίου. Μά ἀκριβῶς αὐτό τό πραχτικό πνεῦμα φάνηκε σέ πολλούς γαλαζοαίματους τσιφλικάδες ὑπερβολικό, ἀνάρμοστο, ἀνάξιο γιά εὐγενεῖς. Ἄναψαν συζητήσεις, πού φανέρωσαν μέ ἐξαιρετική σαφήνεια τρεῖς ἀπόψεις γύρω ἀπό τό ζήτημα αὐτό.

Πρώτη ἄποψη — ἡ ἄποψη τοῦ πραχτικισμοῦ. Πρέπει νά συντηρηθοῦμε, οἱ εὐγενεῖς δοκιμάζουσαν στερήσεις. . . ὅπως καί νά ναι, εἰσόδημα εἶναι. . . μπορεῖς τάχα ν' ἀρνηθεῖς μιά βοήθεια στούς φτωχοῦς εὐγενεῖς; Κι ἔπειτα οἱ εἰσπράχτορες μποροῦν νά συμβάλουν καί στήν ἐγκράτεια τοῦ λαοῦ ἀπέναντι στά οἰνοπνευματώδη! Δεύτερη ἄποψη — ἡ ἄποψη τῶν ρωμαντικῶν. Νά δουλεύεις σέ ὑπηρεσία οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν, μόλις λίγο πῶ πάνω ἀπό τούς ταβερνιάρηδες, κάτω ἀπό τίς διαταγές ἀπλῶν ἀποθηκαρίων, «πού συχνά προέρχονται ἀπό τίς κατώτερες τάξεις»; — καί δόστου φλογεροῦς λόγους γιά τήν ὑψηλή ἀποστολή τῶν εὐγενῶν. Σ' αὐτούς ἀκριβῶς τούς λόγους σκοπεύουμε νά σταθοῦμε, μά πρῶτα θ' ἀναφέρουμε καί τήν τρίτη ἄποψη, τήν ἄποψη τῶν δημόσιων ἀνδρῶν. Ἀπό τή μιά μεριά, δέν μπορεῖς νά μή παραδεχτεῖς, ὅτι εἶναι κάπως ντροπή, μά ἀπό τήν ἄλλη, πρέπει ν' ἀναγνωρίσεις ὅτι εἶναι συμφέρο. Ὡστόσο εἶναι δυνατό καί κεφάλαιο ν' ἀποχτήσεις καί τήν ἀγνότητά σου νά διαφυλάξεις: ὁ ἐπικεφαλῆς τῆς ὑπηρεσίας γιά τήν εἰσπραξη τοῦ φόρου κατανάλωσης μπορεῖ νά διορίζει εἰσπράχτορες καί χωρίς καταβολή ἐγγύησης ἀπομέρους τους, καί οἱ 40 εὐγενεῖς μποροῦν νά πάρουν τίς θέσεις μέ τή μεσολάβηση τοῦ προεστοῦ τῶν εὐγενῶν τοῦ κυβερνεῖου — χωρίς κανενός εἶδους συνεργατική καί χωρίς καμιά συμφωνία, διαφορετικά ὑπάρχει φόβος «ὅ ὑπουργός τῶν ἐσωτερικῶν ν' ἀναιρέσει τήν ἀπόφαση γιά λόγους περιφρούρησης τῆς καθιερωμένης τάξης τοῦ ὅλου κρατικοῦ καθεστώτος». Αὐτή ἡ σοφή γνώμη σίγουρα θά θριάμβευε, ἂν ὁ προεστός τῶν εὐγενῶν δέν ἔκανε δυό δηλώσεις οὐσιαστικῆς σπουδαιότητος: 1) ὅτι τό συμφωνητικό ὑποβλήθηκε κιόλας στό συμβούλιο τοῦ ὑπουργοῦ τῶν οἰκονομικῶν, πού τό ἔκρινε πραγματοποιήσιμο καί καταρχήν συμφώνησε. Καί 2) ὅτι «εἶναι ἀδύνατο νά παρθοῦν αὐτές οἱ θέσεις μόνο μέ τή μεσολάβηση τοῦ

προεστοῦ τῶν εὐγενῶν τοῦ κυβερνείου». Καί ἔτσι ἡ εἰσήγησις ἐγκρίθηκε.

Δυστυχημένοι ρωμαντικοί! Κατατροπώθηκαν. Καί τί ὥραϊα πού τά εἶπαν.

«Ὡς τώρα ἡ τάξις τῶν εὐγενῶν ἀνάδειχνε μόνο ἡγέτες. Ὅμως ἡ εἰσήγησις προτείνει νά σχηματίσουμε κάποια συνεργατική. Ἄρμόζει τάχα αὐτό στό παρελθόν, στό παρόν καί στό μέλλον τῆς τάξεως τῶν εὐγενῶν; Σύμφωνα μέ τό νόμο περί εἰσπραχτόρων, σέ περίπτωσι πού θ' ἀνακαλυφθεῖ κατάχρησι ἀπομέρους τοῦ πωλητῆ τοῦ πρατηρίου, στό τεζάχι πρέπει νά καθῆσι ὁ εὐγενής. Καλύτερα νά πεθάνουμε παρά νά πάρουμε μιὰ τέτοια θέσι!».

Βρέ νά πάρει ἡ εὐχή, πόσι εὐγένεια κρύβει μέσα του ὁ ἄνθρωπος! Καλύτερα νά πεθάνεις παρά νά πουλᾷς βότκα! Ἄν εἶναι νά πουλᾷς στάρι, τότε μάλιστα, αὐτή εἶναι εὐγενική ἀπασχόλησι, ἰδιαίτερα σέ χρόνια σιτοδείας, ὅταν μπορεῖς νά θησαυρίσεις σέ βάρος τῶν πεινασμένων. Κι ἀκόμα πιό εὐγενική ἀπασχόλησι εἶναι ἡ τοκογλυφία μέ τό στάρι, νά δανεῖζεις στάρι τό χεῖμώνα στούς πεινασμένους ἀγρότες ἔναντι δουλειᾷς γιά τό καλοκαίρι καί νά ὑπολογίζεις αὐτή τῆ δουλειά τρεῖς φορές φτηνότερα ἀπό τίς ἐλεύθερες τιμές. Ἄκριβῶς σ' αὐτή τήν κεντρική μαυρόχωμη ζώνη, ὅπου βρίσκεται τό κυβερνεῖο Ὅριόλ, οἱ τσιφλικάδες μας καταγίνονταν πάντα καί καταγίνονται καί τώρα μ' ἐξαιρετικό ζῆλο μ' αὐτό τό εὐγενικότατο εἶδος τοκογλυφίας. Καί γιά νά ξεχωρίσεις γιά καλά τήν εὐγενική τοκογλυφία ἀπό τή μή εὐγενική, πρέπει, βέβαια, νά φωνάζεις ὅσο παίρνει πιό δυνατά ὅτι τό ἐπάγγελμα τοῦ κάπελα εἶναι ἀνάξιο γιά ἕναν εὐγενή.

«Πρέπει νά διαφυλάττουμε αὐστηρά τήν ἀποστολή μας, ὅπως διατυπώθηκε στό γνωστό αὐτοκρατορικό διάγγελμα, — νά ὑπηρετοῦμε τό λαό μέ ἀνιδιοτέλεια. Ἡ ἰδιοτελής προσφορά ὑπηρεσιῶν βρίσκεται σέ ἀντίθεσι μ' αὐτή τήν ἀποστολή». . . «Ἡ τάξις, πού ἔχει στό ἐνεργητικό της τέτοιους τίτλους τιμῆς ἀπό τό παρελθόν, ὅπως εἶναι οἱ πολεμικές ὑπηρεσίες τῶν προγόνων της, πού σήκωσε στούς ὤμους της τό βάρος τῶν μεγάλων μεταρρυθμίσεων τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλεξάνδρου Β', ἔχει τή βάση γιά νά ἐκπληρώσει καί στό μέλλον τίς ὑποχρεώσεις της ἀπέναντι στό κράτος».

Μάλιστα, πολύ ἀνιδιοτελής ὑπηρεσία! Χάρισμα τσιφλικιδῶν, παραχώρησι κατοικημένων χτημάτων, δηλαδή δωρεές χιλιάδων ντεσιατίνων γῆς καί χιλιάδων δουλοπάροικων, σχηματισμός μιᾷς τάξεως μεγάλων γαιοχτημόνων, πού κατέχουν ἑκατον-

τάδες, χιλιάδες και δεκάδες χιλιάδες ντεσιατίνες γῆς και πού οδηγούν εκατομμύρια αγρότες-θύματα τῆς ἐκμετάλλευσης ὡς τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἐξαθλίωση, — ὀρίστε ποιές εἶναι οἱ ἐκδηλώσεις αὐτῆς τῆς ἀνιδιοτέλειας. Μά ἰδιαίτερα χαριτωμένη εἶναι ἡ ἐπίκληση τῶν «μεγάλων» μεταρρυθμίσεων τοῦ Ἀλεξάνδρου Β'. Λογουχάρη, ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν — μέ πόση ἀνιδιοτέλεια οἱ μεγαλόψυχοι εὐγενεῖς μας μάδησαν τοὺς αγρότες σάν τὰ κοτόπουλα: τοὺς ἀνάγκασαν ν' ἀγοράσουν τὴ γῆ πού τοὺς ἀνῆκε, τοὺς ἀνάγκασαν νά τὴν πληρώσουν τρεῖς φορές ἀκριβότερα ἀπὸ τὴν πραγματικὴ τιμὴ, ἀρπάζανε τὴ γῆ τῶν ἀγροτῶν μέ τὰ κάθε λογῆς ὀτρέζκι*, ἀντάλλαξαν τίς δικές τους ἀμμοῦδες, τίς χαράδρες και τὴ χέρσα τους γῆ μέ τὴν καλὴ γῆ τῶν ἀγροτῶν, και τώρα ἔχουν ἀκόμα και τὴν ἀναίδεια νά κωχιοῦνται γι' αὐτὰ τὰ κατορθώματά τους!

«Τίποτα τό πατριωτικὸ δέν ἀντιπροσωπεύει ἡ σφαῖρα τῶν οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν». . . «Οἱ παραδόσεις μας δέν στηρίζονται στὰ ρούβλια, μά στὴν ὑπηρετήση τοῦ κράτους. Ἡ τάξη τῶν εὐγενῶν δέν πρέπει νά μετατραπῆ σέ χρηματιστήριο».

Ἔσα δέ φτάνει ἡ ἀλεπού τὰ κάνει κρεμαστάρια. Ἡ τάξη τῶν εὐγενῶν «δέν πρέπει» νά μετατραπῆ σέ χρηματιστήριο, γιατί στό χρηματιστήριο χρειάζονται γερά κεφάλαια, ἐνῶ οἱ κύριοι χτεσινοὶ δουλοχτηῆτες τάφαγαν ὡς τὴν τελευταία δεκάρα. Γιὰ τὴν πλατιά μάζα τους εἶναι ἀπὸ καιρό πιά τετελεσμένο γεγονός ὄχι ἡ μετατροπὴ τους σέ χρηματιστήριο, ἀλλὰ ἡ ὑποταγὴ τους στό χρηματιστήριο, ἡ ὑποταγὴ τους στό ρούβλι. Καὶ κωνηγώντας τό ρούβλι, ἡ «ἀνώτατη τάξη» ἀπὸ καιρό πιά καταγίνεται μέ τέτοια ὑψηλά πατριωτικὰ ἔργα, ὅπως ἡ παραγωγή τσίπουρου, ἡ ἀνέγερση ἐργοστασίων ζάχαρης, καθὼς και ἄλλων ἐργοστασίων, ἡ συμμετοχὴ σέ κάθε λογῆς πλασματικὲς ἐμποροβιομηχανικὲς ἐπιχειρήσεις, τὰ πηγαινοέλα στοὺς ἐκπροσώπους τῶν ἀνώτατων αὐλικῶν κύκλων, στοὺς μεγάλους δοῦκες, στοὺς ὑπουργούς κτλ. κτλ., γιὰ νά πετύχει ἐκχωρήσεις και κυβερνητικὲς ἐγγυήσεις γι' αὐτές τίς ἐπιχειρήσεις, γιὰ νά ἐκλιπαρήσει ἐλεημοσύνες μέ τὴ μορφή προνομίων στὴν τράπεζα τῶν εὐγενῶν, πρίμ γιὰ τὴν ἐξαγωγή ζάχαρης, κομματάκια (ἀπὸ χιλιάδες ντεσιατίνες!) γῆς κάπου ἐκεῖ στὴ Μπασκιρία, ἐπικερδεῖς και ζεστές «προσοδοφόρες θεσοῦλες» κτλ.

«Ἡ ἠθικὴ τῶν εὐγενῶν φέρνει πάνω της τὴ σφραγίδα τῆς

* Κομμάτια γῆς πού οἱ τσιφλικάδες ἀρπάζαν ἀπὸ τοὺς κλήρους τῶν ἀγροτῶν κατὰ τὴν «ἀγροτικὴ μεταρύθμιση» τοῦ 1861. Σημ. μετ.

ιστορίας, τῆς κοινωνικῆς θέσης. . .» — καί τῆ σφραγίδα τοῦ σταύλου, πού συνήθισε τούς εὐγενεῖς νά βιαιοπραγοῦν σέ βάρος τοῦ μουζίκου καί νά τόν βρίζουν. Ἐξάλλου, ἡ τόσων αἰώνων συνήθεια νά ἐξουσιάζουν καλλιέργησε στούς εὐγενεῖς καί κάτι πιό λεπτεπίλεπτο: τήν ἱκανότητα νά ντύνουν τά ἐκμεταλλευτικά τους συμφέροντα μέ φανταχτερές φράσεις, πού ἀποβλέπουν στό νά ξεγελοῦν τόν ἀμόρφωτο «κοσμάκη». Ἀκοῦστε παρακάτω:

«Γιατί νά ἐπισπεύδουμε τήν ἀλλαγὴ τῶν καιρῶν; Ἴσως αὐτό νά εἶναι πρόληψη, ὅμως οἱ παλιές παραδόσεις δέ μᾶς ἐπιτρέπουν νά ὑποβοηθοῦμε αὐτὴ τήν ἀλλαγὴ. . .»

Στά λόγια αὐτά τοῦ κ. Ναρίσκιν (ένός ἀπό τά μέλη τοῦ συμβουλίου, πού ὑπερασπίστηκαν τήν ἀποψη τοῦ δημοσίου) διαφαίνεται ἓνα πραγματικά ταξικό αἰσθητήριο. Φυσικά, ἡ περιφρόνηση τῆς θέσης τοῦ εἰσπράχτορα (ἢ ἀκόμα καί τοῦ κάπελα) εἶναι στήν ἐποχὴ μας πρόληψη, μά μήπως ἡ ἀνήκουστα ζετσίπωτη ἐκμετάλλευση τῶν ἀγροτῶν ἀπό τούς τσιφλικάδες δέ διατηρεῖται στό χωριό μας χάρη στίς προλήψεις τῶν ἀμόρφωτων μαζῶν τῆς ἀγροτιᾶς; Οἱ προλήψεις σβῆνουν καί μόνες τους, γιατί λοιπόν νά ἐπισπεύδουμε τό σβῆσιμό τους, φέρνοντας ἀνοιχτά τόν εὐγενῆ κοντά στόν κάπελα, διευκολύνοντας ἔτσι στό μυαλό τοῦ ἀγρότη τό προτσές (προτσές πού ἔτσι ἢ ἀλλιῶς ἔχει πιά ἀρχίσει) τῆς κατανόησης τῆς ἀπλῆς ἐκείνης ἀλήθειας, ὅτι ὁ εὐγενῆς τσιφλικᾶς εἶναι τό ἴδιο τοκογλύφος, ληστής καί ἄρπαγας, ὅπως ὁποιοδήποτε παράσιτο τοῦ χωριοῦ, μόνο πού εἶναι ἀσύγκριτα πιό δυνατός, δυνατός χάρη στή γαιοκτησία του, χάρη στά προνομία του πού διαμορφώθηκαν στό πέρασμα τῶν αἰώνων, χάρη στό ὅτι βρίσκεται κοντά στήν τσαρική ἐξουσία, χάρη στήν τέχνη του νά ἐξουσιάζει καί στήν ἱκανότητά του νά κρύβει τόν Ἰούντουςκα* πού ἔχει μέσα του, χρησιμοποιοῦντας ὀλόκληρη θεωρία ρωμαντισμοῦ καί μεγαλοψυχίας;

Μάλιστα, ὁ κ. Ναρίσκιν εἶναι, ἀναμφίβολα, παράγοντας τοῦ συμβουλίου, καί μέ τό στόμα του μιλάει ἡ κρατική σοφία. Δέν παραξενεύομαι πού ὁ «πρύτανις» τῶν εὐγενῶν τοῦ Ὀριόλ τοῦ ἀπάντησε — μέ τέτοια ἐπιτήδευση στίς ἐκφράσεις του, πού θά ἀποτελοῦσε τιμὴ ἀκόμα καί γιά ἓναν ἄγγλο λόρδο — τά παρακάτω:

* — κύριο δρῶν πρόσωπο στό ἔργο τοῦ Σαλτικῆ-Στσεντρίν «Οἱ κύριοι Γκολοβλιόφ». Ἀντιπροσωπεύει τόν ἄρπαχτικό, βάνουσο τσιφλικᾶ τῆς προμεταρρυθμισιακῆς ἐποχῆς. Ὁ Λένιν χρησιμοποιοεῖ συχνά τό ὄνομα αὐτό γιά νά χαρακτηρίσει τήν ὑποκρισία, τὴ διπλοπροσωπία, τὴν προδοσία καί τὴν ἀποστασία. Σημ. μετ.

«Θάταν ἀπομέρους μου θράσος ν' ἀντικρούσω τίς αὐθεντίες πού ἀκούσαμε ἐδῶ, ἄν δέν ἤμουν βέβαιος ὅτι, ἀντικρούοντας τίς γνώμες τους, δέν ἀντικρούω τίς πεποιθήσεις τους».

Αὐτό εἶναι σωστό, καί μάλιστα σωστό μέ πολύ εὐρύτερη ἔννοια ἀπ' ὅ,τι φανταζόταν ὁ κ. Στάχοβιτς πού, ἀληθινά, εἶπε ἄθελά του τήν ἀλήθεια. "Ὅλοι οἱ κύριοι εὐγενεῖς — ἀρχίζοντας ἀπό τούς πραχτικούς καί καταλήγοντας στούς ρωμαντικούς — ἔχουν τίς ἴδιες πεποιθήσεις. "Ὅλοι τους πιστεύουν ἀκράδαντα στό «ἱερό δικαίωμα» τους νά κατέχουν ἑκατοντάδες ἢ χιλιάδες ντεσιατίνες γῆ, πού ἄρπαξαν οἱ πρόγονοί τους ἢ πού τούς δώρισαν διάφοροι ἄρπαγες, στό δικαίωμά τους νά ἐκμεταλλεύονται τούς ἀγρότες καί νά παίζουν κυρίαρχο ρόλο στό κράτος, στό δικαίωμά τους νά βουτᾶνε τά πιά παχιά (καί στήν ἀνάγκη καί μή παχιά) κομμάτια ἀπό τό ψητό τοῦ δημοσίου, δηλαδή ἀπό τά χρήματα τοῦ λαοῦ. Διαφωνοῦν μεταξύ τους μόνο στίς γνώμες γιά τή σκοπιμότητα διάφορων μέτρων, καί ὅσα λένε κατά τή συζήτηση αὐτῶν τῶν γνωμῶν εἶναι ἐξίσου διδαχτικά γιά τό προλεταριάτο, ὅπως καί κάθε οἰκογενειακός καυγάς στό στρατόπεδο τῶν ἐκμεταλλευτῶν. Στούς καυγάδες αὐτούς ἀποκαλύπτεται ὀλοφάνερα ἡ διαφορά ἀνάμεσα στά κοινά συμφέροντα ὅλης τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν ἢ τῶν γαιοχτημόνων καί στά συμφέροντα ξεχωριστῶν ἀτόμων ἢ ξεχωριστῶν ὁμάδων. Στούς καυγάδες αὐτούς βγαίνει συχνά στά φώρα αὐτό πού γενικά τό κρύβουν μέ περισσή φροντίδα.

Μά ἐκτός ἀπ' αὐτό, τό ἐπεισόδιο τοῦ Ὀριόλ φωτίζει κάπως καί τό χαρακτήρα τοῦ περιβόητου μονοπωλίου τῶν οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν. Πόσα καί πόσα καλά δέν περίμενε ἀπ' αὐτό ὁ ἐπίσημος καί ἡμιεπίσημος τύπος μας: καί αὐξηση τῶν ἐσόδων τοῦ δημοσίου, καί βελτίωση τοῦ προϊόντος, καί περιορισμό τοῦ μεθυσιοῦ! Μά στήν πραγματικότητα ἀντί γιά αὐξηση τῶν ἐσόδων εἶχαμε ὡς τώρα μόνο αὐξηση τῶν τιμῶν τῶν οἰνοπνευματωδῶν, μπερδεμα τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἀδυναμία νά προσδιοριστοῦν μέ ἀκρίβεια τά οἰκονομικά ἀποτελέσματα ὅλου αὐτοῦ τοῦ ἐγχειρήματος. Ἐντί γιά βελτίωση τοῦ προϊόντος εἶχαμε χειροτέρευση, καί εἶναι ἀμφίβολο ἄν ἡ κυβέρνησις θά τά καταφέρει νά προδιαθέσει καί πολύ εὐνοϊκά τό κοινό μέ τήν ἀνακοίνωση γιά τά εὐνοϊκά ἀποτελέσματα τῆς «δοκιμῆς» τῆς νέας «κρατικῆς βότκας», ἀνακοίνωση πού δημοσιεύτηκε τελευταῖα σέ ὅλες τίς ἐφημερίδες. Ἐντί γιά περιορισμό τοῦ μεθυσιοῦ εἶχαμε αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν χώρων κρυφῆς πούλησης οἰνοπνευματωδῶν, αὐξηση τῶν ἐσόδων τῆς ἀστυνομίας ἀπ' αὐτούς τούς χώ-

ρους, ἄνοιγμα πρατηρίων οἰνοπνευματωδῶν παρά τή θέληση τοῦ πληθυσμοῦ, πού μέ διαβήματά του ζητοῦσε τό ἀντίθετο*, αὔξη-ση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μεθυσμένων στούς δρόμους**. Καί τό κυριότερο — τί νέο γιγάντιο πεδίο δράσης ξανοίγει γιά τόν ὑπαλληλικό δεσποτισμό καί τήν αὐθαιρεσία, γιά τήν εὐνοιοκρατία καί τίς καταχρήσεις ἀπομέρους τῶν κρατικῶν λειτουργῶν ἢ δημιουργία αὐτή ἑνός νέου κλάδου τῆς δημόσιας οἰκονομίας μέ πολλά ἑκατομμύρια, ἢ δημιουργία μιᾶς ὀλόκληρης στρατιᾶς νέων ὑπαλλήλων! Πρόκειται γιά πραγματική ἐπιδρομή ἀπό ὀλόκληρα σύννεφα ὑπαλληλικῆς ἀκρίδας πού κολακεύει, μηχανοραφεῖ, καταληστεύει, ξοδεύει θάλασσες μελάνης καί βουνά χαρτιοῦ. Τό σχέδιο τοῦ Ὀριόλ δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο, παρά ἀπόπειρα νά ντυθεῖ μέ νόμιμες μορφές ἢ τάση ν' ἀρπάξουν λίγο-πολύ παχιά κομμάτια ἀπό τό ψητό τοῦ δημοσίου, τάση πού ἀγκαλιάζει τήν ἐπαρχία μας καί δημιουργεῖ ἀναπόφευχτα γιά τή χώρα τόν κίνδυνο — ἐφόσον θά ὑπάρχει ὁ γραφειοκρατικός δεσποτισμός καί ἡ ἔλλειψη δημοσιότητας — μιᾶς παραπέρα ἔντασης τῆς αὐθαιρεσίας καί τῶν καταχρήσεων. Νά ἕνα μικρό παραδειγματάκι: ἀπό τό φθινόπωρο ἀκόμα περεισέφρυσσε στίς ἐφημερίδες ἕνα σχόλιο γιά κάποιον «ἀνέκδοτο ἀπ' τήν οἰκοδόμησι στόν τομέα τοῦ μονοπωλίου τῶν οἰνοπνευματωδῶν». Στή Μόσχα χτίζονται τρεῖς ἀποθήκες οἰνοπνευματωδῶν πού πρέπει νά ἐξυπηρετοῦν ὅλο τό κυβερνεῖο. Γιά τό χτίσιμο αὐτῶν τῶν ἀποθηκῶν τό ὑπουργεῖο διέθεσε κονδύλι ἀπό 1 637 000 ρούβλια. Καί νά πού,

* Τελευταία, λογουχάρη, οἱ ἐφημερίδες ἔγραφαν πῶς στό κυβερνεῖο Ἄρχαγγελοῦ μερικά χωριά εἶχαν ὑποβάλει, ἀκόμα ἀπό τό 1899, ψηφίσματα, μέ τά ὁποῖα ζητοῦσαν νά μή ἀνοιχτοῦν στά μέρη τους πρατήρια οἰνοπνευματωδῶν. Ἡ κυβέρνησις, πού τώρα ἀκριβῶς ἐφάρμοσε ἐκεῖ τό μονοπώλιο τῶν οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν, ἀπάντησε, φυσικά, μέ ἄρνησι: ὅπως φαίνεται, ἀπό τήν ἔγνοια τῆς γιά τήν ἐγκράτεια τοῦ λαοῦ ἀπέναντι στή μέθη!

** Γιά νά μή ἀναφέρουμε καί τί τεράστια χρηματικά ποσά ἔχασαν οἱ ἀγροτικές κοινότητες ἐξαιτίας τοῦ κρατικοῦ μονοπωλίου. Πρῶτα αὐτές ἔπαιρναν φόρο ἀπό τοὺς ἰδιοχτῆτες τῶν πρατηρίων οἰνοπνευματωδῶν. Τό δημοσίον τίς ἀφαίρεσε αὐτή τήν πηγὴ ἐσόδων, χωρίς νά τίς ἀποζημιώσει οὔτε μέ ἕνα κηπίκι! Στό ἐνδιαφέρον βιβλίον του «Das hungernde Russland» (Reiseeindrücke. Beobachtungen und Untersuchungen. Von C. Lehmann und Parvus. Stuttgart. Dietz Verlag. 1900). (Κ. Λέμαν καί Πάρβους, «Ἡ πεινασμένη Ρωσία» (Ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις, παρατηρήσεις καί ἔρευνες. Στουτγάρδη. Ἐκδοσις Ντίτς, 1900). Ἡ Σύντ.) ὁ Πάρβους δικαιολογημένα τό ὀνομάζει αὐτό *καταλήστευσι τῶν κοινοτικῶν ταμείων*. Ὁ Πάρβους μᾶς πληροφορεῖ ὅτι, σύμφωνα μέ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ ζέμιστρο τοῦ κυβερνεῖου Σαμάρας, ἡ ζημιὰ ὅλων τῶν ἀγροτικῶν κοινοτήτων τοῦ κυβερνεῖου ἀπὸ τὴν καθιέρωσι τοῦ μονοπωλίου τῶν οἰνοπνευματωδῶν ἔφτασε μέσα σὲ τρία χρόνια (1895-1897) τὰ 3 150 000 ρούβλια!

ὅπως μαθαίνουμε, «διαπιστώθηκε ἡ ἀνάγκη συμπληρωματικῆς πίστωσης *δυσόμηση ἑκατομμυρίων*»*. Εἶναι φανερό, πὼς ἐδῶ οἱ δημόσιοι λειτουργοί, πού τούς ἐμπιστεύθηκαν τήν περιουσία τοῦ δημοσίου, καταβρόχθισαν κάτι παραπάνω ἀπό 50 στρατιωτικές κυλότες καί μερικά δερμάτινα εἶδη!

III. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ

Ἡ κυβέρνησή μας συνήθισε νά κατηγορεῖ τούς ἀντιπάλους της γιά προκατάληψη — καί ὄχι μόνο τούς ἐπαναστάτες, μά καί τούς φιλελεύθερους. Σᾶς ἔτυχε, λογουχάρη, νά διαβάσετε κρίσεις τοῦ ἐπίσημου τύπου γιά τὰ φιλελεύθερα (τά νόμιμα, βέβαια) ὄργανα; Στό περιοδικό «Βέστνικ Φινάνσοφ»¹⁴³, ὄργανο τοῦ ὑπουργείου οἰκονομικῶν, δημοσιεύονταν κάπου-κάπου ἀνασκοπήσεις τοῦ τύπου, καί κάθε φορά πού ὁ ὑπάλληλος, πού ἔκανε αὐτές τίς ἀνασκοπήσεις, μιλοῦσε γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο γίνεται ἐκτίμηση τοῦ προϋπολογισμοῦ ἢ τῆς πείνας στή χώρα μας ἢ ὁποιοδήποτε κυβερνητικοῦ μέτρου σέ κάποιο ἀπό τὰ φιλελεύθερα (ὀγκώδη) περιοδικά μας, σημείωνε πάντα μέ ἀγανάκτηση τήν «προκατάληψή» τους, ἀντιπαραθέτοντας σ' αὐτή τήν προκατάληψη τήν «ἀντικειμενική» παρουσίαση ὄχι μόνο τῶν «σκοτεινῶν πλευρῶν», μά καί τῶν «χαροποιῶν φαινομένων». Αὐτό, ἐννοεῖται, δέν εἶναι παρά ἓνα μικρό παραδειγματάκι, ὥστόσο δείχνει παραστατικά τή συνηθισμένη ταχτική τῆς κυβέρνησης, τή συνηθισμένη τάση της νά κοκορεύεται γιά τήν «ἀντικειμενικότητά» της.

Ἄς κάνουμε τό χατίρι σ' αὐτούς τούς ἀστηροῦς καί ἀμερόληπτους κριτές. Ἄς στραφοῦμε στή στατιστική. Ἐμεῖς, βέβαια, δέ θά πάρουμε τή στατιστική τῶν ἄλφα ἢ βῆτα γεγονότων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς: εἶναι γνωστό ὅτι τὰ γεγονότα καί καταγράφονται ἀπό μεροληπτικά πρόσωπα, καί γενικεῦνται ἀπό ὄργανα κάποτε ἐξαιρετικά «προκατελημμένα» — ὅπως τά ζέμστβο. Ὅχι, ἐμεῖς θά πάρουμε τή στατιστική. . . τῶν νόμων. Θέλουμε νά πιστεύουμε ὅτι κανένας, οὔτε κι ὁ πιό φανατικός ὀπαδός τῆς κυβέρνησης, δέ θά τολμήσει νά ἰσχυριστεῖ ὅτι εἶναι δυνατό νά ὑπάρχει κάτι τό πιό ἀντικειμενικό καί τό πιό ἀμερόληπτο ἀπό τή στατιστική τῶν νόμων — ἀπό τήν ἀπλή καταμέτρηση

* Ὑπογράμμιση τοῦ ἀρθρογράφου. Βλ. «Σ.-Πετερμπούργκσκιγε Βέντομοστι» 1900, ἀρ. φύλλου 239 τῆς 1ης τοῦ Σεπτεμβρίου.

τῶν ὄσων ἀποφασίζει ἡ ἴδια ἡ κυβέρνησις, χωρὶς νὰ ἐξετάζεται καθόλου τὸ ζήτημα ἂν ὑπάρχει διάστασις ἀνάμεσα στὰ λόγια καὶ στὰ ἔργα, ἀνάμεσα στὴν ἀπόφασιν καὶ στὴν ἐκτέλεσίν της κτλ.

Καὶ τώρα, στὸ ἔργο.

Ἀπὸ τῆς διευθύνουσα σύγκλητο ἐκδίδεται, ὅπως εἶναι γνωστό, μιὰ «Συλλογὴ νομοθετημάτων καὶ διαταγμάτων τῆς κυβέρνησης», πού κάθε τόσο γνωστοποιεῖ ὅλα τὰ μέτρα τῆς κυβέρνησης. Αὐτὰ λοιπὸν τὰ στοιχεῖα θὰ πάρομε ἐμεῖς, καὶ θὰ δοῦμε, *σέ ποιά ζητήματα ἀναφέρονται τὰ νομοθετήματα καὶ τὰ διατάγματα τῆς κυβέρνησης.* Ὑπογραμμίζω: *σέ ποιά ζητήματα.* Δέ θὰ ἀποτολμήσουμε μιὰ κριτικὴ τῶν ἐντολῶν τῶν ἀρχῶν, — ἀπλῶς θὰ καταμετρήσουμε τὸν ἀριθμὸν, τῶν «ἐν λόγῳ» ἐντολῶν, πού ἀφοροῦν τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τομέα. Στὶς ἐφημερίδες τοῦ Γενάρη ἀναδημοσιεύτηκε ἀπὸ τὴν παραπάνω κυβερνητικὴ ἐκδοσις τὸ περιεχόμενον τῶν φύλλων 2905—2929 τοῦ περασμένου χρόνου καὶ τῶν φύλλων 1—66 τοῦ φετεινοῦ. Συνολικὰ ἔχουμε 91 νομοθετήματα καὶ διατάγματα στὴν περίοδο ἀπὸ τὶς 29 τοῦ Δεκεμβρίου 1900 μέχρι τὶς 12 τοῦ Γενάρη 1901 — ἀκριβῶς στὸ μεταίχμιον τῶν δυῶν αἰῶνων. Ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸ χαρακτῆρα τους, αὐτὰ τὰ 91 νομοθετήματα προσφέρονται ἰδιαίτερα γιὰ «στατιστικὴ» ἐπεξεργασία: ἀνάμεσά τους δέν ὑπάρχει κανένας ἰδιαίτερα σημαντικὸς νόμος, τίποτα πού νὰ ἀπωθεῖ ἐντελῶς σέ δευτέρη μοῖρα ὅλα τὰ ἄλλα καὶ νὰ βάζει τὴν ἰδιαίτερη σφραγίδα τοῦ στή δοσμένην περίοδο ἐσωτερικῆς διακυβέρνησης. Ὅλα εἶναι νομοθετήματα σχετικῶς μικρά, πού ἱκανοποιοῦν τρέχουσες ἀνάγκες, ἀπ' αὐτὲς πού ἀναφύονται μόνιμα καὶ ταχτικά. Ἔτσι βλέπουμε τὴν κυβέρνησις στὴν καθημερινή της ὄψιν, κι αὐτὸ μᾶς ἐγγυᾶται ἀκόμα μιὰ φορά τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς «στατιστικῆς».

Ἀπὸ τὰ 91 νομοθετήματα τὰ 34, δηλαδή πάνω ἀπὸ τὸ ἓνα τρίτον, ἀφοροῦν ἓνα καὶ τὸ ἴδιον πράγμα: τὴν παράτασιν τῶν προθεσμιῶν πληρωμῆς τῶν μερισμάτων τῶν μετοχῶν ἢ τῆς καταβολῆς τῆς χρηματικῆς ἀξίας τῶν μετοχῶν διάφορων ἐμποροβιομηχανικῶν μετοχικῶν ἐταιριῶν. Μποροῦμε νὰ συστήσουμε στοὺς ἀναγνώστες τῶν ἐφημερίδων νὰ διαβάσουν αὐτὰ τὰ νομοθετήματα γιὰ νὰ φρεσκάρουν στὴ μνήμη τους τὸν κατάλογον τῶν κλάδων τῆς βιομηχανίας μας καὶ τὰ ὀνόματα τῶν διάφορων οἴκων. Ἐντελῶς ἀνάλογον εἶναι τὸ περιεχόμενον τῆς δευτέρας ὁμάδας νομοθετημάτων: περί τροποποιήσεων τῶν καταστατικῶν διαφόρων ἐμποροβιομηχανικῶν ἐταιριῶν. Στὴν ὁμάδα αὐτὴ ἀνήκουν 15 νομοθετήματα πού τροποποιοῦν τὰ καταστατικά τῆς ἐμπορικῆς ἐταιρίας τσαγιοῦ τῶν ἀδελφῶν Κ. καὶ Σ. Ποπόφ,

τῆς ἑταιρίας παραγωγῆς χαρτονιοῦ καὶ πισόχαρτου Α. Νάουμαν καὶ Σίας, τῆς ἑταιρίας βυρσοδεψίας καὶ ἔμπορίου δερμάτων καὶ πάνινων εἰδῶν I. A. Όσίποφ καὶ Σίας κτλ. κτλ. Τέλος σ' αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὰ νομοθετήματα πρέπει νά προσθέσουμε ἀκόμα 11, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἕξι εἶναι ἀφιερωμένα στὴν ἱκανοποίηση διαφορῶν ἀναγκῶν τοῦ ἔμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας (ἴδρυση τράπεζας τοῦ δημοσίου καὶ ἑταιρίας ἀμοιβαίας πίστεως, διατίμηση τῶν τοκοφόρων χρεογράφων, πού παίρνονται σάν ἐγγύηση κατὰ τὴν ἀνάληψη ἔργων ἢ προμηθειῶν τοῦ δημοσίου, ρύθμιση τῆς κυκλοφορίας στὶς σιδηροδρομικὲς γραμμὲς γιὰ τὰ ἰδιωτικὰ βαγόνια, κανονισμὸς γιὰ τοὺς μεσίτες τοῦ χρηματιστηρίου σιτηρῶν τοῦ Μπορισογκλέμπσκ) καὶ πέντε νομοθετήματα προβλέπουν τὴ δημιουργία σὲ τέσσερα ἐργοστάσια καὶ σ' ἓνα μεταλλεῖο ἕξι νέων θέσεων ἀστυφυλάκων καὶ δύο θέσεων ἐνωματάρχων ἐπιπηγῆς ἀστυνομίας.

Ἔτσι, 60 νομοθετήματα ἀπὸ τὰ 91, δηλαδή τὰ δύο τρίτα, εἶναι ἀφιερωμένα στὴν ἄμεση ἱκανοποίηση τῶν διαφορῶν πραχτικῶν ἀναγκῶν τῶν κεφαλαιοκρατῶν μας καὶ (ἐνμέρει) στὴν προστασία τους ἀπὸ τὰ ξεσηκώματα τῶν ἐργατῶν. Ἡ ψυχρὴ γλώσσα τῶν ἀριθμῶν μαρτυράει ὅτι ἡ κυβέρνησή μας, ὅπως δείχνει ὁ ἐπικρατέστερος χαρακτήρας τῶν καθημερινῶν τῆς νομοθετημάτων καὶ διαταγμάτων, εἶναι πιστὸς ὑπηρετῆς τῶν κεφαλαιοκρατῶν, πού παίζει, σὲ σχέση μὲ τὸ σύνολο τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν, τὸν ἴδιο ἀκριβῶς ρόλο πού παίζει, κάποιος, ἄς ποῦμε μόνιμο συμβούλιο τοῦ συνεδρίου τῶν σιδηροβιομηχάνων ἢ τὸ γραφεῖο τοῦ συνδικάτου τῶν ζαχαροβιομηχάνων σὲ σχέση μὲ τοὺς κεφαλαιοκράτες ὀρισμένων κλάδων παραγωγῆς. Φυσικά, τὸ γεγονός ὅτι μιὰ τιποτένια τροποποίηση τοῦ καταστατικοῦ κάποιας ἑταιρίας ἢ ἡ παράταση τῆς προθεσμίας γιὰ τὴν καταβολὴ τῶν μερισμάτων γιὰ τίς μετοχές τῆς ἀποτελεῖ ἀντικείμενο ἰδιαίτερων νομοθετημάτων, ὀφείλεται ἀπλῶς στὴ δυσκαμψία τῆς κρατικῆς μας μηχανῆς· ἀρκεῖ μιὰ μικρὴ «τελειοποίηση τοῦ μηχανισμοῦ», κι ὅλα αὐτὰ θά ὑπαχθοῦν στὴ δικαιοδοσία τῶν τοπικῶν ὀργάνων. Μά, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ δυσκαμψία τοῦ μηχανισμοῦ, ὁ ὑπερβολικὸς συγκεντρωτισμὸς, ἡ ἀνάγκη νά χῶνει ἢ ἴδια ἢ κυβέρνησις τὴ μύτη τῆς παντοῦ — ὅλα αὐτὰ εἶναι κοινὰ φαινόμενα, πού παρατηροῦνται σ' ὅλη τὴν κοινωνικὴ ζωὴ μας, κι ὄχι μόνο στὴ σφαῖρα τοῦ ἔμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας. Γι' αὐτὸ ἡ συγκριτικὴ ἀντιπαράθεση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν νομοθετημάτων τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἄλλου εἶδους μπορεῖ νά χρησιμεύσει μιὰ χαρὰ σάν κατὰ προσέγγιση δείχτης

γιά τό τί σκέφτεται καί γιά τί φροντίζει ἡ κυβέρνησή μας, τί τήν ἐνδιαφέρει.

Νά, γιά τούς ιδιωτικούς συνδέσμους, λογουχάρη, ἐφόσον αὐτοί δέν ἐπιδιώκουν τόν ἠθικά τόσο ἀξιοσέβαστο καί πολιτικά τόσο ἀκίνδυνο σκοπό τοῦ κέρδους, ἡ κυβέρνησή μας ἐνδιαφέρεται ἀσύγκριτα λιγότερο (ἂν δέ θεωρήσουμε ἐκδήλωση ἐνδιαφέροντος τήν τάση νά παρεμποδίζει τό ἔργο τους, νά τούς ἀπαγορεύει, νά τούς κλείνει κτλ.). Στή διάρκεια τῆς «ὑπό ἀπολογισμό» περιόδου — ὁ συντάχτης αὐτῶν τῶν γραμμῶν εἶναι ὑπάλληλος καί γι' αὐτό ἐλπίζει ὅτι ὁ ἀναγνώστης θά τοῦ συγχωρήσει τή χρησιμοποίηση γραφειοκρατικῶν ὄρων — ἐπικυρώθηκαν τά καταστατικά δύο συνδέσμων (τοῦ συνδέσμου ἐνίσχυσης τῶν ἀπόρων μαθητῶν τοῦ γυμνασίου ἀρρένων τοῦ Βλαντικαβκάς καί τοῦ συνδέσμου μορφωτικο-παιδαγωγικῶν ἐκδρομῶν καί ταξιδιῶν τοῦ Βλαντικαβκάς) καί ἐπιτράπηκε εὐμενέστατα νά τροποποιηθοῦν τά καταστατικά ἄλλων τριῶν ἐνώσεων (τοῦ ταμείου δανεισμοῦ καί ἀποταμίευσης καί τοῦ ταμείου ἀλληλοβοήθειας τῶν ὑπαλλήλων καί ἐργατῶν τῶν ἐργοστασιῶν τοῦ Λιουντίνοβο καί τοῦ Σκουκρεμένσκ καί τοῦ σιδηροδρόμου τοῦ Μάλτσεβο· τοῦ πρώτου συνεταιρισμοῦ καλλιέργειας λυκίσκου· τοῦ ἀγαθοεργοῦ συνδέσμου ἐνθάρρυνσης τῆς ἐργασίας τῶν γυναικῶν), ἐκδόθηκαν 55 νομοθετήματα γιά διάφορες ἐμποροβιομηχανικές ἐταιρίες καί 5 γιά διάφορες ἄλλες ἐνώσεις. Στή σφαῖρα τῶν ἐμποροβιομηχανικῶν συμφερόντων «ἐμεῖς» προσπαθοῦμε νά σταθοῦμε στό ὕψος τοῦ καθήκοντος, προσπαθοῦμε νά κάνομε ὅ,τι εἶναι δυνατόν, γιά νά διευκολύνουμε τίς ἐνώσεις ἀνάμεσα στούς ἐμπόρους καί στούς βιομήχανους (προσπαθοῦμε, μά δέν τά καταφέρνουμε, γιατί ἡ δυσκαμψία τῆς μηχανῆς καί τό ἀτέλειωτο γραφειοκρατικό τραινάρισμα βάζουν πολύ στενά ὄρια γιά τό «δυνατόν» μέσα σ' ἓνα ἀστυνομικό κράτος). Στή σφαῖρα ὅμως τῶν μή ἐμπορικῶν ἐνώσεων εἴμαστε καταρχήν ὑπέρ τῆς ὁμοιοπαθητικῆς μεθόδου. Καλά, ὁ συνεταιρισμός καλλιέργειας λυκίσκου ἢ ὁ σύνδεσμος ἐνθάρρυνσης τῆς ἐργασίας τῶν γυναικῶν, τελospάντων, πάει κι ἔρχεται. Ἄλλά οἱ μορφωτικο-παιδαγωγικές ἐκδρομές. . . "Ενας θεός ξέρεي, τί θά λένε σ' αὐτές τίς ἐκδρομές, καί δέ θά δυσκολευτεῖ ἄραγε μ' αὐτές ὁ ἄγρυπνος ἔλεγχος τῆς ἐποπτείας;" "Ε, ὄχι, μέ τή φωτιά, ξέρετε, δέν πρέπει κανεῖς νά παίξει.

Σχολειά. Ἰδρύθηκαν τρία ὀλόκληρα σχολειά. Καί τί σχολειά! Κατώτερη σχολή κτηνοτρόφων στό ἀγρόκτημα τῆς αὐτοῦ αυτοκρατορικῆς ὑψηλότητος, τοῦ μεγάλου δούκα Πέτρου Νικολάγιε-

βιτς, στό χωριό Μπλαγκοντάτνογε. Γιά τό ὅτι τά χωριά τῶν μεγάλων δουκῶν πρέπει νά εἶναι ὄλα μπλαγκοντάτνογε * — γι' αὐτό τό πράγμα ἀπό καιρό τώρα δέν ἀμφέβαλλα. Μά τώρα δέν ἀμφιβάλλω καί γιά τό ὅτι γιά τή μόρφωση τοῦ μικρότερου ἀδελφοῦ μποροῦν νά ἐνδιαφέρονται ἢ καί νά παθαίνονται εἰλικρινά καί ὀλόψυχα ἀκόμα καί οἱ πιό ὑψηλές προσωπικότητες. Παρακάτω: ἐπικυρώθηκαν τά καταστατικά τοῦ ἀγροτικοῦ ἐπαγγελματικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Ντεργκάτς καί τῆς κατώτερης γεωργικῆς σχολῆς τοῦ Ἀσάνοβο. Κρίμα πού δέν ἔχουμε πρόχειρο κανέναν ὁδηγό, γιά νά δοῦμε, μήπως κι αὐτά τά εὐλογημένα χωριά, ὅπου μέ τόση δραστηριότητα καλλιεργεῖται ἡ λαϊκή παιδεία καί... ἡ τσιφλικάδικη οἰκονομία, ἀνήκουν σέ τίποτα ὑψηλές προσωπικότητες. Ὡστόσο, ἐγώ αὐτοπαρηγοριέμαι μέ τή σκέψη ὅτι οἱ πληροφορίες αὐτοῦ τοῦ εἴδους δέν περιλαμβάνονται στίς ὑποχρεώσεις τοῦ στατιστικοῦ.

Αὐτά εἶναι λοιπόν ὄλα τά νομοθετήματα πού ἐκφράζουν τή «μέριμνα τῆς κυβέρνησης γιά τό λαό». Ὅπως βλέπετε, τήν ταξινόμηση σέ ὁμάδες τήν ἔκανα μέ βάση τίς πιό συγκαταβατικές ἀρχές. Γιατί, λογουχάρη, ὁ συνεταιρισμός καλλιέργειας λυκίσκου νά μή εἶναι ἐμπορική ἐταιρία; Μήπως μόνο καί μόνο γιατί ἐκεῖ μπορεῖ κάποτε καί νά μή μιλοῦν μόνο γιά ἐμπόριο; Ἡ τό σχολεῖο τῶν κτηνοτρόφων — ποιός μπορεῖ, ἐδῶ πού τά λέμε, νά ξεδιαλύνει, ἄν πρόκειται πραγματικά γιά σχολεῖο ἢ γιά κάπως τελειοποιημένο σταῦλο;

Μένει ἡ τελευταία ὁμάδα νομοθετημάτων, πού ἐκφράζουν τή μέριμνα τῆς κυβέρνησης γιά τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της. Ἡ ὁμάδα αὐτή περιλαμβάνει τριπλάσια νομοθετήματα (22), ἀπ' ὅσα καταχωρήσαμε στίς δύο προηγούμενες στήλες. Ἐδῶ ἔχουμε μιά σειρά διοικητικές μεταρρυθμίσεις, πού ἡ καθεμιά εἶναι ριζοσπαστικότερη ἀπό τήν ἄλλη: μετονομασία τοῦ χωριοῦ Πλατόνοβσκογε σέ χωριό Νικολάγεβσκογε· τροποποιήσεις καταστατικῶν, ὀργανικῶν θέσεων, κανονισμῶν, καταλόγων, χρόνου ἔναρξης τῶν συνεδριάσεων (μερικῶν νομαρχιακῶν συμβουλιῶν) κτλ.· αὐξηση τῶν ἀποδοχῶν γιά τίς μαμές τῶν στρατιωτικῶν τμημάτων τῆς στρατιωτικῆς περιφέρειας τοῦ Καυκάσου· καθορισμός τοῦ ποσοῦ τῶν χρηματικῶν ἐπιχορηγήσεων γιά τό πετάλωμα καί τήν περίθαλψη τῶν στρατιωτικῶν ἵππων τῶν κοζάκων· τροποποίηση τοῦ καταστατικοῦ μιᾶς ἰδιωτικῆς ἐμπορικῆς σχολῆς τῆς Μόσχας,

* Ἐδῶ γίνεται λογοπαίγνιο. Ἡ λέξη μπλαγκοντάτνογε στά ρούσικα σημαίνει: πλούσιο σέ ἀγαθά, εὐφορο, εὐλογημένο. Σημ. μετ.

κανονισμός για τή χορήγηση τῆς ὑποτροφίας τοῦ κληροδοτήματος τοῦ αὐλικοῦ συμβούλου Δανιήλ Σαμουήλοβιτς Πολιακόφ για τήν ἐμπορική σχολή τοῦ Κοζλόφ. Δέν ξέρω, ἐξάλλου, ἄν κατάταξα σωστά αὐτά τὰ τελευταῖα νομοθετήματα: ἐκφράζουν ἄραγε πραγματικά τή μέριμνα τῆς κυβέρνησης για τόν ἑαυτό της, ἢ μήπως τή μέριμνά της για τὰ ἐμποροβιομηχανικά συμφέροντα; Ζητῶ τήν ἐπιείκεια τοῦ ἀναγνώστη — βλέπετε, εἶναι ἡ πρώτη δοκιμή για μιὰ στατιστική τῶν νομοθετημάτων ὡς τώρα κανένας ἀκόμα δέ δοκίμασε ν' ἀνυψώσει αὐτόν τόν τομέα τῆς γνώσης στήν περιωπή θετικῆς ἐπιστήμης, — κανένας, χωρίς νά ἐξαιροῦνται ἀκόμα καί οἱ καθηγητές τοῦ ρωσικοῦ δημοσίου δικαίου.

Τέλος, ἓνα νομοθέτημα πρέπει νά τό κατάτάξουμε σέ ἰδιαίτερη αὐτοτελῆ ὁμάδα, τόσο για τό περιεχόμενό του ὅσο καί γιατί αὐτό εἶναι τό πρῶτο κυβερνητικό μέτρο στόν καινούργιο αἰῶνα: «για τήν αὐξηση τῆς ἔκτασης τῶν δασῶν, πού προορίζονται για τήν ἀνάπτυξη καί τή βελτίωση τοῦ αὐτοκρατορικοῦ κυνηγιοῦ». Μεγάλο ξεκίνημα, ἀντάξιο μεγάλης Δύναμης!

Καί τώρα για ἐπαλήθευση πρέπει νά κάνουμε μιὰ ἀνακεφαλαίωση. Στατιστική χωρίς αὐτό δέ γίνεται.

Μισή ἑκατοντάδα νομοθετήματα καί διατάγματα, ἀφιερωμένα σέ ὀρισμένες ἐμποροβιομηχανικές ἐταιρίες καί ἐπιχειρήσεις· δύο δεκάδες διοικητικές μετονομασίες καί ἀλλαγές· δύο καινούργιους ἰδιωτικούς συνδέσμους καί τροποποιήσεις τῶν καταστατικῶν ἄλλων τριῶν· τρία σχολεῖα πού ἐκπαιδεύουν ὑπαλλήλους για τοὺς τσιφλικάδες· ἕξι ἀστυφύλακες καί δύο ἐνωματάρχες ἐφιππῆς ἀστυνομίας σέ ἐργαστάσια. Μποροῦμε ἄραγε ν' ἀμφιβάλλουμε ὅτι μιὰ τόσο πλούσια καί πολύπλευρη νομοθετική-διοικητική δραστηριότητα ἐγγυᾶται στήν πατρίδα μας γοργή καί σταθερή πρόοδο στόν XX αἰῶνα;

ΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΟΜΜΑ ΚΑΙ Η ΑΓΡΟΤΙΑ ¹⁴⁴

Πέρασαν σαράντα χρόνια από την απελευθέρωση των αγροτών. Είναι πολύ φυσικό ή κοινωνία μας να γιορτάζει με ξεχωριστό ένθουσιασμό τη μέρα της 19 του Φλεβάρη — μέρα πτώσης της παλιᾶς, τῆς φεουδαρχικῆς Ρωσίας, ἀπαρχή μιᾶς ἐποχῆς πού ὑποσχόταν στό λαό λευτεριά καί εὐημερία. Ὡστόσο δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι στούς ἐγκωμιαστικούς λόγους τῶν ἐορταστῶν, μαζί μέ τήν εἰλικρινῆ ἔχθρα ἐνάντια στή δουλοπαροικία καί σ' ὄλες τίς ἐκδηλώσεις της, ὑπάρχει καί πάρα πολύ ὑποκρισία. Εἶναι πέρα γιά πέρα ὑποκριτικός καί ψεύτικος ὁ πλατιά διαδομένος στή χώρα μας χαρακτηρισμός σχετικά μέ τή «μεγάλη» μεταρύθμιση: «ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν μαζί μέ τή γῆ μέ τή βοήθεια τῆς ἐξαγορᾶς ἀπό τό κράτος». Στήν πραγματικότητα ἦταν ἀπαλλαγὴ τῶν ἀγροτῶν ἀπό τή γῆ τους, γιατί ἀπό τοὺς κοινοτικούς κλήρους, πού τοὺς κατεῖχαν αἰῶνες οἱ ἀγρότες, ἀποκόπηκαν τεράστια κομμάτια, καί ἑκατοντάδες χιλιάδες ἀγρότες ἔμειναν τελείως χωρὶς γῆ — τοὺς ἄφησαν μόνο ἓνα τέταρτο κλήρου ἢ τό λεγόμενο ἄθλιο κλῆρο¹⁴⁵. Στήν πραγματικότητα οἱ ἀγρότες ληστεύτηκαν διπλά: δέ φτάνει πού τοὺς περιέκοψαν τή γῆ, μά τοὺς ὑποχρέωσαν νά πληρώσουν καί «ἐξαγορά» γιά τή γῆ πού τοὺς ἀπόμεινε καί πού πάντα βρισκόταν στήν κατοχή τους, καί ἐπιπλέον ἡ τιμὴ ἐξαγορᾶς τῆς γῆς πού καθορίστηκε ἦταν πολὺ μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν πραγματικὴ τιμὴ της. Οἱ ἴδιοι οἱ τσιφλικάδες, δέκα χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση, ὁμολογοῦσαν στοὺς κυβερνητικούς ὑπαλλήλους, πού ἐρευνοῦσαν τὴν κατάσταση τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ὅτι ὑποχρέωσαν τοὺς ἀγρότες νά πληρώσουν ὄχι μόνο γιά τὴ γῆ τους, ἀλλὰ καί γιά τὴ λευτεριά τους. Κι ἐνῶ εἰσπράξανε τὴν ἐξαγορά γιά τὴν προσωπικὴ ἀπελευθέρωση, δέν ἔκαναν ὡστόσο τοὺς ἀγρότες ἐλεύθερους ἀνθρώπους: τοὺς ἄφησαν γιά εἴκοσι χρόνια προσωρινὰ ὑπόχρεους¹⁴⁶,

τούς ἄφησαν — καί ὡς σήμερα παραμένουν — κατώτερη τάξη, πού τή μαστιγώνουν, πού πληρώνει εἰδικά δασίματα, πού δέν τολμᾷ νά βγεῖ ἐλεύθερα ἀπό τή μισοδουλοπάροικη κοινότητα, νά διαθέτει ἐλεύθερα τή γῆ της, νά ἐγκατασταίνεται ἐλεύθερα σέ ὁποιοδήποτε μέρος τοῦ κράτους. Ἡ ἀγροτική μας μεταρύθμιση δέ δείχνει μεγαλοψυχία τῆς κυβέρνησης· ἀπεναντίας, ἀποτελεῖ ἓνα πολύ μεγάλο ἱστορικό παράδειγμα γιά τό πόσο χαντακωμένη βγαίνει κάθε ὑπόθεση ἀπό τά χέρια τῆς ἀπολυταρχικῆς κυβέρνησης. Κάτω ἀπό τήν πίεση τῆς στρατιωτικῆς ἥττας, τῶν τρομερῶν οικονομικῶν δυσχερειῶν καί τῶν ἀπειλητικῶν ξεσηκωμάτων τῶν ἀγροτῶν, ἡ κυβέρνηση πραγματικά εἶχε ἀναγκαστεῖ νά τούς ἀπελευθερώσει. Ὁ ἴδιος ὁ τσάρος ὁμολόγησε ὅτι πρέπει ν' ἀπελευθερωθοῦν ἀπό τά πάνω, προτοῦ ἀρχίσουν ν' ἀπελευθερώνονται ἀπό τά κάτω. Ὅμως, ὅταν καταπιάστηκε μέ τήν ἀπελευθέρωση, ἡ κυβέρνηση ἔκανε ὅ,τι ἦταν καί δέν ἦταν δυνατό γιά νά ἱκανοποιήσει τήν ἀπληστία τῶν «ἀδικούμενων» τσιφλικῶν· ἡ κυβέρνηση δέ δίστασε νά καταφύγει ἀκόμα καί σέ μιά τέτοια προστυχιά, ὅπως οἱ κατεργαριές σχετικά μέ τούς ἀνθρώπους πού κλήθηκαν νά ἐφαρμόσουν τή μεταρύθμιση — παρά τό γεγονός ὅτι αὐτοί πού εἶχαν κληθεῖ προέρχονταν ἀπό τούς κύκλους τῶν εὐγενῶν! Οἱ πρῶτοι διαιτητές ἀνακλήθηκαν κι ἀντικαταστάθηκαν ἀπό ἀνθρώπους ἀνίκανους νά ἐμποδίσουν τούς τσιφλικάδες νά τσουβαλιάσουν τούς ἀγρότες καί σ' αὐτόν ἀκόμα τόν καθορισμό τῶν συνόρων τῶν χωραφιῶν. Καί ἡ μεγάλη μεταρύθμιση δέν μπόρεσε νά ἐφαρμοστεῖ χωρίς στρατιωτική βία καί ματοκυλίσματα τῶν ἀγροτῶν, πού ἀρνοῦνταν νά δεχτοῦν τά παραχωρητήρια¹⁴⁷. Δέν εἶναι καθόλου παράξενο ὅτι οἱ καλύτεροι ἀνθρώποι ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, πιεζόμενοι ἀπό τό φίμωτρο τῆς λογοκρισίας, δέχτηκαν αὐτή τή μεγάλη μεταρύθμιση μέ τήν κατάρα τῆς σιωπῆς. . .

«Ἀπελευθερωμένος» ἀπό τήν ἀγγαρεία, ὁ ἀγρότης βγήκε ἀπό τά χέρια τοῦ μεταρρυθμιστῆ τόσο ἐξουθενωμένος, καταληστεμένος, ταπεινωμένος, δεμένος στόν κλῆρο του, πού δέν τοῦ ἔμενε τίποτε ἄλλο παρά νά πάει «θεληματικά» στήν ἀγγαρεία. Καί ὁ μουζικός ἄρχισε νά καλλιεργεῖ τή γῆ τοῦ πρώην ἀφέντη του, «νοικιάζοντας» ἀπ' αὐτόν τήν ἴδια τή δικιά του γῆ πού τοῦ ἀφαίρεσαν μέ τά ὀτρεζκι, καί ἀναλαβαίνοντας ἀπό τό χειμῶνα τήν ὑποχρέωση νά ξεπληρώσει μέ δουλειά τό καλοκαίρι τό στάρι πού ἔπαιρνε δανεικό γιά τήν πεινασμένη οἰκογένειά του. Ξεπληρωμή μέ δουλειά καί ὑποδούλωση — νά τί ἀποδείχτηκε στήν πραγματικότητα ἡ «ἐλεύθερη δουλειά», γιά τήν ὁποία τό συν-

ταγμένο από έναν Ιησουίτη διάγγελμα καλοῦσε τὸν ἀγρότη νὰ ἐπικαλεστεῖ τὴ «θεία εὐλογία».

Καί σ' αὐτὴ τὴν τσιφλικάδικη καταπίεση, πού διατηρήθηκε χάρι στή μεγαλοψυχία τῶν κρατικῶν λειτουργῶν, πού κατάστρωσαν καί ἐφάρμοσαν τὴ μεταρύθμιση, προστέθηκε καί ἡ καταπίεση ἀπομέρους τοῦ κεφαλαίου. Ἡ ἐξουσία τοῦ χρήματος, πού γονάτισε, λχ., ἀκόμα καί τὸ γάλλο ἀγρότη, τὸν ἀπελευθερωμένο ἀπὸ τὴν ἐξουσία τοῦ τσιφλικῆ ὄχι μὲ μιά κακομοιριασμένη μεσοβέζικη μεταρύθμιση, ἀλλὰ μὲ μιά πανίσχυρη λαϊκὴ ἐπανάσταση, — αὐτὴ ἡ ἐξουσία τοῦ χρήματος ἔπεσε μ' ὄλο τὸ βάρος τῆς πάνω στό δικό μας μισοδουλοπάροικο μουζικό. Ὁ μουζικός ἔπρεπε πάση θυσία νὰ ἐξοικονομᾷ χρήματα: καί γιὰ νὰ πληρώνει τὰ δοσίματα, τὰ ἀυξημένα χάρι στήν εὐεργετικὴ μεταρύθμιση δοσίματα, καί γιὰ νὰ νοικιάζει γῆ, καί γιὰ ν' ἀγοράζει τὰ ἄθλια προϊόντα τῆς ἐργοστασιακῆς βιομηχανίας, πού ἄρχισαν νὰ ἐκτοπίζουν τὰ προϊόντα τῆς οἰκοτεχνίας τοῦ ἀγρότη, καί γιὰ ν' ἀγοράζει στάρι κτλ. Ἡ ἐξουσία τοῦ χρήματος ὄχι μόνο γονάτισε, ἀλλὰ καί διαφοροποίησε τὴν ἀγροτιά: ἡ τεράστια πλειοψηφία τῆς ἄρχισε νὰ καταστρέφεται σταθερὰ καί νὰ μετατρέπεται σέ προλετάρους, ἡ μειοψηφία ν' ἀναδείχνει ὀμάδες ὀλιγάριθμων, ἀλλὰ καπὰτσων κουλάκων καί νοικοκυρεμένων μουζίκων, πού ἄρπαζαν τὸ νοικοκυριό καί τὴ γῆ τῶν ἀγροτῶν καί ἀποτελοῦσαν τὰ στελέχη τῆς ἀστικῆς τάξης τοῦ χωριοῦ πού γεννιόταν. Ὁλόκληρη ἡ τεσσαρακονταετία πού ἀκολούθησε ὕστερα ἀπὸ τὴν μεταρύθμιση εἶναι ἓνα συνεχές προτσές αὐτοῦ τοῦ ξεκληρίσματος τῆς ἀγροτιάς, εἶναι ἓνα προτσές ἀργοῦ, ὀδυνηροῦ ἀφανισμοῦ τῆς. Τὸν ἀγρότη τὸν ἔριξαν σ' ἓνα ἄθλιο βιοτικὸ ἐπίπεδο: στεγαζόταν μαζί μὲ τὰ ζῶα, ντυνόταν μὲ κουρέλια, τρεφόταν μὲ λαχανίδες. Ὁ ἀγρότης, ὅταν εἶχε πού νὰ πάει, παράταγε τὸν κλῆρο του, τὸν ξεφορτωνόταν ἀκόμα καί μὲ πληρωμῆ, πληρώνοντας ὅποιον δεχόταν νὰ πάρει τὸν κλῆρο, μιά καί οἱ δόσεις γιὰ τὴν ἀποπληρωμὴ του ξεπερνοῦσαν τὰ ἔσοδά του. Οἱ ἀγρότες ὑπόφερναν ἀπὸ χρόνια πείνα καί πέθαιναν κατὰ δεκάδες χιλιάδες ἀπὸ τὴν πείνα καί τίς ἐπιδημίες στὰ χρόνια τῆς σιτοδείας πού ἐπαναλαβαίνονταν ὄλο καί συχνότερα.

Ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα στό χωριό μας καί σήμερα: Γεννιέται τὸ ἐρώτημα, πού βρίσκεται ἡ διέξοδος, καί μὲ τί μέσα θὰ πετύχουμε τὴν καλυτέρευση τῆς κατάστασης τοῦ ἀγρότη; Ἡ μικρὴ ἀγροτιά μπορεῖ ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸ ζυγὸ τοῦ κεφαλαίου μόνο ὅταν συνταχθεῖ μὲ τὸ ἐργατικὸ κίνημα καί τὸ βοηθήσει στήν πάλη του γιὰ τὸ σοσιαλιστικὸ καθεστῶς, γιὰ τὴν μετατρο-

πή τῆς γῆς καθὼς καὶ τῶν ἄλλων μέσων παραγωγῆς (φάμπρικων, ἐργοστασίων, μηχανῶν κτλ.) σὲ κοινωνικὴ ἰδιοκτησία. Ἄν προσπαθοῦσαμε νὰ σώσουμε τὴν ἀγροτιά, ὑπερασπίζοντας τὸ μικρὸ νοικοκυριὸ καὶ τὴ μικρὴ ἰδιοκτησία ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴ τοῦ καπιταλισμοῦ, δὲ θὰ κάναμε τίποτε ἄλλο παρά νὰ παρεμποδίζουμε μάταια τὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξη, νὰ ξεγελοῦμε τὸν ἀγρότη μὲ αὐταπάτες ὅτι καὶ στὸν καπιταλισμὸ εἶναι δυνατὴ ἡ εὐημερία, νὰ διασπᾶμε τίς ἐργαζόμενες τάξεις, δημιουργώντας γιὰ τὴ μειώσηφία προνομιούχα θέση σὲ βάρος τῆς πλειοψηφίας. Νὰ γιατί οἱ σοσιαλδημοκράτες θὰ παλαίβουν πάντα ἐνάντια σὲ τέτοιους παράλογους καὶ ἐπιζήμιους θεσμούς, ὅπως τὸ ἀναπαλλοτρίωτο τῶν ἀγροτικῶν κλήρων, ἡ ἀλληλέγγυα εὐθύνη, ἡ ἀπαγόρευση τῆς ἐλεύθερης ἐξόδου ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴ κοινότητα καὶ τῆς ἐλεύθερης εἰσδοχῆς σ' αὐτὴν προσώπων ἀπὸ ὁποιαδήποτε τάξη! Ὁμως ὁ ἀγρότης μας ὑποφέρει, ὅπως εἶδαμε, ὄχι μόνο, καὶ μάλιστα ὄχι τόσο ἀπὸ τὸ ζυγὸ τοῦ κεφαλαίου ὅσο ἀπὸ τὸ ζυγὸ τῶν τσιφλικάδων καὶ ἀπὸ τὰ ὑπολείμματα τῆς δουλοπαροικίας. Ἡ ἀμειλιχτὴ πάλη ἐνάντια σ' αὐτὰ τὰ δεσμά, πού χειροτερεύουν ἀφάνταστα τὴν κατάστασι τῆς ἀγροτίας καὶ τὴ δένουν χειροπόδαρα, δέν εἶναι μόνο δυνατὴ, ἀλλὰ καὶ ἀπαραίτητη πρὸς τὸ συμφέρον ὅλης τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης τῆς χώρας, γιατί ἡ ἀδιέξοδη φτώχεια, τὸ σκοτάδι, ἡ ἔλλειψη δικαιωμάτων καὶ ἡ ταπείνωσι τοῦ μουζίκου βάζουν τὴ σφραγίδα τοῦ ἀσιατισμοῦ σ' ὅλο τὸν τρόπο ζωῆς τῆς πατρίδας μας. Καὶ ἡ σοσιαλδημοκρατία δὲ θὰ ἐκπλήρωνε τὸ χρέος της, ἂν δέν ὑποστήριζε ὀλοκληρωτικὰ καὶ μὲ κάθε τρόπο αὐτὴ τὴν πάλη. Ἡ ὑποστήριξι αὐτὴ πρέπει νὰ ἐκφραστεῖ, κοντολογίης, *μὲ τὴν εἰσαγωγή τῆς ταξικῆς πάλης στὸ χωριό.*

Εἶδαμε ὅτι στὸ σημερινὸ ρωσικὸ χωριὸ συνυπάρχουν δύο λογίων ταξικὲς ἀντιθέσεις: πρῶτο, ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες γῆς καὶ στοὺς ἐπιχειρηματίες τοῦ χωριοῦ, δεύτερο, ἀνάμεσα σ' ὅλη τὴν ἀγροτιά καὶ σ' ὅλη τὴν τάξι τῶν τσιφλικάδων. Ἡ πρώτη ἀντίθεση ἀναπτύσσεται καὶ μεγαλώνει, ἡ δεύτερη ἀδυνατίζει βαθμιαία. Ἡ πρώτη ἔχει ἀκόμα μπροστὰ της ὅλο τὸ μέλλον, ἡ δεύτερη σὲ σημαντικὸ βαθμὸ ἀνήκει κιόλας στὸ παρελθόν. Κι ὁμως, ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτό, γιὰ τοὺς σημερινούς ρώσους σοσιαλδημοκράτες ἀκριβῶς ἡ δεύτερη ἀντίθεση εἶναι ἡ πιὸ οὐσιαστικὴ καὶ ἔχει τὴ μεγαλύτερη σημασία ἀπὸ πραχτικὴ ἄποψη. Ὅτι ἐμεῖς πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦμε κάθε εὐκαιρία πού μᾶς παρουσιάζεται γιὰ τὴν ἀνάπτυξι τῆς ταξικῆς συνείδησης τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν γῆς, ὅτι γι' αὐτό πρέπει νὰ προσέξουμε τὸ φαινόμενο τῆς μετοίκησης στὸ χωριὸ ἐργατῶν ἀπὸ τὴν πόλη (λχ. μηχανικῶν

πού δουλεύουν σέ ατμοκίνητες άλωνιστικές μηχανές κτλ.), τίς αγορές μίσθωσης έργατων γῆς, — αὐτό εἶναι αὐτονόητο, αὐτό ἀποτελεῖ ἀξίωμα γιά κάθε σοσιαλδημοκράτη.

Ὅμως οἱ δικοί μας ἐργάτες γῆς εἶναι ἀκόμα πάρα πολύ στενά δεμένοι μέ τήν ἀγροτιά, τούς βαραίνει ἀκόμα πάρα πολύ ἡ κοινή γιά ὅλη τήν ἀγροτιά δυστυχία, καί γι' αὐτό τό κίνημα τῶν ἐργατων γῆς δέν μπορεῖ μέ κανένα τρόπο νά πάρει πανεθνική σημασία οὔτε σήμερα, οὔτε στό ἄμεσο μέλλον. Ἀντίθετα, τό σάρωμα τῶν ὑπολειμμάτων τῆς δουλοπαροικίας, τό ξερίζωμα ἀπ' ὄλους τούς θεσμούς τοῦ ρωσικοῦ κράτους τοῦ φεουδαρχικοῦ πνεύματος τῆς ἀνισοτιμίας καί τῆς ταπείνωσης δεκάδων ἑκατομμυρίων «ἀπλοῦ λαοῦ», — αὐτό τό ζήτημα ἔχει ἀπό τώρα κιάλας πανεθνική σημασία, καί ἓνα κόμμα, πού ἔχει τήν ἀξίωση νά παίξει τό ρόλο τοῦ πρωτοπόρου ἀγωνιστῆ τῆς λευτεριάς, δέν μπορεῖ νά μείνει παράμερα ἀπ' αὐτό τό ζήτημα.

Ἐγινε σχεδόν καθολική σήμερα ἡ ἀναγνώριση (πού λίγο-πολύ στίς γενικές τῆς γραμμές εἶναι ἡ ἴδια) τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ ἀγρότες δυστυχοῦν, ἡ ἔκφραση γνώμων γιά τίς «ἐλλείψεις» τῆς μεταρύθμισης τοῦ 1861 καί γιά τήν ἀνάγκη κρατικῆς βοήθειας ἔγινε ἀληθινό ρεῦμα. Χρέος μας εἶναι νά τονίζουμε ὅτι ἡ δυστυχία αὐτή ὀφείλεται ἀκριβῶς στήν ταξική καταπίεση τῆς ἀγροτιάς, ὅτι ἡ κυβέρνηση εἶναι πιστός ὑποστηρικτής τῶν καταπιεστικῶν τάξεων καί ὅτι ὅσοι θέλουν εἰλικρινά καί σοβαρά τή ριζική καλυτέρευση τῆς κατάστασης τῶν ἀγροτῶν πρέπει νά ἐπιδιώκουν ὄχι τή βοήθεια ἀπομέρους τῆς κυβέρνησης, ἀλλά τήν ἀπολύτρωση ἀπό τό ζυγό τῆς, τήν κατάκτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Μιλᾶνε γιά τίς ἐξαιρετικά μεγάλες πληρωμές ἐξαγορᾶς, γιά εὐεργετικό μέτρο τῆς κυβέρνησης πού νά μειώνει τήν πληρωμή καί νά παρατείνει τήν προθεσμία τῆς. Ἐμεῖς σχετικά μ' αὐτό ἔχουμε νά ποῦμε ὅτι ὄλες αὐτές οἱ πληρωμές ἐξαγορᾶς δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρᾶ μιᾶ περιβλημένη μέ νομικούς τύπους καί γραφειοκρατικές φράσεις ληστεία τῶν ἀγροτῶν ἀπό τούς τσιφλικάδες καί τήν κυβέρνηση, δέν εἶναι παρά φόρος πού εἰσπράττουν οἱ τσιφλικάδες γιά τήν ἀπελευθέρωση τῶν δούλων τους. Ἐμεῖς θά προβάσουμε τό αἴτημα τῆς ἄμεσης κι ὀλοκληρωτικῆς κατάργησης τῶν πληρωμῶν ἐξαγορᾶς καί τῶν δοσιμάτων, τό αἴτημα νά ἐπιστραφοῦν στό λαό τά ἑκατοντάδες ἑκατομμύρια, πού χρόνια συνέχεια ἀπομυζοῦσε ἡ τσαρική κυβέρνηση γιά νά ἱκανοποιήσει τίς ὀρέξεις τῶν δουλοχτητῶν. Μιλᾶνε γιά τό μικρό κληρο τῶν ἀγροτῶν, γιά τήν ἀνάγκη κρατικῆς βοήθειας μέ σκοπό νά μεγαλώσει ἡ γαιοχτησία τῶν ἀγροτῶν. Σχετικά μ' αὐτό, ἔχου-

με νά ποῦμε, ὅτι ἴσα-ἴσα *χάρι* στήν κρατική βοήθεια — βοήθεια, ἐννοεῖται, πρὸς τοὺς τσιφλικάδες — οἱ ἀγρότες ἔμειναν, στήν καταθλιπτική πλειοψηφία τῶν περιπτώσεων, χωρὶς τὴν ἀπολύτως ἀπαραίτητη ἔκταση γῆς. Ἐμεῖς θὰ προβάσουμε τὸ αἴτημα νά ἐπιστραφοῦν στοὺς ἀγρότες τὰ ὀτρέζκι, πού ἐξαιτίας τοὺς ἐξακολουθεῖ νά διατηρεῖται ἡ ἀνελεύθερη, ὑποδουλωτική ἐργασία τῶν ἀγγαρειῶν, δηλ. στήν πραγματικότητα ἡ ἴδια ἡ δουλοπάροικη ἐργασία. Ἐμεῖς θὰ προβάσουμε τὸ αἴτημα νά συγκροτηθοῦν ἀγροτικές ἐπιτροπές γιὰ τὴν ἐπανόρθωση τῶν κατάφωρων ἀδικιῶν, πού διέπραξαν σέ βάρος τῶν ἀπελευθερωνόμενων σκλάβων οἱ ἐπιτροπές τῶν εὐγενῶν πού συγκροτήθηκαν ἀπὸ τὴν τσαρική ἐξουσία. Θὰ ἀπαιτήσουμε νά συγκροτηθοῦν δικαστήρια, πού νάχουν τὸ δικαίωμα νά μειώνουν τὴν ὑπέρογκη πληρωμὴ γιὰ τὴ γῆ, πού εἰσπράττουν οἱ τσιφλικάδες, ἐκμεταλλεόμενοι τὴν ἀδιέξοδη κατάσταση τῶν ἀγροτῶν — δικαστήρια, ὅπου ὁ ἀγρότης νάχει τὸ δικαίωμα νά ἐνάγει γιὰ τοκογλυφία ὅσους κλείνουν ὑποδουλωτικές συμφωνίες, ἐκμεταλλεόμενοι τὴν ἔσχατη ἀνέχεια τοῦ ἄλλου. Ἐμεῖς θὰ προσπαθοῦμε πάντοτε, μέ κάθε εὐκαιρία, νά ἐξηγοῦμε στοὺς ἀγρότες ὅτι οἱ ἄνθρωποι πού τοὺς μιᾶνε γιὰ προστασία ἢ βοήθεια ἀπομέρους τοῦ σημερινοῦ κράτους εἶναι εἴτε ἠλίθιοι, εἴτε ἀγύρτες καὶ ἄσπονδοι ἐχθροὶ τους, ὅτι ἡ ἀγροτιά ἔχει ἀνάγκη πρῶτ' ἀπ' ὅλα ν' ἀπολυτρωθεῖ ἀπὸ τὴν αὐθαιρεσία καὶ τὸ ζυγὸ τῆς ὑπαλληλοκρατίας, ὅτι ἔχει ἀνάγκη πρῶτ' ἀπ' ὅλα νά τῆς ἀναγνωριστεῖ πλέρια καὶ ἀπόλυτη ἰσοτιμία ἀπὸ κάθε ἄποψη μέ ὄλες τὶς ἄλλες τάξεις, ἀπόλυτη ἐλευθερία μετακίνησης καὶ μετοίκησης, νά τῆς ἀναγνωριστεῖ τὸ δικαίωμα νά διαθέτει ἐλεύθερα τὴ γῆ, τὸ δικαίωμα νά διαχειρίζεται ἐλεύθερα ὄλες τὶς κοινοτικές ὑποθέσεις καὶ τὰ κοινοτικά ἔσοδα. Τὰ πιὸ συνηθισμένα γεγονότα τῆς καθημερινῆς ζωῆς ὁποιοῦδήποτε ρωσικοῦ χωριοῦ μποροῦν πάντα νά δόσουν χιλιάδες ἀφορμές γιὰ ζύμωση γύρω ἀπὸ τὰ παραπάνω αἰτήματα. Αὐτὴ ἡ ζύμωση πρέπει νά ξεκινάει ἀπὸ τὶς τοπικές, τὶς συγκεκριμένες, τὶς πιὸ ἐπιταχτικές ἀνάγκες τῶν ἀγροτῶν, ὅμως νά μὴ σταματᾷ σ' αὐτές τὶς ἀνάγκες, ἀλλὰ νά πλαταίνει συνεχῶς τὸν ὀρίζοντα τῶν ἀγροτῶν, ν' ἀναπτύσσει συνεχῶς τὴν πολιτικὴ τους συνείδηση, νά δείχνει τὴ διαφορετικὴ θέση πού κατέχουν μέσα στό κράτος οἱ τσιφλικάδες καὶ οἱ ἀγρότες, νά ὑποδείχνει τὸ μοναδικὸ μέσο ἀπολύτρωσης τοῦ χωριοῦ ἀπὸ τὸ ζυγὸ τῆς αὐθαιρεσίας καὶ τῆς καταπίεσης πού τὸ βαραίνει, — τὴ σύγκληση σώματος ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ, τὴν ἀνατροπὴ τοῦ δεσποτισμοῦ τῆς ὑπαλληλοκρατίας. Εἶναι ἀνόητος καὶ παράλογος ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι τάχα

οί ἐργάτες δὲν μποροῦν νά νιώσουν τό αἶτημα τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας: ὄχι μόνο οἱ ἐργάτες, πού ἔζησαν χρόνια ἀνοιχτῆς πάλης ἐνάντια στοὺς ἐργοστασιάρχες καί στήν ἀστυνομία, πού βλέπουν καθημερινά νά συλλαμβάνονται αὐθαίρετα καί νά διώκονται οἱ καλύτεροι ἀπό τίς γραμμές τους, ὄχι μόνο αὐτοί οἱ ἐργάτες πού ἐπηρεάζονται κιόλας ἀπό τό σοσιαλισμό, ἀλλά καί κάθε μυαλωμένος ἀγρότης, πού σκέφτεται ἔστω καί λίγο ὅσα βλέπει γύρω του, θά εἶναι σέ θέση νά καταλάβει καί ν' ἀφομοιώσει τοὺς σκοποὺς τῆς πάλης τῶν ἐργατῶν, ν' ἀφομοιώσει τὴν ἰδέα τῆς σύγκλησης ἑνός ζέμσκι σομπόρ πού θά ἀπελευθερώσει ὅλη τὴ χώρα ἀπό τὴν παντοδυναμία τῆς μισητῆς ὑπαλληλοκρατίας. Καί ἡ ζύμωση μέ βάση τίς πιό ἄμεσες καί τίς πιό ἐπιταχτικῆς ἀνάγκες τῆς ἀγροτιᾶς τότε μόνο θά εἶναι σέ θέση νά ἐκπληρώσει τό καθῆκον της, — δηλ. νά μπάσει τὴν ταξικὴ πάλη στό χωριό, — ὅταν μέ τό κάθε ξεσκεπάσμα τοῦ ἄλφα ἢ βῆτα «οἰκονομικοῦ» κακοῦ θά κατορθώσει νά συνδέσει ὀρισμένες πολιτικῆς διεκδικήσεις.

Ὅμως γεννιέται τό ἐρώτημα, μπορεῖ ἄραγε τό σοσιαλδημοκρατικὸ ἐργατικὸ κόμμα νά περιλάβει στό πρόγραμμά του αἰτήματα σάν τὰ παραπάνω; Μπορεῖ ἄραγε ν' ἀναλάβει τὴ ζύμωση μέσα στήν ἀγροτιά; Δέ θά μᾶς ὀδηγήσει ἄραγε αὐτό στό νά σκορπίσουμε καί νά κατευθύνουμε τίς ἐπαναστατικῆς μας δυνάμεις, πού κι ἔτσι εἶναι ὀλιγάριθμες, μακριά ἀπό τὴν κύρια καί μοναδικὰ σίγουρη κοίτη τοῦ κινήματος;

Οἱ ἀντιρῆσεις αὐτές στηρίζονται σέ παρανόηση. Μάλιστα, πρέπει ὅπωςδήποτε νά περιλάβουμε στό πρόγραμμά μας διεκδικήσεις γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ τοῦ χωριοῦ μας ἀπ' ὅλες τίς ἐπιβιώσεις τῆς δουλείας, διεκδικήσεις ἱκανές νά προκαλέσουν στό καλύτερο κομμάτι τῆς ἀγροτιᾶς ἂν ὄχι ἀνεξάρτητη πολιτικὴ πάλη, τουλάχιστο συνειδητὴ ὑποστήριξη τῆς ἀπελευθερωτικῆς πάλης τῆς ἐργατικῆς τάξης. Θά κάναμε λάθος ἂν ὑποστηρίζαμε μέτρα πού μποροῦν νά παρεμποδίσουν τὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξη, εἴτε νά προφυλάξουν τεχνητὰ τοὺς μικροαγρότες ἀπό τὴν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ, ἀπό τὴν ἀνάπτυξη τῆς μεγάλης παραγωγῆς, ὅμως ἀκόμα πιό ὀλέθριο λάθος θά κάναμε ἂν δὲν καταφέραμε νά ἐπωφεληθοῦμε ἀπὸ τό ἐργατικὸ κίνημα γιὰ νά διαδόσουμε, μέσα στήν ἀγροτιά, τὰ δημοκρατικὰ ἐκεῖνα αἰτήματα πού δὲν πραγματοποιοῦσε ἡ μεταρύθμιση τῆς 19 τοῦ Φλεβάρη 1861. Ἐξαιτίας τῆς διαστρέβλωσῆς της ἀπὸ τοὺς τσιφλικάδες καί τὴν ὑπαλληλοκρατία. Εἶναι ἀνάγκη γιὰ τό κόμμα μας νά συμπεριλάβει τέτοια αἰτήματα στό πρόγραμμά του, ἂν θέλει νά μπεῖ ἐπικε-

φαλῆς ὄλου τοῦ λαοῦ στήν πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία*. Ὅμως αὐτό δέν προϋποθέτει καθόλου ὅτι θ' ἀρχίσουμε νά καλοῦμε τίς δραστήριες ἐπαναστατικές δυνάμεις νά πᾶνε ἀπό τήν πόλη στό χωριό. Γι' αὐτό οὔτε λόγος μπορεῖ νά γίνει. Δέ χωράει καμιά ἀμφιβολία ὅτι ὅλα τά μαχητικά στοιχεῖα τοῦ κόμματος πρέπει νά τείνουν πρὸς τίς πόλεις καί τά ἐργοστασιακά κέντρα, ὅτι μόνο τό βιομηχανικό προλεταριάτο εἶναι ἱκανό νά διεξάγει ἀκλόνητη καί μαζική πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, ὅτι μόνο τό προλεταριάτο αὐτό εἶναι ἱκανό νά σηκώσει στούς ὤμους του τέτοια μέσα πάλης, ὅπως εἶναι ἡ ὀργάνωση ἀνοιχτῶν διαδηλώσεων εἴτε ἡ ἴδρυση *λαϊκῆς* πολιτικῆς ἐφημερίδας, πού νά βγαίνει κανονικά καί νά κυκλοφορεῖ πλατιά. Ἐμεῖς πρέπει νά συμπεριλάβουμε στό πρόγραμμά μας τίς διεκδικήσεις τῶν ἀγροτῶν, ὄχι γιά νά καλέσουμε τούς πεισμένους σοσιαλδημοκράτες νά πᾶνε ἀπό τήν πόλη στό χωριό, ὄχι γιά νά τούς καθηλώσουμε στό χωριό, ὄχι, ἀλλά γιά νά δόσουμε τήν καθοδήγηση γιά δράση σ' ἐκεῖνες τίς δυνάμεις πού δέν μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν παρά μόνο στό χωριό, γιά νά χρησιμοποιήσουμε στήν ὑπόθεση τῆς δημοκρατίας καί στήν πολιτική πάλη γιά τή λευτεριά τούς δεσμούς μέ τό χωριό, πού, λόγω τῶν περιστάσεων, ἔχουν πολλοί ἀφοσιωμένοι στή σοσιαλδημοκρατία διανοούμενοι καί ἐργάτες, δεσμούς πού πλαταίνουν κι ἀναπτύσσονται κατανάγκην μαζί μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ κινήματος. Ἐμεῖς ἀπό καιρό πιά ξεπεράσαμε τό στάδιο ἐκεῖνο, πού στή διάρκειά του ἤμασταν ἓνα μικρό τμήμα ἐθελοντῶν, πού ὅλες οἱ σοσιαλδημοκρατικές δυνάμεις ἀποτελοῦνταν μόνο ἀπό ὁμίλους νέων πού ὅλοι τους «πήγαιναν στούς ἐργάτες». Τό κίνημά μας διαθέτει τώρα μιά ὀλόκληρη στρατιά, τή στρατιά τῶν ἐργατῶν, πού ἔχουν μπεῖ στήν πάλη γιά τό σοσιαλισμό καί τή λευτεριά — τή στρατιά τῶν διανοουμένων, πού πῆραν καί παίρνουν μέρος στό κίνημα καί πού εἶναι διασπαρμένοι σήμερα σ' ὅλες-τίς ἄκρες τῆς Ρωσίας — τή στρατιά τῶν συμπαθούντων, πού ἀτενίζουν μέ πίστη κι ἐλπίδα τό ἐργατικό κίνημα κ' εἶναι ἔτοιμοι νά τοῦ προσφέρουν χιλιάδες ὑπηρεσίες. Μπροστά μας ἔχουμε ἓνα μεγάλο καθῆκον: νά ὀργανώσουμε ὅλες αὐτές τίς στρατιές, νά τίς ὀργανώσουμε ἔτσι, πού νάμαστε ἱκανοί ὄχι μόνο νά προκαλοῦμε στιγμιαῖα ξε-

* Ἐχουμε κιόλας συντάξει σχέδιο σοσιαλδημοκρατικοῦ προγράμματος πού περιλαμβάνει καί τά παραπάνω αἰτήματα. Ἐλπίζουμε ὅτι, ὕστερα ἀπό τή συζήτηση καί τήν ἐπεξεργασία αὐτοῦ τοῦ σχεδίου μέ τή συνδρομή καί τῆς ὀμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», θά δημοσιεύσουμε σ' ἓνα ἀπό τά προσεχῆ φύλλα τό σχέδιο προγράμματος τοῦ κόμματός μας.

σπάσματα, όχι μόνο να καταφέρουμε στον έχθρο εύκαιριακά, σκόρπια (καί γι' αυτό ακίνδυνα) χτυπήματα, αλλά να καταδιώκουμε τον έχθρο με αδιάκοπη, επίμονη και συνεπή πάλη σ' όλο τό μέτωπο, να χτυπάμε τήν άπολυταρχική κυβέρνηση παντού όπου σπέρνει καταπίεση και θερίζει μίσος. Μά είναι δυνατό να πετύχουμε τό σκοπό αυτό, χωρίς να ρίξουμε μέσα στη μάζα τών εκατομμυρίων τής άγροτιάς τό σπόρο τής ταξικής πάλης και τής πολιτικῆς συνείδησης; Και μή λέτε ότι αυτή ή σπορά δέν είναι δυνατή; όχι μόνο είναι δυνατή αλλά γίνεται κιόλας, γίνεται με χίλιους τρόπους πού διαφεύγουν τήν προσοχή και τήν επίδρασή μας. Και θά προχωρήσει άφάνταστα πιά πλατιά και πιά γρήγορα, όταν έμεις θά καταφέρουμε να ρίξουμε ένα σύνθημα για μιά τέτοια επίδραση και θά υψώσουμε τή σημαία τής άπελευθέρωσης τής ρωσικῆς άγροτιάς άπ' όλα τά ύπολείμματα τής έπονείδιστης δουλοπαροικίας. Οί χωρικοί πού έρχονται στην πόλη από τώρα κιόλας παρακολουθούν με περιέργεια και ενδιαφέρον τήν άκατανόητη γι' αυτούς πάλη τών εργατῶν και φέρνουν τά μαντάτα γι' αυτήν ως τίς πιά άπομακρυσμένες γωνίες. Έμεις μπορούμε και πρέπει να πετύχουμε ώστε στη θέση αυτής τής περιέργειας άμέτοχων θεατῶν να μπει, άν όχι ή ολοκληρωτική κατανόηση, τουλάχιστο ή θολή συναίσθηση ότι οί εργάτες παλαίβουν για τά συμφέροντα όλου του λαού, να μπει ή όλο και μεγαλύτερη συμπάθεια για τόν άγώνα τους. Και τότε ή μέρα τής νίκης του έπαναστατικού εργατικού κόμματος ενάντια στην άστυνομική κυβέρνηση θά πλησιάσει με άναπάντεχη και άπροσδόκητη και για μās τούς ίδιους ταχύτητα.

*Γράφτηκε τό Φλεβάρη, ύστερα
από τίς 19 (4 του Μάρτη) 1901*

*Δημοσιεύτηκε τόν Άπρίλη του 1901
στην έφημερίδα «Ίσκρα», αρ. φύλλου 3*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα με τό
κείμενο τής έφημερίδας*

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΤΟΥ Β.Ι. ΛΕΝΙΝ
ΠΟΥ ΔΕΝ ΒΡΕΘΗΚΑΝ

—————
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

—————
ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

—————
ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΕΣ ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΗ ΔΡΑΣΗ
ΤΟΥ Β.Ι. ΛΕΝΙΝ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΤΟΥ Β. Ι. ΛΕΝΙΝ
ΠΟΥ ΔΕΝ ΒΡΕΘΗΚΑΝ ΩΣ ΤΩΡΑ
(1898 - 'Απρίλης 1901)

1897-1898

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΓΙΑ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ Α. Α. ΜΙΚΟΥΛΙΝ

Τό σημείωμα γιά τό βιβλίον τοῦ Α. Α. Μικούλιν (δέν εξακριβώθηκε ποιό) γράφτηκε, ὅπως φαίνεται, τό 1897 ἤ στίς ἀρχές τοῦ 1898. Ὁ Λένιν κάνει μνεΐα γιά τό σημείωμα σέ γράμμα τοῦ τῆς 14 (26) Φλεβάρη τοῦ 1898, πρὸς τόν Μ. Τ. Ἐλιζάροφ, προειδοποιώντας τον ὅτι τό σημείωμα δέν πρέπει νά συμπεριληφθεῖ στή συλλογή «Οἰκονομικές μελέτες καί ἄρθρα» (βλ. Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 37ος, σελ. 87).

ΔΥΟ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΟΝ Ν. Ε. ΦΕΝΤΟΣΕΓΕΦ

Τά γράμματα στόν Ν. Ε. Φεντοσέγεφ γράφτηκαν πρὶν ἀπό τίς 24 τοῦ Γενάρη (5 τοῦ Φλεβάρη) 1898. Πληροφορίες γι' αὐτά ὑπάρχουν σέ γράμμα τοῦ Β. Ι. Λένιν τῆς 24 τοῦ Γενάρη (5 τοῦ Φλεβάρη) 1898 πρὸς τήν Α. Ι. Οὐλιάνοβα-Ἐλιζάροβα, ὅπου ἀναφέρεται: «Ὁ Ν. Ε. Φ. δέ μοῦ γράφει, ὅτε μοῦ ἀπαντᾷ μάλιστα, ἄν καί τοῦ ἔγραψα 2 γράμματα» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 37ος, σελ. 81).

1898

ΓΡΑΜΜΑ ΣΤΟ ΤΜΗΜΑ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ
ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΩΝ ΖΕΜΣΤΒΟ ΤΟΥ ΚΥΒΕΡΝΕΙΟΥ ΤΒΕΡ

Γιά τό γράμμα αὐτό ὁ Λένιν κάνει λόγο σέ γράμμα τοῦ τῆς 12 (24) τοῦ Δεκέμβρη 1898 πρὸς τήν Α. Ι. Οὐλιάνοβα-Ἐλιζάροβα (βλ. Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 37ος, σελ. 140).

1898-1899

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΟΝ Α. ΜΑΡΤΟΦ

Γιά τήν ἀλληλογραφία τοῦ Β. Ι. Λένιν μέ τόν Α. Μάρτοφ γίνεται λόγος σέ γράμμα τοῦ Λένιν στούς δικούς του (βλ. Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 37ος, σελ. 180), καθὼς καί στίς ἀναμνήσεις τοῦ Α. Μάρτοφ.

«Ὁ Β. Ι. ἔγραψε μόνο ὅτι σέ μιά σειρά φύλλα τῆς ἐφημερίδας τῆς Πετρούπολης „Ραμπότσαγια Μίσιλ“ παρατηρεῖται μιά τάση νά παρασιωποῦνται

τά καθήκοντα τῆς πολιτικῆς πάλης καί ὅτι στό ἐξωτερικό διεξάγεται ἐνάντια στόν Πλεχάνοφ κι ὅλη τήν ομάδα „Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς“ μιᾶ συστηματική ἐκστρατεία ἀπό νεαρούς πρόσφυγες (ἀνάμεσά τους εἶναι κι ὁ Κ. Μ. Τάχαρεφ), πού τοῦ φαίνεται ὑποπτη» (Γ. Μάρτοφ. Σημειώσεις ἐνός σοσιαλδημοκράτη. Μόσχα, 1924, σελ. 400-401).

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΟΝ Φ. Β. ΛΕΝΓΚΝΙΚ ΓΙΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Γιά τήν ἀλληλογραφία τοῦ Β. Ι. Λένιν μέ τόν Φ. Β. Λένγκνικ πάνω σέ ζητήματα τῆς φιλοσοφίας στά χρόνια τῆς ἐξορίας του στή Σιβηρία, κάνουν λόγο ὁ Φ. Β. Λένγκνικ καί ὁ Π. Ν. Λεπεσίנסκι. «Στά γράμματα πού ἔστειλε σ' ἀπάντηση, — γράφει ὁ Λένγκνικ, — ὁ Βλαντίμιρ Ἰλίτς, ἀπ' ὅ,τι θυμᾶμαι, μέ πολύ λεπτό τρόπο, ὅμως κι ὀλίγετα ξεκάθαρα, τάχτηκε ἀποφασιστικά ἐνάντια καί στό σκεπτικισμό τοῦ Χιούμ, καί στόν ἰδεαλισμό τοῦ Κάντ, ἀντιπαράθετοντάς τους τῆ γεμάτη σφρίγος φιλοσοφία τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς». Ὁ Φ. Β. Λένγκνικ θυμόταν ὅτι τά γράμματα αὐτά τοῦ τά κατάσχεσαν στή διάρκεια μιᾶς ἐρευνας τό 1901 στή Σαμάρα (βλ. Λενινιστική συλλογή, τόμ. Ι, σελ. 194-195). Ὁ Π. Ν. Λεπεσίנסκι στίς ἀναμνήσεις του σημειώνει ὅτι μερικές φορές τά γράμματα τοῦ Λένιν στόν Λένγκνικ ἦταν ὀλόκληρες φιλοσοφικές πραγματείες (βλ. Π. Ν. Λεπεσίנסκι. Στή στροφή. Μόσχα, 1955, σελ. 114-115).

1899

ΔΥΟ ΑΡΘΡΑ ΜΕ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΑΠΟΨΕΩΝ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΝΑΡΟΝΤΝΙΚΟΥ Ν. Β. ΛΕΒΙΤΣΚΙ

Πληροφορίες γιά τά ἄρθρα αὐτά ὑπάρχουν σέ γράμμα τοῦ Β. Ι. Λένιν τῆς 25 Αὐγούστου (6 τοῦ Σεπτέμβρη) 1899 πρὸς τήν Μ. Α. Οὐλιάνοβα (βλ. Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 37ος, σελ. 207). Τά ἄρθρα προορίζονταν προφανῶς γιά τό περιοδικό «Νατσάλο», πού ἡ τσαρική κυβέρνηση τό ἐκλείσει τόν Ἰούνη τοῦ 1899.

ΓΡΑΜΜΑ ΣΤΟΝ Α. ΜΑΡΤΟΦ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ «CREDO»

Μνεῖα γι' αὐτό τό γράμμα γίνεται στίς ἀναμνήσεις τοῦ Α. Μάρτοφ (βλ. Γ. Μάρτοφ. Σημειώσεις ἐνός σοσιαλδημοκράτη. Μόσχα, 1924, σελ. 407-408).

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΟΝ Α. Ν. ΠΟΤΡΕΣΟΦ ΚΑΙ ΣΤΟΝ Α. ΜΑΡΤΟΦ

Στά γράμματα αὐτά ὁ Β. Ι. Λένιν μιλοῦσε γιά τό σχέδιο ἐκδοσης στό ἐξωτερικό μιᾶς πανρωσικῆς παράνομης μαρξιστικῆς ἐφημερίδας, γιά τήν ἀνάγκη τῆς πάλης ἐνάντια στό ρωσικό καί στό διεθνή ἀναθεωρητισμό (βλ. Ἄναμνήσεις γιά τόν Βλαντίμιρ Ἰλίτς Λένιν. Μέρος Ι. Μόσχα, 1956, σελ. 105-106· Γ. Μάρτοφ. Σημειώσεις ἐνός σοσιαλδημοκράτη. Μόσχα, 1924, σελ. 411· «Κάτεργα κι ἐξορία», 1927, τεύχος 6 (35), σελ. 9).

Η ΑΡΧΗ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΣ ΓΙΑ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ Σ. Ν. ΠΡΟΚΟΠΟΒΙΤΣ «ΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ»

Στό 'Αρχείο του 'Ινστιτούτου μαρξισμού-λενινισμού της ΚΕ του ΚΚΣΕ φυλάγονται μόνο οι σελίδες 4-16 του χειρογράφου.

ΜΕΡΟΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ «ΕΠΙΤΑΧΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ»

Στό 'Αρχείο του 'Ινστιτούτου μαρξισμού-λενινισμού της ΚΕ του ΚΚΣΕ λείπει τό μισό του 5ου φύλλου του χειρογράφου.

1900

Η ΕΚΘΕΣΗ ΤΗΣ «ΙΣΚΡΑ» ΠΡΟΣ ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΟΥ ΣΔΕΚΡ ΠΟΥ ΗΤΑΝ ΝΑ ΓΙΝΕΙ ΤΗΝ ΑΝΟΙΞΗ ΤΟΥ 1900 ΚΑΙ ΔΕΝ ΕΓΙΝΕ

Ἡ ἔκθεση πρὸς τὸ συνέδριο εἶχε ἐτοιμαστῆ ἀπὸ τὸν Λένιν ἐγγράφως γιὰ τὴ ὁμάδα τῆς «Ἴσκρα» δὲν ἦταν βέβαιη ἂν θὰ μπορούσε νὰ στείλει ἀντιπρόσωπο στὸ συνέδριο πὸ προβλεπόταν νὰ συνέλθει.

«Στὴν ἐκθεση αὐτὴ, — ἔγραφε ὁ Β. Ι. Λένιν στὴν ἐργασία „Τί νὰ κάνουμε;“, — ἀναπτύσσεται ἡ ἰδέα ὅτι ἂν περιοριστοῦμε μόνο στὴν ἐκλογή Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ὄχι μόνο δὲ θὰ λύσουμε τὸ ζήτημα τῆς ἐνοποίησης, σὲ μιά περίοδο πλείριας διασπορᾶς, σὰν αὐτὴ πὸ περνᾶμε τώρα, ἀλλὰ διατρέχουμε καὶ τὸν κίνδυνο νὰ δυσφημίσουμε τὴ μεγάλη ἰδέα τῆς δημιουργίας κόμματος σὲ περίπτωση πὸ μᾶς βρεῖ ἓνα καινούργιο γρήγορο καὶ ὀλοκληρωτικὸ χτύπημα, πρᾶγμα πὸ εἶναι περισσότερο ἀπὸ πιθανὸ, λόγω τῆς ἀντισυνωμοτικότητος πὸ ἐπικρατεῖ ὅτι γι' αὐτὸ πρέπει ν' ἀρχίσουμε ἀπὸ τὴν πρόσκληση ὄλων τῶν ἐπιτροπῶν καὶ ὄλων τῶν ἄλλων ὀργανώσεων νὰ ὑποστηρίζουν τὸ ἐπανεκδιδόμενο κοινὸ ὄργανο, πὸ *πραγματικά* θὰ συνδέσει ὅλες τὶς ἐπιτροπὲς μὲ *οὐσιαστικὸς* σμοὺς καὶ θὰ προετοιμάσει *πραγματικά* μιά ὁμάδα καθοδηγητῶν ὀλόκληρου τοῦ κινήματος· σὲ συνέχεια τὴν ὁμάδα πὸ θὰ δημιουργήσουν οἱ ἐπιτροπὲς, τὸ κόμμα καὶ οἱ ἐπιτροπὲς θὰ μπορούσαν πολὺ εὐκόλα νὰ τὴν μετατρέψουν σὲ ΚΕ, μόλις ἡ ὁμάδα αὐτὴ θ' ἀναπτυσσόταν καὶ θὰ δυνάμωνε. Τὸ συνέδριο ὅμως δὲ γίνεται, λόγω μιᾶς σειρᾶς χτυπημάτων, καὶ ἡ ἐκθεση καταστρέφεται γιὰ συνωμοτικούς λόγους, ἀφοῦ διαβάστηκε ἀπὸ μερικοὺς μόνο συντρόφους, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν πληρεξουσίων μιᾶς ἐπιτροπῆς» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 5ος, σελ. 464-465).

Εἶναι πιθανὸ νὰ κρατήθηκε τότε ἀντίγραφο τοῦ κειμένου τῆς ἐκθεσης.

1898-Ἰανουαρίου 1901

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΜΕ ΤΗΝ ΟΜΑΔΑ «ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ»

Σχετικὰ μὲ τὰ γράμματα τοῦ Β. Ι. Λένιν, — πὸ δὲ βρέθηκαν, — πρὸς τὰ μέλη τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» — Γ. Β. Πιλεχάνοφ, Π. Μπ. Ἀξελρόντ, Β. Ι. Ζασούλιτς — βλ. Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 34ος, σελ. 30-31· τόμ. 36ος, σελ. 32· Ἀναμνήσεις γιὰ τὸν Βλαντίμιρ Ἴλιτς Λένιν,

Μέρος 1, Μόσχα, 1956, σελ. 58· Άλληλογραφία τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ καὶ τοῦ Π. Μπ. Ἀξελρόντ. Τ. Π. Μόσχα, 1925, σελ. 137· Τὸ σοσιαλδημοκρατικὸ κίνημα στὴ Ρωσία. Ὑλικά δημοσιευόμενα μὲ τὴν ἐπιμέλεια τῶν Α. Ν. Πότερσοφ καὶ Μπ. Ι. Νικολάγεβσκι. Τ. Ι. Μόσχα-Λένινγκραντ, 1928, σελ. 75-76.

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΜΕ ΤΟΥΣ ΔΙΚΟΥΣ ΤΟΥ:

Μ. Α. Οὐλιάνοβα, Μ. Ι. Οὐλιάνοβα, Α. Ι. Οὐλιάνοβα-Ἐλιζάροβα,
Ντ. Ι. Οὐλιάνοφ, Ν. Κ. Κρούπσκαγια, Μ. Τ. Ἐλιζάροφ

Γιὰ πολλὰ γράμματα στοὺς δικούς του, πού δὲν ἔφτασαν στὰ χέρια μας, γίνεται μνεία στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Β. Ι. Λένιν μὲ τοὺς δικούς του, πού διασώθηκε, στὶς περικοπές πού κρατοῦσε ἀπὸ τὰ γράμματα τοῦ Λένιν ἢ διοίκηση χωροφυλακῆς τῆς Μόσχας, καθὼς καὶ στὶς ἀναμνήσεις τῆς Α. Ι. Οὐλιάνοβα-Ἐλιζάροβα, τῆς Μ. Ι. Οὐλιάνοβα καὶ τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια (βλ. Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 37ος, σελ. 77, 80, 87, 90, 92, 94, 96, 105, 110, 117, 127, 128, 130, 134, 139, 176, 184, 193, 207, 214, 230, 463-464, 465, 467, 493, 495, 500, 502· Ἀναμνήσεις γιὰ τὸν Βλαντίμιρ Ἰλίτς Λένιν. Μέρος 1. Μόσχα, 1956, σελ. 51, 102-103, 234· Ν. Κ. Κρούπσκαγια. Ὁ Λένιν — συντάχτης καὶ ὀργανωτῆς τοῦ κομματικοῦ τύπου. Μόσχα, 1956, σελ. 20).

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

μὲ τοὺς Ε. Β. Μπαραμζίν, Α. Α. Βανέγεφ, Μ. Γ. Γρηγόριεφ, Β. Α. Ἴονοφ, Α. Μ. Καλμίκοβα, Α. Μ. καὶ Ν. Μ. Κνιπόβιτς, Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, Β. Κ. Κουρνατόβσκι, Ι. Χ. Λαλαγιάντς, Π. Ν. Λεπεσίνσκι, Γ. Μ. Λιάχοβσκι, Σ. Ι. Μιτσκέβιτς, Α. Ν. Πότερσοφ, Μ. Α. Σίλβιν, Α. Π. Ἐκλιαρένκο, Β. Β. Στάρκοφ, Π. Μπ. Στρούβε, Μ. Μ. Φιλίπποφ, Α. Σ. Σαποβάλοφ, Α. Α. Γιακουμπόβα

Γιὰ τὴν πλατιά αὐτὴ ἀλληλογραφία γίνεται λόγος στὰ διασωθέντα γράμματα τοῦ Β. Ι. Λένιν πρὸς τοὺς δικούς του, στὶς ἀναμνήσεις τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια, τοῦ Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, τοῦ Π. Ν. Λεπεσίνσκι, τοῦ Α. Μάρτοφ κ. ἄ.

«Δυὸ φορές τὴ βδομάδα ἐρχόταν ταχυδρομεῖο. Εἶχαμε μεγάλη ἀλληλογραφία, —γράφει ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια. — Παίρναμε γράμματα καὶ βιβλία ἀπὸ τὴ Ρωσία. Μᾶς ἔγραφε λεπτομερειακά γιὰ ὄλα ἡ Ἄννα Ἰλνίτσοβα, μᾶς ἔγραφαν ἀπὸ τὴν Πετρούπολη. . . Παίρναμε γράμματα καὶ ἀπὸ κείνους πού βρίσκονταν ἐξορία σὲ μακρινές περιοχές: ἀπὸ τὸν Μάρτοφ, πού βρισκόταν στὸ Τουρουχάνσκ, ἀπὸ τὸν Πότερσοφ πού βρισκόταν στὸ Ὀρλόφ τοῦ κυβερνεῖου Βιάτκα. Τὰ περισσότερα ὅμως γράμματα ἦταν ἀπὸ συντρόφους πού ἦταν σκόρπιοι στὰ γύρω χωριά. Ἄπὸ τὸ Μινουσίνσκ (πού βρισκόταν 50 βέρστια μακριὰ ἀπὸ τὸ Σούσενσκογιέ) μᾶς ἔγραφαν ὁ Κρζιζανόβσκι, ὁ Στάρκοφ· 30 βέρστια μακριὰ, στὸ Ἐρμακόβσκογιέ βρίσκονταν ὁ Λεπεσίνσκι, ὁ Βανέγεφ, ὁ Σίλβιν, ὁ Πάνιν — φίλος τοῦ Ὀσκάρ· 70 βέρστια μακριὰ στὸ Τεσί, βρίσκονταν ὁ Λένγκνικ, ὁ Σαποβάλ, ὁ Μπαραμζίν· στὸ ἐργοστάσιο ζάχαρης βρίσκονταν ὁ Κουρνατόβσκι. Ἄλληλογραφοῦσαμε γιὰ ὄλα — γιὰ τὰ νέα ἀπὸ τὴ Ρωσία, γιὰ τὰ μελλοντικά σχέδια, γιὰ τὰ βιβλία, γιὰ τὰ νέα ρεύματα, γιὰ τὴ φιλοσοφία. Ἀκόμα καὶ τὸ παιχνίδι τοῦ σκακιῦ ἐπιανε ὀρισμένο μέρος στὴν ἀλληλογραφία μας καὶ κυρίως στὰ γράμματα μὲ

τόν Λεπесίνσκι. . .» (Ν. Κ. Κρούπσκαγια. Ἀναμνήσεις γιά τόν Λένιν. Μόσχα, 1957, σελ. 32· βλ. ἐπίσης: Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 37ος, σελ. 77, 80, 121, 128, 142, 186, 213, 235, 246, 489, 494· Ἀναμνήσεις γιά τόν Βλαντίμιρ Ἰλίτς Λένιν. Μέρος 1. Μόσχα, 1956, σελ. 181-182, 220-221· Ν. Κρούπσκαγια. Ἀπ' τά παλιά χρόνια. Μόσχα-Λένινγκραντ, 1930, σελ. 40).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ, ΠΟΥ ΣΤΗ ΣΥΝΤΑΞΗ ΤΟΥΣ
ΠΗΡΕ ΜΕΡΟΣ Ο Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

1898—ἀρχές τοῦ 1901

[Κρούσκαγια, Ν. Κ.] Ἡ γυναίκα-ἐργάτρια. Ἐκδ. τῆς «Ἴσκρα», Φλεβάρη τοῦ 1901 (βλ. Ν. Κ. Κρούσκαγια. Ὁ Λένιν — συντάχτης καὶ ὀργανωτῆς τοῦ κομματικοῦ τύπου. Μόσχα, 1956, σελ. 20).

1899—1900

Ρωσικὴ μετάφραση ἀπὸ τ' ἀγγλικά τοῦ βιβλίου τῶν Σ. καὶ Μπ. Οὔεμπ «Ἡ θεωρία καὶ ἡ πράξις τοῦ ἀγγλικοῦ τρεῖντ-γιουνιονισμοῦ». Τ. II. Πετροῦπολη, 1901 (βλ. Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 37ος, σελ. 188, 210, 211, 214, 490).

1900—Ἀπρίλης 1901

Ἄρθρα καὶ ἀνταποκρίσεις γιὰ τὰ φύλλα 1, 2 καὶ 3 τῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα». Ἄρθρα γιὰ τὸ τεῦχος 1 τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά» (βλ. Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 36ος, σελ. 1-3, 8, 33· Ν. Κ. Κρούσκαγια. Ὁ Λένιν — συντάχτης καὶ ὀργανωτῆς τοῦ κομματικοῦ τύπου. Μόσχα, 1956, σελ. 21).

Τέλη τοῦ 1900

[Ἐρμάνσκι, Ο. Α.] Τὰ γεγονότα τοῦ Μάη στὸ Χάρκοβο. Ἐκδ. τῆς «Ἴσκρα», Γενάρης 1901 (βλ. Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 36ος, σελ. 8).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΠΟΥ ΕΧΟΥΝ
ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΕΙ ΑΠΟ ΤΟΝ Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

1898, 1899-1900

Μετάφραση από τ' αγγλικά του Ι τόμου και σημαντικού μέρους του κειμένου του ΙΙ τόμου του βιβλίου των Σ. και Μπ. Οδέμπ «'Η θεωρία και ή πράξη του αγγλικού τρεϊντ-γιουνιονισμού». 'Ο Λένιν έγραψε μιά σειρά ύποσημειώσεις στό κείμενο τής ρωσικής μετάφρασης του βιβλίου (βλ. Σ. και Μπ. Οδέμπ. 'Η θεωρία και ή πράξη του αγγλικού τρεϊντ-γιουνιονισμού. Τ. Ι.-ΙΙ. Μετάφραση από τ' αγγλικά του Βλαντίμιρ 'Ιλίν. Πετρούπολη, 1900-1901. 'Απαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 37ος, σελ. 96, 97, 98, 101, 110, 113, 115, 117, 119, 210, 211, 214, 490).

1899

Μετάφραση από τά γερμανικά του βιβλίου του Κ. Κάουτσκι «'Ο Μπέρνσταϊν και τό σοσιαλδημοκρατικό πρόγραμμα. 'Αντικριτική» (βλ. Κ. Κάουτσκι, Συλλογή άρθρων. Πετρούπολη, 1905. Στή δεύτερη έκδοση του βιβλίου (1906) σημειώνεται: «Μετάφραση του Λένιν» 'Απαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 36ος, σελ. 35. 'Αναμνήσεις για τόν Βλαντίμιρ 'Ιλίτς Λένιν. Μέρος Ι. Μόσχα, 1956, σελ. 101).

1900

Μετάφραση από τ' αγγλικά του άρθρου του Γ. Χάιντμαν «'Ο σοσιαλισμός, ό τρεϊντ-γιουνιονισμός και ή πολιτική πάλη» Τό χειρόγραφο του Β. Ι. Λένιν φυλάγεται στό 'Αρχείο του 'Ινστιτούτου μαρξισμού-λενινισμού τής ΚΕ του ΚΚΣΕ. Τό άρθρο του Χάιντμαν είχε σταλεί από τόν άρθρογράφο μέσω του Β. Π. Νόγκιν, μέλους τής ομάδας «Ράμπότσεγε ζνάμια» (βλ. 'Απαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 36ος, σελ. 35-36).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- ¹ Το άρθρο «Σχετικά με το ζήτημα της έργοστασιακής μας στατιστικής. Νέοι στατιστικοί ἄθλοι τοῦ καθηγητῆ Κάρισεφ» γράφτηκε ἀπὸ τὸν Λένιν τὸν Αὐγουστο τοῦ 1898 καὶ δημοσιεύτηκε στὴ συλλογὴ «Οἰκονομικὲς μελέτες καὶ ἄρθρα», ποῦ ἐκδόθηκε τὸ πρῶτο δεκαπενθήμερο τοῦ Ὀκτώβρη τοῦ 1898. Τὰ ὑλικά καὶ τὰ συμπεράσματα τοῦ ἄρθρου «Σχετικά με τὸ ζήτημα τῆς έργοστασιακῆς μας στατιστικῆς» ὁ Λένιν τὰ χρησιμοποίησε πλατιά στὸ βιβλίο «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στὴ Ρωσία» (κεφάλαιο V: «Τὰ πρῶτα στάδια τοῦ καπιταλισμοῦ στὴ βιομηχανία» κεφ. VI: «Ἡ κεφαλαιοκρατικὴ μανουφакτούρα καὶ ἡ κεφαλαιοκρατικὴ δουλειὰ στὸ σπίτι» καὶ κεφάλαιο VII: «Ἡ ἀνάπτυξη τῆς μεγάλης μηχανικῆς βιομηχανίας», ὑποκεφάλαιο δεύτερο — «Ἡ στατιστικὴ μας γιὰ τὶς φάμπρικες καὶ τὰ έργοστάσια»). — 1.
- ² «Ρούσκιγε Βέντομοστι» («Ρωσικὰ Χρονικά») — ἑφημερίδα ἔβγαине στὴ Μόσχα ἀπὸ τὸ 1863 καὶ ἐξέφραζε τὶς ἀπόψεις τῆς μετριοπαθοῦς φιλελεύθερης διανόησης, ὑποστηρίζοντας τὴν ἀνάγκη τῆς διεξαγωγῆς μεταρρυθμίσεων ποῦ θὰ μετατρέπανε τὴ Ρωσία σὲ συνταγματικὴ μοναρχία· στὴν περίοδο 1880-1900 στὴν ἑφημερίδα συνεργάζονταν συγγραφεῖς τῆς δημοκρατικῆς παράταξης (B. Γ. Κορολένκο, Μ. Ε. Σαλτικὸφ-Στσεντρίν, Γ. Ι. Οἰσπένσκι κ. ἄ.) καὶ δημοσιεύονταν σ' αὐτὴν ἔργα φιλελεύθερων ναρόντικων. Ἀπὸ τὸ 1905 ἡ ἑφημερίδα ἦταν ὄργανο τῆς δεξιᾶς πτέρυγας τοῦ κόμματος τῶν καντέτων. Ὁ Λένιν τόνιζε ὅτι ἡ «Ρούσκιγε Βέντομοστι» συνδύαζε μὲ ἓνα ἰδιόμορφο τρόπο «τὸν δεξιὸ καντετισμὸ μὲ ἓνα ναροντικιστικὸ ἐπιχρισμα» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 19ος, σελ. 111). Τὸ 1918 ἡ «Ρούσκιγε Βέντομοστι» κλείστηκε μαζί μὲ ἄλλες ἀντεπαναστατικὲς ἑφημερίδες. — 5.
- ³ «Γιουριντίτσεσκι Βέστνικ» («Νομικὸς Ἀγγελιοφόρος») — μηνιατικὸ περιοδικὸ ἀστικοφιλελεύθερης κατεύθυνσης· ἔβγαине στὴ Μόσχα ἀπὸ τὸ 1867 μέχρι τὸ 1892. Στὸ περιοδικὸ συνεργάζονταν δημοσιολόγοι, ποῦ κατοπινὰ ἔγιναν καντέτοι καὶ ὀχτωβριστές (N. Καρέγεφ, B. Γκόλτσεφ, Μ. Κοβαλέβσκι, Σ. Μούρομτσεφ κ. ἄ.).
Τὸ 1888 στὸ τεῦχος 10 τοῦ «Γιουριντίτσεσκι Βέστνικ» δημοσιεύτηκε γράμμα τοῦ K. Μάρξ πρὸς τὴ σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ «Ὅτε-τεσθβενιγε Ζαπίσκι», ποῦ εἶχε γραφεῖ ἀπ' ἀφορμὴ τοῦ ἄρθρου τοῦ N. Μιχαηλόβσκι «Ὁ Κάρλ Μάρξ ὑπὸ τὴν κρίσιν τοῦ κ. Γ. Ζουκόβσκι». — 13.

- ⁴ «*Μίρ Μπόζω*» («Ὁ κόσμος τοῦ Θεοῦ») — μηνιαῖκο φιλολογικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ ἐκλαϊκευτικὸ περιοδικὸ φιλελεύθερης κατεύθυνσης· ἔβγαине στὴν Πετροῦπολη ἀπὸ τὸ 1892 μέχρι τὸ 1906. Τὸ 1898 δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ βιβλιοκρισία τοῦ Λένιν γιὰ τὸ βιβλίον τοῦ Α. Μπογκντάνοφ «Ἐπιτομὴ οἰκονομικῆς ἐπιστήμης» (βλ. σὲ τοῦτο τὸν τόμο, σελ. 37-45). Ἀπὸ τὸ 1906 ἕως τὸ 1918 τὸ περιοδικὸ ἔβγαине μὲ τὸν τίτλον «Σοβρεμέννι Μίρ» («Σύγχρονος κόσμος»).—17.
- ⁵ Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη τοῦ τὸ βιβλίον τοῦ «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στὴ Ρωσία» (βλ. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 3ος). — 17.
- ⁶ Λεπτομερειακὴ περιγραφὴ αὐτοῦ τοῦ βιβλίου γίνεται στὸ ἔργο τοῦ Λένιν «Ἡ βιοτεχνικὴ ἀπογραφή τοῦ 1894/95 στὸ κυβερνεῖο Πέρμ καὶ τὰ γενικὰ προβλήματα τῆς „βιοτεχνικῆς“ παραγωγῆς» (βλ. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 333 - 450).—18.
- ⁷ Τὰ στοιχεῖα τῆς πρώτης γενικῆς ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ρωσικῆς Ἀυτοκρατορίας τῆς 28 τοῦ Γενάρη (9 τοῦ Φλεβάρη) 1897 δημοσιεύτηκαν σὲ χωριστὰ τεύχη ἀπὸ τὸ 1897 ἴσαμε τὸ 1905. Ὁ Λένιν χρησιμοποίησε τὰ στοιχεῖα αὐτὰ στὴ δευτέρη ἐκδόση τοῦ βιβλίου «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στὴ Ρωσία», δίνοντας πρὸ ἀκριβεῖς ἀριθμοὺς γιὰ τὸν πληθυσμὸ πολλῶν πόλεων καὶ χωριῶν. — 31.
- ⁸ Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη τοῦ τοὺς φιλελεύθερους ναρόντικους μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Ν. Μ. Μιχαηλόβσκι· κριτικὴ τῶν ἀπόψεων αὐτῆς τῆς «σχολῆς» ὁ Λένιν ἔδωσε στὸ βιβλίον «Τί εἶναι οἱ „φίλοι τοῦ λαοῦ“ καὶ πῶς πολεμοῦν τοὺς σοσιαλδημοκράτες; (Ἀπάντηση στὰ ἄρθρα τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» ἐνάντια στοὺς μαρξιστές)». — 40.
- ⁹ «*Ρούσκαγια Μίσλ*» («Ρωσικὴ Σκέψη») — μηνιαῖκο πολιτικοφιλολογικὸ περιοδικὸ· ἔβγαине στὴ Μόσχα ἀπὸ τὸ 1880 ὡς τὸ 1918. Μέχρι τὸ 1905 εἶχε ναρόντικιστικὴ-φιλελεύθερη κατεύθυνση (ὡς τὸ 1885 διευθυντὴς τοῦ ἦταν ὁ Β. Μ. Λαβρόφ). Στὴ δεκαετία 1890-1900, στὴ διάρκεια τῆς πάλης τῶν μαρξιστῶν μὲ τοὺς φιλελεύθερους ναρόντικους δημοσίευε πότε-πότε στίς σελίδες τοῦ ἄρθρου μαρξιστῶν. Αὐτὴ τὴν περίοδον στὴ «Ρούσκαγια Μίσλ» δημοσιεύονταν ἔργα δημοκρατικῶν συγγραφέων: τοῦ Ντ. Ν. Μάμιν-Σμπιριακ, τοῦ Γ. Ι. Οὐσπένσκι, τοῦ Β. Γ. Κορολένκο, τοῦ Α. Μ. Γκόρκι, τοῦ Α. Π. Τσέχοφ κ. ἄ. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1905 τὸ περιοδικὸ ἔγινε ὄργανον τοῦ ἀντεπαναστατικοῦ φιλελευθερισμοῦ· ἔβγαине μὲ διευθυντὴ τὸν Π. Μπ. Στρούβε. Κήρυχνε τὸν ἐθνικισμὸ, τίς ἀπόψεις τῶν ὀπαδῶν τοῦ «Βέχ»*, τῆς παπαδοσύνης, ὑπερασπιζόταν τὴν τσιφλικάδικη ἰδιοχτησία.

* Συλλογὴ ἀντιδραστικῶν ἄρθρων καντέταν δημοσιολόγων, ποὺ χτυποῦσαν τὴν ὕλιστικὴ κοσμοθεορία καὶ τίς δημοκρατικὲς ἐπαναστατικὲς παραδόσεις καὶ καλοῦσαν τοὺς διανοουμένους νὰ μποῦν στὴν ὑπηρεσία τῆς ἀπολυταρχίας. Σημ. μετ.

Ὁ Λένιν ὀνόμαζε τὴ «Ρούσκαγια Μίσλ» — «Τσερνοσότενναγια Μίσλ» («Ἐκατονταρχίτικη Σκέψη») (βλ. Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 13ος, σελ. 445). — 41.

¹⁰ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τὸ Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 738-739. — 44.

¹¹ Ἔποικοι — ἐνοικιαστές μικρῶν κομματιῶν γῆς ἀπὸ τοὺς μεγάλους γαιοχτήμονες στὴν ἀρχαία Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία. Γιὰ τὴ χρῆση αὐτῆς τῆς γῆς οἱ ἐποικοὶ κατέβαλλαν χρηματικὸ μίσθωμα καὶ δοσίματα σέ εἶδος. Κατοπινὰ οἱ ἐποικοὶ ἐξαιτίας τῶν χρεῶν τοὺς ἔπεσαν οὐσιαστικὰ σέ ὀλοκληρωτικὴ ἐξάρτηση ἀπὸ τοὺς γαιοχτήμονες. Σύμφωνα μὲ τὸν ὄρισμό τοῦ Φ. Ἐνγκελς οἱ ἐποικοὶ ἦταν «οἱ πρόδρομοὶ τῶν δουλοπάροικων τοῦ μεσαίωνα» (Κ. Μάρξ καὶ Φ. Ἐνγκελς. Διαλεχτὰ ἔργα σέ δύο τόμους, ρωσ. ἔκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 284). — 44.

¹² Βλ. Κ. Μάρξ. «Τὸ Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 795-826. — 45.

¹³ Τὸ «Σημείωμα σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῆς θεωρίας τῶν ἀγορῶν (ἀπ' ἀφορμὴ τὴν πολεμικὴ ἀνάμεσα στοὺς κ. κ. Τουγκάν-Μπαρὰνὸβσκι καὶ Μπουλγκάκοφ)» δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ «Ναούτσονογε Ὀμποζρένιγε», 1899, τεῦχος 1.

«Ναούτσονογε Ὀμποζρένιγε» («Ἐπιστημονικὴ Ἐπιθεώρηση») — ἐπιστημονικὸ (ἀπὸ τὸ 1903 ἐπιστημονικὸ καὶ γενικὸ φιλολογικὸ) περιοδικὸ ἔβγαυε στὴν Πετρούπολη ἀπὸ τὸ 1894 μέχρι τὸ 1903. Τὸ περιοδικὸ συγκέντρωνε γύρω του δημοσιολόγους καὶ ἐπιστήμονες διάφορων σχολῶν καὶ διάφορων κατευθύνσεων οἱ στήλες τοῦ περιοδικοῦ χρησιμοποιοῦνταν πλατιά ἀπὸ τοὺς φιλελεύθερους καὶ τοὺς «νόμιμους μαρξιστές». Στὸ περιοδικὸ εἶχαν δημοσιευτεῖ οἱ ἐργασίες τοῦ Κ. Μάρξ «Ὀμιλία γιὰ τὴν ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου» (1897, τεῦχος 11), «Μισθός, τιμὴ καὶ κέρδος» (1898, τεῦχος 12) κ. ἄ. καὶ τοῦ Φ. Ἐνγκελς «Διαλεχτικὴ καὶ μεταφυσικὴ» (Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴν στὸ «Ἀντι-Ντύρινγκ») (1897, τεῦχος 5) κ. ἄ. Στὴν ἀγγελία γιὰ τὸ 1900, μεταξὺ τῶν συνεργατῶν ἀναφερόταν καὶ ὁ Β. Ἰλίν (Λένιν). Στὸ «Ναούτσονογε Ὀμποζρένιγε», ἐκτός ἀπὸ τὸ «Σημείωμα σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῆς θεωρίας τῶν ἀγορῶν», δημοσιεύτηκαν ἐπίσης τὰ ἄρθρα τοῦ Β. Ι. Λένιν «Καὶ πάλι γιὰ τὸ ζήτημα τῆς θεωρίας τῆς πραγματοποίησης» (1899, τεῦχος 8) (βλ. σέ τοῦτο τὸν τόμο, σελ. 68-88) καὶ «Ἄκριτη κριτικὴ» (1900, τεύχη 5, 6) (βλ. Ἄπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 3ος, σελ. 639-665). — 46.

¹⁴ «Υπεραξία». Μέχρι τὰ μέσα τοῦ 1899 ὁ Λένιν χρησιμοποιοῦσε γιὰ τὴν ὑπεραξία τὸν ὄρο «στόϊμοστ» παράλληλα μὲ τὸν ὄρο «πριμπάβοτσαναγια στόϊμοστ». Ἀργότερα χρησιμοποιεῖ μόνο τὸν ὄρο «πριμπάβοτσαναγια στόϊμοστ».

Στὸ περιοδικὸ «Ναούτσονογε Ὀμποζρένιγε», ὅπου πρωτοδημοσιεύτηκε τὸ «Σημείωμα σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῆς θεωρίας τῶν ἀγορῶν», ἡ σύνταξη ἀντικατέστησε τὸν ὄρο «στόϊμοστ» («ἄξια») μὲ τὸν ὄρο

«τσέννοστ». [Στά ελληνικά και ό όρος αυτός μεταφράζεται «άξία» Σημ. μετ.]. Ό Λένιν θεωρούσε τόν όρο «τσέννοστ» λαθεμένο. Σέ ύποσημείωση του άρθρου «Και πάλι για τό ζήτημα τής θεωρίας τής πραγματοποίησης» τόνισε ότι χρησιμοποιεί πάντα τόν όρο «στοίμοστ». (Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 69). — 47.

¹⁵ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 471.— 48.

¹⁶ Βλ. Κ. Μάρξ «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 316-317. — 49.

¹⁷ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 254-255. — 49.

¹⁸ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 316. — 50.

¹⁹ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 259-260. — 51.

²⁰ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 498.— 51.

²¹ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 314.— 51.

²² «Νόβογε Σλόβο» («Νέος Λόγος») — μηνιάτικο επιστημονικοφιλολογικό και πολιτικό περιοδικό έκδιδόταν στήν Πετρούπολη από τό 1894 από τούς φιλελεύθερους ναρόντικους. Από τήν άνοιξη του 1897 έκδιδόταν μέ τή συμμετοχή τής Α. Μ. Καλίκοβα, από τούς «νόμιμους μαρξιστές» (Π. Μπ. Στρούβε, Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι κ. ά.). Στο «Νόβογε Σλόβο» είχε δημοσιευτεί ή προσθήκη του Ένγκελς στον III τόμο του «Κεφαλαίου» μέ τόν τίτλο «Ό νόμος τής άξίας και τό ύψος του κέρδους» (1897, τεύχος 12) κ. ά., καθώς και οι έργασίες του Λένιν: «Χαρακτηρισμός του οικονομικού ρωμαντισμού. Ό Σισμόντι και οι ντόπιοι σισμοντικοί μας» και «Άπ' άφορμή ένα σχολίο έφημερίδας» (βλ. Άπαντα, 5η έκδ., τόμ. 2ος, σελ. 125 - 274 και 451 - 458). Στο περιοδικό συνεργάζονταν ό Γκ. Β. Πλεχάνοφ, ή Β.Ι. Ζασούλιτς, ό Α.Μ. Γκόρκι και άλλοι. Το Δεκέμβρη του 1897 τό περιοδικό κλείστηκε από τήν κυβέρνηση.— 51.

²³ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 361-389. — 52.

²⁴ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 16. — 56.

²⁵ Οι βιβλιοκρισίες του Β. Ι. Λένιν για τά βιβλία του Ρ. Γκβόζντεφ, του Πάρβους και για τόν όδηγό «Η έμποροβιομηχανική Ρωσία» δημοσιεύτηκαν στο περιοδικό «Νατσάλο», 1899, τεύχος 3.

«Νατσάλο» («Άρχή») — μηνιάτικο επιστημονικό και φιλολογικό πολιτικό περιοδικό, όργανο των «νόμιμων μαρξιστών». Έβγαине στήν Πετρούπολη τό πρώτο έξάμηνο του 1899 υπό τή διεύθυνση των Π.

Μπ. Στρούβε, Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι και άλλων. Στο περιοδικό συνεργάζονταν ο Γ. Β. Πλεχάνοφ, ή Β. Ι. Ζασούλιτς κ. ά. Στο τεύχος 4 του περιοδικού δημοσιεύτηκε απόσπασμα από τις ταξιδιωτικές σημειώσεις του Φ. Ένγκελς που είχαν τον τίτλο «Άπό τό Παρίσι στη Βέρνη», και αναφέρονταν στο 1848. Στο «Νατσάλο» δημοσιεύτηκαν επίσης: μία βιβλιοκρισία του Β. Ι. Λένιν για τό βιβλίο του Κ. Κάουτσκι «Τό άγροτικό ζήτημα», έξι ύποκεφάλαια του ΙΙΙ κεφαλαίου του βιβλίου του «Η ανάπτυξη του καπιταλισμού στη Ρωσία» μέ τον τίτλο «Η έκτόπιση της φεουδαρχικής οικονομίας από την κεφαλαιοκρατική στη σύγχρονη ρωσική γεωργία» και μία βιβλιοκρισία του για τό βιβλίο του Χόμπσον «Η εξέλιξη του σύγχρονου καπιταλισμού». — 57.

²⁶ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. ΙΙΙ, 1955, σελ. 737-739. — 63.

²⁷ *Φυσιοκράτες* — μία από τις κατευθύνσεις της άστικής κλασικής πολιτικής οικονομίας, που οί εκπρόσωποί της έκαναν την εμφάνισή τους στην περίοδο της ιδεολογικής προετοιμασίας της άστικής επανάστασης στη Γαλλία (στην περίοδο 1750-1770). Ίδρυτής της σχολής των φυσιοκρατών ήταν ο Φ. Κενέ. Στην οικονομική πολιτική οί φυσιοκράτες ύποστήριζαν την άρχή «laissez faire, laissez passer» («έλευθερία δράσης, έλευθερία κίνησης»), που έπιδωκε τή δημιουργία των υπό εδνοϊκών συνθηκών για τις αναπτυσσόμενες άστικές σχέσεις. Οί φυσιοκράτες διακήρυχναν την άρχή της άπεριόριστης κυριαρχίας της άτομικής ιδιοχτησίας, άπέριπταν τον προστατευτισμό, πάλαιβαν ένάντια στους συντεχνιακούς περιορισμούς, άπαιτούσαν έλευθερία του έμπορίου και του συναγωνισμού.

Οί φυσιοκράτες μετέφεραν την έρευνα της πηγής του πλούτου και του πρόσθετου προϊόντος από τή σφαίρα της κυκλοφορίας στη σφαίρα της παραγωγής, την περιόρισαν όμως στην άγροτική οικονομία. Πρώτοι αυτοί στην ιστορία της οικονομικής σκέψης προσπάθησαν νά έξετάσουν τους νόμους της αναπαραγωγής και της κατανομής του συνολικού κοινωνικού προϊόντος. Ό «Οικονομικός πίνακας» του Κενέ ήταν μία προσπάθεια νά δοθεί ή εικόνα του κεφαλαιοκρατικού προτσές αναπαραγωγής στο σύνολό του. Όστόσο οί φυσιοκράτες, μή κατανοώντας τή φύση της άξιας, έβλεπαν την ύπεραξία όχι σαν ύλοποίηση πρόσθετης έργασιας, αλλά σαν ιδιόμορφο δώρο της φύσης («καθαρό προϊόν»). — 69.

²⁸ Βλ. Φ. Ένγκελς. «Άντι-Ντύρινγκ», ρωσ. έκδ., 1957, σελ. 237. Ό Λένιν αναφέρεται έδω στο κεφάλαιο «Άπό την „Κριτική Ιστορία“» (βλ. μέρος δεύτερο, κεφάλαιο Χ). — 70.

²⁹ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. Ι, 1955, σελ. 596. — 70.

³⁰ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. ΙΙ, 1955, σελ. 358-359. — 70.

³¹ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. ΙΙ, 1955, σελ. 359-389. — 70.

- ³² Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 389. — 72.
- ³³ *Τέταρτο τόμο του «Κεφαλαίου»* ο Λένιν ονομάζει, σύμφωνα με την υπόδειξη του Ένγκελς, την εργασία του Μάρξ «Θεωρίες της υπεραξίας», που γράφτηκε στα 1862-1863. Στόν πρόλογο του δεύτερου τόμου του «Κεφαλαίου» ο Ένγκελς έγραφε: «Έπιφυλάσσομαι να δημοσιεύσω τό κριτικό μέρος αυτού του χειρογράφου σάν IV τόμο του „Κεφαλαίου“, αφού άφαιρεθούν απ' αυτό πολλά σημεία που, έξετάστηκαν έξαντλητικά στους τόμους II και III» (Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 2). Όστόσο ο Ένγκελς δέν πρόλαβε να έτοιμάσει για δημοσίευση τόν IV τόμο του «Κεφαλαίου». Για πρώτη φορά οι «Θεωρίες της υπεραξίας» δημοσιεύτηκαν στα γερμανικά στα 1905-1910 με έπιμέλεια του Κ. Κάουτσκι. Στην έκδοση αυτή είχαν παραβιαστεί οι βασικές άπαιτήσεις μιάς έπιστημονικής δημοσίευσης του κειμένου και είχαν διαστρεβλωθεί μιά σειρά θέσεις του μαρξισμού.
- Τό Ίνστιτούτο μαρξισμού-λενινισμού της ΚΕ του ΚΚΣΕ εκδίδει τώρα τίς «Θεωρίες της υπεραξίας» σε τρία μέρη σύμφωνα με τό χειρόγραφο του 1862-1863 (βλ. Κ. Μάρξ. «Θεωρίες της υπεραξίας» (IV τόμος του «Κεφαλαίου») ρωσ. έκδ., μέρος I, 1955· μέρος II, 1957). — 72.
- ³⁴ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 855. — 72.
- ³⁵ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. I, 1955, σελ. 595-596. — 73.
- ³⁶ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 854. — 74.
- ³⁷ *Νεοκαντιανισμός* — άστικό φιλοσοφικό ρεύμα, που έμφανίστηκε στη Γερμανία τή δεύτερη πενηκονταετία του ΧΙΧ αιώνα. Ό νεοκαντιανισμός έπαναλάβαινε τίς πιο άντιδραστικές, ιδεαλιστικές θέσεις της φιλοσοφίας του Κάντ και άπέριπτε τά ύλιστικά στοιχεία της. Μέ τό σύνθημα «Πίσω στόν Κάντ» οι νεοκαντιανοί κήρυχναν τήν άναβίωση του ιδεαλισμού του Κάντ, πάλαιβαν ένάντια στό διαλεκτικό και στόν ιστορικό ύλισμό. Ό Φ. Ένγκελς στό βιβλίο «Ό Λουδοβίκος Φόουερμπαχ και τό τέλος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας» χαρακτήρισε τους νεοκαντιανούς σάν «άντιδραστικούς θεωρητικούς», άξιοθρήνητους έκλεχτικούς και ψιλικατζήδες.
- Όι νεοκαντιανοί που βρίσκονταν στίς γραμμές της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας (Ε. Μπέρνσταϊν, Κ. Σμίθ κ. ά.) βάλληκαν ν' άναθεωρήσουν τή μαρξιστική φιλοσοφία, τήν οικονομική θεωρία του Μάρξ και τή διδασκαλία του για τήν ταξική πάλη και τή δικτατορία του προλεταριάτου. Στη Ρωσία εκπρόσωποι του νεοκαντιανισμού ήταν οι «νόμιμοι μαρξιστές» Π. Μπ. Στρούβε, Σ. Ν. Μπουλγκάκοφ κ. ά.
- Τους «νόμιμους μαρξιστές», που μετέφερναν τό νεοκαντιανισμό στό ρωσικό έδαφος, ο Λένιν τους άντέκρουσε με τίς πρώτες του άκόμα έργασίες: «Τό οικονομικό περιεχόμενο του ναροντικισμού και ή

κριτική του στο βιβλίο του κ. Στρούβε ('Η άντανάκλαση του μαρξισμού στην άστική φιλολογία») (1895), «Άκριτη κριτική» (1900) και χαιρέτισε τὰ άρθρα του Γ. Β. Πλεχάνοφ ενάντια στους νεοκαντιανούς, πού δημοσιεύτηκαν στον τύπο του έξωτερικού στά τέλη της δεκαετίας 1890-1900 και στά όποια ό Γ. Β. Πλεχάνοφ χαρακτήρισε τό νεοκαντιανισμό του Ε. Μπέρνσταϊν και του Κ. Σμίθ «άντιδραστική θεωρία της άντιδραστικής άστικής τάξης». Όλόπλευρη κριτική της νεοκαντιανικής φιλοσοφίας κάνει ό Λένιν στό βιβλίο του «Υλισμός και έμπειριοκριτικισμός» (1909). Στίς φιλοσοφικές του έργασίες ό Λένιν έδειξε την έχθρότητα της ύποκειμενικής ιδεαλιστικής φιλοσοφίας τών νεοκαντιανών άπέναντι στην έπιστημονική γνώση της φύσης και της κοινωνίας, ξεσκεπάσε την ταξική της ούσία σάν άστικής ιδεολογίας.

Όι νεοκαντιανικές ιδέες χρησιμοποιούνται στη σημερινή περίοδο άπό τους εκπροσώπους της άντιδραστικής φιλοσοφίας του ιμπεριαλισμού στην πάλη ενάντια στό μαρξισμό-λενινισμό. — 76.

- ³⁸ Ό Λένιν έχει υπόψη του τό βιβλίο του Γ. Β. Πλεχάνοφ «Γύρω στό ζήτημα της εξέλιξης της μονιστικής άντίληψης της Ιστορίας», πού έκδόθηκε νόμιμα στην Πετρούπολη στά 1895 μέ τό ψευδώνυμο Ν. Μπέλοφ, και τό βιβλίο του ίδιου «Δοκίμιο Ιστορίας του ύλισμού», πού έκδόθηκε στά γερμανικά. — 76.
- ³⁹ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 471. — 81.
- ⁴⁰ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 844. — 82.
- ⁴¹ Ό Λένιν έχει υπόψη του την έργασία «Τό οικονομικό περιεχόμενο του ναροντικισμού και ή κριτική του στό βιβλίο του κ. Στρούβε ('Η άντανάκλαση του μαρξισμού στην άστική φιλολογία). Άπ' άφορμή τό βιβλίο του Π. Στρούβε: „Κριτικές παρατηρήσεις σχετικά μέ τό πρόβλημα της οικονομικής άνάπτυξης της Ρωσίας“. Πετρούπολη. 1894». (Βλ. Άπαντα, 5η ρωσ. έκδ., τόμ. 1ος, σελ. 347-534 (έλλ. έκδ., σελ. 345-532)). — 85.
- ⁴² *Πρωτοτοκεία* — κληρονομικό σύστημα, πού διατηρήθηκε σε όρισμένες κεφαλαιοκρατικές χώρες άπό την εποχή της φεουδαρχίας και πού σύμφωνα μ' αυτό τά μεγάλα τσιφλικάδικα άγροχτήματα κληροδοτούνται άδιαίρετα ή στον πρεσβύτερο του γένους ή στό μεγαλύτερο γιό του ίδιοχτήτη. — 92.
- ⁴³ Στο περιοδικό «Ναούτσογε Όμποζρένιγε», τεύχος 8 του 1899 δημοσιεύτηκε μετάφραση ενός κεφαλαίου άπό τό βιβλίο του Κ. Κάουτσκι «Τό άγροτικό ζήτημα», μέ τόν τίτλο «Η σύγχρονη άγροτική οικονομία». — 95.
- ⁴⁴ Τό άρθρο του Λένιν «Ό καπιταλισμός στην άγροτική οικονομία (Σχετικά μέ τό βιβλίο του Κάουτσκι και τό άρθρο του κ. Μπουλγκάκοφ)» προοριζόταν γιά τό περιοδικό «Νατσάλο», ύστερα όμως άπό τό κλείσιμό του δημοσιεύτηκε στό περιοδικό «Ζίζν».

«Ζίζν» («Ζωή») — φιλολογικό, επιστημονικό και πολιτικό περιοδικό. Έκδιδóταν στην Πετρούπολη από τό 1897 μέχρι τό 1901. Στο περιοδικό συνεργάζονταν «νόμιμοι μαρξιστές» (Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρράνóβσκι, Π. Μπ. Στρούβε κ. ά.), πρωτοπόροι συγγραφείς και κριτικοί (Α. Μ. Γκόρκι, Α. Π. Τσέχοφ, Β. Β. Βερεσάγεφ, Σ. Γ. Σκιτάλετς, Ι. Α. Μπούνιν, Ε. Α. Σολοβιόφ). Στίς σελίδες του περιοδικού «Ζίζν» δημοσιεύθηκε ή έργασία του Κ. Μάρξ «Μισθός, τιμή και κέρδος». Στο περιοδικό δημοσιεύτηκε επίσης τό άρθρο του Β. Ι. Λένιν «Άπάντηση στον κ. Π. Νεζνάνοφ» (Δεκέμβρης του 1899) (βλ. σέ τουτο τον τόμο, σελ. 157-162 (έλλ. έκδ., σελ. 159-165)).

Τό περιοδικό «Ζίζν» κλείστηκε από την κυβέρνηση τόν Ίούνη του 1901 ή έκδοσή του έπαναλήφθηκε στο έξωτερικό τόν Άπριλη του 1902 από τή σοσιαλδημοκρατική ομάδα «Ζίζν» (Β. Ντ. Μπόντς-Μπρουγέβιτς, Β. Α. Ποσσέ, Β. Μ. Βελίτσκινα, Γ. Α. και Μ. Α. Κούκλιν κ. ά.). Στο έξωτερικό βγήκαν έξι τεύχη του περιοδικού, δώδεκα φύλλα του «Λιστόκ „Ζίζν“», και έκδόθηκαν μιá σειρά χωριστές εκδόσεις τής «Μπιμπλιότέκα „Ζίζν“». Η ομάδα «Ζίζν» παρουσίαζε παρεκκλίσεις από τίς σοσιαλδημοκρατικές άπόψεις και τή σοσιαλδημοκρατική ταχτική πρós τό χριστιανικό σοσιαλισμό και τόν άναρχισμό. Τό Δεκέμβρη του 1902 ή ομάδα διαλύθηκε και οί έκδόσεις σταμάτησαν. — 97.

⁴⁵ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. ΙΙΙ, 1955, σελ. 630-631. — 109.

⁴⁶ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» («Ρωσικός Πλούτος») — μηνιάτικο περιοδικό, πού έβγαине από τό 1876 μέχρι τό 1918 στην Πετρούπολη. Άπό τίς άρχές τής δεκαετίας 1890-1900 πέρασε στά χέρια τών φιλελεύθερων ναρόντικων μέ έπικεφαλής τόν Ν. Κ. Μιχαηλόβσκι. Ήταν τό κύριο όργανο τών ναρόντικων, πού άρχισε στά 1893 έκστρατεία ενάντια στους σοσιαλδημοκράτες τής Ρωσίας. Διαστρεβλώνοντας και παραποιώντας τό μαρξισμό τό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» στηριζόταν στους άναθεωρητές τής Δυτικής Εύρώπης. Γύρω από τό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» ήταν συγκεντρωμένοι δημοσιολόγοι, πού έγιναν κατόπιν έπιφανή μέλη τών κομμάτων τών έσέρων, τών «λαϊκών σοσιαλιστών» και τών ομάδων τών τρουνοβίκων στίς κρατικές δομές. Στή φιλολογική στήλη του περιοδικού δημοσιεύονταν έργα προοδευτικών συγγραφέων — τών Β. Β. Βερεσάγεφ, Β. Μ. Γκάρσιν, Α. Μ. Γκόρκι, Β. Γ. Κορολένκο, Α. Ι. Κουπρίν, Ντ. Ν. Μάμιν-Σιμπιριάκ, Γ. Ι. Ούσπένσκι κ. ά. Άπό τό 1906 τό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» γίνεται όργανο του μισοκαντέτικου κόμματος τών ένέσων («λαϊκών σοσιαλιστών»).

Τό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» άλλαξε κάμποσες φορές τόν τίτλο του («Σοβρεμέννιγε Ζαπίσκι», «Σοβρεμέννοστ», «Ρούσκιγε Ζαπίσκι», και άπό τόν Άπριλη του 1917 ξαναπήρε τόν τίτλο «Ρούσκογε Μπογκάτσβο»). — 114.

⁴⁷ Φριτρεντέροι — έκπρόσωποι τής άστικής πολιτικής οικονομίας, πού άπαιτούσαν τήν έλευθερία του έμπορίου και τή μή άνάμιξη του κράτους στην άτομική οικονομική δραστηριότητα. Ο φριτρεντερισμός έμφανίστηκε στή δεύτερη πεντηκονταετία του ΧVΙΙΙ αιώνα

στήν Ἀγγλία στήν περίοδο τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης ἀντικαθρέφτιζε τό ἐνδιαφέρον τῆς βιομηχανικῆς ἀστικῆς τάξης νά καταργηθοῦν οἱ ὑψηλοὶ εἰσαγωγικοὶ δασμοὶ στό σάρι καί στίς πρῶτες ὕλες, πράγμα πού δημιουργοῦσε τή δυνατότητα μείωσης τοῦ ἡμερομισθοῦ τῶν ἐργατῶν, τό ἐνδιαφέρον τῆς νά διευρυνθεῖ τό ἐξωτερικό ἐμπόριο πού δέ θά δεσμευόταν ἀπό περιορισμούς, καί νά χρησιμοποιηθεῖ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου γιά τήν ἐκτόπιση τῶν πλοῦ ἀδύνατων ἀναγωγιστῶν ἀπό τίς παγκόσμιες ἀγορές. Στήριγμα τοῦ φριτρεντερισμοῦ στήν Ἀγγλία στά 1830-1850 ἦταν οἱ βιομήχανοι τοῦ Μάντσεστερ, γι' αὐτό τοὺς φριτρεντέρους τοὺς ὀνόμαζαν καί «μαγχεστριανούς».

Τῆ θεωρητικῆ θεμελίωσή του ὁ φριτρεντερισμός τῆ βρῆκε στά ἔργα τοῦ Α. Σμίθ καί τοῦ Ντ. Ρικάρντο.

Στή Ρωσία οἱ φριτρεντερικῆς ἀπόψεις διαδόθηκαν κυρίως ἀνάμεσα σέ κείνη τῆ μερίδα τῶν τσιφλικῶδων, πού ἐνδιαφερόταν γιά τήν ἐλευθερὴ πούληση τοῦ σταριοῦ στήν παγκόσμια ἀγορά.

Ἡ ταξικὴ οὐσία τοῦ φριτρεντερισμοῦ ἀποκαλύφθηκε ἀπὸ τὸν Κ. Μάρξ στήν «Ὁμιλία γιά τήν ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου» (1848) καί σέ ἄλλες ἐργασίες. Χωρὶς νά ἀρνιέται τήν προοδευτικότητα τοῦ αἰτήματος τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου, ἐφόσον κάνει πλοῦ γρήγορη τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ καί ὀξύνει τίς ταξικῆς ἀντιθέσεις, ὁ Μάρξ ἔδειξε ὅτι τὸ σύνθημα τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου ἢ ἀστικὴ τάξη τὴν χρησιμοποιοῦν γιά κοινωνικὴ δωμαγωγία κι ἐξαπάτηση τῶν λαϊκῶν μαζῶν, κρύβοντας μ' αὐτό τίς ἐπιδιώξεις τῆς γιά ἀπεριόριστη ἐκμετάλλευση τοῦ προλεταριάτου, γιά οἰκονομικὴ ὑποδούλωση τῶν ὑποἀνάπτυχτων χωρῶν καί ἀποικιακὴ ἐπέκταση.

Χαρακτηρισμὸ τοῦ φριτρεντερισμοῦ βλ. στήν ἐργασία τοῦ Β. Ι. Λένιν «Χαρακτηρισμὸς τοῦ οἰκονομικοῦ ρωμαντισμοῦ. Ὁ Σισμοντι καί οἱ ντόπιοι σισμοντικοὶ μας» (Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 260 - 274).—125.

⁴⁸ Πρόκειται γιά τὸ ἄρθρο τοῦ Κ. Μάρξ, πού εἶναι ἀφιερωμένο στό ἔργο τοῦ Ε. ντέ Ζιραντέν «Le socialisme et l'impro» («Ὁ σοσιαλισμὸς καί ἡ φορολογία»). Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Ἄπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 7ος, σελ. 295-307.

Τὸ ἄρθρο δημοσιεύθηκε στό τεῦχος 4 τοῦ περιοδικοῦ «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue» («Νέα ἑφημερίδα τοῦ Ρήνου. Πολιτικο-οἰκονομικὴ ἐπιθεώρηση»), πού βγῆκε τὸ Μάη τοῦ 1850. Τὸ περιοδικὸ ἐκδιδόταν ἀπὸ τὸν Κ. Μάρξ τὸ 1850 στό Ἄμβουργο καί ἀποτελοῦσε συνέχιση τῆς «Νέας Ἐφημερίδας τοῦ Ρήνου». — 130.

⁴⁹ Πρόκειται γιά τὸ δίτομο βιβλίον «Ἡ ἐπίδραση τῶν σοδειῶν καί τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν σέ μερικές πλευρῆς τῆς ρωσικῆς ἔθνικῆς οἰκονομίας», πού συντάχθηκε ἀπὸ ὁμάδα συγγραφέων φιλελευθερο-αστικῆς καί ναροντικιστικῆς κατεύθυνσης μέ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ καθηγητῆ Α. Ι. Τσουπρόφ καί τοῦ Α. Σ. Πόστνικοφ (1897). Ὁ Λένιν διάβασε τὸ ἔργο αὐτὸ στήν ἐξορία καί τὸ κριτίκαρε στό βιβλίον του «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία». — 133.

⁵⁰ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τὸ Κεφάλαιο», ρωσ. ἐκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 627-826. — 134.

- 51 *Fidei commissum* (Καταπίστευμα) — κληρονομικό σύστημα στη μεγάλη γαιοχτησία. Μέ το σύστημα αυτό το χτήμα περνά στη χρήση του πρωτότοκου γιου του κληροδότη χωρίς δικαίωμα συνολικής ή μερικής ύποθήκευσης, τεμαχισμού και έκποιησης (πώλησης).

Anerbenrecht — άγροτική παραλλαγή του καταπίστευματος που αφήνει στον ίδιοχτητή της γης κάπως μεγαλύτερη έλευθερία στη διάθεση του κληρονομούμενου χτήματος, μά που άπαγορεύει εξίσου το μοίρασμα της κληρονομιάς. — 141.

- 52 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 650. — 147.

- 53 Πρόκειται για τό άρθρο του Β. Ι. Λένιν «Σημείωμα σχετικά μέ τό ζήτημα της θεωρίας των άγορών (Άπ' άφορμή τήν πολεμική άνάμεσα στους κ. κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι και Μπουλγκάκοφ)» (βλ. σέ τοúτο τόν τόμο, σελ. 46-56). — 159.

- 54 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 255. — 162.

- 55 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 316. — 163.

- 56 'Η «Διαμαρτυρία των σοσιαλδημοκρατών της Ρωσίας» γράφτηκε άπό τόν Β. Ι. Λένιν στην έξορία τόν Αύγουστο του 1899, άφου πήρε άπό τήν Πετρούπολη τό ντοκουμέντο των «οίκονομιστών», που του έστειλε ή Α. Ι. Ουλιάνοβα-Έλιζάροβα, ή όποία τό είχε ονομάσει «Credo των „νεαρών“». Συγγραφέας του «Credo» ήταν ή Ε. Ντ. Κουσκόβα, μέλος τήν περίοδο εκείνη της «Ένωσης των ρώσων σοσιαλδημοκρατών» του έξωτερικού. 'Η διακήρυξη της όμάδας των «οίκονομιστών» δέν προοριζόταν για τόν τύπο και, όπως σημείωνε ό Β. Ι. Λένιν, είχε δημοσιευτεί «παρά τή θέληση και, ίσως, μάλιστα ένάντια στη θέληση των συνταχτών του», γιατί οι «οίκονομιστές» φοβούνταν τήν άνοιχτή κριτική των όπορτουριστικών τους άπόψεων.

Τό σχέδιο της «Διαμαρτυρίας» ένάντια στό ντοκουμέντο των μπερνσταϊνικών της Ρωσίας, σχέδιο που έτοίμασε ό Β. Ι. Λένιν, συζητήθηκε σέ συγκέντρωση δεκαεπτά μαρξιστών έξοριστων στην περιοχή Μινουσίνσκ, στό χωριό Έρμακόβσκογε (τόπο έξορίας των Α. Α. Βανέγεφ, Π. Ν. και Ο. Μπ. Λεπесίνσκι, Μ. Α. Σίλβιν κ. ά.). 'Η «Διαμαρτυρία» έγκρίθηκε όμόφωνα και ύπογράφηκε άπό τους Β. Ι. Λένιν, Ν. Κ. Κρούπσκαγια, Β. Β. Στάρκοφ, Α. Μ. Στάρκοβα, Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, Ζ. Π. Κρζιζανόβσκαγια-Νεβζόροβα, Φ. Β. Λένγκνικ, Έ. Β. Μπαρραμζίν, Α. Α. Βανέγεφ, Ντ. Β. Βανέγεβα, Μ. Α. Σίλβιν, Β. Κ. Κουρνατόβσκι, Π. Ν. Λεπесίνσκι, Ο. Μπ. Λεπесίνσκαγια και άπό τους έργάτες της Πετρούπολης Ο. Α. Ένγκμπεργκ, Α. Σ. Σαποβάλοφ και Ν. Ν. Πάνιν. Μέ τή «Διαμαρτυρία» συμφώνησαν οι Ι. Α. Προμίνσκι, Μ. Ντ. Έφίμοφ, Τσεκάλσκι και Κοβαλέβσκι, που δέν παραβρίσκονταν στη συγκέντρωση, καθώς και ή όμάδα των έξοριστων στό Τουρουχάνσκ (Α. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ) κ. ά.). Έέναντια στό «Credo» των «οίκονομιστών» τάχτηκε έπίσης ή όμάδα των δεκαεπτά έξοριστων σοσιαλδημοκρατών της πόλης Όρλόφ του κυβερ-

νείου Βιάτκας (Β. Β. Βορόβσκι, Ν. Ε. Μπάουμαν, Α. Ν. Πότερσοφ κ. ά.).

Ἡ «Διαμαρτυρία» στάλθηκε στό ἐξωτερικό καί ἀμέσως μόλις παραλήφθηκε ἀπό τόν Γ. Β. Πλεχάνοφ δόθηκε γιά στοιχειοθέτηση γιά νά δημοσιευτεῖ στό ἐπόμενο τεύχος τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο» πού ἐτοιμαζόταν. Ὡστόσο τὰ «νεαρά» μέλη τῆς «Ἐνώσεως» τοῦ ἐξωτερικοῦ, πού ἦταν μέλη τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο», τό Δεκέμβρη τοῦ 1899, ἐν ἀγνοία τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ, ἐκδόσαν τή «Διαμαρτυρία» σέ χωριστό φυλλάδιο μέ ἐπίλογο, ὅπου δήλωναν ὅτι τό «Credo» ἐκφράζει τή γνώμη μεμονωμένων ἀτόμων, πού ἡ θέση τους δέν ἀποτελεῖ κίνδυνο γιά τό ἐργατικό κίνημα τῆς Ρωσίας, κι ἀρνοῦνταν τήν ὑπαρξή «οἰκονομισμού» στήν «Ἐνώση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» τοῦ ἐξωτερικοῦ. Στίς ἀρχές τοῦ 1900 ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ ἐπανέκδοσε τή «Διαμαρτυρία» στή συλλογή «Vademecum (Ὁδηγός. Ἡ Σύντ.) γιά τήν συνταχτικὴ ἐπιτροπή τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο»», συλλογή πού στρεφόταν ἐναντία στους «οἰκονομιστές». Ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ χαιρέτισε τήν ἐμφάνιση τῆς «Διαμαρτυρίας», πού ἔδειχνε ὅτι οἱ σοσιαλδημοκράτες τῆς Ρωσίας βλέπουν σοβαρό κίνδυνο στόν «οἰκονομισμό» καί κηρύχνουν ἐναντίον του ἀποφασιστικό πόλεμο. — 167.

⁵⁷ «Ραμπότσεγε Ντιέλο» («Ἐργατικὴ Ὑπόθεση») — περιοδικό τῶν «οἰκονομιστῶν», ὄργανο τῆς «Ἐνώσεως τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ», πού ἐβγαίνει κατὰ καιροῦς. Ἐβγαίνει στή Γενεῦη ἀπό τόν Ἀπρίλη τοῦ 1899 ὡς τό Φλεβάρη τοῦ 1902, μέ συνταχτικὴ ἐπιτροπή τούς Μπ. Ν. Κριτσέβσκι, Π. Τεπλόφ, Β. Π. Ἰβάνσιν, ἀργότερα δέ καί τόν Α. Σ. Μαρτίνοφ. Βγήκαν 12 τεύχη (ἐννιά σώματα). Ἡ συνταχτικὴ ἐπιτροπή τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο» ἦταν τό κέντρο τῶν «οἰκονομιστῶν» στό ἐξωτερικό. Τό «Ραμπότσεγε Ντιέλο» ὑποστήριζε τό μπερυσταϊνικό σύνθημα τῆς «ἐλευθερίας κριτικῆς» τοῦ μαρξισμού, ἀκολουθοῦσε ὀπορτουμιστικὴς θέσεις στά ζητήματα τῆς ταχτικῆς καί τῶν ὀργανωτικῶν καθηκόντων τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας, ἀρνιόταν τίς ἐπαναστατικὲς δυνατότητες τῆς ἀγροτιάς κτλ. Οἱ «ραμποτσεντέλτσι» προπαγάνδιζαν τίς ὀπορτουμιστικὲς ἰδέες τῆς ὑποταγῆς τῆς πολιτικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου στήν οἰκονομικὴ πάλη, ὑποκλίνονταν μπροστὰ στό αὐθόρητο τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί ἀρνοῦνταν τόν καθοδηγητικό ρόλο τοῦ κόμματος. Ἐνα ἀπὸ τὰ μέλη τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο» (ὁ Β. Π. Ἰβάνσιν) ἔπαιρνε μέρος καί στή σύνταξη τῆς ἐφημερίδας «Ραμπότσαγια Μίσλ» — ὄργανου τῶν ἀπροκάλυπτων «οἰκονομιστῶν», πού ὑποστηριζόταν ἀπὸ τό «Ραμπότσεγε Ντιέλο». Στό ΙΙ συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ οἱ «ραμποτσεντέλτσι» ἀντιπροσώπευαν τήν ἄκρα δεξιά, τήν ὀπορτουμιστικὴ πτέρυγα τοῦ κόμματος. — 167.

⁵⁸ Ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» — ἡ πρώτη ρωσικὴ μαρξιστικὴ ὁμάδα ἰδρύθηκε ἀπὸ τόν Γ. Β. Πλεχάνοφ τό 1883 στή Γενεῦη. Ἐκτός ἀπὸ τόν Πλεχάνοφ στήν ὁμάδα ἀνῆκαν ὁ Π. Μπ. Ἀξελρόντ, ὁ Λ. Γ. Ντέιτς, ἡ Β. Ι. Ζασούλιτς καί ὁ Β. Ν. Ἰγκνάτοφ.

Ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» ἔκανε πολλὰ γιά τήν προπαγάνδα τοῦ μαρξισμού στή Ρωσία. Μετέφραζε στά ρωσικά, τύπωνε στό ἐξωτερικό καί κυκλοφοροῦσε στή Ρωσία τὰ ἔργα τοῦ Κ.

Μάρξ και Φ. Ένγκελς: «Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος», «Μισθωτή εργασία και κεφάλαιο», «Έξέλιξη του σοσιαλισμού από ουτοπία σε έπιστήμη» και άλλα. Επίσης εκλαίκευε τό μαρξισμό μέ δικές της έκδόσεις. Η ομάδα «Απελευθέρωση τής δουλειάς» κατάφερε σοβαρό χτύπημα στό ναροντικισμό, πού άποτελοῦσε τό κύριο ιδεολογικό εμπόδιο στό δρόμο τής διάδοσης του μαρξισμού και τής ανάπτυξης του σοσιαλδημοκρατικού κινήματος στη Ρωσία. Στά έργα του «Ο σοσιαλισμός και ή πολιτική πάλη» (1883), «Οί διαφωνίες μας» (1885) κ. ά. ο Γ. Β. Πλεχάνοφ υπέβαλε σε μαρξιστική κριτική τίς αντίδραστικές θεωρίες τών ναρόντικων (για τόν μή κεφαλαιοκρατικό δρόμο ανάπτυξης τής Ρωσίας, τήν άρνηση του πρωτοποριακού ρόλου του προλεταριάτου στό επαναστατικό κίνημα, τήν ύποκειμενική-ιδεαλιστική αντίληψη τών ναρόντικων σχετικά μέ τό ρόλο τής προσωπικότητας στην ιστορία κ. ά.). Τά δυό σχέδια προγράμματος τών ρώσων σοσιαλδημοκρατών (1883 και 1885), πού γράφτηκαν από τόν Γ. Β. Πλεχάνοφ και έκδόθηκαν από τήν ομάδα «Απελευθέρωση τής δουλειάς», άποτέλεσαν σοβαρό βήμα στην προετοιμασία και στη δημιουργία του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος στη Ρωσία. Έξαιρετικά μεγάλη σημασία για τή διάδοση τών μαρξιστικών αντίληψεων, τήν υπεράσπιση του διαλεκτικού και του ιστορικού υλισμού είχε τό βιβλίο του Πλεχάνοφ (Ν. Μπέλτοφ) «Γύρω στό ζήτημα τής εξέλιξης τής μονιστικής αντίληψης τής ιστορίας» (1895), μέ τό όποιο «διδασκαγωγήθηκε όλόκληρη γενιά ρώσων μαρξιστών» (Λένιν). Η ομάδα εξέδωσε και κυκλοφόρησε στη Ρωσία 4 τεύχη τής συλλογής «Σοσιαλ-Ντεμοκράτ», καθώς και μία σειρά εκλαίκευτικές προσοῦρες για τούς εργατες.

Ο Φ. Ένγκελς χαιρέτισε τήν εμφάνιση τής ομάδας «Απελευθέρωση τής δουλειάς», «πού άποδεχόταν ειλικρινά και άνεπιφύλαχτα τίς μεγάλες οικονομικές και ιστορικές θεωρίες του Μάρξ» (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, ρωσ. έκδ., τόμ. XXVII, 1935, σελ. 461). Ο Γ. Β. Πλεχάνοφ και ή Β. Ι. Ζασούλιτς συνδέονταν μέ προσωπική φιλία μέ τόν Φ. Ένγκελς και επί πολλά χρόνια αλληλογραφοῦσαν μαζί του. Η ομάδα «Απελευθέρωση τής δουλειάς» συνδέθηκε μέ τό διεθνές εργατικό κίνημα και σ' όλο τό διάστημα τής ύπαρξής της αντιπροσώπευε τή ρωσική σοσιαλδημοκρατία σ' όλα τά συνέδρια τής Η Διεθνούς, άρχίζοντας από τό πρώτο της συνέδριο τό 1889 (στό Παρίσι). Όστόσο ή ομάδα «Απελευθέρωση τής δουλειάς» παρουσίασε και σοβαρά λάθη: υπερτίμηση του ρόλου τής φιλελεύθερης άστικής τάξης, ύποτίμηση τής επαναστατικότητας τής άγροτιάς, σάν εφεδρείας τής προλεταριακής επανάστασης. Τά λάθη αυτά άποτέλεσαν τό εμπυρο τών κατοπινών μενσεβίκικων άπόψεων του Πλεχάνοφ και τών άλλων μελών τής ομάδας.

Ο Β. Ι. Λένιν τόνιζε ότι ή ομάδα «Απελευθέρωση τής δουλειάς» «έβαλε μόνο τά θεωρητικά θεμέλια τής σοσιαλδημοκρατίας κι έκανε τό πρώτο βήμα πρός τό εργατικό κίνημα» (Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 20ός, σελ. 255).

Στό δεύτερο συνέδριο του ΣΔΕΚΡ τόν Αύγουστο του 1903 ή ομάδα «Απελευθέρωση τής δουλειάς» δήλωσε ότι αυτοδιαλύεται. — 169.

⁵⁹ Ο Λένιν έχει ύπόψη του τή Διεθνή Ένωση τών Έργατών — Ι Διεθνή, τήν πρώτη διεθνή μαζική όργάνωση του προλεταριάτου, πού ιδρύθηκε

στις 28 του Σεπτέμβρη του 1864 στη διεθνή εργατική σύναξη του Λονδίνου, η οποία είχε συγκληθεί από Άγγλους και Γάλλους εργάτες. Η ίδρυση της I Διεθνούς ήταν αποτέλεσμα επίμονης και μακρόχρονης πάλης του Κ. Μάρξ και του Φ. Ένγκελς για τη δημιουργία επαναστατικού κόμματος της εργατικής τάξης. Ο Κ. Μάρξ ήταν ο οργανωτής και ο καθοδηγητής της I Διεθνούς, ο συντάκτης της «Ιδρυτικής διακήρυξης» της, του Καταστατικού της και άλλων ντοκουμέντων, αναφερόμενων στο πρόγραμμα και στην ταχτική. Όπως τονίζει ο Β. Ι. Λένιν η I Διεθνής «έβαλε τά θεμέλια της διεθνούς οργάνωσης των εργατών για την προετοιμασία της επαναστατικής τους εφόδου ενάντια στο κεφάλαιο», «έβαλε τά θεμέλια της διεθνούς πάλης του προλεταριάτου για το σοσιαλισμό» (Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 29ος, σελ. 280, 281).

Κεντρικό καθοδηγητικό όργανο της I Διεθνούς ήταν το Γενικό Συμβούλιο της Διεθνούς Ένωσης των Εργατών, που είχε μόνιμο μέλος τον Κ. Μάρξ. Υπερνικώντας τις μικροαστικές επιδράσεις και τις σεχταριστικές τάσεις, που κυριαρχούσαν τότε στο εργατικό κίνημα (τρεϊντ-γιουνιονισμός στην Άγγλία, προυντονισμός και αναρχισμός στις λατινικές χώρες, λασσαλισμός στη Γερμανία), ο Μάρξ συσπείρωνε γύρω στις αρχές του επιστημονικού σοσιαλισμού τους πρωτοπόρους εργάτες της Εδρώπης και της Αμερικής. Η I Διεθνής καθοδηγούσε την οικονομική και πολιτική πάλη των εργατών των διάφορων χωρών και στερέωνε τη διεθνή τους αλληλεγγύη. Η I Διεθνής έπαιξε τεράστιο ρόλο στη διάδοση του μαρξισμού, στη συνένωση του σοσιαλισμού με το εργατικό κίνημα.

Ύστερα από την ήττα της Κομμούνας του Παρισιού μπροστά στην εργατική τάξη μπήκε το καθήκον της δημιουργίας μαζικών εθνικών κομμάτων με βάση τις αρχές που διατύπωσε η I Διεθνής. «Παίρνοντας υπόψη την κατάσταση πραγμάτων στην Εδρώπη, — έγραψε το 1873 ο Κ. Μάρξ, — θεωρώ αναντίρητα ωφέλιμο να τεθεί προσωρινά σε δεύτερη μοίρα η Διεθνής σαν οργάνωση» (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Διαλεκτά γράμματα, ρωσ. έκδ. 1953, σελ. 288). Το 1876 στη συνδιάσκεψη της Φιλαδέλφειας η I Διεθνής διαλύθηκε επίσης. — 173.

⁶⁰ «Μπερνσταϊνιάδα» (Μπερνσταϊνισμός) — έχθρικό πρός το μαρξισμό ρεύμα μέσα στη διεθνή σοσιαλδημοκρατία, ρεύμα που έμφανίστηκε στα τέλη του ΧΙΧ αιώνα στη Γερμανία και πήρε αυτή την ονομασία από το όνομα του γερμανού σοσιαλδημοκράτη Ε. Μπερνσταϊν. Ο Μπερνσταϊν ήταν απροκάλυπτος έκφραστής των δεξιών όπορτουνιστικών τάσεων μέσα στη γερμανική σοσιαλδημοκρατία, που εκδηλώθηκαν εξαιρετικά καθαρά μετά το θάνατο του Φ. Ένγκελς το 1895.

Στά 1896-1898 ο Μπερνσταϊν δημοσίευσε στο περιοδικό «Die Neue Zeit» («Νέοι Καιροί»), θεωρητικό όργανο του γερμανικού σοσιαλδημοκρατικού κόμματος, μία σειρά άρθρα με το γενικό τίτλο «Προβλήματα του σοσιαλισμού», στα οποία έκανε άνοιχτη άναθεώρηση του μαρξισμού. Η άριστερη πτέρυγα του γερμανικού σοσιαλδημοκρατικού κόμματος άρχισε πάλη κατά του Μπερνσταϊν από τις στήλες των εφημερίδων της, όμως η Κεντρική Έπιτροπή του κόμματος δέν άντέκρουσε τον Μπερνσταϊν και τον μπερνσταϊνισμό. Η πολεμική από τις σελίδες του περιοδικού «Die Neue Zeit» έγκαινιά-

στηκε τόν Ίούλη τοῦ 1898 μέ τό ἄρθρο τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ «Ὁ Μπέρνσταϊν καί ὁ ὕλισμός».

Τό Μάρτη τοῦ 1899 τά ἄρθρα τοῦ Μπέρνσταϊν βγήκαν σέ χωριστό βιβλίο μέ τόν τίτλο «Οἱ προϋποθέσεις τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τά καθήκοντα τῆς σοσιαλδημοκρατίας». Τό βιβλίο βρῆκε ὑποστήριξη ἀπό τή δεξιά πτέρυγα τοῦ γερμανικοῦ κόμματος καί ἀπό τά ὀρθορουνιστικά στοιχεία τῶν ἄλλων κομμάτων τῆς II Διεθνoῦς. Τό μπερνσταϊνικό σύνθημα τῆς «ἐλευθερίας κριτικῆς» τό υἱοθέτησαν καί οἱ «νόμιμοι μαρξιστές» καί οἱ «οἰκονομιστές» τῆς Ρωσίας. Ἡ ρωσική λογοκρισία ἐπέτρεψε τρεῖς ἐκδόσεις τοῦ βιβλίου τοῦ Μπέρνσταϊν, ὁ δέ Ζουμπάτοφ τό περιέλαβε ἀνάμεσα στά βιβλία πού συνιστοῦνταν στούς ἐργάτες γιά διάβασμα.

Στά συνέδρια τοῦ γερμανικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος — τῆς Στουτγάρδης (Ὀχτώβρης 1898), τοῦ Ἀννόβερου (Ὀχτώβρης 1899), τῆς Λυβέκης (Σεπτέμβρης 1901) ὁ μπερνσταϊνισμός καταδικάστηκε, λόγω ὅμως τῆς συμβιβαστικῆς στάσης τῆς πλειονότητος τῶν ἡγετῶν του, τό κόμμα δέ διαχώρισε τίς εὐθύνες του ἀπό τόν Μπέρνσταϊν. Οἱ μπερνσταϊνικοί ἐξακολουθοῦσαν νά προπαγανδίζουν ἀνοιχτά τίς ἀναθεωρητικές ἰδέες στό θεωρητικό τους ὄργανο «Sozialistische Monatshefte» («Μηνιαίτικη Σοσιαλιστική Ἐπιθεώρηση») καί στίς κομματικές ὀργανώσεις.

Μόνο τό κόμμα τῶν μπολσεβίκων μ' ἐπικεφαλῆς τόν Β. Ι. Λένιν πάλαιβε ἀποφασιστικά ἐνάντια στό μπερνσταϊνισμό, ἐνάντια στούς ὀπαδοῦς καί ὁμοϊδεάτες του.

Ὁ Λένιν κριτικάρει καί ξεσκεπάζει τοὺς μπερνσταϊνικούς ὄχι μόνο στά ἔργα πού ἔχουν περιληφθεῖ σ' αὐτόν τόν τόμο, ἀλλά καί στήν ἐργασία του «Τί νά κάνουμε;» (βλ. Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 5ος, σελ. 325-328), στά ἄρθρα «Μαρξισμός καί ἀναθεωρητισμός» (τόμ. 15ος, σελ. 15-25), «Οἱ διαφωνίες στό εὐρωπαϊκό ἐργατικό κίνημα» (τόμ. 16ος, σελ. 317-322) κ. ἄ. — 174.

⁶¹ Βλ. Κ. Μάρξ. «Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Ἄπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 4ος, σελ. 178-185). — 174.

⁶² Ὁ Λένιν κριτικάρει ἐδῶ τή γνωστή θέση τῶν λασσαλικῶν ὅτι ἀπέναντι στήν ἐργατική τάξη ὅλες οἱ ἄλλες τάξεις δέν ἀποτελοῦν παρά μιὰ ἀντιδραστική μάζα. Ἡ θέση αὐτή εἶχε περιληφθεῖ στό πρόγραμμα τῶν γερμανῶν σοσιαλδημοκρατῶν πρὸ ψηφίστηκε τό 1875 στό συνέδριο τῆς Γκότα, ὅταν εἶχαν ἐνωθεῖ τά δύο σοσιαλιστικά κόμματα, πού ὑπῆρχαν ὡς τότε χωριστά — τῶν αἰξεναχικῶν καί τῶν λασσαλικῶν.

Ὁ Κ. Μάρξ ξεσκεπασε τόν ἀντεπαναστατικό χαρακτήρα αὐτῆς τῆς θέσης στήν «Κριτική τοῦ προγράμματος τῆς Γκότα» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Διαλεχτά ἔργα σέ δύο τόμους, ρωσ. ἐκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 16-17). — 176.

⁶³ «Βόρεια ἔνωση τῶν ρώσων ἐργατῶν» — μιὰ ἀπό τίς πρῶτες ἐπαναστατικές πολιτικές ὀργανώσεις τῆς ἐργατικῆς τάξης, πού ἐμφανίστηκε μέ τό δυνάμωμα τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στή Ρωσία. Ἡ «Ἐνωση» ὀργανώθηκε στήν Πετρούπολη στά τέλη τοῦ 1878. Ἰδρυτές τῆς «Ε-

νωσης» ήταν ο εφαρμοστής Βίκτωρ Όμπνόρσκι και ο μαραγκός Στεπάν Χαλτούριν, εργάτες της Πετρούπολης. Σέ συγκεντρώσεις τών εργατῶν, πού έγιναν στις 23 και 30 του Δεκέμβρη του 1878, ψηφίστηκε τό πρόγραμμα της «Ένωσης», όπου αναφερόταν ότι ή «Ένωση», ὅσον ἀφορᾶ τούς σκοπούς της, συνδέεται στενά μέ τά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα της Δύσης. Τό πρόγραμμα, καθορίζοντας τόν ιστορικό ρόλο της εργατικής τάξης, ἀναγνωρίζοντάς την πρωτοπόρα τάξη της κοινωνίας, διεκδικούσε γιά τούς εργάτες πολιτικά δικαιώματα και ἐλευθερίες, σάν ἀπαραίτητο ὄρο γιά τήν ἀπελευθέρωσή τους ἀπό τήν ἐκμετάλλευση, καλοῦσε τούς εργάτες της Ρωσίας στήν ταξική πάλη ἀπό κοινού μέ τό προλεταριάτο τών ἄλλων χωρῶν. Τελικό σκοπό ή «Ένωση» ἔθετε τήν «ἀνατροπή του ὑπάρχοντος πολιτικού και οικονομικοῦ κρατικοῦ καθεστώτος, σάν καθεστῶτος ἐξαιρετικά ἀδίκου». Ὡστόσο τό πρόγραμμα της «Ένωσης» ἔφερε μερικά ἴχνη ναροντικιστικῆς ἐπίδρασης.

Στις ἀρχές του 1879 ή «Ένωση» ἀριθμοῦσε περί τά 200 μέλη και ἄλλους τόσους συμπαθοῦντες. Ἡ καθοδήγηση της «Ένωσης» ἔβαζε τό καθήκον της μετατροπῆς της σέ πανρωσική εργατική ὀργάνωση. Ἡ «Ένωση» ἐπαιρνε δραστήριο μέρος στήν ἀπεργιακή πάλη του προλεταριάτου. Ένας ἀπό τούς καθοδηγητές της μεγάλης ἀπεργίας του 1879 στήν Πετρούπολη, στό ἐργοστάσιο Νέα Βαμβακονηματοουργία, ἦταν ὁ Π. Α. Μοϊσέενκο, μέλος της «Ένωσης». Ἡ «Ένωση» ἔβγαλε μιά σειρά προκηρύξεις πρὸς τούς εργάτες και βοηθοῦσε οικονομικά τούς ἀπεργούς. Τό 1879 - ἀρχές του 1880 ή «Ένωση» δέχτηκε διαλυτικό χτύπημα ἀπό τήν τσαρική κυβέρνηση. Τά μέλη της «Ένωσης» πρόλαβαν νά ἐκδόσουν στις 15 του Φλεβάρη του 1880 ἓνα φύλλο της πρώτης στή Ρωσία εργατικῆς ἐφημερίδας «Ραμπότσαγια Ζαριά», πού κατασχέθηκε σχεδόν ὀλοκληρωτικά. — 176.

⁶⁴ «Ένωση τών εργατῶν της Νότιας Ρωσίας» — ή πρώτη εργατική ἐπαναστατική πολιτική ὀργάνωση στή Ρωσία, πού ἰδρύθηκε στήν Ὀδησό τόν Ἀπρίλη-Μάη του 1875 ἀπό τόν ἐπαναστάτη διανοούμενο Ε. Ο. Ζασλάβσκι. Ἡ «Ένωση» δημιουργήθηκε μέ τήν ἐνοποίηση μερικῶν εργατικῶν ὁμίλων, πού εἶχαν ἰδρύσει ταμεῖο δανεισμοῦ και ἀποταμίευσης. Στό καταστατικό της «Ένωσης», γιά πρώτη φορά στήν ἱστορία του ρωσικοῦ εργατικοῦ κινήματος, γίνονταν λόγος γιά πάλη τών εργατῶν ἐναντία στο ζυγό του κεφαλαίου και τονιζόταν ὅτι οἱ εργάτες μποροῦν νά πετύχουν τήν ἀναγνώριση τών δικαιωμάτων τους «μόνο μέ μιά βίαιη ἀνατροπή».

Ἡ «Ένωση» ἀριθμοῦσε περίπου 60 δραστήρια μέλη, και περί τούς 150-200 εργάτες πού συμπαθοῦσαν τή δράση της. Τά μέλη της «Ένωσης» συνέρχονταν σέ συγκεντρώσεις, διάβαζαν και μοίραζαν ἐπαναστατικά δημοκρατικά ἐντυπα, ἐπαιρναν δραστήριο μέρος στήν ὀργάνωση ἀπεργιῶν. Ἡ «Ένωση» προσπάθησε νά ἐπεχτείνει τήν ἐπιρροή της στούς εργάτες τών βιομηχανικῶν πόλεων της Νότιας Ρωσίας: Ροστόβ του Ντόν, Χάρκοβο, Ταγκανρόγκ κ. ἄ. Στό Ροστόβ του Ντόν μαθητές του Ζασλάβσκι κατάφεραν νά ὀργανώσουν παράρτημα της «Ένωσης». Τό Δεκέμβρη του 1875, ὕστερα ἀπό 8-9 μῶν ὑπαρξη, ή «Ένωση» δέχτηκε διαλυτικό χτύπημα ἀπό τήν τσαρική κυβέρνηση. Τά μέλη της «Ένωσης» πού ἔμειναν λεύτερα συνέχισαν τήν ἐπαναστατική δράση. — 176.

⁶⁵ «*Ραμπότσαγια Μίσλ*» («*Εργατική Σκέψη*») — εφημερίδα, όργανο των «οικονομιστών» έβγαινε από τον Όχτώβρη του 1897 ως τό Δεκέμβρη του 1902. Βγήκαν 16 φύλλα της. Τά δυό πρώτα φύλλα τυπώθηκαν σέ πολύγραφο στήν Πετρούπολη, τά φύλλα 3-11 βγήκαν στό έξωτερικό, στό Βερολίνο. Τά φύλλα 12, 13, 14 και 15 τυπώθηκαν στή Βαρσοβία. Τό τελευταίο, τό 16ο φύλλο, βγήκε στό έξωτερικό. Ή εφημερίδα διευθυνόταν από τον Κ. Μ. Τάχταρεφ κ. ά.

Κριτική των απόψεων της «Ραμπότσαγια Μίσλ» ό Λένιν έκανε στό άρθρο «Πισοδρομική κατεύθυνση στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία» (βλ. σέ τουτό τον τόμο, σελ. 246 - 279), σέ άρθρα πού δημοσιεύτηκαν στήν εφημερίδα «Ίσκρα» και στό βιβλίο «Τί νά κάνουμε;». — 177.

⁶⁶ «*Σ. Πετερμπούργσκι Ραμπότσι Λιστόκ*» («*Εργατικό φύλλο της Πετρούπολης*») — παράνομη εφημερίδα, όργανο της όργάνωσης Πετρούπολης «Ένωση άγώνα για την άπελευθέρωση της εργατικής τάξης». Βγήκαν δυό φύλλα: τό πρώτο τυπώθηκε σέ πολύγραφο τό Φλεβάρη (μέ ήμερομηνία Γενάρης) του 1897 στή Ρωσία σέ 300-400 αντίτυπα και τό δεύτερο βγήκε τυπογραφημένο — τό Σεπτέμβρη του 1897 στή Γενεύη.

Ή εφημερίδα έβαζε τό καθήκον της συνένωσης της οικονομικής πάλης της εργατικής τάξης μέ την πάλη για πλατιές πολιτικές διεκδικήσεις, τόνιζε την άνάγκη της δημιουργίας εργατικού κόμματος. — 178.

⁶⁷ «*Ραμπότσαγια Γκαζέτα*» («*Εργατική Έφημερίδα*») — παράνομο όργανο της όμάδας των σοσιαλδημοκρατών του Κιέβου. Βγήκαν δυό φύλλα: τό πρώτο — τον Αύγουστο του 1897 και τό δεύτερο — τό Δεκέμβρη (μέ ήμερομηνία Νοέμβρη) του ίδιου χρόνου. Ό Π. Α. Τουτσάπσκι, μέλος της συνταχτικής έπιτροπής της εφημερίδας, τον καιρό πού βρισκόταν στό έξωτερικό, όπου είχε πάει μέ έντολή της συνταχτικής έπιτροπής, έδωσε στον Γ. Β. Πλεχάνοφ και στα άλλα μέλη της όμάδας «Άπελευθέρωση της δουλειάς» νά ίδουν τό πρώτο φύλλο της «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» και πήρε τή συγκατάθεσή τους για συνεργασία στήν εφημερίδα. Ό Γ. Β. Πλεχάνοφ σέ γράμμα του στα μέλη της συνταχτικής έπιτροπής της «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» έκανε θετική έκτίμηση της εφημερίδας σάν πανρωσικού σοσιαλδημοκρατικού όργάνου και τόνισε την άνάγκη νά δίνεται περισσότερη προσοχή στα ζητήματα της πολιτικής πάλης του προλεταριάτου. Τό δεύτερο φύλλο της «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» χάρη στή σύνδεση μέ τους εκπροσώπους της όμάδας «Άπελευθέρωση της δουλειάς» είχε πίο σαφή πολιτικό χαρακτήρα. Τό Ι συνέδριο του ΣΔΕΚΡ, τό Μάρτη του 1898, αναγνώρισε τή «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» έπίσημο όργανο του κόμματος. Λόγω του ότι άνακαλύφθηκε τό τυπογραφείο άπό την άστυνομία και πιάστηκαν τά μέλη της Κεντρικής Έπιτροπής πού εκλέχτηκε στό συνέδριο, τό τρίτο φύλλο της εφημερίδας, πού είχε έτοιμασεί για στοιχειοθέτηση, δέν κυκλοφόρησε. Για την προσπάθεια επανέκδοσης της εφημερίδας τό 1899 βλ. σέ τουτό τον τόμο, σελ. 179-181 (έλλ. έκδ., σελ. 183-185), καθώς και στήν έργασία «Τί νά κάνουμε;» (Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 5ος, σελ. 463-464). — 178.

⁶⁸ Τό πρώτο συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ συνήλθε παράνομα στό Μίνσκ στίς 1-3 (13-15) τοῦ Μάρτη 1898. Τό ζήτημα τῆς ἀνάγκης τῆς σύγκλησης τοῦ συνεδρίου εἶχε μπεῖ ἀπό τόν Λένιν τό 1896 ὅταν βρισκόταν στή φυλακή τῆς Πετρούπολης. Οἱ συλλήψεις καί ἡ ἐξορία στή Σιβηρία τῶν καθοδηγητῶν τῆς «Ἐνώσεως ἀγώνων» τῆς Πετρούπολης, μ' ἐπι κεφαλῆς τόν Λένιν, καί τό γεγονός ὅτι ὕστερ' ἀπ' αὐτό δυνάμωσε ἡ ὀπορτουμιστική πτέρυγα μέσα στήν «Ἐνωση», δέν ἔδωσαν τή δυνατότητα νά πραγματοποιηθεῖ ἡ σύγκληση τοῦ συνεδρίου.

Τήν προετοιμασία τοῦ συνεδρίου τήν ἔκανε ἡ σοσιαλδημοκρατική ὀργάνωση τοῦ Κιέβου (εἰδική ομάδα πού ὀρίστηκε ἀπό τήν προσυνεδριακή συνδιάσκεψη τό Μάρτη τοῦ 1897), πού διασώθηκε ἀπό τό ἀστυνομικό χτύπημα καί εἶχε καλό παράνομο μηχανισμό. Τό συνέδριο συγκλήθηκε μέσα σέ συνθήκες πάλης κατά τῆς ὀπορτουμιστικῆς κατεύθυνσης — τοῦ «οἰκονομικοῦ» — πού δυνάμωνε μέσα στίς γραμμές τῆς σοσιαλδημοκρατίας.

Στίς ἐργασίες τοῦ συνεδρίου πῆραν μέρος 9 ἀντιπρόσωποι ἀπό 6 ὀργανώσεις (ἀπό ἕνα ἀντιπρόσωπος τῶν «Ἐνώσεων ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης» Πετρούπολης, Μόσχας, Κιέβου καί Αἰκατερινოსλάβ, δυό ἀντιπρόσωποι ἀπό τήν ομάδα τῆς «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» τοῦ Κιέβου καί τρεῖς ἀπό τήν Μπούντ).

Τό συνέδριο ἀποφάσισε τή συγχώνευση τῶν τοπικῶν «Ἐνώσεων ἀγώνα» καί τῆς Μπούντ σ' ἕνα ἐνιαῖο «Σοσιαλδημοκρατικό Ἐργατικό Κόμμα τῆς Ρωσίας». Στό ἐθνικό ζήτημα τό συνέδριο ἀναγνώρισε γιά κάθε ἔθνος τό δικαίωμα τῆς αὐτοδιάθεσης. Στήν Κεντρική Ἐπιτροπή ἐκλέχτηκαν: ἕνας ἀντιπρόσωπος τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης «Ἐνωση ἀγών γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης» (ὁ Σ. Ι. Ραντσένκο), ἕνας τῆς «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» τοῦ Κιέβου (ὁ Μπ. Α. Ἐιντελμαν) καί ἕνας τῆς Μπούντ (ὁ Α. Α. Κρέμερ). Ἐπίσημο ὄργανο τοῦ κόμματος ἀναγνωρίστηκε ἡ «Ραμπότσαγια Γκαζέτα». Οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ συνεδρίου ἔστειλαν χαιρετιστήριο στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ.

Ἡ «Διακήρυξη τοῦ ΣΔΕΚΡ», πού ἔβγαλε ἡ ΚΕ ἐξ ὀνόματος τοῦ συνεδρίου λίγο μετά τή λήξη του, ἔβαζε σάν κεντρικό ζήτημα τήν πάλη γιά τήν πολιτική ἐλευθερία, ὑπογράμμιζε τό καθῆκον τῆς πάλης ἐναντία στήν ἀπολυταρχία καί συνέδεε τήν πάλη αὐτή μέ τήν παρατέρα πάλη κατά τοῦ καπιταλισμοῦ καί τῆς ἀστικῆς τάξης. Ἡ «Ἐνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ» ἀνακηρύχτηκε ἐκπρόσωπος τοῦ κόμματος στό ἐξωτερικό.

Τό συνέδριο διεκήρυξε τήν ἴδρυση τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας, δέ δημιούργησε ὁμως κόμμα σάν ἐνιαῖο σύνολο. Ἡ ΚΕ λίγο ὕστερ' ἀπό τό συνέδριο, πιάστηκε. Τό συνέδριο δέν ἐπεξεργάστηκε πρόγραμμα, τήν πολιτική του γραμμή δέν τή δέκρινε ἐπαρκῆς μαρξιστική συνέπεια στόν καθορισμό τῶν ἱστορικῶν καθηκόντων τοῦ προλεταριάτου τῆς Ρωσίας. Ὡστόσο τό ἰ συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ ἀποτελοῦσε ἕνα βῆμα μπρός στό ἔργο τῆς συσπείρωσης γύρω ἀπό τήν ἐπαναστατική σοσιαλδημοκρατία τοῦ προλεταριάτου, πού εἶχε ξυπνήσει μέσα του τό ἐνδιαφέρον γιά τήν πολιτική ζωῆ. — 178.

⁶⁹ «Ναρόντνιαγια βόλια» («Λαϊκή ἐλευθερία») — μυστική πολιτική ὀργάνωση τῶν ναρόντικων τρομοκρατῶν, πού ἐμφανίστηκε τόν Αὐγούστο τοῦ 1879 ἔπειτα ἀπό τή διάσπαση τῆς ὀργάνωσης τῶν ναρόντι-

κων «Ζεμλιά ι βόλια». Ἐπικεφαλῆς τῆς «Ναρόντναγια βόλια» ἦταν μιὰ ἐκτελεστικὴ ἐπιτροπὴ, ἀποτελούμενη ἀπὸ τοὺς Α. Ι. Ζελιάμποφ, Α. Ντ. Μιχάηλοφ, Μ. Φ. Φρολένκο, Ν. Α. Μορόζοφ, Β. Ν. Φίγκνερ, Σ. Α. Περόβσκαγια, Α. Α. Κβιατόβσκι κ. ἄ. Οἱ ναροντοβόλτσι παραμένοντας στὶς θέσεις τοῦ ναροντιστικοῦ οὐτοπικοῦ σοσιαλισμοῦ, τράβηξαν τὸ δρόμο τῆς πολιτικῆς πάλης, θεωρώντας σάν βασικότατο καθῆκον τὴν ἀνατροπὴ τῆς ἀπολυταρχίας καὶ τὴν κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Τὸ πρόγραμμά τους πρόβλεπε τὴν ὀργάνωση «μόνιμης λαϊκῆς ἀντιπροσωπείας», ἐκλεγόμενης μὲ βάση τὸ γενικὸ ἐκλογικὸ δικαίωμα, τὴ διακήρυξη τῶν δημοκρατικῶν ἐλευθεριῶν, τὴ μεταβίβαση τῆς γῆς στὸ λαὸ καὶ τὴν ἐπεξεργασία μέτρων γιὰ τὸ πέρασμα τῶν ἐργοστασιῶν στὰ χέρια τῶν ἐργατῶν. «Οἱ ναροντοβόλτσι, — ἔγραφε ὁ Β. Ι. Λένιν, — ἔκαναν ἓνα βῆμα μπρός, περνώντας στὴν πολιτικὴ πάλη, δὲν κατόρθωσαν, ὅμως, νὰ τὴ συνδέσουν μὲ τὸ σοσιαλισμὸ». (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 8ος, σελ. 54).

Οἱ ναροντοβόλτσι πάλαιβαν ἥρωικά κατὰ τῆς τσαρικῆς ἀπολυταρχίας. Ξεκινώντας ὅμως ἀπὸ τὴ λαθεμένη θεωρία τῶν «δραστήριων» ἥρῶων καὶ τῆς παθητικῆς «μάζας», λογάριαζαν νὰ πετύχουν τὸ μετασχηματισμὸ τῆς κοινωνίας χωρὶς τὴ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ, μὲ τίς δικῆς τους δυνάμεις, μὲ τὴν ἀτομικὴ τρομοκρατία, μὲ τὸν ἐκφοβισμό καὶ τὴν ἀποδιοργάνωση τῆς κυβέρνησης. Ὑστερα ἀπὸ τὴν 1η τοῦ Μάρτη 1881 (μέρα πού δολοφονήθηκε ὁ Ἀλέξανδρος Β') ἡ κυβέρνησις μὲ ἄγριους διωγμούς, μὲ ἐκτελέσεις καὶ προκλήσεις τσάκισε τὴν ὀργάνωση «Ναρόντναγια βόλια». Οἱ ἐπανελημμένες προσπάθειες ἀνασυγκρότησις τῆς «Ναρόντναγια βόλια», πού ἔγιναν στὰ 1880-1890, ἔμειναν χωρὶς ἀποτέλεσμα. Ἔτσι, τὸ 1886 ἐμφανίστηκε μιὰ ὁμάδα, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Α. Ι. Οὐλιάνοφ (ἀδελφὸ τοῦ Β. Ι. Λένιν) καὶ τὸν Π. Γ. Σεβιριόφ, πού ἀκόλουθοῦσε τίς παραδόσεις τῆς «Ναρόντναγια βόλια». Τὸ 1887, μετὰ τὴν ἀποτυχία μιᾶς ἀπόπειρας δολοφονίας τοῦ Ἀλέξανδρου Γ', ἡ ὁμάδα ἀνακαλύφθηκε καὶ τὰ δραστήρια μέλη τῆς ἐκτελέστηκαν.

Ὁ Β. Ι. Λένιν, ἐπικρίνοντας τὸ λαθεμένο, οὐτοπικὸ πρόγραμμα τῶν ναροντοβόλτσι, μιλοῦσε ταυτόχρονα μὲ μεγάλο σεβασμὸ γιὰ τὴν γεμάτη αὐταπάρνηση πάλη τῶν μελῶν τῆς «Ναρόντναγια βόλια» κατὰ τοῦ τσαρισμοῦ, ἐκτιμοῦσε πολὺ τὴ συνωμοτικὴ τους τέχνη καὶ τὴν αὐστηρὰ συγκεντρωτικὴ τους ὀργάνωση. — 180.

⁷⁰ Ἡ «Ἐνωσις τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ» ἰδρύθηκε τὸ 1894 στὴ Γενεύη μὲ πρωτοβουλία τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», μὲ τὸν ὄρο ὅτι ὅλα τὰ μέλη τῆς «Ἐνωσις» ἀποδέχονται τὸ πρόγραμμα τῆς ὁμάδας. Στὴν ὁμάδα ἀνατέθηκε ἡ ἐπιμέλεια τῶν ἐκδόσεων τῆς «Ἐνωσις» καὶ τὸ Μάρτη τοῦ 1895 ἡ ὁμάδα ἔθεσε στὴ διάθεσις τῆς «Ἐνωσις» τὸ τυπογραφεῖο της. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1895, τὸν καιρὸ πού ὁ Β. Ι. Λένιν βρισκόταν στὸ ἐξωτερικὸ, ἀποφασίστηκε νὰ ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὴν «Ἐνωσις» ἡ συλλογὴ «Ραμπόντικ» οἱ σοσιαλδημοκράτες τῆς Ρωσίας, πού ἔπειτα ἀπὸ πρότασή τους ἀναλαμβάνονταν αὐτὴ ἡ ἐκδοσις, ἔβαλαν σάν ὄρο τὴν ἐπιμέλεια τῆς ἐκδοσις τῆς συλλογῆς νὰ τὴν ἔχει ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς». Ἡ «Ἐνωσις» ἔβγαλε 6 τεύχη τῆς συλλογῆς «Ραμπόντικ», 10 φύλλα τοῦ «Λιστόκ „Ραμπόντικα“», τὴν ἐργασία τοῦ Β. Ι. Λένιν «Ἐρμηνεῖα τοῦ νόμου γιὰ τὰ πρόστιμα» (1897), τὴν ἐργασία τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ

«Νέα έκστρατεία κατά τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας» (1897) κ. ἄ. Τό I συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ τό Μάρτη τοῦ 1898 ἀναγνώρισε τήν «Ἐνωση» σάν ἐκπρόσωπο τοῦ κόμματος στό ἐξωτερικό. Ἀργότερα στήν «Ἐνωση» ἐπικράτησαν τά ὀπορτουμιστικά στοιχεῖα — οἱ «οἰκονομιστές» ἢ οἱ λεγόμενοι «νεαροί». Αὐτοί ἀρνήθηκαν νά ταχθοῦν ἀλλήλεγγυοί μέ τή «Διακήρυξη» τοῦ συνεδρίου, γιατί καθόριζε σάν ἄμεσο σκοπό τῆς σοσιαλδημοκρατίας τήν κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας.

Τό Νοέμβρη τοῦ 1898 στό πρῶτο συνέδριο τῆς «Ἐνωσης» στή Ζυρίχη ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» δήλωσε ὅτι ἀρνεῖται νά ἐπιμελεῖται τίς ἐκδόσεις τῆς «Ἐνωσης», ἐκτός ἀπό τό τεῦχος 5-6 τοῦ «Ραμπότνικ» καί τίς μπροσοῦρες τοῦ Β. Ι. Λένιν «Τά καθήκοντα τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Ρωσίας» καί «Ὁ νέος ἐργοστασιακός νόμος», πού τήν ἐκδοσὴ τούς θά τήν ἔκανε ἡ ἴδια. Ἀπό τόν Ἀπρίλη τοῦ 1899 ἡ «Ἐνωση» ἄρχισε νά ἐκδίδει τό περιοδικό «Ραμπότσεγε Ντιέλο», μέ συνταχτικὴ ἐπιτροπὴ τούς «οἰκονομιστές» Μπ. Ν. Κριτσέβσκι, Β. Π. Ἰβάνσιν καί ἄλλους. Ἡ «Ἐνωση» μέ δηλώσεις τῆς ἐξέφραζε τὴ συμπάθειά της πρὸς τόν Ε. Μπέρνσταϊν, τούς μιλλερατιστές κλπ.

Ἡ πάλι στοὺς κόλπους τῆς «Ἐνωσης» συνεχίστηκε ὡς τό δεῦτερο συνέδριό της (Ἀπρίλης τοῦ 1900, Γενεύη) καί μέσα στό ἴδιο τό συνέδριο, καί εἶχε σάν ἐπακόλουθο ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» καί οἱ ὁμοϊδεάτες της νά ἐγκαταλείψουν τό συνέδριο καί νά ἰδρῦσουν τήν ἀνεξάρτητη ὀργάνωση «Σοσιαλδημοκράτης».

Στό II συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ τό 1903 οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς «Ἐνωσης» (οἱ «ραμποτσεντέλτσι») ὑποστήριζαν θέσεις ἄκρως ὀπορτουμιστικές καί ἐγκατέλειψαν τό συνέδριο, ὅταν αὐτό ἀναγνώρισε τό «Σύνδεσμο τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας» σάν τὴ μοναδικὴ ὀργάνωση τοῦ κόμματος στό ἐξωτερικό. Τό δεῦτερο συνέδριο τοῦ κόμματος ἀνακοίνωσε ὅτι ἡ «Ἐνωση» διαλύεται (βλ. «Ἀποφάσεις καί ψηφίσματα τῶν συνεδρίων καί τῶν συνδιασκέψεων τοῦ ΚΚΣΕ καί τῶν ὀλομελειῶν τῆς ΚΕ», 7η ρωσ. ἐκδ., μέρος I, 1954, σελ. 56). — 180.

⁷¹ Τά ἄρθρα «Τό πρόγραμμα μας», «Τό ἄμεσο καθήκον μας» καί «Ἐπιταχτικὸ ζήτημα» γράφτηκαν ἀπὸ τόν Λένιν στήν ἐξορία. Προορίζονταν γιὰ τὴ «Ραμπότσαγια Γκαζέτα», πού στό I συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ εἶχε ἀναγνωριστῆ ἐπίσημο ὄργανο τοῦ κόμματος. Τό 1899 ἡ ΚΕ τῆς Μπούντ ἔκανε μιὰ προσπάθεια ἐπανεκδόσεως τῆς ἐφημερίδας, καί ἡ ὁμάδα τῆς σύνταξης ἀπεθύνθηκε στὸν Λένιν μέ τὴν πρόταση ν' ἀναλάβει τὴ διεύθυνση τῆς ἐφημερίδας· ἀργότερα τοῦ ἔκανε πρόταση νά συνεργάζεται στήν ἐφημερίδα. Μαζί μέ τὰ ἄρθρα ὁ Λένιν ἔστειλε καί γράμμα στήν ὁμάδα τῆς σύνταξης. Ἡ προσπάθεια ἐπανεκδόσεως τῆς ἐφημερίδας δέν πέτυχε καί τὰ ἄρθρα ἔμειναν ἀδημοσίευτα. Στό φάκελο, ὅπου φυλάγονταν τὰ ἄρθρα αὐτά, ὁ Λένιν εἶχε γράψει τὴ σημείωση: «Ἀρθράκια γιὰ τὴν ἐπανεκδιδόμενη Ρ. Γκ. (1899). Πάρθηκαν ἀπὸ τὴν Μπούντ τό Γεν. τοῦ 1901». — 181.

⁷² Ἡ δήλωση τοῦ Ε. Μπέρνσταϊν ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν συμφωνεῖ μέ τίς ἀπόψεις του (ὑποσημειώσεις στίς σελ. 170, 173 τῆς πρώτης γερμανικῆς ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου «Die Voraus-

setzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie») ήταν απάντηση στο άρθρο του Γ. Β. Πλεχάνοφ, που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Die Neue Zeit» («Νέοι Καιροί») και που άνοιγε τη συζήτηση πάνω στα άρθρα του Μπέρνσταϊν, που συγκεντρώθηκαν κατόπιν στο βιβλίο «Οι προϋποθέσεις του σοσιαλισμού και τα καθήκοντα της σοσιαλδημοκρατίας». 'Ο Ε. Μπέρνσταϊν με τη δήλωσή αυτή ήθελε να υπογραμμίσει ότι ο Γ. Β. Πλεχάνοφ, όντας έκπατρι-σμένος, δέν εκφράζει τίς αντιλήψεις των «ρώσων σοσιαλδημοκρατών που δουλεύουν στη Ρωσία». — 184.

- ⁷³ Πρόκειται για τή διάσπαση που έγινε στο πρώτο συνέδριο τής «Ένωσης των ρώσων σοσιαλδημοκρατών» του έξωτερικού τό Νοέμβρη του 1898 στη Ζυρίχη. — 184.
- ⁷⁴ 'Η συλλογή «Προλετάρσκαγια μορομπά» — («Προλεταριακή πάλη») τεύχος 1, που έβγαλε ή σοσιαλδημοκρατική ομάδα των Ουραλίων, τυπώθηκε τό χειμώνα του 1898-1899 στο τυπογραφείο τής ομάδας. Οί συντάχτες τής συλλογής ύποστήριζαν τίς θέσεις του «οικονομισμού», άρνούσαν τήν ανάγκη τής δημιουργίας αυτότελουδ πολιτικού κόμματος τής έργατικής τάξης, θεωρούσαν ότι ή πολιτική έπαύσταση μπορεί νά πραγματοποιηθεί με τή γενική άπεργία. Χαρακτηρισμό και έκτίμηση των άπόψεων των συνταχτών τής συλλογής βλ. στο IV κεφάλαιο τής έργασίας του Λένιν «Τί νά κάνουμε;» ('Απαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 5ος, σελ. 415). — 184.
- ⁷⁵ Πρόκειται για τό «Σχέδιο προγράμματος του κόμματός μας» (βλ. σέ τουτο τόν τόμο, σελ. 216-245).—184.
- ⁷⁶ Πρόκειται για τή σύγκληση του II συνεδρίου του ΣΔΕΚΡ, που έπρόκειτο νά ψηφίσει τό πρόγραμμα του κόμματος, τό Καταστατικό του και νά συγκροτήσει τά κομματικά κέντρα (ΚΕ και συνταχτική έπιτροπή του ΚΟ). 'Η προετοιμασία του συνεδρίου, που συνήλθε τόν 'Ιούλη - Αύγουστο του 1903, έγινε στα 1900-1903 από τή συνταχτική έπιτροπή τής «'Ισκρα» και από τίς ίσκρικές όργανώσεις στη Ρωσία και στο έξωτερικό. 'Η προσπάθεια σύγκλησης του II συνεδρίου τό 1900, έγινε με πρωτοβουλία τής έπιτροπής Αϊκατερινοσλάβ και με τήν ύποστήριξη τής Μπούντ και τής «Ένωσης των ρώσων σοσιαλδημοκρατών» του έξωτερικού, που τήν καθοδήγησε τη τήν είχαν πάρει οί «οικονομιστές». Τό συνέδριο έπρόκειτο νά συνέλθει στο Σμολένσκ τήν άνοιξη του 1900. 'Ο αντιπρόσωπος τής έπιτροπής Αϊκατερινοσλάβ Ι. Χ. Λαλαγιάντς, που πήρε μέρος στην όργάνωση του συνεδρίου, είχε έρθει τό Φλεβάρη του 1900 στη Μόσχα και συζήτησε με τόν Λένιν τό ζήτημα τής επανίδρυσης τής έφημερίδας «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» από τό συνέδριο και τής συγκρότησης μιάς συνταχτικής έπιτροπής από τούς Β. Ι. Λένιν, Α. Ν. Πότερσοφ, και Λ. Μάρτοφ. (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ). 'Ο Β. Ι. Λένιν και τά μέλη τής ομάδας «'Απελευθέρωση τής δουλειάς» θεωρούσαν τή σύγκληση του συνεδρίου πρόωρη (βλ. σέ τουτο τόν τόμο, σελ. 329 - 331, 361 - 362)· ώστόσο ή ομάδα «'Απελευθέρωση τής δουλειάς» δέν μπορούσε ν' άρνηθεί τή συμμετοχή της στο συνέδριο και άνέθεσε τήν αντιπροσώπευσή της στο συνέδριο στον Β. Ι. Λένιν, στελνοντάς του τό πλη-

ρεξούσιο από τό εξωτερικό. Τό συνέδριο δέν πραγματοποιήθηκε λόγω τών πολλών συλλήψεων πού έγιναν τόν Ἀπρίλη - Μάη τοῦ 1900 σέ μιá σειρά σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις (βλ. Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 5ος, σελ. 464 - 465).—184.

- ⁷⁷ Κρίκος διαβίβασης μποροῦσε νά εἶναι ἡ Α. Μ. Κνιπόβιτς (Ἀστραχάν) ἢ ὁ Α. Μάρτοφ (Τουρουχάνσκ), μέσω τοῦ ὁποῖου διαβιβάστηκε στόν Λένιν ἡ πρόταση τῆς ΚΕ τῆς Μπούντ γιά συνεργασία στή «Ραμπότσαγια Γκαζέτα». — 185.
- ⁷⁸ Πρόκειται γιά τό ἄρθρο τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ «Ὁ Μπέρνσταϊν καί ὁ ὕλισμός», πού δημοσιεύτηκε τόν Ἰούλη τοῦ 1898 στό τεῦχος 44 τοῦ ὄργανου τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας «Die Neue Zeit» («Νέοι Καιροί»), μέ τήν ἐξῆς παρατήρηση τῆς σύνταξης: «Μέ τό ἄρθρο αὐτό ἀνοίγουμε τή συζήτηση πάνω στά „Προβλήματα τοῦ σοσιαλισμοῦ“, πού παρουσίασε ὁ Μπέρνσταϊν. Μᾶς ἔχουν ὑποσχεθεῖ τήν ἀποστολή καί ἄλλων ἄρθρων ἐνάντια στόν Μπέρνσταϊν». Στά τέλη τοῦ Ὀκτώβρη - ἀρχές τοῦ Νοέμβρη 1898 ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ δημοσίευσε στά φύλλα 253-255 τῆς «Sächsische Arbeiter-Zeitung» («Ἐργατική Ἐφημερίδα τῆς Σαξονίας») τό ἄρθρο «Γιατί νά τόν εὐγνωμονοῦμε; Ἄνοιχτό γράμμα στόν Κάρολ Κάουτσκι», ὅπου ἔγραφε, ὅτι τή στιγμή πού πρόκειται γιά τό «ποιοῦ καί ποιόν θά θάψει: ὁ Μπέρνσταϊν τῆ σοσιαλδημοκρατία εἴτε ἡ σοσιαλδημοκρατία τόν Μπέρνσταϊν,» ὁ Κάουτσκι ἐπέδειξε συμβιβαστικότητα πρὸς ἓνα ἐχθρό τοῦ σοσιαλισμοῦ. «Εἶστε προδιατεθειμένος ὑπέρ τοῦ Μπέρνσταϊν καί γι' αὐτό ἔχετε πολύ ἄδικο», — ἔγραφε ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ στόν Κ. Κάουτσκι. Ὁ Λένιν ἤξερε γιά τήν ἐνέργεια αὐτή τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ καί ζήτησε τά ἄρθρα του τήν 1η τοῦ Σεπτέμβρη τοῦ 1899 (βλ. Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 37ος, σελ. 209-210). Γιά τά ἄρθρα τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ βλ. Πλεχάνοφ. Ἄπαντα, ρωσ. ἔκδ., τόμ. XI, 1928, σελ. 13-39. — 187.
- ⁷⁹ Τό συνέδριο τοῦ Ἀνοβέρον τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας συνήλθε στίς 9-14 τοῦ Ὀκτώβρη (μέ τό νέο ἡμέρ.) τοῦ 1899. Στό κύριο θέμα τῆς ἡμερησίας διάταξης: «Ἐπιθέσεις ἐνάντια στίς βασικές ἀπόψεις καί στήν ταχτική τοῦ κόμματος», τήν εἰσήγηση τήν ἔκανε ὁ Α. Μπέμπελ. Ὁ Λένιν ἔγραψε ὅτι ὁ λόγος του θά μείνει γιά πόλιν καιρό «ὑπόδειγμα ὑπεράσπισης τών μαρξιστικῶν ἀπόψεων καί πάλης γιά τόν ἀληθινά σοσιαλιστικό χαρακτήρα τοῦ ἐργατικοῦ κόμματος» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 19ος, σελ. 268). Ὡστόσο τό συνέδριο, ἂν καί τάχτηκε ἐνάντια στίς ἀναθεωρητικές ἀπόψεις τοῦ Μπέρνσταϊν, δέν ἔκανε πλατιά κριτική τοῦ μπερνσταϊνισμοῦ. — 187.
- ⁸⁰ Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τίς ἀπεργίες τών ἐργατῶν τῆς Πετρούπολης, κυρίως τών ὑφαντουργῶν, τό 1895 καί ἰδιαίτερα τό 1896. Ἡ ἀπεργία τοῦ 1896 ἄρχισε στίς 23 τοῦ Μάη στή μανουφακτούρα τοῦ Καλίνκιν, ἀπ' ἀφορμή τήν ἀρνήση τών ἐργοστασιαρχῶν νά πληρώσουν στούς ἐργάτες ὀλόκληρο τό μεροκάματο γιά τίς μέρες ἀργίας μέ τήν εὐκαιρία τῆς στέψης τοῦ Νικολάου Β'. Ἡ ἀπεργία ἀγκάλιασε γρήγορα ὅλες τίς βασικές βαμβακονηματοουργικές καί ὑφαντουργικές ἐπιχειρήσεις τῆς Πετρούπολης, καί κατόπιν ἐπεκτάθηκε στά μεγάλα ἐργοστάσια κατασκευῆς μηχανῶν, στή μανουφακτούρα ἐλαστι-

κού, στή φάμπρικα χαρτιού και στό εργοστάσιο ζάχαρης. Γιά πρώτη φορά τό προλεταριάτο τῆς Πετρούπολης κατέβηκε ἐνωμένο σ' ἓνα πλατὺ μέτωπο στήν πάλη ἐναντία στοὺς ἐκμεταλλευτές. Εἶχαν ἀπεργήσει πᾶνω ἀπὸ 30 χιλιάδες ἐργάτες. Τὴν ἀπεργία τὴν καθοδηγοῦσε ἡ ὀργάνωση Πετρούπολης «Ἐνωση ἀγώνα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης», ἡ ὁποία κυκλοφόρησε φυλλάδια καὶ προκηρύξεις πού καλοῦσαν τοὺς ἐργάτες νὰ ὑπερασπίσουν ἐνωμένοι καὶ μὲ σταθερότητα τὰ δικαιώματά τους. Ἡ «Ἐνωση ἀγώνα» τύπωσε καὶ κυκλοφόρησε τὰ βασικὰ αἰτήματα τῶν ἀπεργῶν: μείωση τῆς ἐργασίμης μέρας σὲ 10 1/2 ὥρες, αὐξηση τῶν ἡμερομισθίων, ἐγκαιρὴ πληρωμὴ τοῦ μεροκάματου κτλ.

Οἱ εἰδήσεις γιὰ τὴν ἀπεργία προξένησαν τεράστια ἐντύπωση στό ἐξωτερικό. Ἀνταποκρίσεις γιὰ τὴν ἀπεργία δημοσιεύτηκαν στό «Vorwärts» («Ἐμπρόσ») (Βερολίνο) καὶ στήν «Arbeiter Zeitung» («Ἐργατικὴ Ἐφημερίδα») (Βιέννη). Ἐνα χαιρετιστήριο μήνυμα τῶν ἄγγλων ἐργατῶν, ὑπογραμμένο ἀπὸ τοὺς ἡγέτες ὄλων τῶν σοσιαλιστικῶν καὶ συνδικαλιστικῶν ὀργανώσεων, ἀφοῦ μεταφράστηκε στὰ ρούσικα, ἡ «Ἐνωση ἀγώνα» τό κυκλοφόρησε ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες τῆς Πετρούπολης. Σὲ συγκέντρωση τῶν τρέιντ-γιούνιον τοῦ Λονδίνου ἡ ἀνακοίνωση τῆς Β. Ι. Ζασούλιτς γιὰ τὴν ἀπεργία, καὶ ἡ ὁμιλία τῆς κόρης τοῦ Κ. Μάρξ Ἐλεονώρας Μάρξ-Ἐβελινγκ ἔγιναν δεχτές μὲ ἐνθουσιασμό. Στὴ συγκέντρωση ἔγινε ἔρανος γιὰ βοήθεια τῶν ἀπεργῶν· παρόμοιοι ἔρανοι ἔγιναν καὶ στὰ συνδικάτα. Ἐρανοὶ ὀργανώθηκαν ἐπίσης στὴ Γερμανία, στὴν Αὐστρία καὶ στὴν Πολωνία. Τὸ συνέδριο τοῦ Λονδίνου τῆς II Διεθνούς, πού συνήλθε τὸν Ἰούλη τοῦ 1896, δέχτηκε μὲ ἐνθουσιασμό τὴν ἀνακοίνωση τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ γιὰ τὴν ἀπεργία τοῦ 1896 καὶ ἐνέκρινε εἰδικὸ χαιρετιστήριο ψήφισμα πρὸς τοὺς ρώσους ἐργάτες πού παλαίβουν ἐνάντιο «σ' ἓνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα στηρίγματα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀντίδρασης».

Οἱ ἀπεργίες τῆς Πετρούπολης συνέβαλαν στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στὴ Μόσχα καὶ στὶς ἄλλες πόλεις τῆς Ρωσίας, ἀνάγκασαν τὴν κυβέρνηση νὰ ἐπιταχύνει τὴν ἀναθεώρηση τῶν ἐργατικῶν νόμων καὶ νὰ ἐκδόσει τὸ νόμο τῆς 2 (14) τοῦ Ἰούνη 1897 γιὰ τὴ μείωση τῆς ἐργασίμης μέρας στὶς φάμπρικες καὶ στὰ ἐργοστάσια σὲ 11 1/2 ὥρες. Οἱ ἀπεργίες αὐτές, ὅπως ἔγραφε ἀργότερα ὁ Β. Ι. Λένιν, «ἐγκαινίασαν τὴν ἐποχὴ τοῦ σταθερὰ ἀναπτυσσόμενου ἐργατικοῦ κινήματος — αὐτοῦ τοῦ πιὸ ἰσχυροῦ παράγοντα ὅλης τῆς ἐπανάστασής μας» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 13ος, σελ. 78). — 190.

⁸¹ Βλ. Κ. Μάρξ καὶ Φ. Ἐνγκελς. «Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος» (Ἄπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 4ος, σελ. 433). — 192.

⁸² Ὁ ἕκτατος νόμος ἐναντία στοὺς σοσιαλιστές ψηφίστηκε στὴ Γερμανία τό 1878 ἀπὸ τὴν κυβέρνηση τοῦ Βισμαρκ γιὰ τὴν καταπολέμηση τοῦ ἐργατικοῦ καὶ τοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος. Μὲ τὸ νόμο αὐτὸ τέθηκαν ἐκτός νόμου ὅλες οἱ ὀργανώσεις τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος, οἱ μαζικὲς ἐργατικὲς ὀργανώσεις, ὁ ἐργατικὸς τύπος· κατάσχονταν τὰ σοσιαλιστικὰ ἐντυπα· οἱ σοσιαλδημοκράτες διώκονταν καὶ ἐκτοπιζόνταν. Ὡστόσο οἱ διώξεις δὲ λύγισαν τὸ σοσιαλδημοκρατικὸ κόμμα πού ἀναπροσάρμοσε τὴ δράση του στὶς συνθήκες τῆς παρανομίας: στό ἐξωτερικὸ ἐκδιδόταν τὸ κεντρικὸ ὄργανο

του κόμματος, ή εφημερίδα «Σοσιαλδημοκράτης», καί συνέρχονταν ταχτικά τά συνέδρια του κόμματος (τό 1880, τό 1883 καί τό 1887). Στή Γερμανία, στήν παρανομία, ανασυγκροτούνταν γρήγορα οί σοσιαλδημοκρατικές οργανώσεις καί ομάδες, μέ επικεφαλής τους τήν παράνομη ΚΕ. Ταυτόχρονα τό κόμμα χρησιμοποίησε πλατιά τίς νόμιμες δυνατότητες γιά τό δυνάμωμα τών δεσμών του μέ τίς μάζες. Ἡ ἐπιρροή του μεγάλωνε ἀδιάκοπα: ὁ ἀριθμός τών ψήφων πού συγκέντρωσαν οί σοσιαλδημοκράτες στίς ἐκλογές του ράιχσταγ, ἀξήθηκε ἀπό τό 1878 ὡς τό 1890 πάνω ἀπό τό τριπλάσιο.

Τεράστια βοήθεια στους γερμανούς σοσιαλδημοκράτες ἔδιναν ὁ Κ. Μάρξ καί ὁ Φ. Ἐνγκελς. Τό 1890 κάτω ἀπό τήν πίεση του μαζικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, πού ὄλο καί δυνάμωνε, ὁ ἔκτακτος νόμος ἐνάντια στους σοσιαλιστές καταργήθηκε. — 200.

- ⁸³ «Vorwärts» («Ἐμπρός») — καθημερινή εφημερίδα, κεντρικό ὄργανο τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας· ἐκδιδόταν στή Λειψία ἀπό τό 1876, κάτω ἀπό τή διεύθυνση του Β. Λήμπκνεχτ κ. ἄ.

Μετά τήν ἔκδοση τό 1878 του ἔκτακτου νόμου ἐνάντια στους σοσιαλιστές ἡ εφημερίδα ἀπαγορεύτηκε. Ἄρχισε νά ξαναβγαίνει ἀπό τό Γενάρη του 1891 στό Βερολίνο, σάν συνέχεια τῆς «Λαϊκῆς εφημερίδας του Βερολίνου» («Berliner Volksblatt») πού ἐκδιδόταν ἀπό τό 1884. Ἀπό τίς στήλες τῆς εφημερίδας ὁ Φ. Ἐνγκελς καταπολεμοῦσε κάθε ἐκδήλωση ὀπορτουניσμοῦ. Ἀπό τό 1895—1900, ὕστερα ἀπό τό θάνατο του Φ. Ἐνγκελς, ἡ σύνταξη τῆς «Vorwärts» βρέθηκε στά χέρια τῆς δεξιᾶς πτέρυγας του κόμματος καί ἡ εφημερίδα συστηματικά δημοσίευε ἄρθρα τών ὀπορτουניστών, πού κυριαρχοῦσαν στή γερμανική σοσιαλδημοκρατία καί στή II Διεθνή. Ἡ «Vorwärts» δίνοντας μεροληπτική εἰκόνα τῆς πάλης πού γινόταν ἐνάντια στον ὀπορτουניσμό καί στον ἀναθεωρητισμό στό ΣΔΕΚΡ, ὑποστήριζε τους «οικονομιστές» κι ἀργότερα, μετά τή διάσπαση του κόμματος, — τους μενσεβίκους. Στά χρόνια τῆς ἀντίδρασης, ἡ «Vorwärts» δημοσίευσε συκοφαντικά ἄρθρα του Τρότσκι καί δέν ἔδινε τή δυνατότητα στον Λένιν καί στους μπολσεβίκους νά διαψεύδουν τίς συκοφαντίες καί νά κάνουν ἀπό τίς στήλες τῆς ἀντικειμενική ἐκτίμηση τῆς κατάστασης πού επικρατοῦσε μέσα στό κόμμα.

Στήν περίοδο του πρώτου παγκόσμιου πολέμου ἡ «Vorwärts» ἀκολουθοῦσε σοσιαλσβινιστικές θέσεις. Μετά τή Μεγάλη Ὀχτωβριανή σοσιαλιστική ἐπανάσταση ἔγινε ἕνα ἀπό τά κέντρα τῆς ἀντισοβιετικῆς προπαγάνδας. Τό 1933 ἡ ἔκδοση τῆς εφημερίδας σταμάτησε. — 200.

- ⁸⁴ «Zur Kritik» — συντετηγμένος τίτλος του βιβλίου του Κ. Μάρξ «Zur Kritik der politischen Ökonomie» — «Κριτική τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς, Ἄπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 13ος, σελ. 1—167). Ὁ Λένιν ἀναφέρεται ἐδῶ στή ρωσική ἐκδοση του βιβλίου τό 1896. — 205.

- ⁸⁵ «Ἐφημερίδα του Ρήνου γιά τά ζητήματα τῆς πολιτικῆς, του ἐμπορίου καί τῆς βιομηχανίας» («Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe») — καθημερινή εφημερίδα. Ἐβγαίνει στήν Κολωνία ἀπό τήν 1η του Γενάρη 1842 μέχρι τίς 31 του Μάρτη 1843. Ἡ εφημερίδα ἰδρύ-

θηκε από εκπροσώπους της αστικής τάξης του Ρήνου, που είχε αντιπολιτευτικές διαθέσεις απέναντι στην πρωσική απολυταρχία. Στην εφημερίδα συνεργάστηκαν και μερικοί άριστεροι χειγκελιανοί. Από τον Άπριλη του 1842 ο Κ. Μάρξ έγινε συνεργάτης της «Reinische Zeitung» και από τον Οχτώβρη του ίδιου χρόνου — ένας από τους διευθυντές της. Στη «Rheinische Zeitung» δημοσιεύθηκαν επίσης μία σειρά άρθρα του Φ. Έγγκελς. Στην περίοδο που ο Μάρξ ήταν διευθυντής, η εφημερίδα άρχισε να παίρνει πιο συγκεκριμένο επαναστατικό-δημοκρατικό χαρακτήρα. Η κατεύθυνση της «Rheinische Zeitung» ή όποια γινόταν όλο και πιο δημοφιλής στη Γερμανία, προκάλεσε την άνησυχία και τη δυσφορία των κυβερνητικών κύκλων και μία λυσσαλέα έκστρατεία του αντιδραστικού τύπου ενάντια της. Στις 19 του Γενάρη 1843 η πρωσική κυβέρνηση απόφασισε να κλείσει τη «Rheinische Zeitung» από την 1 του Άπριλη του 1843, και στο διάστημα που θα μεσολαβούσε ως τότε να εφαρμόσει γι' αυτήν μία ιδιαίτερα αυστηρή, διπλή λογοκρισία. Έπειδή οι μέτοχοι της «Reinische Zeitung» είχαν την πρόθεση να δώσουν στην εφημερίδα πιο μετριοπαθή τόνο και μ' αυτόν τον τρόπο να πετύχουν την άκύρωση της κυβερνητικής απόφασης, ο Μάρξ δήλωσε στις 17 του Μάρτη του 1843 ότι παραιτείται από τη διεύθυνσή της. — 205.

⁸⁶ 'Ο Λένιν έχει υπόψη του τό «Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος» που γράφτηκε από τον Κ. Μάρξ και τον Φ. Έγγκελς και εκδόθηκε τό 1848 (βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Έγγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 4ος, σελ. 419-459). — 206.

⁸⁷ Βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Έγγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 13ος, σελ. 8-9. — 206.

⁸⁸ Βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Έγγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 13ος, σελ. 9. — 206.

⁸⁹ 'Η μετάφραση του βιβλίου Karl Kautsky. «Bernstein und das sozialdemokratische Programm. Eine Antikritik» (Κάρλ Κάουτσκι. «'Ο Μπέρνσταϊν και τό σοσιαλδημοκρατικό πρόγραμμα. Άντικριτική») έγινε από τον Β. Ι. Λένιν με συμμετοχή της Ν. Κ. Κρούτσκαγια, ή όποια άργότερα έγραφε: «Κάποτε ο Πότρσεφ μās έστειλε για δύο βδομάδες τό βιβλιαράκι του Κάουτσκι ενάντια στον Μπέρνσταϊν. Παρατήσαμε κάθε άλλη δουλειά και τό μεταφράσαμε μέσα στην προθεσμία — σε δύο βδομάδες» (Ν. Κ. Κρούτσκαγια. Άναμνήσεις για τον Λένιν, ρωσ. έκδ., Μόσχα, 1957, σελ. 30). 'Η έκδοση της μετάφρασης δέν πραγματοποιήθηκε τότε.

Τό 1900 ο αντιπρόσωπος της ομάδας «Ραμπότσεγε ζνάμια» Μ. Β. Σμιρνόφ απευθύνθηκε σ' ένα από τά μέλη της ομάδας «'Ισκρα» στη Ρωσία με την πρόταση να εκδόσει αυτή τή μετάφραση. Στις 3 του Γενάρη του 1901 ο Β. Ι. Λένιν με γράμμα του προς τον Β. Π. Νόγκιν έκανε γνωστό ότι ή ομάδα «'Ισκρα» θά ήθελε να τυπώσει τον Κάουτσκι σάν «δική της έκδοση», και ρωτούσε μήπως ή ομάδα «Ραμπότσεγε ζνάμια» θά δεχόταν να χρηματοδοτήσει έστω και ένμέρει αυτή τήν έκδοση. 'Ωστόσο και τή φορά αυτή τό βιβλίο δέν εκδόθηκε.

Τό 1905 στο έκδοτικό του Λβόβιτς ή μετάφραση εκδόθηκε όχι όλο-

κληρη μέ τόν τίτλο: «Κ. Κάουτσκι. Συλλογή ἄρθρων» (Κεφάλαια: Ἡ ὀλισθητική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας. — Ἡ διαλεκτική. — Ἡ ἀξία. — Ἡ μεγάλη καί ἡ μικρή παραγωγή. — Ἡ αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πλουσιῶν. — Οἱ μετοχικές ἐταιρίες. — Ἡ χρησιμοποίηση τῆς ὑπεραξίας. — Τό νέο μεσαίον στρώμα. — Ἡ θεωρία τῶν κρίσεων). Στήν πρώτη ἐκδοση δέν ἀναφερόταν τό ὄνομα τοῦ μεταφραστή. Στή δευτέρα ἐκδοση (1906) ἀναφερόταν: «Μετάφραση Λένιν». — 215.

⁹⁰ Τό «*Σχέδιο προγράμματος τοῦ κόμματός μας*» γράφτηκε ἀπό τόν Λένιν στήν ἐξορία. Αὐτό φαίνεται ἀπό τή σημείωση «(1899)», πού ἐγινε ἀπό τόν Λένιν στό χειρόγραφο, καθὼς καί ἀπό τό γράμμα στήν ομάδα τῆς σύνταξης τῆς «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 180 (ἐλλ. ἐκδ., σελ. 184)). Ὁ λόγος πού στό κείμενο τοῦ χειρογράφου ἀναφέρεται ὁ χρόνος 1900, ἐξηγεῖται, προφανῶς, ἀπό τό ὅτι τό φύλλο τῆς «Ραμπότσαγια Γκαζέτα», γιά τό ὁποῖο προοριζόταν τό «Σχέδιο», ἐπρόκειτο νά βγεῖ τό 1900. Τό «Σχέδιο προγράμματος τοῦ κόμματός μας» ἀποτελεῖ συνέχεια τῶν ἐργασιῶν τοῦ Β. Ι. Λένιν πάνω στά προγραμματικά ζητήματα, πού τις ἄρχισε στή φυλακή τό 1895–1896 (βλ. «Σχέδιο καί ἐξήγηση τοῦ προγράμματος τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος». Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 85–116). — 217.

⁹¹ Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Διαλεκτά ἔργα σέ δύο τόμους, ρωσ. ἐκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 7. — 219.

⁹² Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἐκδ., τόμ. I, 1955, σελ. 766. — 223.

⁹³ Τό «*Πρόγραμμα τῆς Ἐρφοῦρτης*» τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας ψηφίστηκε τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1891 στό συνέδριο τῆς Ἐρφοῦρτης. Τό πρόγραμμα τῆς Ἐρφοῦρτης ἀποτελοῦσε ἕνα βῆμα μπρός σέ σύγκριση μέ τό πρόγραμμα τῆς Γκότα (1875)· στή βάση τοῦ προγράμματος μπῆκε ἡ διδασκαλία τοῦ μαρξισμοῦ γιά τό ἀναπόφευχτο τῆς ἐξαφάνισης τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς καί τῆς ἀντικατάστασής του ἀπό τό σοσιαλιστικό· τό πρόγραμμα ὑπογράμμισε ὅτι ἡ ἐργατική τάξη εἶναι ἀπαραίτητο νά διεξάγει πολιτική πάλη, τόνιζε τό ρόλο τοῦ κόμματος σάν ὀργανωτῆ τῆς πάλης αὐτῆς κτλ., ὅμως καί τό πρόγραμμα τῆς Ἐρφοῦρτης εἶχε μιά σειρά λάθη: Ὁ Φ. Ἐνγκελς ἔκανε διεξοδική κριτική στό σχέδιο τοῦ προγράμματος τῆς Ἐρφοῦρτης, ἐπισημαίνοντας τίς ἀπόπειρες γιά ὀπορτουνιστικές διαστρεβλώσεις τοῦ μαρξισμοῦ στά προγραμματικά ζητήματα, ἔκανε μιά σειρά διορθώσεις σέ ὀρισμένα σημεῖα τοῦ προγράμματος («Κριτική τοῦ σχεδίου τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ προγράμματος τοῦ 1891» — Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Ἄπαντα, ρωσ. ἐκδ., τόμ. 16ος, μέρος II, 1936, σελ. 101–116) ἡ κριτική αὐτή οὐσιαστικά ἦταν κριτική τοῦ ὀπορτουνισμοῦ ὀλόκληρης τῆς II Διεθνούς. Ὡστόσο ἡ ἡγεσία τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας ἔκρυσε ἀπό τίς μάζες τοῦ κόμματος τήν κριτική τοῦ Ἐνγκελς καί οἱ σπουδαιότητες παρατηρήσεις του δέν πάρθηκαν ὑπόψη κατά τήν ἐπεξεργασία τοῦ τελικοῦ κειμένου τοῦ προγράμματος. Ὁ Β. Ι. Λένιν θεωροῦσε ὅτι κύρια ἀδυναμία τοῦ προγράμματος τῆς Ἐρφοῦρτης, δειλὴ ὑποχώρηση στόν ὀπορτουνισμό, εἶναι ἡ ἀποσιώπηση τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου. — 223.

⁹⁴ Ὁ Λένιν ὑπενθυμίζει τίς προκηρύξεις, πού κυκλοφόρησε ἡ κυβέρνηση κατά τίς ἀπεργίες τοῦ 1896-1897. Στὴν προκήρυξη τῆς 15 τοῦ Ἰουνίου 1896 ὁ ὑπουργός τῶν οἰκονομικῶν Σ. Γ. Βίττε ἀπευθυνόμενος στοὺς ἐργάτες τοὺς καλοῦσε νά μὴ ἀκοῦν τοὺς «ὑποκινήτες» (σοσιαλιστές), νά περιμένουν τὴ βελτίωση τῆς ζωῆς τους καὶ τὸ ξαλαφρώμα τῆς δουλειᾶς τους ἀπὸ τὴν κυβέρνηση, πού τῆς εἶναι «ἐξίσου προσφιλὴ τόσο τὰ ζητήματα τῶν ἐργοστασιαρχῶν ὅσο καὶ τὰ ζητήματα τῶν ἐργατῶν». Ὁ Βίττε ἀπειλοῦσε πῶς τὸ αὐθαίρετο σταμάτημα τῆς δουλειᾶς θά τιμωρεῖται σάν «παράνομη ἐνέργεια».

Στὴν ἀπόπειρα τῆς κυβέρνησης νά ἐξαπατήσει τοὺς ἐργάτες μέ «ριγμένες ἀπὸ ἀγνωστους» προκηρύξεις ἡ «Ἐνωσις ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης» ἀπάντησε στὶς 27 τοῦ Ἰουνίου 1896 μέ τὴν ἐκδοση τριῶν προκηρύξεων: «Πρὸς τοὺς ἐργάτες τῶν ἐργοστασίων ὑφαντουργίας καὶ νηματουργίας», «Πρὸς τοὺς ἐργάτες τῆς Πετρούπολης» καὶ «Πρὸς τοὺς ἐργάτες τοῦ ἐργοστασίου τῆς Βαλτικῆς». Ἡ «Ἐνωσις ἀγῶνα» ξεσκέπαζε τὸν Βίττε σάν ὑποκριτὴ, καλοῦσε τοὺς ἐργάτες νά παλαίψουν μέχρις ὅτου πετύχουν τὸ μεγάλο τους σκοπὸ — τὴν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης, καὶ διατύπωνε μιὰ σειρά αἰτημάτων, ἀπειλώντας τὴν κυβέρνηση μέ ἀπεργία σὲ περίπτωση πού δὲ θά τὰ ἱκανοποιούσε. Ἀναφερόμενη στὴν πείρα τῶν ὑφαντουργῶν τῆς Πετρούπολης, ἡ «Ἐνωσις ἀγῶνα» ἔγραφε: «Ἡ ἀπεργία εἶναι τὸ πιὸ καλὸ καὶ τὸ πιὸ σίγουρο μέσο μας. . . ὅσο πιὸ συχνὰ θά γίνονται ἀπεργίες τόσο πιὸ πολὺ θά πτοοῦνται οἱ ἀρχές καὶ τόσο πιὸ γρήγορα θά κάνουν παραχωρήσεις». — 227.

⁹⁵ Ὁ Λένιν ἐννοεῖ τίς «Προσωρινές διατάξεις γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῆς στρατιωτικῆς θητείας ἀπὸ τοὺς σπουδαστές τῶν ἀνώτερων ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων, πού ἀποβάλλονται ἀπὸ τὰ ἰδρύματα αὐτὰ γιὰ ὀργάνωση ὁμαδικῶν ταραχῶν», διατάξεις πού ἐπικυρώθηκαν στὶς 29 τοῦ Ἰουλίου (10 τοῦ Αὐγούστου) 1899 καὶ στὶς ὁποῖες ἀναφέρονταν: «Ἄρθρο 1. Οἱ σπουδαστές τῶν ἀνώτερων ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων, γιὰ ὀργάνωση ὁμαδικῶν ταραχῶν στὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα εἴτε ἐξω ἀπ' αὐτὰ, γιὰ ὑποκίνηση σὲ τέτοιες ταραχές, γιὰ συστηματικὴ προμελετημένη ἀποχή ἀπὸ τὰ μαθήματα καὶ γιὰ παρακίνηση σὲ τέτοια ἀποχή, ὑπόκεινται, μέ βάση τίς παρακάτω ἀναφερόμενες διατάξεις, σὲ ἀποβολὴ ἀπὸ τὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα καὶ ἔνταξη στό στρατό γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῆς στρατιωτικῆς τῆς θητείας, ἔστω κι ἂν ἔχουν τὺχε ἐδεργετήματος γιὰ λόγους οἰκογενειακοῦς, γιὰ λόγους σπουδῶν, ἢ δὲν ἔχουν φτάσει ἀκόμα σὲ στρατευσίμη ἡλικία, ἢ ἔχουν τραβήξει κατὰ τὴν κλήρωση ἀριθμὸ πού τοὺς ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ θητεία. Σημείωση: τὸ μέτρο αὐτὸ δὲν ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὴν εὐθύνη τοὺς ἐνόχους ἐγκληματικῶν πράξεων, πού ὑπόκεινται σὲ δίωξη βάσει τῆς ὑπάρχουσας νομοθεσίας, τῆς ἰσχύουσας διαδικασίας. . . Ἄρθρο 8. Οἱ ὑποκείμενοι σὲ ἔνταξη στό στρατό. . . οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν ἱατρικὴ ἐξέταση ἀποδείχτηκαν ἀνίκανοι γιὰ ἐνεργὸ ὑπηρεσία, στέλλονται σὲ βοηθητικὴς ὑπηρεσίες. . .» Ἡ ἔνταξη στό στρατὸ προβλεπόταν γιὰ περίοδο ἀπὸ ἓνα μέχρι τρία χρόνια.

Τὸ αἶτημα τῆς κατάρτησης τῶν «Προσωρινῶν διατάξεων» τὸ πρόβαλαν οἱ φοιτητές ὄλων τῶν ἀνωτέρων ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων τῆς Ρωσίας (βλ. τὸ ἄρθρο τοῦ Λένιν «Ἡ ἐπιστράτευση τῶν 183 φοιτητῶν», σὲ τοῦτο τὸν τόμο, σελ. 396-401). — 227.

⁹⁶ Δουλεία — δικαίωμα χρήσης ξένης ιδιοκτησίας. Ὁ Λένιν στήν προκειμένη περίπτωση ἔννοεῖ τὰ ὑπολείμματα τῶν φεουδαρχικῶν σχέσεων στή Δυτική περιοχή. Μετά τή μεταρρύθμιση τοῦ 1861 οἱ ἀγρότες ὑποχρεώθηκαν νά ἐκπληρώνουν πρόσθετες ὑποχρεώσεις πρός ὄφελος τῶν τσιφλικάδων γιά νάχουν τό δικαίωμα νά χρησιμοποιοῦν τούς κοινούς δρόμους, νά μαζεῦουν χόρτο ἀπό τὰ λιβάδια, νά χρησιμοποιοῦν τὰ βοσκοτόπια, τίς στέρνες κτλ. — 236.

⁹⁷ Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Ἐπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 8ος, σελ. 208-209. — 237.

⁹⁸ Ἡ «Ἐνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης», πού ὀργανώθηκε ἀπό τόν Λένιν τό φθινόπωρο τοῦ 1895, συνένανε εἴκοσι περίπου μαρξιστικούς ἐργατικούς ὀμίλους τῆς Πετρούπολης. Ὅλη ἡ δουλεία τῆς «Ἐνωσης ἀγώνα» ἦταν ὀργανωμένη μέ βάση τίς ἀρχές τοῦ συγκεντρωτισμοῦ καί τῆς αὐστηρῆς πειθαρχίας. Ἐπικεφαλῆς τῆς «Ἐνωσης ἀγώνα» βρισκόταν ἡ Κεντρική Ὅμάδα, στήν ὁποία ἀνήκαν ὁ Β. Ι. Λένιν, ὁ Α. Α. Βανέγεφ, ὁ Π. Κ. Ζαπορόζετς, ὁ Γ. Μ. Κρζίζανόβσκι, ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια, ὁ Α. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ), ὁ Μ. Α. Σίλβιν, ὁ Β. Β. Σταρκόφ κ. ἄ. Ἡ ἄμεση καθοδήγηση ἦταν συγκεντρωμένη στά χέρια πέντε μελῶν τῆς ὀμάδας μ' ἐπικεφαλῆς τόν Λένιν. Ἡ ὀργάνωση διαιροῦνταν σέ ἀχτιδικές ὀμάδες. Πρωτοπόροι, συνειδητοί ἐργάτες (ὁ Ι. Β. Μπάμπουσκι, ὁ Β. Α. Σελγκουνόφ κ. ἄ.) συνδέανε τίς ὀμάδες αὐτές μέ τίς φάμπρικες καί τὰ ἐργοστάσια. Στά ἐργοστάσια ὑπῆρχαν ὀργανωτές γιά τή συγκέντρωση πληροφοριῶν καί τή διάδοση τοῦ τύπου· στίς μεγάλες ἐπιχειρήσεις εἶχαν δημιουργηθεῖ ἐργατικοί ὀμίλοι.

Ἡ «Ἐνωση ἀγώνα» γιά πρώτη φορά στή Ρωσία ἄρχισε νά πραγματοποιοῖ τή συνένωση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τό ἐργατικό κίνημα, τό πέραςμα ἀπό τήν προπαγάνδα τοῦ μαρξισμοῦ μέσα σ' ἓνα μικρό κύκλο πρωτοπόρων ἐργατῶν πού ἀνήκαν στούς ὀμίλους, στήν πολιτική ζύμωση μέσα στίς πλατιές μάζες τοῦ προλεταριάτου. Ἡ «Ἐνωση» καθοδηγοῦσε τό ἐργατικό κίνημα, συνενώνοντας τήν πάλη τῶν ἐργατῶν γιά τίς οικονομικές τους διεκδικήσεις μέ τήν πολιτική πάλη κατά τοῦ τσαρισμοῦ. Τό Νοέμβρη τοῦ 1895 ἡ «Ἐνωση ἀγώνα» ὀργάνωσε ἀπεργία στή φάμπρικα μάλλινων ὑφασμάτων τοῦ Θόρντον. Τό καλοκαίρι τοῦ 1896 μέ τήν καθοδήγηση τῆς «Ἐνωσης» ἔγινε ἡ περίφημη ἀπεργία τῶν ὑφαντουργῶν τῆς Πετρούπολης, στήν ὁποία πῆραν μέρος πάνω ἀπό 30 χιλιάδες ἐργάτες. Ἡ «Ἐνωση ἀγώνα» ἔβγαζε προκηρῦξεις καί μπροσουρες γιά τοὺς ἐργάτες. Ὑπεύθυνος τῶν ἐκδόσεων τῆς «Ἐνωσης ἀγώνα» ἦταν ὁ Β. Ι. Λένιν· κάτω ἀπό τήν καθοδήγησή του ἐτοιμαζόταν ἡ ἐκδοση τῆς πολιτικῆς ἐργατικῆς ἐφημερίδας «Ραμπότσεγε Ντιέλο». Ἡ «Ἐνωση ἀγώνα» ἐπέκτεινε τήν ἐπιρροή της κι ἔξω ἀπό τὰ ὄρια τῆς Πετρούπολης. Μέ πρωτοβουλία της πραγματοποιήθηκε ἡ ἐνοποίηση τῶν ἐργατικῶν ὀμίλων σέ «Ἐνώσεις ἀγώνα» στή Μόσχα, στό Κίεβο, στό Αἰκατερινοσλάβ καί σ' ἄλλες πόλεις καί περιοχές τῆς Ρωσίας.

Τό Δεκέμβρη τοῦ 1895 ἡ τσαρική κυβέρνηση ἔδωσε ἓνα σοβαρό χτύπημα στήν «Ἐνωση ἀγώνα»: τή νύχτα τῆς 8 πρός τήν 9 (τῆς 20 πρός τήν 21) τοῦ Δεκέμβρη 1895 πιάστηκε σημαντικό μέρος τῶν στελεχῶν τῆς «Ἐνωσης» μ' ἐπικεφαλῆς τόν Β. Ι. Λένιν· κατασχέθηκε

τό πρώτο φύλλο τῆς ἑφημερίδας «Ραμπότσεγε Ντιέλο», πού ἦταν ἔτοιμο γιά στοιχειοθέτηση.

Ἦστερ' ἀπό μερικές μέρες, στήν πρώτη μετά τίς συλλήψεις συνέλευση τῆς ομάδας, πάρθηκε ἀπόφαση νά ὀνομαστεῖ ἡ ὀργάνωση τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Πετρούπολης «Ἐνωση ἀγώνα γιά τὴν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης». Σάν ἀπάντηση στή σύλληψη τοῦ Λένιν καί τῶν ἄλλων μελῶν τῆς «Ἐνώσης ἀγώνα», τὰ μέλη τῆς «Ἐνώσης», πού δέν εἶχαν πιαστεῖ, κυκλοφόρησαν προκήρυξη μέ πολιτικό περιεχόμενο, γραμμένη ἀπό ἐργάτες.

Ὁ Β. Ι. Λένιν, ἀπό τῆ φυλακῆ, καθοδηγοῦσε τὴν «Ἐνωση», τὴ βοηθοῦσε μέ τίς συμβουλές του, ἔστειλε στους ἔξω κρυπτογραφημένα γράμματα καί προκηρύξεις, ἔγραψε τὴν προσοῦρα «Γιά τίς ἀπεργίες» (μέχρι τώρα δὲ βρέθηκε), τὸ «Σχέδιο καί ἐξήγηση τοῦ προγράμματος τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος» (βλ. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 85-116).

Ἡ σημασία τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης «Ἐνωση ἀγώνα γιά τὴν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης», πού δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸν Λένιν, βρισκόταν στό ὅτι αὐτὴ ἀποτελοῦσε, κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ Λένιν, τὸ ἔμβρυο ἑνός ἐπαναστατικοῦ κόμματος, πού στηρίζεται στό ἐργατικό κίνημα καί καθοδηγεῖ τὴν ταξικὴ πάλη τοῦ προλεταριάτου.

Τὸ Φλεβάρη τοῦ 1897, οἱ παλιοὶ καθοδηγητές τῆς «Ἐνώσης», πού ἀποφυλακίστηκαν, ὀργάνωσαν — προτοῦ σταλοῦν στήν ἔξορία — κοινὴ συνεδρίαση τῶν «γέρων» καί τῶν «νεαρῶν», στήν ὁποία παρουσιάστηκαν διαφωνίες πάνω σ' ἓνα βασικό ζήτημα — στό ζήτημα τῶν καθηκόντων τῆς σοσιαλδημοκρατίας στή Ρωσία. Οἱ «γέροι» ἐπέμεναν στή στερέωση τῆς «Ἐνώσης ἀγώνα» σάν πολιτικῆς καθοδηγητικῆς ὀργάνωσης τῆς ἐργατικῆς τάξης, οἱ «νεαροὶ» ἔπαιρναν τρεῖντ-γιουνιονιστικὲς θέσεις, ὑποστήριζαν τὴ δημιουργία ἐργατικῶν ἀπεργιακῶν ταμιείων κτλ. Ἡ μακρόχρονη ἀπουσία τῶν ἰδρυτῶν τῆς «Ἐνώσης ἀγώνα», πού βρισκόνταν ἔξορία στή Σιβηρία, καί σὲ πρώτη γραμμὴ ἡ ἀπουσία τοῦ Β. Ι. Λένιν, διευκόλυνε τοὺς «νεαροὺς» στήν ἐφαρμογὴ τῆς πολιτικῆς τους. Ἀπὸ τὸ δεύτερο ἔξάμηνο τοῦ 1898 ἡ «Ἐνωση ἀγώνα» βρέθηκε στὰ χέρια τῶν «οἰκονομιστῶν», πού μέ τὴν ἑφημερίδα «Ραμπότσαγια Μίσλ» καλλιεργοῦσαν στή Ρωσία τίς ἰδέες τοῦ τρεῖντ-γιουνιονισμοῦ καί τοῦ μπερνσταϊνισμοῦ. Ὡστόσο τὰ παλιὰ μέλη τῆς «Ἐνώσης», πού διέφυγαν τὴ σύλληψη, πῆραν μέρος τὸ 1898 στήν προετοιμασία καί στή διεξαγωγὴ τοῦ Ι συνεδρίου τοῦ ΣΔΕΚΡ, στήν ἐπεξεργασία τῆς «Διακήρυξης», πού ἐκδόθηκε μετὰ τὸ συνέδριο, συνεχίζοντας τίς παραδόσεις τῆς λενινιστικῆς «Ἐνώσης ἀγώνα γιά τὴν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης». — 249.

⁹⁹ Ἡ ὀργάνωση Κιέβου «Ἐνωση ἀγώνα γιά τὴν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης» δημιουργήθηκε τὸ Μάρτη τοῦ 1897 κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς «Ἐνώσης ἀγώνα» τῆς Πετρούπολης, μέ ἀπόφαση τῆς συνδιάσκεψης τοῦ Κιέβου, πού πρότεινε σ' ὅλες τίς σοσιαλδημοκρατικὲς ὀργανώσεις τῆς Ρωσίας ν' ἀκολουθήσουν τὸ παράδειγμα τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης, καί νά πάρουν τὴν ὀνομασία «Ἐνωση ἀγώνα γιά τὴν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης». Ἡ «Ἐνωση» περιέλαβε τὴ ρωσικὴ σοσιαλδημοκρατικὴ ομάδα, τὴν πολωνικὴ, καθὼς καί τὴν ομάδα ΠΠΣ, συνολικά πάνω ἀπὸ 30 μέλη. Ἡ «Ἐνωση ἀγώνα» τοῦ Κιέβου συνδεόταν μέ τὴν «Ἐνωση ἀγώνα» τῆς Πετρού-

πολης (είχαν προσωπικές επαφές, διάβαζαν τις προκηρύξεις της «Ένωσης» της Πετρούπολης, τις εργασίες του Λένιν σχετικά με το πρόγραμμα. Η εργασία του Λένιν «Τά καθήκοντα των ρώσων σοσιαλδημοκρατών», που στάλθηκε χειρόγραφο στο Κίεβο από την «Ένωση» της Πετρούπολης, ήταν γνωστή στους καθοδηγητές της σοσιαλδημοκρατικής οργάνωσης του Κιέβου). Η δράση της «Ένωσης» του Κιέβου άρχισε με την έκδοση της πρωτομαγιάτικης προκήρυξης του 1897, που κυκλοφόρησε πλατιά στις νότιες πόλεις της Ρωσίας. Μέσα στο 1897 ή «Ένωση» κυκλοφόρησε 6500 αντίτυπα προκηρύξεων σε πάνω από 25 φάμπρικές και εργοστάσια του Κιέβου. Ειδική ομάδα της «Ένωσης» έβγαλε τον ίδιο χρόνο δυό φύλλα της «Ραμπότσαγια Γκαζέτα», σάν πανρωσικού σοσιαλδημοκρατικού οργάνου. Το Ι συνέδριο του ΣΔΕΚΡ το Μάρτη του 1898 αναγνώρισε τη «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» επίσημο όργανο του κόμματος. Οι παράνομες εκδόσεις της «Ένωσης» κυκλοφορούσαν κυρίως στις νότιες πόλεις της Ρωσίας. Παράλληλα με τη ζύμωση, ή «Ένωση» έκανε και προπαγανδιστική δουλειά μέσα στους εργατικούς όμιλους και στις εργατικές συγκεντρώσεις. Η «Ένωση αγώνα» του Κιέβου έκανε πολλή δουλειά για την προετοιμασία και τη σύγκληση του Ι συνεδρίου του ΣΔΕΚΡ. Λίγο μετά το συνέδριο ή «Ένωση» χτυπήθηκε από την άστυνομία (πιιάστηκε το τυπογραφείο της «Ραμπότσαγια Γκαζέτα», πο είχε μεταφερθεί από το Κίεβο στο Αικατερινοσλάβ, και μεγάλη ποσότητα παράνομων εντύπων). Έγιναν συλλήψεις στο Κίεβο και σε πολλές μεγάλες πόλεις της Ρωσίας.

Η δράση της «Ένωσης αγώνα» του Κιέβου έπαιξε θετικό ρόλο στην ανάπτυξη και στην οργάνωση της εργατικής τάξης της Ρωσίας πάνω στο δρόμο της δημιουργίας επαναστατικού μαρξιστικού κόμματος. Τα μέλη των σοσιαλδημοκρατικών ομάδων, που διέφυγαν τη σύλληψη, άνασυγκρότησαν γρήγορα την παράνομη οργάνωση, που πήρε την όνομασία «Έπιτροπή Κιέβου του ΣΔΕΚΡ». — 249.

¹⁰⁰ Η «Γενική έβραϊκή εργατική ένωση Λιθουανίας, Πολωνίας και Ρωσίας» («Μπούντ») οργανώθηκε το 1897 στο ίδρυτικό συνέδριο των έβραϊκών σοσιαλδημοκρατικών ομάδων που έγινε στη Βίλνα· στις γραμμές της συνένωνε κυρίως μισοπρολεταριακά στοιχεία έβραίων βιοτεχνών των δυτικών περιοχών της Ρωσίας. Στο Ι συνέδριο του ΣΔΕΚΡ (1898) ή Μπούντ μπήκε στο ΣΔΕΚΡ «σάν αυτόνομη οργάνωση, ανεξάρτητη μόνο στά ζητήματα που άφορούσαν ειδικά το έβραϊκό προλεταριάτο» («Άποφάσεις και ψηφίσματα των συνεδρίων και των συνδιασκέψεων του ΚΚΣΕ και των Όλομελειών της ΚΕ», 7η ρωσ. έκδ., μέρος Ι, 1954, σελ. 14).

Η Μπούντ ήταν φορέας του έθνικισμού και της χωριστικής τάσης μέσα στο εργατικό κίνημα της Ρωσίας. Όταν το ΙΙ συνέδριο του ΣΔΕΚΡ άπέριψε την άξίωση της Μπούντ ν' αναγνωριστεί σάν ό μοναδικός εκπρόσωπος του έβραϊκού προλεταριάτου, ή Μπούντ άποχώρησε από το κόμμα. Το 1906 με βάση την άπόφαση του ΙV («Ένωτικό») συνεδρίου, ή Μπούντ ξαναμπήκε στο ΣΔΕΚΡ.

Μέσα στο ΣΔΕΚΡ οι μπουντιστές ύποστήριζαν πάντοτε την όπορτουνιστική πτέρυγα του κόμματος (τους «οίκονομιστές», τους μενσεβίκους, τους λικβινταριστές), πολεμούσαν τους μπολσεβίκους και τον μπολσεβικισμό. Στην προγραμματική διεκδίκηση των μπολσεβί-

κων γιά τό δικαίωμα αὐτοδιάθεσης τῶν ἐθνῶν ἢ Μπούντ ἀντιπαράθετε τή διεκδίκηση τῆς πολιτιστικῆς-ἐθνικῆς αὐτονομίας. Στά χρόνια τῆς ἀντίδρασης τοῦ Στολίπιν ἡ Μπούντ κρατοῦσε λικβινταριστική στάση καί πήρε ἐνεργό μέρος στή δημιουργία τοῦ ἀντικομματικοῦ συνασπισμοῦ τοῦ Αὐγούστου. Στή διάρκεια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου 1914-1918, οἱ μπουντιστές ὑποστήριζαν σοσιαλσωβινιστικές θέσεις. Τό 1917 ἡ Μπούντ ὁπιστήριξε τήν ἀντεπαναστατική Προσωρινή Κυβέρνηση καί ἀγωνίστηκε στό πλευρό τῶν ἐχθρῶν τῆς Μεγάλης Ὀχτώβριανῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης. Τόν καιρό τῆς ξένης στρατιωτικῆς ἐπέμβασης καί τοῦ ἐμφύλιου πολέμου ἡ ἡγεσία τῆς Μπούντ προσχώρησε στίς δυνάμεις τῆς ἀντεπανάστασης. Ταυτόχρονα στά ἀπλά μέλη τῆς Μπούντ σημειώθηκε στροφή ὑπέρ τῆς συνεργασίας μέ τή Σοβιετική ἐξουσία. Τό 1921 ἡ Μπούντ αὐτοδιάλυθηκε καί ἕνα μέρος τῶν μελῶν της μπήκε στό ΚΚΡ (μπ.) μέ βάση τίς γενικές ἀρχές. — 249.

- ¹⁰¹ Ὁ Λένιν ἐννοεῖ τό τελευταῖο μέρος τῆς προσούρας τοῦ Λ. Μάρτοφ «Ἡ κόκκινη σημαία στή Ρωσία» τό τιτλοφορούμενο: «Ἡ συγχώνευση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος μέ τό σοσιαλισμό. Τά ἄμεσα καθήκοντα τοῦ ἐργατικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος». Ἡ προσούρα ἐκδόθηκε στό ἐξωτερικό τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1900. — 251.
- ¹⁰² «Σοσιαλ-Ντεμοκράτ» («Σοσιαλδημοκράτης») — συλλογές (φιλολογικοπολιτική ἐπιθεώρηση) ἐκδίδονταν στά 1890-1892 στό ἐξωτερικό (Λονδίνο-Γενεύη) ἀπό τήν ομάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» βγήκαν τέσσερα τεύχη. Οἱ συλλογές ἐπαιξαν μεγάλο ρόλο στή διάδοση τῶν ἰδεῶν τοῦ μαρξισμοῦ στή Ρωσία.
Τά ἄρθρα τοῦ Πλεχάνοφ, πού μνημονεῦει ὁ Λένιν, τυπώθηκαν μέ τό γενικό τίτλο «Ν. Γ. Τσερνισέβσκι» στά τεύχη 1-3 τοῦ 1890 καί 4 τοῦ 1892. Ὁ Λένιν ἀνέλυσε τήν ἐργασία τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ γιά δευτέρα φορά, ὕστερα ἀπό τήν ἐκδοσή της σέ χωριστό βιβλίο στά ρούσικα τό 1910 (ἀπό τό ἐκδοτικό «Σιρόβνικ»)· στό βιβλίο ὑπάρχουν πολυάριθμες σημειώσεις τοῦ Λένιν (βλ. Ἐπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 38ος, σελ. 503-559). — 265.
- ¹⁰³ *Μπαλαλάικιν* — ἕνα ἀπό τά πρόσωπα τοῦ ἔργου τοῦ Μ. Ε. Σαλτικόφ-Στσεντρίν «Σύγχρονο εἰδύλλιο» φιλελεύθερος φαφλατάς, τυχολόγος καί ψεύτης. — 273.
- ¹⁰⁴ Τό ἄρθρο «Γιά τίς ἀπεργίες» ὁ Λένιν τό εἶχε γράψει γιά τή «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» ὅταν ἦταν ἐξορία. Ὁ Β. Ι. Λένιν σκόπευε νά τό γράψει σέ τρία μέρη: I — ἡ σημασία τους· II — οἱ νόμοι γιά τίς ἀπεργίες· III — ἐπισκόπηση μερικῶν ἀπεργιῶν τῶν τελευταίων χρόνων (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 181 (ἐλλ. ἐκδ., σελ. 185)). Στό Ἄρχειο τοῦ Ἰνστιτούτου μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ φυλάγεται μόνο τό πρῶτο μέρος τοῦ ἀρθροῦ. Δέν ἔχει ἐξακριβωθεῖ ἂν γράφτηκαν τά δύο ἄλλα μέρη. — 294.
- ¹⁰⁵ Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Ἐπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 449. — 300.

- 106 Ἡ ἀπεργία στή Μεγάλη μανουφακτούρα τοῦ Γιारосσλάβλ ἔγινε τόν Ἀπρίλη-Μάη τοῦ 1895. Αἰτία τῆς ἀπεργίας ἦταν ὁ καθορισμός ἀπό τή διεύθυνση νέων τιμολογίων πού κατέβαζαν τό μεροκάματο τῶν ἐργατῶν. Ἀπήργησαν συνολικά πάνω ἀπό 4000 ἄτομα. Τήν ἀπεργία τήν κατέστειλαν στρατεύματα (10 λόχοι τοῦ συντάγματος τῆς Φαναγκόρια), πού κλήθηκαν στό Γιаросσλάβλ. Ἀποτέλεσμα τῆς ἐνοπλης βίας ἦταν ἕνας ἐργάτης νεκρός καί 14 τραυματίες. Παραπέμφθηκαν σέ δίκη 11 ἄτομα. Στήν ἐκθεση πού ὑποβλήθηκε στόν τσάρο γιά τά γεγονότα τοῦ κλωστοῦφαντουργείου τοῦ Γιаросσλάβλ, ὁ Νικόλαος Β' ἔγραψε: «Εὐχαριστῶ τοὺς λεβέντες τοῦ συντάγματος τῆς Φαναγκόρια γιά τή σταθερή κι ἀκλόνητη στάση τους στή διάρκεια τῶν ἐργατικῶν ταραχῶν». — 301.
- 107 Ὁ Λένιν παραθέτει ἀπόφθεγμα τοῦ πρώτσου ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν φόν Πουττκάμερ. — 302.
- 108 Ἡ βιβλιοκρισία γιά τό βιβλίον τοῦ Σ. Ν. Προκοπόβιτς «Τό ἐργατικό κίνημα τῆς Δύσης. Δοκίμιο κριτικῆς ἐρευνας. Τόμος I. Γερμανία. Βέλγιο» (Πετρούπολη, 1899) γράφτηκε ἀπό τόν Λένιν στά τέλη τοῦ 1899. Οἱ τρεῖς πρώτες σελίδες καί τό τέλος τοῦ χειρογράφου δέ διασώθηκαν. Τό χειρόγραφο, προφανῶς, ἐτοιμαζόταν γιά στοιχειοθέτηση, γιὰτί ὑπάρχουν σ' αὐτό μικρές διορθώσεις τοῦ Μάρτου. Στήν παρούσα ἐκδοση τό κείμενο τοῦ Λένιν δίνεται χωρίς τίς διορθώσεις αὐτές. Ἐπειδή τό βιβλίον τοῦ Σ. Προκοπόβιτς κατακρατήθηκε στίς 22 τοῦ Μάη τοῦ 1899 ἀπό τήν ἐπιτροπή λογοκρισίας τῆς Πετρούπολης καί κυκλοφόρησε στά τέλη τοῦ Γενάρη τοῦ 1900, ἡ βιβλιοκρισία τοῦ Λένιν δέ δημοσιεύτηκε ἔγκαιρα. — 305.
- 109 «*Нόβοге Βορέμια*» («*Νέοι καιροί*») — καθημερινή ἐφημερίδα: ἔβγαине στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1868 μέχρι τό 1917. Ἀνήκε σέ διάφορους ἐκδότες καί ἄλλαξε συνεχῶς τήν πολιτική της κατεύθυνση. Στήν ἀρχή ἦταν μετριοπαθῆς φιλελεύθερη, ἀπό τό 1876, ὅταν ἐκδότης τῆς ἐφημερίδας ἔγινε ὁ Α. Σ. Σουβόριν, μετατράπηκε σέ ὄργανο τῶν ἀντιδραστικῶν κύκλων τῶν εὐγενῶν καί τῆς ὑπαλληλικῆς γραφειοκρατίας, προπαγάνδιζε τό μεγαλοεθνικό σωβινισμό, τόν ἀντισημιτισμό, καί γιά τή δουλοπρέπεια τῆς ἀνάκτι στήν κυβέρνηση πῆρε ἐπάξια τό παρτσούκλι («*Τί ἐπιθυμεῖτε*»). Ἀπό τό 1905 ἔγινε ὄργανο τῶν μαυροεκατονταρχιτῶν. Μετά τήν ἀστικοδημοκρατική ἐπανάσταση τοῦ Φλεβάρη ἡ ἐφημερίδα πῆρε ἀντεπαναστατική θέση κι ἔκανε λυσσασμένη συκοφαντική ἐκστρατεία ἐναντία στοὺς μπολσεβίκους. Κλείστηκε ἀπό τή Στρατιωτικῆ-ἐπαναστατικῆ Ἐπιτροπή τοῦ Σοβιέτ τῆς Πετρούπολης στίς 26 τοῦ Ὀχτώβρη (8 τοῦ Νοέμβρη) τοῦ 1917. — 314.
- 110 Τό ἄρθρο γράφτηκε στά τέλη τοῦ 1899 ἢ στίς ἀρχές τοῦ 1900, ὅπως δείχνει τό γεγονός ὅτι σ' αὐτό γίνεται μνεία γιά τόν «Ἐπίλογο» μέ τόν ὅποιο ἡ σύνταξη τοῦ «*Ραμπότσεγε Ντιέλο*» συνόδευσε τή «*Διαμαρτυρία τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Ρωσίας*». Ὁ Λένιν μποροῦσε νά πληροφορηθεῖ τό περιεχόμενο τοῦ ἐπιλόγου εἴτε ἀπό τό χωριστό ἀνάτυπο τοῦ ἄρθρου ἀπό τό τεῦχ. ἀρ. 4-5 τοῦ «*Ραμπότσεγε Ντιέλο*» (βγήκε τό Δεκέμβρη τοῦ 1899), εἴτε ἀπό τή συλλογή τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ «*Vademecum* γιά τή σύνταξη τοῦ „*Ραμπότσεγε Ντιέλο*“» (βγήκε

στis ἀρχές του 1900). Κάνοντας μνεία γιά τόν «Ἐπίλογο» στό ἄρθρο του, ὁ Λένιν ἔγραφε ὅτι τό ντοκουμέντο αὐτό «δείχνει ξανά καί ξανά πόσο μεγάλη εἶναι ἡ πλάνη τῆς σύνταξης του „Ραμπότσγε Ντιέλο“, πού ἔννοεῖ ἐπίμονα νά καλύπτει τίς ἀπόψεις τῶν „νεαρῶν οἰκονομιστῶν“ καί νά τίς βλέπει μόνο σάν παρέκκλιση ὀρισμένων ἀτόμων» (σέ τοῦτο τόν τόμο σελ. 323).

Ἦστερα ἀπό τίς ἐπικρίσεις πού προκάλεσε ἡ δημοσίευση τοῦ «Credo» στή «Διαμαρτυρία τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Ρωσίας» καί μιᾶς σειρᾶς ντοκουμέντων τῶν «οἰκονομιστῶν» μέσα στή συλλογή «Vademecum γιά τή σύνταξη τοῦ „Ραμπότσγε Ντιέλο“» ἐν ἀγνοία τῶν συνταχτῶν τους, ὁ Λένιν ζήτησε τή συγκατάθεση τῆς Ἐπιτροπῆς Κιέβου γιά τή δημοσίευση τῆς «Profession de foi» μαζί μέ τό ἄρθρο πού γράφτηκε γιά τήν ἀνασκευή της. Ἡ Ἐπιτροπή Κιέβου δέν ἔδωσε τή συγκατάθεσή της. Τό ἄρθρο τοῦ Λένιν κυκλοφόρησε σέ χειρόγραφο ἀντίγραφο μαζί μέ τήν «Profession de foi», ὅπως δείχνουν οἱ περικοπές ἀπό τό ἄρθρο αὐτό πού περιέχονται στό βιβλίο τοῦ Β. Ἀκίμοφ (Μαχνόβετς) «Μελέτη σχετικά μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς σοσιαλδημοκρατίας στή Ρωσία», Πετρούπολη, 1906, σελ. 111 καί 112. Ὁ Β. Ἀκίμοφ ἔγραφε ὅτι ἡ «Profession de foi» δημοσιεύτηκε ἀπό τοὺς ἀντίπαλους τῶν «οἰκονομιστῶν» ἐνάμιση χρόνο μετά τήν ἐμφάνισή της, δηλαδή στά τέλη τοῦ 1900, ὄχι γιά κυκλοφορία, ἀλλά γιά κριτική. — 316.

111 «Μοσκόβσιγε Βέντομοστι» («Χρονικά τῆς Μόσχας») — μιᾶ ἀπό τίς πιό παλιές ρωσικές ἐφημερίδες. Ἐκδιδόταν ἀπό τό Πανεπιστήμιο τῆς Μόσχας καί ἀρχικά (ἀπό τό 1756) ἔβγαине μέ τή μορφή μικροῦ φυλλαδίου. Ἀπό τό 1863 ἡ ἐφημερίδα πέρασε στά χέρια τοῦ Μ. Ν. Κατκόφ, ἔγινε μοναρχικοεθνικιστικό ὄργανο καί προπαγάνδιζε τίς ἀπόψεις τῶν πιό ἀντιδραστικῶν στρωμάτων τῶν τσιφλικάδων καί τοῦ κλήρου. Ἀπό τό 1905 ἔγινε ἓνα ἀπό τά κύρια ὄργανα τῶν μαυροεκατονταρχιτῶν. Ἐβγαине ὡς τή Μεγάλη Ὀχτωβριανή σοσιαλιστική ἐπανάσταση τοῦ 1917. — 320.

112 «Γκραζντανίν» («Πολίτης») — ἀντιδραστικό περιοδικό· ἔβγαине στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1872 ὡς τό 1914. Ἀπό τή δεκαετία 1880-1890 ἦταν ὄργανο τῶν ἄκρων μοναρχικῶν. Ἐβγαине ὑπό τή διεύθυνση τοῦ πρίγκηπα Μεστσέρσκι καί χρηματοδοτοῦνταν ἀπό τήν κυβέρνηση. Εἶχε ἀσήμαντη κυκλοφορία, ἀσκοῦσε ὅμως ἐπιρροή στοὺς κύκλους τῆς ὑπαλληλικῆς γραφειοκρατίας. — 320.

113 «Ἰσκρα» («Σπίθα») — ἡ πρώτη πανρωσική παράνομη μαρξιστική ἐφημερίδα, πού ἰδρύθηκε ἀπό τόν Λένιν τό 1900 καί ἔπαιξε ἀποφασιστικό ρόλο στή δημιουργία τοῦ ἐπαναστατικοῦ μαρξιστικοῦ κόμματος τῆς ἐργατικῆς τάξης τῆς Ρωσίας.

Ἐπειδή, λόγω τῶν ἀστυνομικῶν διώξεων, δέν μπορούσε νά ἐκδοθεῖ ἐπαναστατική ἐφημερίδα στή Ρωσία, ὁ Λένιν, ὅταν ἀκόμα ἦταν ἐξόριστος στή Σιβηρία, μελέτησε σ' ὅλες του τίς λεπτομέρειες ἓνα σχέδιο ἐκδόσεως της στό ἐξωτερικό. Μέ τή λήξη τῆς ἐξορίας του (Γενάρης τοῦ 1900) ὁ Λένιν καταπίστηκε ἀμέσως μέ τήν πραγματοποίηση τοῦ σχεδίου του. Τό Φλεβάρη τοῦ 1900 στήν Πετρούπολη ὁ Λένιν ἔκανε μέ τήν Β. Ι. Ζασούλιτς, πού εἶχε ἔρθει παράνομα ἀπό τό ἐξωτε-

ρικό, διαπραγματεύσεις για τή συμμετοχή τῆς ομάδας «'Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» στήν ἐκδοση τῆς ἡμερηίδας. Στά τέλη τοῦ Μάρτη-ἄρχης τοῦ Ἀπρίλη τοῦ 1900 ἔγινε ἡ λεγόμενη «Σύσκεψη τοῦ Πισκόφ» τῶν Β. Ι. Λένιν, Λ. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ), Α. Ν. Πότερσοφ, Σ. Ι. Ραντσένκο καί τῶν «νόμιμων μαρξιστῶν» — Π. Μπ. Στρούβε, Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρκόβσκι, ὅπου συζητήθηκε τὸ σχέδιο τοῦ Λένιν σχετικὰ μέ τή δήλωση τῆς σύνταξης τῆς πανρωσικῆς ἡμερηίδας («Ἴσκρα») καί τοῦ ἐπιστημονικοπολιτικοῦ περιοδικοῦ («Ζαριά») γιά τὸ πρόγραμμα καί τὰ καθήκοντα αὐτῶν τῶν ἐκδόσεων. Στή διάρκεια τοῦ πρώτου ἐξάμηνου τοῦ 1900 ὁ Λένιν ἐπισκέφθηκε μιά σειρά πόλεις τῆς Ρωσίας (Μόσχα, Πετροῦπολη, Ρίγα, Σμολένσκ, Νίζινο Νόβγκοροντ, Οὐφά, Σαμάρα, Σιζράν), ἀποκατέστησε σύνδεση μέ τίς σοσιαλδημοκρατικῆς ομάδες καί μέ διάφορους μεμονωμένους σοσιαλδημοκράτες καί ἤρθε σέ συμφωνία μαζί τους γιά ὑποστήριξη τῆς μελλοντικῆς «Ἴσκρα». Τόν Αὐγούστο τοῦ 1900, μέ τήν ἀφιξη τοῦ Λένιν στήν Ἑλβετία, ἔγινε σύσκεψη τῶν Β. Ι. Λένιν καί Α. Ν. Πότερσοφ μέ τὰ μέλη τῆς ομάδας «'Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» γιά τὸ πρόγραμμα καί τὰ καθήκοντα τῆς ἡμερηίδας καί τοῦ περιοδικοῦ, γιά τοὺς ἐνδεχόμενους συνεργάτες, τή σύνθεση τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς καί τήν ἔδρα τῆς· οἱ διαπραγματεύσεις αὐτές παρά λίγο νά καταλήξουν σέ ρῆξη (βλ. σέ τοῦτο τὸν τόμο, σελ. 339 - 357), ὥστόσο πρὸς τὸ τέλος τῶν διαπραγματεύσεων κατορθώθηκε νά ἐπιτευθεῖ συμφωνία πάνω σ' ὅλα τὰ ἐπίμαχα ζητήματα.

Τὸ πρῶτο φύλλο τῆς λενινιστικῆς «Ἴσκρα» βγήκε τὸ Δεκέμβρη τοῦ 1900 στή Λειψία, τὰ ἐπόμενα φύλλα ἐβγαίναν στό Μόναχο, ἀπὸ τὸν Ἰούλη τοῦ 1902 στό Λονδίνο καί ἀπὸ τὴν ἀνοιξη τοῦ 1903 στή Γενεύη. Μεγάλη βοήθεια στήν ὀργάνωση τῆς ἐκδοσης τῆς ἡμερηίδας (ὀργάνωση παράνομου τυπογραφείου, προμήθεια ρωσικῶν τυπογραφικῶν στοιχείων κτλ) πρόσφεραν οἱ γερμανοὶ σοσιαλδημοκράτες Κ. Τσέτικνι, Α. Μπράουν καί ἄλλοι, ὁ πολωνὸς ἐπαναστάτης Γ. Μαρχλέβσκι, πού ζοῦσε τότε στό Μόναχο, καί ὁ Γ. Κβέλτς — ἕνας ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τῆς ἀγγλικῆς σοσιαλδημοκρατικῆς ὁμοσπονδίας.

Τῆ συνταχτικῆ ἐπιτροπῆ τῆς «Ἴσκρα» τὴν ἀποτελοῦσαν οἱ Β. Ι. Λένιν, Γ. Β. Πλεχάνοφ, Λ. Μάρτοφ, Π. Μπ. Ἀξελρόντ, Α. Ν. Πότερσοφ καί ἡ Β. Ι. Ζασούλιτς. Γραμματέας τῆς σύνταξης ἦταν στίς ἀρχές ἡ Ι. Γ. Σμιντόβιτς-Λέμαν, κι ἀργότερα, ἀπὸ τὴν ἀνοιξη τοῦ 1901, — ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια, πού κρατοῦσε καί ὅλη τὴν ἀλληλογραφία τῆς «Ἴσκρα» μέ τίς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατικῆς ὀργανώσεις. Ὁ Λένιν ἦταν στήν οὐσία ὁ ἀρχισυντάχτης καί ὁ καθοδηγητῆς τῆς «Ἴσκρα». Δημοσίευε στήν «Ἴσκρα» ἄρθρα γιά ὅλα τὰ βασικὰ ζητήματα τῆς οἰκοδόμησης τοῦ κόμματος καί τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου τῆς Ρωσίας, ἐπαιρνε θέση γιά τὰ σπουδαιότερα γεγονότα τῆς διεθνοῦς ζωῆς.

Ἡ «Ἴσκρα» ἔγινε κέντρο συνένωσης τῶν κομματικῶν δυνάμεων, συγκέντρωσης καί διαπαιδαγώγησης τῶν κομματικῶν στελεχῶν. Σέ πολλές πόλεις τῆς Ρωσίας (Πετροῦπολη, Μόσχα, Σαμάρα καί ἄλλες) εἶχαν δημιουργηθεῖ ομάδες κι ἐπιτροπές τοῦ ΣΔΕΚΡ λενινιστικῆς-ισκρικῆς κατεύθυνσης, καί τὸ Γενάρη τοῦ 1902 στό συνέδριο τῶν ἰσκριστῶν στή Σαμάρα ἰδρύθηκε ἡ ὀργάνωση «Ἴσκρα» τῆς Ρωσίας. Οἱ ἰσκρικῆς ὀργανώσεις ἐμφανίζονταν καί δούλευαν κάτω ἀπὸ τὴν ἄμεση καθοδήγηση τῶν μαθητῶν καί τῶν συναγωνιστῶν τοῦ Β. Ι.

Λένιν — Ν. Ε. Μπάουμαν, Ι. Β. Μπάμπουσκιν, Σ. Ι. Γκουσεφ, Μ. Ι. Καλίνιν, Π. Α. Κράσικοφ, Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, Φ. Β. Λένγκνικ, Π. Ν. Λεπεσίνσκι, Ι. Ι. Ραντσένκο κ. ά.

Μέ πρωτοβουλία του Λένιν και με την άμεση συμμετοχή του ή συνταχτική έπιτροπή της «Ίσκρα» εκπόνησε τό σχέδιο προγράμματος του κόμματος (δημοσιευτήκη στο φύλλο 21 της «Ίσκρα») και προετοίμασε τό ΙΙ συνέδριο του ΣΔΕΚΡ, που συνήλθε τον Ίούλη-Αύγουστο του 1903. Τόν καιρό της σύγκλησης του συνεδρίου οι περισσότερες τοπικές σοσιαλδημοκρατικές οργανώσεις της Ρωσίας είχαν προσχωρήσει στην «Ίσκρα», είχαν έγκρίνει την ταχτική, τό πρόγραμμα και τό οργανωτικό της σχέδιο και την είχαν αναγνωρίσει σαν καθοδηγητικό τους όργανο. Τό συνέδριο σε ειδική απόφασή του τονισε τον έξαιρετικό ρόλο της «Ίσκρα» στην πάλη για τή δημιουργία του κόμματος και την ανακήρυξε Κεντρικό Όργανο του ΣΔΕΚΡ. Τό ΙΙ συνέδριο έβγαλε συνταχτική έπιτροπή από τους Λένιν, Πλεχάνοφ και Μάρτοφ. Ό Μάρτοφ, παρά την απόφαση του συνεδρίου του κόμματος, άρνήθηκε νά πάρει μέρος στη σύνταξη κι έτσι τά φύλλα 46-51 της «Ίσκρα» βγήκαν με συνταχτική έπιτροπή τόν Λένιν και τόν Πλεχάνοφ. Άργότερα ό Πλεχάνοφ πέρασε στις θέσεις του μενσεβικισμού και πρόβαλε την άπαίτηση νά συμπεριληφθούν στη συνταχτική έπιτροπή της «Ίσκρα» όλοι οι παλιοί συντάχτες-μενσεβίκοι που είχαν άποριφθεί από τό συνέδριο. Ό Λένιν δέν μπορούσε νά συμφωνήσει μ' αυτό τό πράγμα και στις 19 του Όχτώβρη (1 του Νοέμβρη) 1903 άποχώρησε από τή σύνταξη της «Ίσκρα». Μέ πρόσληψη έγινε μέλος της ΚΕ κι από κει πάλαψε ένάντια στους όπορτουμιστές-μενσεβίκοις. Τό φύλλο 52 βγήκε με συντάχτη μόνο τόν Πλεχάνοφ. Στις 13 (26) του Νοέμβρη του 1903 ό Πλεχάνοφ μονάχος του, παραβιάζοντας τή θέληση του συνεδρίου, πήρε με πρόσληψη στη συνταχτική έπιτροπή της «Ίσκρα» τους πρώην συντάχτες-μενσεβίκοις. Άπό τό φύλλο 52 οι μενσεβίκοι μετατρέψανε τήν «Ίσκρα» σε όργανό τους. — 327.

¹¹⁴ «Ζαριά» («Αύγή») — μαρξιστικό έπιστημονικοπολιτικό περιοδικό· τό έβγαζε νόμιμα στα 1901-1902 στη Στουτγάρδη ή σύνταξη της «Ίσκρα». Βγήκαν συνολικά τέσσερα τεύχη (τρία όώματα) του «Ζαριά»: τό τεύχος 1 τόν Άπριλη του 1901 (στην πραγματικότητα βγήκε στις 23 του Μάρτη με τό νέο ήμερολόγιο), τό τεύχος 2-3 τό Δεκέμβρη του 1901 και τό τεύχος 4 τόν Αύγουστο του 1902.

Τά καθήκοντα του περιοδικού καθορίζονταν στο σχέδιο δήλωσης της «Ίσκρα» και του «Ζαριά», που είχε γραφεί από τόν Β. Ι. Λένιν στη Ρωσία. Κατόπιν, επειδή κατά τή συζήτηση του ζητήματος της έκδοσης αυτών των όργάνων στο έξωτερικό, από κοινού με τήν ομάδα «Άπελευθέρωση της δουλειάς», αποφασίστηκε τό «Ζαριά» νά εκδίδεται νόμιμα και ή «Ίσκρα» παράνομα, στη δήλωση της σύνταξης της «Ίσκρα» δέν γινόταν πιά μνεία για τό «Ζαριά». Τή δήλωση της σύνταξης του «Ζαριά» για τό πρώτο τεύχος έπιφορτίστηκε νά τή γράψει ό Π. Μπ. Άξελρόντ. Η δήλωση, όμως, εκείνη άποριφθηκε από τό έκδοτικό του Ντίτς, γιατί άναφερόταν στην παράνομη «Ίσκρα». Τό τεύχος 1 του «Ζαριά» άρχισε με μιá σύντομη άνακοίνωση «Πρός τους αναγνώστες»· για νά διατηρηθεί ό νόμιμος χαρακτήρας του «Ζαριά», στο έξώφυλλό του σημειώνεται ότι τό περιοδικό βγαί-

νει μέ τή συμμετοχή τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ, τῆς Β. Ι. Ζασούλιτς καί τοῦ Π. Μπ. Ἀξελρόντ· τό ὄνομα τοῦ Λένιν δέν ἀναφερόταν. ὅπως δέν ἀναφερόταν καί τό ὅτι τό «Ζαριά» διευθύνεται ἀπό τή συνταχτική ἐπιτροπή τῆς «Ἴσκρα». Τό 1902, ὅταν μέσα στή σύνταξη τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά» παρουσιάστηκαν διαφωνίες καί προστριβές, ὁ Πλεχάνοφ πρότεινε ἕνα σχέδιο χωρισμοῦ τοῦ περιοδικοῦ ἀπό τήν ἐφημερίδα (γιά νά μείνει στόν ἴδιο ἡ διεύθυνση τοῦ «Ζαριά»), ἡ πρόταση ὅμως αὐτή δέν ἔγινε δεχτή, καί ἡ διεύθυνση αὐτῶν τῶν ὀργάνων παρέμεινε πάντοτε κοινή.

Τό περιοδικό «Ζαριά» ἔκανε κριτική στό διεθνή καί στό ρωσικό ἀναθεωρητισμό (τό «νόμιμο μαρξισμό» καί τόν «οἰκονομισμό»), ὑπεράσπιζε τίς θεωρητικές βάσεις τοῦ μαρξισμοῦ. Σ' αὐτό τό ζήτημα ἦταν ἀφιερωμένες οἱ ἐργασίες τοῦ Λένιν, πού δημοσιεύτηκαν στό «Ζαριά»: «Οἱ διώχτες τῶν ζέμιστσο καί οἱ Ἀννίβες τοῦ φιλελευθερισμοῦ», «Οἱ κ. κ. „κριτικοί“ στό ἀγροτικό ζήτημα» (τά τέσσερα πρῶτα κεφάλαια τοῦ ἔργου «Τό ἀγροτικό ζήτημα καί οἱ „κριτικοί τοῦ Μάρξ“»), «Τό ἀγροτικό πρόγραμμα τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας», καθὼς καί οἱ ἐργασίες τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ: «Κριτική τῶν κριτικῶν μας. Μέρος 1. Ὁ κ. Π. Στροῦβε στό ρόλο τοῦ κριτικοῦ τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης», «Ὁ Cant ἐναντία στόν Κάντ εἴτε ἡ πνευματική διαθήκη τοῦ κ. Μπέρνσταϊν» καί ἄλλες. — 327.

- ¹¹⁵ Ὁ Λένιν ἔννοεῖ τήν «*Ανακοίνωση γιά τήν ἐπανάληψη τῶν ἐκδόσεων τῆς ὁμάδας „Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς“*», πού δημοσιεύτηκε στίς ἀρχές τοῦ 1900 στή Γενεῦη στή συλλογή τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ «*Vademecum* γιά τή σύνταξη τοῦ „Ραμπότσεγε Ντιέλο“». Γράφτηκε ἀπό τόν Π. Μπ. Ἀξελρόντ, θεωρήθηκε ἀπό τόν Γ. Β. Πλεχάνοφ, ἀφοῦ πῆραν κατά τό τελευταῖο δεκαήμερο τοῦ Ὀχτώβρη 1899 τή «*Διαμαρτυρία τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Ρωσίας*», πού γράφτηκε ἀπό τόν Λένιν.

Στήν «*Ανακοίνωση*» ἡ ὁμάδα «*Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς*» διακήρυξε τήν πλήρη ἀλληλεγγύη της μέ τήν ἔκκληση πού ἔκανε ἡ «*Διαμαρτυρία*» γιά ἀποφασιστική πάλη κατά τοῦ ὀπορτουניσμοῦ στίς γραμμές τῆς ρωσικῆς καί τῆς διεθνούς σοσιαλδημοκρατίας. — 329.

- ¹¹⁶ Ὁ Λένιν ἔννοεῖ τοὺς σοσιαλδημοκράτες πού εἶχαν συγκεντρωθεῖ γύρω ἀπό τήν ἐφημερίδα «*Γιούζνι Ραμπότσι*», τήν Μπούντ καί τήν «*Ἐνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ*», πού ἡ καθοδήγησή της τήν περίοδο αὐτή εἶχε περάσει ἀπό τήν ὁμάδα «*Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς*» στοὺς «*νεαρούς*» — τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ «*οἰκονομισμοῦ*». Οἱ ὀργανώσεις αὐτές σχεδίαζαν νά συγκαλέσουν τό II συνέδριο τοῦ κόμματος τήν ἀνοιξη τοῦ 1900 στό Σμολένσκ. Γιά τὰ καθέκαστα τῆς προετοιμασίας τοῦ συνεδρίου ὁ Λένιν γράφει στό V κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του «*Τί νά κάνουμε;*» (βλ. Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 5ος, σελ. 464-465). — 330.

- ¹¹⁷ Ὁ Λένιν ἔννοεῖ τό «*Σχέδιο προγράμματος τοῦ κόμματός μας*», πού γράφτηκε ἀπ' τόν ἴδιο στά τέλη τοῦ 1899 γιά ἕνα φύλλο τῆς «*Ραμπότσαγια Γκαζέτα*» πού δέν ἐκδόθηκε (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 217-245). Τό σχέδιο προγράμματος τοῦ κόμματος γιά τό II συνέδριο

του ΣΔΕΚΡ μέ πρόταση του Λένιν καταρτίστηκε από τή συνταχτική επιτροπή τής «Ίσκρα» καί του «Ζαριά» καί δημοσιεύτηκε στο φύλλο 21 τής «Ίσκρα» τής 1 του Ίουνη 1902· κατόπιν ψηφίστηκε άπ' τό II συνέδριο του ΣΔΕΚΡ τόν Αύγουστο του 1903.—331.

- ¹¹⁵ 'Ο Λένιν παραθέτει τή βασική θέση του «Γενικού καταστατικού τής Διεθνούς Ένωσης των Έργατών» (I Διεθνούς), που γράφτηκε από τόν Κ. Μάρξ (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ένγκελς, Διαλεχτά έργα σε δύο τόμους, ρωσ. έκδ., τόμος I, 1955, σελ. 344). — 334.
- ¹¹⁹ Πρόκειται για τή διάσπαση τής «Ένωσης των ρώσων σοσιαλδημοκρατών του έξωτερικού», που έπήλθε στο II συνέδριο τής «Ένωσης» τόν Άπριλη του 1900 (Γενεύη) ανάμεσα στην ομάδα «Άπελευθέρωση τής δουλειάς», που ήταν ο πυρήνας τής «Ένωσης» καί στους οπαδούς του «οικονομισμού», τούς λεγόμενους «νεαρούς», που είχαν προσχωρήσει στην «Ένωση». — 339.
- ¹²⁰ 'Ο Γ. Β. Πλεχάνοφ, δηλώνοντας ότι τό 1895 του είχε δέσφεν δοθει «έντολή» «νά μή βάλλει» κατά του Π. Μπ. Στρούβε (στήν προκειμένη περίπτωση ύπαιτισόταν τόν Α. Ν. Πότερσοφ), προσπαθούσε μ' αυτό νά δικαιολογήσει τή συμπιλιωτική του στάση άπέναντι στά άναθεωρητικά κηρύγματα των «νόμιμων μαρξιστών». Στην πραγματικότητα άκριβώς τό 1895, όταν ο Β. Ι. Λένιν βρισκόταν στη Γενεύη καί στη Ζυρίχη, έκδηλώθηκαν διαφωνίες στο ζήτημα τής στάσης άπέναντι στους φιλελεύθερους, ανάμεσα στον Λένιν καί στην ομάδα «Άπελευθέρωση τής δουλειάς». 'Ο Γ. Β. Πλεχάνοφ καί ο Π. Μπ. Άξελρόντ τάσσονταν υπέρ τής ύποστήριξης των φιλελεύθερων τής Ρωσίας άπό τούς σοσιαλδημοκράτες καί κατέκριναν τόν Λένιν για τήν άύστηρη κριτική που έκανε στους φιλελεύθερους. «Έσείς στρέφετε στους φιλελεύθερους τήν πλάτη, ενώ έμεις — τό πρόσωπο», — έλεγε στον Β. Ι. Λένιν ο Γ. Β. Πλεχάνοφ. 'Ο Λένιν θεωρούσε λαθεμένη τή στάση του Πλεχάνοφ, που όχι μόνο δέν έπέκρινε τίς άστικοφιλελεύθερες άντιλήψεις του Στρούβε, αλλά καί τόν πήρε υπό τήν προστασία του. — 340.
- ¹²¹ 'Ο Λένιν έννοει προφανώς τό άρθρο του Π. Μπ. Στρούβε «Καί πάλι για τήν έλευθερία καί τήν άναγκαιότητα», που δημοσιεύτηκε τό 1897 στο τεύχος 8 του περιοδικού «Νόβογε Σλόβο». 'Ο Β. Ι. Λένιν έγραφε στον Α. Ν. Πότερσοφ στις 27 του Ίουνη (9 του Ίούλη) 1899: «Δέν καταλαβαίνω μόνο ένα πράγμα, πώς μπόρεσε ο Κάμενσκι (Πλεχάνοφ. *Η Σύνη.*) ν' άφήσει άναπάντητα τά άρθρα του Στρούβε καί του Μπουλγάκοφ στο «Νόβογε Σλόβο» ενάντια στον Ένγκελς! Δέθά μπορούσατε νά μου τό εξηγήσετε έσείς;» (Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 34ος, σελ. 21). — 340.
- ¹²² Πρόκειται για τή συλλογή ύλικών καί ντοκουμέντων «Vademecum για τή σύνταξη του „Ραμπότσεγε Ντιέλο“» (1900), όπου ο Πλεχάνοφ δημοσίευσε μαζί μέ άλλα ντοκουμέντα τρία ιδιωτικά γράμματα του μπουντιστή Τσ. Μ. Κόπελζον καί τής Ε. Ντ. Κουσκόβα, μιάς άπό τίς ήγετικές φυσιογνωμίες των «οικονομιστών». 'Ο Λένιν έκτιμούσε

πολύ τήν πολιτική σημασία τῆς συλλογῆς «Vademecum», ἀπό τίς στῆλες τῆς ὁποίας ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ εἶχε κηρύξει ἀνελέητο πόλεμο κατά τοῦ «οἰκονομισμού». Ὁ Λένιν ἔγραφε ὅτι τό «Vademecum εἶναι κραυγή, μιά ἀληθινή κραυγή κατά τοῦ χυδαίου οἰκονομισμού, κατά τῆς „ντροπῆς καί τῆς καταισχύνης“ τῆς σοσιαλδημοκρατίας. . . ὅλη ἡ οὐσία τῆς προσούρας του εἶναι ἀκριβῶς ἡ κήρυξη τοῦ πολέμου ἐναντία στίς „ἐπαισχυντές“ ἀρχές τοῦ „κρεντισμοῦ“ καί τοῦ „κουσκοβισμού“*, ἀκριβῶς ἡ διάσπαση γιά ζητήματα ἀρχῶν» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 34ος, σελ. 26, 27). — 340.

¹²³ «Ὁ τρίτος ὁ δικός μας» — εἶναι ὁ Λ. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ), πού στή διάρκεια τῶν διαπραγματεύσεων τοῦ Β. Ι. Λένιν καί τοῦ Α. Ν. Πότερσοφ μέ τήν ομάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» βρισκόταν στή Νότια Ρωσία καί ἔφτασε στό ἐξωτερικό τό Μάρτη τοῦ 1901. — 343.

¹²⁴ Προφανῶς πρόκειται γιά τή Λ. Ι. Ἀξελρόνι (Ὀρτοντόξ), ἀργότερα μενσεβίκα, συγγραφέα διάφορων ἐργασιῶν πάνω σέ ζητήματα τῆς φιλοσοφίας. Στό «Ζαριά» δημοσιεύτηκαν δύο ἄρθρα τῆς κατά τῶν ἀναθεωρητῶν (κατά τοῦ Ν. Α. Μπερντιάγεφ καί τοῦ Π. Μπ. Στρούβε). — 345.

¹²⁵ «Die Neue Zeit» («Νέοι Καιροί») — θεωρητικό περιοδικό τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας· ἔβγαине στή Στουτγάρδη ἀπό τό 1883 ὡς τό 1923. Ἰσαμε τόν Ὅχτώβρη τοῦ 1917 διευθυντής του ἦταν ὁ Κ. Κάουτσκι, κατόπιν ὁ Γ. Κοῦνοφ. Στό περιοδικό «Die Neue Zeit» δημοσιεύτηκαν μιά σειρά ἄρθρα τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φ. Ἐνγκελς. Ὁ Ἐνγκελς βοηθοῦσε πάντοτε τή συνταχτική ἐπιτροπή τοῦ περιοδικοῦ μέ τίς συμβουλές του καί τῆς ἔκανε ἀδιστηρή κριτική γιά τίς παρεκκλίσεις τῆς ἀπό τό μαρξισμό. Ἀπό τό 1895–1900, μετά τό θάνατο τοῦ Φ. Ἐνγκελς, τό περιοδικό ἔγινε κήρυκας ὀπορτουμιστικῶν ἀπόψεων, δημοσίευε συστηματικῶς ἄρθρα τῶν ἀναθεωρητῶν. Στά χρόνια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου (1914–1918) κρατοῦσε κεντριστική θέση καί στήν οὐσία ὑποστήριζε τοὺς σοσιαλσωβινιστές. — 345.

¹²⁶ Πρόκειται γιά τά πρῶην μέλη τῆς «Ἐνώσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ», πού ὕστερ' ἀπό τή διάσπαση στό II συνέδριο τῆς «Ἐνώσης» τόν Ἀπρίλη τοῦ 1900, ξέκοψαν ἀπό τήν ὀπορτουμιστική τῆς πλειοψηφία καί μῆκαν στήν ὀργάνωση «Σοσιαλδημοκράτης», πού εἶχε δημιουργηθεῖ μέ τή συμμετοχή καί τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς». — 347.

¹²⁷ Ν — ἡ πόλη Νυρεμβέργη, ὅπου σταμάτησε ὁ Λένιν, ταξιδεύοντας ἀπό τή Γενεύη στό Μόναχο, ὕστερ' ἀπό τή σύσκεψη τῆς ὁμάδας «Ἴσκρα» μέ τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς». — 357.

¹²⁸ Ἡ «Εἰδική συμφωνία», ὅπως φαίνεται, γράφτηκε ἀργότερα. Στό Ἄρ-

* Ἀπό τό ὄνομα τῆς Κουσκόβα, πού σύνταξε τό «Credo» τῶν οἰκονομιστῶν. Σημ. μετ.

χειό του Ἰνστιτούτου μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ φυλάγεται τό παρακάτω ντοκουμέντο, μέσα σ' ἓνα φάκελο πού πάνω του εἶναι γραμμένα ἀπό τή Ν. Κ. Κρουτσκαγια τά ἐξῆς: «Ντοκουμέντα πού ἀφοροῦν τήν πρώτη ἀκόμα περίοδο. Σύμφωνα γιά τήν ἐκδοση τοῦ περιοδικοῦ „Ζαριά“ καί τῆς ἐφημερίδας „Ἴσκρα“»:

«1. Ἡ συλλογή „Ζαριά“ καί ἡ ἐφημερίδα „Ἴσκρα“ ἐκδίδονται καί διευθύνονται ἀπό ομάδα ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, μέ συμμετοχή στή σύνταξη τῆς ομάδας „Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς“.

2. Ὅλα τά ἄρθρα πού ἀναφέρονται σέ ζητήματα ἀρχῶν καί πού ἔχουν ἐξαιρετικά σοβαρή σημασία, ἢ σύνταξη, — ἐφόσον αὐτό δέν εἶναι ἀδύνατο γιά συνταχτικούς-τεχνικούς λόγους, — τά κάνει γνωστά σέ ὅλα τά μέλη τῆς ομάδας „Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς“.

3. Τά μέλη τῆς ομάδας „Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς“ ψηφίζουν γιά ὅλα τά ζητήματα τῆς σύνταξης, προσωπικά, ἐφόσον βρίσκονται στήν ἔδρα τῆς σύνταξης, καί γραπτά — στίς περιπτώσεις πού τοῦς στέλλονται τά ἄρθρα.

4. Σέ περίπτωση διαφωνίας μέ τήν ομάδα „Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς“ ἢ σύνταξη ἀναλαβαίνει τήν ὑποχρέωση νά δημοσιεύει ὁλόκληρη τήν ἰδιαιτέρη γνώμη τῆς ομάδας ἢ τοῦ κάθε μέλους της χωριστά.

5. Δημοσιεύσιμο εἶναι μόνο τό πρῶτο σημεῖο αὐτῆς τῆς συμφωνίας.

6 τοῦ Ὀχτώβρη 1900».

Τό ντοκουμέντο εἶναι δαχτυλογραφημένο καί δέν ἔχει τίτλο καί ὑπογραφή. — 358.

¹²⁰ «Ὁμάδα αὐτοαπελευθέρωσης τῆς ἐργατικῆς τάξης» — μικρή ομάδα «οἰκονομιστῶν», πού ἐμφανίστηκε στήν Πητρούπολη τό φθινόπωρο τοῦ 1898 καί διατηρήθηκε μερικoὺς μῆνες. Ἡ ομάδα αὐτή κυκλοφόρησε μιὰ ἐκκληση, ὅπου ἐξέθετε τοὺς σκοποὺς της (ἡ ἐκκληση ἔχει ἡμερομηνία Μάρτη 1899, δημοσιεύτηκε ὁμως τὸν Ἰούλι τοῦ 1899 στό περιοδικό «Νακανοδνε», πού ἔβγαζαν οἱ ναρόντικοι στό Λονδίνο), ἓνα καταστατικό καί μερικὲς προκηρύξεις πρὸς τοὺς ἐργάτες. Κριτικὴ τῶν ἀπόψεων αὐτῆς τῆς ομάδας ὁ Λένιν ἔκανε στό II κεφάλαιο τοῦ βιβλίου «Τί νά κάνουμε;». — 361.

¹³⁰ Ὁ Λένιν παραθέτει τή βασικὴ θέση τοῦ «Γενικοῦ Καταστατικοῦ τῆς Διεθνoῦς Ἐνώσεως τῶν Ἐργατῶν» (I Διεθνoῦς), πού γράφτηκε ἀπὸ τὸν Κ. Μάρξ (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Διαλεχτά ἔργα σέ δύο τόμους, ρωσ. ἐκδ., τόμ. I, 1955, σελ. 344). — 379.

¹³¹ Ἡ ἀπολογία τοῦ Πιότρ Ἀλεξέγεφ πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1877 στό Λονδίνο στό περιοδικό «Βπερίοντ!» (ἐπιθεώρηση πού δέν ἐκδιδόταν ταχτικά). Ἀπὸ τότε ἐπανελημμένα εἶχε ἐπανεκδοθεῖ παράνομα καί ἦταν πολὺ δημοφιλῆς στοὺς ἐργάτες τῆς Ρωσίας. — 382.

¹³² Πρόκειται γιά τήν ἐξέγερση, πού ἄρχισε στήν Ἰνδία τό 1857. Ἡ ἐξέγερση εἶχε ἐθνικοαπελευθερωτικὸ χαρακτήρα· καταπνίγηκε ἀπὸ τά ἀγγλικά στρατεύματα, τό 1859. — 384.

¹³³ Πόλεμος τῶν ἄγγλων κατὰ τῶν μπόερς (Ὀχτώβρης 1899—Μάης 1902)· ἀποικιακός, κατακτητικὸς πόλεμος τῆς Ἀγγλίας ἐνάντια στίς δύο

νοτιοαφρικανικές δημοκρατίες — τό Τράνσβααλ καί τήν Ὀράγγη, μέ ἀποτέλεσμα οἱ δυό αὐτές δημοκρατίες νά χάσουν τήν αὐτοτέλειά τους καί νά γίνουν ἀποικίες τῆς Μεγάλης Βρετανίας. — 384.

- ¹³⁴ Ἄφου διάβασε τό ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Ἡ διάσπαση τῆς Ἐνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ», ὁ Γ. Β. Πλεχάνου μέ γράμμα του στό τμήμα τοῦ Μονάχου τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς «Ἴσκρα» παρακαλοῦσε νά γίνουν στό ἄρθρο μερικές διορθώσεις. Μιά ἀπ' αὐτές ἦταν νά μή θιγῆι τό ζήτημα τῶν ὑπηρεσιῶν πού πρόσφερε τό «Ραμπότσεγε Ντιέλο». Ὁ Λένιν στίς 11 τοῦ Δεκέμβρη 1900, ἀπαντώντας στό τμήμα τῆς Γενεῦης τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς «Ἴσκρα» (στόν Ἀξελρόντ), ἔγραψε: «Ἐκανα τίς διορθώσεις πού θέλατε, δέν μπόρεσα ὅμως νά βγάλω οὔτε λέξη ἀπό τά ἀναφερόμενα στίς ὑπηρεσίες πού πρόσφερε τό „Ραμπότσεγε Ντιέλο“, — νομίζω, πῶς αὐτό θάταν ἀδικο ἀπέναντι σ' ἕναν ἀντίπαλο, πού δέν εἶναι μόνο φταιχτής ἀπέναντι στή σοσιαλδημοκρατία» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 36ος, σελ. 30). — 389.

- ¹³⁵ Τό Πέμπτο Διεθνές Συνέδριο τῆς II Διεθνοῦς συνήλθε στό Παρίσι στίς 23-27 τοῦ Σεπτέμβρη (νέο ἡμερολόγιο) 1900. Ἡ ρωσική ἀντιπροσωπεία ἀποτελοῦνταν ἀπό 24 ἀντιπροσώπους (ἀνάμεσά τους 13 σοσιαλδημοκράτες). Ἀπό τά ἕξι πληρεξούσια γιά τό συνέδριο, πού εἶχε ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», τά τέσσερα πάρθηκαν μέσω τοῦ Β. Ι. Λένιν (τρία πληρεξούσια ἀπό τήν ὁμάδα «Σοσιαλδημοκράτης» τῶν Οὐραλιῶν, ἕνα πληρεξούσιο ἀπό τήν ὁργάνωση τῆς Οὐφά). Στό συνέδριο ἡ ἀντιπροσωπεία τῶν σοσιαλδημοκρατῶν χωρίστηκε σέ δυό μέρη: τήν πλειοψηφία μ' ἐπικεφαλῆς τόν Μπ. Ν. Κριτσέβσκι, καί τή μειοψηφία μ' ἐπικεφαλῆς τόν Γ. Β. Πλεχάνου. Στό βασικό ζήτημα, «Ἡ κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καί οἱ συμμαχίες μέ τά ἀστικά κόμματα», πού συνδέοταν μέ τή συμμετοχή τοῦ Α. Μιλλερᾶν στήν ἀντεπαναστατικῆ κυβέρνησι τοῦ Βαλντέκ-Ρουσσῶ, ἡ πλειοψηφία ψήφισε τή διαφοροῦμενη ἀπόφαση τοῦ Κ. Κάουτσκι, ἡ μειοψηφία — ὁ Γ. Β. Πλεχάνου, ὁ Π. Μπ. Ἀξελρόντ, ἡ Β. Ι. Ζασούλιτς, ὁ Ντ. Κολτσόφ — τήν ἀπόφαση τοῦ Ζ. Γκέντ ἡ ὁποία καταδίκαζε τό μιλλερανισμό.

Στό Συνέδριο τοῦ Παρισιοῦ πάρθηκε ἀπόφαση γιά τή δημιουργία Διεθνoῦς σοσιαλιστικοῦ γραφείου (ΔΣΓ) ἀπό ἀντιπροσώπους τῶν σοσιαλιστικῶν κομμάτων ὄλων τῶν χωρῶν, μέ ἔδρα τῆς Γραμματείας τῆς Βρυξέλλης. Μέ ἀπόφαση τοῦ συνεδρίου οἱ ἀντιπρόσωποι στό ΔΣΓ, πού θά ἐκλέγονταν ἀπό τίς ἀντιπροσωπείες, ἔπρεπε νά ἐπικυρωθοῦν ἀπό τίς κοιματικές ὁργανώσεις τῆς κάθε χώρας· μέχρι τήν ἐπικύρωση αὐτή θεωροῦνταν προσωρινοί. — 390.

- ¹³⁶ «Σύντροφος καί φίλος» τοῦ Π. Μπ. Στροῦβε εἶναι ὁ Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρονόβσκι. — 392.

- ¹³⁷ Τό σχέδιο συμφωνίας μέ τόν Π. Μπ. Στροῦβε καταρτίστηκε ὕστερα ἀπό διαπραγματεύσεις τῶν Β. Ι. Λένιν, Β. Ι. Ζασούλιτς καί Α. Ν. Πότερσοφ μέ τόν Π. Μπ. Στροῦβε, πού ἄρχισαν μέ πρωτοβουλία τοῦ Α. Ν. Πότερσοφ στίς 29 τοῦ Δεκέμβρη τοῦ 1900

(βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 391 - 393). Οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ «νόμιμου μαρξισμοῦ» (στό ντοκουμέντο ἀναφέρονται σάν ομάδα «δημοκρατικῆς ἀντιπολίτευσης» «Σβομπόντα») Π. Μπ. Στρούβε καί Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρὰνόβσκι ἐνδιαφέρονταν γιά τή δημιουργία στοῦ ἐξωτερικοῦ ἐνός παρανόμου ὄργανου (προβλεπόμενον ὡς ὀνομαστῆ «Σοβρεμέννογε Ὀμποζρένιγε»), πού νά βγαίνει παράλληλα μέ τήν «Ἴσκρα» καί τό «Ζαριά», νά μή συνδέεται ὁμως ἀνοιχτά μέ τή σοσιαλδημοκρατία. Ἡ σύνταξη τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά» συμφωνοῦσε νά συμμετέχει σ' αὐτή τήν ἐκδοση, ὑπολογίζοντας νά παίρνει μέσω τοῦ Π. Μπ. Στρούβε πολιτικά ὕλικά καί ἀνταποκρίσεις γιά τήν «Ἴσκρα», ἔβαζε ὁμως σάν ὄρο τό νέο ὄργανο νά βγαίνει σάν παράρτημα τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά» κι ὄχι συχνότερα ἀπ' αὐτό. Στή σύνταξη τοῦ «Σοβρεμέννογε Ὀμποζρένιγε» ἐπρόκειτο νά μούβν μέ ἴσα δικαιώματα ἡ σύνταξη τῆς «Ἴσκρα» καί ἐκπρόσωποι τῆς «δημοκρατικῆς ἀντιπολίτευσης» — ὁ Στρούβε καί ὁ Τουγκάν-Μπαρὰνόβσκι.

Στήν πορεία τῶν διαπραγματεύσεων ἐγινε φανερό ὅτι ὁ Π. Μπ. Στρούβε σκοπεύει νά χρησιμοποιήσῃ τή σύνταξη τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά» γιά τήν ἐξυπηρέτηση τοῦ «Σοβρεμέννογε Ὀμποζρένιγε», ὅτι προσπαθεῖ νά μετατρέψῃ τό τελευταῖο σέ ὄργανο πού νά συναγωνίζεται τήν «Ἴσκρα» σέ ὄγκο, περιεχόμενο καί συχνότητα ἐκδοσης. Κατά τήν ἐπεξεργασία τοῦ σχεδίου συμφωνίας ὁ Στρούβε ἀπέριψε τό σημεῖο 7, πού πρότεινε ἡ ομάδα τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά», καί πού παρεῖχε στή σύνταξη τῆς «Ἴσκρα» ἀπόλυτη ἐλευθερία χρησιμοποίησης ὅλων τῶν πολιτικῶν ὕλικῶν, πού ἔπαιρνε τό «Σοβρεμέννογε Ὀμποζρένιγε». Τό περιχόμενον τῶν διαπραγματεύσεων μέ τόν Π. Μπ. Στρούβε, ὁ Β. Ι. Λένιν τό ἔθεσε ὑπόψη τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ σέ γράμμα του τῆς 30 τοῦ Γενάρη 1901, ὅπου τασσόταν κατηγορηματικά ὑπέρ τῆς διακοπῆς τῶν διαπραγματεύσεων (βλ. Ἔπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 34ος, σελ. 34-36). Ὑστερα ἀπό ἐπιμονή τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ, ἡ συμφωνία μῆκε σέ ἰσχύ' ἐτοιμάστηκαν δηλώσεις γιά τήν ἐκδοση τοῦ «Σοβρεμέννογε Ὀμποζρένιγε», πού τίς ἔγραψαν ἀπομέρους τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά» ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ καί ἀπομέρους τῆς ὁμάδας τῆς «δημοκρατικῆς ἀντιπολίτευσης» ὁ Π. Μπ. Στρούβε. Ὡστόσο ἡ ἐκδοση αὐτή δέν πραγματοποιήθηκε. Ἀφορμή στάθηκε ἡ ἄρνηση τοῦ ἐκδοτικοῦ τοῦ Ντίτς νά δημοσιεύσῃ τίς δηλώσεις σάν μή ἀνταποκρινόμενες στίς ἀπαιτήσεις τῆς λογοκρισίας (βλ. Ἔπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 36ος, σελ. 43). Οἱ παραπέρα διαπραγματεύσεις τῶν ἀντιπροσώπων τῆς «Ἴσκρα» μέ τόν Στρούβε κατέληξαν σέ πλήρη ἀποτυχία. — 394.

¹³⁸ Ὁ Λένιν παραθέτει τά λόγια τοῦ συνταγματάρχη Σκαλοζούμπ — ἥρωα τῆς κωμωδίας τοῦ Α. Σ. Γκριμπογέντοφ «Τό πολύ μυαλό βλάφτει» (βλ. Α. Σ. Γκριμπογέντοφ. Ἔπαντα, ρωσ. ἐκδ., 1956, σελ. 114). — 398.

¹³⁹ *Τά μαρτύρια τοῦ «πράσινου δρόμου»* — σωματικές τιμωρίες τῶν στρατιωτῶν, πού ἐφαρμόζονταν στό στρατό τῆς δουλοπάροικης Ρωσίας. Τόν τιμωρημένο, δεμένο σ' ἓνα ὄπλο, τόν περνοῦσαν «μέσα ἀπό τίς γραμμές» τῶν στρατιωτῶν πού τόν χτυποῦσαν μέ ραβδιά ἢ μέ χλωρές βέργες (σπιτσοῦτεν). Ἡ τιμωρία αὐτή ἐφαρμοζόταν πολύ πλατιά τόν καιρό τοῦ Νικολάου Α' (1825-1855). — 398.

- ¹⁴⁰ «*Ὄρκος τοῦ Ἀντίβα*» — παραστατική ἔκφραση πού σημαίνει ἀνέκκλητη ἀπόφαση γιά ἀγώνα ὡς τὸ τέλος. Προέρχεται ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ καρχηδόνιου στρατηλάτη Ἀντίβα, πού ὀρκίστηκε νά μὴ σταματήσει τὴν πάλη κατὰ τῆς Ρώμης ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του. — 399.
- ¹⁴¹ Τὰ ἄρθρα: «*Χτύπα, ἀλλὰ ὄχι μέχρι θανάτου*», «*Γιατί νά ἐπισπεύδουμε τὴν ἀλλαγὴ τῶν καιρῶν;*», «*Ἀντικειμενικὴ στατιστικὴ*», συνενωμένα μὲ τὸ γενικὸ τίτλο «*Εὐκαιριακὰ σημειώματα*» γράφτηκαν μὲ βάση τίς εἰδήσεις τῶν ἐφημερίδων. Οἱ πληροφορίες γιά τὴ δολοφονία τοῦ ἀγρότη Βόζντουχοφ ἀπὸ ἀστυφύλακες στὸ ἀστυνομικὸ τμήμα, πληροφορίες πού χρησίμευσαν σάν ὑλικὸ γιά τὸ ἄρθρο «*Χτύπα, ἀλλὰ ὄχι μέχρι θανάτου*», δημοσιεύτηκαν στὴν ἐφημερίδα «*Ρούσκιγε Βέντομοστι*», 1901, φύλλα 24 καὶ 26 τῆς 24 καὶ 26 τοῦ Γενάρη. Σημειώματα γιά τίς δύο δικαστικὲς ὑποθέσεις πού ἀναφέρει ὁ Β. Ι. Λένιν στὶς ὑποσημειώσεις (βλ. σέ τοῦτο τὸν τόμο, σελ. 409-410, 419-420, εἶχαν δημοσιευτεῖ στὶς ἐφημερίδες «*Μοσκόβκιγε Βέντομοστι*», 1901, φύλλο 31 τῆς 31 τοῦ Γενάρη καὶ «*Ρούσκιγε Βέντομοστι*», 1901, φύλλο 32 τῆς 1 τοῦ Φεβάρη. Γιά τὸ ἄρθρο «*Γιατί νά ἐπισπεύδουμε τὴν ἀλλαγὴ τῶν καιρῶν;*» ὁ Β. Ι. Λένιν χρησιμοποίησε ὑλικά πού δημοσιεύτηκαν στὴ «*Σάνκτ - Πετερμπούργκιγε Βέντομοστι*», 1900, φύλλο 285 τῆς 17 τοῦ Ὀχτώβρη καὶ στὴν «*Ὀρλόβσκι Βέσνικ*», 1900, φύλλο 273 τῆς 11 τοῦ Ὀχτώβρη. Γιά τὸ ἄρθρο «*Ἀντικειμενικὴ στατιστικὴ*» τὰ ἀναφερόμενα ἀπὸ τὸν Λένιν νομοθετήματα καὶ διατάγματα τῆς κυβέρνησης ἀρθρήκαν ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα «*Μοσκόβκιγε Βέντομοστι*», 1901, φύλλα 20 - 28 τῆς 20 - 28 τοῦ Γενάρη.—403.
- ¹⁴² Ὁ Λένιν παραθέτει περικοπὴ ἀπὸ τὸ ἄρθρο τοῦ Γκλέμπ Οὐσπένσκι «*Φιόντορ Μιχάηλοβιτς Ρεσέντικοφ. (Βιογραφικὴ σκιαγραφία)*» (βλ. Γ. Ι. Οὐσπένσκι. Συλλογὴ ἔργων σέ ἐννιά τόμους, ρωσ. ἐκδ., τόμ. 9ος, 1957, σελ. 59). — 422.
- ¹⁴³ «*Βέσνικ Φιάνσοφ, Προμίσλενοστι ἰ Τοργκόβλι*» («*Οἰκονομικός, Βιομηχανικός καὶ Ἐμπορικός ἀγγελιαφόρος*») — ἑβδομαδιαῖο περιοδικὸ τοῦ ὑπουργείου οἰκονομικῶν ἔβγαине στὴν Πετρούπολη ἀπὸ τὸ Νοέμβρη τοῦ 1883 μέχρι τὸ 1917 (μέχρι τὸ Γενάρη τοῦ 1885 ἔβγαине μὲ τὸν τίτλο «*Εὐδρητριο κυβερνητικῶν διαταγμάτων ἀρμοδιότητας ὑπουργείου οἰκονομικῶν*»). Στὸ περιοδικὸ δημοσιεύονταν κυβερνητικὰ διατάγματα, οἰκονομικὰ ἄρθρα καὶ ἀνασκοπήσεις. — 430.
- ¹⁴⁴ Τὸ ἄρθρο «*Τὸ ἔργατικό κόμμα καὶ ἡ ἀγροτιά*» ἦταν ἀφιερωμένο στὴν ἐπεξεργασία τοῦ ἀγροτικοῦ προγράμματος τοῦ ΣΔΕΚΡ, πού δημοσιεύτηκε ἀπομέρους τῆς σύνταξης τῆς «*Ἴσκρα*» καὶ τοῦ «*Ζαριά*» τὸ καλοκαίρι τοῦ 1902 καὶ ψηφίστηκε ἀπὸ τὸ II συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ τὸ 1903. — 436.
- ¹⁴⁵ *Τέταρτο κλῆρον ἢ ἄθλιος κλῆρος* — τὸ ἕνα τέταρτο τοῦ ὀνομαζόμενου «*ἀνώτατου*» ἢ «*προβλεπόμενου ἀπὸ τὸ διάταγμα*» κλῆρου, δηλαδή τοῦ καθορισμένου ἀπὸ τὸ νόμο κλῆρου γιά τοὺς ἀγρότες μίᾶς δοσμένης περιφέρειας τὸν καιρὸ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς μεταρρύθμισης τοῦ 1861. Ἐνα μέρος τῶν πρώην δουλοπάροικων ἀγροτῶν ἔπαιρνε

ἀπό τούς τσιφλικάδες αὐτοὺς τούς ἄθλιους κλήρους δωρεάν (χωρὶς ἐξαγορά). Γι' αὐτὸ τὰ τέταρτα αὐτὰ τῶν κλήρων ὀνομάζονταν καὶ «δωρεάν» κλήροι, καὶ οἱ ἀγρότες πού τούς πῆραν — «ντάροστβενικου»*. — 436.

- ¹⁴⁶ *Προσωρινά ὑπόχρεοι ἀγρότες* ὀνομάζονταν οἱ πρῶην δουλοπαροικοὶ ἀγρότες, πού καὶ ὕστερ' ἀπὸ τὴν κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας τὸ 1861 ἦταν ἀναγκασμένοι γιὰ τὴ χρησιμοποίηση τοῦ κλήρου γῆς νὰ ἐκπληρῶνουν ὑποχρεώσεις (δοσίματα ἢ ἀγγαρεία) ὡς τὴν ὥρα πού θὰ ἀρχίσουν νὰ ἐξαγοράζουν τὸν κλῆρο τους ἀπὸ τὸν τσιφλικά.

Ἀπὸ τὴ στιγμή πού κλεινόταν ἡ συμφωνία ἐξαγορᾶς οἱ ἀγρότες αὐτοὶ ἔπαυαν νὰ εἶναι «προσωρινά ὑπόχρεοι» καὶ περνοῦσαν στὴν κατηγορία τῶν «ἀγροτῶν-ιδιοκτητῶν». — 436.

- ¹⁴⁷ *Παραχωρητήρια* — τίτλοι, πού καθόριζαν τὶς χτηματικές σχέσεις τῶν προσωρινά ὑπόχρεων ἀγροτῶν μὲ τούς τσιφλικάδες ὅταν ἐγίνε ἡ κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας τὸ 1861. Στὸ παραχωρητήριο ἀναφερόταν ἡ ἔκταση τῆς γῆς πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ ἀγρότες πρὶν ἀπὸ τὴ μεταρύθμιση, καὶ ἀναγράφονταν οἱ καλλιεργήσιμες καὶ ἄλλου εἴδους ἐκτάσεις γῆς πού ἔμεναν στοὺς ἀγρότες κατὰ τὴν «ἀπελευθέρωση»· τὸ παραχωρητήριο ἀπαριθμοῦσε ἐπίσης τὶς ὑποχρεώσεις τῶν ἀγροτῶν ἀπέναντι στὸν τσιφλικά. Μὲ βάση τὰ παραχωρητήρια καθοριζόταν τὸ ποσό πού πλήρωναν οἱ ἀγρότες γιὰ τὴν ἐξαγορά. — 437.

* Ἀπὸ τὴ ρωσικὴ λέξη ντάρομ = δωρεάν. *Σημ. μετ.*

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΠΗΓΩΝ
ΠΟΥ ΑΝΑΦΕΡΕΙ Ἡ ΠΑΡΑΘΕΤΕΙ ΠΕΡΙΚΟΠΕΣ ΤΟΥΣ
Ο Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

Ἀλεξέγεφ, Π. Α. Ἀπολογία [στό τσαρικό δικαστήριο τῆς Πετρούπολης στίς 10 τοῦ Μάρτη τοῦ 1877]. — «Βπεριόντ!» Τόμ. V. Λονδίνο, 1877, σελ. 30-35, στή στήλη: Τί γίνεται στήν πατρίδα; — 382.

Ἀνακοίνωση γιά τήν ἐπανάληψη τῶν ἐκδόσεων τῆς ομάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» — βλ. Ἀξελρόντ, Π. Μπ.

Ἀξελρόντ, Π. Μπ. Ἀνακοίνωση γιά τήν ἐπανάληψη τῶν ἐκδόσεων τῆς ομάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς». Τέλη τοῦ 1899-ἀρχές τοῦ 1900. — 329, 361.

— Πρόλογος [στήν μπροσούρα τοῦ Β. Ι. Λένιν «Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν»]. — Στο βιβλίο: [Λένιν, Β. Ι.] Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν. Μέ πρόλογο τοῦ Π. Ἀξελρόντ. Γενεῦη, ἐκδ. τοῦ ΣΔΕΚΡ, 1898, σελ. 1-5. Πάνω ἀπό τόν τίτλο τοῦ βιβλίου συγγραφέας δέν ἀναγράφεται. — 194, 263, 335.

— Σχετικά μέ τά σημερινά καθήκοντα καί τήν ταχτική τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν. Γενεῦη, ἐκδ. τῆς Ἐνώσεως τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, 1898. 34 σελ. — 177, 221-222, 232, 242, 243, 260, 263, 264, 265, 333, 364.

Ἀπό τή σύνταξη. — Στο βιβλίο: Χωριστό παράρτημα τῆς «Ραμπότσαγια Μίσιλ». Πετρούπολη, ἐκδοση τῆς «Ἐνώσεως» τῆς Πετρούπολης, Σεπτέμβρη τοῦ 1899, σελ. 37-38. — 246.

Ἀπό τό Ὑπουργεῖο Δημόσιας Παιδείας. — «Σ.-Πετερμπούργκσκιγε Βέντομοστ», 1901, ἀρ. φύλλου 10, 11 (24) τοῦ Γενάρη, σελ. 1. — 396.

Ἀποφάσεις τοῦ Συνεδρίου. [Πρῶτο Συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ. Μίνσκ. 1-3 (13-15) τοῦ Μάρτη 1898] — βλ. Διακήρυξη τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας.

Β. Β. — βλ. Βοροντσόφ, Β. Π.

«Βέστνικ Ἐβρόπι», Πετρούπολη, 1877, τεῦχος 9, σελ. 64-105. — 205.

«Βέστνικ Φωνάνσοφ, Προμίσλενοστι ἰ Τοργκόβλι», Πετρούπολη. — 430.

- Βίττε, Σ. Γ. Ἐγκύκλιος [πρὸς τοὺς ἐργάτες τῶν κλωστηρίων καὶ τῶν ὕφαν-
τουργείων τῆς Πετρούπολης]. 15 τοῦ Ἰούνη 1896. — 227.
- [Βοροντσόφ, Β. Π.] Β. Β. Δοκίμια θεωρητικῆς οἰκονομίας. Πετρούπολη,
τυπογραφεῖο Σκοροχόντοφ, 1895. 321 σελ. — 84, 85, 314-315.
- «Βπεριόντ!» Τόμ. V. Λονδίνο, 1877, σελ. 30-35, στή στήλη: Τί γίνεται στήν
πατρίδα; — 382.
- Γιά τή διάρκεια καί τήν κατανομή τοῦ χρόνου ἐργασίας στίς βιομηχανικές
ἐπιχειρήσεις. 2 τοῦ Ἰούνη 1897. «Σύλλογή Νομοθετημάτων καί Δια-
ταγμάτων τῆς Κυβέρνησης, ἐκδιδόμενη ἀπό τή Διευθύνουσα Σύγ-
κλητο», Πετρούπολη, 1897, τεῦχος 62, 13 τοῦ Ἰούνη, ἄρθρο 778, σελ.
2135-2139. — 190, 227, 254, 292.
- «Γιούζνι Κράν», Χάρκοβο. — 401.
- «Γιωρυντίσεσκι Βέστνικ», Μόσχα, 1889, τεῦχος 9, σελ. 38-67. — 13, 16.
- Γκβόζντεφ, Ρ. Οἱ κουλάκοι, ἡ τοκογλυφία καί ἡ κοινωνικο-οικονομική τους
σημασία. Πετρούπολη, Γκάριν, 1898. 161 σελ. Στό ἐξώφυλλο χρόνος
ἐκδοσης: 1899. — 57-61.
- Γκόγκολ, Ν. Β. Ὁ ἐπιθεωρητής. — 259, 410.
- «Γκραζντανίν», Πετρούπολη. — 320.
- Γκριμπογέντοφ, Α. Σ. Τό πολὺ μυαλό βλάπτει. — 397-398.
- «Δελτίο τοῦ Ἰνστιτούτου Ἀγροτικῆς Οἰκονομίας τῆς Μόσχας», Μόσχα,
1898. βιβλίον 1, σελ. 1-52. — 1.
- Διακήρυξη τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας. Χω-
ρίς τόπο ἐκδοσης, τυπογραφεῖο τοῦ κόμματος, [1898]. 2 σελ. — 178,
179-180, 190, 263, 271, 279, 316, 330, 331, 335, 361, 377, 389.
- Ἐγκύκλιος ὡς ἀριθ. 11451 τῆς 7 τοῦ Ἰούνη 1895 πρὸς τοὺς κ. κ. διοικητές
κυβερνεῶν, περιοχῶν καί νομῶν, διοικητές πόλεων καί ἀστυνομι-
κοὺς διευθυντές καί ὑπ' ἀριθ. 11 τῆς 7 τοῦ Ἰούνη 1895 πρὸς τοὺς
ὑπαλλήλους τῆς Ἐπιθεώρησης Ἐργασίας καί τοὺς μηχανικοὺς τῶν
κυβερνεῶν (περιοχῶν). — Στό βιβλίον: Κομπελιάτσκι, Α. Ὁδηγὸς γιά
τοὺς ὑπαλλήλους τῆς Ἐπιθεώρησης Ἐργασίας καί γιά τοὺς ἐργο-
στασιάρχες. Πλήρης συλλογὴ τῶν νομοθετημάτων γιά τή μίσθωση
ἐργατῶν στίς φάμπρικες, στά ἐργοστάσια καί στίς μανουφακτοῦρες
γιά τίς ἀμοιβαῖες σχέεις ἐργοστασιάρχων καί ἐργατῶν γιά τήν Ἐπι-
θεώρηση Ἐργασίας, γιά τήν ἐποπτεία τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρή-
σεων. Ἐκδοσι 4η. Πετρούπολη, 1897, σελ. 34-36. — 7-9, 12, 19.
- Ἐκθεση πού παρουσίασε ἡ ἀντιπροσωπεία τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν
στό Διεθνές ἐργατικὸ σοσιαλιστικὸ συνέδριον τοῦ Λονδίνου τό 1896.
Γενεῦη, ἐκδ. τῆς Ἐνώσεως τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, 1896. 32
σελ. — 242.

- * *Ἐκκλήση τῆς Ὀμάδας αὐτοαπελευθέρωσης τῶν ἐργατῶν*. Πετρούπολη, Μάρτης, 1899.— «Νακανοῦνε», Λονδίνο, 1899, τεῦχος 7, σελ. 79-80. — 360-361.
- * *Ἐκτακτῆ συνέλευση τῶν εὐγενῶν τοῦ Ὀριόλ*. — «Ὀρλόβσκι Βέστνικ», 1900, ἀρ. φύλλου 273, 11 τοῦ Ὀχτώβρη, σελ. 2. — 423-430.
- * *Ἐμποροβιομηχανική Ρωσία*. Ὁδηγός γιά τοὺς ἐμπόρους καί τοὺς ἐργοστασιάρχες. Ἐπιμέλεια Α. Α. Μπλάου. Πετρούπολη, τυπογραφεῖο Σουβόριν, 1899. 1318 σελ., 2702 στήλες. (Ἐργασίαι οἰκονομικῶν Διεύθυνση ἐμπορίου καί μανουφακτοῦρας). — 64-67.
- * *Ἐνγκέλς Φ. Ἡ κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν Ἀγγλία*. Μέ βάση προσωπικές παρατηρήσεις καί ἀξιόπιστες πηγές. Σεπτέμβρης τοῦ 1844 - Μάρτης τοῦ 1845. — 300.
- *Ὁ Λουδοβίκος Φόνερμπαχ καί τό τέλος τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας*. Ἀρχές τοῦ 1886. — 76.
- *Πρόλογος στή γερμανική ἔκδοσι τοῦ 1890* [τοῦ «Μανιφέστου τοῦ Κομμουνιστικοῦ κόμματος»]. 1 τοῦ Μάη 1890. — 334, 379.
- * *Ἐπετηρίδα τοῦ ἔργου οἰκονομικῶν*. Μέρος I. Γιά τό 1869. Συντάκτης μέ τήν ἐπιμέλεια τοῦ Α. Μπ. Μπουσέν. Πετρούπολη, 1869. VIII, 618 σελ. — 2, 6.
- * *Ἐπισκόπησις τῆς περιοχῆς Πέρμ*. Μελέτες γιά τήν κατάσταση τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς στό κυβερνεῖο Πέρμ. Πέρμ, 1896. 609 σελ. XVI φύλλα μέ χαρτογραφεῖες καί διαγράμματα. 1 χάρτης. — 18.
- * *Ἐργασίαι τῆς ἐπιτροπῆς γιά τήν ἔρευνα τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς τῆς Ρωσίας*. Μέρος V, VI, IX, Πετρούπολη, 1880, 1883. 3 τόμ. — 25.
- * *Ἐργασίαι τῆς ἐπιτροπῆς πού συγκροτήθηκε γιά τήν ἀναθεώρηση τοῦ κανονισμοῦ γιά τή βιομηχανία καί τή βιοτεχνία*. Μέρη 1-5. Πετρούπολη, 1863-1865. 5 τόμ. — 290-293.
- [Ἐρμάνσκι, Ο. Α.] *Τά γεγονότα τοῦ Μάη στό Χάρκοβο*. [Λειψία], ἔκδ. τῆς «Ἴσκρα», 1901. VI, 17 σελ. — 369, 371-372.
- «*Ζαριά*», Στουτγάρδη. — 327-338, 339, 340, 343, 345, 346, 349, 350, 352-353, 356-357, 358, 391-393, 394-395.
- «*Ζίζν*», Πετρούπολη, 1899, τεῦχος 3, σελ. 358-371. — 210.
- 1899, τεῦχος 4, σελ. 297-317. — 159-165.

* Μέ ἀστερίσκο σημειώνονται τά βιβλία στά ὁποῖα ὑπάρχουν παρατηρήσεις τοῦ Β. Ι. Λένιν. Τά βιβλία αὐτά φυλάγονται στό Ἀρχεῖο τοῦ Ἰνστιτούτου μαρξισμού-λενινισμού τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ.

- Ζουκόβσκι, Γ. Γ.* Ὁ Κάρλ Μάρξ καί τό βιβλίον του γιά τό κεφάλαιο. — «Βέστικ Έβρόπι», Πετρούπολη, 1877, τεύχος 9, σελ. 64-105. — 205.
- * Ἡ ἐπίδραση τῶν σοδειῶν καί τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν σέ μερικῆς πλευρῆς τῆς ρωσικῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας. Συλλογή ἄρθρων μέ τήν ἐπιμέλεια τοῦ καθηγ. Α. Ι. Τσουπρόφ καί τοῦ Α. Σ. Πόσνικοφ. Τόμ. Ι-ΙΙ. Πετρούπολη, 1897. 2 τόμ. — 133-134.
- Ἡ παγκόσμια ἐργατική γιορτή τῆς Πρωτομαγιάς (μέ τό δικό μας ἡμερολόγιο 19 τοῦ Ἀπρίλη). [Πετρούπολη], ἔκδ. τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης Ἐνωσις ἀγῶνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης, [1898]. 1 σελ. — 252.
- Ἰλίν, Β. Ἰλίν, Βλαντίμιρ. — Βλ. Λένιν, Β. Ι.
- Ἰσκρα, [Λειψία-Μόναχο-Λονδίνο-Γενεύη]. — 327-338, 339-357, 358, 359-365, 382, 391-393.
- Καμπλουκόφ, Ν. Α.* Γιά τίς συνθήκες ἀνάπτυξης τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στή Ρωσία. (Μελέτες ἀγροτικῆς οἰκονομίας). Μόσχα, 1899. VIII, 309 σελ. — 107, 114, 131.
- Μαθήματα ἀγροτικῆς οἰκονομίας, πού ἔγιναν στό Πανεπιστήμιον τῆς Μόσχας τό 1895/6. Μόσχα, 1897. 228 σελ. (Ἐκδ. γιά τοὺς φοιτητές). — 107.
- Κανονισμός γιά τή βιομηχανία.* — Στό βιβλίον: Κώδικας νόμων τῆς Ρωσικῆς Αὐτοκρατορίας. Τόμ. 11. Μέρος ΙΙ. Πετρούπολη, 1887, σελ. 1-125. — 2, 291.
- Κάουτσκι, Κ.* Τό πρόγραμμα τῆς Ἐρφορτῆς. Μετάφραση ἀπό τά γερμανικά. Στουτγάρδη, Ντίτς, 1903. IV, 120 σελ. — 305-306.
- Κάρισεφ, Ν. Α.* Στατιστική ἐπισκόπηση γιά τή διάδοση τῶν κυριότερων κλάδων τῆς βιομηχανίας ἐπεξεργασίας στή Ρωσία. — «Γιουριντίσεσκι Βέστικ», Μόσχα, 1889, τεύχος 9, σελ. 38-67. — 13, 16.
- Ὑλικά γιά τή ρωσική ἐθνική οἰκονομία. Ι. Ἡ ἐργοστασιακή μας βιομηχανία στά μέσα τῆς δεκαετίας 1890-1900. — «Δελτίον τοῦ Ἰνστιτούτου Ἀγροτικῆς Οἰκονομίας τῆς Μόσχας», Μόσχα, 1898, βιβλίον 1, σελ. 1-52. — 1.
- * — Ὑλικά γιά τή ρωσική ἐθνική οἰκονομία. Ι. Ἡ ἐργοστασιακή μας βιομηχανία στά μέσα τῆς δεκαετίας 1890-1900. Μέ 5 χαρτογραφεῖς. (Ἀνατύπωση ἀπό τό «Δελτίον τοῦ Ἰνστιτούτου Ἀγροτικῆς Οἰκονομίας τῆς Μόσχας», χρόνος IV, βιβλίον 1). Μόσχα, 1898. 52 σελ. — 1-36.
- Κατάλογος γιά τίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια.* Ἡ ἐργοστασιακή βιομηχανία τῆς Ρωσίας. Πετρούπολη, 1897. 63, VI, 1047 σελ. (Ὑπουργεῖον

οικονομικῶν, Διεύθυνση ἐμπορίου καὶ μανουφακτούρας). — 1-5, 7, 8-12, 13-14, 16, 17-21, 22-23, 24-25, 26-27, 28-30, 34, 35.

Κομπελιάτσκι, Α. Ι. Ὁδηγὸς γιὰ τοὺς ὑπαλλήλους τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας καὶ γιὰ τοὺς ἐργοστασιαρχεῖς. Πλήρης συλλογὴ τῶν νομοθετημάτων γιὰ τὴ μίσθωση ἐργατῶν στὶς φάμπρικες, στὰ ἐργοστάσια καὶ στὶς μανουφακτούρες· γιὰ τὶς ἀμοιβαῖες σχέσεις ἐργοστασιαρχῶν καὶ ἐργατῶν· γιὰ τὴν Ἐπιθεώρηση Ἐργασίας· γιὰ τὴν ἐποπτεία τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἐκδ. 4η. Πετρούπολη, 1897. 311 σελ. — 7-9, 12, 14, 19.

Κόρσακ, Α. Κ. Οἱ μορφές τῆς βιομηχανίας γενικὰ καὶ ἡ σημασία τῆς οἰκιακῆς παραγωγῆς (βιοτεχνικῆς καὶ οἰκιακῆς βιομηχανίας) στὴ Δυτικὴ Ἐδρῶπη καὶ στὴ Ρωσία. Μόσχα, τυπογραφεῖο Γκρατσόφ, 1861. 311 σελ. — 43.

Κριλόφ, Ι. Α. Ἡ ἀλεπού καὶ τὰ σταφύλια. — 426.

[*Κύριο ἄρθρο*]. — «Ραμπότσαγια Μίσλ», Πετρούπολη, 1897, ἀρ. φύλλου 1, Ὀχτώβρης, σελ. 1. — 177.

Κώδικας νόμων τῆς Ρωσικῆς Αὐτοκρατορίας. Τόμ. 11. Μέρος II. Πετρούπολη, 1887. 825 σελ. — 2, 291.

[*Credo*]. — Στὸ βιβλίο: [Λένιν, Β. Ι.] Διαμαρτυρία τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Ρωσίας. Μὲ ἐπίλογο τῆς σύνταξης τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο». Γενεὺη, ἐκδ. τῆς Ἐνώσεως τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, 1899, σελ. 1-6. (Ἀνατύπωση ἀπὸ τὸ τεύχος 4-5 τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο»). — 169-180, 316, 319, 321, 323, 325, 329, 360-361, 377.

[*Λένιν, Β. Ι.*] Ἀπὸ τῆς σύνταξης. [Δήλωση τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα»]. Χωριστὸ φυλλάδιο. Χωρὶς τόπο ἐκδόσεως, τυπογραφεῖο τῆς «Ἴσκρα», 1900, 2 σελ. — 392.

— *Βιβλιοκρισία.* Πάρβους. Ἡ παγκόσμια ἀγορὰ καὶ ἡ ἀγροτικὴ κρίση. Οἰκονομικὴ μελέτη. Μετάφραση ἀπὸ τὰ γερμανικὰ Λ. Γ. Πετρούπολη 1898. Ἐκδ. Ο. Ν. Ποπόβα. (Μορφωτικὴ βιβλιοθήκη, σειρὰ 2η, τεύχος 2). Σελ. 142. Τιμὴ 40 καπίκια. — «Νατσάλο», Πετρούπολη, 1899, τεύχος 3, σελ. 117-118. — 153.

— *Γιὰ τὶς ἀπεργίαις.* Τέλη τοῦ 1899. — 185.

— *Διαμαρτυρία τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Ρωσίας.* Μὲ ἐπίλογο τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο». Γενεὺη, ἐκδ., τῆς Ἐνώσεως τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, 1899. 15 σελ. (Ἀνατύπωση ἀπὸ τὸ τεύχος 4-5 τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο»). — 360-361.

— Ἐπιταχτικὸ ζήτημα. [Ἄρθρο γιὰ τὴ «Ραμπότσαγια Γκαζέτα»]. Ὅχι νοσιότερα ἀπὸ τὸν Ὀχτώβρη τοῦ 1899. — 183, 184.

— Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στὴ Ρωσία. Τὸ προτσές διαμόρφωσης τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς γιὰ τὴ μεγάλη βιομηχανία. Πετρούπολη,

- Βοντοβόζοβα, 1899. XIII, 480 σελ.· 2 φύλλα μέ διαγράμματα· VIII σελ. μέ πίνακες. Πάνω από τόν τίτλο συγγραφέας: Βλαντίμιρ Ίλιν. — 17, 84-86, 87, 120, 124, 131, 134, 146-147, 162, 163, 164, 309-310.
- *Καί πάλι γιά τό ζήτημα τῆς θεωρίας τῆς πραγματοποίησης.* — «Ναούτσογε Όμποζρένιγε», [Πετρούπολη], 1899, τεύχος 8, σελ. 1564-1579. Ύπογραφή: Β. Ίλιν. — 159, 309.
- *Οικονομικές μελέτες και ἄρθρα.* Πετρούπολη, τυπογραφεῖο Λέιφερτ, 1899. 290 σελ. Πάνω από τόν τίτλο συγγραφέας: Βλαντίμιρ Ίλιν. — 68-69, 71, 73, 77-79, 81, 145, 160, 163, 309.
- *Σημείωμα σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς θεωρίας τῶν ἀγορῶν.* (Απ' ἀφορμή τήν πολεμική ἀνάμεσα στούς κ. κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι καί Μπουλγκάκοφ). — «Ναούτσογε Όμποζρένιγε», [Πετρούπολη], 1899, τεύχος 1, σελ. 37-45. Ύπογραφή: Βλαντίμιρ Ίλιν. — 68-69, 71, 72-73, 74, 77-79, 81, 84, 159-160, 162, 163.
- *Σχέδιο δήλωσης τῆς σύνταξης τῆς «Ίσκρα» καί τοῦ «Ζαριά».* Τέλη τοῦ Μάρτη-ἄρχές Ἀπρίλη τοῦ 1900. — 343, 344.
- *Σχέδιο προγράμματος τοῦ κόμματός μας.* Τέλη τοῦ 1899. — 184, 202, 331.
- *Σχέδιο συμφωνίας.* Ἀρχές τοῦ Σεπτέμβρη (νέο ἡμερολόγιο) 1900. — 357.
- *Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν.* Μέ πρόλογο τοῦ Π. Ἀξελρόντ. Γενεῦθ, ἔκδ. ΣΔΕΚΡ, 1898. 32 σελ. Πάνω από τόν τίτλο τοῦ βιβλίου συγγραφέας δέν ἀναγράφεται. — 243, 263, 335.
- *Τό ἄμεσο καθήκον μας.* [Ἄρθρο γιά τή «Ραμπότσαγια Γκαζέτα»]. Ὅχι κωρίτερα ἀπό τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1899. — 183, 184, 197.
- *Τό οικονομικό περιεχόμενο τοῦ ναροντικισμοῦ καί ἡ κριτική του στό βιβλίον τοῦ κ. Στρούβε.* (Απ' ἀφορμή τό βιβλίον τοῦ Π. Στρούβε: Κριτικές παρατηρήσεις σχετικά μέ τό πρόβλημα τῆς οικονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας. Πετρούπολη, 1894) — Στό βιβλίον: Ὑλικά σχετικά μέ τό χαρακτηρισμό τῆς οικονομικῆς μας ἀνάπτυξης. Συλλογή ἄρθρων. Πετρούπολη, τυπογραφεῖο Σόικιν, 1895, σελ. 1-144, στό μέρος II. Ύπογραφή: Κ. Τούλιν. — 85.
- *Τό πρόγραμμά μας.* [Ἄρθρο γιά τή «Ραμπότσαγια Γκαζέτα»]. Ὅχι κωρίτερα ἀπό τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1899. — 183, 184, 194.
- *Χαρακτηρισμός τοῦ οικονομικοῦ ρωμαντισμοῦ.* Ὁ Σισμόντι καί οἱ ντόπιοι σισμοντικοί μας. — «Νόβογε Σλόβο», Πετρούπολη, 1897, τεύχος 7, Ἀπρίλης, σελ. 25-50· τεύχος 8, Μάης, σελ. 25-60· τεύχος 9, Ἰούνης, σελ. 26-53· τεύχος 10, Ἰούλης, σελ. 18-32. Ύπογραφή: Κ. Τ — v. — 51.
- *Χαρακτηρισμός τοῦ οικονομικοῦ ρωμαντισμοῦ.* Ὁ Σισμόντι καί οἱ

ντόπιοι σισμοντικοί μας. — Στο βιβλίο: [Λένιν, Β. Ι.], Ίλιν, Βλαντίμιρ. Οικονομικές μελέτες καὶ ἄρθρα. Πετρούπολη, τυπογραφεῖο Λέιφερτ, 1899, σελ. 1-112. — 68-69, 71, 73, 77-79, 81, 145, 160, 163, 309.

Μάρξ, Κ. καὶ Ἐνγκελς, Φ. *Μαυφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ κόμματος*. Δεκέμβρης τοῦ 1847-Γενάρης τοῦ 1848. — 173, 192, 193, 206, 317, 334.

Μάρξ, Κ. *Γενικό Καταστατικό τῆς Διεθνoῦς Ἐνώσης Ἐργατῶν*. Γύρω στὶς 24 τοῦ Ὀχτώβρη 1871. — 334, 379.

— [Γράμμα] στὸν Β. Μπράκκε. 5 τοῦ Μάη 1875. — 219.

— Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας. Ἀπάντηση στὴ «Φιλοσοφία τῆς ἀθλιότητος» τοῦ κ. Προυντόν. Πρῶτο ἐξάμηνο τοῦ 1847. — 174.

— *Θεωρίες τῆς ὑπεραξίας* (IV τόμος τοῦ «Κεφαλαίου»). Γενάρης τοῦ 1862-Ἰούλης τοῦ 1863. — 73.

— *Κριτικὴ ὀρισμένων θέσεων τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας*. Μετάφραση ἀπὸ τὰ γερμανικά τοῦ Π. Π. Ρουμιάντσεφ μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Α. Α. Μανουήλοφ. Μόσχα, Μπόντς-Μπρουγέβιτς, 1896. XII, 163 σελ. — 205, 206.

— *Κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας* — βλ. *Κριτικὴ ὀρισμένων θέσεων τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας*.

— *Κριτικὴ τοῦ προγράμματος τῆς Γκότα*. Παρατηρήσεις στὸ πρόγραμμα τοῦ γερμανικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος. 5 τοῦ Μάη 1875. — 219.

— *Πρόλογος* [στὸ βιβλίο «Κριτικὴ ὀρισμένων θέσεων τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας»]. — Στο βιβλίο: Μάρξ, Κ. *Κριτικὴ ὀρισμένων θέσεων τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας*. Μετάφραση ἀπὸ τὰ γερμανικά τοῦ Π. Π. Ρουμιάντσεφ μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Α. Α. Μανουήλοφ. Μόσχα, Μπόντς-Μπρουγέβιτς, 1896, σελ. IX-XII. — 205, 206.

— *Προσωρινό καταστατικό τῆς Ἐνώσης*. 21-27 τοῦ Ὀχτώβρη 1864. — 334, 379.

— *Τὸ Κεφάλαιο*. Κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Τόμ. I-III. 1867-1894. — 79-80, 102, 103, 164, 173, 204, 209, 309, 310.

— *Τὸ Κεφάλαιο*. Κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Τόμ. I. 1867. — 43, 76, 223, 224, 226.

— *Τὸ Κεφάλαιο*. Κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Τόμ. II. 1885. — 46, 47, 54-55, 76, 77, 82, 91, 161-162.

— *Τὸ Κεφάλαιο*. Κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Τόμ. III. Μέρη 1-2. 1894. — 54-55, 63, 73-74, 75, 77, 89, 134, 162, 205.

— *Τὸ Κεφάλαιο*. Κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Μὲ τὴν ἐπιμέλεια

τοῦ Φ. Ἐνγκελς. Μετάφραση ἀπὸ τὰ γερμανικά. Τόμ. III. Βιβλίο III. Τὸ προτὸς τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς παρμένο στό σύνολο του. Πετρούπολη, τυπογραφεῖο Ντεμακόφ, 1896. XLVI, 734 σελ. — 49, 50, 51, 72, 74, 81-82, 109, 147.

Μάρτοφ, Α. Ἡ ἐργατικὴ ὑπόθεσις στή Ρωσία. Γενεύη, ἔκδ. τῆς Ἐνωσις τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, 1899, 90 σελ. — 335.

— Ἡ κόκκινη σημαία στή Ρωσία. Δοκίμιο ἱστορίας τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Μὲ πρόλογο τοῦ Π. Ἀξελρόντ. Γενεύη, ἔκδ. τῆς ἐπαναστατικῆς ὀργάνωσις «Σοσιαλδημοκράτης», 1900. XII, 64 σελ. — 251.

* Μελέτη γιά τήν κατάστασις τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς στό Κυβερνεῖο Πέρμ. Πέρμ, 1896. 609 σελ. XVI φύλλα μέ χαρτογραφίαι καί διαγράμματα 1 χάρτης. (Ἐπισκόπησις τῆς περιοχῆς Πέρμ). — 18.

Μικούλιν, Α. Α. Ἡ βιομηχανικὴ καὶ βιοτεχνικὴ παραγωγή τῆς διοικήσεως πόλης Ὀδησοῦ, τοῦ κυβερνεῖου Χερσῶνας καὶ τῆς στρατιωτικῆς διοικήσεως Νικολάγεφ, μέ κατάλογο τῶν ἐργοστασίων καὶ τῶν ἀγροτικῶν ἀλευρόμυλων. Ὀδησός, 1897. XIII, 76, 276 σελ. — 4, 9, 21, 34.

«Μίρ Μπόζιν», Πετρούπολη, 1898, τεῦχος 4, σελ. 77-82. — 17, 23.

— 1898, τεῦχος 6, σελ. 118-127. — 47-52, 53-54, 68.

Μιχαηλόβσκι, Ν. Κ. Λογοτεχνία καὶ ζωή. — «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», Πετρούπολη, 1893, τεῦχος 10, σελ. 108-141. — 205.

— Λογοτεχνία καὶ ζωή. — «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», Πετρούπολη, 1899, τεῦχος 1, σελ. 76-99· τεῦχος 2, σελ. 83-100· τεῦχος 7 (10), σελ. 194-218. — 205.

— Ὁ Κάρολ Μάρξ ὑπὸ τὴν κρίσιν τοῦ κ. Γ. Ζουκόβσκι. — «Ὁτέσεστβε-νιγε Ζαπίσκι», Πετρούπολη, 1877, τεῦχος 10, σελ. 321-356. — 205.

Μολιέρος, Ζ. Μ. Γιατρός μέ τό στατιό. — 311.

«Μοσκόβσκιγε Βέντομοστιν». — 320.

— 1901, ἀρ. φύλλου 20, 20 τοῦ Γενάρη (2 τοῦ Φλεβάρη), σελ. 1. — 431-435.

— 1901, ἀρ. φύλλου 22, 22 τοῦ Γενάρη (4 τοῦ Φλεβάρη), σελ. 1. — 431-435.

— 1901, ἀρ. φύλλου 23, 23 τοῦ Γενάρη (5 τοῦ Φλεβάρη), σελ. 1. — 431-435.

— 1901, ἀρ. φύλλου 24, 24 τοῦ Γενάρη (6 τοῦ Φλεβάρη), σελ. 1. — 431-435.

- 1901, ἀρ. φύλλου 25, 25 τοῦ Γενάρη (7 τοῦ Φλεβάρη), σελ. 2. — 431-435.
- 1901, ἀρ. φύλλου 27, 27 τοῦ Γενάρη (9 τοῦ Φλεβάρη), σελ. 1. — 431-435.
- 1901, ἀρ. φύλλου 28, 28 τοῦ Γενάρη (10 τοῦ Φλεβάρη), σελ. 1. — 431-435.
- Μόσχα. (Τοῦ ἀνταποκριτῆ μας).* — «Σ.-Πετερμπούργκσκιγε Βέντομοστι», 1900, ἀρ. φύλλου 239. 1 (14) τοῦ Σεπτέμβρη, σελ. 3. — 430.
- Μπέλτοφ, Ν.* — βλ. Πλεχάνοφ, Γ. Β.
- Μπογκνάνοφ, Α.* Ἐπιτομή οικονομικῆς ἐπιστήμης. Μόσχα, Μουρίνοβα 1897. VIII, 290 σελ. — 37-45.
- Μπουλγκάκοφ, Σ. Ν.* Γύρω ἀπὸ τὸ ζήτημα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐξέλιξης τῆς γεωργίας. — «Νατσάλο», Πετρούπολη, 1899, τεῦχος 1-2, σελ. 1-21· τεῦχος 3, σελ. 25-36. — 101-103, 104, 105, 106-112, 113, 115-120, 121-123, 125, 127, 128-129, 130-131, 132-134, 135, 136-139, 140, 141, 142, 143-147, 148, 150, 151-153, 208.
- *Οἱ ἀγορές στίς συνθήκες τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς.* Θεωρητικὴ μελέτη, Μόσχα, Βοντοβόζοβα, 1897, 260 σελ. — 46-47, 52, 53-56, 68, 70, 72, 80-81, 84-85.
- «*Νακανοῦνε*», Λονδίνο, 1899, τεῦχος 7, σελ. 79-80. — 360-361.
- «*Ναούτσονογε Ὀμποζρένιγε*», [Πετρούπολη], 1899, τεῦχος 1, σελ. 37-45, 46-64. — 68-88, 159-160, 162, 163.
- 1899, τεῦχος 8, σελ. 1564-1579. — 159, 309.
- «*Νατσάλο*», Πετρούπολη, 1899, τεῦχος 1-2, σελ. 1-21, 292-316. — 101-103, 104, 105, 106-112, 113, 115-120, 121-124, 125, 126, 127, 128-129, 130-132, 133-134, 135, 136-139, 208.
- 1899, τεῦχος 3, σελ. 25-36, 117-118. — 140, 141, 142, 143-147, 148, 150, 151-152, 153, 208.
- Νέα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐργοστασιακὴ μας στατιστικὴ.* [Βιβλιοκρισία: Κάρισεφ, Ν. Α. Ὑλικὰ γιὰ τὴ ρωσικὴ ἐθνικὴ οἰκονομία]. — «Ρούσκιγε Βέντομοστι», Μόσχα, 1898, ἀρ. φύλλου 144, 27 τοῦ Ἰούλη, σελ. 3. — 5.
- Νεζντάνοφ, Π.* Σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῶν ἀγορῶν στὴν κεφαλαιοκρατικὴ παραγωγὴ. Ἀπ' ἀφορμὴ τὰ ἄρθρα τῶν Ι. Ρατιέρ, Ἰλίν καὶ Στρούβε. — «Ζίζν», Πετρούπολη, 1899, τεῦχος 4, σελ. 297-317. — 157-165.
- Νικολάι — ον* — βλ. Ντανιελσόν, Ν. Φ.

«*Νόβογε Βρέμια*», Πετρούπολη, 1899, ἀρ. φύλλου 8506, 1 (13) τοῦ Νοέμβρη, σελ. 3. — 314.

«*Νόβογε Σλόβο*», Πετρούπολη, 1897, τεῦχος 7, Ἀπρίλης, σελ. 25-50. — 51.

— 1897, τεῦχος 8, Μάης, σελ. 25-60, 200-208. — 51, 340.

— 1897, τεῦχος 9, Ἰούνης, σελ. 26-53. — 51.

— 1897, τεῦχος 10, Ἰούλης, σελ. 18-32. — 51.

[*Νομοθετήματα καὶ Διατάγματα τῆς κυβέρνησης.*] — «*Μοσκόβκιγε Βέντομοστι*», 1901, ἀρ. φύλλου 20, 20 τοῦ Γενάρη (2 τοῦ Φλεβάρη), σελ. 1· ἀρ. φύλλου 22, 22 τοῦ Γενάρη (4 τοῦ Φλεβάρη), σελ. 1· ἀρ. φύλλου 23, 23 τοῦ Γενάρη (5 τοῦ Φλεβάρη), σελ. 1· ἀρ. φύλλου 24, 24 τοῦ Γενάρη (6 τοῦ Φλεβάρη), σελ. 1· ἀρ. φύλλου 25, 25 τοῦ Γενάρη (7 τοῦ Φλεβάρη), σελ. 2· ἀρ. φύλλου 27, 27 τοῦ Γενάρη (9 τοῦ Φλεβάρη), σελ. 1· ἀρ. φύλλου 28, 28 τοῦ Γενάρη (10 τοῦ Φλεβάρη), σελ. 1. — 431-435.

Νόμος γιὰ τὴν ἀπαγόρευση τῆς ἐργασίας τῶν παιδιῶν στὰ ἐργοστάσια — βλ. Κανονισμὸς γιὰ τὴ βιομηχανία.

Νόμος γιὰ τὴν ἀπαγόρευση τῆς νυκτερινῆς ἐργασίας τῶν γυναικῶν σὲ ὀρισμένους κλάδους τῆς παραγωγῆς — βλ. Κανονισμὸς γιὰ τὴ βιομηχανία.

Νόμος γιὰ τὴ μείωση τῆς ἐργασίμης μέρας — βλ. Γιὰ τὴ διάρκεια καὶ τὴν κατανομὴ τοῦ χρόνου ἐργασίας στὶς βιομηχανικὲς ἐπιχειρήσεις.

Νόμος γιὰ τὴν ὑποχρέωση τῶν ἐργοστασιαρχῶν νὰ ὑποβάλλουν ἀπολογιστικὲς καταστάσεις στὸ ὑπουργεῖο — βλ. Κανονισμὸς γιὰ τὴ βιομηχανία.

Νόμος γιὰ τὸ διορισμὸ ἐπιθεωρητῶν ἐργασίας — βλ. Κανονισμὸς γιὰ τὴ βιομηχανία.

[*Ντανιελσόν, Ν. Φ.*] *Νικολάι—ον. Δοκίμια γιὰ τὴν κοινωνικὴ μας οἰκονομία μετὰ τὴ μεταρύθμιση.* Πετρούπολη, τυπογραφεῖο Μπένκε, 1893. XVI, 353 σελ.· XVI σελ. μέ πίνακες. — 51, 84-85.

Ντεφό, Ντ. Ροβινσόν Κροῦσος. — 156.

Ντίκκενς, Τσ. Τὰ χαρτιά τοῦ Πίγκουικ. — 212.

Ντιονέο — βλ. Σκλόβσκι, I. Β.

Ὁδηγὸς γιὰ τίς φάμπρικες καὶ τὰ ἐργοστάσια τῆς Ἑυρωπαϊκῆς Ρωσίας — βλ. Ὁρλόφ, Π. Α. καὶ Μπουνταγκόφ, Σ. Γ.

Ὁδηγὸς γιὰ τίς φάμπρικες καὶ τὰ ἐργοστάσια τῆς Ἑυρωπαϊκῆς Ρωσίας καὶ τοῦ Βασιλείου τῆς Πολωνίας. Ὁδηγὸς γιὰ τίς φάμπρικες καὶ τὰ ἐργοστάσια τῆς Ἑυρωπαϊκῆς Ρωσίας μαζί καὶ τοῦ Βασιλείου τῆς Πο-

λωνίας καὶ τοῦ μεγάλου δουκάτου τῆς Φιλλανδίας. — Βλ. Ὁρλόφ, Π. Α.

«Ὁρλόβσκι Βέστνικ», 1900, ἀρ. φύλλου 273, 11 τοῦ Ὀχτώβρη, σελ. 2. — 423-430.

* Ὁρλόφ, Π. Α. Ὁδηγός γιὰ τίς φάμπρικες καὶ τὰ ἐργοστάσια τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας μαζί καὶ τοῦ Βασιλείου τῆς Πολωνίας καὶ τοῦ μεγάλου δουκάτου τῆς Φιλλανδίας. Ὑλικά γιὰ τὴν ἐργοστασιακὴ στατιστικὴ. Καταρτίστηκε μέ βάση τὰ ἐπίσημα στοιχεῖα τῆς διεύθυνσης ἐμπορίου καὶ μανουφακτούρας. [Σύμφωνα μέ τὰ στοιχεῖα τοῦ 1879]. Πετρούπολη, 1881. ΙΧ, 754 σελ. — 2, 3, 5, 8, 13, 14-15, 17.

Ὁρλόφ, Π. Α. Ὁδηγός γιὰ τίς φάμπρικες καὶ τὰ ἐργοστάσια τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας καὶ τοῦ Βασιλείου τῆς Πολωνίας. Ὑλικά γιὰ τὴν ἐργοστασιακὴ στατιστικὴ. Καταρτίστηκε μέ βάση τὰ ἐπίσημα στοιχεῖα τῆς διεύθυνσης ἐμπορίου καὶ μανουφακτούρας. Ἐκδοση 2η, διορθωμένη καὶ σημαντικά συμπληρωμένη. [Μέ βάση τὰ στοιχεῖα τοῦ 1884]. Πετρούπολη, 1887. XVIII, 824 σελ. — 2, 3, 5, 8, 13, 27.

Ὁρλόφ, Π. Α. καὶ Μπουνταγκόφ, Σ. Γ. Ὁδηγός γιὰ τίς φάμπρικες καὶ τὰ ἐργοστάσια τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας. Ὑλικά γιὰ τὴν ἐργοστασιακὴ στατιστικὴ. Καταρτίστηκε μέ βάση τὰ ἐπίσημα στοιχεῖα τῆς διεύθυνσης ἐμπορίου καὶ μανουφακτούρας. Ἐκδοση 3η, διορθωμένη καὶ σημαντικά συμπληρωμένη. [Μέ βάση τὰ στοιχεῖα τοῦ 1890, συμπληρωμένη μέ τὰ στοιχεῖα τοῦ 1893 καὶ τοῦ 1894]. Πετρούπολη, 1894. Π, XVI, 827 σελ. — 2, 3, 5, 8, 13, 14-15, 17, 19-20, 22-23, 26, 27, 28-29, 34.

Ὁστρόβσκι, Α. Ν. Προσοδοφόρα θέση. — 426.

«Ὁτέσεστβενιγε Ζαπίσκω». Πετρούπολη, 1877, τεῦχος 10, σελ. 321-356. — 205.

Οὐσπένσκι, Γ. Ι. Φιόντορ Μιχάηλοβιτς Ρεσέτνικοφ. — 422.

Πάρβονς. Ἡ παγκόσμια ἀγορά καὶ ἡ ἀγροτικὴ κρίσις. Οἰκονομικὴ μελέτη. Μετάφραση ἀπὸ τὰ γερμανικά τοῦ Α. Γ. Πετρούπολη, Ποπόβα, 1898. 143, Π σελ. (Μορφωτικὴ βιβλιοθήκη. Σειρά 2η (1898). Τεῦχος 2). — 58, 62-63, 153-154.

Παρεμπιπτόντως. — «Ραμπότσαγια Μίσλ», Πετρούπολη, 1899, ἀρ. φύλλου 7, Ἰούλης, σελ. 6. — 184.

Περιοδικές ἐκδόσεις. «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», Σεπτέμβρης. «Νόβογε Σλόβο», Σεπτέμβρης. «Μίρ Μπόζ», Ὀχτώβρης. — «Ρούσκαγια Μίσλ», Μόσχα, 1897. Τεῦχος 11, σελ. 506-521. — 40-41.

Πλεχάνοφ, Γ. Β. Γύρω στό ζήτημα τῆς ἐξέλιξης τῆς μονιστικῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας. Ἀπάντηση στοὺς κ. κ. Μιχαηλόβσκι, Καρέγεφ καὶ Σία. Πετρούπολη, 1895, 288 σελ. Πάνω ἀπὸ τὸν τίτλο συγγραφέας: Ν. Μπέλτοφ. — 76.

- *N. Γ. Τσερνισέβκι*. — «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ», Λονδίνο, 1890, τεύχος 1, Φλεβάρης, σελ. 88-175· Γενεύη, 1890, τεύχος 2, Αύγουστος, σελ. 62-142· Γενεύη, 1890, τεύχος 3, Δεκέμβρης, σελ. 71-110· Γενεύη, 1892, τεύχος 4, σελ. 144-194. — 264-265.
- *Οι διαφωνίες μας*. Γενεύη, τυπογραφείο τῆς ομάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», 1884. XXIV, 322 σελ. (Βιβλιοθήκη τοῦ σύγχρονου σοσιαλισμοῦ. Τόμ. III). Στὸ ἐξώφυλλο χρόνος ἐκδοσης: 1885. — 257.
- *Σοσιαλισμός καὶ πολιτικὴ πάλη*. Γενεύη, 1883. IV, 78 σελ. (Βιβλιοθήκη τοῦ σύγχρονου σοσιαλισμοῦ. Τόμ. I). — 257, 317-318.
- *Σχέδιο προγράμματος τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν*. 1885-1887. — 221-222, 223, 225, 228, 229-230, 231, 232, 235, 236, 237, 240, 243, 258, 259-261, 279, 377.
- *Σχέδιο προγράμματος τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν*. — Στὸ βιβλίο: Ἄξελρόντ, Π. Μπ. Σχετικά μέ τά σημερινά καθήκοντα καὶ τὴν ταχτικὴ τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν. Γενεύη, ἐκδ. τῆς Ἐνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, 1898, σελ. 29-34. — 221-222, 260-261.
- *Τά καθήκοντα τῶν σοσιαλιστῶν στὴν πάλη ἐνάντια στὴν πείνα στὴ Ρωσία*. (Γράμμα σέ νεολαίους συντρόφους). Γενεύη, τυπογραφείο τοῦ «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ» 1892. 89 σελίδες. (Βιβλιοθήκη τοῦ σύγχρονου σοσιαλισμοῦ. Τόμ. 10). — 371.
- *Vademecum γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο»*. Συλλογὴ ὑλικῶν ποῦ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὴν ομάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς». Γενεύη, 1900. LII, 67 σελ. — 340.
- Ποινικός κώδικας τοῦ 1885*. 8η ἐκδοσι, ἀναθεωρημένη καὶ συμπληρωμένη. Πετροῦπολη, Ταγκάντσεφ, 1895. 892 σελ. — 408-409, 414.
- * *Πόστνικοφ, Β. Ε.* *Τὸ ἀγροτικὸ νοικοκυριὸ τῆς Νότιας Ρωσίας*. Μόσχα, 1891. XXXII, 392 σελ. — 120.
- Πούσκιν, Α. Σ.* *Μπορίς Γκοντουνόφ*. — 416.
- *Ἡ κόρη τοῦ λοχαγοῦ*. — 234.
- «*Πραβίτελστβεννι Βέστνικ*», Πετροῦπολη, 1899, ἀρ. φύλλου 165, 31 τοῦ Ἰούλη (12 τοῦ Αὐγούστου), σελ. 1. — 227, 396, 398-400.
- 1900, ἀρ. φύλλου 188, 19 τοῦ Αὐγούστου (1 τοῦ Σεπτέμβρη), σελ. 3. — 385.
- Προκοπόβιτς, Σ. Ν.* *Τὸ ἐργατικὸ κίνημα τῆς Δύσης*. Δοκίμιο κριτικῆς μελέτης. Τόμ. I. Γερμανία. Βέλγιο. Πετροῦπολη, Παντελέγεφ, 1899. II, 212, 120 σελ. — 208-209, 214, 305-315.
- «*Προλετάρσκαγια μορομπιά*», τεύχος 1. Χωρὶς τόπο ἐκδοσης, ἐκδ. τῆς «Σοσιαλδημοκρατικῆς ομάδας τῶν Οὐραλιῶν», 1899, 119 σελ. — 184.

Προσωρινές διατάξεις για την εκπλήρωση της στρατιωτικής θητείας από τους σπουδαστές των ανωτέρων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, που αποβάλλονται απ' αυτά τα ιδρύματα για οργάνωση ομαδικών ταραχών. 29 του 'Ιούλη του 1899. — «Πραβίτελστβεννι Βεστνικ», Πετρούπολη, 1899, αρ. φύλλου 165, 31 του 'Ιούλη (12 του Αδγούστου), σελ. 1. — 227, 396, 398-400.

Πρωτομαγιά. 18 του 'Απρίλη. Για την εργατική γιορτή της Πρωτομαγιάς τό Σοσιαλδημοκρατικό 'Εργατικό Κόμμα της Ρωσίας στέλνει στους εργάτες και στις εργάτριες όλης της Ρωσίας άδερφικό χαιρετισμό. Χωρίς τόπο έκδοσης, τυπογραφείο της «Γιούζνι Ραμπότσι» [1901]. 2 σελ. — 375.

Profession de foi της 'Επιτροπής Κιέβου. 1899. Χειρόγραφο¹. — 316-326.

P. M. 'Η πραγματικότητα μας. (Τό εργατικό κίνημα, ή άπολυταρχία, ή κοινωνία μέ τά στρώματά της [εύγενείς, μεγάλη και μικρή άστική τάξη, άγρότες και εργάτες] και ή κοινωνική πάλη). — Στο βιβλίο: Χωριστό παράρτημα της «Ραμπότσαγια Μίσλ». Πετρούπολη, έκδοση της «'Ενωσης» της Πετρούπολης, Σεπτέμβρης του 1899, σελ. 3-16. — 246-270.

«*Ραμπότσαγια Γκαζέτα*» (έκδοση του 1899 που δέν πραγματοποιήθηκε). — 178, 183-185, 188, 190, 202, 252, 271, 330.

«*Ραμπότσαγια Γκαζέτα*», Κίεβο. — 178-179, 252, 271, 330.

— 1897, Νοέμβρης, αρ. φύλλου 2, σελ. 1-4. — 178.

«*Ραμπότσαγια Μίσλ*», Πετρούπολη. — 188, 246-272, 278, 319, 320-321, 329, 360-361, 377, 380-381.

— 1897, αρ. φύλλου 1, 'Οχτώβρης, σελ. 1. — 177-178, 184.

— 1897, αρ. φύλλου 2, Δεκέμβρης. — 184.

— 1899, αρ. φύλλου 6, 'Απρίλης. — 184.

— 1899, αρ. φύλλου 7, 'Ιούλης, σελ. 6. — 184, 259.

«*Ραμπότσεγε Ντιέλο*», Γενεύη, — 323, 361, 375, 389-390.

Ράτνερ, Μ. Μπ. 'Η θεωρία των άγορών και τό πρόβλημα της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας. ('Απ' άφορμή τό βιβλίο του Σ. Μπουλγκάκοφ: «Οί άγορές στις συνθήκες της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής. Θεωρητική μελέτη». Μόσχα, 1897). — «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», Πετρούπολη, 1898, τεύχος 12, σελ. 78-102. — 159.

Ρικάρντο, Ντ. "Απαντα. Μετάφραση Ν. Ζίμπερ. Μέ παράρτημα του μετα-

¹ Πρωτοδημοσιεύτηκε στη Λενίνιστική Συλλογή, τόμ. VII, σελ. 16-18.

- φραστή. Πετρούπολη, Παντελέγεφ, 1882. XXVI, 659 σελ. — 53, 72.
- «Ρούσκαγια Μίσλ», Μόσχα, 1890, τεύχος 7, σελ. 1-27. — 55.
- 1897, τεύχος 11, σελ. 506-521. — 40-41.
- «Ρούσκιγε Βέντομοστ», Μόσχα, 1898, ἀρ. φύλλου 144, 27 τοῦ Ἰούλη, σελ. 3. — 5.
- «Ρούσκογε Μπογκάτσβο». Πετρούπολη, 1893, τεύχος 10, σελ. 108-141. — 205.
- 1898, τεύχος 12, σελ. 78-102. — 159.
- 1899, τεύχος 1, σελ. 76-99. — 205.
- 1899, τεύχος 2, σελ. 83-100, 118-140. — 114, 205.
- 1899, τεύχος 7 (10), σελ. 194-218. — 205.
- Σαλτικὸφ-Στσεντρίν, Μ. Ε. Ὀλόκληρος χρόνος. — 414-415.
- Οἱ κύριοι Γκολοβλιόφ. — 427.
- Σέ περιβάλλον μετριοπάθειας καὶ τάξης. — 273.
- Σημεῖα τῶν καιρῶν. — 424, 427-428 429.
- Στό ἐξωτερικό. — 84.
- Σύγχρονο εἰδύλλιο. — 273.
- «Συλλογή» (Κηδεῖα). — 414-415, 424.
- Τό ἡμερολόγιο ἑνὸς ἐπαρχιώτη στήν Πετρούπολη. — 424.
- Τό καταφύγιο Μονρεπό. — 424.
- «Σ.-Πετερμπούργκιγε Βέντομοστ», 1900, ἀρ. φύλλου 239, 1 (14) τοῦ Σεπτεμβρίου, σελ. 3. — 430.
- 1901, ἀρ. φύλλου 10, 11 (24) τοῦ Γενάρη, σελ. 1. — 396.
- «Σ.-Πετερμπούργκι Ραμπόνσι Λιστόκ». — 252.
- 1897, ἀρ. φύλλου 2, Σεπτεμβρίου, σελ. 1-3. — 178.
- Σκβορτσόφ, Α. Ι. Ἡ ἐπίδραση τῶν ἀτμοκίνητων μεταφορῶν στήν ἀγροτική οἰκονομία. Ἐρευνα στόν τομέα τῆς οἰκονομίας τῆς γεωργίας. Βαρσοβία, 1890. VIII, VI, 703 σελ. — 107.

- [Σκλόβσκι, I. B.] Ντιονέο. Ἐκ τῆν Ἀγγλία. — «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», Πετρούπολη, 1899, τεύχος 2, σελ. 118-140. — 114.
- Σμίθ, Α. Ἐρευνα γιά τή φύση καί τίς αἰτίες τοῦ πλοῦτου τῶν ἔθνῶν. Μέ παρατηρήσεις τοῦ Μπεντάμ καί ἄλλων. Μετάφραση Π. Α. Μπίμπικοφ. Τόμ. 1-3. Πετρούπολη, 1866. 3 τόμ. — 52, 53, 69-70, 72-73.
- «Σοσιάλ-Ντεμοκράτ», Λονδίνο, 1890, τεύχος 1, Φλεβάρης, σελ. 88-175. — 265.
- Γενεῦη, 1890, τεύχος 2, Αὔγουστος, σελ. 62-142. — 265.
- Γενεῦη, 1890, τεύχος 3, Δεκέμβρης, σελ. 71-110. — 265.
- Γενεῦη, 1892, τεύχος 4, σελ. 144-194. — 265.
- Σουβόρω, Α. Μικρά γράμματα. — «Νόβογε Βρέμια», Πετρούπολη, 1899, ἀρ. φύλλου 8506, 1 (13) τοῦ Νοέμβρη, σελ. 3. — 314.
- Στατιστικά χρονικά τῆς Ρωσικῆς Αὐτοκρατορίας. Σειρά II, τεύχος VI. Ὑλικά γιά τή στατιστική τῆς ἐργοστασιακῆς βιομηχανίας στήν Εὐρωπαϊκή Ρωσία τό 1868. Καταρτίστηκε ἀπό τόν I. Μπόκ. Πετρούπολη, ἔκδ. τῆς Κεντρικῆς στατιστικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν, 1872. LXXVIII, 427 σελ. — 6, 11.
- Στατιστική τῆς Ρωσικῆς Αὐτοκρατορίας. I. Συλλογή στοιχείων γιά τή Ρωσία, γιά τά χρόνια 1884-1885. Πετρούπολη, ἔκδ. τῆς Κεντρικῆς στατιστικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν, 1887. XVIII, 313 σελ. 2 φύλλα μέ χαρτογραφίες. — 16.
- Στένμπεργκ, Σ. Ἐνα νέο βιβλίον γιά τόν ἱστορικό ὀλιγισμό. — «Ζίζν», Πετρούπολη, 1899, τεύχος 3, σελ. 358-371. — 210.
- Στή δέκατη ἐπέτειο τοῦ θανάτου τοῦ Τσερνισέβσκι — 17ῆ τοῦ Ὀκτώβρη. Στό βιβλίον: Χωριστό παράρτημα τῆς «Ραμπότσαγια Μίσιλ». Πετρούπολη, ἔκδ. τῆς «Ἐνωσης» τῆς Πετρούπολης, Σεπτέμβρης 1899, σελ. 17-29. — 265, 270-271.
- * Στρατιωτική-στατιστική συλλογή. Μέρος IV. Ρωσία. Μέ τή γενική ἐπιμέλεια τοῦ Ν. Ν. Ὁμπρουτσεφ. Πετρούπολη, 1871. XXX, 922, 235 σελ. — 12, 16-17, 23.
- [Στροῦβε, Π. Μπ.] Ἐσωτερική ἀνασκόπηση. — «Νατσάλο», Πετρούπολη, 1899, τεύχος 1-2, σελ. 292-316. — 134.
- Καί πάλι γιά τήν ἐλευθερία καί τήν ἀναγκαιότητα. (Ἀπάντηση σέ προηγούμενον ἄρθρον τοῦ Σ. Ν. Μπουλγκάκοφ). — «Νόβογε Σλόβο», Πετρούπολη, 1897, τεύχος 8, Μάης, σελ. 200-208. — 340.
- Κριτικές παρατηρήσεις σχετικά μέ τό πρόβλημα τῆς οικονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας. Μέρος I. Πετρούπολη, 1894, X. 293 σελ. — 85-86.

— *Σχετικά με τό ζήτημα τῶν ἀγορῶν στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή.* (Ἐπ' ἀφορμή τό βιβλίο τοῦ Μπουλγκάκοφ καί τό ἄρθρο τοῦ Ἰλίν). — «Ναούτσονογε Ὀμποζρένιγε», Πετρούπολη, 1899, τεῦχος 1, σελ. 46-64. — 159.

«*Σύλλογὴ Νομοθετημάτων καί Διαταγμάτων τῆς Κυβέρνησης, ἐκδιδόμενη ἀπό τή Διευθύνουσα Σύγκλητο*», Πετρούπολη. — 431.

— 1897, τεῦχος 62, 13 τοῦ Ἰούνη, ἄρθρο 778, σελ. 2135-2139. — 190, 227, 254, 292.

— 1900, τεῦχος 140, 29 τοῦ Δεκέμβρη, ἄρθρα 2905-2926, σελ. 6943-6946. — 431-435.

— 1900, τεῦχος 141, 31 τοῦ Δεκέμβρη, ἄρθρα 2927-2929, σελ. 6947-6960. — 431-435.

— 1901, τεῦχος 1, 2 τοῦ Γενάρη, ἄρθρα 1-5, σελ. 3-8. — 431-435.

— 1901, τεῦχος 2, 5 τοῦ Γενάρη, ἄρθρα 6-13, σελ. 5-36. — 431-435.

— 1901, τεῦχος 3, 9 τοῦ Γενάρη, ἄρθρα 14-60, σελ. 37-44. — 431-435.

— 1901, τεῦχος 4, 12 τοῦ Γενάρη, ἄρθρα 61-66, σελ. 45-46. — 431-435.

Σύλλογὴ στοιχείων γιά τή Ρωσία γιά τά χρόνια 1884-1885. Πετρούπολη, ἔκδ. τῆς Κεντρικῆς Στατιστικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν 1887. XVIII, 313 σελ. 2 φύλλα μέ χαρτογραφίες (Στατιστική τῆς Ρωσικῆς Αὐτοκρατορίας. 1). — 16.

Σύλλογὴ στοιχείων γιά τήν ἐργοστασιακή βιομηχανία τῆς Ρωσίας γιά τά χρόνια 1885-1892. Πετρούπολη, ἔκδ. τῆς Διεύθυνσης ἐμπορίου καί μανουφακτοῦρας, 1889-1896. 6 τόμοι (Ἐγλικά γιά τήν ἐμποροβιομηχανική στατιστική). — 6-7, 14-15.

— *γιά τά χρόνια 1885-1887.* 1889. IV, XVIII, 114 σελ. — 6-7, 12, 21, 26, 27.

— *γιά τό 1888.* 1891. 385 σελ. — 15-16, 21, 27.

— *γιά τό 1889.* 1891. 181, CCCI, 69 σελ. — 15-16, 21, 27.

— *γιά τό 1890.* 1893. 419 σελ. — 15-16, 21, 27, 28.

— *γιά τό 1891.* 1894. VII, 237 σελ. — 15-16, 21, 27.

— *γιά τό 1892.* 1895. X, 267 σελ. — 15-16, 21.

T — ν, K. — βλ. Λένιν, Β. I.

Τά ἄμεσα καθήκοντα τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. [Κύριο ἄρθρο]. —

«Ραμπότσαγια Γκαζέτα», Κίεβο, 1897, ἀρ. φύλλου 2, Νοέμβρης, σελ. 1-4. — 178.

Τά γεγονότα τοῦ Μάη στό Χάρκοβο — βλ. Ἑρμάνσκι, Ο. Α.

Τηλεγραφική ἐγκύκλιος τῆς 12 τοῦ Αὐγούστου 1900 τοῦ Γενικοῦ Γραμματέα τοῦ ὑπουργείου ἐξωτερικῶν [στούς ἀντιπροσώπους τῆς Ρωσίας στό ἐξωτερικό γιά ἐνημέρωση τῶν κυβερνήσεων τῶν ἀντιστοίχων χωρῶν]. — «Πραβίτελστβεννι Βέστνικ», Πετροῦπολη, 1900, ἀρ. φύλλου 188, 19 τοῦ Αὐγούστου (1 τοῦ Σεπτέμβρη), σελ. 3. — 385.

Τιμιριάζεφ, Ν. Α. Στατιστικός ἀτλας τῶν κυριότερων κλάδων τῆς ἐργοστασιακῆς βιομηχανίας τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας μέ ὀνομαστικό κατάλογο τῶν φάμπρικων καί τῶν ἐργοστασίων. Καταρτίστηκε μέ βάση τά ἐπίσημα στοιχεία τῆς διεύθυνσης ἐμπορίου καί μανουφακτούρας γιά τό 1867. Ἔργασία βραβευμένη μέ μετάλλιο στήν Παγκόσμια ἔκθεση τοῦ Παρισιοῦ τοῦ 1867 καί στήν Πανρωσική μανουφακτουρική ἔκθεση τοῦ 1870. Τεύχη 1-3. Πετροῦπολη, 1869-1873. VI, VI, 132 σελ.· 14 χάρτες. — 6.

Τό ἀγροτικό ζήτημα καί ἡ κοινωνική δημοκρατία στή Ρωσία. — Στό βιβλίο: Ἐκθεση πού παρουσίασε ἡ ἀντιπροσωπεία τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν στό Διεθνές ἐργατικό σοσιαλιστικό συνέδριο τοῦ Λονδίνου τό 1896. Γενεύη, ἐκδ. τῆς Ἑνώσεως τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, 1896, σελ. 22-32. — 242.

Τό ἐργατικό κίνημα στό Χάρκοβο. [Ἐκθεση τῆς Ἐπιτροπῆς Χαρκόβου τοῦ ΣΔΕΚΡ]. Γενεύη, ἐκδ. τῆς Ἑνώσεως τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, 1900, 16 σελ. — 375.

Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, Μ. Γράμμα στή σύνταξη. (Ἀπάντηση στόν καθηγητή Ν. Α. Κάρισεφ). — «Μίρ Μπόζν», Πετροῦπολη, 1898, τεῦχος 4, σελ. 77-82. — 16-17, 23.

— Ἡ ρωσική φάμπρικα στό παρελθόν καί στό παρόν. Ἱστορική-οικονομική μελέτη. Τόμ. I. Ἡ ἱστορική ἀνάπτυξη τῆς φάμπρικας στή Ρωσία στόν XIX αἰώνα. Πετροῦπολη, Παντελέγεφ, 1898. XI, 497 σελ. — 16-17, 23.

— Ὁ καπιταλισμός καί ἡ ἀγορά. (Ἀπ' ἀφορμή τό βιβλίο τοῦ Σ. Μπουλγκάκοφ «Οἱ ἀγορές στίς συνθήκες τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς». Μόσχα, 1897). — «Μίρ Μπόζν», Πετροῦπολη, 1898, τεῦχος 6, σελ. 118-127. — 47-52, 53-54, 68.

— Οἱ βιομηχανικές κρίσεις στή σύγχρονη Ἀγγλία, οἱ αἰτίες καί ἡ ἐπίδρασή τους στή ζωὴ τοῦ λαοῦ. Μέ 12 διαγράμματα. Πετροῦπολη, τυπογραφεῖο Σκοροχόντοφ, 1894. IV, 513 σελ. — 46-47, 48, 52-54, 68, 84, 162.

Τούλιν, Κ. — βλ. Λένιν, Β. I.

Τρεῖς σημαντικές ἡμερομηνίες. [19 τοῦ Φλεβάρη, 1 τοῦ Μάρτη καί 19 τοῦ

Ἀπρίλη (1 τοῦ Μάη) τοῦ 1897]. — «Σ.-Πετερμπούργσκι Ραμπότσι Λιστόκ», 1897, τεῦχος 2, Σεπτέμβρης, σελ. 1-3. — 178.

Ὑλικά σχετικά μέ τό χαρακτηρισμό τῆς οἰκονομικῆς μας ἀνάπτυξης. Συλλογή ἀρθρῶν. Πετρούπολη, τυπογραφεῖο Σόικιν, 1895. 232, 259, III σελ. — 85.

Хέρβεγκ, Γ. Κατοικία καί ἐργασία. — 299.

Хέρκнер, Γ. Ἡ ἐργασία τοῦ ἐργάτη στή Δυτική Εὐρώπη. Πετρούπολη, περιοδικό «Ὀμπραζοβάνιγε», 1899. 512. XXXIX σελ. — 312-313.

Хέρτσενσταϊν, Μ. Γ. Ἡ διδασκαλία γιά τά κονδύλια τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. — «Ρούσκαγια Μίσλ», Μόσχα, 1890, τεῦχος 7, σελ. 1-27. — 55.

* Χόμπσον, Ντ. Ἡ ἐξέλιξη τοῦ σύγχρονου καπιταλισμοῦ. Μέ πρόλογο τοῦ συγγραφέα, γραμμένο γιά τήν ἐκδοσὴ αὐτή. Μετάφραση ἀπό τ' ἀγγλικά. Πετρούπολη, Ποπόβα, 1898. XIII, 424 σελ. (Οἰκονομική βιβλιοθήκη). — 155-158.

Χωριστό παράρτημα τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ». Πετρούπολη, ἐκδ. τῆς «Ἐνωσις» τῆς Πετρούπολης, Σεπτέμβρης τοῦ 1899. 38 σελ. — 246-270, 316, 329, 360-361, 377.

Bernstein, E. Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie. Stuttgart, Dietz, 1899. X, 188 S. — 184, 203-214, 269, 309, 310, 329.

Buch, L. Über die Elemente der politischen Ökonomie. T. 1. Intensität der Arbeit, Wert und Preis der Waren. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1896. 240 S. — 207.

Compte-Rendu des Séances du congrès national ouvrier tenu a Bruxelles les 5 et 6 avril 1885. Bruxelles, Maheu, 1885. [2], 59 p. — 312.

Dühring, E. Kursus der National- und Sozialökonomie einschliesslich der Hauptpunkte der Finanzpolitik. 2-te, teilweise umgearb. Aufl. Leipzig, Fues (R. Reisland), 1876. XII, 557 S. — 145.

— Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus. 3-te Aufl. Leipzig, Fues (R. Reisland), 1879, XIV, 574 S. — 205.

Engels, F. Die Differentialrente II. — Dritter Fall: Steigender Produktionspreis. — In: Marx, K. Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. III, T. 2, Buch III: Der Gesamtprozess der kapitalistis-

chen Produktion. Kapitel XXIX bis LII. Hamburg, Meissner, 1894, S. 246-271. — 63.

— *Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft*. 3-te durchges. und verm. Aufl. Stuttgart, Dietz, 1894, XX, 354 S. — 69-70.

— *Vorwort*, [zum 2-ten Band des «Kapitals» von K. Marx]. — In: Marx, K. *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*. Bd. II. Buch II: Der Zirkulationsprozess des Kapitals. Hrsg. von F. Engels. Hamburg, Meissner, 1885, S. III-XXIII. — 56.

Final report of her majesty's commissioners appointed to inquire into the subject of agricultural depression. London, 1897. V, 370 p. (Royal commission on agriculture). — 123.

The International working men's association. Resolutions of the Congress of Geneva, 1866, and the Congress of Brussels, 1868. London, 1869. 15 p. — 174-175.

Kärger, K. Die Sachsengängerei. Auf Grund persönlicher Ermittlungen und statistischer Erhebungen. Berlin, Parey, 1890. VIII, 284 S. — 139.

* *Kautsky, K. Die Agrarfrage*. Eine Übersicht über die Tendenzen der modernen Landwirtschaft und die Agrarpolitik der Sozialdemokratie. Stuttgart, Dietz, 1899. VIII, 451 S. — 75, 89-95, 101-102, 103, 104-154, 241.

— *Bernstein und das sozialdemokratische Programm*. Eine Antikritik. Stuttgart, Dietz, 1899. VIII, 195 S. — 203-215, 276, 310, 312.

— *Finis Poloniae?* — In: «Die Neue Zeit», Stuttgart, 1895-1896, Jg. XIV, Bd. II, N 42, S. 484-491; N 43, S. 513-525. — 239.

— *Karl Marx's Ökonomische Lehren*. Stuttgart, Dietz, 1887. X, 259 S. — 41-42.

— *Der Parlamentarismus, die Volksgesetzgebung und die Sozialdemokratie*. Stuttgart, Dietz, 1893. VIII, 139 S. — 229.

Kolb, G. Handbuch der vergleichenden Statistik der Völkerzustands- und Staatenkunde. 7-te Aufl. Leipzig, Felix, 1875. XXIV, 886 S. — 211.

Koenig, F. Die Lage der englischen Landwirtschaft unter dem Drucke der internationalen Konkurrenz der Gegenwart und Mittel und Wege zur Besserung derselben. Jena, Fischer, 1896. XI, 445 S. — 149-150.

Labriola, A. A propos du livre de Bernstein. [Une lettre à Lagardelle 15 avril

1899]. — «Le Mouvement Socialiste», Paris, 1899, N 8, 1 mai, p. 453-458. — 203.

Lehmann, C. u. Parvus. Das hungernde Russland. Reiseindrücke, Beobachtungen und Untersuchungen. Stuttgart, Dietz, 1900. V, 536 S. — 429.

Luxemburg, R. Neue Strömungen in der polnischen sozialistischen Bewegung in Deutschland und Österreich. — In: «Die Neue Zeit», Stuttgart, 1895-1896, Jg. XIV, Bd. II, N 32, S. 176-181; N 33, S. 206-216. — 239.

— *Der Sozialpatriotismus in Polen.* — In: «Die Neue Zeit», Stuttgart, 1895-1896, Jg. XIV, Bd. II, N 41, S. 459-470. — 239.

Marx, K. Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte. 3-te Aufl. Hamburg, Meissner, 1885. VI, 108 S. — 237.

— *Aus der «kritischen Geschichte».* [Kapitel X aus der Arbeit F. Engels': Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft]. — In: Engels, F. Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. 3-te durchges. und verm. Aufl. Stuttgart, Dietz, 1894, S. 243-273. — 69-70.

— *Das Kapital.* Kritik der politischen Ökonomie. Bd. I. Buch I: Der Produktionsprozess des Kapitals. Hamburg, Meissner, 1867. XII, 784 S. — 205, 206.

— *Das Kapital.* Kritik der politischen Ökonomie. Bd. I. Buch I: Der Produktionsprozess des Kapitals. 2-te Aufl. Hamburg, Meissner, 1872. 830 S. — 69-70, 72-73.

* — *Das Kapital.* Kritik der politischen Ökonomie. Bd. II. Buch II: Der Zirkulationsprozess des Kapitals. Hrsg. von F. Engels. Hamburg, Meissner, 1885. XXVII, 526 S. — 48-49, 50, 51, 52, 53, 56, 70, 72, 81.

— *Das Kapital.* Kritik der politischen Ökonomie. Bd. III. T. 1. Buch III: Der Gesamtprozess der kapitalistischen Produktion. Kapitel I bis XXVIII. Hrsg. von F. Engels. Hamburg, Meissner, 1894. XXVIII, 448 S. — 48-49, 50, 51, 55-56, 162-163.

* — *Das Kapital.* Kritik der politischen Ökonomie. Bd. III. T. 2. Buch III: Der Gesamtprozess der Kapitalistischen Produktion. Kapitel XXIX bis LII. Hrsg. von F. Engels. Hamburg, Meissner, 1894. IV, 422 S. — 44-45, 51, 55-56, 63, 72-73, 81-82, 109, 147.

— *Die Rezension des Buches: Le Socialisme et l'impôt.* Par Emile de Girardin. Paris, 1850. — In: «Neue Rheinische Zeitung», London, 1850, Hft. 4, April, S. 48-61. — 130.

— *Vorwort* [zur Arbeit: «Zur Kritik der politischen Ökonomie»]. —

In: Marx, K. *Zur Kritik der politischen Ökonomie*. Hft. I. Berlin, Duncker, 1859, S. III-VIII. — 205-206.

— *Zur Kritik der politischen Ökonomie*. Hft. I. Berlin, Duncker, 1859. VIII. 170 S. — 205, 206.

«*Le Mouvement Socialiste*», Paris, 1899, N 8, 1 mai, p. 453-458. — 203.

«*Neue Rheinische Zeitung*», London, 1850, Hft. 4, April, S. 48-61. — 130.

«*Die Neue Zeit*», Stuttgart. — 345.

— 1895-1896, Jg. XIV, Bd. II, N 32, S. 176-181; N 33, S. 206-216; N 41, S. 459-470; N 42, S. 484-491; N 43, S. 513-525. — 239.

— 1897-1898, Jg. XVI, Bd. II, N 44, S. 545-555. — 187.

Plechanow, G. Beiträge zur Geschichte des Materialismus. I. Holbach. II. Helvetius. III. Marx. Stuttgart, Dietz, 1896. VIII, 264 S. — 76.

— *Bernstein und der Materialismus*. — In: «*Die Neue Zeit*», Stuttgart, 1897-1898, Jg. XVI, Bd. II, N 44, S. 545-555. — 187.

— *N. G. Tschernischewskj*. Eine literar-historische Studie. Stuttgart, Dietz, 1894. 388 S. — 259, 265.

Programm der deutschen Arbeiterpartei. — In: Protokoll des Vereinigungs-Kongresses der Sozialdemokraten Deutschlands abgehalten zu Gotha, vom 22. bis 27. Mai 1875. Leipzig, verl. der Genossenschaftsbuchdruckerei, 1875, S. 3-4. — 176.

Programm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands beschlossen auf dem Parteitag zu Erfurt 1891. — In: Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Abgehalten zu Erfurt vom 14. bis 20. Oktober 1891. Berlin, verl. der Exped. des «Vorwärts». . ., 1891, S. 3-6. — 223, 225, 226, 229, 239.

Protokoll des Vereinigungs-Kongresses der Sozialdemokraten Deutschlands abgehalten zu Gotha, vom 22. bis 27. Mai 1875. Leipzig, verl. der Genossenschaftsbuchdruckerei, 1875. 88 S. — 176.

Protokoll über Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Abgehalten zu Erfurt vom 14. bis 20. Oktober 1891. Berlin, verl. der Exped. des «Vorwärts». . ., 1891. 368 S. — 223, 225, 226, 229, 239.

Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Abgehalten zu Hannover vom 9. bis 14. Oktober 1899.

Berlin, verl.: Expedition der Buchhandlung Vorwärts, 1899. 304 S. — 187, 270.

Quesnay, F. Tableau économique. First print. in 1758 and now reprod. in facs. for the British economic association. London, 1894. VIII, XII, 6 p. — 69.

Ramsay, G. An essay on the distribution of wealth. Edinburgh — London, Black, 1836. XIII, 506 p. — 72.

Resolutions of First Congress assembled at Geneva. September, 1866. — In: The International working men's association. Resolutions of the Congress of Geneva, 1866, and the Congress of Brussels, 1868. London, 1869, p. 3-9. — 174-175.

«*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*», Köln. — 205.

Sering, M. Die innere Kolonisation im östlichen Deutschland. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1893. IX, 330 S. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. LVI). — 127, 130.

Sombart, W. Sozialismus und soziale Bewegung im 19. Jahrhundert. Bern, Steiger, 1897. 86 S. (Ethisch - sozialwissenschaftliche Vortragskurse, veranstaltet von den ethischen Gesellschaften in Deutschland, Österreich und der Schweiz, hrsg. von der Schweizerischen Gesellschaft für ethische Kultur. (Züricher Reden). Bd. IV). — 158.

«*Vorwärts*», Leipzig — Berlin. — 200-201.

Wolf, J. Sozialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung. Kritische Würdigung beider als Grundlegung einer Sozialpolitik, Stuttgart, Gotta, 1892. XIX. 620 S. — 205.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Α

¹ *Αλέξανδρος Β' (Ρομάνοφ)* (1818-1881) — ρώσος αυτοκράτορας (1855-1881). — 425.

¹ *Αλέξανδρος Γ' (Ρομάνοφ)* (1845-1894) — ρώσος αυτοκράτορας (1881-1894). — 412.

¹ *Αλεξέεφ, Π. Α.* (1849-1891) — γνωστός επαναστάτης της δεκαετίας 1870-1880, εργάτης-ύφαντουργός. Τό 1873 ήταν μέλος επαναστατικού εργατικού όμίλου μιās συνοικίας πέρα από τή Νέβσκαγια Ζαστάβα τής Πετρούπολης. Από τό Νοέμβρη τοῦ 1874 παίρνει ενεργό μέρος στήν επαναστατική προπαγάνδα ανάμεσα στους εργάτες τής Μόσχας. Τόν Ἀπρίλη τοῦ 1875 πιάνεται καί ὕστερα από δίχρονη προφυλάκιση παραπέμπεται σέ δίκη μέ τήν «ὑπόθεση τῶν 50». Στό δικαστήριο ὁ Π. Ἀλεξέεφ δέ δέχθηκε συνήγορο καί στήν ἀπολογία του ἐκφώνησε επαναστατικό λόγο, πού τόν τέλειωσε προλέγοντας τήν ἀναπόφευκτη κατάρρευση τής τσαρικής ἀπολυταρχίας. Ἡ ἀπολογία τοῦ Ἀλεξέεφ πού κυκλοφόρησε ἀργότερα παράνομα εἶχε σημαντική επίδραση στό ἐπαναστατικό κίνημα τής Ρωσίας. Στίς 14 τοῦ Μάρτη 1877 ὁ Ἀλεξέεφ καταδικάστηκε σέ 10 χρόνια καταναγκαστικά ἔργα. Μετά τήν ἐκτίση τής ποινῆς αὐτῆς ἐγκαταστάθηκε σ' ἓνα ἀπόμερο χωριό τής περιοχῆς Γιακουτίας, ὅπου στίς 16 τοῦ Αὐγούστου 1891 δολοφονήθηκε ἀπό ληστές. — 382.

¹ *Αξελρόντ, Α. Ι.* (Ὀρτοντόξ) (1868-1946) — φιλόσοφος καί γραμματολόγος, σοσιαλδημοκράτισσα. Κατά τήν παραμονή της στό ἐξωτερικό τόν καιρό τοῦ ἐκπατρισμοῦ της μπῆκε στήν «Ἐνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ». Μετά τό II συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ προσχώρησε στους μενσεβίκους. Στά χρόνια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου ἔπαιρνε ἀμυντική θέση. Στίς ἀρχές τοῦ 1917 ἦταν μέλος τής ΚΕ τῶν μενσεβίκων, κατόπιν μέλος τής ΚΕ τής πλεχανοφικῆς ομάδας «Γιεντίνιστβο». Ἀκολουθώντας τίς μενσεβίκικες ἀπόψεις τοῦ Πλεχάνοφ καί ἐπαναλαβαίνοντας τά φιλοσοφικά του λάθη, πάλαψε ἐναντία στους μπολσεβίκους, ἐναντία στίς φιλοσοφικές ἀπόψεις τοῦ Λένιν. Ἀπό τό 1918 ἀποχώρησε ἀπό τήν ενεργό πολιτική δράση κι ἐργάστηκε σάν παιδαγωγός σέ μιά σειρά ἀνώτερα ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα τής χώρας. — 345.

¹ *Αξελρόντ, Π. Μπ.* (1850-1928) — ἓνας ἀπό τούς ἡγέτες τοῦ μενσεβικισμοῦ. Στά 1870-1880 ἦταν ναρόντικος, μετά τή διάσπαση τής «Ζεμλιά ἰ βόλια» προσχώρησε στήν ομάδα «Τσιόρνι περεντέλ». Τό 1883 πῆρε μέρος στή δημιουργία τής ομάδας «Ἀπελευθέρωση τής δουλειᾶς». Ἀπό τό 1900 ἦταν

μέλος τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς «Ίσκρα» καί τοῦ «Ζαριά». Στό II συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ ἦταν μενσεβίκος. Τό 1905 ἐρίξε τήν ὀπορτουμιστική ἰδέα νά συγκληθεῖ ἕνα πλατύ «ἐργατικό συνέδριο», μέ τό ὅποιο ἤθελε νά ὑποκαταστήσει τό κόμμα τοῦ προλεταριάτου. Στά χρόνια τῆς ἀντίδρασης ἦταν ἕνας ἀπό τοὺς ἡγέτες τῶν λικβινταριστῶν, μέλος τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς ἐφημερίδας τῶν μενσεβίκων-λικβινταριστῶν «Γκόλος Σοσιάλ-Ντεμοκράτ»· τό 1912 πῆρε μέρος στόν ἀντικκομματικό «συνασπισμό τοῦ Αὐγούστου». Στά χρόνια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου ἐπαίρνε κεντριστική θέση, κρύβοντας τίς σοσιαλσωβινιστικές του ἀπόψεις μέ διεθνιστική φρασεολογία. Πῆρε μέρος στίς συνδιασκέψεις τοῦ Τσίμμερβαλντ καί τοῦ Κίνταλ, ὅπου ἀκολουθοῦσε τή δεξιά πτέρυγα.

Ἀπέναντι στήν Ὀχτωβριανή σοσιαλιστική ἐπανάσταση κράτησε ἐχθρική στάση, προπαγάνδιζε τήν ἐνοπλή ἐπέμβαση κατά τῆς Σοβιετικῆς Ρωσίας. — 177, 194, 221, 232, 242, 243, 251, 260, 263, 264, 265, 333, 339, 343, 345, 346, 347, 350-351, 352, 353, 354, 355, 364.

Ἀριστοτέλης (384-322 πρὶν τή χρονολογία μας) — μέγας στοχαστής τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας, ἰδεολόγος τῆς κυρίαρχης τάξης τῆς ἀρχαίας δουλοχτητικῆς κοινωνίας. Ὁ Ἀριστοτέλης ἦταν μαθητής τοῦ Πλάτωνα, ἀπέριψε ὅμως τήν ἰδεαλιστική θεωρία τοῦ δασκάλου του, ὑποβάλλοντάς την σέ αὐστηρή κριτική. Στίς φιλοσοφικές του ἀπόψεις ταλαντευόταν ἀνάμεσα στόν ἰδεαλισμό καί στόν ὕλισμό. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπεξεργάστηκε ἕνα καθολικό σύστημα γνώσεων τῆς ἐποχῆς του, διατύπωσε τοὺς βασικούς νόμους τῆς τυπικῆς λογικῆς, ἀσχολήθηκε μέ οἰκονομικές ἐρευνες: ἀπ' αὐτόν ἀκριβῶς ὁ Μάρξ ἀρχίζει τήν ἐκθεση τῆς ἱστορίας τῆς διδασκαλίας γιά τό ἐμπόρευμα, τήν ἀξία, τό χρῆμα καί τίς πρώτες μορφές κεφαλαίου — τοῦ τοκογλυφικοῦ καί τοῦ ἐμπορικοῦ (βλ. «Κριτική τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας» καί τόν I τόμο τοῦ «Κεφαλαίου»). — 41.

Ἀρσένιεφ — βλ. Πότρεσοφ, Α. Ν.

B

B. B. — βλ. Βοροντσόφ, Β. Π.

Βαγιάν (Vaillant), *Ἐντουάρντ Μαρί* (1840-1915) — γάλλος σοσιαλιστής, ὀπαδός τοῦ Μπλανκί, ἕνας ἀπό τοὺς ἡγέτες τῆς ἀριστερῆς πτέρυγας τῆς II Διεθνούς, μέλος τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Κομμούνας τοῦ Παρισιοῦ καί τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τῆς I Διεθνούς. Ἦταν ἕνας ἀπό τοὺς πρωτεργάτες τῆς δημιουργίας τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος τῆς Γαλλίας (1901). Τό 1905 ὕστερ' ἀπό τή συνένωση τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος μέ τό ρεφορμιστικό γαλλικό κόμμα τοῦ Ζωρές, ὁ Βαγιάν ἐπαίρνε στά σπουδαιότερα ζητήματα ὀπορτουμιστική θέση. Στά χρόνια τοῦ ἱμπεριαλιστικοῦ πολέμου ἦταν σοσιαλσωβινιστής. — 274.

Βάγνερ (Wagner), *Ἀντόλφ Χένριχ Γκότγλιφ* (1835-1917) — γερμανός ἀστός οἰκονομολόγος καί ἀντιδραστικός πολιτικός παράγοντας. Σάν ἐκπρόσωπος τοῦ «ἀπό καθέδρας-σοσιαλισμοῦ», ὁ Βάγνερ κήρυχνε τόν ἀστικοφιλελεύθερο ρεφορμισμό, θεωροῦσε ὅτι ἡ ἐκμετάλλευση τῶν ἐργατῶν ἀπό τοὺς κεφαλαιοκράτες μπορεῖ νά ἐξαλειφθεῖ μέ τή βοήθεια τῆς κρατικῆς νο-

μοθεσίας. Συνεργαζόταν δραστήρια με τον Βίσμαρκ, ήταν ένας από τους αρχηγούς του χριστιανοσοσιαλιστικού κόμματος. Οι αντιδραστικές οικονομικές αντιλήψεις του Βάγνερ χρησιμοποιήθηκαν από τους χιτλερικούς στη «σοσιαλιστική» τους δημαγωγία και στην εξύμνηση του φασιστικού κράτους.

Οι βασικές έργασίες του Βάγνερ είναι: «Γενική ή θεωρητική διδασκαλία για την εθνική οικονομία» (1879), «Οι βάσεις της πολιτικής οικονομίας» (1892-1894). — 41.

Βάιτλινγκ (Weitling), *Βίλχελμ* (1808-1871) — επιφανής παράγοντας του εργατικού κινήματος της Γερμανίας στην περίοδο της εμφάνισής του, ένας από τους θεωρητικούς του οδοπικού «ίσοπεδατικού» κομμουνισμού· ράφτης τό ἐπάγγελμα. Δραστήριος παράγοντας της «Ένωσης των Δικαίων», συγγραφέας του βιβλίου «Έγγυήσεις της αρμονίας και της ελευθερίας» και άλλων. Οι απόψεις του Βάιτλινγκ, όπως έλεγε ο Ένγκελς, έπαιξαν θετικό ρόλο «σάν τό πρώτο αυτότελές θεωρητικό κίνημα του γερμανικού προλεταριάτου», ώστόσο με την εμφάνιση του έπιστημονικού κομμουνισμού άρχισαν νά έμποδίζουν την ανάπτυξη της ταξικής συνείδησης των εργατών. Ο Κ. Μάρξ και ο Φ. Ένγκελς επέκριναν αυστηρά τις απόψεις του Βάιτλινγκ. Μετά την επανάσταση του 1848-1849 στη Γερμανία ο Βάιτλινγκ έφυγε στις ΕΠΑ, άργότερα άποτραβήχτηκε από τό εργατικό κίνημα. — 274.

Βελίκα — βλ. Ζασούλιτς, Β. Ι.

Βίττε, Σ. Γ. (1849-1915) — ρώσος κρατικός παράγοντας που έδρασε στά τέλη του ΧΙΧ-άρχές του ΧΧ αιώνα, κι εξέφραζε τά συμφέροντα του «στρατιωτικοφεουδαρχικού Ιμπεριαλισμού» της τσαρικής Ρωσίας· φανατικός οπαδός της άπολυταρχίας, που έπεδίωκε νά διατηρήσει τή μοναρχία με άσημαντες παραχωρήσεις προς τή φιλελεύθερη άστική τάξη και με άγριους διωγμούς ενάντια στό λαό. Ένας από τους οργανωτές της καταστολής της επανάστασης του 1905-1907. Σάν ύπουργός συγκοινωνιών (Φλεβάρης-Αΐγυοςτος του 1892), ύπουργός οικονομικών (1892-1903), πρόεδρος του ύπουργικού συμβουλίου (Οχτώβρης 1905-Άπρίλης 1906), ο Βίττε με τά μέτρα που πήρε στον τομέα των δημοσίων οικονομικών, της δασμολογικής πολιτικής, της κατασκευής σιδηροδρόμων, της εργατικής νομοθεσίας, της ολόπλευρης ενθάρρυνσης των ξένων κεφαλαίων υποβοήθησε την ανάπτυξη του καπιταλισμού στη Ρωσία και τό δυνάμωμα της εξάρτησής της από τις Ιμπεριαλιστικές δυνάμεις. «Ύπουργό-μεσίτη», «πράχτορα του χρηματιστηρίου» — έτσι τον χαρακτήριζε ο Β. Ι. Λένιν. — 227, 235, 387.

Βόζντουχοφ, Τ. Β. (πέθανε τό 1899) — έφεδρος ύπαξιωματικός, άγρότης από τό χωριό Νόβογε της έπαρχίας Σουντογκντά του κυβερνείου Βλαντίμιρ. — 407-411, 415-419.

Βόλφ (Wolf), *Γιούλιους* (γεν. τό 1862) — άστός γερμανός οικονομολόγος, καθηγητής των πανεπιστημίων της Ζυρίχης και του Μπρεσλάου και κατόπιν της Άνωτάτης Τεχνικής Σχολής του Βερολίνου (1928). Συγγραφέας του βιβλίου «Ο σοσιαλισμός και τό κεφαλαιοκρατικό κοινωνικό καθεστώς» (1892). — 205.

Βοναπάρτης Λουδοβίκος — βλ. Ναπολέον Γ'.

Βοροντσόφ, Β. Π. (B. V.) (1847–1918) — ρώσος οικονομολόγος και δημοσιολόγος, ένας από τους θεωρητικούς του φιλελεύθερου ναροντικισμού της περιόδου 1880–1900, συγγραφέας των βιβλίων: «Οί τύχες του καπιταλισμού στη Ρωσία» (1882), «Οί κατευθύνσεις μας» (1893), «Δοκίμια θεωρητικής οικονομίας» (1895) και άλλων, στά όποια υποστήριζε ότι στη Ρωσία δέν υπάρχουν οί όροι γιά τήν ανάπτυξη του καπιταλισμού, έξυμνούσε τή μικρή έμπορευματική παραγωγή, έξιδανίκευε τήν άγροτική κοινότητα. Κήρυχνε τό συμβιβασμό μέ τήν τσαρική κυβέρνηση και καταπολεμούσε άποφαριστικά τό μαρξισμό. Οί άπόψεις του Βοροντσόφ επικρίθηκαν δριμύτατα σέ πολλές έργασίες του Β. Ι. Λένιν. — 46, 47, 84, 85, 310, 311–312, 315.

Γ

Γκβόζντεφ, Ρ. (Τσίμμερμαν, Ρ. Ε.) (1866–1900) — συγγραφέας, πού οί άφηγήσεις και τά οικονομικά του άρθρα δημοσιεύονταν στά περιοδικά «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», «Ζίζν», «Ναούτσογε Όμποζρένιγε». Τό 1896 μαζί μέ τούς Π. Π. Μάσλοφ, Α. Α. Σάνιν, Β. Ι. Πορτουγκάλοφ και άλλους διηύθυνε τήν καθημερινή έφημερίδα «Σαμάρσκι Βέστνικ». Ή πιο γνωστή έργασία του Γκβόζντεφ είναι τό βιβλίο «Οί κουλάκοι, ή τοκογλυφία και ή κοινωνικοοικονομική τους σημασία». — 57, 58, 61.

Γκοσσέν (Gossen), Χέρμαν (1810–1858) — γερμανός άστός οικονομολόγος, ένας από τους δημιουργούς της «θεωρίας της όριακής ώφελιμότητας», πού αναπτύχθηκε άργότερα από τήν «αυστριακή σχολή». Τή διατύπωση αυτής της θεωρίας τήν έδωσε στό βιβλίο «Ή εξέλιξη των νόμων των ανθρώπινων σχέσεων και των κανόνων έμπορίου, πού άπορέουν άπ' αυτές» (1854). — 207.

Γλάδστον (Gladstone), Ούίλιαμ Έβαοτ (1809–1898) — άγγλος πολιτικός και κρατικός παράγοντας, πού στη διάρκεια της σταδιοδρομίας του είχε μία πορεία εξέλιξης από τόν άκρο τориσμό στό φιλελευθερισμό. Σάν καγκελάριος του θησαυροφυλακίου (ύπουργός οικονομικών) (1852–1855, 1859–1866) και πρωθυπουργός (1868–1874, 1880–1885, 1886, 1892–1894), ό Γλάδστον έκανε μερικές μεταρρυθμίσεις πού συχνά ύπαγορεύονταν από συγκυριακούς λόγους της κοινοβουλευτικής πάλης μέ τήν αντιπολίτευση, χρησιμοποίησε πλατιά τά μέσα της πολιτικής δημαγωγίας γιά νά τραβήξει μέ τό μέρος του τά μικροαστικά στρώματα του πληθυσμού και τίς κορυφές της εργατικής τάξης. Έφάρμοζε καταχτητική άποικιακή πολιτική, χρησιμοποίησε θηριώδικα μέσα γιά τήν κατάπιξη του έθνικοαπελευθερωτικού κινήματος της Ήρλανδίας. Σάν πολιτικός ήγέτης ό Γλάδστον — «αυτός ό ήρωας των φιλελευθερων άστών και των στενοκέφαλων μικροαστών» (Β. Ι. Λένιν. Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 20ός, σελ. 131), διακρινόταν γιά τήν παντελή έλλειψη άρχών, τόν ταρτοφισμό και τήν ύποκρισία του. Ό Κ. Μάρξ όνόμαζε τόν Γλάδστον «σταμπαρισμένο ύποκριτή και καζουϊστή». (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, ρωσ. έκδ., τόμ. XXVII, 1935, σελ. 129). — 241.

Δ

Δίδυμος — βλ. Στρούβε, Π. Μπ.

E

Ἐγκόρ — βλ. Μάρτοφ, Α.

Ἐνγκελς (Engels), *Φρίντριχ* (1820–1895) — ένας από τούς θεμελιωτές τοῦ ἐπιστημονικοῦ κομμουνισμοῦ, ἀρχηγός καί δάσκαλος τοῦ διεθνoῦς προλεταριάτου, φίλος καί συνεργάτης τοῦ Κ. Μάρξ (βλ. τό ἀρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Φρίντριχ Ἐνγκελς». Ἀπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 1–14). — 44, 56, 63, 69, 75, 76, 145, 174, 186, 187, 205, 206, 208, 212, 213, 250–251, 253, 265, 300, 334, 363.

Ἐνγκελχάρντ, Α. Ν. (1832–1893) — δημοσιολόγος, ναρόντικος, γνωστός ἀπό τῆς δράση του στόν κοινωνικό καί στόν ἀγροτικό τομέα καθώς καί ἀπό τά πειράματα ὀρθολογιστικῆς ὀργάνωσης τῆς οἰκονομίας στό χτῆμα του Μπαϊσεβο, τοῦ κυβερνεῖου Σμολένσκ. Ὁ Β. Ι. Λένιν στό βιβλίο του «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία» περιγράφει τό νοικοκυριό τοῦ Ἐνγκελχάρντ καί παίρνοντας τό νοικοκυριό αὐτό σάν παράδειγμα δειχνει ὅλη τήν οὐτοπικότητα τῶν θεωριῶν τῶν ναρόντικων. Ὁ Ἐνγκελχάρντ ἔγραψε τά γράμματα «Ἀπό τό χωριό» πού δημοσιεύτηκαν στό περιοδικό «Ὁτέσσε-τβενιγε Ζαπίσκι» (βγῆκαν σέ χωριστή ἐκδοση τό 1882) καί πολλές ἄλλες ἐργασίες πάνω σέ ζητήματα τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας· ἦταν διευθυντής τοῦ «Χιμίτσεσκι Ζουρνάλ», πρώτου ρωσικοῦ περιοδικοῦ γιά τά ζητήματα τῆς χημείας (1859–1860). — 115.

Z

Ζασούλιτς, Β. Ι. (Βελίκα) (1851–1919) — ἐξέχουσα ἀγωνίστρια τοῦ ναροντικιστικοῦ καί σέ συνέχεια τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κινήματος στή Ρωσία. Τήν ἐπαναστατική της δράση τήν ἀρχισε τό 1869· ἦταν μέλος τῶν ναροντικιστικῶν ὀργανώσεων «Ζεμλιά ἰ βόλια» καί «Τσιόρνι περεντέλ». Στό ἐξωτερικό ὅπου εἶχε καταφύγει ἡ Ζασούλιτς ξέκοψε στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας 1880–1890 ἀπό τό ναροντικισμό καί πέρασε στίς θέσεις τοῦ μαρξισμοῦ. Τό 1883 πῆρε μέρος στή δημιουργία τῆς πρώτης ρωσικῆς μαρξιστικῆς ὀργάνωσης — τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς». Στήν περίοδο 1880–1900 ἡ Ζασούλιτς μετέφρασε στά ρούσικα τά ἔργα: «Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας» τοῦ Κ. Μάρξ καί «Ἡ ἐξέλιξη τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπό οὐτοπία σέ ἐπιστήμη» τοῦ Φ. Ἐνγκελς, ἔγραψε τό «Δοκίμιο ἱστορίας τῆς Διεθνoῦς Ἐνώσης ἐργατῶν» καί μιᾶ ἐργασία σχετικά μέ τόν Ζ. Ζ. Ρουσσό· συνεργάζοταν στίς ἐκδόσεις τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», στά περιοδικά «Νόβογε Σλόβο» καί «Ναούτσογε Ὁμποζρένιγε», ὅπου δημοσίευσε μιᾶ σειρά φιλολογικά-κριτικά ἀρθρα. Τό 1900 ἡ Ζασούλιτς ἔγινε μέλος τῆς σύνταξης τῆς λενινιστικῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα» καί τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά».

Μετά τό II συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ ἡ Ζασούλιτς ἔγινε μιᾶ ἀπό τίς ἡγετικές φησιγνωμίες τοῦ μενσεβικισμοῦ, ἦταν μέλος τῆς σύνταξης τῆς μενσεβικικῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα». Τό 1905 ἐπέστρεψε στή Ρωσία, στήν περίοδο τῆς ἀντίδρασης ἀκολουθοῦσε τούς λικβινταριστές, τόν καιρό τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου (1914–1918) ὑποστήριζε σοσιαλσβινιστικές θέσεις. Ἡ στάση της ἀπέναντι στή Μεγάλη Ὀχτωβριανή σοσιαλιστική ἐπανάσταση ἦταν ἀρνητική. — 343, 344–345, 346–347, 351, 352, 353, 354, 355, 364, 391, 392, 393.

Ζέρινγκ (Sering), *Μάξ* (1857-1939) — γερμανός οικονομολόγος, καθηγητής· μελέτησε τό 1883 τήν άγροτική οίκονομία στή Βόρεια Ἀμερική. Σ' αὐτόν ἀνήκει τό ἄρθρο «Τό σιτεμπόριο στίς Ἐνωμένες Πολιτείες τῆς Βόρειας Ἀμερικῆς», πού δημοσιεύτηκε στό ἐγκυκλοπαιδικό λέξικό «Handwörterbuch der Staatswissenschaften» καί μεταφράστηκε στά ρούσικα (βλ. Συλλογή «Ἡ γαιοχθσία καί ἡ ἄγροτική οίκονομία», Μόσχα, ἐκδ. τῶν Βοντοβόζοφ, 1896). Στίς ἐργασίες του γιά τό ἄγροτικό ζήτημα καί τή θεωρία τῶν κρίσεων προπαγάνδιζε τόν περιβόητο «νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους», ὑπεράσπιζε τά συμφέροντα τῶν μεγάλων γαιοχτημόνων καί τῶν κουλάκων. — 127, 130.

Ζίμπερ, *Ν. Ι.* (1844-1888) — ρῶσος οίκονομολόγος, δημοσιολόγος, καθηγητής τῆς πολιτικῆς οίκονομίας καί στατιστικῆς στό Πανεπιστήμιο τοῦ Κιέβου. Συνεργαζόταν σέ πολλά ριζοσπαστικά καί φιλελεύθερα περιοδικά τῆς δεκαετίας 1880-1890. Τό 1871 ἔγραψε τή διατριβή «Ἡ θεωρία τῆς ἀξίας καί τοῦ κεφαλαίου τοῦ Ντ. Ρικάρντο καί οἱ κατοπινές συμπληρώσεις καί ἐπεξηγήσεις», πού σχολιάστηκε εὐνοϊκά ἀπό τόν Κ. Μάρξ στόν ἐπίλογο τῆς 2ης ἐκδόσεως τοῦ πρώτου τόμου τοῦ «Κεφαλαίου». Ἡ ἐργασία αὐτή τοῦ Ζίμπερ, ξαναδουλεμένη καί συμπληρωμένη, ἐκδόθηκε τό 1885 μέ τόν τίτλο «Οἱ κοινωνικοοικονομικές μελέτες τοῦ Ντάβιντ Ρικάρντο καί τοῦ Κάρλ Μάρξ». Γνωστές ἐπίσης ἦταν οἱ ἐργασίες του «Ἡ οίκονομική θεωρία τοῦ Μάρξ» (δημοσιεύτηκε στά 1876-1878 στά περιοδικά «Ζνάνιγε» καί «Σλόβο»), «Μελέτες γιά τήν οίκονομία τῆς πρωτόγονης ἐποχῆς» (1883) καί ἄλλες. Κατά τήν παραμονή του στό Λονδίνο τό 1881 ὁ Ζίμπερ γνωρίστηκε προσωπικά μέ τόν Κ. Μάρξ καί τόν Φ. Ἐνγκελς· ὁ Ζίμπερ ἦταν ἕνας ἀπό τοὺς πρώτους ἐκκλαϊκευτές καί προπαγανδιστές τῶν οίκονομικῶν ἔργων τοῦ Κ. Μάρξ στή Ρωσία.

Ὡστόσο ὁ ἴδιος ὁ Ζίμπερ καταλάβαινε μονόπλευρα τό μαρξισμό καί δέν ἦταν ὁπαδός τῆς ἐπαναστατικῆς διδασκαλίας τοῦ Κ. Μάρξ. — 53, 72.

Ζόμπαρτ (Sombart), *Βέρνερ* (1863-1941) — γερμανός χυδαῖος ἀστός οίκονομολόγος, ἕνας ἀπό τοὺς κύριους θεωρητικούς τοῦ γερμανικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ. Καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μπρεσλάου καί κατόπιν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου. Στήν ἀρχή τῆς δράσεως του ὁ Ζόμπαρτ ἦταν ἕνας ἀπό τοὺς ἀντιπροσωπευτικούς τύπους θεωρητικῶν τοῦ «σοσιαλφιλελευθερισμοῦ πού ἔχει ἕνα ἐλαφρὸ μαρξιστικό ἐπίχρισμα» (Β. Ι. Λένιν. Ἐπαυτα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 18ος, σελ. 51). Ἀργότερα μετατράπηκε σέ ἀπροκάλυπτο ἐχθρό τοῦ μαρξισμοῦ καί παρουσίαζε τόν καπιταλισμό σάν ἄρμονικό οίκονομικό σύστημα. Στά τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του πέρασε στίς θέσεις τοῦ φασισμοῦ καί ἐξυμνοῦσε τό χιτλερικό καθεστῶς. Οἱ βασικές ἐργασίες τοῦ Ζόμπαρτ εἶναι: «Ὁ σοσιαλισμός καί τό κοινωνικό κίνημα τοῦ XIX αἰῶνα» (1896), «Ὁ σύγχρονος καπιταλισμός» (1902). — 158.

Ζουκόβσκι, *Γ. Γ.* (1822-1907) — ἀστός οίκονομολόγος καί δημοσιολόγος. Ἐγραψε στά περιοδικά «Σοβρεμέννικ» καί «Βέστνικ Ἐβρόπι», ἦταν ἕνας ἀπό τοὺς συντάχτες τοῦ περιοδικοῦ «Κόσμος». Στίς ἐργασίες του προσπαθοῦσε νά συνδυάσει μέ ἐκλεκτικό τρόπο διάφορες οίκονομικές θεωρίες. Ὁ Ζουκόβσκι, πού ἦταν πολέμιος τῆς μαρξιστικῆς πολιτικῆς οίκονομίας, δημοσίευσε τό 1877 στό τεῦχος 9 τοῦ «Βέστνικ Ἐβρόπι» τό ἄρθρο «Ὁ Κάρλ Μάρξ καί τό βιβλίον του γιά τό κεφάλαιον», γεμάτο ἐμπαθεῖς ἐπιθέσεις ἐναντία στό μαρξισμό. Τό ἄρθρο προκάλεσε στή Ρωσία μιᾶ ζωηρή πολεμική

γύρω από τό «Κεφάλαιο». Ὁ Ν. Μιχαηλόβσκι δημοσίευσε στό τεύχος 10 τοῦ «Ὁτέσεστβενιγε Ζαπίσκι» (Ὀχτώβρης 1877) τό ἄρθρο «Ὁ Κάρλ Μάρξ ὑπό τήν κρίση τοῦ κ. Γ. Ζουκόβσκι». Τό ἄρθρο στάθηκε ἀφορμή γιά νά σταλεῖ τό γνωστό γράμμα τοῦ Κ. Μάρξ στή συνταχτική ἐπιτροπή τοῦ περιοδικοῦ «Ὁτέσεστβενιγε Ζαπίσκι» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Διαλεχτά γράμματα, ρωσ. ἐκδ., 1953, σελ. 313-316). Ὁ Β. Ι. Λένιν ὀνόμαζε τόν Ζουκόβσκι «χυδαῖο-ἀστό» οικονομολόγο. — 205.

I

Ἰλίν, Β. — βλ. Λένιν, Β. Ι.

Ἰωάννης τῆς Κρονστάνδης — βλ. Σεργκέεφ, Ι. Ι.

K

Καμπλουκόφ, Ν. Α. (1849-1919) — οικονομολόγος καί στατιστικός, ναρόντικος, καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Μόσχας. Στά 1885-1907 διηύθυνε τό τμήμα στατιστικῆς τοῦ συμβουλίου τῶν ζέμιστρο τοῦ κυβερνεῖου Μόσχας. Μέ τήν καθοδήγησή του καταρτίστηκαν οἱ «Συλλογές στατιστικῶν στοιχείων γιά τό κυβερνεῖο Μόσχας» (1877-1879). Σ' αὐτόν ἐπίσης ἀνήκουν οἱ ἐργασίες: «Τό ζήτημα τῶν ἐργατῶν στήν ἀγροτική οἰκονομία» (1884), «Μαθήματα ἀγροτικῆς οἰκονομίας» (1897) κ. ἄ. Στίς ἐργασίες του ὑπεράσπιζε τήν ἰδέα τῆς «σταθερότητας» τοῦ μικροῦ ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ, ἐξιδανικεῦντας τήν ἀγροτική κοινότητα σάν μορφή, πού εἶναι τάχα ἰκανή ν' ἀποτρέψει τή διαφοροποίηση τῆς ἀγροτιᾶς. Καταπολεμοῦσε τό μαρξισμό καί στό ζήτημα τοῦ ρόλου καί τῆς σημασίας τῆς ταξικῆς πάλης καί προπαγάνδιζε τήν ταξική εἰρήνη. Ὁ Β. Ι. Λένιν σέ πολλά ἔργα του, ἰδιαίτερα στό βιβλίο του «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία» ἐπέκρινε δριμύτατα τίς ἀπόψεις τοῦ Καμπλουκόφ. Τό 1917 ὁ Καμπλουκόφ πῆρε μέρος στίς ἐργασίες τῆς Ἀνάτατης ἀγροτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς ἀστικῆς Προσωρινῆς κυβέρνησης. Μετά τή Μεγάλη Ὀχτωβριανή σοσιαλιστική ἐπανάσταση δούλεψε στήν Κεντρική διεύθυνση στατιστικῆς (ΚΔΣ), παρέδιδε μαθήματα καί ἀσχολήθηκε μέ τή φιλολογία. — 107, 114, 131.

Κάντ (Kant), Ἐμμανουήλ (1724-1804) — γερμανός φιλόσοφος, καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Καινιξβέργης. Ἡ κύρια ἐργασία του — ἡ «Κριτική τοῦ καθαρῶν λόγου» βγήκε τό 1781. «Τό κύριο γνώρισμα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ εἶναι ἡ συνδιαλλαγή τοῦ ὄλισμοῦ καί τοῦ ἰδεαλισμοῦ, ὁ συμβιβασμός ἀνάμεσά τους, ἡ συνένωση σ' ἓνα σύστημα ἑτερογενῶν, ἀντίθετων φιλοσοφικῶν κατευθύνσεων» (Β. Ι. Λένιν, «Υλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός»). Ἡ τάση ἐπιστροφῆς στόν Κάντ ἢ συμβιβασμοῦ τοῦ Μάρξ μέ τόν Κάντ ἦταν πάντα τό χαρακτηριστικό γνώρισμα τῶν ἀναθεωρητῶν. — 76.

Κάουτσκι (Kautsky), Κάρολ (1854-1938) — ἕνας ἀπό τοὺς ἡγέτες τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας καί τῆς II Διεθνούς, στήν ἀρχή μαρξιστής, ἀργότερα ἀποστάτης τοῦ μαρξισμοῦ, θεωρητικός τοῦ κεντρισμοῦ (καουτσκισμοῦ) — ἑνός ἀπό τά ὀρθορουνιστικά ρεύματα μέσα στό ἐργατικό κίνημα. Ὁ Κάουτσκι ἀρχισε νά παίρνει μέρος στό σοσιαλιστικό κίνημα ἀπό τό 1874.

Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη οἱ πολιτικές του ἀντιλήψεις ἀποτελοῦσαν ἓνα μίγμα λαοσαλισμοῦ, νεομαλθουσιανισμοῦ καὶ ἀναρχισμοῦ. Τὸ 1881 γνωρίζεται μὲ τὸν Κ. Μάρξ καὶ τὸν Φ. Ἐγγελς καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδρασή τους περνᾷ στὸ μαρξισμό, ὡστόσο ἀπὸ τότε ἀκόμα ὁ Κάουτσκι παρουσίαζε ταλαντεύσεις καὶ τάσεις πρὸς τὸν ὀπορτουνισμό· γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν ἐπικρίθηκε ἀσθεπρᾶ ἀπὸ τὸν Κ. Μάρξ καὶ τὸν Φ. Ἐγγελς. Στὴν περίοδο 1880-1900 ὁ Κάουτσκι ἔγραψε μιὰ σειρά ἔργα γιὰ διάφορα ζητήματα τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας: «Ἡ οἰκονομικὴ διδασκαλία τοῦ Κάρλ Μάρξ» (1887), «Τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα» (1899) καὶ ἄλλα, πού παρὰ τὰ λάθη τους ἔπαιξαν θετικὸ ρόλο στὴν προπαγάνδα τοῦ μαρξισμοῦ.

Ἀργότερα, στὴν περίοδο πού τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα πῆρε πλατιά ἀνάπτυξη, ὁ Κάουτσκι πέρασε στὶς θέσεις τοῦ ὀπορτουνισμοῦ· στὶς παραμονές τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου γίνεται κεντριστῆς, στὴ διάρκεια τοῦ πολέμου περνᾷ στὸ στρατόπεδο τῶν ἀνοιχτῶν ἐχθρῶν τοῦ ἐπαναστατικοῦ μαρξισμοῦ, συγκαλύπτοντας τὸ σοσιαλשבινισμό του μὲ διεθνιστικὴ φρασεολογία. Ὁ Κάουτσκι διατύπωσε τὴ θεωρία τοῦ ὑπεριμπεριαλισμοῦ, πού τὴν ἀντιδραστικὴ τῆς οὐσίας τὴν ξεσκέπασε ὁ Λένιν στὰ ἔργα του «Ἡ χρεοκοπία τῆς II Διεθνoῦς» (1915), «Ὁ ἱμπεριαλισμός, ἀνάτατο στάδιο τοῦ καπιταλισμοῦ» (1916) κ. ἄ. Μετὰ τὴ Μεγάλῃ Ὁχτωβριανῇ σοσιαλιστικῇ ἐπανάστασιν ὁ Κάουτσκι ἐπιδίδοτανε σὲ ἐχθρική κριτικὴ ἐναντία στὸ σοβιετικὸ σοσιαλιστικὸ καθεστῶς καὶ στὸν κομμουνισμό.

Ὁ Β. Ι. Λένιν στὰ ἔργα του «Κράτος καὶ ἐπανάστασις» (1917), «Ἡ προλεταριακὴ ἐπανάστασις καὶ ὁ ἀποστάτης Κάουτσκι» (1918) καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα ἔκανε ἐξουθενωτικὴ κριτικὴ τοῦ καουτσκισμοῦ. Ἐπισημαίνοντας τὸν κίνδυνο τοῦ καουτσκισμοῦ, ὁ Β. Ι. Λένιν ἔγραψε: «Ἡ ἐργατικὴ τάξι δὲν μπορεῖ νὰ ἐκπληρώσει τὸν παγκόσμιον ἐπαναστατικὸν ρόλον, ἂν δὲν κάνει ἀμειλιχτο πόλεμον ἐναντία σ' αὐτὴ τὴν ἀποστασίαν, τὴν ἔλλειψιν χαρακτῆρα, τὴ δουλικότητα ἀπέναντι στὸν ὀπορτουνισμό καὶ στὸν πρωτοφανῆ θεωρητικὸ ἐκχυδαισμό τοῦ μαρξισμοῦ». (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 21ος, σελ. 283). — 42, 75, 89, 90-91, 92-94, 95, 101-102, 103, 104-109, 110-112, 113-116, 117-118, 119-121, 122, 123-127, 128-133, 134-137, 138-140, 141, 142-146, 147, 148-151, 152, 153, 154, 193, 203-208, 209-210, 211-213, 214-215, 224, 229, 239, 241, 276-277, 305-306, 310, 311, 312, 313, 345-346.

Κάρισεφ, Ν. Α. (1855-1905) — οἰκονομολόγος καὶ στατιστικὸς, παράγοντας τῶν ζέμιστβο. Ἀπὸ τὸ 1891 καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Γιούργεφ (τοῦ Τάρτου*), καὶ κατόπιν τοῦ Ἰνστιτούτου Ἀγροτικῆς Οἰκονομίας τῆς Μόσχας. Συνεργαζόταν στὴν ἐφημερίδα «Ρούσκιγε Βέντομοστι», στὰ περιοδικὰ «Ζέμιστβο», «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» κ. ἄ. Εἶναι συγγραφέας πολλῶν βιβλίων καὶ δημοσιευμένων σὲ περιοδικὰ ἄρθρων γιὰ ζητήματα τῆς οἰκονομίας τοῦ ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ στὴ Ρωσία, στὰ ὅποια ὑπεράσπιζε τίς ἀπόψεις τῶν φιλελεύθερων ναρόντικων. Ὁ Β. Ι. Λένιν σὲ πολλὰ ἔργα καὶ ὁμιλίαις του ἐπέκρινε ἀσθεπρᾶ τίς ἀντιδραστικὰς ἀπόψεις τοῦ Κάρισεφ. — 1-2, 5, 7, 12, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 21-22, 23-25, 26-28, 30, 33.

Κενέ (Quesnay), Φρανσουά (1694-1774) — γάλλος οἰκονομολόγος, ἱδρυτῆς τῆς σχολῆς τῶν φυσιοκρατῶν, γιατρός. Συγγραφέας τοῦ «Tableau économique» («Οἰκονομικὸς πίνακας»), πού βγήκε τὸ 1758 καὶ δπου γιὰ πρώτη φορά στὴν ἱστορία τῆς ἀστικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας γίνεται ἡ προσπάθεια

* Πόλη τῆς Ἑσθονίας, πού παλιότερα ὀνομαζόταν Γιούργεφ. Σημ. μετ.

νά περιγραφεί τὸ ἐτήσιο προτσές τῆς ἀναπαραγωγῆς στὸ σύνολό του καὶ ἡ σημασία τῶν συστατικῶν του στοιχείων. Ἐξονυχιστικὴ ἀνάλυση τοῦ «Οἰκονομικοῦ πίνακα» ἔκανε ὁ Κ. Μάρξ στὶς «Θεωρίες τῆς ὑπεραξίας» καὶ στὸ κεφάλαιο «Ἀπὸ τὴν „κριτικὴ ἱστορία“», ποῦ γράφτηκε γιὰ τὸ βιβλίο τοῦ Φ. Ἐνγκελς «Ἀντι-Ντύρινγκ». — 69.

Κένιγκ (Koenig), Φ. — γερμανὸς οἰκονομολόγος, συγγραφέας τοῦ βιβλίου «Ἡ κατάσταση τῆς ἀγγλικῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τοῦ σύγχρονου διεθνοῦς συναγωνισμοῦ, τὰ μέσα καὶ οἱ δρόμοι γιὰ τὴ βελτίωσή της» (1896). — 149-150.

Κέργκερ (Kärger), Κάρολ — γερμανὸς οἰκονομολόγος, συγγραφέας τοῦ βιβλίου: «Οἱ ἐπήλυδες τῆς Σαξονίας. Μὲ βάση προσωπικὲς ἐρευνες καὶ στατιστικὸς ὑπολογισμὸς» (1890). — 139.

Κίρχμαν (Kirchmann), Γιούλιους Χέρμαν (1802-1884) — γερμανὸς φιλόσοφος καὶ δημοσιολόγος, ὁμοιδεάτης τοῦ Ροντμπέρτους — ἑνὸς ἀπὸ τοὺς θεωρητικὸς τοῦ «κρατικὸ ὑπολογισμοῦ». Ἀπὸ τὸ 1871 ὡς τὸ 1876 ἦταν βουλευτὴς τοῦ ἀστικοῦ «προοδευτικοῦ» κόμματος στὸ Ράιχσταγ. Συγγραφέας πολλῶν ἔργων στὸν τομέα τοῦ δικαίου καὶ τῆς φιλοσοφίας. — 52.

Κόλμπ (Kolb), Γκεόργκ Φρίντριχ (1800-1884) — γερμανὸς στατιστικὸς, δημοσιολόγος. Τὸ 1848 ἦταν μέλος τοῦ γερμανικοῦ κοινοβουλίου, ἀπὸ τὸ 1863 — μέλος τῆς βουλῆς τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Βαυαρίας. Ἐγραψε τὸ βιβλίο «Ὁδηγὸς γιὰ τὴ συγκριτικὴ στατιστικὴ τῆς κατάστασης τοῦ λαοῦ καὶ τῆς μελέτης τοῦ κράτους» (1875). — 211.

Κομπελιάτσκι, Α. Ι. (1862-1907) — συντάχτης ὁδηγῶν γύρω ἀπὸ τὴν ἐργατικὴ νομοθεσία, ὑφυπουργὸς συγκοινωνιῶν. Σ' αὐτὸν ἀνήκει τὸ βιβλίο «Ὁδηγὸς γιὰ τοὺς ὑπαλλήλους τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας καὶ γιὰ τοὺς ἐργοστασιάρχες» (1897). — 7, 14.

Κόρσακ, Α. Κ. (1832-1874) — ρώσος οἰκονομολόγος καὶ δημοσιολόγος, συγγραφέας τοῦ βιβλίου «Οἱ μορφές τῆς βιομηχανίας γενικά καὶ ἡ σημασία τῆς οἰκιακῆς παραγωγῆς (βιοτεχνικῆς καὶ οἰκιακῆς βιομηχανίας) στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη καὶ στὴ Ρωσία» (1861). — 43.

Κριτσέβσκι, Μπ. Ν. (1866-1919) — ρώσος σοσιαλδημοκράτης, δημοσιολόγος, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τοῦ «οἰκονομισμοῦ». Ἀπὸ τὰ τέλη τῆς δεκαετίας 1880-1890 ἔπαιρνε μέρος στὴ δουλειὰ τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὁμίλων στὴ Ρωσία: στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας 1890-1900 κατέφυγε στὸ ἐξωτερικὸ ἔκει προσχώρησε στὴν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» καὶ συνεργαζόταν στὶς ἐκδόσεις της, γρήγορα, ὁμως, ἀποχώρησε ἀπὸ τὴν ὁμάδα αὐτή. Στὰ τέλη τῆς δεκαετίας 1890-1900 γίνεται ἕνας ἀπὸ τοὺς καθοδηγητὲς τῆς «Ἐνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ», διευθυντὴς τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο» ὄργανου τῆς Ἐνωσης. Μετὰ τὸ II συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ δὲν ἔπαιζε κανένα ρόλο στὸ σοσιαλδημοκρατικὸ κίνημα. — 390.

Λ

Λαμπριόλα (Labriola), Ἀντόνιο (1843-1904) — ἰταλὸς φιλόλογος καὶ φιλόσοφος: στὰ τέλη τῆς δεκαετίας 1880-1890 ἔξεκοψε ἀπὸ τὴν ἀστικὴ ἰδεο-

λογία κι έγινε μαρξιστής. Τό 1895 ὁ Λαμπριόλα ἔβγαλε τό βιβλίον «Σ' ἀνάμνηση τοῦ „Μανιφέστου τοῦ Κομμουνιστικοῦ κόμματος“». Τό βιβλίον αὐτό καθὼς καί τό βιβλίον τοῦ «Γιά τόν ἱστορικό ὕλισμό» πού βγήκε τό 1896 ἀποτελέσαν τά δύο πρῶτα μέρη τοῦ βιβλίου: «Δοκίμια ὕλιστικῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας». Ἀνάλυση τῶν «Δοκιμίων» ἔκανε ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ στό ἄρθρον «Ἡ ὕλιστικῆ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας» (βλ. Γ. Β. Πλεχάνοφ. Διαλεχτά φιλοσοφικά ἔργα σέ πέντε τόμους, ρωσ. ἐκδ., τόμ. II, 1956, σελ. 236-266).

Στά ἔργα τοῦ ὁ Λαμπριόλα ἐξέθεσε τίς βάσεις τῆς ὕλιστικῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας, ἔκανε ἀστηρή κριτική τῆς ἀντιδραστικῆς φιλοσοφίας τοῦ Χάρτμαν, τοῦ Νίτσε, τοῦ Κρότσε, καταπολεμοῦσε τοὺς ἀστοὺς ἐπικριτῆς τοῦ μαρξισμοῦ καί τοὺς ἀναθεωρητῆς. — 203.

Λασσάλ (Lassalle), *Φερδινάνδος* (1825-1864) — γερμανὸς μικροαστὸς σοσιαλιστῆς, γενάρχης τοῦ λασσαλισμοῦ, μιᾶς παραλλαγῆς τοῦ ὀπορτουניσμοῦ στὸ γερμανικὸ ἐργατικὸ κίνημα — τοῦ λασσαλισμοῦ.

Ὁ Λασσάλ ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς θεμελιωτῆς τῆς Παγγερμανικῆς Ἐργατικῆς Ἐνώσεως (1863). Ἡ ἴδρυση τῆς Ἐνώσεως εἶχε θετικὴ σημασία γιὰ τὸ ἐργατικὸ κίνημα, ὥστόσο ὁ Λασσάλ, πού ἐκλέχτηκε πρόεδρος τῆς Ἐνώσεως, τὴν ὀδήγησε σὲ ὀπορτουניστικὸ δρόμο. Οἱ λασσαλικοί, περιορίζοντας τοὺς σκοποὺς τοὺς στὴν πάλη γιὰ τὴν εἰρηνικὴ κοινοβουλευτικὴ δράση, ὑπολόγιζαν μὲ τὴ νόμιμη ζύμωση γιὰ τὸ γενικὸ ἐκλογικὸ δικαίωμα, μὲ τὴ δημιουργία παραγωγικῶν ἐνώσεων, χρηματοδοτούμενων ἀπὸ τὸ κράτος τῶν γιουδνκερς, νὰ πετύχουν τὴν οἰκοδόμησι «ἐλεύθερου λαϊκοῦ κράτους». Ὁ Λασσάλ ὑποστήριξε τὴν πολιτικὴ τῆς συνένωσης τῆς Γερμανίας «ἀπὸ τὰ πάνω» ὅπὸ τὴν ἡγεμονία τῆς ἀντιδραστικῆς Πρωσσίας. Ἡ ὀπορτουניστικὴ πολιτικὴ τῶν λασσαλικῶν ἀποτελοῦσε ἐμπόδιο στὴ δράση τῆς I Διεθνoῦς καί στὴ δημιουργία ἑνὸς πραγματικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος στὴ Γερμανία, δυσκόλευε τὴν καλλιέργεια τῆς ταξικῆς συνείδησης τῶν ἐργατῶν.

Τὰ θεωρητικὰ καί πολιτικὰ λάθη τῶν λασσαλικῶν ἐπικρίθησαν δριμύτητα ἀπὸ τοὺς κλασικοὺς τοῦ μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ (βλ. Κ. Μάρξ. «Κριτικὴ τοῦ προγράμματος τῆς Γκόττα» Β. I. Λένιν. «Κράτος καί ἐπανάσταση» καί ἄλλα ἔργα). — 173, 212.

Λέμαν (Lehmann), *Κάρλ* — διδάκτωρ τῆς Ἱατρικῆς, σοσιαλδημοκράτης, μέλος τῆς ὀργάνωσης Μονάχου τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας, βοηθοῦσε τὴν «Ἴσκρα» τὸν καιρὸ πού ἡ σύνταξί της βρισκόταν στὸ Μόναχο. — 429.

Λένιν, Β. I. (*Οὐλιάνοφ*, Β. I.; Β. Ἰλίν, βλ. Ἰλίν, Βλαντ. Ἰλίν, Βλαντίμιρ Ἰλίν, Τ. Χ., Φ. Π.) (1870-1924) — βιογραφικὰ στοιχεῖα. — 17, 51, 56, 61, 63, 67, 68-69, 71, 73, 78-79, 81, 84-86, 87, 88, 95, 97, 101, 120, 124, 134, 140, 145, 146-147, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 183-185, 232, 243, 263, 309-310, 339-343, 344-345, 346-355, 356-357, 391-393.

Λήμπκνεχτ (Liebknecht), *Βίλχελμ* (1826-1900) — ἐπιφανὴς παράγοντας τοῦ γερμανικοῦ καί τοῦ διεθνoῦς ἐργατικοῦ κινήματος, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἱδρυτῆς καί τοὺς ἡγέτες τοῦ γερμανικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος. Πῆρε δραστήριο μέρος στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1848-1849 στὴ Γερμανία ὕστερα ἀπὸ τὴν ἧττα της κατέφυγε στὴν ἀρχὴ στὴν Ἑλβετία καί κατόπιν στὸ Λονδίνο, ὅπου συνδέθηκε μὲ τὸν Κ. Μάρξ καί τὸν Φ. Ἐνγκελς. Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδρασή τους γίνεται σοσιαλιστῆς ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπιστροφή του στὴ Γερ-

μανία, τό 1862, καί τή δημιουργία τῆς I Διεθνoῦς γίνεται ἕνας ἀπό τοὺς πῖο δραστήριους προπαγανδιστὲς τῶν ἐπαναστατικῶν τῆς ἰδεῶν καί ὀργανωτῆς τῶν τμημάτων τῆς Διεθνoῦς στή Γερμανία. Ἐπὶ τό 1875 καί ὡς τό τέλος τῆς ζωῆς του ὁ Λήμπκνεχτ ἦταν μέλος τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ γερμανικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος καί ἀρχισυντάκτης τῆς ἡμερηίδας «Vorwärts» («Ἐμπρός»), κεντρικοῦ ὄργανοῦ τοῦ κόμματος. Ἐπὶ τό 1867 ὡς τό 1870 ἦταν βουλευτῆς τοῦ βορειογερμανικοῦ ράιχσταγ καί ἀπὸ τό 1874 καί μετὰ ἐκλέχτηκε ἐπανειλημμένα βουλευτῆς τοῦ γερμανικοῦ ράιχσταγ· χρησιμοποιοῦσε μέ τέχνη τό κοινοβουλευτικό βῆμα γιά τό ξεσκεπάσμα τῆς ἀντιδραστικῆς ἐξωτερικῆς καί ἐσωτερικῆς πολιτικῆς τῶν πρώσων γιούνκερς. Γιά τὴν ἐπαναστατική του δράση φυλακίστηκε ἐπανειλημμένα. Πῆρε δραστήριο μέρος στήν ὀργάνωση τῆς II Διεθνoῦς. Ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς ἐκτιμοῦσαν τὸν Λήμπκνεχτ, κατηύθυναν τὴν δράση του, ταυτόχρονα ὁμως ἐπέκριναν ἀσπληρά τὴ συμπληρωτική του πολιτική ἀπέναντι στά ὀπορουνιστικά στοιχεῖα. — 196, 313.

Λούξεμπουργκ, Ρόζα (1871–1919) — ἐπιφανῆς ἀγωνίστρια τοῦ διεθνoῦς ἐργατικοῦ κινήματος, μιά ἀπὸ τίς ἡγετικές φυσιογνωμίες τῆς ἀριστερῆς πτέρυγας τῆς II Διεθνoῦς. Ἄρχισε τὴν ἐπαναστατική τῆς δράση στά 1885–1890 καί συγκαταλέγεται στοὺς θεμελιωτὲς τοῦ πολωνικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κινήματος· καταπολεμοῦσε τὸν ἔθνικισμό στίς γραμμὲς τοῦ κινήματος αὐτοῦ. Ἐπὶ τό 1897 ἔπαιρνε δραστήριο μέρος στό γερμανικό σοσιαλδημοκρατικό κίνημα, πάλαψε ἐνάντια στόν μπερσταϊνισμό καί στό μιλλερανισμό. Πῆρε μέρος στήν πρώτη ρωσική ἐπανάσταση (στή Βαρσοβία), τό 1907 πῆρε μέρος στό V Συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ (στό Λονδίνο), ὅπου ὑποστήριξε τοὺς μπολσεβίκους. Ἐπὶ τὴν πρώτη στιγμή τοῦ ἱμπεριαλιστικοῦ πολέμου πῆρε διεθνιστική θέση. Ἦταν ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες τῆς δημιουργίας τῆς ὁμάδας «Διεθνῆς» πού κατοπινὰ μετονομάστηκε σέ ὁμάδα «Σπάρτακος» καί σέ συνέχεια «Ἐνωση τοῦ Σπάρτακος»· ἔγραψε (στή φυλακή) μέ τό ψευδώνυμο Γιούνιους τὴν προσοῦρα «Ἡ κρίση τῆς σοσιαλδημοκρατίας» (βλ. τό ἄρθρο τοῦ Λένιν «Γιά τὴν προσοῦρα τοῦ Γιούνιους»). Ἐπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 22ος, σελ. 291–305). Μετὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Νοέμβρη στή Γερμανία πῆρε καθοδηγητικό μέρος στό Ἰδρυτικό Συνέδριο τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος τῆς Γερμανίας. Τό Γενάρη τοῦ 1919 πιάστηκε καί δολοφονήθηκε μέ ἐντολή τῆς κυβέρνησης Σάιντεμαν. Ὁ Λένιν, πού ἐκτιμοῦσε πολύ τὴ Ρ. Λούξεμπουργκ, ἐπέκρινε ἐπανειλημμένα τὰ λάθη τῆς (στά ζήτηματα τοῦ ρόλου τοῦ κόμματος, τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ, στό ἔθνικο-αποικιακό ζήτημα, στό ἄγροτικό, στό ζήτημα τῆς διαρκoῦς ἐπανάστασης κ. ἄ.), βοηθώντας τὴν ἔτσι νὰ πάρει σωστή θέση. — 239.

M

Μάρξ (Marx), *Κάρλ* (1818–1883) — θεμελιωτῆς τοῦ ἐπιστημονικοῦ κομμουνισμοῦ, μεγαλοφυῆς στοχαστῆς, κορυφαῖος τῆς ἐπαναστατικῆς ἐπιστήμης, ἀρχηγός καί δάσκαλος τοῦ διεθνoῦς προλεταριάτου (βλ. τό ἄρθρο τοῦ Β. I. Λένιν «Κάρλ Μάρξ (Σύντομο βιογραφικό σημεῖωμα μέ ἐκθεση τοῦ μαρξισμού)» — Ἐπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 21ος, σελ. 27–74). — 42, 43–45, 46, 47–50, 51–52, 53, 54, 55–56, 63, 68–70, 72–74, 75, 76–78, 79–80, 81–82, 83–84, 91, 93, 102, 103, 108, 109, 122, 128, 129, 130, 134, 145, 149, 151, 152, 153, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 173, 174,

186, 187, 188, 192, 204, 205-206, 207, 208, 209, 211, 212, 213, 219, 223, 237, 250-251, 253, 265, 305, 306, 309, 310, 334, 363.

Μάρκοφ, Α. (Τσεντερμπάουμ, Γ. Ο., Έγκόρ) (1873-1923) — ένας από τους ηγέτες του μενσεβικισμού. Στο σοσιαλδημοκρατικό κίνημα συμμετείχε από τὰ 1890-1900. Τό 1895 πήρε μέρος στην ίδρυση της ὀργανώσεως Πετρούπολης «Ένωση ἀγώνα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξεως». Τό 1896 πιάστηκε καὶ ἐξορίστηκε γιὰ τρία χρόνια στό Τουρουχάνσκ. Τό 1900, μετά τὴν ἐξορία πήρε μέρος στην προετοιμασία τῆς ἐκδόσεως τῆς «Ίσκρα» καὶ ἦταν μέλος τῆς συντακτικῆς τῆς ἐπιτροπῆς. Στό II συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ τέθηκε ἐπικεφαλῆς τῆς μειοψηφίας καὶ ἀπὸ τότε γίνεται ἕνας ἀπὸ τοὺς καθοδηγητὲς τῶν κεντρικῶν ὀργάνων τῶν μενσεβικῶν καὶ διευθυντῆς τῶν μενσεβικικῶν ἐκδόσεων. Στὰ χρόνια τῆς ἀντίδρασης εἶναι λικβινταριστῆς, διευθύνει τὴν ἐφημερίδα «Γκόλος Σοσιάλ-Ντεμοκράτα», παίρνει μέρος στην ἀντικομμουνιστικὴ «συνδιάσκεψη τοῦ Αὐγούστου» (1912). Στὴν περίοδο τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου ἔπαιρνε κεντριστικὴ θέση. Μετὰ τὴν Ὀκτωβριανὴ Ἐπανάσταση πέρασε στό στρατόπεδο τῶν ἀνοιχτῶν ἐχθρῶν τῆς Σοβιετικῆς ἐξουσίας. Τό 1920 κατέφυγε στὴ Γερμανία, ὅπου ἱδρύσε καὶ διηύθυνε στό Βερολίνο τὴ μενσεβικικὴ ἐφημερίδα «Σοσιαλιστίτσεςκι Βέστνικ». — 251, 343, 357.

Μικούλιν, Α. Α. — μηχανολόγος, ἐπιθεωρητῆς ἐργασίας τῆς περιοχῆς τοῦ Βλαντίμιρ καὶ κατόπιν γενικός ἐπιθεωρητῆς ἐργασίας τοῦ κυβερνεῖου Χερσώνας· συγγραφέας τῶν ἐργασιῶν «Ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου τῆς 3 τοῦ Ἰουνίου 1886» (1893), «Ἡ βιομηχανικὴ καὶ βιοτεχνικὴ παραγωγή τῆς διοικήσεως πόλης Ὀδησοῦ, τοῦ κυβερνεῖου Χερσώνας καὶ τῆς στρατιωτικῆς διοικήσεως Νικολάγεφ. . .» (1897) κ. ἄ. — 4, 9, 21, 34.

Μίλλ (Mill), Τζόν Στούαρτ (1806-1873) — ἄγγλος ἀστός φιλόσοφος καὶ οἰκονομολόγος, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐπιφανεῖς ἐκπροσώπους τοῦ θετικισμοῦ. Τό 1865-1868 ἦταν μέλος τῆς κάτω βουλῆς τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοβουλίου. Τὰ κύρια φιλοσοφικὰ ἔργα τοῦ Μίλλ εἶναι: «Σύστημα ἀπαγωγικῆς καὶ ἐπαγωγικῆς λογικῆς» (1843) καὶ «Ἐπισκόπηση τῆς φιλοσοφίας τοῦ σέρ Οὐίλιαμ Χάμιλτον» (1865). Ἡ βασικὴ οἰκονομικὴ του ἐργασία εἶναι «Οἱ βάσεις τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας» (1848). Ὁ Μίλλ ἀνήκει σέ κείνους τοὺς ἐκπροσώπους τῆς ἀστικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας πού, ὅπως ἔλεγε ὁ Μάρξ, «προσπαθοῦσαν νὰ ἐναρμονίσουν τὴν πολιτικὴ οἰκονομία τοῦ κεφαλαίου μέ τίς διεκδικήσεις τοῦ προλεταριάτου, πού τώρα πιά δέν μπορούσαν νὰ τίς ἀγνοοῦν» («Κεφάλαιο», ρωσ. ἐκδ., τόμ. I, 1955, σελ. 13). Ὁ Μίλλ ἔκανε ἕνα βῆμα πίσω σέ σύγκριση μέ τόν Ντ. Ρικάρντο, ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴ θεωρία τῆς ἐργασιακῆς ἀξίας καὶ τὴν ἀντικατέστησε μέ τὴ χυδαία θεωρία τῶν ἐξόδων τῆς παραγωγῆς. Ὁ Μίλλ προσπαθοῦσε νὰ ἐξηγήσει τό κέρδος τῶν καπιταλιστῶν μέ τὴν ψευτοεπιστημονικὴ θεωρία τῆς ἐγκράτειας πού δείχνουν, τάχα, οἱ καπιταλιστὲς στὴν ἀτομικὴ κατανάλωση. Ὁ Μίλλ ἦταν ὁπαδὸς τῆς μισάνθρωπης θεωρίας τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Μάλθους. Κριτικὴ τῶν οἰκονομικῶν ἀπόψεων τοῦ Μίλλ ἔκανε ὁ Ν. Γ. Τσερνισέβσκι στίς σημειώσεις του στὴ μετάφραση τοῦ βιβλίου τοῦ Μίλλ «Οἱ βάσεις τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας» (1860-1861) καὶ στὴν ἐργασία «Σκίτσα ἀπὸ τὴν πολιτικὴ οἰκονομία (κατὰ τόν Μίλλ)» (1861). — 52, 156.

Μιχαηλόβσκι, Ν. Κ. (1842-1904) — ὁ πιὸ ἐπιφανὴς θεωρητικὸς τοῦ φι-

λελεύθερου ναροντικισμού, δημοσιολόγος, κριτικός, θετικιστής-φιλόσοφος, ένας από τους εκπροσώπους της ύποκειμενικής σχολής στην κοινωνιολογία. Ὁ Μιχαηλόβσκι ἄρχισε τὴ φιλολογικὴ του δράση τὸ 1860· τὸ 1868 γίνεται συνεργάτης καὶ κατόπιν ἕνας ἀπὸ τοὺς διευθυντὲς τοῦ περιοδικοῦ «Ὁτέσσε-τβενιγε Ζαπίσκι». Στὰ τέλη τῆς δεκαετίας 1870-1880 συνέτασσε καὶ διηύθυνε τὴς ἐκδόσεις τοῦ κόμματος «Ναρόντναγια βόλια». Τὸ 1892 ἔγινε διευθυντῆς τοῦ περιοδικοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» καὶ ἀπὸ τὶς σελίδες του ἔκανε λυσσαμένη πάλη ἐνάντια στὸ μαρξισμό. Κριτικὴ τῶν ἀπόψεων τοῦ Μιχαηλόβσκι γίνεται στὴν ἐργασία τοῦ Β. Ι. Λένιν «Τί εἶναι οἱ „φίλοι τοῦ λαοῦ“ καὶ πῶς πολεμοῦν τοὺς σοσιαλδημοκράτες;» (1894) καὶ σέ ἄλλα ἔργα. — 205.

Μπέλτοφ, Ν. — βλ. Πλεχάνοφ, Γ. Β.

Μπέμ-Μπάβεργκ (Böhm-Bawerk), *Εὐγένιος* (1851-1914) — ἀστὸς οικονομολόγος, ἕνας ἀπὸ τοὺς εκπροσώπους τῆς λεγόμενης «αὐστριακῆς σχολῆς» τῆς πολιτικῆς οικονομίας. Στὴ θεμελίωση τῆς θεωρίας του ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ὑποκειμενικο-ψυχολογικὴν θεωρίαν τῆς ὀριακῆς ὠφελιμότητος, ἰσχυρίζεται ὅτι δῆθεν τὸ κέρδος προκύπτει ἀπὸ τὴ διαφορά στίς «ὕποκειμενικὰς ἐκτιμήσεις» τῶν ὑπαρχόντων καὶ τῶν μελλοντικῶν ἀγαθῶν, καὶ δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐκμετάλλευσης τῆς ἐργατικῆς τάξης. Συγκαλύπτοντας τὶς ἀντιθέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ, τὴν καταπίεση τῆς ἐργασίας ἀπὸ τὸ κεφάλαιο, ὁ Μπέμ-Μπάβεργκ προσπαθοῦσε ν' ἀποτραβήξει τὴν προσοχὴν τῆς ἐργατικῆς τάξης ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς ἐπαναστατικῆς πάλης. Οἱ ἀντιδραστικὲς τοῦ ἀπόψεις χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὴν ἀστικὴν τάξιν γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τοῦ καπιταλισμοῦ. — 207, 208.

Μπέμπελ (Bebel), *Ἄουγκουστ* (1840-1913) — ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ ἐπιφανεῖς παράγοντες τοῦ γερμανικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος καὶ τῆς II Διεθνoῦς. Ἐργάτης-τορναδόρος. Ἄρχισε τὴν πολιτικὴν του δράσιν στὰ 1860-1865· ἦταν μέλος τῆς I Διεθνoῦς. Τὸ 1869 μαζί με τὸν Β. Λήμπκνεχτ ἰδρύει τὸ σοσιαλδημοκρατικὸν ἐργατικὸν κόμμα πού τὸ 1875 συγχωνεύτηκε με τοὺς λασσαλικoὺς στὸ σοσιαλιστικὸν ἐργατικὸν κόμμα τῆς Γερμανίας, τὸ ὁποῖον κατοπινὰ μετονομάστηκε σέ σοσιαλδημοκρατικόν. Ἐκλέγεται ἐπανειλημμένα βουλευτῆς τοῦ ράιχσταγ, παλαίβει γιὰ τὸ δημοκρατικὸν δρόμον ἐνοποίησης τῆς Γερμανίας. Τὸν καιρὸν τοῦ γαλλοπρωσικοῦ πολέμου παίρνει διεθνιστικὴν θέσιν. Ὑποστηρίζει τὴν Κομμουνὰν τοῦ Παρισιοῦ καὶ ξεσκεπάζει ἀπὸ τὸ βῆμα τοῦ κοινοβουλίου τὴν ἀποικιοκρατικὴν πολιτικὴν τῆς Γερμανίας τοῦ Κάιζερ. Προικισμένος δημοσιολόγος καὶ δεινὸς ῥήτορας ὁ Μπέμπελ ἄσκησε σημαντικὴν ἐπίδρασιν στὴν ἀνάπτυξιν τοῦ γερμανικοῦ καὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Στὰ 1890-1900 τάχθηκε ἐνάντια στὸν ρεφορμισμό καὶ στὸν ἀναθεωρητισμό, ὑπερασπίστηκε τὴν μαρξιστικὴν θεωρίαν ἀπὸ τὶς διαστρεβλώσεις καὶ τὸν ἐκχυδαισμό τῆς ἀπὸ τὸν Ε. Μπέρνσταϊν καὶ τοὺς ὀπαδοὺς του. Ὁ Λένιν θεωροῦσε τοὺς λόγους τοῦ Μπέμπελ κατὰ τῶν μπερνσταϊνικῶν «ὑπόδειγμα ὑπεράσπισης τῶν μαρξιστικῶν ἀπόψεων καὶ πάλης γιὰ τὸν πραγματικὸν σοσιαλιστικὸν χαρακτῆρα τοῦ ἐργατικοῦ κόμματος» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 19ος, σελ. 268).

Στὴν τελευταία περίοδον τῆς δράσεως του ὁ Μπέμπελ ἔκανε μίαν σειράν λάθην κεντριστικοῦ χαρακτῆρα (ἀνεπαρκῆς καταπολέμησις τῶν ὀπορτουניστών, ὑπερτίμησις τῆς σημασίας τῶν κοινοβουλευτικῶν μορφῶν πάλης κτλ.). — 271, 274.

Μπέρνσταϊν (Bernstein), *Ἐντουαρντ* (1850-1932) — ἠγέτης τῆς ἄκρας

όπορτουμιστικής πτέρυγας τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας καί τῆς II Διεθνούς, θεωρητικός τοῦ ἀναθεωρητισμοῦ καί τοῦ ρεφορμισμού. Ἀπό τό 1881 μέχρι τό 1890 διηύθυνε τό παράνομο κεντρικό ὄργανο τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας «Der Sozial-Demokrat» («Σοσιαλδημοκράτης»). Στά 1896-1898 δημοσίευσε στό περιοδικό «Die Neue Zeit» («Νέοι Καιροί») μιὰ σειρά ἄρθρα μέ τό γενικό τίτλο «Προβλήματα τοῦ σοσιαλισμοῦ», πού κατόπιν συγκεντρώθηκαν στό βιβλίο «Οἱ προϋποθέσεις τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τά καθήκοντα τῆς σοσιαλδημοκρατίας» (1899), ὅπου ἀναθεωροῦσε ἀνοιχτά τίς φιλοσοφικές, οἰκονομικές καί πολιτικές βάσεις τοῦ ἐπαναστατικοῦ μαρξισμού. Ὁ Μπέρνσταϊν ἀρνιόταν τή μαρξιστική θεωρία τῆς ταξικῆς πάλης, τή διδασκαλία τῆς ἀναπόφευκτης κατάρρευσης τοῦ καπιταλισμοῦ, τῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης καί τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου. «Γιά τήν ἐπανάσταση τοῦ προλεταριάτου ὁ ὁπορτουμιστής ξέμαθε καί νά σκέφτεται!», — ἔγραφε ὁ Β. I. Λένιν ἔχοντας ὑπόψη τόν Μπέρνσταϊν (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 25ος, σελ. 400).

Ὁ Μπέρνσταϊν διακήρυσσε σάν μοναδικό καθήκον τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος τήν πάλη γιά μεταρρυθμίσεις πού ἀποβλέπουν στή «βελτίωση» τῆς οἰκονομικῆς κατάστασης τῶν ἐργατῶν μέσα στόν καπιταλισμό, διατύπωσε τήν ὁπορτουμιστική φόρμουλα: «ἡ κίνηση εἶναι τό πᾶν, ὁ τελικός σκοπός δέν εἶναι τίποτα». Στά ἐπόμενα χρόνια ὁ Μπέρνσταϊν συνέχισε τήν πάλη κατά τοῦ μαρξισμού, τό κήρυγμα ὑπέρ τῆς πολιτικῆς τῆς ἱμπεριαλιστικῆς ἀστικῆς τάξης. Οἱ θεωρητικές ἀπόψεις τοῦ Μπέρνσταϊν καί τῶν ὁπαδῶν του, καθώς καί ἡ πρακτική ὁπορτουμιστική τους δράση κατέληξαν στήν ἀνοιχτή προδοσία τῶν συμφερόντων τῆς ἐργατικῆς τάξης, πού ὀλοκληρώθηκε μέ τήν ἐπαισχυνη χρεοκοπία τῆς II Διεθνούς. Οἱ ἀναθεωρητές σ' ὅλες τίς χώρες ἐπαναλαβαίνουν μέ τή μιὰ ἢ τήν ἄλλη μορφή τίς διαστρεβλώσεις τοῦ μαρξισμού στό πνεῦμα τοῦ Μπέρνσταϊν. — 184, 187, 203-209, 210-215, 224, 268-269, 271, 276, 309, 310, 312, 313-314, 329, 334, 361, 363.

Μπλάου, Α. Α. (γεν. τό 1849) — στατιστικός-οικονομολόγος, προϊστάμενος τοῦ τμήματος στατιστικῆς τῆς διεύθυνσης ἐμπορίου καί μανουφакτούρας, ἐπιθεωρητής τοῦ Κρατικοῦ φόρου ἐπιτηδεύματος. Ἐπιμελήθηκε τήν ἐκδοση μιᾶς σειρᾶς στατιστικῶν ἐργασιῶν. — 64.

Μπογκντάνοφ, Α. (Μαλινόβσκι, Α. Α.) (1873-1928) — φιλόσοφος, κοινωνιολόγος, οικονομολόγος. Σπούδασε γιαντρός. Στά 1890-1900 ἔπαιρνε μέρος στή δουλειά τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὁμίλων (στήν Τούλα). Μετά τό II συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ προσχώρησε ἑστους μπολσεβίκους. Σάν μέλος τοῦ ΓΕΠ (Γραφείου Ἐπιτροπῆς τῆς Πλειοψηφίας) δούλεψε στή Ρωσία γιά τήν προετοιμασία τοῦ III συνεδρίου τοῦ κόμματος, στό ὁποῖο ἐκλέχθηκε μέλος τῆς ΚΕ. Συμμετείχε στίς συνταχτικές ἐπιτροπές τῶν μπολσεβίκικων ὀργάνων «Βπεριόντ» καί «Προλετάρι», ἦταν ἕνας ἀπό τούς διευθυντές τῆς μπολσεβίκικης ἐφημερίδας «Νόβαγια Ζίζν». Μέ τήν ἐπίθεση τῆς ἀντίδρασης γίνεται ἀρχηγός τῶν ὀτσοβιστῶν, ἡγέτης τῆς ομάδας «Βπεριόντ», πού εἶχε ταχθεῖ ἐναντίον τόν Λένιν καί στό κόμμα. Στά ζητήματα τῆς φιλοσοφίας προσπαθοῦσε νά δημιουργήσῃ ἕνα δικό του σύστημα — τόν «ἐμπειριομονισμό» (παράλλαγή τοῦ ἐμπειριοκριτικισμοῦ, καλυμμένη μέ ψευτομαρξιστική ὀρολογία), πού τό κριτικᾶρισε ὁ Λένιν στό ἔργο του «Ὑλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός» (1909). Στή σύσκεψη τῆς πλατιάς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς ἐφημερίδας «Προλετάρι» τόν Ἰούνη τοῦ 1909 ὁ Μπογκντάνοφ διαγράφηκε ἀπό τίς γραμμές τῶν μπολσεβίκων. Μετά τήν Ὀχτωβριανή

σοσιαλιστική επανάσταση ήταν ένας από τους εμπνευστές και τους καθοδηγητές του «προλετκούλτ», δούλεψε στο Προλεταριακό Πανεπιστήμιο. Από τό 1926 — διευθυντής του Ίνστιτούτου μετάγγισης αίματος, που ίδρυσε ο ίδιος. — 37-45.

Μπόκ, Ι. Ι. (1848-1916) — στατιστικός· στή δεκαετία 1870-1880 ήταν διευθυντής της Κεντρικής στατιστικής επιτροπής του υπουργείου εσωτερικών, κατάρτισε και έπεξεργάστηκε τά «Υλικά γιά τή στατιστική τής εργοστασιακής βιομηχανίας στήν Εύρωπαϊκή Ρωσία γιά τό 1868» (1872), που αποτελοϋν τό VI τεϋχος τών «Στατιστικῶν χρονικῶν τής Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας». — 6.

Μπόμπο — βλ. Στρούβε. Π. Μπ.

Μπουλγκάκοφ, Σ. Ν. (1871-1944) — άστός οικονομολόγος, ιδεαλιστής φιλόσοφος. Στή δεκαετία 1890-1900 ήταν «νόμιμος μαρξιστής». Έπιχείρησε ν' αναθεωρήσει τή διδασκαλία του Μάρξ γιά τό άγροτικό ζήτημα, προσπαθώντας ν' άποδείξει τή «σταθερότητα» και τή «ζωτικότητα» του μικροϋ άγροτικού νοικοκυριού, τήν «ύπεροχή» του άπέναντι στο μεγάλο κεφαλαιοκρατικό νοικοκυριό, εξηγούσε τήν έξαθλίωση τών λαϊκῶν μαζῶν με τόν λεγόμενο «νόμο τής φθίνουσας γονιμότητας του έδάφους». Ύστερ' άπό τήν επανάσταση του 1905-1907 ό Μπουλγκάκοφ προσχωρεί στους καντέτους, συνεργάζεται στή συλλογή «Βέχν», που ό Λένιν τήν ονόμαζε «έγκυκλοπαίδεια τής φιλελεύθερης άποστασίας», καταπολεμά άνοιχτά τήν ύλιστική φιλοσοφία άπό τίς θέσεις του νεοκαντιανισμού, του μυστικισμού και τής παπαδοκρατίας. Ύστερ' άπό τό 1918 έγινε παπάς, έφυγε στο έξωτερικό, όπου έκανε έχθρική προπαγάνδα ενάντια στή Σοβιετική Ρωσία. — 46-47, 52, 53-56, 68, 70, 71, 80-81, 84, 97, 101-102, 103, 104, 105, 106-107, 108, 109, 110, 111-112, 113, 115, 116-117, 119, 120, 121-122, 123, 125, 127, 128-129, 130-131, 132-133, 134, 135, 136-137, 138, 139, 140, 141, 142, 143-144, 145-146, 147, 148, 150, 151-152, 153, 208.

Μπουνταγκόφ, Σ. Γ. — συντάκτης οδηγού γιά τίς φάμπρικες και τά εργοστάσια. — 2, 5.

Μπουσέν, Α. Μπ. (1831-1876) — στατιστικός, άπό τό 1857 ήταν ύποδιευθυντής τών εκδόσεων τής Κεντρικής στατιστικής επιτροπής. Κατόπιν δούλεψε στο ύπουργείο οικονομικών, όπου κάτω άπό τήν καθοδήγησή του βγήκαν, άπό τό 1869 και μετά, έφτά εκδόσεις τής «Έπετηρίδας του ύπουργείου οικονομικών». Σάν εκπρόσωπος τής Ρωσικής Γεωγραφικής Έταιρίας συμμετείχε στήν Έπιτροπή γιά τήν έρευνα τής βιοτεχνικής παραγωγής τής Ρωσίας. — 6.

Μπούχ, Α. Κ. (1847-1917) — ρώσος οικονομολόγος, συγγραφέας του βιβλίου «Τά βασικά στοιχεία τής πολιτικής οικονομίας. Η έντατικότητα τής εργασίας, τό κόστος, ή αξία και ή τιμή τών έμπορευμάτων» (1896), όπου προσπαθοϋσε νά δώσει μιά ιδιόμορφη έρμηνεία τής θεωρίας τής εργασιακής αξίας, ξεκινώντας άπό τή λαθεμένη φυσικονατουραλιστική άποψη. Ό Μπούχ έπαιρνε μέρος στο επαναστατικό κίνημα του τέλους τής δεκαετίας 1870-1880. — 207.

N

N. —ον — βλ. Ντανιελσόν, N. Φ.

Ναπολέων Γ' (Βοναπάρτης, Λουδοβίκος) (1808–1873) — αυτοκράτορας τῆς Γαλλίας ἀπὸ τὸ 1852 ὡς τὸ 1870, ἀνεπιὸς τοῦ Ναπολέοντα Α'. Μετὰ τὴ συντριβὴ τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1848 ἐκλέχτηκε πρόεδρος τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας· τὴ νύχτα τῆς 2 Δεκεμβρίου τοῦ 1851 ἔκανε πραξικόπημα, ἀνακηρύχθηκε αὐτοκράτορας τῆς Γαλλίας.

Ὁ Ναπολέων Γ' ἀκολουθοῦσε τυχοδιωχτικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ γιὰ τὰ συμφέροντα τῆς μεγαλοαστικῆς τάξης· ἡ ἐσωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Ναπολέοντα Γ' χαρακτηριζόταν ἀπὸ μιὰ πρωτοφανῆ ἀποχαλίνωση τῆς ἀστυνομικῆς τρομοκρατίας, δυνάμεια τῆς γραφειοκρατίας καὶ ταυτόχρονα ἀπὸ δημαγωγικὰς μεθόδους προστατισμοῦ τῶν ἐργατῶν μὲ ψευτικὰς ὑποσχέσεις, μικροελεημοσύνας καὶ μικρομεταρρυθμίσεις, πού μὲ τὴ βοήθειά τους ἐσφίγγε «χρόνια ὀλόκληρα τὴ θηλιά στὸ λαιμὸ τῶν ἐργαζομένων μαζῶν» (B. I. Λένιν, Ἔπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 13ος, σελ. 125). — 201, 237.

Ναρίσκιν, Α. Α. — μεγαλοτσιφλικὰς τοῦ κυβερνεῖου Ὀριόλ, μέλος τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐνώσης εὐγενῶν. Ὑστερ' ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1905 ἦταν μέλος τοῦ Κρατικοῦ Συμβουλίου, ἡγέτης τῆς ἄκρας δεξιᾶς. — 426–428.

Νεζντάνοφ, Π. (Λίπκιν, Φ. Α.) (γεν. τὸ 1868) — δημοσιολόγος, ἓνας ἀπὸ τοὺς «κριτικούς τοῦ Μάρξ», κατοπινὰ μενσεβίκος, λικβινταριστὴς τῶν ἄκρων. Πῆρε μέρος στὸ IV συνέδριο (τῆς Στοκχόλμης) καὶ στὸ V συνέδριο (τοῦ Λονδίνου) τοῦ ΣΔΕΚΡ, ἦταν συνεργάτης τῶν λικβινταριστικῶν ἐκδόσεων, ἓνας ἀπὸ τοὺς συντάκτες τοῦ Ἐνοικητοῦ γράμματος τῶν 16 μενσεβίκων γιὰ τὴ διάλυση τοῦ κόμματος (1910) μετὰ τὴ συνδιάσκεψη τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1912, ἔγινε μέλος τοῦ μενσεβίκικου καθοδηγητικοῦ κέντρου (Ο. Κ.). Στὴ διάρκεια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου ἦταν σοσιαλσφβινιστὴς, ἓνας ἀπὸ τοὺς διευθυντὲς τῆς μενσεβίκικης ἐφημερίδας «Ραμπότσαγια Γκαζέτα», πού ἐβγαίνει τὸ 1917 στὴν Πητρούπολη. — 159–160, 161, 162, 164.

Ντανιελσόν, N. Φ. (N. —ον) (1844–1918) — ρώσος συγγραφέας οικονομολόγος, ἓνας ἀπὸ τοὺς θεωρητικούς τοῦ φιλελεύθερου ναροντικισμοῦ τῆς περιόδου 1880–1900. Στὴν περίοδο 1860–1880 ἦταν συνδεμένος μὲ τοὺς ὀμίλους τῆς ἐπαναστατικῆς νεολαίας τῶν ραζνοτσίντσι. Ὁ Ντανιελσόν τελείωσε τὴν πρώτη μετάφραση στὴ ρωσικὴ γλῶσσα τοῦ «Κεφαλαίου» τοῦ Κ. Μάρξ, πού εἶχε ἀρχίσει ὁ Γ. Α. Λοπάτιν. Μεταφράζοντας τὸ «Κεφάλαιο» εἶχε ἀλληλογραφία μὲ τὸν Κ. Μάρξ καὶ τὸν Φ. Ἐνγκελς, στὴν ὁποία ἔθηκε καὶ προβλήματα τῆς οικονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας. Ὡστόσο, ὁ Ντανιελσόν δὲν κατάλαβε τὴν οὐσία τοῦ μαρξισμοῦ κι ἀργότερα τάχθηκε ἐναντίον του. Τὸ 1893 ἔβγαλε τὸ βιβλίον «Δοκίμια γιὰ τὴν κοινωνικὴ μας οἰκονομία μετὰ τὴ μεταρύθμιση», πού ἀποτελέσει μαζί μὲ τὰ ἔργα τοῦ Β. Π. Βοροντσόφ τὴ θεωρητικὴ θεμελίωση τοῦ φιλελεύθερου ναροντικισμοῦ. Ὁ Β. I. Λένιν σὲ πολλὰ ἔργα του ἐπέκρινε δριμύτητα τίς ἀπόψεις τοῦ Ντανιελσόν. — 17, 46, 47, 51, 84.

Ντιονέο (Σκλόβσκι, I. Β.) (1865–1935) — δημοσιογράφος, στὴ δεκαετία

1870-1880 έπαιρνε μέρος στό κίνημα τών ναρόντικων, έξορίστηκε στή Σιβηρία, άργότερα έφυγε στό έξωτερικό και έγκαταστάθηκε στό Λονδίνο. Συνεργαζόταν στό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» και στό «Ρούσκιγε Βέντομοστι». Στή διάρκεια του ιμπεριαλιστικού πολέμου ήταν όπαδός τής 'Αντάντ. Μετά τήν 'Οχτωβριανή επανάσταση, έχθρός τής προλεταριακής διχτατορίας. — 114.

Ντύρινγκ (Dühring), *Ευγένιος* (1833-1921) — γερμανός φιλόσοφος και οικονομολόγος. Οί φιλοσοφικές άπόψεις του Ντύρινγκ αποτελούσαν ένα έκλεκτικό μίγμα θετικισμού, μεταφυσικού ύλισμού και ιδεαλισμού. Τό αντίδραστικό ούτοπιστικό του σύστημα τής «κοινωνικοποιημένης» οικονομίας έξιδανίκευε τίς πρωσσικές μισοφεουδαρχικές μορφές οικονομίας. Οί βλαβερές και μπερδεμένες άπόψεις του Ντύρινγκ στά ζητήματα τής φιλοσοφίας, τής πολιτικής οικονομίας και του σοσιαλισμού έβρισκαν τήν υποστήριξη μιάς μερίδας τής γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας, πράγμα πού άποτελούσε μεγάλο κίνδυνο γιά τό κόμμα πού δέν είχε άκόμα δυναμώσει. Γι' αυτό τό λόγο ό 'Ενγκελς τάχθηκε ένάντια στόν Ντύρινγκ και έκανε δριμύτατη κριτική τών άπόψεών του στόν έργασία του «'Αντι-Ντύρινγκ. 'Η άνατροπή τής έπιστήμης άπό τόν κύριο Ευγένιο Ντύρινγκ» (1877-1878). 'Ο Β. Ι. Λένιν στό βιβλίό του «'Υλισμός και έμπειριοκριτικισμός» (1909) και σέ πολλά άλλα έργα επέκρινε επανειλημμένα τίς έκλεκτικές άντιλήψεις του Ντύρινγκ.

Τά βασικά έργα του Ντύρινγκ είναι: «'Εγχειρίδιο φιλοσοφίας» (1875), «Κριτική Ιστορία τής έθνικής οικονομίας και του σοσιαλισμού» (1871), «'Εγχειρίδιο έθνικής και κοινωνικής οικονομίας» (1873). — 69-70, 145, 205.

Ο

'Οουεν (Owen), *Ρόμπερτ* (1771-1858) — έπιφανής άγγλος σοσιαλιστής-ούτοπιστής' επέκρινε δριμύτατα τίς βάσεις του κεφαλαιοκρατικού καθεστώτος, δέν πόρεσε όμωσ ν' άποκαλύψει τίς πραγματικές ρίζες τών αντίθέσεων του καπιταλισμού· θεωρούσε πώς ή βασική αίτία τής κοινωνικής άνισότητας βρίσκεται στήν άνεπαρκή διάδοση τής μόρφωσης κι όχι στόν ίδιο τόν κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, κι ότι μπορεί νά εξαλειφθεί μέ τή διάδοση τών γνώσεων και μέ κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, γιά τίς όποιες και πρότεινε ένα εδρύ πρόγραμμα. 'Ο 'Οουεν πάλαιβε γιά τό νομοθετικό περιορισμό τής εργάσιμης μέρας, γιά τήν προστασία τής εργασίας, γιά τήν κοινωνική διαπαιδαγώγηση του παιδιού.

Τήν «όρθολογική» κοινωνία του μέλλοντος ό 'Οουεν τή φανταζόταν μέ τή μορφή μιάς έλεύθερης όμοσπονδίας μικρών (μέ όχι πάνω άπό τρεις χιλιάδες μέλη) αυτοδιοικούμενων κοινοτήτων. 'Όστόσο, οί άπόπειρες του 'Οουεν νά εφαρμόσει στήν πράξη τίς ιδέες του άπότυχαν. Στά 1830-1850 ό 'Οουεν πήρε δραστήριο μέρος στό συνδικαλιστικό και συνεταιριστικό κίνημα, έκανε πάρα πολλά γιά τή διαφώτιση τών εργατών. Κάνοντας τήν έκτίμηση τής δράσης του 'Οουεν μέσα στό άγγλικό εργατικό κίνημα του ΧΙΧ αίώνα, ό 'Ενγκελς έγραφε: «'Όλα τά κοινωνικά κινήματα πού σημειώθηκαν στήν 'Αγγλία γιά τά συμφέροντα τής εργατικής τάξης και όλες οί πραγματικές έπιτεύξεις τους συνδέονται μέ τό όνομα του 'Οουεν» («'Αντι-Ντύρινγκ», ρωσ. έκδ., 1957, σελ. 248).

Οί βασικές εργασίες του 'Οουεν είναι οί έξής: «Γιά τή διαμόρφωση του

άνθρωπινου χαρακτήρα» (1813), «Ἐκθεση πρὸς τὴν κομητεία Λανάρκ γιὰ σχέδιο μετριασμοῦ τῶν κοινωνικῶν δεινῶν» (1820), «Βιβλίο γιὰ ἓνα νέο ἠθικό κόσμο» (1836-1844) κ. ἄ. — 114.

Ὁρλόφ, Π. Α. — συντάκτης τοῦ «Ὁδηγοῦ γιὰ τὶς φάμπρικες καὶ τὰ ἐργοστάσια τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας». Ἡ πρώτη ἐκδοση βγήκε τὸ 1881, ἡ δεύτερη τὸ 1887 καὶ ἡ τρίτη (μαζὶ μὲ τὸν Σ. Γ. Μπουνταγκόφ) τὸ 1894. — 2, 3, 5, 8, 13.

Οὔεμπ (Webb), Βεατρίκη (1858-1943) καὶ Σίδνεϋ (1859-1947) — γνωστοὶ ἄγγλοι κοινωνικοὶ παράγοντες. Ἐγραψαν ἀπὸ κοινου πολλὰς ἐργασίες γιὰ τὴν ἱστορία καὶ τὴ θεωρία τοῦ ἀγγλικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Ἡ κυριότερη ἀπ' αὐτὰς εἶναι ἡ «Industrial Democracy» (στὴ Ρωσία ἐκδόθηκε μὲ τὸν τίτλο «Ἡ θεωρία καὶ ἡ πράξις τοῦ ἀγγλικοῦ τρεῖντ-γιουνιονισμοῦ»). Τὴ μετάφραση τοῦ πρώτου τόμου αὐτῆς τῆς ἐργασίας καὶ τὴ θεώρησις τῆς μετάφρασης τοῦ δεύτερου τόμου τὶς ἔκανε ὁ Β. Ι. Λένιν. Τὸ βιβλίο ἐκδόθηκε στὴ Ρωσία στὰ 1900-1901. Στὰ ἔργα τους οἱ Οὔεμπ προσπαθοῦσαν ν' ἀποδείξουν ὅτι τὸ ἐργατικό ζήτημα εἶναι δυνατό νὰ λυθεῖ μὲ μεταρρυθμίσεις μέσα στίς συνθήκες τοῦ ἀστικοῦ καθεστώτος.

Ὁ Σίδνεϋ Οὔεμπ (κατόπιν λόρδος Πάσφιλντ) ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὲς τῆς ρεφορμιστικῆς «Φαβιανῆς ἐταιρίας», μέλος τοῦ κοινοβουλίου (1922-1929), ὑπουργὸς ἐμπορίου τὸ 1924 καὶ ὑπουργὸς τῶν κτήσεων καὶ τῶν ἀποικίων (1929-1931). Στὴν περίοδο τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου οἱ Οὔεμπ ἀκολουθοῦσαν σοσιαλσοβιετικὰς θέσεις. Τὸ 1932 ταξίδεψαν στὴν ΕΣΣΔ, ἔδειξαν μεγάλη συμπάθεια πρὸς τὴ Σοβιετικὴ χώρα. Οἱ ἐργασίες τους «Ὁ σοβιετικὸς κομμουνισμὸς: ἓνας νέος πολιτισμὸς;» (1935) καὶ «Ἡ ἀλήθεια γιὰ τὴ Σοβιετικὴ Ρωσία» (1942) φωτίζουν τὶς ἱστορικές ἐπιτυχίες καὶ τὸν ἥρωισμό τοῦ σοβιετικοῦ λαοῦ. — 155.

Οὐσπένσκι, Γ. Ι. (1843-1902) — ἐπιφανὴς ρῶσος συγγραφέας καὶ δημοσιολόγος, ἐπαναστάτης δημοκράτης. Συνεργαζόταν στὰ περιοδικὰ «Σοβρεμένικ» καὶ «Ὁτέσεστβενιγε Ζαπίσκι». Στὰ ἔργα του ἀπεικόνισε μὲ μεγάλη τέχνη τὴν καταπίεση καὶ τὴν στερημένη ἀπὸ δικαίωμα ζωὴ τῆς φτωχολογιᾶς τῶν πόλεων καὶ τῆς ἀγροτιᾶς, τὶς πίκρες καὶ τὴ φτώχεια τοῦ λαοῦ, πού τὸν ἐκμεταλλεύονταν οἱ τσιφλικάδες καὶ οἱ ἀστοὶ καρχαρίες. Παρὰ τὶς ναυροντικιστικὰς τὸ ἀπόψεις ἔδειξε ρεαλιστικὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων στό χωριό, τὴν καταστροφή τῆς κοινότητος. Ὁ Β. Ι. Λένιν ἐκτιμοῦσε πολὺ τὸν Οὐσπένσκι, τὸν θεωροῦσε ἓνα «ἀπὸ τοὺς καλύτερους συγγραφεῖς πού περιγράφουν τὴ ζωὴ τῆς ἀγροτιᾶς» καὶ στίς ἐργασίες του συχνὰ ἀναφερόταν στὰ ἔργα τοῦ Οὐσπένσκι. — 115, 422.

Π

Πάρβους (Γκελφάντ, Α. Α.) (1869-1924) — μενσεβίκος· στὰ 1880-1890 κατέφυγε ἀπὸ τὴ Ρωσία στοῦ ἐξωτερικό. Στὰ τέλη τῆς δεκαετίας 1890-1900 μὲ ἀρχὲς τῆς δεκαετίας 1900-1910 δούλεψε στίς γραμμές τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος τῆς Γερμανίας καὶ ἀνῆκε στὴν ἀριστερὰ του πτέρυγα, ἦταν διευθυντὴς τῆς «Sächsische Arbeiter-Zeitung» («Ἐργατικὴ Ἐφημερίδα τῆς Σαξονίας»). Ἐγραψε μιά σειρά ἐργασίες γιὰ ζητήματα τῆς παγκόσμιᾶς οἰκονομίας. Μετὰ τὸ Π συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ προσχώρησε στοὺς μενσεβί-

κους. Στήν περίοδο τῆς πρώτης ρωσικῆς ἐπανάστασης βρισκόταν στή Ρωσία, συνεργαζόταν στή μενσεβίκικη ἐφημερίδα «Νατσάλο», συνιστοῦσε τή συμμετοχή στή Δούμα τοῦ Μπουλίγκιν, ὑποστήριζε τήν ταχτική τῶν μικροσυναλλαγῶν μέ τούς καντέτους κτλ. Ὁ Πάρβους διατύπωσε τήν ἀντιμαρξιστική θεωρία τῆς «διάρκους ἐπανάστασης» πού κατόπιν ὁ Τρότσκι τή μέτρησε σέ ὅλο πάλῃς κατά τὸ λενινισμοῦ. Στά χρόνια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου ἦταν σωβινιστής τῶν ἀκρῶν, πράχτορας τοῦ γερμανικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ, ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ «Die Glocke» («Ἡ Καμπάνα») — ὄργανο «ἀποστασίας καί βρωμεροῦ λακεδισμοῦ στή Γερμανία» (B. I. Λένιν. Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 21ος, σελ. 385). — 58, 62-63, 153, 154, 429.

Πιότρ Νικολάγεβιτς — βλ. Ρομάνοφ, Π. Ν.

Πλεχάνοφ, Γ. Β. (Μπέλτοφ, Ν.) (1856-1918) — ἓνας ἀπό τούς ἐπιφανεῖς παράγοντες τοῦ ρωσικοῦ καί τοῦ διεθνοῦς ἐργατικοῦ κινήματος, ὁ πρῶτος προπαγανδιστής τοῦ μαρξισμοῦ στή Ρωσία, ἀδιάλλαχτος ἀγωνιστής τῆς ὑλιστικῆς κοσμοθεωρίας. Τό 1875, φοιτητής ἀκόμα, ὁ Πλεχάνοφ συνδέθηκε μέ τούς ναρόντικους, μέ τούς ἐργάτες τῆς Πετρούπολης κι ἄρχισε τήν ἐπαναστατική του δράση τό 1877 μῆκε στή ναροντικιστική ὀργάνωση «Ζεμλιά ἰ βόλια» καί τό 1879, ὕστερ' ἀπό τή διάσπασή της, μῆκε ἐπικεφαλῆς τῆς νεοδημιουργημένης ὀργάνωσης τῶν ναρόντικων «Γσιόρνι περεντέλ». Στό ἐξωτερικό ὅπου κατέφυγε τό 1880 ὁ Πλεχάνοφ, ἔξεκασε ἀπό τό ναροντικισμό καί τό 1883 δημιούργησε στή Γενεύη τήν πρώτη ρωσική μαρξιστική ὀργάνωση — τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς». Στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας 1900-1910 ὁ Πλεχάνοφ μαζί μέ τόν Β. Ι. Λένιν διηύθυνε τήν ἐφημερίδα «Ἴσκρα» καί τό περιοδικό «Ζαριά», πῆρε μέρος στήν ἐπεξεργασία τοῦ σχεδίου προγράμματος τοῦ κόμματος καί στήν προετοιμασία τοῦ II συνεδρίου τοῦ ΣΔΕΚΡ. Ὁ Πλεχάνοφ ἔγραψε πολλά ἔργα γιά ζητήματα τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἱστορίας τῶν κοινωνικοπολιτικῶν διδασκαλιῶν, γιά ζητήματα τῆς θεωρίας τῆς τέχνης καί τῆς λογοτεχνίας, πού ἀποτελοῦν πολύτιμη συνεισφορά στό θησαυροφυλάκιο τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ.

Οἱ σπουδαιότερες θεωρητικές ἐργασίες τοῦ Πλεχάνοφ εἶναι: «Ὁ σοσιαλισμός καί ἡ πολιτική πάλη» (1883), «Οἱ διαφανίες μας» (1885), «Γύρω στό ζήτημα τῆς ἐξέλιξης τῆς μονιστικῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας» (1895), «Δοκίμιο ἱστορίας τοῦ ὑλισμοῦ» (1896), «Ἡ θεμελίωση τοῦ ναροντικισμοῦ στά ἔργα τοῦ κ. Βοροντόφ (B. Β.)» (1896), «Ἡ ὑλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας» (1897), «Σχετικά μέ τό ζήτημα τοῦ ρόλου τῆς προσωπικότητας στήν ἱστορία» (1898) κ. ἄ. «Μέσα σέ 20 χρόνια, ἀπό τό 1883 ὡς τό 1903, — ἔγραφε ὁ Β. Ι. Λένιν, — ὁ Πλεχάνοφ ἔδωσε ἓνα σωρό ὑπέροχα ἔργα, ἰδιαίτερα ἐνάντια στούς ὀπορτουνιστές, στούς μαχιστές καί στούς ναρόντικους» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 20ος, σελ. 333). Γιά τά φιλοσοφικά ἔργα τοῦ Πλεχάνοφ ὁ Β. Ι. Λένιν ἔλεγε πῶς εἶναι τά καλύτερα στή διεθνή μαρξιστική φιλολογία.

Ὅσο ὁ Πλεχάνοφ ἔκανε σοβαρά λάθη, πού ἀποτελέσαν τό ἔμβρυο τῶν μελλοντικῶν του μενσεβίκικων ἀπόψεων. Ὑποτιμοῦσε τόν ἐπαναστατικό ρόλο τῆς ἀγροτιάς, θεωροῦσε τή φιλελεύθερη ἀστική τάξη σάν σύμμαχο τῆς ἐργατικῆς τάξης ἀναγνωρίζοντας στά λόγια τήν ἰδέα τῆς ἡγεμονίας τοῦ προλεταριάτου, στήν πράξη τασσόταν ἐνάντια στήν οὐσία τῆς ἰδέας αὐτῆς.

Μετά τό II συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ ὁ Πλεχάνοφ τάχθηκε ὑπέρ τοῦ συμβιβασμοῦ μέ τόν ὀπορτουνισμό, καί κατόπιν προσχώρησε στούς μενσεβίκους. Στήν περίοδο τῆς πρώτης ρωσικῆς ἐπανάστασης τοῦ 1905-1907 εἶχε σοβα-

ρές διαφωνίες με τούς μπολσεβίκους πάνω σέ θεμελιακά ζητήματα τῆς ταχτικῆς· ἀργότερα ἀπομακρύνθηκε κάμποσες φορές ἀπό τούς μενσεβίκους, παρουσιάζοντας ταλαντεύσεις ἀνάμεσα στό μενσεβικισμό καί στόν μπολσεβικισμό. Στά 1908-1912 ὁ Πλεχάνοφ τάχθηκε ἐνάντια στους λικβινταριστές καί μπῆκε ἐπικεφαλῆς τῆς ὁμάδας τῶν «κομματικῶν μενσεβίκων». Στὴν περίοδο τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου τοῦ 1914-1918 ἀκολουθοῦσε σοσιαλσοβινιστικές θέσεις. Μετά τὴν ἀστικοδημοκρατικὴ ἐπανάσταση τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1917, ὁ Πλεχάνοφ γύρισε στὴ Ρωσία καί ὑποστήριξε τὴν ἀστικὴ Προσωρινὴ κυβέρνησις· ἡ στάση του ἀπέναντι στὴ Μεγάλῃ Ὀχτωβριανῇ σοσιαλιστικῇ ἐπανάστασις ἦταν ἀρνητικὴ. — 76, 187, 251, 257, 259, 265, 317-318, 339-340, 343-346, 347-349, 350, 351-352, 353-354, 355-356, 357, 364, 371, 389, 390.

Πομπεντονόστσεφ, Κ. Π. (1827-1907) — ἀντιδραστικὸς κρατικὸς παράγοντας τῆς τσαρικῆς Ρωσίας, βασιλικὸς ἐπίτροπος τῆς ἱερᾶς συνόδου, οὐσιαστικὸς ἀρχηγὸς τῆς κυβέρνησις καί κύριος ἐμπνευστὴς τῆς ἀχαλινωτῆς φεουδαρχικῆς ἀντίδρασις ἐπὶ τσάρου Ἀλεξάνδρου Γ', ἐξακολούθησε νὰ παίζει μεγάλο ρόλο καί ἐπὶ Νικολάου Β'. Σ' ὅλη του τὴ ζωὴ καταπολεμοῦσε μέ πείσμα τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα. Ἦταν ἀδιάλλαχτος πολέμιος τῶν ἀστικῶν μεταρρυθμίσεων τῆς δεκαετίας 1860-1870, ὁπαδὸς τῆς ἀπόλυτης μοναρχίας, ἐχθρὸς τῆς ἐπιστήμης καί τοῦ διαφωτισμοῦ. Στὴν περίοδο τῆς ἀνόδοῦ τῆς ἀστικοδημοκρατικῆς ἐπανάστασις τῶν Ὀχτώβρη τοῦ 1905, ἀναγκάστηκε νὰ παραιτηθεῖ κι ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὴν πολιτικὴ δράσις. — 235.

Πόστνικοφ, Β. Ε. (1844-1908) — οἰκονομολόγος-στατιστικὸς, ὑπηρετοῦσε στό ὑπουργεῖο γεωργίας καί δημοσίων χτημάτων, στό τμήμα διαχείρισις τῶν δημοσίων γαιῶν· ἦταν μέλος τῆς Ἐλευθέρης Οἰκονομικῆς Ἐταιρίας. Συγγραφέας τοῦ βιβλίου «Τὸ ἀγροτικὸ νοικοκυριὸ τῆς Νότιας Ρωσίας» (1891). Ὁ Β. Ε. Λένιν ἀναλύει τὸ βιβλίον τοῦ Πόστνικοφ στίς ἐργασίες του «Νέες οἰκονομικὲς ἀλλαγές στὴν ἀγροτικὴ ζωὴ», «Ἀπ' ἀφορμὴ τὸ λεγόμενον πρόβλημα τῶν ἀγορῶν» (βλ. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τομ. 1ος, σελ. 1 - 123) καί «Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ καπιταλισμοῦ στὴ Ρωσία» (βλ. Ἄπαντα, 5η ἐκδ. τόμ. 3ος). Ὁ Β. Ε. Λένιν ἐκτιμοῦσε πολὺ τὸ βιβλίον τοῦ Πόστνικοφ, παράλληλα ὅμως ὑπογράμμισε ὅτι στὴν ἐρμηνεία τῶν οἰκονομικῶν προτάσεῶν ὁ συγγραφέας ἔπεφτε σέ ἀντιφάσεις καί ἔκανε μεθοδολογικὰ λάθη. — 120.

Πότρεσοφ, Α. Ν. (Ἀρσένιεφ) (1869-1934) — ἓνας ἀπὸ τούς ἡγέτες τοῦ μενσεβικισμοῦ. Στὴ δεκαετία 1890-1900 προσχώρησε στους μαρξιστές. Γιά τὴ συμμετοχὴ του στὴν ὀργάνωσις Πετρούπολης «Ἐνωσις ἀγῶνα γιά τὴν ἀπελευθέρωσις τῆς ἐργατικῆς τάξεως» ἐξορίστηκε στό Κυβερνεῖο Βιάτκας. Τὸ 1900 ἔφυγε στό ἐξωτερικόν, πῆρε μέρος στὴν ἰδρυσις τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά». Μετὰ τὸ II συνέδριον τοῦ ΣΔΕΚΡ ἦταν μενσεβίκος. Στά χρόνια τῆς ἀντίδρασις ἦταν θεωρητικὸς τοῦ λικβινταρισμοῦ, ἔπαιξε καθοδηγητικὸ ρόλο στά ὄργανα τῶν μενσεβίκων «Βοζροζντένιγε», «Νάσα Ζαριά» κ. ἄ. Στὴ διάρκεια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου ἦταν σοσιαλσοβινιστὴς. Μετὰ τὴν Ὀχτωβριανῇ σοσιαλιστικῇ ἐπανάστασις κατέφυγε στό ἐξωτερικόν, ὅπου ἀπὸ τίς στήλες τοῦ τύπου καταφερόταν ἐνάντια στὴ Σοβιετικὴ ἐξουσία. — 339, 343, 344-351, 352-355, 391-392, 393.

Προκοπόβιτς, Σ. Ν. (1871-1955) — ἀστὸς οἰκονομολόγος καί δημοσιολό-

γος, επιφανής εκπρόσωπος του «οικονομισμού», ένας από τους πρώτους κήρυκες του μερηνσταϊνισμού στη Ρωσία. Δραστήριο μέλος της φιλελευθερομοναρχικής οργάνωσης «Ένωση ἀπελευθέρωσης». Το 1906 έγινε μέλος της ΚΕ του κόμματος των καντέτων. Διευθυντής-έκδότης του μισοκαντέτικού, μισομενσεβίκικου περιοδικού «Μπέζ Ζαγκλάβια», δραστήριος συνεργάτης της εφημερίδας «Τοβάριστς». Συγγραφέας βιβλίων πάνω στο εργατικό ζήτημα, που γράφτηκαν από μερηνσταϊνική-φιλελεύθερη σκοπιά. Το 1917 ήταν ύπουργός επίσημο του αστικής Προσωρινής κυβέρνησης. Μετά την Όχτωβριανή επανάσταση ἀπελάθηκε από το έδαφος της ΕΣΣΔ για αντισοβιετική δράση. — 208-209, 214, 305, 306-309, 310, 311-313, 314, 315.

Προυντόν (Proudhon), *Πιέρ Ζοζέφ* (1809-1865) — γάλλος δημοσιολόγος, οικονομολόγος και κοινωνιολόγος, ένας από τους θεμελιωτές του αναρχισμού, θεωρητικός της μικροαστικής τάξης· επεδίωκε να διαιωνίσει τη μικρή ατομική ιδιοκτησία και επέκρινε, από μικροαστική σκοπιά, τη μεγάλη κεφαλαιοκρατική ιδιοκτησία. Διατύπωνε ουτοπικά σχέδια οργάνωσης «λαϊκής τράπεζας», που με την παροχή «δωρεάν πιστώσεων» θά βοηθούσε τους εργατάες ν' αποκτήσουν δικά τους μέσα παραγωγής και να γίνουν μικρονοικοκυρέοι. Τόν ίδιο αντιδραστικό χαρακτήρα είχε και το ουτοπικό σχέδιο του· Προυντόν νά ιδρυθούν ειδικές «τράπεζες ανταλλαγής», που θά βοηθούσαν τάχα τους εργαζόμενους νά εξασφαλίσουν μιά «δίκαιη» πούληση των προϊόντων της εργασίας τους χωρίς, ταυτόχρονα, νά θιγεί ή κεφαλαιοκρατική ιδιοκτησία στά εργαλεία και στά μέσα παραγωγής. Ξεκινώντας από αναρχικές θέσεις αρνιόταν τό κράτος, θεωρώντας το σάν την κύρια πηγή των ταξικών αντιθέσεων. Κήρυχνε τη «συγχώνευση» της αστικής τάξης και του προλεταριάτου σέ μιά τάξη, προπαγάνδιζε την οικονομική τους συνεργασία μέ βάση την ανταλλαγή των εμπορευμάτων χωρίς τη χρησιμοποίηση χρήματος. Το 1846 έβγαλε τό βιβλίο «Τό σύστημα των οικονομικών αντιθέσεων, ή ή φιλοσοφία της άθλιότητας», όπου εξέθεσε τίς μικροαστικές φιλοσοφικές και οικονομικές του απόψεις. Ό Μάρξ στό έργο του «Η άθλιότητα της φιλοσοφίας» έκανε συντριπτική κριτική στό βιβλίο του Προυντόν, δείχνοντας την άνεπιστημονικότητά του. Όταν στην περίοδο της επανάστασης του 1848 εκλέχτηκε μέλος της Συνταχτικής Συνέλευσης, ό Προυντόν καταδίκασε τίς επαναστατικές εκδηλώσεις της εργατικής τάξης. Έπιδοκίμασε τό βοναπαρτικό πραξικόπημα της 2 του Δεκέμβρη 1851, πού είχε σάν έπακόλουθο νά εγκαθιδρυθεί στό Γαλλία τό καθεστώς της Δεύτερης Αυτοκρατορίας. — 40, 54, 161, 274.

P

P. M. — συγγραφέας του άρθρου «Η πραγματικότητά μας», που δημοσιεύτηκε σάν χωριστό παράρτημα της «Ραμπότσαγια Μίσλ» τό Σεπτέμβρη του 1899. — 246-250, 252-254, 255, 256-257, 260, 261, 262-263, 264, 265, 266-270.

Ράμσεϋ (Ramsay), *Τζόρτζ* (1800-1871) — άγγλος οικονομολόγος, συγγραφέας πολλών έργων πάνω σέ φιλοσοφικά και οικονομικά ζητήματα, τό σημαντικότερο από τά όποια είναι τό «Δοκίμιο έρευνας σχετικά μέ την κατανομή του πλούτου» (1821, 1836). — 72.

Ρεσέτινκοφ, *Φ. Μ.* (1841-1871) — ρώσος συγγραφέας-δημοκράτης· ιδιαίτερα γνωστό έγινε τό διήγημά του «Οί κάτοικοι της Ποντλιπνάγια», που δημοσιεύτηκε στό περιοδικό «Σοβρεμέννικ», και που καθρέφτιζε τη φοβερή

ζωή τῶν ἐργατῶν τῶν Οὐραλίων καὶ τῶν ρυμουλκῆτῶν τοῦ ποταμοῦ Κάμα. Σὲ ἄλλα ἔργα τοῦ Ρεσέτνικοφ, τοὺς «Μεταλλορύχους», τοὺς «Χωρατατζήδες» κ. ἄ., γιὰ πρώτη φορά στὴ ρωσικὴ λογοτεχνία ἀπεικονίζεται ἡ ζωὴ τῶν ἐργατῶν τῶν Οὐραλίων, ἡ ἐξουθενωτικὴ τους δουλειά, τὰ ὑψηλά ἠθικά τους χαρίσματα, οἱ πρῶτες αὐθόρμητες ἀπόπειρες διαμαρτυρίας κατὰ τῶν ἐκμεταλλευτῶν. — 422.

Ρικάρντο (Ricardo), *Ντάβιτ* (1772–1823) — ἐπιφανὴς ἄγγλος οἰκονομολόγος, συγγραφέας τῶν ἔργων «Οἱ ἀρχές τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καὶ τῆς φορολογίας» (1817), «Γιὰ τὴν προστασία τῆς γεωργίας» (1822) κ. ἄ., στὰ ὁποῖα ἡ κλασικὴ ἀστικὴ πολιτικὴ οἰκονομία βρῆκε τὴν ὀλοκλήρωσίν της.

Ὑπερασπίζοντας τὰ συμφέροντα τῆς ἀστικῆς τάξης στὴν πάλιν τῆς ἐναντία στὰ ὑπολείματα τῆς φεουδαρχίας, ὁ Ρικάρντο ὑποστήριζε τὴν ἀρχὴ τοῦ ἐλεύθερου συναγωνισμοῦ, ἀπαιτοῦσε τὴν ἐξάλειψιν ὅλων τῶν περιορισμῶν ποὺ ἐμπόδιζαν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Ἡ ἱστορικὴ σημασία τοῦ Ρικάρντο γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἐπιστῆμην συνίσταται πρῶτ' ἀπ' ὅλα στὴ θεωρία του γιὰ τὴν ἐργασιακὴ ἀξία, στὴν ὁποία προσπάθησε νὰ βασίσει ὅλη τὴν πολιτικὴ οἰκονομία. Ἀναπτύσσοντας τὴ θεωρία τῆς ἀξίας τοῦ Α. Σμίθ, ὁ Ρικάρντο ἀπόδειξε ὅτι ἡ ἀξία καθορίζεται ἀπὸ τὴν ἐργασία ποὺ καταναλώνεται γιὰ τὴν παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος, κι ὅτι ἀπὸ τὴν πηγὴ αὐτὴ προέρχονται τόσο ὁ μισθὸς ἐργασίας τοῦ ἐργάτη ὅσο καὶ τὰ μὴ ἐργασιακὰ ἔσοδα — τὸ κέρδος καὶ ἡ γαιοπρόσοδος. Ἀνακάλυψε τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸ μισθὸ ἐργασίας τοῦ ἐργάτη καὶ στὸ κέρδος τοῦ καπιταλιστῆ, δηλαδὴ ἀποκάλυψε τὴ σύγκρουση τῶν συμφερόντων τοῦ προλεταριάτου καὶ τῆς ἀστικῆς τάξης στὴ σφαῖρα τῆς κυκλοφορίας.

Ὅστόσο ὁ στενὸς ταξικὸς ὀρίζοντας τοῦ Ρικάρντο τὸν ἐμπόδισε νὰ κάνει μιὰ πραγματικὰ ἐπιστημονικὴ ἀνάλυση τοῦ καπιταλισμοῦ, ν' ἀνακαλύψει τὸ μυστικὸ τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐκματάλλευσης. Ὁ Ρικάρντο θεωροῦσε τὴν ἐμπορευματικὴ παραγωγὴ αἰώνια καὶ φυσικὴ μορφή τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς. Δὲν ἀποκάλυψε τὴν κοινωνικὴ φύσιν τῆς ἀξίας, δὲν εἶδε τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν ἀξία καὶ στὴν τιμὴ παραγωγῆς καὶ δὲν μπόρεσε νὰ καταλάβει τὴν προέλευσιν καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ χρήματος.

Κριτικὴ τῶν θεωρητικῶν ἀπόψεων τοῦ Ρικάρντο ἔκανε ὁ Κ. Μάρξ στὸ «Κεφάλαιο», στὶς «Θεωρίες τῆς ὑπεραξίας» καὶ σὲ ἄλλα ἔργα. — 43, 53, 54, 72–73, 77.

Ρίντ (Read), *Κλέρ Σιάλ* (1826–1905) — ἄγγλος οἰκονομολόγος, εἰδικὸς στὰ ζητήματα τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας. Μέλος τοῦ κοινοβουλίου στὰ 1865–1880, 1884, 1885. — 123.

Ρομάνοφ, *Π. Ν.* (γεν. τὸ 1864) — μέγας δούκας, θεῖος τοῦ τελευταίου ρώσου τσάρου Νικολάου Β', γιὸς τοῦ ἐξαδέλφου τοῦ Ἀλεξάνδρου Γ'. — 433–434.

Ροντμπέρτους-Γιάγκετσοφ (Rodbertus-Jagetzow), *Γιώχαν Κάρολ* (1805–1875) — γερμανὸς χυδαῖος οἰκονομολόγος, πρῶστος μεγαλογαιοχτήμονας, ἕνας ἀπὸ τοὺς θεωρητικὸς τοῦ «κρατικοῦ σοσιαλισμοῦ». Ὁ Ροντμπέρτους θεωροῦσε ὅτι οἱ ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στὴν ἐργασία καὶ στὸ κεφάλαιο μποροῦν νὰ λυθοῦν μὲ μιὰ σειρά μεταρρυθμίσεις, ποὺ θὰ πραγματοποιοῦσε τὸ πρῶσσο κρᾶτος τῶν γιοῦνκερς· λογάριζε νὰ διατηρήσει, ὅπως ἔγραφε ὁ Ἐνγκελς, «μιὰ προνομιοῦχα τάξιν τουλάχιστον γιὰ τὰ ἐπόμενα 500 χρόνια» (Κ.

Μάρξ καὶ Φ. Έγγελς. Άπαντα, ρωσ. ἔκδ., τόμ. 16ος, μέρος 1, 1937, σελ. 186). Μὴ κατανοώντας τὴν πρὸ ἐλευση τῆς ὑπεραξίας καὶ τὴν οὐσία τῆς βασικῆς ἀντίθεσης τοῦ καπιταλισμοῦ ὁ Ροντμπέρτους θεωροῦσε αἰτία τῶν οἰκονομικῶν κρίσεων τὴν ὑποκατανάλωση τῶν λαϊκῶν μαζῶν.

Τὰ βασικά ἔργα τοῦ Ροντμπέρτους εἶναι: «Γιὰ νὰ γνωρίσουμε τὸ κρατικοοικονομικὸ μας σύστημα» (1842), «Κοινωνικά γράμματα πρὸς τὸν φόν Κίρχμαν» (1850-1851, 1884). — 54, 56, 212, 309.

Σ

Σαί (Say), Ζάν Μπατίστ (1767-1832) — γάλλος ἀστὸς οἰκονομολόγος, θεμελιωτῆς τῆς χυδαίας πολιτικῆς οἰκονομίας. Στὶς ἐργασίες του προσπάθησε ν' ἀνασκευάσει τὴ θεωρία τῆς ἐργασιακῆς ἀξίας, διακηρύχοντας ὅτι πηγὴ τῆς ἀξίας εἶναι οἱ «τρεῖς συντελεστῆς τῆς παραγωγῆς» — ἡ ἐργασία, τὸ κεφάλαιο καὶ ἡ γῆ, ἀρνιόταν ὅτι ὑπάρχει ἐκμετάλλευση σὲ βάρος τῶν ἐργαζομένων, ἀνταγωνισμὸς ἀνάμεσα στὴν ἐργασία καὶ στὸ κεφάλαιο, ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν παραγωγή καὶ στὴν κατανάλωση καὶ δυνατότητα οἰκονομικῶν κρίσεων. Κριτικὴ τῶν ἀστικο-απολογητικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Σαί ἔκανε ὁ Κ. Μάρξ στὸ «Κεφάλαιο» καὶ στὶς «Θεωρίες τῆς ὑπεραξίας». — 53, 72, 77.

Σεργκέγεφ, Ι. Ι. (Ἰωάννης τῆς Κρονστάνδης) (1829-1908) — ἐφημέριος τοῦ καθηδρικοῦ ναοῦ τῆς Κρονστάνδης, ἐπίτιμο μέλος τῆς μοναρχικῆς, μαυροκατονταρχιτικῆς ὀργάνωσης «Ένωσις τοῦ ρωσικοῦ Λαοῦ», σκοταδιστῆς· εἶχε τὴ φήμη ὅτι προβλέπει καὶ προλέγει τὰ μελλούμενα. Ἄσκουσε μεγάλη ἐπιρὴ στὸς αὐλικούς κύκλους καὶ ἀνάμεσα στὰ ἀμόρφωτα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ, διέπρεψε στὴν ὑποκίνηση πογκρόμ ἐνάντια στὶς μὴ ρωσικὲς ἐθνότητες. — 321.

Σισμόντι (Sismondì), Ζάν Σάολ Λεονάρ Σισμόντι (1773-1842) — ἑλβετὸς οἰκονομολόγος καὶ ἱστορικός. Στὶς ἀρχές τῆς δράσης του ὁ Σισμόντι ἀνῆκε στὴν ἀστικὴ κλασικὴ σχολὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, κατόπιν παρουσιάστηκε σάν ἐκπρόσωπος τοῦ μικροαστικοῦ σοσιαλισμοῦ, θεμελιωτῆς τοῦ οἰκονομικοῦ ρωμαντισμοῦ πού ἐξέφραζε τὶς ἀπόψεις τῶν μικροπαραγωγῶν. Δείχοντας τὶς ἀντιθέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ ὁ Σισμόντι δὲν μπόρεσε νὰ ἀνακαλύψει τὶς βάσεις τους. Δὲν καταλάβαινε τὶς προοδευτικὲς τάσεις τῆς μεγάλης κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, θεωροῦσε ἰδεώδη τὴ συντεχνιακὴ ὀργάνωση τῆς βιομηχανίας καὶ τὴν πατριαρχικὴ ἀγροτικὴ οἰκονομία, πού δὲν ἀνταποκρινόταν καθόλου στὶς ἀλλαγμένους οἰκονομικὲς συνθήκες.

Ὁ Λένιν ἔκανε ἐμπεριστατωμένη κριτικὴ τῆς διδασκαλίας τοῦ Σισμόντι στὴν ἐργασία του «Χαρακτηρισμὸς τοῦ οἰκονομικοῦ ρωμαντισμοῦ» (βλ. Ἄπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 125 - 274). Τὰ βασικά οἰκονομικὰ ἔργα τοῦ Σισμόντι εἶναι: «Νέες ἀρχές πολιτικῆς οἰκονομίας ἢ ἡ σχέση τοῦ πλοῦτου πρὸς τὸν πληθυσμὸ» (1819) καὶ «Μελέτες πάνω στὴν πολιτικὴ οἰκονομία». (1837 - 1838). — 40, 78, 105.

Σκβορτσόφ, Α. Ι. (1848-1914) — ἀστὸς οἰκονομολόγος, γεωπόνος, καθηγητῆς στὸ Ἰνστιτοῦτο ἀγροτικῆς οἰκονομίας καὶ δασκομίας τῆς Νοβο-Ἀλεξάντρια· συγγραφέας πολλῶν ἐργασιῶν πάνω σὲ ζητήματα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καὶ τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας. Ὁ Β. Ι. Λένιν στὰ ἔργα

του επέκρινε επανειλημμένα τις απόψεις του Σκβορτσόφ. Οί βασικές εργασίες του Σκβορτσόφ είναι: «Ἡ ἐπίδραση τῶν ἀτμοκίνητων μεταφορῶν στήν ἀγροτική οἰκονομία» (1890), «Οἰκονομικές μελέτες» (1894), «Οἱ βάσεις τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας» (1898) κ. ἄ. — 79-80, 107.

Σμιθ (Smith), *Ἄνταμ* (1723-1790) — ἄγγλος οἰκονομολόγος, ἕνας ἀπό τούς μεγαλύτερους ἐκπροσώπους τῆς κλασικῆς σχολῆς τῆς ἀστικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Στό ἔργο του «Ἐρευνα γιά τή φύση καί τίς αἰτίες τοῦ πλοῦτου τῶν ἐθνῶν» (1776) διακήρυξε γιά πρώτη φορά ὅτι πηγή τῆς ἀξίας εἶναι κάθε ἐργασία, σ' ὁποιοδήποτε κλάδο τῆς παραγωγῆς κι ἂν ξοδεύεται. Ξεκινώντας ἀπό τή θέση αὐτή ἐβγαλε τό πολύ σπουδαῖο συμπέρασμα, ὅτι ὁ μισθός ἐργασίας τοῦ ἐργάτη ἀποτελεῖ ἕνα μέρος τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας του καί καθορίζεται ἀπό τήν ἀξία τῶν μέσων συντήρησής του, ὅτι πηγή τῶν ἐσόδων τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί τῶν γαιοχτημόνων εἶναι ἐπίσης ἡ ἐργασία τῶν ἐργατῶν. Ὁ Σμιθ γιά πρώτη φορά ἔδειξε ὅτι ἡ κεφαλαιοκρατική κοινωνία ἀποτελεῖται ἀπό τρεῖς τάξεις: τούς ἐργάτες, τούς κεφαλαιοκράτες καί τούς γαιοχτήμονες, περιορισμένος, ὅμως, μέσα στό στενό ὄριζοντα τῆς ἀστικῆς κοσμοθεωρίας, ἀρνιόταν τήν ὑπαρξη ταξικῆς πάλης σ' αὐτή τήν κοινωνία. Ὁ Κ. Μάρξ καί ὁ Β. Ι. Λένιν τονίζοντας τίς μεγάλες ὑπηρεσίες τοῦ Σμιθ στήν ἀνάπτυξη τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ἔδειξαν ταυτόχρονα τό στενό ἀστικό του ὄριζοντα, τήν ἀντιφατικότητα καί τή σφαλερότητα τῶν ἀπόψεών του. Ὁ Σμιθ τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος, πού σωστά τήν καθόριζε ἀπό τό χρόνο τῆς ἐργασίας πού περιέχεται σ' αὐτό, τήν μπερδεύε με τήν ἀξία τῆς ἴδιας τῆς ἐργασίας. Ὑποστηρίζοντας ὅτι στόν καπιταλισμό ἡ ἀξία ἀποτελεῖται μόνο ἀπό ἐσοδα — τό μισθό ἐργασίας, τό κέρδος καί τή γαιοπρόσοδο, — ἔκανε τό λάθος νά μὴ παίρνει ὑπόψη του τήν ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, πού καταναλώνεται κατά τήν παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος. Τίς λαθεμένες θέσεις τοῦ Σμιθ οἱ χυδαῖοι ἀστοί οἰκονομολόγοι τίς χρησιμοποίησαν γιά τήν ἰδεολογική υπεράσπιση τοῦ καπιταλισμοῦ. — 52, 53, 54, 69-70, 72-73, 78.

Σταχόβιτς, Μ. Α. (1861-1923) — μετριοπαθῆς φιλελεύθερος, ἔπαιξε σημαντικό ρόλο στό κίνημα τῶν ζέμιστβο· μέλος τῆς I καί τῆς II Κρατικῆς δούμας. Ἀνῆκε στό κόμμα τῶν καντέτων, κατόπιν ἦταν ἕνας ἀπό τούς ὀργανωτές τοῦ κόμματος τῶν Ὀχτώβριστῶν («Ἐνωσῆ τῆς 17 τοῦ Ὀχτώβρη»). Στήν περίοδο τῆς ἐπανάστασης τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1917 διορίστηκε γενικός διοικητής τῆς Φιλανδίας καί κατόπιν ἀντιπρόσωπος τῆς Προσωρινῆς κυβέρνησης στό ἐξωτερικό. — 423, 424-425, 427-428.

Στροῦβε Ν. Α. — γυναίκα τοῦ Π. Μπ. Στροῦβε. — 391, 393.

Στροῦβε, Π. Μπ. (Δίδυμος, Μπόμπο) (1870-1944) — ρώσος ἀστός οἰκονομολόγος καί δημοσιολόγος· στή δεκαετία 1890-1900 ἦτον ἕνας ἀπό τούς πιό ἐπιφανεῖς ἐκπροσώπους τοῦ «νόμιμου μαρξισμοῦ», συνεργάτης καί διευθυντής τῶν περιοδικῶν «Νόβογε Σλόβο» (1897), «Νατσάλο» (1899) καί «Ζίζν» (1900). Στήν πρώτη του κιόλας ἐργασία, «Κριτικές παρατηρήσεις σχετικά μέ τό πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας» (1894) ὁ Στροῦβε, ἐπικρίνοντας τό ναροντικισμό, ἔκανε «συμπληρώσεις» καί «κριτική» στήν οἰκονομική καί φιλοσοφική διδασκαλία τοῦ Κ. Μάρξ, τασσόταν ἀλληλέγγυος μέ τούς ἐκπροσώπους τῆς χυδαίας ἀστικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, κήρυχνε τό μαλθουσιανισμό. Ὁ Λένιν ὀνόμασε τόν Στροῦβε «μεγάλο

μαέστρο τῆς ἀποστασίας» ("Απαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 13ος, σελ. 453). Ὁ Στρούβε ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς θεωρητικούς καὶ τοὺς ὀργανωτὲς τῆς φιλελευθερομοναρχικῆς ὀργάνωσης «Ἐνωσις ἀπελευθέρωσης» (1904-1905) καὶ διευθυντῆς τοῦ περιοδικοῦ «Ὀσβομποζντένιγε», παράνομου ὀργάνου τῆς Ἐνωσις (1902-1905). Μὲ τὴ δημιουργία τοῦ κόμματος τῶν καντέτων τὸ 1905 ἔγινε μέλος τῆς ΚΕ του. Μετὰ τὴν ἦττα τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1905-1907 ὁ Στρούβε κατρακύλησε στὸ μαυροεκατονταρχίτικο ἔθνικισμὸ. Ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου τοῦ 1914-1918 ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς θεωρητικούς τῆς ἐπιθετικῆς κατεύθυνσης τοῦ ρωσικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ. Μετὰ τὴ Μεγάλῃ Ὀχτωβριανῇ σοσιαλιστικῇ ἐπανάστασι ἦταν φανατικὸς ἐχθρὸς τῆς Σοβιετικῆς ἐξουσίας, μέλος τῆς ἀντεπαναστατικῆς κυβέρνησης τοῦ Βράγγελ, λευκὸς ἐμιγκρὲς. — 68-69, 70, 71-73, 74-75, 76-78, 79-80, 81-82, 83-84, 85, 86, 88, 134, 159, 340, 343, 344, 345, 355, 363, 391-393, 394.

Τ

Τ. Χ. — βλ. Λένιν, Β. Ι.

Τζέβονς (Jevons), *Οὐίλιαμ Στάνλι* (1835-1882) — ἄγγλος ἀστὸς οικονομολόγος καὶ φιλόσοφος· καθηγητῆς τῆς λογικῆς, τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς πολιτικῆς οικονομίας στὸ Μάντσεστερ (1866-1876) καὶ στὸ Λονδίνο (1876-1881). Τὸ βασικὸ οικονομικὸ ἔργο τοῦ Τζέβονς εἶναι ἡ «Θεωρία τῆς πολιτικῆς οικονομίας» (1871). Στὶς οικονομικὲς του ἀντιλήψεις γιὰ ἀφειτηρία εἶχε τὴ βασικὴ ἀρχὴ τῆς «αὐστριακῆς σχολῆς», τὴ «θεωρία τῆς ὀριακῆς ὀφελιμότητας».

Ὁ Τζέβονς θεωρεῖται ὁ θεμελιωτῆς τῆς μαθηματικῆς σχολῆς τῆς χυδαίας πολιτικῆς οικονομίας. Στηρίζοντας τοὺς συλλογισμοὺς του γιὰ τὶς κατηγορίες τῆς πολιτικῆς οικονομίας πάνω σὲ μαθηματικὴ, κυρίως, βάση, ἀνήγαγε τὶς οικονομικὲς σχέσεις σὲ καθαρὰ ποσοτικὲς ἀναλογίες. Ὁ Φ. Ἐνγκελς ἔκανε συντριπτικὴ κριτικὴ στὶς ἀπόψεις τοῦ Τζέβονς καὶ τόνιζε πὼς ἡ ἀστικὴ τάξη βρῖσκει ὅτι τὸ πιὸ ἀκίνδυνο γι' αὐτὴν εἶναι νὰ μὴ ἀνέχεται καμιὰ ἀπολύτως ἐπιστήμη (βλ. Κ. Μάρξ καὶ Φ. Ἐνγκελς. Ἄπαντα, ρωσ. ἔκδ., τόμ. 18 ος, 1940, σελ. 56 καὶ 186). — 207.

Τιμοιάζεφ, *Ντ. Α.* (1837-1903) — ρώσος στατιστικὸς· πολὺν καιρὸ ἦταν διευθυντῆς τῆς «Ἐπετηρίδας τοῦ ὑπουργείου οικονομικῶν» καὶ τοῦ περιοδικοῦ «Βέστνικ Φινάνσοφ, Προμίσλεννοστι ἰ Τοργκόβλι». Ἀπὸ τὸ 1894 διηθύνε τὸ τμῆμα ἀγροτικῆς οικονομίας καὶ στατιστικῆς τοῦ ὑπουργείου δημοσίων χτημάτων ἦταν μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς τῆς Ρωσίας. Μέλος τῆς Ρωσικῆς Γεωγραφικῆς Ἐταιρίας, ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἐλευθέρης Οἰκονομικῆς Ἐταιρίας, συγγραφέας πολλῶν ἔργων σχετικὰ μὲ τὴ στατιστικὴ τῆς βιομηχανίας. — 6.

Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, *Μ. Ι.* (1865-1919) — ρώσος ἀστὸς οικονομολόγος, στὰ 1890-1900 ἐπιφανὲς ἐκπρόσωπος τοῦ «νόμιμου μαρξισμοῦ», συνεργάτης τῶν περιοδικῶν «Νόβογε Σλόβο» (1897), «Νατσάλο» (1899) κ.ἄ. Στὴν περίοδο τῆς πρώτης ρωσικῆς ἀστικοδημοκρατικῆς ἐπανάστασης ἦταν μέλος τοῦ κόμματος τῶν καντέτων. Μετὰ τὴν Ὀχτωβριανῇ σοσιαλιστικῇ ἐπανάστασι — δραστήριος παράγοντας τῆς ἀντεπανάστασης στὴν Οὐκρανία,

δπουργός οικονομικῶν τῆς ἄστικῆς Οὐκρανικῆς κεντρικῆς ράντας. Τά βασικὰ ἔργα τοῦ Τουγκάν-Μπαρανόβσκι εἶναι: «Οἱ βιομηχανικὲς κρίσεις στὴ σύγχρονη Ἀγγλία, οἱ αἰτίες καὶ ἡ ἐπίδρασή τους στὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ» (1894), «Ἡ ρωσικὴ φάμπρικα στὸ παρελθόν καὶ στὸ παρόν», τόμ. I (1898) κ. ἄ. — 16-17, 23, 46-47, 48, 49, 50, 51-54, 55, 67-68, 84, 134, 162, 344.

Τσερνισέβσκι, Ν. Γ. (1828-1889) — μέγας ρώσος ἐπαναστάτης δημοκράτης, ἐπιστήμονας, συγγραφέας, κριτικός· ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐπιφανεῖς προδρόμους τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ὁ Τσερνισέβσκι ἦταν ὁ ἰδεολογικὸς ἐμπνευστὴς καὶ ἀρχηγὸς τοῦ ἐπαναστατικοῦ δημοκρατικοῦ κινήματος τοῦ 1860-1870 στὴ Ρωσία. Σάν οὐτοπιστὴς-σοσιαλιστὴς θεωροῦσε ὅτι εἶναι δυνατὸ τὸ πέρασμα στὸ σοσιαλισμὸ μέσω τῆς ἀγροτικῆς κοινότητος, ταυτόχρονα ὅμως, σάν ἐπαναστάτης δημοκράτης «ἤξερε νὰ ἐπιδρᾷ πάνω σέ ὅλα τὰ πολιτικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς του μέ πνεῦμα ἐπαναστατικό, διαδίδοντας — παρά τὰ ἐμπόδια καὶ τοὺς φραγμοὺς τῆς λογοκρισίας — τὴν ἰδέα τῆς ἀγροτικῆς ἐπανάστασης, τὴν ἰδέα τῆς πάλης τῶν μαζῶν γιὰ τὴν ἀνατροπὴ ὅλων τῶν καλιῶν ἐξουσιῶν» (Β. I. Λένιν. Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 17ος, σελ. 97). Τὸ περιοδικὸ «Σοβρεμέννικ» ποὺ διηύθυνε ὁ Τσερνισέβσκι, ἦταν ἡ φωνὴ τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων τῆς Ρωσίας. Ὁ Τσερνισέβσκι ξεσκέπαζε μέ ἀγανάχτηση τὸ φεουδακικὸ χαρακτῆρα τῆς «ἀγροτικῆς» μεταρρύθμισης τοῦ 1861, καλοῦσε τοὺς ἀγρότες σέ ἐξέγερση. Τὸ 1862 πιάστηκε ἀπὸ τὴν τσαρική κυβέρνηση καὶ κλείστηκε στὸ φρούριο Πετροπάβλοβσκ, ὅπου ἔμεινε δυὸ σχεδὸν χρόνια, καὶ μετὰ καταδικάστηκε σέ ἑπτὰ χρόνια καταγκαστικὰ ἔργα καὶ ἰσόβια ἐξορία στὴ Σιβηρία. Μόνο ὅταν πιά γέρασε ὁ Τσερνισέβσκι ἀπολύθηκε ἀπὸ τὴν ἐξορία. Ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του παρέμεινε φλογερὸς ἀγωνιστὴς ἐνάντια στὴν κοινωνικὴ ἀνισότητα, ἐνάντια σ' ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις πολιτικῆς καὶ οικονομικῆς καταπίεσης.

Τεράστιες εἶναι οἱ ὑπηρεσίες ποὺ πρόσφερε ὁ Τσερνισέβσκι στὴν ἀνάπτυξη τῆς ρωσικῆς ὕλιστικῆς φιλοσοφίας. Οἱ φιλοσοφικὲς του ἀπόψεις ἀποτελοῦσαν τὴν κορυφὴ ὅλης τῆς προμαρξικῆς ὕλιστικῆς φιλοσοφίας. Ὁ ὕλισμος τοῦ Τσερνισέβσκι εἶχε ἐπαναστατικὸ, δραστικὸ χαρακτῆρα. Ὁ Τσερνισέβσκι ἐπέκρινε μέ δριμύτητα τὶς διάφορες ἰδεαλιστικὲς θεωρίες καὶ προσπαθοῦσε νὰ μεταπλάσει τὴ διαλεκτικὴ τοῦ Χέγκελ μέ ὕλιστικὸ πνεῦμα.

Στόν τομέα τῆς πολιτικῆς οικονομίας, τῆς αἰσθητικῆς, τῆς ἱστορίας ὁ Τσερνισέβσκι ἔδωσε πρότυπα διαλεκτικῶν τρόπου μελέτης τῆς πραγματικότητος. Ὁ Κ. Μάρξ, ποὺ εἶχε μελετήσῃ τὰ ἔργα τοῦ Τσερνισέβσκι, τὰ ἐκτιμοῦσε πάρα πολὺ καὶ ὀνόμαζε τὸν Τσερνισέβσκι μέγας ρώσο ἐπιστήμονα. Ὁ Λένιν ἔγραψε ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι εἶναι «ὁ μόνος πραγματικὰ μέγας ρώσος συγγραφέας, ποὺ μπόρεσε ἀπὸ τὸ 1850 ὡς τὸ 1888 νὰ σταθεῖ στὸ ὕψος ἑνὸς ἀκέραιου φιλοσοφικοῦ ὕλισμου. . . Μά ὁ Τσερνισέβσκι δὲ στάθηκε ἱκανὸς ἢ ἀκριβέστερα: δέν μπορούσε, — τόνιζε ὁ Λένιν, — ἐξ αἰτίας τῆς καθυστέρησης τῆς ρωσικῆς ζωῆς, νὰ ὑψωθεῖ ὡς τὸ διαλεκτικὸ ὕλισμὸ τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Ἐνγκελς» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 14ος, σελ. 346).

Ὁ Τσερνισέβσκι ἔγραψε ὀλόκληρη σειρά ἀπὸ λαμπρὰ ἔργα στόν τομέα τῆς φιλοσοφίας, τῆς πολιτικῆς οικονομίας, τῆς ἱστορίας, τῆς ἠθικῆς, τῆς αἰσθητικῆς. Τὰ φιλολογικὰ κριτικὰ ἔργα του ἄσκησαν τεράστια ἐπίδραση στὴν ἀνάπτυξη τῆς ρωσικῆς λογοτεχνίας καὶ τέχνης. Μέ τὸ μυθιστόρημα τοῦ Τσερνισέβσκι «Τὶ νὰ κάνουμε;» (1863) διαπαιδαγωγήθηκαν πολλὲς γενεὲς ἐπαναστατῶν στὴ Ρωσία καὶ στὸ ἐξωτερικό:— 259, 264, 265, 270.

Φ

Φ. Π. — βλ. Λένιν, Β. Ι.

X

Χέγκελ (Hegel), *Γκεόργκ Βίλχελμ Φρίντριχ* (1770-1831) — μεγάλος γερμανός φιλόσοφος — αντικειμενικός ιδεαλιστής, θεωρητικός τής γερμανικής αστικής τάξης. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Χέγκελ ἦταν ἡ κορυφή ὅπου ἐφθάσε ὁ γερμανικός ιδεαλισμός στὰ τέλη τοῦ XVIII μὲ ἀρχές τοῦ XIX αἰώνα. Ἡ ιστορική ὕπηρεσία τοῦ Χέγκελ συνίσταται στή βαθιά καί ὀλόπλευρη ἐπεξεργασία τῆς ιδεαλιστικῆς διαλεκτικῆς, πού ἀποτελέσε μιά ἀπό τίς θεωρητικές πηγές τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ. Σύμφωνα μὲ τόν Χέγκελ, ὅλος ὁ φυσικός, ἱστορικός καί πνευματικός κόσμος βρίσκεται σέ ἀδιάκοπη κίνηση, ἀλλαγῆ, μετασχηματισμό καί ἐξέλιξη· ὥστόσο ὁ Χέγκελ θεωρεῖ τόν αντικειμενικό κόσμο, τήν πραγματικότητα, σάν δημιουργημα τοῦ ἀπόλυτου πνεύματος, τῆς ἀπόλυτης ἰδέας. Ὁ Β. Ι. Λένιν ὀνόμασε τήν ἀπόλυτη ἰδέα, θεολογική ἐπινόηση τοῦ ιδεαλιστῆ Χέγκελ. Χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Χέγκελ εἶναι ἡ βαθιά ἀντίφαση ἀνάμεσα στή διαλεκτική μέθοδο καί στό συντηρητικό, μεταφυσικό σύστημα, πού στήν οὐσία ἀπαιτοῦσε τό σταμάτημα τῆς ἐξέλιξης. Στίς κοινωνικοπολιτικές του ἀντιλήψεις ὁ Χέγκελ ἦταν ἀντιδραστικός.

Ὁ Κ. Μάρξ, ὁ Φ. Ἐνγκελς, ὁ Β. Ι. Λένιν, ἀφοῦ ἐπεξεργάστηκαν κριτικά τή διαλεκτική μέθοδο τοῦ Χέγκελ, δημιούργησαν τήν ὕλιστική διαλεκτική πού ἀντανაკλά τούς πιά γενικούς νόμους ἐξέλιξης τοῦ αντικειμενικοῦ κόσμου καί τῆς ἀνθρώπινης νόησης.

Τά κύρια ἔργα τοῦ Χέγκελ εἶναι: «Φαινομενολογία τοῦ πνεύματος» (1806), «Ἡ λογική» (1812-1816), «Ἐγκυκλοπαίδεια τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν» (1817), «Φιλοσοφία τοῦ δικαίου» (1821). Ἔργα τοῦ ἰδίου πού ἐκδόθηκαν μετὰ τό θάνατό του: «Μαθήματα ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας» (1833-1836) καί «Μαθήματα αἰσθητικῆς, εἴτε ἡ φιλοσοφία τῆς τέχνης» (1836-1838). — 205.

Χέρκνερ (Herhner), *Χένριχ* (1863-1932) — ἀστός γερμανός οἰκονομολόγος, καθηγητής, ἀντιπρόεδρος τῆς «Ἐνώσεως κοινωνικῆς πολιτικῆς». — 312-313.

Χέρτσενσταιν, *Μ. Γ.* (1859-1906) — οἰκονομολόγος, καθηγητής τοῦ Ἰνστιτούτου Ἀγροτικῆς οἰκονομίας τῆς Μόσχας, μέλος τῆς I Κρατικῆς δούμας, ἕνας ἀπό τούς ἡγέτες τῶν καντέτων, — τοῦ κύριου κόμματος τῆς ρωσικῆς αστικῆς τάξης, καί θεωρητικός τοῦ κόμματος αὐτοῦ στό ἀγροτικό ζήτημα. Δολοφονήθηκε ἀπό μαυροεκατονταρχίτες στή Φιλανδία ἕστερ' ἀπὸ τή διάλυση τῆς I Κρατικῆς δούμας. — 55.

Χόμπσον (Hobson), *Τζόν Ἀτκινσον* (1858-1940) — ἀγγλος οἰκονομολόγος, τυπικός ἐκπρόσωπος τοῦ ἀστικοῦ ρεφορμισμού καί πασιφισμού, συγγραφέας μιάς σειρᾶς βιβλίων, πού τά πιά γνωστά εἶναι: «Προβλήματα τῆς φτώχειας» (1891), «Ἡ ἐξέλιξη τοῦ σύγχρονου καπιταλισμοῦ» (1894), «Ὁ ἱμπεριαλισμός» (1902). Στήν τελευταία περίοδο τῆς ζωῆς του ὁ Χόμπσον ἐγίνε ἀπροκάλυπτος ἀπολογητής τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ καί κήρυχνε τή «θεωρία τοῦ παγκόσμιου κράτους». — 155-157, 158.

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΕΣ ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΗ ΔΡΑΣΗ
ΤΟΥ Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

(1898 - 'Απρίλης 1901)

1898

Γενάρης, 4 (16).

Ὁ Λένιν, ἀπό τό χωριό Σουσένσκογε τῆς Σιβηρίας, ὅπου βρισκόταν ἐξόριστος, πληροφορεῖ τή μητέρα του, τή Μαρία Ἀλεξάνδροβνα Οὐλιάνοβα, ὅτι ἡ Ναντέζντα Κονσταντίνοβνα Κρούπσκαγια προβλέπεται νά ἔρθει στό Σουσένσκογε.

Στό ἴδιο γράμμα ὁ Λένιν ρωτᾷ τόν Μ. Τ. Ἐλιζάροφ ἄν διαβίβασε στόν Β. Α. Ἴονοφ τήν παράκληση νά πληροφορήσει τόν Γ. Μπράουν (διευθυντή καί ἐκδότη τοῦ περιοδικοῦ «Ἀρχεῖο Καινωνικῆς Νομοθεσίας καί Στατιστικῆς») ὅτι ὁ Λένιν εἶναι σύμφωνος νά μεταφραστεῖ ἕνα ἀπό τά ἔργα του (ποιό, δέν ἔχει ἐξακριβωθεῖ).

Γενάρης, 8 (20).

Ὁ Λένιν μέ τηλεγράφημα στό διοικητή τῆς διευθύνσεως ἀστυνομίας παρακαλεῖ νά ἐπιτραπεῖ στή Ν. Κ. Κρούπσκαγια νά ἐκτίσει τήν ποινή τῆς ἐξορίας στό χωριό Σουσένσκογε.

Πρὶν ἀπό τίς 24
τοῦ Γενάρη
(5 τοῦ Φλεβάρη).

Ὁ Λένιν γράφει δύο γράμματα στόν Ν. Ε. Φεντοσέγεφ, ὄργανωτή καί καθοδηγητή τῶν πρώτων μαρξιστικῶν ὁμίλων στό Καζάν, ποῦ ἦταν ἐξόριστος στό Βερχολένσκ (Σιβηρία).

Γενάρης, 24
(Φλεβάρης, 5).

Ὁ Λένιν ρωτᾷ τήν Ἄννα Ἰλνίτονα Οὐλιάνοβα-Ἐλιζάροβα ἄν εἶναι δυνατό νά ἐκδοθεῖ μιᾷ συλλογῇ ἄρθρων του σέ ξεχωριστό βιβλίο. Ἀργότερα ἡ συλλογή πῆρε τόν τίτλο «Οἰκονομικές μελέτες καί ἄρθρα».

Ἀνάμεσα στίς 7 καί
14 (19 καί 26)
τοῦ Φλεβάρη.

Ὁ Λένιν γράφει τή βιβλιοκρισία γιά τό βιβλίο τοῦ Α. Μπογκντάνοφ «Ἐπιτομή οἰκονομικῆς ἐπιστήμης».

Φλεβάρης, 18
(Μάρτης, 2).

Ὁ Λένιν στέλνει στόν Μ. Τ. Ἐλιζάροφ τό ἄρθρο του «Χαρακτηρισμός τοῦ οἰκονομικοῦ ρωμαντισμοῦ. Ὁ

Σισμόντι καί οί ντόπιοι σισμοντικοί μας» μέ μερικές διορθώσεις πού ἔκανε σ' αὐτό γιά νά δημοσιευτεῖ στή συλλογή.

Τέλη τοῦ Φλεβάριου-16 (28) τοῦ Ἀγούστου.

ἘΟ Λένιν μεταφράζει τόν πρῶτο τόμο τοῦ βιβλίου τῶν Σ. καί Β. Οὐέμπ «Ἡ θεωρία καί ἡ πράξη τοῦ ἀγγλικοῦ τρεῖντ-γιουνιονισμοῦ», κάνει μιά σειρά ὑποσημειώσεις γιά τή ρωσική μετάφραση.

Μάρτις, 7 (19).

Ἐρχονται στόν Β. Ι. Λένιν στό χωριό Σουσένσκογε ἡ Ναντζέντα Κονσταντίνοβνα Κρούπσκαγια καί ἡ μητέρα της, ἡ Ἐλισαβέτα Βασίλιεβνα Κρούπσκαγια.

Μάρτις, 10 (22).

ἘΟ Λένιν μέ αἴτησή του στό διοικητή τῆς ἀστυνομίας τοῦ νομοῦ Μινουσίνσκ ζητάει νά τοῦ ἀποσταλοῦν τ' ἀπαραίτητα ἔγγραφα γιά νά παντρεφτεῖ μέ τή Ν. Κ. Κρούπσκαγια.

Τέλη τοῦ Μάρτι.

ἘΟ Β. Ι. Λένιν καί ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια πηγαίνουν ἀπό τό Σουσένσκογε στό Μινουσίνσκ. ἘΟ Λένιν καί ἡ Κρούπσκαγια παίρνουν μέρος στή σύσκεψη τῶν ἐξόριστων ναροντοβόλτσι καί σοσιαλδημοκρατῶν, πού ἔγινε ἀπ' ἀφορμή τῆς δραπέτευση τοῦ πολιτικοῦ ἐξόριστου σοσιαλδημοκράτη Σ. Γ. Ράιτσιν.

Ἐνοιξη-καλοκαίρι.

ἘΟ Λένιν ἀλληλογραφεῖ μέ τή μητέρα του, τή Μ. Α. Οὐλιάνοβα, σχετικά μέ τόν ἐρχομό της στό χωριό Σουσένσκογε. Τό ταξίδι δέν πραγματοποιήθηκε ἐξαιτίας τῆς σύλληψης τοῦ Ντμίτρι Ἰλίτς Οὐλιάνοφ.

ἘΙούνη, 30 (ἘΙούλης, 12).

ἘΟ Λένιν μέ αἴτησή του στό διοικητή τοῦ κυβερνεῖου Ἐνισείσκ ζητάει νά ἐπισπευθεῖ ἡ ἐκδοση τῆς βεβαίωσης, πού ἦταν ἀπαραίτητη γιά τό γάμο του μέ τή Ν. Κ. Κρούπσκαγια.

ἘΙούλης, 10 (22).

Γάμος τοῦ Β. Ι. Λένιν μέ τήν Ν. Κ. Κρούπσκαγια. ἘΟ Λένιν μετακομίζει ἀπό τό σπίτι τοῦ ἀγρότη Α. Ντ. Ζιριάνοφ στό σπίτι τῆς ἀγρότισσας Π. Α. Πετρόβα.

ἘΙούλης, 14 (26).

ἘΟ Λένιν παίρνει γράμμα ἀπό τόν Γ. Μ. Λιαχόβσκι μέ τήν ἀγγελία τοῦ θανάτου τοῦ Ν. Ε. Φεντοσέγεφ.

Ἀγούστος, 9 (21).

ἘΟ Λένιν τελειώνει στό πρόχειρο τό γράψιμο τοῦ βιβλίου «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία. Τό πρῶτο μέρος διαμόρφωσης τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς γιά τή μεγάλη βιομηχανία».

Ἀγούστος, 10-12 (22-24).

ἘΟ Λένιν βρίσκεται στό Μινουσίνσκ, ὅπου ἦρθε γιά θεραπεία.

- Αύγουστος, 12 (24).* 'Ο Λένιν μέ αίτηση πού στέλνει από τό Μινουσίνσκ στό διοικητή του κυβερνείου 'Ενισέισκ ζητάει νά του έπιτραπεί νά πάει γιά μιá βδομάδα στό Κρασνογιάρσκ γιά θεραπεία.
- Αύγουστος, πριν τις 26 (7 του Σεπτεμβρη).* 'Ο Λένιν γράφει τό άρθρο «Σχετικά μέ τό ζήτημα της έργοστασιακής μας στατιστικής. Νέοι στατιστικοί άθλοι του καθηγητή Κάρισεφ».
- Σεπτέμβρης, 2 (14).* 'Ο Λένιν, όταν πληροφορήθηκε γιά τήν άρθρογραφία του Γ. Β. Πλεχάνοφ από τις στήλες του τύπου του έξωτερικού ενάντια στον Ε. Μπέρνσταϊν και στον Κ. Σμίθ, σέ γράμμα του προς τον Α. Ν. Πότερσοφ τονίζει ότι είναι έπιταχτική ανάγκη νά άρθρογραφήσει ό Γ. Β. Πλεχάνοφ από τις στήλες του ρωσικού τύπου ενάντια στον νεοκαντιανισμό.
- Σεπτέμβρης, 11-25 (Σεπτέμβρης, 23-Οχτώβρης, 7).* Μετάβαση του Λένιν στό Κρασνογιάρσκ. 'Ο Λένιν ζει στό σπίτι του έξόριστου σοσιαλδημοκράτη Π. Α. Κράσικοφ, δουλεύει στή βιβλιοθήκη του Γ. Β. Γιούντιν, συναντιέται μέ σοσιαλδημοκράτες του Κρασνογιάρσκ.
- 'Ανάμεσα στις 9 και 15 (21 και 27) του 'Οχτώβρη.* Στή Ρωσία βγαίνει ή πρώτη συλλογή έργων του Λένιν «Οικονομικές μελέτες και άρθρα» μέ ύπογραφή: Βλαντιμίρ 'Ιλίν.
- 'Οχτώβρης, 11 (23).* Μετάβαση του Β. Ι. Λένιν και της Ν. Κ. Κρούπσκαγια στό χωριό 'Ιβανόβκα του νομού Μινουσίνσκ, όπου επισκέπτονται στό εργοστάσιο ζάχαρης τον έξόριστο σοσιαλδημοκράτη Β. Κ. Κουρνατόβσκι, πού δούλευε εκεί σαν χημικός-μηχανικός.
- Νοέμβρης, 1 (13).* Στόν Λένιν ήρθε γιά τρεις μέρες ό Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, πού ήταν έξόριστος στό Μινουσίνσκ.
'Ο Λένιν σέ γράμμα στή Μ. Α. Ουλιάνοβα παρακαλεί τήν Α. Ι. Ουλιάνοβα-Έλιζάροβα όταν θά πάει στην Πετρούπολη νά κλείσει συμφωνία γιά τήν έκδοση του βιβλίου «'Η ανάπτυξη του καπιταλισμού στή Ρωσία».
- Νοέμβρης, 11 (23).* Σέ γράμμα του στή Μ. Ι. Ουλιάνοβα στις Βρυξέλλες, ό Λένιν παρακαλεί νά του σταλούν τά φύλλα των έφημερίδων μέ τά στενογραφημένα πραχτικά των συζητήσεων στά κοινοβούλια διάφορων χωρών, καθώς και καταλόγους των βιβλίων των παλαιοβιβλιοπωλείων και των βιβλιοπωλείων σέ όλες τις γλώσσες.
- Νοέμβρης, 15 (27).* 'Ο Λένιν σέ γράμμα στους δικούς του τους πληροφορεί ότι διάβασε τά πραχτικά των εργασιών του συνε-

δρίου τῆς Στουτγάρδης τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας, πού δημοσιεύτηκαν στήν «Frankfurter Zeitung» («Ἐφημερίδα τῆς Φρανκφούρτης»). Ὁ Λένιν ἐνδιαφέρεται νά μάθει πῶς πάει ἡ δουλειά τοῦ Μ. Τ. Ἐλιζάροφ στά βραδινά-κυριακάτικα σχολειά γιά τούς ἐργάτες.

*Νοέμβρης, 22
(Δεκέμβρης, 4).*

Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στήν Α. Ι. Οὐλιάνοβα-Ἐλιζάροβα τήν παρακαλεῖ νά τόν γράψει συνδρομητή γιά τό 1899 στά περιοδικά: «Ρούσκογε Μπογκάτσο», «Μίρ Μπόζ», «Νίβα», «Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik» («Ἀρχεῖο Κοινωνικῆς Νομοθεσίας καί Στατιστικῆς») καί στίς ἐφημερίδες: «Ρούσκιγε Βέντομοστ», «Frankfurter Zeitung».

Φθινόπωρο.

Στή Γενεύη ἐκδίδεται ἡ μπροσούρα τοῦ Λένιν «Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν».

Δεκέμβρης, 6 (18).

Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στήν Α. Ι. Ἐλιζάροβα καί στόν Μ. Τ. Ἐλιζάροφ τούς παρακαλεῖ νά τοῦ στείλουν τά σχόλια τοῦ τύπου γιά τή συλλογή «Οἰκονομικές μελέτες καί ἄρθρα».

Δεκέμβρης, 24—Γενάρης, 2 (Γενάρης, 5—14) τοῦ 1899.

Ταξίδι τοῦ Β. Ι. Λένιν καί τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια στό Μινουσίנסκ. Ὁ Λένιν παίρνει μέρος σέ συνέλευση τῶν ἐξόριστων μαρξιστῶν πού συγκεντρώθηκαν ἀπό διάφορα μέρη τοῦ νομοῦ Μινουσίנסκ.

Δεύτερο ἐξάμηνο.

Ὁ Λένιν ἀλληλογραφεῖ μέ τόν Γ. Μ. Λιαχόβσκι σχετικά μέ τόν ἔρανο μεταξύ τῶν σοσιαλδημοκρατῶν γιά τήν ἀνέγερση μνημεῖο στόν τάφο τοῦ Ν. Ε. Φεντοσέγεφ.

Χειμῶνας τοῦ 1898—1899.

Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στόν Α. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ) τόν πληροφορεῖ ὅτι ἡ ἐφημερίδα τῆς Πετρούπολης «Ραμπότσαγια Μίσλ» παρασιμπᾷ τά καθήκοντα τῆς πολιτικῆς πάλης, καθώς ἐπίσης ὅτι οἱ «νεαροί» ἀπό τά μέλη τῆς «Ἐνώσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ» — οἱ «οἰκονομιστές» διεξάγουν συστηματική ἐκστρατεία κατά τῆς ομάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς».

1898—1899.

Ὁ Λένιν ἀλληλογραφεῖ μέ τόν ἐξόριστο σοσιαλδημοκράτη Φ. Β. Λένγκνικ γιά ζητήματα τῆς φιλοσοφίας, καταπολεμώντας ἀποφασιστικά τόν ὑποκειμενικό ἰδεαλισμό καί ὑπερασπίζοντας τίς φιλοσοφικές ἀπόψεις τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φ. Ἐνγκελς.

Ὁ Λένιν βοηθάει μέ νομικές συμβουλές τούς ἀγρότες τοῦ χωριοῦ Σουσένσκογε καί τῆς γύρω περιοχῆς.

1899

Γενάρης, 26
(Φλεβάρης, 7).

Ὁ Λένιν σέ γράμμα στόν Α. Ν. Πότερσοφ σημειώνει, πώς στό ἄρθρο του «Ποιά κληρονομιά ἀπαρνούμαστε;», μιλώντας γιά τήν ἰδεολογική «κληρονομιά» τῆς δεκαετίας 1860-1870, ἀναφέρθηκε στόν ἐκπρόσωπο τοῦ ἀστικοῦ φιλελευθερισμοῦ Σκάλντιν μόνο ἐξαιτίας τῆς λογοκρισίας. Στήν πραγματικότητα ὁμως κύριο ἐκπρόσωπο τῆς «κληρονομιάς» αὐτῆς θεωρεῖ τόν Ν. Γ. Τσερνισέβσκι.

Γενάρης, 30
(Φλεβάρης, 11).

Ὁ Λένιν τέλειωσε τήν προετοιμασία γιά ἐκτύπωση τοῦ βιβλίου «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία». Τό βιβλίο γράφτηκε ὕστερ' ἀπό ἔρευνα καί χρησιμοποίηση μεγάλου ὄγκου διάφορων φιλολογικῶν ἐργασιῶν καί πηγῶν: βιβλίων, στατιστικῶν δελτίων, ἐπισκοπήσεων, ἄρθρων στή ρωσική καί σέ ξένες γλώσσες.

Ἀνάμεσα στίς 30
τοῦ Γενάρη καί 3
τοῦ Φλεβάρη (11
καί 15 τοῦ Φλεβάρη).

Ὁ Λένιν γράφει τή βιβλιοκρισία γιά τό βιβλίο τοῦ Ρ. Γκβόζντεφ «Οἱ κουλάκοι, ἡ τοκογλυφία καί ἡ κοινωνικο-οικονομική τους σημασία».

Γενάρης.

Στό τεῦχος 1 τοῦ περιοδικοῦ «Ναούτσονογε Ὀμποζρένιγε» δημοσιεύτηκε τό ἄρθρο τοῦ Λένιν «Σημείωμα σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς θεωρίας τῶν ἀγορῶν (Ἀπ' ἀφορμή τήν πολεμική ἀνάμεσα στούς κ. κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι καί Μπουλγκάκοφ)».

Ἀνάμεσα στίς 3
καί 7 (15 καί 19)
τοῦ Φλεβάρη.

Ὁ Λένιν γράφει τή βιβλιοκρισία γιά τό βιβλίο τοῦ Πάρβους «Ἡ παγκόσμια ἀγορά καί ἡ ἀγροτική κρίση» (μετάφραση ἀπό τά γερμανικά).

Ἀνάμεσα στίς 15 καί
18 τοῦ Φλεβάρη
(27 τοῦ Φλεβάρη
καί 2 τοῦ Μάρτη).

Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στόν ἐξόριστο σοσιαλδημοκράτη Β. Β. Σταρκόφ τόν πληροφορεῖ ὅτι προτίθεται νά γράψει βιβλιοκρισία γιά ἕνα βιβλίο τῆς Ρόζας Λούξεμπουργκ (προφανῶς γιά τό βιβλίο «Κοινωνική μεταρύθμιση ἢ ἐπανάσταση;»).

Φλεβάρης, πρὶν τίς 21
(5 τοῦ Μάρτη).

Ὁ Λένιν γράφει τή βιβλιοκρισία γιά τό βιβλίο «Ἡ ἐμποροβιομηχανική Ρωσία. Ὁδηγός γιά τοὺς ἐμπόρους καί τοὺς ἐργοστασιάρχες».

Φλεβάρης, 24
(Μάρτης, 8).

Ἔρχονται στόν Λένιν οἱ Γ. Μ. καί Ζ. Π. Κρζιζανόβσκι, ὁ Β. Β. Σταρκόφ κ. ἄ.

Φλεβάρης-
ἀρχές τοῦ Μάρτη.

Ὁ Λένιν γράφει περίληψη τοῦ βιβλίου: Κ. Kautsky. «Die Agrarfrage», Stuttgart, Dietz, 1899 (Κ. Κάουτσκι. «Τό ἀγροτικό ζήτημα». Στουτγάρδη, Ντίτς, 1899).

- Πρώτο δεκαπενθήμερο του Μάρτη.* 'Ο Λένιν γράφει τό άρθρο «Καί πάλι γιά τό ζήτημα τής θεωρίας τής πραγματοποίησης», πού στρεφόταν ενάντια στίς προσπάθειες του Π. Μπ. Στρούβε ν' αναθεωρήσει τή θεωρία τής πραγματοποίησης του Μάρξ.
- Μάρτης, πριν τίς 21 (2 του 'Απριλί).* 'Ο Λένιν γράφει τή βιβλιοκρισία γιά τό βιβλίο: Κ. Kautsky. «Die Agrarfrage».
- 'Ανάμεσα στίς 24 και 31 του Μάρτη (5 και 12 του 'Απριλί).* Κυκλοφορεί τό βιβλίο του Λένιν «'Η ανάπτυξη του καπιταλισμού στή Ρωσία. Τό προτσές διαμόρφωσης τής εσωτερικής αγοράς γιά τή μεγάλη βιομηχανία», μέ ύπογραφή: Βλαντίμιρ 'Ιλίν.
- Μάρτης.* Στο τεύχος 3 του περιοδικού «Νατσάλο» δημοσιεύονται τά πρώτα έξι ύποκεφάλαια του ΙΙΙ κεφαλαίου του βιβλίου «'Η ανάπτυξη του καπιταλισμού στή Ρωσία» μέ τίτλο «'Η εκτόπιση τής οικονομίας πού στηρίζεται στή άγγρασία άπό τήν κεφαλαιοκρατική οικονομία στή σύγχρονη ρωσική γεωργία».
- Πριν τον 'Απριλί.* Στή Γενεύη εκδίδεται ή μπροσουρά του Λένιν «'Ο νέος έργοστασιακός νόμος».
- 'Ανάμεσα στίς 4 (16) 'Απριλί και 9 (21) Μάη.* 'Ο Λένιν γράφει δυό άρθρα μέ τό γενικό τίτλο «'Ο καπιταλισμός στήν άγροτική οικονομία (Γιά τό βιβλίο του Κάουτσκι και γιά τό άρθρο του κ. Μπουλγκάκοφ)».
- 'Απριλίς, 27 (Μάη, 9).* 'Ο Λένιν σέ γράμμα στον Α. Ν. Πότερσοφ επικρίνει μέ δριμύτητα τά άρθρα του «νόμιμου μαρξιστή» Σ. Ν. Μπουλγκάκοφ, πού μέ τή μορφή κριτικής του βιβλίου του Κ. Κάουτσκι «Τό άγροτικό ζήτημα» (βλ. «Νατσάλο», 1899, τεύχη 1-2, 3) αναθεωρούσε τό μαρξισμό.
- Απριλίς.* 'Ο Λένιν γράφει τή βιβλιοκρισία γιά τό βιβλίο του Χόμπσον «'Η εξέλιξη του σύγχρονου καπιταλισμού».
- Μάη, 1 (13).* 'Ο Λένιν και ή Ν. Κ. Κρούπσκαγια μαζί μέ τούς έξόριστους έργάτες — Ο. Α. Ένγκμπεργκ, Ι. Α. Προμίνσκι και τήν οικογένειά του γιορτάζουν τήν Πρώτομαγιά.
- Μάη, 2 (14).* Έρευνα και άνάκριση του Λένιν στο χωριό Σουσένσκογε, όταν ή άστυνομία εξακρίβωσε ότι ο Λένιν άλληλογραφεί μέ έξόριστους σοσιαλδημοκράτες (ιδιαιτερα μέ τον Γ. Μ. Διαχόβσκι γιά τό μνημείο στον τάφο του Ν. Ε. Φεντοσέγεφ).
- Μάη, πριν τίς 29* 'Ο Λένιν γράφει τό άρθρο «'Απάντηση στον κ. Π.

- (10 του 'Ιούνη). Νεζνάνοφ», πού στρεφόταν ενάντια στον αναθεωρητισμό.
- 'Ανοιξη-καλοκαίρι. 'Ο Λένιν αλληλογραφεί καί πάλι μέ τή Μ. Α. Ουλιάνοβα σχετικά μέ τόν έρχομό της στό χωριό Σουσένσκογε μαζί μέ τήν Α. Ι. Ουλιάνοβα-Έλιζάροβα. Τό ταξίδι δέν πραγματοποιήθηκε γιατί άρρώστησε ή Μ. Α. Ουλιάνοβα.
- 'Ιούνης, 18 (30). 'Ο Λένιν πληροφορείται από τόν Α. Ν. Πότερσοφ γιά τίς αναθεωρητικές έκδηλώσεις ανάμεσα στους σοσιαλδημοκράτες τής Πετρούπολης.
- Πρίν τίς 20 του 'Ιούνη (2 του 'Ιούλη). 'Ερχονται στόν Λένιν οί Α. Α. καί Ντ. Β. Βανέγεφ καί Π. Ν. καί Ο. Μπ. Λεπεσίνσκι.
- 'Ιούνης, 20 ('Ιούλης, 2). 'Ο Λένιν σέ γράμμα του στόν Ντ. Ι. Ουλιάνοφ έπιδοκιμάζει τή θέση του Πλεχάνοφ πού τάχθηκε ενάντια στόν Μπέρνσταϊν.
- 'Ιούνης, 27 ('Ιούλης, 9). 'Ο Λένιν σέ γράμμα του στόν Α. Ν. Πότερσοφ γράφει ότι είναι ανάγκη νά δημιουργηθούν στό έξωτερικό όρθόδοξα μαρξιστικά όργανα («έντυπα τρίτου είδους») γιά τήν πάλι ενάντια στόν «οίκονομισμό» καί στόν αναθεωρητισμό.
- 'Ιούλης. 'Ο Λένιν μέσω τής αδελφής του Α. Ι. Ουλιάνοβα-Έλιζάροβα σέ γράμμα, γραμμένο μέ συμπαθητική μελάνη, παίρνει τή διακήρυξη τών «οίκονομιστών» («Credo»).
- Αύγουστος, 1 (13). Στόν Λένιν έρχονται οί Μ. Α. καί Ο. Α. Σίλβιν.
- 'Ανάμεσα στίς 7 καί 22 Αύγουστου (19 Αύγουστου καί 3 του Σεπτέμβρη). 'Ο Λένιν όργανώνει στό χωριό Έρμακόβσκονε σύσκεψη τών πολιτικών έξοριστών-μαρξιστών του νομού Μινουσίνσκ γιά τή συζήτηση τής διακήρυξης τών «οίκονομιστών». Μιά προκαταρκτική σύσκεψη, άφιερωμένη στή συζήτηση του «Credo», έγινε στήν κατοικία τών Π. Ν. καί Ο. Μπ. Λεπεσίνσκι. 'Η τελική συνεδρίαση, όπου 17 πολιτικοί έξόριστοι μαρξιστές υιοθέτησαν τή «Διαμαρτυρία τών σοσιαλδημοκρατών τής Ρωσίας», πού γράφτηκε από τόν Λένιν, έγινε στήν κατοικία του Α. Α. Βανέγεφ.
- Αύγουστος, 22 (Σεπτέμβρης, 3). Σέ γράμμα του στή Μ. Ι. Ουλιάνοβα ό Λένιν παρακαλεί νά του σταλούν εφημερίδες μέ ύλικά από τό συνέδριο του Άννοβέρου τής γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας, στήν ήμερησία διάταξη του όποιου υπήρχε τό θέμα: «Οί έπιθέσεις ενάντια στίς βασικές άπόψεις καί στήν ταχτική του κόμματος», πού μπήκε γιά συζήτηση σέ σύνδεση μέ τίς αναθεωρητικές έκδηλώσεις του Ε. Μπέρνσταϊν.

Ἐργότερα ἀπὸ τίς
22 Ἀυγούστου
(3 τοῦ Σεπτεμβρίου).

Ὁ Λένιν στέλνει στὸν Λ. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ) ἀντίγραφο τοῦ «Credo» τῶν «οἰκονομιστῶν» καὶ τῆς «Διαμαρτυρίας», πού ψηφίστηκε στὴ σύσκεψη τῶν ἐξόριστων σοσιαλδημοκρατῶν στὸ νομὸ Μίνου-σίνσκ.

Καλοκαίρι.

Ὁ Λένιν ἀσχολεῖται ἐντατικά μὲ τὰ ζητήματα τῆς φιλοσοφίας: ξαναδιαβάζει τὰ ἔργα τοῦ Πλεχάνοφ, μελετᾷ τοὺς γάλλους ὕλιστές, καθὼς καὶ τοὺς ἰδεαλιστές, τοὺς νεοκαντιανούς φιλοσόφους.

Ὁ Λένιν καὶ ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια πηγαίνουν στὸ χωριὸ Τεσίνσκογε, ἐπισκέπτονται τὸν ἐξόριστο σοσιαλδημοκράτη ἐργάτη Α. Σ. Σαποβάλοφ· ὁ Λένιν σὲ συζήτηση μὲ τὸν Φ. Β. Λένγκνικ πάνω σὲ φιλοσοφικά ζητήματα τάσσεται ἀποφασιστικά ἐνάντια στὸ νεοκαντιανισμό.

Σεπτέμβριος, 1 (13).

Ὁ Λένιν σὲ γράμμα τοῦ στὴ Μ. Α. Οὐλιάνοβα ἐπικρίνει μὲ δριμύτητα τὸ βιβλίον τοῦ Ε. Μπέρνσταϊν «Οἱ προϋποθέσεις τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ τὰ καθήκοντα τῆς σοσιαλδημοκρατίας», παρακαλεῖ τὴ Μ. Ι. Οὐλιάνοβα νὰ τοῦ στείλει τὰ φύλλα τῆς «Sächsische Arbeiter-Zeitung» («Ἐργατικὴ Ἐφημερίδα τῆς Σαξωνίας»), ὅπου εἶχε δημοσιευθεῖ τὸ ἄρθρο τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ «Γιὰ τί νὰ τὸν εὐγνωμονοῦμε; Ἄνοιχτο γράμμα στὸν Κάρλ Κάουτσκι», πού στρεφόταν ἐνάντια στὸν Ε. Μπέρνσταϊν καὶ ἐνάντια στὴ συμβιβαστικὴ στάση τοῦ Κάουτσκι ἀπέναντί του.

Σεπτέμβριος, 9-15
(21-27).

Κυκλοφορεῖ ὁ I τόμος τοῦ βιβλίου τῶν Σ. καὶ Β. Οἰέμπ «Ἡ θεωρία καὶ ἡ πράξη τοῦ ἀγγλικοῦ τρεῖντ-γιουνιονισμοῦ» σὲ μετάφραση τοῦ Λένιν.

Σεπτέμβριος,
10 (22).

Στὸ χωριὸ Ἐρμακόβσκογε ὁ Λένιν παρακολουθεῖ τὴν κηδεῖα τοῦ Α. Α. Βανέγεφ, μέλους τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης «Ἐνωσις ἀγώνα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης», πού πέθανε στὴν ἐξορία, καὶ ἐκφωνεῖ ἐπικήδειο στὸν τάφο του.

Ἀρχὲς Σεπτεμβρίου-
Γενάρου, 19 (Φλεβάρου,
1) τοῦ 1900.

Ὁ Λένιν μαζὶ μὲ τὴ Ν. Κ. Κρούπσκαγια δουλεύει πάνω στὴν ρωσικὴ μετάφραση τοῦ II τόμου τοῦ βιβλίου τῶν Σ. καὶ Β. Οἰέμπ «Ἡ θεωρία καὶ ἡ πράξη τοῦ ἀγγλικοῦ τρεῖντ-γιουνιονισμοῦ», πού τοῦ στάλθηκε ἀπὸ τὴν Πετρούπολη, κάνει θεώρηση τῆς μετάφρασης (σημαντικὸ μέρος τοῦ κειμένου τὸ μεταφράζει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ) καὶ γράφει μιά σειρά ὑποσημειώσεις.

Ὁκτώβριος, 13 (25).

Ἡ «Διαμαρτυρία τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Ρωσίας», πού γράφτηκε ἀπὸ τὸν Λένιν, παραλήφθηκε στὴ Γενεύη ἀπὸ τὸν Γ. Β. Πλεχάνοφ καὶ δόθηκε γιὰ

στοιχειοθέτηση, γιά νά δημοσιευθεί στό τεύχος 4-5 τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο».

*᾽Οχτώβρης,
πρίν τίς 17 (29).*

Ἔρχεται στόν Λένιν στό Σουσένσκογε ὁ Β. Κ. Κουονατόβσκι.

᾽Οχτώβρης, 17 (29).

Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στή Μ. Α. Ουλιάνοβα ἀναφέρει ὅτι πῆρε τό νέο γαλλικό περιοδικό «Le Mouvement Socialiste» («Τό Σοσιαλιστικό Κίνημα»), πού βγήκε ὑπό τή διεύθυνση τοῦ Ζ. Λονγκέ.

*᾽Οχτώβρης, 27
(Νοέμβρης, 8).*

Ὁ Λένιν γράφει αἴτηση στό διοικητή τοῦ κυβερνεῖου Ἐνισέισκ, ζητώντας νά παρθοῦν μέτρα γιά νά τοῦ καταβληθεῖ ἔγκαιρα τό βοήθημα πού δικαιούται ἀπό τό νόμο σάν πολιτικός ἐξόριστος.

*᾽Οχτώβρης, 31
(Νοέμβρης, 12).*

Ὁ Λένιν γράφει γράμμα στόν γιατρό Σ. Μ. Ἀρκάνοφ, παρακαλώντας τον νά ἐπισκεφθεῖ τόν συνεξόριστό του Ο. Α. Ἐνγκμπεργκ πού ἀρρώστησε.

*᾽Οχι νωρίτερα
ἀπό τόν ᾽Οχτώβρη.*

Ὁ Λένιν δέχεται ἀρχικά τήν πρόταση τῆς ΚΕ τῆς Μπουόντ ν' ἀναλάβει ὁ ἴδιος τή διεύθυνση τῆς «Ραμπότσαγια Γκαζέτα», πού εἶχε ἀναγνωριστεῖ ἀπό τό Ι συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ ἐπίσημο ὄργανο τοῦ κόμματος, καί κατόπιν τήν πρόταση νά συνεργάζεται σ' αὐτή. Ὁ Λένιν γράφει τρία ἄρθρα γιά τήν «Ραμπότσαγια Γκαζέτα»: «Τό πρόγραμμά μας», «Τό ἄμεσο καθήκον μας», «Ἐπιταχτικό ζήτημα», καθῶς καί τό «Γράμμα στήν ὁμάδα τῆς σύνταξης» γιά τούς δρους συνεργασίας στήν ἐφημερίδα καί τά θέματα τῶν ἀρθρῶν.

Δεκέμβρης (ν. ἡμερ.).

Ἡ «Διαμαρτυρία τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Ρωσίας», πού γράφτηκε ἀπό τόν Λένιν, βγαίνει στή Γενεύη σέ χωριστή ἐκδοση — ἀνατύπωση ἀπό τό τεύχος 4-5 τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο». Ἡ σύνταξη τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο» ἔβγαλε τή «Διαμαρτυρία» ἐν ἀγνοία τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ καί πρόσθεσε σ' αὐτή ἕνα ἐπίλογο, ὅπου δήλωνε πῶς οἱ ἀπόψεις τῶν «οἰκονομιστῶν» ἀποτελοῦν παρεκκλίσεις ξεχωριστῶν ἀτόμων καί δέν ἀποτελοῦν κίνδυνο γιά τή σοσιαλδημοκρατία.

Τέλη τοῦ χρόνου.

Ὁ Λένιν γράφει τή βιβλιοκρισία γιά τό βιβλίον: Κ. Kautsky. «Bernstein und sozialdemokratische Programm. Eine Antikritik» (Κ. Κάουτσκι. «Ὁ Μπέρνσταϊν καί τό σοσιαλδημοκρατικό πρόγραμμα. Ἀντικριτική») μαζί μέ τή Ν. Κ. Κρούπσκαγια μεταφράζει τό βιβλίον στά ρωσικά.

Ὁ Λένιν γράφει τά ἄρθρα: «Σχέδιο προγράμματος τοῦ κόμματός μας», «Πισοδρομική κατεύθυνση στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία», «Γιά τά δικαστήρια δαιτησίας», «Γιά τίς ἀπεργίες».

Ὁ Λένιν γράφει τὴ βιβλιοκρισίαν γιὰ τὸ βιβλίον τοῦ Σ. Ν. Προκοπόβιτς «Τὸ ἐργατικὸν κίνημα τῆς Δύσης. Δοκίμιον κριτικῆς ἔρευνας».

1899.

Ὁ Λένιν ἐπεξεργάζεται λεπτομερειακὸν σχέδιον ἔκδοσης στό ἐξωτερικὸν μιᾶς πανρωσικῆς παράνομης μαρξιστικῆς ἐφημερίδας καὶ ἀνακοινώνει τὸ σχέδιον αὐτὸ στόν Λ. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ) καὶ στόν Α. Ν. Πότερσοφ.

Τέλη τοῦ 1899
ἤ ἀρχὴς τοῦ 1900.

Ὁ Λένιν γράφει τὸ ἄρθρον «Παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ μιὰ „Profession de foi“».

1900

Γενάρης-Μάρτης.

Ὁ Λένιν γράφει τὸ ἄρθρον «Ἄκριτη κριτικὴ (Ἄπ' ἀφορμὴν τὸ ἄρθρον τοῦ κ. Π. Σκβορτσόφ «Ὁ φετιχισμὸς τοῦ ἐμπορεύματος» στό τεύχος 12 τοῦ «Ναούτσονογε Ὀμποζρένιγε» τοῦ 1899)».

Γενάρης, 29
(Φλεβάρης, 11).

Λήξη τοῦ χρόνου ἐξορίας τοῦ Λένιν.

Ὁ Λένιν καὶ ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια ἀναχωροῦν ἀπὸ τὸ χωριὸν Σουσένσκογε γιὰ τὴν Εὐρωπαϊκὴν Ρωσίαν. Λόγω τῆς ἀπαγόρευσης νὰ μένει σὲ πρωτεύουσες, σὲ πανεπιστημιακὰς πόλεις καὶ σὲ μεγάλα ἐργατικὰ κέντρα, ὁ Λένιν διαλέγει σάν τόπον διαμονῆς τὸ Πσκοφ — πόλιν πού προσφερόταν πλεονεκτήματα γιὰ τίς ἐπαφὰς μετὰ τὴν Πετρούπολιν.

Πρῶτον δεκαπενθήμερον τοῦ Φλεβάρη.

Ταξιδεύοντας διὰ μέσου τῆς Σιβηρίας ὁ Λένιν σταματᾷ στὴν Οὐφά, ὅπου ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια μένει ὡς τὴ λήξιν τοῦ χρόνου τῆς ἐξορίας τῆς. Ὁ Λένιν συναντιέται μετὰ τοὺς ἐξόριστους σοσιαλδημοκράτας τῆς Οὐφά (Α. Ντ. Τσιουρουπά, Α. Ι. Σβιντέρσκι κ. ἄ.).

Μέσα τοῦ Φλεβάρη.

Ὁ Λένιν ἔρχεται παράνομα στὴ Μόσχαν καὶ μένει στοὺς δικούς του.

Φλεβάρης, 17
(Μάρτης, 1).

Ὁ Λένιν συναντιέται μετὰ τὸν σοσιαλδημοκράτη μηχανικὸν Γ. Μπ. Κράσιν.

Φλεβάρης, 19
(Μάρτης, 3).

Ὁ Λένιν μαθαίνει ἀπὸ τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς ἐπιτροπῆς Αἰκατερινοσλάβ Ι. Χ. Λαλαγιάντς ὅτι προετοιμάζεται ἡ σύγκλησις τοῦ ΙΙ συνεδρίου τοῦ ΣΔΕΚΡ ταυτόχρονα τοῦ γίνεται πρότασις νὰ πάρει μέρος στό συνέδριον, καθὼς καὶ στὴ σύνταξιν τῆς «Ραμπότσαγια Γκαζέτα».

Φλεβάρης, πρὶν τίς 26
(10 τοῦ Μάρτη).

Ὁ Λένιν μαζί μετὰ τὸν Ι. Χ. Λαλαγιάντς πηγαίνει στό Θέατρο Τέχνης καὶ βλέπει τὸ ἔργον τοῦ Γ. Χάουπτμαν «Ὁ ἀγχοφόρος Χένσελ».

Ὁ Λένιν σταματάει παράνομα στήν Πετρούπολη, συναντᾷ τή Β. Ι. Ζασούλιτς πού εἶχε ἔρθει στή Ρωσία, καί κάνει διαπραγματεύσεις μαζί της γιά τή συμμετοχή τῆς ομάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» στήν ἔκδοση μιᾶς πανρωσικῆς μαρξιστικῆς ἔφημερίδας καί ἑνός ἐπιστημονικο-πολιτικοῦ περιοδικοῦ στό ἔξωτερικό.

Φλεβάρης, 26
(Μάρτης, 10).

Ὁ Λένιν φτάνει στό Πσκόφ, ὅπου τίθεται κάτω ἀπό τή μυστική ἐπιτήρηση τῆς ἀστυνομίας.

Μάρτης, 10 (23).

Ὁ Λένιν γράφει αἴτηση στό διοικητή τῆς διεύθυνσης τῆς ἀστυνομίας ζητώντας νά ἐπιτραπεί στή Ν. Κ. Κρούπσκαγια νά ἐκτίσει τό χρόνο τῆς ἐπιτήρησης της στό Πσκόφ ἀντί στό κυβερνεῖο Ουφά. Ἡ αἴτηση ἀπορίφθηκε.

* Ἀνοιξη-καλοκαίρι.

Ὁ Λένιν συνδέεται μέ σοσιαλδημοκρατικές ομάδες καί μέ μεμονωμένους σοσιαλδημοκράτες σέ διάφορες πόλεις τῆς Ρωσίας, διεξάγει διαπραγματεύσεις καί ἀλληλογραφία σχετικά μέ τή συμβολή τους στή μελλοντική «Ἴσκρα».

* Ἀνοιξη.

Ὁ Λένιν παίρνει δουλειά ἀπό τή στατιστική ὄπηρεσία τοῦ κυβερνεῖου· ἐπισκέπτεται τή βιβλιοθήκη τῆς πόλης, ὅπου συναντιέται μέ ἑτόπιους σοσιαλδημοκράτες.

Ὁ Λένιν παίρνει μέρος σέ συνελεύσεις τῆς τοπικῆς ἐπαναστατικῆς καί ἀντιπολιτευόμενης διάνοησης, μιλάει σ' αὐτές, ἐπικρίνοντας τόν ἀναθεωρητισμό.

Ὁ Λένιν καταλήγει σέ συμφωνία μέ μερικούς σοσιαλδημοκράτες (Α. Μ. Στοπάνι, Ι. Ι. Ραντσένκο, Ν. Ν. Λόχοφ κ. ἄ.) γιά τήν ὀργάνωση ομάδας βοήθειας στήν ἔφημερίδα «Ἴσκρα».

Ὁ Λένιν ἀπορίπτει κατηγορηματικά τήν πρόταση τῆς σύνταξης τῆς ἔφημερίδας τῶν «οἰκονομιστῶν» «Ραμπότσαγια Μίσιλ» νά συνεργαστεῖ σ' αὐτή, ἐπειδή διαφωνεῖ θεμελιακά μέ τόν προσανατολισμό της.

Ὁ Λένιν γράφει τήν ἔκθεση τῆς ομάδας «Ἴσκρα» γιά τό προβλεπόμενο ΙΙ συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ καί ἐξουσιοδοτεῖται ἀπό τήν ομάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» νά τήν ἀντιπροσωπεύσει στό συνέδριο.

Γέλη Μάρτη-
Ἀπρίλης, πρὶν τίς
4 (17).

— Ὁ Λένιν ἐπεξεργάζεται τό σχέδιο δήλωσης τῆς σύνταξης γιά τό πρόγραμμα καί τὰ καθήκοντα τῆς πανρωσικῆς πολιτικῆς ἔφημερίδας («Ἴσκρα») καί τοῦ ἐπιστημονικο-πολιτικοῦ περιοδικοῦ («Ζαριά»).

Ὁ Λένιν πραγματοποιεῖ σύσκεψη τῶν ἐπαναστατῶν

μαρξιστῶν μέ τούς «νόμιμους μαρξιστές» (Π. Μπ. Στρούβε, Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι) μέ θέμα τή σύμπραξή τους στήν ἔκδοση τῆς «Ίσκρα» καί τοῦ «Ζαριά» («Σύσκεψη τοῦ Πσκοφ»). Στή σύσκεψη συζητήθηκε τό «Σχέδιο δήλωσης τῆς σύνταξης τῆς „Ίσκρα“ καί τοῦ „Ζαριά“», πού πρότεινε ὁ Λένιν.

- Ὅχι ἀργότερα ἀπό τίς 6 (19) τοῦ Ἀπριλίου.* Ὁ Λένιν στέλνει στή σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ «Ναούτσογοε Ὀμποζρένιγε» μιά σημείωση γιά τό ἄρθρο του «Ἄκριτη κριτική», ἡ ὁποία στρεφόταν ἐναντία στά ἄρθρα τοῦ Π. Μπ. Στρούβε στό περιοδικό «Ζίζν» (τεῦχος 10 τοῦ 1899 καί τεῦχος 2 τοῦ 1900) καί τοῦ Τουγκάν-Μπαρανόβσκι στό περιοδικό «Ναούτσογοε Ὀμποζρένιγε» (τεῦχος 5 τοῦ 1899, καί τεῦχος 3 τοῦ 1900). Τό ἄρθρο τοῦ Λένιν μέ τή σημείωση δημοσιεύθηκε στό «Ναούτσογοε Ὀμποζρένιγε» τοῦ Μάη-Ἰούνη τοῦ 1900.
- Ἀπριλίου, 6 (19).* Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στή Μ. Α. Οὐλιάνοβα ἀναφέρει ὅτι δουλεύει γιά τήν κατάρτιση ἑνός εὑρετηρίου τοῦ βιβλίου τῶν Σ. καί Β. Οὐέμπ «Ἡ θεωρία καί ἡ πράξη τοῦ ἀγγλικοῦ τρεϊντ-γιουνιονισμοῦ».
- Ἀργότερα ἀπό τίς 6 (19) τοῦ Ἀπριλίου.* Ὁ Λένιν κάνει ὑπογραμμίσεις καί κριτικές παρατηρήσεις στό βιβλίο τοῦ Ι. Νταβίντοφ «Τί εἶναι λοιπόν ὁ οικονομικός ὕλισμός; Κριτικομεθοδολογική μελέτη», σχετικά μέ τή διαστρέβλωση τοῦ φιλοσοφικοῦ ὕλισμοῦ τοῦ Μάρξ ἀπό τό συγγραφέα.
- Ἀπριλίου, 9 (22).* Ὁ Λένιν ἀναχωρεῖ παράνομα γιά τή Ρίγα γιά νά συνδεθεῖ μέ τούς ἐκεῖ σοσιαλδημοκράτες.
- Ἀπριλίου, 20 (Μάης, 3).* Ὁ Λένιν γράφει αἴτηση στό διοικητή τῆς διεύθυνσης ἀστυνομίας ζητώντας νά τοῦ ἐπιτραπεῖ νά μείνει ἐνάμιση μήνα στήν Οὐφά ἐξαιτίας τῆς ἀρρώστιας τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια. Ἡ αἴτηση τοῦ Β. Ι. Λένιν ἀπορίφθηκε ἀργότερα ἡ ἄδεια πάρθηκε ὕστερ' ἀπό ἐνέργειες τῆς Μ. Α. Οὐλιάνοβα.
- Μάης, 5 (18).* Ὁ Λένιν παίρνει διαβατήριο γιά τήν μετάβασή του στή Γερμανία.
- Πρόν τίς 20 τοῦ Μάη (2 τοῦ Ἰούνη) ἤ Ἰούλης.* Ταξίδι τοῦ Λένιν στό Σμολένσκ. Συνάντησή του μέ τούς Ι. Β. Μπάμπουσκιν καί Β. Ν. Ρόζανοφ. Ὁ Λένιν καθορίζει μέ τόν Ι. Β. Μπάμπουσκιν ἕνα κώδικε συνωμοτικῆς ἐπικοινωνίας.
- Μάης, 20 (Ἰούνης, 2).* Ὁ Λένιν φτάνει παράνομα στήν Πετρούπολη γιά συνάντηση μέ τούς ἐκεῖ σοσιαλδημοκράτες καί γιά τόν καθορισμό τῶν τρόπων ἐπικοινωνίας ὕστερ' ἀπό τήν ἀναχώρησή του στό ἐξωτερικό.

- Μάρης, 21 (Ίούνης, 3).* Σύλληψη του Λένιν στην Πετρούπολη.
- Μάρης, 23 (Ίούνης, 5).* Ἀνάκριση του Λένιν στην Ὀχράνα τῆς Πετρούπολης.
- Μάρης, 31 (Ίούνης, 13).* Ὁ Λένιν ἀπολύεται ἀπὸ τὸ κρατητήριον καὶ μὲ τὴ συνοδεία ἑνὸς ἀστυνομικοῦ στέλνεται στό Ποντόλσκ.
- Ίούνης, 1-7 (14-20).* Ὁ Λένιν μένει στοὺς δικούς του στό Ποντόλσκ (κοντὰ στή Μόσχα).
Μέ πρόσκληση τοῦ Λένιν ἔρχονται στό Ποντόλσκ μερικοὶ σοσιαλδημοκράτες (ὁ Π. Ν. Λεπεσίνσκι, οἱ Σ. Π. καὶ Σ. Π. Σεστέριν καὶ ἄλλοι), μὲ τοὺς ὁποίους συνεννοεῖται γιὰ τὴν ὑποστήριξη τῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα».
- Ίούνης, 7 (20).* Ὁ Λένιν μαζί μὲ τὴ Μ. Α. Οὐλιάνοβα καὶ τὴν Α. Ι. Οὐλιάνοβα-Ἐλιζάροβα, ἀναχωρεῖ μέσω τοῦ Νίζνι Νόβγκοροντ (σημερινὸ Γκόρκι) γιὰ τὴν Οὐφά, ὅπου βρίσκεται ἡ Ν. Κ. Κρούσκαγια.
- Ίούνης, 8 ἢ 9 (21 ἢ 22).* Ὁ Λένιν συνεννοεῖται μὲ τοὺς σοσιαλδημοκράτες τοῦ Νίζνι Νόβγκοροντ γιὰ τὴν ὑποστήριξη ἀπομέρους τους τῆς «Ἴσκρα» καὶ γιὰ τοὺς τρόπους συνδέσης.
- Ίούνης, 15 (28).* Ὁ Λένιν φτάνει στήν Οὐφά.
- Ίούνης, δεύτερο δεκαπενθήμερο.* Ὁ Λένιν συνεννοεῖται στήν Οὐφά μὲ τοὺς ἐκεῖ ἐξοριστοὺς σοσιαλδημοκράτες γιὰ τὴν ὑποστήριξη τῆς «Ἴσκρα».
- Ίούλης, ἀργότερα ἀπὸ τίς 2 (15).* Ὁ Λένιν ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὴν Οὐφά γιὰ τὸ Ποντόλσκ.
- Ἀνάμεσα στίς 2 καὶ 10 (15 καὶ 23) τοῦ Ἰούλη.* Ὁ Λένιν σταματᾷ στή Σαμάρα (στό σημερινὸ Κοῦμπισεφ), ὅπου συνεννοεῖται μὲ τοὺς ἐκεῖ σοσιαλδημοκράτες γιὰ τὴν ὑποστήριξη τῆς «Ἴσκρα».
Ὁ Λένιν σταματᾷ στό Σιζράν μὲ σκοπὸ νὰ προσελκύσει τοὺς ἐκεῖ σοσιαλδημοκράτες στό ἔργο τῆς ὑποστήριξης τῆς ἐκδοσης τῆς «Ἴσκρα».
- Ίούλης, 10 (23).* Ὁ Λένιν ἐπιστρέφει στό Ποντόλσκ.
- Ίούλης, 16 (29).* Ὁ Λένιν ἀναχωρεῖ γιὰ τὸ ἐξωτερικόν.
- Ἀρχές Αὐγούστου.* Διήμερη παραμονή τοῦ Λένιν στή Ζυρίχη καὶ συζήτησή του μὲ τὸν Π. Μπ. Ἀξελρόντ γιὰ τὴν ἐκδοση τῆς «Ἴσκρα» καὶ τοῦ «Ζαριά».

Διαπραγματεύσεις τοῦ Λένιν μὲ τὸν Γ. Β. Πλεχάνοφ

στή Γενεύη για την έκδοση της «Ίσκρα» και του «Ζαριά» διαφωνίες με τον Πλεχάνοφ κατά τη συζήτηση του σχεδίου δήλωσης «Από τη σύνταξη», που έγραψε ο Λένιν, καθώς και πάνω σε ζητήματα οργάνωσης της δουλειάς της σύνταξης.

Στό Μπελρίβ (κοντά στη Γενεύη) ο Λένιν παίρνει μέρος σε σύσκεψη με τους Γ. Β. Πλεχάνοφ, Α. Ν. Πότερσοφ, Β. Ι. Ζασούλιτς, Ν. Ε. Μπάουμαν και Γ. Μ. Στεκλόφ, με θέμα το πρόγραμμα της «Ίσκρα» και του «Ζαριά».

Αύγουστος, 11-15
(24-28).

Ο Λένιν συμμετέχει σε σύσκεψη με την ομάδα «Απελευθέρωση της δουλειάς» στο Κορσιέ (κοντά στη Γενεύη) όπου συζητιέται το ζήτημα της έκδοσης και της κοινής διεύθυνσης της «Ίσκρα» και του «Ζαριά».

Αύγουστος, 15 (28).

Ο Λένιν αναχωρεί από τη Γενεύη για το Μόναχο.

Αύγουστος, 20
(Σεπτέμβρης, 2)
και αργότερα.

Ο Λένιν περιγράφει τα καθέκαστα από την πορεία των διαπραγματεύσεων με τον Πλεχάνοφ για την έκδοση της «Ίσκρα» («Πώς παρά λίγο νά έσβηνε ή „Ίσκρα“;»).

Αύγουστος, 22-24
(Σεπτέμβρης, 4-6).

Ο Λένιν στη Νυρεμβέργη, απ' όπου πέρασε πηγαίνοντας για το Μόναχο, διεξάγει διαπραγματεύσεις με τον γερμανό σοσιαλδημοκράτη Α. Μπράουν για την παροχή οργανωτικής-τεχνικής βοήθειας στην έκδοση της «Ίσκρα».

Αύγουστος, 23
(Σεπτέμβρης, 5) και
νωρίτερα από τις 2
(15) του Σεπτέμβρη.

Ο Λένιν σε γράμματά του προς άγνωστο ρώσο σοσιαλδημοκράτη άπορτίπει κατηγορηματικά κάθε συμφωνία με την «Ένωση των ρώσων σοσιαλδημοκρατών του έξωτερικου», οργάνωση των «οικονομιστών».

Αύγουστος, αργότερα
από τις 23 (5 του
Σεπτέμβρη).

Ο Λένιν γράφει τη δήλωση της σύνταξης της «Ίσκρα».

Αύγουστος, 24
(Σεπτέμβρης, 6).

Ο Λένιν αναχωρεί από τη Νυρεμβέργη για το Μόναχο.

Δεύτερο δεκαπενθήμερο
του Αδγούστου.

Ο Λένιν γράφει γράμμα στον Γ. Μ. Στεκλόφ με κριτικές παρατηρήσεις στο άρθρο του Ντ. Μπ. Ριαζάνοφ «Παρατηρήσεις στο πρόγραμμα του „Ραμπότσεγε Ντιέλο“».

Τέλη Αδγούστου.

Ο Λένιν συντάσσει το σχέδιο συμφωνίας της ομάδας «Ίσκρα» με την ομάδα «Απελευθέρωση της δουλειάς» πάνω στο ζήτημα της έκδοσης της «Ίσκρα»

καί τοῦ «Ζαριά» καί τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων τῶν ὁμάδων στή σύνταξη αὐτῶν τῶν ὀργάνων.

Ὁ Λένιν στέλνει στή Γενεύη στήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» τέσσερα πληρεξούσια γιά τό Διεθνές σοσιαλιστικό συνέδριο στό Παρίσι: τρία ἀπό τήν ὁμάδα «Σοσιαλδημοκράτης» τῶν Οὐραλίων καί ἓνα ἀπό τή σοσιαλδημοκρατική ὀργάνωση τῆς Οὐφά, στήν ὁποία καθοδηγητικό ρόλο ἔπαιζαν ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια, ὁ Α. Ντ. Τσιουρούπα καί ἄλλοι.

Αὔγουστος.

Ὁ Λένιν μελετᾷ τά ὑλικά καί τά ντοκουμέντα τῆς «Ἐνωσης τῆς ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ» σχετικά μέ τή διάσπαση στήν «Ἐνωση».

Ὁ Λένιν ἀρνεῖται τή συνεργασία στή «Ραμπότσαγια Μίσλ» (πού ἡ ἔκδοσή της εἶχε μεταφερθεῖ στό ἐξωτερικό) τή σχετική πρόταση τήν εἶχε κάνει στόν Λένιν καί στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ ὁ Κ. Μ. Τάχταρεφ μέ σκοπό νά τοῦς παρακινήσει νά παραιτηθοῦν ἀπό τήν πρόθεσή τους νά ἐκδόσουν τήν «Ἴσκρα».

Ἀνάμεσα Αὔγουστο καί Δεκέμβρη.

Ὁ Λένιν συναντιέται μέ τόν πολωνό ἐπαναστάτη Γιούλιαμ Μαρχλέβσκι, πού ζοῦσε τότε στό Μόναχο, καί πού βοηθᾷ στήν ὀργάνωση τῆς ἔκδοσης τῆς «Ἴσκρα».

Σεπτέμβρης, 23 (Ὀχτώβρης, 6).

Ὁ Λένιν παίρνει μέρος στήν ἐπεξεργασία μιᾶς ἐιδικῆς συμφωνίας γιά τίς ἀμοιβαίες σχέσεις μέσα στή συνταχτική ἐπιτροπή τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά», πού νά ἐξασφαλίζει τά δικαιώματα τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» κατά τήν ἐπίλυση ζητημάτων τῆς σύνταξης.

Σεπτέμβρης.

Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στή Ν. Κ. Κρούπσκαγια περιγράφει τά καθέκαστα τῆς διάσπασης στίς γραμμές τῆς «Ἐνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ».

Ὁ Λένιν παρακολουθεῖ στό Μόναχο μαθήματα ἀγγλικῆς γλώσσας.

Ἀνάμεσα στίς 27 τοῦ Σεπτέμβρη καί 5 τοῦ Ὀχτώβρη (10 καί 18 τοῦ Ὀχτώβρη).

Κυκλοφορεῖ σέ χωριστό φυλλάδιο ἡ «Δήλωση τῆς Σύνταξης τῆς „Ἴσκρα“», πού εἶχε γράψει ὁ Λένιν. Ἡ δήλωση στέλνεται στή Ρωσία γιά νά κυκλοφορήσει ἀνάμεσα στίς σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις καί στούς ἐργάτες.

Ἀνάμεσα στίς 27 τοῦ Σεπτέμβρη (10 τοῦ Ὀχτώβρη) καί 11 (24) τοῦ Δεκέμβρη.

Ὁ Λένιν ἀλληλογραφεῖ μέ τόν Π. Μπ. Ἀξελρόντ, μέλος τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα», γιά τό ζήτημα τῆς προετοιμασίας τῆς ἐκτύπωσης τοῦ πρώτου φύλλου τῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα» καί τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά».

- Σεπτέμβρης—
'Οχτώβρης.
- 'Ο Λένιν δουλεύει τό άρθρο «'Ο πόλεμος μέ τήν Κίνα», χρησιμοποιώντας από τίς έφημερίδες ύλικά, πού καθρέφτιζαν τήν έσωτερική κατάσταση τής χώρας.
- Σεπτέμβρης—
Φλεβάρης τοῦ 1901.
- 'Ο Λένιν ἀλληλογραφεῖ μέ τή σοσιαλδημοκρατική ομάδα «Μπορμπά» (Ντ. Μπ. Ριαζάνοφ, Γ. Μ. Στεκλόφ καί Β. Ντανέβιτς) γιά τό ζήτημα τῶν μορφῶν τῆς φιλολογικῆς συνεργασίας τῶν μελῶν αὐτῆς τῆς ομάδας μέ τήν «'Ισκρα» καί τό «Ζαριά».
- 'Ανάμεσα στίς 5 (18)
τοῦ 'Οχτώβρη καί 3
(16) τοῦ Νοέμβρη.
- 'Ο Λένιν θεωρεῖ τήν μπροσούρα «Τά γεγονότα τοῦ Μάη στό Χάρκοβο» καί γράφει τόν πρόλογό της.
- 'Οχτώβρης, 13 (26).
- 'Ο Λένιν σέ γράμμα του στήν Α. Α. Γιακουμπόβα, ἐξονόματος τῆς ομάδας «'Ισκρα» ἀπορίπτει κατηγορηματικά τήν πρόσκληση γιά συνεργασία στό ὄργανο τῶν «οἰκονομιστῶν» «Ραμπότσαγια Μίσλ».
- 'Οχτώβρης, 20
(Νοέμβρης, 2).
- 'Ο Λένιν σέ γράμμα του στόν Β. Π. Νόγκιν στό Λονδίνο, τοῦ κάνει γνωστό ὅτι εἶναι δυνατό νά ὀργανωθεῖ τό παράνομο πέρασμά του ἀπό τά σύνορα γιά τήν ὀργάνωση τῆς κυκλοφορίας τῆς «'Ισκρα» καί τήν ἀποκατάσταση σύνδεσης μέ διάφορες ἐπιτροπές καί ομάδες στή Ρωσία. «Στηρίζουμε στή συνεργασία Σας μεγάλες ἐλπίδες, — ἔγραφε ὁ Β. Ι. Λένιν — ιδιαίτερα στό ζήτημα τῶν ἄμεσων ἐπαφῶν μέ ἐργάτες στά διάφορα μέρη».
- 'Οχτώβρης, 24
(Νοέμβρης, 6).
- 'Ο Λένιν σέ γράμμα πού στέλνει ἀπό τό Μόναχο στή Μ. Ι. Οὐλιάνοβα ἀναφέρει ὅτι ἀσχολεῖται μέ τήν ἐκμάθηση τῆς γερμανικῆς γλώσσας, ὅτι πηγαίνει στή βιβλιοθήκη.
- 'Οχτώβρης, 27
(Νοέμβρης, 9).
- 'Ο Λένιν σέ γράμμα του στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ, ἀναφέρει ὅτι τοῦ στέλνει τά ἄρθρα τοῦ Πότρεσοφ κ. ἄ. γιά τό πρῶτο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά».
- 'Οχτώβρης—
ἀρχές Νοέμβρη.
- 'Ο Λένιν γράφει τό ἄρθρο «'Επιταχτικά καθήκοντα τοῦ κινήματός μας» (κύριο ἄρθρο τοῦ πρώτου φύλλου τῆς «'Ισκρα»).
- Νοέμβρης,
ὄχι ἀργότερα ἀπό τίς
25 (8 τοῦ Δεκέμβρη).
- 'Ο Λένιν γράφει τό ἄρθρο «'Η διάσπαση τῆς 'Ενωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ»
- Νοέμβρης.
- 'Ο Λένιν ἀλληλογραφεῖ μέ τούς κατά τόπους ἀνταποκριτές, θεωρεῖ σχόλια καί ἄρθρα, ἐτοιμάζει γιά στοιχειοθέτηση τό πρῶτο φύλλο τῆς «'Ισκρα».
- Τέλη τοῦ Νοέμβρη.
- 'Ο Λένιν ὀργανώνει τήν προετοιμασία καί τήν ἐκδο-

ση του πρώτου φύλλου του περιοδικού «Ζαριά» στη Στουτγάρδη.

Ἀνάμεσα στις 1 και 10 (14 και 23) τοῦ Δεκεμβρίου. Ταξίδι του Λένιν από τὸ Μόναχο στη Λειψία γιὰ τὴν τελικὴ θεώρηση τοῦ πρώτου φύλλου τῆς «Ἴσκρα».

Δεκεμβρίου, 10 (23). Ὁ Λένιν ἐπιστρέφει ἀπὸ τῆ Λειψία στὸ Μόναχο.

Δεκεμβρίου, 11 (24). Ὁ Λένιν σὲ γράμμα του στὸν Π. Μπ. Ἀξελρόντ ἀναφέρει ὅτι τὸ πρῶτο φύλλο τῆς «Ἴσκρα» στοιχειοθετήθηκε καὶ πρόκειται νὰ κυκλοφορήσει.

Πρῶτο δεκαπενθήμερο τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1900. Ὁ Λένιν σὲ γράμμα του στὴ Ν. Κ. Κρούπσκαγια τὴν παρακαλεῖ νὰ τοῦ στείλει τὴ μετάφραση τοῦ βιβλίου τοῦ Κ. Κάουτσκι «Ὁ Μπέρνσταϊν καὶ τὸ σοσιαλδημοκρατικὸ πρόγραμμα», ποῦ ἔκανε ὁ ἴδιος στὴν ἐξορία, ὑπολογίζοντας νὰ τὴν ἐκδόσει στὸ ἐξωτερικόν. Ἡ μετάφραση τὴν περίοδο ἐκείνη βρισκόταν στὸ Ἀστραχάν, στὰ χέρια, προφανῶς, τοῦ Λ. Μ. Κνιπόβιτς.

Ἀνάμεσα στις 16 (29) τοῦ Δεκεμβρίου 1900 καὶ μέσα τοῦ Φλεβάρη 1901. Ὁ Λένιν παίρνει μέρος στὶς διαπραγματεύσεις τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα» καὶ τοῦ «Ζαριά» μέ τὸν Π. Μπ. Στρούβε (ἐκπρόσωπο τῆς ὁμάδας τῆς «δημοκρατικῆς ἀντιπολίτευσης» «Σβομπόντα»), ποῦ ἦρθε στὸ Μόναχο· οἱ διαπραγματεύσεις ἀφοροῦν τὸ ζήτημα τῶν μορφῶν μιᾶς κοινῆς ἐκδοτικῆς δράσης στὸ ἐξωτερικόν. Ὁ Λένιν γράφει τὸ σχέδιο τῆς συμφωνίας τῆς ὁμάδας «Ἴσκρα» καὶ «Ζαριά» μέ τὴν ὁμάδα «Σβομπόντα», ὅπου καθορίζονται οἱ ἀμοιβαῖες σχέσεις αὐτῶν τῶν ὁμάδων κατὰ τὴν ἐκδοση ἑνὸς γενικοῦ πολιτικοῦ παραρτήματος τοῦ «Ζαριά» μέ τίτλο «Σοβρεμένονγε Ὀμποζρένιγε». Ἐπειδὴ στὴ διάρκεια τῶν διαπραγματεύσεων ὁ Π. Μπ. Στρούβε προσπαθεῖ νὰ ἐκμεταλλευτεῖ τὴν ταμπέλα τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ἐκδοτικῶν γιὰ τὰ συμφέροντα τῆς φιλελεύθερης ἀστικῆς τάξης, ὁ Λένιν ἐπιμένει νὰ διακοποῦν οἱ διαπραγματεύσεις.

Δεκεμβρίου, 16 (29). Ὁ Λένιν, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὴ σύσκεψη τῶν ἀντιπροσώπων τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα» καὶ τοῦ «Ζαριά» μέ τὸν Π. Μπ. Στρούβε, περιγράφει τὴν πορεία τῶν διαπραγματεύσεων.

Νωρίτερα ἀπὸ τίς 21 τοῦ Δεκεμβρίου 1900 (3 τοῦ Γενάρη 1901). Ὁ Λένιν μεταφράζει τὸ ἄρθρο τοῦ Γ. Μ. Χάιντμαν «Ὁ σοσιαλισμός, ὁ τρεϊντ-γιουνιονισμός καὶ ἡ πολιτικὴ πάλη», ποῦ τὸ πῆρε ἀπὸ τὸ συγγραφεὴ μέσω τοῦ Β. Π. Νόγκιν, μέλους τῆς ὁμάδας «Ραμπότσεγε ζνάμια» τῆς Πετρούπολης.

Δεκεμβρίου, 21 (3 τοῦ Γενάρη 1901). Ὁ Λένιν μέ γράμμα του στὸν Β. Π. Νόγκιν ἀναφέρει ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ δεχτεῖ τὴν πρόταση τοῦ Μ. Β. Σμιρ-

νόφ (μέλους τῆς ομάδας «Ραμπότσεγε ζνάμια») σχετικά μέ τήν έκδοση τῆς μετάφρασῆς του τοῦ βιβλίου τοῦ Κ. Κάουτσκι «Ὁ Μπέρνσταϊν καί τό σοσιαλδημοκρατικό πρόγραμμα», γιατί σκοπεύει νά τό τυπώσει σάν έκδοση τῆς «Ἴσκρα» ρωτᾶει τόν Β. Π. Νόγκιν ἂν ἡ ομάδα «Ραμπότσεγε ζνάμια» θά δεχόταν νά χρηματοδοτήσει ἔστω καί ἐνμέρει τήν έκδοση αὐτή.

Τέλη τοῦ Δεκεμβρίου.

Βγαίνει τό πρῶτο φύλλο τῆς πανρωσικῆς παράνομης μαρξιστικῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα» μέ τά ἄρθρα τοῦ Λένιν: «Ἐπιταχτικά καθήκοντα τοῦ κινήματός μας» (κύριο ἄρθρο), «Ὁ πόλεμος μέ τήν Κίνα», καί «Ἡ διάσπαση τῆς Ἐνώσεως τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ».

*Τέλη τοῦ 1900—
ἀρχές τοῦ 1901.*

Ὁ Λένιν θεωρεῖ καί ἐτοιμάζει γιά δημοσίευση στήν «Ἴσκρα» μιά σειρά ἀνταποκρίσεις, ἀνάμεσα σ' αὐτές καί ἀνταποκρίσεις γιά τήν κατάσταση τῶν ἐργατῶν καί τό ἐργατικό κίνημα (στήν Πετρούπολη, στή Μόσχα, στή Ρίγα, στό Οὐράλια, στό Κρασνογιάρσκ, στό Αἰκατερινοσλάβ, στήν Ὀδησσό, στό Κίεβο), γιά τό φοιτητικό κίνημα (στήν Πετρούπολη, στή Μόσχα, στό Κίεβο, στό Χάρκοβο), καθώς καί μιά σειρά ἀποκαλυπτικά ἔγγραφα (ἀνάμεσά τους τό μυστικό ἔγγραφο τῆς ἱερᾶς συνόδου πού ἀπαγόρευε τίς πανυχίδες σέ περίπτωση θανάτου τοῦ Α. Ν. Τολστόι).

1901

Γενάρης—Μάρτης.

Κάτω ἀπό τήν καθοδήγηση τοῦ Λένιν ἀναπτύσσουν τή δράση τους οἱ ομάδες ὑποστήριξης τῆς «Ἴσκρα» καί οἱ πράχτορές της στή Ρωσία (Πετρούπολη, Μόσχα, Πσκόφ, Πολτάβα, Σαμάρα, Νότια Ρωσία κ. ἄ.).

Γενάρης, 11 (24).

Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στόν Β. Π. Νόγκιν ἀναφέρει ὅτι τοῦ στέλνει τό πρῶτο φύλλο τῆς «Ἴσκρα», τόν παρακαλεῖ νά στείλει τή γνώμη του γι' αὐτό, τόν ρωτᾶ ἂν εἶναι σύμφωνος ν' ἀναλάβει μόνιμα τή δουλειά τῆς μεταφορᾶς ἐντυπου ὑλικοῦ στή Ρωσία.

Γενάρης, 17 (30).

Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ ἐκθέτει λεπτομερειακά τό περιεχόμενο τῶν διαπραγματεύσεων μέ τόν Π. Μπ. Στροῦβε γιά τήν κοινή έκδοση παράνομου ὀργάνου καί τάσσεται ἀποφασιστικά ὑπέρ τῆς διακοπῆς τῶν διαπραγματεύσεων.

Γενάρης.

Ὁ Λένιν γράφει τό ἄρθρο «Ἡ ἐπιστράτευση τῶν 183 φοιτητῶν».

*Τέλη Γενάρη—
ἀρχές Φλεβάρη.*

Ὁ Λένιν γράφει τρία ἄρθρα: «Χτύπα, ἀλλά ὄχι μέχρι θανάτου», «Γιατί νά ἐπισπεύδουμε τήν ἀλλαγὴ τῶν

καιρών;» και «Αντικειμενική στατιστική» με το γενικό τίτλο «Εδκαιριακά σημειώματα».

Πρώτο δεκαπενθήμερο του Φλεβάρη.

Βγαίνει το δεύτερο φύλλο της «Ίσκρα», όπου είναι δημοσιευμένο το άρθρο του Λένιν «Η έπιστράτευση των 183 φοιτητών».

Φλεβάρης, 15-20 (Φλεβάρης, 28-Μάρτης, 5).

Ταξίδι του Λένιν στην Πράγα και στη Βιέννη για την όργανωση του έρχομου της Ν. Κ. Κρούπσκαγια στο έξωτερικό. Στην Πράγα ο Λένιν γνωρίζεται με τον τσέχο σοσιαλδημοκράτη Φ. Μοντράτσεκ, μέσω του οποίου διαβιβάζοταν η άλληλογραφία από τη Ρωσία και για τη Ρωσία.

Φλεβάρης, αργότερα από τις 19 (4 του Μάρτη).

Ο Λένιν γράφει το άρθρο «Το έργατικό κόμμα και η άγροτιά».

Τέλη του Φλεβάρη-πρώτο δεκαπενθήμερο του Μάρτη.

Ο Λένιν διεξάγει διαπραγματεύσεις με τον σοσιαλδημοκράτη Λ. Ι. Γκόλντμαν, πού κλήθηκε από την Πολτάβα, για τη δημιουργία στο Κισινιόφ παράνομου τυπογραφείου της «Ίσκρα».

Μάρτης, 7 (20).

Ο Λένιν σέ γράμμα του στον Π. Μπ. Άξελρόντ τον πληροφορεί ότι η δήλωση της σύνταξης πού έγραψε ο ίδιος για το πρώτο τεύχος του περιοδικού «Ζαριά» άπορίφθηκε από το έκδοτικό του Ντίτς, γιατί άναφέρεται στην «Ίσκρα», πού εκδίδεται παράνομα.

Μάρτης, 10 (23).

Βγαίνει το πρώτο τεύχος του περιοδικού «Ζαριά» με τρία άρθρα του Λένιν πού έχουν τον κοινό τίτλο «Εδκαιριακά σημειώματα».

Μάρτης, 24 (Άπριλίου, 6).

Ο Λένιν σέ γράμμα του στον Β. Π. Νόγκιν τον εύχαριστεί για τις έμπεριστατωμένες γνώμες του σχετικά με το πρώτο τεύχος του «Ζαριά».

Μάρτης.

Η διεύθυνση της άστυνομίας έξακριβώνει ότι επικεφαλής της «Ίσκρα» βρίσκεται ο Β. Ι. Λένιν, και στις 26 του Μάρτη (8 του Άπριλη) προτείνει στο γενικό διοικητή του κυβερνείου Μίνσκ νά «όργανώσει την παρακολούθηση της κυκλοφορίας της εφημερίδας, πού διεισδύει μέσω των συνόρων».

Άπριλίου, 2 (15).

Ο Λένιν σέ γράμμα του στον Γ. Β. Πλεχάνοφ προτείνει στον τελευταίο νά γράψουν από κοινού μία κριτική της συλλογής «Σ' ένα τιμητικό πόστο», πού ήταν άφιερωμένη στα 40 χρόνια του Ν. Κ. Μιχαηλόβσκι· ο Λένιν άναφέρει ότι ο ίδιος σκοπεύει νά γράψει ένάντια στο άρθρο του Τσερνόφ, στον δέ Πλεχάνοφ συνιστά νά κριτικάρει τά άρθρα των Σ. Ν. Γιουζακόφ και Μ. Ραφαήλοφ.

- Ἀπριλῆς, 6 (19).* Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στόν Κ.-Γ. Μπράντινγκ (διευθυντή τοῦ «Social-Demokraten», ὄργανου τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος) τόν παρακαλεῖ ἐξονόματος τῆς σύνταξης τοῦ «Ζαριά» νά βοηθήσει στήν ἀπόκτηση ἐπαφῆς μέ τούς σοσιαλδούς καί φιλλανδοῦς σοσιαλδημοκράτες μέ σκοπό τόν ἐφοδιασμό τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά» καί τῆς ἑβδομαθιαίας «Ἴσκρα» μέ φιλολογικό ἔλικό γύρω ἀπό τήν πολιτική κατάσταση στή Φιλλανδία, τήν πάλη τῶν φιλλανδῶν ἐναντία στό δεσποτισμό τῆς τσαρικής ἀπολυταρχίας.
- Ἀπριλῆς, 8 (21).* Ὁ Λένιν στέλνει γράμμα στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ σχετικά μέ τήν ἀνάγκη νά πραγματοποιηθεῖ σύντομα οὐσκειψη τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά».
- Ἀπριλῆς, 12 (25).* Ὁ Λένιν παρουσιάζει στήν ομάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» σχέδιο συνένωσης τῶν ρωσικῶν ἐπαναστατικῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὀργανώσεων σ' ἓνα «Σύνδεσμο τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας».
- Ἀπριλῆς, 14 (27).* Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στόν πράχτορα τῆς «Ἴσκρα» Λ. Ν. Ραντσένκο μιλάει γιά τή δουλειά τῆς ὁμάδας «Ἴσκρα» τοῦ ἐξωτερικοῦ πού ἀποβλέπει στό «ν' ἀγκαλιάσει ἡ ρωσική ὀργάνωση τῆς „Ἴσκρα“ ὅσο τό δυνατό περισσότερο κόσμο καί ὅσο τό δυνατό περισσότερο περιφέρειες» τονίζει ἐπίσης ὅτι δέν εἶναι ἐπιθυμητή τή στιγμή αὐτή ἡ σύγκληση τοῦ II συνεδρίου τοῦ ΣΔΕΚΡ, πού προσπαθοῦσε νά πραγματοποιήσει τό «Ραμπότσεγε Ντιέλο», ἐν ἀγνοία τῆς ὀργάνωσης «Ἴσκρα».
- Μέσα τοῦ Ἀπριλῆ.* Ἀφιξη τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια στό Μόναχο.
- Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στόν Σ. Ι. Ραντσένκο ἀναφέρει ὅτι κυκλοφόρησαν δύο πρωτομαγιάτικες προκηρύξεις: ἡ προκήρυξη τῆς «Ἴσκρα» καί ἡ προκήρυξη «Ἡ Πρωτομαγιά», πού ἐκδόθηκε ἀπό τή σύνταξη τῆς «Ἴσκρα» ἐξονόματος μερικῶν ἐπιτροπῶν τῆς Νότιας Ρωσίας, καθώς καί ἐξονόματος τῆς ὀργάνωσης «Γιούζ-νι ραμπότσι» καί τῆς «Ἴσκρα». Ὁ Λένιν σέ γράμμα πού στέλνει στό Βερολίνο στόν Μ. Γ. Βετσεσλόφ ὑποδειχνει στόν τελευταῖο νά στείλει τή βαλίτσα μέ τίς πρωτομαγιάτικες προκηρύξεις στήν Πετροῦπολη (μέσω Πσκόφ).
- Ἀπριλῆς, 19 (Μάης, 2).* Βγαίνει τό τρίτο φύλλο τῆς «Ἴσκρα», ὅπου δημοσιεύεται τό ἄρθρο τοῦ Λένιν «Τό ἐργατικό κόμμα καί ἡ ἀγροτιά».

Ἐνάμεσα στίς 24
καί 29 τοῦ Ἀπρίλη
(7 καί 12 τοῦ Μάη).

Ὁ Λένιν συμμετέχει σέ σύσκεψη τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά», ὅπου συζητιέται τό περιεχόμενο τοῦ τεύχους 2-3 τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά», τό σχέδιο πού πρότεινε ὁ Λένιν γιά τήν ὀργάνωση ἑνός «Συνδέσμου τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας» μαζί μέ ἕνα πρότυπο καταστατικό του, καθὼς καί ἡ πρόταση τῆς ὀμάδας «Μπορμπά» γιά τή συνένωση ὅλων τῶν ρωσικῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὀργανώσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Ἀποίλης, 29
(Μάης, 12).

Σέ γράμμα του στήν ὀμάδα «Μπορμπά» ὁ Λένιν ἐξονόματος τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα» δίνει τή συγκατάθεσή του γιά τήν ἐπανάληψη τῶν διαπραγματεύσεων πάνω στό ζήτημα τῆς συνένωσης τῶν ὀργανώσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας καί γιά τή σύγκληση μιᾶς προκαταρκτικῆς συνδιάσκεψης ἀντιπροσώπων ἀπ' ὅλες τίς σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Πρόλογος	VII
----------------	-----

1898

ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΚΗΣ ΜΑΣ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ. <i>Νέοι στατιστικοί ἄθλοι τοῦ καθηγητῆ Κάρισεφ</i> ..	1-36
--	------

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ. <i>Α. Μπογκντάνοφ. Ἐπιτομή οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Μόσχα. 1897. Ἐκδοση τοῦ κεντρικοῦ βιβλιοπωλείου Α. Μουρίνοβα. Σελ. 290. Τιμὴ 2 ρούβλια</i>	37-45
--	-------

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΑΓΟΡΩΝ (<i>Ἀπ' ἀφορμὴ τῆν πολεμικὴ ἀνάμεσα στοὺς κ. κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι καὶ Μπουλγκάκοφ</i>)	46-56
--	-------

1899

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ. <i>Ρ. Γκβόζντεφ. Οἱ κουλάκοι, ἡ τοκογλυφία καὶ ἡ κοινωνικοοικονομικὴ τους σημασία. Πετροῦπολη. 1899. Ἐκδ. Ν. Γκάριν</i>	57-61
---	-------

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ. <i>Πάρβουζ. Ἡ παγκόσμια ἀγορὰ καὶ ἡ ἀγρο- τικὴ κρίση. Οἰκονομικὰ δοκίμια. Μετάφραση ἀπὸ τὰ γερμανικά Λ. Γ. Πετροῦπολη, 1898. Ἐκδ. Ο. Ν. Ποπόβα (Μορφωτικὴ βι- βλιοθήκη, σειρὰ 2η, τεῦχος 2). Σελ. 142. Τιμὴ 40 καπίκια</i>	62-63
--	-------

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ. <i>Ἡ ἐμποροβιομηχανικὴ Ρωσία. Ὁ- δηγὸς γιὰ τοὺς ἐμπόρους καὶ τοὺς ἐργοστασιάρχες. Συντάχθηκε μέ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Α. Α. Μπλάου, προϊστάμενου τοῦ τμήματος στατιστικῆς τῆς διεύθυνσης ἐμπορίου καὶ μανουφакτοῦρας. Πε- τροῦπολη. 1899. Τιμὴ 10 ρούβλια</i>	64-67
---	-------

ΚΑΙ ΠΑΛΙ ΓΙΑ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑ- ΤΟΠΟΙΗΣΗΣ	68-88
---	-------

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ. <i>Karl Kautsky. Die Agrarfrage. Einl Vebersicht über die Tendenzen der modernen Landwirtschaft und die Agrarpolitik u. s. w. Stuttgart, Dietz, 1899</i>	89-95
--	-------

Ο ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ (Σχε- τικά με τό βιβλίον του Κάουτσκι καί τό άρθρον του κ. Μπουλγκά- κοφ)	97-154
"Άρθρον πρώτον	101
I.	102
II.	105
III.	112
IV.	125
V.	132
"Άρθρον δεύτερον	141
I.	141
II.	153
ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ. Χό μ π σ ο ν. "Η εξέλιξη του σύγχρονου καπι- ταλισμού. Μετάφραση από τά άγγλικά. Πετρούπολη, 1898. Έκδ. Ο. Ν. Ποπόβα. Τιμή 1 ρούβλι καί 50 καπίκια	155-158
ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΟΝ κ. Π. ΝΕΖΝΤΑΝΟΦ	159-165
ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΩΝ ΣΟΣΙΑΛΛΗΜΟΚΡΑΤΩΝ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ	167-180
ΑΡΘΡΑ ΓΙΑ ΤΗ «ΡΑΜΠΟΤΣΑΓΙΑ ΓΚΑΖΕΤΑ»	181-202
ΓΡΑΜΜΑ ΣΤΗΝ ΟΜΑΔΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ	183
ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΑΣ	186
ΤΟ ΑΜΕΣΟ ΚΑΘΗΚΟΝ ΜΑΣ	191
ΕΠΙΤΑΧΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ	197
ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ. <i>Karl Kautsky. Bernstein und das sozialdemo- kratische Programm. Eine Antikritik</i>	203-215
ΣΧΕΔΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΜΑΣ	217-245
ΠΙΣΟΔΡΟΜΙΚΗ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΣΤΗ ΡΩΣΙΚΗ ΣΟΣΙΑΛΛΗ- ΜΟΚΡΑΤΙΑ	246-279
ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ ΔΙΑΙΤΗΣΙΑΣ	280-293
ΓΙΑ ΤΙΣ ΑΠΕΡΓΙΕΣ	294-304
* ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ. Σ. Ν. Π ρ ο κ ο π ό β ι τ ς. Τό έργατικό κίνημα	

* Μέ άστερίσκο σημειώνονται οί τίτλοι πού έβαλε τό 'Ινστιτούτο μαρξισ-
μοϋ-λενινισμού τής ΚΕ του ΚΚΣΕ. "Η Σύντ.

τῆς Δύσης	305-315
ΠΑΙΡΝΟΝΤΑΣ ΑΦΟΡΜΗ ΑΠΟ ΜΙΑ «PROFESSION DE FOI»	316-326

1900

* ΣΧΕΔΙΟ ΔΗΛΩΣΗΣ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ ΤΗΣ «ΙΣΚΡΑ» ΚΑΙ ΤΟΥ «ΖΑΡΙΑ».....	327-338
ΠΩΣ ΠΑΡΑ ΛΙΓΟ ΝΑ ΕΣΒΗΝΕ Η «ΙΣΚΡΑ»	339-357
* ΣΧΕΔΙΟ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ	358
* ΔΗΛΩΣΗ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ ΤΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ «ΙΣΚΡΑ».	359-365
* ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΜΠΡΟΣΟΥΡΑ «ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΟΥ ΜΑΗ ΣΤΟ ΧΑΡΚΟΒΟ».....	369-376
ΕΠΙΤΑΧΤΙΚΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ ΜΑΣ.....	377-382
Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΜΕ ΤΗΝ ΚΙΝΑ.....	383-388
Η ΔΙΑΣΠΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΤΩΝ ΡΩΣΩΝ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΩΝ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ.....	389-390
* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΗΣ 29 ΤΟΥ ΔΕΚΕΜΒΡΗ 1900	391-393

1901

ΣΧΕΔΙΟ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ ΜΕ ΤΟΝ ΣΤΡΟΥΒΕ.....	394-395
Η ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΥΣΗ ΤΩΝ 183 ΦΟΙΤΗΤΩΝ.....	396-401
ΕΥΚΑΙΡΙΑΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ	403-435
I. Χτύπα, αλλά όχι μέχρι θανάτου	407
II. Γιατί νά επισπεύδουμε τήν αλλαγή των καιρών;.....	423
III. 'Αντικειμενική στατιστική.....	430
ΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΟΜΜΑ ΚΑΙ Η ΑΓΡΟΤΙΑ.....	436-444
Κατάλογος εργασιών του Β. Ι. Λένιν πού δέ βρέθηκαν ως τώρα (1898-᾿Απρίλης 1901)	447-451
Κατάλογος εργασιών, πού στή σύνταξή τους πήρε μέρος ὁ Β. Ι. Λένιν.....	452
Κατάλογος εργασιών, πού ἔχουν μεταφραστεῖ ἀπό τόν Β. Ι. Λένιν	453
Σημειώσεις.....	454-495

Εύρετήριο φιλολογικῶν ἐργασιῶν καὶ πηγῶν πού ἀναφέρει ἢ παραθέτει περικοπές τους ὁ Β. Ι. Λένιν.....	496-517
Εύρετήριο ὀνομάτων.....	518-544
Ἡμερομηνίες ἀπὸ τῆ ζωῆ καὶ τῆ δράση τοῦ Β. Ι. Λένιν.....	545-565

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ

Πορτραῖτο τοῦ Β. Ι. Λένιν. — 1897.....	XVI - XVII
Τὸ ἐξώφυλλο τοῦ περιοδικοῦ «Νατσάλο», ὅπου δημοσιεύονταν οἱ βιβλιοκρισίες τοῦ Β. Ι. Λένιν. — 1899.....	59
Τὸ ἐξώφυλλο τοῦ περιοδικοῦ «Ζίζν», στὸ ὁποῖο δημοσιεύτηκε τὸ ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Ὁ καπιταλισμὸς στὴν ἀγροτική οἰκονομία». — 1900.....	99
Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ χειρογράφου τοῦ Β. Ι. Λένιν «Σχέδιο προγράμματος τοῦ κόμματός μας». — 1899.....	222 - 223
Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ πρωτοτύπου τοῦ ἄρθρου τοῦ Β. Ι. Λένιν «Πισσοδρομικὴ κατεύθυνση στὴ ρωσικὴ σοσιαλδημοκρατία». — 1899.....	247
Ἡ ἕκτη σελίδα τῆς βιβλιοκρισίας τοῦ Β. Ι. Λένιν γιὰ τὸ βιβλίον τοῦ Σ. Ν. Προκοπόβιτς. (Χειρόγραφο.) — Τέλη 1899.....	307
Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ χειρογράφου τοῦ Β. Ι. Λένιν «Πῶς παρά λίγο νὰ ἔσβηνε ἡ „Ἴσκρα“;». — 1900.....	341
Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ χωριστοῦ φύλλου «Δήλωση τῆς σύνταξης τῆς ἑφημερίδας „Ἴσκρα“». — 1900.....	358-359
Τὸ ἐξώφυλλο τῆς μπροσούρας «Τὰ γεγονότα τοῦ Μάη στὸ Χάρκοβο». — 1901.....	367
Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ ἰου φύλλου τῆς ἑφημερίδας «Ἴσκρα». — Δεκέμβρης 1900.....	376-377
Τὸ ἐξώφυλλο τοῦ ἰου τεύχους τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά». — Ἀπρίλης 1901.....	405

ΛΕΝΙΝ

•
ΑΘΑΝΤΑ

4